

ΣΤΑΥΡΟΥ Γ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ

Η ΜΑΝΗ

ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ
(1715-1821)

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
«ΑΔΟΥΛΩΤΗ ΜΑΝΗ»
Γ. Π. ΔΗΜΑΚΟΓΙΑΝΝΗΣ

Η ΜΑΝΗ
ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ
(1715-1821)

© 2011, Εκδόσεις «ΑΔΟΥΛΩΤΗ ΜΑΝΗ» (ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΔΗΜΑΚΟΓΙΑΝΝΗΣ)
Κεντρική διάθεση: Βιβλιοπωλείο «ΑΔΟΥΛΩΤΗ ΜΑΝΗ»
Αρεόπολη – Μάνη, τηλ. - fax: 27330 53670
e-mail: gpdemac@otenet.gr
site: www.adoulotimani.gr

Απαγορεύεται η αντιγραφή μέρους ή όλου του βιβλίου χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του συγγραφέα.

ISBN 978-960-9411-22-6

ΣΤΑΥΡΟΥ Γ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ

Η ΜΑΝΗ
ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ
(1715-1821)

*Στις μέρες της παγκοσμιοποίησης η γνώση
της τοπικής ιστορίας έχει γίνει απαραίτητη.
Κάθε λαός που λησμονεί την ιστορία του,
περιφρονεί τις ρίζες και τις παραδόσεις του,
ξεριζώνει τη θρησκεία και χάνει τη γλώσσα του
αυτοκαταδικάζεται στον αφανισμό.*

Αντώνης Σαμαράς

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
«ΑΔΟΥΛΩΤΗ ΜΑΝΗ»
Γ. Π. ΔΗΜΑΚΟΓΙΑΝΝΗΣ

*Στη Μάνη την άγονη,
την κακοτράχαλη και άνυδρη,
πλούτος ήταν η γυναίκα.*

*Στη σύζυγό μου Λιάνα
για την κατανόηση και
τη συμπαράστασή της
στην εργασία μου.*

ΜΑΝΙΑΤΕΣ ΠΟΥ ΔΕΝ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΞΕΧΑΣΤΟΥΝ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΡΑΚΟΥΛΗ ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΤΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΘΗΝΩΝ
ΜΕΛΟΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΡΑΚΟΥΛΗ ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΣ

Η «εύανδρος» Μάνη δεν αρκεί να περηφανεύεται μόνο για τις ηρωϊκές μορφές που ανέδειξε στον απελευθερωτικό και τους λυτρωτικούς αγώνες του γένους. Έχει να επιδείξει ακόμη ένα σημαντικό αριθμό ανθρώπων του πνεύματος οι οποίοι συνετέλεσαν αποτελεσματικά στην πρόοδο των επιστημών. Αυτούς τους γίγαντες της γνώσης και της προσφοράς δεν πρέπει να αφήνουμε να τους σκεπάζει η λήθη με το αδιάφανο πέπλο της. Έχουμε υποχρέωση αδιάκοπα να τους προβάλλουμε για να γίνονται πρότυπα των νέων της εποχής μας.

Αν στις μέρες μας οδηγήσαμε τους νέους στο κυνήγι του ευδαιμονισμού κι αν μεγάλος αριθμός από αυτούς συμβιβάζεται εύκολα με την αφάνεια, στην οποία οδηγεί η έλλειψη προσπάθειας, οφείλουμε να τους δείξουμε τους ανθρώπους της γνώσης, του μόχθου και της διάκρισης για να τους μιμηθούν.

Ένας πνευματικός άνδρας από τη Μάνη, ο οποίος πέτυχε τη διάκριση μεταξύ των φιλολόγων, υπήρξε ο Ιωάννης Δρακούλη Σταματάκος. Γεννήθηκε το 1896 στα Μουντανίστικα του παλαιού δήμου Μέσσης. Το μικρό ορεινό χωριό του δεν είχε να του προσφέρει ξεχωριστές γνώσεις και ιδιαίτερες συνθήκες εκπαίδευσης. Με εφόδια την ευφυΐα του και την αδιάκοπη σκληρή προσπάθεια πέτυχε βαθμιαία να φθάσει στην κορυφή της επιστημονικής πυραμίδας του κλάδου του και το έργο που άφησε υπήρξε μνημειώδες.

Ο Ιωάννης Σταματάκος έμαθε τα πρώτα γράμματα στα Μουντανίστικα και αποφοίτησε από το γυμνάσιο του Πειραιά. Παρακολούθησε τα μαθήματα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, το δε 1917 συγκαταλέχθηκε μεταξύ των πτυχιούχων της σχολής του. Διορίστηκε σε επαρχιακά σχολεία και δεν περιορίστηκε στο διδακτικό του έργο. Το 1929 παρουσίασε το βιβλίο του για τον Ηρόδοτο το οποίο αποτέλεσε σημαντικό σχολικό βοήθημα.

Την επόμενη χρονιά έλαβε μέρος σε διαγωνισμό που προκήρυξε το κράτος και έλαβε υποτροφία για μεταπτυχιακές σπουδές στο εξωτερικό. Παρακολούθησε μέχρι το 1933 τις εργασίες των πανεπιστημίων του Βερολίνου, της Γοτtingης και της Οξφόρδης. Μετά την επιστροφή του συνέχισε το διδακτικό του έργο σε σχολεία της μέσης εκπαίδευσης, όπως στο πειραματικό σχολείο του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Το 1935 αναγορεύθηκε διδάκτορας της φιλοσοφικής σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών και το 1937 διορίστηκε στο ίδιο Πανεπιστήμιο υφηγητής της αρχαίας ελληνικής φιλολογίας. Το 1939 η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών τον εξέλεξε επικουρικό καθηγητή στην ίδια έδρα. Συνεχίζοντας την ανοδική επιστημονική του πορεία το 1940 το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης τον εξέλεξε τακτικό καθηγητή και παρέμεινε μέχρι το 1946, οπότε η Φιλοσοφική σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών τον μετεκάλεσε ως τακτικό καθηγητή της αρχαίας ελληνικής φιλολογίας και στην έδρα αυτή παρέμεινε μέχρι το 1959 που η Ακαδημία των Αθηνών τον συμπεριέλαβε στα τακτικά μέλη της.

Το επιστημονικό έργο του Ιωάννη Σταματάκου μπορεί να διακριθεί στο ερευνητικό και στο εκδοτικό. Αντικείμενα των ερευνητικών του προσπαθειών αποτέλεσαν ο Πλούταρχος και ο Θουκυδίδης για τα έργα των οποίων δημοσίευσε αξιόλογες εργασίες στην ελληνική και γερμανική γλώσσα.

Παράλληλα με την ερευνητική του εργασία απέδωσε μεγάλη σημασία και στην ανάγκη δημιουργίας πλούσιας βιβλιοθήκης από χρήσιμα βιβλία για τους φοιτητές και τους φιλόλογους. Στον πρόλογο βιβλίου του έγραψε σχετικά: «...*Ημείς οι Έλληνες έχουμε ανάγκην Λεξικού της γλώσσης μας διότι η γλώσσα μας, και λόγω της υπερτρισχιλιετούς ιστορίας της και λόγω ειδικών συνθηκών, υφ' ας εξειλίχθη κατά τους τελευταίους ιδίως αιώνας, απέβη τόσον λαβυρινθώδης, ώστε ουδείς σχεδόν δύναται να ισχυρισθῆ, ότι χρησιμοποιεί κατά τρόπον ασφαλή ή και απρόσκοπτον...».*

Για το λόγο αυτό μετά από μακροχρόνια προσπάθεια πέτυχε τη συγγραφή και έκδοση του βιβλίου Ιστορική Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής, όπως επίσης των Λεξικών της Αρχαίας και Νέας Ελληνικής. Με τα έργα αυτά αποθησαύρισε με επιμέλεια και περίσκεψη τον τεράστιο πλούτο της αρχαίας και νεότερης ελληνικής γλώσσας, ώστε τα βιβλία του αυτά να καταστούν χρήσιμα βοηθήματα όχι μόνο για τους Έλληνες αλλά και ξένους ερευνητές

Έζησε μέχρι το 1968, οπότε άφησε την τελευταία του πνοή στην Κηφισιά.

Η Μάνη μπορεί να περηφανεύεται για παιδιά της σαν τον Ιωάννη Σταματάκο, το Σωκράτη Κουγέα, τον Ιωάννη Ξανθάκη, το Γρηγόριο Σκαλκέα κ.ά. και οι νεότεροι να βλέπουν αυτούς σαν πρότυπα και να αφοσιωθούν στην εργασία για προκοπή, διάκριση και προσφορά στο κοινωνικό σύνολο.

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Η ιστορία της Μάνης για τα χρόνια της τουρκοκρατίας και της επανάστασης του 1821 δεν έχει γραφεί στις λεπτομέρειές της και είναι άγνωστη στους πολλούς. Αυτός που θέλει να ενημερωθεί στην ιστορία της, θα πρέπει να αναζητήσει τις πληροφορίες και τις πηγές τους σε ένα σημαντικό αριθμό συγγραμμάτων ιστορίας και σε μεγαλύτερο αριθμό μελετών στις οποίες θα γίνεται αναφορά στη Μάνη. Πέρα όμως από τις πολλές δημοσιευμένες εργασίες σε περιοδικά, τις οποίες μπορεί να συμβουλευθεί ο αναγνώστης, υπάρχουν και πολλά έγγραφα στα διάφορα αρχεία τα οποία δεν έχουν δει το φως της δημοσιότητας και μαζί φέρνουν στο προσκήνιο σημαντικές πτυχές της ιστορίας της Μάνης που δεν είναι προσιτές στον κάθε φίλο της ιστορίας.

Την έλλειψη αυτή για την περίοδο της δεύτερης τουρκοκρατίας (1715-1821) φιλοδοξεί να καλύψει το βιβλίο αυτό. Εκτός από τις πληροφορίες, που έχουν συγκεντρωθεί από τις γνωστές ιστορικές πηγές, έχει χρησιμοποιηθεί ένας αριθμός ανέκδοτων εγγράφων, όπως και πρόσφατα δημοσιευμένων μελετών, που μας δίνουν νέες γνώσεις ή ανατρέπουν μερικές από τις υπάρχουσες.

Η Μάνη, που βρίσκεται στις νότιες πλαγιές του Ταϋγέτου, ήταν μια περιοχή βραχώδης, δύσβατη, άνυδρη, τραχεία, χωρίς δρόμους και με στενωσιές που ευνοούσαν τις ενέδρες. Όσο τα παραλιακά χωριά της ήταν ευπρόσβλητα από το στόλο, τόσο δύσκολα ένας εχθρός θα μπορούσε να εισχωρήσει στο εσωτερικό της. Οι κάτοικοί της γενναίοι πολεμιστές κατόρθωσαν να κρατήσουν έξω από τον τόπο τους τον Τούρκο κατακτητή.

Τα χωριά μεταξύ τους δεν είχαν συχνά επικοινωνία και οι Μανιάτες ζούσαν σχετικά απομονωμένοι σε μικρές κοινωνικές ομάδες. Ιδιαίτερα στη Μέσα Μάνη ήταν πολλά τα ξεμόνια, δηλαδή ένας πύργος με λιγοστά κτίσματα γύρω του, στον οποίο στεγαζόταν μια μόνο οικογένεια. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα μερικοί Μανιάτες, οι οποίοι είχαν περάσει τη ζωή τους μέσα σε ένα πύργο ή άλλοτε σε μια μικρή κτηνοτροφική μονάδα και είχαν βιώσει ελάχιστες κοινωνικές εμπειρίες, να φαίνονται αφελείς, απόκοσμοι κι απόμακροι από την πραγματικότητα. Από την άλλη μεριά όμως υπήρχαν Μανιάτες που είχαν επαφές με τους ξένους, είχαν φιλοξενήσει αντιπροσώπους ξένων κρατών και είχαν επισκεφθεί πολιτισμένες χώρες για να διαπραγματευθούν με τις κυβερνήσεις τους.

Οι Μανιάτες ήταν οργανωμένοι κατά οικογένειες. Η διοίκηση της οικογένειας ή της γενιάς ήταν έργο των γερόντων, ένας από αυτούς, ο πρωτόγερος, ήταν ο αρχηγός. Η συνέλευση των γερόντων, που την αποκαλούσαν γεροντική, αποφάσιζε για τη φιλία ή την έχθρα με τις γειτονικές οικογένειες, για τα συνοικέσια, τις κουμπαριές, τον πόλεμο ή την ειρήνη. Η Μανιάτικη γενιά ήταν μικρογραφία μιας ενδοοικογενειακής λιλιπούτειας δημοκρατίας με τον αρχηγό της.

Ο τόπος είχε μικρή γεωργική παραγωγή, η οποία ήταν ανεπαρκής για τις ανάγκες των κατοίκων, που ο αριθμός τους κατά τετραγωνικό χιλιόμετρο ήταν σχετικά πολύ μεγάλος, γι' αυτό ήταν εξοικειωμένοι με τη λιτότητα και ποτέ δεν είχαν χορτάσει το ψωμί. Αυτό τους οδηγούσε, ιδιαίτερα τις χρονιές που η παραγωγή ήταν μικρή, στη ληστεία, την αρπαγή και την πειρατεία, ενώ δεν ήταν σπάνιες οι ομαδικές επιδρομές σε γειτονικές επαρχίες. Πρόξενoi ξένων χωρών που ήταν εγκατεστημένοι κυρίως στην Πελοπόννησο έβλεπαν τη Μάνη μόνο σαν φωλιά πειρατών, που έθετε σε κίνδυνο το εμπόριο των χωρών τους και στις αναφορές τους γίνονταν πολλές φορές υβριστικοί ή απαξιωτικοί.

Συχνότερες όμως στη Μάνη ήταν οι μεταξύ τους ένοπλες συγκρούσεις και οι φόνoi με ενέδρα, τη χωσία, όπως έλεγαν. Σπάνια ένας άνδρας στη Μέσα Μάνη έφθανε σε γεροντική ηλικία. Τον προλάβαινε ο θάνατος από του εχθρού του το δικιωμό ή γδικιωμό, όπως ήταν γνωστός ο φόνος κάποιου από εχθρική οικογένεια, για τη δικαίωση ενός συγγενούς του σκοτωμένου.

Οι μεταξύ των Μανιατών συχνές ένοπλες συγκρούσεις τους καθιστούσαν ικανούς σε πολεμικές επιχειρήσεις. Είχαν καλές επιδόσεις κυρίως στον αμυντικό ή στον ανορθόδοξο πόλεμο (ανταρτοπόλεμο) και ήταν λιγότερο αποτελεσματικοί στον επιθετικό αγώνα σε ανοικτό πεδίο. Ιδιαίτερα υπήρχε αδυναμία στην αντιμετώπιση ιππικού ή στην πολιορκία ενός κάστρου, που έπρεπε αναγκαστικά να έχει προηγηθεί σχετική εκπαίδευση. Επιδεξιότητα είχαν ακόμη στις ενέδρες σε στενωπούς, στις νυκτερινές επιδρομές και στους αιφνιδιασμούς. Οι ικανότητες αυτές των Μανιατών σε συνάρτηση με την εδαφική διαμόρφωση του τόπου και την έλλειψη νερού τους καθιστούσαν έναν πολύ υπολογίσιμο πολεμικό αντίπαλο. Οι Τούρκοι συνήθως απέφευγαν τη σύγκρουση, η οποία θα στοίχιζε πολύ σε αίμα και προτιμούσαν να συνθηκολογούν μαζί τους, έστω κι αν υποχρεώνονταν σε παραχωρήσεις. Πολλοί συνηθίζουν να λένε ότι η Μάνη ήταν απάτητη από τους εχθρούς της. Αυτό δεν είναι απόλυτα σωστό, διότι μερικές φορές η Μάνη πατήθηκε από τους εχθρούς της, αλλά η παραμονή τους σ' αυτή υπήρξε παροδική.

Οι Μανιάτες, που ήταν γνωστοί και με το όνομα Σπαρτιάτες ή Σπαρτάνοι, με τους συνεχείς αγώνες τους είχαν αποκτήσει φήμη σε όλη τη Ευρώπη για την ελευθερία που απολάμβαναν. Πολλοί ξένοι περιηγητές που επισκέφθηκαν τη Μάνη εντυπωσιάστηκαν από τη σημαντική διαφορά των Μανιατών έναντι των άλλων Ελλήνων, που ζούσαν κάτω από το φόβο, την ταπεί-

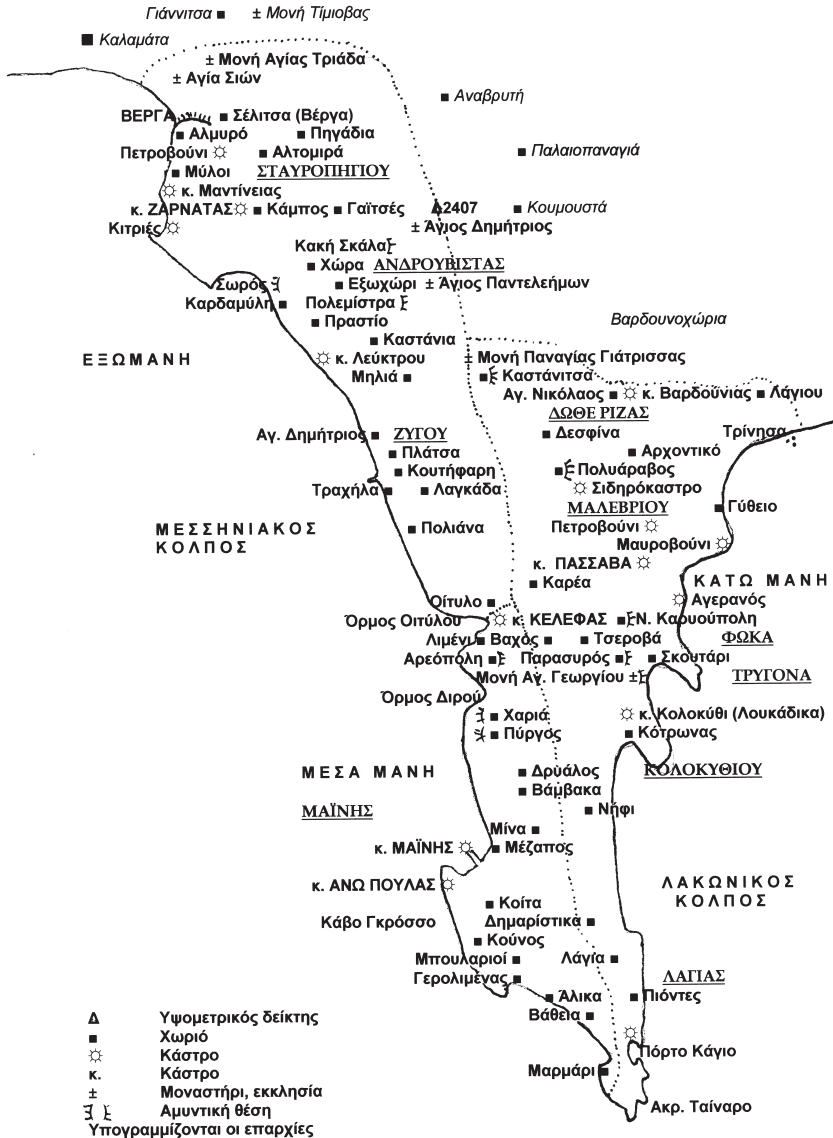
νωση και την τυραννία των Τούρκων κατακτητών. Ο Άγγλος βοτανολόγος Sibthorp, που το 1795 επισκέφθηκε την Καρδαμύλη, έγραψε τα ακόλουθα για τους Μανιάτες: «...εντυπωσιαστήκαμε με την αντίθεση που υπήρχε στην εικόνα των Μανιατών από τους άλλους Έλληνες που είχαμε δει μέχρι τώρα, η ανδροπρέπεια φαίνεται πως εδώ διατήρησε τη σωστή της μορφή. Χάθηκε η δουλοπρέπεια, που βλέπαμε στην ψυχή και το σώμα των υποταγμένων στους Τούρκους Ελλήνων...».

Στις σελίδες που ακολουθούν μπορεί ο αναγνώστης να παρακολουθήσει την ιστορική πορεία της Μάνης στη δεύτερη τουρκοκρατία (1715-1821), αφού προηγηθεί μια σύντομη περιγραφή του τόπου και ό,τι θεωρείται απαραίτητο από τα χρόνια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, της πρώτης τουρκοκρατίας (1460-1685) και της Βενετοκρατίας (1685-1715). Επειδή στο βιβλίο αυτό ορισμένοι ερευνητές θα αναζητήσουν πληροφορίες ειδικά για ένα θέμα, δεν ήταν εύκολο να αποφευχθούν μερικές φορές οι επαναλήψεις για την αυτάρκεια των κεφαλαίων, γι' αυτό άλλωστε δεν λείπουν οι λεπτομερειακές αναλύσεις, όπως και οι πολλές και εκτενείς βιβλιογραφικές παραπομπές.

Οι θεσμοί του καπετάνιου και του μπέη της Μάνης αναλύονται διεξοδικά στο βιβλίο αυτό και γίνεται εκτενής περιγραφή της πολιτείας του κάθε μπέη. Ακόμη αναφέρονται οι επιδόσεις των Μανιατών στη θάλασσα και ιδιαίτερα στην πειρατεία ή τη λαφυραγωγία. Περιγράφεται η κοινωνική διαστρωμάτωση της Μάνης και αναλύονται οι κανόνες της απονομής δικαιοσύνης. Έρχονται στο φώς οι εσωτερικές ταραχές που αναστάτωσαν τη Μάνη πριν από τα Ορλωφικά, ο ρόλος του Παναγιώτη Μπενάκη σε αυτές και η επέκταση των συνόρων της Μάνης στην περιοχή του Γυθείου και μέχρι το Κακοσκάλι. Όσοι ασχολούνται με τα Ορλωφικά θα έχουν την ευκαιρία να έρθουν σε επαφή με πρόσφατες μελέτες και να απαξιώσουν το μύθο για μάχη στα στενά του Ριζόμυλου. Ακόμη φωτίζεται η δολοφονία του καπετάν Ζαχαριά και η πιθανή εμπλοκή της αγγλικής πολιτικής σε αυτή. Αποδίδεται σε παρανόηση του Θ. Κολοκοτρώνη η καταγγελία του, ότι ο Αντώνμπης και ο Κωνσταντής Δουράκης ήθελαν να τον σκοτώσουν για τα χρήματα που δήθεν πρόσφερε ο Πασάς της Τριπολιτσάς κλπ.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να εκφράσω τις πιο θερμές μου ευχαριστίες σε όλους εκείνους που με βοήθησαν στη συγκέντρωση στοιχείων για τη συγγραφή αυτού του βιβλίου. Γενικά αναφέρομαι σε όσους εργάζονται στο αναγνωστήριο των Γενικών Αρχείων του Κράτους, του Ιστορικού Αρχείου του Μουσείου Μπενάκη, την αναπληρώτρια Διευθύντρια της Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος κ. Αικατερίνη Κορδούλη και το προσωπικό του Τμήματος Χειρογράφων και Ομοιοτύπων της αυτής Βιβλιοθήκης. Ακόμη οφείλω να ευχαριστήσω το προσωπικό του Αρχείου Ιστορικών Εγγράφων της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος και ιδιαίτερα την κ. Μαρία Παπαναστασίου η οποία μου υπέδειξε το μεγάλο αριθμό εγγράφων στα οποία βασίζεται το πόνημά αυτό.

ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

1) ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟ ΣΤΗ ΜΑΝΗ

Η Μάνη εκτείνεται στο μεσαίο ακρωτήριο της νοτίου Πελοποννήσου και βρίσκεται μεταξύ του Λακωνικού και του Μεσσηνιακού κόλπου. Είναι καθισμένη στο νότιο τμήμα τού Ταΰγετου και το έδαφός της είναι άγονο, κακοτράχαλο, άγριο και με στενωσιές, ώστε να μη μπορεί να αναπτυχθεί ένα μεγάλο στρατιωτικό σώμα. Στα χρόνια της τουρκοκρατίας δεν είχαν ανοιχτεί δρόμοι από το ένα χωριό στο άλλο και η πορεία ήταν δύσκολη. Σε πολλά μέρη ακόμη και τα μουλάρια δυσκολεύονταν να βαδίσουν. Αυτή η έλλειψη δρόμων αποτελούσε ένα από τα πολλά αμυντικά πλεονεκτήματα της Μάνης και μόνο στα γιδόστρατα μπορούσε κανείς να περπατήσει. Στον άγριο αυτό τόπο δεν στέριωσαν ποτέ μόνιμα οι Τούρκοι, όχι μόνο επειδή δεν ήταν το έδαφος κατάλληλο για προέλαση στρατού, αλλά και διότι η μαχητικότητα των Μανιατών δεν επέτρεπε να μολύνει κατακτητής το χώμα της.

Το όνομα της Μάνης προέρχεται από τη λέξη «μανός», που σημαίνει φαλακρός, όπως είναι τα βουνά της Μέσα Μάνης. Το συναντάμε για πρώτη φορά το 907 ως επισκοπή Μαΐνης. Χωρίς αμφιβολία προϋπήρχε η ονομασία του κάστρου της Μαΐνης, που ήταν ήδη χτισμένο τον 6^ο αιώνα και βρισκόταν κοντά στο Μέζαπο και την Κοίτα, δηλαδή στο νοτιοδυτικό τμήμα του τόπου. Στα παλιότερα χρόνια αυτή μόνο ήταν η περιοχή της Μάνης, αλλά βαθμιαία επεκτάθηκε και στο τέλος ταυτίστηκε με την έκταση στην οποία δεν πατούσε Τούρκος, παρά μόνο σαν σκλάβος.

Στα χρόνια της πρώτης τουρκοκρατίας (1460-1685) υπήρχε η διάκριση σε Άνω και Κάτω Μάνη. Όριο ήταν η νοητή γραμμή από την Αρεόπολη (Τσίμοβα) του Μεσσηνιακού κόλπου μέχρι το Σκουτάρι του Λακωνικού κόλπου. Στα χρόνια της Βενετοκρατίας που ακολούθησε (1685-1715) η Άνω Μάνη ταυτίστηκε με την καστελλανία της Ζαρνάτας και η Κάτω Μάνη με την καστελλανία της Κελεφάς.

Στο τέλος του 18^{ου} αιώνα, όπως φαίνεται από τους στίχους του Νικήτα Νηφάκη, επικράτησε η διάκριση σε Έξω, Μέσα και Κάτω Μάνη. Η Έξω Μάνη καταλάμβανε το βορειοδυτικό τμήμα, άρχιζε δε από το Οίτιλο και έφθανε μέχρι κοντά στην Καλαμάτα. Η Μέσα Μάνη κατείχε το νοτιοδυτικό τμήμα και άρχιζε από την Αρεόπολη (Τσίμοβα) μέχρι το νοτιότερο άκρο της

χερσονήσου, τον Κάβο Ματαπά, ήταν δε αυτή που είχε το πρόσθετο όνομα Κακαβούλια και οι κάτοικοί της ήταν γνωστοί ως Κακαβούληδες ή τα Κακαβούλια, οι οποίοι περηφανεύονταν ότι ήταν οι μόνοι και πραγματικοί Μανιάτες. Η Κάτω Μάνη, που βρέχεται από το Λακωνικό κόλπο, εκτεινόταν στην ανατολική πλευρά, γι' αυτό την έλεγαν και προσηλιακή, κατ' αντίθεση με τη Μέσα και την Έξω Μάνη οι οποίες ήταν δυτικά και είχαν το όνομα αποσκιερή ή αποσκιαδερή Μάνη και εκτεινόταν στις ακτές του Μεσσηνιακού κόλπου.

Η Έξω Μάνη χωριζόταν σε τρεις επαρχίες. Βορειότερα ήταν η Ζαρνάτα ή το Σταυροπήγι, που ταυτίζεται με τον μετέπειτα δήμο Αβίας. Νοτιότερα ήταν η Ανδρούβιστα, που αποτέλεσε το δήμο Καρδαμύλης και κατέληγε στο Ζυγό που περιελάμβανε το δήμο Λεύκτρου. Ενώ ακόμη νοτιότερα ήταν το Οίτυλο, «πρωτεύουσαν» της Μάνης κατά την πρώτη τουρκοκρατία (1460-1685). Η Μέσα Μάνη αποτελούσε μια ενιαία επαρχία.

Η Κάτω Μάνη στην πρώτη τουρκοκρατία απλωνόταν νοτιότερα από την παλαιά Καρυούπολη και το Σκουτάρι. Περιλάμβανε τις επαρχίες Φωκά με έδρα την παλαιά Καρυούπολη, την επαρχία Τρυγονά με έδρα το Σκουτάρι, την επαρχία Κολοκυνθίου με έδρα το Φλομοχώρι και την επαρχία Λαγίας με έδρα τη Λάγια. Στη δεύτερη τουρκοκρατία η ανατολική ή Κάτω Μάνη επεκτάθηκε βορειότερα και περιέλαβε την περιοχή του κάστρου του Πασσαβά, το Μαυροβούνι, το Γύθειο, τα Τρίνησα και μέχρι του Λάγιου. Ακόμη στη Μάνη ανήκε και η περιοχή τη Δώθε Ρίζας με όρια στο βορρά τον ποταμό Βαρδούνια (Σμήνο), που αποτέλεσε την καπετανία του Βενετσανάκη από την Καστάνιτσα. Να σημειωθεί ότι ο Νικήτας Νηφάκης στους στίχους του την περιλαμβάνει στην Έξω Μάνη.

Ο ταξιδιώτης του παλιού καιρού, που ήθελε να πάει στη Μάνη με πλοίο, θα μπορούσε να αποβιβαστεί σε κάποιο από τα πολλά λιμάνια της. Οι σκάλες της δυτικής Μάνης ήταν πολλές, το Αλμυρό, οι Κιτριές, η Καρδαμύλη, ο όρμος του Οιτύλου με το Καραβοστάσι και το Λιμένι και ο Μέζαπος, ενώ στην ανατολική Μάνη ήταν το Γύθειο, το Σκουτάρι, ο Κότρωνας και το Πορτοκάγιο. Αν όμως κάποιος ήθελε να περιηγηθεί τον τόπο από τη στεριά, θα είχε στη διάθεσή του δύο πύλες εισόδου. Η μια ήταν από την Καλαμάτα για να επισκεφθεί πρώτα την Έξω Μάνη, μπαίνοντας από το Αρμυρό και να προχωρήσει νοτιότερα μέχρι τη Μέσα Μάνη. Η άλλη πύλη ήταν από το Μυστρά που οδηγούσε στην Κάτω Μάνη και φθάνοντας στο Γύθειο μπορούσε να κατευθυνθεί νότια προς το Πορτοκάγιο ή νοτιοδυτικά προς την Αρεόπολη για να συνεχίσει στην Έξω ή τη Μέσα Μάνη.

Η Έξω Μάνη

Η επαρχία Σταυροπηγίου ή Ζαρνάτας

Ξεκινώντας ο οδοιπόρος από την Καλαμάτα με κατεύθυνση προς τα ανατολικά μόλις μετά 10-15 λεπτά, στην περιοχή των Γιαννιτσανίκων, συναντούσε δύο πύργους μανιάτικους, παρόλο που ο τόπος δεν ανήκε στη Μάνη. Οι Τούρκοι είχαν παραχωρήσει στους Μανιάτες την αστυνόμευση της περιοχής. Περπατώντας ακόμη ένα τέταρτο της ώρας περνούσε ο διαβάτης το χείμαρρο Ξερίλα, που ήταν και το σύνορο της Μάνης και ο Τούρκος δεν μπορούσε να περάσει χωρίς την άδεια του τοπικού καπετάνιου ή του μπέη της Μάνης. Μετά από λίγο έφθανε στη γωνία του Μεσσηνιακού κόλπου και εκεί ήταν η εκκλησούλα της Αγίας Σιών, που αναφέρεται από το 1463. Το όνομά της πρέπει να θεωρηθεί κατάλοιπο των Φράγκων σταυροφόρων, διότι Σιών λεγόταν ένας λόφος της Ιερουσαλήμ, ο οποίος ήταν αφιερωμένος στην Παναγία και τώρα ο ναός γιορτάζει της Ζωοδόχου Πηγής.

Βαδίζοντας νοτιότερα έφθανε ο διαβάτης στον πρώτο μανιάτικο οικισμό, το Αλμυρό ή Αρμυρό. Κάποτε ήταν λιμάνι που εξυπηρετούσε την αλίμενη Καλαμάτα, την οποία τους χειμερινούς μήνες συνήθως έδερναν οι νότιοι άνεμοι. Παράλληλα ήταν και ο πρώτος τόπος άμυνας των Μανιατών, διότι δυτικά ήταν η θάλασσα και ανατολικά οι γκρεμοί του βουνού της Σέλιτσας ή Μπορολίβα. Ένα τοπίο που έμοιαζε με Θερμοπύλες και πολλές φορές σταμάτησε την ορμή εισβολέων. Τελευταία νικηφόρος μάχη δόθηκε στην ιστορική ξερολιθιά της Βέργας στις 22-24 Ιουνίου 1826 απέναντι στις ορδές του Ιμπραήμ πασά.

Παρακάτω ήταν οι Μύλοι της Μαντίνειας γνωστοί από το 1407 ενώ οι πηγές τους αναφέρονται από τον Πausανία, ο οποίος επισκέφθηκε τον τόπο περίπου το 150 μ. Χ. Μεταξύ των ιδιοκτητών των Μύλων αναφέρονται ο Λιμπεράκης Γερακάρης, κατόπιν ο γαμπρός του ο Μπένος Ψάλτης και αργότερα η οικογένεια Καπετανάκη, η οποία είχε και την πρώτη καπετανία του τόπου, μπαίνοντας από την Καλαμάτα. Ανατολικά, κοντά στο χωριό Τρικότσοβα (Χαραυγή) ήταν το Πετροβούνι, το κάστρο της ίδιας οικογένειας. Σε κοντινό χωριό, στα Σωτηριάνικα, βρίσκονται οι πρώτοι βυζαντινοί ναοί τους οποίους θα συναντήσει ο οδοιπόρος περνώντας τα σύνορα της Μάνης.

Προχωρώντας παραλιακά από τους Μύλους της Μαντίνειας με νότια κατεύθυνση περνούσε ο διαβάτης από την Παλιόχωρα, όπου στα τελευταία χρόνια του δεσποτάτου του Μυστρά ήταν το βυζαντινό κάστρο της Μαντίνειας. Εκεί το 1415 ο αυτοκράτορας Μανουήλ ο Β΄ είχε πολιορκήσει τον Ελεαβούρκο της Γιάννιτσας και άλλους ανυπάκουους τοπάρχες του Μοριά. Από το κάστρο αυτό το 1460 ο Θωμάς Παλαιολόγος εγκατέλειψε τον ελλαδικό χώρο και έθεσε τον εαυτόν του υπό την προστασία του Πάπα της Ρώμης.

Παρακάτω βρίσκονται οι Κιτριές, γνωστό λιμάνι από τα βυζαντινά χρόνια, όπου ήταν χτισμένος από το 1772 ο καστρόπυργος του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη, πρώτου μπέη της Μάνης (1777-1779). Μετά την καθαίρεσή του ο πύργος έγινε έδρα των επόμενων μπέηδων.

Στο εσωτερικό της επαρχίας Σταυροπηγίου, περίπου δύο-τρία χιλιόμετρα από την παραλία, ήταν τα χωριά Μικρή και Μεγάλη Μαντίνεια, Άνω και Κάτω Δολοί. Ανατολικότερα σε μεγαλύτερο υψόμετρο ήταν χτισμένο στα υπολείμματα του αρχαίου κάστρου της Γερίνιας το Βυζαντινό κάστρο της Ζαρνάτας, που δέσποζε της περιοχής. Καταστράφηκε στα χρόνια των εμφύλιων πολέμων των αδελφών Δημητρίου και Θωμά Παλαιολόγου. Χτίστηκε όμως πάλι το 1670 από τους Τούρκους κατά τη σύντομη παραμονή τους στη Μάνη (1670-1685). Το 1673 το κάστρο της Ζαρνάτας πολιορκήθηκε χωρίς επιτυχία από το Λιμπεράκη Γερακάρη, που έφερε Μαλτέζους και Γάλλους πειρατές να τον βοηθήσουν. Έμεινε σε τουρκική κυριότητα μέχρι το 1685, όταν το κατέλαβαν οι Μανιάτες για λογαριασμό των Βενετσιάνων. Από το 1715 το κατείχαν οι τοπικοί καπετάνιοι.

Στο κάστρο της Ζαρνάτας στα χρόνια πριν από το 1821 υψωνόταν ο πύργος της οικογενείας Κουμουνδουράκη, που είχε την επόμενη καπετανία του Σταυροπηγίου. Εκεί έζησε και ο τέταρτος μπέης της Μάνης ο Παναγιώτμπεης Κουμουνδουράκης (1797-1803). Ένας άλλος πύργος των Κουμουνδουράκηδων ήταν βόρεια του κάστρου και δυτικά του Κάμπου, που ονομαζόταν Γαρμπελιά. Εκεί γεννήθηκε ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος, που έγινε πολλές φορές πρωθυπουργός της Ελλάδος. Παρέκει ήταν ο Κάμπος, το κεφαλοχώρι του δήμου Αβίας και ανατολικά, στα ορεινά, ήταν οι Γαϊτσές (Κέντρο) και βορειότερα τα Πηγάδια, κλέφτικο λιμέρι στα χρόνια της τουρκοκρατίας, τα Αλτομιρά και η Σέλιτσα (Βέργα), που αποτελούσε το μανιάτικο παρατηρητήριο προς την τουρκοκρατούμενη Μεσσηνία.

Παίρνοντας ο διαβάτης το γιδόστρατο από τον Κάμπο της Αβίας και βαδίζοντας νότια, άφηνε δεξιά του τον πύργο του Μαυρικού και περνούσε το μοναστήρι της Αντρουμπεβίτσας, που βρισκόταν στην άκρη του Σταυροπηγίου προς την Ανδρούβιστα. Εκεί ήταν κατεστραμμένος παλιός ναός του 12^{ου} αιώνα. Το 1704 έχτισε τον καινούριο ναό η μεγάλη γενιά των Κουτουφαριάνων, που επικρατούσαν εκείνα τα χρόνια στην περιοχή. Συνεχίζοντας το δρόμο ήταν οι «Δύο Πέτρες» που αποτελούσαν το σύνορο των επαρχιών Σταυροπηγίου ή Ζαρνάτας και Ανδρούβιστας ή Καρδαμύλης.

Η επαρχία Ανδρούβιστας

Μετά από τις Δύο Πέτρες, που είναι σε υψόμετρο πάνω από τετρακόσια μέτρα, μπαίνουμε στην επαρχία της Ανδρούβιστας και βλέπουμε να απλώνονται χαμηλά τα χωριά από τα Τσέρια και τα Λιασινόβα (Προσήλιο) ως την Καρδαμύ-

λη, τη Χώρα και τα Ξωχώρια κι ως το Πραστίο (Προάστιο) και τη Σαΐδόνα. Την προσοχή του επισκέπτη τραβά το φαράγγι του Βυρού και φέρνει στη μνήμη την εισβολή που προσπάθησε να κάνει ο στρατός του Ιμπραήμ από την ανατολική Μάνη το 1826, αλλά περνώντας την Κακή Σκάλα της βασιλικής οδού των βυζαντινών χρόνων, δοκίμασε ταπεινωτική ήττα.

Συνεχίζοντας την οδοιπορία με νότια κατεύθυνση σε ένα δυσκολοδιάβατο δρόμο βρίσκεται ο ναός της Παναγίας του Σωρού. Κάτω στη ρεματιά υπήρχαν για πολλά χρόνια σωριασμένα ανθρώπινα οστά. Ήταν τα λείψανα μιας αποτυχημένης απόβασης των Τούρκων στην περιοχή της Καρδαμύλης στα χρόνια της δράσης του Λάμπρου Κατσώνη (1788-1792) στη θάλασσα της Μάνης.

Λίγο ξέμακρα από την παραλία εντυπωσιάζουν τον επισκέπτη τα πυργόσπιτα του Μούρτζινου στην Άνω Καρδαμύλη, που μαρτυρούν την παλιά ισχύ και δόξα της οικογένειας των Παλαιολόγων-Τρουπάκηδων. Δεύτερος μπέης της Μάνης, διάδοχος του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη, ήταν ο Μιχάλμπεης Τρουπάκης (1779-1782), τον οποίο, αφού οι Τούρκοι έκαναν μπέη, μετά τον κρέμασαν για τις παλιές του συνεργασίες με πειρατές. Γιός του Μιχάλμπεη ήταν ο Παναγιώτης Μούρτζινος, καπετάνιος της Ανδρούβιστας, που πρόλαβε να δει την Καλαμάτα ελεύθερη. Στον απελευθερωτικό αγώνα του 1821 τον ακολούθησε ο γιός του Διονύσιος Μούρτζινος, ο οποίος αποδείχθηκε ένας από τους πιο αξιόλογους οπλαρχηγούς της επανάστασης και στη συνέχεια υποστηρικτής του Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια.

Η Καρδαμύλη, παρά τα όσα λέγονται και γράφονται για την επικράτηση στην περιοχή των Σλάβων και την εξαφάνιση των ελληνικών πληθυσμών, διατήρησε το όνομά της από τα χρόνια του Ομήρου μέχρι τις μέρες μας. Από τους διάφορους οικισμούς που αποτελούν τα Τσέρια τραβά την προσοχή η Λιμπόχοβα, που τώρα ονομάζεται Ζαχαριάς, διότι εκεί δολοφονήθηκε ο πρωτοκλέφτης Ζαχαριάς Μπαρμπιτσιώτης.

Τα Τσέρια χωρίζονται με το φαράγγι του Βυρού από τη Χώρα της Ανδρούβιστας και τα Ξωχώρια της. Στα χρόνια του δεσποτάτου του Μυστρά, η Ανδρούβιστα γνώρισε ημέρες ακμής. Εκεί πρωτοστατούσε η οικογένεια των Σπανέων και το 1278 ο Μιχαήλ Σπανός αναφέρεται ως πειρατής. Ο Κωνσταντίνος Σπανής ή Σπανός από το 1331-2 και μετέπειτα είχε οριστεί από τους Βυζαντινούς Τζάσης, δηλαδή ήταν τοπικός αρχηγός μέχρι το Οίτυλο, όπου έχτισε ναό, ενώ εικονογράφησε και το ναό του Αγίου Νικολάου στο Καμπινάρι της Πλάτσας που ήταν παλαιότερος. Στους απογόνους των Σπανέων της Ανδρούβιστας, το Νικόλαο και το Θεόδωρο Ισπανούς, το 1440 ο βασιλιάς-δεσπότης του Μυστρά έδωσε το δικαίωμα να έχουν δούλο τον Πέτρο Κόμπη, τον οποίο διαδέχθηκε στη δουλεία ο γιός του Θεόδωρος Κόμπης.

Νοτιότερα βρίσκεται το Πραστίο από το οποίο κατάγονταν οι αδελφοί Μελισσηνοί, που πολέμησαν τους Τούρκους στα χρόνια της ναυμαχίας της Ναυπάκτου

(1571) και αργότερα κατοίκησε εκεί ο Πέτρος Μέδικος-Γιατρός (1618). Στα χρόνια της πρώτης τουρκοκρατίας (1460-1685) το Πραστίο είχε πολλά εμπορικά πλοία.

Η επαρχία της Ανδρούβιστας ιδίως το Πραστίο ή Προάστιο διατηρεί μέχρι σήμερα πολλές παλαιές εκκλησίες, διότι κάθε ευκατάστατη οικογένεια είχε και τον οικογενειακό της ναό ή μοναστήρι. Προχωρώντας νοτιότερα μπαίνουμε στην επαρχία του Λεύκτρου ή Ζυγού, του άλλοτε Ζυγού των Μελιγκών, στον οποίο είχαν κατοικήσει Σλάβοι που εξελληνίστηκαν.

Η επαρχία Λεύκτρου ή Ζυγού

Μετά την επαρχία της Ανδρούβιστας εκτείνεται στην πλευρά της παραλίας μια επίπεδη στενόμακρη επιφάνεια μέχρι τον Άγιο Δημήτριο. Ένας πετρόλοφος διακόπτει την παραλιακή λουρίδα και είναι η θέση του αρχαίου, αλλά και βυζαντινού κάστρου του Λεύκτρου. Το 1335 ο Τούρκος πειρατής εμίρης του Αϊδινίου Umur κατέλαβε και λεηλάτησε δύο οχυρωμένες θέσεις της περιοχής, την οποία δεν μπόρεσε να προστατεύσει με το στρατό του ο Τζάσης Κωνσταντίνος Σπανής.

Στο νοτιότερο μέρος της παραλιακής ζώνης βρίσκεται ο οικισμός του Αγίου Δημητρίου με τον πύργο της οικογενείας Χρηστέα, η οποία είχε την τοπική καπετανία. Καταγόμενη από την οικογένεια Κουτήφαρη του ομώνυμου χωριού, εγκαταστάθηκε στην Πλάτσα και στον Άγιο Δημήτριο και με τον πύργο της έλεγχε το λιμανάκι της περιοχής, που ήταν λιμέρι πειρατών. Πρώτος καπετάνιος αναφέρεται ο Πανάγος Χρηστέας που έζησε στα Ορλωφικά και τον διαδέχθηκαν τα παιδιά του ο Χριστόδουλος μέχρι το 1814 και ακολούθησε ο Νικολάκης μέχρι το 1830. Ο Νικολάκης αναφέρεται ως ο πλέον ειρηνικός και δίκαιος καπετάνιος της Μάνης.

Ανατολικά από την καπετανία του Χρηστέα, στην Καστάνια, ήταν καπετάνιος ο Κωνσταντής Δουράκης, που τον πρόλαβε ο θάνατος και δεν έλαβε μέρος στην επανάσταση του 1821, αλλά τον αντικατέστησαν τα παιδιά του. Την κόρη του Κωνσταντή Δουράκη είχε παντρευτεί ο Διονύσιος Μούρτζινος και αυτόν ακολούθησαν οι Δουράκηδες σε όλη την επανάσταση. Στην περιοχή υπάρχουν παλαιοί ναοί και μοναστήρια.

Στη Μηλιά και στη γειτονική Γαρμπελιά (Κυβέλεια) ήταν η καπετανία των Κυβέλων, που πολλές φορές αναφέρονται με το όνομα Στρατάκης. Παλαιότερα στη Μηλιά, την Καστάνια, την Ανδρούβιστα, όλο το Ζυγό, ακόμη και το Σταυροπήγη ήταν καπετάνιος ο Ξανθός Γιατρός-Ξανθάκης, αλλά αργότερα η καπετανία του διασπάστηκε και μοιράστηκε.

Από τη Μηλιά ήταν ο Νικήτας Μαρμαράς ο οποίος έζησε στον 11^ο αιώνα και τα γλυπτά του βρίσκονται σε διάφορους ναούς, όπως στους Αγίους Θεοδώρους της Βάμβακας. Το 18-19^ο αιώνα έζησε ο Νικήτας Νηφάκης, που οι στίχοι του μας δίνουν πολλές πληροφορίες για την ιστορία της Μάνης.

Τα χωριά που βρίσκονται νοτιότερα από την Πλάτσα είναι το Νομιστή, το Κουτήφαρη το οποίο ήταν γνωστό για τους αγιογράφους τους, όπως οι Δοξαρά-

δες. Παρακάτω είναι η Λαγκάδα, η Πολιάνα (Άγιος Νίκων) και νοτιότερα είναι το Οίτυλο. Όπως φαίνεται στα χρόνια της επανάστασης, τα χωριά αυτά δεν υπάκουαν στους Χρηστέους αλλά ήταν προσκολλημένα στους Μαυρομιχαλαίους.

Φθάνοντας στο Οίτυλο τελειώνει η Έξω Μάνη. Τον 15^ο αιώνα, όταν ακόμη υπήρχε το Βυζαντινό δεσποτάτο του Μυστρά, το επισκέφθηκε ο Κυριακός ο Αγκωνίτης, ο οποίος το ταύτισε λαθεμένα με την Πύλο του Νέστορα. Πάντως αναφέρεται ότι εκείνο τον καιρό οι κάτοικοι του Οιτύλου μιλούσαν καλά την ελληνική γλώσσα, χωρίς τις ξενικές προσμίξεις που ακούγονταν στα γύρω χωριά. Μαζί με το όνομά του, που διατήρησε από τα χρόνια του Ομήρου, κράτησε ανόθευτη και την ελληνικότητά του.

Το Οίτυλο αποτέλεσε στην πρώτη τουρκοκρατία (1460-1685) την πρωτεύουσα της Μάνης. Εδώ παίρνονταν οι αποφάσεις για τα σημαντικά ζητήματα του τόπου. Στο Οίτυλο κατοικούσαν οι δύο αρχηγικές οικογένειες της Μάνης, οι Στεφανοπουλιάνοι, που ισχυρίζονταν ότι κατάγονται από τους Κομνηνούς και οι Γιατριάνοι, που προέρχονταν πραγματικά από εξελληνισμένους Μεδίκους της Τοσκάνης και είχαν πρωτοεγκατασταθεί στην Αθήνα, κατόπιν πήγαν στο Ναύπλιο και τελικά κατέληξαν στο Οίτυλο. Μεταξύ των δύο οικογενειών υπήρξε πάντοτε ανταγωνισμός στη διεκδίκηση της αρχηγίας.

Όταν το 1670 χτίστηκε από τους Τούρκους το παρακείμενο του Οιτύλου κάστρο της Κελεφάς, η ζωή των κατοίκων έγινε αφόρητη από τις πιέσεις που ασκούσαν οι Τούρκοι του κάστρου. Υπήρξαν πολλές φορές συγκρούσεις των κατοίκων με τους Τούρκους, που τελικά τους ανάγκασαν να εγκαταλείψουν το Οίτυλο και να αναζητήσουν νέες πατρίδες. Το 1674 πρώτοι έφυγαν οι Γιατριάνοι και οι σύντροφοί τους από τις άλλες οικογένειες της Μάνης, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην Τοσκάνη της Ιταλίας, αλλά οι πιέσεις των καθολικών ιερέων και το ανθυγιεινό κλίμα άλλους αφάνισε και μερικούς ανάγκασε να σκορπιστούν σε άλλους τόπους, όπου και χάθηκαν. Τον επόμενο χρόνο, 1675, μετανάστευσαν οι Στεφανοπουλιάνοι με τους συντρόφους τους και όπως είναι γνωστό εγκαταστάθηκαν τελικά στην Κορσική και διατηρήθηκαν μέχρι τον 20ο αιώνα με τη γλώσσα τους και τα έθιμά τους, αλλά στη συνέχεια αφομοιώθηκαν και αυτοί. Είναι απαραίτητο να τονίσουμε ότι λαθεμένα αναφέρεται ότι για τον εκπατρισμό των Στεφανοπουλιάνων ευθύνεται ο Λιμπεράκης Γερακάρης, ο οποίος είχε ήδη επιστρέψει στον πειρατικό βίο από το 1673 και δεν συνεργαζόταν πλέον με τους Τούρκους.

Η Μέσα Μάνη

Από το Οίτυλο φαίνεται το κάστρο της Κελεφάς με το τραπεζοειδές σχήμα του, το οποίο έχτισαν οι Τούρκοι το 1670 όταν κατέβηκαν πανίσχυροι για να τακτοποιήσουν τις εκκρεμότητες που είχαν με τη Μάνη. Στη διάρκεια του τουρκο-

βενετικού πολέμου (1645-1669) τα μανιάτικα πειρατικά πλοιάρια λεηλατούσαν τα μεταγωγικά πλοία που μετέφεραν εφόδια στον τουρκικό στρατό, ο οποίος πολιορκούσε το Χάνδακα (Ηράκλειο της Κρήτης). Τότε με παρέμβαση του Λιμπερράκη Γερακάρη αντί της αναμενόμενης πολεμικής σύγκρουσης επήλθε συμφωνία με τους Τούρκους και οι Μανιάτες δεν αντέδρασαν στο χτίσιμο των κάστρων της Ζαρνάτας και της Κελεφάς. Ο ισχυρισμός των Τούρκων, ότι τα κάστρα θα είχαν αποκλειστικό σκοπό την προστασία του εμπορίου, αποδείχθηκε πρόσχημα και αμέσως μετά άρχισε η ανυπόφορη καταπίεση των κατοίκων. Η καταπιεστική συμπεριφορά των Τούρκων το 1672 οδήγησε τους Στεφανοπουλιάνους σε αποτυχημένη εξέγερση.

Κατηφορίζοντας στον όρμο του Οιτύλου είναι το μοναστήρι του Δεκούλου, που γιορτάζει της Ζωοδόχου Πηγής και στην παραλία υπάρχουν τρεις οικισμοί, το Καραβοστάσι, η Τσίπα (Νέο Οίτυλο) και το Λιμένι, όπου είναι ο πύργος των Μαυρομιχαλαίων ή το παλάτι του Πετρόμπεη, όπως λένε συνήθως. Ανηφορίζοντας είναι η Τσίμοβα (Αρεόπολη) από όπου στις 17 Μαρτίου 1821 ξεκίνησε την επανάσταση ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, που ήταν ο τελευταίος μπέης της Μάνης και πήγε στις Κιτριές, από όπου και μετά από συνεννοήσεις με τους άλλους καπετάνιους απελευθέρωσε την Καλαμάτα στις 23 Μαρτίου.

Βαδίζοντας νοτιότερα συναντάμε τα χωριά Χαριά και Πύργο, που στέκουν πάνω από τον όρμο του Διρού, όπου έγινε απόβαση του στρατού του Ιμπραήμ. Ξημερώνοντας 23 Ιουνίου 1826 πρωτοφάνηκαν στα δυό χωριά οι στρατιώτες του Ιμπραήμ. Όσοι τους είδαν στο μισοσκόταδο τους πέρασαν για ξωτικά, αλλά γρήγορα συνήλθαν και τους πολέμησαν. Οι Αιγύπτιοι αποκρούστηκαν με μεγάλες απώλειες και έφυγαν ντροπιασμένοι, διότι κυρίως οι γυναίκες, που τις βρήκαν στο θέρισμα, πρώτες αντιμετώπισαν τους επιδρομείς με τα δρεπάνια.

Συνεχίζοντας την πορεία στα νότια δεξιά και αριστερά του δρόμου υπάρχουν πολλά χωριουδάκια, όπως ο Δρυάλος, η Καφιόνα, η Βάμβακα (μαζί με την Παλαιόχωρα, την Άκια, το Κουλούμι και το Μπρίκι αποτελούσαν την Πεντάδα) και η Μίνα κι όλη η περιοχή αυτή έχει το όνομα Ξούμερο. Προχωρώντας φθάνουμε στον όρμο του Μεζάπου, όπου προβάλλει ένα μικρό ακρωτήριο, το Τηγάνι, στην άκρη του οποίου ήταν στα Βυζαντινά χρόνια το κάστρο της Μαΐνης με θεμέλια ναών από τον 6^ο αιώνα.

Νοτιότερα φαίνεται να απλώνεται το έδαφος προς τα δυτικά και να εισχωρεί στο Μεσσηνιακό κόλπο, για να σχηματίσει τη λεγομένη Εμπρός, δηλαδή την εμπρός χώρα. Αυτή χωρίζεται από πάνω προς τα κάτω σε τρεις βασικές λουρίδες, δυτικά την κορυφογραμμή του Κάβο Γκρόσσο, που υψώνεται απότομα πάνω από τη θάλασσα μέχρι 350 μέτρα, κατόπιν το Κατωπάγκι και στα ανατολικά το Νικλιάνικο. Στο βόρειο μέρος της κορυφογραμμής του Κάβο Γκρόσσο ήταν χτισμένο το φραγκικό κάστρο της Άνω Πούλας δηλαδή της Άνω Πόλης στη δωρική διάλεκτο.

Έχοντας στα δυτικά την κορυφογραμμή του Κάβο Γκρόσσο και στα ανατολικά τον Ταΰγετο, απλώνονται τα χωριά της Εμπρός με τους πολλούς πύργους τους. Πρώτη προβάλλει η πολύπυργος Κοίτα, παρέκει η Νόμια και νοτιότερα τα Κεχριάτικα, που αποτελούν και τα τρία την κοιτίδα της οικογένειας των Νίκλων, της ισχυρότερης γενιάς της Μέσα Μάνης. Δυτικά του Νικλιάνικου είναι το Κατωπάγκι με το Σταυρί, τον Κούνο στον οποίο κατοικούσε το 1571 η σημαντική γενιά των Κοντόσταυλων κ.α.

Συνεχίζοντας νοτιότερα είναι οι Κάτω και οι Άνω Μπουλαργοί, όπου κατοικούσαν οι Μαντουβαλιάνοι. Το χωριό αυτό έχει γίνει ευρύτερα γνωστό για τους βυζαντινούς ναούς του Αγίου Παντελεήμονα και του Αγίου Στράτηγου. Παρακάτω είναι ο Γερολιμένας του οποίου το όνομα ανάγεται στον Ιερό Λιμένα των αρχαίων. Στη συνέχεια είναι τα Άλυκα, που θεωρούνται τόπος καταγωγής των Γρηγοράκηδων και των Μαυρομιχαλαίων. Κοντά στα Άλυκα είναι η Κυπάρισσος στη θέση της αρχαίας Καινήπολης, όπου ευρίσκονται ερείπια παλαιοχριστιανικών ναών. Από την ύπαρξη των οποίων πιστοποιείται η παρουσία στη Μάνη χριστιανών προ του Βασιλείου Α΄ του Μακεδόνα (867-886), που θεωρείται ότι εκχριστιάνισε τους Μανιάτες. Στην Καινήπολη ηττήθηκε ο ιδρυτής του κράτους των Βανδάλων Γιζέρικος, ο οποίος αφού ερήμωσε τα παράλια της Δυτικής Ελλάδος πολιορκήσε ανεπιτυχώς και την Καινήπολη, όπου είχε σημαντικές απώλειες. Στο νοτιότερο άκρο της δυτικής Μάνης είναι η γνωστή για τους πύργους της Βάθεια και άλλα μικρότερα χωριά. Στη Βάθεια κατοικούσε η γενιά των Κοσμάδων, η οποία ανέδειξε ονομαστούς πειρατές, ένας από τους οποίους ήταν ο Λιμπεράκης Γερακάρης

Η Κάτω Μάνη

Η επαρχία Λάγιας

Ξεκινώντας από το νοτιότερο τμήμα της Κάτω Μάνης συναντάμε το Πορτοκάγιο το οποίο αποτελούσε σημαντικό αγκυροβόλι για τα πλοία που περνούσαν από την ταραγμένη θάλασσα του Ταινάρου. Το όνομά του σημαίνει λιμάνι των ορτυκιών. Από εκεί γινόταν εξαγωγή ορτυκιών ζωντανών και παστωμένων, τα οποία έπιαναν οι κάτοικοι με δίχτυα. Ο τόπος ήταν πέρασμα των πουλιών αυτών κατά τη μετανάστευσή τους από το βορρά στο νότο και αντίστροφα κι όπως ήταν εξαντλημένα από την κούραση γίνονταν εύκολη λεία. Λέγαν πως ο Θεός συμπονούσε τους Μανιάτες για τη φτώχεια τους και τους έριχνε το μάννα από τον ουρανό.

Το 1570 οι Τούρκοι έχτισαν για τον έλεγχο του λιμανιού ένα φρούριο, το οποίο την επομένη χρονιά καταστράφηκε από τους Βενετούς με τη συμβολή των Μανιατών. Στο Πορτοκάγιο το 1792 οχυρώθηκε ο Λάμπρος Κατσώνης και αντιμετώπισε επί τρεις ημέρες τις ομοβροντίες των πλοίων της Τουρκίας και Γαλλίας.

Βορειότερα από το Πορτοκάγιο είναι τα Κορογονιάνικα και η Καινούρια Χώρα και πιο πάνω είναι οι Πιόντες (Αντρογιάλι) με το μοναστήρι της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος. Στη συνέχεια είναι η Λάγια, στην οποία το 1618 κατοικούσαν οι Κουρκουλιάνοι. Αργότερα βρίσκουμε εκεί τους Ρικιάνους (Ρίτσους) και πριν από την επανάσταση του 1821 επικρατούσαν οι οικογένειες των Μαυροκοκκιάνων και των Πηλοκοκκιάνων. Στον μεταξύ τους ανταγωνισμό έφεραν κοντά ως συμμάχους κλάδους της γενιάς των Νικλιάνων, οι μεν Μαυροκοκκιάνοι τους Βουγιουκλιάνους και οι Πηλοκοκκιάνοι τους Ξαρχιάνους, για να είναι οι πόλεμοι που έκαναν πιο αιματηροί. Βόρεια της Λάγιας είναι τα Δημαρίστικα, που οφείλουν το όνομά τους στην οικογένεια Δημάρη, η οποία κατοίκησε εκεί.

Η επαρχία της Λάγιας μαζί με την επαρχία της Κολοκυθιάς ήταν έδρα επισκοπής και τελευταίος επίσκοπος ήταν ο Μακάριος, κατά κόσμο Μιχαήλ Σαμπατακάκης που παρέμεινε ως επίσκοπος Ασίνης μέχρι το 1852. Όταν πέρασε από τη Μάνη ο Παπουλάκης, αρχικά πίστεψε πως είναι Θεόπεμπος και τον ακουλούθησε, αλλά με τη μεσολάβηση της Ιεράς Συνόδου τον αποκήρυξε.

Η επαρχία Κολοκυνθίου

Η επαρχία Κολοκυνθίου ή Κολοκύθι βρίσκεται μεταξύ των επαρχιών Λάγιας, και Τρυγονά. Τα πιο αξιόλογα χωριά είναι το Νήφι, ο Χαλικιάς, το Δρυαλί (Δρυμός), ο Αργιλιάς το Φλομοχώρι, ο Βάτας από όπου καταγόταν η οικογένεια Φελούρη, που βρισκόταν σε συνεχή πόλεμο με τους γείτονές της Λεκκιάνους. Οι Φελούρηδες το 1820 σκότωσαν τον Τσιγκούριο-Γρηγόριο Γρηγοράκη, που ήταν μπας καπετάνιος (πρώτος καπετάνιος) της Μάνης και για το έγκλημά τους αυτό υποχρεώθηκαν να μεταναστεύσουν στην περιοχή της Μονεμβασίας. Άλλα χωριά αξιόλογα είναι τα Λουκάδικα, όπου βρισκόταν και το Βυζαντινό κάστρο του Κολοκυθιού, η Χιμάρα, ο Κάβαλλος (Πύριχος), τα Σκαλτσιτιάνικα, η Ριγανόχωρα και η Γωνέα. Στην περοχή του Κολοκυνθίου ήταν και το μοναστήρι του Κουρνού.

Η επαρχία Τρυγονά

Η επαρχία Τρυγονά οφείλει το όνομά της στην ομώνυμη οικογένεια, η οποία στα χρόνια της Βενετοκρατίας νοίκιαζε κτήματα που προηγουμένως ανήκαν στους Τούρκους.

Από τα χωριά της επαρχίας αναφέρουμε το Σκουτάρι, τον Παρασυρό, τις Παλαιοκάλυβες (Καλύβια) και από τα μέρη στα οποία επεκτάθηκε η Μάνη στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα τον Αγερανό και το Μαυροβούνι. Στον Αγερανό ήταν το κάστρο του Αντώνμπεη Γρηγοράκη, του πέμπτου μπέη της Μάνης (1803-1810). Στο Μαυροβούνι είχε χτίσει το κάστρο του το 1795 ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης

(1782-1797), το οποίο γκρέμισαν τα κανόνια του τουρκικού στόλου το 1803, επειδή είχε παραλάβει μπαρούτη από γαλλικό πολεμικό πλοίο.

Από το Μαυροβούνι ήταν ο Θεοδωρόμπεης Γρηγοράκης έβδομος μπέης της Μάνης (1812-1816), που τελείωσε τη ζωή του στις φυλακές του τουρκικού ναυστάθμου, το Μπάνιο.

Τον Αύγουστο του 1826 στον Παρασυρό αντιπαρατάχθηκαν οι Μανιάτες στον Αιγυπτιακό στρατό του Ιμπραήμ και λόγω του μεγάλου αριθμού των επιτιθεμένων αναγκάστηκαν οι υπερασπιστές του να υποχωρήσουν στο μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου, που είναι γνωστό ως «Λεφτή Συκιά». Οι εχθροί δεν προχώρησαν νοτιότερα, ίσως επειδή πρόλαβαν να φθάσουν οι Μανιάτες από τα χωριά της Λάγιας και του Κολοκυθιού. Φαίνεται ότι έγινε κατανοητό από τους ηγέτες των Αιγυπτίων, πως αφού δεν νίκησαν τους λίγους, δεν θα μπορούσαν να νικήσουν τους πολλούς, που θα έφθαναν σε λίγο σε βοήθειά τους.

Η επαρχία Φωκά

Το όνομά της οφείλει στην οικογένεια των Φωκάδων, που κατοικούσαν στην Παλαιά Καρυούπολη με το Βυζαντινό κάστρο και την έδρα επισκόπου, ο οποίος υπαγόταν στη Μητρόπολη Λακεδαιμονίας. Αργότερα οι Φωκάδες κατοίκησαν τη Νέα Καρυούπολη ή Μηνιακόβα. Στην Παλαιά Καρυούπολη, που βρισκόταν μεταξύ του Βαχού και της Τσεροβάς (Δροσοπηγής), υπήρχε παλαιό φρούριο από τα Βυζαντινά χρόνια. Σήμερα υπάρχουν εκεί ελάχιστα υπολείμματα και ο ναός του Αγίου Γεωργίου. Νοτιοανατολικά της Τσεροβάς είναι το ύψωμα Τρικεφάλι, από το οποίο εξόρμησαν οι Μανιάτες στα Ορλωφικά, το 1770, και όπως αναφέρεται κατανίκησαν τους Τουρκαλβανούς που είχαν εισχωρήσει στη Μάνη.

Είναι γνωστό ότι η οικογένεια Φωκά ήταν βυζαντινής καταγωγής και κατά τη βενετοκρατία του Μοριά (1685-1715) ο Θωμάς Φωκάς πήρε τον τίτλο του ιππότη το 1695 (από λανθασμένη ανάγνωση της χρονολογίας έχει γραφεί το 1495). Πιθανώς ήταν γιός του ο Αντώνης Καβαλιεράκης-Φωκάς ο οποίος το 1715, όταν οι Τούρκοι καταλάμβαναν το Μοριά, έκανε στο σπίτι του συγκέντρωση αντιπροσώπων της Μάνης και ο γιατρός του Μυστρά Ηλίας Δόξας τους έπεισε να ζητήσουν από τους Τούρκους συνθηκολόγηση, όπως και έγινε. Έκτοτε ανέλαβε καπετάνιος της Κάτω Μάνης.

Στην επαρχία Φωκά υπάγονται τα χωριά Βαχός, Σκάλα, Τζεροβά (Δροσοπηγή), Νεοχώρι, Καυκί, Μηνιακόβα ή Νέα Καρυούπολη. Τον Αύγουστο του 1826 στη Νέα Καρυούπολη, το Καυκί και το Νεοχώρι προβλήθηκε άμυνα από τους Μανιάτες στον στρατό του Ιμπραήμ. Αφού κάμφθηκε και υποχώρησε η πρώτη γραμμή άμυνας γύρω από την Καρυούπολη, σταμάτησε τους Αιγυπτίους η δεύτερη γραμμή στον Παρασυρό και στο μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου της Λευκής

Συκιάς. Στην ίδια επαρχία είναι τα μοναστήρια της Παναγίας της Καταφυγιώτισσας και της Παναγίας της Κοτρωνίτισσας.

Η επαρχία Μαλεβρίου

Η οικογένεια Μαλέβρη που διακρίθηκε στη δεύτερη βενετοκρατία (1685-1715) φαίνεται ότι κληροδότησε το όνομά της σε ολόκληρη την επαρχία. Στην πρώτη τουρκοκρατία (1460-1685) υπάρχουν σαφείς ενδείξεις ότι δεν κατοικήθηκε από Μανιάτες η περιοχή αυτή, διότι οι Τούρκοι που κατείχαν το κάστρο του Πασσαβά έλεγχαν και εκμεταλλεύονταν τη μεγαλύτερη έκτασή της. Μετά την κατάληψη του κάστρου από τους Έλληνες το 1685, οι Βενετσιάνοι το ακρήστευσαν και μπορούμε να υποθέσουμε ότι δεν εγκαταστάθηκε στη δεύτερη τουρκοκρατία τουρκικός στρατός. Η περιοχή του κάστρου του Πασσαβά αναφέρεται ότι παραχωρήθηκε σε Τουρκοβαρδουνιώτες, στην οικογένεια των Καραμαναίων, οι οποίοι εκδιώχθηκαν από τους Μανιάτες και συμπύχθηκαν βορειότερα του ποταμού Βαρδούνια ή Σμήνου. Ο υπερπληθυσμός που συγκεντρώθηκε κυρίως στη Μέσα Μάνη φαίνεται ότι ανάγκασε τους Μανιάτες να αναζητήσουν ζωτικό χώρο και επεκτάθηκαν στην περιοχή του Μαλεβρίου.

Σε κατάλογο οικισμών της Μάνης του 1618 δεν αναφέρονται τα χωριά της επαρχίας Μαλεβρίου να κατοικούνται από Έλληνες. Ίσως παλαιότερα, το 1570, οι Τούρκοι να κατείχαν το κάστρο του Σιδηροκάστρου, διότι αναφέρεται ότι οι Μανιάτες τότε κατέλαβαν τα κάστρα του Σιδηροκάστρου και της Βαρδούνιας. Έκτοτε δεν φαίνεται να εγκαταστάθηκαν Τούρκοι πάλι στο Σιδηρόκαστρο και άρχισαν να πηγαίνουν εκεί ελληνικές οικογένειες στην περιοχή εκείνη.

Στα χωριά του Μαλεβρίου αναφέρονται ο Καρβελάς, η Μαραθέα, η Πηλάλα, τα Κονάκια, το Λίμπερδο (Πλάτανος), η Πάνιτσα (Μυρσίνη), ο Λυγερέας, η Λίμνη, η Παλοβά (Κρήνη), τα Σκυφιάνικα, το Σκαμνάκι, η Σκαμνίτσα, το Σολά (Αστέρι), ο Σκουφομούτης, όπου είχε τους πύργους του ο γνωστός κλεφτοκαπετάνιος Ζαχαριάς Μπαρμπιτσιώτης, το Σιδηρόκαστρο, η Δεσφίνα και ο Πολυάραβος. Στην εκστρατεία του Ιμπραήμ το 1826 στη Δεσφίνα θυσιάστηκε ο Κυριάκης Σταθάκος, αλλά στη μάχη του Πολυαράβου κατέρρευσε για μια ακόμη φορά ο θρύλος του Ιμπραήμ ως ανίκητου. Ακόμη στα χρόνια της τουρκοκρατίας στο Μαλέβρι υπαγόταν η Καρέα και το Κρύο Νερό. Από την περιοχή του Καρβελά ήταν ο Κωνσταντήμπεης Ζερβάκος, που έχτισε το κάστρο του στο Πετροβούνι του Μαλεβρίου και έγινε γαμπρός του Αντώνμπεη Γρηγοράκη. Τον διαδέχθηκε στο μπεηλίκι της Μάνης ως έκτος μπέης (1810-1812), αλλά δεν μπόρεσε να γίνει αποδεκτός από τους Μανιάτες.

Τον Αύγουστο του 1826 ο στρατός του Ιμπραήμ προσπάθησε να περάσει στη Δυτική Μάνη από τα χωριά της Δώθε Ρίζας ή Μαλτσίνας, ακολουθώντας το δρόμο από Άγιο Νικόλαο – Δεσφίνα – Πολυάραβο – Οίτυλο, τον οποίο του υπέδει-

Ξε ο προδότης Γεώργιος Βόσνας ή Μπόσινας. Αφού ο Ιμπραήμ πυρπόλησε στη Δεσφίνα το σπίτι του Σταθάκου μαζί με τους υπερασπιστές του, επειδή σκότωσαν τον προδότη Βόσνα, προχώρησε στον Πολυάραβο, όπου και γνώρισε βαρειά ήττα. Κατόπιν αυτού εγκατέλειψε οριστικά την ιδέα να κατακτήσει τη Μάνη, από την οποία αποχώρησε με σημαντικές απώλειες.

Η περιοχή του Μαραθονησίου (Γυθείου)

Το Γύθειο, το Μαυροβούνι και ο Αγερανός μέχρι το 1750 και πλέον ήταν ακατοίκητα. Οι Γρηγοράκηδες, βοηθούμενοι και από άλλους Μανιάτες μετά το 1760 προχώρησαν από το Σκουτάρι και κατέλαβαν τους τόπους αυτούς. Στον Αγερανό εγκαταστάθηκε ο Αντώμπης με άλλους Κουτσογρηγοριάνους και στο Μαυροβούνι οι υπόλοιποι Γρηγοράκηδες. Ο Τζανήμπης Γρηγοράκης, ο τρίτος μπέης της Μάνης (1782-1797) έχτισε κάστρο στο Μαυροβούνι, που το ονόμασε Μελίσσι, αλλά το τουρκικό ναυτικό το κατέστρεψε με τα κανόνια του το 1803, επειδή οι Γάλλοι είχαν φέρει μπαρούτη στον Τζανήμπη. Η περιοχή γνώρισε και στα επόμενα χρόνια καταστροφές, όταν τα παιδιά του Τζανήμπη είχαν στρατολογηθεί στο Ρωσικό στρατό των Ιονίων νήσων.

Ο Τζανήμπης Γρηγοράκης, εκτός από το Μαυροβούνι έχτισε και το Μαραθονήσι, που πήρε το όνομα από το παρακείμενο νησάκι και αργότερα μετονομάστηκε σε Γύθειο. Από ορισμένους το Μαυροβούνι ονομαζόταν και Τζανετούπολη, αλλά η ονομασία αυτή δεν επικράτησε.

Το 1826, με την εισβολή του Ιμπραήμ, το Γύθειο δεν γνώρισε καταστροφές, επειδή ο Ιμπραήμ το βρήκε οχυρωμένο από τον Τζανετάκη Γρηγοράκη και το παρέκαμψε. Ληλάτησε και πυρπόλησε το γειτονικό Μαυροβούνι.

Η περιοχή της Μαλτσίνας (Δώθε Ρίζα)

Όταν το 1715 οι Τουρκοβαρδουνιώτες εγκαταστάθηκαν στις ανατολικές πλαγιές του Ταυγέτου, είχαν καταλάβει την περιοχή μέχρι το κάστρο του Πασσαβά. Έδιωξαν τους Έλληνες κατοίκους των χωριών της Μαλτσίνας (Δώθε Ρίζας), του μετέπειτα δήμου Μελιτίνης (1836-1842) και εγκαταστάθηκαν αυτοί. Αλλά οι διωγμένοι κάτοικοι από τα χωριά τους, βοηθούμενοι και από άλλους Μανιάτες, πήραν με τα όπλα τους τις χαμένες για λίγο πατρίδες τους. Τα χωριά Καστάνιτσα, Σελεγούδι, Άγιος Νικόλαος, Κόκκινα Λουριά, Μαλτσίνα (Μέλισσα) και Αρχοντικό αποτέλεσαν την καπετανία της Καστάνιτσας του Βενετσανάκη.

Η Καστάνιτσα ήταν γνωστή από τα χρόνια του Κορκόδειλου Κλαδά, που είχε επαναστατήσει το 1480, είχε εγκαταλείψει τους Βενετούς της Κορώνης στους οποίους υπηρετούσε και πήγε ελευθερωτής στη Μάνη. Δέχθηκε επίθεση μεγά-

λου στρατιωτικού τουρκικού σώματος στην Καστάνιτσα και διαλύθηκε το σώμα του. Ο ίδιος κατέφυγε στην Κάτω Ιταλία.

Το 1780 στην Καστάνιτσα ήταν εγκατεστημένος ο Κωνσταντίνος Κολοκοτρώνης με την οικογένειά του κοντά στον Παναγιώταρο Βενετσανάκη και μαζί έκαναν επιδρομές στις γύρω περιοχές. Οι Τούρκοι έστειλαν τον καπουδάν πασά Γαζή Χασάν με στόλο στο Μαραθονήσι, έφεραν στρατό και από την Τρίπολη και κατέστρεψαν τους κλέφτες της Καστάνιτσας.

2) ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Το σημαντικότερο ιστορικό γεγονός της Νοτιοανατολικής Ευρώπης έλαβε χώρα στις 29 Μαΐου 1453. Εάλω η Πόλις. Ο Μωάμεθ ο Β΄ ο Πορθητής μπήκε νικητής στην Κωνσταντινούπολη, ενώ ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Παλαιολόγος έπεσε ηρωικά μαχόμενος στην Πύλη του Ρωμανού.

Στη λαϊκή φαντασία ο τελευταίος αυτοκράτορας δεν σκοτώθηκε, αλλά ο Θεός τον άρπαξε από τη μάχη και τον μαρμάρωσε, για να ξαναγυρίσει στη ζωή και το θρόνο του, όταν από την Πόλη θα διωχτούν οι Τούρκοι. Ο λαός δεν έχασε την ελπίδα του και την αναζωπύρωνε τραγουδώντας στην Παναγιά λόγια παρηγορίας για τη συμφορά της Χριστιανοσύνης¹:

*«Σώπασε Κυρά-Δέσποινα και σεις 'κόνες μην κλαίτε
Πάλι με χρόνια με καιρούς, πάλι δικά Σας θάναι.»*

Μετά την πτώση της Πόλης, στην Τραπεζούντα και στο Μοριά υπήρχαν ακόμη τα χριστιανικά υπολείμματα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Αφού ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος έγινε αυτοκράτορας στην Κωνσταντινούπολη, άφησε τις κτήσεις του στους αδελφούς του και η Πελοπόννησος είχε διααιρεθεί σε δύο μέρη με μια νοητή γραμμή από την Κόρινθο ως στην Καλαμάτα. Το Νοτιοανατολικό τμήμα του Μοριά με το Μυστρά, τη Μονεμβασιά, τη Μάνη κ.ά. περιήλθε στην εξουσία του Δημητρίου Παλαιολόγου, ο οποίος ήταν ανθενωτικός, δηλαδή δεν ήθελε την ένωση της Ορθόδοξης και της Καθολικής εκκλησίας. Στο υπόλοιπο της Πελοποννήσου βασιλιάς ήταν ο υποστηρικτής της ένωσης Θωμάς Παλαιολόγος. Οι δύο αδελφοί σε πολλά διαφωνούσαν και δεν τους ένωνε αδελφική αγάπη², επειδή από τα παιδικά τους χρόνια δεν είχαν ζήσει μαζί κι ακόμη δεν φάνηκαν και οι δύο άξιοι να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των δύσκολων χρόνων που ακολούθησαν.

1. Σ π. Ζαμπέλιου, Άσματα Δημοτικά της Ελλάδος, Κέρκυρα 1852, σ. 599.

2. Steven Runciman, Μυστράς, Αθήνα 1986, σ. 101 κ. ε.

Οι αδελφοί Παλαιολόγοι την ίδια χρονιά που έμειναν μόνοι στο Μοριά αντιμετώπισαν μια επανάσταση των Αλβανών που είχαν μετοικήσει στην Πελοπόννησο. Κατ' αυτήν ο Θωμάς πολιορκήθηκε στην Πάτρα από τους επαναστάτες, που είχαν αρχηγό τον Ιωάννη Ασάν-Κεντυρίωνα. Ο Δημήτριος αποκλείστηκε στο Μυστρά από τον Μανουήλ-Γκίνο Καντακουζηνό, ο οποίος είχε διατελέσει παλαιότερα τοπικός διοικητής της Μάνης και είχε αποκτήσει εκεί πολλούς φίλους, ακόμη δε και οι Αλβανοί τον περιέβαλαν με συμπάθεια. Οι Παλαιολόγοι ζήτησαν τη βοήθεια των Τούρκων και η επανάσταση τελείωσε τον επόμενο χρόνο με τη συντριβή των Αλβανών από τα τουρκικά στρατεύματα. Οι Παλαιολόγοι υποχρεώθηκαν να πληρώνουν δυσβάσταχτο ποσό σαν φόρο υποτέλειας στους Τούρκους.

Ο Θωμάς και ο Δημήτριος, αντί να αναλάβουν από κοινού την αντιμετώπιση της δύσκολης κατάστασης στην οποία βρίσκονταν, άρχισαν να πολεμούν μεταξύ τους. Επειδή δεν πλήρωναν τους φόρους που όφειλαν στους Τούρκους, το 1460 ήρθε ο ίδιος ο Μωάμεθ με στρατό και ο μεν Δημήτριος του παρέδωσε το δεσποτάτο του, στο οποίο περιλαμβανόταν όλη η Μάνη και τον ακολούθησε, δίνοντάς του και την κόρη του για γυναίκα του. Πολλές από τις κτήσεις του δεν παραδόθηκαν στο Μωάμεθ, αλλά πρόβαλαν αντίσταση. Ο Θωμάς όμως κλείστηκε στο κάστρο της Βυζαντινής Μαντίνειας³, που ήταν στο Μεσσηνιακό κόλπο (σήμερα εκείνος ο τόπος φέρει το όνομα Παλαιόχωρα του πρώην δήμου Αβίας) και αποφάσισε να πολεμήσει.

Τα κάστρα που αρνήθηκαν να παραδωθούν στο Μωάμεθ και αντιστάθηκαν ήταν το Καστρί της Λακεδαίμονος και το Γαρδίκι της Μεσσηνίας, αλλά η σκληρή και βάρβαρη αντιμετώπιση των υπερασπιστών τους από το Μωάμεθ, έκαναν το Θωμά να αποφασίσει να εγκαταλείψει τις κτήσεις του στο Μοριά. Από το κάστρο της Βυζαντινής Μαντίνειας επιβιβάστηκε σε πλοίο για την αυτοεξορία του. Φθάνοντας έξω από το λιμάνι του Ναυαρίνου, προβληματίστηκε, μήπως θα έπρεπε να μείνει, αλλά επειδή τουρκικός στρατός παρακολουθούσε τις κινήσεις του πλοίου του, συνέχισε το ταξίδι αρχικά μέχρι τη Βενετοκρατούμενη Κέρκυρα και από εκεί πήγε στη Ρώμη, όπου ο Πάπας της Καθολικής εκκλησίας ανέλαβε την προστασία του.

Με την πτώση του Δεσποτάτου του Μυστρά και την εγκατάσταση των Τούρκων στο Μοριά παρατηρήθηκε μεγάλη εισροή πληθυσμού στη Μάνη⁴, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια του τουρκο-βενετικού πολέμου (1463-1479) ο οποίος ακολούθησε. Η Μάνη αποτέλεσε έκτοτε και σε όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας το

3. Σ τ . Κ α π ε τ α ν ά κ η, Οι Μαντίνειες της Μάνης, Αθήνα 1996, σ. 44.

4. Κ . Κ ό μ η, Πληθυσμός και οικισμοί της Μάνης, Ιωάννινα 1995, σ. 46.

καταφύγιο των Ελλήνων, που ήθελαν να αποφύγουν τον τουρκικό ζυγό και να ζήσουν αγωνιζόμενοι για την ελευθερία τους.

Ο Α. Λ. Castellán⁵, που επισκέφθηκε την Πελοπόννησο το 1797, έγραψε για τη Μάνη: «...Στο μεσημβρινό τμήμα της χερσονήσου είναι η χώρα των Μανιατών, οι οποίοι έχουν κάποια μορφή ανεξαρτησίας. Είναι Έλληνες πρόσφυγες από διάφορες περιοχές της Ελλάδας· πληρώνουν ένα μικρό φόρο υποταγής στον Πασά, με τον οποίο βρίσκονται συχνά σε εμπόλεμη κατάσταση...».

3) Η ΠΡΩΤΗ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ (1460-1685)

Σύντομη αναφορά στα ιστορικά γεγονότα

Με την αποχώρηση του Θωμά από το Μοριά έμειναν οι Τούρκοι κυρίαρχοι στο μεγαλύτερο μέρος της Πελοποννήσου, εκτός από τις βενετικές κτήσεις της Κορώνης, Μεθώνης, Ναυαρίνου, Άργους, Ναυπλίου και τη Μονεμβασιά, η οποία δήλωσε υποταγή στον Πάπα της Ρώμης. Από το 1463 μέχρι το 1479 έγινε στην Πελοπόννησο πόλεμος μεταξύ των Τούρκων και των Βενετών. Η Μάνη έμεινε στο διάστημα αυτό κάτω από τη διοίκηση Βενετών και με στρατιωτικές ομάδες συντάχθηκε μαζί τους στον πόλεμο. Τους πρώτους μήνες του 1464 ο Τούρκος Ομάρμπης πέτυχε μια αξιόλογη νίκη στη Μεσσηνία μέχρι τη στενωπό του Αλμυρού, όπου τελικά αμύνθηκαν οι δυνάμεις των Βενετών⁶ και βρήκαν στήριγμα στο κάστρο της Λακωνικής Μαντίνειας που ήταν στη θέση της σημερινής Παλαιόχωρας Αβίας. Μετά από την υπεροχή των Τούρκων στα μέτωπα της Πελοποννήσου ήρθε ένας φημισμένος πολεμιστής, ο άρχοντας του Ρίμιμι Σιγισμούνδος Πανδόλφος Μαλατέστα και έκανε το κάστρο της Μαντίνειας ορμητήριό του, για να ηγηθεί του πολέμου των χριστιανικών δυνάμεων εναντίον των Τούρκων. Εκείνα τα χρόνια αναφέρονται από τις μανιάτικες και γειτονικές οχυρές θέσεις ή κάστρα⁷ η Καλαμάτα, η Γιάννιτσα, η Μαντίνεια, η Γαϊτσά (Γαστίτζα), το Λεφτίνι, το Λεύκτρο, η Πιάλα, η Μεγάλη Μάνη, το Σιδηρόκαστρο, η Καρουούπολη, η

5. Χαρ. Βελισσαρίου, Η Μεσσηνία στις επιστολές του Γάλλου περιηγητού Α. Λ. Castellán (1797), Πρακτικά του Γ' τοπικού Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών (Φιλιατρά-Γαργαλιάνοι 1989) Αθήνα 1991, σ. 299.

6. Κ. Σάθα, Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας, τόμ VI, σ. 93. Αντωνίου Μομφεράτου, Σιγισμούνδος Πανδόλφος Μαλατέστα - Πόλεμος Βενετών και Τούρκων εν Πελοποννήσω 1463-4, Αθήνα 1914, σ. 29. Απ. Βακαλόπουλου, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμ. Γ', σ. 26. Από τα χρόνια εκείνα η Μαντίνεια υπαγόταν στη Μάνη, της οποίας αποτελούσε το διοικητικό κέντρο με κυβερναδόρο του Βραχίονος της Μάνης τον Manuel Pasqualigo.

7. Charles Hopf, Chroniques Greco-Romanes, σσ. 202-6. Δεν αναφέρεται το κάστρο του Πασσαβά, πιθανώς να φέρεται με άλλο όνομα και να μην εντοπίζεται, ούτε το κάστρο

Κολοκυθιά με το κάστρο της (Λουκάδικα), η Βαρδούνια, η Άρνα, η Κουμουστά κλπ.

Το 1479 τελείωσε ο πόλεμος και με τη συνθήκη που υπέγραψαν οι Βενετοί παραχώρησαν τη Μάνη στους Τούρκους. Την επόμενη χρονιά ο Κορκόδειλος Κλαδάς⁸, διεφώνησε με τους Βενετούς και τους κατηγόρησε πως είχαν παραχωρήσει τη Μάνη στους Τούρκους και επαναστάτησε διότι, όπως αναφέρεται, είχε στο Ζυγό της Μάνης σπίτια και κτήματα⁹. Οδήγησε το στρατό του στη Μάνη, όπου συγκεντρώθηκαν πολλοί ακόμη χριστιανοί του Μοριά, για να αντιμετωπίσουν τους Μουσουλμάνους. Οι Τούρκοι, φαίνεται ότι είχαν ήδη εγκατασταθεί σε μερικές οχυρές θέσεις της Μάνης, γι' αυτό αναφέρεται ότι ο Κλαδάς, διώχνοντας τους Τούρκους, πήρε τα κάστρα και τους πύργους της Μαντίνειας, της Γαστίτζας (Γαϊτσάς), κατέλαβε το Λεφτίνι, την Ανδρούβιστα, το Πραστό, την Καστάνια, την Πιάλα, το Οϊτύλο κ.ά. Οι επαναστατικές δυνάμεις του Κλαδά, στη μάχη που έδωσαν στην Καστάνισα¹⁰ το 1481, υπέστησαν συντριβή από τον τουρκικό στρατό υπό τον Αλή Βούμικο και ο Κλαδάς αποχώρησε στη Σικελία, για να πολεμήσει αργότερα στην Αλβανία πάλι εναντίον των Τούρκων.

Για μεγάλο μέρος του 16ου αιώνα δεν υπάρχουν σαφείς πληροφορίες για τη Μάνη και τις επαναστατικές κινήσεις που έλαβαν εκεί χώρα. Γενικά μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι τουρκικός πληθυσμός δεν εγκαταστάθηκε ποτέ στη Μάνη, ούτε υπήρχαν τουρκικές ιδιοκτησίες¹¹. Αναφέρεται ότι οι Μανιάτες¹² υποτάχθηκαν κατά καιρούς στην κυριαρχία των Τούρκων ή των Βενετών, μερικές φορές

της Ζαρνάτας διότι αυτό προηγουμένως είχε καταστραφεί, ούτε φυσικά και το κάστρο της Κελεφάς, το οποίο χτίστηκε αργότερα από τους Τούρκους (1670).

8. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, σ. 37. Του ιδίου, Έλληνες στρατιώται εν τη Δύσει, Αθήνα 1886, σσ. 125 κ.ε., 264. Του ιδίου, Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας, τόμ VI, σ. 221. Ανωύμου, An Historical outline of a Grecian family, Cheltenham, 1864 και Απ. Δασκαλάκη, Η Μάνη και η Οθωμανική Αυτοκρατορία 1453-1821, Αθήνα 1923, σ. 22 κ.ε.

9. Απ. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. Γ, σ. 76.

10. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, σ. 42. Γερ. Καψάλη, Η Καστάνια, οι μάχες της - τα κλέφτικα τραγούδια της, Πελοποννησιακά 1(1956)131 κ.ε.

11. Η Μάνη δικαιούται να έχει το ίδιο ιδιοκτησιακό καθεστώς με τα νησιά των Κυκλάδων, στα οποία επίσης δεν υπήρχαν τουρκικές ιδιοκτησίες. Δεν μπορούν να ζητούν από τους Μανιάτες τουρκικά πιστοποιητικά ιδιοκτησίας, αφού δεν εγκαταστάθηκαν ποτέ οι Τούρκοι στο χώρο της Μάνης, για να έχουν και να πωλούν ιδιοκτησίες. Δεν ευσταθεί όμως ο ισχυρισμός ότι Τούρκοι δεν πάτησαν ποτέ τη Μάνη, πολύ δε περισσότερο ότι η Μάνη ποτέ δεν υποτάχθηκε στους Τούρκους ή ότι ήταν ανεξάρτητο κράτος. Ακόμη δεν ευσταθεί η άποψη ότι η Μάνη δεν επαναστάτησε το 1821, αλλά κήρυξε τον πόλεμο εναντίον της Τουρκίας. Η Μάνη έχει να επιδείξει αληθινές περγαμινές ηρωισμού, θυσιών και προσφοράς στην πατρίδα και την ελευθερία της και δεν χρειάζονται εξωπραγματικοί λεονταρισμοί

12. Κ. Σάθα, Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας, τόμ VI, σ. 227. Απ. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. Γ', σ. 53.

έδωσαν ομήρους στους Τούρκους και έγιναν φόρου υποτελείς, αλλά δεν πλήρωναν τακτικά το οφειλόμενο ποσό. Από φορολογικούς πίνακες των χρόνων της Βενετοκρατίας¹³ (1685-1715) λαμβάνουμε γνώση και για τη φορολογική επιβάρυνση των Μανιατών στην πρώτη τουρκοκρατία.

Κατά τη διάρκεια του επόμενου Τουρκο-Βενετικού πολέμου¹⁴ (1570-1573) που είχε σαν αποτέλεσμα την κατάληψη της Κύπρου από τους Τούρκους, οι τελευταίοι έχτισαν ένα κάστρο στο Πόρτο-Κάγιο (1570). Με αυτό θα μπορούσαν να ελέγχουν τη θαλάσσια συγκοινωνία με την Κύπρο, αλλά χωρίς χρονοτριβή το κατέστρεψαν οι Βενετοί με τη βοήθεια των Μανιατών, ιδιαίτερα του Σταμάτη Κονόμου. Μετά από αυτό οι Μανιάτες επαναστάτησαν¹⁵ και χτύπησαν τους Τούρκους στην Καλαμάτα, στο Σιδηρόκαστρο, στο κάστρο της Βαρδούνιας που ήταν μέχρι τότε εγκαταστημένοι και έφτασαν ως το Μυστρά. Την επόμενη χρονιά οι Μανιάτες καταλόγισαν στους Βενετούς ότι δεν έστειλαν την αρμάδα, με την οποία θα μπορούσαν εύκολα να καταλάβουν ολόκληρο το Μοριά.

Στις 7 Οκτωβρίου 1571 έγινε η ναυμαχία της Ναυπάκτου, κατά την οποία κατανυμαχήθηκε η τουρκική αρμάδα από τον ενωμένο χριστιανικό στόλο και ακολούθησαν επαναστατικές κινήσεις από τους αδελφούς Μελισσηνούς¹⁶, οι οποίοι ήταν από το Πραστίο του πρώην δήμου Καρδαμύλης. Τα κινήματά τους τελικά

13. Peter Topping, *Taxation di mactù in Mani under Venetian Rule*, Πρακτικά του Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών 1990, τόμ. Γ', σ. 7. Κ. Κόμη, ό.π., σσ. 44, 588-591. Δεν είναι σωστό ότι οι Μανιάτες ποτέ δεν υποτάχθηκαν στους Τούρκους, ούτε ότι ποτέ δεν πλήρωσαν φόρο. Ο Κ. Μέρτζιος, *Η Μάνη εις τα αρχαία της Βενετίας (1611-1674)*, Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)104-5, αναφέρει ότι το 1614 οι Μανιάτες δήλωσαν εθελούσια υποταγή και πλήρωσαν το χαράτσι. Ο ίδιος στη σελίδα 113 αναφέρει ότι το Φθινόπωρο του 1615 οι Τούρκοι μπήκαν στη Ζαρνάτα και στην Ανδρούβιστα και οι κάτοικοι δήλωσαν υποταγή. Στη σ. 135 αναφέρει ότι οι Μανιάτες το 1642 ήθελαν να μεταναστεύσουν, διότι πλήρωναν δυσβάσταχτους φόρους. Στη σ. 157 αναφέρει ότι το 1670 οι Μανιάτες δέχτηκαν να χτίσουν οι Τούρκοι κάστρα στη Ζαρνάτα και στην Κελεφά. Στη σ. 169 ζήτησαν το 1674 οι κάτοικοι της Ζαρνάτας να πληρώσουν το χαράτσι με γεωργικο-κτηνοτροφικά προϊόντα. Στη σ. 171 αναφέρεται ότι τους είχαν πάρει τα υπάρχοντά τους και τα ζώα τους, ακόμη τους έπειρναν και τις γυναίκες και τις βίαζαν. Τους πρόσφεραν το χαράτσι για να τους επιστρέψουν τα πράγματά τους, αλλά αυτοί τους πρότειναν να γίνουν μουσουλμάνοι.

14. Α. Μουστοξύδη, *Αποικία Μανιατών, Ελληνομνήμων*, Αθήνα 1843, σ. 265. Κ. Ντόκου, *Επαναστατικές κινήσεις εις Μάνην προ της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου και η έναντι αυτών στάσις της Βενετίας και Ισπανίας (1570-1571)*, Λακωνικά Σπουδαί, 1(1972)231-4. Κ. Σάθα, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, σσ. 164-5-9, 170. Ο Π. Χιώτης, *Σειρά Ιστορικών Απομνημονευμάτων*, τόμ. Γ', σ. 111, γράφει λανθασμένα ότι το κάστρο που χάλασαν οι Βενετοί ήταν στο Λεύκτρο του Ζυγού της Μάνης.

15. Κ. Ντόκου, ό.π., σ. 235-6, 257, 260.

16. Ι. Κ. Χασιώτη, *Μακάριος, Θεόδωρος και Νικηφόρος οι Μελισσηνοί (Μελισσουργί)*, 16^{ος}-17^{ος} αιώνας, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 27 κ.ε. Απ. Βακαλόπουλο, ό.π., τόμ. Γ', σ. 256.

περιορίστηκαν στη Μάνη, η οποία αποτελούσε τότε το μοναδικό καταφύγιο των καταδιωκομένων Ελλήνων από τους Τούρκους και από εκεί έφευγαν στη Δύση.

Να σημειωθεί ότι εκείνα τα χρόνια και τον αιώνα που ακολούθησε κέντρο της Μάνης ήταν το Οίτυλο, στο οποίο μοιράζονταν την πρώτη θέση δύο οικογένειες. Η μία ήταν των Γιατρών-Μεδίκων, η οποία πραγματικά αποτελούσε κλάδο των Μεδίκων της Φλωρεντίας. Η άλλη ήταν των Στεφανοπουλιάνων, που όπως ισχυρίζονταν ήταν απόγονοι των Κομνηνών. Υπήρχαν ακόμη εκεί οι οικογένειες Αλευρά, Μαλέβρη κ. ά. Οι δύο πρώτες όμως είχαν επιρροή σε όλη τη Μάνη, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι στη Μάνη υπήρχαν δύο κόμματα, των Γιατριάνων και των Στεφανοπουλιάνων. Άλλες μανιάτικες ισχυρές οικογένειες ήταν στη Βάθεια των Κοσμάδων, στον Κούνο των Κοντόσταυλων, στην Κοίτα και τα γύρω χωριά των Νίκλων, στην Καρυούπολη των Φωκάδων, στο Πραστόιο των Μελισσηνών, στη Ζαρνάτα του Πούβαλου και τέλος του Τρυγονά, του Κληροδέτη, του Κουτήφαρη κ.ά.

Στα επόμενα χρόνια συνεχίστηκαν ανώφελα οι προσπάθειες των Μανιατών, οι οποίοι βρίσκονταν σε διαρκή επαναστατική κινητοποίηση, για να βοηθηθούν στον απελευθερωτικό τους αγώνα από χριστιανικές δυνάμεις. Το 1582 οι Μανιάτες απευθύνθηκαν διά του πρωτόπαπα και κουβερναδούρου τους Μουρίσκου¹⁷ στον Πάπα της Ρώμης Γρηγόριο ΙΓ', αλλά χωρίς αποτέλεσμα.

Το 1611 κατέπλευσε στην περιοχή της Μάνης ο Ισπανικός στόλος¹⁸, επειδή τότε υπήρχαν σχέδια να χτίσουν κάστρα στο Πορτοκάγιο και στο Κολοκυθί, προκειμένου να έχουν ένα προγεφύρωμα στην ανατολική Μεσόγειο. Υπήρχε όμως παράλληλα και η αντίδραση της Βενετίας¹⁹, η οποία δεν ήθελε εκεί την Ισπανική παρουσία.

17. Σ π . Λ ά μ π ρ ο υ, Ο κατά τον δέκατον έβδομον αιώνα εις την Τοσκάναν εξοικισμός των Μανιατών, Νέος Ελληνομνημών 2(1905)397. Δεν είναι γνωστή η πατρίδα του Μουρίσκου. Στη Λάγια υπάρχει τοπωνύμιο «στου Μουρίσκου» και στη Μικρή Μαντίνεια το 1704 κατοικούσε οικογένεια Μουρίσκου. Κ. Κ ό μ η, Βενετικά κατάστιχα Μάνης-Μπαρδούνιας, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σ. 136.

18. Κ . Μ έ ρ τ ζ ι ο υ, Η Μάνη εις τα αρχεία της Βενετίας (1611-1674), Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)88 κ.ε. Τον ίδιο χρόνο οι γαλέρες της Μάλτας κατέλαβαν το κάστρο του Πασσαβά, ό.π., σ. 89. Το 1614 οι Μανιάτες επιτέθηκαν στο κάστρο του Πασσαβά και αιχμαλώτισαν τον Σαντζάκμπεη και άλλους Τούρκους, ό.π., σ. 102.

19. Ο κυβερνήτης βενετικής γαλέρας Αντώνιος Τσιβράν πήγε στις αρχές του 1612 στη Μάνη και διέδιδε: «...όπως τώρα ζουν ελεύθεροι και ημπορεί κανείς να είπη ότι δεν είναι υπήκοοι, αφού είναι εις το χέρι των να αρνούνται ακόμη και αυτόν το συνήθη βασιλικόν φόρον, χωρίς να υφίστανται καμμίαν τιμωρίαν, όμως, όταν ένας άλλος πρίγκιψ γίνη κύριος των μερών τούτων, τότε μόνον θα καταλάβουν πόσον είναι βαρύς ο ζυγός της υποταγής και θα αντιληφθούν μίαν ημέραν, μολονότι η αλλαγή πρίγκιπος θα τοις φανή κατ' αρχάς γλυκεία και ευάρεστος, ότι δυσκόλως θα υπομένουν την κυριαρχίαν ενός πρίγκιπος που θα έχη το δικαίωμα και την δύναμιν να τοις επιβάλη τιμωρίας!». Κ . Μ έ ρ τ ζ ι ο υ, ό.π., σ. 94.

Πολλές προσπάθειες για να προσελκύσει βοήθεια από ξένα κράτη κατέβαλε και ο επίσκοπος Μάνης Νεόφυτος²⁰. Η πλέον αξιόλογη προσπάθεια που έγινε στηρίχθηκε στο Γάλλο δούκα του Νεβέρ Κάρολο Γονζάγα²¹, η οποία όμως άρχισε το 1603 και συνεχίστηκε για πολλά χρόνια, μέχρι τον εμπρησμό του στόλου του το 1625. Στην κίνηση αυτή πρωταγωνίστησε από τους Μανιάτες η πιο διακεκριμένη προσωπικότητα της ιστορίας της, ο Πέτρος Γιατρός-Μέδικος, ο οποίος το 1618 πήγε προς συνάντηση του δούκα του Νεβέρ, έχοντας επιστολή των σημαντικότερων Μανιατών, που τον καθιστούσαν αντιπρόσωπό τους.

Το 1614 εκδηλώθηκε η τουρκική αντίδραση²², για να αποτρέψει τη δημιουργία ισπανικού προγεφυρώματος στη Μάνη με τη συγκέντρωση στρατού και στόλου στην περιοχή, προκειμένου να συγκρουσθεί με τον Ισπανικό στόλο και να τιμωρήσει τους Μανιάτες. Οι Τούρκοι με αρχηγό τον Ασλάν πασά και πρωτοπαλικάρό του τον κουρσάρο Μουσολίν Ραΐζ προχώρησαν από την περιοχή του Μυστρά, κατενίκησαν τους Μανιάτες και έφθασαν μέχρι το Πορτοκάγιο και το Οίτυλο, λεηλατώντας τα χωριά, σκοτώνοντας και σκλαβώνοντας τους κατοίκους. Ο Μουσολίν Ραΐζ για τη νίκη του τιμήθηκε με το αξίωμα του Σαντζιάκη του Μυστρά, της Μονεμβασίας, της Κορώνης, της Καλαμάτας και της Μάνης, πέρασε δε από το Οίτυλο και πήγε με πλοία στα Μεσσηνιακά φρούρια. Με την αρχή του νέου χρόνου πήγε από την Κορώνη διά ξηράς στη Μάνη με 700-1.000 άνδρες και έφθασε στη Ζαρνάτα, όπου ζήτησε να του παραδώσουν οι κάτοικοι τα όπλα. Ένας ιερέας διαμαρτυρήθηκε, διότι θεωρούσε ότι τα όπλα ήταν απαραίτητο γνώρισμα των ανδρών. Ο Μουσολίν Ραΐζ διέταξε και τον κρέμασαν. Τη νύχτα οι Μανιάτες επιτέθηκαν στους Τούρκους και τους κατέσφαξαν όλους.

Οι Μανιάτες²³ που αντιμετώπιζαν από τη μια μεριά πρόβλημα επιβίωσης, διότι η πυκνότητα του πληθυσμού κατά τετραγωνικό χιλιόμετρο ήταν υψηλή, ενώ η γη τους ήταν πετρώδης και άγονη και από την άλλη τις συχνές τουρκικές επιδρομές επεδίωκαν τη μετανάστευση. Η Βενετία όμως φρόντιζε με κάθε έντιμο ή ανέντιμο τρόπο να μείνουν οι Μανιάτες στον τόπο τους, επειδή της ήταν χρήσιμοι για τα λιμάνια τους. Αναφέρεται περίπτωση, που οι Βενετοί με τελείως απάνθρωπα μέσα, εμπόδισαν τη μετανάστευση της οικογένειας Μαχαϊρίδη²⁴ από τη Μέσα Μάνη.

20. Μ. Θ. Λάσκαρι, Εκκλήσεις του επισκόπου Μάνης Νεοφύτου προς τους Ισπανούς (1612-1613) δια την απελευθέρωσιν της Πελοποννήσου, Ελληνικά 15(1957)295 κ.ε.

21. Α. Π. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. Γ', σ. 351 κ.ε. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, Αθήνα 1962, σ. 197 κ.ε. Στεφ. Παπαδόπουλου, Η κίνηση του Δούκα του Νεβέρ Καρόλου Γονζάγα για την απελευθέρωση των Βαλκανικών λαών (1603-1625), Θεσσαλονίκη 1966.

22. Κ. Μέρτζιου, ό.π., σ. 100 κ.ε.

23. Κ. Μέρτζιου, ό.π., σ. 110, 126-140. Του ιδίου, Και άλλη επιχειρηθείσα και ματαιωθείσα μετανάστευσις Μανιατών εις Νεάπολιν, Πελοποννησιακά 2(1957)434.

24. Κ. Μέρτζιου, ό.π., Πελοποννησιακά 2(1957)434.

Στα μέσα του 1615 έγινε νέα εισβολή Τούρκων στη Μάνη²⁵ και έφθασαν μέχρι το Πραστίο. Ο ισπανικός στόλος, που βρισκόταν στο Μεσσηνιακό κόλπο, ύψωσε παραπλανητικά τουρκικές σημαίες και πλησίασε στις κοντινές ακτές. Οι Τούρκοι πήγαν στην παραλία για να υποδεχθούν τους συμπολεμιστές τους, αλλά τα ισπανικά καράβια τους χτύπησαν με τα κανόνια και τους διέλευσαν. Βρήκαν τότε την ευκαιρία οι Μανιάτες, με ενέδρες να σκοτώνουν και να αιχμαλωτίζουν Τούρκους.

Ο νέος Τουρκο-Βενετικός πόλεμος άρχισε το 1645 και έληξε το 1669 με την κατάληψη από τους Τούρκους του Χάνδακα ή Ηρακλείου της Κρήτης. Οι Κρήτες φαίνεται ότι δεν συμπαθούσαν ιδιαίτερα τους Βενετούς, ούτε βέβαια τους Τούρκους²⁶. Στον πόλεμο αυτό διακρίθηκε, για τις υπηρεσίες που πρόσφερε στη Βενετία, ο Μανιάτης Λουκάς Γιατρός-Μέδικος²⁷, γι' αυτό του δόθηκε μηνιαία αποζημίωση 50 δουκάτων. Παρ' ότι πολέμησε και διακρίθηκε στο πλευρό τους, κρατήθηκε όμηρος στα πλοία από τους Βενετούς ως εγγυητής της πίστης των Μανιατών.

Στη διάρκεια του πολέμου αυτού, το 1659, ο Φραγκίσκος Μοροζίνη²⁸ με αποκλειστικό σκοπό τη δημιουργία πολεμικού αντιπερισπασμού, ξεσήκωσε τους Μανιάτες και τους Αλαγόνιους (Κουτσαβίτες), οι οποίοι κατέλαβαν και λεηλάτησαν την Καλαμάτα. Κατόπιν τους άφησε μόνους να αντιμετωπίσουν αβοήθητοι την τουρκική εκδίκηση. Από τους ιστορικούς της Βενετίας κατηγορήθηκαν οι Μανιάτες, ότι εγκατέλειψαν το Μοροζίνη, ενώ οι αναφορές του στόλου είναι σαφείς και δεν χρειάζονται άλλες μαρτυρίες, ότι επρόκειτο για προσωρινή κίνηση αντιπερισπασμού.

Το 1667, ενώ ο τουρκικός στόλος πολιορκούσε το Χάνδακα-Ηράκλειο της Κρήτης, έγινε μια προσπάθεια από Μανιάτες να κάψουν τα εχθρικά πλοία μέσα

25. Κ. Μέρτζιου, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)111 κ.ε.

26. Τα συναισθήματα των Ελλήνων προς τους Βενετούς και τους Τούρκους απεικονίζονται από τον Guilletière, στο *Lacédemone ancienne et nouvelle*, Paris 1676, τόμ. II, σ. 580: «... Οι Έλληνες μήτε πιστεύουσι, μήτε εύχονται την υπέρ των Τούρκων διεξαγωγήν του εν Κρήτη πολέμου. Αν και δεν αγαπώσι την κυριαρχίαν των Λατίνων ηγεμόνων, καθισταμένην διά των εν τω Αιγαίω καταθλίψειν οσημέραι μυσσοροτέραν, εκ ψυχής όμως επιθυμούσι τον περιορισμόν της υπερβαλλούσης των Οθωμανών δυνάμεως. Διατρέφουσι δε την απόκρυφον ελπίδα, ότι θέλει αναφανή Έλλην αρχηγός επάξιος των αρχαίων μιμητής, και απελευθερώσει αυτούς εκ της τυραννίας των Τούρκων, ευχόμενοι ίνα προς τοιαύτην επανάστασιν ταχέως διατεθώσι τα πράγματα. Η τοιαύτη αναγέννησις ελπίζουσι, ότι θέλει διευκολυνθή και διά της συνδρομής του ομοθρήσκου τσάρου της Μοσχοβίας, τον οποίον αγαπώσι μετ' ανηκούστου τρυφερότητος». Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάς, σ. 441.

27. Κ. Μέρτζιου, ό.π., σσ. 141, 151. Αθ. Ε. Καραθανάση, Επαναστατικά κινήσεις στην Πελοπόννησο στα 1659, Πελοποννησιακά 8(1971)259.

28. Α. Μουστοξύδη, ό.π., σ. 266. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 300 κ.ε. Απ. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. Γ', σ. 505. Κ. Μέρτζιου, ό.π., σσ. 149-156. Αθ. Ε. Καραθανάση, ό.π., Πελοποννησιακά 8(1971)239 κ.ε.

στο λιμάνι. Η επιχείρηση απέτυχε και αιχμαλωτίστηκαν δέκα Μανιάτες. Πιθανώς ένας από αυτούς να ήταν ο Λιμπεράκης Γερακάρης²⁹.

Το 1669 ο Χάνδακας της Κρήτης περιήλθε στην κυριαρχία των Τούρκων και ο Τουρκο-Βενετικός πόλεμος έληξε. Ο τουρκικός στρατός είχε πλέον την ευχέρεια να ασχοληθεί με ένα μικρό και ανήσυχο λαό, τους Μανιάτες, οι οποίοι πολλές φορές στο πρόσφατο παρελθόν τού προξένησαν προβλήματα με πολεμικούς αντιπερισπασμούς. Ιδιαίτερα ενοχλητικές υπήρξαν οι πειρατικές ενέργειες των Μανιατών στα τουρκικά μεταγωγικά πλοία, που εφοδίαζαν το μέτωπο της Κρήτης. Η παρουσία στο Μοριά του πρωθυπουργού της Τουρκίας Αχμέτ Κιουπρουλή και μεγάλων στρατιωτικών δυνάμεων προβλημάτισε τους Μανιάτες.

Ο Προβλεπτής της Ζακύνθου³⁰ στις 31 Μαρτίου 1670 έγραψε στο Δόγη: «...ο λαός του Βραχίονος της Μάνης, που ήτο έως τώρα ελεύθερος, εξέλεξε έναν αντιπρόσωπον από κάθε χωρίον και επήγαν οι απεσταλμένοι ούτοι εις τον βεζίρη, ίνα δηλώσουν υποταγήν και γίνουν φόρου υποτελείς. Η απόφασις αύτη λέγεται ότι οφείλεται εις τον φόβον που έχουν ότι θα εξοντωθούν από τους Τούρκους, οι οποίοι ηπειλούν να ανεγείρουν φρούριον εις την ακροθαλασσιάν απέναντι του λιμένος των...».

Με τη παρέμβαση του Λιμπεράκη Γερακάρη οι Μανιάτες δέχθηκαν να χτιστούν υπό ειρηνικές συνθήκες δύο κάστρα στο έδαφος της Μάνης³¹, για τα οποία οι Τούρκοι προφασίζονταν ότι χτίζονται για την προστασία του εμπορίου. Το ένα χτίστηκε στην Κελεφά κοντά στο Οίτυλο και το άλλο πάνω στα ίχνη αρχαίου φρουρίου στη Ζαρνάτα.

Το 1672 έγινε επανάσταση στην περιοχή της Κελεφάς και οι κάτοικοι ανάγκασαν τους Τούρκους να κλειστούν στο φρούριο, ενώ σκότωσαν έναν Τούρκο αγά³² και ένα συνεργάτη του ονομαζόμενο Λιμπεράκη. Αν πράγματι σκοτώθηκε ένας Λιμπεράκης, αυτός δεν ήταν ο Γερακάρης.

Το 1673 ο Λιμπεράκης Γερακάρης³³ επαναστάτησε και πολιορκήσε το κάστρο της Ζαρνάτας. Υπολόγιζε να συγκεντρωθούν 5.000 Μανιάτες, αλλά έδωσαν το παρόν μόνο 600. Παράλληλα ο Γερακάρης έφερε καράβια με πειρατές Μαλτέζους και Γάλλους για την πολιορκία του κάστρου της Ζαρνάτας και τον αποκλεισμό του περάσματος του Αλμυρού, για να μη φθάσουν ενισχύσεις από

29. Αλεξ. Κραντονέλλη, Ιστορία της πειρατείας στους μέσους χρόνους της τουρκοκρατίας 1538-1699, Αθήνα 1991, σ. 290-1.

30. Κ. Μέρτζιου, ό.π., σσ. 157, 160.

31. Κ. Μέρτζιου, ό.π., σ. 159. Εβλιά Τσελεμπί, Οδοιπορικό στην Ελλάδα (1668-1671), Εκάτη 1994, σ. 272. Kevin Andrews, Castles of the Morea, Princeton, New Jersey 1953, σσ. 24 και 36.

32. Κ. Μέρτζιου, ό.π., σ. 162.

33. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 308 κ.ε. Κ. Μέρτζιου, ό.π., 162-173

την Καλαμάτα στους πολιορκημένους. Η έφοδος στο κάστρο απέτυχε και οι ξένοι πειρατές αποχώρησαν. Οι Τούρκοι εισχώρησαν στη περιοχή της Ζαρνάτας, έκαψαν το χωριό Κάμπος, του οποίου οι κάτοικοι είχαν φύγει. Στη συνέχεια πήγαν στη Μαντίνεια, την έκαψαν και σκλάβωσαν 500 Μαντιναίους, μέρος των οποίων κατόπιν ελευθέρωσαν. Εκείνο τον καιρό δημιουργήθηκε κύμα Μανιατών προσφύγων προς τη Ζάκυνθο, από το φόβο των τουρκικών βαιοπραγιών. Αργότερα όμως από την απάνθρωπη Βενετική Διοίκηση απαγορεύθηκε η απόβαση προσφύγων στη Ζάκυνθο. Ο Λιμπεράκης Γερακάρης μετά την αποτυχία του επαναστατικού του κινήματος εγκατέλειψε τη Μάνη και γύρισε στον προηγούμενο πειρατικό βίο. Μερικά χρόνια αργότερα βρέθηκε πάλι αιχμάλωτος των Τούρκων και εγκλείστηκε αυτή τη φορά στις φυλακές του τουρκικού ναυστάθμου της Κωνσταντινούπολης, το γνωστό για τη σκληρότητά του «Μπάνιο».

Σε όλη τη διάρκεια του Τουρκο-Βενετικού πολέμου (1645-1669) οι Μανιάτες κατέβαλαν συνεχείς προσπάθειες να εξασφαλίσουν έναν τόπο στις χριστιανικές χώρες, προκειμένου να εγκατασταθούν και να απαλλαγούν από την τουρκική τυραννία. Στις 25 Ιανουαρίου 1669 ο Μέγας Δούκας της Τοσκάνης της Ιταλίας διέταξε να διευκολυνθούν περίπου 1500 Μανιάτες πρόσφυγες να φθάσουν στον τόπο του³⁴. Η μετανάστευση των Μανιατών³⁵ έγινε σε δύο μεγάλα ρεύματα, αλλά και πολλές μικρές ομάδες. Το 1674 μέρος της οικογενείας των Γιατρών-Μεδίκων του Οιτύλου, συνοδευόμενοι από συγγενείς και συντρόφους από όλη τη Μάνη εγκατέλειψαν τον τόπο τους και εγκαταστάθηκαν στην Τοσκάνη. Την επόμενη χρονιά, το 1675, εγκατέλειψαν τη Μάνη και οι Στεφανοπουλιάνοι³⁶ με τους συγγενείς και τους συντρόφους τους, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν τον επόμενο χρόνο στην Κορσική. Δεν ευσταθεί ο ισχυρισμός των Στεφανοπουλιάνων, ότι πείστηκαν από τον Λιμπεράκη Γερακάρη και αναγκάστηκαν να φύγουν από τον τόπο τους, διότι ενωρίτερα από αυτούς, το 1673, ο Λιμπεράκης είχε εγκαταλείψει τη Μάνη μετά την αποτυχημένη επανάστασή του και την ανεπιτυχή πολιορκία του κάστρου της Ζαρνάτας.

34. Κ. Μέρτζιου, ό.π., σ. 172.

35. Α. Μουστοξύδη, ό.π., σ. 268. Σπ. Λάμπρου, Ο κατά τον δέκατον έβδομον αιώνα εις την Τοσκάναν εξοικισμός των Μανιατών, Νέος Ελληνομνήμων 2(1905)396 κ.ε. Ι.Κ.Χασιώτη, Ελληνικοί εποικισμοί στο Βασίλειο της Νεάπολης κατά τον δέκατον έβδομον αιώνα, Ελληνικά 22(1969)116 κ.ε. Απ. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. Γ' σ. 538. Ζαχ. Τσιπρανλή, Οι Μανιάτες της Τοσκάνης και της περιοχής του Τάραντα (β' μισό του 17ον αιώνα), Λακωνικά Σπουδαί 4(1979)105 κ.ε. Θωμά Παπαδοπούλου, Μανιάτες έποικοι στην Ιταλία τον 17ον αιώνα, Λακωνικά Σπουδαί 4(1979)396 κ.ε.

36. Π. Καλονάρου, Μεγάλη Ελλάδα, Αθήνα 1944, σ. 129 κ.ε. Γ.Γ. Παππαδοπούλου, Χρονογραφία περί της καταγωγής των εν Μάνη Στεφανοπούλων, Αθήνα 1865, σ. 18.

Το 1685 οι Βενετοί πέρασαν στην αντεπίθεση. Ο Φραγκίσκος Μοροζίνη συγκέντρωσε στρατό στη Ζάκυνθο και την επίθεσή του στην Πελοπόννησο την άρχισε με την πολιορκία και την άλωση της Κορώνης. Κατόπιν έστειλε τον Παύλο Μακρή με εντολή να πολιορκηθεί το κάστρο που ήταν στη Ζαρνάτα της Μάνης³⁷, της οποίας οι κάτοικοι ήταν πάντοτε ετοιμοπόλεμοι και μπροστάρηδες στις επαναστάσεις. Πολιορκήθηκαν με επιτυχία τα κάστρα της Ζαρνάτας, της Κελεφάς και του Πασσαβά και δεν άργησαν να παραδοθούν. Η Μάνη από το 1685 μέχρι το 1715 παρέμενε υπό Βενετική Διοίκηση.

Κοινωνική οργάνωση των Μανιατών

Υπάρχει σε πολλούς η λαθεμένη εντύπωση, ότι τους Μανιάτες στην πρώτη τουρκοκρατία δεν τους είχε αγγίξει ο πολιτισμός και βρίσκονταν σε μια τελείως πρωτόγονη κατάσταση. Τους περιγράφουν σχεδόν ολόγυμνους³⁸ και ίσως μεταφέρουν και εικόνες, που είχαν συναντήσει οι εξερευνητές στις τότε νέες χώρες. Όμως στα χρόνια της πρώτης τουρκοκρατίας οι Μανιάτες έχτιζαν εκκλησίες, τις οποίες διακοσμούσαν με γλυπτά και με αγιογραφίες. Ηγετικές μορφές του τόπου τους πήγαιναν σε ξένες χώρες, όπου συναντούσαν εκεί επισήμους και υπέγραφαν συμφωνίες συνεργασίας και συμμαχίας. Στα σπίτια τους στη Μάνη φιλοξενούσαν αντιπροσώπους ξένων δυνάμεων, από τους οποίους δεν έχουμε περιγραφές που να συμφωνούν με τις εικόνες, τις οποίες έχουν δώσει απόμακροι παρατηρητές και όχι «περιηγητές», που ποτέ δεν πάτησαν το χώμα της Μάνης.

Ληστρικά επεισόδια τα οποία έλαβαν χώρα το 1670 στην Ελαφώνησο³⁹, που βρίσκεται στις ανατολικές ακτές του Λακωνικού κόλπου, αποδόθηκαν σε Μανιάτες, επειδή αυτό επέβαλαν οι εμπορικές ανάγκες του βιβλίου. Τα ίδια περιστατικά που γράφτηκαν κάποτε, επαναλαμβάνονταν με μικροπαραλλαγές και από άλλους, ώστε να δυσφημείται η Μάνη.

Η κοινωνία της Μάνης ήταν πράγματι άναρχη, δεν υπήρχε οργανωμένη πολιτεία με νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική εξουσία και ίσχυε το δίκαιο του ισχυροτέρου. Γι' αυτό οι Μανιάτες κατέφευγαν στη συσπείρωση για να αντιμετωπίζονται και να αντιμετωπίζουν τους άλλους ομαδικά και όχι κατ' άτομο. Παράλ-

37. Κ. Σάθα, ό.π., σσ. 325, 337 κ.ε. Σ. Β. Κουγέα, Συμβολαί εις την ιστορίαν και την τοπογραφίαν της Βορειοδυτικής Μάνης, Ελληνικά 6(1933)270 κ.ε. Α.π. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. Δ', σ. 18.

38. Ο Γάλλος De Mirone το 1720 τους περιγράφει γυμνούς. Κ. Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1700-1800, τόμ. Β', σ. 97. Περιγράφεται η πολυτελής αμφίεση Μανιατών, οι οποίοι το 1640 πήγαιναν στο εξωτερικό, Κ. Μέρτζιο, ό.π., σ. 129.

39. Κ. Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 330-1700, τόμ. Α', Αθήνα 1976, σ. 115.

ληλα οι Μανιάτες μάθαιναν τη χρήση των όπλων και συνήθιζαν στη ψύχραιμη και θαρραλέα συμμετοχή τους στις πολεμικές συγκρούσεις και τούτο αποδείχθηκε πολύτιμος συντελεστής της εθνικής μας ανεξαρτησίας.

Πρώτη μορφή συσπείρωσης των Μανιατών ήταν η οικογένεια και ευρύτερα η γενιά. Σε ορισμένα χωριά κατοικούσε κυρίως μια μόνο γενιά, π.χ. στη Βάθεια κατοικούσαν οι Κοσμάδες, στον Κούνιο οι Κοντόσταυλοι, στην Κοίτα και τα γύρω χωριά οι Νίκλοι, στο Κουτήφαρη οι Κουτηφαριάνοι, στα Ξανθιάνικα οι Ξανθιάνοι κλπ., ενώ στη Λαγκάδα κατοικούσαν τέσσερις οικογένειες, οι Μπουλτσιάνοι, οι Αλεξιάνοι, οι Μιχαλιτσιάνοι και οι Ξυλαστοριάνοι κλπ. Ανατολικά της Λαγκάδας υπάρχουν ακόμη τα ίχνη ενός οικισμού, των Γριτσιάνικων, όπου κατοικούσε η οικογένεια Γρίτση-Παλαιολόγου⁴⁰. Σε άλλα χωριά, ιδιαίτερα της Έξω Μάνης, ζούσαν πολλές οικογένειες, όπως στον Κάμπο, στις Μαντίνειες κλπ. Στη Μέσα Μάνη υπήρχαν τα ξεμόνια, δηλαδή μια ολιγομελής οικογένεια έχτιζε στα κτήματά της τον πύργο της και μερικά βοηθητικά οικήματα στα οποία κατοικούσαν τα μέλη της. Όταν αυξανόταν ο αριθμός των μελών της οικογένειας, μεγάλωνε και ο οικισμός.

Για να ισχυροποιούνται περισσότερο οι οικογένειες δημιουργούσαν συντροφίες⁴¹, δηλαδή ενώνονταν με άλλες οικογένειες, που τους συνέδεαν επιγαμίες ή κουμπαριές και παρουσιάζονταν ως ενιαία κοινωνική οντότητα. Άλλες φορές στις οικογενειακές αυτές ομάδες προσθέτονταν και μοναχικά άτομα ή μικρές οικογένειες, που μπορεί να βοηθούσαν στις γεωργικές ή κτηνοτροφικές εργασίες και αυτοί λέγονταν φαμέγιοι ή ακουμπισμένοι.

Οι μεγάλες οικογενειακές ομάδες ή γενιές διοικούνταν από τη γεροντική, που την αποτελούσαν οι αντιπρόσωποι των επί μέρους οικογενειών. Της γεροντι-

40. Ανάμνηση των Γριτσιάνων αποτελεί η κτητορική επιγραφή από το 1699 του ιερού ναού του Αγίου Κωνσταντίνου στην ευρεία περιοχή του χωριού Κουτήφαρη (Θαλάμια) κοντά στη Σβίνα (Πλάτανο).

41. Γ. Α ν α π λ ι ώ τ η, Το Κουτηφαραϊκό Τζάκι, «Αρχείον» Μεσσηνίας τεύχ. 30, Καλαμάτα 1958, σ. 17, όπου υπάρχει μεταγενέστερο συμφωνητικό «αδελφοποίησης» από το 1824 και έχει ως εξής: «Δια του παρόντος γράμματος εσυμφωνήσαμεν ημείς οι υποκάτωθεν γεγραμμένοι, βλέποντες τα ακατάστατα της πατρίδος και χωριανών μας και διά να φυλάξωμεν τον εαυτόν μας από κάθε ενάντιο, όπου ήθελε μας ακολουθήση, εγενήκαμε όλοι εν σώμα και εις όποιον από ημάς ήθελε ακολουθήση ζημία ή εντροπήν ή άλλο φόρτωμα να είμεθα εις χρέος όλοι οι αδελφοί να τον βοηθούμε και με την ιδίαν μας ζωήν και δια κάθε μας νιτερέσιον και διαφορά όπου εις το αναμεταξύ μας εχώρισε ή ήθελε μας ακολουθήση ορίζομεν τον θεϊον μας κυρ Τζανέτο Κουτήφαρη, σιόρ Τζουάνε (Σκαρπαλέζο), κυρ Γιωργάκη Πασπαλέα και κυρ Παναγιώτη Καμαρινέα και γέρο Παναγιώτη Σιδερέα να τις θεωρούν και να τις αποφασίζουν κατά το δίκαιον και αν εκείνος οπού έχει το άδικο δεν στέρξει, να είμεθα όλοι κατ' άπάνω του, ακόμη αν ήθελε ακολουθήσει καμία ζημία των αδελφών ή κλεπτώς ή φανερώς να είμεθα εις χρέος όλοι να την αποκρενόμαστε και όποιος από ημάς ήθελε απιστήση τους αδελφούς να έχη να χρεωστή των λοιπών αδελφών γρόσια 1000 και ούτως ας είναι το παρόν με κοινήν γνώμη ολωνόνε μας χωρίς καμία βία και υπογραφομεθα. 1824 Ιανουαρίου 17, Μαλιτζά...».

κής⁴² προϊστάτο ο πρωτόγερος, ο οποίος αποτελούσε τον εκπρόσωπο της οικογενειακής ομάδας στις συναλλαγές της με τις άλλες γενιές ή με την εξουσία. Οι Τούρκοι στους πρωτόγερους απευθύνονταν, όταν ζητούσαν τους φόρους ή την ειρήνευση. Ο πρωτόγερος με τη γεροντική κανόνιζε τα συνοικέσια, τις κουμπαρίες, τις φιλίες ή τις αντιπαλότητες της οικογένειας. Κάθε οικογένεια της Μάνης αποτελούσε ξεχωριστή οντότητα και ήταν σαν μια ολιγομελής δημοκρατική κοινωνία.

Όταν σε ένα χωριό υπήρχαν γενικότερα προβλήματα, όπως ο κίνδυνος από πειρατές ή γειτονικούς οικισμούς, συνερχόταν γεροντική από τους πρωτόγερους του χωριού. Όταν το πρόβλημα ήταν καθολικό για μια επαρχία, όπως του κινδύνου από Τούρκους, ή της συνεννόησης με ξένες δυνάμεις, τότε συνερχόταν γεροντική από τους πρωτόγερους της περιοχής, για να λάβουν κοινές αποφάσεις. Τέτοια συνέλευση γερόντων έγινε στη Νόμια⁴³ το 1571, όταν έπρεπε να αποφασίσουν αν θα συνεργάζονταν ή όχι με τους Βενετούς σε πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον των Τούρκων. Η γεροντική εκείνη υπέδειξε και τρία πρόσωπα ως καπετάνιους, δηλαδή αρχηγούς των στρατιωτικών σωμάτων της Μάνης. Ανάλογη σύσκεψη έγινε στην Καρυούπολη το 1715, για να αποφασισθεί η στάση των Μανιατών απέναντι στην επικείμενη νέα τουρκική κατάκτηση.

Οι επίσκοποι και οι ιερείς στη Μάνη ήταν σεβαστά πρόσωπα και συνήθως διαδραματίζαν ηγετικό ρόλο στη μικρή κοινωνία των μανιάτικων χωριών. Πολλές φορές φρόντιζαν να συμφιλιώνουν οικογένειες και να αποτρέπουν φονικά. Οι κληρικοί ήταν από τους λίγους που γνώριζαν ελάχιστα γράμματα και τις φτωχές τους γνώσεις πάσχιζαν να τις μεταδώσουν στους νέους από τους οποίους ξεχώριζαν τους διαδόχους τους. Σε ορισμένα χωριά στα οποία κατοικούσαν λίγες γενιές κάθε μια είχε και τον παπά της.

Η εκπαίδευση στη Μάνη ήταν στοιχειώδης και περιοριζόταν σε λίγα άτομα. Η ανάγκη της ανάγνωσης των εκκλησιαστικών βιβλίων ανάγκαζε μερικούς να μαθαίνουν να διαβάζουν και λιγότερους να γράφουν. Συνήθως αυτοί που προορίζονταν για να γίνουν ιερείς καταγίνονταν με την εκμάθηση ανάγνωσης και γραφής. Η σπανιότητα των ατόμων που μάθαιναν γράμματα δεν σημαίνει ότι δεν γνώριζαν και τη σημασία τους. Ο Θ. Στεφανόπουλος⁴⁴ το 1612 είχε στείλει το

42. Ν. Κατσικάρου, Η βεντέτα εν Μάνη, Αθήνα 1933, σ. 85. Γ. Α. Γιαννάκου-Ραζέλο, Οι αγώνες της Μάνης διά την ελευθερίαν, Αθήνα 1948, σ. 20. Δ. Δημητράκου-Μεσίσκλη, Οι Νυκλιάνοι, Αθήνα 1949, σ. 70. Δ. Β. Βαγιακάκου, Πόλεμος και αγάπη των οικογενειών εις την Μάνη, Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Αθήνα 1967, τόμ. Γ', σ. 306. Α. Κουτσιλιέρη, Μανιάτικα Μελετήματα, Αθήνα 1978, σ. 154.

43. Κ. Ντόκου, όπ., σσ. 224, 257-8.

44. Κ. Μέρτζιου, όπ., σ. 98.

γιό του στη Ζάκυνθο για «να μάθει γράμματα και να γίνη άνθρωπος», όπως έγγραφε σε επιστολή του, επαναλαμβάνοντας λόγια από τον «Πτωχοπρόδρομο». Τον ίδιο καιρό ο Πέτρος Γιατρός-Μέδικος⁴⁵ είχε στείλει στη Βενετία το γιό του για να σπουδάσει. Ακόμη όταν έγιναν οι συμφωνίες με το δούκα του Νεβέρ οι Μανιάτες ζήτησαν να ιδρυθούν στον τόπο τους σχολεία⁴⁶ για τα παιδιά τους.

Στη Μάνη με τα άγονα εδάφη της η πυκνότητα του πληθυσμού ήταν μεγάλη και συναγωνιζόταν και αυτές τις εύφορες περιοχές της Πελοποννήσου. Ιδιαίτερα στη Μέσα Μάνη ο αριθμός των κατοίκων κατά τετραγωνικό χιλιόμετρο ήταν διπλάσιος από την Έξω Μάνη⁴⁷. Η οικονομία του τόπου στηριζόταν στη φτωχή γεωργική παραγωγή, στην κτηνοτροφία, που δεν θα ήταν ευκαταφρόνητη, στο ψάρεμα ή στο κυνήγι. Οι ανάγκες του πληθυσμού δεν καλύπτονταν από την παραγωγή και οι νέοι της Μάνης εύρισκαν διέξοδο στους ξένους στρατούς⁴⁸, στους οποίους υπηρετούσαν ως «στρατιώτες» και αποτελούσαν άτακτα σώματα ιππέων. Πολλοί από τους Μανιάτες δούλευαν σε άλλες περιοχές, όπως στους ελαιώνες της Κορώνης⁴⁹, στον κάμπο της Μεσσηνίας ή του Έλους. Άλλοτε πάλι κατέφευγαν στη ληστεία και την πειρατεία.

Το εμπόριο στην πρώτη τουρκοκρατία φαίνεται πως ήταν σχετικά ανεπτυγμένο στη Μάνη, διότι όσο υπήρχαν στην ανατολική Μεσόγειο νησιά υπό χριστιανική διοίκηση, ιδιαίτερα στην Κύπρο και στην Κρήτη, η Μάνη βρισκόταν στο δρόμο τους. Αποτελούσε ένα ασφαλές καταφύγιο σε περίπτωση κακοκαιρίας, ιδιαίτερα όταν υπήρχε εμπόλεμη κατάσταση με την Τουρκία, μπορούσε να εφοδιάζει τα πλοία, να παρέχει υλικά για την επισκευή των ζημιών τους κλπ. Αναφέρεται ακόμη ότι στο Οίτυλο⁵⁰ εμπορευόνταν πειρατικές λείες και γι' αυτό το ονόμαζαν «Μεγάλο Αλγέρι».

Φαίνεται ότι στη Μάνη, κατά την πρώτη τουρκοκρατία, υπήρχαν πολλά πλοία που τα χρησιμοποιούσαν τόσο στην αλιεία, όσο και στις κοντινές μεταφορές ή ακόμη και την πειρατεία. Να σημειωθεί ότι η Μάνη δεν είχε δρόμους, παρά μόνο μονοπάτια, ούτε μεγάλες πηγές νερού ικανές να υδρεύσουν πολυάριθμες ομάδες ανθρώπων. Αυτά ήταν λίγα από τα πολλά αμυντικά πλεονεκτήματα του

45. Κ. Μέρτζιου, ό.π., σ. 91.

46. Α.π. Δασκαλάκη, Η Μάνη και η Οθωμανική Αυτοκρατορία 1453-1821, Αθήνα 1923, σ. 58, «6. Τα λύκεια και αι παλαιαί ακαδημίαι της Λακεδαιμόνος θα επανιδρυθώσι· (εκ των εν αυτοίς εκπαιδευομένων τέκνων των) θα προσλαμβάνωνται εις τα διδακτικά και λοιπά αξιώματα της ικανότητός των».

47. Κ. Κόμη, Πληθυσμός και οικισμοί της Μάνης, Ιωάννινα 1995, σσ. 75, 81.

48. Κ. Σάθα, Έλληνες στρατιώται εν τη Δύσει, Αθήνα 1886, σ. 264.

49. Ελ. Μπελιά, Υπόμνημα περί Μάνης εκ των Ολλανδικών Αρχείων, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)281.

50. Κ. Σιμπούλου, ό.π., τόμ. Α', σσ. 117, 604.

τόπου, επειδή δεν ήταν εύκολη η εισβολή στο εσωτερικό της μεγάλων στρατιωτικών σωμάτων με τα εφόδιά τους και με πυροβολικό απαραίτητο για την κατεδάφιση των πύργων. Ο Εβλιά Τσελεμπί⁵¹, παρά τις υπερβολές του, μας έδωσε πληροφορίες για τα πλοία του Πραστίου και του Οιτύλου. Παράλληλα έχουμε πληροφορίες από τη Ζάκυνθο, ότι πήγαιναν εκεί πολλά πλοιάρια με Μανιάτες πρόσφυγες. Να σημειωθεί ακόμη ότι ο Μαχαιρίδης⁵² από τη Μέσα Μάνη είχε πλοίο με το οποίο ξεκίνησε να πάει με την οικογένειά του στη Νεάπολη της Ιταλίας, αναζητώντας νέα πατρίδα.

Οι Μανιάτες δεν πλήρωναν συχνά τον οφειλόμενο φόρο, παρά μόνο όταν βρίσκονταν υπό την απειλή μεγάλων τουρκικών στρατιωτικών σωμάτων ή προ της απειλής ναυτικού αποκλεισμού. Το 1614 πλήρωσαν το χαράτσι οι κάτοικοι του Οιτύλου και την επόμενη χρονιά οι κάτοικοι άλλων παραθαλάσσιων χωριών⁵³. Δεν είναι όμως γνωστός ο τρόπος με τον οποίο γινόταν η κατανομή της φορολογικής υποχρέωσης. Υπάρχουν όμως κατάλογοι με τις φορολογικές υποχρεώσεις των χωριών της Μάνης κατά την πρώτη τουρκοκρατία⁵⁴ και τη βενετοκρατία.

Η επίλυση των διαφορών μεταξύ των Μανιατών πολλές φορές γινόταν με τα όπλα. Ο συμβιβασμός ήταν μια άλλη λύση, που πολλές φορές γινόταν με τη μεσολάβηση σεβαστών ή ισχυρών προσώπων. Άλλοτε οι διαφορές λύνονταν με απόφαση της συνέλευσης της επαρχίας⁵⁵. Αναφέρεται ακόμη ότι μια ένοπλη αναμέτρηση μπορούσε να αποτραπεί με την παρέμβαση όλων των κατοίκων του χωριού⁵⁶: «...εμαζώχθη το χωρίον και δεν άφησε να τουφεκιστούνε...». Το 1571 που περιηγήθηκαν τη Μέσα Μάνη τα μέλη της αντιπροσωπείας της Βενετίας⁵⁷, συμφιλίωσαν με την παρέμβασή τους τις οικογένειες που είχαν μεταξύ τους διαφορές. Αξιοσημείωτο είναι ότι όταν υπήρχε τουρκικός κίνδυνος, ενώνονταν όλοι και από κοινού πολεμούσαν τους εχθρούς τους.

51. Εβλιά Τσελεμπί, ό.π., σσ. 277, 281.

52. Κ. Μέρτζιου, Και άλλη επιχειρηθείσα και ματαιωθείσα μετανάστευσις Μανιατών εις Νεάπολιν, Πελοποννησιακά 2(1957)434.

53. Κ. Μέρτζιου, Η Μάνη εις τα αρχαία της Βενετίας (1611-1674), Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)105, 114.

54. Peter Topping, Taxation *di mactù* in Mani under Venetian Rule, Πρακτικά του Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών 1990, τόμ. Γ', σ. 7. Κόμη, Πληθυσμός και οικισμοί της Μάνης, Ιωάννινα 1995, σ. 589.

55. Στ. Καπετανάκη, Απονομή δικαίου στη Μάνη από τοπική συνέλευση, Πρακτικά Α' Τοπικού Συνεδρίου Λακωνικών Σπουδών, Αθήνα 2002, σ. 435 κ.ε.

56. ΓΑΚ, Καποδιστρικό αρχείο, Γεν. Γραμμ., φάκ. 190, έγγρ. 063.

57. Κ. Ντόκου, ό.π., σ. 257.

4) Η ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ 1685-1715

Η κατάληψη της Μάνης από τους Βενετούς

Οι Τούρκοι, μετά την κατάληψη της Κρήτης το 1669, συνέχισαν τους επεκτατικούς τους πολέμους και το 1683 πολιορκήσαν για δεύτερη φορά τη Βιέννη. Ακολούθησε όμως συστράτευση των Πολωνών και των Γερμανών εναντίον των Τούρκων, η οποία κατέρριψε το μύθο για το αήττητο του τουρκικού στρατού. Η Βενετία⁵⁸, για να αναπληρώσει την απώλεια της Κρήτης με την επιτυχία κάποιας εδαφικής κατάκτησης, προσπάθησε να επωφεληθεί από την ευκαιρία της τουρκικής ήττας και προσχώρησε στη συμμαχία Γερμανίας και Πολωνίας. Με ηγέτη το Φραγκίσκο Μοροζίνη στις 6 Αυγούστου 1684 κατέλαβε τη Λευκάδα και αμέσως μετά στις 29 Σεπτεμβρίου την Πρέβεζα.

Οι Μανιάτες τα τελευταία δεκατέσσερα χρόνια, από το 1670, ζούσαν κάτω από την καταπίεση των τουρκικών στρατευμάτων, που στάθμευαν στα κάστρα της Ζαρνάτας, της Κελεφάς και του Πασσαβά. Θεώρησαν τότε κατάλληλη την περίπτωση να διεκδικήσουν και αυτοί την ελευθερία τους. Ίσως στις ενέργειές τους υπήρξε υπόδειξη του Βενετού προβλεπτή της Ζακύνθου Σαργέδου. Ο επίσκοπος Μάνης⁵⁹, του οποίου δεν αναφέρεται το όνομα, ο επίσκοπος Ιωακείμ, πιθανώς ο Καρυουπόλεως⁶⁰ και ο Θεόδωρος Βούλτσος από τη Λαγκάδα ως εκπρόσωποι των κατοίκων των χωριών Τζίμοβας (Αρεόπολης), Καρυούπολης, Κρυονερίου, Κελεφάς, Λαγκάδας, Κουτήφαρη (Θαλαμών), Νομιτσή, Πλάτσας, Ίζηνας (Ελαιοχωρίου) κ.ά. έστειλαν στις 30 Αυγούστου 1684 επιστολή στο Μοροζίνη. Με αυτή οι Μανιάτες του ζητούσαν να διώξει τους Τούρκους από την τόπο τους και να γίνουν υπήκοοι του Βενετού Πρίγκιπα. Ζήτησαν ακόμη να πάει στη Μάνη ο πατριώτης τους και κάτοικος της Ζακύνθου Νικόλαος Δοξαράς⁶¹ και ο Παύλος Μακρής (αναφέρεται ως φίλος του Νικολάου Δοξαρά), για να διαπραγμα-

58. Α. π. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του νέου Ελληνισμού*, τόμ. Δ', Θεσσαλονίκη 1973, σ. 15 κ.ε.

59. Π. Χιώτη, *Σειράς Ιστορικών Απομνημονευμάτων*, τόμ. Γ', Κέρκυρα 1863, σ. 282 κ.ε. Κ. Σάθα, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, σ. 325 κ.ε. Α. π. Δασκαλάκη, *Η Μάνη και η Οθωμανική Αυτοκρατορία 1453-1821*, σ. 148 κ.ε. Από ένα κώδικα της μονής Ιβήρων του Αγίου Όρους γραμμένο το 1728 στο μοναστήρι της Ζερμπίτσας, που έχει αντιγράψει ο Παπαθεοφύλακτος Αγοραστής και ιστορούνται γεγονότα, βλέπε παρακάτω: Δ. Κασσάνα, *Πληροφορίες από τον υπ' αριθ. 61 ανέκδοτο κώδικα της μονής Ιβήρων για συμβάντα στην Πελοπόννησο του 1685-1730*, *Λακωνικά Σπουδαί*, 18(2006)229. Στη σελ. 231 αναφέρει ότι το 1687 οι Μανιάτες βοήθησαν τον προβλεπτή Ζαρνάτας Νικόλαο Μπολάνη στην πολιορκία του Μυστρά.

60. Κ. Κόμη, *Πληθυσμός και οικισμοί της Μάνης 15^{ος}-19^{ος} αιώνας*, Ιωάννινα 1885, σ. 104.

61. Δ. Β. Βαγιακάκου, *Η οικογένεια Δοξαρά από το Κουτήφαρι της Μάνης εις την*

τευθούν τις συμφωνίες. Στις 4 Νοεμβρίου 1684 στην Πρέβεζα επήλθε συμφωνία μεταξύ του Μοροζίνη και των αντιπροσώπων των Μανιατών.

Από το ημερολόγιο του Ζακυνθινού Μάτεση⁶² έχουμε πληροφορίες για τα γεγονότα που ακολούθησαν στη Μάνη. Στις 20 Οκτωβρίου 1684 πέρασαν από τη Ζάκυνθο δέκα Μανιάτες, οι οποίοι πήγαν στο Μοροζίνη, τον αναφερόμενο ως «Καπετάν Γκενεράλε», και ζήτησαν όπλα και μπαρουτόβολα και αυτός τους υποσχέθηκε ότι την άνοιξη θα πάει στον τόπο τους. Στις 31 Ιανουαρίου 1685 ένα πλοίο από την Πρέβεζα έφερε την είδηση, ότι ο Μοροζίνη όρισε τέσσερα καράβια, στα οποία φόρτωσε τουφέκια, μπαρουτόβολα και σπαθιά για να πάνε στη Μάνη υπό την ηγεσία του ναυάρχου Δολφίνου. Στις 25 Φεβρουαρίου 1685 πέρασαν από τη Ζάκυνθο οι απεσταλμένοι των Μανιατών στη Λευκάδα, στους οποίους είχε δώσει ο Μοροζίνη άρματα και μπαρουτόβολα.

Η επόμενη είδηση ήταν δυσάρεστη: «*Μαρτίου 12, ήρθε μία γαλιότα Μανιάτικη και είπε πως εκάμανε μεγάλη σκλαβιά οι Τούρκοι στη Μάνη και πήγε στους Κορφούς (Κέρκυρα) στου καπετάν γκενεράλε για σοκόροσ (βοήθεια)*». Στις 26 Μαρτίου έφθασε στη Ζάκυνθο ο ναύαρχος Δολφίνος με τα τέσσερα πλοία, που προορίζονταν για τους Μανιάτες και αφού έμεινε εκεί δύο ημέρες, μετά ξεκίνησε για τη Μάνη.

Προηγουμένως ο σερασκέρης της Πελοποννήσου Ισμαήλ πασάς είχε μάθει για τις συνεννοήσεις, που γίνονταν μεταξύ των Μανιατών και του Μοροζίνη και εισέβαλε στη Μάνη, όπου κατέσφαξε γυναίκες και παιδιά και έκαψε τα χωριά τους. Τότε οι κάτοικοι του μικρού παραλιακού χωριού της Τραχήλας⁶³ έστειλαν τον Πέτρο Γιατρό-Μέδικο⁶⁴ και δι' αυτού παρακάλεσαν τον Μοροζίνη να μην πλησιάσει στη χώρα τους, επειδή οι Τούρκοι είχαν πάρει τα παιδιά τους ομήρους και υπήρχε ο φόβος να ενοχοποιηθούν οι ίδιοι και να χάσουν τα παιδιά τους. Ο Μοροζίνη αμέσως αποφάσισε απόβαση στην Πελοπόννησο και ο Δολφίνος που είχε εκπλεύσει στις 28 Μαρτίου από τη Ζάκυνθο, έχοντας μαζί του τον Νικόλαο Δοξαρά και τον Παύλο Μακρή αποβίβασε στρατό και εφόδια στη Μάνη. Μόνο οι κάτοικοι της Τραχήλας από φόβο δεν δέχθηκαν τη βοήθεια των Βενετών,

Ζάκυνθον, Κέρκυραν και Λευκάδα, Ανάτυπον από τα πρακτικά του Γ' Πανελληνίου Συμποσίου Γενεαλογικής και Εραλδικής επιστήμης, Αθήναι 2001, σσ. 343, 355.

62. Κ. Σάθα, Ελληνικά Ανέκδοτα, Αθήναι 1867, σ. 198 κ.ε.

63. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ό.π., σ. 331. Ο Π. Χίωτης, ό.π., τόμ. Γ', σ. 287, αμφισβητεί την αναφερομένη στάση των κατοίκων της Τραχήλας και γράφει: «Ο Βενετός ιστορικός Γαρζώνης διηγείται ότι οι Μανιάται τρομάζοντας απέστειλαν τον Πέτρον Μέδικον να εμποδίση τον στρατάρχην του να μη πέμψη αυτοίς την βοήθειαν. Η διήγησις όμως αυτή αντιβαίνει εις όσα έγγραφα περί του κινήματος των Μανιατών έχομεν ανά χείρας. Και πρώτον μεν ότι εξήτησαν βοήθειαν οι Μανιάται και όχι εμπόδισαν τον στρατάρχην να τους βοηθήση ...». Επικαλείται δε το ημερολόγιον του Μάτεση ότι οι Μανιάτες ζήτησαν βοήθεια που αναφέρεται παρακάτω.

64. Προφανώς απόγονο του Πέτρου Μέδικου-Γιατρού του 1618.

αλλά οι λοιποί Μανιάτες όρμησαν και κατέσφαξαν πολλούς Τούρκους που ήταν εκτός των φρουριών, τους δε άλλους ανάγκασαν να κλειστούν στα κάστρα.

Ο Μοροζίνη κατέλαβε πρώτα το κάστρο της Κορώνης. Στην πολιορκία της οποίας συμμετείχαν και Μανιάτες υπό τον Παύλο Μακρή. Ο Π. Χιώτης⁶⁵ γράφει: «...Διακελευσθείς δε ο Παύλος Μακρής, όστις έφερεν εις την μάχην 230 Μανιάτας και 23 Ζακυνθίους να εξέλθη της γραμμής, και περιτρέχων τα πέριξ και τας οδούς διακωλύη πάσαν απόπειραν εχθρών, εν τοιαύτη περιπτώσει απέκοψεν μίαν ίλην ιππικού εχθρικού υπερχομένην εις κατασκόπευσιν των εργασιών (της υπονόμου)...».

Το κάστρο της Ζαρνάτας πολιορκήθηκε από 1.500 Μανιάτες. Το υπεράσπιζαν μόνο 180 Τούρκοι, ενώ μέσα στο κάστρο βρίσκονταν ακόμη περίπου επτακόσια γυναικόπαιδα. Ο Χασάν αγάς του κάστρου ήρθε σε επαφή με τον Παύλο Μακρή και τον Παναγιωτάκη Δοξαρά και δήλωσε ότι δεν ήθελε να παραδοθεί στους Μανιάτες, αλλά με επιστολή του στις 9 Σεπτεμβρίου 1685 ζήτησε να παραδοθεί στον ίδιο το Μοροζίνη, όπως και έγινε μετά δύο ημέρες, διότι προφανώς φοβόταν την εκδικητική τους μανία.

Από το ημερόλογο του Ζακυνθινού Μάτεση⁶⁶ φαίνεται ότι στις 4 Σεπτεμβρίου 1685, ημέρα που παραδόθηκε το κάστρο της Ζαρνάτας, έγινε και η μάχη της Καλαμάτας. Ο Καπουδάν πασάς εξόρμησε από την Καλαμάτα με πεζικό και ιππικό, πιθανώς για να απαλλάξει το κάστρο της Ζαρνάτας από τους πολιορκητές του. Το στρατό των Βενετών⁶⁷ που αντιπαρατάχθηκε υπό τον στρατηγό Δέγενφελδ αποτελούσαν Γερμανοί μισθοφόροι, συνοδευόμενοι από 1500 Μανιάτες⁶⁸. Θεωρείται ότι οι πολεμικές συγκρούσεις έλαβαν χώρα μεταξύ της Καλαμάτας και Αγίας Σιών (Αγιασώ) ή και μέχρι το Αλμυρό.

65. Π. Χιώτη, ό.π., τόμ. Γ', σ. 288-9.

66. Κ. Σάθα, Ελληνικά ανέκδοτα, σ. 203: «Σεπτεμβίου 6, ήρθε μία φελούκα αφεντική και είπε πως στις 4 του άνωθεν, ημέρα Παρασκευή, επήρε αφέντης ο καπετάν γκενεράλες την Καλαμάτα και την Τσαρνάτα, και αντομινάρισε την Μάνην». Πολύ πιθανόν είναι ότι από τις 4 Σεπτεμβρίου άρχισαν οι διαπραγματεύσεις για παράδοση και κατέληξαν στις 9 του ίδιου μήνα, γι' αυτό φαίνεται η διαφορά της ημερομηνίας. Πάντως δεν υπάρχει ομοφωνία για την ημερομηνία της παράδοσης της Κορώνης, όπως και της Ζαρνάτας. Μετά από τη συνθήκη στις 11 Σεπτεμβρίου πήγε η τουρκική φρουρά στις Κιτιές για να φύγει με πλοία. Ο φρούραρχος πήγε στη Βενετία για να αποφύγει την τιμωρία του Σουλτάνου. Π. Χιώτη, ό.π., τόμ. Γ', σ. 290 κ.ε. Σ. Β. Κουγέα, Συμβολαί εις την Ιστορίαν και την Τοπογραφίαν της Βορειοδυτικής Μάνης, Ελληνικά 6(1933)281.

67. Π. Χιώτη, ό.π., τόμ. Γ', σ. 289 κ.ε. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Ελληνικά 6(1933)281 κ.ε.

68. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ό.π., σ. 339 κ.ε. Δ. Χ. Δουκάκη, Μεσσηνιακά, ιδιαίτερα περί Φαρών και Καλαμάτας, 1905, σ. 130, θεωρεί ότι η μάχη έγινε στις 24 Σεπτεμβρίου. Για την ημερομηνία της μάχης δεν υπάρχει ομοφωνία. Ο Διον. Χατζόπουλος, Ο τελευταίος Βενετο-Όθωμανικός πόλεμος 1714-1718, Αθήνα 2002, σ. 16, τοποθετεί την κατάληψη της Καλαμάτας στις 11 Αυγούστου.

Το κάστρο της Κελεφάς, αφού είχε πολιορκηθεί από τον Νικόλαο Δοξαρά, τον Θεόδωρο Βούλτσο και τον Παύλο Μακρή, παραδόθηκε. Αυτό όμως, όπως και το κάστρο της Ζαρνάτας, επισκευάστηκαν, εξοπλίστηκαν και ορίστηκαν οι διοικήσεις τους⁶⁹. Το κάστρο του Πασσαβά, που είχε πολιορκηθεί από τον Πέτρο Γιατρό-Μέδικο, παραδόθηκε και κατόπιν αφοπλίστηκε και καταστράφηκε. Το κάστρο αυτό δεν αναφέρθηκε κατά τη διάρκεια της Βενετοκρατίας.

Από τον υπ' αριθ. 61 κώδικα της μονής Ιβήρων έχουμε τις ακόλουθες πληροφορίες που κατέγραψε ο Παπα-Θεοφύλακτος Αγοραστός⁷⁰. «Εις τους 1685 μήνα Μάρτιον επήγαν οι προεστώτες της Μάνης με δύο φελούκες και προσκάλεσαν από τα μέρη της Αγίας Μαύρας (Λευκάδας) τον καπετάν γγενεράλην (Φρ. Μοροζίνη) να έλθη να ελευθερώση την Πελοπόννησον και υποσχέθηκαν να ενεργήσουν το κατά δύναμιν διά την ελευθερίαν τους. Όθεν εις τους 1685 μήνα Ιούνιον ήλθεν ο αυτός καπετάν γγενεράλης και απέκλεισεν την Κορώνην, οπού εις ταις πρώταις του Αυγούστου εμπήκαν οι χριστιανοί από τα χαλασμένα τειχία και εκατάκοψαν πολλούς των Τούρκων και τους λοιπούς εσκλάβωσαν. Επέδραμον εις την αυτήν νίκην και ολίγοι Μανιάτες και μερικοί από τους εντοπίους Ρωμαίους και Αρβανίτες.

Τον αυτόν Αύγουστον δι' εκδρομής των Μανιατών, Γεωργιτζάνων και άλλων Ρωμαίων παντοιοχώρων ενικήθησαν οι Τούρκοι πλησίον της Καλαμάτας, όπου αφήνοντάς την έφυγαν. Και περιλαμβάνοντάς την οι χριστιανοί, διά να μην είναι αρκετόν το κάστρον εις διαφέντευσιν, επρόσταξεν ο αυτός αυθέντης και εχάλασαν μερικόν τειχόκαστρον και εκατάκαψαν και την χώραν. Ήτον δε σερασκέρης ο Χαλήλ πασάς, οπού εσκοτώθη από κάτω εις την Κορώνην και ήλθεν αντ' αυτού ο Κούλογλης γαμβρός του Σουλτάν Μεμέτη. Τούτων δε γενομένων ολίγον πρότερον της νίκης της Καλαμάτας επαπαδόθη η Ζαρνάτα και μετά ταύτα επήγεν η αρμάδα από κάτω εις το Βοίτυλον και επαπαδόθη το κάστρον της Κελεφάς, το οποίον ήτον από τους Μανιάτες αποκλεισμένον. Ταύτα βλέποντες οι Τούρκοι του κάστρου Πασσαβά έφυγον, και περιλαμβάνοντάς το ο αυθέντης Μορεζήνης, αφήνοντάς το ερημωμένον.

Αφού δε επήρην την Κορώνην και κάστρα της Μάνης, ως είπομεν, επήγεν να ξεχειμάση ο αυθέντης Μορεζήνης εις τους Κορυφούς (Κέρκυρα), Ο δε Κούλογλης σερασκέρης εσύναξεν όλους τους πασάδες εις Μυστράν και απέκλεισεν την Κελεφάν εις τους 1686 μήνα Μάρτιον, αλλά καταφθάνοντας ο αυθέντης Μοροζήνης έφυγαν...».

69. Οι Provveditori (προνοηταί) της Ζαρνάτας από το 1693 έως το 1715 αναγράφονται στο βιβλίο του C h . H o p f, Chroniques Greco-Romanes, Αθήνα 1961, σ. 389.

70. Δ η μ . Κ α τ σ α φ ά ν α, Πληροφορίες από τον υπ' αριθ. 61 ανέκδοτο κώδικα της μονής Ιβήρων για συμβάντα στην Πελοπόννησο το 1685-1730, Λακωνικά Σπουδαί 18(2006)229. Στη σελ. 230 γράφει ότι οι Μανιάτες βοήθησαν τους Βενετούς στην πολιορκία του Μυστρά.

Την επόμενη άνοιξη του 1686 ο Καπουδάν πασάς προσπάθησε να καταλάβει τα εδάφη, τα οποία την προηγούμενη χρονιά είχαν αποσπάσει οι Βενετοί από την Οθωμανική αυτοκρατορία. Από το ημερολόγιο του Μάτεση μαθαίνουμε, ότι την πρώτη Μαρτίου 1686 ήρθε στη Ζάκυνθο είδηση ότι 10.000 Τούρκοι ετοιμάζονταν να πατήσουν τη Μάνη. Αναφέρθηκε, ότι αφού διέσπασαν τους αντιπαραταχθέντες Μανιάτες στο στενό του Πύργου (;), έφθασαν να πολιορκήσουν το κάστρο της Κελεφάς. Παράλληλα άλλοι Τούρκοι εισέβαλαν στην περιοχή της Κορώνης, όπου και άρχισαν να κακοποιούν τους χριστιανούς.

Αμέσως κινητοποιήθηκε ο Μοροζίνη και έσπευσε προς τα εκεί με το στόλο του. Στις 19 Μαρτίου 1686 πέρασε από τη Ζάκυνθο και τελικά αποβιβάστηκε στον κόλπο της Κορώνης (Μεσσηνιακό). Στις 23 Μαρτίου έγινε σύγκρουση των δύο στρατών⁷¹, αλλά δεν αναφέρεται ο ακριβής τόπος που έλαβε χώρα η μάχη. Ο Καπουδάν πασάς αιφνιδιάστηκε από την ταχεία αντίδραση των αντιπάλων του. Η νίκη ήταν των Βενετών, οι οποίοι πήραν πολλά λάφυρα και σκλάβους. Αναφέρεται ότι στρατιωτικά σώματα Μανιατών ανέλαβαν την καταδίωξη των υποχωρούντων Τούρκων και πολλούς σκότωσαν, ενώ άλλους αιχμαλώτισαν.

Ο Βενετο-τουρκικός πόλεμος διακόπηκε τον Ιανουάριο του 1699 με τη συνθήκη του Κάρλοβιτς, με την οποία η Πελοπόννησος έμεινε στα χέρια των Βενετών για λίγα ακόμη χρόνια. Ο πληθυσμός της Πελοποννήσου είχε ελαττωθεί σημαντικά. Αναφέρεται ότι από 250.000 που ήταν κατά την πρώτη τουρκοκρατία, στα επόμενα χρόνια δεν έφθανε ούτε τις 100.000, για να αυξηθεί το 1700 σε 200.000 κατοίκους.

Ο Λιμπεράκης Γερακάρης στο Βενετο-τουρκικό πόλεμο

Όπως έχει αναφερθεί, ο Λιμπεράκης Γερακάρης μετά την ατυχή πολιορκία του κάστρου της Ζαρνάτας το 1673, στην οποία τον βοήθησαν Μαλτέζοι και Γάλλοι πειρατές, γύρισε για άλλη μια φορά στον πειρατικό βίο. Η τύχη όμως δεν τον ευλόγησε και αιχμαλωτίστηκε από τους Τούρκους, για να καταλήξει στο Μπάνιο, τις φυλακές του τουρκικού ναυστάθμου στην Κωνσταντινούπολη, όπου παρέμεινε για επτά ακόμη χρόνια.

Στη διάρκεια του βενετο-τουρκικού πολέμου οι Τούρκοι ζήτησαν για δεύτερη φορά τη βοήθεια του Λιμπεράκη⁷². Το 1688 στην Κωνσταντινούπολη του απένεμαν το αξίωμα του μπέη της Μάνης και τον έστειλαν στη Θήβα, όπου ήταν η έδρα του Τούρκου σερασκέρη, για να πολεμήσει στο πλευρό του, πλαισιωμένος

71. Κ. Σάθρα, Ελληνικά Ανέκδοτα, ό.π., σ. 206.

72. Κ. Σάθρα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ό.π., σ. 382 κ.ε. Απ. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. Δ', σ. 28 κ.ε. Ανδρ. Λεντάκη, Ο αγιογράφος Εμμανουήλ ιερέυς Σκορδίλης και ο Μανιάτης πειρατής Λιμπεράκης Γερακάρης, Μνημοσύνη 7(1978-9)158 κ.ε.

από έναν αριθμό Μανιατών και άλλων στρατιωτών. Παράλληλα φαίνεται ότι και στη Μάνη υπήρχε φιλικό προς αυτόν ρεύμα, που ανησυχούσε τους Βενετούς.

Εκείνον τον καιρό γίνονταν συζητήσεις στους τουρκικούς κύκλους να διωχθούν οι Βενετοί από το Μοριά και να γίνει εκεί μια ηγεμονία⁷³ φόρου υποτελής, όπως έγινε αργότερα με τις παραδουνάβιες περιοχές, που θα μπορούσε να αλλάξει την πορεία του Ελληνισμού. Αν στις επιδιώξεις του Λιμπεράκη Γερακάρη υπήρχε αυτή η ελπίδα, τότε η συμπεριφορά του ίσως δεν ήταν αλλοπρόσαλλη και δεν είναι σωστό να δεχόμαστε αβασάνιστα τις ιδέες των ξένων ιστορικών, οι οποίοι εξετάζοντας τα γεγονότα από τη σκοπιά των εθνικών τους συμφερόντων, τον χαρακτήρισαν τυχοδιώκτη. Γι' αυτό θα πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί στις κρίσεις των Βενετών ιστοριογράφων.

Το 1696, μετά από πολλές προσπάθειες και περισσότερες υποσχέσεις των Βενετών, ο Λιμπεράκης εγκατέλειψε το τουρκικό στρατόπεδο και προσεχώρησε στους Βενετούς, οι οποίοι τον δέχθηκαν με αγαλλίαση. Τον τίμησαν με τον τίτλο του ιππότη του Αγίου Μάρκου, τον προβίβασαν σε συνταγματάρχη, του παραχώρησαν τα κτήματα που είχε από παλαιότερα στο Βαρούσι, στον Κάμπο, στους Δολούς, τους Μύλους της Μαντίνειας⁷⁴ και του χορήγησαν χρήματα για τα δεκαπέντε μέλη της ακολουθίας του.

Μετά την προσχώρησή του στους Βενετούς ο Λιμπεράκης πολέμησε εναντίον των Τούρκων, όμως στις 27 Αυγούστου 1696, ίσως αδικαιολόγητα, προκάλεσε καταστροφές στην πόλη της Άρτας⁷⁵ και στους χριστιανούς κατοίκους της. Φαίνεται ότι παράλληλα δημιουργήθηκαν υποψίες στους Βενετούς, ότι οι μελλοντικές του επιδιώξεις δεν συμβιβάζονταν με τα συμφέροντα της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας, γι' αυτό του αφαιρέθηκε κάθε διοικητική αρμοδιότητα και τον έθεσαν υπό επιτήρηση. Τελικά στις 5 Δεκεμβρίου 1697 αποφασίστηκε από τη Βουλή της Βενετίας η κράτησή του.

Ο Λιμπεράκης πάντρεψε την κόρη του Σταθούλα με τον Καλαματιανό άρχοντα Μπένο Ψάλτη και στις 6 Δεκεμβρίου 1697 την προίκισε με τους Μύλους της Μαντίνειας. Στη συνέχεια οδηγήθηκε στην Ιταλία, όπου κλείστηκε στο φρούριο της Brescia⁷⁶. Χειρότερη μεταχείριση είχε ο αδελφός του, ο οποίος κλείστηκε στα θολωτά υγρά υπόγεια του φρουρίου της Palma και μετά έξι χρόνια αυτοκτόνησε.

73. Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήνα 1925, τόμ. 5, μέρος δεύτερο, σ. 92. Π. Καρολίδου, Ιστορία της Ελλάδος, Αθήνα 2006, σ. 528-9.

74. Σ. Β. Κουγέα, Η καταγωγή του πρωτοστατήσαντος εις την Ορλωφικήν Επανάστασιν Παναγιώτη Μπενάκη, Πελοποννησιακά 6(1966)5, 7, 15.

75. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ό.π., σ. 422. Α. Π. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. 4, σ. 40. Α. Λεντάκη, ό.π., σ. 187.

76. Α. Π. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. 4, σ. 40. Ο Σ. Β. Κουγέας, ό.π., σ. 42, θεωρεί λάθος ότι ο Λιμπεράκης κλείστηκε μέχρι το τέλος της ζωής του στο φρούριο της Brescia.

Ο Λιμπεράκης έζησε 65 χρόνια, μέχρι τις 21 Οκτωβρίου 1710, που πέθανε στο κάστρο του Αγίου Πέτρου της Βερώνας⁷⁷. Μετά το θάνατό του, στις 27 Μαρτίου 1711, η Βενετία επιχορήγησε το γιό και τον ανιψιό του με 40 δουκάτα το μήνα⁷⁸.

Η Διοίκηση της Μάνης (1685-1715)

Οι Βενετοί⁷⁹, αφού κατέλαβαν προσωρινά την Πελοπόννησο, για να ικανοποιήσουν τις διοικητικές ανάγκες του τόπου, τη διαίρεσαν αρχικά σε επτά διοικητικές περιφέρειες (Pronvincia) και κατόπιν σε τέσσερις: 1) της Ρωμανίας με πρωτεύουσα το Ναύπλιο, 2) της Αχαΐας με την Πάτρα, 3) της Μεσσηνίας με το Ναυαρίνο και 4) της Λακωνίας με τη Μονεμβασία. Η περιφέρεια της Λακωνίας χωρίστηκε σε έξι επαρχίες (Territorio): α) της Μονεμβασίας, β) του Μυστρά, γ) της Βαρδουνίας, δ) του Πασσαβά, ε) της Κελεφάς και στ) της Ζαρνάτας. Τη Μάνη αποτελούσαν οι δύο επαρχίες της Κελεφάς και της Ζαρνάτας, που τις χώριζε μια νοητή γραμμή από τον κόλπο του Οιτύλου μέχρι την Παγαρέα και διακρινόταν σε Άνω Μάνη με έδρα το κάστρο της Ζαρνάτας και Κάτω Μάνη με έδρα το κάστρο της Κελεφάς. Η περιοχή του Πασσαβά ήταν την εποχή εκείνη σχεδόν έρημη από μόνιμους κατοίκους, επειδή τα κτήματά της ανήκαν στους Τούρκους που κατοικούσαν προηγουμένως στο κάστρο και οι οποίοι είχαν πλέον απομακρυνθεί από εκεί.

Κατά κάποιο τρόπο οι Βενετοί έβλεπαν τους Μανιάτες σαν συμμάχους και όχι σαν υπηκόους, δηλαδή υποτελείς, όπως τους άλλους Μοραΐτες. Οι κάτοικοι της Μάνης ήταν σε πλεονεκτική θέση έναντι των λοιπών Πελοποννησίων, διότι ήταν σχεδόν οι μόνοι που είχαν εμπειρία των όπλων και είχαν πολεμήσει στο πλευρό των Βενετών για την απομάκρυνση των Τούρκων από τον τόπο τους και γενικότερα το Μοριά⁸⁰. Οι Μανιάτες στις χερσαίες πολεμικές επιχειρήσεις των Βενετών αποτελούσαν τα άτακτα σώματα⁸¹ (corpo di partite ή partitarii) των

77. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 42. Κάνουν λάθος όσοι αναφέρουν ότι πέθανε στη Brescia, όπως ο Κ. Παπαρηγόπουλος, ο Απ. Βακαλόπουλος κ.ά.

78. Α. Λεντάκη, ό.π., σ. 177.

79. Θ. Κριμπά, Η Ενετοκρατούμενη Πελοπόννησος 1685-1715, Πελοποννησιακά 1(1956)315 κ.ε. Απ. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. Δ', σ. 15 κ.ε.

80. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ό.π., σ. 359 κ.ε., όπου έλαβαν μέρος σε επιχειρήσεις στην Καρύταινα, το Μυστρά, τη Μονεμβασία κλπ. Του ίδιου, Ελληνικά Ανέκδοτα, σ. 214, αναφέρεται στο ημερολόγιο του Μάτση ότι στις 20 Ιουνίου 1687: «... επήρανε και την Καρύταινα και επήρανε χιλίους τριακοσίους Τούρκους γυναικοπαίδι, και ήτανε τρεις χιλιάδες Μανιάταις και χίλιοι Κορωνάιοι, και εκδύσανε τη χώρα». Πολεμική δράση στο πλευρό των Βενετσάνων είχαν ακόμη οι κάτοικοι της Γαστούνης και της Αχαΐας.

81. Κ. Μέρτζιο, Η έκκλησις των Μανιατών προς τους Ενετούς κατά την κήρυξιν του Τουρκο-Ενετικού πολέμου (Ιανουάριος 1715), Πελοποννησιακά 3-4(1960)401. Κ. Ντόκου,

«παρτιτάρων» ή ανταρτών, που είχαν ως αμοιβή το δικαίωμα της λεηλασίας των στρατευμάτων που νικούσαν και των χωριών που κατακτούσαν. Τα στρατιωτικά αυτά σώματα τα αποτελούσαν ομάδες, που είχαν σαν αρχηγούς Μανιάτες καπετάνιους, αλλά υπάγονταν σε Βενετό γενικό αρχηγό, ο οποίος συντόνιζε τις ενέργειές τους με τα τακτικά στρατιωτικά σώματα. Θα πρέπει να διακρίνονται από τους κλέφτες του Μοριά, διότι τα καπετανάτα των παρτιταρίων ήταν υπό Βενετική διοίκηση και από τους αρματολούς, οι οποίοι διαφέντευαν μια περιοχή από την οποία πληρώνονταν. Αυτά τα άτακτα σώματα των Μανιατών τα διοικούσαν καπετάνιοι και το 1685 αναφέρεται ο Ηλίας Έξαρχος, το δε επόμενο χρόνο ο καπετάν Νικόλαος Κουτούφαρης⁸².

Οι Βενετοί την τήρηση της τάξης της Μάνης άφηναν στα χέρια των τοπικών αρχηγών οι οποίοι, με τον τίτλο του καπετάνιου⁸³, οδηγούσαν τους συντοπίτες τους στις πολεμικές επιχειρήσεις του στρατού της Βενετίας ως *partitarii* ή *cernide*⁸⁴ (παρτιζάνοι-πολιτιφύλακες, κάτι σχετικό με τους αρματολούς). Ωστε κατά τη Βενετοκρατία ο καπετάνιος⁸⁵ της Μάνης σε περιπτώσεις πολέμων ήταν

Η Στερεά Ελλάδα κατά τον Ενετοτουρκικό πόλεμο 1684-1699 και ο Σαλώνων Φιλόθεος, Αθήνα 1975, σ. 56 κ.ε. Κ. Κόμη, Πληθυσμός και οικισμοί της Μάνης 15^{ος}-19^{ος} αιώνας, Ιωάννινα 1995, σ. 46.

82. Σ π. Λάμπρου, Σημειώσεις περί της εν Πελοποννήσω Βενετοκρατίας, Νέος Ελληνομνημών 20 (1926) 203, 347.

83. Ι. Δ. Ψαρά, Ο θεσμός της πολιτοφυλακής στις Βενετικές κτήσεις του ελληνικού χώρου (16^{ος}-18^{ος} αιώνας), Θεσσαλονίκη 1988, σ. 115 κ.ε. Αναφέρεται ότι οι Βενετοί στη Μάνη δεν ασκούσαν διοίκηση, την είχαν αναθέσει στους τοπικούς καπετάνιους και προσπαθούσαν να περιορίζουν τις επιδρομές τους, έχοντας καλές σχέσεις με τους επιφανέστερους του τόπου. Οι κάτοικοι της Μέσα Μάνης δεν πλήρωναν φόρους, διότι δεν είχαν χρήματα, αλλά και επειδή δεν υπάκουαν σε κανέναν. Υπήρχε αναρχία. Διογ. Χατζόπουλου, ό.π., σ. 59.

84. Ο Λ. Ζώης, Λεξικόν Ιστορικών και Λαογραφικών Ζακύνθου, τόμ. Α, σ. 666, γράφει: «Τσέρνιντι, ένοπλον στίφος χωρικών, οίτινες εφρούρουν τας ακτάς ιδίως και ενίοτε παρείχε τοις Βενετοίς τους αρίστους των ναυτών. Εις το σώμα τούτο υπεχρεούντο να υπηρετούν όλοι οι έχοντες ηλικίαν 20-65 ετών. Επίλεκτοι, στρατοσύλλεκτοι».

85. Το 1690 στην καστελλανία της Κελεφάς ανάμεσα σε 80 κατοίκους είχαμε τους ακόλουθους 9 καπετάνιους: Γεώργιος Τρυγονάς, Λίας Τσιγκούριος, Πατρίκιος Φωκάς, Φινογιάννης, Γιάννης Μαλέβρης, Μιχάλης Στεφανόπουλος, Πέτρος Ντελόγιας, Γκίχτας Κατζής και Παναγιώτης Γερακάρης. Από τους 80 κατοίκους της καστελλανίας της Ζαρνάτας ήταν 5 καπετάνιοι: Νικόλαος Κουτήφαρης-Τζανετάκης, Δικαίος Κρίσσας, Γιατρός από Μηλέα, Κούρτα από Ανδρούβιστα και Ζαίλης από Νομιστή. Σ. Β. Κουγέα, Πελοποννησιακά, Σύμμεικτα 2(1957)427 κ.ε. Το 1702-4 αναφέρονται 9 καπετάνιοι και 3 ιππότες, στους οποίους πρέπει να προσθέσουμε και το Λιμπεράκη Γερακάρη. Καπετάνιοι: Μιχαήλ Γερακάρης, Παναγιώτης Γερακάρης, Γιωργάκης από Κελεφά, Γιάννης Μαλέβρης, Θωμάς Μαλέβρης, Σταμάτης Μαλέβρης, Στέφανος Μαλέβρης, Μιχαήλ Στεφανόπουλος, Γρηγόριος Τρυγονάς και Ιππότες (Καβαλιέροι) αναφέρονται: Θωμάς Θεοδωρακάκης, Μιχαήλ Μπότσης και Θωμάς Φωκάς. Κ. Κόμη, Βενετικά κατάστιχα Μάνης-Μπαρδούνιας, Αθήνα 1998. Το 1715 αναφέρονται έξι καπετάνιοι από την Έξω Μάνη: Ηλίας Κούρτης (Ανδρούβιστα), Δικαίος Χρυσάκης-

ο αρχηγός στρατιωτικού σώματος (*capo di partite*) και παράλληλα σε καιρό ειρήνης ήταν ο υπεύθυνος της τάξης στην περιοχή του. Με άλλα λόγια είχε καθήκον να προστατεύει το χωριό του ή την επαρχία του από επιδρομές γειτόνων, να καταδιώκει τους φονείς, τους κλέφτες, τους φυγόδικους άλλων περιοχών και να συμβιβάζει τους κατοίκους της δικαιοδοσίας του. Κάθε χωριό ή ομάδα γειτονικών χωριών είχε τον καπετάνιο του, αλλά και σε κάθε ευρύτερη περιοχή ή επαρχία υπήρχε ο (αρχι)καπετάνιος, στον οποίο υπάγονταν οι (μικρο)καπετάνιοι των χωριών. Από το 1708 άρχισε να ισχύει το σύστημα των εγγυήσεων⁸⁶, κατά το οποίο ο καπετάνιος ήταν υποχρεωμένος να πληρώνει τις ζημιές που γίνονταν στην περιοχή του περιορίζοντας έτσι την παραβατικότητα.

Θα πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι κατά τη διάρκεια της πρώτης τουρκοκρατίας (1460-1685) η έννοια του καπετάνιου ταυτιζόταν με τον αρχηγό πολεμικού σώματος. Με την οργάνωση της Πελοποννήσου από τους Βενετούς η έννοια του καπετάνιου διευρύνθηκε και ο στρατιωτικός αρχηγός έγινε και αρχηγός ασφαλείας ή αστυνόμος μιας περιορισμένης περιοχής και υπαγόταν στο Βενετό καστελλάνο-φρούραρχο της Ζαρνάτας ή της Κελεφάς. Στην δεύτερη τουρκοκρατία ο καπετάνιος θα γίνει ανεξάρτητος τοπάρχης, μέχρι να καθιερωθεί ο θεσμός του μπέη της Μάνης, οπότε και θα υπαχθεί στη δικαιοδοσία του.

Επί τουρκοκρατίας οι Μανιάτες επιβαρύνονταν μόνο με ένα φόρο κατ' αποκοπή, τον λεγόμενο επί τουρκοκρατίας *mactù*⁸⁷, τον οποίο όμως σπάνια πλήρωναν. Οι Βενετοί δέχθηκαν να εισπράττουν και αυτοί από τους Μανιάτες μόνο ένα φόρο, που αρχικά ήταν μικρότερος από αυτόν που πλήρωναν στους Τούρκους. Στα πρώτα χρόνια της Βενετοκρατίας όλη η Μάνη ήταν απαλλαγμένη από το φόρο επί των παραγομένων προϊόντων, αλλά επειδή η Βενετία αντιμετώπιζε μεγάλα οικονομικά προβλήματα, άρχισαν να φορολογούν το λάδι στην περιοχή του Σταυροπηγίου ή Ζαρνάτας (του μετέπειτα δήμου Αβίας)⁸⁸.

Στην Μάνη η συλλογή των φόρων από τους Βενετούς γινόταν από φοροεισπράκτορες⁸⁹ και δεν ίσχυε το σύστημα της ενοικίασης των φόρων, όπως γινόταν στην υπόλοιπη Πελοπόννησο, όπου οι ενοικιαστές πολλές φορές ασκούσαν ακόμη και βία για να εισπράξουν τους φόρους.

Κρίσσας, Γεωργάκης Βούλτσος (Λαγκάδα), Παναγιώτης Σκούρτσος-Κούρτης και Γιαννάκης Κουτήφαρης (Ζαρνάτα). Κ. Δ. Μέρτζιου, Πελοποννησιακά, Σύμμεικτα, 3-4(1958-9)404.

86. Ιω. Βλαχογιάννη, Κλέφτες του Μοριά, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, Αθήνα 1966, σ. 17.

87. P. T o p r i n g, Taxation di mactù in Mani under Venetian rule, Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών (Κόρινθος 1990), τόμ. Γ', σ. 10.

88. Κ. Κόμη, Βενετικά κατάστιχα Μάνης-Μπαρδούνιας, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σσ. 10 και 127.

89. Κ. Κόμη, Βενετικά κατάστιχα Μάνης-Μπαρδούνιας, ό.π., σσ. 13 και 65-6.

Όταν οι Βενετοί⁹⁰ κατέκτησαν την Πελοπόννησο και περιήλθαν στην κυριότητα τους τα ιδιόκτητα κτήματα των Τούρκων, τα ενοικίαζαν με πλειοδοτικό διαγωνισμό, αλλά το σύστημα αυτό δεν απέδωσε και από το 1699 προτιμούσαν, τα εκμισθούμενα κτήματα να τα παραχωρούν για διαρκή χρήση στους καλλιεργητές με μοναδικό τίμημα το φόρο της δεκάτης.

Για τη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης μέρους των Μανιατών, οι οποίοι συνεργάζονταν με τους Βενετούς, γινόταν ενοικίαση κτημάτων από την περιοχή του Πασσαβά και της Βαρδούνιας, όπου εκεί υπήρχαν πολλά κτήματα ανήκοντα προηγουμένως σε Τούρκους. Ακόμη οι Βενετοί σύνδικοι κατακύρωναν εύκολα τις παραχωρήσεις κτημάτων από Τούρκους σε Έλληνες και ακόμη με δύο μάρτυρες μπορούσε να αποδειχθεί η κυριότητα επί ενός ακινήτου. Φαίνεται πολύ πιθανό κατά τη διάρκεια της Βενετοκρατίας τουρκικές ιδιοκτησίες να περιήλθαν στην κυριότητα των Ελλήνων και ίσως από την εποχή εκείνη να άρχισε η εγκατάσταση Μανιατών στην περιοχή του Μαλεβρίου, στην οποία προηγουμένως δεν υπήρχαν οικισμοί.

Δυσκολίες συνάντησαν οι Βενετοί και με την αντιμετώπιση των εκκλησιαστικών⁹¹ προβλημάτων, λόγω των διαφορών που υπήρχαν μεταξύ των θρησκειών, της ευαισθησίας των Ελλήνων στα θέματα αυτά και της καταπίεσης στην οποία τους είχαν υποβάλλει οι ίδιοι οι Βενετοί. Παράλληλα όμως ενοχλούσε την αρπακτική διάθεση των Βενετών, το γεγονός ότι οι επίσκοποι⁹² έστελναν το μισό εισόδημά τους στον Πατριάρχη της Κωνσταντινουπόλεως, ο οποίος είχε το πρόνομοιο να διορίζει τους επισκόπους και τους ηγουμένους των σταυροπηγιακών μοναστηριών. Για να εμποδίσουν την αποστολή χρημάτων στο Πατριαρχείο, οι Βενετοί μείωσαν τα εισοδήματα των επισκόπων και τους έδωσαν ακίνητα. Η εχθρική αντιμετώπιση του Πατριαρχείου από τους Βενετούς είχε σαν συνέπεια το 1715 μεγάλο μέρος του κλήρου και των Φαναριωτών να ταχθεί στο πλευρό των Τούρκων⁹³ ή να μείνει αδιάφορο στην επερχόμενη αλλαγή.

Μια εγκύκλιος του Πάπα Παύλου⁹⁴ στις αρχές του 18^{ου} αιώνα έγραφε: «Δεν πρέπει να λησμονώμεν ότι οι Έλληνες δεν έχουν πίστη. Όταν πρέπει να μεταχειριζόμεθα αυτούς ως άγρια θηρία, να τους αποσπώμεν τους οδόντας και τους όνυχας, να μη παύσωμεν ταπεινούντες αυτούς και ιδίως να τους εμποδίζωμεν την περί των

90. Θ. Κριμπά, ό.π., σ. 329.

91. Θ. Κριμπά, ό.π., σ. 335.

92. Δέσποινας Μιχάλαγα, Αναφορά του Daniel Dolfin σχετικά με την ορθόδοξον εκκλησία στην Βενετοκρατούμενη Πελοπόννησο, Επιστημονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών, τόμ. 4, σ. 611.

93. Διον. Χατζόπουλου, ό.π., σ. 50.

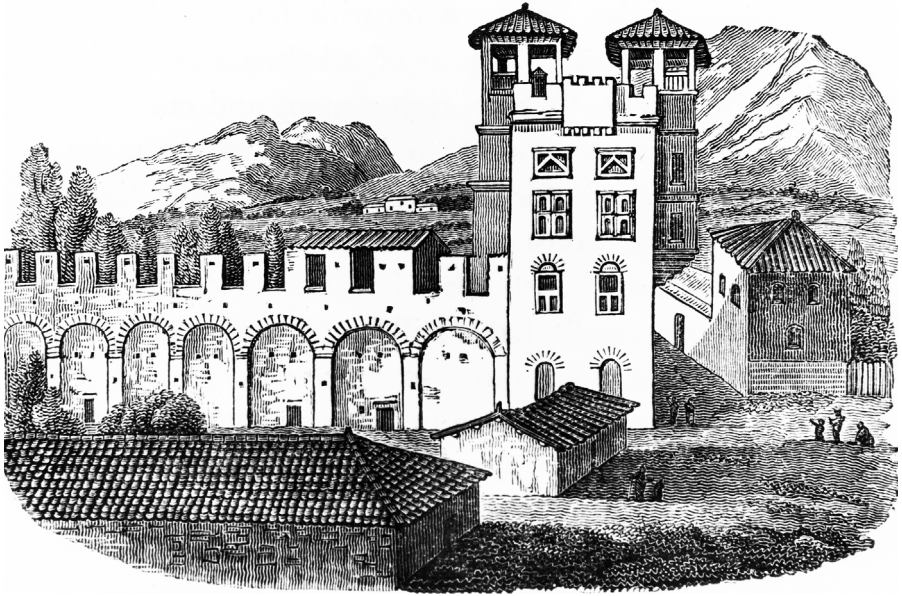
94. Περ. Ροδάκη, Κλέφτες και Αρματολοί, έκδ. «Ελληνικά Γράμματα», Αθήνα 1999, τόμ. Α', σ. 136.

όπλων άσκησιν. Ουδέν άλλο να παρέχωμεν εις αυτούς ή ξύλου και άρτου ή άρτου και ξύλου. Η φιλανθρωπία και η συμπάθεια έστωσαν δι' αισιοτέρας περιστάσεις». Ελάχιστο δείγμα χριστιανικής αρετής.

Στο ερώτημα αν οι Έλληνες έμειναν ευχαριστημένοι ή όχι από τη σύντομη βενετική διακυβέρνηση του Μοριά, θα πάρουμε την απάντηση από αυτά που γράφει ο Κ. Σάθας⁹⁵, για να δικαιολογήσει το μίσος των Ελλήνων κατά των Βενετών: «Προ μικρού διά της συνδρομής αυτών των Ελλήνων η Δημοκρατία αποδιώξασα τους Τούρκους κατέλαβε την Πελοπόννησον· όταν όμως οι ελευθερωθέντες διέκρινον, ότι όπισθεν των σημαίων του Μοροζίνη ήρχοντο τάγματα αποστόλων της Ρωμάννας εκκλησίας και όχλος πειναλέων αβοκάτων (δικηγόρων) και καταστιχαρίων (λογιστών) και σμήνος μαυροφόρων ιεροξεταστών, όταν είδον, ότι μόνα τα ενετικά πλοία είχαν το δικαίωμα της ακτοπλοΐας, το δε εμπόριον ην αποκλειστικόν προνόμιον των πατρικίων και των ανθρώπων αυτών, τότε εκ μέσης ψυχής ηυχήθησαν την επάνοδον του τουρκικού ζυγού, την δ' ευχήν δεν εξέφραζον παρρησία εις μόνους τους Ευρωπαίους περιηγητάς, αλλά και δια των όπλων υπεστήριξαν, ουδείς δε των κατακτητών εδιώχθη πανηγυρικώτερον των κτήσεων αυτού ή οι Ενετοί εκ της Πελοποννήσου...».

Όσα έγραψε ο Κ. Σάθας, ας τα λάβουν υπ' όψη τους οι κατήγοροι του Ηλία Δόξα και όσων Μανιατών άκουσαν τις συμβουλές του. Για τη συνθηκολόγηση των Μανιατών το 1715 γίνεται λόγος στο σχετικό κεφάλαιο. Πραγματικά στην περίπτωση εκείνη έπρεπε οι Μανιάτες να συνδιαλλαγούν με τον Τούρκο Μέγα Βεζύρη, αντί να αντιταχθούν ένοπλα στην τουρκική κατάκτηση και να θυσιάστούν άσκοπα. Με τον τρόπο αυτόν πέτυχαν ευνοϊκά ανταλλάγματα και η Μάνη έμεινε ημιανεξάρτητη ως το 1821. Σε αντίθετη περίπτωση η Μάνη θα γνώριζε την ολοκληρωτική καταστροφή και η πορεία του γένους θα ήταν ίσως διαφορετική.

95. Κ. Σάθας, Εμπόριον και φορολογία εν Ελλάδι επί τουρκοκρατίας, Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά 1(1957)287.

Η κατοικία του Παναγιώτη Μπενάκη στην Καλαμάτα

Η νοτιοδυτική Πελοπόννησος στα Ορλωφικά

Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ (1715-1821)

Α) ΟΙ ΚΑΠΕΤΑΝΙΕΣ

Η ανάκτηση της Πελοποννήσου από τους Τούρκους

Στις αρχές του 18^{ου} αιώνα το εμπόριο της Βενετίας βρισκόταν σε παρακμή και ανάλογη ήταν η οικονομική της κάμψη και ο περιορισμός της στρατιωτικής και της ναυτικής δύναμής της. Αντίθετα η Τουρκία, μετά τη συνθήκη του Κάρλοβιτς⁹⁶ (1699) με την οποία σταμάτησε ο τουρκο-βενετικός πόλεμος, είχε αρχίσει να δραστηριοποιείται και να οργανώνεται, για να ανακτήσει όσα είχε χάσει στο πρόσφατο παρελθόν. Η Ευρώπη ήταν απορροφημένη στην αποκατάσταση των ζημιών της από τους πολέμους που προηγήθηκαν και η Βενετία φαινόταν απομονωμένη.

Το καλοκαίρι του 1714 η Οθωμανική⁹⁷ κυβέρνηση κάλεσε το Βενετό Βάιλο και απαίτησε την επιστροφή της Πελοποννήσου, διότι ισχυρίστηκε ότι ανήκε στους Οθωμανούς και η Βενετία την είχε καταλάβει παράνομα. Ζήτησε ακόμη να της επιστραφούν τα έσοδα, που είχε αποκομίσει στα 28 χρόνια της κυριαρχίας της. Η Βενετία, όπως ήταν επόμενο, απέρριψε τις απαιτήσεις αυτές.

Το Δεκέμβριο του 1714 άρχισε νέος τουρκο-βενετικός πόλεμος. Η Βενετία, εκτός από τις άλλες δυσκολίες, είχε να αντιμετωπίσει στο Μοριά και την αντιπαλότητα του Ορθόδοξου Πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως, το οποίο στο παρελθόν το είχε στερήσει από τις εισφορές των επισκόπων της Πελοποννήσου⁹⁸. Η πολιτική που χάραξε η Ορθόδοξη Εκκλησία και οι Φαναριώτες ήταν υπέρ της ουδετερότητας των Ελλήνων. Αλλά και γενικότερα οι Έλληνες δεν ήταν ικανοποιημένοι από τη διοίκηση των Βενετών, επειδή τους απαγόρευαν το εμπόριο, επενέβαιναν στον καθορισμό των καλλιεργειών, ενώ ο στρατός τους ήταν απειθαρχος και καταπίεζε τον άμαχο ελληνικό πληθυσμό⁹⁹.

96. Με τη συνθήκη του Κάρλοβιτς (1699) η Πελοπόννησος κατακυρώθηκε στη Βενετία.

97. Διογ. Χατζόπουλου, ό.π., σ. 53.

98. Δέσποινας Μιχάλαγα, ό.π., Επιστ. Επετ. Θεολ. Σχ. Πανεπιστημίου Αθηνών, τόμ. 4, σ. 611.

99. Διογ. Χατζόπουλου, ό.π., σ. 35. Αγαμ. Τσελίκια, Μεταφράσεις Βενετικών εκθέσεων περί Πελοποννήσου, Πελοποννησιακά 15(1982-4)128.

Τον Ιανουάριο του 1715, αφού είχε κηρυχθεί ο πόλεμος με την Τουρκία, ο Βενετός Γενικός Προβλεπτής της Πελοποννήσου Αλέξανδρος Μπον¹⁰⁰, έσπευσε να εξασφαλίσει βοήθεια από τους κατοίκους της Έξω Μάνης. Πήγε στην Καλαμάτα και συμφιλίωσε τους Μανιάτες με τους Καλαματιανούς, των οποίων οι σχέσεις ήταν πάντοτε προβληματικές. Μετά τη συμφιλίωση συγκεντρώθηκαν όλοι στην εκκλησία, Μανιάτες και Καλαματιανοί, όπου ενώπιον του επισκόπου Ιάκωβου Μούζαλου¹⁰¹, έδωσαν όρκο διαρκούς φιλίας. Ακόμη ζήτησαν να ενισχυθούν με όπλα και πυρομαχικά, όπως είχε γίνει και επί Μοροζίνη, για να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στον επικείμενο αγώνα.

Σε αναφορά του προς το Δόγη ο Αλέξανδρος Μπον έγραψε ότι είχε την πρόθεση να συγκεντρώσει σώματα ανταρτών (*corpo di partite*¹⁰²) για να πολεμήσουν μαζί τους, τα οποία, όπως αναφέρθηκε, ήταν άτακτα σώματα, με δικούς τους καπετάνιους, αλλά υπό την καθοδήγηση Βενετού αξιωματικού, για να συντονίζει τις ενέργειές τους με τα τακτικά στρατεύματα. Συνέχεια των αρχηγών αυτών των σωμάτων θα πρέπει να θεωρήσουμε τους καπετάνιους της Μάνης κατά τη δεύτερη τουρκοκρατία. Για έναν από αυτούς τους Μανιάτες αρχηγούς ο Αλέξανδρος Μπον ανέφερε προς το Δόγη της Βενετίας: «...εσωκλείω την έκκλησιν, την οποίαν μου ενεχείρισαν αυτοί οι ίδιοι κάτοικοι μεταξύ των οποίων διακρίνεται όλως ιδιαίζοντως διά την πίστιν και την ευπείθειάν του ο Καπετάν Γιαννάκης Κουτήφαρης¹⁰³, όστις εις τον προηγούμενον πόλεμον παρέσχε δείγματα, όχι μόνο ακαταβλήτου ανδρείας, αλλά και καθολικής πίστεως (*ma di tutta la fede*). Εξακολουθεί ούτος να έχη την αυτήν σταθεράν πίστιν και μου παρουσιάζεται με ισχυρά τεκμήρια ώστε να επιθυμώ, όχι μόνον εγώ να του έχω εμπιστοσύνην, αλλά και να διαβεβαιώσω την Υμετέραν Γαληνότητα, ότι διδομένης ευκαιρίας θα προσφέρη αρίστας υπηρεσίας, επειδή με την αξιέπαινον δράσιν του απέκτησε και μεταξύ των ομοεθνών του αρίστην φήμην και υπόληψιν, σχηματίζων εν από τα μεγαλύτερα σώματα της Μάνης...».

Στους Μανιάτες καπετάνιους των ατάκτων σωμάτων, των ανταρτών «*corpo di partite*», οι Βενετοί ανέθεταν την τήρηση της τάξης στις επαρχίες τους και στα χωριά τους. Η πείρα τούς είχε διδάξει ότι οι πιο άξιοι ενός τόπου είχαν τη δυνα-

100. Κ. Δ. Μέρτζιου, Η έκκλησις των Μανιατών προς τους Βενετούς κατά την κήρυξη του Τουρκο-Βενετικού πολέμου (Ιανουάριος 1715), Πελοποννησιακά 3-4(1960)401.

101. Η οικογένεια Μούζαλου κατοικούσε στο Βαρούσι και στους Δολούς του Σταυροπηγίου Ζαρνάτας και αναφέρεται για πρώτη φορά το 1576. Κ. Τσικνάκη, Άγνωστη αίτηση κατοίκων της Μάνης, Πελοποννησιακά, Παράρτ. αριθ. 18, σ. 397. Κ. Κόμη, Βενετικά κατάστιχα Μάνης-Μπαρδούνιας, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σσ. 131-135. Στ. Καπετανάκη, Έγγραφα της μονής Παναγίας Φανερωμένης Δολών, Λακωνικά Σπουδαί 9(1988)342.

102. Το «*corpo di partite*» μεταφράζεται ως σώμα πολιτοφυλάκων ή παρτιζάνων.

103. Στ. Καπετανάκη, Η οικογένεια Κουτήφαρη ή Κουτούφαρη, Λακωνικά Σπουδαί 14(1998)451.

τότητα να αστυνομεύουν και να ειρηνεύουν αποτελεσματικότερα τους συντοπίτες τους. Ένας τέτοιος καπετάνιος ήταν και ο καπετάν Γιαννάκης Κουτήφαρης, ο οποίος είχε επιρροή στους συμπατριώτες του της επαρχίας Σταυροπηγίου και μπορούσε πιο αποτελεσματικά να τους ησυχάζει, παρά κάποιος ξενόφερτος αρματολός, χωροφύλακας ή Βενετός αξιωματικός.

Ο στρατός της Βενετίας στην Πελοπόννησο¹⁰⁴ ήταν αριθμητικά ασήμαντος και η αδυναμία του να αντιμετωπίσει τον ισχυρό και πολυάριθμο τουρκικό στρατό ήταν βεβαία, είχε δε προβλεφθεί από το 1711 η πιθανή επιστροφή των Τούρκων στο Μοριά.

Το καλοκαίρι του 1715 μια μεγάλη τουρκική στρατιά βάδισε εναντίον της Πελοποννήσου¹⁰⁵ υπό την καθοδήγηση του Τούρκου Μεγάλου Βεζύρη (πρωθυπουργού) Σιλιχτάρ Νταμάντ Αλή πασά, του επιλεγόμενου Κιουμουρτζή, χαρισματικού ηγέτη και προικισμένου με στρατιωτικές αρετές. Στις 29 Ιουνίου πολιορκήσε τον Ακροκόρινθο, που παραδόθηκε στις 2 Ιουλίου. Στο Ναύπλιο με τα ισχυρά κάστρα έφθασε στις 12 Ιουλίου και το κατέλαβε στις 20 του ίδιου μήνα, αφού συνετέλεσε αποτελεσματικά στην πτώση του και ο προδότης Salle. Οι λιγοστοί Βενετοί στρατιωτικοί, που ήταν στα κάστρα της Κορώνης και του Ναβαρίνου, εγκατέλειψαν τα φρούριά τους και πήγαν στο κάστρο της Μεθώνης για να προβάλλουν αποτελεσματικότερη άμυνα. Οι Τούρκοι έφθασαν στη Μεθώνη στις 11 Αυγούστου 1715 και πήραν το κάστρο στις 16 του ίδιου μήνα.

Βλέποντας οι περισσότεροι από τους Μανιάτες την ευκολία με την οποία οι Τούρκοι κατέλαβαν τα κάστρα του Ακροκορινθίου και ιδιαίτερα του Ναυπλίου, κατανόησαν ότι ο Μοριάς σε λίγο θα έπεφτε στα χέρια των Τούρκων και κάθε προσπάθεια άμυνας θα έφερνε μόνο συμφορές. Άλλωστε και ο στόλος της Βενετίας δεν έκανε την εμφάνισή του, για να υπάρχει η ελπίδα ανεφοδιασμού ή βοήθειας. Τότε ο γιατρός του Μυστρά Ηλίας Δόξας¹⁰⁶, ο οποίος προηγουμένως είχε προσκυνήσει τον Τούρκο Μέγα Βεζύρη, έπεισε πολλούς από τους Μανιάτες, ότι στην περίπτωση εκείνη θα έπρεπε να συνθηκολογήσουν. Η τουρκο-βενετική πολεμική αναμέτρηση δεν ήταν δυνατόν να έχει άλλη κατάληξη από την επικράτηση των Τούρκων και τη σφαγή των αμυνομένων. Η Μάνη θα θυσιαζόταν άσκοπα στο βωμό της Βενετσάνικης κενοδοξίας και μπορούμε να πούμε σήμερα, ότι ίσως οι Τούρκοι να εγκαθιστούσαν τότε στα βουνά της μουσουλμανικό πληθυσμό, όπως ήταν οι Τουρκοβαρδουνιώτες, για να μην έχουν και στο μέλλον προβλήματα με τους κατοίκους της περιοχής αυτής.

104. Διογ. Χατζόπουλου, ό.π., σ. 42.

105. Κ. Δ. Μέρτζιου, Πότε και πώς έπεσε η Μάνη εις χείρας των Τούρκων το 1715, Πελοποννησιακά 3-4(1960)276. Αναφέρεται και ως Δαμάδ Αλή πασάς.

106. Σ. Β. Κουγέα, Ο ιατρός του Μυστρά Ηλίας Δόξας, Πελοποννησιακά 3-4(1960)326 κ.ε.

Ο Ηλίας Δόξας πήγε στην Καρυούπολη¹⁰⁷ της Μάνης και συναντήθηκε στο σπίτι του Αντωνίου Καβαλιεράκη-Φωκά¹⁰⁸ με εκπροσώπους των κατοίκων της Έξω Μάνης. Αναφέρονται τα ονόματα των επισκόπων Ρέοντος και Πραστού Ιάκωβου Σαλούφα¹⁰⁹, Μαΐνης Δανιήλ Γουράτου και του επισκόπου Κουμουνδούρου, καθώς και των κατοίκων Πέτρου Μπότση¹¹⁰, Λία Μπούρα (Μπουρολία), Κατσαούνη¹¹¹, Γεωργάκη Μπούλτσου¹¹², Γιαννάκη Κουτήφαρη, Έξαρχου Μουγκάκη του Κουτήφαρη¹¹³ κ.ά. και αποφάσισαν, όχι όμως ομόφωνα, να πάνε να συναντήσουν τον Μέγα Βεζύρη Νταμάντ Αλή πασά, τον Κιουμουρτζή, ο οποίος από την Τριπολιτσά πήγαινε στη Μονεμβασία. Είχαν προτιμήσει να συνδιαλλαγούν μαζί του, προκειμένου να πετύχουν ορισμένους ευνοϊκούς όρους για τον τόπο τους.

107. Κ. Δ. Μέρτζιου, ό.π., Πελοποννησιακά 3-4(1958-9)281, 285.

108. Παλαιά και μεγάλη Βυζαντινή οικογένεια της οποίας το όνομα φέρει επαρχία της Μάνης με τα χωριά Καρυούπολη, Βαχός, Τσεροβά, Νεοχώριο, Καυκί, Μηνιάκοβα και Σκάλα. Δ. Β. Βαγιακάκου, Βυζαντινά ονόματα και επώνυμα εκ Μάνης, Πελοποννησιακά 3-4(1958-9)214. Το 1576 αναφέρεται ο Αντώνιος Φωκάς που υπέγραψε αναφορά προς τους Βενετούς, Κ. Τσικνάκη, ό.π., σ. 397. Στις 30 Απριλίου 1695 ο Θωμάς Φωκάς έγινε ιππότης του Αγίου Μάρκου. Η Εφημ. Αθηνών «Αυγή» της 5 Οκτωβρίου 1861 αναγράφει λανθασμένα 1495, αλλά η χρονολογία καθορίστηκε σωστά από το όνομα του Δόγη, που υπέγραψε το διάταγμα και από ορθότερη μετάφραση του βενετικού εγγράφου, Ιω. Λεκκάκου, Μάνη, Ερανίσματα Ιστορίας και Λαογραφίας, Μάνη 2004, σ. 69-70. Ο Αντώνιος Φωκάς-Καβαλιεράκης, πιθανώς γιός του προηγούμενου, έγινε το 1715 καπετάνιος της ανατολικής Μάνης.

109. Σημαντική οικογένεια από τα Πηγάδια, τη Γιάννιτσα και τα Γιαννιτσάνικα. Β. Σφυρόερα, Θεοδώριτος Σαλούφας και άλλοι αρχιερείς Ρέοντος και Πραστού κατά τον ΙΗ' αιώνα, Πελοποννησιακά 7(1970)400. Δ. Χ. Δουκάκη, Μεσσηνιακά και ιδία περί Φαρών και Καλαμάτας, Ελευθερη Σκέψη, Αθήνα 1999, σ. 309-310. Σοφία Καπετανάκη, Περιγραφή της διαδρομής Καλαμάτας-Κιτριών από το W. Gell. Λακωνικά Σπουδαί 10(1990)505. Κ. Κόμη, ό.π., σ. 138, όπου αναγράφονται κάτοικοι της Γιάννιτσας του 1704, θεωρούμενοι όμως από τον συγγραφέα ως κάτοικοι Κάμπου.

110. Από την Κελεφά, κουνιάδος και συνοδός του Λιμπεράκη Γερακάρη, πιθανώς πρόγονος των Πετροπουλάκηδων. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 2(1957)428 και 6(1968)36, 40. Κ. Κόμη, ό.π., σσ. 85-120.

111. Αναφέρεται το 1690 οικογένεια από την επαρχία της Κελεφάς. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 2(1957)427-8. Στον οικισμό Μαλεβριάνικα της Ζαρνάτας υπήρχε πύργος του Κατσαούνη και το 1704 αναφέρεται ο Λίας Κατζαουνάκης, Κ. Κόμη, ό.π., σ. 134. Κατσαουνιάνικα χωριό του δήμου Καρυουπόλεως.

112. Μια από τις τέσσερις γενιές της Λαγκάδας του δήμου Λεύκτρου. Απαντάται και στη Ζάκυνθο, όπου ήταν γραμμένη στη Χρυσή βίβλο των ευγενών. Το 1690 αναφέρεται ο Γιωργάκης Μπούλτσος ως κάτοικος της επαρχίας-καστελλανίας Ζαρνάτας, Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 2(1957)429. Το 1715 υπέγραψε αναφορά προς το Γενικό Προβλεπτή της Πελοποννήσου Α. Μπον, Κ. Δ. Μέρτζιου, ό.π., Πελοποννησιακά 3-4(1958-9)404.

113. Ο Έξαρχος Μουγκάκης ήταν από το χωριό Κουτήφαρη από τη γενιά των Κουτήφαριάνων, όπως η οικογένεια Γεννηματά κ.ά.

Τη συνάντηση των Μανιατών με τον Τούρκο Μέγα Βεζύρη¹¹⁴ περιγράφουν στα ημερολόγια τους ο Γάλλος διερμηνέας Benjamin Brue και ο Ελληνο-Ρουμάνος Κωνσταντή Διοικητή (Diichiti) αξιωματικός του ρουμανικού μεταγωγικού σώματος, που ακολούθησαν την εκστρατεία αυτή. Ο Benjamin Brue έγραψε σχετικά: «...Την ημέραν αυτήν (5 Αυγούστου 1715) έφθασαν εις το στρατόπεδον (ευρισκόμενον πλησίον της «Ντροπολιτζάς») δύο Επίσκοποι και πολλοί Έλληνες, όλοι Μανιάται, αντιπρόσωποι της Ανατολικής και της Δυτικής Μάνης, οίτινες αποτελούν όλοι μαζί εν είδος Δημοκρατίας, διά να δηλώσουν υποταγήν εις την Πύλην και να ζητήσουν την προστασίαν αυτής. Και αφού απεδέχθη την δήλωσίν των ο Μ. Βεζύρης, τον ικέτευσαν να ευαρεστηθή να στείλη μερικούς αξιωματικούς διά να τους αποδοθή, ό,τι θα ηδύνατο να ευρεθή εις τα οχυρά της Κελεφάς και της Ζαρνάτας, τα ευρισκόμενα εις την Μάνην επί του Μεσσηνιακού κόλπου, όπου υπήρχεν ενετική φρουρά, βεβαιώσαντες ότι θα εξανάγκαζαν τους Βενετούς να αποχωρήσουν, επειδή υπέθεταν ότι δεν θα είχαν αποχωρήσει προ της επιστροφής των. Έλεγαν επίσης εις τον Μ. Βεζύρη, ότι εάν η Πύλη ήθελεν αναθέσει εις αυτούς την φροντίδα να φυλάξουν τα οχυρά ταύτα, θα εξετέλουν τούτο με ιδίαν των δαπάνην. Ο Μ. Βεζύρης εστερέωσε τους δύο Επισκόπους εις τας επισκοπάς των, έστειλε εξ αξιωματικών, δύο από το σώμα των Γιαντισάρων, δύο από το σώμα των Κεμπέτζιδων (μηχανικών) και δύο από το σώμα των Τοπιτζιδων (πυροβολητών) διά να λάβουν εις την κατοχήν των παν ό,τι ηδύνατο να ευρεθή εις τα οχυρά, και επεφυλάχθη διά την φροντίδα του διορισμού εις αυτά φρουράς...».

Από το ημερολόγιο του Κ. Διοικητή η σχετική περικοπή αναφέρει: «...Η Μάνη ευρίσκεται επίσης μεταξύ των βουνών τούτων, αλλ' αι θέσεις αυτής είναι οχυραί και δυσπρόσιτοι. Αι πόλεις και τα κάστρα της είναι τα εξής: Καλαμάτα, Ζαρνάτα και Κελεφά. Και όταν ο Βεζύρης ήρχετο από τον Μυστρά, οι αρχιερείς μεταξύ των δημογερόντων της Μάνης παρουσιάσθησαν εις αυτόν και του έκαμαν προσκύνημα, εκείνος δε εξέλεξεν ένα εξ αυτών, τον οποίον ωνόμασε αρχηγόν των και του εφόρεσε το καφτάνι. Έπειτα έστειλε μιν αδόρους εις αυτά τα κάστρα, οι οποίοι τα κατέστρεψαν, το δε εκεί ευρεθέν πολεμικόν υλικόν μετέφεραν εις άλλα κάστρα...».

Φαίνεται πως οι Μανιάτες αντιπρόσωποι δήλωσαν υποταγή¹¹⁵ και ο Μεγάλος Βεζύρης φόρεσε το καφτάνι, δηλαδή το μανδύα της εξουσίας, πιθανώς στον καπετάν Γιαννάκη Κουτήφαρη, που αναγνωρίστηκε καπετάνιος του Σταυροπηγίου. Ακόμη διορίστηκαν καπετάνιοι ο Ξανθός Γιατρός για το Ζυγό της Μάνης, που εκτεινόταν από την Καρδαμύλη μέχρι το Οίτυλο και ο Αντωνάκης Φωκάς από

114. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 2(1957)458. Η παράδοση της Κελεφάς έγινε στις 10 Αυγούστου 1715 και της Ζαρνάτας στις 17 του ίδιου μήνα.

115. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 2(1957)427-8. Κ. Δ. Μέρτζιου, ό.π., Πελοποννησιακά 3-4(1960)279 και 286. Διον. Χατζόπουλου, ό.π., σσ. 155-8 και 181.

την Καρυούπολη για την Ανατολική Μάνη. Για τη Μέσα Μάνη δεν αναφέρεται κατεπάνιος. Μπορεί να μη διορίστηκε ή να μην είναι γνωστό το όνομά του. Με τη συμφωνία αυτή άρχισε το πρώτο μέρος της δεύτερης τουρκοκρατίας, που διήρκησε μέχρι την καθιέρωση του θεσμού του μπέη της Μάνης.

Όσοι θεωρούν ότι αν σε εκείνη την περίπτωση οι Μανιάτες έπαιρναν μέρος στον πόλεμο υπέρ των Βενετών, θα ήταν σε θέση να αλλάξουν τη φορά των πραγμάτων και να δώσουν τη νίκη στους Βενετούς, μόνο ως ονειροπόλοι μπορεί να χαρακτηρισθούν¹¹⁶. Γεγονός είναι ότι επικρατούσε παντού ηττοπάθεια, προερχόμενη κυρίως από το μικρό αριθμό στρατιωτών, που είχαν την ευθύνη της άμυνας της Πελοποννήσου. Επίσης ο στόλος των Βενετών δεν είχε τολμήσει να έρθει αρωγός των αμυνομένων και να τους εφοδιάσει, επομένως δεν μπορούσε να γίνεται λόγος για αντίσταση χωρίς συνεχή εφοδιασμό. Τα κάστρα της Μάνης ήταν ασήμαντα και χτίστηκαν για να υποτάξουν τους Μανιάτες και όχι για να αντισταθούν σε οργανωμένο στρατό, που σάρωσε τα μεγάλα κάστρα του Μοριά, τα οποία θεωρούνταν μέχρι τότε απόρθητα.

Η καλύτερη και πειστικότερη απόδειξη για την ακαταλληλότητα των κάστρων της Μάνης και την αδυναμία αντίστασης σε αυτά είναι τα λόγια των ίδιων των Προβλεπτών¹¹⁷. Δεν έχει σημασία που οι ιστορικοί της Βενετίας κατηγορούν τους κατοίκους της Μάνης, ότι απίστησαν και δεν τους συμπαροστάθηκαν. Αν οι Μανιάτες έπαιρναν μέρος σε εκείνον τον ανώφελο αγώνα της αναμέτρησης με την πανίσχυρη τουρκική στρατιά, το αποτέλεσμα θα ήταν ένα ανέξοδο για τους Βενετούς και άσκοπο ολοκαύτωμα των Μανιατών. Αυτό που θα ικανοποιούσε μόνο τη ματαιοδοξία της ψυχωραγούσης Γαληνοτάτης Δημοκρατίας της Βενετίας.

Το 1715 ο Προβλεπτής της επαρχίας Ζαρνάτας Πέτρος-Αντώνιος Bembo έγραψε στην αναφορά του: «...Ήτο προφανώς αδύνατον να υπερασπίσωμεν το φρούριον, έναντι ενός στρατού που εκυρίευσε όλα τα άλλα οχυρά του Βασιλείου...». Για τα τείχη ανέφερε: «...το φρούριον τούτο περιβάλλεται από τείχη ημιτελή...».

Ο Προβλεπτής της επαρχίας της Κελεφάς Παύλος Donato σε αναφορά του σημείωσε ότι: «...Ήμεθα χωρίς νερό και χωρίς τρόφιμα εις το Φρούριον και δεν θα

116. Τη λανθασμένη αντίληψη ότι οι Μανιάτες μπορούσαν να επηρεάσουν την έκβαση του πολέμου διατυπώνει ο Μιχαήλ Οικονόμου, Απομνημονεύματα, Επιμ: Εμμ. Πρωτοψάλτη, τόμ. Α', σ. 15: «...ο Τούρκος προσάψας τότε τη Λεοντή και Αλοπεκίνη, κολακεύσας δε και περιποιηθείς δι' υποσχέσεων αυτονομίας προνομίων και άλλων ωφελειών, επέτυχε να λάβη ομήρους τα των της Μάνης κεκμηκότων προυχόντων τέκνα, και να ουδετερώση αυτούς, και ενισχυθείς ούτω, να κυριεύση τα Μεσσηνιακά φρούρια, τα οποία οι Ενετοί είχαν ανακτήσει. (1685)». Τότε οι Τούρκοι ήταν παντοδύναμοι και δεν είχαν ανάγκη από την αδράνεια των Μανιατών, για να κυριεύσουν τα Μεσσηνιακά φρούρια.

117. Κ. Δ. Μέρτζιου, ό.π., Πελοποννησιακά 3-4(1960)280-284.

ημπορούσαμε να αντισταθώμεν ούτε μίαν στιγμήν...». Για την κατάσταση των τειχών ανέφερε ότι ήταν εύκολη η είσοδος στο φρούριο: «...από το μέρος της παλαιάς ρωγμής και τον πύργον της Αγίας Άννης, μέρη κατεστραμμένα...».

Ο Παύλος Donado ομολόγησε ακόμη ότι έδινε ψεύτικες διαβεβαιώσεις στους Μανιάτες, ότι έρχεται ο στόλος της Βενετίας, ενώ στο τέλος παρουσιάστηκαν στον κόλπο τού Οιτύλου τα τουρκικά πλοία: «...Τοις έλεγα ότι άμα θελήσουν, ήτο αρκετή η δύναμις των και η ανδρεία των να αποκρούσουν κάθε κίνδυνον και τους διεβεβαίουν ότι εντός ολίγου ανεμένετο ο κατάπλους του Εξοχωτάτου Γενικού Καπιτάνου, ο οποίος δι' επιστολών του με ειδοποιεί ότι προτίθετο να αποπλεύση από τας Οινούσας (νησιά νότια της Μεθώνης). Όμως, καίτοι εφαινόντο ότι ανέκτων την ησυχίαν των, εν τούτοις εκύταζαν με ποίον τρόπον να εξασφαλίσουν την ελευθερίαν των...». Ποιός μπορεί να κατηγορήσει τους ανθρώπους εκείνους που αναζητούσαν σε παρόμοια περίσταση τον τρόπο, με τον οποίο θα εξασφάλιζαν τη μερική έστω ελευθερία τους αντί ενός μάταιου ολοκαυτώματος;

Ο Τουρκο-βενετικός πόλεμος εξακολούθησε μέχρι το καλοκαίρι του 1718 και έληξε με τη συνθήκη του Πασάροβιτς. Ο ελληνικός πληθυσμός αλλάζοντας κατακτητή έπεφτε από τη Σκύλλα στη Χάρυβδη.

Μερικά χρόνια μετά τη συνθηκολόγηση των Μανιατών και λίγο πριν από την υπογραφή της συνθήκης του Πασάροβιτς, με την οποία το 1718 σταμάτησε ο τουρκο-βενετικός πόλεμος, ο στόλος της Βενετίας¹¹⁸ εισέπλευσε στο Λακωνικό κόλπο και πλησίασε τις ακτές της Μάνης για την ύδρευση των πλοίων. Οι Μανιάτες, όταν είδαν στην παραλία να πλησιάζουν βάρκες, έτρεξαν κοντά τους γεμάτοι ενθουσιασμό και έκαναν ό,τι ήταν δυνατόν για να εφοδιάσουν τα πληρώματα με μεγάλες ποσότητες τροφίμων και να τους βοηθήσουν στην ύδρευση των πλοίων. Την Τρίτη ημέρα που ο βενετικός στόλος ήταν αραγμένος στις ακτές της Μάνης και την ώρα που οι βάρκες προσπάθησαν να βγουν στην ακτή, παρουσιάστηκαν εξήντα ένοπλοι Οθωμανοί και άρχισαν να τους πυροβολούν. Τότε οι Μανιάτες επιτέθηκαν στους Τούρκους και με τη συνδρομή των Βενετών που αποβιβάζονταν, τους ανάγκασαν να αποχωρήσουν. Το επόμενο πρωινό βγήκαν πάλι Βενετοί στην ακτή για να προμηθευθούν ξυλεία. Η Μάνη δεν είχε πάψει να αποτελεί ένα φιλικό αραξοβόλι για τους χριστιανικούς στόλους.

Η Πελοπόννησος¹¹⁹ δεν μπορούσε να αποφύγει τη νέα τουρκική κατάκτηση. Η στρατιωτική παρουσία της Βενετίας στην Πελοπόννησο ήταν ολιγάριθμη, ηττοπαθής και δεν υπήρχε ελπίδα νίκης. Ο στόλος υστερούσε σημαντικά σε ισχύ και ήταν αδύνατον να αντιπαραταχθεί με αξιώσεις στις τουρκικές ναυτικές δυνάμεις. Οι Έλληνες, εκτός από λίγες εξαίρέσεις, όπως οι Μανιάτες, ήταν ανεκ-

118. Διογ. Χατζοπούλου, Ο τελευταίος Βενετο-Οθωμανικός πόλεμος 1714-1718. Εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2002, σ. 393.

119. Ό.π., σ. 444.

παίδευτοι στα όπλα για να συμβάλλουν αποτελεσματικά στην αντιμετώπιση της πανίσχυρης τουρκικής στρατιάς που βιάδισε αποφασιστικά κατά της Πελοποννήσου.

Οι καπετάνιοι της Μάνης

Η έννοια και το περιεχόμενο της λέξης καπετάνιος δεν παρέμεναν σταθερά σε όλη τη διάρκεια της τουρκικής κατάκτησης. Στην πρώτη τουρκοκρατία ο καπετάνιος της Μάνης ήταν απλά ο αρχηγός ενός στρατιωτικού τμήματος, δηλαδή ένας αξιωματικός του στρατού. Ο βαθμός αυτός απονεμόταν σε χρόνο προετοιμασίας για ένοπλο αγώνα, όπως έγινε το 1571, όταν οι Μανιάτες ήρθαν σε σύμφωνία με τους Βενετούς, για να πολεμήσουν εναντίον των Τούρκων. Τότε ορίστηκαν καπετάνιοι ο Σταμάτης Κονόμος¹²⁰, ο Νικόλαος Νταρμάρος και ο Δημήτρης Κοσμάς. Θα πρέπει να τονίσουμε ότι στην περίπτωση εκείνη οι καπετάνιοι της Μάνης δεν είχαν την πρώτη θέση στην κοινωνία τους, διότι τα πρωτεία είχαν οι πρωτόγεροι των μεγάλων οικογενειών. Αυτοί άλλωστε θα γίνονταν άρχοντες, αν με τις σχεδιαζόμενες επιχειρήσεις ελευθερωνόταν η Πελοπόννησος, και όχι οι καπετάνιοι.

Μεσολάβησε η βενετική κατάκτηση της Πελοποννήσου 1685-1715 και η έννοια του καπετάνιου στη Μάνη προσαρμόστηκε στη νέα κατάσταση. Οι Βενετοί συνήθιζαν στην Κρήτη και τα Επτάνησα να συγκροτούν σώματα αμισθων πολιτοφυλάκων¹²¹ τους τσέρνιδες (*cernides*). Όριζαν συνήθως έναν ευγενή για καπετάνιο, ο οποίος τους εκπαίδευε και είχαν αποστολή τη φύλαξη του τόπου από εξωτερικούς εχθρούς και παράλληλα την αστυνόμευσή του.

Ο Μοροζίνη στην Πελοπόννησο χρησιμοποίησε στους πολέμους του για την εκτόπιση των Τούρκων από το Μοριά κυρίως στρατιωτικά σώματα Μανιατών για χερσαίες καταδρομές. Όπως αναφέρθηκε, ονομάστηκαν¹²² *partitarii* ή *partitanti* (*coipro di partite*) δηλαδή παρτιζάνοι, ήταν άμισθοι, αλλά είχαν το ελεύθερο να λαφυραγωγούν τις περιοχές από τις οποίες έδιωχναν τους Τούρκους και αποτελούσαν άτακτα σώματα υπό τη διοίκηση ενός καπετάνιου. Συ-

120. Κ. Ντόκου, Επαναστατικά κινήσεις εις Μάνην προ της ναυμαχίας της Ναυπάκτου και η έναντι αυτών στάσις της Βενετίας και Ισπανίας 1570-1571, *Λακωνικά Σπουδαί* 1(1972)261. Αναφέρεται ότι ο Σταμάτης Κονόμος το 1570 είχε γίνει αφορμή να καταληφθεί και να καταστραφεί από τους Βενετούς το τουρκικό κάστρο στο Πορτοκάγιο ό.π., σσ. 257, 260.

121. Β. Σιλ. Ψιλάκη, *Ιστορία της Κρήτης από της αποπύτης αρχαιότητος*, 1909, τόμ. Β', παράρτημα, σσ. 4, 84. Ιωάννη Δ. Ψαρά, *Ο θεσμός της πολιτοφυλακής στις Βενετικές κτήσεις του Ελληνικού χώρου (16^{ου}-18^{ου} αιώνας)*, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 15, 16, 30, 35, 125 κ.ε. Περικλή Ροδάκη, *Κλέφτες και Αρματολοί*, τόμ. Α', σ. 79.

122. Ιωάννη Δ. Ψαρά, ό.π., σ. 115. Κ. Ντόκου, *Η Στερεά Ελλάς κατά τον Ενετοτουρκικών πόλεμον 1684-1699 και ο Σαλώνων Φιλόθεος*, Αθήνα 1975, σσ. 56 - 59.

νήθως οι Βενετοί παρέτασαν τον τακτικό τους στρατό απέναντι στον Τουρκικό και είχαν τα άτακτα σώματα των παρτιταρίων, τα οποία πλαγιοκοπούσαν τις Τουρκικές δυνάμεις.

Αυτούς τους καπετάνιους¹²³ της βενετικής διοίκησης, οι οποίοι ήταν άμισθοι, αναγνώρισαν και οι Τούρκοι, που συνήθιζαν να διατηρούν το υφιστάμενο διοικητικό σύστημα σε όσες χώρες εθελούσια δήλωναν υποτέλεια. Αυτό αποτέλεσε και την αιτία της ποικιλομορφίας που παρουσίαζε η τουρκική διοικητική μηχανή. Στις βόρειες περιοχές της Μάνης οι πρόκριτοι δεν διαδραμάτιζαν σημαντικό ρόλο στις αποφάσεις, διότι πάνω από αυτούς υπήρχαν οι καπετάνιοι. Στη Μέσα Μάνη δεν αναγνωρίζονταν καπετάνιοι και οι αποφάσεις ήταν των προκρίτων, δηλαδή των αρχηγών-γερόντων των γενεών.

Οι Μανιάτες αντιπρόσωποι, μεταξύ των οποίων ήταν ο καπετάν Γιαννάκης Κουτήφαρης του Σταυροπηγίου και ο Καπετάν Αντώνιος Καβαλιεράκης-Φωκάς της Καρουύπολης, προσκύνησαν το Μέγα Βεζύρη, στον οποίο δήλωσαν υποταγή¹²⁴. Ο ρόλος του καπετάνιου της Μάνης κατά τη δεύτερη τουρκοκρατία φαίνεται και μέσα από τους όρους της συμφωνίας για ειρηνική συνύπαρξη Μανιατών και Τούρκων οι οποίοι προέβλεπαν τα ακόλουθα:

1) Στη Μάνη δεν θα εισχωρούσε τουρκικός στρατός και οι Μανιάτες θα αναλάμβαναν μόνοι τους να διώξουν τους Βενετούς από τα κάστρα του τόπου τους. Έξι αγάδες με ολιγάριθμη ομάδα Τούρκων τεχνικών, συνοδευόμενοι από Μανιάτες, θα περνούσαν από τα κάστρα, για να διαπιστώσουν, ότι οι Βενετοί φρουροί τα είχαν εγκαταλείψει και να επιβλέψουν την καταστροφή τους. Χωρίς την άδεια των υπευθύνων καπετάνιων της Μάνης δεν θα περνούσε μελλοντικά Τούρκος τα σύνορά της.

2) Για να τηρείται η τάξη και να μη βγαίνουν από τον τόπο κλέφτες και πειρατές, ούτε να βρίσκουν άσυλο οι παράνομοι από άλλα μέρη, θα χώριζαν τη Μάνη σε τέσσερεις περιοχές-καπετανίες και σε κάθε μια από αυτές θα οριζόταν ένας

123. Στη Ρούμελη υπήρξαν τα αρματολίκια, αλλά με σημαντικές διαφορές από τις μανιάτικες καπετανίες. Όταν ο βενετικός στρατός πολεμούσε στη Ρούμελη, πριν από τη συνθήκη του Κάρλοβιτς (1699), οι τοπικοί καπετάνιοι ήταν ηγεμονίσκοι στην περιοχή τους, διότι αυτοί είχαν έρθει σε συμφωνία με τους Βενετούς και είχαν καθορίσει τους όρους της σύμπραξης, όπως τους συνέφερε. Όταν όμως μετά το 1699 επικράτησε η τουρκική διοίκηση στη Ρούμελη, τη συμφωνία για την αναγνώριση των αρματολών, έκαναν οι πρόκριτοι των περιοχών και το αποτέλεσμα ήταν υπέρ αυτών. Γι' αυτό οι αρματολοί υπήρξαν όργανα των Τούρκων και των προκρίτων. Οι αρματολοί δεν προέρχονταν από την περιοχή του αρματολικίου τους, ήταν ξένοι μισθωτοί. Μια φορά το χρόνο περνούσε ο καπετάνιος με τα παλικάρια του από τα χωριά για να συμβιβάσουν τους χωρικούς, αλλά τη δικαστική εξουσία είχαν οι επίσκοποι και οι πρόκριτοι. Οι Τούρκοι δεν είχαν δικαίωμα να μπαίνουν στο αρματολίκι, τους φόρους τους συγκέντρωναν οι πρόκριτοι και τα παλικάρια του αρματολού δεν φορολογούνταν.

124. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 2(1957)427-8. Κ. Δ. Μέρτζιου, ό.π., Πελοποννησιακά 3-4(1960)279 και 286. Διον. Χατζόπουλου, ό.π., σσ. 155-8 και 181.

υπεύθυνος καπετάνιος, για να εξασφαλίζει την ειρήνη και την ασφάλεια του τόπου. (Πιθανώς αρχικά οι καπετανίες να ήταν τρεις)

3) Ο φόρος που θα πλήρωναν οι Μανιάτες στο τουρκικό ταμείο, θα ήταν τέσσερεις χιλιάδες γρόσια το χρόνο, δηλαδή λιγότερα από αυτά που είχαν υποχρέωση να δίνουν στην πρώτη Τουρκοκρατία. Η είσπραξη των φόρων και η παράδοσή τους θα ήταν έργο του καπετάνιου.

4) Ο καπετάνιος θα αναγνωριζόταν από την τουρκική διοίκηση και το αξίωμα αυτό θα ανήκε στην οικογένειά του, ώστε να μπορεί να αντικατασταθεί από στενό συγγενή, όπως γιό, αδελφό ή εξάδελφο. Αυτός θα ήταν υπόλογος απέναντι στην τουρκική διοίκηση για ό,τι παράνομο θα συνέβαινε στην καπετανία του. Όταν δεν θα ανταποκρινόταν στα καθήκοντά του, θα τον καθαιρούσαν από το αξίωμά του ή θα τον καταδίκαιζαν σε εξορία.

5) Ο καπετάνιος δεν θα έπαιρνε μισθό, αλλά θα εμπορευόταν με σχετικό κέρδος τα προϊόντα του τόπου του, δηλαδή θα αγόραζε το λάδι, το βελανίδι, και το μετάξι, που θα προορίζονταν για εξαγωγή και θα τα πωλούσε στους εμπόρους ακριβότερα. Από το εισόδημά του αυτό θα πληρώνονταν και οι άνδρες που θα είχε για τη επιτήρηση της ασφάλειας του τόπου του.

Αναφέρεται ότι ο μουσουλμάνος σπαχής προαγόραζε σε φθηνή τιμή το κύριο προϊόν του τόπου και το μεταπωλούσε με κέρδος και παράλληλα κρατούσε και τη δεκάτη. Από ορισμένους θεωρείται ότι και στη Μάνη οι καπετανίες παρούσιάζαν μια μορφή χριστιανικών τιμαρίων¹²⁵. Αλλά είναι δύσκολο να θεωρηθούν οι καπετανίες ότι αποτελούν συνέχεια των χριστιανικών τιμαρίων, διότι τα χριστιανικά τιμάρια καταργήθηκαν από το 1520 και οι καπετανίες εμφανίστηκαν μετά από 200 χρόνια. Δεν αποκλείεται όμως στη Μέσα Μάνη, όπου κοντά στις μεγάλες οικογένειες ήταν προσκολλημένοι οι λεγόμενοι ακουμπισμένοι ή φαμέγιοι, αυτοί να διατήρησαν τις σχέσεις των τιμαριούχων των βυζαντινών χρόνων.

Από τη διήγηση του Σουλεϊμάν Πενάχ, ο οποίος ήταν Πελοποννήσιος και είχε ακολουθήσει δημοσιοϋπαλληλική σταδιοδρομία, έχουμε μια σημαντική πληροφορία¹²⁶. Ο Νταμάντ Αλή πασάς Κιουμουρτζής, όταν κατέλαβε τη Μάνη, διόρισε εκεί τρεις καντήδες (δικαστές) και αστυνομικούς (εννοεί τους καπετάνιους) και στη συνέχεια επιθυμώντας να επιβάλλει την τάξη, σκόπευε να χτίσει και μεθοριακό σταθμό (φρούριο). Επειδή όμως ακολούθησε η ήττα του τουρκικού στρατού στην Αυστρία, παρέμεινε η τάξη όπως ήταν.

125. Οι καπετάνιοι δεν ήταν γαιοκτήμονες, αλλά κατείχαν κτηματική παρουσία, όπως και οι άλλοι ευκατάστατοι κάτοικοι της καπετανίας.

126. Νεοκλή Σαρρή, Προεπαναστατική Ελλάδα και Οσμανικό κράτος, από το χειρόγραφο του Σουλεϊμάν Πενάχ εφέντη του Μοραϊτή, Αθήνα 1993, σ. 207.

Οι καπετανίες της Μάνης

Όπως έχει αναφερθεί προηγουμένως η Μάνη διαιρέθηκε αρχικά σε τέσσερις ή ίσως σε τρεις καπετανίες (η Μέσα Μάνη πιθανώς να έμεινε ακέφαλη) και σε κάθε μια από αυτές αναγνωρίστηκε από τους Τούρκους ένας καπετάνιος από την επικρατούσα οικογένεια στην περιοχή. Στην πρώτη τους μορφή οι καπετανίες ήταν οι ακόλουθες:

Α) Καπετανία Σταυροπηγίου ή Ζαρνάτας. Περιελάμβανε τον παλαιό δήμο Αβίας και εκτεινόταν από την Αγιασώ (Αγία Σιών) μέχρι τις Δύο Πέτρες¹²⁷, που ήταν τα σύνορά της με την επόμενη επαρχία. Η παραλία του Σταυροπηγίου δεν είχε οικισθεί και σε όλη την έκτασή της οικήματα υπήρχαν μόνο στις Κιτριές, στους Μύλους της Μαντίνειας και στο Αλμυρό, που ήταν λιμάνια για τους χειμερινούς μήνες και εξυπηρετούσαν την Καλαμάτα, η οποία δεν είχε λιμάνι και τα πλοία έμεναν απροστάτευτα από τους νότιους ανέμους. Ακόμη υπήρχαν εκκλησίες σε μη κατοικημένες περιοχές, όπως της Αγίας Σιών στην ανατολική γωνία του Μεσσηνιακού κόλπου και της Παναγίας στην Παλιόχωρα ή Αβία. Καπετάνιος ορίστηκε ο καπετάν Γιαννάκης Κουτήφαρης¹²⁸, ο οποίος είχε πολεμήσει στον τουρκο-βενετικό πόλεμο 1684-1699 και είχε ένα σώμα παρτιταρίων (corpo di partite). Το 1714 είχε επιλεγεί από το Βενετό Γενικό Προβλεπτή του Μοριά Αλέξανδρο Μπον να ηγηθεί τοπικού στρατιωτικού σώματος εναντίον των Τούρκων. Αυτό δεν ευοδώθηκε, αλλά αντίθετα ο καπετάν Γιαννάκης Κουτήφαρης έλαβε μέρος στις διαπραγματεύσεις που έγιναν με τους Τούρκους για το νέο καθεστώς της Μάνης.

Β) Καπετανία του Ζυγού. Τα όριά της εκτεινόταν από τις Δύο Πέτρες, που τη χωρίζαν από το Σταυροπήγι, μέχρι το Οίτυλο, δηλαδή την υπόλοιπη Έξω Μάνη. Καπετάνιος της ορίστηκε ο καπετάν Ξανθός Γιατρός¹²⁹ από τη Μηλιά. Η

127. Αντ. Μηλιαράκη, Καταγραφή του Μορέως (1811 Ιανουαρίου 10), περιοδ. Εστία 13(1891)317. Σ. Β. Κουγέα, Συμβολαί εις την Ιστορίαν και την Τοπογραφίαν της ΒΔ Μάνης, Ελληνικά 6(1933)321.

128. Γ. Αναπλιώτη, Κουτηφαραίοι-Καπετανάκηδες, Μεσσηνιακά Γράμματα 2(1967)54. Του ιδίου, Ένα Ιστορικό Ταξίδι 1715, Καλαμάτα 1957, σ. 3 κ.ε. Κ. Μέρτζιου, ό.π., Πελοποννησιακά 3-4(1960)401-2. Στ. Καπετανάκη, Η οικογένεια Κουτήφαρη ή Κουτούφαρη, Λακωνικά Σπουδαί 14(1998)451.

129. Το 1690 στην Ανω Μάνη, καστελλανία της Ζαρνάτας, αναφέρεται το όνομα του καπετάν Γιατρού της Μηλιάς (75. Caritan Jatro da Milea). Σ. Β. Κουγέα, Τα ονόματα κατοίκων της κοινότητας Ζαρνάτας, Πελοποννησιακά 2(1957)429. Ένας από τους κλάδους των Γιατρών-Μεδίκων που εγκαταστάθηκαν στη Μηλιά ήταν των Ξανθιάνων, οι οποίοι κατοίκησαν στον ομώνυμο οικισμό. Ν. Θ. Κατσικάρου, Η Βενετία εις την Μάνην, Αθήναι 1933, σ. 81. Το 1706 εικονογραφήθηκε ο ναός του Αγίου Νικολάου στα Ξανθιάνικα της Μηλιάς παρά «... των τιμιωτάτων αρχόντων Ξανθιάνων». Δ. Β. Βαγιακάκου, Η Μηλιά της Έξω Μάνης και επιγραφαί χριστιανικών χρόνων εξ αυτής, Μεσσηνιακά Γράμματα 2(1967)173. Στην υπ' αριθ.

καταγωγή του ήταν από τους Γιατρούς-Μεδίκους του Οιτύλου. Η παράδοση τον φέρει αντίθετο με την πρόσφατη συνθηκολόγηση που έγινε με τους Τούρκους. Παρά την υποτιθέμενη αντίθεσή του τον αποδέχτηκαν οι Τούρκοι ως καπετάνιο του Ζυγού.

Γ) Καπετανία της Ανατολικής Μάνης. Περιλάμβανε την επαρχία Φωκά (με τα χωριά Βαχό, Καρυούπολη, Τσεροβά κ.λ.), την επαρχία Τρυγονά, Κολοκυνθίου και Λάγιας, δηλαδή όλη την ανατολική Μάνη από το Σκουτάρι και νοτιότερα. Να σημειωθεί ότι η επαρχία Μαλεβρίου και η περιοχή Αγερανού-Γυθείου ήταν τότε έρημες κατοίκων. Ο εποικισμός τους έγινε από Μανιάτες στα χρόνια της δεύτερης τουρκοκρατίας. Καπετάνιος της Ανατολικής Μάνης ορίστηκε ο μεγαλογενήτης Αντωνάκης Καβαλιεράκης-Φωκάς¹³⁰, ο οποίος κατοικούσε στην Καρυούπολη της επαρχίας Φωκά ή Φουκά και στο σπίτι του έγινε η συνάντηση των καπετάνιων της Μάνης, κατά την οποία αποφασίστηκε η συνδιαλλαγή με τους Τούρκους. Από την οικογένεια Φωκά η Βενετία είχε τιμήσει το 1695 το Θωμά και του είχε δώσει τον τίτλο του ιππότη-καβαλιέρη. Ο Αντωνάκης Φωκάς, από το παρωνύμιο «Καβαλιεράκης», θα πρέπει να ήταν προφανώς απόγονος του Καβαλιέρη Θωμά Φωκά.

Δ) Καπετανία Μαΐνης. Περιλάμβανε τη Μέσα Μάνη από την Αρεόπολη-Τσίμοβα μέχρι το Ταϊναρο. Καπετάνιος όμως δεν αναφέρεται στα πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Μετά τα Ορλωφικά αναφέρεται ως καπετάνιος ο Καπετάν Γιωργάκης Μαυρομιχάλης. Το όνομα του πρώτου καπετάνιου της Μέσα Μάνης, αν είχε τότε αναγνωρισθεί, δεν είναι γνωστό. Το 1792 ο καπετάν Γιωργάκης Μαυρομιχάλης¹³¹ αναφέρεται ως καπετάνιος και οι απόγονοί του είχαν το παρωνύμιο

37 καταχώρηση του κώδικα της μονής της Τίμοβας, από τις 24 Αυγούστου 1714, αναφέρεται το όνομα του καπετάν Ξανθού Γιατράκου, ο οποίος μαζί με τη γυναίκα του πούλησαν στο μοναστήρι έναν τόπο «...εις τον Άγιο Βασίλειο ομπρός εις τον μύλον», που είναι στα Περιβολάκια της Γιάννιτσας. Στην 73^η καταχώρηση αναφέρεται ότι στις 28 Απριλίου 1723, βρισκόταν στο μοναστήρι της Τίμοβας ο καπετάν Ξανθός Γιατρός μαζί με τον Αντωνάκη Καβαλιεράκη-Φωκά και υπέγραψαν σαν μάρτυρες στο αφιερωτικό του μοναχού Διονυσίου Φραγγίνα. Γ. Α ν α π λ ι ώ τ η, Σύντομα σχόλια στον κώδικα της Ιεράς Μονής Ντίμοβας, Καλαμάτα 1971, σ. 16. Σε ένα από τα χειρόγραφα της Ιεράς Μονής Σιδηρόπορτας της Αλαγονίας από τις 29 Ιουνίου 1724 ο καπετάν Ξανθός υπέγραψε εξοφλητική απόδειξη. Α. Ν. Μ α σ ο υ ρ ί δ η, Αλαγονιακά, Αθήνα 1994, σ. 168.

130. Δ. Β. Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Βυζαντινά ονόματα και επώνυμα εκ Μάνης, Πελοποννησιακά 3-4(1958-9)214.

131. Γ. ω. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, Ιστορικών Δοκίμιον περί Ελληνικής Επαναστάσεως, Αθήνα 1860, τόμ. Γ', σ. 411. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, Συμβολαί εις την Ιστορίαν της υπό τους Ορλώφ Πελοποννησιακής Επαναστάσεως (1770), Πελοποννησιακά 1(1956)54, 75. Ο Γιωργάκης Μαυρομιχάλης πήρε εντολή από τους Τούρκους και τον Τζανήμπεη Γρηγοράκη να καταδιώξει τους συντρόφους του Λάμπρου Κατσώνη, αλλά αυτός αρνήθηκε να συμμορφωθεί και αντίθετα ανέλαβε υπό την προστασία του τους αξιωματικούς και τους βοήθησε να φύγουν για την πατρίδα τους.

«Καπετανάκης». Από αυτό μπορεί να υποτεθεί ότι ήταν αναγνωρισμένος από την Τουρκική Διοίκηση. Άλλωστε η οικογένεια αυτή από την επανάσταση με τους Ορλώφ του 1770 και μέχρι την επανάσταση του 1821 επηρέαζε τη Μέσα Μάνη περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη.

Ειρήνη δεν επικράτησε για πολύ καιρό μεταξύ των καπετάνιων της Μάνης. Το 1718 οι τρεις καπετάνιοι Αντώνιος Καβαλιεράκης-Φωκάς, Ξανθός Γιατρός και Γιαννάκης Κουτήφαρης συναντήθηκαν στο μοναστήρι της Τίμιοβας, που βρίσκεται κοντά στο χωριό Γιάννιτσα¹³² (Ελαιοχώριο), το οποίο τότε ίσως να ανήκε ακόμη στη Μάνη, για να συζητήσουν τα προβλήματα του τόπου. Σύμφωνα με την παράδοση ο Ξανθός Γιατρός¹³³ κάλεσε τον Γιαννάκη Κουτήφαρη να φάνε μαζί ένα τσαμπί σταφύλι, που κρατούσε ο ίδιος. Το τσαμπί όμως ήταν στο μισό του μέρος δηλητηριασμένο. Ο Ξανθός έτρωγε από το καθαρό και ο Γιαννάκης από το φαρμακωμένο, με αποτέλεσμα ο τελευταίος να πεθάνει. Μετά το θάνατο του καπετάν Γιαννάκη Κουτήφαρη φαίνεται ότι ο καπετάν Ξανθός Γιατρός προσάρτησε την περιοχή του Σταυροπηγίου στη δική του καπετανία, ώστε να κυριαρχεί σε ολόκληρη την Έξω Μάνη¹³⁴.

Όπως έχει αναφερθεί, ο Ξανθός Γιατρός στις 28 Απριλίου 1723 ήταν στη Γιάννιτσα μαζί με τον Αντώνιο Καβαλιεράκη-Φωκά και στις 29 Ιουνίου 1724 αναφέρεται το ονομά του στα έγγραφα της μονής της Σιδηρόπορτας της Αλαγονίας, έκτοτε όμως δεν έχουμε σημεία της παρουσίας του.

Οι Τουρκοβαρδουνιώτες

Η Βαρδούνια¹³⁵ είναι μια περιοχή που απλώνεται στις ανατολικές πλαγιές του Ταΰγету, νότια του Μυστρά. Δυτικά χωρίζεται από την Έξω Μάνη με τις

132. Στα χρόνια της Βενετοκρατίας η Γιάννιτσα ανήκε στη Μάνη, όπως φαίνεται από τις διάφορες απογραφές. Στις συμφωνίες του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη με τους Τούρκους το 1776 τα σύνορα καθορίστηκαν στο χείμαρρο Ξερίλα και η Γιάννιτσα με το μοναστήρι της Τίμιοβας έμειναν εκτός των συνόρων. Β. Πα να γ ι ω τ ό π ο υ λ ο υ, Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου 13^{ος}-18^{ος} αιώνας, Αθήνα 1985, σσ. 287-8 και 310. Κ. Κ ό μ η, Πληθυσμός και οικισμοί της Μάνης 15^{ος}-19^{ος} αιώνας, Ιωάννινα 1995, σ. 288 κ.ά.

133. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, Βιβλιοκρισία Γιάννη Αναπλιώτη, Πελοποννησιακά 2(1957)460, όπου αναφέρεται ότι τον δηλητηρίασε διότι ήταν αντίθετος με τη συνθηκολόγηση με τους Τούρκους, στην οποία φαίνεται ότι πρωτοστάτησε ο Καπετάν Γιαννάκης Κουτήφαρης. Ο Πέτρος Κουτήφαρης αναφέρει, ότι ο καπετάν Ξανθός Γιατρός σκότωσε το 1718 τον καπετάν Γιαννάκη Κουτήφαρη, αλλά δεν γράφει και τον τρόπο που χρησιμοποίησε ή την αιτία, για την οποία τον σκότωσε. Γ. Α ν α π λ ι ώ τ η, ό.π., Μεσσηνιακά Γράμματα 2(1967)54.

134. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Μαρτυρίες από τον κώδικα της Τίμιοβας για τις καπετανίες της Έξω Μάνης, Μεσσηνιακά Χρονικά 2(2002-2004)85.

135. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος, Αθήνα 1839, τόμ. Α', σ. 435 κ.ε. και 47. W. M. L e a k e, Travels in the Morea, London 1830, τόμ. Α', σ.

κορυφογραμμές του «Μακρινού Ηλία» και ανατολικά περιορίζεται από τον ποταμό Ευρώτα. Νότια συνορεύει με την περιοχή του Πασσαβά που παρεμβάλλεται μεταξύ της Βαρδούνιας και των βορείων συνόρων της Μάνης, τα οποία στην έναρξη της δεύτερης τουρκοκρατίας έφθαναν μόνο μέχρι το Σκουτάρι. Στη Βαρδούνια, νότια από τις όχθες του ποταμού Βαρδούνια ή Σμήνου κοντά στο χωριό Άγιος Νικόλαος, υπήρχε κάστρο από τη Βυζαντινή εποχή. Στην πρώτη τουρκοκρατία φαίνεται ότι το κάστρο της Βαρδούνιας¹³⁶ διατηρούσε τουρκική φρουρά, αλλά στη διάρκεια της βενετοκρατίας αχρηστεύθηκε, όπως και το γειτονικό κάστρο του Πασσαβά¹³⁷. Τα τουρκικά κτήματα της Βαρδούνιας και του Πασσαβά που περιήλθαν στην κυριότητα του Βασιλείου του Μορέως οι Βενετοί αρχικά τα νοίκιαζαν στους Μανιάτες και αργότερα τα παραχωρούσαν για να εισπράτουν το φόρο, όπως φαίνεται από τα Βενετικά κατάστιχα της εποχής¹³⁸.

Οι Τουρκοβαρδουνιώτες δεν υπήρξαν γηγενείς κάτοικοι της περιοχής της Βαρδούνιας. Το 1715 ο πρωθυπουργός της Τουρκίας Νταμάντ Αλή πασάς, ο οποίος ηγήθηκε της εκστρατείας για την κατάληψη της Πελοποννήσου, τοποθέτησε στη Βαρδούνια και στην περιοχή του Πασσαβά μια φυλή Αλβανών μουσουλμάνων, με σκοπό να περιορίζουν τις επιδρομές των Μανιατών στη Λακωνία. Η έκταση στην οποία εγκαταστάθηκαν άρχιζε νότια του Μυστρά και έφθανε στα βορειοανατολικά σύνορα της Μάνης, δηλαδή μέχρι τις επαρχίες Φωκά και Τρυγονά. Αυτοί, γνωστοί ως Τουρκοβαρδουνιώτες, αποτελούσαν το αντίβαρο για τους ανυπότακτους Μανιάτες και τους χρησιμοποιούσαν οι Τούρκοι σαν εμπροσθοφυλακή, όσες φορές έκαναν εισβολή στη Μάνη.

Οι πληροφορίες μας για την οργάνωση και τη διοίκηση των Τουρκοβαρδουνιωτών είναι ότι σε κάθε χωριό υπήρχε ένας αγάς, ο οποίος διοικούσε και αστυνόμευε τον τόπο του, όπως περίπου και ο Μανιάτης καπετάνιος. Κατοικούσε σε οχυρό πύργο, που για τα δεδομένα της εποχής ήταν απόρθητος. Οι αγάδες αναγνώριζαν έναν από αυτούς σαν αρχηγό, που τους εκπροσωπούσε ενώπιον των τουρκικών αρχών και δίπλα στο όνομά του πρόσθετε τη λέξη Βαρδούνιας,

265. Γ. Κ α ψ ά λ η, Η Βαρδούνια και οι Τουρκοβαρδουνιώτες, Πελοποννησιακά 2(1957)91 κ.ε. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, Νικήτα Νηφάκη: Μανιάτικα ιστορικά στιχουργήματα, Αθήνα 1964, σ. 112 κ.ε. Α θ . Φ ω τ ό π ο υ λ ο υ, Οι Γιατράκοι του 1821, Αθήνα 2001, τόμ. Α', σ. 148 κ.ε. Γ. Β. Ν ι κ ο - λ ά ο υ, Δημογραφικές και οικονομικές συνέπειες της κυριαρχίας των Τουρκαλβανών στα Βαρδουνοχώρια Λακωνίας στην περίοδο της Β' Τουρκοκρατίας, Λακωνικά Σπουδαί 16(2002)313 κ.ε. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 17857, 17863.

136. Ε β λ ι ά Τ σ ε λ ε μ π ί, Οδοιπορικό στην Ελλάδα (1668-1671), έκδ. «Εκάτη», Αθήνα 1994, σ. 266-7. Β e r n a r d R a n d o l p h, The present state of the Morea called anciently Peloponnesus, έκδ. Καραβία, Αθήνα 1991, σ. 10.

137. Π. Χ ι ώ τ η, Σειρά Ιστορικών Απομνημονευμάτων, Κέρκυρα 1863, τόμ. Γ', σσ. 285, 292, «...και το μεν φρούριον Πασσαβά αφοπλισθέν εκρημνίσθη...».

138. Κ. Κ ό μ η, Βενετικά κατάστιχα Μάνης-Μπαρδούνιας, Αθήνα 1998.

π.χ. Μουσάγας Βαρδούνιας. Γενικά οι Τουρκοβαρδουνιώτες ήταν ανυπότακτοι, αυτοδιοίκητοι και καλά εξασκημένοι στη χρήση των όπλων, ώστε πολλές φορές αποτέλεσαν πρόβλημα για την τουρκική διοίκηση. Ήταν μουσουλμάνοι το θρήσκευμα αλλά δεν είχαν τζαμιά και ιμάμηδες. Ο εξισλαμισμός τους φαίνεται ότι θα ήταν πρόσφατος, διότι πολλοί από αυτούς είχαν διπλά ονόματα ένα μουσουλμανικό και ένα χριστιανικό, δηλαδή Αχμέτ και Γιάννης. Άλλοι βάφτιζαν παιδιά χριστιανών που ακολουθούσαν τη χριστιανική πίστη. Μερικοί ορκίζονταν στο όνομα του Χρηστού ή της Παναγίας.

Όπως αναφέρεται¹³⁹, οι Τουρκοβαρδουνιώτες οι οποίοι ήταν εγκατεστημένοι στην εύφορη περιοχή του Πασσαβά και της Κουτουμούς ανήκαν στη γενιά των Καραμαναίων. Γύρω από το 1760 οι Μανιάτες κατέλαβαν την περιοχή του Πασσαβά και οι Τουρκοβαρδουνιώτες με αρχηγό τους τον Σμαήλ σπαχή Καραμάνη αναγκάστηκαν να εγκατασταθούν στη Ρόζοβα (Λεμονιά), όπου έχτισαν εκεί τρεις πύργους και το 1772 ένα μέρος από αυτούς με αρχηγό τον Ομάρ σπαχή εγκαταστάθηκαν στη Ζελίνα (Μελιτίνη), όπου έχτισε και εκείνος έναν πύργο. Ακόμη και στο Ξηροκάμπι υπήρχε πύργος του Καραμάνη. Σύμφωνα με την επιχώρια παράδοση και στην Κοτσατίνα (Σπαρτιά) κατοικούσαν Καραμαναίοι, ενώ ο Αμβρόσιος Φραντζής αναφέρει εκεί πύργους του Στενεκέ και των Μπαλαίων¹⁴⁰.

Οι κάτοικοι των χωριών Άγιος Νικόλαος, Κόκκινα Λουριά, Μαλτσίνα, Αρχοντικό και Σελεγούδι, που αποτελούσαν τη «Δώθε Ρίζα»¹⁴¹ (νότια του ποταμού Σμήνου ή Βαρδούνια), σε αναφορά τους το 1828 μας έδωσαν πολύτιμες πληροφορίες για τα σύνορα της Μάνης. Έγραψαν ότι¹⁴² με τη δεύτερη τουρκοκρατία στο κάστρο της Βαρδούνιας εγκαταστάθηκαν Αβδιάνοι (της οικογενείας Αβδή¹⁴³) και Αλβανοί, που καταπίεζαν τους κατοίκους της γύρω περιοχής. Οι κάτοικοι της Δώθε Ρίζας αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα χωριά τους και να βρουν άσυλο στη Μάνη ή στα νησιά του Αιγαίου πελάγους. Στη συνέχεια, οι κάτοικοι των χωριών αυτών βοηθούμενοι και από τους Μανιάτες έδιωξαν με τη δύναμη των όπλων τους καταπατητές των σπιτιών και κτημάτων τους και εγκαταστάθηκαν πάλι στις περιουσίες τους. Ακόμη πρόσθεσαν ότι προσπαθούσαν συνεχώς να διώξουν τους Τουρκαλβανούς και από το κάστρο της Βαρδούνιας, αλλά δεν το

139. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 16(2002)350-1.

140. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 436. Γ. Καψάλη, ό.π., Πελοποννησιακά, τόμ. Β', σ. 119.

141. Τα χωριά της δώθε ρίζας ονομάζονταν και Εξωχώρια. Σε μία αναφορά των κατοίκων της Μαλτσίνας το 1828 αναφέρεται: «...Ημείς οι τάλαινες δυνάμει της Σπάρτης και διά των όπλων μας εκυριεύσαμε τα εξωχώρια...». Γ. Β. Νικολάου, ό.π., σ. 355. Γ. Καψάλη, ό.π., σσ. 93 και 111 υποσημ. 1. Η Πέρα Ρίζα στη σ. 94.

142. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., σ. 351-2.

143. Γ. Καψάλη, ό.π., σ.116. Ο Αβδής χαρακτηρίζεται ως αποστάτης, διέμενε στην Ποταμιά και τον διαδέχθηκε ο Ντουσά αγάς. Αβδ και Αβδής στην τουρκική σημαίνει δούλος.

είχαν κατορθώσει μέχρι την έναρξη της επανάστασης του 1821. Στα χωριά της Δώθε Ρίζας δεν κατοικούσαν Τουρκοβαρδουνιώτες.

Η περιοχή βόρεια του ποταμού Σμήνου, η «Πέρα Ρίζα», περιελάμβανε τα χωριά που κατοικούσαν οι Τουρκοβαρδουνιώτες, Γοράνοι, Πολοβίτσα, Ποταμιά, Δαφνί, Κουρτσούνα (Βασιλική), Κοτσατίνα (Σπαρτιάς), Άρνα, Βίγλα, Λεβέτσοβα (Κροκεές), Τάραψα (Βασιλάκιον), Ασήμι, Πρίτσα (Παλιόβρυση), Τσέρια (Αγία Μαρίνα), Ζελίνα (Μελιτίνη), Λάγιου, Στεφανιά, Στροτζά (Προσήλιο), Ρόζοβα (Λεμονιά), Πετρίνα και Τρίνησα.

Στα περισσότερα από τα Βαρδουνοχώρια ζούσαν ελληνικές οικογένειες οι οποίες καταπιέζονταν από τους Αλβανούς μουσουλμάνους. Γι' αυτό υπήρχαν πολλά παράπονα για τη βάρβαρη συμπεριφορά των Τουρκοβαρδουνιωτών απέναντι στους Έλληνες κατοίκους της Βαρδουνίας. Αναφέρεται ότι τους εξανάγκαζαν να εξισλαμισθούν, τους έπαιρναν τις περιουσίες τους και τους είχαν για κολήγους στα κτήματα, τα οποία στο παρελθόν ανήκαν στους ίδιους. Πολλοί από τους χριστιανούς κατοίκους αναγκάστηκαν να εκπατρισθούν και να εγκατασταθούν είτε στη Μάνη ή στα νησιά του Αιγαίου πελάγους. Η κατάσταση στα Βαρδουνοχώρια φαίνεται να χειροτέρευε για τους Έλληνες μετά τα Ορλωφικά, στα οποία οι Τουρκοβαρδουνιώτες είχαν υποστεί πολλές απώλειες¹⁴⁴.

Από τους Τουρκοβαρδουνιώτες αναφέρονται τα ονόματα του Μουσαγά (Αμούς αγά), του Γιουσούφ αγά, του Καραμέρη, του Αβδή, του Ρουμπή, του Ζαλούμη, του Χοντρολιά κ.α. Ο Χοντρολιάς λέγεται ότι ήταν χριστιανός και κατοικούσε στη Μηλιά, αλλά αλλαξοπίστησε και αφομοιώθηκε από τους Βαρδουνοχωρίτες.

Οι πύργοι των Τουρκοβαρδουνιωτών, που ήταν συνολικά 48, ήταν χτισμένοι σε οχυρές θέσεις και θεωρούνταν απόρθητοι. Αλλά τόσο στα Ορλωφικά, όσο και στην επανάσταση του 1821 τους εγκατέλειψαν και ζήτησαν καταφύγιο στο Μυστρά ή την Τριπολιτσά.

Οι Τουρκοβαρδουνιώτες υπήρξαν και αυτοί ανυπότακτοι, όπως οι γείτονές τους Μανιάτες και επιδίδονταν σε ληστείες, δημιουργώντας συχνά προβλήματα στην Τουρκική Διοίκηση. Ο Ιω. Φιλήμων τους παρομοιάζει με τους αρματολούς της Ρούμελης και ο Πασάς της Τριπολιτσάς πολλές φορές έκανε πόλεμο μαζί τους ή αναγκαζόταν να εξαγοράσει τη φιλία τους. Οι Τουρκοβαρδουνιώτες αποτελούσαν στο Μοριά «κράτος εν κράτει». Αναφέρεται ακόμη ότι: «...πας τις δε, ή Τούρκος ή Έλλην, γινόμενος ένοχος κακουργήματος οιοδήποτε εν Μυστρά, ελεύθερος έμενε και ακαταδίωκτος παρά της αρχής, άμα κατέφευγε εις το Παρόρι. Άλλως, ενδεχομένη καταδίωξις και σύλληψις του κακούργου από του ασύλου αυτού εγίνετο κήρυγμα πολέμου των Βαρδουνιωτών κατά της αρχής...»¹⁴⁵.

144. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., σσ. 317, 324, 325, 327 και παράρτημα με ενδιαφέροντα έγγραφα..

145. Ιω. Φιλήμονος, Ιστορικών δοκίμιον περί Ελληνικής Επαναστάσεως, Αθήνα

Μεταξύ Μανιατών και Τουρκοβαρδουσιωτών υπήρχαν τόσο φιλίες, όσο και έχθρες. Όταν η Τουρκική Διοίκηση καταδίωκε κάποιον από τους Τουρκοβαρδουσιώτες, αυτός εύρισκε άσυλο σε έναν από τους πολλούς φίλους που είχε στη Μάνη και αντιστρόφως οι Μανιάτες, οι οποίοι διώκονταν από Τούρκους ή Έλληνες αντιπάλους τους, κατέφευγαν στα Βαρδουνοχώρια. Παρά τις ατομικές φιλίες υπήρχε γενικά αντιπαλότητα μεταξύ Μανιατών και Τουρκοβαρδουσιωτών. Πάντως, όταν οι Τούρκοι ήθελαν να εισβάλλουν στη Μάνη, χρησιμοποιούσαν τους πάντα πρόθυμους Τουρκοβαρδουσιώτες και όταν ήθελαν να χτυπήσουν κάποιον από τους Τουρκοβαρδουσιώτες καλούσαν σε βοήθεια τους Μανιάτες.

Εκτός από τους Αλβανούς¹⁴⁶ μουσουλμάνους που εγκαταστάθηκαν από το 1715 προστέθηκαν στους Βαρδουνοχωρίτες και άλλοι που αφομοιώθηκαν μαζί τους. Μια ομάδα ήταν οι Μπεκιάρηδες που αποτελούσαν μέρος από τους Αλβανούς που μετά τα Ορλωφικά καταδυνάστευσαν το Μοριά και τους οποίους εκκαθάρισε το 1779 ο καπουδάν πασάς Χασάν ο επιλεγόμενος Μουστάκας. Μια άλλη ομάδα ήταν οι Τζερεμέδες οι οποίοι προέρχονταν από τη Μάνη, απόβλητοι από τις τοπικές τους κοινωνίες για ανεπίτρεπτες εγκληματικές πράξεις, οι οποίοι απαρνιούνταν τη χριστιανική πίστη τους και αφομοιώνονταν με τους μουσουλμάνους. Σε όλους αυτούς τους Αλβανούς του Νταμάντ Αλή πασά, τους Μπεκιάρηδες και τους Τζερεμέδες έδιναν το όνομα »τουρκανάκατοι».

Νέα κατάσταση στη Μάνη

Στη Μάνη με τη δεύτερη τουρκική κατάκτηση του 1715 δημιουργήθηκαν νέες συνθήκες, που δεν υπήρχαν πριν από το 1670, τότε που χτίστηκαν τα τουρκικά κάστρα της Ζαρνάτας και της Κελεφάς. Δεν ήταν μόνο οι καπετάνιοι που ασκούσαν διοίκηση σε μια περιοχή σαν τοπικοί ηγεμονίσκοι, αλλά υπήρχαν πολλές ακόμη διαφορές.

Με τη μετανάστευση που έγινε το 1674 των Γιατριάνων-Μεδίκων από το Οίτιλο στην Τοσκάνη της Ιταλίας, τον επόμενο χρόνο των Στεφανοπουλιάνων στην Κορσική και ενός πλήθους μικροομάδων, οι οποίες βρήκαν άσυλο κυρίως στη Ζάκυνθο και την Κάτω Ιταλία, έφυγε η ηγετική τάξη της Μάνης. Οι περισσότεροι από τους Μανιάτες, που ανήκαν σε πιο προηγμένο μορφωτικό και οικονομικο-πολιτισμικό επίπεδο, εγκατέλειψαν την ιδιαίτερη πατρίδα τους και αναζήτησαν νέα ζωή σε ξένους τόπους. Από τη μετανάστευση αυτή στερήθηκε η Μάνη των ανθρώπων που είχαν κάποια οικονομική επιφάνεια ή ιδιότητα πλοία και

1860, τόμ. Γ', σ. 40-1. Από το Παρόρι, ένα χωριό νότια του Μυστρά, άρχιζε η επιρροή των Τουρκοβαρδουσιωτών.

146. Γ. Κ α ψ ά λ η, ό.π., σ. 115-6

εμπορεύονταν με άλλους λαούς. Έφυγαν οι άνθρωποι που είχαν επικοινωνία με εκπροσώπους ξένων δυνάμεων, έκαναν συμφωνίες με αυτούς και το Οίτιλο, στο οποίο άλλοτε βρισκόταν η καρδιά και το πνεύμα της Μάνης, ορφάνεψε από τους κατοίκους του, που καθοδηγούσαν όλη τη Μάνη.

Εκείνα τα χρόνια οι Μανιάτες έπαψαν να προσελκύουν το ενδιαφέρον των χριστιανικών δυνάμεων της Μεσογείου. Οι Ισπανοί αδιαφορούσαν για τους Μανιάτες διότι δεν είχαν πλέον βλέψεις στην ανατολή. Στο παρελθόν, όταν η Κρήτη και η Κύπρος ανήκαν στη Γαληνοτάτη Δημοκρατία, η Μάνη αποτελούσε το χριστιανικό προγεφύρωμα, στο οποίο τα πλοία της Βενετίας εύρισκεν ασφαλή λιμάνια στις μεγάλες τρικυμίες. Εκεί μπορούσαν να διορθώσουν τις βλάβες από την κακοκαιρία και να ανεφοδιασθούν με νερό και τρόφιμα, όταν αποκλείονταν και δεν μπορούσαν να φύγουν από τους δυνατούς ανέμους. Στα παλαιότερα χρόνια τα ξένα κράτη είχαν στη Μάνη τους πράκτορές τους, που τους ενημέρωναν για ό,τι συνέβαινε στη θαλάσσια περιοχή τους και φυσικά δεν ήταν άμισθοι. Η εποχή των μισθοφόρων στη Δυτική Ευρώπη είχε περάσει και οι νέοι της Μάνης είχαν χάσει μια ακόμη ευκαιρία για επαγγελματική αποκατάσταση.

Στη διάρκεια των τριάντα χρόνων της Βενετοκρατίας απαγορευόταν στους Έλληνες η άσκηση εμπορίου, ενώ με τους νέους κατακτητές το εμπόριο των Ελλήνων άνθισε, αφού μάλιστα οι Τούρκοι δεν επιδίδονταν σε αυτό. Βέβαια, οι Μανιάτες δεν είχαν ανεπτυγμένο εμπόριο, αλλά και στα λίγα προϊόντα τους μπορούσαν να πετύχουν καλύτερες τιμές.

Εκείνο που κάνει εντύπωση είναι ότι στη Μάνη κατά την περίοδο της δεύτερης τουρκοκρατίας, χτίστηκαν πολλοί ενοριακοί ή μοναστηριακοί ναοί. Αυτό είναι ένα δείγμα οικονομικής ευμάρειας. Από τον Κανέλλο Δεληγιάννη και τον Παναγιώτη Παπατσώνη αναφέρεται ότι τα πρώτα πενήντα χρόνια της τουρκικής κατοχής, χαρακτηρίζονταν ως «καλός καιρός»¹⁴⁷. Φαίνεται, ότι οι άρχοντες, όπως ο Δεληγιάννης και ο Παπατσώνης, που διαχειρίζονταν τους φόρους, ευημερούσαν. Αντίθετα, ο Αμβρόσιος Φραντζής¹⁴⁸ ο οποίος μας μετέφερε τη γνώμη του λαού που κατέβαλε τους φόρους, περιγράφει με μελανά χρώματα τη φορολογική επιβάρυνση των Ελλήνων, για την οποία αναγκάστηκαν να καταφύγουν στη ρωσική αυλή ζητώντας βοήθεια. Από ένα γαλλικό υπόμνημα¹⁴⁹ του 1786 πληροφορούμεθα ότι πριν από τα Ορλωφικά η διοίκηση του Μοριά ήταν ήπια, ενώ μετά την επανάσταση των Ελλήνων ακολούθησε μια κυβέρνηση σιδηρά. Το χέρι

147. Καν. Δεληγιάννη, Απομνημονεύματα, Επιμ: Εμμ. Πρωτοψάλτη, τόμ. Α', σ. 18. Παν. Παπατσώνη, Απομνημονεύματα, από το Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήναι 1960, σ. 27.

148. Αμβρ. Φραντζή, Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος, τόμ. Α', σ. 8-9.

149. Dimitris Anoyatis - Pelé, *Connaissance de la population et des productions de la Morée a travers un manuscrit anonyme de la fin du XVIIIe siècle*, Athens 1987, σ. 102.

του πασά βάρυνε πάνω σ' αυτούς που του είχαν προξενήσει τόσες ενοχλήσεις. Η καταπίεση και η δημόσια προσβολή κατέβαλαν αυτόν τον άτυχο λαό.

Οι Έλληνες είχαν χάσει πλέον κάθε ελπίδα, ότι μπορούσαν να ανακτήσουν την ελευθερία τους με τη βοήθεια των Δυτικών. Ανέκαθεν έβλεπαν με συμπάθεια τους ομόδοξους Ρώσους, αλλά από τα χρόνια του Μεγάλου Πέτρου¹⁵⁰ (1689-1725) άρχισαν να ελπίζουν ότι η σωτηρία θα ερχόταν από το Βορρά. Οι ψευδοπροφητείες, ότι δήθεν την ελευθερία θα φέρει το «Ξανθόν Γένος», εύρισκαν πρόσφορο έδαφος ευπιστίας στους σκλαβωμένους Έλληνες. Ακόμη τραγούδια καλλιεργούσαν την ιδέα της βοήθειας των Ρώσων για την επελευθέρωση των Ελλήνων:

*...Ακόμη τούτ' την άνοιξη τούτο το καλοκαίρι
όσο να ρθεί ο Μόσκοβος, ραγιάδες, ραγιάδες
να φέρη το σεφέρι, Μοριά και Ρούμελη...*

Τα πρώτα χρόνια της β' τουρκοκρατίας

Από τα παλιότερα χρόνια, τους Μανιάτες αποδεκάτιζαν οι μεταξύ τους σκοτωμοί, αφού η εκδίκηση ήταν πολύ συνηθισμένο φαινόμενο, γνωστό ως (γ)δικιωμός, που σήμαινε δικαίωση κάποιου αδικοχαμένου νεκρού. Το αίμα έπρεπε να πληρώνεται με αίμα. Στις αναφορές τους οι Βενετοί έκαναν λόγο για τους συχνούς μανιάτικους σκοτωμούς. Οι εσωτερικοί πόλεμοι μεταξύ μεγάλων οικογενειών ή χωριών δεν σπάνιζαν. Από το ημερολόγιο του Λαγιάτη πρακτικού γιατρού Παπαδάκη¹⁵¹ (1715-1763) μαθαίνουμε ότι το 1716 έγινε στη Λάγια ένας εσωτερικός πόλεμος και το Σεπτέμβριο του ιδίου χρόνου ακολούθησε και νέος πόλεμος με συνολικά πενήντα τραυματίες. Ακόμη γνωστοί είναι οι πόλεμοι στην Τσεροβά (Δροσοπηγή) και την Τσίμοβα (Αρεόπολη) που έγιναν αργότερα, χωρίς να γνωρίζουμε ποιοί ήταν οι αντίπαλοι από τις δύο πλευρές. Από τα σωζόμενα λίγα φύλλα του ημερολογίου του, φαίνεται ότι στα 48 χρόνια που άσκησε το επάγγελμα του γιατρού ο Παπαδάκης περιποιήθηκε 700 τραυματίες, που αποτελεί μια ένδειξη για τον αριθμό των συγκρούσεων και τη συχνότητα της χρησιμοποίησης της πέτρας σαν πολεμικό μέσο.

Εκτός από τους εσωτερικούς πολέμους των Μανιατών δεν σπάνιζαν και οι συγκρούσεις με τον τουρκικό στρατό. Από ένα βραχύ ιστορικό χρονικό¹⁵² του έτους 1723, που βρέθηκε στο μοναστήρι της Σκαφιδιάς του νομού Ηλείας, βλέπουμε,

150. Α.π. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. Δ', σ. 73. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, σ. 449.

151. Δ. Δημητράκου-Μεσίσκλη, Οι Νυκλιάνοι, Αθήνα 1949, σσ. 199 κ.ε., 212, 214.

152. Ντίνου Ψυχογιού, Ενθυμήματα και σημειώσεις από κώδικες και βιβλία μοναστηρίων της Ηλείας, Ηλειακά τευχ. 17(1957)512. Γ. Αναπλιώτη, Η Καλαμάτα στη δεύτερη τουρκοκρατία, Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά 8(1968)206.

ότι οι Μανιάτες εξουσίαζαν όλη την περιοχή μέχρι την Καλαμάτα και μπορούσαν να ανοίγουν πόλεμο με τους Τούρκους στρατιώτες. Αυτό που περιγράφεται δεν ήταν μια συνηθισμένη μάχη, αλλά πόλεμος που η διάρκειά του ήταν 15 ημέρες και χρειάστηκε να έρθουν ενισχύσεις από το Μυστρά. Το χρονικό μετά από την απαραίτητη αποκατάσταση της ορθογραφίας είναι το ακόλουθο: «1723 Απριλίου 6, ημέρα : Β : (Δευτέρα). Επιάσα<νε> οι Μανιάτες το πόλεμο στη Καλαμάτα και ήρ<τα>νε παρέα κει από το Μυστρά, πήδες δύο με πεντακόσιους και τους εβγάλανε και πήγανε στη Μάνη και εκάψανε του Τογατζή¹⁵³ τα σπίτια. Τους φκιάσαν και άλλα πολλά και εγινήκανε φονικά πολλά και Τούρκικα και Μανιάτικα. Κι εκράτησε ο πόλεμος ημέρες : 15:».

Από τη Μάνη δεν έλλειψαν οι σιτοδείες, η πείνα, οι σεισμοί και οι φυσικές καταστροφές. Δεν έχουμε όμως ενδείξεις για μεγάλες επιδημίες¹⁵⁴, που δεν σπάνιζαν εκείνα τα χρόνια στην Πελοπόννησο. Στα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας ο Γάλλος έμπορος της Κορώνης Sauvaire¹⁵⁵ σε ένα υπόμνημά του αναφέρει: «...Παρατηρούμε ότι από τότε που ο Μοριάς κατακτήθηκε από τους Τούρκους η πανώλης δεν ήλθε στη Μάνη, ενώ εκεί υπάρχει μεγάλος αριθμός πληθυσμού σύμφωνα με τη μικρή της έκταση, και αυτό χωρίς να παίρνουν τα απαραίτητα μέτρα και χωρίς να υπάρχουν λοιμοκαθαρτήρια, για να τους προστατεύσουν από αυτή τη μάστιγα, που έχει τόσο συχνά καταστρέψει το Μοριά και επίσης την Καλαμάτα, που βρίσκεται δίπλα στη Μάνη...».

Ένα άλλο βραχύ ιστορικό χρονικό του 1728 από την Καρδαμύλη αναφέρεται στην πείνα του έτους εκείνου και ακόμη στο σεισμό που έγινε στις 14 Απριλίου του επόμενου έτους και επέφερε καταστροφές στα σπίτια και τις εκκλησίες. Το χρονικό είναι το ακόλουθο¹⁵⁶: «+ 1728 - + έγινε μεγάλη πείνα εις τη χώρα μας· ακόμα και εις σε όλη τη Μάνη κι εις σε όλο το Μορέα. Και τί πείνα: ότι επήγε το στάρι και το καλα<μ>πόκι εξή<ν>τα παράδες και το σιτάρι πήγε δύο ριάλια και το έφερναν μερικοί εδώ εις τη χώρα μας και το επωλούσα<ν> πέντε λίτ<ρες> καλαμπόκι εις το κροντήρι¹⁵⁷ το λάδι· και οι άνθρωποι δεν είχανε τί να κάμου<ν>, ότι έσωσα<ν> και

153. Τα «σπίτια του Τογατζή» δεν εντοπίζονται. Οικογένεια Τογατζή υπήρχε στην Καλαμάτα. Το τογατζής (δογατζής ή ντογατζής) σημαίνει τελώνης και ίσως ήταν κάπου στην παραλία της Καλαμάτας (Ντουάνα) μέχρι το Αλμυρό.

154. Δ. Κ α τ σ α φ ά ν α, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 18(2006)233, το 1719 στο Μυστρά και σε άλλες πόλεις της Πελοποννήσου υπήρχε επιδημία πανώλους με 2.000 νεκρούς.

155. Ε λ. Μ π ε λ ι ά, Υπόμνημα περί Μάνης εκ των Ολλανδικών αρχείων, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)284.

156. Β α σ. Πα τ ρ ι α ρ χ έ α, Δίπτυχον Ιστορικών και Φιλολογικών της Εθνεγερσίας, Αθήνα 1971, σ. 620. Λεπτομερέστερη περιγραφή της πείνας από το Δ. Κ α τ σ α φ ά ν α, ό.π., σ. 234, όπου αναφέρεται ότι το καλοκαίρι του 1729 παρατηρήθηκε ανομβρία μέχρι τις αρχές Νοεμβρίου.

157. Κροντήρι, μέτρο βάρους υγρών (δοχείο) ίσο με δύο οκάδες.

άσπρα και λάδια: και δεν είχανε να ψωνίσου<v>, μόνο έτρωγα<v> τα λιοκόκια¹⁵⁸ και κοστοράβα¹⁵⁹ κι αγριολάχανα, ό,τι λογής εφύτρωνα<v> εις τη γη κι έκανα<v> από δέκα ημέρες και περισσότερες η φαμέλια και επερνούσα<v> ένα μήνα με δέκα λίτρες καλα<μ>πόκι. μόνε όλο λιοκόκια έτρωγα<v> και λάχανα κι ερχότα<v> οι Ζυγιώτες και αγόραζα<v> τα λιοκόκια από τέσσερες λίτρες εις το<v> παρά, αμή δεν ήβρεσκα<v> και ήτανε οι α<v>θρώποι νεκρωμένοι και επέθανα<v> μερικοί από τη πείνα. κι ερχόμενος ο Απρίλης εις τους(;1729¹⁶⁰) εις στις δεκατέσσερες 14 έγινε ένας μέγας σεισμός κι εχάλασαν οσπίτια, σείστη η γης, ενενή<v>τα και πενή<v>τα εχάλασαν οσπίτια και εκκλησίες όλες άνοιζα<v> και κανένα σπίτι δεν έμεινε σίγουρο όσα εχάλασα<v> τα αδέλοιπα έσκασα<v> ώρα δευτέρα της νυκτός οπού έτρωγα<v> οι ά<v>θρώποι και κανείς δεν εφοβήθη μόνο ανακάθησαν τα οσπίτια με τους α<v>θρώπους και ουδέ εις δεν εφοβήθη και του να εσφάραζα<v> όλα κι από κεί και πέρα έγιναν και άλλοι σεισμοί δέκα μα αλαφροί, οπού ζημία δεν έκανα<v> και ηθέλαμε γράψει άλλα οπού έγινα<v> μα έως εδώ εγράψαμε και όποιος τα αναγνώσει αιρετικός κι ή χριστιανός».

Για το σεισμό της 14^{ης} Απριλίου του 1729 μας δίνει πληροφορίες ένα άλλο χρονικό¹⁶¹ που προέρχεται από αντίγραφο κώδικα της μονής Ζερμπίτσας και βρίσκεται στη μονή Ιβήρων του Αγίου Όρους: «...1729 Απριλίου 14, ημέρα Β' (Δευτέρα). Έως μίαν ώραν της νυκτός ή δύο, διότι προσκυνούσαν οι Τούρκοι το λεγόμενον γιατζή, ήρθε μίαν βοή με πλόησιν μεγάλην, και με την βοήν ένας βοβερός και τρομακτικός σεισμός, ώστε εκράτησεν έως ένα Πάτερ ημών, και ετέθεισαν τα θεμέλια των οσπιτίων και μάλιστα όπου και πολλά οσπίτια έπεσαν εις διαφόρους τόπους, διότι έγινεν αυτός ο σεισμός εις το περισσότερο μέρος του Μορέος. Έγινε δε ξημερώνοντας η Πέμπτη οι (...) 15 του Απριλίου και εις τας 19 ημέρα το Σάββατο...».

Η εκκλησία της Μάνης

Μέχρι τα τελευταία χρόνια επικρατούσε η λαθεμένη άποψη ότι οι Μανιάτες παρέμειναν ειδωλολάτρες ως τα χρόνια του Βασιλείου Α' του Μακεδόνος (867-886), επί της βασιλείας του οποίου εκχριστιανίστηκαν.

158. Το στερεό υπόλειμμα μετά την έκθλιψη των ελιών από την επεξεργασία του οποίου προέρχεται το πυρηνέλαιο.

159. Είναι υπόγειο αυτοφυές φυτόν, είδος αγριάδας, μετά χονδρών ριζών φυόμενον εις τους αγρούς. Τούτο ξηραίνόμενον εχρησιμοποιείτο ως τελεία τροφή των προς εκτροφήν μονοετών πάλων (πουλαριών). Παρεσκευάζετο μάζα μετά άλεσιν ή ετρώγετο βραζόμενον (Β. Πατριαρχίας).

160. Η χρονολογία του σεισμού δεν σημειώνεται, θα πρέπει όμως να πρόκειται για το σεισμό που αναφέρεται παρακάτω από τον Δ. Κατσαφάνα, ο οποίος έγινε το βράδυ της 14ης Απριλίου 1729.

161. Δ. Κατσαφάνα, ό.π., σ. 232.

Τα ευρήματα όμως από τις ανασκαφές του Νικ. Δρανδάκη¹⁶² στη θέση της αρχαίας Καινήπολης (Κυπάρισσος κοντά στα Άλικα) στο νοτιοδυτικό άκρο του Ταινάρου, όπου βρέθηκαν θεμέλια ναών, μας φέρνουν πίσω τουλάχιστον στον 6^ο αιώνα. Την Καινήπολη είχε επισκεφθεί το 533 ο στρατηγός του Ιουστινιανού Βελισσάριος κατά την εκστρατεία του εναντίον των Βανδάλων. Ήθελε να την τιμήσει, επειδή πριν από αρκετές δεκαετίες είχε αντισταθεί με επιτυχία στην πολιορκία του Γιζέριχου βασιλιά των Βανδάλων, ο οποίος είχε ερημώσει όλα τα παράλια της δυτικής Ελλάδας. Να σημειωθεί ότι ο Γιζέριχος είχε στην Καινήπολη τόσο σημαντικές απώλειες, που εκτόνωσε την οργή του με τη σφαγή κατοίκων της Ζακύνθου¹⁶³.

Θεμέλια χριστιανικών ναών βρέθηκαν ακόμη με τις ανασκαφές στη θέση Τηγάνι¹⁶⁴ κοντά στο Μέζαπο, βόρεια από το ακρωτήριο Κάβο-Γκρόσσο, όπου ήταν χτισμένο το κάστρο της Μαΐνης, τα οποία ανάγονται στον 6^ο αιώνα. Σύμφωνα με αυτά τα ευρήματα των ανασκαφών δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο χριστιανισμός είχε διαδοθεί και στη Μάνη ενωρίτερα του Βασιλείου Α'. Δεν αποκλείεται στη Μάνη να είχαν βρει καταφύγιο από τις διώξεις των χριστιανών και μερικοί πιστοί στο δωδεκάθεο των αρχαίων Ελλήνων, αλλά αυτοί θα αποτελούσαν εξαίρεση.

Μπορεί ακόμη να υποθεθεί ότι οι πληροφορίες περί ειδωλολατρών της Μάνης, που προέρχονται από τον Κωνσταντίνο Ζ' τον Πορφυρογέννητο (905-959), δισεγγονό του Βασιλείου Α', πιθανώς υπήρξαν αποτέλεσμα σύγχυσης της λέξης Έλληνες, η οποία είχε διπλή έννοια. Έλληνες ήταν οι καταγόμενοι από την Ελλάδα, αλλά Έλληνες καλούσαν εκείνα τα χρόνια και τους ειδωλολάτρες, αυτούς που παρέμεναν πιστοί στη θρησκεία των αρχαίων Ελλήνων. Δεν αποκλείεται επί Βασιλείου του Α' να έγινε ο εκχριστιανισμός των Σλάβων του Ταυγέτου. Είναι γνωστό ότι στις δυτικές πλαγιές του όρους κατοικούσαν οι Μελιγκοί και στις ανατολικές οι Εζερίτες, οι οποίοι με τις συχνές μετακινήσεις τους ως κτηνοτρόφοι, μας άφησαν μεγάλο αριθμό τοπωνυμίων σλαβικής προέλευσης¹⁶⁵.

162. Ν. Δ ρ α ν δ ά κ η, Μάνη και Λακωνία, Έκδ. Λακωνικά Σπουδαί, Αθήνα 2009, τόμ. Β', σσ. 1-56.

163. Π. Χ ι ώ τ ο υ, Ιστορικά απομνημονεύματα της νήσου Ζακύνθου, τόμος Β', Κέρκυρα 1858, σ. 66. Α. Κ ο υ τ σ ι λ ι έ ρ η, Ιστορία της Μάνης, Αθήνα 1993, σ. 111 κ.ε.

164. Ν. Δ ρ α ν δ ά κ η, ό.π., τόμ. Β', σσ. 57-86, 327, 539 κ.ε. και 733-743.

165. Όταν ήρθαν οι Σλάβοι στη Μάνη, δεν έγιναν φιλικά αποδεκτοί από τους κατοίκους, πιθανώς διότι αναφέρονται ως άρπαγες. Οι Έλληνες περιορίστηκαν στις παραλιακές πόλεις τους, όπως Μαντίνεια, Καρδαμύλη, Λεύκτρο, Οίτυλο κλπ., που διατήρησαν το όνομά τους και αρχικά δεν συνεργάστηκαν με τους εποίκους. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να μην παραλάβουν οι Σλάβοι τα τοπωνύμια από τους γηγενείς και να δώσουν τα δικά τους. Βαθμιαία επήλθε συμφιλίωση και συνεργασία μεταξύ των δύο λαών και αυτό ίσως κατά μεγάλο μέρος οφείλετο στη στρατεύση των Σλάβων στο στρατό των Βυζαντινών. Τα σλαβικά τοπωνύμια άρχισαν να τα χρησιμοποιούν και οι Έλληνες της Μάνης, διότι είχαν ξεχαστεί τα παλαιά ονόματα του τόπου. Το 14^ο αιώνα ο λαός της Πελοποννήσου είχε ελαττωθεί και έγινε εποικισμός από κατοίκους της Αλβανίας. Τον ίδιο αιώνα πολλοί από τους Σλάβους του Ταυγέτου εκμεταλλεύτηκαν την ευκαι-

Στη Μάνη υπήρχαν πολλά μοναστήρια και είναι αξιοπρόσεκτο ότι είχαν κτισθεί σε θέσεις επίκαιρες για να ελέγχουν τις διαβάσεις. Ίσως σε κάποιο βαθμό συνετέλεσαν και αυτά στην υποταγή και στον εξελληνισμό των Σλάβων του Ταϋγέτου. Αρχίζοντας από τα βορειοδυτικά σύνορα της Μάνης βρίσκουμε το μοναστήρι της Αγίας Τριάδας που ελέγχει το δρόμο από και προς το Καλάθιο όρος και την Σέλιτσα (Άνω Βέργα). Το μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου των Αλτομιρών και το Μοναστήρι του Αγίου Νικολάου της Μαρβίνιτσας στα Σωτηριάνικα¹⁶⁶ ελέγχουν τη διάβαση από τις ορεινές περιοχές προς τα πεδινά. Ο Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος της Μικρής Μαντινείας, το μοναστήρι των Κουμουνδουριάνων, ελέγχει τη διάβαση από τα Σωτηριάνικα στο Αλμυρό. Κοντά στην Πρίντα Γαϊτσών είναι το μοναστήρι του Προφήτη Ηλία Κριντίστι που ελέγχει το δρόμο προς τα Πηγάδια. Το μοναστήρι της Παναγίας του Χελμού ελέγχει το δρόμο Γαϊτσών και Τσερίων. Το μοναστήρι της Αντρομπεβίτσας ελέγχει τον παλαιό δρόμο Κάμπου-Καρδαμύλης. Ακόμη τα μοναστήρια της Βαϊδενίτσας και Σαμουήλη στον παλαιό δήμο Καρδαμύλης και του Αγίου Κωνσταντίνου στην Καστάνια, έλεγχαν τις διαβάσεις προς τα ορεινά μέρη, όπου ήταν οι Σλάβοι του Ταϋγέτου. Εκτός από τον έλεγχο των δρόμων, οι θέσεις των μοναστηριών, έφερναν τους καλογήρους πιο κοντά στους ορεινούς πληθυσμούς, αυτούς που ήταν παλαιότερα σλαβικής καταγωγής, οι οποίοι είχαν την ανάγκη της προμήθειας αλατιού και διάθεσης των περισσευμάτων των προϊόντων τους.

Για πρώτη φορά στα τέλη του 9^{ου} αιώνα γίνεται γνωστή η παρουσία της επισκοπής Μαΐνης¹⁶⁷, υπαγομένη στη Μητρόπολη Κορίνθου. Φαίνεται ότι ο Άγιος Νίκων ο μετανοείτε γύρω στα 1000 προσέφερε πολλές υπηρεσίες στον εκχριστιανισμό και εκπολιτισμό κατοίκων του Ταϋγέτου, εκείνων που ζούσαν σε σχεδόν ημι-άγρια κατάσταση. Σε μεταγενέστερους χρόνους οι επίσκοποι της Μάνης¹⁶⁸ κυρίως

ρία και εγκατέλειψαν την ποιμενική ζωή και διασκορπίστηκαν στους κάμπους της Μεσσηνίας και Λακωνίας, όπου και βαθμιαία εξελληνίστηκαν τελείως. Όταν το 1460 έγινε η τουρκική κατάκτηση του Μοριά, πλήθος Ελλήνων εγκαταστάθηκε στις πλαγιές του Ταϋγέτου, για να αποφύγει την τουρκική κατοχή. Οι πολυάριθμοι νέοι κάτοικοι παρέλαβαν τα σλαβικά τοπωνύμια, αλλά παράλληλα μετέδωσαν τη γλωσσική τους καθαρότητα στους λίγους εναπομείναντες Σλάβους. Με τις σκέψεις αυτές δίνεται μια εξήγηση της ύπαρξης σλαβικών τοπωνυμίων σε μια περιοχή που ομιλείται η καθαρή ελληνική γλώσσα.

166. Το μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου Αλτομιρών και το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου στη Μαρβίνιτσα (κοντά στα Σωτηριάνικα) έχουν υποστεί πολλές καταστροφές και επισκευές. Στα δύο αυτά μοναστήρια, που επισκέφθηκα πριν από πολλά χρόνια, παρατήρησα ότι, το ιερό ήταν χτισμένο κατά τον πλινθοπερικλειστο τρόπο δομής και υποθέτω ότι χρονολογούνται από τη Βυζαντινή εποχή. Ίσως έχουν ομοιότητα με το ιερό των Αγίων Αποστόλων της Καλαμάτας.

167. Γε ρ. Κο ν ι δ α ρ η, Η παλαιότερα μνεία της Μαΐνης και της επισκοπής αυτής, Θεολογία 22(1951)652 κ.ε.

168. Περ. Ζαρλέντου, Τάξις Ιεραρχική των εν Πελοποννήσω Αγίων του Θεού

υπάγονταν στον Μητροπολίτη Μονεμβασίας και Καλαμάτας, πλην των επισκοπών Καρυουπόλεως και Μαλτιζίνης που ανήκαν στη δικαιοδοσία του Λακεδαιμονίας. Οι επισκοπές ήταν α) της Ζαρνάτας¹⁶⁹, η οποία το 1811 έγινε αρχιεπισκοπή και το 1819 Μητρόπολη, να σημειωθεί ότι μέχρι το 1754 εξακολουθούσε να αποτελεί πατριαρχική εξουχία, β) της Ανδρούβιστας¹⁷⁰, γ) της Μηλέας¹⁷¹ και Καστάνιας, δ) της Πλάτσας ή Ζυγού¹⁷² (το 1621 ήταν αρχιεπισκοπή στην οποία υπάγονταν οι επίσκοποι Ανδρούβιστας και Μηλέας), ε) της Μαΐνης¹⁷³, που όπως σημειώθηκε ήταν η αρχαιότερη επισκοπή, η οποία αναφέρεται από τα τέλη του 9^{ου} αιώνα ή αργότερα ως Μαΐνης και Νίκλου, στ) της Λαγίας ή Κολοκυνθίου¹⁷⁴ και μερικές φορές συμπεριλάμβανε και το Κατωπάγγι, ζ) της Καρυουπόλεως¹⁷⁵ και η) της Μαλτιζίνης¹⁷⁶.

Όπως αναφέρθηκε στη Μάνη υπήρχαν πολλά μοναστήρια¹⁷⁷ και στην καταγραφή που έγινε το 1834, λόγω της διάλυσης των περισσότερων από αυτά, βρέθηκαν στην επαρχία Γυθείου 16 και στην επαρχία Οιτύλου 57. Από αυτά μερικά ήταν μετόχια του Παναγίου Τάφου¹⁷⁸, άλλα ήταν ιδιόκτητα¹⁷⁹ που ανήκαν

Εκκλησιών, Η Μητρόπολις Ζαρνάτας και αι εν Μάνη Επισκοπαί, Ερμούπολις 1922. Νίκου Α. Βέη, Έκφρασις κώδικος της Μητροπόλεως Μονεμβασίας και Καλαμάτας, Δελτίον Ιστορικών και Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος, 6(1901)186-208.

Γ. Α. Μαράβελιά, Πραστέιο, Αθήνα 1971, σ. 59. Αναφέρεται και σε επισκοπή Πραστίου.

169. Μεταξύ των επισκόπων Ζαρνάτας αναφέρονται το 1715 ο Ιάκωβος πιθανώς Μούζαλος, μετέπειτα ο Καλλίνικος, ο Νικηφόρος, ο Γρηγόριος, ο Νεόφυτος Δεληγιάννης, ο αρχιεπίσκοπος Παρθένιος και ο Μητροπολίτης Γαβριήλ Φραγκούλης. Περ. Ζαρλέντου, ό.π., σ. 9 κ.ε.

170. Το 1747 αναφέρεται ο Ιερόθεος και το 1810 ο Θεόκλητος. Περ. Ζαρλέντου, ό.π., σ. 50. Γ. Α. Μαράβελιά, Πραστέιο, Αθήνα 1971, σ. 59. Αναφέρεται και σε επισκοπή Πραστίου.

171. Το 1743 αναφέρεται επίσκοπος ο Παΐσιος και τον ίδιο χρόνο ο Ιωσήφ και ο Νεόφυτος, το 1751 ο Νικηφόρος, το 1765 ο Ησαΐας και το 1810 ο Ιωσήφ. Περ. Ζαρλέντου, ό.π., σ. 48 κ.ε.

172. Το 1621 αναφέρεται ο αρχιεπίσκοπος Πλάτσης Παρθένιος, το 1751 ο Ησαΐας, το 1811 ο Ιερεμίας και το 1821 ο Θεόκλητος. Περ. Ζαρλέντου, ό.π., σ. 43 κ.ε.

173. Αναφέρονται το 1571 ο Δανιήλ, το 1584 ο Μακάριος, το 1612 ο Ιωνάς, το 1686 ο Παρθένιος και το 1814 ο Νεόφυτος. Περ. Ζαρλέντου, ό.π., σ. 29 κ.ε.

174. Το 1809 αναφέρεται ο Μακάριος. Περ. Ζαρλέντου, ό.π., σ. 40 κ.ε.

175. Πρώτη φορά αναφέρεται το 1429, το 1747 επίσκοπος ήταν ο Ανανίας και τελευταίος ήταν ο Κύριλλος. Περ. Ζαρλέντου, ό.π., σ. 35 κ.ε.

176. Το 1806 αναφέρεται ο πρώην Μαλτιζίνης Κύριλλος, το 1817 ο Ευγένιος και το 1821 ο Ιερεμίας. Περ. Ζαρλέντου, ό.π., σ. 51.

177. Δ. Β. Βαγιακάκου, Συμβολή εις την εκκλησιαστικήν ιστορίαν της Μάνης, Θεολογία 27(1956)545 κ.ε.

178. Στα μετόχια του Παναγίου Τάφου αναφέρονται: στο Πετροβούνι της Καρδαμύλης το μοναστήρι της Κοιμήσεως της Θεοτόκου και της Ζωοδόχου Πηγής, στο Πραστέιο του Αγίου Γεωργίου, στα Ρήγκλια της Γέννησης της Θεοτόκου και στο Διρό του Προφήτη Ηλία.

179. Στα ιδιόκτητα μοναστήρια υπάγονταν: στη Μικρή Μαντίνεια του Αγίου Ιωάννου του

σε οικογένειες και άλλα Επισκοπικά ή Δημοτικά¹⁸⁰, δηλαδή βρίσκονταν υπό την εποπτεία του τοπικού επισκόπου και είχαν ιδρυθεί με κοινή συνεισφορά των ενοριτών, οι οποίοι και εξέλεξαν τον ηγούμενο, όπως η Παναγία Φανερωμένη των Δολών¹⁸¹, που έχει καταστραφεί από το σεισμό του 1944. Στην επαρχία του Σταυροπηγίου-Ζαρνάτας δεν υπήρχαν μοναστήρια σταυροπηγιακά, τα οποία να υπάγονται κατ' ευθείαν στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως.

Εξετάζοντας τις χρονολογίες, που τα μοναστήρια και οι ναοί της Μάνης οικοδομήθηκαν και ιστορήθηκαν (εικονογραφήθηκαν), διαπιστώνουμε ότι υπάρχει μεγάλος αριθμός ναών από διάφορες εποχές, από τους βυζαντινούς¹⁸² και τους μεταβυζαντινούς χρόνους. Αναλογικά λιγότερες είναι οι εκκλησίες που κατασκευάστηκαν στα μετααπελευθερωτικά χρόνια. Δικαίως ορισμένοι θεωρούν τη Μάνη ένα ζωντανό μουσείο της εκκλησιαστικής τέχνης. Σημαντικό ακόμη είναι ότι συγκριτικά υπάρχουν πολλοί ναοί, μερικοί από τους οποίους υπήρξαν στο παρελθόν και καθολικά μοναστηριών, που έγιναν στη διάρκεια της δεύτερης τουρκοκρατίας, και τούτο θα μπορούσε να αποδοθεί σε μια σχετική ευμάρεια των κατοίκων. Αξιοσημείωτο είναι να τονίσουμε ότι επί τουρκοκρατίας στον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο απαγορευόταν η ανέγερση χριστιανικών ναών και ήταν απαραίτητη η σχετική άδεια από τις οθωμανικές αρχές. Στη Μάνη δεν έφθανε η διοίκηση

Θεολόγου των Κουμουνδουριάνων, στα Καλιανείκα του Σταυροπηγίου του Προφήτη Ηλία των Ρουσσάκηδων, στη Μάλτα της Ανδρουμπεβίτσας των Κουτούφαριάνων, στην Καστάνια η Παναγία Φανερωμένη των Δουράκηδων, στο Κουτήφαρη των Αγίων Τεσσαράκοντα της οικογενείας Κασκανέ, στο Οίτυλο της Ζωοδόχου Πηγής των Ντεκουλιάνων, στο Μπρίκι της Αγίας Τριάδος των Μαυρουδέων, στο Σταυρί της Οδηγήτριας των Σερεματάκηδων, στο Δρυ του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου των Μαριολέων, στην Οχιά του Αγίου Νικολάου των Ισμαηλιάνων, στον Πέπον της Παναγίας των Τσατσαρουιάνων κ.ά.

180. Εκτός από όσα έχουν αναφερθεί αξιόλογα είναι: του Αγίου Νικήτα και της Αγίας Παρασκευής στους Δολούς, η μονή Σωτήρος των Σπανέων στο φαράγγι του Βυρού όπου και η μονή Λυκάκη, των Αγίων Θεοδώρων στο Πραστίο (Γ. Α. Μ α ρ α β ε λ έ α, Πραστειό, μια αγνοημένη μικρογραφία του Μυστρά, Αθήνα 1981, σ. 26.), του Προφήτου Ηλία στην Πολιάνα, του Φιλιατρού στη Λαγκάδα, όπου και της Παναγίας του Καβελάρη, η μονή Τσίγκου Γενέσιον της Θεοτόκου στο Οίτυλο, η μονή Φανερωμένης στην Αρεόπολη (Φραγκούλια), η μονή του Σωτήρος στις Πιόντες, η Παναγία του Κουρνού στο Νήφι, το μοναστήρι της Ζωοδόχου Πηγής στο Σκουτάρι, του Αγίου Γεωργίου της λευτής συκιάς στον Παρασυρό, η μονή του Σωτήρος στη Γωνέα, των Αγίων Πάντων στο Γύθειο, της Ζωοδόχου Πηγής στη Μαλτσίνα και η Παναγία η Πάτρισσα στην κορυφογραμμή του Ταυγέτου μεταξύ της Μηλιάς και της Καστάνιτσας.

181. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Έγγραφα της μονής Παναγίας Φανερωμένης Δολών, Λακωνικά Σπουδαί 99(1988)335-7. Το 1762 που πέθανε ο πνευματικός Μούζαλος, ο οποίος ήταν ηγούμενος του μοναστηριού, οι ενορίες της Παναγίας Φανερωμένης Δολών εξέλεξαν ως ηγούμενο τον πρωτοσύγκελλο Τζακωνάκη.

182. R a m s a y T r a n q u a i r, Laconia. The churches of western Mani, Ann. Brit. Scol Athens 15(1908-9)177. Η. M e g a w, Byzantine Architecture in Mani, Brit. Scol Athens, 33(1932-3)137.

των Τούρκων και γι' αυτό έχτιζαν οι κάτοικοι κατά βούληση τις εκκλησίες τους. Όλες οι πολυμελείς οικογένειες είχαν το ναό τους, άλλοτε κοντά στα σπίτια τους και τις περισσότερες φορές στα κτήματά τους. Θα πρέπει τέλος να προσθέσουμε ότι στη Μάνη δεν ίσχυε η απαγόρευση των Τούρκων να υπάρχει καμπάνα στην εκκλησία, όπως γινόταν στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα. Οι Μανιάτες ένιωθαν υπερήφανοι που είχαν στις εκκλησίες τους καμπάνες και όταν ερχόταν στο χωριό κάποιος αλλοδαπός επισκέπτης, τα παιδιά τρέχαν να χτυπήσουν την καμπάνα¹⁸³. Ήθελαν με αυτό να δείξουν, ότι στον τόπο τους δεν ίσχυαν οι απαγορεύσεις που επιβάλλονταν στους ραγιάδες των τουρκοκρατούμενων περιοχών από τους νόμους της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Η μόρφωση του κλήρου της Μάνης βρισκόταν σε πολύ χαμηλό επίπεδο. Ο παπάς του χωριού όφειλε να γνωρίζει ανάγνωση και αυτό τον ξεχώριζε από τους άλλους κατοίκους, οι οποίοι στην συντριπτική τους πλειοψηφία δεν γνώριζαν ανάγνωση και γραφή.

Ο Μανιάτης παπάς είχε τη γεωργοκτηνοτροφική περιουσία του στην οποία εργαζόταν, όπως όλοι οι χωρικοί και συγχρόνως με τη συμπεριφορά του έδινε το καλό παράδειγμα στους συντοπίτες του. Όπως αναφέρεται, ο παπάς δεν έκανε κήρυγμα στην εκκλησία, διότι δεν του το επέτρεπε η στοιχειώδης παιδεία του, αλλά το αντικαθιστούσε με την υποδειγματική συμπεριφορά του. Ο λαός έδειχνε στον ιερέα του την εμπιστοσύνη του και αυτός με την απλότητά του, την προσήνεια και την ταπεινότητά του στεκόταν πάντα δίπλα του. Ακόμη και στην παπαδιά έδειχναν σεβασμό οι γυναίκες του χωριού και της παραχωρούσαν θέση στην πρώτη σειρά της εκκλησίας. Ο παπάς ασκούσε επιρροή στον τόπο του και ήταν ο πρώτος που θα προσπαθούσε να ειρηνεύσει δύο αντιμαχόμενες οικογένειες. Πολύ συχνά όμως ήταν και ο πρώτος που θα έπιανε τα όπλα, όταν επρόκειτο για απελευθερωτικό αγώνα, στους οποίους πάντοτε πρωτοστατούσε ο κλήρος. Βέβαια υπήρχαν και εξαιρέσεις, όπου κληρικοί έπαιρναν μέρος σε ένοπλες οικογενειακές συγκρούσεις, αλλά γενικά οι παπάδες της Μάνης ήταν οι πλέον ευυπόληπτοι.

Ο αββάς M. Fourmont στη Μάνη

Στις πρώτες δεκαετίες της δεύτερης τουρκοκρατίας περιηγήθηκε την Ελλάδα ο Γάλλος αββάς M. Fourmont¹⁸⁴, ο οποίος, όπου πήγαινε, κατέγραφε και κατό-

183. Σοφίας Καπετανάκη, Οι εντυπώσεις του Άγγλου περιηγητή C. R. Cockerell από τους Δολούς και την Καρδαμύλη, Ιθώμη, 29-30(1990)68.

184. Henri O m o n t, Missions Archeologiques Française en Orient aux XVII et XVIII

πιν κατέστρεφε τις αρχαιότητες. Το 1730 επισκέφθηκε τη Μεσσηνία και θέλησε να πάει στη Μάνη, αναζητώντας βιβλία ή άλλα αρχαία αντικείμενα.

Από τις επιστολές, που έστειλε κατά καιρούς, έχουμε πληροφορίες γιά τη Μάνη και τους Μανιάτες. Ρωτώντας αν μπορεί να επισκεφθεί τη Μάνη, οι μεν Μανιάτες του έλεγαν ότι μπορεί, ενώ οι άλλοι τον διαβεβαίωναν ότι δεν μπορεί να πατήσει το πόδι του εκεί. Σε επιστολή του της 17^{ης} Φεβρουαρίου 1730 από το μοναστήρι του Βουλκάνου προς τον καρδινάλιο De Fleury έγραψε για τους Μανιάτες¹⁸⁵: «... Μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία είναι πραγματικά ο λαός ο πιο δόλιος που επιδίδεται σε κλοπές. Δεν έχουν αρχηγό που να μπορέσει να τους δαμάσει και να τους μάθει να ακολουθούν μερικούς κανόνες τιμότητας και πίστης προς τους ξένους, ούτε στις μεταξύ τους σχέσεις. Είναι όλοι διαιρεμένοι, δεν γνωρίζουν το καλό παρά την ασυδοσία, ούτε την ευτυχία παρά το έγκλημα. Εάν συγκεντρώνονται, πράγμα που γίνεται σπάνια, είναι για να κάνουν επιδρομή σε ένα γειτονικό μέρος. Ο Χριστιανισμός δεν βρίσκεται σε καλύτερη κατάσταση. Είναι πολύ αγράμματοι για να δημιουργήσουν αιρέσεις, αλλά είναι και τόσο πολύ περήφανοι που σε μια πολύ μικρή επαρχία που έχει 10 λεύγες μήκος και 20 πλάτος υπάρχουν πάνω από τριάντα επίσκοποι, οι οποίοι παίρνουν μόνοι τους τον τίτλο και που τολμούν να λειτουργούν, παρά τους αφορισμούς του Πατριάρχη και του Επισκόπου Μονεμβασίας, του πραγματικού τους επισκόπου...».

Όπως έγραψε ο Fourmont από το μοναστήρι του Βουλκάνου της Μεσσηνίας, όταν βρισκόταν στο Νησί (Μεσσήνη), τον επισκέφθηκε ο τοπικός επίσκοπος στο σπίτι που έμενε και πρόσθεσε¹⁸⁶: «...και αμέσως διακόσιοι Μανιάτες ήρθαν και γέμισαν το σπίτι που είμαστε και όταν παρουσιάστηκα πυροβόλησαν ομαδικά για να με χαιρετίσουν. Ο Επίσκοπος μου έδειξε τους επισκόπους της Μάνης που ήταν ανάμεσα τους, οι οποίοι μου προξένησαν τον τρόμο. Τους διακρίνεις από τους άλλους επειδή έχουν λίγο καλύτερα όπλα. Έχουν ύφος πιο άγριο, πολεμικό παράστημα, το βλέμμα πιο βλοσυρό και πιο παρατηρητικοί στα ρούχα και τις αποσκευές ενός ξένου...». Στη συνέχεια επαναλαμβάνει το γνωστό και χιλιοειπωμένο, ότι, όταν οι επίσκοποι της Μάνης έβλεπαν ένα πλοίο στις ακτές τους, έκαναν θερμές προσευχές να στείλει ο Θεός μια μεγάλη τρικυμία ή μια θύελλα, ώστε αυτό το καράβι να τσακιστεί στα βράχια. Όταν αυτό θα γινόταν, δεν θα ήταν οι τελευταίοι στη μοιρασιά της λείας. Πρόσθεσε ακόμη στην επιστολή του, ότι η παρουσία 20 Μανιατών του φαινόταν υπερβολική και τον γέμιζε υποψίες. Πίστευε όμως, ότι θα εύρισκε εκεί βιβλία, διότι δεν είχαν γίνει πόλεμοι, που θα τα κατέστρεφαν.

siècles, Paris 1902, τόμ. Β', σ. 1093. Βάνδαλο τον χαρακτηρίζει ο Κυριακός Σιμόπουλος, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1700-1800, τόμ. Β', Αθήνα 1973, σ.128 κ.ε.

185. Henri Omont, ό.π., τόμ. Α', σ. 600.

186. Henri Omont, ό.π., τόμ. Α', σ. 601 κ.ε.

Σε μια επιστολή προς το Fourmont, γραμμένη στις 28 Φεβρουαρίου 1730 στην Κωνσταντινούπολη, του δήλωνε ανησυχία για αυτήν την πρόθεσή του¹⁸⁷: «...Μαθαίνω με λύπη μου κ. Επίσκοπε ότι θα πάτε να κάνετε επίσκεψη στους Μανιάτες, μπορεί να είναι γενναίοι όσο και οι πρόγονοί τους Σπαρτιάτες, αλλά δεν έχουν την ευθύτητα του χαρακτήρα. Με τον τρόπο που μιλάνε, δεν θα σεβαστούν ούτε την αξία, ούτε το ταλέντο σας και φοβάμε ότι θα σας ληστέψουν...».

Αναφέρεται ακόμη στο βιβλίο του Η. Omont¹⁸⁸, ότι πήγαν Μανιάτες να παραλάβουν τον Fourmont, για να τον οδηγήσουν στη Μάνη και μεταξύ τους ήταν ο καπετάν Κουτούρος¹⁸⁹ (;), ο καπετάν Κολοκούβαρος¹⁹⁰ με τους ηγουμένους της Βελανιδιάς¹⁹¹, του Προφήτη Ηλία¹⁹² και του Αγίου Ιωάννη¹⁹³. Μαζί με αυτούς πήρε τα μέτρα που έπρεπε, γιά να πάει στη χώρα τους και υπό την προστασία τους επισκέφθηκε τη δυτική παραλία του Ταύγερτου. Όπως γράφει ο Fourmont οι Μανιάτες είναι πάντοτε σε πόλεμο με τους Τούρκους. Οι παπάδες, οι καλόγεροι είναι αρματωμένοι, μέχρι και οι γυναίκες έχουν στις ζώνες τους όπλα.

Ο Fourmont¹⁹⁴ μετά το ταξίδι του σε μια μόνο επαρχία της Μάνης, το Σταυροπήγι ή Ζαρνάτα, έγραψε στις 20 Απριλίου 1730 τα επόμενα στον πρεσβευτή της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη: «...βρίσκομαι σε ένα φοβερό τόπο που οι κάτοικοι δεν έχουν καμιά επικοινωνία με τους άλλους ανθρώπους, αυτή η ξακουστή Μάνη. Έχω την τιμή να πω στην εξοχότητά σας ότι δεν υπάρχει τίποτε, ότι είναι ένας πολύ κακός λαός και ότι είμαι πολύ ευτυχής που σώθηκα. Η εξοχό-

187. Henri Omont, ό.π., τόμ. Α', σ. 614.

188. Henri Omont, ό.π., τόμ. Β', σ. 1092-3.

189. Όνομα Κουτούρος δεν υπήρχε, αλλά θα ήταν ή Κου-μουν-τούρος ή Κουτου-φάρος, που υπήρχαν και οι δύο οικογένειες στην περιοχή της Ζαρνάτας και είχαν αναδείξει καπετάνιους.

190. Οικογένεια Κολοκούβαρου υπήρχε στον Κάμπο και το σπίτι της ήταν οχυρωμένο.

191. Βελανιδιά ήταν το μοναστήρι στα Μαλεβριάνικα (της πρώην κοινότητας Σταυροπηγίου) με το δίκλιτο στραυρεπίστεγο ναό του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου και του Αγίου Νικολάου, που δεν πρέπει να συγχέεται με το μοναστήρι της Βελανιδιάς που βρίσκεται βορειοανατολικά της Καλαμάτας. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, Τρεις κτητορικοί επιγραφαί εκ Ζαρνάτας, Χαριστήριος 3^{ος} τόμος εις Α. Κ. Ορλάνδον, Αθήναι 1966, σ. 247.

192. Άγιος Ηλίας πρέπει να είναι το μοναστήρι στις Γαϊτσές (Κέντρον) κοντά στην Πρίντα (Βόρειον), γνωστός με το όνομα Κριντίστι. Υπάρχει στο ναό ξυλόγλυπτη κασέλα από το 1708. Το μοναστήρι του Προφήτη Ηλία στα Καλιανέικα είναι μεταγενέστερο και η κτητορική του επιγραφή από το 1758.

193. Πρέπει να ήταν στον Άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο της Μικρής Μαντινείας, που παλαιά ήταν μοναστήρι και ανήκε στην οικογένεια Κουμουνδουράκη, ενώ στις ημέρες μας στην οικογένεια Κοστρίβα. Βρίσκεται μεταξύ του λόφου της Βάρδιας και του βουνού της Κόκας και ελέγχει το πέρασμα στο εσωτερικό της επαρχίας Σταυροπηγίου (παλαιός δήμος Αβίας). Ο ναός έπαθε πολλές καταστροφές από τον τοπικό σεισμό του 1944. Άλλο μοναστήρι με το όνομα Άγιος Ιωάννης δεν αναφέρεται σήμερα παρά στη Γιάννιτσα ο Άγιος Ιωάννης ο Αγγούρβας.

194. Henri Omont, ό.π., τόμ. Α', σ. 625.

της σας, που γνωρίζει το ζήλο μου, μπορεί να φανταστεί πόση μεγάλη λύπη είχα. Φεύγοντας από αυτόν τον βάρβαρο λαό χωρίς να αποκομίσω τίποτε που να με αποζημιώνει για τα έξοδά μου...». Ανέφερε ακόμη ο Fourmont ότι προχώρησε στη Μάνη, όσο του επέτρεπε η ασφάλειά του και δεν πήγε πέρα από την περιοχή της Ζαρνάτας. Το ταξίδι του στη Μάνη δεν ήταν κερδοφόρο. Δεν βρήκε βιβλία, όπως περίμενε, επειδή οι Μανιάτες χρησιμοποιούσαν το χαρτί, για να γεμίζουν τα όπλα τους¹⁹⁵.

Προϊόντα και Εμπόριο

Η Μάνη στη μεγαλύτερη έκτασή της είναι άγονη, πετρώδης και άνυδρη. Αν εξαιρεθεί η περιοχή του Πασσαβά, στην οποία επεκτάθηκε η Μάνη λίγες δεκαετίες πριν από την επανάσταση του 1821, ήταν η πιο φτωχή και όμως ήταν πυκνοκατοικημένη, όσο και τα πιο εύφορα μέρη του Μοριά. Η παραγωγή σε δημητριακά ήταν περιορισμένη και ανεπαρκής για τον αριθμό των κατοίκων της. Ιδιαίτερα στη Μέσα Μάνη με τα γυμνά βουνά της το χώμα είναι λιγυστό και με τη βαθμιδωτή καλλιέργεια των λόφων από τα χέρια των γυναικών, γινόταν προσπάθεια να συγκρατηθεί από τα νερά των βροχών. Όπου μπορούσε να φυτρώσει έστω και ένα στάχυ το καλλιεργούσαν με περισσή φροντίδα.

Παρ' όλα αυτά η Μάνη είχε εμπορικές συναλλαγές με τους Πελοποννήσιους και με το εξωτερικό, έκανε δε και εξαγωγές στα προϊόντα τα οποία περισσεύαν από την εσωτερική κατανάλωση. Πέρα από τα γεωργικά προϊόντα οι Μανιάτες διέθεταν είτε στις γειτονικές περιοχές ή στα διερχόμενα πλοία μικρά οικόσιτα ζώα ή είδη χειροτεχνίας.

Σε γαλλικό υπόμνημα ανωνύμου συγγραφέα¹⁹⁶ από το 1786 αναφέρεται ότι στην καπετανία της Ζαρνάτας ή Σταυροπηγίου παράγονται 3.000 βαρέλια (των 48 οκάδων) ελαιόλαδο, 30 καντάρια (των 44 οκάδων) μετάξι και 30 καντάρια κικκίδια ή πρινοκόκκι (κιννάβαρι-vermillon). Στην καπετανία της Ανδρούβιστας-Ζυγού 5.000 βαρέλια ελαιόλαδο, 30 καντάρια μετάξι και μια ποσότητα σίτου και κριθαριού που ήταν επαρκής για τις ανάγκες των κατοίκων της. Στην καπετανία της Τσίμοβας-Αρεόπολης (Μέσα Μάνη) παράγεται λίγο κριθάρι και λάδι. Στην καπετανία της Μηλιάς κριθάρι και λάδι και στην καπετανία του Μαλεβρίου κριθάρι και καλαμπόκι. Η Μάνη καλύπτει το 1/6 της παραγωγής λαδιού της Πελοποννήσου, τα κικκίδια το 1/8 και το μετάξι το 1/16 της παραγωγής του Μοριά.

Από το 1794 μέχρι τα χρόνια της επανάστασης έχουμε από διάφορους συγγραφείς πληροφορίες για τα προϊόντα της Μάνης, τα οποία διέθεταν στο εμπό-

195. Henri O mont, ό.π., τόμ. Α', σσ. 630 και 632.

196. D. Anoyatis, ό.π., σ. 70 κ.ε. Κ. Κόμη, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 10(1990)220.

ριο. Ένας από τους πρώτους που έκανε λόγο για τις εξαγωγές της Μάνη ήταν ο Scrofan¹⁹⁷, που είναι και ο μόνος ο οποίος έγραψε το 1794 ότι από τη Μάνη γινόταν εξαγωγή 2.800 τόνων σιτηρών. Ο Πουκεβίλ¹⁹⁸ δεν επισκέφθηκε τη Μάνη στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, αλλά έγραψε τις πληροφορίες που έλαβε στο χρόνο της αιχμαλωσίας του από τους Τούρκους. Ακολουθεί ο J. M. Wagstaff¹⁹⁹, ο οποίος δημοσίευσε στοιχεία που συνέλεξε ο John Philip Morier το 1804. Δεν υπάρχει όμως ομοφωνία για τις ποσότητες των προϊόντων που προορίζονταν για εξαγωγή, αλλά αντίθετα σημαντικές διαφορές. Αυτό μπορεί να θεωρηθεί ότι κατά ένα μέρος οφείλεται στην αστάθεια της παραγωγής, διότι είναι γνωστό ότι υπάρχουν χρονιές που τις χαρακτηρίζει η ευφορία των καρπών της γης και χρονιές δύστυχες με μικρή παραγωγή. Μεταξύ των συγγραφέων υπάρχουν και σημαντικές διαφορές όσο αφορά στα εξαγόμενα προϊόντα. Το 1805 ακολούθησε ο W. M. Leake²⁰⁰ ο οποίος, με την προσοχή τού κατασκόπου που ήταν, μετέφερε πληροφορίες που φαίνεται να είναι οι πιο αξιόπιστες. Σημείωσε ότι στις καλές χρονιές οι Μανιάτες είχαν επάρκεια για τις ανάγκες τους σε σιτάρι και καλαμπόκι, αλλά το 1805 δεν είχαν ούτε δημητριακά, ούτε και χρήματα για να προμηθευθούν. Πληροφορίες έχουμε και από τον Thomas Gordon²⁰¹ από τα χρόνια της επανάστασης.

Το λάδι το οποίο προοριζόταν για εξαγωγή, προερχόταν κυρίως από τις περιοχές του Σταυροπηγίου, της Καρδαμύλης και του Ζυγού και αποτελούσε το πιο αποδοτικό προϊόν και παράλληλα, όπως θα αναφερθεί στη συνέχεια, το αντικείμενο εμπορικής εκμετάλλευσης του τοπικού καπετάνιου και αργότερα του μπέη της Μάνης. Ως προς την ποσότητα του εξαγόμενου λαδιού αναφέρονται περίπου από 300 μέχρι 1.000 τόνοι το χρόνο.

Σημαντικό προϊόν για εξαγωγή υπήρξε και το βελανίδι, το οποίο χρησιμοποιούσαν στη βυρσοδεψία. Προερχόταν κυρίως από την περιοχή του Ζυγού της Μάνης και τα Βαρδουνοχώρια. Οι εξαγόμενες ποσότητες κυμαίνονταν περίπου από 350 μέχρι 1350 τόνους. Το πρινοκόκκι-κιγκίδια, που ήταν ένα παράσιτο της βελανιδιάς, το χρησιμοποιούσαν στη βαφή των φεσιών, στα οποία έδινε λαμπρό κόκκινο χρώμα. Η ποσότητά του αναφέρεται ότι ανερχόταν σε 25 περίπου τόνους.

197. Κ. Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, τόμ. Β', σ. 643-4. Μ. Σακελλάριου, Η Πελοπόννησος κατά την δεύτεραν τουρκοκρατία, Αθήνα 1978, σ. 209.

198. Φ. Πουκεβίλ, Ταξίδι στο Μοριά, έκδ. Τολίδι, Αθήνα 1980, σ. 201.

199. J. M. Wagstaff, John Philip Morier's account of the Mani, 1804, Πρακτικά Συμποσίου Κ. Ν. Ε. - Ε. Ι. Ε, Μάνη, Λιμένα-Αρεόπολη 4-7 Νοεμβρίου 1993, σ. 283.

200. William Martin Leake, Travels in the Morea, London 1830, τόμ. Α', σ. 241-2. Ε. Αγγελομάτη-Τσουγκράκη, Η Μάνη στις αναφορές του Leake προς το Foreign Office και το έργο του «Travels in the Morea» Λακωνικά Σπουδαί 10(1990)363.

201. Thomas Gordon, Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης, έκδ. «Μπάυρον», τόμ. Α', σ. 175.

Οι Μανιάτισσες αύξαναν το οικογενειακό τους εισόδημα με τη σηροτροφία η οποία είχε μεγάλη διάδοση κυρίως στην Έξω Μάνη, όπου είναι σε αφθονία οι μουριές, με τα φύλλα των οποίων τρέφονται οι μεταξοσκώληκες. Η παράδοση της σηροτροφίας στη Μάνη διατηρήθηκε μέχρι τη λήξη του Β' παγκοσμίου πολέμου. Οι εξαγόμενες ποσότητες μεταξιού αναφέρονται από 1.700- 7.000 κιλά.

Εξαιρετικής ποιότητας ήταν το μέλι της Μάνης και η εξαγομένη ποσότητα αναφέρεται να παρουσιάζει διακύμανση από 13 μέχρι 50 τόνους. Μαζί με το μέλι υπήρχε και παραγωγή κεριού, από το οποίο γινόταν εξαγωγή 2 έως 3,8 τόνων.

Βαμβάκι καλλιεργούσαν στη Μάνη συχνότερα τα παλιότερα χρόνια και η εξαγομένη ποσότητα έφθανε τους 230 τόνους. Το 1805 αναφέρεται η παραγωγή ήταν 80 τόνοι και στα χρόνια του απελευθερωτικού αγώνα είχε περιοριστεί σε 13 τόνους.

Αναφέρεται επίσης εξαγωγή 6-7 τόνων από λαθούρι, ακόμη ακατέργαστων δερμάτων και περίπου ενός εκατομμυρίου ορτυκίων παστωμένων στο ξύδι. Τα χρήματα, τα οποία εισέπρατταν οι Μανιάτες από τις εξαγωγές των προϊόντων τους, παρουσίαζαν και αυτά σημαντικές διαφορές από 251.000 μέχρι 982.000 γρόσια.

Τον Απρίλιο του 1785 στη Ζάκυνθο βρισκόταν αυτοεξόριστος ο πρώην Τζανέτμπεης Κουτούφαρης και ένας άλλος Μανιάτης καπετάνιος με το όνομα Μανωλάκης, ίσως Καβαλιεράκης-Φωκάς από την Καρυούπολη, οι οποίοι έδωσαν απαντήσεις στα ερωτήματα που τους είχε υποβάλλει ο πρόξενος της Γαλλίας. Στο ερώτημα εάν «Υπάρχουν ξένοι εμπορευόμενοι εγκατεστημένοι στη Μάνη; Πόσοι είναι αυτοί; Από ποιά χώρα;», ο Μανιάτης καπετάνιος Μανωλάκης απάντησε: «Τυχαίνει και έρχονται ορισμένοι εμπορευόμενοι στη Μάνη, αλλά μόνο περαστικοί, κι ανάλογα με τις εποχές. Δεν είναι μόνιμα εγκατεστημένοι εδώ. Στις μέρες μας μετά τον πόλεμο των μεγάλων βασιλέων (πόλεμος Ρωσίας, Αυστρίας εναντίον της Τουρκίας) έρχονται στη Μάνη μερικοί Έλληνες από τις γειτονικές επαρχίες της Πελοποννήσου, λιγοστοί όμως. Οι εμπορικές συναλλαγές τους είναι μάλλον περιορισμένες, γιατί τα μέσα είναι πενιχρά. Οι ντόπιοι κάνουν και αυτοί τα αλισβερίσια τους, ο καθένας ανάλογα με τις δυνατότητες που διαθέτει».

Η απάντηση του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη στο προηγούμενο ερώτημα ήταν: «Δεν υπάρχουν ξένοι εμπορευόμενοι στη Μάνη. Έρχονται μόνο τον καιρό της συγκομιδής και ξαναφεύγουν μόλις τελειώσουν τις δουλειές τους. Το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής λαδιού αγοράζεται από τους Σλαβόνους και προορίζεται για την Τεργέστη. Είναι ακριβότερο από το λάδι του Μοριά, χάρη στην ανώτερη ποιότητά του. Όλη η συγκομιδή βελανιδιών καθώς και τα κικκίδια αγοράζονται από όσους παρουσιαστούν εδώ, και φορτώνονται σε βενετσάνικα καράβια. Οι Μοραΐτες έχουν το μονοπώλιο του μεταξιού που το εξαγουν στην Τύνιδα. Τα υπόλοιπα προϊόντα πωλούνται και αγοράζονται ανάλογα με την περίπτωση».

Σε μια επόμενη ερώτηση του Γάλλου προξένου στη Ζάκυνθο: «ποίοι από τους κατοίκους της Μάνης ασχολούνται με το εμπόριο αγοράζοντας τα κατάλληλα για το εξωτερικό εμπόριο τοπικά προϊόντα;». Ο Τζανέτμπεης Κουτούφαρης απάντησε:

«Οι Μανιάτες δεν ασχολούνται με το εμπόριο, κι αυτό για δύο λόγους: Πρώτα από όλα επειδή δεν διαθέτουν κεφάλαια, και δεύτερον επειδή δεν έχουν ιδέα από τέτοιες δουλειές. Ο μπάης της Μάνης είναι ο μοναδικός αρμόδιος να πωλεί τα τοπικά προϊόντα. Χωρίς την άδειά του, κανένας ντόπιος δεν έχει το δικαίωμα να διαπραγματεύεται, και συγκεκριμένα κανένας ξένος δεν μπορεί να αγοράζει λάδι, μετάξι και βελανίδια. Τα υπόλοιπα προϊόντα είναι ελεύθερα να αγοράζονται και να πωλούνται κατά την κρίση του καθενός».

Είναι γνωστό ότι πριν από τα Ορλωφικά, το 1765, ο Παναγιώτης Μπενάκης²⁰² αγόρασε βελανίδια από την οικογένεια της καπετάνισσας Γρηγοράκη και του γιού της Τζανή (μετέπειτα Τζανήμπεη Γρηγοράκη) από το Σκουτάρι. Αργότερα στην επαρχία Σταυροπηγίου ασκούσε εμπόριο ο Πούλος Μαυρίκος²⁰³, ενώ στο Λιβόρνο της Ιταλίας άσκησε με επιτυχία το εμπόριο ο Κωνσταντίνος Ζερβάκος από τον Καρβελά του Μαλεβρίου, ο οποίος αργότερα έγινε γαμπρός του Αντώνμπεη Γρηγοράκη και το 1810 πήρε το μπεηλίκι της Μάνης. Εμπόριο επίσης ασκούσε η οικογένεια Μαυρομιχάλη και μπορούμε να υποθέσουμε ότι όσοι είχαν πλοία, όπως ο Μπουζουναράς στο Γύθειο, ο Κουτσουλιέρης στην Τσίμοβα (Αρεόπολη) κ.ά. ασκούσαν και αυτοί εμπόριο.

Σε ένα υπόμνημα που βρέθηκε στα Ολλανδικά αρχεία, γραμμένο γύρω στα 1815, αναφέρονται για τη φορολογία των προϊόντων των Μανιατών τα ακόλουθα²⁰⁴: «...Οι Μανιάτες δεν πληρώνουν δεκάτη σε οτιδήποτε παράγει ο τόπος τους. Δεν υπάγονται σε κανένα τοπικό δίκαιο, είναι ελεύθεροι όταν κάνουν τη συγκομιδή, κανένας φοροεισπράκτορας δεν έχει δικαίωμα να παρουσιαστεί στο αλώνι ή στο πατητήρι και δεν έχουν άλλους φόρους να πληρώσουν από τον κεφαλικό φόρο που επιβάλεται σε λίγα πράγματα, αλλά μια συνήθεια που επέβαλαν οι Μπέηδες να ιδιοποιούνται όλα τα λάδια σε μια ορισμένη τιμή έγινε ένα μονοπώλιο. Αυτός ο μπάης τους πληρώνει συνήθως το λάδι στα 25 μέχρι 30 πιάστρα το βαρέλι²⁰⁵, που τα μεταπουλάει στα 40 μέχρι 50 πιάστρα. Αυτή η αποκλειστικότητα που κάνει το Μπέη κύριο όλων των λαδιών της Μάνης και οι ιδιοκτήτες χάνουν συνήθως 20% και συχνά 40% από τη διαφορά των τιμών, Το ίδιο γίνεται με τα βελανίδια. Ο Μπάης που ορίζει επίσης τις τιμές και με την πώληση φέρνουν ένα ικανοποιητικό ποσό. Υπάρχει παντού κατάχρηση, παντού ο λαός είναι το αντικείμενο της εξαπάτησης (της κοροϊδίας) των μεγάλων...»

202. Στ. Καπετανάκη, Οι Κυβελαιοί της Γαρμπελιάς στα χρόνια του '21, Λακωνικά Σπουδαί 18(2006)339-340.

203. Στ. Καπετανάκη, Ο Πούλος Μαυρίκος – Μια αμφιλεγόμενη μορφή του 1821, Λακωνικά Σπουδαί 10(1990)415 κ.ε.

204. Ελένης Μπελιά, Υπόμνημα περί Μάνης εκ των Ολλανδικών αρχείων, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)280.

205. Η βαρέλα το λάδι περιέχει 48 οκάδες, που αντιστοιχεί σε 61-62 κιλά.

Ο Πληθυσμός της Μάνης

Ο αριθμός των κατοίκων της Μάνης δεν ήταν σταθερός, αλλά θα πρέπει να παρουσίαζε μια βαθμιαία αύξηση, ακολουθώντας τη γενικότερη αυξητική τάση, που παρατηρήθηκε στο Μοριά κατά τη δεύτερη τουρκοκρατία. Βέβαια ο πληθυσμός της Μάνης δεν μπορεί να μειώθηκε την εποχή των Ορλωφικών και στην ακόλουθη αλβανοκρατία του Μοριά του οποίου ο πληθυσμός παρουσίασε σημαντική ελάττωση, αφού πολλοί από τους Πελοποννήσιους βρήκαν άσυλο στη Μάνη, στα νησιά του Ιονίου και του Αιγαίου πελάγους και ακόμη στη Μικρά Ασία.

Στα χρόνια της Βενετοκρατίας αναφέρεται ότι οι Μανιάτες από πρόληψη δεν δέχονταν να μετρηθούν, γι' αυτό το 1691 στην έκθεση του Ιάκ. Κορνέρ και του Μικιέλ²⁰⁶ οι Έλληνες της Πελοποννήσου υπολογίστηκαν σε 97.118, χωρίς όμως να περιλαμβάνονται οι κάτοικοι της Μάνης. Από την έκθεση του Γκριμάνι²⁰⁷ φαίνεται ότι ήταν περίπου 15.000.

Γενικότερα ο αριθμός των κατοίκων της Μάνης δεν είναι εύκολο να εκτιμηθεί, διότι από τα χρόνια της τουρκοκρατίας δεν είχαμε απογραφές. Όταν μετά την απελευθέρωση, στα χρόνια 1848-1855, υπήρξαν συγκεντρωμένα στατιστικά στοιχεία ο πληθυσμός²⁰⁸ κυμαινόταν περίπου μεταξύ 36.000 και 38.000 κατοίκων. Θα πρέπει βέβαια να λάβουμε υπ' όψη ότι μετά την επανάσταση του 1821, ένας αριθμός κατοίκων της Μάνης εγκαταστάθηκε σε άλλα μέρη, λόγω του υπερπληθυσμού που υπήρχε στον τόπο του.

Από τις εκτιμήσεις που είχαν γίνει κατά καιρούς δεν έλλειψαν οι υπερβολές. Ο Δανιήλ Φιλιππίδης²⁰⁹ και ο Γρηγόριος Κωνσταντάς, γνωστοί ως Δημητρίεις στο βιβλίο τους «Γεωγραφία Νεωτερική» υπολόγισαν τα χωριά της Μάνης στον υπερβολικό αριθμό των 365 και τον πληθυσμό της σε 120.000. Πιο κοντά στην πραγματικότητα ήταν η εκτίμηση του πρώην Τζανέτμπεη Κουτούφαρη²¹⁰, ο οποίος το 1785 υπολόγισε τους κατοίκους της Μάνης σε 40.000, που κατοικούσαν σε 100 οικισμούς. Μαζί του ένας άλλος Μανιάτης καπετάνιος, ο Μανωλάκης, πιθανώς ο Φωκάς-Καβαλιεράκης από την Καρυσόπολη, έδωσε τα επόμενα στοιχεία: χω-

206. Αγ. Τσελίκα, Μεταφράσεις Βενετικών εκθέσεων περί Πελοποννήσου Α+Β, Πελοποννησιακά 15(1984)138 και 17(1989)155.

207. Β. Παναγιωτόπουλου, Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου, Αθήνα 1982, σ. 287 κ.ε.

208. Μιχ. Χουλιάρáκη, Γεωγραφική, Διοικητική και Πληθυσμιακή εξέλιξη της Ελλάδος 1821-1971, τόμ. Α', μέρος Β', σ. 8.

209. Δημητριάων, Γεωγραφία Νεωτερική, έκδ. Ερμής, Αθήνα 1988, σσ. 125 και 128.

210. Φ. Ποσκεβίλ, Ταξίδι στην Ελλάδα, τόμ. Ε', Πελοπόννησος, έκδ. Τολίδη, Αθήνα 1997, σ. 356. Κ. Κόμη, Πληθυσμός και οικισμοί της Μάνης, 15^{ος}-19^{ος} αιώνας, Ιωάννινα 1995, σ. 167 κ.ε.

ριά 70, σπίτια 7.000, ενήλικες άνδρες 10.000 και ο συνολικός πληθυσμός 32.000 ψυχές.

Σε γαλλικό υπόμνημα ανώνυμου συγγραφέα²¹¹ από το 1786 ο πληθυσμός της Μάνης υπολογίστηκε σε 22.500 ψυχές.

Ο Δήμος και ο Νικολός Στεφανόπολι²¹², που ήταν από τους Μανιάτες της Κορσικής, και ήρθαν σταλμένοι από το Βοναπάρτη, για να εξετάσουν την κατάσταση που επικρατούσε και τη δυνατότητα αποικιοποίησης της Πελοποννήσου, ανέφεραν ότι σε 360 χωριά κατοικούσαν 45.000. Στον αριθμό των χωριών πρέπει να συμπεριλαμβάνονται οι μικροί οικισμοί και τα ξεμόνια.

Το 1803 ο Πρώσος Bartholdy²¹³ υπολόγισε τους Μανιάτες σε 20.000, ενώ κατά την εκτίμηση του Γάλλου προξένου στην Πάτρα Roussel²¹⁴ ο πληθυσμός της Μάνης, που κατοικούσε σε 111 χωριά, ανερχόταν σε 50.000. Από αυτούς θεωρούσε ως στρατεύσιμους, δηλαδή αυτούς που μπορούσαν να πολεμήσουν και εκτός των ορίων της Μάνης σε 8.770 άνδρες, ενώ γενικά οι οπλοφόροι, συμπεριλαμβανομένων των εφήβων και υπερηλίκων ήταν 16.392.

Το 1805 ο Άγγλος κατάσκοπος-περιηγητής W. M. Leake²¹⁵, που ήταν πολύ προσεκτικός στις εκτιμήσεις του, υπολόγισε τους κατοίκους της Μάνης σε 30.000 και από αυτούς θεώρησε ότι οι 10.000 ήταν μάχιμοι.

Ο ιστορικός Μιχαήλ Σακελλαρίου²¹⁶, λαμβάνοντας υπ' όψη τις διάφορες δημοσιεύσεις, υπολόγισε ότι οι Μανιάτες το 1780 ήταν 30.000 και βαθμιαία αυξάνονταν, ώστε το 1821 να ανέρχονταν σε 40.000.

Για τον αριθμό των χωριών, στα οποία κατοικούσαν οι Μανιάτες, πρέπει να τονίσουμε ότι υπήρχαν πολλά ξεμόνια, δηλαδή ένας πύργος με μερικές προσκολλημένες κατοικίες, όπου διέμεναν τα μέλη μιας οικογένειας. Ακόμη σε μερικά χωριά οι οικισμοί χωρίζονταν με μικρή απόσταση και είναι συζητήσιμο αν θα πρέπει να θεωρηθούν σαν ένα ενιαίο χωριό ή θα πρέπει να αναφερθεί κάθε οικισμός σαν ιδιαίτερο χωριό. Η καταγραφή των ονομάτων των χωριών από το Νικήτα Νηφάκη²¹⁷ θα μπορούσε να θεωρηθεί ως η πλέον ενδεικτική του αριθμού των χωριών, δηλαδή 117 για τη δεύτερη τουρκοκρατία. Παρ' όλα αυτά από τις

211. D. Anoyatis, ό.π., σ. 24. Κ. Κόμη, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 10(1990)219.

212. Δήμου και Νικολό Στεφανόπολι, Ταξίδι, έκδ. Τολίδη, Αθήνα 1974, σ. 208.

213. J. L. S. Bartholdy, Ταξιδιωτικές εντυπώσεις από την Ελλάδα 1803-1804, έκδ. Εκάτη, Αθήνα 1993, σ. 109-110.

214. Βασ. Κρεμμυδά, Δημογραφικά της Μάνης, Αμπτός στη μνήμη Φώτη Αποστολόπουλου, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1984, σ. 73 κ.ε.

215. W. M. Leake, Travels in the Morea, τόμ. Α', σ. 243.

216. Μιχ. Σακελλαρίου, Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν τουρκοκρατίαν (1715-1821), Αθήνα 1978, σ. 283.

217. Σ. Β. Κουγέα, Νικήτα Νηφάκη: Μανιάτικα Ιστορικά Στιχουργήματα, Αθήνα 1964, σσ. 36-43.

Γαϊτσές αναφέρονται η Χώρα και η Πρίντα, ενώ δεν μνημονεύονται η Μπίλιοβα και η Νερίντα. Από τους μικροοικισμούς που βρίσκονται κοντά στα Πηγάδια δεν αναφέρεται κανείς. Αντίθετα από τα αναφερόμενα χωριά δεν έχει κατοίκους η Κόκα της Μεγάλης Μαντίνειας, η Βοϊδονίτσα της Ανδρούβιστας, που είναι σήμερα μόνο μοναστήρι κλπ.

Ο Άγγλος περιηγητής Morritt²¹⁸ σχετικά με την πυκνότητα του πληθυσμού έγραψε: «...Ο πληθυσμός της Μάνης είναι τόσος πολύς σε σχέση με την γονιμότητα της γης, που αναγκάζονται να εισάγουν πολλά από τα είδη πρώτης ανάγκης. Για αυτό πρέπει τακτικά να κάνουν εμπόριο με τις τουρκικές επαρχίες, και να ανταλλάσσουν το λάδι, το μετάξι και είδη της οικοτεχνίας τους για πιο απαραίτητα είδη όπως το σιτάρι, το καλαμπόκι και άλλες προμήθειες. Για να αποκτήσουν αυτά, μερικές φορές καταφεύγουν στο λαθρεμπόριο και κάποιες άλλες στη συστηματική καταβολή του χαρατσιού και την αναγνώριση της Πύλης. Αυτό πάλι το απέφευγαν όταν, μια καλή χρονιά ή μια εξαιρετική πηγή προμήθειας καθιστούσε την υποταγή τους περιττή· με αυτή τους όμως την απείθεια είχαν πολλές φορές προκαλέσει την εκδίκηση των ισχυρών γειτόνων τους...».

Η μανιάτικη φορεσιά

Μεταξύ των Πελοποννησίων και των Μανιατών υπήρχαν σημαντικές διαφορές στην αμφίεση. Οι άνδρες στο Μοριά φορούσαν φουστανέλλα, για την οποία υποστηρίζεται ότι διαδόθηκε από τους Αλβανούς μετοίκους του 14^{ου} αιώνα. Αντίθετα οι Μανιάτες φορούσαν σαλβάρια (βράκες) τα οποία έφθαναν μέχρι τα γόνατα. Η αμφίεσή τους έμοιαζε με τους νησιώτες του Αρχιπελάγους. Οι γυναίκες σε όλη την Οθωμανική αυτοκρατορία φορούσαν σαλβάρια που έφθαναν χαμηλά μέχρι τους αστραγάλους, ενώ οι Μανιάτισσες αποτελούσαν μοναδική εξαίρεση σε όλες τις τουρκοκρατούμενες περιοχές, διότι φορούσαν φορέματα όπως στην Ευρώπη.

Ελλιπείς πληροφορίες προερχόμενες από το Niculai Jorga, ο οποίος το 1715 έλαβε μέρος στην τουρκική εκστρατεία στο Μοριά, αναφέρουν ότι οι Μανιάτες και οι Τσάκωνες φορούσαν κοντό λευκό μανδύα και κάλυπταν το κεφάλι με σιδερένιο κράνος²¹⁹.

Το 1795 ο Άγγλος περιηγητής J. Morritt περιέγραψε τη φορεσιά της καπετά-νισσας ανιψιάς του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη, και του ίδιου ως εξής²²⁰: «...Η κα-

218. J. Morr it t, The district of Maina. In Robert Walpole: Travels in various countries of the East, being a continuation of memoirs relating to European and Asiatic Turkey, London 1820, σ. 40.

219. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ, Βιβλιοκρισία, Νέος Ελληνομνήμων 11(1914)207.

220. J. Morr it t, ό.π., σ. 46. Κ. Σ ι μ ό π ο υ λ ο υ, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, τόμ. Β', σ. 604-5.

πετάνισσα φορούσε ελαφρό γαλάζιο φόρεμα χρυσοκεντημένο, με ζώνη γύρω στη μέση, κι ένα κοντογούνι χωρίς μανίκια από ολοκέντητο κρεμεζί βελούδο. Πάνω από αυτά φορούσε σκουροπράσινο βελουδένιο πολωνέζικο μαντώ με πλατειά ανοιχτά μανίκια, επίσης πλουσιοκεντημένα. Στο κεφάλι μια κίτρινη χρυσοκεντημένη σκούφια που έμοιαζε με στέμμα. Ένα μαντήλι από άσπρη χρυσοϋφαντη μουσελίνα, στερεωμένο στο δεξιό ώμο, περνούσε πάνω από το στήθος και κάτω από τον αριστερό ώμο, ανέβαινε στο κάλυμμα της κεφαλής, έπεφτε πίσω της και κρεμόταν ως το πάτωμα...»

Για τον Τζανέτμπεη έγραψε: «...Φορούσε σφιχτό γελέκι με ανοιχτά μανίκια όλο κεντήματα από ασήμι και μάλαμα, κι ένα βελουδένιο ρούχο με μαύρες ούγιες στα μανίκια. Το ζουνάρι του, που συγκρατούσε την πιστόλα και το στιλέτο, ήταν χρυσοϋφαντο κόκκινο μαντήλι. Η βράκα του έφθανε ως τα γόνατα κι από κει και κάτω φορούσε σφιχτές γκέτες από γαλάζια τσόχα και μαλαμοκαπνισμένες και ασημένιες θήκες για να προστατεύονται οι αστράγαλοι. Όταν βγήκε από τον πύργο έρριξε στους ώμους του ένα πλούσιο φαρδομάνικο μανδύα, γαλάζιο απ' έξω και κόκκινο από μέσα. Το σαρίκι του ήταν πράσινο και χρυσό. Κι αντίθετα με τις τούρκικες συνήθειες τα γκρίζα μαλλιά του κρέμονταν κάτω από το σαρίκι.

Ίδια ήταν και η φορεσιά των παρακατιανών, αλλά χωρίς τα πλούσια κεντήματα και στολίδια. Τα παπούτσια τους από κίτρινο δέρμα, δένονταν σφιχτά στο πόδι. Οι γυναίκες φορούσαν φουστάνια απαράλλαχτα με τα ευρωπαϊκά κι όχι σαλβάρια (βράκες) όπως όλος ο θηλυκόκοσμος της Οθωμανικής ανατολής...».

Το 1805 πέρασε από τις Κιτριές ένας άλλος Άγγλος περιηγητής, ο W. Gell²²¹, ο οποίος μας έδωσε πληροφορίες για την αμφίεση του Αντώνμπεη Γρηγοράκη: «...Βρήκαμε ότι ο μπέης ήταν ένας καλός ηλικιωμένος άνθρωπος, ντυμένος με ένα μακρύ γαλάζιο μπενίσι (επανωφόρι) και με μια εσωτερική φανέλα ριγωτή μπαμπακομέταξη, που τα ένωνε ένα πλατύ κόκκινο ζωνάρι. Δεν φορούσε ούτε καπάκι (καπέλο), όπως οι επιφανείς Έλληνες, ούτε το είδος του σαρικού που φορούσαν οι Τούρκοι, αλλά σαν κι αυτό που φορεί στο κεφάλι του ο υπηρέτης μου ο Δημήτρης στην εικόνα και τα μαλλιά του που ήταν κατάξανθα και φουντωτά προεξείχαν μέσα από τις πτυχές...».

Ο W. Gell²²² μας έδωσε ακόμη πληροφορίες για την αμφίεση του Γεωργίου Καβαλιεράκη-Γρηγοράκη, τον οποίο θεώρησε σαν τον πατέρα του Δημήτριο-Καβαλιέρη Γρηγοράκη και έγραψε: «...Φορούσε άσπρη ζακέττα και ανατολίτικα σαλβάρια που έφταναν ως τα γόνατα...».

221. William Gell, Narrative of a journey in the Morea, London 1823, σ. 261. Δεν περιγράφει το σαρίκι του Αντώνμπεη, αλλά παραπέμπει στην εικόνα του βιβλίου του όπου εικονίζεται ο Δημήτρης. Σοφία Κ. Καπετανάκη, Περιγραφή της διαδρομής Καλαμάτας-Κιτριών από το W. Gell, Λακωνικά Σπουδαί 10(1990)518.

222. W. Gell, ό.π., σ. 280. Κ. Σιμόπουλου, ό.π., τόμ Γ 1', σ.140-1.

Ο Φ. Πουλεβίλ²²³ το 1815 επισκέφθηκε το Μυστρά και περιέγραψε τη φορεσιά δύο μουσουλμάνων, πιθανώς Τουρκοβαρδουνιωτών, ως Μανιατών: Στο Μυστρά είδε τους πρώτους Μανιάτες. Ήταν ψηλοί, με ξυρισμένα κεφάλια, εκτός από το κορφοκέφαλο που σκεπαζόταν από ένα φεσάκι. Φορούσαν μια κόκκινη μεταξωτή τζάκα χρυσοκέντητη, ζουνάρι με δύο πιστόλες κι ένα χατζζάρι, χοντρές άσπρες ευρωπαϊκές κάλτσες και παπούτσια και κουβαλούσαν ένα μακρύκανο βενέτικο τουφέκι. «Ήταν η πιο γραφική φορεσιά που είδα στην Ελλάδα». Κεφάλι ξυρισμένο δεν είχαν οι Μανιάτες αλλά οι Μουσουλμάνοι.

Η κοινωνική διαστρωμάτωση

Η κοινωνική διαστρωμάτωση των οικογενειών της Μάνης, που ήταν συνάρτηση της πολεμικής ισχύος τής κάθε μιας, έγινε αντικείμενο παρεξήγησης. Εσφαλμένα έχει περάσει στην αντίληψη του κοινού η πλάνη, ότι στη Μάνη υπήρχαν οι Νικλιάνοι²²⁴, που εθεωρούντο ως «ευγενείς», και οι φαμέγιοι ή αχαμνόμεροι, που τους αποτελούσαν οι λοιπές «ταπεινές» οικογένειες.

Στην Έξω Μάνη υπήρχε διάκριση σε «σπίτια» πρώτης, δευτέρας και τρίτης τάξης. Ο Διονύσιος Μούρτζινος²²⁵ μας περιγράφει αυτή τη διαστρωμάτωση σε μια αναφορά του της 4ης Ιανουαρίου 1830, στην οποία έγραψε: «...Κύριοι τα σημερινά σπίτια της Δυτικής Σπάρτης (Μάνης) είναι εκείνα που εφάνησαν και φαίνονται απ' αιώνες. Εις το Σταυροπήγι είναι ο Κουμουνδουράκης και ο Καπετανάκης, είναι και τρίτα άλλα σπίτια πολλά. Εις την Ανδρούβιστα είναι ο Τρουπάκης είναι και άλλα δεύτερα και τρίτα. Εις την Καστάνια είναι ο Ντουράκης και άλλα μικρότερα του, εις τον Ζυγόν είναι ο Χρηστέας και ο Αλεξάκης²²⁶ και άλλα τρίτα πολλά, εις την Μηλιά είναι ο Κυβέλος είναι και άλλα δεύτερα, εις την Καστάνιτζαν είναι οι

223. Κ. Σιμόπουλου, ό.π., τόμ. Γ 2', σ. 477.

224. Μπορεί ο ενδιαφερόμενος να αναζητήσει τους Μανιάτες που πήραν κυβερνητικές θέσεις ή στρατιωτικούς βαθμούς στη διάρκεια της επανάστασης του 1821, για να διαπιστώσει ότι κανείς από τους Νικλιάνους δεν έφερε υψηλό βαθμό. Ακόμη μπορεί να γίνει σύγκριση στους βαθμούς που δόθηκαν μετά την επανάσταση, ή τους βουλευτές που εξέλεξε η Μάνη, για να αντιληφθεί ότι οι Νικλιάνοι είχαν επιρροή μόνο γύρω από την Κοίτα (δήμος Μέσσης) και σε επίπεδο κυρίως δημαρχιακών εκλογών. Α. Κουτσιλίερη, ό.π., σ. 146 κ.ε.

225. Α.π. Δασκαλάκη, Αρχαίον Τζωρτάκη-Γρηγοράκη, Αθήνα 1976, σ. 310. Ανάλογη διάκριση κάνει και ο Α.μ.β. Φραντζής, Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος, τόμ. Δ', σ. 83: «...Η Μάνη εδιοικείτο αρχαιοτέρως από οκτώ καπετανάτα. Πάσα δε κωμόπολις είχαν εγχώριον Καπιτάνον, και αυτοκέφαλον, χωρίς να γνωρίζη κανένα άλλον ανώτερόν του· οι δε διοικούντες τας κωμόπολεις της Μάνης καπιτάνοι ήσαν πρώτης, δευτέρας, και τρίτης τάξεως. Εκάστη τάξις είχε και το μέρος της από τους Μανιάτας, και ούτοι ήσαν οι δυνατότεροι και αξιώτεροι των λοιπών Μανιατών...». Η διοίκηση άλλαξε όταν καθιερώθηκε ο θεσμός του μπέη της Μάνης.

226. Μια από τις τέσσερις γενιές της Λαγκάδας ήταν οι Αλεξιάνοι, οι άλλες ήταν

Βενετζιάνοι. Δια τους Μαυρομιχάληδες τους οποίους σεις υμνείτε είναι ισότιμοί τους οι Κυριακουλιάνοι²²⁷, είναι και η οικογένεια των Νικολιάνων οπού είναι ο Βοϊδής, είναι και μέρος Γιαννιάνων και Αβραμιάνων...».

Ο χαρακτηρισμός σε πρώτα, δεύτερα και τρίτα σπίτια γινόταν ανάλογα με την πολεμική δύναμη της οικογένειας ή τον αριθμό των όπλων που διέθετε η κάθε μια. Πρώτα ήταν τα σπίτια που είχαν αναδείξει καπετάνιο και ακολουθούσαν τα δεύτερα και τρίτα. Πέρα από αυτούς υπήρχε και το κατώτερο κοινωνικό στρώμα που το αποτελούσαν μεμονωμένα άτομα, προερχόμενα κυρίως από ορεινά χωριά, ή μικρές οικογένειες, των οποίων τα περιουσιακά στοιχεία δεν επαρκούσαν για τη διατροφή τους. Τα άτομα αυτά ήταν υποχρεωμένα να αναλαμβάνουν γεωργικές ή κτηνοτροφικές εργασίες των ευπορότερων οικογενειών. Άλλοτε εκρησιμοποιούντο ως σωματοφύλακες ή ακόλουθοι από ευπόρους ή καπετάνιους και συνήθως είχαν την αντιμετώπιση του παρακατιανού ή του υπηρέτη. Μεταξύ όμως αυτών και των πρώτων σπιτιών μεσολαβούσαν δύο άλλα στρώματα, βαθμολογημένα, όπως τονίστηκε, από τον αριθμό των όπλων τα οποία μπορούσαν να κινητοποιήσουν.

Εκτός από τους εργαζόμενους σε ξένες γεωργικές ή κτηνοτροφικές εργασίες υπήρχαν πολλές οικογένειες, οι οποίες δεν διέθεταν μεγάλο αριθμό όπλων, ώστε να ανήκουν στα ισχυρά σπίτια. Δεν μπορούμε όμως και να τις κατατάξουμε σε μια τελευταία κοινωνική τάξη, διότι μερικές από αυτές, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, είχαν ιστορία και πιθανώς στο παρελθόν να κατείχαν την πρώτη θέση στην περιοχή τους.

Ο Α. Πετρίδης²²⁸, που έζησε στη Μάνη, δεν έκανε το σφάλμα να διαιρέσει τους Μανιάτες σε Νικλιάνους και φαμέγιους, αλλά αναφέρεται στους «από γενεάς» και στους «φαμέγιους». Προφανώς θέλησε να αντικαταστήσει ή να διευρύνει τον όρο Νικλιάνοι, με το όρο «από γενεάς», ώστε να μην περιορίζεται σε μια μόνο τοπική οικογένεια. Πιθανώς με τον όρο που εισήγαγε ήθελε να περιλάβει εκτός από τις λίγες πολύ ισχυρές οικογένειες, τα πρώτα και δεύτερα σπίτια ή ακόμη και τρίτα με κάποια ιστορία. Π.χ. ο γιός του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη, ονομαζόμενος Κωνσταντίνος Τζανετάκης, που ζούσε στα Βαρούσια του Σταυροπηγίου, παρότι δεν είχε υπολογίσιμο αριθμό όπλων, δεν μπορεί να εξομοιωθεί με τους φαμέγιους. Ήταν χωρίς αμφιβολία από γενεάς. Επίσης ο Κωνσταντίνος Ζερβάκος χωρίς προηγουμένως να ανήκει στα πρώτα σπίτια, αφού πλούτισε από το εμπόριο στο Λιβόρνο της Ιταλίας και παντρεύτηκε μια από τις κόρες του Αντώνμπεη Γρηγοράκη, αναδείχθηκε τελικά σε μπέη της Μάνης.

οι Μπουλτσιάνοι, οι Μιχαλιτσιάνοι και οι Ξυλαστοριάνοι. Ε. Π. Αλεξάκης, Τα γένη και η οικογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης, Αθήνα 1980, σσ. 168 και 177.

227. Οι Κυριακουλιάνοι, Νικολιάνοι, Γιαννιάνοι και Αβραμιάνοι είναι κλάδοι της γενιάς των Μαυρομιχαλαίων.

228. Α. Πετρίδης, Περί του ονόματος της Μάνης, Πανδώρα 22(1872)155.

Μια μεγάλη γενιά της Κοΐτας και των γύρω χωριών, οι Νίκλοι ή Νικλιάνοι, ήταν γνωστή από το 16ο αιώνα και τότε μοιραζόταν στο μετέπειτα δήμο Μέσσης την πρωτοκαθεδρία με τους Κοσμάδες της Βάθειας και τους Κοντόσταβλους του Κούνου. Οι άλλες γενιές διαιρέθηκαν και χάθηκαν, ενώ οι Νικλιάνοι αύξησαν την ισχύ τους, ιδιαίτερα μετά την επανάσταση του 1821 και κυριάρχησαν στο δήμο Μέσσης. Εκτός από τα χωριά τους, το Νικλιάνικο, είχαν εγκατασταθεί συνήθως ως γαμπροί ή φιλοξενούμενοι και σε άλλα γειτονικά χωριά, π.χ. στη Λάγια, για να ενισχύσουν την τοπική δύναμη των νέων συγγενών τους ή συμμάχων τους²²⁹. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να δημιουργηθεί λαθεμένα ο θρύλος ότι οι Μανιάτες διακρίνονται στους «ευγενείς» ή Νικλιάνους και στο «λαό» ή αχαμόμερους. Η εντύπωση αυτή, παρά τη μεγάλη διάδοση που έχει, είναι τελείως εσφαλμένη. Κανένας από τους Νικλιάνους δεν διεκδίκησε ποτέ το μπεηλίκι της Μάνης, που εδίδετο στους ισχυρότερους ή ικανότερους των Μανιατών, ούτε αναγνωρίστηκε ως καπετάνιος. Ακόμη η Φιλική Εταιρεία γνωρίζοντας τις τρεις ισχυρότερες γενιές της Μάνης, που ήταν οι Μαυρομιχαλίοι, οι Τρουπάκηδες και οι Γρηγοράκηδες, ενδιαφέρθηκε για την ένωσή τους. Δεν έδειξε ειδική φροντίδα να μιήσει κάποιον από τους Νικλιάνους για να στηριχθεί σ' αυτόν. Τελικά, ήταν ένας θρύλος που πήγασε από την οικογενειακή περηφάνεια μιας γενιάς του δήμου Μέσσης, που είχε πολλά να ζηλέψει από άλλες γενιές της Μάνης.

Κακαβούλης και Κακαβουλία

Οι κάτοικοι του νοτιότερου τμήματος της Δυτικής (Αποσκιετής ή Αποσκιαδετής) Μάνης που ζούσαν από το Ταίναρο μέχρι την Αρεόπολη είχαν το παρωνύμιο «ο Κακαβούλης, τα Κακαβούλια, οι Κακαβούληδες» και η περιοχή στην οποία κατοικούσαν ονομαζόταν «η Κακαβουλία». Συνήθως είχε σκωπτικό χαρακτήρα και κατά το Σ. Κουγέα: «χλευαστικώς προσονομάζονται», αλλά μερικές φορές απαντάται και σε επίσημα έγγραφα, όπως στην αναφορά της 26 Μαΐου 1831 προς τον Κυβερνήτη Ιω. Καποδίστρια²³⁰, καταφερόμενοι εναντίον της οικογενείας Μαυρομιχάλη και των στασιαστικών κινημάτων της, όπου υπέγραψαν ως: «Οι της Κακαβουλίας κάτοικοι της επαρχίας Μαΐνης» Η αναφορά αυτή δημοσιεύτηκε στη «Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος» της 27 Ιουνίου 1831.

Η Κακαβουλία, δηλαδή η νοτιοδυτική Μάνη, ήταν πολύ φτωχή, πυκνοκατοικημένη και άγονη περιοχή. Ο W. Leake²³¹ έγραψε ότι το βιοτικό επίπεδο των

229. Α. Κουτσιλιέρη, Μανιάτικα Μελετήματα, σ. 150.

230. «Γενική Εφημερίδα Ελλάδος», αριθ. φ. 48, της 27 Ιουνίου 1831, σ. 278.

231. Ε. Αγγελομάτη-Τσουγκάρη, Η Μάνη στις αναφορές του Leake προς το Foreign Office και το έργο του "Travels in the Morea", Λακωνικά Σπουδαία 10(1990)344 και 359. W. M. Leake, ό.π., σ. 309-310.

Κακαβούληδων ήταν χαμηλότερο και από της Αλβανίας, η οποία ήταν γνωστή για την ένδειά της. Όταν ο αντιναύαρχος Σερεμέτ μπέης και ο Χασάν μπέης της Μονεμβασίας χάλασαν τα πειρατικά πλοία τους, για να εξοικονομήσουν τις βιοποριστικές ανάγκες των οικογενειών των, οι Κακαβούληδες αναγκάστηκαν να καταταγούν σε ξένους στρατούς στα νησιά του Ιονίου πελάγους. Άλλοτε πάλι υπηρετούσαν ως ναύτες, ιδιαίτερα στο στόλο της Ύδρας και των Σπετσών.

Ο Σ. Κουγέας²³² θεωρεί ότι η Κακαβουλία εκτείνεται στους πρώην δήμους Μέσσης και Λάγιας. Ο Α. Κουτσιλιέρης²³³ εξαιρεί τη Λάγια και επικαλείται το Νικήτα Νηφάκη²³⁴, ο οποίος την μεν Λάγια αναφέρει στην περιγραφή της Κάτω Μάνη, στιχ. 33-4, ενώ στους στίχους 193-194 και 199-200 γράφει:

Με λύπην άκραν στην ψυχήν και στην καρδιάν δειλιαν (193)
πηγαίνω στα Θεούρια και στην Κακαβουλιαν... (194)
Η πρώτη είν' η Τσίμοβα, καλή χώρα, μεγάλη (199)
έχει και καπετάνιον ένα Μαυρομιχάλη. (200)

Ο Φ. Πουκεβίλ²³⁵ αναφερόμενος στην Τσίμοβα (Αρεόπολη) γράφει: «Από κει και πέρα αρχίζει η περιοχή των Κοκοβουνιωτών ή Κακοβουλιωτών...» και παρακάτω: «Μου μένει ακόμη να μιλήσω για μιαν αδάμαστη φυλή που κατοικεί στη δυτική εσχατιά ως το ακρωτήριο Ταίναρο, και που είναι γνωστή με το όνομα Κακοβουνιώτες ή Κακοβουλιώτες».

Ο Γ. Φίνλεϋ²³⁶ γράφει για την Κακαβουλία: «Αρχίζει από την Τσίμοβα και ονομάζεται από τους βορεινότερους Μανιάτες, όπως και από τους άλλους Έλληνες - με βάση τα φερσίματα των κατοίκων του - Κακαβούλια, δηλαδή χώρα των κακών σκοπών».

Ο W. M. Leake²³⁷ γράφει για τη Μέσα Μάνη: «...Αυτή η περιοχή της Μάνης έχει περίπου 35 χωριά από τα οποία η Τσίμοβα στο βόρειο άκρο είναι το μεγαλύτερο. Παρ' όλο που οι κάτοικοί του μαζί με αυτούς των πέντε πιο κοντινών χωριών επιθυμούν να θεωρούνται χώρια από τους υπόλοιπους της Μέσα Μάνης, την οποία σχηματίζει ιδιαίτερα η Κακαβουλία ή *Land of Evil Counsel*».

Ως προς την ετυμολογία της λέξης «Κακαβούλης» υπάρχουν πολλές ερμηνείες:

232. Σ. Κουγέας, ό.π., Ελληνικά 8(1935)155.

233. Α. Κουτσιλιέρης, Κακαβούλια - Κακαβούληδες, Ονόματα, 8(1988)280.

234. Σ. Κουγέας, Νικήτα Νηφάκη: Μανιάτικα Ιστορικά στιχουργήματα, Αθήνα 1966, σσ. 36 και 42.

235. Φ. Κ. Ο. Λ. Πουκεβίλ, Ταξίδι στο Μοριά, Έκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα 1980, σσ. 199 και 202.

236. Γ. Φίνλεϋ, Ιστορία Τουρκοκρατίας και Ενετοκρατίας στην Ελλάδα, Έκδ. Αφών Τολίδη, σ. 154.

237. W. M. Leake, Travels in the Morea, London 1830, Vol. I, σ. 262-3.

α) Από την κακή βούληση²³⁸, ο κακά βουλόμενος άνθρωπος ονομάστηκε Κακαβούλης. Η άποψη αυτή υποστηρίχθηκε από το W. Leake, τον Γ. Φίνλεϋ, και από τον Α. Κουτσιλιέρη.

β) Από τα Κακοβούνια²³⁹, όπως ονομάζονται οι προς το Ταίναρο παραφυάδες του Ταϊγέτου, οι κάτοικοι ονομάστηκαν Κακοβουνιώτες ή Κακαβούλια. Την άποψη αυτή διατύπωσαν ο Cl. Rulhière, ο F. C. O. L. Rouquerville, ο οποίος παραδέχεται ότι προέρχεται από την κακή βούληση ή από τα Κακοβούνια, ο H. Post και ο E. Yemeniz.

γ) Από τη Σοφ. Καπετανάκη τέθηκε το ερώτημα αν το Κακαβούλης μπορεί να σχετίζεται με το όνομα «Κάκαβος»²⁴⁰, που αναφέρεται από τους Στεφανόπολι²⁴¹ ότι ήταν γραμμένο σε μια επιγραφή στο Ακροταίναρο. Πιθανώς το Κάκαβος να σχετίζεται με τον Κάβο Γκρόσσο (Μεγάλος Κάβος). Σε επιστολή του Αρχιεπισκόπου Μάνης Νεοφύτου προς το Βασιλέα της Ισπανίας²⁴² το 1612, σημειώνεται: «...να ευρίσκεται η αρμάδα κάτεργα 70 και περτόνια 10, να πιάσουν προς τον Κάκαβον, στον κάβον Μάνης Πορτολόγκο, ο δε Θεός της ειρήνης έστω με το κράτος της μεγάλης σου βασιλείας...».

δ) Περισσότερο διαδεδομένη είναι η άποψη του Σ. Κουγέα²⁴³, ότι προέρχεται από τα μικρά κακκάβια, τα κακκαβούλια, δηλαδή χάλκινες μαγειρικές χύτρες με τις οποίες οι κάτοικοι της Μέσα Μάνης προστάτευαν τα κεφάλια τους, όταν ως πειρατές προσέβαλαν πλοία. Προσθέτει ακόμη: «Περί των πειρατών τούτων η λαϊκή παράδοσις λέγει ότι, δια να προστατεύσουν την κεφαλήν των από τα κτυπήματα, τα οποία κατέφερον εναντίον των τα από του καταστρώματος αμυνόμενα πληρώματα των προσβαλλομένων πλοίων κατά την στιγμήν της προσεγγίσεως, εσκέπαζαν αυτήν με κακκαβούλια (=μικρά κακκάβια), ήτοι μικράς εκ χαλκού μαγειρικής χύτρας...».

238. W. L e a k e, Travels in the Morea, London 1830, Vol. I, p. 260, το Γ. Φ ί ν λ ε υ, Ιστορία της Τουρκοκρατίας και Ενετοκρατίας, ό.π., σ. 154 και από τον Α. Κ ο υ τ σ ι λ ι έ ρ η, Κακαβούλια - Κακαβούληδες, Ονόματα, 8(1988)280.

239. C l . R u l h i è r e, Histoire de l' Anarchie de Pologne et du démembrement de cette Republique, Paris 1807, τόμ. 3, σ. 338, ο F. C. O. L. P o u q u e v i l l e, Ταξίδι στο Μοριά, Έκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα 1980, σ. 199, ο H. P o s t, A visit to Greece and Constantinople in the year 1827-8, N.Y. 1830, σ. 101 και ο E. Y e m e n i z . Scenes et récits des guerres d' independance Grèce, Revue de deux Mondes 60(1869)311-2.

240. Σ ο φ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Πληροφορίες για τη Μάνη και τους Μανιάτες από τον Cl. Rulhière, Λακωνικά Σπουδαί 14(1998)203

241. Δ. κ α ι Ν. Σ τ ε φ α ν ό π ο λ ι, Ταξίδι στην Ελλάδα, έκδ. Τολίδη, Αθήνα 1994, σ. 164.

242. Μ. Λ ά σ κ α ρ η, Εκκλησίες του Επισκόπου Μάνης Νεοφύτου προς τους Ισπανούς (1612-1613) δια την απελευθέρωσιν της Πελοποννήσου, Ελληνικά 15(1957)308.

243. Σ. Κ ο υ γ έ α, ό.π., Ελληνικά 8(1935)155 και τ ο υ ι δ ί ο υ, Νικήτα Νηφάκη: Μανιάτικα Ιστορικά στιχουργήματα, Αθήνα 1966, σ. 54-5,

Η άποψη αυτή του Σ. Κουγέα, όπως διατυπώνεται, δεν φαίνεται πειστική. Είναι απίθανος ο ισχυρισμός του ότι οι Μανιάτες στις πειρατικές τους καταδρομές χρησιμοποιούσαν χάλκινες χύτερες για την προστασία της κεφαλής τους από τα κτυπήματα των αμυνομένων. Μία μαγειρική χύτερα δεν θα μπορούσε να στερεώνεται στο κεφάλι του πειρατή και θα έπρεπε ο επιτιθέμενος τη στιγμή της δράσης του να τη συγκρατεί με το ένα χέρι του. Με την άποψη του Κουγέα συμφωνεί και υπερθεματίζει ο Δ. Δημητράκος-Μεσίκλης²⁴⁴, ο οποίος γράφει ότι: «*Θυμώμαστε ακόμη περιπτώσεις πολέμων από τους πύργους όπου οι πολεμιστές, που χτυπούσαν από τους δρόμους και τις αυλές τα σπίτια των αντιπάλων, έριχναν στο κεφάλι τους ένα τσουβάλι, σε σχήμα κουκούλας και σ' αυτό εφάρμοζαν μια πινάτα ή ένα πινάτι για να προφυλάγωνται από πετριές και τουφεκίες...οι Μεσομανιάτες λέγονται και χαλκοσκούφηδες και αυτό το παρατσούκλι είναι πολύ γνωστό στη Μέσα Μάνη*».

Εκείνο που προφανώς συνέβαινε ήταν ότι οι Κακαβούληδες φορούσαν κράνη για να προστατεύουν το κεφάλι τους. Ενίοτε αυτά τα χρησιμοποιούσαν και ως μαγειρικές χύτερες ή ως ποτήρια, τα οποία πιθανώς οι ίδιοι ή οι γείτονές τους να τα ονόμασαν «κακαβούλια». Η χρήση του κράνους και ως μαγειρικού σκεύους αναφέρεται σαφώς από τους ξένους συγγραφείς και είναι απορίας άξιο πώς ερμηνεύτηκε αντίστροφα από τον Σ. Κουγέα, ο οποίος θέλει τα μαγειρικά σκεύη να χρησιμοποιούνται ως κράνη.

Μια πρώτη πληροφορία για τον οπλισμό των Μανιατών έχουμε από τον Βενετό Fabiano Barbo²⁴⁵, ο οποίος επισκέφθηκε τη νοτιότερη Μάνη το 1571. Οι Μανιάτες που αρχικά συνάντησε ήταν οπλισμένοι «*διά σπάθης, τόξου και ασπίδος*». Παρακάτω αναφέρεται ότι Μανιάτες με τόξα και Βενετοί με αρκεβούζια επιδόθηκαν στη σκοποβολή. Συνεχίζοντας γράφει ότι «*συνοδευόμενοι υπό πολλών τοξωτών του χωρίου*» Κοίτα, πήγαν να επισκεφθούν το «*Παλιόκαστρο*», προφανώς το Φράγκικο κάστρο της Μάνης στην Άνω Πούλα. Παρακάτω αναφέρεται ότι στη Νόμια ήρθαν οι γέροντες συνοδευόμενοι υπό «*ενόπλων ανδρών, οι οποίοι κατά το πλείστον έφερον σπάθην τόξον και ασπίδα*». Από τα παρουσιαζόμενα έγγραφα, φαίνεται ότι οι Βενετοί απεφάσισαν να χορηγήσουν στους Μανιάτες «*...διακόσια αρκεβούζια, διακόσια κράνη, τριακοσίας σπάθας, τριακοσίας ασπίδας, διακοσίας λόγχας και διακοσίους θώρακας...*». Κράνη αναφέρονται για πρώτη φορά να παραχωρούνται από τους Βενετούς. Ήταν εποχή που οι Μανιάτες δεν είχαν ακόμη αρκεβούζια ή άλλα πυροβόλα όπλα. Αργότερα η χρήση των αρκεβουζίων άρχισε να γενικεύεται, ώστε το 1612 το 80-85% των Μανιατών²⁴⁶

244. Δ. Δημητράκου, Οι Νυκλιάνοι, Αθήνα 1949, σ. 108.

245. Κ. Ντόκου, Επαναστατικά κινήσεις εις Μάνης κλπ, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)256, 258, 264.

246. Κ. Μέρτζιο, Η Μάνη στα αρχεία της Βενετίας, Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)93.

ήταν οπλισμένοι με αρκεβούζια και ξιφοδρέπανα, ενώ οι υπόλοιποι διατηρούσαν ακόμη το τόξο.

Το 1612 ο Αντώνιος Τσιβράν²⁴⁷ ανέφερε στο Δόγη ότι υπήρχαν 6.000 Μανιάτες οπλοφόροι, από τους οποίους οι 5.000 είχαν αρκεβούζια και ξιφοδρέπανα και οι υπόλοιποι 1.000 ήταν τοξότες. Το 1615 ο Ισπανικός στόλος βομβάρδισε τους Τούρκους που είχαν εισχωρήσει μέχρι το Πραστίο και άφησε στους Μανιάτες 300 «αρκιμπούτζια».

Από τον Guilletière²⁴⁸, ο οποίος αναφέρεται στο δεύτερο ήμισυ του 17^{ου} αιώνα, πληροφορούμεθα για τους Μανιάτες: «...στο κεφάλι είχαν μια σιδερένια σκούφια ή ένα καζανάκι, για να προφυλάγονται από σπαθιές...».

Το 1691 στην έκθεση του Βενετού Μαρίνου Μικιέλ²⁴⁹ αναφέρεται για τους Μανιάτες: «ενδεικτικό του ορμητικού τους πνεύματος είναι ότι περπατούν πάντα οπλισμένοι με σπαθί και μια λάμα σιδερένια στο κεφάλι». Την έκθεση Μικιέλ είχε δημοσιεύσει στην Ιταλική γλώσσα και ο Σ. Λάμπρος²⁵⁰, όπου αναφέρεται για τους Μανιάτες: «*e con celata di ferro in testa*» (και με κράνος σιδερένιο στο κεφάλι).

Σε βιβλιοκρισία του Σ. Λάμπρου²⁵¹ αναφέρεται απόσπασμα από το βιβλίο του Niculai Jorga²⁵² με παρατηρήσεις από το 1715, όπου στην παράγραφο 126 περί ενδυμασίας των Μανιατών αναφέρεται: «...καλύπτουσι δε την κεφαλήν δια κράνους σιδηρού, όπερ μεταχειρίζονται συγχρόνως ως κάλυμμα της κεφαλής, ως λέβητα και ως ποτήριον, επειδή βράζουσιν εντός του κράνους φασιόλους, κρέας και παν ό,τι δύνανται, και ποτίζονται εξ αυτού. Άλλοι δε, καθ' α οι λοιποί Μωραΐται, φέρουσιν επί της κεφαλής κάλυμμα εκ πιλήματος όμοιον προς το πάμα των χυτρών το απολήγον εις λοφιάν αλλ' άνευ της λαβής, και μεταχειρίζονται σειράδια (κορδόνια), όπως στερεώσωσιν αυτό όπισθεν της κεφαλής, επειδή φέρουσιν αυτό μετά της λοφιάς προς τα εμπρός, όπερ είναι γελοίον».

Ο Άγγλος περιηγητής John Montague Earl of Sandwich²⁵³ ταξίδεψε το 1738 στη Μεσόγειο και έγραψε ότι οι Μανιάτες δεν κυκλοφορούν ποτέ ξαρμάτωτοι

247. Κ. Μέρτζιου, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)93 και 113.

248. Guilletière, Lacédemone ancienne et nouvelle, Paris 1675, σ. 56.

249. Α.γ. Τσελίκια, Μεταφράσεις Βενετικών εκθέσεων περί Πελοποννήσου, Πελοποννησιακά 17(1989)150.

250. Σ. Λάμπρο, Τα αρχεία της Βενετίας και η περί Πελοποννήσου έκθεσις του Μαρίνου Μικιέλ, Ιστορικά Μελετήματα, Αθήνα 1884, σ. 207. Το celata σημαίνει και λάμα. Περιγράφεται κράνος σαν σκέπασμα κατσαρόλας.

251. Σ. Λάμπρο, Βιβλιοκρισία, Ν. Ελληνομνήμων 11(1914)207.

252. Nicolas Jorga, Chronique de l' expedition des Turcs en Moree 1715 attribuée à Constantin Dioiketes, Bucarest, σελ. XIV, 228 ή Cronica expeditiei in Moreea 1715 atribuita lui Constantin Diichiti, Βουκουρέστιον 1913, σ. 118.

253. Κ. Σιμόπουλο, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1700-1800, τόμ. Β', σ. 183.

και φορούν πάντοτε κράνος, «για να προστατεύουν το κεφάλι τους από τα βόλια και για να γλυτώνουν από τη ζέστη».

Από το Λαγιάτη ιατρό Παπαδάκη²⁵⁴ βλέπουμε ότι θεράπευσε πολλά τραύματα της κεφαλής από πέτρα. Από αυτό συμπεραίνουμε ότι ήταν χρήσιμα τα κράνη για την προστασία της κεφαλής των Μανιατών, οι οποίοι βρίσκονταν σε διαρκή πόλεμο.

Ο Φ. Πουκεβίλ²⁵⁵, αναφέρεται σε υπόμνημα προς το Γάλλο πρόξενο στη Ζάκυνθο και στην 22η ερώτησή του: «Μήπως υπάρχουν Μανιάτες που διατηρούν ακόμη τη συνήθεια να φορούν μεταλλικά σκουφιά (κράνη);», δίνεται η απάντηση από τον Τζανέτμπεη Κουτούφαρη: «Όσοι Μανιάτες ζουν στον Κάβο Γκρόσσο φορούν σιδερένια σκουφιά... (*bonnets de fer*)». Ο ίδιος συγγραφέας παρακάτω γράφει: «Λέγεται ότι πολλοί απ' αυτούς τους ορεσίβιους διατηρούν ακόμη ως κάλυμμα του κεφαλιού ένα είδος κράνους ή ατσάλινου σκούφου (*une espèce de casque ou de calotte de fer*), που ταυτόχρονα τους χρησιμεύει και ως χύτρα για να μαγειρεύουν το φαγητό τους».

Τέλος σε επιστολή της 12 Αυγούστου 1824 του Γιωργάκη Π. Μαυρομιχάλη²⁵⁶ από τον Καρβελά της επαρχίας Γυθείου προς τον Καπετάν Γιωργάκη Αντωνάκο-Γρηγοράκη αναφέρεται: «...χθες προς το εσπέρας έφθασα ενταύθα μετά τινας στρατιώτας περιμενών έως αύριον άλλους εκατόν σιδεροσκουφηδες...».

Ο Γεώργιος Μάουρερ²⁵⁷, που διετέλεσε μέλος της αντιβασιλείας του Όθωνα, έγραψε για τους Μανιάτες γενικά ότι ζούσαν σε απομόνωση που τους αποξένωνε όχι μόνο από την ελληνική τους πατρίδα, αλλά και από τον υπόλοιπο έξω πολιτισμένο κόσμο, έτσι που μέχρι τότε διατηρούσαν ακόμα παμπάλαιες συνήθειες, όσο κανένας άλλος λαός της Ευρώπης. Αυτό κατά κάποιο τρόπο ίσχυε για τους κατοίκους της νοτιότερη Μάνης. Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι οι ηγέτες των Μανιατών είχαν επικοινωνία με τον υπόλοιπο Μοριά, τα νησιά, τη Βενετοκρατούμενη Ζάκυνθο ακόμη και άλλα κράτη. Τα πλοιάριά τους πήγαιναν συχνά στη Ζάκυνθο και στα Κύθηρα για εμπορικούς κυρίως λόγους, ακόμη Μανιάτες υπηρετούσαν σε ξένους στρατούς και είχαν επαφή με ξένους. Επί πλέον υπήρχαν Μανιάτες που διάβαζαν βιβλία και συγκρινόμενοι με τους άλλους Μοραΐτες, δεν είχαν τίποτε να ζηλέψουν. Έχουμε περιγραφές για τον Τζανέτμπεη Κουτήφαρη, τον Αντώνμπεη Γρηγοράκη, τον Κωνσταντήμπεη Ζερβάκο, τον Μητροπολίτη Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρύσανθο Παγώνη, τον Πούλο Μαυρίκο που εντυπωσίασαν με τις γνώσεις τους. Η επικοινωνία με τη Ζάκυνθο, την Ύδρα, το Τσι-

254. Δ. Δημητράκου - Μεσίσκλη, ό.π., σ. 199.

255. F.C.O.L. Rouquerville, Ταξίδι στην Ελλάδα, Έκδοση Αφών Τολίδη, Πελοπόννησος, τόμ. V, σσ. 365 και 396 (στη Γαλλική έκδοση του 1827 σσ. 569 και 601).

256. Α. Δασκαλάκη, Αρχαίον Τζωρτζάκη-Γρηγοράκη, Αθήνα 1976, σ. 173.

257. Γ. Μάουρερ, Ο Ελληνικός λαός, Αθήνα 1974, σ. 127-8.

ρίγο (Κύθηρα) δεν έλλειψε ποτέ. Πολλοί Μανιάτες πήγαιναν και δούλευαν στους ελαιώνες της Μεσσηνίας ή στον κάμπο του Έλους, πολλοί εύρισκαν δουλειά στα νησιώτικα πλοία. Από την άλλη πλευρά μερικοί φτωχοί Μανιάτες, ιδίως από τη Μέσα Μάνη, που ζούσαν απομονωμένοι στο χωριό τους ή ακόμη που περνούσαν τη ζωή τους μέσα στον πύργο τους, φαίνονταν αφελείς, ακοινωνητοι και απόμακροι του πολιτισμού της εποχής τους.

Η γυναίκα στη Μάνη

Πολλοί έχουν υμνήσει την αγωνιστικότητα και τον ηρωϊσμό των Μανιατών στους πολέμους, όμως σπάνια γίνεται λόγος για τη Μανιάτισσα, την ηρωίδα της καθημερινής ζωής²⁵⁸. Μπορεί η Μανιάτισσα να είχε γίνει γνωστή κυρίως για τα μοιρολόγια²⁵⁹ της, αλλά της πρέπει ο γενικότερος έπαινος. Στον κακοτράχαλο τόπο της Μάνης, τον άγονο και άνυδρο, πλούτος ήταν η γυναίκα. Αυτή κρατούσε στα χέρια της το σπίτι, είχε τη φροντίδα της οικιακής οικονομίας με τις αξεπέραστες δυσκολίες από τη στέρηση και τη φτώχεια. Ακούραστη, μέρα-νύχτα προσπαθούσε να προλάβει όλες τις δουλειές για το συγύρισμα του σπιτιού· αυτή νοιαζόταν τα ζώα, αυτή φρόντιζε τα χωράφια. Στα καθήκοντα της γυναίκας ήταν ο βιοπορισμός της οικογένειας κι ακόμη η ρόκα, το πλέξιμο, ο αργαλιός, ο χειρόμυλος και άλλοτε ήταν επί πλέον το τυροκομικό τα κουκούλια κλπ. Φέρνω στη μνήμη μου εικόνα από την παιδική μου ηλικία, όταν στα χρόνια της κατοχής ήμουν στη Μεγάλη Μαντινεία, κατά τη δύση του ήλιου μια γυναίκα που οδηγούσε στο σπίτι τα ζώα, ήταν φορτωμένη στην πλάτη με ένα βαρέλι νερό από τη βρύση και είχε στο ένα χέρι τη ρόκα και στο άλλο το αδράχτι κι έγενθε. Ποιός δεν θα υποκλιθεί μπροστά σ' αυτή την προσπάθεια και την αντοχή της ακαταπόνητης Μανιάτισσας;

Η γυναίκα φαινόταν υποταγμένη²⁶⁰ στον άνδρα της, για να παραδειγματίζει στην πειθαρχία τα παιδιά της, όμως απολάμβανε το σεβασμό του συζύγου της. Τον αποκαλούσε αφέντη, μα αυτή είχε το κουμάντο στο σπίτι. Δεν άφηγε τον

258. Πέτρου Καλονάρου, Ηθογραφία της Μάνης, Αθήνα 1934, σσ. 23, 50. Σε ένα γαλλικό υπόμνημα για το Μοριά από το 1786, αναφερόμενο στους Μανιάτες, γράφει: «...Περιφρονούν τις δουλειές που τους κουράζουν και τους εξαντλούν. Τα λίγα χωράφια τους καλλιεργούνται από τις γυναίκες. Είναι αυτές που έχουν επιφορτισθεί με την καλλιέργεια και γενικά με τις κουραστικές εργασίες...». D. A n o γ a t i s, ό.π., σ. 105.

259. Κώστα Πασαγιάννη, Μανιάτικα μοιρολόγια και τραγούδια, Αθήνα 1928. Β α σ . Πετρούνια, Μανιάτικα Μοιρολόγια, Αθήνα 1934. Αναργ. Κουτσιλιέρη, Μοιρολόγια της Μάνης, Αθήνα 1997. Σ. Β. Κουγέα, Τραγούδια του κάτω κόσμου, Μοιρολόγια της Μεσσηνιακής Μάνης, Αθήνα 2000.

260. B o r y d e S a i n t V i n c e n t, Expedition Scientifique de Morea, Section Sciences Physique, Paris 1832, τόμ. 1, σ. 356.

αδελφό ή τον άνδρα της να κατεβαίνει στο χωράφι, επειδή τον ήθελε μπροστάρη στον αγώνα της κοινωνικής διάκρισης. Χωρίς δισταγμό κάποτε οι Μανιατοπούλες απάντησαν σε έναν περιηγητή, πως οι άνδρες δεν είναι για να δουλεύουν στα χωράφια, αλλά για τα όπλα και την πολιτική²⁶¹. Είχε εγωισμό και εξωθούσε τον αδελφό, τον σύζυγο ή το παιδί της στην επικράτηση. Ο έπαινος και η απόρριψη της Μανιάτισσας μάνας γίνονταν το θεμέλιο στην μελλοντική κοινωνική άνοδο των παιδιών της.

Όταν το 1795 επισκέφθηκε τη Μάνη ο Άγγλος περιηγητής J. Morritt²⁶² έγραψε από τις Κιτριές για τις Μανιάτισσες: «...παρά το γεγονός ότι σε απόσταση τριών ωρών το γυναικείο φύλο είναι υποβαθμισμένο, εδώ οι γυναίκες είναι ελεύθερες, απλές και ευτυχημένες. Απ' ότι ακούσαμε είναι πολύ ενάρετες και είναι η μοναδική περίπτωση στην Ανατολή. Για όλα αυτά είναι τόσο όμορφες σαν άγγελοι...».

Στις ένοπλες συγκρούσεις των οικογενειών, όταν καιροφυλακτούσαν οι «χωσίες» (ενέδρες) σε κάθε στενωσιά και πίσω από κάθε βράχο, για να σκοτώσουν τον αντίπαλο, οι γυναίκες κυκλοφορούσαν ελεύθερα και κανείς δεν σκεφτόταν να τις πειράξει²⁶³. Όμως οι γυναίκες δεν έμεναν αμέτοχες στους αγώνες. Στο ημερολόγιο του Μανιάτη γιατρού Παπαδάκη²⁶⁴ είναι μεγάλος ο αριθμός των γυναικών με τραύματα από πέτρα, σιλήτο ή μπατολιά (πυροβολισμό).

Το 1691 ο Βενετός Γενικός Προνοητής της Πελοποννήσου Ιάκωβος Κορνέρ²⁶⁵ σε έκθεσή του έγραψε για τους κατοίκους της Μάνης: «...Φαίνεται ότι διατηρούν κάποια κατάλοιπα της τραχύτητας των προγόνων τους, αφού και οι γυναίκες ακόμη χαρακτηρίζονται, δεν ξέρω πώς, από μια τόλμη ανδρική...».

Ο J. Morritt²⁶⁶ το 1795 είδε στην Καρδαμύλη τις κοπέλλες να αγωνίζονται στο λιθάρι και τη σκοποβολή. Ο καπετάνιος του Ζυγού Χριστόδουλος Χρηστάας του διηγήθηκε ότι: «...Τον περασμένο χρόνο ήταν απασχολημένος σε εχθροπραξίες με ένα γείτονα αρχηγό, όπου πήρε μέρος με μια ομάδα από ογδόντα άνδρες και τριάντα γυναίκες, στις οποίες αρχηγός ήταν η αδελφή του. Μετά από αρκετές μικροσυμπλοκές έγινε ειρήνη, αλλά στο μεταξύ είχαν πέσει μερικές αμαζόνες και

261. Bory de Saint Vincent, ό.π., σ. 345-6.

262. B. S. Morritt, The letters of J. Morritt of Rockeby, descriptive of journeys in Europe and Asia Minor in the years 1794-6, London 1914, σ. 201.

263. Ε. Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, Η Μάνη στις αναφορές του Leake προς το Foreign Office και το έργο του "Travels in the Morea", *Λακωνικά Σπουδαί* 10(1990)365-6.

264. Δ. Δημητράκου-Μεσίσκλη, Οι Νυκλιάνοι, Αθήνα 1949, σ. 199 κ.ε.

265. Αγ. Τσελίκια, Μεταφράσεις Βενετικών εκθέσεων περί Πελοποννήσου, *Πελοποννησιακά* 15(1984)143.

266. J. Morritt, The district of Maina. In Robert Walpole: Travels in various countries of the East, being a continuation of memoirs relating to European and Asiatic Turkey, σ. 48, 52.

η αδελφή του είχε τραυματιστεί, όπως και αυτός...». Ο J. Morrill²⁶⁷ σε επιστολή του από την Καρδαμύλη έγραψε για τη Μάνη ότι όταν ο τόπος τους δέχεται επίθεση οπλίζονται άνδρες και γυναίκες και πρόσθεσε: «...Θα ήταν υποτιμητικό γι' αυτές να μείνουν πίσω, όταν οι άνδρες τους και τα παιδιά τους βρίσκονται σε κίνδυνο...».

Ο Άγγλος περιηγητής και κατάσκοπος W. M. Leake²⁶⁸, που επισκέφθηκε τη Μάνη το 1805, έγραψε στο βιβλίο του πως μια γυναίκα, για να του κάνει επίδειξη της ικανότητάς της στη σκοποβολή, του πρότεινε να βάλει το καπέλλο του σε απόσταση περίπου 130 μέτρων για να το τρυπήσει με σφαίρα, αλλά αυτός δεν δέχθηκε επειδή δεν είχε άλλο καπέλλο.

Σε αναφορά του προς το Foreign Office ο W. M. Leake²⁶⁹ το 1805 έγραψε για τις Μανιάτισσες: «...Οι γυναίκες ακολουθούν τους συζύγους τους στο πεδίο της μάχης και όχι μόνο τους εφοδιάζουν με πυρομαχικά, αλλά επιτίθενται στον εχθρό με πέτρες και συχνά με όπλα. Οι πέτρινες μάνδρες που χωρίζουν τους περιφραγμένους χώρους χρησιμεύουν σαν χαρακώματα, από τα οποία τα αντίπαλα στρατόπεδα πυροβολούν το ένα το άλλο, και είναι ένα από τα κύρια καθήκοντα των γυναικών να να διώχνουν τον εχθρό από τις ασφαλείς θέσεις με κάθε όπλο που διαθέτουν, το οποίο να πετά βλήματα. Παρ' όλο που είναι θέμα τιμής για τους άνδρες της αντίπαλης παράταξης να μην τις πυροβολούν, εν τούτοις συχνά τραυματίζονται είτε κατά λάθος ή από το ίδιο φύλο των αντιπάλων και είναι λίγες σύζυγοι των βασικών πολεμιστών της Μάνης που δεν περηφανεύονται για κάποιο τραύμα που δέχτηκαν στη μάχη...».

Εντύπωση έκανε στον Bory de Saint Vincent²⁷⁰ της Γαλλικής Επιστημονικής Αποστολής ο σεβασμός του Μανιάτη προς τις γυναίκες: «...κατά τους εμφυλίους πολέμους, που τακτικά γίνονται από χωριό σε χωριό ή από πύργο σε πύργο, οι γυναίκες μπορούσαν να κυκλοφορήσουν χωρίς να φοβούνται, ότι θα πάθουν κάτι από αυτούς που πολεμούν... Αυτός που θα κακομεταχειριζόταν την πιο δύστυχη γυναίκα ή θα έδερνε τη γυναίκα του δημοσίως διέτρεχε τον κίνδυνο να γίνει εχθρός όλων. Το ελάχιστο θα είχε τη φήμη του ποταπού ή θα τον κακομεταχειριζόταν και θα τον έδερναν με τη σειρά τους, όχι μόνο θα έτρωγε ξύλο από τους γείτονές του, αλλά ακόμη και από όπου θα έφθανε η φήμη της σκληρότητάς του. Είναι δυνατόν να σκοτώσουν με μια πιστολιά την άπιστη σύζυγό τους, την αδελφή τους ή την αποπλανημένη κόρη τους, αλλά όχι να τις κακομεταχειριστούν χτυπώντας τες ανελέητα...».

267. B. S. Morrill, ό.π., σ. 205.

268. W. M. Leake, Travels in the Morea, London 1832, τόμ. Α, σ. 270.

269. Ε. Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 10(1990)365-6. W. M. Leake, ό.π., σ. 209.

270. Bory de Saint Vincent, ό.π., σ. 356-357.

Στη Μάνη η αξία της κάθε γυναίκας ήταν ανάλογη της πατρικής της γενιάς²⁷¹. Πολλές φορές οι γυναίκες διατηρούσαν μετά το γάμο ή μετά τη χηρεία το πατρικό επίθετο με την κατάληξη -ίτζα, -οπούλα. Η Μανιατοπούλα²⁷², έστω κι αν ήταν μοναχοκληρονόμισσα, δεν είχε δικαίωμα στα ακίνητα της οικογένειας, όπως κτήματα, σπίτια, πύργους. Αυτά ανήκαν στη γενιά και δεν έπρεπε να εισχωρήσει άλλη οικογένεια, που ίσως στο μέλλον να γινόταν εχθρική. Ο γάμος των παιδιών της οικογένειας, αγοριών και κοριτσιών, γινόταν με απόφαση του πατέρα ή της γεροντικής (συνέλευση των γερόντων της οικογένειας), επειδή έπρεπε να εξεταστεί το συμφέρον ή η βλάβη της γενιάς από το συμπεθεριό. Πολλές φορές πάντρευαν τα παιδιά από μικρή ηλικία και τα νιόπαντρα έμεναν στις πατρικές οικογένειες μέχρι να ενηλικιωθούν, αλλά καμιά φορά τα ξαναπάντρευαν²⁷³ με άλλον και τότε μπορούσε να αρχίσει πόλεμος μεταξύ των οικογενειών. Οι κόρες δεν έπαιρναν προίκα, παρά μόνο αν προέρχονταν από ευκατάστατη γενιά, αντίθετα δώρα έπρεπε να κάνει ο γαμπρός στην οικογένεια της νύφης. Στην Έξω Μάνη ο γαμπρός χάριζε σε όλη την οικογένεια της νύφης «παπούτσια», που μπορούσε το αντίτιμο των παπουτσιών ή ένα μεγαλύτερο ποσό να καταβληθεί σε χρήμα²⁷⁴.

Επειδή στη Μάνη οι φόνοι των ανδρών ήταν πολύ συχνοί, όταν ορφάνευε η οικογένεια, αρχηγός γινόταν η μητέρα²⁷⁵ και τα παιδιά υπάκουαν σ' αυτή, σε όποια ηλικία κι αν έφταναν. Μετά το γάμο του γιού η νύφη ερχόταν στο σπίτι της πεθεράς της, στην οποία όφειλε υπακοή. Μπορεί στο ίδιο σπίτι να έμενε και η κόρη της οικογένειας, αν δεν παντρευόταν, ή να επέστρεφε όταν χήρευε και δεν είχε παιδιά.

Αν κάποια γυναίκα δεν έκανε παιδιά ή είχε κάνει μόνο κόρες, ο σύζυγος μπορούσε να πάρει και άλλη γυναίκα, τη σύγκρια²⁷⁶ (από το συν και κυρία). Η πρώτη σύζυγος έκανε χρέη πεθεράς ή της ανέθεταν την ανατροφή των παιδιών και η σύγκρια αναλάμβανε τις γεωργικές εργασίες.

Οι γυναίκες στη Μάνη δεν έμοιαζαν με τις φοβισμένες από την παρουσία των Τούρκων Ελληνίδες του Μοριά. Ήταν χαρούμενες και περπατούσαν αγέρο-

271. Α. Κουτσίλιέρη, Μανιάτικα Μελετήματα, Αθήνα 1979, σ. 161.

272. Δ. Δημητράκου-Μεσίσκλη, ό.π., σ. 19. Γ. Μάουρερ, Ο Ελληνικός λαός, έκδ. Τολίδη, Αθήνα 1976, σ. 130-2.

273. Γ. Μάουρερ, ό.π., σ. 130. Στ. Καπετανάκη, Οι Κυβελαιοί της Γαρμπελιάς, Λακωνικά Σπουδαί 18(2006)366.

274. Αναργ. Κουτσίλιέρη, Γαμήλια έθιμα της Μάνης, Λαογραφία 19(1961)159-182. Ελ. Μπελιά, Υπόμνημα περί Μάνης εκ των Ολλανδικών Αρχείων, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)280. Στ. Καπετανάκη, Ο Γερο-Παναγιωτάκης Καπετανάκης, Λακωνικά Σπουδαί 8(1986)421.

275. Bory de Saint Vincent, ό.π., σ. 350.

276. Γ. Μάουρερ, ό.π., σ. 132. Απ. Δασκαλάκη, Ο θεσμός της σύγκριας εις την Μάνη, Πελοποννησιακά 10(1974)80-81. Τα διαζύγια στη Μάνη ήταν σπάνια διότι οδηγούσαν συνήθως σε εμπόλεμη ρήξη τις δύο οικογένειες.

χα, επειδή ήξεραν πως τα όπλα της οικογένειας θα στρέφονταν εναντίον αυτού που θα τις ενοχλούσε. Ο J. Morrill²⁷⁷ είδε στον πύργο του Χρηστέα, στο Ζυγό της Μάνης, να χορεύουν μαζί άντρες και γυναίκες και του έκανε εντύπωση, διότι αυτό δεν συνηθιζόταν ούτε στα Κυκλαδίτικα νησιά, που δεν κατοικούσαν Τούρκοι. Η απασχόλησή τους με τα όπλα δεν στερούσε τις Μανιατοπούλες από τη γυναικεία χάρη, αλλά παρεκτροπές στα ζητήματα της ηθικής δεν γίνονταν. Αναφέρεται²⁷⁸ ότι από το λίκνο ακόμα ανέπνεαν τον καθαρό αέρα της αρετής. «*Η συμπεριφορά των μανάδων είναι το καλύτερο μάθημα για τις κοπέλλες... Στη Μάνη τίποτε δεν είναι πιο ιερό από την τιμή του φύλου... Να την προσβάλλεις, είναι για την οικογένειά της μια κηλίδα που δεν μπορεί να ξεπλυθεί παρά με αίμα...*».

Οι Μανιάτες και η θάλασσα

Οι Μανιάτες είχαν στενούς δεσμούς με τη θάλασσα και αξιόλογες επιδόσεις στα σχετικά επαγγέλματα. Άλλωστε η γη τους ήταν δύσβατη, χωρίς ασφαλείς δρόμους και οι θαλάσσιες συγκοινωνίες ήταν αναγκαίες. Στη Μάνη δεν αναπτύχθηκε ιδιαίτερα το εμπόριο, όπως έγινε με τα νησιά του Αιγαίου πελάγους, πιθανώς από την έλειψη κεφαλαίων²⁷⁹ ή των συχνών προστριβών με τις γειτονικές οικογένειες, που δεν επέτρεπαν την απουσία των ανδρών από τις εστίες τους. Οι Δημητριάδης²⁸⁰, Δανιήλ Φιλιππίδης και Γρηγόριος Κωνσταντάς, έγραψαν για τους Μανιάτες: «*Οι Μανιάται ώντας εις μιά τοποθεσία εξαίρετη δια πραγμάτεια, έχωντας και λιμένας καλούς... ημπορούσαν βεβαια να είναι άλλοι Βενετζιάνοι και Ολλανδέζοι η πραγμάτεια τους ημπορούσε να τους πλουτίση, η επιμιξία με τα διάφορα έθνη ήθελε τους φωτίση εις τα συμφέροντά τους και ο φωτισμός ίσως ήθελαν... τους κάμη το καύχημα του κακορρίζικου Ελληνικού έθνους...*».

Λόγω της εμπειρίας των Μανιατών στη θάλασσα, στα τελευταία χρόνια της ηγεμονίας ο τουρκικός στόλος απασχολούσε από του Αγίου Γεωργίου έως του Αγίου Δημητρίου εκατό περίπου ναύτες (μελλάχηδες), τους οποίους κάθε χρόνο έστελνε ο Μπέης της Μάνης στο ναύσταθμο της Κωνσταντινούπολης²⁸¹. Αναφέρεται²⁸² ακόμη ότι 400 Μανιάτες δούλευαν στην Ύδρα ως ναύτες.

277. J. Morrill, ό.π., σ. 52-53.

278. Δ. και Ν. Στεφανόπολι, Ταξίδι, σσ. 189 και 209.

279. Φ. Κ. Ο. Α. Πουκεβίλ, Ταξίδι στην Ελλάδα - Πελοπόννησος, Αθήνα 1977, σ. 359.

280. Δανιήλ Φιλιππίδη και Γρηγόριου Κωνσταντά, Γεωγραφία Νεωτερική (Βιέννη 1791), επανεκδ. Ερμής 1988, σ. 127.

281. Σ. Β. Κουγέα, Ιστορικά πηγαία δια την Ηγεμονίαν της Μάνης, Πελοποννησιακά 5(1962)72 και 76.

282. W. M. Leake, ό.π., σ. 260-1.

Τα γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα δεν ήταν αρκετά για τη διατροφή των Μανιατών, επειδή η παραγωγικότητα της γης ήταν πολύ μικρή και συγχρόνως υπήρχε υπερπληθυσμός. Ιδιαίτερα στη Μέσα Μάνη το πρόβλημα ήταν οξύτερο. Γι' αυτό πολλές φορές συμπλήρωναν το εισόδημά τους από το κυνήγι, το ψάρεμα, αλλά και την πειρατεία. Ήταν γνωστοί οι Μανιάτες, ιδίως οι Κακαβούληδες, δηλαδή οι κρανοφόροι της Μέσα Μάνης, για την επιδεξιότητα στις ναυτικές τέχνες και την αρπακτικότητα τους.

Η σχέση των Μανιατών με τη θάλασσα στο πέρασμα των αιώνων δεν έχει μελετηθεί μέχρι τώρα στις λεπτομέρειές της. Ανατρέχοντας στις πηγές βλέπουμε ότι οι πληροφορίες μας αρχίζουν από τον 13ο αιώνα, με ορισμένες περιπτώσεις πειρατείας, οι οποίες έφθασαν σε δικαστήρια των Βενετών²⁸³, ενώ πολλές είναι οι αναφορές στην πολυδιάστατη παρουσία των Μανιατών στη θάλασσα.

Το 1296 ο Σπανής, τοπικός άρχοντας της Ανδρούβιστας, παραχώρησε στον πρίγκιπα Φλωρέντιο ένα πολεμικό πλοίο με διακόσιους πολεμιστές, για να χρησιμοποιηθούν στην εκπόρθηση του κάστρου του Αγίου Γεωργίου των Σκορτών, το οποίο βέβαια δεν ήταν παραθαλάσσιο. Ως αντάλλαγμα έλαβε τη νομή δύο χωριών στην καστελλανία της Καλαμάτας²⁸⁴. Το 1447 αναφέρεται ο Ιωάννης Ροζέας που μετέφερε με το καράβι του από την Κορώνη στο Οίτυλο τον Κυριάκο Αγκωνίτη²⁸⁵. Λέγεται ότι ο Στέφανος Κομνηνός, ο πρόγονος της οικογενείας των Σεφανόπουλων του Οιτύλου, που έζησε μέχρι το 1545, είχε στο ενεργητικό του και ναυτικά κατορθώματα²⁸⁶. Κατά το 16ο αιώνα η οικογένεια Μελισσηνού²⁸⁷ από το Προάστιο της Ανδρούβιστας είχε πλοία. Φαίνεται ότι στο Προάστιο υπήρχε εμπορικός στόλος²⁸⁸ και κατά την Τουρκική εισβολή στη Μάνη του 1670.

Το 1644 στο χωριό Κυπάρισσος του δήμου Μέσσης κατοικούσε η οικογένεια Μαχαιρίδη, η οποία απεφάσισε να μεταναστεύσει με το ιδιόκτητο πλοίο της

283. G. L. Fr. Tafel, G. M. Thomas, *Urkunden zur Alteren Handels und Staatsgeschichte der Republik Venetig*, Βιέννη 1857, τόμ. 3ος, σσ. 176, 232, 233, 234, 235, 237.

284. Σ. Β. Κουγιά, *Περί των Μελιγκών του Ταυγέτου εξ αφορμής ανεκδότου Βυζαντινής επιγραφής εκ Λακωνίας*, *Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών*, 18(1950)18.

285. Δ. Β. Βαγιακάκου, *Βυζαντινά ονόματα και επώνυμα εκ Μάνης*, *Πελοποννησιακά* 3-4(1958-9)213 και Α. Αβραμιά, *Ιστορικές μαρτυρίες και αρχαιολογικά τεκμήρια από το Οίτυλο της Μάνης*, *Λακωνικά Σπουδαί* 7(1983)6.

286. Γ. Παπαδοπούλου, *Χρονογραφία περί της καταγωγής των εν Μάνη Σεφανοπούλων*, Αθήνα 1865, σ. 1στ'.

287. Ι. Χασιώτη, Μακάριος, Θεόδωρος και Νικηφόρος οι Μελισσηνοί (Μελισουργοί), *Θεσσαλονίκη* 1966, σσ. 23, 24, 51, 56. Λ. Ζώη, *Λεξικόν Ιστορικών και Βιογραφικών της Ζακύνθου*.

288. Εβλιά Τσελεμπί, *Οδοιπορικό στην Ελλάδα*, έκδ. Εκάτη, Αθήνα 1994, σ. 277. Είναι υπερβολικός σε αριθμούς. Για τους κατοίκους του Οιτύλου γράφει ότι οι περισσότεροι ασχολούνται με τη θάλασσα και «κατέχουν τρεις χιλιάδες πλοία»!, ό.π., σ. 280-1.

στη Νεάπολη της Ιταλίας. Εκείνα τα χρόνια όλοι οι Μανιάτες ήθελαν να μεταναστεύσουν και από την έκβαση του εγχειρήματος της οικογένειας Μαχαιρίδη θα έπαιρναν την απόφασή τους. Οι Βενετοί τους σταμάτησαν στην Κέρκυρα και τους κράτησαν για μεγάλο χρονικό διάστημα. Δίνοντάς τους άθλιες τροφές, πέτυχαν να οδηγήσουν στο θάνατο τους μισούς από αυτούς, μεταξύ αυτών δε και τον πλοίαρχο Δήμο Μαχαιρίδη. Οι υπόλοιποι αναγκάστηκαν να γυρίσουν πίσω. Η αποτρόπαιη δολοφονία είκοσι περίπου ατόμων, έγινε για να εμποδιστεί μια επόμενη καθολική ματανάστευση των Μανιατών, διότι σε αυτή την περίπτωση θα έχανε ο βενετικός στόλος τα λιμάνια της Μάνης, στα οποία μπορούσε να αράξει ακόμη και όταν η χώρα τους βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση με την Τουρκία²⁸⁹.

Κατά τη διάρκεια του Τουρκο-Βενετικού πολέμου 1645-1669 οι Βενετοί παρότρυναν τους Μανιάτες να ασκούν πειρατεία στα τουρκικά μεταγωγικά πλοία, τα οποία εφοδίαζαν τους πολιορκητές του Χάνδακα (Ηράκλειο Κρήτης). Η πειρατεία συνεχίστηκε και μετά το τέλος του πολέμου²⁹⁰.

Από τη Βάθεια καταγόταν η οικογένεια Γερακάρη-Κοσμά²⁹¹, η οποία ανέδειξε το 17ο αιώνα πολλούς έμπειρους ναυτικούς και πειρατές, όπως τον Άγγελο, Αντώνη, Μιχάλη, Λιμπεράκη κ.ά. Ο Επίσκοπος Μαΐνης Παρθένιος Καλκανδής²⁹², ο οποίος ακολούθησε το μεταναστευτικό ρεύμα των Στεφανοπουλιάνων, στη Γένοβα ανακρίθηκε την 1 Ιανουαρίου 1676 και στην ερώτηση αν οι Μανιάτες κούρσευαν και με τι είδους πλοία, απάντησε: «*Επήγαιναν στο κούρσο με βριγαντίνια ενάντια στους Τούρκους. Ο κυριώτερος κουρσάρος της Μάνης ήταν ο καπετάν Γερακάρης, αλλ' υπήρχαν και άλλοι κουρσάροι, όχι κατώτεροι, που ήταν περίφημοι για την τόλμη και την ανδρεία τους...*».

Το 1646 κυβερνήτης του πλοίου «Άγιος Ιωσήφ» ήταν ο Πιέρος Γιαννίστης και μετέφερε βελανίδι από την Κολοκυθιά της Μάνης στη Ζάκυνθο²⁹³. Επίσης ανα-

289. Κ. Μέρτζιου, Και άλλη επιχειρηθείσα αλλά ματαιωθείσα ματανάστευσις Μανιατών εις Νεάπολιν, Πελοποννησιακά 2(1957)434.

290. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, σ. 301. Αλ. Κραντονέλλη, Ιστορία της πειρατείας στους μέσους χρόνους της τουρκοκρατίας 1538-1699, Αθήναι 1991, σσ. 11, 86, 127, 399.

291. Κ. Μέρτζιου, Η Μάνη εις τα αρχεία της Βενετίας, Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)138, 13, 141, 147, 148, 162, 164, 166, 171. Στη σ. 172 αναφέρεται και ο Νικόλας Κουτουφάς ως πλοιοκτήτης. Α. Κραντονέλλη, ό.π., σσ. 86, 119, 127, 128, 130, 131, 288, 289, 291, 292, 293, 366, 368, 387 και 392.

292. Π. Καλονάρο, Μεγάλη Ελλάδα, Αθήναι 1944, σ. 135.

293. Κ. Μέρτζιου, Η Μάνη στα αρχεία της Βενετίας, Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)143. Ο Πιέρος Γιαννίστης το 1664 ήταν ένας από τους αρχηγούς των Μανιατών που υπέγραψε αίτηση στο δούκα της Τοσκάνης για μετανάστευση τριακοσίων οικογενειών. Σ. Λάμπρο, Ο εις την Τοσκάνην εξοικισμός των Μανιατών, Ν. Ελληνομνημών 2(1905)401, 405, 409-410.

φέρεται, μεταξύ θρύλου και πραγματικότητας ότι το 1668 στο Οίτιλο ήταν δύο πειρατές και ο ένας απήγαγε τη γυναίκα του άλλου και οι δύο τις πούλησαν στον ίδιο πειρατή από τη Μάλτα. Όταν το κατάλαβαν συμφιλιώθηκαν και πήγαν μαζί και τις ελευθέρωσαν²⁹⁴.

Στο ημερολόγιο του Ζακυνθινού Μάτεση²⁹⁵ αναφέρεται: «1685 Μαρτίου 12, ήρθε μία γαλιότα μανιάτικη και είπε πως εκάμανε σκλαβιά οι Τούρκοι στη Μάνη, και πήγε στους Κορφούς (Κέρκυρα) στον καπετάν γκενεράλε για σοκόρσο (βοήθεια)». Για την ίδια εποχή από παράδοση²⁹⁶ πληροφορούμεθα ότι: «Κατ' εκείναις ταις ημέραις εφάνη η βενετική φλότα εις τα παράλια της Μάνης και ο Λεβής²⁹⁷ από την Τραχήλα του Ζυγού της Μελιγκούς είχε ένα περγαντάκι, ήτοι πλοίον, ούτως τα ονόμαζαν, και ιδόντας τα πλοία εγνώρισε ότι είναι των Ενετών. Επήγε επάνω εις αυτήν και τους επαράστησεν την φθοράν των Τούρκων όπου έπαθαν, και τους απέδειξε καθαράς αποδείξεις και ούτως τους έπεισε, διότι αυτοί επήγαιναν δια την Κύπρον, και τους εγύρισεν εις την Μάνην...».

Το 1768 ο Αθανάσιος Κουμουνδουράκης από τη Ζαρνάτα διέθετε μερικά πλοία, τα οποία ίσως χρησιμοποιούσε για πειρατεία. Αυτά κατασχέθηκαν από τον Παναγιώτη Μπενάκη, ο οποίος ανέλαβε να απαλλάξει την περιοχή από τους κλέφτες και πειρατές και σκότωσε τον Κουτσογληγόρη²⁹⁸, ενώ συνέλαβε τα πλοία του Κουμουνδουράκη²⁹⁹, τα οποία ήσαν μία φρεγάτα με δεκαπέντε πάγκους, μία άλλη με δεκατρείς και δύο σκαμπαβίες που παραδόθηκαν στο Γιωργάκη Μαυρομιχάλη.

Ο Λάμπρος Κατσώνης χρησιμοποίησε πολλούς Μανιάτες ως πληρώματα στα πλοία του. Ο Νικόλαος Ιω. Μαυρομιχάλης, ακολουθούμενος το 1788 από 80 Μανιάτες, πήγε στα Κύθηρα και συνάντησε το Λάμπρο Κατσώνη. Αυτός του

294. Κ. Σάθ α, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, σ. 301, Α. Κ ρ α ν τ ο ν έ λ λ η, ό.π., σσ. 119, 291, 387, 392.

295. Κ. Σάθ α, Ελληνικά ανέκδοτα, τόμ. Α', Αθήνα 1867 σ. 198.

296. Γ. Α ν α π λ ι ώ τ η, Ένα ιστορικό ταξίδι 1715, Καλαμάτα 1957, σ. 47.

297. Ισχυρή οικογένεια από το Κουτήφαρη του Ζυγού της Μάνης. Σε υπόμνημα του 1815 από τα Ολλανδικά αρχεία αναφέρεται ότι: «...Εγκαταλείποντας την καπετανία του Ζυγού, μετά από δύο λεύγες, προς ανατολάς, ακολουθώντας την ακτή, φθάνομε σε ένα χωριό κοντά στη θάλασσα, που ονομάζεται Κουτήφαρη. Είναι μια μικρή περιοχή που δεν σχηματίζει μια καπετανία και που διοικείται από μερικούς πλούσιους Μανιάτες και είναι υπό την άμεση προστασία του Μπέη. Υπάρχει μια παλιά οικογένεια που φέρει το παρωνύμιο Λεβή και είναι αυτή που έχει τη μεγαλύτερη ισχύ στην περιοχή...». Ε λ. Μ π ε λ ι ά, Υπόμνημα περι Μάνης εκ των Ολλανδικών Αρχείων, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)289-290.

298. Πρόκειται για το γενάρχη ενός από τους κλάδους της μεγάλης οικογενείας των Γρηγοράκηδων της ανατολικής Μάνης, τους Κουτσογρηγοράκηδες, μεταξύ των οποίων γνωστοί είναι ο Αντώνμπεης Γρηγοράκης και οι ανιψιοί του Δημήτριος-Καβαλιέρης και Γρηγόριος-Τσιγκούριος Γρηγοράκης.

299. Ι σ τ ο ρ. Α ρ χ. Μ ο υ σ. Μ π ε ν ά κ η, Αρχείο οικ. Μπενάκη, φάκ. 27, έγγρ. αριθ. 68.

παραχώρησε πολεμικό πλοίο με 16 κανόνια με το οποίο ανέπτυξε αξιόλογη πειρατική δράση³⁰⁰.

Το 1803 ασκούσε πειρατεία ο καπετάν Αλεξανδρής Γερακαράκης από το Σκουτάρι της Μάνης ή Κλεπτοαλεξανδρής, όπως τον αποκαλούσαν οι Τούρκοι, οι οποίοι απαιτούσαν από τον Αντώμπεη Γρηγοράκη να τον συλλάβει³⁰¹. Στις 4 Απριλίου 1807 πήγε ο καπετάν Αλεξανδρής με τη γαλιότα του στην Κέρκυρα μαζί με το Νίκο Τσάρα και παρουσιάστηκαν στους Ρώσους³⁰². Εκείνο τον καιρό ο Κωνσταντίνος Ζερβάκος συνέλαβε μια πειρατική γαλιότα και την πούλησε στον πασά του Μοριά Βελή³⁰³ για να τη δωρήσει στον πατέρα του τον Αλή πασά των Ιωαννίνων. Το 1812 ο Ιωάννης-Κατής Μαυρομιχάλης που ήταν κάτοχος πλοίου, μετέφερε με αυτό την καταδιωκόμενη από τους Τούρκους οικογένεια Παπατσώνη από τους Μύλους της Μαντίνειας της οικογενείας Καπετανάκη στην Καρδαμύλη κοντά στον Παναγιώτη Μούρτζινο³⁰⁴. Το 1815 ο Τζανετάκης Γρηγοράκης κυβερνούσε πλοίο που ανήκε στο Θοδωρόμπεη και καταδίωκε πειρατές³⁰⁵.

Η πειρατεία στη Μάνη

Η θάλασσα μεταξύ της Μάνης και των Κυθήρων ήταν πέρασμα των πλοίων της δυτικής Μεσογείου προς την ανατολική και προσφερόταν για πειρατεία. Παράλληλα η Μάνη, η οποία ήταν απαλλαγμένη από την παρουσία των Τούρκων στα εδάφη της, διέθετε μεγάλο αριθμό όρμων και λιμανιών, γι' αυτό ανέκαθεν αποτελούσε ένα άριστο καταφύγιο ή έναν τόπο για μόνιμη εγκατάσταση πειρατών ή κουρσάρων³⁰⁶. Εκεί μπορούσαν τα πλοία τους να προστατευθούν από τη

300. Δ. Β. Βαγιακάκου, Ο Λάμπρος Κατσώνης και η Μάνη, Λακωνικά Σπουδαία 12(1994)24-27, 54, 66-7,

301. Ανώνυμο, Ιστορικά αλήθεια συμβάντων τινών της Μάνης, σ. 20 (αντί 1805 γράφει 1803) ή Α. Γούδα, Βίοι Παράλληλοι, τόμ. Η', σ. 19.

302. Ι. Ε. Ε. Ε., έγγρ. αριθ. 16979. Ο Παναγιώτης Μαυρομιχάλης, που κατοικούσε στη Ζάκυνθο, έστειλε συστατική επιστολή για τον Νίκο Τσάρα και τον Αλεξανδρή Γερακαράκη στον κόντε Δε Ρώμα, ευρισκόμενο τότε στην Κέρκυρα, για να τους δώσει χείρα βοηθείας, μεσολαβώντας στον πρόξενο της Ρωσίας Λιμπεράκη Μπενάκη. Εθν. Βιβλιοθ. Ελλάδος, Τμήμα χειρογράφων και ομοιοτύπων, αρχείον Ιω. Φιλήμονος Α, έγγρ. 6574.

303. J. Sava n t, Napoléon et la libération de la Grèce, L' Hellenisme Contemporain 6(1952)406.

304. Π. Πατσώνη, Απομνημονεύματα, Αθήνα 1960, σ. 42.

305. Σ. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)88.

306. Οι κουρσάροι χρησιμοποιούσαν τη σημαία της πατρίδας τους, είχαν επίσημα έγγραφα της κυβέρνησής τους, που τους διέταζαν να κάνουν καταδρομές σε εχθρικά πλοία, ώστε να παραβιάζουν το εμπόριό τους και ήταν νομιμοφανείς πειρατές, που στρέφονταν εναντίον των πλοίων της χώρας με την οποία βρίσκονταν σε πόλεμο. Η λεία των κουρσάρων ανήκε στο κράτος τους. Οι πειρατές ενεργούσαν από μόνοι τους, δεν είχαν επίσημη σημαία και η λεία

θαλασσοταραχή, να επισκευάσουν με ασφάλεια τις ζημιές των σκαφών τους, να ανεφοδιαστούν με νερό και τρόφιμα ή να αναπαυθούν, αλλά και να διαθέσουν τη λεία τους. Επόμενο ήταν οι πειρατές να βρουν μιμητές ή συνεργάτες και στον τόπο της συνηθισμένης καταφυγής τους.

Η παραγωγή στη Μάνη ήταν περιορισμένη και τα προϊόντα της γης δεν επαρκούσαν για να τραφεί ο πληθυσμός της. Ιδιαίτερα στη Μέσα Μάνη, παρά τις αξιέπαινες προσπάθειες των γυναικών, που καλλιεργούσαν με υπερβολική φροντίδα τον τόπο, ίσως μόνο τις χρονιές της μεγάλης ευφορίας της γης να υπήρχε σχετική επάρκεια σε σιτάρι, κριθάρι ή καλαμπόκι μόνο για ένα μέρος του πληθυσμού. Οι κάτοικοι της Μάνης συμπλήρωναν τα απαιτούμενα για το βιοπορισμό τους με την εκτροφή αιγοπροβάτων, χοίρων και πουλερικών. Στις βορειότερες περιοχές, όπου υπήρχαν οι μουριές, ανθούσε η σηροτροφία και το μετάξι είχε εκείνη την εποχή καλή τιμή στην αγορά. Στα νοτιότερα μέρη, που ο τόπος ήταν γυμνός από δέντρα, άνδρες και γυναίκες επιδίδονταν στο κυνήγι, ιδιαίτερα των ορτυκιών που ο Θεός έστελνε σαν το μάννα από τον ουρανό στο φτωχό τόπο τους. Ακόμη, Μανιάτες δούλευαν στους ελαιώνες της Κορώνης³⁰⁷ και στους σιτοβολώνες του Έλους της Λακωνίας ή ναυτολογούνταν στην Ύδρα και στις Σπέτσες για την επιβίωση της οικογενείας τους. Κάτω από αυτές τις συνθήκες δεν ήταν περιεργό που μέρος των Μανιατών στρατολογούνταν από πειρατές ή τους μιμούνταν στο κυνήγι της αποδοτικής αλλά επικίνδυνης πειρατικής λείας³⁰⁸. Ο Πετρόμπεης Μαυρομυχάλης³⁰⁹ απέδιδε κατά ένα μέρος την πειρατεία στις εμφύλιες συρράξεις των Μανιατών, οι οποίοι για να καλύψουν τις αυξημένες δαπάνες από τους τοπικούς πολέμους κατέφευγαν στην πειρατεία.

Οι Δημητρίεις, Δανιήλ Φιλιππίδης και Γρηγόριος Κωνσταντάς, στη Νεωτερική Γεωγραφία τους, που τύπωσαν το 1791 στη Βιέννη, αναφέρουν: «Οι κάτοικοι της έξω Μάνης, μα περισσότερο της μέσα, μεταχειρίζονται και τον ληστρικό βίο, και μερικοίς φοραίς και τον πειρατικό· επειδή εβγαίνουν με κάποια καΐκια οπού έχουν, και κάμουν λεία ό,τι εύρουν και ημπορέσουν... Αυτό το έργο δια το οποίο τώρα κατηγορούνται οι Μανιάται, κατ' αρχάς βέβαια θα το έκαμαν από ανάγκη τους, κατοικώντας ένα τέτοιο τόπο, και προτιμώντας τον από κάθε άλλον δια την ελευθερίαν τους, τώρα όμως το εσυνήθισαν, και το έχουν τρόπον τινά μια τέχνη,

ήταν δική τους. Πολλές φορές οι Μανιάτες ήταν εφοδιασμένοι με ρωσικά ή έγγραφα άλλων κρατών.

307. Ε λ. Μ π ε λ ι ά, Υπόμνημα περί Μάνης εκ των Ολλανδικών Αρχείων, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)281.

308. Σε γαλλικό υπόμνημα του 1796 αναφέρεται ότι οι ανάγκες της επιβίωσης τους οδηγούσαν στην πειρατεία και ότι ήταν συνήθως σκληροί με τα πληρώματα των πλοίων που καταλάμβαναν. D. A n o y a t i s, ό.π., σ. 106.

309. Π. Χ. Δ ο ύ κ α, Η Σπάρτη δια μέσου των αιώνων, Ν. Υόρκη 1922, σ. 798.

η οποία δεν τους κινεί μήτε την παραμικρή συνείδησι. Όλοι τούς κατηγορούν δια τούτο, ένας όμως γνωστικός στοχαζόμενος τον τόπο τους, οπού επιμένουν αυτού να τηγανίζονται απάνω εις ταις πέτραις, δεν ήθελε κινήση κατήγορη γλώσσα εναντίον τους³¹⁰...».

Θεωρούμε ότι κανένας ξένος δεν έχει το δικαίωμα να στιγματίζει συνολικά τους Μανιάτες, διότι κάποιοι από αυτούς καταγίνονταν με την πειρατεία, ιδιαίτερα τις χρονιές που η γεωργική παραγωγή ήταν περιορισμένη και ανεπαρκής για τη διατροφή των οικογενειών τους. Η πειρατεία ήταν τότε συνηθισμένη στους πολεμικούς λαούς και από τους Μανιάτες δεν γινόταν για πλουτισμό. Οι Άγγλοι υπήρξαν οι μεγάλοι διδάσκαλοι και «αρχιερείς» της πειρατείας και του κούρσου. Ακολουθούσαν οι Γάλλοι, οι Μαλτέζοι και ακόμη οι Βενετοί, που όταν είχαν πόλεμο με τους Τούρκους, εξωθούσαν τους Μανιάτες στην πειρατεία και όχι μόνο των τουρκικών πλοίων, αλλά και των γαλλικών, που ήταν οι ανταγωνιστές τους στο εμπόριο. Στο Αιγαίο³¹¹, το λεγόμενο Αρχιπέλαγος ή Άσπρη Θάλασσα, υπήρχαν πειρατές όλων των πολιτισμένων εθνών της Ευρώπης και ακόμη Δουλτσινώτες, Αλγερίνοι και άλλοι από τις βόρειες περιοχές της Αφρικής. Οι ακτές των νησιών του Αιγαίου και της Μάνης ανέκαθεν δεινοπαθούσαν από τους πειρατές, ώστε οι κάτοικοι είχαν αναγκαστεί να εγκαταλείψουν τα παράλια και να εγκατασταθούν στις ψηλές βουνοπλαγιές και σε μέρη αθέατα από τη θάλασσα³¹². Οι Μανιάτες πειρατές δεν ήταν τίποτε περισσότερο παρά μέλη της παγκόσμιας κοινότητας των πειρατών και κουρσάρων και είναι περιττός κάθε ιδιαίτερος λόγος γι' αυτούς. Οι περιηγητές, που κακολογούσαν τους Μανιάτες πειρατές, έπρεπε να θυμούνται τους συμπατριώτες τους και να γράφουν με τον αναγκαίο δισταγμό της επιβαλλόμενης ντροπής που τους ανήκε.

Ο Γάλλος υποπρόξενος στα Κύθηρα Antoine Liunry σε μια επιστολή του της 1ης Απριλίου 1750 ανέφερε στους Επιτετραμμένους του Εμπορίου σχετικά με την τύχη που είχαν μερικοί Μανιάτες πειρατές³¹³:

«Κύριοι,

Είχα την τιμή να σας γράψω τον προηγούμενο Νοέμβριο εξ αιτίας του ιστοσιόφρου (tartane) που βρισκόταν στην υπηρεσία της Α. Μεγαλειότητας, ότι ένας Μανιάτης πειρατής που λεγόταν Μονόφθαλμος (le Borgne) περιπολούσε με δύο ακόμη φελούκες στις τριγύρω θάλασσες και λήστευε αδιακρίτως όλων των εθνοτήτων τα πλοία που μπορούσε. Αυτός ο πειρατής τελευταία κατέλαβε κοντά στη Μεθώ-

310. Δαν. Φιλίππιδη και Γρ. Κωνσταντά, ό.π., σ. 126-7.

311. Αλεξάνδρας Κραντονέλλη, Ελληνική πειρατεία και κούρσος τον ΙΗ' αιώνα και μέχρι την Ελληνική επανάσταση, Αθήνα 1998. Είναι πολλά τα σημεία που αναφέρονται στη Μάνη.

312. Αναργ. Κουτσιλιέρη, Ιστορία της Μάνης, Αθήνα 1993, σ. 114.

313. Κ. Κόμη, Μανιάτες πειρατές στη Σίφνο, Λακωνικά Σπουδαί, Σύμμεικτα 12(1994) 473.

νη ένα ελληνικό πλοίο, αλλά οδηγώντας το στη Μάνη συναντήθηκε με τον αρχηγό του Βενετικού στόλου, που τον ανάγκασε να φύγει για να σωθεί. Άραξε στη χώρα του Τρουπάκη αρχηγού μιας οικογενείας στο Μπράτσο της Μάνης, τον συνέλαβαν μαζί με επτά άνδρες και τον οδήγησαν στην Κωνσταντινούπολη, που τιμωρήθηκε για τις πράξεις του. Αυτός ο πειρατής είχε μια άλλη φελούκα το ίδιο αρματωμένη με ληστές, την οποία κατέλαβε στο Αιγαίο ο Μενεξί μπέης και σκλάβωσε το πλήρωμα. Υπήρχε και μια τρίτη, η οποία βρέθηκε στο νησί του Αιγαίου Σίφνος και το πλήρωμα αφού σκότωσε έναν Σίφνιο, οι κάτοικοι του νησιού για να εκδικηθούν, συνέλαβαν τον αρχηγό των πειρατών και ένα ακόμη μέλος του πληρώματος. Οι άλλοι Μανιάτες κατόρθωσαν να διαφύγουν. Οδήγησαν τη φελούκα στη Μάνη, όπου απογοητευμένοι την ξαματάωσαν».

Από πολλούς λέγεται ότι όταν οι Μανιάτες έβλεπαν ένα πλοίο κοντά στις ακτές τους, παρακαλούσαν το Θεό να στείλει καταιγίδα ώστε να εξοκειλλει, για να αρπάξουν τα εμπορεύματά του. Μάλιστα ειρωνευόμενοι τους κληρικούς, όπως αναφέρθηκε, έλεγαν ότι αυτοί ανέπεμπαν τις σχετικές δεήσεις και είχαν μερίδιο από τα λάφυρα της αρπαγής. Ένα τέτοιο επεισόδιο διαρπαγής ναυαγισμένου πλοίου αναφέρει ο Πουκεβίλ³¹⁴: «Το 1786, το γαλλικό εμπορικό πλοίο “Η Καρδιά του Ιησού” με κυβερνήτη τον πλοίαρχο P. Madaille, έχοντας ναυαγήσει στο Γερολιμένα κοντά στον Κάβο Γκρόσσο, οδηγήθηκε μαζί με το πλήρωμά του στους Μπουλαριούς, ένα χωριό σε απόσταση τριών μιλίων, ιδιοκτησίας του Ηλία Μαντούβαλου. Το καράβι, τα παλαμάρια, η εξάρτυση³¹⁵ του πλοίου, καθώς και τα τόπια με τα υφάσματα τεμαχίστηκαν, χωρίστηκαν σε ίσα μερίδια και φορτώθηκαν στην πλάτη των γυναικών, που μετέφεραν ως και τα βαρέλια στα λιμέρια τους».

Οι Μανιάτες συνεργάζονταν με τους Μαλτέζους³¹⁶ πειρατές, οι οποίοι σέβονταν τα μανιάτικα πλοία, επειδή ήθελαν να βρискουν φιλικό καταφύγιο στη Μάνη όταν έπλεαν προς τα ανατολικά. Όπως ανέφερε ο Γάλλος πρόξενος στα Χανιά Peyssonnel³¹⁷, οι Τούρκοι κατασκεύαζαν πλοία στα Σφακιά και για να έχουν την ανοχή των Μαλτέζων πλήρωναν ένα φόρο σε χρήματα ή σε κερί το οποίο παρέδιδαν στους Μανιάτες και αυτοί το έδιναν στους δικαιούχους. Ακόμη, οι Μανιάτες καπετάνιοι έδιναν έναντι αμοιβής διαβατήρια σε πλοία τα οποία σέ-

314. Φ. Πουκεβίλ, Ταξίδι στην Ελλάδα, τόμ. Ε', Πελοπόννησος, έκδ. Τολίδη, Αθήνα 1997, σ. 411.

315. Εξάρτυση είναι ο πλήρης εφοδιασμός ενός οπλίτη με τα απαραίτητα σε αυτόν είδη. Εξάρτιση (εξαρτίζω) είναι η τοποθέτηση πάνω στο πλοίο όλων των αναγκαίων εξαρτημάτων για την πλεύση, εξοπλίζω, αρματώνω. Εδώ φαίνεται να είναι κακή απόδοση από τα γαλλικά.

316. Αλεξάνδρας Κραντονέλλη, ό.π., σ. 48 κ.ε. Γενικά για Μανιάτες πειρατές σσ. 46 κ.ε. και 230 κ.ε.

317. Αλεξάνδρας Κραντονέλλη, ό.π., σσ. 50 και 77.

βονταν οι πειρατές της Μάλτας, μερικές φορές μάλιστα παρουσιάζονταν αυτοί σαν ιδιοκτήτες. Καταχωρίζουμε ένα απόσπασμα από ένα τέτοιο διαβατήριο που διασώθηκε και ήταν γραμμένο την 1^η Σεπτεμβρίου 1753 από τον Δημητράκη Γρηγοράκη-Ληγοράκη, που φαίνεται ότι ήταν ο πατέρας του μετέπειτα Τζανήμπεη Γρηγοράκη:

«...δι' αυτό περικαλώ την εκλαμπρότη σας όταν καπιτάρει (συναντηθεί) να μην έχει καμίαν πείραξιν διατί και το καϊκι edικό μας και το βλησίδι (κεφάλαιο με το οποίο εμπορευόταν) edικό μας. Έτσι είμαι βέβαιος εις την καλήν σας αγάπην πως δεν θέλετε μου λείψει και μένω και εγώ ομπλιγάδος (υποχρεωμένος) εις ότι με γνωρίζετε μην έχοντας άλλο μένω εις τους ορισμούς σας. Δούλος της εκλαμπρότη σας.

Δημητράκης Γρηγοράκης»

Μετά το 1760 η χήρα τού Μανιάτη καπετάνιου Δημητράκη Γρηγοράκη και μητέρα τού Τζανήμπεη Γρηγοράκη είχε αναλάβει τη διαμεσολάβηση Μαλτέζων με τους Σφακιανούς και τους Τουρκοκρητικούς εμπόρους και εισέπρατε τις εισφορές τους, που προορίζονταν για το Τάγμα του Αγίου Ιωάννου της Μάλτας.

Μετά τα Ορλωφικά, 1770-1774, στην κυριότητα του Μιχαήλ Τρουπάκη³¹⁸ περιήλθε μια ρωσική γαλιότα, την οποία χρησιμοποίησε για πειρατεία ο Κωσταντής Κολοκοτρώνης και συνέλαβε ένα βενετσάνικο και ένα γαλλικό εμπορικό πλοίο. Ο Γάλλος έμπορος της Κορώνης Sauvaire τα εξαγόρασε έναντι 8.500 γροσίων, τα οποία παρέλαβε ο Μιχαλάκης Τρουπάκης. Για το λόγο αυτό το 1782, ενώ ήταν μπέης της Μάνης, κρεμάστηκε από τον Καπουδάν πασά ως ένοχος πειρατείας.

Κατά το Ρωσο-τουρκικό πόλεμο 1788-91 η αυτοκράτειρα της Ρωσίας Αικατερίνη Β' έστειλε στη Μεσόγειο το Λάμπρο Κατσώνη, για να κουρσεύει τα πλοία που μετέφεραν προϊόντα στην Τουρκία και να απασχολήσει τον τουρκικό στόλο του Αιγαίου, ώστε να μη μπορέσει να βοηθήσει το στόλο της Μαύρης Θάλασσας. Κοντά του πήγε ο Νικόλαος Ιω. Μαυρομιχάλης³¹⁹ με 80 άνδρες και για τις πειρατικές του ενέργειες γίνεται λόγος σε ιδιαίτερο κεφάλαιο. Όταν τα δύο κράτη Ρωσία και Τουρκία ειρήνευσαν, ο Λάμπρος Κατσώνης συνέχισε τον αγώνα του με στόχο την απελευθέρωση των Ελλήνων και κατέφυγε στο Πορτοκάγιο της Μάνης όπου έδωσε την τελευταία του μάχη.

318. Αλεξάνδρας Κραντονέλλη, ό.π., σ. 236. Από λάθος αναφέρεται ότι την πειρατεία εκείνη άσκησε ο Παναγιώτης Μούρτζινος-Τρουπάκης. Βλέπε σχετικό κεφάλαιο στο βιβλίο αυτό. Άλλοι Μανιάτες πειρατές που αναφέρονται ονομαστικά είναι: 1801 Παναγής Γρηγοράκης σ. 232. 1803 Λωβός ή Λωβιάρης σ. 233, 248. 1807 Δημήτρης Καλκανδής σ. 233 και Ηλίας Βοϊλής (ίσως Βοϊδής) σ. 234 και Γιάννης Πέρκος Κακαβούλης σ. 233. 1810 Σπύρος Μανιάτης σ. 235. 1811 Γιωργάκης Γιαννουζάκος σ. 236.

319. Αλεξάνδρας Κραντονέλλη, ό.π., σσ. 136, 140, 185, 208.

Με την κατηγορία της πειρατείας ο τότε μπέης της Μάνης Παναγιώτης Κουμουνδουράκης εγκλείστηκε το 1803 στις φυλακές του τουρκικού ναυστάθμου της Κωνσταντινούπολης, στο γνωστό «Μπάνιο», όπου και πέθανε.

Ο Άγγλος περιηγητής J. Morritt³²⁰ που επισκέφθηκε τη Μάνη το 1795 έγραψε για την πειρατεία: «...Κατά θάλασσαν οι αγώνες των Μανιατών είναι ακόμη περισσότερο ατελείωτοι. Αυτοί λυμαινόνται με τα πειρατικά τους πλοία κάθε γωνία των Κυκλάδων νήσων και του Μοριά, παίρνουν νόμιμα λάφυρα από κάθε πλοίο, που αδυνατεί να αντισταθή, ή διά νυκτός εισχωρούν στα χωριά των παραλίων και αρπάζουν ό,τι εύρουν. Τέτοιου είδους πλοία, που τα καλούν εδώ τράττες, είναι ένα πλήθος σε κάθε κολίσκο. Είναι στενόμακρα, σαν μονόξυλα. Δέκα, είκοσι και πολλές φορές τριάντα άνδρες, αρματωμένοι με ντουφέκια και πιστόλες, τα κάμνουν (κωπηλατούν) με μεγάλη ταχύτητα. Αλλά και μικρά κατάρτια με λατινικά (τρίγωνα) ιστία επίσης χρησιμοποιούνται, όταν οι άνεμοι είναι ευνοϊκοί. Κάθε καπετάνιος έχει ένα ή και περισσότερα από αυτά, όλοι εξασκούν ελεύθερα την πειρατεία, με τα ίδια αισθήματα που επικρατούσαν μεταξύ των ηρώων της Οδυσσεΐας και των πρώτων κατοίκων της Ελλάδος...».

Όταν το 1805 ο Άγγλος περιηγητής-κατάσκοπος W. M. Leake³²¹ επισκεπτόταν τη Μάνη, πήρε συνοδεία από τον Πετρούνη Μαυρομιχάλη και από την Τσίμοβα-Αρεόπολη βάδιζε νότια προς την Κακαβουλία. Περνώντας από το χωριό Πύργος του είπαν ότι οι κάτοικοι είναι διατεθημένοι εχθρικά απέναντι στους Άγγλους, επειδή εικοσιπέντε από τους κατοίκους του αιχμαλωτίστηκαν πρόσφατα στη Δήλο από τον άγγλο ναυτικό Capt. Donnelly και κατέληξαν φυλακισμένοι στην Κωνσταντινούπολη. Η παράδοση παρουσιάζει τα πράγματα πολύ διαφορετικά. Ο Donnelly έφθασε στον όρμο του Διρού και κάλεσε άνδρες να του διορθώσουν τη ζημιά που είχε από τη θαλοσσοταραχή. Όταν ήρθε η ώρα της πληρωμής, ο καπετάνιος τους είπε με υπεροψία ότι δεν έχει υποχρέωση να τους πληρώσει, διότι υπήρχε διμερής σύμβαση μεταξύ της Αγγλίας και της Τουρκίας για αμοιβαία εξυπηρέτηση των πλοίων. Οι Μανιάτες αντέδρασαν βίαια και αυτός τους συνέλαβε και τους κρέμασε³²².

Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης³²³ σε επιστολή του στη Φιλική Εταιρεία απέδωσε την πειρατεία των Μανιατών στους εμφύλιους πολέμους: «...η πολιτική των τυράννων, μη δυναμένη με τα όπλα να κατορθώσει τον σκοπόν της, επρόστρεξεν

320. J. M o r r i t t, The district of Maina. In Robert Walpole: Travels in various countries of the East, being a continuation of memoirs relating to European and Asiatic Turkey, σ. 42.

321. W. M. L e a k e, Travels in the Morea, London 1830, τόμ. Α', σ. 285.

322. Κ. Δ. Κ ά σ σ η, Ο οπλισμός και το αξιόμαχο των Μανιατών σύμφωνα με ξένους περιηγητές κατά τη δεύτερη τουρκοκρατία, Κ.Ν.Ε. – Ε.Ι.Ε., Μάνη, μαρτυρίες για το χώρο και την κοινωνία. Περιηγητές και επιστημονικές αποστολές, Αρεόπολη-Λιμένας 1993, σελ. 600.

323. (Κ. Ζ η σ ί ο υ)-Ανωνώμου, Οι Μαυρομιχάλοι, Εν Αθήναις 1903, σ. 53-54.

εις τα μηχανουργήματα, έσπειρε την διχόνοιαν μεταξύ των εγκρίτων με την υπόσχεσιν της ηγεμονείας, και με την συνεχή αλλαγίην των εις αυτήν έκαμε να ανάψη ο εμφύλιος πόλεμος, όστις εγένετο τόσον ολέθριος, όσον οι πολεμούντες ήτο πτωχοί, και, δια να τον εξακολουθήσωσι, μην έχοντες άλλους τρόπους, εδίδοντο εις την πειρατικήν, δια να λαμβάνωσι τα μέσα· και ούτως επέφερεν εις την δυστυχή πατρίδα μας όλα τα κακά της παντελούς ενδείας και ελλείψεως και αυτών των αφεύκτων, προελθόντα από την παραμέλσιν της καλλιέργειας των ολίγων προϊόντων του τόπου...».

Το αξιόμαχο των Μανιατών

Η ιδέα της οικογενειακής τιμής και της προσωπικής αξίας του, την οποία εμφυσούσε στα παιδιά της η Μανιάτισσα μάνα, μαζί με την ανάγκη για αυτοπροστασία σε ένα τόπο που ίσχυε το δίκαιο του ισχυροτέρου και ακόμη με την υποχρέωση για γδικιωμό των χαμένων συγγενών, έκαναν τον Μανιάτη έμπειρο χειριστή των όπλων και γενναίο αγωνιστή.

Ο Μανιάτης, ο οποίος ζούσε σε μια κοινωνία χωρίς νόμους, χωρίς διοικητικές αρχές που να διαθέτουν εκτελεστική δύναμη, ένωθε ανυπεράσπιστος και όφειλε να είναι πάντοτε έτοιμος να προστατεύσει τον εαυτόν του και την οικογένειά του. Δεν έμενε όμως άλλος τρόπος αυτοπροστασίας και άμυνας σε έναν τόπο ανασφαλής και επικίνδυνο παρά η εμπειρία στα όπλα και παράλληλα η συσπείρωση πολλών ατόμων, ώστε να είναι πιο αποτελεσματική η ένοπλη άμυνά τους. Αυτός ήταν ο λόγος που παραδοσιακά οι Μανιάτες ήταν οργανωμένοι σε οικογένειες ή σε συντροφίες οικογενειών και συνήθιζαν να ασκούνται στα όπλα από την παιδική τους ηλικία.

Σε χρονιές δύστυχες, που η γεωργική παραγωγή ήταν μικρή, ο Μανιάτης ήταν υποχρεωμένος να αναζητήσει πόρους από άλλες πηγές. Αναγκαζόταν να εργάζεται σε εύφορες περιοχές, όπως η Μεσσηνία ή το Έλος, άλλοτε όμως κατέφευγε σε επιδρομές ή πειρατεία για να συμπληρώσει το εισόδημά του. Ο Παναγιώτης Μούρτζινος, το 1813, είπε στον Άγγλο περιηγητή C. R. Cockerell³²⁴ ότι: «...Όταν οι καιροί ήταν δύσκολοι και δεν γινόταν λάδι έκανε πόλεμο με τους γείτονές του και είτε τους λήστευε, είτε τους εξεβίαζε. Ο γέροντας με διαβεβαίωσε ότι κάποιο χειμώνα έφερναν πίσω από 1.000 έως 1.500 πιάστρα την ημέρα». Οι εμφύλιες διαμάχες, οι αρπαγές και η πειρατεία εξασκούσαν τους Μανιάτες στον πόλεμο και τους καθιστούσαν απαραίτητους, όσο κανέναν άλλον, στο μελλοντικό πόλεμο της ανεξαρτησίας.

324. C. R. Cockerell, Travels in Southern Europe and Levant, London 1903, σ. 96. Σοφ. Καπετανάκης, Οι εντυπώσεις του Άγγλου περιηγητή C. R. Cockerell από τους Δολούς και την Καρδαμύλη, Ιθάκη 29-30(1990)69.

Η Μανιάτισσα, που ήταν ο φορέας της παράδοσης, μέσα σε ένα πειθαρχημένο οικογενειακό περιβάλλον, γαλουχούσε τα παιδιά της με την ιδέα των υποχρεώσεων απέναντι στη γενιά και την προσωπική περηφάνια. Ήθελε τα αγόρια της να γίνουν γενναίοι, να αντιμετωπίζουν με θάρρος τον κίνδυνο και να μην έχουν δισταγμό να αναμετρηθούν με αντιπάλους.

Τα μοιρολόγια που άκουγε το Μανιατόπουλο από την παιδική του ηλικία, να κάνουν κριτική στους νεκρούς, να υμνούν το θάρρος και να καταδικάζουν τη δειλία, του δημιουργούσαν το πρότυπο που θα έπρεπε να ακολουθήσει στη ζωή του. Με περισσή περηφάνια η λεβεντογέννα μάνα καυχιέται πως οδήγησε το παιδί της στο δικιωμό του πατέρα του³²⁵:

*κ' ήτα ακόμ' αδίκιωτος, γιατ' ήτα τα παιδιά μικρά
κ' εγώ τα χαϊδανάσταινα, να μεγαλώσουν λήγορα
να πάρουνε το δίκιο τους, το δίκιο του πατέρα τους
οπού τον εσκοτώσασι άδικα και παράλογα.*

Το παιδί μέχρι τα επτά-οκτώ του χρόνια έμενε κοντά στη μητέρα του και «χαϊδανασταινόταν» με τα κοινωνικά και οικογενειακά επιτάγματα που του εμφυσούσε. Στη συνέχεια ακολουθούσε τον πατέρα του, όπου κι αν πήγαινε, είτε για δουλειά ή για φονικό. Δεν ήταν σπάνιο θέαμα να ακολουθεί το νεαρό βλαστάρι τον πατέρα, κουβαλώντας στον ώμο του ένα τουφέκι. Ήξερε καλά να το γεμίζει γρήγορα και να το δίνει στον πατέρα του, διότι στα πρώτα χρόνια μόνον αυτός πυροβολούσε, μέχρι να μεγαλώσει το παιδί και να μάθει καλά τη χρήση των όπλων. Ήταν ένας τρόπος ο Μανιάτης με τον ανήλικο γιό του να αποτελούν ένα σύνολο δύο πολεμιστών³²⁶.

Δεν ήταν μόνο τα αγόρια που ασκούσαν στα όπλα αλλά και τα κορίτσια. Ο Άγγλος περιηγητής J. Morrilt³²⁷ αναφέρει: «...Υπάρχουν αγροί κοντά σε κάθε χω-

325. Α. Κουτσιλιέρη, Μοιρολόγια της Μάνης, Αθήνα 1997, σ. 163, στιχ. 6-13.

326. Στα Ορλωφικά ο Γιάννης Μαυρομιχάλης πιθανώς πρώτα πήγε στο Δερβέني και μετά πολέμησε στο Νησί μαζί με το μικρό γιό του, το Γεώργιο, τον οποίον αφού αιχμαλώτισαν οι Τούρκοι, τον εξισλάμισαν και σταδιοδρόμησε ως αξιωματικός του τουρκικού ναυτικού. Με τον τουρκικό στόλο επισκέφθηκε τη Μάνη και βοήθησε να πάρει το Μπεηλίκι ο ανιψιός του Πετρούνης, ο γνωστός Πετρόμπεης. Γ. Β. Νικολάου, Οι επιχειρήσεις των Ρώσων και των Μανιατών για την κατάληψη του κάστρου της Κορώνης κατά τα Ορλωφικά, όπως τις κατέγραψε ο Γενικός πρόξενος της Γαλλίας στην Κορώνη Α. -Α. Lemaire, Μεσσηνιακό Ημερολόγιο 4(2010)46. Σ. Β. Κουγέα, Συμβολαί εις την ιστορίαν της υπό τους Ορλώφ Πελοποννησιακής επαναστάσεως (1770), Πελοποννησιακά 1(1955)83 κ.ε.

327. J. Morrilt, The district of Maina. In Robert Walpole: Travels in various countries of the East, being a continuation of memoirs relating to European and Asiatic Turkey, σσ. 41, 48, 52. B. S. Morrilt, The letters of J. Morrilt of Rockeby, descriptive of journeys in Europe and Asia Minor in the years 1794-6, London 1914, σ. 205.

ριό, όπου τα αγόρια ασκούνται στη σκοποβολή και ακόμη τα κορίτσια και οι γυναίκες λαμβάνουν μέρος σε αυτή την πολεμική γιορτή...» και παρακάτω: «...Μας έδειξαν το σημείο όπου τα παιδιά του χωριού διδάσκονται τη χρήση του όπλου και είδαμε ότι εξασκούνται από τα δέκα χρόνια τους ή ακόμη από τα οκτώ. Μια ομάδα από κορίτσια και γυναίκες στην πλατεία του χωριού πετούσαν λιθάρια και πυροβολούσαν σε ένα σημάδι και φαίνονταν πολύ εξασκημένες. Η όψη τους ήταν λεπτή με ζωντάνια, αλλά ούτε το πρόσωπό τους ήταν περισσότερο αγριωπό ή αρρενωπό σε σχέση με τις νωθρές και αποχαυνομένες χωριάτισες. Ο αρχηγός της Καρδαμύλης μας βεβαίωσε, ότι στις μικροσυμπλοκές όχι μόνο μια φορά ακολουθούσαν τους πατέρες τους και αδελφούς τους στα πεδία των μαχών και ότι οι άνδρες προθυμοποιούνταν να διακριθούν μπροστά στα μάτια των γυναικών τους και να μην αποφεύγουν τον κίνδυνο...».

Θα πρέπει όμως να αναφερθεί ότι οι άλλοι Πελοποννήσιοι δεν είχαν καθόλου εμπειρία των όπλων και του πολέμου, διότι η οπλοφορία ήταν απαγορευμένη. Στα πρώτα βήματα της ελληνικής επανάστασης, όταν έβλεπαν τους Τούρκους να πλησιάζουν και πριν να φθάσουν σε απόσταση βολής πυροβολούσαν και στη συνέχεια έφευγαν και σκοτώνονταν από τους Τούρκους που τους καταδίωκαν. Αυτή ήταν η αιτία που οι άμαχοι Μοραίτες ήθελαν να είναι συμπολεμιστές των Μανιατών, και να παραδειγματίζονται από αυτούς. Ο Αμβρόσιος Φραντζής³²⁸ αναφερόμενος στην πολιορκία του κάστρου της Κορώνης γράφει: «...είναι δε αληθές ότι οι Μανιάται edίδασκον κατ' αρχάς τους Έλληνες της Κορώνης πώς να προφυλάττονται εις τας μάχας, και πώς να μεταχειρίζονται τα όπλα, έως ου ιδόντες τους τρόπους αυτούς, εξασκηθέντες δι' ολίγας ημέρας...».

Μετά την περιγραφή της πρώτης μάχης του Βαλτετσίου, της 24 Απριλίου 1821, που κατέληξε σε διάλυση του Ελληνικού στρατοπέδου, ο Φωτάκος σημειώνει: «...οι Έλληνες edίδαν την αρχηγίαν εις τους Μανιάτας καπεταναίους, τον Κυριακούλη και Ηλία Μαυρομιχάλη, και τον Μούρτζινον ως μάλλον εμπειροπολέμους, όταν αυτοί ευρίσκοντο εις τα στρατόπεδα, διότι και οι Τούρκοι τους εφοβούντο. Εις αυτούς ως ανωτέρους υπάκουαν οι Έλληνες, και αυθορμήτως τους edίδαν και τροφήν...».

Στις 27 Απριλίου 1821 ο Σπετσιώτης πλοίαρχος Γεώργιος Πάνου από τη Μονεμβασία έγραψε στους προκρίτους του νησιού του³²⁹: «...αν στοχάζεσθε καμίαν ανάγκην, εγώ σας υπόσχομαι από εδώ διακοσίους καλούς Μανιάτας να βάλω εις το καράβι μου δια να έλθουν εις το Άργος· όμως αυτοί θέλουν πληρωμήν από δύο μηνιάτικα από τριάντα γρόσια τον κάθε μήνα. Εγώ καθώς τους είδα αυτούς, αυτοί είναι παλληκάρια, και τώντι δι' αυτήν την τέχνην, και είναι χρεία να συστηθή

328. Α μ β. Φ ρ α ν τ ζ ή ς, ό.π., τόμ. Α', σ. 344.

329. Α ν ά ρ γ. Α. Χ. Α ν ά ρ γ υ ρ ο υ, Τα Σπετσιωτικά, τόμ. Β', Πειραιεύς 1925, σ. 215.

μια καλή κολώνα δια όθεν είναι χρεία να φθάσουν από αυτούς. Πριν έλθωμεν ημείς εδώ πενήντα Μανιάται απ' έξω από το γεφύρι εδώ οπού στεκόμεθα, επολέμησαν με τριακοσίους πενήντα Μπαρδουνιώτας και Μονεμβασίτας· και αν δεν έμβαιναν εις το γεφύρι εις την Μονεμβασίαν όλους τους έτρωγαν, με όλον όπου καθείς εσκότωνε τον Τούρκον εκαθότανε να τον γδύση, και έπειτα να πιάση άλλον και πάλιν εσκότωναν τριάντα. Και αν αγαπάτε τους διακοσίους οπού σας είπα ή παραπάνω, μου στέλνετε άσπρα και τους πιάνω και τους φέρνω, ειδέ και η ευγένειά σας δεν το ευρίσκει εύλογον, ας μείνη...».

Με την εμπειρίαν του πολέμου που είχαν οι Μανιάτες και με τη φήμη που τους συνόδευε συσπείρωναν τους άλλους Πελοποννήσιους γύρω τους, τους δίδασκαν την τέχνη της μάχης και γινόντουσαν όλοι μαζί ένα αξιόμαχο σύνολο. Ενώ οι Μοραΐτες δειλίαζαν μπροστά στους Τούρκους, οι Τούρκοι φοβούνταν τους Μανιάτες. Αυτή είναι μια σημαντική συμβολή των Μανιατών στην επανάσταση του 1821, που δεν επισημαίνεται όσο θα έπρεπε από τους ιστοριογράφους μας. Χωρίς τους εμπειροπόλεμους Μανιάτες η επανάσταση από τα πρώτα βήματά της θα πνιγόταν στο αίμα των απόλεμων Πελοποννησίων.

Μερικοί αμφισβητούν τη γενναιότητα και ελαχιστοποιούν την προσφορά των κατοίκων της Μάνης στην επανάσταση. Αν όμως οι Μανιάτες στη αρχή της επανάστασης δεν υπερείχαν των άλλων Ελλήνων σε ανδρεία, πολεμική εμπειρία και αποτελεσματικότητα, τότε γιατί στη πολιορκία της Τριπολιτζάς τους τροφοδοτούσαν και τους μισθοδοτούσαν οι άλλοι Μοραΐτες; Αν δεχθούμε ότι οι Μανιάτες δεν κρίνονταν απαραίτητοι, τότε θα πρέπει να θεωρηθούν ανόητοι αυτοί που είχαν αναλάβει τα έξοδά τους.

Έχει χυθεί πολύ μελάνη για την ημερομηνία και τον τόπο της έναρξης της επανάστασης του 1821, εκείνο που αποφεύγουν όλοι να θίξουν είναι ότι και ο κορμός του αγώνα της εθνεγερσίας στα πρώτα βήματά του στηρίχτηκε στη Μάνη με τους εμπειροπόλεμους Μανιάτες. Ήταν οι μόνοι που μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τους Τούρκους. Χωρίς τη συμμετοχή οποιασδήποτε πόλης, είτε των Καλαβρύτων ή της Πάτρας, η επανάσταση θα διαδιδόταν σε όλο το Μοριά, αφού θα έμπαινε μπροστά η Μάνη. Αν όμως αδρανούσαν οι Μανιάτες, το 21 θα έμενε ένα αποτυχημένο τοπικό στασιαστικό επεισόδιο, χωρίς να γενικευθεί και να προοδεύσει.

Η στρατολογία στη Μάνη

Στη Μάνη δεν είχε εφαρμογή η υποχρεωτική στρατολογία. Ήταν κι αυτό ένα δείγμα της ελευθερίας που απολάμβανε ο Μανιάτης. Στον πόλεμο τον ωθούσε ο πατριωτικός ενθουσιασμός, η θρησκευτική πίστη, η εχθρική απειλή ή ο μισθός και τα λάφυρα. Τον ενθουσιασμό του όμως βαθμιαία έφθειρε το σαράκι των πο-

λιτικών αντιθέσεων, η πλεονεξία των ισχυρών και η αδικία των μικρών από την κατανομή των λαφύρων μεταξύ των ηγετών.

Όλες οι πληροφορίες συνηγορούν στο ότι οι Μανιάτες προ του κοινού εχθρού παραμέριζαν τις μεταξύ τους αντιπαλότητες και ενωμένοι πολεμούσαν κάθε επίβουλο της ελευθερίας τους, της πίστης τους, της τιμής τους και της περιουσίας τους. Ο Νικήτας Νηφάκης³³⁰, ο γνωστός ριμαδόρος της Μάνης, που έζησε πριν από την επανάσταση του 1821, αφού τους καταλογίζει μύρια ελαττώματα, καταλήγει με τους ακόλουθους στίχους:

*Αλλ' όταν τις αλλόφυλος, αν ήθελε θελήση
να έλθη στην πατρίδα τους για να τους πολεμήση,
ετότες συμφωνούν ευθύς και τρέχουν σαν θηρία
να δείξουν την ανδρεία τους και την ελευθερία.*

Βέβαια δεν υπήρχε η ίδια προθυμία όταν επρόκειτο για πόλεμο «υπέρ βωμών και εστιών» ή για μια εκστρατεία πέρα από τα σύνορα της Μάνης. Στην τελευταία περίπτωση αποτελούσαν σημαντικά κίνητρα η μισθοδοσία και η συλλογή λαφύρων. Ιδιαίτερα την εποχή εκείνη που η λαφυραγωγία³³¹ παρουσιαζόταν σε όλους τους στρατούς της Ανατολής, πολύ δε περισσότερο στα άτακτα σώματα. Να σημειωθεί ότι για τους φτωχούς Μανιάτες η πολεμική λεία μπορούσε να δώσει μια πρόσκαιρη λύση στην ανέχειά τους. Λέγεται ακόμη ότι στη Μάνη τα λάφυρα αποτελούσαν μια απόδειξη της ανδρείας τους και με υπερηφάνεια τα επιδείκνυαν³³².

Το 1614 οι Τούρκοι εισέβαλλαν στη Μάνη από την Ανατολική της πλευρά και προχώρησαν νοτιότερα λεηλατώντας και αιχμαλωτίζοντας, ό,τι εύρισκαν μπροστά τους μέχρι το Πορτοκάγιο. Στις μάχες αυτές στις οποίες οι Μανιάτες είχαν σημαντικές απώλειες, οι κάτοικοι του Οιτύλου δεν συμμετείχαν³³³. Υποχρεωτική στρατολογία δεν γινόταν στη Μάνη, αφού δεν υπήρχε κάποια κεντρική εκτελεστική δύναμη.

330. Σ. Β. Κουγέα, Νικήτα Νηφάκη: Μανιάτικα ιστορικά στιχουργήματα, Αθήνα 1964, σ. 47.

331. Το 1618 στις συμφωνίες των Μανιατών με το δούκα του Νεβέρ η παράγραφος 8 αναφέρει: «Όλαι αι κινηταί περιουσίαι των Τούρκων θα ανήκωσιν εις εκείνους οίτινες ήθελον καταλάβη αυτάς δια των όπλων». Α. π. Δ. α. σ. κ. α. λ. ά. κ. η, Η Μάνη και η Οθωμανική Αυτοκρατορία, σ. 58.

332. Ο Πέτρος Κουτήφαρης έγραψε: «...επέστρεφον να λάβουν μικράν άνεσιν εις τας εστίας των φέροντες τα εχθρικά λάφυρα εις απόδειξιν των ανδραγαθιών των...», και «... Πεσούσης της Ακροκορίνθου κατά τα τέλη Μαρτίου (1822) επέστρεψεν ο πατήρ με τους υπ' αυτόν φέρων και ωφέλειαν μετρίας ποσότητος λαφύρων και δύο Οθωμανούς και μία Οθωμανίδα γραϊάν...». Γιάννη Αναπλιώτη, Πέτρου Κουτήφαρη: Ιστορικά σημειώσεις, «Αρχεϊόν» Καλαμάτας, 38-39(1959)198 και 199.

333. Κ. Μέρτζιου, Η Μάνη εις τα Αρχεία της Βενετίας, Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)105.

Το 1615, όταν ο δούκας του Νεβέρ ετοιμαζόταν να εκδιώξει τους Τούρκους από την Ευρώπη και να επανιδρύσει τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, ζήτησε τη συνεργασία των Μανιατών. Αυτοί, στις έγγραφες συμφωνίες³³⁴ που ακολούθησαν, αναλάμβαναν την υποχρέωση να ετοιμάσουν δέκα χιλιάδες στρατιώτες τους οποίους θα τροφοδοτούσαν μόνοι τους. Επρόκειτο δηλαδή για μια γενική επιστράτευση όλων των ανδρών της Μάνης και των γύρω χωριών. Ο σχεδιασμός αυτός δεν έφθασε στην πραγμάτωση, αλλά μπορεί να αμφιβάλει κανείς, αν θα πετύχαιναν αβίαστα μια γενική κινητοποίηση όλων των Μανιατών εκτός των συνόρων τους.

Ως μισθοφόροι οι κάτοικοι της Μάνης πήγαν πολλές φορές να πολεμήσουν μακριά από την ιδιαίτερη πατρίδα τους σε ξένες χώρες και γυρίζοντας έφεραν μαζί τους χρήματα, λάφυρα και στοιχεία πολιτισμού. Το 1547 αρχηγός του στρατοπέδου των «στρατιωτών» (επαγγελματίες μισθοφόροι πολεμιστές) στη Μάνη ήταν ο Θωμάς Λιβέρης ή Λαγός³³⁵. Σε μια αναφορά της 20ης Απριλίου 1615 από τον Προβλεπτή της Κερκύρας στο Δόγη σημειώνεται³³⁶: «...προσεφέρθη ο κύριος Αντώνιος Κοντόσταβλος, πρόκριτος Ζακύνθου, αρκετά πλούσιος, να συγκεντρώση δια την Υμετ. Γαληνότητα τριακοσίους και πλέον άνδρας από τη Μάνην...». Ακολούθησαν πολλές ακόμη περιπτώσεις στρατολογίας μισθοφόρων Μανιατών³³⁷.

Το 1670 για να αποτραπεί μια πολεμική αναμέτρηση μεταξύ Μανιατών και Οθωμανών, με τη μεσολάβηση του Λιμπεράκη Γερακάκη χτίστηκαν από τους Τούρκους τα κάστρα της Κελεφάς και της Ζαρνάτας. Το 1673 ο Γερακάκης επαναστάτησε και κάλεσε σε βοήθεια πειρατές Γάλλους και Μαλτέζους, για να εκπορθήσουν το κάστρο της Ζαρνάτας, στους οποίους υποσχέθηκε³³⁸ ότι θα παρέτασσε 5.000-6.000 Μανιάτες, αλλά συγκέντρωσε μόνο 600. Η επιχείρηση απέτυχε, διότι προφανώς σχεδιάστηκε με την υπόθεση ότι θα μετείχαν του πολέμου

334. J. B u c h o n, Nouvelles recherches Historiques, tome premier, Paris 1845, σελ. 263. «... promettent ceux de Brasso de Maine, bras de Vitulo, bras de Tigeo (Ζυγού) et de Calamato, tous unis et confederes...». Σ τ ε φ. Π α π α δ ό π ο υ λ ο υ, Η κίνηση του δούκα του Νεβέρ Καρόλου Γονζάγα για την απελευθέρωση των Βαλκανικών λαών (1603-1625), Θεσσαλονίκη 1966, σ. 38, όπου το «Tigeo» αποδίδεται ως «Ταϋγέτου». Α π. Δ α σ κ α λ ά κ η, Η Μάνη και η Οθωμανική Αυτοκρατορία, σ. 55. «...Υπόσχονται οι κάτοικοι του βραχίονος της Μάνης, Οιτύλου, Γυθείου και Καλαμάτας εν πλήρει ενώσει να υποστηρίξωσι την κάθοδον εις την χώραν των της Αυτού Εξοχότητος με δέκα χιλιάδας άνδρας ωπλισμένους και διατρεφομένους δι' εξόδων των...». Το «Tigeo» αποδίδεται ως «Γυθείου», αλλά τότε το Γύθειο δεν υπήρχε, δηλαδή απέναντι από το νησί Μαραθονήσι δεν υπήρχε οικισμός, ούτε χρησιμοποιούσε κανείς το αρχαίο όνομα Γύθειο. Πρέπει να αποδοθεί ως «Ζυγού».

335. Κ. Σ ά θ α, Έλληνες στρατιώται εν τη Δύση, σ. 264.

336. Κ. Μ έ ρ τ ζ ι ο υ, ό.π., σ. 109.

337. Κ. Μ έ ρ τ ζ ι ο υ, ό.π., σ. 114-5, 119, 122, 134.

338. Α. Κ ρ α ν τ ο ν έ λ λ η, Ιστορία της πειρατείας στους μέσους χρόνους της Τουρκοκρατίας 1538-1699, σ. 292 και Κ. Μ έ ρ τ ζ ι ο υ, ό.π., 1(1972)162 κ.ε.

όλοι οι κάτοικοι της Έξω Μάνης. Τελικά όμως παρουσιάστηκε μικρός αριθμός εθελοντών, που ήταν ανεπαρκής για την επιτυχία της πολιορκίας.

Οι Έλληνες στην προετοιμασία των Ορλωφικών φαντάστηκαν ότι όλοι οι Πελοποννήσιοι θα λάμβαναν μέρος στην επανάσταση και ότι ο αριθμός τους θα έφθανε τις 100.000 άνδρες. Από τη Λακωνία μαζί με τη Μάνη, από όπου υπολόγιζαν σαφάντα περίπου χιλιάδες, είδαν να συγκεντρώνονται μόνο μερικές εκατοντάδες.

Ο Πιέρος Τζαν. Γρηγοράκης-Μαγγιόρος, πήγε στους Ρώσους που ήταν στα Επτάνησα, και το 1805 στρατολόγησε 500-600 Μανιάτες και του απονεμήθηκε ο βαθμός του Μαγγιόρου. Ως υπαρχηγός είχε τον αδελφό του Γεώργιο και το γιό του Τζανέτο. Αναφέρεται ακόμη ότι, το 1806 έγινε νέα στρατολογία Μανιατών για την Κέρκυρα, όπου παρέμειναν μέχρι τον επόμενο χρόνο³³⁹.

Στα Επτάνησα στους στρατούς των Ρώσων και των Άγγλων υπηρέτησε επί κεφαλής ομάδα Μανιατών και ο Ηλίας Χρυσοσπάθης από το Κοτρώνη του Ζυγού της Μάνης³⁴⁰. Σε αναφορά του στις 30 Ιανουαρίου 1825 έγραψε³⁴¹: «...Επειδή και η φυσική μου διάθεση εκλίνει πάντα εκ νεαρής μου ηλικίας εις τα πολεμικά τακτικά, ως μη έχουσα η Πατρίς ιδίαν εξουσίαν και στρατεύματα, επορεύθην εις ξένην εξουσίαν και εμβάς εις την εκεί στρατιωτικήν δούλευσιν, εις μεν τους Άγγλους ηξιώθην εις τον του Καπιτάνου βαθμόν, εις δε τους Ρώσους εις τον του Μαγγιόρου, ως τα ανά χείρας μου αποδεικτικά μαρτυρούν...».

Στους υπολογισμούς του Αναγνωσταρά³⁴² για λογαριασμό της Φιλικής Εταιρείας υπολόγιζαν στη συμμετοχή του συνόλου των ανδρών της Μάνης. Η προσέλευση όμως ήταν περιορισμένη. Ενώ για την καπετανία της Καστάνιας του Δουράκη υπολογιζόταν μια δύναμη 400-500 ανδρών, φαίνεται ότι μόνο 100 πήγαν με το Γεώργιο και Παναγιώτη Δουράκη³⁴³ στην απελευθέρωση της Καλαμάτας και ασφαλώς λιγότεροι θα συνέχισαν στην πορεία για την Καρύταινα.

Μπορούμε να πούμε ότι, στα χρόνια της τουρκοκρατίας, ο πόθος της λευτεριάς ενθουσίαζε όλους τους υπόδουλους Έλληνες. Ο αριθμός όμως αυτών, οι οποίοι δεν θα περιορίζονταν μόνο στα λόγια, αλλά θα συμμετείχαν στις πολεμικές επιχειρήσεις δεν ήταν πολύ μεγάλος. Γι' αυτό και ο αριθμός των οπλιτών, που ακολούθησαν τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και όλους τους καπετάνιους της Δυτικής Μάνης στην απελευθέρωση της Καλαμάτας, δεν υπερέβαινε τις 3.000, ενώ θα έπρεπε να είναι υπερδιπλάσιος³⁴⁴.

339. Α ν ω ν ύ μ ο υ, Ιστορικά αλήθεια συμβάντων τινών της Μάνης, Αθήνα 1858, σ. 21.

340. Α λ. Χ ρ υ σ ο μ ά λ λ η, Ηλίας Χρυσοσπάθης, Ιθώμη 17(1977)27 κ.ε.

341. Γ Α Κ, Εκτ., φάκ. 58, έγγρ. 025.

342. Ι. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, Δοκίμιον Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασεως, τόμ. Α', σ. 213.

343. Α ρ χ. Α γ ω ν. Ε θ ν. Β ι β λ ι ο θ. Ε λ λ ά δ ο ς (Α.Α.Ε.Β.Ε.), Κουτί 51, φάκ. αριθ. 35.

344. Α μ β. Φ ρ α ν τ ζ ή, τόμ. Α', σ. 327, «Οι ελπίζοντες εταιριστάι και λοιποί εις τους κατοίκους της Μάνης ψεύσθησαν των ελπίδων των έπειτα, καθότι οι περί ων ο λόγος

Ίσως οι υπάρχουσες οικογενειακές εχθρότητες στη Μάνη να αποτελούσαν ένα σημαντικό πρόβλημα για την εκστρατεία. Η απομάκρυνση από τον τόπο τους μπορούσε να δώσει ευκαιρία στις αντίπαλες οικογένειες να βλάψουν τους συγγενείς τους. Ακόμη, εμείς σήμερα δεν μπορούμε να κατανοήσουμε τον τρόπο της σκέψης τους, διότι ίσως τότε η προστασία της οικογένειας να προηγείτο του πατριωτικού καθήκοντος. Η έννοια της πατρίδας που παρέχει προστασία στα παιδιά της δεν υπήρχε τότε. Πρωταρχικά εκείνη την εποχή πολεμούσαν τους Τούρκους ως αλλόθρησκους ή καταπιεστές και κατά δεύτερο λόγο ως αλλοεθνείς.

Ο Θ. Κολοκοτρώνης³⁴⁵, ο οποίος φαίνεται ότι είχε επίγνωση καλύτερα από οποιονδήποτε άλλον των δυσκολιών στρατολογίας, ήθελε η συνέλευση των Καλτετζών να εγκαθιδρύσει στρατιωτική κυβέρνηση και να επιβάλλει την υποχρεωτική στράτευση.

Στη Μάνη δεν υπήρχε η δυνατότητα υποχρεωτικής στράτευσης. Συνήθως οι αρχηγοί στρατολογούσαν συγγενείς και φίλους και ακόμη όσους άλλους πήγαιναν από πατριωτικό ενθουσιασμό ή διότι κινδύνευε η ιδιαίτερη πατρίδα τους. Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης³⁴⁶ από την Καλαμάτα στις 13 Απριλίου 1821, τρεις ημέρες μετά τη διάλυση του στρατοπέδου στη Βλαχοκερασιά, έγραφε στον Αντώνμπεη Γρηγοράκη: «Όθεν βιάσατε καθ' όλους τους τρόπους δια να κινηθώσιν εξάπαντος...».

Ο Φωτάκος³⁴⁷ γράφει: «...εις δε την πολιορκίαν της Τριπολιτσάς εδόθησαν κατά πρώτον μισθοί εις τους Μανιάτας, διότι ήσαν πτωχοί, δια να αφήσουν ξοι-

απλοί Μανιάται όχι μόνον δεν εστρατολόγουν αμισθί, αλλά και στρατολογούντες, ήθελον να συνάζουν ως λάφυρα και τα πλέον μηδαμινά, ακόμη ελαφυραγώνουν και τας αγίας εικόνας εκ των Χριστιανικών οικογενειών».

345. Ο Καν. Δελγιάννης, Απομνημονεύματα, τόμ. Α', σ. 224, γράφει ότι ο Θ. Κολοκοτρώνης διαφώνησε με το σύστημα που έγινε δεκτό στις Καλτετζαίς, διότι ο ίδιος ήθελε «...εν Γκοβέρνο Μιλιτάρε (στρατιωτική κυβέρνηση) και επειδή δεν ησηκούσθη δεν ηθέλησε να υπογραφθή». Την άποψη αυτή επιβεβαιώνει και ο φίλος του Ν. Σπηλιάδης, ό.π., τόμ. Α', σ. 121, ο οποίος γράφει: «...Ο Κολοκοτρώνης θεωρεί αναγκαίον να συγκεντρώση περί αυτόν τα όπλα της επαρχίας Καρυταίνης, δια να δυνηθή να βάλη τάξιν εις τα του πολέμου, να υποχρεώνη τους Έλληνας εις την πειθαρχίαν και να κάμη αποτελεσματικά κινήματα κατά του εχθρού. Θεωρεί ωσαύτως αναγκαίον να έχη μεθ' εαυτού τον Μούρτζινον με τριακοσίους Μανιάτας ως σωματοφύλακας, δια να κινείται εν ασφαλεία, όπου ο κίνδυνος, και να ενεργή και να διατάττη ασυστόλως ό,τι το συμφέρον της πατρίδος υπαγορεύει...».

346. Α.π. Δασκαλάκης, Αρχαίοι Τζωρτζάκη - Γρηγοράκη, σ. 85. Ο Πιέρος Μπετζαντές Γρηγοράκης από το Λέμιονα του Έλους την 1 Απριλίου 1821 έγραψε στον ανιψιό του τον καπ. Γιωργάκη Αντωνάκο-Γρηγοράκη να στέλνουν στον Άγιο Νικόλαο Μονεμβασίας εφόδια για τους πολιορκητές του φρουρίου, θέλει δε το ψωμί να είναι φρυγμένο και γράφει: «...και ξεκόμπισέ τους ευτόνους όπου τρέχουνε ευτούθε να έλθουνε στα σπίατα να κάνουν δουλειά, άντρες γυναικες, ότι θ' αρχινιστή και ξύλο εις εδαύτους...», ό.π., σ. 76.

347. Φωτάκος, ό.π., σ. 146. Επίσης αναφέρεται ότι τους Μανιάτες που ακολουθούσαν τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη στην πολιορκία της Τριπολιτσάς πλήρωνε ο Δημ. Υψηλάντης, Δ. Κόκκινου, Η Ελληνική Επανάσταση, έκδ. «Μέλισσα», Αθήναι 1957, τόμ. Β', σ. 249. Ο

κονόμησιν εις τας οικογενείας των και να ακολουθούν τον πόλεμον». Η μισθοδοσία έγινε απαραίτητη στη διάρκεια των εμφυλίων συγκρούσεων. Η στρατολογία στη Μάνη την εποχή των αδελφοκτόνων πολέμων είχε γίνει δύσκολη, διότι οι Μανιάτες είχαν εξαπατηθεί πολλές φορές από τους αρχηγούς τους και ζητούσαν προκαταβολικά το μηνιαίο μισθό τους³⁴⁸.

Η απαίτηση μισθού από τους Μανιάτες συνεχίστηκε και μετά τους εμφυλίους πολέμους, όπως και κατά την περίοδο του Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια. Στις 15 Σεπτεμβρίου 1831 υπήρχε στο Βαρούσι της Αβίας κυβερνητικό στρατόπεδο, λόγω των στασιαστικών κινήματων των Μαυρομιχαλαίων. Οι οπλαρχηγοί ανέφεραν ότι δεν μπορούσαν να μετακινήσουν σε άλλες περιοχές τους στρατιώτες, οι οποίοι δεν ελάμβαναν μισθό, με τα ακόλουθα³⁴⁹: «...μας απεκρίθησαν ομοφώνως οι στρατιώται ότι δεν δυνάμεθα να τρέξωμεν ενδότερω της Σπάρτης, με το να είναι η ώρα του σπορίου, και εάν μείνωμεν άσποροι, αφανιζόμεθα εξ ολοκλήρου αποθνήσκοντας αι φαμελιάς μας τότε της πείνας. Εάν δεν εύγη μισθός...».

Η συγκρότηση στρατιωτικών σωμάτων

Η συγκρότηση πολεμικών ομάδων στη Μάνη, κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1821, απαιτούσε την οικονομική δυνατότητα του αρχηγού και την

A. Καντακουζηνός από τη Μονεμβασιά καλούσε στις 25 Ιουλίου 1821 τους Μανιάτες να πάνε στην πολιορκία της Τριπολιτσάς, με την υπόσχεση ότι θα πληρωθούν από τον Δ. Υψηλάντη. Α. π. Δ α σ κ α λ ά κ η, Αρχαίον Τζωρτζάκη-Γρηγοράκη, σ. 106.

348. Σε αναφορά του Γαλάνη Κουμουνδουράκη της 16ης Αυγούστου 1824 σημειώνεται ότι αναγκάστηκε τόσο αυτός όσο και ο Θανασούλη Κουμουνδουράκης να προκαταβάλουν από δικά τους χρήματα τους μισθούς στους στρατιώτες τους, για να τους ακολουθήσουν στην εκστρατεία της Μεσσηνίας: «...επειδή λοιπόν οι Σπαρτιάται ηπατήθησαν πολλάκις παρά τους πρώην αρχηγούς των και δυσαρεστημένοι όντες ήθελον πρώην να λάβωσι το μηνιαίον των και έπειτα να ξεκινήσουν». Γ Α Κ , Έκτ., φάκ. 17, έγγρ. 2376. Όταν όμως αυτός ζήτησε να εξοφληθούν οι λογαριασμοί του, πήρε την απάντηση από το Υπουργείο των Οικονομικών: «... ότί όταν το Εθνικόν Ταμείον ευπορήση, τότε θέλει λάβης την πληρωμήν...». Α ρ γ ο λ ι κ ό ν Α ρ χ ε ί ο ν , Πελοποννησιακά 20(1994)360. Παράλληλα όμως υπήρχε και κατηγορία των στρατευομένων κατά των αρχηγών τους, ότι ιδιοποιούνται τα χρήματα που λαμβάνουν από τη Διοίκηση. Ο φροντιστής του Μεσσηνιακού κόλπου Ανδρέας Καλαμογάρτης, καταφερόμενος εναντίον του Δ. Μούρτζινου, Τζαν. Γρηγοράκη, Αθ. και Γαλ. Κουμουνδουράκη σε αναφορά του έγραψε: «...Ο καπετάν Γαλάνης Κουμουνδούρος ηγόρασε την γολέτταν του καπετάν Καλημέρη Ψαριανού, πληρώνοντας αυτή χίλια πετζοδούρα και πολλοί βεβαιώνουν ότι είναι σύντροφοι εις αυτήν και οι ειρημένοι. Προς τούτοις γογγύζουν αρκετοί Μανιάται λέγοντες ότι αυτά είναι χρήματα της Σεβαστής Διοικήσεως από τας λίρας στερλίνας, τας οποίας εις το απερασμένον αδίκως έλαβον, διότι δεν τας εμεταχειρίσθησαν ποτέ υπέρ Πατρίδος...». Β. Β ρ υ ώ η , Δύο αναφοραί του Καλαμογάρτη (1825) μετά την μάχην του Μανιακίου, Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, 1985, τόμ. Γ', σ. 102.

349. Γ Α Κ , Έκτ. Επίτρ., φάκ. 98, της 15 Σεπτεμβρίου 1831.

ελπίδα συγκομιδής λαφύρων. Οι οικονομικές παροχές δίνονταν στους πολιτικούς φίλους της κυβέρνησης και δημιουργήθηκε η ιδέα ότι με τις θυσίες των μικρών πλούτιζαν ορισμένοι από τους ισχυρούς. Η άδικη διανομή των λαφύρων αποτέλεσε μια ακόμη αιτία απογοήτευσης και αποφυγής της στράτευσης.

Κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1821 η συγκρότηση ένοπλων σωμάτων στη Μάνη ήταν έργο των αρχηγών των Μανιατών. Ο μπέης, οι καπετάνιοι και αρχηγοί των ισχυρών και εύπορων σχετικά οικογενειών συγκροτούσαν πολεμικές ομάδες, ο αριθμός κάθε μιας ήταν συνάρτηση της επιρροής και της οικονομικής δυνατοότητάς τους. Ο αρχηγός κάθε σώματος όφειλε να εφοδιάζει τους απόρους στρατιώτες του με τσαρούχια, πολεμοφόδια, να τους παρέχει τροφή και πολλές φορές να χορηγεί τρόφιμα στις οικογένειές τους³⁵⁰.

Στα πρώτα στάδια της επανάστασης υπήρχε γενική προθυμία και ενθουσιασμός, που γεννούσε η λαχτάρα να διωχτούν οι Τούρκοι από τη χώρα. Όταν όμως οι εχθροί περιορίστηκαν σε λίγα φρούρια, εκτονώθηκε η προθυμία για αγώνα. Η Φιλική Εταιρεία είχε φροντίσει μόνο για τον ξεσηκωμό των Ελλήνων, ενώ δεν είχε σχεδιάσει τα μέσα για την αντιμετώπιση των αναγκών ενός πολέμου, όπως ο εφοδιασμός των πολεμιστών, η νοσηλεία των τραυματιών και η περίθαλψη των συγγενών των φονευομένων στις μάχες³⁵¹.

Αξιοσημείωτο είναι ότι ο καπετάνιος ή άλλος αξιωματούχος που καλούσε σε εκστρατεία τους συγγενείς, οπαδούς και φίλους του ήταν υποχρεωμένος να συμπαραστέκεται μελλοντικά στην οικογένεια αυτού που έχανε τη ζωή του ³⁵².

350. Ο Χριστόδουλος Καπετανάκης έγραψε σε μια αναφορά του, ότι στην πρώτη εκστρατεία για την Καρύταινα δόθηκαν στις οικογένειες των στρατιωτών του από ένα συνοίκι (24 οκάδες) γέννημα για την συντήρησή τους, εκτός από τα πυρομαχικά κλπ. Επίσης για την εκστρατεία το 1826 στον Πολυάραβο χορήγησε στις οικογένειες των Μεσσηνίων προσφύγων που τον ακολούθησαν από ένα συνοικάκι γέννημα, (15 οκάδες) στην κάθε μια. ΓΑΚ, Εκτελ., φάκ. 100, έγγρ. της 14 Ιουλίου 1825 και Ιστορ. Αρχ. Μουσείου Μπενάκη, φάκ. Καπετανάκη, έγγρ. 2. Ο Αναγνώστης Κοτζιφάκος από την Καρυούπολη στην αίτηση που υπέβαλε για να αναγνωρισθούν οι εκδουλεύσεις του πατέρα του Πιέρου έγραψε: «...ου μόνον επρομηθεύσαμεν τροφήν και των δια τας μάχας εφοδίων, αλλά και εις τας οικογενείας των παρείχομεν βοηθείας υλικάς, ίνα μη ως της ενδείας των μεταβώσι εις τας εστίας αυτών...». Α. Α. Ε. Β. Ε., Κουτί 93, φάκ. 79.

351. Ο Δ. Υψηλάντης μετά τη μάχη της Γράνας υποσχέθηκε να σιτίζονται οι συγγενείς των πεσόντων. Γενν. Κολλοκωτρώνη, Ελληνικά Υπομνήματα, Αθήνα 1856, σ. 26-27.

352. Ο Ηλίας Σαλαφατίνος και ο αδελφός του Ιωάννης Κατσανός σε αναφορά τους της 24 Σεπτεμβρίου 1824 έγραψαν: «...Εις Κριεκούκι μου σκοτώθη ένας ανιψιός μου και ένας αξάδελφός μου. Εις τα Ντερβένια εις καιρόν του Δράμαλη μου σκοτώθησαν δύο ανίψια μου και ένας εξάδελφός μου. Εις την Τριπολιτζάν μου σκοτώθη ένας πρώτος μου εξάδελφος. Όλα αυτά τα σπίατα τών σκοτωμένων από μας προσμένουν...». ΓΑΚ, Υπουργ. Πολέμ., φάκ. 29, έγγρ. 045. Η Μαριγώ χήρα Θεοδώρου Καβαλιεράκη-Γεωργίβελου από την Καρυούπολη στην αίτησή της για την αναγνώριση των εκδουλεύσεων του συζύγου της έγραψε: «Εις τας προμνησθείσας δε ταύτας μάχας και πολιορκίας, απώλεσε αρκετούς άνδρας, εξων τινες

Δεν θα πρέπει να θεωρήσουμε άσχετο με τα ανωτέρω, το γεγονός ότι στον πύργο του Τζαμήμπεη Γρηγοράκη και του Παναγιώτη Μούρτζινου-Τρουπάκη χτυπούσε καμπάνα για να καλέσει σε φαγητό όσους το επιθυμούσαν. Φυσικά δεν ήταν άλλοι από τους γέροντες και ανήμπορους συναγωνιστές του ή τις απορφανισμένες οικογένειές τους, επίσης ίσως και κάποιοι περαστικοί. Ακόμη και η αναφερόμενη φιλοχρηματία του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη κατά ένα μέρος προερχόταν και από την ανάγκη να βοηθά οικονομικά τους αναξιοπαθούντες στρατιώτες του ή τα σπίτια των θυσιασθέντων κατά τη διάρκεια του αγώνα³⁵³.

Η έναρξη της επανάστασης του 1821 έφερε μια ακόμη αλλαγή στις συνθήκες που επικρατούσαν στις καπετανίες και αποδυνάμωσε τους υπάρχοντες αρχηγούς. Προηγούμενως, ο καπετάνιος ασκούσε μια πραγματική εξουσία σε όλα τα μέλη της γενιάς του και στις φιλικά προσκείμενες προς αυτόν οικογένειες, που αποτελούσαν τη μεγάλη πλειοψηφία μέσα στην καπετανία. Υπήρχε μια αναγκαστική συσπείρωση, η οποία διατηρούσε τον καπετάνιο στην εξουσία του και παρέιχε στους γύρω του ασφάλεια. Ο περιηγητής C. R. Cockerell³⁵⁴ ανέφερε για τον Παναγιώτη Μούρτζινο ότι: «...Είχε περίπου 1.000 άνδρες, πάνω στους οποίους ασκούσε απόλυτη εξουσία, μπορώντας να τους επιστρατεύσει σε μάχη ή να τους τιμωρήσει όπως θεωρούσε ότι ταίριαζε. Μερικές ημέρες πριν από την άφιξή μας είχε διατάξει να εκτελέσουν έναν ατίθασο υποτελή, ο οποίος είχε αρνηθεί να υπακούσει σε διαταγές...». Παρ' όλα αυτά ο καπετάνιος ποτέ δεν μπορούσε να πάει αντίθετα στο ρεύμα της πλειοψηφίας των κατοίκων της περιοχής του. Η παραμονή στη θέση του στηριζόταν στη γενική εκτίμηση και τη δύναμη που μπορούσε να συγκεντρώνει. Ο καπετάνιος έπρεπε να ακολουθεί την κοινή γνώμη, για να εξασφαλίζει την αποδοχή του από τους κατοίκους της περιοχής του. Σε αντίθεση

αφήκαν πολυαριθμούς οικογενείας αίτινες μη δυνάμεναι να κερδίσωσι τα προς το ζην, ο ειρημένος σύζυγός μου πρόξενον όντα θεωρών αυτόν των δυστυχημάτων των, εβοήθη και περιέθαλπε μέχρι του θανάτου του, δι' ο μετ' ολίγον υπέστη μεγίστην δυστυχίαν, εν η έκτοτε διατελούμεν οι κληρονόμοι αυτού, πωλήσαντος εκ τούτου άπασαν την περιουσίαν. Ήλπιζε δε όμως ότι μετά την ανεξαρτησίαν του Έθνους, έκαστος θέλει ανταμειφθή αναλόγως των θυσιών και εκδουλεύσεων, αλλά κατά δυστυχίαν εψεύσθη των ελπίδων, διότι μετά την πολιτικήν ημών ύπαρξιν η Βαυαροκρατία η διευθύνουσα και διοικούσα τα της Ελλάδος κατώρθωσε τον παραγκωνισμόν του». Α. Α. Ε. Β. Ε., Κουτί 66, φάκ. 7.

353. Σε αναφορά της 14 Μαρτίου 1825 του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη προς τη Διοίκηση αναφέρονται τα ακόλουθα: «...προβάλλω εις την Σ: Διοίκησιν ν' αποφασίση και πόρον ανάλογον εις ετήσια οικονομίαν των προς το ζην αναγκαίων των οίκων εμού τε και του μακαρίτου αυταδέλφου μου Κυριακούλη και άλλων πολλών οικείων ανθρώπων των φονευθέντων εις τας κατά των εχθρών μάχας, των οποίων η φροντίς των αναγκαίων είναι εις βάρος μου...». ΓΑΚ, Εκτ., φάκ. 72, έγγρ. 062.

354. C.R. Cockerell, Travels in Southern Europe and Levant, London 1903, σ. 96. Σ ο φ.Κ α π ε τ α ν ά κ η, Οι εντυπώσεις του Αγγλου περιηγητή C. R. Cockerell από τους Δολούς και την Καρδαμύλη, Ιθώμη 29-30(1990)69.

περίπτωση οι οπαδοί του τον εγκατέλειπαν και τότε γινόταν εύκολο θύμα της πλεονεξίας ή της αρχομανίας κάποιου εσωτερικού του αντιπάλου ή γείτονα.

Κατά τη διάρκεια της επανάστασης ο καπετάνιος μιας επαρχίας της Μάνης δεν ήταν πλέον ο μόνος πόλος έλξης για τους συγγενείς του και τους ανθρώπους της περιοχής του. Ο ένας εξασφάλιζε τη φιλία του Μαυρομιχάλη, ο άλλος του Αναγνωσταρά, κάποιος άλλος του Κολοκοτρώνη ή αργότερα του Καποδίστρια κ.ο.κ., ώστε δεν του ήταν αναγκαστική η υποταγή του στον καπετάνιο, όπως συνέβαινε στο παρελθόν. Η στρατολογία σε μια περιοχή δεν γινόταν μόνο από τον καπετάνιο, όπως για παράδειγμα στην περιοχή του Μούρτζινου, που ήταν αντίπαλος του Μαυρομιχάλη, ήταν ο Κιτρινιάρης, ο οποίος είχε τη δυνατότητα να ακολουθεί το μπέη ή ακόμη να εκστρατεύει με ένα γείτονα, όπως ο Γιατράκος. Γι' αυτό στα χρόνια του Καποδίστρια, ίσως και ενωρίτερα, έκανε την παρουσία του ως αντίπαλος του Διονυσίου Μούρτζινου-Τρουπάκη ακόμη και ο Πιέρος Πατριάρχης-Τρουπάκης που ήταν από τη γενιά του, αλλά ταυτόχρονα και εξάδελφος του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη.

Ο Φωτάκος³⁵⁵ αναφέρει ότι πολλοί είχαν βαθμούς αλλά δεν εύρισκαν στρατιώτες για να στρατολογήσουν. Βέβαια πολλές φορές οι βαθμοί δίνονταν απερίσκεπτα και με κομματικά κριτήρια, ώστε δεν ανταποκρίνονταν πάντοτε στην πολεμική ικανότητα των προαγομένων, αλλά αποσκοπούσαν στη δημιουργία φίλων και υποστηρικτών.

Ο αριθμός των στρατολογουμένων από ένα Μανιάτη αρχηγό πολλές φορές καθόριζε το βαθμό της εκτίμησης που έδειχναν οι κυβερνήσεις προς αυτόν. Έπρεπε με κάθε θυσία να παρουσιάσει ικανή δύναμη οπλιτών, για να έχει και την οικονομική υποστήριξη της κυβέρνησης. Οι μικροί ομαδάρχες δεν πήραν ποτέ χρήματα και υπέβασκε διαρκώς μια δυσφορία. Δεν είχαν τη δυνατότητα να ικανοποιήσουν οικονομικά τους συμπολεμιστές τους, οι οποίοι στο μέλλον έμεναν αδιάφοροι στις προσκλήσεις τους.

Επειδή οι αρχηγοί έπρεπε να εφοδιάζουν τους στρατιώτες τους με πυρομαχικά και τρόφιμα, γι' αυτό η στρατολογία στη Μάνη απαιτούσε οικονομική ευρωστία για την τροφοδοσία των στρατιωτών και ήταν δύσκολη, διότι δεν υπήρχε δυνατότητα να πάρουν χρήματα από την Κυβέρνηση. Τα δάνεια σπαταλήθηκαν στους εμφύλιους πολέμους, διότι στους διεκδικητές της εξουσίας το προσωπικό συμφέρον δυστυχώς προηγείτο του Εθνικού.

Παράλληλα η Μάνη δεν ανέδειξε ικανό αρχηγό για να αναλάβει την ηγεσία της επανάστασης. Ο Πετρόμπεης υπήρξε γενναίος, αλλά δεν ήταν ικανός ως στρατιωτικός ηγέτης μιας επαναστατημένης χώρας³⁵⁶. Με τη δύναμη των Μα-

355. Φωτάκος, Βίοι Πελοποννησίων Ανδρών, σ. 130.

356. Ο Γ. Φίνλεϋ, Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης, τόμ Α', σ. 209 έγραψε: «...Αν ο Πετρόμπεης ήταν ικανός, θα μπορούσε να γίνει ο αρχηγός της Ελληνικής Επανάστασης»

νιατών θα μπορούσε να αναλάβει την ηγεσία του αγώνα, αλλά δεν επεδίωξε να επιφορτισθεί με τις ευθύνες του. Ο Μούρτζινος ήταν και αυτός ένας ένθερμος πατριώτης, που θυσίασε στον αγώνα την περιουσία του και μετά το θάνατό του εκπληστηριάστηκαν τα υπάρχοντά του³⁵⁷, αλλά δεν διέθετε τις ηγετικές ικανότητες, για να αναδειχθεί αυτός ως αρχηγός ολόκληρης της Μάνης.

Όλοι είχαν παράπονα από τους ανωτέρους τους. Στις 5 Μαΐου 1829 οι δημογέροντες της επαρχίας Ζυγού της Μάνης σε αναφορά τους προς τον Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια περιέγραφαν τις συνθήκες υπό τις οποίες έλαβαν μέρος στην επανάσταση και κατηγορούσαν τα ηγετικά στελέχη της ότι καρπώθηκαν τα λάφυρα³⁵⁸. Παράλληλα ο Μούρτζινος και άλλοι καπεταναίοι της Μάνης κατηγορούσαν τον Πετρόμπεη, ότι οικειοποιήθηκε τους αγώνες τους και ακόμη τη Διοίκηση, ότι στα χρόνια του Ιμπραήμ δεν τους εφοδίαζε επαρκώς με τα απαιτούμενα του πολέμου και δαπανούσαν εξ ιδίων³⁵⁹. Η συμμετοχή των Μανιατών

και να ανακηρυχθεί ή πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας ή ηγεμόνας του Ελληνικού κράτους... Δεν ενδιαφέρθηκε για την αξιοποίηση της μεγάλης προσωπικής επιρροής του και της επίσημης εξουσίας που ασκούσε πάνω στους φιλοπόλεμους κατοίκους της Μάνης...». Ο Κ. Παπαρηγόπουλος, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήνα 1925, τόμ. 6, σ. 50, έγραψε: «...Ότε κατά Μάρτιον του 1821 εξερράγη η επανάστασις εν Πελοποννήσω, ο ηγεμών της Μάνης Πέτρος Μαυρομιχάλης εφαινέτο ο άνθρωπος ο προορισμένος να χειραγωγήσει τα της χερσονήσου πράγματα. Προϊστατο χώρας και φυλής αίτινες ουδέποτε υπέκυψαν ολοσχερώς εις την οσμανικήν κυριαρχίαν και αείποτε σχεδόν διετέλεσαν κατ' αυτής στασιάζουσαι. Είχεν λοιπόν ορμητήριον ασφαλές και στρατιάν παρασκευασμένην... Και όμως ήρπασεν από των χειρών αυτού την ηγεμονίαν της Πελοποννήσου ανήρ όστις ανήκε μεν εις γενεάν κλεφτών περιώνυμον...».

357. Γ. Α. Μαράβελιά, Οι Παλαιολόγοι της Καρδαμύλης, Αθήνα 1982, σ. 110 κ.ε.

358. «...Είναι γνωστόν εις την υμετέραν μεγαλειότητα να αναγγειλωμεν και τας τάλαιπωρίας των Σπαρτιατών εις τα περασμένα έτη, οι οποίοι εξακολουθούσαν εις τους πολέμους προθύμως εις όλα τα φρούρια, εθυσιάσθησαν και εξ αυτών πολλοί. Λοιπόν ουδέ λάφυρα απήλασαν οι δυστυχείς, όπως λάβουν άνεσιν εις την ανάγκην των, πλην οι ανώτεροι τα ελάμβαναν, χωρίς να δώσουν των μικροτέρων την παραμικράν βοήθειαν... Έστελλον οι φιλογενείς και γενναίοι Ευρωπαίοι ζαϊρέδες, παρτίδα έχοντας από όλα τα αναγκαία προς υπεράσπισιν του Γένους, όθεν τα ελάμβαναν οι ανώτεροί μας, ημείς δεν ελάβομεν μηδέ εξ αυτών. Εις τους πολέμους του ανάνδρου Ιμβραήμ προθύμως εξακολουθούσαν, εξόχως όταν εσίμωσε εις τα μέρη της πατρίδος, χωρίς να εξοικονομούν οι ανώτεροί μας τα αναγκαία έξοδα, πλην ο καθείς εξ ιδίων του ζαϊρέ, τζιπχανέ και καθεξής...». ΓΑΚ, Αρχ. Βλαχ., Μάνη και Καποδίστριας, φάκ. 220, έγγρ. 106.

359. Στις 28 Φεβρουαρίου 1828 οι σημαντικοί της Μάνης έγραψαν προς τον Πετρόμπεη: «...Οικειοποιήθητε απ' αρχής της ενάρξεως του ιερού αγώνος άχρι σήμερα, όλας γενικώς τας θυσίας μας, τα αίματά μας και αυτήν την ιδίαν κατάστασίν μας, την οποίαν εδαπανήσαμεν άπαντες εις τας κατά καιρόν ανάγκας της φίλης πατρίδος μας, χωρίς ποτέ να λάβωμεν την παραμικράν βοήθειαν από τους κατά καιρόν προσωρινούς διοικητάς της Ελλάδος...». ΓΑΚ Γεν. Γραμμ., φάκ. 22, έγγρ. 35. Με την ευκαιρίαν της επιβολής της δεκάτης στις 26 Ιουλίου 1829 έγραψαν οι σημαντικοί της Μάνης προς την Εθνική Συνέλευση του Άργους για τους πολέμους τους εναντίον του Ιμπραήμ: «...Απρομήθευτοι εις εκείνη την περίστασιν από τας Διοικήσεις,

στην επανάσταση ήταν πολύ μικρότερη από αυτή που ανέμεναν. Ο Α. Φραντζής³⁶⁰ γράφει ότι υπολόγιζαν την προσέλευση στον αγώνα δέκα χιλιάδων Μανιατών, αλλά «...κατ' εξοχήν εψεύσθησαν αι δια τους Μανιάτας ελπίδες των όλως διόλου».

Η λαφυραγωγία

Οι άτακτοι στρατοί της Ανατολής ήταν γνωστοί για τη ροπή τους στο κυνήγι των λαφύρων, το οποίο θεωρούσαν νόμιμο δικαίωμα των νικητών. Μεταξύ των γειτόνων μας οι Αλβανοί, που ήταν φτωχότεροι από τους Τούρκους, πολεμούσαν για να λεηλατούν. Οι Έλληνες μισθοφόροι στη Δύση υπολόγιζαν ως εισόδημά τους εκτός από το μισθό και τα λάφυρα.

Αν αναζητηθούν στοιχεία από το παρελθόν θα διαπιστωθεί ότι το 1618, όταν οι Μανιάτες συμάχησαν με το δούκα του Νεβέρ, για να εκδιώξουν τους Τούρκους από την Ευρώπη, ήρθαν σε συμφωνία και για τη διανομή των λαφύρων που θα προέκυπταν. Το άρθρο 8 του πρωτοκόλλου προέβλεπε ότι³⁶¹: «Όλαι αι κινηταί περιουσίαι των Τούρκων θα ανήκωσι εις εκείνους οίτινες ήθελον καταλάβει αυτάς δια των όπλων.».

Στα Ορλωφικά, όταν η Ανατολική λεγεώνα βάδισε από το Μυστρά εναντίον της Τρίπολης, τη συνόδευαν Μανιάτισσες³⁶² και παιδιά, για να βοηθήσουν στη μεταφορά των λαφύρων. Συνήθως, όταν φαινόταν ότι μια πόλη που πολιορκείται θα αλωθεί, συγκεντρώνονταν από τα γύρω χωριά αγρότες, γυναίκες και παιδιά για να επωφεληθούν της ευκαιρίας και να αρπάξουν λάφυρα. Σε κάθε ανώμαλη περίπτωση ένα μέρος του λαού εύρισκε την ευκαιρία να λαφυραγωγήσει περιουσίες³⁶³.

επρομήθευσε δια της γενναίας συνδρομής των σημαντικών της, τα προς τον πόλεμον αναγκαία, εκτός ολίγων οπού η Διοίκησις έστειλλεν...». Ιστ. Αρχ. Μουσ. Μπενάκη, Αρχ. Αγώνος (87), φάκ. 52, έγγρ. 5170.

360. Α μ β. Φραντζή, *Επιτομή Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασεως*, τόμ. Α', σ. 293-4.

361. Α π. Δ α σ κ α λ ά κ η, *Η Μάνη και η Οθωμανική αυτοκρατορία*, Αθήνα 1923, σ. 58.

362. «...οι Μανιάται παρέλαβον και τας γυναίκας των φερούσας σάκκους κενούς προς μετακόμισιν της λείας...» Κ. Σ ά θ α, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, Αθήνα 1869, σ. 493. Π α ν τ. Κ ο ν τ ο γ ι ά ν ν η, *Οι Έλληνες κλπ. ό.π.*, Αθήνα 1903, σ. 176.

363. Ο Ηλίας Κουσκούρης από το Μυστρά ανέφερε στο Γενικό Αστυνομό ότι όταν άρχισε η επανάσταση πολλοί Λακεδαιμόνιοι έφυγαν από τα σπίτια τους, τα οποία λαφυραγωγήθηκαν από άλλους κατοίκους. Αυτή την τύχη είχε και το σπίτι του Παναγιώτη Κρεββατά. Γ Α Κ, Υπ. Εσωτ., φάκ. 69, έγγρ. της 26 Ιουνίου 1826. Για τη λεηλασία του σπιτιού του Αθανασίου Γρηγοριάδη, βλέπε: Γ Α Κ, Υπ. Εσωτ., φάκ. 6, έγγρ. 146 της 30 Απριλίου 1823. Γ Α Κ, Υπ. Εσωτ., φάκ.7, έγγρ. 071 της 3 Μαΐου 1823. Για τον ίδιο λόγο κατηγορήσε και ο Δημήτριος Παπατσώνης του γείτονές του. Γ Α Κ, Υπ. Εσωτ., φάκ.12, έγγραφα 652, 700 και 771 της 1, 4 και 8 Ιουνίου 1823.

Στη διάρκεια της επανάστασης οι Έλληνες, όταν οι Τούρκοι υποχωρούσαν, προτιμούσαν να συγκεντρώνουν λάφυρα και να σκυλεύουν τους νεκρούς, αντί να καταδιώκουν τους εχθρούς. Στην ιστορική μάχη του Βαλτετσίου της 12-13 Μαΐου 1821, όταν οι Τούρκοι υποχωρούσαν πετούσαν τα όπλα τους ή άλλα πολύτιμα αντικείμενα και οι διώκτες τους σταματούσαν την καταδίωξη, προκειμένου να περισυλλέξουν λάφυρα. Ο Θ. Κολοκοτρώνης είπε σχετικά³⁶⁴: «...οι Έλληνες έπεσαν εις τα λάφυρα και εις τους σκοτωμένους και δεν ακολουθούσαν με προθυμία...».

Οι Μανιάτες, μεταξύ των Πελοποννησίων, ήταν συνηθισμένοι στην αρπαγή, διότι ήταν και οι φτωχότεροι όλων των Ελλήνων. Στη διάρκεια της τουρκοκρατίας επειδή το γεωργικό τους εισόδημα δεν εκάλυπτε παρά μόνο τους τέσσαρεις μήνες του χρόνου³⁶⁵, αναγκάζονταν να κάνουν επιδρομές σε γειτονικές επαρχίες ή πειρατεία³⁶⁶.

Οι Μανιάτες λόγω της ανέχειας μάζευαν και αντικείμενα ευτελούς αξίας. Ο Φωτάκος³⁶⁷ ευρισκόμενος το 1821 στη Σιλίμνα παρατήρησε τα ακόλουθα: «... είδα ένα Μανιάτην, όστις επήγε φυλακτά κοντά εις μίαν μεγάλην πέτραν και εσήκωσε μίαν άλλην πέτραν, έβγαλε τρεις φορές πράγμα από τον κόρφον του και το έχωσε. Τούτο, όταν εγύρισε πίσω, το είπα εις τον αρχηγόν (τον Θ. Κολοκοτρώνη) και μου απεκρίθη: “πήγαινε εις την δουλείαν σου, τίποτε κλειδαριαίς έκρυψεν”. Εγώ περιέργως επήγα και της ηύρα: της είχε πάρει από το χωριόν Σιλίμνα. Μου εφάνη δε πολύ παράξενον ο άνθρωπος αυτός να γνωρίζη όλα τα έθιμα των Μανιατών και δεν ημπορούσα να το λησμονήσω ποτέ μου». Χωρίς αμφιβολία κατά τη διάρκεια της επανάστασης θα έγιναν από τους Μανιάτες λεηλασίες ελληνικών περιουσιών, ιδιαίτερα όταν εύρισκαν εγκαταλειμένα χωριά. Δεν ήταν όμως οι μόνοι. Όλοι κυνηγούσαν τα λάφυρα και κανείς δεν άφηγε ανεκμετάλλευτη την ευκαιρία αρπαγής. Στους Μανιάτες όμως όλοι προσάπτουν αυτή την κατηγορία, ως να ήταν οι μοναδικοί που αποτελούσαν εξαίρεση ανάμεσα σε αγέλους.

Χαρακτηριστικά ο στρατηγός Μακρυγιάννης³⁶⁸ στα απομνημονεύματά του γράφει για τους Ρουμελιώτες και Σουλιώτες που μπήκαν στο Μοριά το 1824

364. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 69.

365. Ο Μούρτζινος και οι φίλοι του καπετάνιοι της Μάνης υπέγραψαν αναφορά προς τον Ιω. Καποδίστρια και έγραψαν: “...Όθεν η καλή σας γνώρισις προς την ολιγότητα των κτημάτων μας, όπου μόλις δίδουν τους τέσσαρας μήνας του χρόνου την ζωάρκειάν μας...». Ιστ. Αρχ. Μουσ. Μπενάκη, Αρχ. Αγώνος (87), φάκ. 52, έγγρ. 5171.

366. C. R. Cockerell, Travels in Southern Europe and Levant, London 1903, σ. 96. Σοφ. Καπετανάκης, Οι εντυπώσεις του Αγγλου περιηγητή C. R. Cockerell από τους Δολούς και την Καρδαμύλη, Ιθώμη 29-30(1990)69.

367. Φωτάκου, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 132. Παραδείγματα αναφέρονται στην πολιορκία της Κορώνης και της Τριπολιτσάς.

368. Ι. Βλαχογιάννη, Απομνημονεύματα Μακρυγιάννη, έκδ. «Ιστορική έρευνα», σ. 136.

κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου: «...Μπήκαν κι ο Καραϊσκάκης, Σαφάκας, Πανουριάς, Καλτζοδήμος, Δυοβουνιώτης, Σουλιώτες... Πήγαν εις την Κερπινή, εις το σπίτι του κυρίου Ζαΐμη· και ο Καραϊσκάκης το κυβέρνησε, οπού δεν αφήσαν οι άνθρωποί του ούτε στάχτη μέσα· και οι άλλοι πήγαν εις τα άλλα σπίτια και χωριά...». Αργότερα όταν ήρθε ο Ιμπραήμ στην Ελλάδα, οι στρατιώτες του Καραϊσκάκη βρέθηκαν στην περιοχή της Ανδρούσας όπου άρπαξαν, κατέστρεψαν, ίσως ακόμη και να βίασαν. Αποδείχτηκαν χειρότεροι από τους Τούρκους, ενώ οι τρομοκρατημένοι κάτοικοι δεν τολμούσαν ούτε να διαμαρτυρηθούν διότι ο στρατηγός τους έπαιρνε πάντα το μέρος των στρατιωτών του³⁶⁹.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι σε ανάλογες περιπτώσεις και οι Μανιάτες έκαναν υπερβολές στην αρπακτικότητα τους. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις όπως η Καλαμάτα και η Μονεβασία, όπου οι Μανιάτες σεβάστηκαν τις οδηγίες που είχαν από την ηγεσία τους και υπήρξαν άψογοι.

Το καλοκαίρι του 1822 οι Τούρκοι του Ναυπλίου ήταν έτοιμοι να παραδοθούν. Για το λόγο αυτό πλήθος χωρικών, ακόμη και από τη Μάνη, είχε σπεύσει για να εκμεταλλευτεί την ευκαιρία της διαρπαγής της πόλης. Τότε όμως έφθασε στην Αργολίδα η στρατιά του Δράμαλη και αντί να παραδοθεί το Ναύπλιο, εγκαταλείφθηκε το Άργος από τους Έλληνες. Την ερημωθείσα πόλη λεηλάτησαν όλα τα υπάρχοντα εκεί στρατιωτικά σώματα και φυσικά το πλήθος των χωρικών που ήταν έτοιμο για τη διαρπαγή του Ναυπλίου. Όσοι από αυτούς τους άρπαγες ήταν Μανιάτες, φορτωμένοι με τα αντικείμενα της λείας τους πήραν το δρόμο του γυρισμού. Δεν γύρισαν όμως πίσω οι πολεμιστές των Μανιάτικων στρατιωτικών σωμάτων. Αυτοί έμειναν και πήραν μέρος στις μάχες που ακολούθησαν, έδωσαν δε παραδείγματα αγώνων και θυσιών, όπως στο Κουτσοπόδι του Άργους, όπου έκαιγαν τις θημωνιές, για να βρεθεί ο Δράμαλης σε καμμένη γη.

Ο Θ. Κολοκοτρώνης έριξε την πέτρα του αναθέματος εναντίον των Μανιατών για τις λεηλασίες, όταν στον Αχλαδόκαμπο συνάντησε μερικούς από αυτούς που γύριζαν στα σπίτια του έχοντας στις πλάτες τους τα φορτία της αρπαγής. Στη διήγησή του γράφει³⁷⁰: «Οι Μανιάτες έγδυσαν το Άργος και έφυγαν· τους απαντάω

369. ΓΑΚ, Εκτ., φάκ. 68, έγγρ. 151, 152, 153. ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ. Α', Υπ. Πολ., φάκ. 26, έγγρ. 188. ΓΑΚ, Υπ. Πολ., φάκ. 74, έγγρ. 003. Σοφ. Κεπετανάκης, Η κατάληψη της Μεσσηνίας από τον Ιμπραήμ το 1825, Εφημ. Καλαμάτας «Ελευθερία» της 7 Μαΐου 2006, σελ. 12.

370. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 104-5. Γεννάται το ερώτημα, γιατί ο Θ. Κολοκοτρώνης δεν γύρισε πίσω τους Μανιάτες και τον Λ. Κρεσενίτη που έφευγαν από την Αργολίδα; Δεν ήταν αυτός που διέτασσε να δένουν, να καίνε τα σπίτια και να δημεύουν την περιουσία των λιποτακτών; ό.π., σ. 72. Ο Φωτάκος, ό.π., σ. 214, μας τον παρουσιάζει διαφορετικό: «... δια να γράψη πάλιν εις τα επαρχίας και εις την Μάνην του φίλου του Μούρτσινου, των Καπετανάκιδων και λοιπών καπεταναίων, και να ειδοποίηση αυτούς τον μέγαν κίνδυνον, από τον οποίον επαπειλείται η πατρίδα μας, να τρέξουν όλοι με τα άρματα, όπου αυτός ευρίσκεται· διότι όποιος δεν αγροικήση τας διαταγάς του και δεν τρέξη εις τον κίνδυνον

εις το δρόμο· τους ερωτάω που πηγαίνουν, και αυτοί μου έλεγαν ότι έχομεν άρρωστο, και πάμε και γυρίζομε· τους έλεγα: τον άρρωστο τον πάει ένας δύο, όχι τόσο...», αφήνοντας τη λαθεμένη εντύπωση ότι έφυγαν όλοι οι Μανιάτες από την Αργολίδα.

Οι θαυμαστές του Θ. Κολοκοτρώνη, οι οποίοι πολλές φορές με ιδιαίτερη χαίρεκακία χρησιμοποιούν τα αναφερθέντα, για να μειώσουν τους Μανιάτες, ίσως δεν γνωρίζουν ή σκόπιμα παραγνωρίζουν μερικές λεπτομέρειες και τις αφήνουν να περνούν απαρατήρητες. Φαίνεται όμως ότι οι στρατιώτες του Πάνου και του Γενναίου Θ. Κολοκοτρώνη στην Αργολίδα δεν υστέρησαν των Μανιατών σε λεηλασία. Ο Γενναίος στα απομνημονεύματά του γράφει τα ακόλουθα³⁷¹: «...Αίφνης ηκούσθη ότι οι Τούρκοι αναχωρούν από το Άργος και τραβούν δια την Κόρινθον... Παρακινήσας ο Γενναίος δια να υπάγουν την αυτήν /ημέραν/ εις βοήθειαν του πατρός του πολλούς εκ του στρατοπέδου, αλλά δεν εισηκούσθη παρά εις πολλά ολίγους, διότι το λοιπόν πλήθος εισβάλλοντας εις την πόλιν του Άργους άρχισαν να συνάζουν κακάβια και λοιπά, τα οποία είχαν αφήσει και φέρει οι Τούρκοι...». Επίσης ο Θεόδωρος Ρηγόπουλος, γραμματικός του Πάνου Κολοκοτρώνη, στα απομνημονεύματά του αναφέρει για τη λεηλασία του Άργους τα ακόλουθα³⁷²: «... Ενώ δε εξετέλουν την διαταγήν εις τινα ευρείαν αυλήν, όπου εύρον στρατιώτας τινάς εκ των ημετέρων συμπλακέντας μετά Μανιατών ένεκα χρυσού τινός ωρολογίου, το οποίον ηξίουں αμφοτέρα τα μέρη ότι τοις ανήκεν ως πρώτοι ευρόντες αυτό. Εμβάς δε εις την αυλήν τους καθισύχασα και λαβών το ωρολόγιον έδωκα τοις μεν το έξωθεν και τοις δε το άλλο...».

Η απονομή δικαιοσύνης στη Μάνη

Κατά τη διάρκεια της τουρκικής κατοχής του ελλαδικού χώρου οι Τούρκοι δεν είχαν δικαίωμα παρουσίας στη Μάνη και συνεπώς δεν υπήρχε εκεί οργανωμένη πολιτεία με κεντρική διοίκηση και διακριτές τη νομοθετική, την εκτελεστική και τη δικαστική εξουσία. Όλες οι μορφές της εξουσίας πήγαζαν κατά καιρούς και κατά τόπους από τους γέροντες-αρχηγούς των γενιών³⁷³, τους θρη-

αν γλυτώση από τους Τούρκους, θα τον σκοτώση αυτός ως παρήκοον...». Ήδη όμως ο Μούρτζινος και οι Καπετανάκηδες βρίσκονταν στην Αργολίδα.

371. Γενναίου Κολοκοτρώνη, Απομνημονεύματα, έκδ. Τσουκαλά, σ. 73-4.

372. Ι. Θεοφανίδη, Ιστορικών αρχείων, τόμ. Δ', σ. 91-2.

373. Σε γαλλικό υπόμνημα του 1786 ανωνύμου συγγραφέα αναφέρεται για τους Μανιάτες: «...Ο λαός συζητά και δέχεται τη σοφία και την κρίση των γερόντων...». D. A n o y a t i s, ό.π., σ. 105-6. Η γεροντική της γενιάς συνήθως αποφάσιζε την ανταπόδοση του φόνου με φόνο. Ήταν ο γνωστός δικωμός-γδικωμός, δηλαδή η δικαίωση του φονευθέντος, για τον οποίο υπάρχει εκτενής βιβλιογραφία. Γ. Μάουρερ, Ο Ελληνικός Λαός, έκδ. Τολόδη, Αθήνα 1976, σσ. 74 και 361. Ευαγγελίας Καπετανάκου, Λακωνικά περίεργα, Αθήνα 1911, σ. 63. Ν.

σκευτικούς λειτουργούς³⁷⁴, τους καπετάνιους, το μπέη³⁷⁵, ακόμη και από τη συνέλευση των κατοίκων της επαρχίας³⁷⁶. Όλοι αυτοί, σε αδικήματα του ποινικού δικαίου, ενεργούσαν πολλές φορές ανταποδοτικά, άλλοτε όμως συμβιβαστικά, για να προλάβουν την αιματοχυσία και όταν δεν πετύχαιναν την άμεση λύση, κατέφευγαν στην αιρετοκρισία³⁷⁷.

Το εθιμικό δίκαιο της Μάνης είχε τις ιδιαιτερότητές του. Κάθε Μανιάτης προστάτευε τη ζωή, την τιμή και την περιουσία της οικογενείας του με τις δικές του δυνατότητες και σπάνια ήταν μόνος. Οι μεγάλες οικογένειες βρίσκονταν σε πλεονεκτική θέση, διότι ήταν δύσκολο σε κάποιον από μικρή οικογένεια να εναντιωθεί σε άλλον από μεγάλη γενιά. Η έλλειψη της δικαιοσύνης προκαλούσε δυσφορία στο λαό και η κατάσταση αυτή ήταν γνωστή από την πρώτη τουρκοκρατία. Το 1612 κατέπλευσε στη Μάνη μοίρα του ναυτικού της Βενετίας και ο πλοίαρχος Αντώνιος Τσιβράν είπε στον Πέτρο Γιατρό-Μέδικο³⁷⁸: «...η πλειονότης των κατοίκων ήθελε να υποταγή εις Χριστιανόν πρίγκιπα, ίνα αποκτήση ένα διοικητήν, ο οποίος να απονέμει δικαιοσύνην που τώρα είναι ανύπαρκτος...». Σε γαλλικό περί Μάνης³⁷⁹ υπόμνημα του 1780 αναφέρεται: «...Συνηθισμένοι να αποδίδουν μόνον των την δικαιοσύνην, οι ισχυρότεροι καταπιέζουν τους αδυνάτους...».

Κατσικάρου, Η βεντέτα εις την Μάνη, Αθήνα 1933 (1998), σ. 84 κ.ε. Δ. Δημητράκου-Μεσίσκλη, Οι Νυκλιάνοι, Αθήνα 1949, σ. 69 κ.ε., Δ. Βαγιακάκου, Πόλεμος και αγάπη των οικογενειών εις την Μάνη, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Αθήνα 1976, σ. 302. Α. Κουτσιλιέρη, Μανιάτικα μελετήματα, Αθήνα 1978, σ. 183 κ.ε.

374. Διέθεταν το ισχυρό όπλο του αφορισμού. Υποχρέωναν τους χριστιανούς να μην καταφεύγουν στα ισλαμικά δικαστήρια, τα οποία δίκασαν με βάση το Κοράνι. Μ. Σακελλαρίου, Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν τουρκοκρατία (1715-1821), Αθήνα 1978, σ. 90.

375. Οι καπετάνιοι και ο μπέης αποτελούσαν την εκτελεστική εξουσία και τους αναγνώριζονταν ένα μέρος και της δικαστικής εξουσίας.

376. Στ. Καπετανάκη, Απονομή δικαίου στη Μάνη από τοπική συνέλευση, Πρακτικά Α΄ Τοπικού Συνεδρίου Λακωνικών Σπουδών (2002), σ. 436 κ.ε. Πρώτη περίπτωση αναφέρεται από το 1730. Στ. Σκοπετέα, Έγγραφα ιδιωτικά εκ Δυτικής Μάνης των ετών 1547-1830, Επετηρίς Αρχείου Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου, τεύχ. 3, Αθήνα 1950, σ. 83.

377. Στ. Καπετανάκη, Η αιρετοκρισία (διαιτησία) στη Μάνη, Πρακτικά Β΄ τοπικού Συνεδρίου Λακωνικών Σπουδών (2004) σ. 373 κ.ε. Η αιρετοκρισία, που αποτελεί ένα είδος διαιτησίας, είναι η συναινετική ανάθεση της επίλυσης μιας διαφοράς μεταξύ δύο προσώπων ή δύο οικογενειών ή ακόμη συντροφιών σε επιλεγμένους από τα αντίδικα μέρη κριτές, ώστε να είναι κοινή αποδοχής και να αποφεύγεται η αυτοδικία. «Εις των τρόπων λύσεως των ιδιωτικών διαφορών, ο οποίος χρησιμοποιείτο καθ' όλην την επανάστασιν, αλλά και προ αυτής και μετ' αυτήν, ήτο ο δια διαιτησίας. Η διαιτησία εκαλείτο τότε αιρετοκρισία, οι δε διαιτηταί αιρετοκριταί». Ιάκ. Βισβίτζη, Η πολιτική δικαιοσύνη κατά την επανάστασιν, Αθήνα 1941, σσ. 116, 148, 183.

378. Κ. Μέρτζιο υ, Η Μάνη εις τα αρχαία της Βενετίας (1611-1674), Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)94-5.

379. Δ. Β. Βαγιακάκου, Ειδήσεις περί Μάνης εκ γαλλικού υπομνήματος του 1780, Λακωνικά Σπουδαί 3(1977)195.

Συμπαραστάτες στο πλευρό του κάθε Μανιάτη βρίσκονταν όλα τα μέλη της γενιάς του. Η συσπείρωση των μελών της οικογένειας ή ακόμη και η σύσταση της «συντροφιάς», δηλαδή η ένωση συνήθως συγγενικών οικογενειών, αύξανε περισσότερο την ισχύ του μέλους της οικογένειας ή της συντροφιάς, ανεξάρτητα αν ήταν δράστης ή θύμα. Αν όμως το έγκλημα ήταν ατιμωτικό για την οικογένεια, τότε απέβαλαν οι συγγενείς το δράστη και δεν του παρείχαν καμία προστασία. Σε σπάνιες περιπτώσεις η γεροντική μπορεί να αποφάσιζε την εκτέλεση ενός μέλους της οικογένειας, ίσως για να μη φέρει όλη η οικογένεια το βάρος της πράξης του³⁸⁰.

Θεωρείται ότι στη Μάνη κάθε φόνος εύρισκε το γδικιωμό ή δικιωμό του (τη δικαίωσή του) με το φόνο μέλους της γενιάς του δράστη. Μπορεί η εκδίκηση να ήταν συχνή, πέρα όμως από το δικιωμό με ανταπόδοση του φονικού υπήρχε και ο συμβιβασμός, άλλοτε με οικονομική αποζημίωση και άλλοτε για τον περιορισμό των αντεκδικήσεων με συμφωνία, ώστε για το φόνο ενός μέλους της γενιάς του δράστη δεν υπήρχε ανταπόδοση³⁸¹. Ακόμη θα μπορούσε ο πατέρας του θύματος να υιοθετήσει το φονιά του γιού του, ο οποίος θα αναλάμβανε έκτοτε την υποχρέωση να προστατεύει το θετό του πατέρα. Σε άλλες περιπτώσεις προχωρούσαν σε γάμο συμβιβασμού³⁸², δηλαδή γίνονταν γάμος μεταξύ δύο μελών των αντιθέτων οικογενειών και ακολουθούσε η συμφιλίωσή τους.

Ο Δήμος και ο Νικολός Στεφανόπολι³⁸³ που επισκέφθηκαν το 1797 τη Μάνη ως εκπρόσωποι του στρατηγού Ναπολέοντα Βοναπάρτη, έγραψαν για όσα ίσχυαν πριν από τη θεσμοθέτηση της ηγεμονίας στη Μάνη, δηλαδή πριν από το 1777: «...Πρωτύτερα δεν υπήρχε στη Μάνη κανένα άλλο δικαστήριο εκτός από την κοινή γνώμη³⁸⁴. Αν προέκυπτε μια διαφορά οι ενδιαφερόμενοι απευθύνονταν σε έναν διαι-

380. Γ. Μάουρερ, Ο Ελληνικός λαός, Έκδ. Τολίδη, Αθήνα 1976, σ. 74. Δ. Δημητράκου - Μεσίκλη, Οι Νυκλιάνοι, Αθήνα 1949, σ. 78.

381. Σ. Β. Κουγέα, Η ανθρωποκτονία (το φονικό) ως διεγγύημα τρίτου εν Μάνη, προσφορά εις Στίλπωνα Κυριακίδη, Δημοσίευμα Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1953, Παράρτημα «Ελληνικών», αριθ. 4, σ. 367.

382. Γύρω στα 1905-6 στη Μεγάλη Μαντίνεια του δήμου Αβίας ο Πάνος Ιω. Καπετανάκης σκότωσε το Γεώργιο Ραφ. Δικαίικο και έφυγε στη Θεσσαλονίκη και αγωνίστηκε ως Μακεδονομάχος. Για το συμβιβασμό των δύο οικογενειών ο Πιέρος Γεωργ. Καπετανάκης, θείος του δράστη, παντρεύτηκε την Σταυρούλα Ραφ. Διακαϊάκου, αδελφή του θύματος. Σ. τ. Καπετανάκη, Οι Μαντίνειες της Μάνης, Αθήνα 1996, σσ. 284, 372, 419.

383. Δ. και Ν. Στεφανόπολι, Ταξίδι κατά τα χρόνια 1797-1798, Έκδ. Τολίδη, Αθήνα 1974, σ. 132.

384. Μεγάλη επίδραση στη συμπεριφορά των Μανιατών ασκούσε η «κοινή γνώμη», η οποία οδηγούσε στο γδικιωμό ή το συμβιβασμό. Συνήθως το Μανιάτικο μοιρολόδι εξέφραζε τη γνώμη των πολλών, όπως ο χορός της αρχαίας τραγωδίας. Η κοινή γνώμη ήταν εκείνη που διαμόρφωνε τα έθιμα του τόπου και είναι αξιοσημείωτο, ότι σε μια κοινωνία με τόσο άγριες συνήθειες αλληλοεξόντωσης, η γυναίκα ποτέ δεν γινόταν στόχος των όπλων των ανδρών. Μπορούσαν οι

τητή, που ήταν συνήθως ένας γέρος και η κρίση του ήταν ανέκκλητη... οι ανθρωποκτόνοι καταδικάζονταν σε διαρκή εξορία, εκτός αν οι συγγενείς του σκοτωμένου δέχονταν να τους ανακαλέσουν. Σε αυτή την περίπτωση ο πατέρας που είχε χάσει το παιδί του, καλούσε το δολοφόνο του να δειπνήσει μαζί του, τον αγκάλιαζε και του μιλούσε έτσι: Μου πήρες το παιδί μου, σε ανακάλεσα για να το αντικαταστήσεις. Αυτή τη στιγμή σε υιοθετώ...»³⁸⁵. Θα μπορούσε αντί του πατέρα να συγχωρήσει το φονιά ο αδελφός του σκοτωμένου για να γίνουν οι δυό τους «ψυχαδελφοί» και έκτοτε αλληλοϋποστηρίζονταν.

Στο μπέη της Μάνης και τους καπετάνιους είχαν παραχωρηθεί από τους Τούρκους αστυνομικά καθήκοντα, όπως η εξόντωση των πειρατών, των ληστών και των φονιάδων. Αν δεν τους σκότωναν και τους αιχμαλώτιζαν, θα έπρεπε να τους παραδώσουν στο μπέη και αυτός τους έστελνε στις τουρκικές αρχές για να διακαστούν, εκτός αν ακολουθούσε γδικιωμός ή συμβιβασμός. Στην Πελοπόννησο³⁸⁶ η ανθρωποκτονία πολλές φορές λυνόταν συμβιβαστικά και ο δράστης έδινε ως αποζημίωση στην οικογένεια του θύματος 1.200 γρόσια. Επίσης στη Μάνη δεν ήταν άγνωστη η αποζημίωση των συγγενών του θύματος διά χρημάτων³⁸⁷.

Κυρώσεις επιβάλλονταν και στους παρήκοους καπετάνιους. Στο έγγραφο που απευθύνθηκε το 1777 στους καπετάνιους της Μάνης, για να τους ανακοινώσει το διορισμό του Τζανετάκη Κουτούφαρη³⁸⁸ στο αξίωμα του ηγεμόνα, αναφέρονται και τα ακόλουθα: «...Αν τινάς των καπεταναίων και προκρίτων ήθελε να τολμήσει και φανή εναντίος των ημετέρων ορισμών, όπως και αυτών του Τσανετάκη, μέχρις ότου φθάσωμεν μετά του ακαταμαχήτου στρατού, ενωθείτε άπαντες μετά του Τσανετάκη διά να βαδίσητε κατά παντός εναντίου και παιδεύσητε αυτόν...». Δεν αναφέρεται όμως το είδος της επιβαλλόμενης τιμωρίας.

γυναίκες να κυκλοφορούν ελεύθερα, την ώρα που οι άνδρες πολεμούσαν μεταξύ τους, αυτές κανείς δεν τις πείραζε, διότι αυτό επέβαλλε η κοινή γνώμη.

385. Δ. Β. Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Πόλεμος και αγάπη των οικογενειών εις την Μάνην, Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Αθήναι 1976, τόμ. 3, σ. 313. Σε ανάλογες περιπτώσεις αναφέρεται ότι ο πατέρας του θύματος δήλωνε στην οικογένεια του φονιά: «...Α ντο θυμάστε εσείς, θα ντο ξεχάσωμε εμείς, α ντο ξεχάσετε εσείς θα ντο θυμηθούμε εμείς...». Δηλαδή αν στο μέλλον φέρεστε με σεβασμό, θα το ξεχνούμε εμείς, αν όμως γίνετε προκλητικοί, τότε θα το θυμηθούμε εμείς.

386. Ν. Γ. Μ ο σ χ ο β ά κ η, Το εν Ελλάδι Δημόσιον Δίκαιον επί Τουρκοκρατίας, Διατριβή επί Υψηγείας, Αθήναι 1882, σ. 95.

387. Σ τ. Σ κ ο π ε τ έ α, Έγγραφα ιδιωτικά εκ Μάνης των ετών 1547-1836. Επετηρίς του Αρχείου της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών, τόμ. Α', τεύχ. 3, Αθήναι 1950, σ. 83 και Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Απονομή δικαίου στη Μάνη από τοπική συνέλευση, ό.π., σ. 436.

388. Φ. Κ. Ο. Λ. Π ο υ κ ε β ί λ, Ταξίδι στην Ελλάδα, τόμ. Ε, Πελοπόννησος, Αθήναι 1997, σ. 372 και στη γαλλική έκδοση του 1827, σ. 560.

Παραδείγματα δίωξης καπετάνιων έχουμε όπου οι ανυπάκουοι οδηγήθηκαν στις τουρκικές φυλακές ή στην αυτοεξορία. Τον Παναγιώτη Κουμουνδουράκη³⁸⁹, πριν να γίνει μπέης της Μάνης, τον είχε συλλάβει ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης και τον είχε στείλει στον Καπουδάν πασά, ο οποίος τον φυλάκισε στο Μπάνιο, το φοβερό δεσμωτήριο του τουρκικού ναυστάθμου. Αιτία ήταν ότι χαρακτηρίστηκε ανήσυχος κατά την προσπάθειά του να επιβληθεί σε όλη τη Μάνη, για να πάρει το μπεηλίκι της. Αλλά και μετά την αποτυχία του ως μπέης της Μάνης, πάλι οδηγήθηκε στο Μπάνιο με την κατηγορία της πειρατείας, όπου πέθανε.

Ο Παναγιώτης Μούρτζινος³⁹⁰ και ο Χριστόδουλος Χρηστέας, που ανήκαν στη φιλογαλλική παράταξη, επειδή καθυστερούσαν την απόδοση του φόρου και μάλλον αντιδρούσαν στην καταβολή του, είχαν υποστεί το 1805 διωγμό από τον αγγλόφιλο Αντώνμπεη Γρηγοράκη. Στη στεριά τους πολέμησε ο Καβαλιέρης-Δημήτριος Γρηγοράκης και παράλληλα τους προσέβαλε το τουρκικό ναυτικό, ώστε αναγκάστηκαν να διαφύγουν στη Ζάκυνθο ως αυτοεξόριστοι, για να αποφύγουν τη φυλάκιση στο Μπάνιο ή την αγχώνη. Ο Χριστόδουλος Χρηστέας³⁹¹, από τη Ζάκυνθο όπου ήταν, για να ανακαλέσει την εξορία του πήγε στη Κωνσταντινούπολη, αλλά εκεί φυλακίστηκε από τον Καπουδάν πασά. Αυτός ζήτησε χρήματα από τον Αντώνμπεη Γρηγοράκη για να τον κρατήσει φυλακισμένο για πάντα και τα πήρε, αλλά με τη μεσολάβηση των Γάλλων και την καταβολή χρημάτων ο Χρηστέας ελευθερώθηκε και γύρισε στον τόπο του.

Σε αντίθετη περίπτωση βλέπουμε το Μπέη της Μάνης να απευθύνεται στο Σουλτάνο, ζητώντας να του στείλει Μανιάτες, που διέμεναν στην Κωνσταντινούπολη, για να τους παιδεύσει. Ο Αντώνμπεη Γρηγοράκης³⁹² βλέποντας ότι υπήρχε περίπτωση να καθαρευθεί από το μπεηλίκι, για να πάρει τη θέση του ο Κωνσταντίνος Ζερβάκος, ο οποίος ήταν γαμπρός του και βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη και ενεργούσε με τη βοήθεια του Βελή πασά της Τριπολιτσάς, έγραψε επιστολή στο Σουλτάνο και μεταξύ των άλλων ανέφερε: «...Ζητώ λοιπόν να κρημνίσει ο Σουλτάνος εκ Κωνσταντινουπόλεως τον Ζερβάκον ή να τον πιάσει, ως και κάποιον Αλεξ. Κουμουνδουράκη, όπου και αυτός αυτές τας ημέρας μέσω του Μώρα βαλεσή ήλθεν εις Κωνσταντινούπολιν διά να γίνη συμβοηθός του Ζερβάκου, και να στείλει αμφοτέρους σιδηροδεσμίους εις τον Βέην προς παραδειγματικήν τιμωρίαν».

389. Γ. Αναπλιώτη: Π. Κουτήφαρη, Ηγεμόνες της Μάνης, Μεσσηνιακά Χρονικά 2(1962)294.

390. Β. Πατριάρχια, Δίπτυχον ιστορικών και φιλολογικών της Εθνεγερσίας, Αθήναι 1971, σ. 620.

391. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 18838/2. Αν. Κυρκίνη-Κούτουλα, Το παρασκήνιο της εκλογής του Κωνσταντή Ζερβάκου ως Μπέη της Μάνης, Πρακτ. Β' Τοπικού Συνεδρίου Λακωνικών Σπουδών, Αθήναι 2006, τόμ. Β', σ. 229.

392. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 07038.

Το 1805 περνώντας ο Leake³⁹³ από τη Βάθεια, του είπαν ότι τα τελευταία σαράντα χρόνια οι κάτοικοι του χωριού ήταν χωρισμένοι σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα και είχαν σκοτωθεί από τις αντεκδικήσεις εκατό άνδρες. Αν λάβουμε υπ' όψη το μέγεθος του χωριού συμπεραίνουμε ότι θα αποτελούσε εξαίρεση να έχει πεθάνει κανείς από φυσικό θάνατο. Κανένας όμως από τους δράστες δεν αναφέρεται να παραπέμφθηκε στην τουρκική δικαιοσύνη ή σε κάποια άλλη οργανωμένη μορφή δικαστικής εξουσίας.

Από τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας, φαίνεται ότι για τα αδικήματα της πειρατείας, της ληστείας και της ανθρωποκτονίας οι τουρκικές αρχές διέτασσαν την εξόντωση του δράστη ή τη σύλληψή του και παράδοσή του στους Τούρκους. Επειδή όμως στη Μάνη γίνονταν συνεχώς φονικά και οι δράστες τους δεν παραπέμπονταν στα τουρκικά δικαστήρια, θα πρέπει ίσως να κάνουμε διάκριση ανάλογα με την εντοπιότητα του δράστη και του θύματος. Όταν ο δράστης ήταν Μανιάτης, ενώ το θύμα δεν ήταν από τη Μάνη, έπρεπε να παραπεμφθεί σε τουρκικό δικαστήριο, διότι συνήθως το ζητούσαν οι συγγενείς του θύματος και ακολουθούσε σχετική απαίτηση των Τούρκων. Στις περιπτώσεις που δράστης και θύμα ήταν Μανιάτες, η υπόθεση ήταν εσωτερική της Μάνης και οι Τούρκοι δεν είχαν ανάμιξη. Μπορούσε όμως, ένας από τους διαδίκους να προσφύγει στον Καπουδάν πασά, που κατά κάποιο τρόπο αποτελούσε ένα δευτεροβάθμιο δικαστήριο, για να κρίνει τις αποφάσεις του μπέη.

Οι πειρατές ανεξάρτητα της καταγωγής τους θα έπρεπε να αποστέλλονται στον Καπουδάν πασά. Σε ορισμό του Σουλτάνου³⁹⁴ του 1812 αναφέρεται: «...τους Κακαβουλαίους οπού ήθελαν είναι εις τον λιμένα με τράτας (πειρατικά πλοία) να τους παίρνουν και να τους παραδίδουν εις τον ρηθέντα Εμίν αγά...».

Ο πρώην Τζανέτμπεης Κουτούφαρης³⁹⁵, όταν το 1785 έδωσε πληροφορίες για τη Μάνη και τους Μανιάτες στο Saint Sauveur πρόξενο της Γαλλίας στη Ζάκυνθο, έγραψε: «...Η δικαιοσύνη και η δημόσια τάξη εξαρτώνται αποκλειστικά από τον Μπέη της Μάνης... Μπορεί να επιβάλει και την ποινήν του θανάτου... Όταν κάποιος έχει παράπονα με την απόδοση δικαιοσύνης καταφεύγει στον καπουδάν πασά... Ο Πασάς της Τριπολιτσάς δεν έχει καμία ισχύ...». Ο Μπέης της Μάνης είχε δικαίωμα επιβολής τιμωρίας σε ελαφρές παραβάσεις, όχι όμως και απεριόριστο δικαίωμα επιβολής τιμωρίας σε σοβαρές ποινικές υποθέσεις, όπως η ανθρωποκτονία. Μερικές φορές επέβαλαν τέτοιες ποινές χωρίς καμία απολύτως έγκριση των τουρκικών αρχών, ενώ άλλοτε έπαιρναν εντολή από τον Καπουδάν πασά να επιβάλλουν ποινές κατά την κρίση τους.

393. W. M. L e a k e, Travels in the Morea, London 1830, τόμ. Α', σ. 295.

394. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)81, στιχ. 135 κ.ε.

395. Φ ρ. Π ο υ κ ε β ί λ, Ταξίδι στην Ελλάδα, Πελοπόννησος, τόμ. 5, Αθήνα 1997, σ. 360.

Ο Παναγιώτης Μούρτζινος³⁹⁶, ο καπετάνιος της Ανδρούβιστας-Καρδαμύλης, το 1812 είπε στον Άγγλο περιηγητή C. R. Cockerell ότι έδωσε εντολή να εκτελέσουν έναν ταραχοποιό. Δεν γνωρίζουμε αν η απόφαση ήταν δική του ή πάρθηκε από επαρχιακή συνέλευση ή αν επιβλήθηκε από την κοινή γνώμη.

Ο Πετρόμπεης³⁹⁷ σε επιστολή του της 5^{ης} Οκτωβρίου 1819 ανέφερε ότι «...εις ένα νησί ωσάν την Πέτραν που είναι έξω εις τον Καβοδρόσο, όπου έβαλε ο καπετάν Κατζής ένα ξέπαπα...». Λέγεται ότι ένας ξέπαπας, δηλαδή αποσηματισμένος ιερέας, ατίμασε ένα κορίτσι και ο Καττής για να μη σκοτώσουν οι συγγενείς του θύματος κάποιον από την οικογένεια του δράστη και ακολουθήσει αλληλογδικιωμός μεταξύ των δύο οικογενειών, τον πέταξε δεμένο στην Καραβόπετρα ή Αρμενόπετρα, όπου και πέθανε. Εδώ φαίνεται ο εκπρόσωπος του μπέη να επιβάλλει θανατική ποινή, ήταν όμως η πράξη του στην ουσία συμβιβαστική. Θα πρέπει να προσθέσουμε ότι αν η οικογένεια του ξέπαπα δεν τον είχε αποβάλλει από τους κόλπους της, οι συγγενείς του θα τον βοηθούσαν και θα τον ελευθέρωναν, αλλά κατόπιν θα όφειλαν από κοινού να αντιμετωπίσουν την εκδίκηση των συγγενών του κοριτσιού.

Ορισμένα αδικήματα, όπως της κλοπής σε υποτροπή και κατά συνήθεια, επέσυραν ποινή φυλάκισης ή ακόμη και εξορίας από το χωριό με ταυτόχρονη δήμευση της περιουσίας τού δράστη. Από ένα πρωτόκολλο που συντάχθηκε στις 8 Ιουνίου 1818 από τους γέροντες της Κελεφάς³⁹⁸ έχουμε τις ακόλουθες πληροφορίες: «...Ακόμα φανερώνομεν και διά κάποια άλλα υποκείμενα, οπού μεταχειρίζονται κλειψίες εις εένα και εις εάλλο, εάν και εις το εξής δεν τα απαρατήσουν, μόνον κρατούν τον ίδιον σκοπόν και τους πιάσουν κλέφτες, να διώχουνται από τη χώρα και να γίνεται το πράγμα τους μιρί (δημεύεται). Ομοίως και όποιος άλλος χωριανός αναμερίζει (συναναστρέφεται) με αυτούς τους κλέφτες, να παιδεύεται ως και τους ίδιους...». Φαίνεται ότι η ποινή της εξορίας για ένα μέλος της κοινωνίας του χωριού μπορεί να αποφασιζόταν από τη γεροντική του χωριού ή από τη συνέλευση όλων των κατοίκων, όμως στην περίπτωση αυτή θα έπρεπε ίσως να εγκριθεί και από τον καπετάνιο της περιοχής, ή στην προκειμένη περίπτωση από τον καπετάν Γιάννη-Κατσή Μαυρομιχάλη στη δικαιοδοσία του οποίου υπάγονταν, διότι προστίθεται: «...Φανερώνομεν ότι εάν ζητήξωμεν τον γκαπετάνιο μας προς βοήθειάν μας διά να παιδέψωμεν τον γκακόν και δεν ήθελε ακολουθήσει να μην είμαστε εις χρέος να αποκρινόμαστε (να δίνουμε λόγο) εισέ κανέναν...», δηλαδή αν δεν πήγαινε ο καπετάνιος για να εκτελέσει την απόφασή τους, θα προχωρού-

396. Σοφίας Καπετανάκη, Οι εντυπώσεις του Άγγλου περιηγητή C. R. Cockerell από τους Δολούς και την Καρδαμύλη, Ιθώμη 29-30(1990)69.

397. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)107 και Α. Κουτσιλιέρη, Μανιάτικα Μελετήματα, Αθήνα 1978, σ. 210.

398. Σ. Β. Κουγέα, Η ανθρωποκτονία κλπ. Παράρτημα Ελληνικών αριθ. 4, σ. 369.

σαν μόνοι τους στην εκτέλεση και δεν θα είχαν υποχρέωση να απολογηθούν σε κανέναν.

Με έγγραφό του της 11 Ιουλίου 1801 ο Ισούφ³⁹⁹ πασάς της Τριπολιτσάς προς τον πρώην Τζανέτμπεη Γρηγοράκη και τον μπας καπετάνιο της Μάνης Αντώνη Γρηγοράκη ζητούσε να πιάσουν πέντε ληστές, οι οποίοι είχαν καταφύγει στη Μάνη και να τους στείλουν σ' αυτόν. Από αυτό φαίνεται ότι ο μπέης της Μάνης δεν είχε δικαστική εξουσία για ποινικές υποθέσεις, αλλά μόνο εκτελεστική. Ο Ισούφ με τη διαταγή του ζητούσε να του στείλουν τους πέντε κλέφτες, προκειμένου να δικασθούν και να τιμωρηθούν από τουρκικό δικαστήριο. Αντίθετα την 1^η Ιανουαρίου 1808 ο καπουδάν πασάς Γαζή Σεγδαλής⁴⁰⁰ έγραφε στον Αντώνμπεη Γρηγοράκη: «...δίδοντάς σε την κάθε εξουσίαν, του να παιδεύεις αυστηρώς τους κακούς και ατάκτους ως βούλεσαι...».

Άλλοτε οι Μανιάτες θα έπρεπε να οδηγηθούν στον καπουδάν πασά, για να διακασθούν κατά το δίκαιο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, όπως αποδεικνύεται από σχετικό έγγραφο της 20ης Απριλίου 1806 του καπουδάν πασά Μεχμέτ πασά⁴⁰¹ προς τον Αντώνμπεη Γρηγοράκη στο οποίο αναφέρεται: «...τους μεν Μωραϊτάς να στέλγης αφ' ου τους πιάσης με ανθρώπους προς τον υψηλότατον Μόρα Βασιλή (ηγεμόνα του Μοριά). Τους δε Μανιάτας να παραδίδης εις τα εκείσε περιερχόμενα βασιλικά καράβια...».

Τον Αύγουστο του 1806 οι Μανιάτες σε υποσχετικό έγγραφο προς τον Αντώνμπεη Γρηγοράκη⁴⁰², ανέφεραν: «...Κάθε διαφορά ιντερέσου έχει αναμεταξύ εις υπέρ του άλλου να θεωρήται παρά του Μπέη μας και να λαμβάνη την εκτέλεσιν, ει δε και τινας εξ ημών από υπόθεσιν ιντερέσου, ή από πάθη παλαιά φθόνου και κακίας κινηθή να φονεύση τινά, οι λοιποί να τον πιάνωμεν ζωντανόν ή σκοτωμένον να τον παραδίδωμεν του Μπέη, τα σπήτιά του να καταχαλώμεν και τα υποστατικά του να γίνονται βασιλικόν ιμιρί (δημεύονται)...». Δεν διευκρινίζεται τελικά ποιός θα αποφάσιζε για την τύχη του φονιά, αλλά από το γεγονός ότι θα χαλούσαν το σπίτι του, μάλλον θα εξοριζόταν αυτός και η άμεση οικογένειά του.

Σε όλες τις πρωτόγονες κοινωνίες παρατηρήθηκε, βαθμιαία με την πρόοδο του πολιτισμού, ότι η αυτοδικία παραχωρούσε σιγά – σιγά τη θέση της στο συμβιβασμό.

399. Ανω νόμου, Ιστορικά αλήθεια συμβάντων τινών της Μάνης από του 1769 και εντεύθεν, Αθήναι 1858, σ. 14.

400. Ι. Ε. Ε. Ε., έγγρ. αριθ. 17875. Σε διαταγή του Σεΐτ Οσμάν πασά Βαλή του Μοριά προς τον Αντώνμπεη αναφέρεται: «...να τους πιάσης και να τους στείλγης εδώ εις το χουζούρι μας ή ζωντανούς ή σκοτωμένους...». Ι. Ε. Ε. Ε., έγγρ. αριθ. 17865 και Στ. Καπετανάκη, Η οικογένεια Δουράκη της Καστανίας, Λακωνικά Σπουδαί 16(2002)298.

401. Ι. Ε. Ε. Ε., έγγρ. αριθ. 17866 και Στ. Καπετανάκη, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 16(2002)300.

402. Ανω νόμου, ό.π., σ. 43. Το υποσχετικό διορθωμένο περιέχεται και στο βιβλίο αυτό.

Για το νόμο του δικιωμού στη Μάνη υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία⁴⁰³. Η Ευαγγελία Καπετανάκου⁴⁰⁴ πριν από εκατό περίπου χρόνια έγραψε: «...Αν οι αποτελούντες την προσβληθείσαν οικογένειαν είναι φαρμέγιοι, οι δε προσβάλλοντες Νίκλοι⁴⁰⁵, βεβαίως δεν δύναται να γίνη λόγος περί εκδικήσεως». Δηλαδή θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι η αντεκδίκηση του φόνου ήταν συνηθισμένη μεταξύ ισодυνάμων οικογενειών ή από τον ισχυρό στον αδύνατο, ενώ ο τελευταίος σπάνια τολμούσε να αυτοδικήσει σε βάρος ενός μεγαλογενήτη. Σε περίπτωση τέτοιου φόνου ο ανίσχυρος Μανιάτης αναγκαζόταν σε αυτοεξορία. Όταν γινόταν συμβιβασμός των δύο αντιδίκων πλευρών και η οικογένεια του θύματος είχε δυσκολίες να δικιώσει το νεκρό της, προτιμούσε να δεχθεί τη διά χρημάτων ικανοποίηση⁴⁰⁶, με την οποία κατά κάποιο τρόπο διέσωζε την τιμή και την υπόληψή της. Άλλοτε όμως τη χρηματική αποζημίωση επέβαλε στον ισχυρό η επαρχιακή συνέλευση, της οποίας οι αποφάσεις φαίνεται ότι γίνονταν από όλους σεβαστές⁴⁰⁷.

Την αυτοεξορία στη Σμύρνη προτίμησε ο Ιωάννης Γιαννουλέας⁴⁰⁸, όταν το 1814 σκότωσε μαζί με τον εξάδελφό του Παναγιώτη Πατσιλίβα το Χριστόδουλο Χρηστέα, ο οποίος ήταν ο καπετάνιος του Ζυγού της Μάνης. Όταν όμως επρόκειτο να κηρυχθεί η επανάσταση του 1821, με τη μεσολάβηση της Φιλικής Εταιρείας οι Χρηστέοι τον συγχώρησαν και επέστρεψε, για να λάβει μέρος στον απελευθερωτικό αγώνα.

Σε περιπτώσεις που τα αδικήματα δεν ήταν σοβαρά, αναγνώριζαν στον μπέη το δικαίωμα να «παιδεύει», δηλαδή να τιμωρεί. Επομένως δεν μπορούμε να θεω-

403. Ευαγγελίας Καπετανάκου, Λακωνικά περίεργα, Αθήνα 1911, σ. 63. Ν. Κασικάρου, Η βεντέτα εις την Μάνην, Αθήνα 1933 (1998), σ. 84 κ.ε. Δ. Δημητράκου-Μεσίσκου, Οι Νικλιάνοι, Αθήνα 1949, σ. 69 κ.ε., Δ.Β. Βαγιακάκου, Πόλεμος και αγάπη των οικογενειών εις την Μάνην, Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Αθήνα 1976, σ. 302. Α. Κουτσιλιέρη, Μανιάτικα μελετήματα, Αθήνα 1978, σ. 183 κ.ε.

404. Ευαγγελίας Καπετανάκου, ό.π., σ. 59. Εκείνα τα χρόνια η θέση των φτωχών και αδυνάτων σε κανένα μέρος της Οθωμανικής αυτοκρατορίας δεν ήταν υποφερτή. Στις 13 Μαρτίου 1818 ο Καπουδάν πασάς απευθυνόμενος στη Μάνη και σε όλα τα νησιά του Αιγαίου, τα οποία υπάγονταν στη δικαιοδοσία του, σε διαταγή του έγραψε: «...αποφυγήν πάσης και παντοίας αδικίας εν ταις καθ' υμάς γενομέναις διαδικασίαις, μεγίστην διαυθέντευσιν των πτωχών και αδυνάτων...». Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)123, σιχ. 30 κ.ε.

405. Στον όρο Νίκλοι περιλαμβάνει όλους του μεγαλογενήτες και δεν περιορίζεται στη οικογένεια των Νικλιάνων της Μέσα Μάνης. Η συγγραφέας ανήκε σε κλάδο της οικογενείας Μαυρομιχάλη και δεν μπορεί να εννοούσε, ότι αν κάποιος από τους Νικλιάνους σκότωνε ένα Μαυρομιχάλη, δεν θα τολμούσαν οι Μαυρομιχαλαίοι να ανταποδώσουν το φονικό.

406. W. M. Leake, Travels in the Morea, London 1830, τόμ. Α', σ. 238.

407. Στ. Καπετανάκη, ό.π., Πρακτικά Α' Τοπικού Συνεδρίου Λακωνικών Σπουδών (2002), σ. 436 κ.ε.

408. Στ. Καπετανάκη, Η οικογένεια Κυβέλου της Γαρμπελιάς στα χρόνια του '21, Λακωνικά Σπουδαί 18(2006)388 και ΓΑΚ, Υπ. Δικ, φάκ. 82, έγγρ. 051 της 2 Οκτωβρίου 1830.

ρούμε το μπέη αμέτοχο δικαστικής εξουσίας. Οι Μανιάτες ήταν υποχρεωμένοι, όταν έβγαιναν από τη Μάνη, να είναι εφοδιασμένοι με την έγγραφη άδεια του μπέη της Μάνης. Σε περίπτωση που δεν είχαν τον «τεσκερέ», δηλαδή το σημείωμα του μπέη, έπρεπε να στέλλονται σ' αυτόν, για να τους τιμωρεί. Ο Βαλής του Μοριά Σεγίδ Αλή⁴⁰⁹ πασάς έγραψε στον καδή του Μυστρά τα ακόλουθα: «...Και αν έλθη κανένας (Μανιάτης) χωρίς τεσκερέ, ευθύς και χωρίς άλλο εσείς οι ζαπίται (αστυνόμοι) να τον πιάνετε και να τον στέλνετε μέσα εις την Μάνην εις τον μπέη τους, να τον παιδεύη...». Ποιές όμως τιμωρίες επέβαλε ο μπέης σε ανάλογες περιπτώσεις δεν γνωρίζουμε.

Στο υποσχετικό έγγραφο του 1813 προς το Θεοδωρόμπεη οι καπετάνιοι⁴¹⁰ υποσχέθηκαν ότι θα είναι πρόθυμοι για την τιμωρία των κακοποιών. Δεν γνωρίζουμε το είδος και τους τρόπους επιβολής ποινών, είναι όμως γνωστό ότι κάθε καπετάνιος είχε και κρατητήριο, τη λεγόμενη γούβα, δηλαδή ένα ξεροπήγαδο μέσα στο οποίο έβαζε τους κρατούμενους του. Από έγγραφα μεταγενέστερων χρόνων πληροφορούμεθα ότι στους κρατούμενους επιβάλλονταν ραβδισμοί, στρεβλώσεις και άλλες επώδυνες ανακριτικές κακώσεις.

Αναφέρθηκαν παραδείγματα που ο αδελφός του Πετρόμπεη Κατσής Μαυρομιχάλης, είχε εξουσία φυλάκισης ή ακόμη και δυνατότητα επιβολής θανατικής ποινής. Την εκτέλεση κατοίκου της Καρδαμύλης είχε διατάξει ο Παναγιώτης Μούρτζινος. Εκτός από το μπέη ή τους καπετάνιους και κάθε επαρχία της Μάνης είχε τη δυνατότητα να αποφασίζει την εξορία ενός κατοίκου της, του οποίου η συμπεριφορά ήταν ανεπιθύμητη και τη δήμευση της περιουσίας του⁴¹¹.

Στις 24 Απριλίου 1818 ο Καπουδάν πασάς⁴¹² έδωσε εντολή στον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη να συλλάβει τον караβοκύρη Τζοάνη από την Τσίμοβα (Αρεόπολη) μαζί με τους πέντε ναύτες και τους δύο μούτσους, διότι πήρε επιβάτη τον Ιωάννη Μπεκίρη από τα Γιάννενα και τον σκότωσε: «...Προσάζομέν σοι να βάλης εις το χέρι τον φονέα και τους επτά ανθρώπους του και παραδίδων αυτούς δεμένους τω επί τούτω στελλομένω μπουμπασίρη (απεσταλμένον) να τους στείλης όσον τάχος εις ημάς συντροφεύων αυτούς και με ειδικόν σου άνθρωπον διά να εκτελεσθή και εις αυτούς το παρά του ιερού νόμου (κοράνι) θεσπισμένον...».

Όταν στη Μάνη ξεσπούσε μια εσωτερική ταραχή από τη λεκτική ή διά των όπλων αντιπαράθεση δύο ατόμων ή οικογενειών και υπήρχε περίπτωση γενίκευσης του τοπικού πολέμου, επενέβαιναν αξιοσέβαστα πρόσωπα με ισχύ, για να

409. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)83-4.

410. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)84, στήχ. 12 κ.ε.

411. Σ. Β. Κουγέα, Η ανθρωποκτονία (το φονικό) ως διεγγύημα τρίτων εν Μάνη, Προσφορά εις Στίλπωνα Κυριακίδη, Παράρτημα Ελληνικών αριθ. 4, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 367-9.

412. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)125-6.

φέρουν την ειρήνη στον τόπο. Έχουμε και περίπτωση που αργότερα, στα χρόνια του Ιω. Καποδίστρια, όταν δύο κάτοικοι του χωριού Τσεροβά βγήκαν στο δρόμο για να αναμετρηθούν με τα όπλα, συγκεντρώθηκε όλο το χωριό και απέτρεψε την αιματοχυσία⁴¹³.

Στη Λάγια⁴¹⁴ υπήρχαν δύο ισχυρές οικογένειες, των Μαυροκοκιάνων και των Πηλοκοκιάνων, οι οποίες βρίσκονταν σε διαρκή ανταγωνισμό. Κάθε μια από αυτές προσκάλεσε ένα κλάδο της μεγάλης και ισχυρής οικογένειας των Νικλιάνων, για να ενισχύσουν τη δύναμή τους. Οι Μαυροκοκιάνοι προσεταιρίστηκαν τους Μπουγιουκλιάνους (Βουγιουκλάκηδες) και οι Πηλοκοκιάνοι τους Ξαρχιάνους και η αντιδικία των δύο οικογενειών συνεχίστηκε πλέον ως αντιπαλότητα των δύο συντροφιών. Επειδή το 1815 οι αντίπαλοι ήρθαν σε ένοπλη ρήξη, έτρεξαν στις 11 Αυγούστου με σκοπό να επιτύχουν συμβιβασμό, ο Μπεζαντές Γιωργάκης Τζαν. Γρηγοράκης ως εκπρόσωπος του Θεοδωρόμπεη Γρηγοράκη, ο Τσιγκούριος-Γρηγόριος Γρηγοράκης και ο ανιψιός του τελευταίου Πετρούνης Μαυρομιχάλης, ο οποίος είχε το αξίωμα του μπας καπετάνιου (πρώτου καπετάνιου) της Μάνης, ένα είδος υπαρχηγού του μπέη.

Οι ειρηνοποιοί πέτυχαν να σταματήσουν την ένοπλη αναμέτρηση και συνέταξαν πρακτικό μεταξύ των Μπουγιουκλιάνων-Μαυροκοκιάνων και των Ξαρχιάνων-Πηλοκοκιάνων, ότι στο μέλλον θα διατηρούσαν την αγάπη μεταξύ τους. Στους όρους της συμφωνίας έβαλαν ότι κάθε μια από τις δύο παρατάξεις όφειλε να παραδώσει από ένα παιδί ως όμηρο (αμανάτι-ενέχυρο) και αν κάποτε μια από τις παρατάξεις αυτές φαινόταν φιλοτάραχος «να είναι το αμανάτι της χαμένο». Ακόμη θα κατέβαλαν στους «ζαπιτάδες» (υπεύθυνους ασφάλειας) 3.000 γρόσια. Μεσίτες μπήκαν όλοι οι Λαγιάτες, που υποθέτουμε ότι σε περίπτωση σύγκρουσης, θα γινόταν γενική συνέλευση των κατοίκων της Λάγιας και θα αποφάσιζαν για τον φταίχτη.

Παρόμοια παρέμβαση περιγράφει το πρακτικό του Μαλεβρίου⁴¹⁵ της 7 Δεκεμβρίου 1820, όπου αναφέρεται: «Συναχθέντες άπαντες οι κάτοικοι του τμήματος Μαλέβρη και βλέποντες το μέγα κακόν, οπού μας επαπειλούσεν γενικώς εις όλους μας, δηλαδή ο εμφύλιος πόλεμος, θείω ζήλω κινούμενοι οι κάτωθεν γεγραμμένοι γεροντάδες της τοπαρχίας μας απερρίψαμεν όλα τα πάθη μας και μόνοι μας ετελειώσαμεν αγάπην εις όλα τα χωρία του Μαλέβρη, και ελθόντες σήμερον εις Κονάκια, όπου είχαν πόλεμον αναμεταξύ των οι Τουρκατζάδες και χαλα-

413. ΓΑ Κ, Γεν. Γραμμ., φάκ. 190, έγγρ. 063, αχρονολόγητο. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Βασίλειος Πολιτάκος, Λακωνικά Σπουδαί 19(2010)327.

414. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)89 Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, Η ανθρωποκτονία κλπ., ό.π., σ. 364 κ.ε.

415. Ιω. Πα τ σ ο υ ρ ά κ ο υ, Η Μάνη και οι Μανιάτες, σ. 27. Α. Κ ο υ τ σ ι λ ι έ ρ η, ό.π., σ. 199.

σμούς και πιάσιμον οσπιτίων, από το εν μέρος ο Γεωργάκης Ζερβουλάκης και Ηλίας Ξανθάκος και από το άλλο μέρος οι Πατσουριάνοι και Καρατζαλιάνοι, οι έχοντες αναμεσόν τους χαλασμόν οσπιτίων...», κλπ. Στο τέλος καταλογίστηκε ευθύνη στο Ζερβουλάκη και Ξανθάκο, οι οποίοι υποχρεώνονταν να φτιάξουν τα σπίτια που τα χάλασαν των αντιπάλων τους και εάν οι ένοχοι δεν τα έχτιζαν, τότε οι αρχηγοί των οικογενειών του Μαλεβρίου, εγγυήθηκαν ότι θα τα έφτιαχναν οι ίδιοι.

Οι Τούρκοι αναγνώριζαν στο μπέη και τους καπετάνιους της Μάνης το δικαίωμα να επεμβαίνουν σε διαφορές υπαγόμενες στο αστικό δίκαιο και να συμβιβάζουν τους εμπλεκόμενους σύμφωνα με τα έθιμά τους, δηλαδή να τους παραπέμπουν σε αιρετοκριτές ή ακόμη σε επαρχιακή συνέλευση. Άλλωστε την επικύρωση των αστικών υποθέσεων των χριστιανών όλης της αυτοκρατορίας οι Τούρκοι, από το Μωάμεθ Β' και εφεξής, είχαν αναθέσει στην εκκλησία, αλλά βαθμιαία την ανέλαβαν οι πρόκριτοι των ελληνικών κοινοτήτων.

Στις 20 Μαρτίου 1831 ο πρόεδρος του εκκλητίου δικαστηρίου της Μάνης Δ. Χρηστίδης⁴¹⁶ σε αναφορά του προς τη Γραμματεία (Υπουργείο) Δικαιοσύνης έγραψε: «...Ο λαός της Σπάρτης εις τας διαφοράς του συνήτιζε να εκλέγη αιρετούς κριτάς. Τα διαφερόμενα μέρη έδιδον τας υπογραφάς των εις άγραφον χαρτί, και οι αιρετοί κριταί έγραφον την απόφασίν τους εις αυτό το άγραφο. Άλλοτε εγίνοντο και χωρίς υπογραφάς, και ως επί το πλείστον προφορικά...».

Το 1829, όταν λειτουργούσαν τα δικαστήρια της κυβέρνησης του Ιωάννη Καποδίστρια, ο πρόεδρος του δικαστηρίου της Κάτω Μεσσηνίας Γεώργιος Σκαλίδης⁴¹⁷, στην οποία υπαγόταν και η επαρχία Σταυροπηγίου της Μάνης, αντιμετώπισε το θέμα μιας ζωοκλοπής. Η δυσκολία ήταν ότι η ζωοκλοπή είχε διαπραχθεί πριν από την ψήφιση των σχετικών νόμων. Επειδή δεν μπορούσε να δικάσει με νόμο μεταγενέστερο της εγκληματικής πράξης, ζήτησε τη γνώμη του Μητροπολίτου Ζαρνάτας Γαβριήλ Φραγκούλη επί των εθίμων της περιοχής. Αυτός συνέστησε τοπική συνέλευση των κατοίκων. Τούτο όμως ο Ιωάννης Καποδίστριας, που ασκούσε εκείνη την εποχή καθήκοντα και υπουργού Δικαιοσύνης, θεώρησε παράλογο και ίσως τον εξενέυρισε, θυμίζοντάς του τα λαϊκά δικαστήρια της γαλλικής επανάστασης και του έγραψε: «...Ούτε έχεις, ούτε έλαβες την άδεια να συνάξης τα έθιμα της επαρχίας σου δι' όλα τα μέρη του πολιτικού κώδικος και απορώ, πώς διευθύνθη εις τον μητροπολίτην Ζαρνάτας και πώς έδωκες αιτίας συνελύσεως και αλλοκότων πράξεων...». Ο Ιωάννης Καποδίστριας, που ήταν σχεδόν

416. ΓΑΚ, Υπ. Δικ., φάκ. 97, έγγρ. της 20 Μαρτίου 1831. Στ. Καπετανάκη, Η αιρετοκρισία (διαιτησία) στην Μάνη, Πρακτικά Β' Τοπικού Συνεδρίου Λακωνικών Σπουδών 2 (2004)378.

417. Κ. Τριανταφυλλοπούλου, Η πολιτική δικαιοσύνη επί Καποδίστρια, Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών, 23(1958)479. Στ. Καπετανάκη, Η απονομή δικαίου στη Μάνη από τοπική συνέλευση, Πρακτικά Α' Τοπικού Συνεδρίου Λακωνικών Σπουδών 1(2002)438.

πάντοτε σωστός στις αποφάσεις του, εδώ είχε άδικο, διότι η λειτουργία των δικαστηρίων βασίστηκε αρχικά στο εθμικό δίκαιο και η συνέλευση των κατοίκων, που αποφάσιζε και επέβαλε λύσεις δεν ήταν μια αλλόκοτη πράξη, αλλά μια καθιερωμένη διαδικασία.

Στις 15 Δεκεμβρίου 1830 ιδρύθηκαν στη Μάνη ειδικά δικαστήρια, πρωτόκλητο (πρωτοδικείο) και έκκλητο (εφετείο). Ο τότε γραμματέας (υπουργός) της δικαιοσύνης Βιάρος Καποδίστριας απηύθυνε εγκύκλιο⁴¹⁸ στους προέδρους των κατά την Σπάρτην (δηλαδή Μάνη) δικαστηρίων και τους ζητούσε να στηρίζουν τις αποφάσεις τους στα επικρατούντα έθιμα, δηλαδή στις μανιάτικες συνήθειες και έγραφε: «Γνωρίζει η Γραμματεία ότι κατά το παρελθόν, ελλειπόντων των δικαστηρίων εις την Σπάρτην, εσυνήθιζον οι Σπαρτιάται δι' αιρετοκρισίας να καταπαύουν τας διαφοράς των· αι αποφάσεις αυταί των αιρετοκριτών δύνανται να οδηγήσουν την γνώμην σας εις το περί συνηθείας κεφάλαιον». Παρακάτω προσέθετε: «Γνωρίζει η Γραμματεία ότι εις την Σπάρτην το έγκλημα του φόνου δεν εθεωρείτο κατά το παρελθόν, ειμή κατά την ζημίαν, την οποία επροξένει εις την οικογένειαν του φονευθέντος· και δια τούτο ήτο συνηθεια να συνδιαλλάττωνται τα μέρη δια χρημάτων, και ενίοτε να συμφωνείται φόνος αντί φόνου». Συνεχίζοντας, αφού αποκλείει να γίνη δεκτός από το δικαστήριο ο φόνος αντί φόνου, γράφει: «...Εάν λάβετε ανάγκην να δικάσετε περί χρηματικής αποζημιώσεως, ένεκα φόνου, η απόφασίς Σας έχουσα βάσιν τα συμφωνηθέντα, θέλει είναι δικαία». Τα ανωτέρω είναι ενδεικτικά ότι στη Μάνη η χρηματική αποζημίωση για φόνο δεν ήταν σπάνια. Με την ίδια εγκύκλιο ο Βιάρος Καποδίστριας συνιστούσε στους δικαστές της Μάνης τον παλαιόν (Ρωμαϊκό) νόμον του κώδικα του Ερμογένους (364-365 μ. Χ.): «Και τα μακρά συνηθεία δοκιμασθέντα, και επί πολλούς ενιαυτούς φυλαχθέντα, ουχ' ήττον των εγγράφων κρατούσι».

Οι καπετανίες της Μάνης μέχρι τα Ορλωφικά (1770)

Μετά τη δολοφονία του καπετάν-Γιαννάκη Κουτήφαρη το 1718 στο μοναστήρι της Τίμοβας οι καπετανίες της Μάνης μειώθηκαν κατά μια. Φαίνεται ότι ο καπετάν Ξανθός Γιατρός, ο οποίος τον δηλητηρίασε, είχε στην εξουσία του όλη την Έξω Μάνη, από το Οίτυλο μέχρι τη Γιάννιτσα και το μοναστήρι της Τίμοβας. Στις 28 Απριλίου του 1723 είχαν επισκεφθεί την Τίμοβα ο Ξανθός Γιατρός-Ξανθάκης και ο Αντώνιος Καβαλιεράκης-Φωκάς. Η υπ' αριθ. 73 καταχώριση στον κώδικα της Τίμοβας⁴¹⁹ φανερώνει ότι οι δύο αυτοί καπετάνιοι ευρισκόμενοι

418. ΓΑΚ, Υπ. Δικ., φάκ. 89, έγγρ. της 15 Δεκεμβρίου 1830. Στ. Καπετανάκη, ό.π., Πρακτικά Β' Τοπικού Συνεδρίου Λακωνικών Σπουδών 2(2004)385.

419. Γ. Ανάλιωτη, Σύντομα σχόλια στον κώδικα της ιεράς μονής Ντίμοβας, Ανάτυπο

στο μοναστήρι συνυπέγραψαν το αφιερωτικό τού μοναχού Διονυσίου Φραγγίνα. Η παρουσία του Ξανθού Γιατρού στο μοναστήρι της Τίμοβας, που είναι κοντά στο Σταυροπήγι, μετά τη δολοφονία του καπετάν Γιαννάκη Κουτήφαρη, δείχνει ότι ήταν κύριος της περιοχής του Σταυροπηγίου και δεν διέτρεχε κίνδυνο από την εκδικητική μανία της ισχυρής οικογένειας Κουτήφαρη.

Στην υπ' αριθ. 86 καταχώριση του κώδικα της μονής της Τίμοβας⁴²⁰ βλέπουμε ότι, στις 2 Μαΐου 1727, συνυπέγραψε σαν μάρτυρας στη διαθήκη του Διονυσίου Κόταρη ο Παναγιώτης Τρουπάκης⁴²¹ από την Καρδαμύλη, ο οποίος ήταν και συγγενής του. Η παρουσία του στη μονή αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον με όσα διέσωσε ο Αναστάσιος Γούδας από τα θρυλούμενα για την οικογενειακή παράδοση των Τρουπάκηδων-Παλαιολόγων της Καρδαμύλης.

Με την έναρξη της δεύτερης τουρκοκρατίας το 1715 η περιοχή της Καρδαμύλης αποτέλεσε μέρος της καπετανίας του Ζυγού υπό τον Ξάνθο Γιατρό της Μηλιάς. Οι κάτοικοι ήταν τότε υποχρεωμένοι να πληρώνουν στον καπετάνιο κάθε χρόνο ένα μέρος του εισοδήματός τους ως φόρο. Μια χρονιά ο Μιχαήλ Παλαιολόγος-(Τρουπάκης) συνέστησε στους κατοίκους της περιοχής, να μη δεχθούν να πληρώσουν περισσότερο από το μισό του φόρου με την πρόφαση της ακαρπίας της γης. Ο καπετάν Ξανθός Γιατρός κατέβηκε στην Καρδαμύλη με στρατιωτικό σώμα, προκειμένου να συγκεντρώσει με τη βία των όπλων το συνηθισμένο ποσό του φόρου. Ο γιός τού Μιχαήλ Παλαιολόγου, ο Παναγιώτης Τρουπάκης-

από το περιοδικό «Διδαχή» του 1971, σ. 16. Το υ δ ί ο υ, Κώδικας της μονής της Ντίμοβας, ανέκδοτος δακτυλογραφημένος, φυλάσσεται στα ΓΑΚ/Νομού Μεσσηνίας.

420. Γ. Αν α π λ ι ώ τ η, ό.π., σ. 16. Το όνομα Τρουπάκης αναφέρεται από την πρώτη τουρκοκρατία, αλλά χωρίς το «Παλαιολόγος». Το 1622 αναφέρονται ο Μιχαήλ και ο Δημήτριος Τρουπάκης, το 1681 ο Διονύσιος Τρουπάκης, ενώ το 1730 και 1733 ο Έξαρχος Τρουπάκης και το 1772 ο Αντώνιος Τρουπάκης, άγνωστοι μέχρι τώρα από άλλες γνωστές πηγές. Σ. Σ κ ο π ε - τ έ α, Έγγραφα ιδιωτικά εκ Δ. Μάνης των ετών 1547-1830, Επετηρίς του Αρχείου της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου, τόμ. Α', τεύχ. 3, Αθήνα 1950, σ. 105. Πιθανότερο φαίνεται το Τρουπάκης να προέρχεται από τον τόπο προέλευσης, που θα ήταν το χωριό Τρύπη-Τρούπη της Λακεδαιμόνας. Εκείνα τα χρόνια ήταν συνηθισμένο στη Μάνη να αναφέρουν καταγωγή από αυτοκράτορες, ακόμη και από νεράιδες.

421. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, όταν το 1715 διαμέθηκε η Μάνη σε τέσσερις καπετανίες, η επαρχία της Ανδρούβιστας-Καρδαμύλης αποτέλεσε μέρος της καπετανίας του Ζυγού υπό τον καπετάν Ξάνθο Γιατρό. Κατά την πρώτη τουρκοκρατία, το 1618, από την επαρχία Ανδρούβιστας ως εκπρόσωπος του τόπου υπέγραψε έγγραφο, στο Δούκα του Νεβέρ ο «Γεώργιος Σκούμπλος και ταβουλάριος Ανδρούβιστας με όλην μου την χώρα προσκυνούμεν την υψηλοτάτην σου αφεντία» και ο «Νικήτας Μελισσηνός και ταβουλάριος χώρας Πραστίου προσκυνούμεν την υψηλοτάτην σου αφεντία». Στα χρόνια της Βενετοκρατίας, αναφέρονται τα ονόματα του *capitan Curta di Androuvista* το 1690 και του *capitan Elia Curti* στις αρχές του 1715. Μέχρι τότε δεν φαίνεται να είχε καταλάβει ηγετική θέση στην κοινωνία της Ανδρούβιστας κάποιο μέλος της οικογένειας Παλαιολόγου-Τρουπάκη.

Παλαιολόγος⁴²², ηγήθηκε των κατοίκων της περιοχής στην ένοπλη αναμέτρηση που ακολούθησε με τον καπετάν Ξανθό, τον οποίο ενίκησαν και τον ανάγκασαν να επιστρέψει στη Μηλιά άπρακτος. Έκτοτε η επαρχία Ανδρούβιστας, όπως λεγόταν τότε ο μετέπειτα δήμος Καρδαμύλης, αυτονομήθηκε και αποτέλεσε ιδιαίτερη καπετανία και τη θέση του καπετάνιου κατείχε πάντοτε μέχρι την απελευθέρωση ένας από την οικογένεια Τρουπάκη.

Φαίνεται ότι οι Τρουπάκηδες, εκδιώκοντας τον Ξανθό Γιατρό από την περιοχή τους, περιέλαβαν στην καπετανία τους και το Σταυροπήγι (πρώην δήμο Αβίας). Βάσει αυτού εξηγείται η υπ' αριθ. 154 καταχώριση στον κώδικα της μονής της Τίμιοβας από το 1749, με την οποία στην αφιέρωση του Γεωργίου Λαζαρή από τα Πηγάδια ορίστηκε επίτροπος και βεκύλης (αντιπρόσωπος) ο Πέτρος Τρουπάκης. Χαρακτηρίζεται όμως στην αφιέρωση αυτή ως «αυθέντης του τόπου», που δεν μπορεί να έχει άλλη σημασία, παρά ότι οι Τρουπάκηδες είχαν επεκτείνει την καπετανία τους και στο Σταυροπήγι.

Από τις ανέκδοτες σημειώσεις του Πέτρου Κουτήφαρη⁴²³ έχουμε την πληροφορία ότι οι Τρουπάκηδες κυριάρχησαν στην επαρχία Σταυροπηγίου. Δεν κάνει όμως λόγο για προηγηθείσα επιβολή στο Σταυροπήγι του Ξανθού Γιατρού. Ο Πέτρος Κουτήφαρης έγραψε ότι μετά τη δολοφονία του καπετάν-Γιαννάκη Κουτήφαρη: «...η επαρχία υπέκυψεν εις την επιρροήν τού της Ανδρουβίστης άρχοντος Οίκου του Τρουπάκη, όστις κυριεύσας το φρούριον Ζαρνάτας και την αρχήν αυθαιρέτως καταλαβών ήρχε της επαρχίας ταύτης οικεία δυνάμει. Μετά τινά έτη ο Αθανάσιος Κουμουνδουράκης γαμβρός επί θυγατρί του δολοφονηθέντος καπετάνιου προσελθών εις τον σατράπην της Πελοποννήσου κατώρθωσε να λάβη το του καπετάνου αξίωμα. Ο διορισμός ούτος ετάραξεν ως εικώς τα μέγιστα τον Τρουπάκην περί πλείστου ποιούμενον την αρχήν της επαρχίας Σταυροπηγίου και δυσσαπαλλάκτως αυτής έχοντα, όθεν απεφάσισε να υποστηρίξη αυτήν διά των όπλων, θέτων δε την επιτυχίαν εις την ταχύτητα, επετέθη αμέσως κατά των Κουμουνδούρων και καταλαβών αυτούς απαρασκευούς, επολιόρκησεν εις τους παρά την Μικράν Μαντινείαν πύργους των, ένθα τότε ην η σταθερά διαμονή των⁴²⁴...».

422. Σε κρίση της Καρδαμύλης υπάρχει από το 1734 η ακόλουθη εγχάρακτη επιγραφή: «1734. Εξόδου Παναγιώτη Τρουπάκη ο πατήρ του Μιχαήλ Παλαιολόγος και ο υιός του Πέτρου». Αν αστ.Γο ύδα, Βίοι παράλληλοι, τόμ. Η', Αθήναι 1876, σ. 401. Γ. Α. Μα ρ α β ε λ έ α, Οι Παλαιολόγοι της Καρδαμύλης, Αθήναι 1982, σ. 36 κ.ε. Δ. Β. Β α γ ι α κ ά κ κ ο υ, Η Αρδούβιστα-Ανδρούβιστα-Μεγάλη Χώρα της Έξω Μάνης, Λακωνικά Σπουδαί 13(1996)65 κ.ε. Σ τ. Κ α π ε τ ά ν α κ η, Μαρτυρίες από τον κώδικα της μονής της Τίμιοβας για τις καπετανίες της Έξω Μάνης, Μεσηνιακά Χρονικά 2(2002-4)85.

423. Τις έχει αντιγράψει ο Γιάννης Αναπλιώτης και φυλάσσονται στα ΓΑΚ/Νομού Μεσσηνίας.

424. Από τα βενετικά κατάστιχα φαίνεται ότι το 1704 κατοικούσε στους Δολούς ή τον Κάμπο ο Κουμουντούρος, χωρίς βαφτιστικό όνομα με παραγωγή 200 κροντήρια λάδι και ο Νικό-

Η οικογένεια Κουμουνδουράκη είχε πύργους κοντά στο ναό του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου της Μικρής Μαντίνειας, που σώζονται ελάχιστα από τα ερείπιά τους. Τα οχυρά των Κουμουνδουράκηδων έλεγχαν το δρόμο, ο οποίος από το Αλμυρό οδηγούσε στον Κάμπο και στο εσωτερικό της Μάνης⁴²⁵. Εκεί παρέμεναν οι Κουμουνδουράκηδες πολιορκημένοι από τους Τρουπάκηδες. Μια νύχτα ιδιαίτερα ψυχρή οι πολιορκητές άναψαν φωτιά μέσα στην εκκλησία για να ζεσταθούν. Τότε βρήκε την ευκαιρία ο Δημητράκης Κουμουνδουράκης και ανέβηκε σε ένα παράθυρο του ναού από το οποίο χτύπησε τους πολιορκητές με αρκεβούζιο και σκότωσε ή τραυμάτισε επτά από αυτούς. Στη συνέχεια αναφέρεται: «...*Εκ του απροσδοκίτου τούτου γεγονότος τοσούτω κατεπτοήθησαν οι πολιορκούντες, άλλωστε αθύμως ήδη ένεκα των εκ του χειμώνας ταλαιπωριών έχοντες, ώστε μετ' ου πολύ λύοντες την πολιορκίαν αναχώρησαν εις τα ίδια. Τότε ο Αθ. Κουμουνδούρος αποκρούσας βαθμηδόν την επιρροήν του Τρουπάκη από τα διάφορα χωρία και επί τέλους κύριος του φρουρίου της Ζαρνάτας γενόμενος ήρξε ακωλύτως απάσης της επαρχίας. Μετά δε την κατάληψιν του ειρημένου φρουρίου οι Κουμουνδούροι εγκαταλιπόντες τας παρά την Μικράν Μαντίνειαν οικίας των μετώκησαν οι μεν εις το φρούριον αυτό και εις Γαρμπελέαν, οι δε εντός του χωρίου Κάμπου...».*

Για την ανάδειξη του Αθανασίου Κουμουνδούρου σε καπετάνιο του Σταυροπηγίου υπάρχουν πολλές ακόμη πληροφορίες, οι οποίες θα εκθεθούν στη συνέχεια. Είναι βέβαιο ότι έμεινε στη θέση αυτή μέχρι τα Ορλωφικά και το 1769 υπέγραψε αίτηση εκ μέρους των Ελλήνων προς την Αικατερίνη Β' της Ρωσίας⁴²⁶ και το 1770 έλαβε μέρος σε πολεμικές επιχειρήσεις.

Μετά τα Ορλωφικά βρίσκουμε την καπετανία του Ξανθού Γιατρού κατακερματισμένη, χωρίς να έχουμε πληροφορίες για τα γεγονότα που οδήγησαν στην ανάδειξη και άλλων καπετάνιων. Στη Μηλιά ήταν ο Γεώργιος Κυβέλος, καταγόμενος από τους Γιατρούς-Μεδίκους του Οιτύλου, στην Καστάνια ο Κωνσταντής Δουράκης, στο Ζυγό ο Πανάγος Χρηστέας και στην Καρδαμύλη ο Μιχαήλ Τρουπάκης. Οι δύο τελευταίοι ήταν καπετάνιοι και προ των Ορλωφικών.

Η καπετανία της Μέσα Μάνης φαίνεται ότι είχε περιέλθει στο Γιωργάκη Μαυρομιχάλη, τον παππού του Πετρόμπεη. Τόσο ο Πιέρος Γεωργ. Μαυρομιχά-

λαος Κουμουντουράκης με 80. Κ. Κόμη, Βενετικά κατάστιχα Μάνης-Μπαρδούνιας, Αθήνα 1998, σ. 140.

425. Το 1762 ο Γιωργάκης Κουμουνδουράκης ήταν γείτονας στο μοναστήρι της Παναγίας Φανερωμένης, που βρισκόταν μεταξύ Κάτω Δολών και Κιτριών και υπέγραψε πρώτος για την εκλογή ηγουμένου. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Έγγραφα της μονής Παναγίας Φανερωμένης Δολών, Λακωνικά Σπουδαί 9(1988)337.

426. Κ. Π. Παλασιόλογου, Αίτησις του Ελληνικού Έθνους προς την αυτοκράτειρα Αικατερίνη Β', Παρνασσός 10(1886)499.

λης, όσο και οι γιοί του Πετρούνης (ο μετέπειτα Πετρόμπεης) και Κυριακούλης Πιέρ. Μαυρομιχάλης χρησιμοποιούσαν τον τίτλο «Καπετανάκης».

Η καπετανία της Ανατολικής Μάνης που παραχωρήθηκε αρχικά στον Αντώνιο Καβαλιεράκη-Φωκά, δεν είναι γνωστό μέχρι τότε έμεινε αδιαίρετη στην οικογένειά του, διότι το 1750 βρίσκουμε καπετάνιο στο Σκουτάρι το Δημήτριο Γρηγοράκη⁴²⁷, που δεν ζούσε στα Ορλωφικά και ήταν ο πατέρας του Τζανήμπεη Γρηγοράκη. Ο Τζανήμπεης υπογραφόταν ως Καπετανάκης-Γρηγοράκης, που αποτελούσε τίτλο για τους απογόνους ενός καπετάνιου⁴²⁸.

Μετά το θάνατο του καπετάν Δημητρίου Γρηγοράκη ανέλαβε την καπετανία ο γιός του Γεώργιος, ο οποίος αναφέρεται το 1765 ως καπετάνιος και είχε υπογράψει και αυτός το έγγραφο προς την αυτοκράτειρα Αικατερίνη Β' της Ρωσίας⁴²⁹. Το έγγραφο αυτό έχουν ακόμη υπογράψει ο Μιχαήλ Τρουπάκης, ο Πανάγος Χρηστέας καπετάνιος του Ζυγού (Πλάτσας) και ο Μανώλης Καβαλιεράκης, ο διάδοχος του Αντωνίου Καβαλιεράκη-Φωκά.

Οι Γρηγοράκηδες διακρίνονται σε δύο κλάδους, τους Γρηγοριάνους που είναι ο κλάδος του Τζανήμπεη και τους Κουτσογρηγοριάνους που είναι ο κλάδος του Αντώνμπεη Γρηγοράκη.

Εσωτερικές ταραχές

Στη δεκαετία 1760-70 που προηγήθηκε των Ορλωφικών, στη Μάνη έγιναν σοβαρές ταραχές. Από αναφορά της 18^{ης} Φεβρουαρίου 1761 του Ολλανδού πρέσβη⁴³⁰ στην Κωνσταντινούπολη πληροφορούμεθα τη σύλληψη από τους Τούρκους Μανιατών που δεν σπάνιζε εκείνα τα χρόνια: «...προ ημερών αφίχθη ενταύθα τουρκικόν πλοίον φέρον λέμβον εκ Μάνης. Επί της λέμβου εφέροντο πολλοί κάτοικοι του τόπου ονομαζόμενοι Μαϊνώται ή Μανιάται, οι οποίοι δεν αναγνωρίζουν την τουρκικήν κυριαρχίαν. Ούτοι φαίνεται ότι ηρνήθησαν να πληρώσουν τους φόρους ή ότι συνελήφθησαν διά πειρατικές πράξεις. Εφέροντο αλυσόδετοι εις το Μπάνιο...».

Η καπετανία του Σταυροπηγίου, του μετέπειτα δήμου Αβίας, που ήταν μια εύφορη περιοχή της Μάνης, αποτελούσε το «μήλον της έριδος». Ήταν φυσι-

427. Στο χωριό Σκουτάρι υπάρχει ναός του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου, που χτίστηκε το 1750 και στην κτητορική επιγραφή σημειώνεται: «Ανηγέρθη... εις τας ημέρας του ευγενεστάτου Κυ<ρίου> καπετάν Δημητράκη...». Δ. Β. Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Ειδήσεις περί Μάνης εκ Γαλλικού υπομνήματος του 1780, Λακωνικά Σπουδαί 3(1977)187.

428. Ο ριμαδόρος της Μάνης Νικήτας Νηφάκης έγραψε για τον Τζανέμπεη ή Τζανήμπεη Γρηγοράκη τους ακόλουθους στίχους: *Το γένος το παππουδικόν λέγεται Γρηγοράκης και πατρική αξία του ήτον Καπετανάκης*. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, Νικήτα Νηφάκη: Μανιάτικα Ιστορικά στιχουργήματα, Αθήνα 1964, σ. 37, στιχ. 53-54.

429. Κ. Π. Π α λ α ι ο λ ό γ ο υ, ό.π., Παρνασσός 10(1886)499.

430. Β. J. S I o t, Σύμμεικτα, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)488.

κό, αφού απέδιδε τα περισσότερα εισοδήματα στον εκάστοτε κυρίαρχο της. Τον πρώτο της καπετάνιο, τον καπετάν Γιαννάκη Κουτήφαρη, τον δηλητηρίασε ο Ξανθός Γιατρός από τη Μηλιά και επεξέτεινε την κυριαρχία του και στο Σταυροπήγι. Ο Παναγιώτης Παλαιολόγος-Τρουπάκης από την Καρδαμύλη έδιωξε τον Ξανθό Γιατρό και επικράτησε πλέον αυτός στο Σταυροπήγι. Έκτοτε υπήρξε σκληρός ανταγωνισμός για την καπετανία του Σταυροπηγίου μεταξύ τριών οικογενειών Τρουπάκηδων, Κουτηφαραίων και Κουμουνδουράκηδων.

Στις σημειώσεις του Πέτρου Κουτήφαρη αναφέρεται ότι ο Τζανετάκης Κουτουφάρης, ο μετέπειτα Τζανέμπης (1777-1779), ο οποίος είχε γεννηθεί περίπου το 1739, στα παιδικά του χρόνια είχε μείνει στην Καρδαμύλη «...παις έτι ων, είχε καταφύγει εις την οικία του Τρουπάκη...». Για να καταφύγει σημαίνει ότι βρισκόταν υπό διωγμό. Θα μπορούσε όμως να υποθεθεί, ότι υπήρχε ανταγωνισμός μεταξύ των Κουμουνδουράκηδων και των Κουτηφαραίων και ο Τζανετάκης βρήκε άσυλο στην Καρδαμύλη κοντά στους Τρουπάκηδες. Λιγότερο πιθανόν είναι να τον έστειλε εκεί η οικογένειά του ως όμηρο ή ενέχυρο, όπως έλεγαν τότε.

Ένα έγγραφο του 1763, το οποίο δεν γίνεται απόλυτα κατανοητό, παρέχει όμως ενδείξεις για τον υπάρχοντα ανταγωνισμό για την κυριαρχία του κάστρου της Ζαρνάτας. Ο κάτοχος του κάστρου αυτού θα έλεγχε ολόκληρη την επαρχία Σταυροπηγίου και ο ανταγωνισμός θα ήταν μεταξύ των οικογενειών Τρουπάκη, Κουτήφαρη και Κουμουνδούρου. Ο αναφερόμενος Μιχαλάκης Τρουπάκης⁴³¹, ο οποίος έλαβε τριακόσια ριάλια από τον Λάσκαρη, για να τον μπάσει στο κάστρο της Ζαρνάτας, ίσως ήταν ο μετέπειτα Μιχάλμπης ή ο πρωτεξάδελφός του Μιχάλης Τζανέτου Τρουπάκης. Ο αναφερόμενος Λάσκαρης ίσως να ήταν από τους Κάτω Δολούς, διότι το 1704 κατοικούσε εκεί ο Δημητράκης Λασκαρίνης⁴³² και η παραγωγή του σε λάδι ήταν 150 κρεντήρια, δηλαδή ήταν ένας από τους πλουσιότερους του χωριού. Ήταν άραγε και αυτός διεκδικητής της κυριότητας του κάστρου της Ζαρνάτας ή μεσολαβητής; θα μπορούσε ακόμη να θεωρηθεί και ως χορηγός κάποιας από τις μεγάλες οικογένειες. Το έγγραφο είναι το ακόλουθο⁴³³:

«1763 Μαρτίου. Έλαβα εγώ ο Μιχαλάκης Τρουπάκης από τον κυρ Λάσκαρη ριάλια διακόσια και εκατό όπου μου έστειλε με τον Τζανέτο, όπου γίνονται όλα ριάλια τριακόσια -No - 300 - τα οποία έχω να τα δώσω στη Ζαρνάτα να μας εμπάσουν στο κάστρο και Βαρούσι και όπου αλλού κάμουμε χρεία, ει δε και από ετούτα δεν γίνει τίποτα, να έχω εγώ ο Μιχαλάκης να του τα παραδίδω πίσω στου κυρ Λάσκαρη τα χέρια και του έδωσα το παρόν μου. Μιχαλάκης Τρουπάκης τα έλαβα».

431. Δεν είναι εύκολο να διακρίνουμε ποιός από τους δύο ήταν, ίσως Μιχαλάκης να ήταν μόνο ο Μιχάλμπης. Δεν αποκλείεται να υπήρχε και ενδοοικογενειακή αντιπαλότητα και ο ένας από τους δύο να υπονόμει τον άλλον.

432. Κ. Κόμης, Βενετικά κατάστιχα κλπ, ό.π., σ. 131.

433. Ιστ. Αρχ. Μουσ. Μπενάκη, Αρχ. οικ. Μπενάκη, φάκ. 26, έγγρ. 22.

Από τα προαναφερθέντα μπορούμε να υποθέσουμε, ότι το κάστρο της Ζαρνάτας το κατείχε μια από τις οικογένειες των Κουμουνδουράκιδων ή των Κουτηφαραίων και ο Μιχαλάκης Τρουπάκης μεσολαβούσε για την ανατροπή της υπάρχουσας κυριαρχίας.

Πρόκειται για τους πρωταγωνιστές επεισοδίων που έλαβαν χώρα στη δεκαετία η οποία προηγήθηκε των Ορλωφικών. Όπως μας πληροφορεί ένα έγγραφο γραμμένο στην τουρκική⁴³⁴, ο Γεωργάκης Μαυρομιχάλης και ο Αθανάσιος Κουμουνδούρος, οι οποίοι ήταν από τη Δυτική Μάνη, τον Απρίλιο του 1764, ηγούμενοι 400-500 Μανιατών λεηλάτησαν και έκαναν πολλές καταστροφές στην Καλαμάτα και στα γύρω χωριά. Για την Καλαμάτα δεν ήταν η πρώτη φορά που υπέφερε από την αρπακτική διάθεση των Μανιατών, αφού ο άγονος τόπος τους δεν επαρκούσε για να θρέψει τους κατοίκους του, έτσι συνήθιζαν να συμπληρώνουν τα μέσα διατροφής τους από τη λεηλασία γειτονικών περιοχών⁴³⁵ ή την πειρατεία. Το έγγραφο σε μετάφραση έχει ως ακολούθως⁴³⁶:

«12 Απριλίου 1764.

Ο λαός των χωριών της Καλαμάτας προσήλθε στο ιερό δικαστήριο⁴³⁷ και δήλωσε ότι ο καζάς (επαρχία) είναι κοντά στη Μάνη, οι ληστές από τη Μάνη, ο Γεωργάκης Μαυρομιχάλης και ο φίλος του Θανάσης Κουμουνδούρος, μαζί με τετρακόσιους-πεντακόσιους ληστές από τη Μάνη, εισέβαλαν στην πόλη (της Καλαμάτας) την εικοστή πέμπτη ημέρα του μηνός Μαρτίου και πολιορκήσαν τα σπίτια και λεηλάτησαν τα κτήματα και πλιατσικολόγησαν τα πράγματα των ανθρώπων και κατέστρεψαν τα προϊόντα τους και ρήμαξαν τον τόπο. Επί αυτού του θέματος ο λαός υπέβαλε αίτηση στον Καϊμακάμη (έπαρχο) του Μοριά Αχμέτ αγά. Συνεπώς ο καπετάνιος Τυνήσιος Ελ Χαδζ Μεχμέτ, ο οποίος ήταν εντεταλμένος δυνάμει υψηλής διαταγής, αγκυροβόλησε το πλοίο του μπροστά από την παραλία της Ινέμπολης (;Νέα Πόλη⁴³⁸) για να ασφαλίσει την περιουσία των ανθρώπων.

Το παρόν σημείωμα έχει γράψει ο ευτελής για να διατυπώσει την ευγνωμοσύνη του λαού της Καλαμάτας».

434. Η ανάγνωση των Οθωμανικών εγγράφων έγινε με την ευγενή συνδρομή του ειδικευμένου στην οθωμανική παλαιογραφία και μελετητή της ελληνικής παλαιογραφίας κ. Metin Berke, προς τον οποίο και από εδώ εκφράζονται θερμές ευχαριστίες.

435. Σ ο φ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Οι εντυπώσεις του Άγγλου περιηγητή C. R. Cockerell από τους Δολούς και την Καρδαμύλη, *Ιθώμη* 29-30(1990)67.

436. Ι σ τ. Α ρ χ. Μ ο υ σ. Μ π ε ν ά κ η, φάκ. 27, έγγρ. 123.

437. Τα έγγραφα μιας επαρχίας προς τον Πασά του Μοριά, διαβιβάζονταν διά του Καδή, ο οποίος ήταν ο κυριότερος αξιωματούχος του καζά (επαρχίας). Εκτός από την απονομή δικαιοσύνης, ασκούσε εποπτεία της τήρησης των νόμων. Α. Κυρκίνη-Κοτούλα, *Η Οθωμανική Διοίκηση στην Ελλάδα (Πελοπόννησος 1715-1821)*, Αθήνα 1996, σ. 183-4.

438. Νέα πόλη ονομαζόταν παλαιά ο μικρός παραλιακός οικισμός της Καλαμάτας γνωστός σήμερα ως «παραλία».

Ο Γιωργάκης Μαυρομιχάλης ήταν από την Τσίμοβα (Αρεόπολη) και ασκούσε επιρροή σε όλη τη Μέσα Μάνη, αλλά δεν γνωρίζουμε αν εκείνο τον καιρό ήταν καπετάνιος. Φαίνεται όμως ότι κάποτε διετέλεσε καπετάνιος, γι' αυτό οι απόγονοί του, όπως αναφέρθηκε, έφεραν τον τιμητικό τίτλο του «καπετανάκη»⁴³⁹.

Ο Αθανάσιος Κουμουνδούρος⁴⁴⁰ από το Σταυροπήγι ακόμη εκείνα τα χρόνια δεν είχε γίνει καπετάνιος. Προσπαθούσε όμως να του αναθέσουν οι Τούρκοι την καπετανία και φαίνεται ότι το πέτυχε, διότι στη Ρούμελη οι Τούρκοι, όπως ξέρουμε, όταν δεν μπορούσαν να καταβάλλουν έναν κλέφτη, του ανέθεταν το αρματολίκι.

Από ένα άλλο έγγραφο του 1768 γραμμένο και αυτό στην τουρκική, πληροφορούμεθα ότι οι συμμαχίες και οι αντιπαλότητες των οικογενειών της Μάνης είχαν αλλάξει. Τώρα πρωταγωνιστές ήταν ο χωλός Γρηγόριος Γρηγοράκης, ο επιλεγόμενος Κουτσογρηγόρης από το Σκουτάρι της Ανατολικής ή Προσηλιακής Μάνης και ο Αθανάσιος Κουμουνδούρος από το Σταυροπήγι της Δυτικής ή Αποσκιαδερίης Μάνης. Ο Κουτσογρηγόρης είχε προκαλέσει μεγάλη αναστάτωση στην Ανατολική Μάνη και είχε καλέσει και τον Α. Κουμουνδούρο για να τον βοηθήσει. Το ερώτημα που τίθεται είναι αν εκείνη τη χρονιά προωθήθηκε ο Κουτσογρηγόρης από το Σκουτάρι, που ήταν η κοιτίδα των Γρηγοράκηδων και κατέλαβε το Βαθύ, στο οποίο βρίσκουμε αργότερα τον εγγονό του Αντώνμπεη Γρηγοράκη. Τί άλλο θα μπορούσε να έχει κάνει, για να κινητοποιήσει τη δραστική αντίδραση της τουρκικής κυβέρνησης; Το έγγραφο είναι το ακόλουθο⁴⁴¹:

«Αναφορά από το λαό της Καλαμάτας στον Καδή.

Ο λαός και προύχοντες της Καλαμάτας προσήλθαν στο δικαστήριο και δήλωσαν ότι τα τελευταία χρόνια ο πειρατής Κουτσογρηγόρης έφερε στο σπίτι του τον Θανάση Κουμουνδούρο, ο οποίος ενοχλούσε τον κόσμο. Ύστερα από αυτό, ο προύχοντας Παναγιώτης Μπενάκης, ο οποίος ήταν εντεταλμένος δυνάμει υψηλής διαταγής του Hamid Hamza Pasa⁴⁴², επιτέθηκε εναντίον του Κουτσογρηγόρη με τη βοήθεια κάποιων καπεταναίων από τη Μάνη και με τους στρατιώτες του Σαν-

439. Σ. Β. Κουγέα, Συμβολαί εις την Ιστορίαν της υπό τους Ορλώφ Πελοποννησιακής Επαναστάσεως (1770), Πελοποννησιακά 1(1956)75.

440. Ο Αθανάσιος Κουμουνδούρος και ο Γεωργάκης Μαυρομιχάλης στα Ορλωφικά αναφέρονται ως γαλλόφιλοι. Γ. Β. Νικολάου, Η επανάσταση του 1770 στην Πελοπόννησο όπως την είδε και την κατέγραψε ο Γενικός Πρόξενος της Γαλλίας στην Κορώνη Α.-Α. Lemaire, Μεσσηνιακά Χρονικά 3(2007)186-7.

441. Ιστ. Αρχ. Μουσ. Μπενάκη, φάκ. 27, έγγρ. 68.

442. Ήταν ανώτερος αξιωματούχος της τουρκικής κυβέρνησης και αργότερα διορίστηκε Μέγας Βεζύρης, δηλαδή πρωθυπουργός της Τουρκίας, ο οποίος έδωσε τη διαταγή στον Παναγιώτη Μπενάκη. Δεν είναι όμως γνωστόν αν ήταν μια ειδική εντολή για καταδίωξη του Κουτσογρηγόρη και του Κουμουνδούρου ή επρόκειτο για μόνιμο διορισμό του Μπενάκη στο αξίωμα του μπέη ή κάτι ανάλογο, που τον εξουσιοδοτούσε να καταδιώκει τους κλέφτες.

δζακτάρ (σημαιοφόρος – διοικητής επαρχίας) έσφαξαν τον Κουτσογρηγόρη μαζί με σαράντα – πενήντα ανθρώπους του.

Ο Θανάσης Κουμουνδούρος, ο σύντροφος του Κουτσογρηγόρη, όμως πρόλαβε να ξεφύγει με περίπου εκατό ανθρώπους του σε ένα φρούριο, που είναι κοντά στο χωριό του. Ύστερα από έξι μήνες, ο Κουμουνδούρος ξαναπέτυχε να διαφύγει νύχτα, ενώ ήταν υπό πολιορκία, ντυμένος γυναικεία και κατευθύνθηκε προς το Μυστρά.

Εν τω μεταξύ μια φρεγάτα του με δεκαπέντε πάγκους πλαγιοδέθηκε στην Καλαμάτα και μια άλλη φρεγάτα με δεκατρείς πάγκους στη Σκάλα της Τζίμπερης (;) της Καρδαμύλης και δύο σκαμπαβίαι παραδόθηκαν στο Γιωργάκη Μαυρομιχάλη.

Αυτή τη φορά, ο Θανάσης Κουμουνδούρος, ο οποίος συγκέντρωσε από Αρβανίτες στην περιοχή του Μυστρά ένα μπουλουζή (ομαδάρχη) και πενήντα άτομα που προσέλαβε δήθεν ως μούτσους, κατέλαβε ένα χωριό στη Μάνη και συνεχίζει τις βδελυρές πράξεις του, διαμηνύοντας στην Καλαμάτα ότι θα πάρει εκδίκηση για το γκρεμισμένο φρούριο και το φόνο του Κουτσογρηγόρη.

Έτσι θα χειροτερεύσουν τα πράγματα για την Καλαμάτα, εάν ο Κουμουνδούρος καταφέρει να πάρει την άδεια τοπικού καπετάνιου από το Μυστρά.

Επί τούτοις η διαταγή και πρόσταγμα είναι εκείνου.

Γραμμένο την δεκάτην ογδόη Ιουνίου του έτους χίλια επτακόσια εξήντα οκτώ (2 Dafet 1182) Ahmet Sehabetin».

Ο Αθανάσιος Κουμουνδούρος αρχικά συμμάχησε με το Γιωργάκη Μαυρομιχάλη και το 1764 ληηλάτησαν την Καλαμάτα. Το 1768 ο Μαυρομιχάλης ήταν στο πλευρό του Παναγιώτη Μπενάκη και πολέμησε τον Κουμουνδούρο και τον Κουτσογρηγόρη, ο οποίος έχασε τη ζωή του με αρκετούς συντρόφους του. Επέζησε της καταστροφής εκείνης ο Κουμουνδούρος και στη συνέχεια κλείστηκε στο κάστρο της Ζαρνάτας. Πολιορκήθηκε όμως και μετά από μακρά πολιορκία αναγκάστηκε να ντυθεί με γυναικεία ρούχα και να διαφύγει στα Βαρδουνοχώρια, όπου στρατολόγησε Τουρκοβαρδουνώτες και ετοιμάστηκε για νέα κινήματα. Απειλούσε ακόμη τους Καλαματιανούς ότι θα τους εκδικηθεί, επειδή σκότωσαν το σύντρόφό του, τον Κουτσογρηγόρη και του κατέστρεψαν το κάστρο. Μετά όμως από όλα αυτά έγινε καπετάνιος του Σταυροπηγίου και με αυτόν τον τίτλο υπέγραψε το 1769 αίτηση προς την αυτοκράτειρα της Ρωσίας Αικατερίνη Β', ζητώντας μαζί με άλλους Μανιάτες και Λάκωνες βοήθεια για να ελευθερωθούν οι Έλληνες από τον τουρκικό ζυγό.

Η επέκταση των συνόρων της Μάνης

Παλαιότερα από το 1760 τα σύνορα της Μάνης έφθαναν στα βορειοανατολικά μέχρι το Σκουτάρι και τον Παρασυρό, αλλά επεκτάθηκαν ώστε να συμπεριλάβουν το Βαθύ, την περιοχή του κάστρου του Πασσαβά, το Μαυροβούνι, το

Μαραθονήσι (Γύθειο) και έφθασαν μέχρι το Κακοσκάλι και τα Τρίνησα⁴⁴³. Μία τέτοια σημαντική επέκταση των συνόρων ήταν τότε αναγκαία, για να απορροφηθεί ένα μέρος του υπερπληθυσμού, που ασφυκτιούσε στην άγονη Μέσα Μάνη. Στην κίνηση αυτή κύριο ρόλο διαδραμάτισε η οικογένεια Γρηγοράκη με αποτέλεσμα ο κλάδος του Αντώνμπεη, δηλαδή οι Κουτσογρηγοριάνοι, να εγκατασταθεί στον Αγερανό και Βαθύ και ο κλάδος του Τζανήμπεη στο Μαυροβούνι και το Γύθειο. Εκτός από τους Γρηγοράκηδες πολλοί ακόμη Μανιάτες, που τους ακολούθησαν στην επιδρομή εναντίον των Τούρκων, κατέλαβαν και αυτοί κτήματα, για να εγκατασταθούν στην κατακτηθείσα περιοχή. Για το πότε όμως έγινε η επέκταση των συνόρων της Μάνης έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις⁴⁴⁴.

Μέχρι τα τελευταία χρόνια η επέκταση των συνόρων της Μάνης παρουσιαζόταν να συνδέεται χρονολογικά είτε με μια επίθεση, που έγινε εναντίον του Σκουταρίου, κατά την εισβολή των Τουρκαλβανών στην Ανατολική Μάνη το 1770 ή με τον ανασκολοπισμό του Έξαρχου Γρηγοράκη. Ο Αναστ. Γούδας⁴⁴⁵ αναφέρει τα δύο επεισόδια: α) Την τουρκική επίθεση στο Σκουτάρι, κατά την οποία τα πτώματα των φονευθέντων Τούρκων ρίχτηκαν στα αγιοπήγαδα και από τότε μετονομάστηκαν σε βρωμοπήγαδα, τη συνδέει με την υποχώρηση των Τούρκων μέχρι το φρούριο του Πασσαβά και της Βαρδούνιας. β) Το επεισόδιο του ανασκολοπισμού του Έξαρχου Γρηγοράκη το συνδέει με υποχώρηση των Τούρκων μέχρι το Κακοσκάλι. Δεν δεσμεύεται όμως χρονολογικά για κανένα από τα επεισόδια. Μόνο για τον ανασκολοπισμό γράφει ότι έγινε μετά την αναγόρευση του Τζανέτου Κουτούφαρη (1777) σε μπέη της Μάνης.

Ο Δ. Αλεξανδράκος⁴⁴⁶, αναφερόμενος στην εισβολή των Τουρκαλβανών στην Ανατολική Μάνη το 1770 κατά την τελευταία φάση των Ορλωφικών, λανθασμένα γράφει ως εισβολέα το Χατζή Οσμάν, διότι αυτός εισέβαλε στη Δυτική Μάνη. Της εισβολής από την πλευρά του Μυστρά ηγείτο ο Χατζή Αλή αγάς από τα

443. Ασάφεια επικρατεί αν και η περιοχή του Λάγιου συμπεριλαμβανόταν στα σύνορα της Μάνης. Στα χρόνια της ηγεμονίας του Αντώνμπεη Γρηγοράκη (1803-1810) ο καπουδάν πασάς Απουύλ Καδήρ (από 12 Δεκεμβρίου 1803 μέχρι 24 Νοεμβρίου 1804) με έγγραφο του διόρισε τον Χριστόφορο Κρονδηρά μεμουρή (επιστάτη) της περιφέρειας Λαγίου και Τρινήσων. Επομένως η περιοχή αυτή για να υπάγεται στον Καπουδάν πασά θα ανήκε στη Μάνη. Ίσως ήταν κτηματική περιουσία του Τζανήμπεη Γρηγοράκη που είχε κατασχεθεί από τους Τούρκους.

444. Σ. Γ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Τα σύνορα της Μάνης κατά την ιστορική της πορεία, Πρακτικά Γ' Διεθνούς Στνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Καλαμάτα 1985, τόμ. Γ', σς.386-406.

445. Α. Γ ο ύ δ α, Βίοι Παράλληλοι, τόμ. 8, σ. 3-4.

446. Δ η μ. Α λ ε ξ α ν δ ρ ά κ ο υ, Ιστορία της Μάνης, Αθήνα 1892, σ. 27-8. Α π. Δ α σ κ α - λ ά κ η, Η Μάνη και η Οθωμανική αυτοκρατορία, Αθήνα 1923, σ. 181-2. Γ. Γ ι α ν ν α κ ά κ ο υ - Ρ α ζ έ λ ο υ, Οι αγώνες της Μάνης διά την ελευθερίαν, Αθήνα 1948, σ. 95, ο οποίος επαναλαμβάνει τον Αλεξανδράκο, όπως και πολλοί άλλοι.

Φάρσαλα⁴⁴⁷ και όπως αναφέρεται αφού εισχώρησε στα πρώτα χωριά και πύργους και τα κατέστρεψε, αποχώρησε επειδή δεν υπήρχε νερό. Ο Αλεξανδράκος όμως γράφει: «...ο Χατζή Οσμάν πασάς άγων τον στρατόν του εβάδισε κατά της Μάνης, και, μετ' ασήμαντον αντίστασιν, κατέλαβε άπαντα τα πεδινά χωριά των δήμων Μαλευρίου, Γυθείου και Καρυουπόλεως, και έφθασεν εις μικράν κοιλάδα προς δυσμάς του χωρίου Σκουταρίου. Ενταύθα πύργος⁴⁴⁸ ισχυρός των Καλκαντήδων κατείχετο υπό πέντε αδελφών και πενήκοντα συγγενών. Εβδομάδα όλη οι εν τω πύργω ήρωες απέκρουσαν τας αλληπαλλήλους και μανιώδεις εφόδους των εχθρών, Ατυχώς δι' υπονόμου οι Τούρκοι ανέτρεψαν τον πύργον και οι εν αυτώ γενναίοι ενεταφιάσθησαν υπό τα ερείπια...».

Από τον Ανώνυμο⁴⁴⁹ υμνογράφο του Τζανήμπεη Γρηγοράκη και άλλους συγγραφείς που τον ακολουθούν, η επίθεση κατά του Σκουταρίου είναι άσχετη με την επέκταση των συνόρων της Μάνης και τοποθετείται μετά την επανάσταση του 1770 και προ του διορισμού του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη ως πρώτου Μπέη της Μάνης, περίπου το 1774-5. Αναφέρεται ότι οι Τούρκοι έκαμαν πολλές επιθέσεις εναντίον του Σκουταρίου, που αποτελούσε τα βορειοανατολικά σύνορα της Μάνης, αλλά πάντοτε αποτύγγαναν: «...ως παράδειγμα μάλιστα της αποτυχίας των Τούρκων φέρομεν το ακόλουθον περιστατικόν: έξωθεν του Σκουταρίου υπήρχον αρκετά φρέατα, άτινα τότε ονομάζοντο αγιοπήγαδα, επειδή όμως εν αυτοίς ερρίφθησαν άπειρα τουρκικά πτώματα μετωνομάσθησαν εκ της εξερχομένης αποφοράς βρωμοπήγαδα: ηναγκάσθη τότε να συνθηκολογήση ο τότε Βεζύρης της Πελοποννήσου μετά της Μάνης εις επωνύδιστον κατά της Τουρκίας συνθήκην διά της οποίας εδέχθη η Μάνη να διορίζητε παρά του Σουλτάνου μεταξύ των κατοίκων εις Ηγεμών, ήτοι Μπέης...». Σημειώνουμε ότι ο Ανώνυμος⁴⁵⁰ φαίνεται να μην γνώριζε πως οι συμφωνίες των Μανιατών, που έγιναν από τον Τζανέτο Κουτούφαρη στη Ρόδο, δεν έγιναν με τον Πασά του Μοριά αλλά με το διερμηνέα του τουρ-

447. Νεοκλ. Σαρρή, Προεπαναστατική Ελλάδα και το Οσμανικό κράτος, Έκδ. «Ηρόδοτος», Αθήνα 1993, σ. 206.

448. Μια άλλη πληροφορία είναι ότι τον καιρό του Χασάν πασά, δηλαδή μερικά χρόνια μετά τα Ορλωφικά, 18.000 τουρκικού στρατού σταμάτησαν σε έναν πύργο, που τον υπεράσπιζαν 17 Μανιάτες. Ίσως σχετίζεται με τον αναφερόμενο πύργο των Καλκαντήδων. J. S a n t, Napoléon et la libération de la Grèce, L' Hellenisme Contemporain 5(1951)407.

449. Α ν ώ ν υ μ ο υ, Ιστορικά αλήθειαι συμβάντων τινών της Μάνης, Αθήνα 1858, σ. 3. Να σημειωθεί ότι το Κακοσκάλι υπολογίζεται πως απέχει τέσσερες ώρες προς βορράν του Πασαβά.

450. Ο Ανώνυμος δεν γνωρίζει καλά τα ιστορικά γεγονότα της Μάνης, ακόμη κάνει λάθη και στους συγγενικούς δεσμούς των μελών της οικογένειας Γρηγοράκη. Άλλα λάθη γίνονται αναφορικά με την εκλογή του Αντώνμπεη Γρηγοράκη ως μπέη της Μάνης και την προκήρυξη του Ρώσου ναυάρχου Σινιάβιν την οποία χρονολογεί το 1803. Μερικά μπορεί να θεωρηθούν σκόπιμα, αφού οι απόγονοι του Τζανήμπεη Γρηγοράκη επεδίωκαν τότε με υπομνήματα αποζημίωση από τους Ρώσους 308.000 διστηλα.

κικού στόλου Νικόλαο Μαυρογένη. Ανακριβές είναι και το αναφερόμενο ποσό που υποχρεωνόταν η Μάνη να πληρώνει ως φόρο στους Τούρκους. Επομένως η αξιολογία του μπορεί να τεθεί υπό αμφισβήτηση.

Ο Ανώνυμος⁴⁵¹ ισχυρίζεται ακόμη ότι η επέκταση των συνόρων της Μάνης έγινε μετά τα Ορλωφικά και τον αφανισμό των Αλβανών, δηλαδή το 1780, τότε που κλήθηκε ο Έξαρχος Γρηγοράκης με τη συνοδεία του στην Τριπολιτσά για να φιλοξενηθεί από τον Τούρκο Πασά. Αντί όμως φιλοξενίας αυτόν μεν ανασκολόπισε (παλούκωσε) και τα μέλη της συνοδείας του κρέμασε. Στον πόλεμο εκδίκησής του⁴⁵² που ακολούθησε και είχε σαν συνέπεια τον φόνο των Τούρκων του κάστρου του Πασσαβά και την επέκταση των συνόρων της Μάνης, πήραν μέρος τα ξαδέλφια του Έξαρχου, ο Δημητράκης κ.ά., που όπως αναφέρει ο ανώνυμος ήταν ο πατέρας του Τζανήμπεη Γρηγοράκη. Όμως ο Δημήτριος Γρηγοράκης, πατέρας του Τζανήμπεη, δεν ζούσε το 1765 και τα αναφερόμενα ξαδέλφια του, Γιωργάκης και Πιεράκης ήταν και αυτά παιδιά του Δημητράκη. Πάλι φαίνεται ακατατόπιστος.

Ο Τάκης Κανδηλώρος⁴⁵³ τοποθετεί το ίδιο περιστατικό, δηλαδή την επίθεση στο Σκουτάρι, σε άλλο χρόνο και το συνδέει με την επέκταση των συνόρων της Μάνης, όμως πουθενά δεν υπάρχουν αποδεικτικά στοιχεία του ισχυρισμού του: «...Εξορμήσαντες λοιπόν περί το 1763 ο Μώρα Βαλεσής και οι Μπαρδουνιώται Τούρκοι επέτεσαν αιφνιδίως επί του Σκουτάρους. Ο Γρηγοράκης εκάλεσε επειγόντως τους πλησιεστέρους Μανιάτας, συνήφθη δε εις την θέσιν Αγιοπήγαδα μάχη πεισματώδης, καθ' ην έπεσαν εκατοντάδες Τούρκων, των λοιπών εκδιωχθέντων πέ-

451. Ανώνυμο υ, ό.π., σ. 4 κ.ε. Τον Ανώνυμον επαναλαμβάνει ο Κ. Σάθας, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, σ. 533 και ο Δ η μ. Α λ ε ξ α ν δ ρ ά κ ο ς, Ιστορία της Μάνης, Αθήνα 1892, σ. 40.

452. Ο Δ. Α λ ε ξ α ν δ ρ ά κ ο ς, ό.π., σ. 40, γράφει: «...Διά τον τραγικόν θάνατον του Έξαρχου, εξ' απάντων των χωρίων της Μάνης, πλην δύο, πλήθος συγγενών και φίλων συνέρρευσαν εις την εν Σκουταρίω οικίαν Γρηγοράκη κατά το Πάσχα του 1780, και ενώ ήσαν έτοιμοι ν' άρξωνται των μοιρολογίων, η μήτηρ του Έξαρχου, ως αρχαία Σπαρτιάτις ωμίλησεν εντόνως: "ο Έξαρχος δεν έχει ανάγκην θρήνων και μοιρολογίων, αλλ' εκδικήσεως", έκπληκτος η ομήγυρις ήκουσεν την δημηγορίαν διεπυθάνετο πώς ηδύνατο να μεταβή και λάβη εκδίκησιν εν Τριπόλει τότε η ανδρεία γυνή διακόψασα, έδειξε διά του δακτύλου το απέναντι του Σκουταρίου κείμενον φρούριον του Πασσαβά, το υπό των Τούρκων τότε κατεχόμενον, και υπό εβδομήκοντα Οθωμανικών οικογενειών κατοικούμενον, παραχρήμα πάντες, νέοι και γέροντες, γυναίκες και παίδες, ώρμησαν ως λέοντες, και μετά πορείαν ολιγωτέραν των δύο ωρών κατέφθασαν, και το μεν φρούριον του Πασσαβά εξ' εφόδου εκυρίευσαν, πάντας δε τους εν αυτώ επέρασαν εν στόματι μαχαίρας...». Αδιανόητο φαίνεται το γεγονός ότι τον Απρίλιο του 1780, μετά τον ανασκολοπισμό του Έξαρχου, οι Μανιάτες προωθήθηκαν, κυρίευσαν το φρούριον του Πασσαβά, έσφαξαν 70 ή 700 οικογένειες, όπως αναφέρεται αλλού και τον Ιούλιο του ίδιου έτους οι Τούρκοι πήγαν να πολιορκήσουν τον Παναγιώταρο Βενετσανάκη και τον Κωνσταντή Κολοκοτρώνη στην Καστάνιτσα και αδιαφόρησαν για τη σφαγή των Τούρκων του κάστρου του Πασσαβά. Ι ω. Β λ α χ ο γ ι ά ν ν η, Κλέφτες του Μοριά, σ. 108. Γ. Κ α ψ ά λ η, Η Καστάνια, οι μάχες της - τα κλέφτικα τραγούδια της, Πελοποννησικά 1(1956)134 κ.ε.

453. Τ. Κ α ν δ η λ ώ ρ ο υ, Ο Αρματωλισμός της Πελοποννήσου, Αθήνα 1924, σ. 63.

ραν του Πασσαβά μέχρι Μπαρδούνιας. Τα πτώματα των φονευθέντων ερρίφθησαν εις τα φρέατα, άτινα έκτοτε ωνομάσθησαν βρωμοπήγαδα...».

Αναφέρεται ακόμη από τον Τάκη Κανδηλώρο⁴⁵⁴ ότι, μετά τη μάχη του Σκουταρίου και την επέκταση των συνόρων της Μάνης, κλήθηκε ο Έξαρχος Γρηγοράκης στην Τρίπολη για φιλοξενία και τον ανασκολόπισαν. Κατά το συγγραφέα αυτόν όλα έγιναν πριν από τα Ορλωφικά.

Ξένοι περιηγητές αποδίδουν στη χήρα του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη (1777-1779) την επέκταση των συνόρων της Μάνης. Λέγεται λανθασμένα, ότι οι Τούρκοι κρέμασαν τον Τζανέτμπεη Κουτούφαρη και η χήρα του έκανε σημαντικά κατορθώματα⁴⁵⁵: «...Αναφέρουν στην Ανατολική Σπάρτη θαυμάσιες πράξεις της χήρας του, η οποία ήταν γυναίκα του πολέμου και εκδικήθηκε με ένα τρόπο πολύ χτυπητό και ήταν σε όλη τη ζωή της ο πιο φοβερός εχθρός που είχαν οι Τούρκοι στο Μοριά. Τους έκανε μόνη της τόσο κακό, που δεν έκαναν όλοι μαζί οι πιο φημισμένοι κλέφτες. Οι κατακτήσεις της στην επαρχία Μαυροβουνίου ήταν τόσο μεγάλες που κατάφερε να ενσωματώσει στη Μάνη την περιοχή Τρίνησα πέρα από το Μαραθονήσι...». Η καθαίρεση του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη έγινε το 1779 και αυτός δεν κρεμάστηκε από τους Τούρκους, αλλά για επτά χρόνια αυτοεξορίστηκε στη Ζάκυνθο και κατόπιν επανήλθε στη Μάνη και έζησε τουλάχιστον μέχρι το 1804. Υποθέτουμε ότι πρόκειται για σύγχυση. Πιο πιθανό φαίνεται να πρωτοστάτησε στην επέκταση των συνόρων της Μάνης η χήρα του Δημητρίου Γρηγοράκη⁴⁵⁶ και μητέρα του Τζανήμπεη, για την οποία αναφέρεται ότι είχε συνεργασία με Μαλτέζους πειρατές κλπ.

Από άλλη πηγή αναφέρεται ότι η επέκταση των συνόρων της Μάνης⁴⁵⁷ μέχρι το Κακοσκάλι έγινε το 1780. Αυτή η χρονολογία, ενώ δεν απέχει πολύ από την εξορία του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη, ταυτίζεται με την εκστρατεία εναντίον της Καστάνισσας. Στη Μάνη είχε συγκεντρωθεί τότε ένα μεγάλο τουρκικό στρατιωτικό σώμα με τον ίδιο τον καπουδάν πασά Γαζή Χασάν. Θα ήταν περιεργο να έχουν

454. Τ. Κανδηλώρου, ό.π., σ. 63.

455. Bory de Saint Vincent, Expedition Scientifique de Morea, section Sciences Physique, Paris 1832, σ. 358. Αναφέρει ότι πληροφοριοδότης του ήταν ο Πούλος Μαυρίκος. Τον Vincent αντέγραψαν οι περιηγητές Ferdinand Aldenhoven, Itineraire descriptif de l' Attique et du Peloponnese, Athènes 1841, σ. 336 και ο E. Yemenez, Le Magne et les Mainotes, Revue de deux mondes, τόμ. LVI, τεύχ. Μαρτίου 1865, σσ. 15-6 και 33-4. Ο Yemenez δεν μπορεί να θεωρείται αξιόπιστος, διότι έχει πολλά λάθη σκόπιμα ή ακούσια.

456. Αλ. Κραντωνέλλη, ό.π., σ. 49. Υποθέτω ότι αναφέρεται και σε γαλλικό υπόμνημα ως καπετάνισσα Στεφανοπούλου, στην προσπάθεια της οικογένειας αυτής να αναγνωρισθεί ως προερχόμενη από τους Κομνηνούς. Δ. Β. Βαγιακάκου, Ειδήσεις περί Μάνη εκ γαλλικού υπομνήματος του 1780, Λακωνικά Σπουδαί 3(1977)186.

457. Ανωνύμου, Ιστορικά αλήθειαι συμβάντων τινών της Μάνης, Αθήνα 1858, σ. 5.

επιχειρήσει οι Μανιάτες ένα τέτοιο εγχείρημα, δηλαδή να έδιωξαν ή να κατέσφαξαν όλες τις τουρκικές οικογένειες από το κάστρο του Πασσαβά, να έχυσαν τόσο τουρκικό αίμα και να μην είχε ακολουθήσει άμεση αντίδραση από τον τουρκικό στρατό για την τιμωρία τους. Ενώ βλέπουμε για κάποιες άλλες ταραχές, που δεν είχαν τόσο αξιόλογη σημασία, όπως ήταν η καταδίωξη του Παναγιώταρου Βενετσανάκη και του Κωνσταντή Κολοκοτρώνη, να ασχοληθεί η Πύλη και να γίνει στην Καστάνιτσα τόσο αιματηρή σύγκρουση.

Όλες αυτές οι αναφορές στηρίζονται στον Ανώνυμο υμνογράφο του Τζανήμπεη Γρηγοράκη, ο οποίος δεν φαίνεται να ήταν σωστά ενημερωμένος για πολλά από αυτά που έγραψε. Νεότερες πληροφορίες, που είδαν το φως της δημοσιότητας, αναφέρουν ότι οι Τουρκοβαρδουνιώτες είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή του Πασσαβά και της Κουτουμούς από το 1715. Κυρίως εκεί ήταν η οικογένεια των Καραμαναίων, οι οποίοι το 1760 εκτοπίστηκαν από την περιοχή αυτή και εγκαταστάθηκαν στη Ρόζοβα (Λεμονιά) και σε άλλα χωριά των Βαρδουνοχωρίων. Την πληροφορία έδωσαν οι κάτοικοι της Ρόζοβας⁴⁵⁸, οι οποίοι το 1828 διεκδίκησαν τα κτήματα που τους είχαν αφαιρέσει οι Καραμαναίοι.

Αξιόλογες πληροφορίες έχουμε από μια ανάλογη αναφορά του 1828 των κατοίκων των χωριών της Δώθε Ρίζας⁴⁵⁹ ή Εξωχωρίων (Αγίου Νικολάου, Κόκκινων Λουριών, Μαλτσίνας, Αρχοντικού, Σελεγουδίου και ακόμη της Πετρίνας) οι οποίοι διεκδικούσαν κτήματα που παλαιότερα τους είχαν καταπατήσει οι Τουρκοβαρδουνιώτες του κάστρου της Βαρδούνιας. Ανέφεραν ότι με τη δεύτερη τουρκοκρατία εγκαταστάθηκαν στο κάστρο της Βαρδούνιας Αβδιανοί (της οικογένειας Αβδή) και Αρβανίτες. Με την πίεση που ασκούσαν στα γειτονικά χωριά, ανάγκασαν τους Έλληνες να τα εγκαταλείψουν και να καταφύγουν στη Μάνη. Αργότερα, χωρίς να καθορίζεται ο ακριβής χρόνος, οι Έλληνες κάτοικοι αυτών των χωριών με τη βοήθεια άλλων Μανιατών, έδιωξαν τους μουσουλμάνους και ανέκτησαν τα κτήματά τους, εκτός από όσα ήταν γύρω από το κάστρο της Βαρδούνιας. Έκτοτε συνέχιζαν αγώνα διά των όπλων, προκειμένου να τους εκδιώξουν από το κάστρο και ένα πύργο που είχαν χτίσει, αλλά μέχρι την έναρξη της επανάστασης του 1821 δεν το είχαν κατορθώσει.

Σε μια άλλη αναφορά των κατοίκων της Μαλτσίνας⁴⁶⁰ από το 1828 αναφέρεται: «...*Ημείς οι τάλαινες δυνάμει της Σπάρτης και διά των όπλων μας εκυριεύσαμε τα Εξωχώρια...*». Ως Εξωχώρια, όπως αναφέρθηκε, εννοούνται τα χωριά της Δώθε Ρίζας.

458. Γ. Β. Νικολάου, Δημογραφικές και οικονομικές συνέπειες της κυριαρχίας των Τουρκαλβανών στα Βαρδουνοχώρια Λακωνίας την περίοδο της δεύτερης τουρκοκρατίας, *Λακωνικά Σπουδαί* 16(2002)350-1.

459. Γ. Β. Νικολάου, *ό.π.*, σ. 351-2.

460. Γ. Β. Νικολάου, *ό.π.*, σ. 355.

Επομένως μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το κάστρο του Πασσαβά δεν είχε επίσημη τουρκική φρουρά, αλλά το κρατούσαν οι Τουρκοβαρδουνιώτες Καραμαναίοι, οι οποίοι εκδιώχθηκαν στη δεκαετία 1760-1770 και την περιοχή αυτή και της Κουτουμούς κατέλαβαν οι Μανιάτες, οδηγούμενοι από τους Γρηγοράκηδες. Μπορούμε ακόμη να λάβουμε υπ' όψη μας ότι το Γύθειο περίπου μέχρι το 1768 ήταν έρημο από κατοίκους⁴⁶¹. Δεν έχουμε αναφορά για την εγκατάσταση των Μανιατών στο Μαυροβούνι, αλλά οι Μωραΐτες έμποροι εγκαταστάθηκαν στο Γύθειο περίπου το 1770, δηλαδή πήγαν εκεί μετά τα Ορλωφικά, για να έχουν την προστασία των Μανιατών του Μαυροβουνίου. Οι έμποροι της πόλης σε αναφορά τους⁴⁶² από το 1831 έγραψαν ότι οι γονείς τους εγκαταστάθηκαν εκεί πριν από 60 χρόνια. Φαίνεται ότι κατά τα τελευταία εξήντα έτη, εκατό περίπου οικογένειες από το Μοριά είχαν εγκατασταθεί στο Μαραθονήσι. Η γενιά που ακολούθησε τους πρώτους παροίκους, δεν είχε αφομοιωθεί πλήρως με τους Μανιάτες, παρ' ότι τα περισσότερα από τα επίθετά τους κατέληγαν στη χαρακτηριστική κατάληξη -άκος. Οι «Μωραΐτες» αυτοί διατηρούσαν τη συνοχή και τη συνεργασία τους, όπως συνήθως γίνεται σε «μειονοτικούς» πληθυσμούς.

Επειδή στη δεκαετία 1760-1770 έγιναν πολλές ταραχές στα σύνορα της ανατολικής Μάνης και όπως αναφέρθηκε σκοτώθηκε ο Κουτσογρηγόρης, που ήταν σύμμαχος με τον Αθανάσιο Κουμουνδουράκη, φαίνεται πιθανό ότι τότε έγινε και η επέκταση των συνόρων της Μάνης. Η αναφερόμενη μάχη του Σκουταρίου με την ανατίναξη του πύργου των Καλκαντήδων, οι απώλειες των Τούρκων με την μόλυνση των πηγαδιών, τα οποία από αγιοπήγαδα έγιναν βρωμοπήγαδα, ο ανασκολοπισμός του Έξαρχου Γρηγοράκη, η αναφερομένη ως χήρα⁴⁶³ του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη, η οποία με τους ηρωϊσμούς της μεγάλωσε τη Μάνη και λοιπά θρυλούμενα, όλα θα μπορούσε να έχουν γίνει στην αναφερθείσα δεκαετία των

461. Στις 19 Μαΐου 1828 ο Διονύσιος Μούρτζινος, ο Τζανετάκης Γρηγοράκης, ο Νικολάκης Χρηστέας και ο Γαλιάνης Κουμουνδουράκης σε αναφορά τους προς τον Κυβρνήτη Ιω. Καποδίστρια έγραψαν ότι το Γύθειο μέχρι το 1768 ήταν ακατοίκητο: «...Το Μαραθονήσι προ εξήντα χρόνους ήταν έρημος και ακατοίκητος τόπος εις τον οποίο ο ποτέ Γρηγοράκης Τζανέτμπεης είχε κατοικήσει και με ιδία του έξοδα οικοδόμησε πολλά σπίτια και εχάρισε αυτά εις πολλούς Σπαρτιάτας και Πελοποννησίους...». ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ., φάκ. 70, έγγρ. 50 της 19 Μαΐου 1828.

462. Οι Μωραΐτες κάτοικοι του Γυθείου σε αναφορά τους το 1831 έγραψαν: «Οι υποφανόμενοι κάτοικοι της Κωμοπόλεως ταύτης αναφέρονεν ικετευτικώς προς την Σ. Διοίκησιν ταύτην ότι προ ετών εξήκοντα σχεδόν οι γονείς ημών μετοικήσαντες ενταύθα από διάφορα της Πελοποννήσου μέρη, επόλισαν, φαίνεται, την Κωμόπολιν ταύτην Μαραθονησίου, την οποίαν και εκαλλώπισαν έκαστος αυτών με διαφόρους οικοδομάς και λοιπά ως φαίνονται και την σήμερα, όπου και μετ' αυτούς ημείς απόγονοι κατοικούμεν έως ώρας εμπορευόμενοι». ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ., φάκ. 264, έγγρ. 269 της 7 Μαρτίου 1831.

463. Πιθανώς να ήταν η χήρα του Δημητρίου Γρηγοράκη και μητέρα του Τζανήμπεη Γρηγοράκη, η οποία ασκούσε τότε μεγάλη επιρροή στην περιοχή της ανατολικής Μάνης. Δεν είναι γνωστή η πατρική της οικογένεια.

ταραχών, τότε που ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης έχτισε το Μαυροβούνι, το οποίο αναφέρεται και ως «Τζανετούπολη» και το Μαραθονήσι.

Φυγάδες και περαστικοί στη Μάνη

Στη Μάνη δεν ήταν εύκολο να κυκλοφορήσει ένας ξένος χωρίς προστασία διότι υπήρχε πάντοτε ο κίνδυνος της ληστείας από κάποιον πεινασμένο Μανιάτη. Ο Άγγλος περιηγητής W. Gell⁴⁶⁴ που επισκέφθηκε τις Κιτριές το 1805, φιλοξενούμενος του Αντώνμπεη Γρηγοράκη, προκάλεσε ανησυχία, όταν βγήκε από τον πύργο με τους συνοδούς του χωρίς να γίνει αντιληπτός. Η ανησυχία ήταν μήπως κάποιος, χωρίς να ξέρει ότι ήταν προστατευόμενος του μπέη τού έκανε κακό, διότι αυτό θα αποτελούσε μεγάλη προσβολή για τον οικοδεσπότη, που δεν προφύλαξε τον επισκέπτη του. Ακόμη μπορούσε να δώσει την ευκαιρία σε έναν εχθρό του να τον εκθέσει ανεπανόρθωτα σκοτώνοντας κάποιον από τους συνοδούς του ή και τον ίδιο τον W. Gell

Ο Castellán⁴⁶⁵ γράφει ότι οι Μανιάτες επιδίδονται σε αρπαγές, αλλά σέβονται αυτούς που προστατεύονται από κάποια προσωπικότητα του τόπου τους: «...Είναι μια συνήθεια σύμφυτη με το χαρακτήρα τους. Ωστόσο σέβονται τους ξένους, που συνδέονται με ένα είδος κουμπαριάς με τους άρχοντές τους και υποδέχονται εκείνους που έρχονται συστημένοι να ζητήσουν άσυλο. Προτιμούν να διατρέξουν τον έσχατο κίνδυνο παρά να τους παραδώσουν στους εχθρούς τους. Αλλά όταν περάσουν τα χώματά τους οι ξένοι ή όταν ένα καράβι αναγκασθή να καταφύγει στα λιμάνια τους καταληστεύονται, αιχμαλωτίζονται και φυλακίζονται σε πηγάδια, ώσπου να πληρώσουν λύτρα...».

Βαδίζοντας ο W. Gell από την Καλαμάτα μέχρι τις Κιτριές είχε πάντοτε συνοδεία. Από την Καλαμάτα μέχρι μέχρι τους Μύλους τον συνόδευε ο Καλαματιανός άρχοντας Δημητράκης Τζάνες. Εκεί τον παρέδωσε στους Καπετανάκηδες, οι οποίοι τον συνόδευσαν όλοι μαζί μέχρι την Παλιόχωρα και στη συνέχεια τον ανέλαβαν άνθρωποί τους και τον πήγαν στον Αντώνμπεη στις Κιτριές. Ανάλογες συνοδείες αναφέρονται από τον C. R. Cockerell⁴⁶⁶ και τον W. M. Leake⁴⁶⁷.

464. William Gell, Narrative of a journey in the Morea, London 1823, σ. 270-1 Σοφίας Καπετανάκη, Περιγραφή της διαδρομής Καλαμάτας-Κιτριών από το W. Gell. Λακωνικά Σπουδαί 10(1990)523.

465. Κ. Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, τόμ. Β' (1700-1800), σ. 674.

466. C. R. Cockerell, Travels in Southern Europe and the Levant, London 1903, σ. 92-3.

467. Τον συνόδευσε στην επίσκεψή του στη Μέσα Μάνη ο Γκίκας Μαυρομιχάλης. W. M. Leake, ό.π., σ. 284.

Υπάρχουν πολλά παραδείγματα που επιβεβαιώνουν τον Castelan, αλλά περισσότερο αναφέρονται στη φιλοξενία καταδιωκόμενων Ελλήνων από τους Τούρκους. Επειδή στη Μάνη δεν μπορούσαν να μπουν οι Τούρκοι να καταδιώξουν τους κλέφτες, αυτοί εύρισκαν εύκολο καταφύγιο στους Μανιάτες. Πολλοί από τους επιφανείς Μεσσήνιους ή Λάκωνες είχαν φίλους στη Μάνη και όλοι οι κλέφτες της νοτίου Πελοποννήσου κατέφευγαν εκεί. Παράδειγμα ο Ζαχαριάς Μπαρμπιτσιώτης⁴⁶⁸, ο οποίος είχε πύργους στο Σκουφομούτη, αλλά και πολλούς φίλους και συνεργάτες σε όλη τη Μάνη. Ο Θ. Κολοκοτρώνης⁴⁶⁹ είχε φίλιες με τους Κουμουνδουράκηδες, τους Δουράκηδες και τους Κυβέλους. Ο Μιχ. Σακελλαρίου⁴⁷⁰ γράφει σχετικά: «...Εις περιπτώσεις εντατικής καταδίωξεως οι κλέφτες εισήρχοντο εις την Μάνην, ως εις απαραβίαστον άσυλον εκ της οποίας και πάλιν εξώρμων μετά πάροδον του κινδύνου...».

Ο Κανέλλος Δεληγιάννης⁴⁷¹, που η οικογένειά του καταδιώχθηκε το 1812 από τους Τούρκους αναφέρει στα απομνημονεύματά του: «...και μ' όλας τας τρομεράς καταδίωξεις της εξουσίας, ήτις έθεσεν εις κίνησιν πολλούς Τούρκους διά να μας συλλάβη, δεν ηδυνήθη, καθότι ημείς ετρέχαμε από νύκταν εις νύκταν, και από βουνόν εις βουνόν, χωρίς να πατήσωμεν δρόμον, με αρκετούς ωπλισμένους, και μόλις εφθάσαμεν εις τον Αλμυρόν της Μάνης διασωθέντες από τόσας ενέδρας και από πολλούς κινδύνους...». Τον ίδιο καιρό διώχθηκαν ο Θάνος Κανακάρης από την Πάτρα και οι Παπατσώνηδες⁴⁷² από το Ναζίρι (Εύα) της Μεσσηνίας και αυτοί βρήκαν καταφύγιο στους Μύλους και στο Πετροβούνι των Καπετανάκηδων.

Ο Cl. Rulhière⁴⁷³, αναφερόμενος στη φιλοξενία των Μανιατών κατά τα Ορλωφικά, έγραψε: «...υπερφηανεύονται ότι γνωρίζουν καλύτερα τη φιλοξενία και στην πραγματικότητα όλοι οι άτυχοι που, κατά τη διάρκεια των καταστροφών του Μοριά από την εκστρατεία των Ρώσων, αναζήτησαν άσυλο στους βράχους τους, βρήκαν ασφάλεια για τους ανθρώπους και τα πράγματά τους...».

Ο Φωτάκος⁴⁷⁴ αναφερόμενος στις διώξεις των Πελοποννησίων από τα στρατεύματα του Ιμπραήμ πασά έγραψε: «...Όσοι δε εκ των Ελλήνων ετράβηξαν με τας

468. Ιω. Βλαχογιάννη, Κλέφτες του Μοριά, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, Αθήναι 1966, σ. 133. Στη σελίδα 156 αναφέρει ότι στο μεγάλο κατατρεγμό των κλεφτών του 1806 ο Αθανάσιος Δαγρές από τη Βρωμόγρυση της Μεσσηνίας κατέφυγε στο Πετροβούνι της οικογενείας Καπετανάκη.

469. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σσ. 24-28.

470. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 141.

471. Κανέλλου Δεληγιάννη, Απομνημονεύματα, τόμ. Α', ό.π., σ. 72.

472. Ιω. Βλαχογιάννη, ό.π., σ. 182. Π. Παπατσώνη, Απομνημονεύματα, Αθήναι 1960, σ. 52.

473. Cl. Rulhière, ό.π., σ. 339.

474. Φωτάκου, Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επαναστάσεως, εκδ. «Φιλολογικά Χρονικά», Αθήναι 1960, σ. 537.

οικογενείας των και τα ζωντανά των μέσα εις την Μάνην, όλοι αυτοί εφιλοξενήθησαν πολύ από τους Μανιάτες...». Η Δημογεροντία της Κορώνης⁴⁷⁵ στις 8 Μαρτίου 1834 χορήγησε πιστοποιητικό στο Μανιάτη γιατρό Ιωάννη-Τζουάννε Σκαρπαλέζο, ότι στα χρόνια του Ιμπραήμ επισκεπτόταν αμισθί τους πρόσφυγες που είχαν συρρεύσει από το Αλμυρό μέχρι τις Κιτριές και τα γύρω χωριά.

Η Μετανάστευση στη Φλώριδα το 1767

Μπορεί οι Μανιάτες να είχαν ποτίσει τη γη τους με αίμα, άλλοτε πολεμώντας τους Τούρκους για την ελευθερία τους κι άλλοτε με το να σκοτώνονται μεταξύ τους για μια χούφτα χώμα, αλλά δεν ήταν ποτέ δεμένοι με τον τόπο τους. Πολλοί ίσως ήταν εκείνοι που περίμεναν την ημέρα της λευτεριάς, κατά την οποία θα γύριζαν στα πατρογονικά τους κτήματα στο Μοριά, που τα στερήθηκαν με την τουρκική κατάκτηση⁴⁷⁶. Είναι πολλά τα έγγραφα από τα χρόνια της πρώτης τουρκοκρατίας (1460-1685) τα οποία αναφέρονται στην επιθυμία των Μανιατών να μεταναστεύσουν⁴⁷⁷, που πραγματώθηκε με τα γνωστά δύο μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα του 1674 των Γιατρών-Μεδικών στην Τοσκάνη της Ιταλίας και του 1675 των Στεφανόπουλων στην Κορσική, οι οποίοι ήταν και οι μόνοι που δεν έχασαν τη συνοχή τους μέχρι τον 20ο αιώνα.

Μια ακόμη μεταναστευτική ομάδα Μανιατών ξεκίνησε το Σεπτέμβριο του 1767 από την Κορώνη, γεμάτη συγκίνηση και ελπίδες, με την παρακίνηση του Βρετανού γιατρού Dr. Andrew Turnbull. Με δελεαστικές υποσχέσεις παρέσυρε στη Φλώριδα⁴⁷⁸ του Νέου Κόσμου, της δήθεν ελευθερίας και ευημερίας, Μανιάτες, Κορσικανούς, πολλοί από τους οποίους ήταν μανιάτικης καταγωγής και Ιταλούς, ιδιαίτερα δε κατοίκους της ισπανικής Μινόρκα. Στην καινούρια τους πατρίδα, που την ονόμασε Νέα Σμύρνη, οι μετανάστες αντί για τον παράδεισο που περίμεναν να βρουν, πετάχτηκαν σε μια ακαλλιέργητη περιοχή, που τη μάλιστα

475. Αρχείο Αγωνιστών Ε. Β. Ε., Φάκελος Ιωάννη Σκαρπαλέζου.

476. Α. Π. Δασκαλάκη, Η Μάνη και η Οθωμανική Αυτοκρατορία 1453-1821, Αθήνα 1923, σ. 58, παράγρ. 2.

477. Κ. Ντόκου, Επαναστατικά κινήσεις εις Μάνην προ της ναυμαχίας της Ναυπάκτου και η έναντι αυτών στάσις της Βενετίας και Ισπανίας (1570-1571), Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)261. Μια μεγάλη σειρά εγγράφων, που αναφέρονται και σε επιθυμία μετανάστευσης, δημοσίευσε ο Κ. Μέρτζιος, Η Μάνη εις τα Αρχεία της Βανετίας (1611-1674), Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)109, 110, 118, 126, 128-9, 131-2-3, 137, 139, 144, 145, 157, 160, 165, 168, 171, 173.

478. Ε. Π. Παναγόπουλου, Νέα Σμύρνη, μια Ελληνική Οδύσσεια του 18^{ου} αιώνα, Αθήνα 1972, σ. 23. Το βιβλίο αυτό μου χάρισε ο Θεόδωρος Γρ. Μπελίτσος, τον οποίο και ευχαριστώ. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, σ. 474.

τα κουνούπια και οι αρρώστιες, χωρίς να έχουν προηγηθεί οι απαραίτητες προετοιμασίες σε οικήματα και εφόδια.

Οι Μανιάτες ήταν άνθρωποι πεινασμένοι και βασανισμένοι, οι οποίοι στην προσπάθειά τους να αποφύγουν τη βάρβαρη συμπεριφορά των Τούρκων, έπεσαν θύματα της βρετανικής αλαζονείας, της σκληρής βίας και εκμετάλλευσης, που αποδείχθηκε πιο θανατηφόρα από την τουρκική θηριωδία. Τον πρώτο χρόνο, το 1768, πέθαναν 450 άνδρες, γυναίκες και παιδιά. Ένας Μανιάτης από τους μετανάστες στην Κορσική, που πήγε στη Νέα Σμύρνη, ο Πέτρος Κοσιφάκης, είπε σε δικαστή: «...πραγματικά πιστεύω ότι αν ήταν να διηγηθώ όσα διαδραματίστηκαν στα χτήματα της Νέας Σμύρνης δε θα είχε τελειωμό η αφήγησή μου...». Ο Αντώνης Στεφανόπουλος, που είχε τραβήξει πολλά, γιατί προσπάθησε να δραπετεύσει από την αποικία, κατέθεσε σε δικαστήριο ότι είχε υποστεί 110 ραβδισμούς στη γυμνή του πλάτη, του είχαν δέσει στο πόδι αλυσίδα που ζύγιζε δεκαπέντε λίτρες (λίμπρες;) επί έξι μήνες και είχε δει «...τους άλλους να λιμοκτονούν, να πεθαίνουν, δέκα, δώδεκα κάθε μέρα, κάποτε και δεκαπέντε...»⁴⁷⁹.

Ο Ε. Παναγόπουλος⁴⁸⁰, που μελέτησε και έγραψε την ιστορία της Νέας Σμύρνης, συμπεραίνει ότι: «...αυτές οι ιστορίες μπορεί να μοιάζουν τρομερές κι απίστευτες, αν όμως λάβει κανείς υπ' όψη του τις στερήσεις, τις αρρώστιες, την πείνα στη Νέα Σμύρνη, τις συνθήκες της ζωής και της δουλειάς, την ατμόσφαιρα του τρόμου και το αίσθημα απελπισίας και του αδιεξόδου, μόνο τότε μπορεί να αντιληφθεί γιατί 24 μήνες ύστερα από την άφιξη 1255 αποίκων είχαν απομείνει οι 628. Για την ακρίβεια είχαν πεθάνει οι 627, σχεδόν οι μισοί, μέσα σε τόσο μικρό χρονικό διάστημα...».

Αντί να είναι οι άποικοι ενοικιαστές αγροτικών εκτάσεων ήταν δούλοι, είχαν σκληρούς βρετανούς επιστάτες, που τους έδερναν μέχρι θανάτου, όχι μόνο όταν δεν μπορούσαν να δουλέψουν, αλλά ραβδίστηκε χωρίς έλεος μία εγκυμονούσα γυναίκα όταν δεν υπέκυψε στις ανήθικες προτάσεις ενός από αυτούς⁴⁸¹. Σε μια ομάδα Άγγλων εκδρομέων⁴⁸² «...έκαναν φοβερή εντύπωση οι τυραννικές συνθήκες της ζωής των αποίκων και μερικοί από τους επισκέπτες έκαναν την παρατήρηση, ότι αν αυτοί οι άνθρωποι γνώριζαν τα δικαιώματά τους, δεν θα ανέχονταν, αυτή τη σκλαβιά...». Τη συζήτηση αυτή άκουσε ένα παιδί, τη μετέφερε στους μεγάλους και οι σκλάβοι ξεσηκώθηκαν. Ευτυχώς γι' αυτούς, είχε αρχίσει η επανάσταση που οδήγησε στην αμερικανική ανεξαρτησία και δεν τους κρέμασαν οι Βρετα-

479. Ε. Π. Παναγόπουλου, ό.π., σ. 19 και 83. Ο Κυβερνήτης, που ήταν φίλος και υποστηρικτής του Τέρνμπουλ, είχε αναφέρει την 1^η Δεκεμβρίου ότι μέσα σε πέντε μήνες είχαν χάσει πάνω από τριακόσιους ανθρώπους κυρίως γέροντες και παιδιά.

480. Ε. Π. Παναγόπουλου, ό.π., σ. 116-7.

481. Ε. Π. Παναγόπουλου, ό.π., σ. 20.

482. Ε. Π. Παναγόπουλου, ό.π., σ. 192.

νοί, όπως έκαναν στο παρελθόν. Η Νέα Σμύρνη εγκαταλείφθηκε το 1777 κι ήταν γραφτό να γίνει ένα κολαστήριο των κατοίκων της, όπως στις ημέρες του 1922 έγινε από τους Τούρκους και η Σμύρνη της Ιωνίας.

B) ΤΑ ΟΡΛΩΦΙΚΑ

Η προετοιμασία της Επανάστασης του 1770

Με την καθοδήγηση του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως και των Φαναριωτών οι Έλληνες πίστευαν πως η σκλαβιά τους ήταν θέλημα του Θεού και πως κάποια ημέρα η βούληση του Πανάγαθου Θεού θα άλλαζε και θα αποφάσιζε την απελευθέρωσή τους. Κάποτε οι αμαρτίες των προγόνων τους και αυτών των ίδιων θα συγχωρούνταν και θα γύριζε ο μαρμαρωμένος βασιλιάς, για να διώξει τους άπιστους κατακτητές στην Κόκκινη Μηλιά και ο Πατριάρχης θα λειτουργούσε πάλι στην Αγιά Σοφιά. Έβλεπαν τη Δύση με δυσπιστία, διότι είχαν γνωρίσει την κατοχή των Βενετών και δεν μπορούσαν εύκολα να ξεχωρίσουν, αν ήταν προτιμότερη από των Τούρκων. Η Γαλλία ήταν ο σταθερός υποστηρικτής των Τούρκων και δεν επρόκειτο να ενδιαφερθεί για τους Έλληνες. Οι Ισπανοί είχαν στραμμένο το ενδιαφέρον τους στις υπερατλαντικές τους κτήσεις. Ο Πάπας της Ρώμης δεν φαινόταν ισχυρός, ώστε να κινήσει σταυροφορία για την απομάκρυνση των Τούρκων από την Ευρώπη, όπως γινόταν σε παλαιότερες εποχές. Ακόμη οι ανατολικές ακτές της Μεσογείου είχαν χάσει την εμπορική τους αξία, διότι τα προϊόντα της Ανατολής μεταφέρονταν πλέον στην Ευρώπη με πλοία και όχι με τα καραβάνια, όπως στα παλαιότερα χρόνια.

Ελπίδα μοναδική είχε απομείνει πως η σωτηρία θα έρθει από το «Ξανθόν Γένος»⁴⁸³, τους ομόδοξους Ρώσους, που ήταν και αυτοί εχθροί των Τούρκων. Οι Ρώσοι δεν άφησαν τους Έλληνες ήσυχους μέσα στη δυστυχία τους, διότι από την παρακαταθήκη του Μεγάλου Πέτρου⁴⁸⁴ έμαθαν ότι αυτοί ήταν οι διάδοχοι της Βυζαντινής αυτοκρατορίας και έπρεπε να πάρουν την Κωνσταντινούπολη. Γι' αυτό τότε με τις ψευδοπροφητείες, τότε με τους πράκτορες ή αποστόλους τους, ξεσήκωναν τους ραγιάδες οι οποίοι έμεναν στο τέλος για παρηγοριά τους μόνοι με τις ανεκπλήρωτες ελπίδες τους.

Ο περιηγητής Richard Chandler⁴⁸⁵ επισκέφθηκε μετά το 1767 τη Μικρά Ασία και διαπίστωσε ότι οι Έλληνες με ταπεινή ευλάβεια άκουγαν παράξενες ιστορίες

483. Τ. Γριτσόπουλου, Τα Ορλωφικά, Αθήναι 1967, σ. 174.

484. Π. Μ. Κοντογιάννη, Οι Έλληνες κατά τον πρώτον επί Αικατερίνης Β' ρωσο-τουρκικών πόλεμον, Αθήναι 1903, σ. 12.

485. Κ. Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, τόμ. Β' (1700-1800), σ. 297. Γ.

για νυχτερινές οπτασίες και θαύματα: «Τον πρώτο χρόνο της παραμονής μας στην Ανατολή κυκλοφόρησε η φήμη πως στην Πόλη φάνηκε λαμπρός σταυρός να μετεωρίζεται πάνω στο μεγάλο τζαμί που ήταν άλλοτε ο ναός της Αγίας Σοφίας. Έλεγαν πως αυτό το θαύμα είχε αναστατώσει τους Τούρκους, που μάταια προσπαθούσαν να εξαφανίσουν την οπτασία. Σύμφωνα με την ερμηνεία που έδιναν σ' αυτό το σημείο, οι χριστιανοί θα αναστήλωναν την ελληνική αυτοκρατορία κατανικώντας τους Οθωμανούς. Και όλοι, βλέποντας το μίσος ανάμεσα στους Ρώσους και τους Τούρκους και τις επιτυχίες των γεωργιανών στρατευμάτων εναντίον των οθωμανικών στρατιών, περίμεναν πως τώρα πια κάτι θα γίνη. Αυτές οι χίμαιρες συγκρατούν τους δύστυχους Έλληνες από την αποθάρρυνση. Θα τους βρήτε πάντοτε έτοιμους να παραδεχτούν ό,τι ταιριάζει στην προσδοκία τους και ό,τι μπορεί να τους παρηγορήσει στο ζυγό της τυραννίας».

Στα πρώτα πενήντα περίπου χρόνια της δεύτερης τουρκοκρατίας η συμπεριφορά των Τούρκων απέναντι στους Έλληνες της Πελοποννήσου ίσως υπήρξε σχετικά ήπια⁴⁸⁶, δίνοντας την ευκαιρία στους υπόδουλους, πέρα από την επίδοσή τους στο εμπόριο, την οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη, να καλλιεργήσουν και την ιδέα της απελευθέρωσης. Αλλά φαίνεται πως αυτό έγινε αντιληπτό από τους κατακτητές και γι' αυτό από το 1764, ίσως και ενωρίτερα ακόμη, άρχισαν οι τουρκικές βιαιότητες με σκοτωμούς, μεταξύ των οποίων και ο αποκεφαλισμός του Μητροπολίτη Λακεδαιμονίας Ανανία Λαμπαρδή⁴⁸⁷, που συνεκλόνησε τον ελληνικό πληθυσμό του Μοριά.

Κάθε Έλληνας που διακρινόταν, είτε μέσα στη χώρα ή στο εξωτερικό, επιζητούσε να βρει την ευκαιρία να βοηθήσει τους σκλαβωμένους αδελφούς του. Ένας από αυτούς υπήρξε και ο Γεώργιος Παπάζωλης ή Παπάζογλου⁴⁸⁸ από τη

Φί ν λ ε ύ, Ιστορία της τουρκοκρατίας και ενετοκρατίας στην Ελλάδα, έκδ. Τολίδη, σ. 297. Κ. Σά θ α, Τουρκοκρατούμενη Ελλάς, ό.π., σ. 464. Μ. Σ α κ ε λ λ α ρ ί ο υ, ό.π., σσ. 148, 159.

486. Ο Γάλλος Γενικός Πρόξενος στην Κορώνη Α. Lemaire έγραψε στο ημερολόγιό του: «...Όλες αυτές οι εξεγέρσεις έχουν ως αιτία τη μεγάλη καταπίεση των Τούρκων σε βάρος των Ελλήνων...». Γ. Β. Ν ι κ ο λ ά ο υ, Οι επιχειρήσεις των Ρώσων και των Μανιατών για την κατάληψη του κάστρου της Κορώνης κατά τα Ορλωφικά, όπως τις κατέγραψε ο Γενικός πρόξενος της Γαλλίας Α. -Α. Lemaire, Μεσσηνιακό Ημερολόγιο 4(2010)45.

487. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος, τόμ. Α', σ. 6. Κ. Δ ε λ η γ ι ά ν ν η, Απομνημονεύματα, τόμ. Α', σ. 20. Π. Μ. Κ ο ν τ ο γ ι ά ν ν η, Οι Έλληνες κλπ, ό.π., σ. 47 κ.ε. Τ. Γ ρ ι τ σ ό π ο υ λ ο υ, Τα Ορλωφικά, Αθήναι 1967, σ. 35 κ.ε.

488. Π. Μ. Κ ο ν τ ο γ ι ά ν ν η, ό.π., σ. 68, Μ. Σ α κ ε λ λ α ρ ί ο υ, ό.π., σ. 150. Τ. Γ ρ ι τ σ ό π ο υ λ ο υ, ό.π., σ. 42. Ο Γ. Φί ν λ ε ύ, ό.π., σ. 298 τον γράφει Γρηγόριο. Περί του Γεωργίου Παπάζογλου ένας ονομαζόμενος Μπαρζούκοβ έγραψε: «...Έλλην τις εκ Θεσσαλίας ονόματι Παπάζογλους υπηρετών εν Ρωσία ως λοχαγός του πυροβολικού, απέλαβε μεγίστης υπολήψεως παρά τω αρχηγώ αυτού. Αι θελκτικά αφηγήσεις του Έλληνος τούτου περί της πατρώας αυτού γης, περί της καταστάσεως των εν τη Ανατολή χριστιανών εφείλκυσαν την προσοχήν του Ορλόβ...». Κ. Α. Πα λ α ι ο λ ό γ ο υ, Ρωσικά περί Ελλάδος έγγραφα, Παρνασσός 1(1877)916.

Σιάτιστα, ο οποίος αρχικά ασχολήθηκε με το εμπόριο και αργότερα κατατάχθηκε στο ρωσικό στρατό ως λοχαγός του πυροβολικού. Συνδέθηκε με στενή φιλία με τους αδελφούς Γρηγόριο, Αλέξιο και Θεόδωρο Ορλώφ και ίσως έγινε βοηθός τους στη δολοφονία του Τσάρου Πέτρου του Γ', συζύγου της μετέπειτα αυτοκράτειρας Αικατερίνης Β'⁴⁸⁹. Αυτή παρασύρθηκε από τους Ορλώφ και ενστερνίστηκε το σχέδιο επέμβασης στον Ελλαδικό χώρο, θέτοντας ως προϋπόθεση ότι προηγουμένως θα λάμβανε υπ' όψη της τις εκθέσεις των πρακτόρων που θα έστελνε να βολεδοσκοπήσουν τους Έλληνες. Ο Γεώργιος Φίνλεϊν⁴⁹⁰ έγραψε σχετικά: «*Η ματαιοδοξία και η φιλοδοξία της Αικατερίνης της Β', η ελπίδα να κατακτήσει την Κωνσταντινούπολη και η επιθυμία της να ικανοποιήσει τον εραστή της Γρηγόριο Ορλώφ, που ποθούσε να εξασφαλίσει ένα πριγκιπάτο για λογαριασμό του στην αρχαία γη της Ελλάδας, όλα μαζί αναζωογονούσαν τα σχέδια της Ρωσίας, που ευνοούσε μια ελληνική εξέγερση...*».

Είναι αλήθεια ότι την εποχή εκείνη η κατάσταση του στρατού των Τούρκων της Πελοποννήσου⁴⁹¹ δεν ήταν ικανοποιητική, ούτε ως προς την αριθμητική του ισχύ, ούτε ως προς την εκπαίδευσή του και γι' αυτό έδινε την εντύπωση ενός εύκολου αντίπαλου. Οι Τούρκοι μετά το 1715, που ανέκτησαν την Πελοπόννησο, δεν έδωσαν καμία προσοχή στην άμυνα του τόπου. Δεν υπήρξε έκτοτε η επιβαλλόμενη προπαρασκευή, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα αντιμετώπισης μιας εχθρικής εισβολής ή μιας επανάστασης. Η απειλή από τη Βενετία είχε εκλείψει και ο τουρκικός πληθυσμός απολάμβανε τις ηδονές του ανέμελου βίου, ενώ κατά καιρούς αποκεφάλιζαν μερικούς από τους Έλληνες προκρίτους, για να ενσπείρουν τον τρόμο στους ραγιάδες, οι οποίοι έμεναν αδρανείς και ταπεινωμένοι.

Επειδή δεν υπήρχε εμφανής εξωτερικός κίνδυνος για το Μοριά η κατάσταση των τουρκικών φρουριών ήταν ελεεινή και τα οχυρώματά τους κατέρρεαν. Το πυροβολικό από την εγκατάλειψη είχε περιπέσει σε αχρηστία. Εφοδιασμός δεν υπήρχε και οι αποθήκες ήταν άδειες. Οι φρουρές ολιγάριθμες και αγύμναστες. Το σύστημα επιστράτευσης δεν αρκούσε για την αντιμετώπιση ενός εξωτερικού ή εσωτερικού εχθρού. Συνεπώς αυτός που δεν θα λάβαινε υπ' όψη του την Οθωμανική αυτοκρατορία στο σύνολό της, μπορούσε να είναι αισιόδοξος, για την έκβαση μιας τοπικής επανάστασης στην Πελοπόννησο.

Διαπίστωση όλων των Ρώσων πρακτόρων⁴⁹² ήταν ότι όταν θα εμφανίζονταν ρωσικά πλοία στις θάλασσες του Ελλαδικού χώρου, θα έφερναν το γενικό ξεσηκωμό που θα ήταν ικανός να διώξει από την Ευρώπη τους Τούρκους, αλλ' αυτό δεν επαληθεύτηκε. Η αισιοδοξία πολλές φορές παρέσυρε σε λαθεμένες εκτι-

489. Γ. Φίνλεϊν, ό.π., σ. 297.

490. Γ. Φίνλεϊν, ό.π., σ. 297.

491. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 175.

492. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 125.

μήσεις και οι Έλληνες αισιόδοξα αντιμετώπισαν τη ρωσική παρουσία στις θάλασσές τους. Διαχρονική ήταν η πεποίθηση των σκλαβωμένων Ελλήνων, πως η ελευθερία θα έρθει με ευκολία και θεωρούσαν ότι μόνοι τους μπορούσαν να διώξουν τους Τούρκους, παραβλέποντας ότι δεν είχαν να αντιμετωπίσουν μόνο τους Τούρκους της Πελοποννήσου αλλά μια ολόκληρη αυτοκρατορία.

Το 1571 οι Μανιάτες⁴⁹³ ζήτησαν ανταλλάγματα από τους Βενετούς σε περίπτωση που, με τη βοήθεια του Θεού, θα έδιωχναν τους Τούρκους μόνοι τους από το Μοριά στο όνομα της Βενετίας. Βέβαια χωρίς δισταγμό τους δόθηκε η υπόσχεση, ότι οι πρώτοι της Μάνης θα γίνονταν κληρονομικοί άρχοντες του Μοριά και όλοι οι Μανιάτες θα ήταν απαλλαγμένοι από τη φορολογία. Ο Λουκάς Γιατρός-Μέδικος⁴⁹⁴ από το Οίτυλο ήθελε το 1645 να ζητήσει από το Βενετό στρατηγό, να του δώσει 5-6 γαλέρες, δηλώνοντάς του, ότι ήταν σε θέση να διώξει τους Τούρκους από το Μοριά. Ο Guilletière⁴⁹⁵ έγραψε για τους Έλληνες: «...Διατρέφουσι δε την απόκρυφον ελπίδα, ότι θέλει ποτέ αναφανή Έλλην αρχηγός επάξιος των αρχαίων μιμητής, και απελευθερώσει αυτούς εκ της τυραννίας των Τούρκων...»

Ο Ανώνυμος της «Ελληνικής Νομαρχίας»⁴⁹⁶, εκφράζοντας την πεποίθηση όλων των Ελλήνων της προεπαναστατικής περιόδου, έγραψε: «...Άλλο δεν προσμένουν παρά μόνον έναν αρχιστράτηγον, διά να του γίνουν όλοι οπαδοί του και να ξαναποκτήσουν την ελευθερία τους...». Επίσης παρακάτω συμπλήρωσε: «...Ας ξεσηκωθούμεν μίαν φοράν, και το πράγμα θέλει έλθει μόνον του εις το τέλος...». Ο φιλότουρκος Άγγλος περιηγητής W. Gell⁴⁹⁷, που επισκέφθηκε την Καλαμάτα το 1805, με ειρωνεία αναφέρει, ότι ο Μοραγιάννης Δημητράκης Τζάνες του είπε: «Οι Έλληνες δεν χρειάζονται παρά ένα ξεκίνημα για να εκδιώξουν τους Οθωμανούς από την Ευρώπη...».

Η ίδια πεποίθηση υπήρχε σε όλους τους Έλληνες. Λίγα χρόνια πριν από την επανάσταση, το 1813, ένας Άγγλος περιηγητής, ο C. R. Cockerell⁴⁹⁸, επισκέφθηκε στην Καρδαμύλη τον Παναγιώτη Μούρτζινο, ο οποίος του είπε ότι λυπώταν διότι οι Έλληνες δεν είχαν αρχηγό, να τους ελευθερώσει. Ο Α. Φραντζής⁴⁹⁹ αναφέρει

493. Κ. Ντόκου, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)261 κ.ε.

494. Κ. Μέρτζιου, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)141.

495. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, σ. 441.

496. Ανωνύμου του Έλληνο, Ελληνική Νομαρχία, έκδ. Αναξιμανδρος, Αθήνα 1971, σσ. 142 και 148.

497. W. Gell, Narrative of a journey in the Morea, London 1823, σ. 207. Κ. Σιμόπουλου, ό.π., τόμ. Γ1, σ. 136-7.

498. C. R. Cockerell, Travels in Southern Europe and the Levant, London 1903, σ. 94. Σοφ. Καπετανάκη, Οι εντυπώσεις του Άγγλου περιηγητού C. R. Cockerell από τους Δολούς και την Καρδαμύλη. Ιθώμη 29-30(1990)69.

499. Α. Φραντζής, ό.π., τόμ. Α', σ. 377-8.

Η Αικατερίνη⁵⁰³ έγραψε στον αυτοκράτορα της Αυστρίας Ιωσήφ Β' το σχέδιό της: «...Η Υμετέρα μεγαλειότης δεν θα μοι αρνηθή την συνδρομήν αυτής προς ανίδρυσιν της αρχαίας Γραικικής μοναρχίας επί των ερειπίων της βαρβάρου Οθωμανικής κυβερνήσεως υπό τον ρητόν εκ μέρους μου όρον να διατηρήσω την μοναρχίαν ταύτην όλως ανεξάρτητον της εμής, αναβιβάζουσα επί του ανεγερθησομένου θρόνου τον νεώτατον των εγγονών μου Μέγαν Δούκα Κωνσταντίνον...». Στο σχέδιο αυτό ο Ιωσήφ Β' δεν ήταν αρνητικός. Ο Π. Καρολίδης⁵⁰⁴ αναφέρει ότι η Αικατερίνη ήθελε να μοιράσει με την Αυστρία τις Ευρωπαϊκές κτήσεις της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η Αυστρία θα έπαιρνε τη Σερβία, Βοσνία, Ερζεγοβίνη, Κροατία, Δαλματία και Μικρά Βλαχία. Η Ρωσία δεν θα προσαρτούσε εδάφη, αλλά θα ίδρυε το κράτος της Δακικής από τις δύο παραδουνάβιες ηγεμονίες με κληρονομικό ηγεμόνα το Ρώσο Ποτέμκιν και το Ελληνικό κράτος από τον Κάτω Δούναβη μέχρι τη Μεσόγειο με ηγεμόνα τον εγγονό της Κωνσταντίνο.

Το ρώσο-ελληνικό εγχείρημα σχεδιάστηκε και από τις δύο πλευρές μέσα σε ένα κλίμα ενθουσιασμού και δεν στηρίχτηκε στην πραγματικότητα αλλά στη φαντασία και την ονειροπόληση. Ο πρωθυπουργός της Ρωσίας Νικήτας Πάνιν⁵⁰⁵ και άλλοι κυβερνητικοί παράγοντες αρχικά δεν συμφωνούσαν. Ίσως και αυτοί έφθαναν στη διαφωνία τους από την αντιπάθεια που είχαν στους Ορλώφ. Όταν όμως αργότερα ήρθαν οι αναφορές των απεσταλμένων τους σχετικά με τη δυνατότητα εξέγερσης, κάμφηκαν οι αντιρρήσεις τους⁵⁰⁶.

Σχολιάζοντας το κλίμα που επικρατούσε στη Ρωσία ο Κ. Σάθας⁵⁰⁷ έγραψε: «...Οι υπουργοί της Αικατερίνης μη συμμεριζόμενοι τα σχέδια αυτής, δεν συνήνουν προς αποστολήν ναυτικών δυνάμεων εις την Μεσόγειον διακηρύττοντες, ότι δεν έπρεπε να διατεθώσι τόσον μεγάλα μέσα δι' επιχείρησιν, της οποίας τα αποτελέσματα δεν προοιονίζοντο ευνοϊκά, διότι έλειπον τα προς τούτο χρειώδη πολεμοφόδια και ζωοτροφία, αφ' ετέρου δε και ο στρατός της ξηράς δεν ηδύνατο να συνδράμη την επανάστασιν των Ελλήνων. Ούτω δ' εξηκολούθουν λέγοντες οι πεπειραμένοι ούτοι πολιτικοί, και οι Έλληνες θέλουσι κατασφαγή, και ο στόλος θα καταστραφή. Αι κατάρραι των προδοθέντων Ελλήνων θέλουσι πέσει βαρείαι κατά της κεφαλής ημών, και ο εμπαιγμός του κόσμου επαυξήσει την ατυχίαν μας !».

503. Κ. Σάθας, Τουρκοκρατούμενη Ελλάς, ό.π., σ. 533, 535 και 536. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 12(1994)4.

504. Π. Καρολίδου, Ιστορία της Ελλάδος, Αθήνα 2006, σ. 604.

505. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 70.

506. Ο Σ. Β. Κουγέας αναφέρει ότι η στάση του Πάνιν άλλαξε έναντι των Ορλώφ, από τότε που παντρεύτηκε με την κόρη του Αλέξιου Ορλώφ. Σ. Β. Κουγέας, Συμβολαί εις την Ιστορίαν της υπό τους Ορλώφ Πελοποννησιακής επαναστάσεως (1770), Πελοποννησιακά 1(1956)54.

507. Κ. Σάθας, Τουρκοκρατούμενη Ελλάς, ό.π., σ. 470.

Ο Παναγιώτης Μπενάκης και οι Μανιάτες

Ο Παναγιώτης Μπενάκης⁵⁰⁸, που έζησε στην Καλαμάτα μέχρι το 1770, ήταν ο πλουσιότερος, ο επιφανέστερος και ο πλέον επιτυχημένος Έλληνας του Μοριά. Απολάμβανε του σεβασμού και της αγάπης των ομοεθνών του και εξαγόραζε με πανάκριβα δώρα την εκτίμηση και την ευμένεια των Τούρκων, αν δεν κινούσε το φθόνο ή την αρπακτική διάθεση των πασάδων του Μοριά. Όπως φαίνεται ο Παναγιώτης Μπενάκης είχε υποστεί διώξεις από τον πασά της Τριπολιτσάς, ο οποίος κατείχε αυτή τη θέση πριν από το Μάιο του 1769. Σε επιστολή του Β. Σ. Ταμάρ⁵⁰⁹ της 1/12 Μαΐου 1769 προς τον πρίγκιπα Α. Μ. Γαλίτζην περιλαμβάνεται απόσπασμα επιστολής του Π. Μπενάκη, ο οποίος είχε γράψει: «...Τη θεία αρωγή διεξέφυγον τον εκ του εχθρού επικείμενον κίνδυνον. Ο νέος πασάς της Πελοποννήσου μοι παρέχει μυριάς φιλοφρονήσεις, και διά δώρων και διά του ευπροσηγόρου προσπαθών να κερδήση την προς αυτόν σύνοιάν μου και επομένως να λησμονήσω τας καταπίσεις του προκατόχου αυτού. Αλλ' εγώ όμως ουδόλως ενδίδω, καθ' ότι άπασαι αύται φιλοφρονήσεις μοι προσάγονται ένεκα του πολέμου και χάριν της Ρωσίας. Μοι απέστειλεν μηλωτήν και δύο ίππους προσκαλών με να επισκεφθώ αυτόν εν Τριπόλει, όπως λάβη παρ' εμού συμβουλάς περί των αναγκών της χώρας και τη εμοί αρωγή αποκαταστήσει την τάξιν και ησυχίαν εν αυτή. Αγνοών τους σκοπούς αυτού προφυλάττομαι ενταύθα καλώς, προφασιζόμενος δε ότι ασθενώ δεν σαλεύω...».

Ο Παναγιώτης Μπενάκης ανέλαβε ενεργό ρόλο στην προετοιμασία της αποτυχημένης Επανάστασης του 1770 και είναι ο πιο αδικημένος από την πρόχειρη κρίση της ιστορίας, που του καταλογίζει σοβαρή ευθύνη για τις καταστροφές που την ακολούθησαν. Πώς όμως θα έκριναν οι ιστορικοί τον πλούσιο Έλληνα της Καλαμάτας, εάν είχε μείνει αδιάφορος και αδρανής στον απελευθερωτικό αγώνα της πατρίδας του, εφ' όσον ο ίδιος θα μπορούσε να ήταν ικανοποιημένος από την τότε επικρατούσα κατάσταση και εάν του αρκούσε να απολαμβάνει τα άφθονα αγαθά του και να έχει την αναγνώριση και την ανοχή των Τούρκων;

Ο Γρηγόριος Δικαίος ή Παπαφλέσσας, ο οποίος ξεσήκωσε τους Έλληνες με ανήκουστα ψέμματα για να πάρουν μέρος στην επανάσταση του 1821, είναι γραμμένος με χρυσά γράμματα στην ελληνική ιστορία σαν «μπουρλοτιέρης των ψυχών». Ο Μπενάκης, ο οποίος βλέποντας τα ρωσικά πλοία στο Μεσσηνιακό κόλπο ξεσήκωσε και αυτός τους Έλληνες, είναι απόβλητος των αγωνιστών του γένους. Η διαφορά τους είναι ότι ο πρώτος δικαιώθηκε από την έκβαση της επα-

508. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 462 και Στ. Καπετανάκη, Ο Παναγιώτης Μπενάκης και οι Μανιάτες, Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)283.

509. Κ. Α. Παλαίολογου, Ρωσικά περί Ελλάδος έγγραφα, Παρνασσός 1(1877)916.

νάστασης. Θα πρέπει όμως κάποτε και ο Παναγιώτης Μπενάκης να συμπεριληφθεί σε περίοπτη θέση στο πάνθεον των αγωνιστών του γένους.

Ο Παναγιώτης Μπενάκης ήταν γιός του Καλαματιανού άρχοντα Μπένου Ψάλτη και της Σταθούλας⁵¹⁰, κόρης του Λιμπεράκη Γερακάρη⁵¹¹. Από την καταγωγή του είχε συγγενικές, αλλά ανέπτυξε και εμπορικές, σχέσεις με σημαντικούς Μανιάτες. Ο Τζανής ή Τζανέτος Γρηγοράκης-Καπετανάκης ο μετέπειτα μπέης της Μάνης, τον αποκαλούσε θείο, αλλά δεν είναι γνωστός ο συγγενικός δεσμός στις λεπτομέρειές του. Το 1765 του πούλησε βελανίδι εκ μέρους της οικογενείας του, δηλαδή της Καπετανίσσας μητέρας του και των αδελφών του καπετάν Γιωργάκη και κυρ Πιέρου Γρηγοράκη⁵¹².

Ο Καλαματιανός έμπορος Παναγιώτης Μπενάκης⁵¹³ νοίκιαζε το φόρο λαδιού και μεταξίου της Μάνης και εμπορευόταν το βελανίδι. Πρόκειται άραγε για σύμπτωση, που αργότερα με το θεσμό της ηγεμονίας το εμπόριο αυτών των προϊόντων είχε ανατεθεί αποκλειστικά στις αρμοδιότητες του μπέη;

510. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, Η καταγωγή του πρωτοστατήσαντος εις την Ορλωφικήν επανάστασιν Παναγιώτη Μπενάκη, Πελοποννησιακά 6(1965)35.

511. Η Οθωμανική αυτοκρατορία του απένειμε τον τίτλο του μπέη της Μάνης και η Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου τον προβίβασε σε συνταγματάρχη και ιππότη. Πολλοί ακολούθωντας αβασάνιστα τους ιστοριογράφους της Βενετίας τον χαρακτηρίζουν τυχοδιώκτη, ίσως όμως αποδειχθεί άξιος πατριώτης, όταν έρθουν στο φως της δημοσιότητας όλα τα έγγραφα που είναι καταχωριασμένα στα αρχεία της Βενετίας.

512. Το συμφωνητικό έγγραφο της αγοραπωλησίας είναι το ακόλουθο:

«:1765: Ιουνίου: 12: Καλαμάτα.

Δια του παρόντος γράμματος φανερώνει και ομολογεί ότι ο κάτωθεν γεγραμμένος Κυρ Τζανετάκης Καπετανάκης, πως την σήμερον επούλησε από μέρος της Κυρίας μητέρας του Καπετανίσσας και του αδελφού του καπετάν κυρ Γιωργάκη, και του αδελφού του κυρ Πιέρου, του άρχων μπάρμπα του Παναγιώτη Μπενάκη βελανίδι χιλιάδας τετρακόσιες Νο: 400: χαμάδα και αποδέλοιο κατά τηςπραμμάτιας το καλλίτερο οπού να' ναι, το οποίο βελανίδι αγρικείται το παζάρι του προς εφτά γρόσια την χιλιάδα φράνκος αμπόρδο (ελεύθερο δασμού επί του καταστρώματος του πλοίου), και υπόσχονται να το παραδώσουν τον ερχάμενον Μάρτιον Απρίλιο ή και όλον και τον Μάιον, ότι καιρό έρθει το Μπασιμέντο (είδος πλοίου). Και πηγαίνοντας το μπασιμέντο να το περιλάβη να έχει να τους κάνει την τελειάν ξεπληρωμήν του αυτού βελανιδίου. Και διά βέβαιον της Αληθείας έγινε το παρόν εις ένδειξιν βεβαιωμένο ιδιοχειρός του.

Τζανέτος Ληγοράκης βεβαιώνω

Μιχάλης: Γιαννάκης: Μαυρομιχάλης ήμου<v> παρών και μαρτυρώ

Δημητράκης Στρατάκης ήμου παρών και μαρτυρώ».

Ι σ τ. Α ρ χ. Μ ο υ σ. Μ π ε ν ά κ η, φάκ. 26, έγγρ. 47. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Οι Κυβελαιοί της Γαρμπελιάς στα χρόνια του '21, Λακωνικά Σπουδαί 18(2006)339-340. Από το έγγραφο αυτό προκύπτει ότι για να προβαίνει σε αγοραπωλησίες η Καπετανίσσα, δηλαδή η γυναίκα του Δημητρίου Γρηγοράκη, σημαίνει πως ήταν χήρα και έκανε κουμάντο στο μερίδιό της. Ακόμη έχουμε και την ένδειξη ότι τον είχε διαδεχθεί στην καπετανία ο γιός του Γεωργάκης. Συνοπογράφουν ο Μιχάλης Ιωάννου Μαυρομιχάλης και ο Δημητράκης Στρατάκης ο οποίος είναι Κυβέλος.

513. Ι σ τ. Α ρ χ. Μ ο υ σ. Μ π ε ν ά κ η, φάκ. 27, έγγρ. 54, 162, 249.

Ο Παναγιώτης Μπενάκης, που ήταν ο πλουσιότερος άνθρωπος της Πελοποννήσου μεταξύ Τούρκων και Ελλήνων, αναφέρεται ότι διατηρούσε συνήθως άριστες σχέσεις με πολλούς από τους πασάδες της Τριπολιτσάς, τους οποίους εξαγόραζε με τα πανάκριβα δώρα του. Την ευμένεια των Τούρκων χρησιμοποιούσε υπέρ των ομοεθνών του και όταν γινόταν αδικία σε βάρος κάποιου Έλληνα, με την παρέμβαση του Μπενάκη εύρισκε το δίκιο του. Για τον Παν. Μπενάκη αναφέρεται⁵¹⁴: «...Μόνος ο Μπενάκης εφαινότο, ότι εδικαιούτο να εμφανίζεται εις την αυλήν του Πασά μετά πολυαρίθμου ακολουθίας. Επειδή δε διετέλει πάντοτε εις σχέσεις προς τους Μανιάτας, είχε την δεξιότητα να προσδίδη εις το κύρος του ισχύν μεγαλυτέραν εκείνης, ήτις προήρχετο εκ της ευνοίας του πασά. Πάντες δε εφρόνουεν εν Πελοποννήσω, ότι ο Μπενάκης ηδύνατο να εξεγείρη ή να ειρηνεύση τους Μανιάτας κατά βούλησιν. Οι δε Τούρκοι, φοβούμενοι παν ό,τι ηδύνατο να ταράξη την ραθυμίαν των, παρεδέχοντο, ότι εις μόνον αυτόν ώφειλον την ησυχίαν, ην δεν διετάραττον οι ατίθασοι Μανιάται...».

Από ένα έγγραφο⁵¹⁵ του 1768 προκύπτει ότι ένας ανώτερος αξιωματούχος της τουρκικής κυβέρνησης και μετέπειτα πρωθυπουργός της Τουρκίας έδωσε εντολή στον Παναγιώτη Μπενάκη να καταδιώξει τον Κουτσογρηγόρη-Γρηγοράκη και τον Αθανάσιο Κουμουνδούρο. Γεννάται το ερώτημα, ασκούσε άραγε ο Μπενάκης κάποιο μόνιμο αξίωμα που του είχε απονεμηθεί από την τουρκική κυβέρνηση⁵¹⁶ ή του ανατέθηκε προσωρινά μια εντολή; Να σημειωθεί ότι ο J. L. S. Bartholdy⁵¹⁷, που επισκέφθηκε την Κέρκυρα το 1803, συνάντησε τον Λιμπεράκη, γιό του Παναγιώτη Μπενάκη, ο οποίος ήταν πρόξενος της Ρωσίας και του είπε ότι: «...ο πατέρας του ήταν μπέης (εντόπιος ηγεμών) των Μανιατών...». Ίσως έχει

514. Π. Μ. Κοντογιάννη, Οί Έλληνες κατά τον πρώτον επί Αικατερίνης Β' Ρωσοτουρκικόν πόλεμον (1768-1774), Αθήναι 1903, σ. 58.

515. Ιστ. Αρχ. Μουσ. Μπενάκη, φάκ. 27, έγγρ. 68. (έχει δημοσιευθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο περί «εσωτερικών ταραχών»).

516. Στα χρόνια της ηγεμονίας της Μάνης ο διορισμός του μπέη γινόταν από το Σουλτάνο, που έδινε εντολή στον Καπουδάν πασά (Τούρκο ναύαρχο στο Αιγαίο), στον οποίον υπαγόταν η Μάνη, όπως και όλα τα νησιά του Αιγαίου. Αυτός κοινοποιούσε την Σουλτανική εντολή στον ενδιαφερόμενο και τους λοιπούς καπετάνιους της Μάνης. Πριν από το 1776 μια εντολή του Σουλτάνου θα έφθανε στη Μάνη δια μέσου του πρωθυπουργού (Μέγα Βεζύρη) ή ενός ανώτερου αξιωματούχου της κυβέρνησης ή ακόμη δια του πασά του Μοριά. Το 1768 η Μάνη αποτελούσε ακόμα τμήμα του Μοριά και συνεπώς μια σουλτανική εντολή θα διαβιβαζόταν στο Μέγα Βεζύρη ή άλλον ανώτερο υπάλληλο της κυβέρνησης για να τη στείλει στον ενδιαφερόμενο. Εάν λοιπόν δεν επρόκειτο για μια πρόσκαιρη εντολή στον Παναγιώτη Μπενάκη, να αναλάβει την όλη επιχείρηση της καταδίωξης του Κουτσογρηγόρη και του Αθ. Κουμουνδουράκη, μπορεί να επαληθεύεται ο Λιμπεράκης Παν. Μπενάκης, που μιλούσε για ηγεμονία του πατέρα του στη Μάνη.

517. J. L. S. Bartholdy, Ταξιδιωτικές εντυπώσεις από την Ελλάδα 1803-1804, Έκδ. Εκάτη, Αθήνα 1903, σ. 109.

σημασία ότι ένα χρόνο πριν από τα Ορλωφικά διατηρούσε φρουρά από 1.400 αφοσιωμένους σ' αυτόν άνδρες⁵¹⁸.

Σε ένα σπάνιο βιβλίο για τα Ορλωφικά, του οποίου ως πιθανός συγγραφέας φέρεται ο Γεώργιος Παπάζωλης⁵¹⁹, αναφέρεται ότι στο σπίτι του Παναγιώτη Μπενάκη στην Καλαμάτα, έγινε μεγάλη συνέλευση των Πελοποννησίων⁵²⁰: «... Πάντες ούτοι, ακούσαντες τας προτροπάς του Παπάζωλη και συζητήσαντες περί του πράγματος, υπέγραψαν συνθήκην, καθ' ην υπισχνούντο την επανάστασιν εκατόν χιλιάδων Ελλήνων, εάν χορηγηθώσιν εις αυτούς τα αναγκαία όπλα, και εμφανισθώσι εις τα παράλια της Πελοποννήσου πλοία ρωσικά. Ήσαν δε οι υπογράψαντες και συναινέσαντες εις τας προτάσεις του Παπάζωλη οι μητροπολίται Κορίνθου, Παλαιών Πατρών και Λακεδαιμονίας... οι προεστώτες Σπάρτης Ιωάννης Μελιτάκης⁵²¹ και Λεονάρδος Καφετζής, Κορίνθου Γεωργαντάς Νοταράς και ο υιός αυτού Σπυρίδων, και Πατρών Πόλος πλουσιώτατος προεστώς. Και ο εκ Σπάρτης Παναγιώτης Κρεββατάς, ο Παναγιώτης Ζαήμης και ο Ιωάννης Δεληγιάννης κατηχήθησαν, ως αναφέρεται και μετέσχων της επαναστάσεως...». Μια τέτοια σύσκεψη με συμμετοχή εκπροσώπων από όλη την Πελοπόννησο θα προβλημάτιζε τους Τούρκους και ήταν πολύ επικίνδυνο εγχείρημα να συγκληθεί κάποια συνέλευση ιδιαίτερα μετά τον αποκεφαλισμό του Λακεδαιμονίας Ανανία.

Ο ιστορικός Cl. Rulhière⁵²² κατηγόρησε τον Παναγιώτη Μπενάκη ότι στην προαναφερθείσα συνάντηση παραποίησε τις υπογραφές των αρχηγών της Μάνης: «...Ο Παπάζωλη μερικές φορές πήγαινε εκεί (από τη Μάνη στην Καλαμάτα) κρυφά και συζητούσε με τον προεστό της περιοχής Μπενάκη, τον πιο πλούσιο Έλληνα της Πελοποννήσου, αυτόν τον ευέλικτο και πανούργο γέροντα που είχε εμπνεύσει στον Πασά μια τυφλή εμπιστοσύνη. Καθώς η μεγάλη πίστη που του είχαν οι Μανιάτες, από τους οποίους καταγόταν από τη μεριά της μητέρας του και από την εμπιστοσύνη που του έδειχναν οι Τούρκοι του προσέδιδε μεγάλο κύρος ανάμεσα στους αρχηγούς του Έθνους. Τα πλούτη του τον τοποθετούσαν υπεράνω του ευτελούς συμφέροντος και ο ζήλος για τη θρησκεία δεν ήταν ένα κίνητρο που

518. Κ. Α. Παλασιολόγου, Ρωσικά περί Ελλάδος έγγραφα, Παρνασσός 1(1877)915.

519. Ο Γεώργιος Παπάζωλης ή Παπάζογλου ήταν από τη Σιάτιστα, ασχολήθηκε με το εμπόριο αλλά απέτυχε και στη συνέχεια κατατάχθηκε στο ρωσικό στρατό, όπου και συνδέθηκε με τους αδελφούς Ορλώφ. Κ. Σάθρα, Νεοελληνική Φιλολογία, Αθήνα 1868, σ. 479. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 55.

520. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 73.

521. Ο αναφερόμενος Ιω. Μελιτάκης ήταν ο Γιαννάκης Κρεββατάς, αδελφός του Παναγιώτη και γιός του Δημητρίου Κρεββατά. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 60.

522. Cl. Rulhière, Histoire de l'anarchie de Pologne et du démembrement de cette Republique, Paris 1807, τ. 3, σ. 343-4. Σοφ. Σ. Καπετανάκη, Πληροφορίες για τη Μάνη και τους Μανιάτες από τον Cl. Rulhière, Λακωνικά Σπουδαί 14(1998)207-8.

θα τον έκανε να δράση. Μα φθάνοντας σε αυτές τις υψηλές βαθμίδες του πλούτου, της αποδοχής και της εξουσίας, υπερηφανευόταν ότι, απελευθερώνοντας την Πελοπόννησο από τον Οθωμανικό ζυγό, θα γινόταν, με την προστασία της Τσαρίνας, ο πραγματικός αρχηγός και ίσως ο ηγεμόνας της Πελοποννήσου. Αυτή η φιλοδοξία του τον έκανε να ακούσει προσεκτικά τα ύπουλα λόγια του Παπάζογλου... έγινε στην Καλαμάτα, στο πυργόσπιτο, όπου κατοικούσε ο Μπενάκης, μία ολιγομελής συγκέντρωση αρχηγών και επισκόπων. Πήγαν εκεί μερικοί Μανιάτες συγγενείς και φίλοι του Μπενάκη. Υπέγραψαν την υποχρέωση να ξεσηκώσουν εκατό χιλιάδες Έλληνες μόλις έφταναν όπλα, και τα ρωσικά καράβια εμφανίζονταν στις ακτές. Στο τέλος του εγγράφου παραποίησαν τις υπογραφές των κυριωτέρων αρχηγών της Μάνης...».

Κατηγορείται ο Παναγιώτης Μπενάκης ότι από το περιβάλλον του προστέθηκαν πλαστές υπογραφές Μανιατών στην αίτηση προς την Αικατερίνη, στην οποία αναφερόταν ότι η Πελοπόννησος διέθετε 100.000 ετοιμοπόλεμους άνδρες. Υπάρχει όμως και άλλη αίτηση, της οποίας μπορεί επίσης να αμφισβητηθεί η γνησιότητα, με τις υπογραφές των καπετάνιων της Μάνης και προκρίτων της λοιπής Λακωνίας, η οποία περιλάμβανε και το όνομα ενός μόνο Καλαματιανού, του Παναγή Σαλούφα⁵²³, μανιάτικης καταγωγής και αυτός. Αν και αυτή η αίτηση είχε συνταχθεί από συγγενείς και φίλους του Μπενάκη, θα περιλάμβανε τις υπογραφές πολλών κατοίκων της Καλαμάτας και της γύρω περιοχής και επί πλέον το όνομα του ίδιου, αν πράγματι επεδίωκε την ηγεμονία της Πελοποννήσου, όπως τον έχουν κατηγορήσει.

Ο Μιχαήλ Σακελλαρίου⁵²⁴, αναφερόμενος στις κατηγορίες που έχουν κατά καιρούς απευθυνθεί κατά του Παναγιώτη Μπενάκη, γράφει: «Κατηγορήθη ο Μπενάκης ότι εφάνη πρόθυμος εις την σύναψιν συμφωνίας μετά του Παπάζωλη, αντιθέτως προς τους Μανιάτας, διότι απέβλεπε να καρπωθή προσωπικάς ωφελείας, και μάλιστα να γίνη ηγεμών της Πελοποννήσου διά της ρωσικής βοήθειας... Ως προς την προθυμίαν, την οποίαν επί του προκειμένου επέδειξε, δεν υπάρχει ανάγκη να επαναλαμβάνωμεν τοιαύτας αυθαιρέτους και αφελείς εικοτολογίας, αφού τον βλέπομεν να ενεργή ομοφώνως και προς τους λοιπούς Πελοποννησίους προκρίτους και συμφώνως προς τας γενικάς επιδιώξεις αυτών».

523. Μεγάλη οικογένεια που κατοικούσε στη Γιάννιτσα και τα Γιαννιτσάνικα, γνωστή από τους προηγούμενους πολέμους μεταξύ Βενετίας και Τουρκίας. Β. Σ φ υ ρ ό ε ρ α, Θεοδώρητος Σαλούφας και άλλοι αρχιερείς Ρέοντος και Πραστού κατά τον ΙΗ' αιώνα, Πελοποννησιακά 7(1970)400, όπου και βιβλιογραφία. Ο Πανάγος Σαλούφας το 1772 υπέγραψε για την παραλαβή του κληροδοτήματος του επισκόπου Ευρίπου Παΐσιου Νιαρχάκη από τη Γιάννιτσα (Ελαοχώριο Καλαμάτας). Γ. Α ν α π λ ι ώ τ η, Ένα Ιστορικό Ταξίδι 1715, Καλαμάτα 1957, σ. 92.

524. Μ. Σ α κ ε λ λ α ρ ί ο υ, Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν Τουρκοκρατίαν (1715-1821), Αθήνα 1976, σ. 155.

Οι απόστολοι της επανάστασης του 1770

Όταν το 1763 άρχισε να ωριμάζει η ιδέα για μια επανάσταση στα Βαλκάνια που θα συνέβαλε στην επέκταση της ρωσικής κυριαρχίας στο νότο, δόθηκε άδεια από το ρωσικό στρατό στο Γεώργιο Παπάζωλη ή Παπάζογλου⁵²⁵ να πάει στη Βενετία και από εκεί να οργανώσει δίκτυο πρακτόρων για όλον τον ελλαδικό χώρο. Το 1765 μάλιστα τύπωσε σε ελληνική μετάφραση ένα ρωσικό πολεμικό εγχειρίδιο⁵²⁶: «Διδασκαλία ήγουν ερμηνεία της πολεμικής τάξεως και τέχνης», το οποίο θα ήταν χρήσιμο στο μέλλον για τους Έλληνες επαναστάτες. Ο Παπάζωλης φαίνεται ότι τότε είχε μεγάλη χρηματική ευχέρεια και αγόραζε δώρα για τους μελλοντικούς του συνεργάτες. Αρχικά πήγε στην Ακαρνανία και συνάντησε τους εκεί αρματολούς και μετά στο Μεσολόγγι συζήτησε με τον τοπικό άρχοντα Παλαμά. Αυτή τη φορά στην Πελοπόννησο δεν πήγε ο ίδιος, αλλά έστειλε προς όλες τις κατευθύνσεις πολλούς απεσταλμένους. Μπορούμε να πούμε ότι έκανε καλά τη δουλειά του, αφού δεν έγινε αντιληπτός από τους Τούρκους τους οποίους βρήκε η επανάσταση απροετοίμαστους⁵²⁷.

Το 1767 ο ίδιος ο Παπάζωλης⁵²⁸ επισκέφθηκε την Πελοπόννησο με το ψευδώνυμο Χατζή Μουράτ, ως Μολδαβός μιάμης και περιηγήθηκε τις επαρχίες της δίνοντας χωρίς φειδώ υποσχέσεις. Τότε επισκέφθηκε και τη Μάνη, όπου πρέπει να έμεινε αρκετό καιρό, χωρίς να αποκομίσει αυτά που περίμενε. Αναφέρεται⁵²⁹ από τον καθηγητή της ιστορίας Παντ. Κοντογιάννη ότι: «...Οι Ρώσοι θελήσαντες να εξεγείρωσι τους Έλληνας κατά των Τούρκων επεδίωξαν πρώτιστα και μάλιστα την σύμπραξιν των Μανιατών, οίτινες, διατηρήσαντες εν μέσω της περιστοιχιζούσης αυτούς δουλείας την ελευθερίαν των, ήσαν ησκημένοι περί τα όπλα, τα μάλιστα δε μισότουρκοι...».

Ο Παπάζωλης στους Μανιάτες έλεγε για την αυτοκράτειρα Αικατερίνη⁵³⁰: «...Η Αικατερίνη υποστηρίζει την ελληνικήν θρησκείαν· ότι όλα τα βασίλεια της Ευρώπης συνεφώνησαν προς καταστροφήν του τουρκικού κράτους· και εν τωιαύτη περιπτώσει εις εσάς τους αείποτε την ελευθερίαν υπερασπισθέντας απόκειται να δώσητε το παράδειγμα και εις την λοιπήν Ελλάδα, γινόμενοι οι πρώτοι αυτής ελευ-

525. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάς, σ. 460 κ.ε. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σσ. 70-74 κ.ε. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 151 κ.ε. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 43-4.

526. Κ. Σάθα, Νεοελληνική Φιλολογία, Αθήναι 1868, σ. 479.

527. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 82.

528. C.I. Rulhière, ό.π., σ. 340. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 153, υποσημείωση 1. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 44. Χαρ. Βελισσαρίου, Η Μεσσηνία στις επιστολές του Γάλλου περιηγητού Α. L. Castellan, Πρακτικά Γ' τοπικού συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών, (Φιλιατρά-Γαργαλιάνοι) Αθήναι 1991, σ. 321 κ.ε.

529. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 59.

530. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάς, ό.π., σ. 461 κ.ε. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 70 κ.ε. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 153 κ.ε.

θερωταί...». Οι Μαυρομιχαλαίοι, σαν εκπρόσωποι των Μανιατών, απάντησαν ότι αυτοί δεν αρκούσαν για να καταπολεμήσουν τους Τούρκους. Πρόβαλαν ότι στη Μάνη δεν υπήρχε ομόνοια, αλλά την κατέτρωγαν οι διαιρέσεις και δεν ήταν εύκολη η συνεννόηση και η δράση. Τόνισαν ακόμη ότι οι Ρώσοι όφειλαν να κατακτήσουν την Ελλάδα και όχι μόνο να την επαναστατήσουν.

Από τη Μάνη ο Παπάζωλης κατέληξε στην Καλαμάτα, στην οποία συνεργάστηκε με τον Παναγιώτη Μπενάκη⁵³¹, ο οποίος αποδείχθηκε ένθερμος υποστηρικτής της επαναστατικής ιδέας. Αναφέρεται ότι στο σπίτι του Μπενάκη συνήλθαν κληρικοί και επίσημοι Πελοποννήσιοι και υπέγραψαν συνθήκη, ότι θα εξεγείροντο 100.000 Πελοποννήσιοι, όταν θα εμφανίζονταν ρωσικά πλοία στις ακτές της Πελοποννήσου. Ο αριθμός αυτός των ανδρών που θα έπαιρναν τα όπλα ήταν υπερβολικός. Όμως ο πόθος των σκλαβωμένων ραγιαδών για ελευθερία και ο ενθουσιασμός με την ιδέα της επανάστασης και της απαλλαγής από τον τουρκικό ζυγό έδινε φτερά στη φαντασία τους με την οποία, όπως έλεγαν, στρατολογούσαν μυριάδες, που ήταν υπερβολικός αριθμός σε σχέση με τον πραγματικό αριθμό των κατοίκων της Πελοποννήσου. Τελικά ο Παπάζωλης γύρισε στην Τεργέστη, συγκέντρωσε τις πληροφορίες που είχε από πολλούς πράκτορες, οι οποίοι είχαν επισκεφθεί το Μοριά και διαβίβασε στη Ρωσία τις αναφορές του ίδιου και των συνεργατών του.

Ο Γρηγόριος Ορλώφ⁵³² έστειλε το 1763 ένα δικό του απόστολο, τον Εμμανουήλ Σάρρο, ο οποίος έμεινε μέχρι το 1765. Πήγε στη Μάνη, έκανε λόγο για το «Σπαρτιατικό έθνος»⁵³³ και έφερε ευχάριστες ειδήσεις από τους υπόδουλους Έλληνες. Από το Rulhière⁵³⁴ μαθαίνουμε ότι από τους αποστόλους της επανάστασης προηγήθηκε ένας παπάς, που επισκέφθηκε το Μοριά και τη Μάνη. Ίσως πρόκειται για τον Ε. Σάρρο.

Ένας άλλος απόστολος ήταν ο Β. Σ. Ταμάρα⁵³⁵, παρουσιαζόμενος ως Ουκρανός, ο οποίος επισκέφθηκε τη Στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο με την

531. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάς, ό.π., σ. 463. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 72-3. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 155 κ.ε.

532. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 76-78. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σσ. 41 και 44. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 152, υποσημείωση 4.

533. Κ. Α. Παλασιόλογου, Ρωσικά περί Ελλάδος έγγραφα, Παρνασσός 5(1881)145: «... το Σπαρτιατικόν έθνος πρεσβέουν το χριστιανικόν ορθόδοξον δόγμα και τοι ζων εν τω Οθωμανικώ κράτει, ουδέποτε όμως υπετάχθη τοις Τούρκοις και δεν φοβείται αυτούς αγωνιζόμενον κατ' αυτών εν τοις όρσει και τοσούτον οχυραίς θέσεσιν, ώστε οι Τούρκοι αδυνατούσι να πλήξωσι αυτούς...».

534. Cl. Rulhière, Histoire de l' anarchie de Pologne et du démembrement de cette Republique, Paris 1807, tome III, p. 297. Σοφ. Καπετανάκη, Πληροφορίες για τη Μάνη και τους Μανιάτες από τον Cl. Rulhière, Λακωνικά Σπουδαί 14(1998)194 και 205 κ.ε.

535. Ο Ταμάρα ήταν διερμηνέας του Πάνου Μαρούτση αντιπροσώπου της Ρωσίας στη Βενετία και στις άλλες αυλές της Ιταλίας, συνέδραμε δε πολύ την επανάσταση των

πρόφαση των αρχαιολογικών ερευνών και εντυπωσιάστηκε από το εγκωμιαστικό πνεύμα που επικρατούσε για την αυτοκράτειρα Αικατερίνη, «...Αλλά οι Έλληνες με όλον τον διαδηλούμενον επαναστατικόν ζήλον, και την προς τους χρησμούς πίστιν των, έχοντες προ οφθαλμών τας απάτας του παρελθόντος, διότι πολλοί εκμεταλλευθέντες την ευπιστίαν και τον ενθουσιασμόν αυτών τοςάκις κατεπρόδωκαν αυτούς, φαίνονται δύσπιστοι και επιφυλακτικοί. Εις μόνον λόγος της αυτοκρατορίσσης αρκεί ιν' αναστατώση την Ελλάδα, αλλ' ο λόγος ούτος πρέπει να διαδοθή παρ' ανθρώπων πιστευτών, και των οποίων αι υποσχέσεις να έχωσι καί τινα επισημότητα...». Αλλά επεσήμαινε ότι οι Έλληνες ήθελαν επίσημες διαβεβαιώσεις από τα χείλη σημαντικών ανθρώπων,

Όπου πήγαιναν οι απόστολοι, με τις υποσχέσεις τους προκαλούσαν ενθουσιασμό και αποσπούσαν ελπιδοφόρα μηνύματα για την Αικατερίνη. Μόνο οι Μαυρομιχαλαίοι, όπως αναφέρθηκε, ως εκπρόσωποι των Μανιατών, υπήρξαν συγκρατημένοι και διστακτικοί απέναντι στον Παπάζωλη. Αναφέρεται⁵³⁶ ότι διατήρησαν επιφυλάξεις, παρά το γεγονός ότι ο Παπάζωλης προσπάθησε να κινήσει τα θρησκευτικά και πατριωτικά τους συναισθήματα, να τους κολακεύσει ότι αυτοί ήταν οι μόνοι που διεφύλαξαν την ελευθερίαν τους και όφειλαν να πρωτοστατήσουν και στον απελευθερωτικό αγώνα του έθνους, «...Πάντα όμως ταύτα μάτην ελέγχθησαν, οι δε Μανιάται δεν παρεσύροντο. Απεναντίας μάλιστα οι αρχηγοί αυτών έδειξαν σπανίαν πολιτικήν ωριμότητα και κριτικήν οξύτητα. Μη παρασυρθέντες ούτ' εκ των συναισθημάτων των, ούτ' εκ των κολακειών του δεν εδέχθησαν να επαναστατήσουν άνευ της εξασφαλίσεως ωρισμένων όρων. Ήσαν οι μόνοι εξ όλων των Ελλήνων, οι οποίοι αντελαμβάνοντο αντικειμενικώτατα όχι μόνον των άλλων, αλλά και εαυτών τας δυνάμεις...».

Δυσπιστία στους Μανιάτες φαίνεται να προκάλεσε ακόμη το γεγονός ότι δεν είδαν να έχει ο Παπάζωλης⁵³⁷ έγγραφα που να τον εξουσιοδοτούν να κάνει συμφωνίες μαζί τους. Επί πλέον απαιτήσαν να αποβιβασθεί στην Πελοπόννησο ρωσικός στρατός, τουλάχιστον δέκα χιλιάδες, διότι δεν είχαν εμπιστοσύνη στις πολεμικές ικανότητες των Πελοποννησίων. Διευκρίνησαν ότι επιζητούσαν την ελευθερία τους και όχι να γίνουν υπήκοοι της Αικατερίνης. Οι Μανιάτες εξήγησαν ακόμη ότι, ενώ είναι ικανοί πολεμιστές, είναι κατάλληλοι για αμυντικό και όχι επιθετικό πόλεμο⁵³⁸. Ακόμη οι οικογενειακές διαμάχες και διαιρέσεις αποτε-

Ορλώφ. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σσ. 77 και 84-5. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 152. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σσ. 41, 44 και 48-9.

536. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 153-4.

537. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 154. Ίσως την έλλειψη επισήμων διαβεβαιώσεων ήρθε να καλύψει τον Ιανουάριο του 1769 η επιστολή του Ρώσου Πρωθυπουργού Πάνιν προς τους Μανιάτες. Σ. Β. Κουγέα, Συμβολαί εις την ιστορίαν της υπό τους Ορλώφ Πελοποννησιακής επαναστάσεως (1770), Πελοποννησιακά 1(1956)52-53.

538. Όπως έχει αναφερθεί, οι Μανιάτες είχαν διακριθεί στους πολέμους των Βενετών,

λούσαν και αυτές ένα εμπόδιο στην εκστρατεία των Μανιατών, παραβλέπονταν δε οι διχόνοιες μόνο σε εξωτερικό κίνδυνο.

Οι Μαυρομιχαλίοι έφεραν προς ζητήτηση το θέμα της επανάστασης σε συνέλευση των Μανιατών, όπως συνήθιζαν να κάνουν, όταν είχαν να αντιμετωπίσουν σοβαρά προβλήματα. Ο Μ. Σακελλαρίου⁵³⁹ γράφει σχετικά: «...Απεφασίσθη κατ' αρχήν η αποδοχή των προτάσεων του (Παπάζωλη), αλλ' ανεβλήθη η λήψις οριστικών αποφάσεων, έως ότου οι Ρώσοι γνωρίσουν τας προθέσεις των και τας δυνάμεις, τας οποίας θα ήσαν διατεθημένοι να προσφέρουν, η δε σύναψις συμφωνιών να γίνη διά πληρεξουσίου κανονικώς εξουσιοδοτημένου...».

Οι Ρώσοι δεν περιορίστηκαν μόνο στην προσπάθεια εξέγερσης των Ελλήνων με τους αποστόλους, για τους οποίους έχει γίνει λόγος, αλλά στράφηκαν προς όλους τους άλλους λαούς της Βαλκανικής. Αναφέρεται⁵⁴⁰ ότι το 1768 έστειλαν το στρατηγό Ι. Ζαμπορόβσκυ ως πληρεξούσιο να συνάψει συνθήκες με τις σλαβικές εθνότητες, τους Έλληνες και τους Αλβανούς και να τους παρασύρει εις το να ξεγερθούν κατά των Τούρκων με την υπόσχεση ισχυρής ενίσχυσης από τη Ρωσία. Στις 29 Ιανουαρίου 1770 σε γράμμα της η Αικατερίνη⁵⁴¹ συνέστησε στον Αλέξιον Ορλώφ να αποφύγει τη μεμονωμένη εξέγερση ενός μόνον έθνους και τελικά όλες οι προκηρύξεις απευθύνθηκαν προς τους χριστιανούς της Τουρκίας και ειδικά στους Έλληνες..

Αιτήσεις Ελλήνων προς την Αικατερίνη

Τον Οκτώβριο του 1768, όταν άρχισε ο πόλεμος μεταξύ της Ρωσίας⁵⁴² και της Τουρκίας, και οι δύο χώρες χρειάζονταν συμμάχους. Οι απόστολοι της Ρωσίας

όπου αποτελούσαν βοηθητικά σώματα ατάκτων. Είχαν εξαιρετικές επιδόσεις σε παράλληλη δράση με τους τακτικούς, όταν εφορούσαν, έχοντας την ευκαιρία της λαφυραγωγίας. Ακόμη οι οικογενειακές διαμάχες και διαιρέσεις αποτελούσαν και αυτές ένα εμπόδιο στην εκστρατεία των Μανιατών, παραβλέπονταν δε μόνο σε εξωτερικό κίνδυνο.

539. Κ. Παπαρηγόπουλου, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. Ε', μέρος δεύτερον, Αθήνα 1925, σ. 194. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 154.

540. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 151, υποσημ. 2, όπου και βιβλιογραφία.

541. Κ. Α. Παλασιόλογου, Ρωσικά περί Ελλάδος έγγραφα, Παρνασσός 5(1881)146-7: «...Ιδίως οφείλετε να έχητε προ οφθαλμών ως βάση της όλης ειχειρήσεως, ότι η μεμονωμένη εξέγερσις εκάστης εθνότητος πριν ετοιμασθώσιν εις τούτο αι λοιπαί, δύναται να αποβή ημίν βλαβερά καθ' ότι ουδεμία εξ αυτών κατ' ιδίαν είναι τοσούτον ισχυρά ώστε να δυνηθή να επιχειρήσει τι ανώτερον απλής εισβολής και ούτως ειπείν εφημέρου λεηλασίας της γείτονος χώρας. Επομένως εκάστη τοιαύτη εισβολή, μη επιφέρουσα σπουδαίαν ζημίαν τω εχθρώ, πολλώ δε ήττον προξενούσα αυτώ ευνοϊκόν εις ημάς αποτέλεσμα, αποτελεί τον κύριον ημών σκοπόν, ήθελεν μόνον χρησιμεύση εις το να κινήση την προσοχήν των Τούρκων όπως επισπεύσωσι την άμυναν δι' αναγκαίων προφυλάξεων κατά πάσης εν τω μέλλοντι τοιαύτης εισβολής...».

542. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάς, ό.π., σ. 466.

φρόντισαν να αποσπάσουν αιτήσεις από τους υπόδουλους λαούς της Βαλκανικής, ώστε να φαίνεται ότι αυτοί ζητούσαν βοήθεια. Όπως αναφέρθηκε⁵⁴³ ότι στο σπίτι του Μπενάκη στην Καλαμάτα συγκεντρώθηκαν επίσκοποι και προεστοί από όλη την Πελοπόννησο και με αίτησή τους προς την Αικατερίνη υποσχέθηκαν ότι αν οι Ρώσοι τους έστελναν όπλα, θα εξόπλιζαν 100.000 Πελοποννήσιους επαναστάτες. Βέβαια μια τέτοια συγκέντρωση, όπως αναφέρθηκε, θα μπορούσε να κινήσει υποψίες στους Τούρκους, οι οποίοι προηγουμένως είχαν αποκεφαλίσει τον μητροπολίτη Λακεδαιμόνος Ανανία και άλλους Πελοποννήσιους άρχοντες. Οι Έλληνες από φόβο για τη ζωή τους θα απέφευγαν να δημιουργήσουν υποψίες με μια τέτοια συγκέντρωση. Αυτή η αίτηση δεν βρέθηκε σε κανένα από τα αρχεία και γι' αυτό αμφισβητείται και ως προς το περιεχόμενο και τις υπογραφές. Ο Αμβρόσιος Φραντζής⁵⁴⁴ όμως γράφει στην ιστορία του ότι η αίτηση που είχαν υπογράψει ο Μπενάκης, ο Ζαΐμης και ο Κρεββατάς φυλάσσεται στα αρχεία της ρωσικής αυλής.

Στις 6 Ιανουαρίου 1769 οι Λάκωνες⁵⁴⁵, συμπεριλαμβανομένων και των Μανιατών, αναφέρεται ότι υπέβαλαν στην αυτοκράτειρα Αικατερίνη Β' μια αίτηση, η γνησιότητα της οποίας αμφισβητήθηκε, διότι από τους υπογράφαντες Μανιάτες και άλλους Λάκωνες μόνο ένας έβαλε τη σφραγίδα του στο έγγραφο και αυτό είναι δύσκολο να δικαιολογηθεί για την εποχή εκείνη⁵⁴⁶. Φαίνεται πιθανό ότι τη συντάξε κάποιος από τους αποστόλους που περιηγήθηκαν τη Λακωνία και ιδιαίτερα τη Μάνη και ίσως αυτός να πλαστογράφησε τις υπογραφές των αιτούντων και την έστειλε στην Αγία Πετρούπολη. Σ' αυτήν προσφώνουσαν την Αικατερίνη ως: «...η ελπίς της αναστήσεως του πεπτωκότος ελληνικού έθνους...». Την διαβεβαίωναν για την αυτάρκειαν των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων: «... εισέτι διατηρούνται λείψανα δυνάμεων άτινα, καίτοι ουχί τόσον ισχυρά, αρκούσιν όμως να καταστρέψωσιν εν παντί χρόνω την κεφαλήν του φθοροποιού όφews, αρκεί μόνον να τύχωσιν ισχυράς υποστηρίξεως...». Της υπόσχονταν στρατιωτικές δυνάμεις: «...Το ποσόν της ιδίας ημών αείποτε στρατιάς υπερβαίνει τας τεσσαράκοντα

543. Α. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 9. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 466. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ό.π., τόμ. Ε', Μερους δεύτερον, σ. 194. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 72-3. Μ. Σακελλάριου, ό.π., σσ. 155, 157. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 49.

544. Α. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 9.

545. Κ. Α. Παλαιολόγου, Αίτησις του Ελληνικού Έθνους προς την αυτοκράτειραν Αικατερίνην Β', Παρνασσός 10(1886)499. Βρέθηκε στα χέρια απογόνου του Γρηγόριου Ορλώφ και μεταφράστηκε από τη Ρωσική γλώσσα. Μ. Δρογγάρη, Παναγιώταρος Βενετσανάκης, Αθήναι 1982, σ. 126.

546. Εάν το έγγραφο ήταν πρωτότυπο, είναι περίεργο που είχε μόνο μία σφραγίδα από όσους το υπέγραψαν, διότι εκείνα τα χρόνια ήταν συνηθισμένο να βάζουν και τη σφραγίδα τους όσοι υπέγραφαν. Αν όμως πρόκειται για μετάφραση στα ρωσικά και στη συνέχεια μεταφράστηκε στα ελληνικά, γεννάται το ερώτημα πού βρέθηκε η μία σφραγίδα;

χιλιάδας... *Εν απάση τη Πελοποννήσω άνδρες ικανοί ν' αγωνισθώσι λογίζονται υπέρ τας εκατόν χιλιάδας...». Κατέληξαν δε με τη δήλωση υποτέλειας: «...Ορκιζόμεθα διά του σεπτού και αϊδίου ονόματος της Αγίας Τριάδος ότι ημείς και τα τέκνα ημών, μέχρι συντελείας των αιώνων, αείποτε θέλομεν είσθε ευνοϊκοί και πειθήνιο υποτελείς υμών, έτοιμοι μετά πάσης προθυμίας και πίστεως, να χύσωμεν το αίμα ημών τη διαταγή της κραταιότητας και οσιωτάτης ημετέρας Μεγαλειότητος και των κραταιών διαδόχων του υμετέρου θρόνου...».*

Θεωρήθηκε ότι την αίτηση αυτή επέδειξε ο Θεόδωρος Ορλώφ στους Μανιάτες κατά την άφιξη του στο Λιμένι της Αρεόπολης, όταν αυτοί εκδήλωσαν δυσaráσκεια για το μικρό αριθμό της ρωσικής στρατιωτικής δύναμης. Η σχετική αίτηση καταγγέλθηκε ως πλαστογραφημένη, παρά το γεγονός ότι έφερε τις υπογραφές όλων των καπετάνιων της Μάνης και άλλων ισχυρών ανδρών της Λακωνίας. Υπάρχουν σ' αυτή τα ονόματα των καπετάνιων της Μάνης: Μιχαήλ Τρουπάκης⁵⁴⁷, Αθανασίου Κουμουνδούρου⁵⁴⁸, Γεωργίου Γρηγοράκη⁵⁴⁹, Πανάγου Χρηστέα⁵⁵⁰ και Μανώλη Καβαλιεράκη⁵⁵¹, ακόμη και τα ονόματα του Γεωργίου Μαυρομιχάλη⁵⁵² και του Νικολάου Σκριμιζή⁵⁵³ οι οποίοι δεν σημειώνονται ως καπετάνιοι, αλλά ως «βοεβόδα»⁵⁵⁴, όπως

547. Καπετάνιος της Καρδαμύλης ήταν ο μετέπειτα Μιχαήλμπεης Παν. Τρουπάκης (1779-1782). Σε άλλο σημείο αναφέρεται ότι δήλωσε στους Τούρκους, πως δεν πήρε μέρος στην επανάσταση με τους Ορλώφ. Γ. Β. Νικολάου, Η πειρατεία στη Μάνη του 18^{ου} αιώνα: Μια χαρακτηριστική περίπτωση του 1776, Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)193. Να σημειωθεί ότι υπήρχε με το ίδιο όνομα και ο Μιχάλης Τζανέτου Τρουπάκης.

548. Καπετάνιος της Ζαρνάτας, ο οποίος είχε δημιουργήσει προβλήματα αρχικά με τη συνεργασία του με τον Γιωργάκη Μαυρομιχάλη, που λεηλάτησαν την Καλαμάτα και αργότερα με τον Κουτσογρηγόρη που τους είχε πολεμήσει ο Παναγιώτης Μπενάκης και τέλος με τις απειλές του προς τους Καλαματιανούς.

549. Ο καπετάν Γεώργιος Γρηγοράκης είναι γιός και διάδοχος στην καπετανία της Ανατολικής Μάνης του Δημητρίου Γρηγοράκη και αδελφός του μετέπειτα Τζανήμπεη Γρηγοράκη.

550. Ο Πανάγος Χρηστέας ήταν ο καπετάνιος του Ζυγού της Μάνης που κατοικούσε στον Άγιο Δημήτριο της Πλάτσας. Τον διαδέχθηκαν οι γιοί του Χριστόδουλος και Νικόλαος.

551. Πρέπει να είναι ο διάδοχος του Αντωνίου Καβαλιεράκη από την Καρυούπολη.

552. Καπετάνιος της Τσίμοβας (Αρεόπολης), ο οποίος στο παρελθόν με τη συνεργασία του Αθ. Κουμουνδούρου είχαν λεηλατήσει την Καλαμάτα. Ο Γεωργάκης Μαυρομιχάλης ήταν ο παππούς του Πετρόμπεη.

553. Πιθανώς από τα Τσέρια της Καρδαμύλης, όπου ζούσε κατά την επανάσταση του 1821 η οικογένεια Σκριμιζέα.

554. Ο Μ. Σακελλάριου, ό.π., σ. 163-4, θεωρεί ότι κάποιος από τους αποστόλους θα την συνέταξε και χρησιμοποίησε τον τίτλο βοεβόδας, που δεν υπήρχε την εποχή εκείνη για τους Έλληνες. Επειδή όμως πρόκειται περί μεταφράσεως εις τη ρωσική και επαναμεταφράσεως εις την ελληνική, μπορεί το πρόκριτος ή δημογέρω να αποδόθηκε στα ρωσικά ως βοεβόδας. Βοεβόδας ήταν ο Τούρκος εκπρόσωπος της εκτελεστικής εξουσίας στον καζά (επαρχία), συνήθως εκτελούσε και τα αστυνομικά καθήκοντα. Για τους Τούρκους ο βοεβόδας ήταν ό,τι ο κοτζάμπασης ή δημογέροντας για τους Έλληνες.

και οι άλλοι Λάκωνες⁵⁵⁵ και ο Καλαματιανός με μανιάτικη καταγωγή Παναγής Σαλούφας.

Κανένας δεν μπορεί να αποκλείσει την περίπτωση, να έχει γραφεί η αίτηση από έναν από τους πολλούς αποστόλους και να συγκέντρωσε τις υπογραφές δια περιφοράς του εγγράφου, όπως δεν αποκλείεται και ένα μέρος αυτών ή στο σύνολό τους να είναι πλαστογραφημένες. Οι τελικοί όμως αποδέκτες αυτής της αίτησης δεν θα έπρεπε να είναι ανίδεοι της πραγματικότητας και να αποδέχονται ότι η Πελοπόννησος με τους 300.000 κατοίκους της είναι σε θέση να παρατάξει αξιόμαχο εθελοντικό στρατό 100.000 ανδρών⁵⁵⁶.

Ο Σ. Β. Κουγέας⁵⁵⁷ σημειώνει τα ακόλουθα: «...Τα λεγόμενα ότι η συγκατάθεσις των Μανιατών δια την Ορλωφικήν επανάστασιν δεν είχε δοθή και ότι τα έγγραφα, εφ' ων είχαν αύτη διατυπωθή, ήσαν πλαστά, τουλάχιστον ως προς τους Μανιάτας δεν φαίνονται ακριβή... Η κρατούσα περί την στάσιν και την πολιτικήν των Μανιατών εις τα Ορλωφικά σύγχυσις δέον να διαλυθή. Οι Μανιάται ουδεμίαν είχαν αρχικήν πρωτοβουλίαν δια την επανάστασιν του 1770 και ουδεμίαν υπέβαλαν αίτησιν προς υποκίνησιν αυτής εις τους Ρώσους. Όταν όμως ούτοι επρότειναν και συνέστησαν την επανάστασιν, οι Μανιάται εδέχθησαν αυτήν με την γνωστήν των υπέρ ελευθερίας αγωνιστικήν προθυμίαν. Κατά ταύτα το περί πλαστότητος εγγράφων ζήτημα πρέπει να αφορά εις την αμφισβήτησιν της αιτήσεως των Μανιατών δι' επανάστασιν και όχι εις την αμφισβήτησιν της συγκαταθέσεως αυτών εις ταύτην. Αν οι προ τριετίας προπαγανδίσαντες την επανάστασιν εν Μάνη Παπάζωλης και Σάρρος παρουσίασαν εις τους Ρώσους διαφορετικάς τας σχετικάς αντιλήψεις των Μανιατών από ό,τι πράγματι ήσαν, αυτό είναι άλλο ζήτημα...».

555. Αναφέρονται Λακεδαιμόνιοι, κάτοικοι του Μυστρά, οι Παλαιολόγοι Τζανέτος, Γεώργιος και Ιωάννης γιός του Δημητρίου. Για τον Ιωάννη Καραβάτο, ο οποίος είχε σφραγίσει το έγγραφο, ορισμένοι πιθανολογούν ότι, πρόκειται για Ιωάννη Κρεβατά. Ίσως πρόκειται για Καραμπάτο, που οι Καραμπατιάνοι είναι κλάδος της γενιάς των Κοσμάδων της Βάθειας, άλλοι δε είναι σκορπισμένοι στη Μηλιά, την Ανδρούβιστα και τη Ζαρνάτα της Έξω Μάνης. Από τη Μονεμβασία αναφέρονται ο Παύλος και ο Γεώργιος Κάλκανθος. Εάν το άγνωστο όνομα Κάλκανθος αντιστοιχεί στο γνωστό Καλκανδής, πρόκειται για μεγάλη γενιά καταγομένη από το Σκουτάρι της Μάνης και αναφέρεται ότι στα Ορλωφικά πρόβαλαν αντίσταση στον πύργο τους και τους ανατίναξαν οι Τούρκοι με υπόνομο (λαγούμι). Α.π. Δ α σ κ α λ ά κ η, Η Μάνη και η Οθωμανική Αυτοκρατορία 1453-1821, Αθήνα 1923, σ. 181-2. Το όνομα Βρουλάκιος-Βρουλάκος απαντούσε στα χρόνια της επανάστασης στο Γύθειο. Το όνομα Τζωρτζάκος είναι συχνό στη Μάνη και με τον τύπο Τζωρτζάκης απαντά ως σημαντικός παράγοντας στο Καστόρειο (Καστανιά) της Λακεδαίμονος.

556. Τ. Γ ρ ι τ σ ό π ο υ λ ο υ, ό.π., σ. 58.

557. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, ό.π., Πελοποννησιακά 1(1956)58.

Οι πρώτες επαφές Μανιατών και Ρώσων

Από μια επιστολή της 23 Ιανουαρίου 1769 του πρωθυπουργού της Ρωσίας Νικήτα Πάνιν⁵⁵⁸ που απευθυνόταν μάλλον προς το Γεώργιο Μαυρομιχάλη (απευθύνεται γενικά: «Έντιμε κύριε Καπετάνιε»), φαίνεται ότι δεν υπήρχε σαφής πρόθεση των Ρώσων να αναλάβουν στον ελλαδικό χώρο σημαντικό μέρος του αγώνα εναντίον των Τούρκων και ο Ρωσικός στόλος ερχόταν να δρέψει τους καρπούς του αγώνα των Ελλήνων. Αυτή ίσως ήταν η συνέπεια των διαφόρων αιτήσεων, γνησίων ή πλαστών, που υποβλήθηκαν στην Αικατερίνη, σύμφωνα με τις οποίες θα ήταν έτοιμος στρατός 100.000 ανδρών από την Πελοπόννησο. Η περικοπή της επιστολής του ρώσου πρωθυπουργού καθιστούσε σαφές το ότι απλά θα τους είχε η Αικατερίνη υπό τη σκέπη της: «...δεν δύναμαι εγώ να λείψω από το να σας παρακινήσω εκ καθαράς καρδιάς προς όφελος της θνητής και αθανάτου ζωής, εις το να σηκωθήτε από το μέρος σας όσον ημπορείτε ογλήγορα και με όλην την δύναμίν σας ενάντια εις τον απαραίτητον και αφιλίωτον εχθρόν του χριστιανικού ονόματος. Η αυτοκρατορική μεγαλειότης με προστάζει από το άλλο μέρος να σας βεβαιώσω με τον ηγιασμένον Αυτής λόγον, ότι εις όλον τούτον τον θεάρεστον αγώνα δεν θέλει σας εγκαταλείψει, αλλά θέλει σας έχει υπό την υψηλοτάτην Αυτής σκέπην, και θέλει σας βοηθήσει καθόσον δύναται...».

Χωρίς να μένει καμία αμφιβολία το Ρωσικό Ανακτοβούλιο είχε πεισθεί ότι τον αγώνα θα αναλάμβαναν οι Έλληνες, γι' αυτό ο πρωθυπουργός της Ρωσίας Πάνιν⁵⁵⁹ έγραψε προς τον Αλέξιο Ορλώφ: «...Τα κατά ξηράν θα διεξαγάγωσι οι Έλληνες· επειδή έχουσιν ανάγκην διοργανώσεως και ποδηγητήσεως, είμεθα ήσυχoi, ότι ο δυνηθείς να εξεγείρη αυτοίς τον πόθον της ελευθερίας θα εμφυσήση αυτοίς και την τάξιν...».

Ο Αλέξιος Ορλώφ⁵⁶⁰ σε επιστολή του προς τους καπετάνιους της Μάνης φαίνεται να τους γράφει ότι μόνοι τους θα διώξουν τους Τούρκους από τον τόπο τους και αυτός θα τους επιβλέπει.

Οι Ρώσοι ήθελαν, όσο γίνεται πιο γρήγορα, να δημιουργηθεί ένα νέο μέτωπο για τους Τούρκους, το οποίο θα αποτελούσε αντιπερισπασμό στο μέτωπο του Ρωσο-Τουρκικού πολέμου της Πολωνίας, που είχε ήδη αρχίσει από το προηγούμενο έτος. Δεν αναφέρει την αποστολή στρατιωτικής βοήθειας, αλλά ότι η Αυτοκράτειρα θα τους βοηθούσε όσο της ήταν δυνατόν. Η βιασύνη των Ρώσων δικαι-

558. Ο Σ. Β. Κουγέας, ό.π., σ. 52, θεωρεί ότι η επιστολή αυτή έφθασε στους Μανιάτες δια μέσου του Αλέξιου Ορλώφ. Αν πράγματι οι Μανιάτες είχαν εκφράσει επιφυλάξεις, επειδή ο Παπάζωλης δεν είχε κάποιο έγγραφο να τον καθιστά πληρεξούσιο της Αικατερίνης, η επιστολή του Πάνιν αναπλήρωνε την έλλειψη.

559. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 115.

560. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 55-56.

ολογείται από το γεγονός ότι τα στρατεύματά τους είχαν διωχθεί από τη Μολδαβία από εξήντα χιλιάδες Τούρκους στρατιώτες⁵⁶¹.

Γράφει ακόμη η πρωθυπουργική επιστολή, ότι περίμεναν να ανεβούν στη Ρωσία 1-2 Μανιάτες, οι οποίοι θα έπρεπε να είναι ενήμεροι σχετικά με τη βεβαιότητα έκρηξης της μελετουμένης επανάστασης και την προθυμία του λαού να την ακολουθήσει. Τέλος αναφέρεται στην αξιοπιστία του κομιστή της επιστολής αυτής και στα «σημεία» που έστειλε για να γίνει πιστευτός, τα οποία υποθέτω ότι θα ήταν πολύτιμα δώρα. Δεν είναι γνωστός ο κομιστής της επιστολής της 23 Ιανουαρίου 1769. Φαίνεται πιθανό να ήταν κάποιος απεσταλμένος των Ορλώφ, που είχαν κατεβεί νωρίτερα στην Ευρώπη δήθεν για λόγους υγείας⁵⁶² και τον Απρίλιο του 1769 βρίσκονταν στη Βενετία⁵⁶³. Αν στην επιστολή αυτή δεν υπήρχε απάντηση, δεν θα ξεκινούσαν τα ρωσικά πλοία στις 26 Ιουνίου 1769 από την Κρονστάδη για τη Μεσόγειο⁵⁶⁴.

Παρά το γεγονός ότι για πολλά χρόνια γινόταν διερεύνηση της δυνατότητας επανάστασης στα Βαλκάνια, φαίνεται πως με προχειρότητα οι Ρώσοι αποφάσισαν να επέμβουν, αφού δεν είχαν συνάψει με τους Έλληνες επίσημες συμφωνίες. Στηρίχτηκαν στην προσδοκία των υπόδουλων για ελευθερία που εκφραζόταν με προθυμία και ενθουσιασμό απέναντι στους απεσταλμένους τους. Οι ίδιοι πίστευαν ότι η εμφάνιση του Ρωσικού στόλου θα προκαλούσε επαναστατική ανάφλεξη σε όλη την Πελοπόννησο⁵⁶⁵. Η Αικατερίνη πρέπει να θεωρούσε βεβαία την επιχείρηση αυτή, γι' αυτό είχε και έτοιμο το σχέδιο διοργάνωσης της νέας χώρας. Η Πελοπόννησος⁵⁶⁶ και τα γύρω νησιά θα αποτελούσαν ρωσική επαρχία και θα τη διοικούσε Γερουσία, εξαρτωμένη από το ανακτοβούλιο της Πετρούπολης.

Τον Ιανουάριο του 1770 τα ρωσικά πλοία έφθασαν στη Μεσόγειο. Η πρώτη μοίρα ήταν υπό τη διοίκηση του ναυάρχου Σπυριδώφ, ο οποίος είχε μαζί του και τον Άγγλο Γκρέυγκ. Τη δεύτερα μοίρα διοικούσε ο Σκώτος Έλφιστων, ο οποίος διαβεβαίωνε ότι αυτός από το Αιγαίο θα συναντούσε το στόλο της Αζοφικής θάλασσας μπροστά στην Κωνσταντινούπολη, την οποία και από κοινού θα την βομβάρδιζαν.

561. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ό.π., σ. 470.

562. Κ. Α. Παλαιολόγου, Ρωσικά περί Ελλάδος έγγραφα, Παρνασσός 7(1883)224.

563. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 54.

564. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 116. Τον Ιανουάριο του 1770 ο Σπυριδώφ έφθασε στη Μινόρκα και ο Έλφιστων στο Πόρτσμουθ της Αγγλίας.

565. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 125.

566. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ό.π., σ. 478.

Ο Αλέξιος Ορλώφ προς τους Μανιάτες

Από όσα γράφει ο Cl. Rulhière⁵⁶⁷ αποκαλύπτεται μια δυσμενής προδιάθεση απέναντι στους Ρώσους. Μερικές από τις ιστορούμενες λεπτομέρειες φαίνεται ότι δεν ανταποκρίνονται κατά ένα μέρος ή ολοκληρωτικά στην πραγματικότητα. Από τα γραφόμενά του δημιουργείται η εντύπωση ότι οι σχέσεις του Αλεξίου Ορλώφ και των Μανιατών από την αρχή ήταν προβληματικές. Αναφέρεται ότι: «... Ένας απεσταλμένος των Μανιατών πήγε και βρήκε τον κόμη Αλέξιο Ορλώφ, για να εκφράσει την έκπληξη αυτού του λαού, για το ότι ένα γράμμα το οποίο έστειλε και υπέγραψε ο ίδιος, έλεγε ότι η Τσαρίνα θα τους δεχόταν στον αριθμό των υπηκόων της. Αυτοί οι άνθρωποι υπερηφανεύονται για την αιώνια ανεξαρτησία τους, ήταν αγανακτισμένοι με αυτό το γράμμα και ο απεσταλμένος τους ήταν επιφορτισμένος να το αποδοκιμάσει. Πρόσφεραν τη συμμαχία τους. Υποσχέθηκαν να συσχεφθούν με τους Ρώσους όταν θα γνώριζαν τα πραγματικά σχέδια και τους είπαν ότι δεν μπορούσαν να ελπίζουν σε καμία επιτυχία, αν έφθαναν στην Πελοπόννησο με λιγότερους από δέκα χιλιάδες άνδρες...».

Απεσταλμένος των Μανιατών στον Αλέξιο Ορλώφ πήγε ο Στέφανος Μαυρομιχάλης⁵⁶⁸. Αν αυτός είχε διατυπώσει διαμαρτυρίες στον Αλέξιο, επειδή είχαν αποκαλέσει τους Μανιάτες υπηκόους κλπ., ο Ορλώφ θα ήταν πιο προσεκτικός στις εκφράσεις του. Στις 8 Οκτωβρίου 1769 από την Πίζα της Ιταλίας ο Αλέξιος⁵⁶⁹ έστειλε επιστολή στους Μανιάτες Καπετάνιους, την οποία άρχισε με τη φράση: «Ο Θεός να ευλογήσει τα επιχειρήματά σας και να δώσει να τα φέριτε εις καλόν τέλος καθώς επιθυμούμεν...». Δεν φαίνεται σαν ηγέτης του κινήματος αλλά σαν απλός θεατής. Παρακάτω έγραφε: «...Τα γράμματά σας με τον κυρ Στέφανον ανειψιόν του κυρ καπετάν Μαυρομιχαλάκη και ύστερα με τον Αγγελή Αδαμόπουλον⁵⁷⁰ έλαβα και εκατάλαβα από αυτά τον ζήλον οπού έχετε εις προθυμίαν διά να δουλέψετε την μεγάλην μας Βασίλισσαν και την εδικήν σας πατρίδα, επαίνεσα τούτον τον καλόν σας σκοπόν και σας βεβαιώνω ότι εις ολί-

567. Cl. Rulhière, Histoire de l'anarchie de Pologne et du démembrement de cette Republique, Paris 1807, том. 3, σ. 366-7. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 472-3. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 88.

568. Σεργκέι Σαπόζνικοφ, Ο Στέφανος Μαυρομιχάλης και οι απόγονοί του στη Ρωσία, Λακωνικά Σπουδαί 14(1998)517 κ.ε.

569. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 1(1956)56 κ.ε. Μια επιστολή του Θεόδωρου Ορλώφ από το Φεβρουάριο του 1770 αρχίζει: «Ηξεύρω καλά με τι λογής ζήλον και προθυμίαν αρχινήσατε τούτο το θεάρεστο έργον...Είδαμεν με τι χαρά μας απαντήσατε όταν είδατε πως ήλθομεν με το σταυρό του Σωτήρος...». ό.π., σ. 61.

570. Ο Αγγελής Αδαμόπουλος ήτο εκ των Ελλήνων των εγκατεστημένων στη Βενετία και μετέφερε τα αποστελλόμενα γράμματα από τους Μανιάτες στους Ορλώφ και αντιστρόφως. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 468.

γον θέλετε ιδή και εμπράκτως πως ο ζήλος σας και η προθυμία σας δεν είναι διά μάταιον...».

Δυσaréσκεια προκάλεσε και στις δύο πλευρές η διαπίστωση ότι η πραγματικότητα δεν ανταποκρινόταν στις εκατέροθεν υποσχέσεις. Οι Έλληνες περίμεναν να δούν κατά χιλιάδες τους Ρώσους στρατιώτες να αποβιβάζονται στον τόπο τους για να τους ελευθερώσουν και απογοητεύθηκαν, όταν είδαν να έρχεται ελάχιστη δύναμη, η οποία δεν επαρκούσε για την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού. Από την άλλη πλευρά οι Ρώσοι περίμεναν ότι ο Μπενάκης⁵⁷¹ θα είχε έτοιμο στρατό δεκάδων χιλιάδων, για να καταλάβει όλην την Πελοπόννησο. Πιθανώς ο Μπενάκης πολλά υποσχέθηκε και λίγα μπόρεσε να πράξει. Δεν πέτυχε να πείσει όλους τους Μανιάτες να ξεσηκωθούν, όπως θα περίμενε. Αναφέρεται ότι μόνο λίγοι τον ακολούθησαν και ένα μέρος από αυτούς ήταν όσοι πίστεψαν ότι θα έχουν ευκαιρία λαφυραγωγίας και μισθοδοσίας.

Ο Αλέξιος Ορλώφ έγραψε για τους Μανιάτες ότι είχαν προθυμία να δουλέψουν τη μεγάλη βασιλίσσα του και μετά ανέφερε τη δική τους πατρίδα. Από αυτό μπορεί να προκύψει το συμπέρασμα ότι οι αναφερόμενες διαφωνίες μεταξύ Μανιατών και Ρώσων είναι μεταγενέστερες από τις πρώτες επαφές και σκοπό είχαν, είτε να δικαιολογήσουν τους Μανιάτες ή να διαστρεβλώσουν σκόπιμα την ιστορική αλήθεια, για να συκοφαντήσουν τους Ρώσους. Δεν θα ήταν δυνατόν ο Αλέξιος να χρησιμοποίησε τέτοια έκφραση, που θα μπορούσε να θίξει για άλλη μια φορά τους Μανιάτες.

Έστειλε ο Αλέξιος⁵⁷² από το Λιβόρνο ή την Πίζα τον Γ. Παπάζωλη, τον Άγγελο Αδαμόπουλο και τον Ιω. Παλατινό και συνυπέγραψαν συμφωνία με τους αρχηγούς των Μανιατών: «...Οι τρεις ούτοι εκόμισαν επιστολάς του Αλεξίου, χρυσούν παράσημον και δίπλωμα αξιωματικού εις τον Μαυρομιχάλην⁵⁷³, ήκουσαν δε τους προκρίτους διαβεβαιούντας, ότι είναι πρόθυμοι να λάβωσι τα όπλα ευθύς ως προσεγγίσωσι ρωσικά πλοία εις τας ελληνικάς ακτάς... στο λαό δόθηκε η διαβεβαίωσις ότι θα αποβιβάσωσι πολυάριθμον στρατόν, ίνα υποστηρίξωσι την επανάστασιν...».

Όπως φαίνεται η απάντηση των Μανιατών στην πρόσκληση των Ρώσων για επανάσταση δεν υπήρξε αρνητική. Ο Σ. Β. Κουγέας⁵⁷⁴ σχετικά με τη στάση των Μανιατών στα Ορλωφικά γράφει ότι οι Μανιάτες δεν είχαν την αρχική πρωτοβουλία για επανάσταση, αλλά όταν τους έγινε σχετική πρόταση την δέχθηκαν.

571. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 128.

572. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 97.

573. Χρυσό μετάλλιο στο όνομα του Ιωάννη Μαυρομιχάλη υπήρχε μέχρι τα χρόνια της επανάστασης, το οποίο έφερε με την ανάλογη υπερηφάνεια ο εγγονός του αδελφού του Ιωάννης-Κατσή Μαυρομιχάλη, δεχόμενος την ειρωνεία του Νικολάου Πιεράκου-Μαυρομιχάλη. Εφημερίδα Ναυπλίου «Χρ ό ν ο ς» της 3 Αυγούστου 1833, σ. 113.

574. Σ. Β. Κουγέας, ό.π., σ. 58.

Εκτός από την αμφισβήτηση των λεγομένων για αντιρρήσεις ή επιφυλάξεις των Μανιατών στην επανάσταση του 1770, θα πρέπει να τονίσουμε ότι ο Αλέξιος Ορλώφ ήταν άσχετος με επαναστατικές επιχειρήσεις, αφού στις 8 Οκτωβρίου 1769 ζήτησε να γίνουν άμεσα οι παρακάτω ετοιμασίες, ενώ εκείνος πήγε στην Πελοπόννησο τον Απρίλιο του επόμενου έτους:

- α) Να γίνει αμέσως συγκέντρωση των επαναστατών.
- β) Να ετοιμάσουν χώρους διαμονής ή στρατώνες.
- γ) Να συγκεντρώσουν τρόφιμα.
- δ) Να στείλουν ανθρώπους με καρφιά στα κάστρα για να αχρηστεύσουν τα κανόνια των Τούρκων και
- ε) Να συγκεντρώσουν μουλάρια και γαϊδούρια χρήσιμα για τις μεταφορές.

Με αυτές τις ετοιμασίες που ζητούσε ο Αλέξιος Ορλώφ και τόσο ενωρίτερα από την άφιξή του στη Μάνη, θα γίνονταν αντιληπτές από τους Τούρκους οι προθέσεις των Ελλήνων για επανάσταση και θα χανόταν το πλεονέκτημα του αιφνιδιασμού, όπως έγινε εξαιτίας της απειρίας ή ανοησίας του Θεόδωρου Ορλώφ.

Άφιξη του Θεόδωρου Ορλώφ στο Οίτιλο

Αναφέρεται ότι οι Έλληνες⁵⁷⁵ φοβήθηκαν, μήπως οι Τούρκοι μάθουν ότι προετοιμάζεται επανάσταση και κατά τον προσφιλή τους τρόπο αρχίσουν τις σφαγές των χριστιανών. Για το λόγο αυτό ειδοποίησαν τους Ορλώφ να σπεύσουν. Πρώτος ο Θεόδωρος Ορλώφ⁵⁷⁶, αναχώρησε από το λιμάνι της Μαώνα της Μινόρκας και πριν από τα μέσα Φεβρουαρίου 1770 έφθασε στη Μάλτα με το πλοίο της γραμμής «Άγιος Ευστάθιος», συνοδευόμενος και από τρία άλλα αγορασμένα πλοία. Τα υπόλοιπα πλοία της πρώτης μοίρας του Γρηγόριου Αντρέγιεβιτς Σπυριδώφ έφθασαν την επομένη ημέρα, ενώ η μοίρα του Έλφιστων θα ακολουθούσε πολύ αργότερα με καθυστέρηση 2-3 μηνών. Όταν ο Θεόδωρος Ορλώφ⁵⁷⁷ έφθασε στη Μάλτα πρότεινε στο Μέγα Μάγιστρο συνεργασία. Αυτός όχι μόνο αρνήθηκε, αλλά του απαγόρευσε να μείνει στο λιμάνι. Συγκροτήθηκε τότε συμβούλιο των αξιωματικών του στόλου που αποφάσισε να πλεύσουν στη Μάνη, αφού τα λιμάνια της ήταν ελεύθερα και φιλικά. Όπως φαίνεται ο Θεόδωρος Ορλώφ

575. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 95 και 118.

576. Κ. Α. Παλαιολόγου, Ημερολόγιον αυτόγραφον του Ρώσου ναυάρχου Γρέϋγ κατά την εις Πελοπόννησον εκστρατείαν των Ρώσων τω 1769, Παρνασσός 3(1879)35. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 118, 124. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 1(1956)59-60. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 63.

577. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ό.π., σ. 478.

δεν ζήτησε την έγκριση του αδελφού του και αρχηγού της εκστρατείας Αλεξίου, αλλά περιορίστηκε στη γνώμη των αξιωματικών του για να ενεργήσει μόνος του ένα μεγάλο εγχείρημα με τις μικρές του δυνάμεις. Παράλληλα οι Μανιάτες⁵⁷⁸ γνώριζαν καλύτερα από οποιονδήποτε άλλον τον τρόπο με τον οποίον πολεμούσαν οι Τούρκοι. Στις 15/26 Φεβρουαρίου, πλέοντας προς τη Μάνη, ο Θεόδωρος Ορλώφ έγραψε γράμμα στον Καπετάν Γιωργάκη Μαυρομιχάλη, ο οποίος φαίνεται είχε ηγετική θέση μεταξύ των άλλων καπετάνιων και ζήτησε πληροφορίες για την κατάσταση των φρουρίων του Ναυαρίνου, της Μεθώνης και της Κορώνης. Ρωτούσε ακόμη για τις ετοιμασίες των Τούρκων και ήθελε να του στείλουν έναν πλοηγό, για να τον οδηγήσει με ασφάλεια στο λιμάνι του Οιτύλου και να γίνει εκεί συγκέντρωση όλων των καπετάνιων.

Την επόμενη ημέρα 16/27 Φεβρουαρίου μπήκε στο λιμάνι του Οιτύλου μια φρεγάτα από το Μαυροβούνιο⁵⁷⁹ με τον επίσκοπο και 50 Σλάβους στρατιώτες.

Στο ημερολόγιο του André-Alexandre Lemaire⁵⁸⁰ Γενικού Προξένου της Γαλλίας με έδρα την Κορώνη αναφέρεται: «...Το βράδυ της ίδιας ημέρας (17/28 Φεβρουαρίου) είδαμε από την Κορώνη πέντε πλοία να μπαίνουν σ' ένα λιμάνι της Μάνης που ονομάζεται Οίτυλο και υπάγεται στη δικαιοδοσία του καπετάν Γιωργάκη Μαυρομιχάλη του σημαντικότερου αρχηγού των Μανιατών...».

Στις 17/28 Φεβρουαρίου 1770 αποβιβάστηκε στο Οίτυλο ο Θεόδωρος Ορλώφ. Μαζί του έφθασαν ο Στέφανος Μαυρομιχάλης⁵⁸¹ και ο Αντώνιος Ψαρρός⁵⁸², ο οποίος είχε συμβουλευσει να στείλουν στολές Ρώσων στρατιωτών για να ντυθούν πολλοί Έλληνες, επειδή η εμφάνιση των Ρώσων θα προκαλούσε φόβο στους Τούρκους. Αλλά από την πρόωρη παρουσία μικρού αριθμού ρωσικών πλοίων στη Μάνη χάθηκε το σημαντικό πλεονέκτημα του αφινδιασμού των Τούρκων. Μέχρι να φθάσει και η υπόλοιπη δύναμη με τον Αλέξιο Ορλώφ και τον

578. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 115.

579. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 164.

580. Γ. Β. Νικολάου, Οι επιχειρήσεις των Ρώσων και των Μανιατών για την κατάληψη του κάστρου της Κορώνης κατά τα Ορλωφικά, όπως τις κατέγραψε ο γενικός πρόξενος της Γαλλίας Α.-Α. Lemaire, Μεσσηνιακό Ημερολόγιο 4(2010)43.

581. Ένας από τους πρώτους Μανιάτες που ήρθε σε επαφή με τους Ορλώφ ήταν ο Στέφανος Μαυρομιχάλης, ανιψιός του καπετάν Γιωργάκη, ο οποίος ακολούθησε το Θεόδωρο Ορλώφ στην απόβασή του στο Οίτυλο. Έκτοτε παρέμεινε κοντά στους Ορλώφ και τελικά εγκαταστάθηκε στη Ρωσία. Εκεί, όπως αναφέρεται: «...τυχών ευμενεστάτης δεξιώσεως παρά της αυτοκρατείας Αικατερίνης, εγκαθίσταται και μετ' άλλων αποδήμων Ελλήνων εις το Κερτς της Κριμαίας, το αρχαίον Παντικάπαιον, όπου το 1774 αναφέρεται το όνομά του ως αρχηγού ρωσικού στρατιωτικού τάγματος, πιθανώς εξ Ελλήνων στρατιωτών απαρτιζομένου, αυτόγραφα δε τούτου ευρίσκονται εις το Μουσείον της Οδησού, όπου αναφέρεται κατά το έτος το 1812, ως αστυνόμος...». Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 76.

582. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 60. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 61.

Έλφιστων πέρασαν 2-3 μήνες και δόθηκε ο χρόνος στους Τούρκους να αντιδράσουν αποτελεσματικά και να καταστείλουν την επανάσταση.

Από το ημερολόγιο του Γκρέυγκ⁵⁸³ μαθαίνουμε ότι, όταν το πλοίο με τον Ορλώφ έφθανε στο λιμάνι του Οιτύλου, οι Μανιάτες κανονιοβολούσαν από το μοναστήρι του Δεκούλου με μικρά κανόνια και όταν απάντησε το πλοίο στο χαιρετισμό τους, όλοι μαζί πυροβόλησαν. Στους Μανιάτες, που συγκεντρώθηκαν για την υποδοχή, ο Σπυριδών⁵⁸⁴ διάβασε προκήρυξη της Αικατερίνης, η οποία έλεγε ότι κατά τις εχθροπραξίες όλοι οι στενάζοντες υπό τον οθωμανικό ζυγό χριστιανοί «...λαμβάνοντες τα όπλα απανταχού και ένθα δυνηθώσι, να συμπράττωσι των ημετέρων στρατών...».

Σε διαταγή που εξέδωσε ο Θεόδωρος Ορλώφ⁵⁸⁵, στις 20 Φεβρουαρίου/3 Μαρτίου, προς τους καπετάνιους της Μάνης αναφέρθηκε πρώτα στη χαρά με την οποία τον δέχτηκαν και στην προθυμία με την οποία άρχισαν τον αγώνα και τους συμβούλεψε να έχουν μεταξύ τους ομόνοια. Αυτά όμως δεν συμφωνούν με τα μέχρι τώρα γραφόμενα για διαφωνίες και για ανταλλαγή ύβρεων μεταξύ του Θεοδώρου Ορλώφ και του Γεωργίου Μαυρομιχάλη⁵⁸⁶.

Αξιοσημείωτο είναι ότι ο Θεόδωρος⁵⁸⁷ πίστευε πως οι Τούρκοι της Πελοποννήσου θα έσπευδαν να βαφτιστούν και ζητούσε από τους Έλληνες να τους δεχθούν σαν φίλους: «...Το Ευαγγέλιό μας και η Μεγάλη Βασίλισσα μάς προστάζει να δεχθούμε όλους τους Τούρκους οπού προστρέχουν εις την εκκλησίαν μας διά να βαπτισθούν και να τους λογάσωμεν εις το εξής διά φίλους μας, διότι η Βασίλισσα μάς έστειλεν εδώ διά να σας διαφεντεύσωμεν όχι να σας χαλάσωμεν...».

Φαίνεται όμως ότι υπήρξε κάποια δυσαρέσκεια για το μικρό αριθμό των πλοίων που έφθασαν και ο Θεόδωρος⁵⁸⁸ προσπάθησε να την διασκεδάσει διαδίδοντας ψευδώς ότι ακολουθούσε ο Αλέξιος με 60 πλοία να ελευθερώσει τους Έλληνες.

583. «...Οι Μανιάται ήσαν έξαλλοι υπό χαράς επί τη ελεύσει του στόλου. Εχαιρέτιζον την ρωσικήν σημαίαν πυροβολούντες διά τινων μικράς ολκής τηλεβόλων εστημένων επί του τείχους μονής τινός...» Κ. Α. Παλασιολόγου, ό.π., σ. 35. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 162. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 62. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., 63, υποσημ. 4.

584. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., 65.

585. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 61-2. Με την επιστολή αυτή ο Θεόδωρος Ορλώφ τους δήλωσε ότι έστειλε στην ανατολική Μάνη στον Κ. Δημητράκη και Κ. Γρηγοράκη το λοχαγό Μπάρκωφ, για να βαδίσουν εναντίον του Μυστρά.

586. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ό.π., σ. 481. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 125. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 163. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., 64.

587. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 1(1956)61.

588. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 162-3. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., 66. Γ. Β. Νικολάου, Οι επιχειρήσεις των Ρώσων και των Μανιατών για την κατάληψη του κάστρου της Κορώνης κατά τα Ορλωφικά, όπως τις κατέγραψε ο γενικός πρόξενος της Γαλλίας Α.-Α. Lemaire, Μεσσηνιακό Ημερολόγιο 4(2010)46.

Ο Cl. Rulhière⁵⁸⁹ αναφέρει ότι: «...Οι δύο Μαυρομιχάληδες ήλθαν την ίδια ημέρα να συζητήσουν με το Θεόδωρο. Τους διέταξε να οπλίσουν αμέσως το στρατό τους και να ειδοποιήσουν τους άλλους καπετάνιους να πάνε όσο πιο γρήγορα μπορούν στο λιμάνι του Οίτυλου. Αλλά οι Μανιάτες δεν δέχτηκαν να αναλάβουν καμιά δέσμευση. Ζήτησαν διατύπωση όρων σύμπραξης και κυρίως να τους παρουσιάσουν ένα γραπτό από το χέρι της αυτοκράτειρας. Ο Θεόδωρος πίστεψε πως θα τους απαντούσε παρουσιάζοντάς τους τις υπογραφές με τις οποίες ζήτησαν τη βοήθειά της. Με οργή όμως είδαν ότι είχε γίνει προσπάθεια να τους πλαστογραφήσουν. Έκπληκτοι από το μικρό αριθμό αυτής της μοίρας, ήλπιζαν πολύ λίγο σε αυτή την επιχείρηση. Αλλά όποιο και αν ήταν το αποτέλεσμα, σίγουροι ότι θα υπεράσπιζαν τον εαυτόν τους στα βουνά τους, είδαν με χαρά μια ευκαιρία να βγουν για να φέρουν μερικά λάφυρα και να ποτίσουν τη γη με το αίμα των Τούρκων. Υποσχέθηκαν να κάνουν ότι εξαρτώταν από αυτούς, και παρά τη ζωηρότητα αυτών των πρώτων διαπληκτισμών συμβούλεψαν το Θεόδωρο να προχωρήσει γρήγορα από ξηρά και από θάλασσα προς το κάστρο της Κορώνης...». Οι Μανιάτες από τα χρόνια της βενετοκρατίας είχαν ένα είδος αυτοδιοίκησης με τους καπετάνιους τους και ήταν δύσκολο να δεχθούν υποταγή στους Ρώσους, όπως αυτοί την εννοούσαν και ίσχυε στους τακτικούς στρατούς.

Όταν έφθασε στο Οίτυλο ο Θεόδωρος Ορλώφ⁵⁹⁰ έστειλε απεσταλμένους στο εσωτερικό της Πελοποννήσου, για να αναγγείλουν την άφιξη του ρωσικού στόλου και να καλέσουν το λαό σε εξέγερση. Αλλά ουδεμία αξιόλογη κίνηση έγινε. Φαίνεται πως οι Έλληνες δεν πείσθηκαν ότι επρόκειτο για σημαντική ενέργεια, αλλά για επίσκεψη μικρής μοίρας του ρωσικού στόλου. Αυτό δείχνει ότι δεν είχε γίνει η απαιτούμενη προετοιμασία και η φήμη για το μικρό αριθμό των ρωσικών πλοίων προηγήθηκε των απεσταλμένων του Θεόδωρου Ορλώφ, που μοίραζαν την προκήρυξη της Αικατερίνης⁵⁹¹.

Η τουρκική αντίδραση

Μπορούμε να πούμε ότι οι δύο λαοί, Τούρκοι και Έλληνες, μέχρι να εμφανιστούν τα ρωσικά πλοία ζούσαν σχετικά ειρηνικά, αλλά με αμοιβαία καχυποψία⁵⁹², ενώ μεταξύ των Οθωμανών κυκλοφορούσαν αόριστες φήμες για υποκι-

589. Cl. Rulhière, Histoire de l'anarchie de Pologne et du démembrement de cette République, Paris 1807, tome III, p. 380-1. Άλλες πληροφορίες αναφέρουν ξεσηκωμό πολλών χιλιάδων Μανιατών που στράφηκαν είτε εναντίον των μεσσηνιακών φρουριών ή του Μυστρά και της Τριπολιτσάς.

590. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 127.

591. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 164.

592. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 160.

νούμενη εξέγερση των Ελλήνων⁵⁹³. Οι Τούρκοι⁵⁹⁴ φαίνεται ότι εκπλαγήκανε από την άφιξη των ρωσικών πλοίων, αλλά από τη ρωσική αδράνεια τούς δόθηκε ο απαιτούμενος χρόνος για να οργανώσουν την άμυνα και την καταστολή κάθε εξέγερσης.

Ο Γάλλος Γενικός Πρόξενος στην Κορώνη A.-A. Lemaire⁵⁹⁵ συνέστησε στους Τούρκους της πόλης εκείνης να μη προβούν σε βιαιοπραγίες σε βάρος των Ελλήνων, διότι στο τέλος αν παραδίδονταν θα είχαν τις ίδιες συνέπειες και πρόσθεσε: «...Οι Έλληνες (της Κορώνης) αφέθηκαν ήσυχoi και δεν απαγορεύτηκε καμία εκκλησιαστική τελετή. Δεν έγινε όμως το ίδιο στη Μεθώνη και στο Ναυαρίνο, όπου οι Τούρκοι, αφού διέπραξαν φρικτές σφαγές και βιαιοπραγίες εσύλησαν και έκλεισαν τις εκκλησίες...».

Πασάς της Πελοποννήσου ήταν ο Μουσιζανδέ Μουχαμέτ (Μουχσίν Ζαντέ Μωχάμετ)⁵⁹⁶, ο οποίος είχε διατελέσει προηγουμένως Μέγας Βεζύρης (πρωθυπουργός της Τουρκίας) και ήταν ικανός⁵⁹⁷, αλλά βρισκόταν ως σερασκέρης στην ανατολή. Τον πασά του Μοριά, όπως συνέβαινε τακτικά, αντικαθιστούσε ο μουτεσελλίμης (αναπληρωτής) αγάς. Όταν φάνηκε ο ρωσικός κίνδυνος για τους Τούρκους του Μοριά, η Πύλη τους έστειλε 50.000 γρόσια για έξοδα στρατολογίας. Απαγόρευσε τις συγκεντρώσεις των Ελλήνων ακόμη και στις εκκλησίες, τις οποίες έκλεισε. Διέταξε ακόμη να αφαιρεθούν τα όπλα⁵⁹⁸ από τους χριστιανούς και να πουληθούν στους Τούρκους για να εξοπλισθούν και αυτοί, μέτρο που δεν είχε γενική εφαρμογή, διότι σε πολλά μέρη υπήρχαν καλές σχέσεις μεταξύ Τούρκων και Ελλήνων, γι' αυτό και δεν εφαρμόστηκε.

Μόλις στον ορίζοντα ξεπρόβαλαν τα ρωσικά πλοία, ο πρόξενος της Γαλλίας στην Κορώνη Λεμαίρ⁵⁹⁹ (A.-A. Lemaire) ειδοποίησε τον αναπληρωτή του Μόρα Βαλεσή (Πασά του Μοριά) που ήταν στο Ναύπλιο. Όταν αυτός πληροφορή-

593. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 123.

594. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 127.

595. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσσηνιακό Ημερολόγιο 4(2010)43.

596. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σσ. 95, 123-4. Μ. Σακελλάριου, ό.π., σ. 176. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σσ. 58-9, 83. Ν. Σαρρή, ό.π., σσ. 117, 139 και 416. Πρωθυπουργός είχε διατελέσει από τις 28 Μαρτίου 1765 μέχρι τις 7 Αυγούστου 1768.

597. Ο Μουτεσελλίμης (αναπληρωτής) του Μόρα Βαλεσή είχε ειδοποιηθεί από τον Έλληνα διερμηνέα για την επικείμενη εξέγερση, αλλ' αυτός επειδή δεν τον εμπιστευόταν τον είχε απειλήσει να μην το επαναλάβει. Η αμοιβή του προδότη διερμηνέα ήταν ότι μετά τη μάχη της Τριπολιτσάς του λεηλάτησαν το σπίτι και του διακόρευσαν την κόρη. Ν. Σαρρή, ό.π., σ. 183

598. Αφοπλισμό των Ελλήνων στα νησιά του Αιγαίου επέβαλαν οι Τούρκοι από τις 17 Οκτωβρίου 1678. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 494.

599. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάς, ό.π., σ. 480. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 123. Μ. Σακελλάριου, ό.π., σ. 176. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 82-3. Γ. Β. Νικολάου, Η επανάσταση του 1770 στην Πελοπόννησο όπως την είδε και την κατέγραψε ο γενικός Πρόξενος της Γαλλίας στην Κορώνη A.-A. Lemaire, Μεσσηνιακά Χρονικά 3(2007)188.

θηκε την άφιξη στις Μοραϊτικές ακτές των ρωσικών πλοίων έλαβε σωστά μέτρα: διέταξε να γίνει συγκέντρωση των Τούρκων της υπαίθρου στην Τρίπολη, η οποία τότε δεν ήταν περιτειχισμένη και εφοδίασε την πόλη με επάρκεια τροφίμων. Συγχρόνως ζήτησε βοήθεια από τους βόρειους γείτονές του, τον Καπουδάν πασά και τους Τουρκαλβανούς, οι οποίοι έδειξαν μεγάλη προθυμία και έσπευσαν σε ένα τόπο που θα μπορούσαν να τον λαφυραγωγήσουν.

Αν εξετασθεί η συμπεριφορά των Τούρκων της Πελοποννήσου στις πρώτες επαναστατικές κινητοποιήσεις, εντυπωσιάζει ο πανικός ο οποίος επικράτησε μεταξύ τους και έτρεξαν όλοι να κλειστούν στα κάστρα. Μερικά από αυτά παραδόθηκαν, όταν τους δόθηκε η υπόσχεση σεβασμού της ζωής τους, όπως του Μυστρά και της Αρκαδιάς. Ανεπερκής ήταν η αντίσταση στο κάστρο του Ναυαρίνου, το οποίο αλώθηκε σε λίγες ημέρες, αφού προσβλήθηκε από το πυρβολικό. Το κάστρο της Κορώνης δεν παραδόθηκε, αλλά αυτό οφείλεται στην ανικανότητα του ρωσικού πυροβολικού και προσωπικά του Θεόδωρου Ορλώφ.

Οι Τούρκοι⁶⁰⁰ του Μοριά προηγουμένως είχαν εγκαταλείψει παντελώς την αμυντική προετοιμασία του τόπου. Δεν είχαν πυροβολικό και οι φρουρές των κάστρων ήταν ολιγάριθμες και αγύμναστες. Με άλλα λόγια δεν ήταν εμπειροπόλεμοι, αλλά δειλοί και άτολμοι και δεν τους είχε δοθεί μέχρι τότε η ευκαιρία της συμμετοχής σε πόλεμο και δεν φρόντιζαν για την αμυντική προστασία του τόπου τους, «...είχον απομάθη την στρατιωτικήν τέχνην, και ήσαν βεβυθισμένοι εις την χανότητα και την διαφθορά...»⁶⁰¹. Από την άλλη οι Έλληνες είχαν εμπειροπόλεμα τμήματα τους Μανιάτες και τους κλέφτες, γι' αυτό είχαν επιτυχίες σε μάχες εκ παρατάξεως. Οι Τούρκοι μόνο με εξωτερική βοήθεια μπορούσαν να αντιπαραταχθούν με επιτυχία στους Έλληνες επαναστάτες.

Το σύστημα επιστράτευσης των Τούρκων⁶⁰² δεν ήταν ικανοποιητικό και δεν θα μπορούσε να αντιμετωπίσει ένα επαναστατικό κίνημα, που θα ενεργούσε με αιφνιδιασμό. Στα σχέδιά τους οι Τούρκοι προέβλεπαν οι φρουρές των κάστρων να κλείνονται σε αυτά και να εγκαταλείπουν την ύπαιθρο στη διάθεση των επαναστατών ή εισβολέων. Οι σπαχίδες (έφιπποι Τούρκοι) του Μοριά, οι οποίοι είχαν το προνόμιο να μην εκστρατεύουν εκτός Πελοποννήσου, δεν είχαν καμία εκπαίδευση και εμπειρία.

Παρά το γεγονός ότι έξι μήνες πριν από την εμφάνιση των Ρώσων στο Μοριά είχαν γίνει σχετικές αναφορές προς την τουρκική διοίκηση, εν τούτοις δεν υπήρξε η απαιτούμενη αντίδραση⁶⁰³. Οι Τούρκοι της Πελοποννήσου δεν είχαν προ-

600. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 175.

601. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 54.

602. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 176-7. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 82 κ.ε.

603. Ν. Σαρρή, Προεπαναστατική Ελλάδα και το Οσμανικό κράτος, Αθήνα 1993, σ. 183. Ο Σουλεϊμάν Πενάχ ήταν Τούρκος καταγόμενος από τη Γαστούνη, ο οποίος από μικρή ηλικία

σέξει τις προετοιμασίες των επαναστατών. Η άφιξη του ρωσικού στόλου τους ξύπνησε από το λήθαργο και αποτέλεσε αφορμή για την κινητοποίησή τους. Ο μουτεσελλίμης του Μόρα Βαλεσή αποκλείστηκε στο Ναύπλιο, διότι στην ύπαιθρο κυκλοφορούσαν μικρές επαναστατικές ομάδες. Η τουρκική αδράνεια έδωσε την ευκαιρία στους Έλληνες να γίνουν κύριοι της νότιας Πελοποννήσου.

Σε βοήθεια των Τούρκων⁶⁰⁴ της Πελοποννήσου έφθασαν από τις γειτονικές περιοχές ο εκ Τρικάλων Νιμετιζαδές, ο Λαρισαίος Οσμάν βέης, ο αρχιθυρωρός Ισμαήλ αγάς, ο εξ Ατταλείας Αλή αγάς και ο Βεηζαδές Γιουσούφ αγάς από τη Λαμία, ενώ ο μουτεσελλίμης του Μόρα Βαλεσή συντόνιζε από το Ναύπλιο τις κινήσεις τους.

Οι πρώτες πολεμικές ενέργειες

Ο Παναγιώτης Μπενάκης⁶⁰⁵ ήταν ο πιο σημαντικός άνδρας της επαναστατικής κίνησης και ο πιο έμπιστος των Ρώσων, εικάζεται μάλιστα ότι τον προόριζαν για ηγεμόνα της Πελοποννήσου. Με έξοδά του είχε συγκεντρώσει τουλάχιστον από τον προηγούμενο χρόνο, ίσως και παλαιότερα, ένα αξιόλογο στρατιωτικό σώμα από 1.400 άνδρες, το οποίο προφασιζόταν αρχικά, ότι το προόριζε για την ασφάλεια της Καλαμάτας. Λέγεται ότι κρυφά είχε συγκεντρώσει τροφές και πήγε στο Οίτυλο να συναντήσει το Θεόδωρο Ορλώφ⁶⁰⁶ στον οποίο πρότεινε ένα

πήγε στην Κωνσταντινούπολη και σταδιοδρόμησε στη δημοσιοϋπαλληλική ιεραρχία και από το χειρόγραφο του έχουμε σημαντικές πληροφορίες για τα Ορλωφικά.

604. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ό.π., σ. 439. Ν. Σαρή, ό.π., σ. 117.

605. C. I. Ruhlère, ό.π., σσ. 384, 385, 387. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 482.

606. Η αναφορά του Θεόδωρου Ορλώφ από την Κορώνη για τα γεγονότα είναι η ακόλουθη: «...Τη 17/28 Φεβρουαρίου μετά τριών πλοίων πολεμικών, ενός μικρού και μιάς φορτιγίδος κατεπλεύσαμεν εις τον λιμένα της Οιτύλου εν Λακωνία. Οι εγχώριοι οπλαρχηγοί ορκισθέντες πρώτον διηρέθησαν εις δύο σώματα, την Ανατολικήν Σπαρτιατικήν λεγεώνα και την Δυτικήν. Αρχηγούς δε διορίσαμεν της μεν Ανατολικής τον λοχαγόν Μπάρκοβ, της δε Δυτικής τον πρίγκιπα Δολγορούκοβ, κατετάξαμεν δ' εν αυταίς ολίγους τινάς των ημετέρων ηρώων. Η πρώτη λεγεών διετάχθη να σχηματισθή καθ' ολοκληρίαν εν Πασσοβώ (Πασσαβά) να βαδίση κατά της θέσεως Μπερδάνι (Μπαρδούνια), ην καταλαβούσα να προχωρήση προς τον Μιστράν ή την αρχαίαν Λακεδαιμονίαν η δευτέρα να βαδίση κατά των Καλαμών και εκείθεν εις Λεοντάριον ένθα καταλαβούσα το στενόν να προχωρήση εις Αρκαδίαν (Κυπαρισσία), όπερ και εγένετο επιτυχώς τη θεία αρωγή. Ο Μπάρκοβ αφικόμενος εις Μπερδάνι (Μπαρδούνια) εξεδίωξε τους εν αυτώ υπάρχοντας χιλίους Τούρκους προς τον Μιστράν, ένθα περικυκλώσας αυτούς επετέθη κατά της πόλεως ταύτης. Ο εχθρός εκλείσθη εν τω φρουρίω όπερ μετά διήμερον αντίστασιν κατέλαβεν ο Μπάρκοβ, αιχμαλωτεύσας δισχιλίους Τούρκους. Εις χείρας αυτού περιήλθε και η ονομαζόμενη υπό των Τούρκων σε ν τ ζ ά κ σ ε ρ ί φ ι ε ρ ά σημαία, και όπλα ίσα προς τον αριθμόν των αιχμαλώτων. Κατά την εν λόγω πάλην κατεδείχθη όπόση είναι η κατά του εχθρού δυσμένεια των Ελλήνων, καθ' ότι μετά μεγίστης δυσκολίας ηδυνήθημεν να κρατήσωμεν εκ της περαιτέρω επιθέσεως κατά του αροπλισθέντος ήδη εχθρού. Ο πρίγκιψ Δολγορούκοβ κατά την άλωσιν της Αρκαδίας ηχημαλώτευσε δισχιλίους Τούρκους και τρία τηλεβόλα, ο στόλος δ' απέπλευσεν εξ Οιτύλου εις Κορώνην, ένθα

σχέδιο ενεργείας, που προέβλεπε να σχηματιστούν δύο Σπαρτιατικές Λεγεώνες επανδρωμένες με Μανιάτες, η Ανατολική και η Δυτική.

Στην Προσηλιακή ή Ανατολική Μάνη σχηματίστηκε η Ανατολική Σπαρτιατική Λεγεώνα, στην οποία αποσπάστηκαν 20 Ρώσοι στρατιώτες με επικεφαλής το λοχαγό Μπάρκωφ και τον Έλληνα υπολοχαγό Αντώνιο Ψαρό, ο οποίος ήταν πλοίαρχος εμπορικού σκάφους και όταν πληροφορήθηκε για τη ρωσική εκστρατεία στην Πελοπόννησο έσπευσε να ακολουθήσει. Στην Ανατολική Λεγεώνα από τους Μανιάτες αναφέρονται ο καπετάν Δημητράκης και ο καπετάν Γρηγοράκης. Ο Σ. Β. Κουγέας⁶⁰⁷ θεωρεί ότι Δημητράκης θα ήταν ο πατέρας του Τζανήμπεη Γρηγοράκη, αλλά το 1770 αυτός δεν ζούσε. Να θεωρήσει κανείς ότι ήταν ο Καβαλιέρης-Δημήτριος Γρηγοράκης και ο αδελφός του Τσιγκούριος-Γρηγόριος είναι παρακινδυνευμένο, διότι και οι δύο τότε ήταν σε νεαρή ηλικία. Πρώτα η Ανατολική Λεγεώνα αντιμετώπισε τους Τουρκοβαρδουνιώτες⁶⁰⁸, οι οποίοι πανικόβλητοι έφυγαν για να φυλαχθούν στο Μυστρά. Εντύπωση κάνει το γεγονός ότι στην πορεία της Ανατολικής Λεγεώνας προς το Μυστρά δεν αναφέρεται καμία τουρκική αμυντική προσπάθεια στο κάστρο του Πασσαβά, αφού εκεί ορίστηκε τόπος συγκέντρωσης της Ανατολικής Λεγεώνας. Ίσως αυτό σημαίνει ότι σε προηγούμενο χρόνο είχε εγκαταλειφθεί από τους Τούρκους ή είχε εγκατασταθεί εκεί από το 1715 η οικογένεια των Τουρκοβαρδουνιωτών Καραμαναίων που τελικά τους έδιωξαν οι Μανιάτες.

Στη Δυτική Σπαρτιατική Λεγεώνα τοποθετήθηκαν 12 Ρώσοι στρατιώτες και διακόσιοι Έλληνες υπό τη διοίκηση ενός Ρώσου λοχαγού. Υποχρέωθηκαν όλοι να δώσουν όρκο πίστης στην αυτοκράτειρα Αικατερίνη⁶⁰⁹, όπως έκανε και ο Παναγιώτης Μπενάκης, ο οποίος έμεινε στην Καλαμάτα για τη φρούρηση της πόλης. Η Δυτική Λεγεώνα ξεχύθηκε στην ύπαιθρο της Μεσσηνίας και έσφαζε Τούρκους και λεηλατούσε τις περιουσίες τους.

Από τα γραπτά του Σουλεϊμάν Πενάχ⁶¹⁰ του έτους 1785, μαθαίνουμε ότι το

γενομένης αποβάσεως επετέθημεν κατά του φρουρίου τούτου όπερ μέχρι τούδε ανθίσταται. Το πυρ τούτο διεδόθη και καίει απανταχού της Πελοποννήσου, άπασαι σχεδόν αι πόλεις και τα φρούρια επολιορκήθησαν, ελπίζομεν δε το αυτό να συμβή και κατά τα λοιπά μέρη. Ο στρατός ημών τη αρωγή του Υψίστου ευρίσκεται εν υγιά και καλή καταστάσει. Ο αρχιναύαρχος Ελμάνοβ μετά των πυρπολικών κατέπλευσεν εις Πελοπόννησον αισίως τη 26 Μαρτίου· άμα τη αφίξη αυτού ο κ. Γανιβάλ (Αννίβας) μηχανικός αυθωρεί μετά δύο πολεμικών πλοίων εστάλη προς άλωσιν της Πύλου, ελπίζω δε ότι κατά την εκστρατείαν ταύτην θα τύχωμεν του ποθουμένου». Κ. Α. Παλαιολόγου, Ρωσικά περί Ελλάδος έγγραφα, Παρνασσός 3(1878)459.

607. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 1(1956)62-3.

608. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ό.π., σ. 484.

609. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 483. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 129. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 165. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 61 κ.ε.

610. Ν. Σαρρή, ό.π., σ. 192.

1770 στην Καλαμάτα κατοικούσαν 15 Τούρκοι και με την είσοδο των Μανιατών στην πόλη, δεν αντιστάθηκαν και εγκατέλειψαν τα υπάρχοντά τους στη διάθεση των επαναστατών, κατέφυγαν δε στα κάστρα της Μεθώνης και της Κορώνης. Στην Ανδρούσα⁶¹¹, που κατακλύστηκε από Μανιάτες και άλλους Έλληνες, οι Τούρκοι πολιορκήθηκαν στους υπάρχοντες πύργους. Για τρεις ημέρες έγιναν μάχες και με τη μεσολάβηση του Μητροπολίτη μερικοί από τους Τούρκους της Ανδρούσας κατέφυγαν στα κάστρα της Μεθώνης και της Κορώνης. Άλλοι κατέφυγαν στο Νησί, όπου δέχθηκαν την επίθεση Μανιατών κ.ά., οι οποίοι μερικούς αιχμαλώτισαν και τους υπόλοιπους σκότωσαν.

Ο Στασινός Δαρειώτης από το Νησί (Μεσσήνη) επαναστάτησε και συνέδραμε τη Δυτική Λεγώνα. Ένα μέρος των επαναστατών πέρασε από το Λεοντάρι⁶¹² και έφθασε τελικά μέχρι την Αρκαδιά⁶¹³ (Κυπαρισσία) υπό τη διοίκηση του Δολγορούκωφ⁶¹⁴, ο οποίος διατάχθηκε να βαδίσει εναντίον του Νεοκάστρου για να κυριεύσει ένα ασφαλές λιμάνι. Προηγουμένως οι Τούρκοι της Αρκαδιάς ήθελαν να σφάξουν όλους τους Έλληνες, αλλά φοβήθηκαν τα αντίποινα και με τη μεσολάβηση του Γάλλου προξένου έγινε συμφωνία να φύγουν για κάποιο νησί του Αιγαίου. Στο τέλος όμως οι Μανιάτες κατέσφαξαν τους Τούρκους και πυρπόλησαν την πόλη⁶¹⁵. Κατά μια άλλη εκδοχή⁶¹⁶, οι Μανιάτες και οι Μεσσήνιοι βρήκαν τους Τούρκους της Αρκαδιάς απροετοίμαστους και τους πολιορκήσαν. Μετά από συμφωνία παρέδωσαν τα όπλα τους και πολλοί αναχώρησαν και πήγαν να φυλαχθούν στα γειτονικά κάστρα. Μερικοί ανέβαλαν την αναχώρησή τους και οι Έλληνες παραβιάζοντας τη συμφωνία, τους έκλεισαν όλους σε ένα σπίτι και έβαλαν φωτιά και τους έκαψαν ζωντανούς.

Ένα από τα πολλά σφάλματα που έγιναν στις επιχειρήσεις, ήταν ότι οι Ρώσοι δεν προσπάθησαν από την πρώτη στιγμή να ξεσηκώσουν όλο το Μοριά, επειδή ο Θεόδωρος Ορλώφ ήταν συνεχώς αναβλητικός στις αποφάσεις του. Αναφέρεται⁶¹⁷ για την κινητοποίηση στο εσωτερικό της Πελοποννήσου: «...*Εν τω μεταξύ εστάλησαν και απεσταλμένοι εις το εσωτερικόν της χερσονήσου, ίνα αναγγείλωσι την άφιξιν των Ρώσ-*

611. Ν. Σαρρή, ό.π., σ. 188. Η Ανδρούσα παραδόθηκε στις 22 Φεβρουαρίου/5 Μαρτίου. Γ. Β. Νικόλαου, ό.π., Μεσσηνιακά Χρονικά 3(2007)190.

612. Στο Λεοντάρι έγιναν σφαγές Τούρκων. Ν. Σαρρή, ό.π., σ. 189. Εδώ παρέμεινε ένας λοχίας με είκοσι Ρώσους στρατιώτες και με δύο κανόνια, οι οποίοι ενώθηκαν με τη Ανατολική Λεγώνα όταν βάδισε από το Μυστρά εναντίον της Τρίπολης.

613. Ν. Σαρρή, ό.π., σ. 188.

614. Κ. Α. Παλασιολόγου, ό.π., σ. 41-2.

615. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ό.π., σ. 483-4. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 129. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 68-9. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 169. Α. Γρηγοριάδη, Ιστορικά αλήθειαι, Αθήνα 1994, σ. 60.

616. Ν. Σαρρή, ό.π., σ. 188.

617. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 127-8. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 162 κ.ε..

σων και καλέσωσι τον λαόν εις εξέγερσιν. Αλλ' ουδεμία κίνησις αξία λόγου εγένετο τότε εν τη Πελοποννήσω. Τα ολίγα των Ρώσων πλοία ουδεμίαν ενέπνεον εμπιστοσύνην εις τους κατοίκους αυτής, οίτινες ευλόγως προέβλεπον, ότι οι Τούρκοι, αναλαβόντες θάρρος μετά την πρώτην κατάπληξιν, ήθελον έχη τον απαιτούμενον χρόνον να τεθώσι πανταχού εν αμύνη και να περιμένωσι την βοήθειαν των γειτόνων χωρών...». Σχετικά με την κινητοποίηση του Μπενάκη αναφέρεται: «...Ο δε Μπενάκης κατήρτισεν εν Καλάμαις σώμα στρατιωτικόν πολυάριθμον εξ Ελλήνων, ωπλισμένων ως επί το πολύ δι' εξόδων του, ενισχύετο δε απαύστως και περιέμενε κατά τα συμπεφωνημένα την άφιξιν του Αλεξίου και του Παπάζωλη... Εν τούτοις και ούτος πολλά, ως φαίνεται, υποσχθείς, ολίγα ηδυνήθη να εκτελέση, ουδ' ηδυνήθη να εμβάλη προθυμίαν τινά εις τους Μανιάτας, ίνα ταχθώσιν υπό τους Ρώσους...». Αντίθετη γνώμη εκφράζει ο Γκρέυγκ ο οποίος αναφέρει ότι στον Πασσαβά συγκεντρώθηκαν αμέσως 1.200 Μανιάτες⁶¹⁸.

Οι Ρώσοι δεν έφεραν μαζί τους επαρκή εφόδια παρά μόνο 40 κιβώτια όπλα⁶¹⁹ και στολές, τις οποίες φορούσαν οι Μανιάτες και οι Τούρκοι τους θεωρούσαν Ρώσους. Ο Αθ. Γρηγοριάδης⁶²⁰ κατέγραψε πληροφορίες από παράδοση, οι οποίες αναφέρονται σε αποστολή όπλων από τους Ρώσους, που όμως δεν φαίνονται καθόλου ασφαλείς, ούτε επιβεβαιώνονται από άλλες πηγές: «...Ο Παπάζωγλουσ παραδόσας εις τον Μωραγιάνην Γρηγοριάδην 3 χιλιάδας όπλα, πολλά ξίφη, γιαταγάνια, πιστόλια, και πυριτοθήκας, και δέκα κιβώτια πλήρη πολεμοφοδίων, ανεχώρησεν εκείθεν την 26^{ην} Δεκεμβρίου εις Λακεδαίμονα και συνεννοήθη μετά των προυχόντων Κρεββατάδων, παραδόσας εις αυτούς 4.000 όπλα και ικανά πολεμοφόδια. Εκείθεν απήλθεν εις Λακωνίαν όπου συνεννοηθείς μετά του πανισχύρου ηγεμόνος Ιωάννου Μαυρομιχάλη, και των λοιπών προυχόντων και παραδόσας εις αυτούς 5.000 όπλα και ικανά πολεμοφόδια, κατήλθεν την 7^{ην} Ιανουαρίου του έτους 1769 εις Καλάμας και κατέλυσεν εν τη οικία του Μωραγιάννη Μπενάκη...».

Για την πολιορκία της Κορώνης⁶²¹ εκτός από τους Μανιάτες των Μαυρομιχαλαίων και του Αθ. Κουμουνδούρου συγκεντρώθηκαν στο Πεταλίδι 400 Ρώσοι στρατιώτες υπό τον πρίγκιπα Δολγορούκωφ και ήρθαν ακόμη 100 Μαυροβούνιοι με τον επίσκοπό τους, Επτανήσιοι, Ρουμελιώτες και Σφακιανοί.

Ριζόμυλος ή Δερβένι

Μια αξιοπρόσεκτη πληροφορία που μας δίνει ο Α.-Α. Lemaire⁶²², είναι ότι από

618. Κ. Α. Παλασιολόγου, ό.π., σ. 37.

619. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 483. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 165.

620. Α. Γρηγοριάδης, Ιστορικά αλήθειαι, Αθήνα 1994, σ. 58.

621. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 482-3. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 126-7.

622. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσσηνιακό Ημερολόγιο 4(2010)46.

την πρώτη στιγμή της εκστρατείας 2.000 Μανιάτες⁶²³, ο αριθμός αυτός κρίνεται υπερβολικός, πήγαν στο Δερβέني. Αυτό είναι στο Μακρυπλάγι και με τη στενωπό του ελέγχεται ο δρόμος ο οποίος από τα Παραδείσια περνά από το χωριό Δερβέني, ακολουθούν οι στροφές της Τσακώνας και φθάνει στην Άνω Μεσσηνία. Η σχετική περικοπή από το ημερολόγιό του αναφέρει: «...Στις (25 Φεβρουαρίου/) 8 Μαρτίου οι Μανιάτες, που ο αριθμός τους ανερχόταν σε πολλές χιλιάδες, προχώρησαν ως τη Λογγά, το Καστέλλι, το Βουνάρι και άλλα γειτονικά στην Κορώνη χωριά, λεηλατώντας και καίγοντας τα σπίτια των Τούρκων. Γλύτωσαν μόνο αυτά των Ελλήνων. Έχουν επικεφαλής τους πάρα πολλούς Μοσχοβίτες, οι οποίοι τους διοικούν, τους κατευθύνουν και τους μαθαίνουν να τηρούν μια πειθαρχία που δεν είχαν γνωρίσει ποτέ. Δύο χιλιάδες Μανιάτες κατέλαβαν το στενό πέρασμα του δερβενιού, το οποίο βρίσκεται στη μέση της διαδρομής από την Τριπολιτσά, δώδεκα λέυγες από εδώ (την Κορώνη), με αποτέλεσμα να είναι πλέον αδύνατο να φτάσει κάποια (τουρκική) ενίσχυση για να προστατεύσει το νότιο τμήμα του Μοριά από την (ρωσική) εισβολή...». Την πληροφορία αυτή δεν επικαλείται κανείς άλλος από τους παλαιότερους συγγραφείς των Ορλωφικών. Οι μεταγενέστεροι, μετά την εικασία που έκανε ο Σ. Β. Κουγέας, εντοπίζουν τη στάθμευση των Μανιατών στο Ριζόμυλο. Ο Γ. Β. Νικολάου⁶²⁴, που παρουσίασε το ημερολόγιο του Γάλλου προξένου, παρασυρόμενος από την πρόσφατη βιβλιογραφία, αναφέρει ότι δύο χιλιάδες Μανιάτες κατέλαβαν τα στενά του Ριζομύλου. Από τα στενά του Ριζομύλου όμως δεν προστατεύεται το νότιο τμήμα του Μοριά. Άλλωστε ο Lemaire καθορίζει ότι τα στενά που κατέλαβαν οι Μανιάτες βρίσκονται στο μέσον της διαδρομής Κορώνης-Τριπολιτσάς. Ακόμη την απόσταση των στενών από την Κορώνη υπολογίζει σε 12 λέυγες. Σε άλλο σημείο υπολογίζει την απόσταση της Κορώνης από το Νησί σε 6 λέυγες και από την Ανδρούσα σε 8 λέυγες, επομένως τα στενά που θα φύλασσαν οι Μανιάτες θα έπρεπε να βρίσκονται βορειότερα της Ανδρούσας, άρα αποκλείονται τα στενά του Ριζομύλου.

Στο ερώτημα, πώς προέκυψε ο Ριζόμυλος ως τόπος οχύρωσης των Μανιατών κατά τα Ορλωφικά, η απάντηση είναι ότι πρόκειται για εικασία του Σ. Β. Κουγέα στην οποία οδηγήθηκε από κακή πληροφόρηση. Ο Rulhière⁶²⁵, αγνοώντας την τοπογραφία της περιοχής, δημιούργησε λανθασμένες εντυπώσεις, συγχέοντας το Δερβέني με το Νησί και έγραψε: «...Τότε οι Τούρκοι και οι Αλβανοί, στρατοπεδευμένοι κάτω στην Τριπολιτσά, μαθαίνοντας ότι ο στόλος τους εμφανίστηκε ανατολικά του Μοριά, έσπευσαν 8.000 προς την πεδιάδα της Κορώνης από τη στενωπό του

623. Ο αριθμός κρίνεται υπερβολικός. Ίσως όμως οι Μανιάτες να είχαν δείξει μεγαλύτερη προθυμία συμμετοχής από όση περιγράφεται. Στην εκστρατεία κατά του Μυστρά ο αριθμός των Μανιατών ήταν πολύ μεγάλος.

624. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσσηνιακά Χρονικά 3(2007)192.

625. Cl. Rulhière, ό.π., σ. 423.

Νησιού (*le défilé de Nisy*). Αυτή η σπουδαία στενωπός φυλασσόταν από τους Μανιάτες. Το χωριό Nisy είναι χτισμένο σε ένα φαράγγι ανάμεσα σε δύο βουνά από τα οποία το ένα έχει το όνομα του Ηφαίστου (*Vulcain-Βουλκάνο*), πράγμα που μας κάνει να συμπεράνουμε ότι τα ερείπια που είναι γεμάτη η κορυφή του είναι από ένα ναό αφιερωμένο στην Παναγία. Ο Μανιάτης καπετάνιος Ιωάννης Μαυρομιχάλης εισέβαλε στο χωριό, αφού εγκατέλειψε τους Ρώσους από δυσαρέσκεια...». Το Νησί όμως δεν είναι χτισμένο σε στενοπορία και από τη μια πλευρά είναι μεν το βουνό Βουλκάνο, αλλά από την άλλη είναι η πεδιάδα της Κάτω Μεσσηνίας. Το Δερβένι, όπως δηλώνει και το όνομά του, βρίσκεται σε στενωπό και πολλές φορές έγινε πεδίο πολεμικών συγκρούσεων, διότι έλεγχε την επικοινωνία μεταξύ Αρκαδίας και Μεσσηνίας. Την πλάνη για τα στενά του Ριζομύλου δημιούργησαν οι τοπογραφικές περιπλοκές του Rulhière, διότι όλοι στηρίχτηκαν στην περιγραφή του. Ακόμη ο Rulhière και χρονολογικά λανθασμένα αναφέρει ότι αποσπάστηκε ένα σώμα Μανιατών κατά τη λύση της πολιορκίας της Κορώνης, για την οποία έγινε λογομαχία και επήλθε δυσαρέσκεια. Ενώ ο Lemaire γράφει ότι πριν φθάσουν στην Κορώνη, ένα μέρος των Μανιατών, χωρίς να κατονομάζει τον αρχηγό του, είχε πάει στο Δερβένι. Ίσως ο Rulhière δανείστηκε το όνομα του Ιωάννη Μαυρομιχάλη από την τελική μάχη που έγινε στο Νησί, χωρίς να το συναντήσει στις ιστορικές πηγές για τη λογομαχία και την αποχώρηση από την Κορώνη.

Ο Κ. Παπαρηγόπουλος⁶²⁶, φαίνεται ότι έλαβε υπ' όψη του τον Rulhière, αλλά αγνόησε τα περί στενωπού στο Νησί και έγραψε: «...Μετά δε ταύτα ο οσμανικός στρατός ενέβαλεν εις την Πελοπόννησον. Ενταύθα ο Αλέξιος Ορλώφ επολιόρκει έτι την Μεθώνην, ο δε Ιωάννης Μαυρομιχάλης, όστις προ καιρού είχε δυσαρεστηθή προς τους Ρώσους και χωρισθή απ' αυτών, κατείχε το Νησίον μετά ικανών τινων Μανιατών...».

Ο Κ. Σάθας⁶²⁷ ακολούθησε και αυτός τον Rulhière και αναφερόμενος στην κάθοδο των Τουρκαλβανών από την Τρίπολη στη Μεσσηνία σημείωσε: «...Κατά την στιγμήν εκείνην ο εν Τριπολιτισά στρατοπεδεύων Αλβανός Χατζή Οσμάν επί κεφαλής οκτώ χιλιάδων εξώρμησε προς την Μεσσηνίαν. Ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης αποχωρισθείς των Ρώσων από της μετά του Ορλώφ συγχύσεως, διέτριβε τότε εν Νησίω επί κεφαλής των Μανιατών...». Πότε όμως προέκυψε η δυσαρέσκεια του Ιωάννη Μαυρομιχάλη, κατά την άφιξη του Θεόδωρου Ορλώφ στο Οίτυλο ή κατά τη λύση της πολιορκίας της Κορώνης;

Ο Π. Μ. Κοντογιάννης⁶²⁸, ακολουθώντας επίσης το Rulhière, έγραψε: «...Τούρκοι και Αλβανοί, αφού συνήγαγον εκ του πεδίου της Μάχης (της Τριπολιτισάς)

626. Κ. Παπαρηγόπουλου, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1925, τόμ. 5, μέρος Β', σ. 197.

627. Κ. Σάθας, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, ό.π., σ. 501.

628. Π. Μ. Κοντογιάννη, *Οι Έλληνες κατά τον πρώτον επί Αικατερίνης Β' Ρωσοτουρκικόν πόλεμον (1768-1774)*, Αθήνα 1903, σ. 178-9.

την λείαν εκύθησαν, ουδεμίαν ευρόντες αντίστασιν, εις την πεδιάδα της Μεσσηνίας, ελεηλάτουν δε και έφθειρον αυτήν. Αλλά διερχόμενοι παρά το Νησίον δίοδον τινά, συνήνητησαν φυλάττοντα αυτήν μετά Μανιατών τον Ιωάννην Μαυρομιχάλην όστις περιελθών εις έριδας προς τους Ρώσους είχεν αφήση αυτούς. Οι Αλβανοί και οι Τούρκοι, περί τας οκτώ χιλιάδας όντες, αρχηγόν είχαν τον Χατζή Οσμάν βέην. Ο Μαυρομιχάλης, καίπερ προς τους Ρώσους ερίσας, ανήγγειλεν αυτοίς την προσέγγισιν του εχθρού, ανελάμβανε δε να κρατήση επί πλείστον χρόνον αυτόν, ίνα οι Ρώσοι δυνηθώσιν ή να έλθωσιν εις βοήθειάν του ή να σωθώσιν, αν εφοβούντο. Αλλ' οι Ρώσοι, είτε ένεκα προσωπικής δυσσαρεσκείας, είτε διότι είχαν πλέον τελείως περιέλθη εις απόγνωσιν, εγκατέλειπον αυτόν. Εν τούτοις ο Μαυρομιχάλης δεν υπεχώρησεν· προσβληθείς υπό πολλαπλασίου εχθρού, επιδών δε τους συντρόφους του φονευθέντας, αιχμαλωτισθέντας ή φυγόντας, ωχυρώθη μετά των απομεινάντων είκοσι τεσσάρων εντός του Μελιπύργου και εκράτησεν εκεί επί τρεις ημέρας και νύκτας τον περιζώσαντα αυτόν τουρκικόν στρατόν· αλλά τέλος βόμβα διαρραγείσα προ του πύργου, εφόνευσε πάντας τους περί αυτόν. Ο ίδιος όμως κατώρθωσε να διαφύγη κεκαλυμμένος υπό πληγών μετά του μικρού υιού αυτού Πέτρου, του μετά ταύτα περιωνύμου Πετρόμπεη...». Να σημειωθεί ότι του Ιωάννη Μαυρομιχάλη γιός ήταν ο Γεώργιος, ο οποίος αιχμαλωτίστηκε εκεί, εξισλαμίστηκε και σταδιόρδρómησε στο τουρκικό ναυτικό και είναι ο γνωστός Σουκιούρμπεη.

Ο Σ. Β. Κουγέας⁶²⁹ γράφει: «...Αι σύγχρονοι γαλλικάι πηγαί Rulhière και Villemain ομιλούν περί στενωπού (défilé), την οποίαν καταλαβών ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης με τους 400 συμπολεμιστάς του, ως άλλοτε ο Λεωνίδας με τους 300 την στενωπόν των Θερμοπυλών, εδέχθη την συντριπτικήν επίθεσιν των 5000 Τουρκαλβανών. Εικάζω ότι η στενοπορία αυτή είναι το σημερινόν στενόν του περί τα 12 χιλιόμετρα από Νησίου προς Βελίκαν ευρισκομένου «Ριζόμυλου», όπου ακριβώς γίνεται η διακλάδωσις της εκ Μεσσηνίας εις Πύλον και Πεταλίδι-Κορώνην αμαξιτής οδού...». Την εικασία του Σ. Β. Κουγέα δεν επιβεβαιώνει ο Lemaire ο οποίος καθορίζει τις αποστάσεις. Επομένως, στηριζόμενοι στις πληροφορίες του Lemaire, θα πρέπει να θεωρήσουμε ως πιθανότερη εκδοχή, ότι ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης πριν να αρχίσει η πολιορκία της Κορώνης αποσπάστηκε από τη Δυτική Λεγεώνα και πήγε στο Δερβένι, το οποίο ο Σουλεϊμάν Πενάχ αποκαλεί Μαρμάρι.

Σύμφωνα με το Lemaire δεν ευσταθούν τα αναφερόμενα ότι ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης ήταν στην πολιορκία της Κορώνης και όταν δόθηκε η εντολή να την λύσουν, αυτός δυσσαρεστήθηκε και έφυγε και πήγε με δική του πρωτοβουλία μαζί με το σώμα του στα στενά του Ριζομύλου.

Στο ημερολόγιο του Γκρένυκ⁶³⁰ αναφέρεται ότι στις 3 Μαΐου ο Δολγορούκωφ

629. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 79-80.

630. Κ. Α. Παλαιολόγου, ό.π., σ. 47. Επομένως δεν ανταποκρίνεται στην αλήθεια

πληροφορήθηκε ότι μεγάλο σώμα Τουρκαλβανών έρχεται σε βοήθεια των πολιτορρημένων της Μεθώνης και έδωσε εντολή σε ισχυρό ελληνικό σώμα να καταλάβει στενωπό για να εμποδίσει την κάθοδό του μέχρι το ρωσικό στρατόπεδο. Αυτή η αποστολή στρατευμάτων είναι άσχετη με τον Ιωάννη Μαυρομιχάλη, διότι τότε αυτός ήταν ήδη πολιτορρημένος στο Νησί.

Η πολιορκία της Κορώνης

Όπως αναφέρθηκε, οι Μανιάτες πρότειναν στο Θεόδωρο Ορλώφ την πολιορκία του κάστρου της Κορώνης⁶³¹ την οποία είχε πολιορκήσει το 1685 ο Μοροζίνη. Ο Θεόδωρος Ορλώφ ακολούθησε χωρίς προβληματισμό τη συμβουλή τους. Η επιλογή της πολιορκίας του κάστρου αυτού κρίθηκε αργότερα ως ατυχής, αφού τα τείχη της πόλης ήταν ισχυρά και μια βαθειά τάφρος περιέβαλλε το φρούριο. Για την κατάληψη της πόλης ήταν αναγκαία η καταστροφή μέρους του τείχους με το πυροβολικό, που θα διευκόλυνε την είσοδο των πορθητών.

Η φρουρά του κάστρου ήταν απροετοίμαστη για άμυνα, δεν είχε γίνει εφοδιασμός με τρόφιμα, ούτε προμήθεια πυρομαχικών, ενώ οι υπερασπιστές του κάστρου είχαν πεσμένο ηθικό, αφού αριθμητικά ανέρχονταν σε 400, οι οποίοι είχαν ενισχυθεί από 50 Δουλτσινιάτες Μουσουλμάνους και από λίγους Τούρκους της υπαίθρου. Ακόμη είχαν στρατολογήσει βίαια και μερικούς Έλληνες από το Βαρόσι (ο έξω του κάστρου οικισμός) της Κορώνης για πυροβολητές. Οι Τούρκοι δεν προχώρησαν σε σφαγές των Ελλήνων, όπως συνήθιζαν σε τέτοιες περιπτώσεις, διότι είχαν το φόβο, ότι θα μπορούσε να έχουν αργότερα την ίδια τύχη.

Λίγες ημέρες μετά την άφιξη του Θεόδωρου Ορλώφ στο Οίτιλο κατέπλευσε και ο Σπυριδών και άρχισε η πολιορκία της Κορώνης. Τα ρωσικά πλοία ξεκίνησαν στις 27 Φεβρουαρίου / 10 Μαρτίου και την επομένη ήταν μποστά στην πόλη. Όπως αναφέρθηκε οι Μανιάτες⁶³² με τους Μαυρομιχαλαίους και τον Αθ. Κουμουνδούρο ξεκίνησαν από τη στεριά και πήγαν στο Πεταλίδι, όπου συνάντησαν το Ρώσο αντισυνταγματάρχη πρίγκιπα Δολγορούκωφ με 400 Ρώσους και τους Μαυροβούνιους. Όλοι δε μαζί προχώρησαν προς στην Κορώνη, και αφού

το αναφερόμενο ότι οι Τουρκαλβανοί αιφνιδίασαν τον Δολγορούκωφ στην πολιορκία της Μεθώνης.

631. C.I. Rulhière, ό.π., σ. 381, 385 κ.ε. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 133. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 166-7. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 68. Να σημειωθεί ότι και το 1821 οι Μανιάτες μετά την απελευθέρωση της Καλαμάτας ήθελαν να στραφούν προς την Κορώνη, ενώ ο Θ. Κολοκοτρώνης ήταν εκείνος που ζήτησε βοήθεια για να βαδίσει προς το εσωτερικό της Πελοποννήσου. Ο Γ. Φίνλεϋ, ό.π., σ. 302 αναφέρει ότι την Κορώνη είχε πολιορκήσει το 1685 ο Μοροζίνη και αυτού το σχέδιο ήθελαν να επαναλάβουν.

632. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 1(1956)62.

πέρασαν τη Λογγά, το Καστέλι και το Βουνάρι ένα μέρος των Μανιατών ανέλαβε να φυλάξει τη διάβαση στο Δερβένι του Μακρυπλαγίου⁶³³.

Την ίδια ημέρα Ρώσοι και Μανιάτες εγκαταστάθηκαν στον πύργο του Τζαφέρογλου και στον Άγιο Δημήτριο που βρίσκονται σε απόσταση ενός και πλέον χιλιομέτρου από την Κορώνη. Προχωρώντας οι Μανιάτες⁶³⁴ μαζί με Ρώσους αξιωματικούς σε ένα πλάτωμα κοντά στο φρούριο, δέχθηκαν επίθεση από εκατό περίπου Τούρκους, ακολούθησε μάχη με λιγιστές απώλειες και στις δύο πλευρές και οι Τούρκοι γύρισαν στο κάστρο και την επομένη έκλεισαν οριστικά οι πύλες του. Η πολιορκία της Κορώνης άρχισε την 1/12 Μαρτίου.

Τη γενική εποπτεία της πολιορκίας είχε ο Θεόδωρος Ορλώφ, του οποίου όμως η ικανότητα αμφισβητήθηκε. Επί τρεις ημέρες ο στόλος κανονιοβολούσε την ανατολική πλευρά του φρουρίου, για να καλύψει την κατασκευή πυροβολοστοιχίας μέσα στο Βαρόσι της Κορώνης. Οι Τούρκοι δεν έρριξαν ούτε ένα βλήμα εναντίον τους. Χαρακτηριστικά αναφέρεται⁶³⁵ ότι: «...*Η φρουρά της Κορώνης, συγκειμένη εξ ανάνδρων και απειροπολέμων Τούρκων, αθλίως εμάχετο προς ανανδροτέρους και απειροτέρους...*».

Οι Ρώσοι⁶³⁶ δεν οργάνωσαν καλά τις πυροβολαρχίες τους. Όταν άρχισαν να κανονιοβολούν το φρούριο, απάντησαν και οι Τούρκοι, οι οποίοι προηγουμένως δεν τους είχαν χτυπήσει. Ο κανονιοβολισμός εκατέρωθεν δεν ήταν συχνός. Με το ρυθμό που χτυπούσαν οι Ρώσοι, δεν μπορούσαν να ελπίζουν, ότι θα προκαλούσαν ρήγμα στο φρούριο, για να ακολουθήσει έφοδος.

Ο Μ. Σακελλαρίου⁶³⁷ αναζητώντας τον υπεύθυνο της κακής πορείας της πολιορκίας έγραψε. «...*Κατά ταύτα πολιορκία στενή, από ξηράς και θαλάσσης καλώς διεξαγομένη, έπρεπε να επιφέρει σοβαράς καταστροφάς και να εξαναγκάση τους πολιορκουμένους εις παράδοσιν. Αλλ' εκ μέρους των Ρώσων οι όροι ούτοι δεν εξεπληρώθησαν. Αι κατά ξηράν πυροβολαρχίαί εστήθησαν κακώς, τα πυροβόλα ήσαν ολίγα, δώδεκα μόνον, και κακώς συντετηρημένα, μια γαλιότα ευρεθείσα άνευ πολεμοφοδίων έβαλλε κατά μεγάλα διαστήματα. Δηλαδή το κυρίως εκπολιορκητικόν όπλον ήτο ασθενές και όχι αποτελεσματικόν...*».

Όπως ανέφερε στο ημερολόγιό του ο Γάλλος πρόξενος στην Κορώνη

633. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσσηνιακό Ημερολόγιο 4(2010)46.

634. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσσηνιακά Χρονικά 3(2007)193, και του ίδιου, ό.π., Μεσσηνιακό Ημερολόγιο 4(2010)47.

635. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ό.π., σ. 488.

636. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 483. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 134. Ο τελευταίος αναφέρει ότι οι Γάλλοι της Κορώνης είχαν επιβασθεί σε ένα πλοίο, από το οποίο έβλεπαν την πολιορκία. Χαρ. Βελισσαρίου, ό.π., Πρακτικά Γ' τοπικού Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών, Φιλιατρά-Γαργαλιάνοι 1989, σ. 323.

637. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 167.

Lemaire⁶³⁸: «...Στη διάρκεια της συζήτησης που είχα με τον πρίγκιπα Κοσλοβόσκι μου είπε ότι η επίθεση κατά του κάστρου της Κορώνης θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι ήταν, μέχρι τώρα, πολύ αδύνατη και όχι πολύ αποφασιστική, διότι ο στρατηγός ήθελε να το προφυλάξει και να μην το καταστρέψει ώστε, μετά την κατάληψή του να το χρησιμοποιήσει ως κύρια στρατιωτική βάση, σε συνδυασμό και με την πολεμική εμπειρία των γειτόνων Μανιατών. [Είπε επίσης] ότι αυτός ήταν ο λόγος για τον οποίο είχαν κατασκευάσει πάρα πολύ μικρά πυροβολεία και ότι τα πολεμικά πλοία είχαν ρίξει βολές μόνο από πολύ μακριά, ελπίζοντας να εκφοβίσουν και να κουράσουν την τουρκική φρουρά, που δεν ήταν μεγάλη, και να την αναγκάσουν να παραδοθεί. Αν όμως έβλεπαν ότι συνεχίζει να αντιστέκεται, θα αποφάσιζαν τελικά να σφυροκοπήσουν το κάστρο με τα κανόνια και να κατασκευάσουν υπονόμους. Πράγματι αντιλήφθηκα ότι κατέβαζαν από τα πλοία 18 μεγάλα κανόνια, διαμετρήματος 24 ιντσών...».

Μέσω του Έλληνα προξένου της Αγγλίας στην Κορώνη έγινε πρόταση στους πολιορκημένους για παράδοση, αλλά οι Τούρκοι την απέρριψαν, ενώ στη συνέχεια έγιναν και άλλες άκαρπες προσπάθειες για να τους πείσουν να παραδοθούν. Αναφέρεται ότι όταν ήρθαν οι Ρώσοι στο Οίτυλο, ο φρούραρχος της Κορώνης είχε παρακαλέσει τον πρόξενο της Γαλλίας να μεσολαβήσει στο Θεόδωρο Ορλώφ για συνθηκολόγηση. Πριν όμως να αρχίσει η πολιορκία έλαβε ενισχύσεις και βλέποντας τις ανεπαρκείς προετοιμασίες των Ρώσων αποφάσισε να αντισταθεί. Αντίθετα, από τη νωθρή στάση των πολιορκητών, οι Τούρκοι ανέκτησαν το θάρρος τους και αργότερα, στις 23 Μαρτίου/3 Απριλίου, επιχείρησαν να κάνουν επιδρομή στα γύρω χωριά, αλλά εμποδίστηκαν⁶³⁹.

Στις 2/13 Μαρτίου ο Lemaire⁶⁴⁰ έγραψε στο ημερολόγιό του: «...Ήρθε στην κατοικία μου ένας Ρώσος αξιωματικός, απεσταλμένος ενός συνταγματάρχη που δι- οικεί τις πυροβολαρχίες, για να μου ζητήσει να υποβάλλω εκ μέρους του στους Τούρκους μια πρόταση παράδοσης. Μ' αυτή τους υπόσχονται ότι θα τους παραχωρήσουν απόλυτη ελευθερία για να φύγουν με τις γυναίκες τους, τα παιδιά τους και τα πράγματά τους...». Στις 10/21 Μαρτίου έγινε νέα πρόταση στην τουρκική φρουρά του κάστρου για παράδοση, αλλά η απάντηση ήταν ότι αν δεν μπορούσαν να αμυνθούν θα έβαζαν φωτιά στις πυριτιδαποθήκες για να ανατιναχθούν όλοι μαζί, αντί να δοκιμάσουν την τύχη των Τούρκων του Μυστρά.

638. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσσηνιακά Χρονικά 3(2007)195 και του ιδίου, ό.π., Μεσσηνιακό Ημερολόγιο 4(2010)49 και 46.

639. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσσηνιακά Χρονικά 3(2007)201 και του ιδίου, ό.π., Μεσσηνιακό Ημερολόγιο 4(2010)52. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 483. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 71. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 134.

640. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσσηνιακά Χρονικά 3(2007)194 και 199 του ιδίου, ό.π., Μεσσηνιακό Ημερολόγιο 4(2010)48 και 50.

Στο ημερολόγιό του ο Lemaire⁶⁴¹ στις 8/19 Μαρτίου έγραψε ότι συναντήθηκε με τον καπετάν Μιχαλάκη Μαυρομιχάλη⁶⁴² τον οποίο χαρακτήρισε ως τον πιο ειλικρινή, τον πιο τίμιο και πιο αφοσιωμένο στη Γαλλία από όλους τους αρχηγούς των Μανιατών. Πρόκειται για έναν από τους γιούς του Ιωάννη Μαυρομιχάλη ο οποίος, όπως αναφέρεται παρακάτω, είχε αξιόλογη δραστηριότητα στα χρόνια του Λάμπρου Κατσώνη (1788-1792).

Στις 16/27 Μαρτίου Μανιάτες λήστεψαν τα σπίτια μερικών Γάλλων εμπόρων στο Βαρόσι της Κορώνης και ο Lemaire⁶⁴³ συμπλήρωσε: «...Οι Ρώσοι αξιωματικοί μου είπαν ότι έχουν την ανάγκη των Μανιατών για να υποτάξουν το Μοριά. Εφ' όσον δεν διαθέτουν αρκετό στρατό για να το πετύχουν μόνοι τους, είναι αναγκασμένοι να κλείσουν τα μάτια τους στις ληστείες που διαπράττουν. Όταν όμως θα καταλάβουν τα κάστρα θα τους επιβάλλουν πειθαρχία...».

Για να επιτύχουν την κατάληψη του φρουρίου, οι Ρώσοι⁶⁴⁴ άρχισαν από τις 14/25 Μαρτίου να κατασκευάζουν υπόνομο (λαγούμι), από τον οποίο θα ανατίναζαν ένα μέρος του τείχους. Στην προσπάθειά τους όμως βρήκαν μια μεγάλη πέτρα και χτυπώντας την για να θρυμματιστεί έγιναν αντιληπτοί από τους πολιορκημένους. Ένας Τούρκος αξιωματικός έβαλε πάνω σε ένα τύμπανο κόκκους σιτάρι και από το αναπήδημα αυτών προσδιόρισε το σημείο του υπόνομου, τότε έσκασαν από την αντίθετη πλευρά ώστε να ξεθυμάνει η έκρηξη χωρίς να βλάψει το τείχος. Στις 2/13 Απριλίου οι Ρώσοι εγκατέλειψαν την προσπάθεια με τον υπόνομο.

Στις 3/14 Απριλίου ο Lemaire⁶⁴⁵ σχετικά με τον υπόνομο έγραψε στο ημερολόγιό του μια άλλη εκδοχή: «...εκατό άνδρες της φρουράς, έχοντας μάθει ότι Ρώσοι και Έλληνες δουλεύουν για να φτιάξουν υπόνομο στην πλευρά του φρουρίου που βρίσκεται προς το Βαρόσι, προωθήθηκαν με την κάλυψη των κανονιών και την κατέστρεψαν γεμίζοντας με χώμα το μεγαλύτερο τμήμα του. Σκοτώθηκαν πέντε έξι από την κάθε πλευρά...».

Η έλλειψη προόδου στην πολιορκία της Κορώνης έφερε τη διχόνοια στους ηγέτες της επιχείρησης. Αναφέρεται⁶⁴⁶ ότι: «...Η αποτυχία και η παράταση της

641. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσσηνιακά Χρονικά 3(2007)197, και του ιδίου, ό.π., Μεσσηνιακό Ημερολόγιο 4(2010)53.

642. Ήταν γιός του Ιωάννη Μαυρομιχάλη που αιχμαλωτίστηκε στο Νησί και αδελφός του μετέπειτα Σουκιούρμπεη. Ένας άλλος αδελφός του ήταν ο Νικόλαος ο οποίος ανέπτυξε πειρατική δράση στα χρόνια του Λάμπρου Κατσώνη.

643. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσσηνιακό Ημερολόγιο 4(2010)51.

644. Κ. Α. Παλασιολόγου, ό.π., σ. 43.

645. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσσηνιακά Χρονικά 3(2007)203 και του ιδίου, ό.π., Μεσσηνιακό Ημερολόγιο 4(2010)53.

646. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 135.

πολιορκίας δεν εβράδυνε να διεγείρωσι δυσανεσκείας μεταξύ Ελλήνων και Ρώσων. Και οι μεν Ρώσοι κατηγορούν τους Έλληνες ως παραστήσαντας υπερβολικές τας επικουρίας, ας θα εύρισκον εν τη χώρα των, οι δε Έλληνες, ότι οι Ρώσοι εμεγάλυναν τας δυνάμεις, ας προετίθεντο να οδηγήσωσι εις Πελοπόννησον...». Από τον Rulhière⁶⁴⁷ αναφέρεται ότι ο Μαυρομιχάλης (χωρίς να σημειώνεται βαφτιστικό όνομα παρά μόνο Μαυρο) απευθυνόμενος στο Θεόδωρο Ορλώφ του είπε: «Καταστρέψατε τα σπίτια των ελλήνων και αγνοείτε την τέχνη να πολιορκείτε τα κάστρα των Τούρκων...». Ο Ρώσος ενοχλημένος θέλησε να απαντήσει, αλλά ο Μαυρομιχάλης του είπε: «Ακόμη και αν έχης υπό τις διαταγές σου όλο το στρατό της αυτοκρατείας σου, θα είσαι ένας σκλάβος, ενώ εγώ αρχηγός ενός ελεύθερου λαού και αν η μοίρα με έκανε τον τελευταίο άνθρωπο, το κεφάλι μου θα άξιζε περισσότερο από το δικό σου. Σε αυτά τα λόγια και οι δύο έφεραν τα χέρια τους στα πιστόλια, αλλά ο ένας σταμάτησε από περιφρόνηση και ο άλλος από φόβο...»⁶⁴⁸. Ο E. Yemeniz⁶⁴⁹ έγραψε ότι η διαμάχη αυτή έγινε μεταξύ του Μαυρομιχάλη και του πρίγκιπα Δολγορούκωφ και όχι του Θεόδωρου Ορλώφ. Όμως ο συγγραφέας αυτός δεν είναι πάντοτε αξιόπιστος και δεν είναι γνωστό από πού έλαβε την πληροφορία αυτή. Μετά τη λογομαχία αυτή ο Μαυρομιχάλης έφυγε από το στρατόπεδο, αλλά δεν είναι γνωστό ούτε το βαφτιστικό του Μαυρομιχάλη, ούτε και ο τόπος στον οποίο πήγε φεύγοντας από την Κορώνη.

Κατά τις ημέρες της πολιορκίας της Κορώνης έφθαναν ειδήσεις ότι στην Τρίπολη συγκεντρώνονταν τουρκο-αλβανικές δυνάμεις και υπήρχε ανάγκη για οχυρωμένο σημείο άμυνας, που να διαθέτει και λιμάνι για τα πλοία, επειδή το λιμάνι του Οιτύλου δεν ήταν ασφαλές για όλες τις καιρικές συνθήκες ιδιαίτερα για μεγάλα πλοία. Γι' αυτό οι Ρώσοι έστρεψαν το ενδιαφέρον τους στην κατάληψη του Νεοκάστρου στον κόλπο του Ναυαρίνου.

Με την άσκοπη πάροδο του χρόνου έγινε αντιληπτό ότι η παράταση της πολιορκίας της Κορώνης δεν επρόκειτο να φέρει αποτέλεσμα. Ο Θεόδωρος Ορλώφ

647. C I. R u l h i è r e, ό.π., σ. 409-410. Κ. Σ ά θ α, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ό.π., σ. 488. Τ. Γ ρ ι τ σ ό π ο υ λ ο υ, ό.π., σ. 98. Ίσως στη λογομαχία αυτή δεν έλαβε μέρος ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης, που δεν θα ήταν τότε στην Κορώνη, διότι φρουρούσε τη δίοδο του Δερβενίου. Πιθανότερο φαίνεται να ήταν ο αδελφός του Γιωργάκης Μαυρομιχάλης, ο οποίος ήταν και ο αρχηγός της οικογένειας, όπως αναφέρεται στη λογομαχία.

648. Αναφέρεται ότι έγινε περιεμφερής διάλογος μεταξύ του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη και του διερμηνέα του τουρκικού στόλου Νικολάου Μαυρογένη το 1779. Ο Τζανέτμπεης φέρεται ότι του είπε: «έπρεπε να γνωρίζης, ότι είμαι σου ανώτερος, συ μεν είσαι δούλος δεσπότη, από εν νεύμα του οποίου εξήρητη η κεφαλή σου, εγώ δε άρχων τεσσαράκοντα χιλιάδων λαού ελευθέρου, καυχωμένου διά την καταγωγήν του και ουδέποτε κλίναντος τον αυχένα εις τον τουρκικόν ζυγόν». Γ. Α ν α π λ ι ώ τ η : Πέτρου Κουτήφαρη: Ηγεμόνες της Μάνης, Μεσσηνιακά Γράμματα 2(1962)293-4.

649. E. Y e m e n i z, Le Magne et les Maniotes, Revue de deux Mondes, τόμ. LVI(1863)303. Τ. Γ ρ ι τ σ ό π ο υ λ ο υ, ό.π., σ. 98.

πήρε την απόφαση να λύσει την πολιορκία, την ιδέα αυτή ασπάστηκε και ο Αλέξιος⁶⁵⁰ όταν έφθασε στο Μοριά. Το ενδιαφέρον όλων είχε στραφεί προηγουμένως στο Ναυαρίνο, η κατοχή του οποίου εξασφάλιζε μεγάλο και ασφαλές λιμάνι. Με την άφιξη στις 14/25 Απριλίου του Αλέξιου Ορλώφ στην Πελοπόννησο αποφασίστηκε η άμεση λύση της πολιορκίας της Κορώνης⁶⁵¹ και η μετακίνησή τους στο Ναυαρίνο, το οποίο ήδη είχε καταληφθεί από τους Ρώσους και τους Μανιάτες..

Στις 15/26 Απριλίου οι Ρώσοι έλυσαν την πολιορκία της Κορώνης και αποσύρθηκαν αρχικά στο Καστέλι και από εκεί στο Ναυαρίνο. Ο Γάλλος πρόξενος Lemaire⁶⁵² έδωσε μια περιγραφή των δραματικών στιγμών των κατοίκων κατά την αναχώρηση: «...Οι Έλληνες της Κορώνης και των γειτονικών χωριών, τρομοκρατημένοι από τη λύση της πολιορκίας και επειδή θα τους εγκατέλειπαν στη μανία των Τούρκων, συγκεντρώθηκαν στην άκρη της θάλασσας με τις γυναίκες τους και τα παιδιά τους βγάζοντας δυνατές κραυγές και γυρεύοντας ένα καταφύγιο. Αυτό το θέαμα ενέπνεε τρόμο και οίκτο. Τα μεγάλα ρωσικά πλοία και μερικά ζακυνθινά πήραν όσους μπόρεσαν. Οι άλλοι ακολούθησαν με τα πόδια τους Ρώσους που πήγαν στο Ναυαρίνο. Η περιοχή της Κορώνης, σε απόσταση τριών λευγών περιμετρικά ερημώθηκε στην κυριολεξία. Δεν έμεινε μια ψυχή. Οι Τούρκοι βγήκαν από το κάστρο και έβαλαν φωτιά στο Βαρόσι, χωρίς να πειράζουν τα σπίτια των Γάλλων...».

Στο ημερολόγιο του Γκρέυγκ καταγράφεται ότι ο Αλέξιος Ορλώφ, ο οποίος επιστάτησε στην αποχώρηση των πολιορκητών της Κορώνης, έδωσε εντολή να επιβιβάσουν στα πλοία τους γέρους και τους άμαχους, διότι κατάλαβε ότι τους περίμενε η εκδίκηση των Τούρκων⁶⁵³.

Για τη συνεργασία Μανιατών και Ρώσων αναφέρονται από τον Π. Κοντογιάννη⁶⁵⁴ τα ακόλουθα: «...Και προσήλθον μεν προς τον Θεόδωρον, πολιορκούντα την Κορώνην, απεσταλμένοι των επαρχιών, ζητούντες επικουρίας και όπλα, αλλ' ούτος μόνον υποσχέσεις έδιδεν εις αυτούς, μόνον αναβολάς προέτεινεν. Διά τούτο μόνον ολίγοι Μανιάται κατετάχθησαν εις τας δύο λεγεώνας, ή μετέσχον της πολιορκίας της Κορώνης. Εν τούτοις και πλείονες εάν προσήρχοντο, τα αποτελέσματα θα ήσαν τα αυτά, και ούτως ή άλλως δεν θα εδικαιούντο αι πολλαί ελπίδες αίτινες είχαν στηριχθή εις αυτούς. Διότι οι Μανιάται ήσαν μεν πολεμικοί και ασπονδότατοι των Τούρκων εχθροί, δυσκόλως όμως υπεβάλλοντο εις πειθαρχίαν και έρρεπον προς την αταξίαν και την αρπαγήν ένεκα του βίου αυτών καθόλου και των πατροπαραδότων έξεων. Ειθισμένοι εκ παιδών να επιτρέχωσιν τας περί την Μάνην χώρας καθ' ομάδας

650. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 95.

651. Κ. Α. Παλατιολόγου, ό.π., σ. 44.

652. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσσηνιακά Χρονικά 3(2007)205-6, του ιδίοο ό.π., Μεσσηνιακό Ημερολόγιο 4(2010)53.

653. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σσ. 71-2 και 97.

654. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 139-40.

υπό εντοπίους αρχηγούς, έχοντας παρ' αυτοίς το κύρος αδιαφιλονίκητον, αποσυρόμενοι δε, όποτε εδιώκοντο υπό πολυαρίθμου εχθρού, εις τα δυσπρόσιτα αυτών όρη, αδύνατον ήτο διά μιάς και διά μαγείας να αναγνωρίσωσι την αρχηγίαν ξένου και ξενοτρόπου αρχηγού, όστις ηγνόει την γλώσσαν των, και ον πρώτην φοράν έβλεπον. Έργον δε δυσχερές αναλάμβανεν ο επιχειρών να παρατάξη αυτούς εις γραμμήν, να αναγκάση αυτούς να δεχθώσι τας διαταγάς του ή να παραμείνωσι επί πολύ πολιορκούντες εν φρούριον άνευ τινός ωφελείας, ενώ εκείνοι κατά τας επιδρομάς αυτών είχαν πρόχειρον την λείαν, εξ ης επορίζοντο τα προς το ζην. Εντεύθεν οι Μανιάται εδυσπίσθησαν και διετέθησαν δυσμενώς προς τους Ρώσους ευθύς εξ αρχής...».

Στα λόγια του Π. Κοντογιάννη θα μπορούσε να προστεθεί και η αιτία για την οποία οι Ρώσοι είχαν την εντύπωση πως οι Μανιάτες δεν ήταν γενναίοι. Οι Ρώσοι αγνούσαν την τοπικήν ιστορίαν και δεν κατανοούσαν, γιατί οι Βενετοί χρησιμοποιούσαν τους Μανιάτες με επιτυχία. Συνδύαζαν τον τακτικό στρατό τους με τα άτακτα σώματα των Μανιατών, οι οποίοι δελεαζόμενοι από τη λαφυραγωγία, ενεργούσαν ορμητικές εφόδους και προκαλούσαν σύγχυση και διάλυση των εχθρικών γραμμών. Δεν είχαν εκπαίδευση για να αντιμετωπίζουν σε παράταξη τακτικό στρατό ή μεγάλα στρατιωτικά σώματα και πολύ περισσότερο ιππικό, όμως είχαν δεξιότητες εκτός από τις ορμητικές επιθέσεις και στον αμυντικό πόλεμο, όταν υπεράσπιζαν οχυρές θέσεις και ακόμη στις ενέδρες.

Οι Ρώσοι⁶⁵⁵ όντας έξω από την πραγματικότητα, νόμιζαν πως οι Έλληνες μπορούσαν ακόμη και μόνοι τους να διώξουν τους Τούρκους από τον τόπο τους, αλλά τους έλειπε ο ενθουσιασμός και είχαν έρθει αυτοί με τις προκηρύξεις τους για να τους ενθουσιάσουν. Δεν ήταν όμως αυτή η μοναδική έλλειψη. Η λύση της πολιορκίας της Κορώνης που ακολούθησε είχε δυσμενή επίδραση στην ψυχολογία των Ελλήνων, διότι φάνηκε πως ο αριθμός των Ρώσων ήταν ανεπαρκής για πολιορκία.

Ο Τούρκος Σουλεϊμάν Πενάχ⁶⁵⁶ αναφέρει ότι η πολιορκία της Κορώνης από ξηρά και θάλασσα κράτησε μερικές ημέρες και έγιναν μάχες χωρίς αποτέλεσμα καθώς και ότι μετά την αποτυχία τους οι Ρώσοι και οι Έλληνες έλυσαν την πολιορκία τους απελπισμένοι.

Ο Γάλλος πρόξενος στην Κορώνη Lemaire⁶⁵⁷ έκρινε την επιχείρηση της πολιορκίας της Κορώνης με τα ακόλουθα: «...Ο τρόπος με τον οποίο διηύθυνε τις επιχειρήσεις ο Ρώσος στρατηγός (Θεόδωρος Ορλώφ) μου φάνηκε το ίδιο λαθεμένος όσο ριψοκίνδυνο ήταν και το σχέδιό του. Φθάνοντας στη Μάνη χρονοτρίβησε επί δεκατρείς ημέρες διατάζοντας να φτιάξουν γαλιότες που δεν ήταν καθόλου ανα-

655. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 184 και 186.

656. Ν. Σαρρή, ό.π., σ. 193.

657. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσηνιακό Ημερολόγιο 4(2010)54.

γκαίες για τις πολιορκίες, επιτρέποντας ταυτόχρονα στους Μανιάτες να λεηλατούν την ύπαιθρο. Αντίθετα, εάν είχε πάει αμέσως στην Κορώνη, με τους Μοσχοβίτες και με τις 15 έως 20 χιλιάδες Μανιάτες⁶⁵⁸, θα εύρισκε το κάστρο χωρίς εφοδία και άνδρες. Τα χωρίς κιλλίβαντες κανόνια θα είχαν προκαλέσει τόσο μεγάλη έκπληξη στη φρουρά ώστε θα παραδίδονταν με το πρώτο κάλεσμα για παράδοση. Είμαι σε θέση να μιλάω γι' αυτό γνωρίζοντας τα πράγματα γιατί οι [οι Τούρκοι] διοικητές με είχαν ενημερώσει για τις διαθέσεις τους και με είχαν συμβουλευτεί για τους όρους που ήθελαν να απαιτήσουν, όταν θα παραδίδονταν. Όταν δεν έχει κανείς αρκετές δυνάμεις για να υποτάξει έναν εχθρό σιγά-σιγά, πρέπει να επιδιώξει να τον αιφνιδιάσει και να μην του αφήσει περιθώριο να προετοιμαστεί. Η παράδοση της Κορώνης θα οδηγούσε στην παράδοση, χωρίς μάχη, των φρουριών της Μεθώνης και του Νεοκάστρου και οι ρωσικές δυνάμεις παρόλο που ήταν τόσο μικρές, θα είχαν επιτυχίες, τουλάχιστον στις νότιες περιοχές του Μοριά.

Ο νέος διοικητής (Αλέξιος Ορλώφ) φθάνοντας έκανε ένα τρίτο ανεπανόρθωτο λάθος όταν διέταξε να λυθεί η πολιορκία της Κορώνης, αφού παρέμεινε επί 45 ημέρες άπραγος μπροστά σ' αυτό το κάστρο χωρίς να κάνει καμία προσπάθεια για να το καταλάβει. Η φρουρά, που την αποτελούσαν, σχεδόν εξ ολοκλήρου, μερικοί δειλοί και άπειροι αξιωματικοί, ήταν μαθημένη στους κανονιοβολισμούς και άρχισε να βλέπει αυτόν τον πόλεμο σαν μια πραγματική κωμωδία. Αντί να εξουδετερώσει με μία δυνατή και χωρίς διακοπή επίθεση, της πρόσφερε έναν πλήρη θρίαμβο που την κατέστησε ανίκητη. [Έτσι] ανάγκασε τους Μοραίτες (Τούρκους) να αμυνθούν μέχρις εσχάτων και έδωσε το κουράγιο στους Τούρκους, που είχαν διασκορπιστεί στο Μοριά, να ανασυνταχθούν και να κατορθώσουν τελικά να νικήσουν ολοκληρωτικά τους Ρώσους. Η λύση αυτής της πολιορκίας εξέπληξε και τους Έλληνες, θάβοντας όλες τις ελπίδες τους...».

Η κατάληψη του Μυστρά

Ταυτόχρονα με τη Δυτική Λεγεώνα, η οποία ξεχύθηκε στον κάμπο της Μεσσηνίας και κατέλαβε την Ανδρούσα, το Λεοντάρι και μετά γύρισε δυτικά ως την Αρκαδιά (Κυπαρισσία) και την Πύλο, ξεκίνησε στις 21 Φεβρουαρίου / 4 Μαρτίου και η Ανατολική Λεγεώνα⁶⁵⁹ υπό τον λοχαγό Μπάρκωφ και τον υπολοχαγό Αντώνιο Ψαρό. Είχε τόπο συγκέντρωσης την περιοχή του Πασσαβά, όπου παρέμεινε επί τρεις ημέρες και αφού συγκεντρώθηκαν 1.200 Μανιάτες στις 26 Φεβρουα-

658. Οι αριθμοί αυτοί ήταν εξωπραγματικοί, αλλά οι διαδόσεις που έφθναν στο Γάλλο πρόξενο είχαν το στοιχείο της υπερβολής. Όμως από τους αριθμούς αυτούς ίσως πρέπει να αναρωτηθούμε μήπως η συμμετοχή των Μανιατών δεν ήταν περιορισμένη αλλά αθρόα. Ενάντιον της Τρίπολης βάδισε πολυάριθμη δύναμη Μανιατών και Πελοποννησίων.

659. Κ. Α. Παλατιολόγου, ό.π., σ. 37. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 130-1.

ριού / 9 Μαρτίου προχώρησε χωρίς εμπόδιο από το κάστρο του Πασσαβά, το οποίο φαίνεται ότι είχε εγκαταλειφθεί χωρίς φρουρά. Η Λεγεώνα πριν να φθάσει στο Μυστρά αντιμετώπισε με επιτυχία την άμυνα που προέβαλαν οι Τουρκοβαρδουνιώτες, πιθανώς στο κάστρο της Βαρδούνιας, την οποία ανέτρεψε ο Μπάρκωφ. Ο Γκρέυγκ⁶⁶⁰ γράφει στο ημερολόγιό του: «...Μαθών (ο Μπάρκωφ) καθ' οδόν ότι εν τω μικρώ χωρίω Μπερδάνι (προφανώς Μπαρδούνια) υπήρχε τουρκικόν σώμα 1.000 ανδρών, έσπευσε να επιπέση κατ' αυτού εξ απροόπτου. Αλλ' ότε όμως περί το λυκαυγές προσήγγισεν εις το χωρίον, άπαντες οι Τούρκοι όσοι ηδυνήθησαν εξήλθον εις την πεδιάδα, οι δε εναπομείναντες έδραμον εις προϋπάντησιν αιτούντες έλεος...». Ο Μυστράς φανερώθηκε μπροστά τους και όσος ενθουσιασμός υπήρχε στο ελληνικό στρατιωτικό σώμα, άλλος τόσος πανικός είχε καταλάβει τον τουρκικό πληθυσμό.

Για την κατάληψη του φρουρίου του Μυστρά ο Lemaire⁶⁶¹ έγραψε στο ημερολόγιό του: «...Οι Μανιάτες που κατοικούν στο ακρωτήριο του Ματαπά και είναι οι χειρότεροι απ' όλους, έκαναν επιδρομή στο Μυστρά που βρίσκεται στη θέση της αρχαίας Σπάρτης. Έσφαξαν με τη χειρότερη απανθρωπιά χίλιους διακόσιους Τούρκους, χωρίς να κάνουν διάκριση φύλου και ηλικίας, ακόμη και βυζανιάρικα παιδιά. Οι Έλληνες κάτοικοι αυτής της πόλης κατόρθωσαν με πολύ κόπο να σώσουν τη ζωή τριακοσίων ατόμων κλείνοντάς τα μέσα στη μητρόπολη, που οι Μανιάτες ήθελαν να την παραβιάσουν. Χρειάστηκε να περικυκλώσουν την εκκλησία οι ιερείς και ο αρχιεπίσκοπος, ο οποίος φορούσε τα αρχιερατικά του άμφια, για να τους αποτρέψουν από μια τέτοια πράξη. Σκότωσαν επίσης όλες τις εβραϊκές οικογένειες. Η λεηλασία του Μυστρά ήταν πολύ μεγάλη. Βεβαιώνουν ότι η λεία που πήραν οι επαναστατες εδώ και σε άλλα μέρη ανέρχεται σε δέκα εκατομμύρια [livres tournois]. Οι χωρικοί και οι Μανιάτες διαπράττουν φρικτές βιαιοπραγίες παντού όπου δεν ελέγχονται από την πειθαρχία των Μοσχοβιτών...»

Ο Cl. Rulhière⁶⁶² περιγράφει με τα ακόλουθα λόγια την κατάληψη του Μυστρά: «...Σε αυτή την πεδιάδα που υπήρξε μάρτυρας τόσων θαυμάτων, μερικές εκατοντάδες Τούρκοι ήταν κρυμμένοι πίσω από τους φράχτες, στο μέρος που θα έβγαине η Λεγεώνα της Σπάρτης. Μόλις είδαν τις στολές των Ρώσων στρατιωτών, φώναξαν: “Δεν είναι Έλληνες είναι Μοσχοβίτες” και άρχισαν να τρέχουν προς το Μυστρά, πετώντας στο δρόμο τα όπλα τους, τα γιαταγάνια τους, ακόμη και τα παπούτσια τους για να τρέχουν γρηγορότερα. Έτρεξαν στην ακρόπολη, όπου ήδη είχαν κρυφτεί οι γυναίκες τους, τα παιδιά τους, ο Μπέης, ο Καδής και όλοι οι αξιωματούχοι της κυβέρνησης. Η πόλη έμεινε αφύλακτη. Μια αντάρα απλώθηκε, πως

660. Κ. Α. Παλατιολόγου, ό.π., σ. 37.

661. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσσηνιακά Χρονικά 3(2007)198.

662. Cl. Rulhière, ό.π., σ. 392 κ.ε.

όλες οι πλαγιές ήταν στην κατοχή των Ρώσων και ότι ο στρατός διέσχιζε τα βουνά. Ο Ψαρός επικεφαλής της λεγεώνας του, επιβάλλοντας όσο μπορούσε την τάξη στο στρατεύμά του, διέσχιζε αυτήν την πόλη χωρίς αντίσταση.

Στους πρόποδες της ακρόπολης, αλλά ψηλότερα από την άλλη πόλη, είναι το επισκοπικό μέγαρο, το οποίο είναι το μητροπολιτικό κέντρο και το συνηθισμένο κατάλυμα του αρχιεπισκόπου, που περιβάλλεται από χοντρά τείχη, εκεί ο Ψαρός τοποθέτησε φρουρά από δώδεκα Ρώσους και όσους Μανιάτες φορούσαν ρωσική στολή. Οι Τούρκοι υποχωρώντας κατατρομαγμένοι έστειλαν πρεσβεία για να παραδοθούν, πιστεύοντας ότι η πρότασή τους θα γινόταν δεκτή, εκκένωναν την ακρόπολη και κατέφευγαν στο μητροπολιτικό μέγαρο με τα όπλα τους και τις οικογενειές τους, για να αποτραβηχτούν αργότερα όπου θα ήθελαν. Τους πρόλαβε όμως η πιο άγρια ράτσα των Μανιατών, που έφθασε από τα βουνά και λεηλατώντας το Μυστρά ανέβηκε πάνω στο βράχο που βρίσκεται η ακρόπολη και σκαρφαλώνοντας στις επάλξεις, που ήταν ερειπωμένες, άρχισαν να λεηλατούν και να σφάζουν τους Τούρκους χωρίς διάκριση φύλου και ηλικίας. Αυτοί τρομαγμένοι έφυγαν από την ακρόπολη και έτρεξαν στο μητροπολιτικό μέγαρο, καταδιωκόμενοι από τους ορεσίβιους και μπήκαν στην εκκλησία, που ήταν άσυλο και το σέβονταν στην Ελλάδα ακόμα και στον καιρό των ψεύτικων Θεών. Ο αρχιεπίσκοπος και όλοι οι ιερείς με τα επισκοπικά άμφια και το σταυρό στο χέρι κύκλωσαν την εκκλησία και παρακαλούσαν αυτούς τους άρπαγες στο όνομα του ίδιου Θεού για τον οποίο και εκείνοι πολεμούσαν να μη βεβηλώσουν το ναό.

Ο σεβασμός που υπάρχει σταμάτησε αυτούς τους οργισμένους, αλλά αμέσως σκόρπισαν για να λεηλατήσουν τα σπίτια των Τούρκων και πολλές εκατοντάδες Εβραίων και Ελλήνων πλήρωσαν με τη ζωή τους την προσπάθεια να υπερασπιστούν τα σπίτια τους. Αυτοί οι άρπαγες έφυγαν μεταφέροντας τα λάφυρα στα βουνά τους και μετά την αποχώρησή τους ο Ψαρός έγινε κυβερνήτης όλης της περιοχής της Σπάρτης. Ο αρχιεπίσκοπος, ο προεστός και οι γέροντες συγκεντρώθηκαν για να σχηματίσουν τη νέα κυβέρνηση. Περισσότεροι από 3.000 Έλληνες ή Μανιάτες από ράτσες λιγότερο άγριες, έτρεξαν στον Μυστρά και σχημάτισαν τη νέα φρουρά της πόλης μισθοδοτούμενοι από αυτή τη νέα σύγκλητο, που διαχειριζόταν όλο το εθνικό εισόδημα.

Οι Τούρκοι και οι οικογένειές τους που έφυγαν από την ακρόπολη, πιστεύοντας ότι όλη η Πελοπόννησος είχε εξεγερθεί, δεν θέλησαν να βρουν ένα άλλο άσυλο από το Μητροπολιτικό μέγαρο, όπου είχαν σώσει τη ζωή τους. Έμειναν κλεισμένοι και τους φύλαγαν δώδεκα Ρώσοι στρατιώτες και Έλληνες του Μυστρά».

Οι όροι παράδοσης του Μυστρά⁶⁶³ είναι οι ακόλουθοι. Οι παραδιδόμενοι θα κρατούσαν τα όπλα τους, αλλά με την υποχρέωση να μην πολεμήσουν στον πα-

663. Κ. Α. Παλασιολόγου, ό.π., σ. 38. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 73.

ρόντα πόλεμο εναντίον των Ρώσων. Η περιουσία τους κινητή και ακίνητη θα παραδιδόταν στους νικητές και θα εξασφαλιζόταν η ελεύθερη αναχώρησή τους. Με βάση τη συνθήκη αυτή 3.500 ένοπλοι Τούρκοι κατέθεσαν όπλα και αποσκευές.

Οι ωμότητες των Μανιατών στο Μυστρά και οι παρασπονδίες που έγιναν είχαν σαν αποτέλεσμα να εξεγείρουν το θρησκευτικό φανατισμό των Τούρκων που τους ωθούσε στα άλλα μέρη να αμύνονται επίμονα παρά να παραδίδονται. Τη διαγωγή των Ελλήνων μόνον ο Γκρέυγκ⁶⁶⁴ δικαιόλογησε γράφοντας: «...Την τοιαύτην απάνθρωπον των Ελλήνων διαγωγὴν δύναται τις να αποδώση εις την ωμότητα μεθ' ἧς ἐφέροντο προς αὐτοὺς οἱ δεσπότηαι των...».

Στο Μυστρά ο Αντώνιος Ψαρός⁶⁶⁵ αυτοδιορίστηκε «Διοικητής της Σπάρτης και των περιχώρων» και συνεκάλεσε συνέλευση με τον αρχιεπίσκοπο και τους δημογέροντες, για να σχηματίσουν τοπική κυβέρνηση. Ανέλαβε τη διαχείριση των δημοσίων προσόδων και οργάνωσε πολιτοφυλακή αποτελούμενη από 3.000 Μανιάτες και Λακεδαιμόνιους.

Οι Έλληνες ενθουσιάστηκαν με την κατάληψη του Μυστρά ώστε πολλοί πήραν τα όπλα, ενώ παράλληλα κυκλοφόρησαν φήμες που τους έκαναν να πιστέψουν ότι οριστικά ελευθερώθηκαν. Τις διαδόσεις αυτές επιβεβαίωναν οι φόβοι των Τούρκων⁶⁶⁶.

Ο Σουλεϊμάν Πενάχ⁶⁶⁷ έγραψε ότι στο Μυστρά κατέφυγαν Οθωμανοί και από τα γύρω χωριά και ενώ συγκεντρώθηκαν χίλιοι πεντακόσιοι Τούρκοι, οι πρόκριτοί τους παραδόθηκαν και εγκατέλειψαν τα όπλα τους και τα υπάρχοντά τους, με τη συμφωνία να τους αφήσουν να φύγουν. Οι Έλληνες δεν τήρησαν τη συμφωνία και σκότωσαν όσους ήταν ικανοί για πόλεμο και αιχμαλώτισαν τους υπόλοιπους και τα παιδιά. Στο Μυστρά βρέθηκαν και καμιά πενήνταριά Αλβανοί (; Τουρκοβαρδουνιώτες), οι οποίοι δεν παρέδωσαν τα όπλα τους και διέφυγαν στην Τριπολιτσά. Στη διάρκεια όμως της πορείας τους μερικοί από αυτούς σκοτώθηκαν από Έλληνες που είχαν ξεσηκωθεί σε επανάσταση.

Η καταστροφή στην Τριπολιτσά

Στο Μυστρά⁶⁶⁸ ο Αντώνιος Ψαρός και ο Μπάρκωφ επισκεύασαν τα τείχη της πόλης ενώ διαπίστωσαν ότι η νίκη τους ξεσήκωσε τούς κατοίκους και συγκε-

664. Κ. Α. Παλαιολόγου, ό.π., σ. 39. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 131-2. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 131-2.

665. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ό.π., σ. 485.

666. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 142.

667. Ν. Σαρρή, ό.π., σ. 192-3.

668. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 493. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 176. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 177-8. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 85-6.

ντρώθηκε μεγάλος αριθμός στρατιωτών. Σ' αυτούς θα πρέπει να υπολογίσουμε και έναν σημαντικό αριθμό από Κλέφτες του Μοριά, που έσπευσαν να βοηθήσουν την επανάσταση. Ακόμη, τους ακολουθούσε και μεγάλος αριθμός, ίσως άλλοι τόσοι, από γυναικόπαιδα με σκοπό τη λαφυραγωγία. Μερικοί είχαν μαζί τους σάκκους, άλλοι δε έφεραν και γαϊδούρια για τη μεταφορά των λαφύρων.

Χωρίς να συναντήσει κανένα εμπόδιο η Ανατολική Σπαρτιατική Λεγεώνα⁶⁶⁹ ή στρατιά του Μυστρά, στις 26 Μαρτίου / 6 Απριλίου, βάδισε κατά της Τριπολιτσάς. Η δύναμή της είχε αυξηθεί σε οκτώ χιλιάδες πολεμιστές και άλλους που πήγαιναν για να λαφυραγωγήσουν τους τόπους που θα κατακτούσαν. Κατά τη διάρκεια της πορείας τους οι Έλληνες και Ρώσοι έφθασαν στο Λεοντάρι, όπου με έκπληξη είδαν μικρό απόσπασμα Ρώσων αποτελούμενο από έναν υπολοχαγό με 20 στρατιώτες, ένα λοχία πυροβολικού με δύο πυροβόλα, ένα δεκανέα και είκοσι ναύτες, που τους είχε στείλει ο Θεόδωρος Ορλώφ με τη Δυτική Λεγεώνα, όταν ακόμη πολιορκούσε την Κορώνη. Το ογκώδες ελληνικό στράτευμα με τους λίγους Ρώσους έφθασε μπροστά στην Τρίπολη, η οποία τότε δεν ήταν περιτειχισμένη.

Η δύναμη των Τούρκων της Τριπολιτσάς ανερχόταν σε 6.000 άνδρες, μέρος των οποίων ήταν ιππείς⁶⁷⁰. Οι πρώτες ενισχύσεις που τους ήρθαν ήταν χίλιοι Αλβανοί από αυτούς οι 500 ήταν έφιπποι, οι οποίοι περνώντας αρχικά από την Κορινθία και την Αργολίδα, διασκόρπισαν τους εκεί επαναστάτες και έφθασαν στην Τρίπολη έγκαιρα πριν από τη σύγκρουση. Οι Τούρκοι βγήκαν από την πόλη για να αντιμετωπίσουν τους επαναστάτες. Εν τω μεταξύ είχαν πληροφορηθεί για τη μεταχείριση που είχαν οι Τούρκοι του Μυστρά και δεν ήταν διατεθειμένοι να παραδοθούν. Η πρόταση που έγινε στους Τούρκους για παράδοση απορρίφθηκε χωρίς δισταγμό.

Ο Μπάρκωφ⁶⁷¹ ήταν βέβαιος ότι και στην Τρίπολη θα επαναλαμβανόταν ο θρίαμβος του Μυστρά και μελετούσε, πώς θα προφύλασσε τους Τούρκους από τη σφαγή. Παρέταξε το στρατό του στα υψώματα των Τρικόρφων που βρίσκο-

669. Στη διήγηση του Castellan αναφέρεται λανθασμένα ότι μετά την εγκατάλειψη της πολιορκίας της Κορώνης βάδισαν στο Νησί και προχώρησαν στην Τριπολιτσά. Χ. α. ρ. Βελισσαρίου, ό.π., Πρακτικά Γ' Τοπικού Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών, Φιλιατρά-Γαργαλιάνοι 1989, σ. 323. Ακόμη αναφέρεται λανθασμένα ότι την εντολή για την πολιορκία της Τριπολιτσάς έδωσε ο Αλέξιος Ορλώφ, αλλά αυτός έφθασε στο Νεόκαστρο αργότερα, αφού είχε προηγηθεί η καταστροφή. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 176. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 177. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 85. Ελ. Μπελιά, Υπόμνημα περί Μάνης εκ των Ολλανδικών αρχείων, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)284-5.

670. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 86, θεωρεί αδύνατον να παρέμενε μια τέτοια μεγάλη δύναμη αδρανής. Αναφέρεται όμως ότι περίμεναν την εμφάνιση του τουρκικού στόλου στις θάλασσες του Μοριά.

671. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 177. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 493.

να τα δυτικά και βόρεια της πόλης. Ετοίμασε μια πυροβολαρχία με τα δύο κανόνια τα οποία είχε στείλει ο Θεόδωρος Ορλώφ και κτυπούσε τον τουρκικό προμαχώνα πίσω από τον οποίο είχαν οχυρωθεί οι Τούρκοι.

Της μάχης προηγήθηκαν στην Τρίπολη⁶⁷² σφαγές Ελλήνων από τους Τούρκους. Στο πεδίο της πολεμικής αναμέτρησης οι Τούρκοι και οι Αλβανοί δεν έκαναν κατά μέτωπο επίθεση στην Ελληνο-Ρωσική παράταξη, αλλά τους πλαγιοκόπησαν και μέσα σε μια ώρα τους διέλυσαν⁶⁷³. Ο αριθμός των σφαγέντων Μανιατών ήταν μεγάλος, ενώ και η κανονοστοιχία των Ρώσων αποτέλεσε λάφυρο των νικητών

Οι Αλβανοί και οι Τούρκοι⁶⁷⁴ στο πεδίο της μάχης αναγνώρισαν μεταξύ των Ελλήνων νεκρών ορισμένους Τριπολιτσιώτες και γυρίζοντας στην πόλη επιδόθηκαν σε νέες σφαγές. Η λεηλασία και οι σφαγές εις βάρος των Ελλήνων συνεχίστηκαν μέχρι που έφθασε ο αρχηγός των Αλβανών Οσμάν μπέης και τις κατέπαυσε.

Από ένα βραχύ ιστορικό χρονικό, που δημοσίευσε ο Κ. Σάθας⁶⁷⁵ κ.ά., μαθαίνουμε λεπτομέρειες για τις συνέπειες της μάχης που έγινε στην Τρίπολη στις 29 Μαρτίου / 9 Απριλίου 1770: «...Μαρτίου κθ' τη Αγία και Μεγάλη Δευτέρα, ωσει ώρα η', πολύ πλήθος Μανιατών και άλλων Μοραϊτών, φέροντες εις σημείον βασιλικού στρατεύματος και τεσσαράκοντα Ρώσους ήλθον εις την Τριπολιτσάν, την του ηγεμόνος καθέδραν και ημετέραν πατρίδα εις το μέρος ονομαζόμενον Άγιος Βασίλειος, οι δε εκεί ευρισκόμενοι Τούρκοι ξένοι τε και εντόπιοι λαμβάνοντες είδησιν εξήλθον άπαντες μετά πολλών αρμάτων εις προϋπάντησίν τους και διαστάσης ωσει ώρα μιά, οι μεν νικηθέντες επήλθον εις τα οπίσω, οι δε νικήσαντες και θυμού εμπλησθέντες πολλούς ή μάλλον ειπείν πάντας τους εκεί χριστιανούς ανείλον μαχαίρα...

Τόση άδίκος σφαγή έγινε εις αυτήν την δύστηνον χώραν, ώστε οπου αι οικίαι και δρόμοι εγέμισαν αίμα και ει μη από θείων ανδρών προς Κύριον εντεύξεις την επιούσαν δεν επρόφθανεν ο τω όντι ευσπλαγχνικώτατος Ουσουμάνμπεης, μήτε καν όνομα χριστιανού εις την πόλιν ταύτην εσώζετο... Εκκλησίαι, μοναστήρια και σχολεία κατεστράφησαν και ηφανίσθησαν, άπειρα πλήθη αθλίων χριστιανών, ιερωμένων τε και λαϊκών..., ανδρών τε και γυναικών, νέων τε και γερόντων, παρθένων τε και απειροκάλων βρεφών, δορυάλωτοι, εις τα πέρατα της οικουμένης διασπαρέντες...».

Στο χειρόγραφο του ο Σουλεϊμάν Πενάχ⁶⁷⁶ αναφέρει σχετικά με τα γεγονότα ότι ο αναπληρωτής τού πασά του Μοριά (Μουτεσελλίμης) φάνηκε δειλός και δεν έμεινε στην Τριπολιτσά να αποκτήσει φήμη, αλλά πήγε στο Ναύπλιο. Στην Τριπολιτσά συγκεντρώθηκαν πολλοί Τούρκοι από τη γύρω περιφέρεια. Εκεί βρέ-

672. Κ. Σάθας, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ό.π., σ. 493.

673. Κ. Σάθας, ό.π., σ. 494.

674. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 178.

675. Κ. Σάθας, ό.π., σ. 494. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 88.

676. Ν. Σαρρή, ό.π., σ. 194.

θηκε ο Χατζή Αλή αγάς από τα Φάρσαλα με τους στρατιώτες του, που είχαν προστρέξει σε βοήθεια καθώς και άλλοι αρχηγοί στρατιωτικών σωμάτων (μπουλουκμπασήδες). Τότε εμφανίστηκαν είκοσι χιλιάδες και πολιορκήσαν την πόλη. Αρχικά ο άνεμος έφερνε τη σκόνη προς το μουσουλμανικό στρατόπεδο, ο θεός όμως άλλαξε την κατεύθυνση του ανέμου και η σκόνη στράφηκε προς το χριστιανικό στρατόπεδο, οι πυροβολητές του οποίου δεν μπόρεσαν να χρησιμοποιήσουν τα κανόνια τους παρά μια μόνο φορά. Έγινε ηρωϊκή επίθεση των Τούρκων και οι Έλληνες, μη μπορώντας να τους αναχαϊτίσουν, σκορπίστηκαν άτακτα. Ο ερχομός και η αποχώρησή τους κράτησε μισή ώρα, ενώ στη μάχη σκοτώθηκαν πάμπολλοι χριστιανοί.

Στα απομνημονεύματά του ο Νικηταράς Σταματελλόπουλος⁶⁷⁷ ανέφερε για τη μάχη της Τριπολιτσάς, όσα θα είχε ακούσει: «...Ένας γέροντας Αρβανίτης, βλέποντας τες ράχες, όχι από πολεμικούς γεμάτες, γνωμοδοτεί να βγουν να πολεμήσουν. Βγαίνουν τσακίζουν οι περισσότεροι. Οι Μανιάτες και οι Ρούσσοι πολεμούν. Οι Ρούσσοι σκοτώνονται. Ο Αλέξης⁶⁷⁸ ζώνεται τη σημαία λαβωμένος. Φεύγει στην Κορώνη. Οι Τούρκοι πάνε κατά τη Μάνη, πλην δεν ημπόρεσαν να προοδεύσουν. Έπειτα σαράντα χιλιάδες Αρβανίτες εμβαίνουν. Τότε έμειναν οι κλέφτες με το έμβλα των Αλβανών. Οι προεστοί έμειναν. Έπειτα ήλθε ο Καπετάμπεης...».

Ο Αντώνιος Ψαρός⁶⁷⁹ γύρισε ηττημένος στο Μυστρά στις 29 Μαρτίου / 9 Απριλίου (Μεγάλη Δευτέρα), ενώ ο Μπάρκωφ τραυματισμένος πήγε στο Ναυαρίνο. Όπως αναφέρεται ο Ψαρός έλαβε όλα τα απαιτούμενα μέτρα για την αντιμετώπιση μιας πιθανής εχθρικής προσβολής και τοποθέτησε φρουρές και σκοπούς στις διαβάσεις. Πληροφορήθηκε ότι εμφανίστηκε στα ανατολικά παράλια της Πελοποννήσου ο τουρκικός στόλος και ότι η μοίρα του Έλφιστων εισέπλευσε στο Λακωνικό κόλπο. Ειδοποίησε τον Έλφιστων για την παρουσία του τουρκικού στόλου και αυτός του απάντησε: «*Παραγγείλατε εις τον κόμητα Αλέξιον, ότι αναχωρώ διά να τον απαλλάξω του Οθωμανικού στόλου και ας μοι πέμψη βοήθειαν*». Πράγματι ο Θεόδωρος Ορλώφ και ο Σπυριδώφ έσπευσαν να βοηθήσουν τον Έλφιστων.

Τελικά ο Α. Ψαρός, μετά από την τροπή που έλαβαν τα πράγματα στο Μοριά, έκρινε άσκοπο να παραμείνει στο Μυστρά και όπως αναφέρει ο Γκρέϋγκ⁶⁸⁰ στο ημερολόγιό του: «...*Τούτων ένεκα εγκατέλιπε την πόλιν ταύτην και μετ' ευα-*

677. Γ. Τερτσέτη, Απομνημονεύματα Νικηταρά, Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά 1(1957)132.

678. Ο Αλέξιος Ορλώφ δεν ήταν παρών στην πολιορκία της Τριπολιτσάς, προφανώς θα εννοείται άλλος Αλέξης. Ο Μπάρκωφ γύρισε από την Τριπολιτσά τραυματισμένος.

679. Κ. Α. Παλασιολόγου, ό.π., σ. 48. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 178. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 501-3.

680. Κ. Α. Παλασιολόγου, ό.π., σ. 48. Στη σ. 41 αναφέρει: «...*Τον Μιστράν κατέσχον οι Μανιάται μέχρι της ολοσχερούς εκ Πελοποννήσου αποχωρήσεως των Ρώσων...*».

ρίθμου σώματος Ελλήνων λίαν καταλλήλως αφίκετο συνενωθείς μετά των Ρώσων εις Πύλον. Ταυτοχρόνως δε οι Μανιάται λεηλατήσαντες εξ ολοκλήρου τα περίχωρα του Μυστρά επέστρεψαν μετά της λείας αυτών εις τα απρόσιτα αυτών όρη και ούτω ούτοι μόνον ωφελήθησαν μεγάλως εκ της εις Πελοπόννησον εκστρατείας...». Όταν έφθασαν στο Μυστρά οι Τουρκαλβανοί αναφέρεται ότι προβλήθηκε άμυνα από Μανιάτες, οι οποίοι τελικά αποχώρησαν στα βουνά τους.

Η άλωση του Νεοκάστρου (Ναυαρίνου)

Η αποτυχία της πολιορκίας του κάστρου της Κορώνης ανάγκασε το ναύαρχο Σπυριδώφ, ο οποίος παρέμενε στο Οίτυλο, να αναζητήσει άλλο ορμητήριο για το στόλο. Επέλεξε λοιπόν τον κόλπο του Ναυαρίνου, που ήταν ασφαλές και ευρύχωρο λιμάνι. Άλλωστε επρόκειτο σύντομα να φθάσει και ο Αλέξιος Ορλώφ και το λιμάνι του Οιτύλου δεν ήταν κατάλληλο για μεγάλα πλοία, ούτε εξασφάλιζε το στόλο από όλους τους ανέμους. Προηγουμένως όμως θα έπρεπε να υπερνικηθεί το εμπόδιο που αποτελούσε το κάστρο της Πύλου⁶⁸¹. γνωστό ως Νεόκαστρο. Η επιχείρηση αυτή ανατέθηκε στο Δολγορούκωφ με στη Δυτική Λεγεώνα που βρισκόταν στην Αρκαδιά. Αυτός διεπίστωσε ότι χωρίς πυροβολικό δεν μπορούσε να καταλάβει το κάστρο γι' αυτό κλήθηκε ο ταξιαρχος του πυροβολικού Αννίβας⁶⁸², που ήταν αφρικανικής καταγωγής. Στις 4/15 Απριλίου, ημέρα του Πάσχα, κατευθύνθηκε με μικρό αριθμό πλοίων στο λιμάνι του Ναυαρίνου και κατά την είσοδό του αντάλλαξε πυρά με τα κανόνια του φρουρίου. Αποβίβασε το στρατό του και αφού ενώθηκε με τη Δυτική Λεγεώνα, άρχισε η πολιορκία του Ναυαρίνου. Στη Λεγεώνα αυτή υπήρχε σημαντική συμμετοχή Μανιατών, την οποία, ορισμένοι θεωρούν σχεδόν ανύπαρκτη⁶⁸³. Να σημειωθεί ότι στις 11/22 Απριλίου, δηλαδή την επομένη της κατάληψης του Νεοκάστρου, έφυγε ο Πιέρος Γεωργ. Μαυρομιχάλης και πήγε στο Νησί, όπου βρίσκονταν πολλοί Μανιάτες καπετάνιοι, για να περιορίσει τις γενόμενες εκεί αταξίες⁶⁸⁴.

681. C1. Rulhière, ό.π., σ. 410-2. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 493. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 136. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 182-3. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 93.

682. Στην αναφορά του ο Θεόδωρος Ορλώφ έγραψε ότι ο Αννίβας πήρε εντολή να πάει στην πολιορκία του κάστρου της Πύλου αμέσως μετά από τις 26 Μαρτίου (6 Απριλίου)

683. Για την άλωση του Ναυαρίνου ο Π. Μ. Κοντογιάννης, ό.π., σ. 137 γράφει λαθασμένα: «...η επιτυχία αυτή, επελθούσα σχεδόν άνευ της συμπράξεως των Μανιατών, ανύψωσε οπωσούν το γόητρο των Ρώσων, όπερ είχε καταπέσει ένεκα των προηγουμένων αποτυχιών της Κορώνης ιδίως...». Αντίθετα ο Γάλλος πρόξενος στην Κορώνη Lemaire έγραψε στο ημερολόγιό του ότι: «...είχαν σταλεί από τον Θ. Ορλώφ... όλοι οι Μανιάτες για να πολιορκήσουν το φρούριο του Ναυαρίνου από στεριά και θάλασσα με την ελπίδα να το καταλάβουν γρήγορα...». Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσσηνιακά Χρονικά 3(2007)202.

684. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 1(1956)63-4.

Ο Αννίβας, χωρίς χρονοτριβή, οργάνωσε δύο πυροβολαρχίες σε γειτονικά υψώματα και βομβαρδίζοντας ασταμάτητα το Νεοκάστρο του δημιούργησε ρήγμα. Ο Τούρκος φρούραρχος, φοβούμενος έφοδο των πολιορκητών και σφαγή των υπερασπιστών τού Νεοκάστρου, συμφώνησε να παραδώσει τα όπλα και τα πυρομαχικά του κάστρου, τα οποία δεν ήταν ευκαταφρόνητα. Στις 10/21 Απριλίου παραδόθηκε το φρούριο και όπως αναφέρεται⁶⁸⁵, ανύψωσε το γόητρό των Ρώσων, το οποίο είχε καταπέσει με την αποτυχία της πολιορκίας της Κορώνης. Δεν ανταποκρίνεται όμως στην πραγματικότητα η πληροφορία⁶⁸⁶ ότι μόνοι τους οι Ρώσοι κατέλαβαν το κάστρο χωρίς τη βοήθεια των Μανιατών. Η Δυτική Λεγώνα με τον Δολγορούκωφ ήταν παρούσα.

Στην επιτυχία της κατάληψης του Νεοκάστρου θα πρέπει να τονίσουμε ότι συνέβαλαν η ταχύτητα και η αποφασιστικότητα, με την οποία κινήθηκε η ρωσική μοίρα υπό τον Αννίβα. Αλλά παράλληλα ευθύνεται και η μεγάλη διστακτικότητα των Τούρκων της Τριπολιτσάς, οι οποίοι καθήλωσαν τις δυνάμεις τους στο κέντρο του Μοριά μέχρι να φανεί ο τουρκικός στόλος στα παράλια της Πελοποννήσου.

Όπως προέβλεπε η συμφωνία, η τουρκική φρουρά και τα γυναικόπαιδα αποχώρησαν με αγγλικό πλοίο και πήγαν στα Χανιά της Κρήτης. Σύμφωνα με άλλη εκδοχή⁶⁸⁷: «...πολιορκηθείσα η Πύλος υπό του Αννίβα παρεδόθη μετά εξαήμερον πολιορκίαν. Η συνθήκη, δι' ης παρεχωρείτο η ζωή τη τουρκική φρουρά, ει και υπογραφείσα και υπό του προξένου της Γαλλίας δεν εσεβάσθη υπό των Μανιατών, οίτινες κατασφάζαντες αυτούς παρέδωκαν την πόλιν εις τας φλόγας...». Να σημειωθεί ότι στο Νεοκάστρο είχαν προηγηθεί σφαγές Ελλήνων από τους Τούρκους.

Στο λιμάνι του Ναυαρίνου κατέπλευσε ο Σπυριδών με το στόλο του και με τα εφόδια τα οποία είχε αρχικά εναποθέσει στο λιμάνι του Οιτύλου. Στη συνέχεια έφθασε στο Ναυαρίνο και ο Αλέξιος Ορλώφ, ο οποίος, αφού πληροφορήθηκε την όλη κατάσταση, ανέλαβε τη διοίκηση των επιχειρήσεων. Πρώτο του μέλημα, όπως αναφέρεται, ήταν να αποχωρήσουν τα στρατεύματα από την Κορώνη και να γίνει πολιορκία της Μεθώνης.

Ο Σουλεϊμάν Πενάχ⁶⁸⁸ για την άλωση του κάστρου του Νεοκάστρου έγραψε ότι πολιορκήθηκε με κανόνια από ξηρά και από θάλασσα και για μερικές ημέρες πιάστηκε. Όταν κατέρρευσε μια πλευρά του τείχους το κάστρο παραδόθηκε στους Ρώσους και οι Τούρκοι έφυγαν για την Κρήτη και τη Ναύπακτο.

Για την επιτυχία των Ρωσο-ελληνικών δυνάμεων ο Τ. Γριτσόπουλος⁶⁸⁹ σημειώνει: «...Η άλωσις του Ναβαρίνου και η επίδρασις του ευτυχούς γεγονότος επί του

685. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 137. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 94.

686. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 137.

687. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ό.π., σ. 493.

688. Ν. Σαρρή, ό.π., σ. 193.

689. Κ. Α. Παλασιολόγου, ό.π., σ. 49. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 95.

ηθικού των επαναστατών έδωκε προς στιγμινή ζωηρότητα εις τας κινήσεις, διότι όντως υπήρξε μία επιτυχία των Ρώσων, η μόνη σχεδόν εν Πελοποννήσω και έδωκεν εις αυτούς ασφαλή λιμένα και θάρρος. Ο Σπυριδών παραλαβών το φρούριον και την πόλιν επεδόθη μετά σπουδής εις επισκευήν του τείχους. Ο δε Θεόδωρος Ορλώφ έλαβε την γενναίαν απόφασιν να εγκαταλείψη επί τέλους την Κορώνην. Άλλωστε είχε λάβει πληροφορίας ότι ο ανώτατος πασάς της Πελοποννήσου, επί κεφαλής των τουρκαλβανικών δυνάμεων, ήρχετο εις βοήθειαν της πολιορκουμένης Κορώνης. Ο ταύτα πληροφορών ναύαρχος Γκρέυγκ προσθέτει ότι μέχρι της 13/24 Απριλίου αντηλλάσσοντο ασήμαντοι πυροβολισμοί. Επομένως οφείλομεν να δεχθώμεν ότι μόλις μετά την επιτυχίαν του Ναυαρίνου απεφασίσθη η εγκατάλειψις της πολιορκίας της Κορώνης, η απόφασις ελήφθη υπό του Θ. Ορλώφ...».

Η αρχηγία του Αλέξιου Ορλώφ

Όταν ο αρχιστράτηγος Αλέξιος Ορλώφ βρισκόταν στη Μάλτα, πλέοντας για το Μοριά, πληροφορήθηκε την πώση του Ναυαρίνου μαζί με την ευφάνταστη φήμη ότι η Πελοπόννησος είχε ήδη καταληφθεί από τους Ρώσους⁶⁹⁰. Φθάνοντας, στις 11 Απριλίου, στο Ναυαρίνο και βλέποντας την πραγματικότητα εκνευρίστηκε με την επιπόλαιη βιασύνη του αδελφού του Θεοδώρου να αποβιβασθεί άκαιρα στο Μοριά, καθώς επίσης και με την αναφερομένη απειθεια των Μανιατών και την διστακτικότητα των Πελοποννησίων. Δεν απογοητεύτηκε όμως ότι είχε χαθεί ο αγώνας, αλλά πίστευε ότι μπορούσε να αναστρέψει την κατάσταση.

Αρχικά πήγε στην Κορώνη, θεωρώντας προσβολή για τους Ρώσους την αποτυχία της πολιορκίας και σε συνεννόηση με τον αδελφό του Θεόδωρο άρχισε τη διάλυσή της. Το γεγονός αυτό ενεθάρρυνε τους Τούρκους, οι οποίοι πείστηκαν ότι οι Ρώσοι δεν διέθεταν επαρκείς δυνάμεις, ώστε να είναι επικίνδυνοι αντίπαλοι⁶⁹¹.

Το τζαμί που υπήρχε στο Νεόκαστρο⁶⁹² ο Αλέξιος Ορλώφ το μετέτρεψε σε εκκλησία, την οποία εγκαινίασε στις 28 Απριλίου / 9 Μαΐου. Μετά τη θεία λειτουργία μάλιστα διαβάστηκε η προκήρυξη του Αλεξίου Ορλώφ⁶⁹³ της 23^{ης} Απριλίου η οποία έλεγε ότι η Ρωσία ανέλαβε την προστασία των Ορθοδόξων και πρόσθετε ακόμη: «...Έχω δε πλήρη την πεποιθησιν προς τον παντοδύναμον Θεόν, ότι τάχιστα θα αποδιώξωμεν τον τύραννον και θα φθάσωμεν μέχρι Κωνσταντινουπόλεως. Εις όλον το Έθνος δηλώ, ότι πάντα λίθον θα κινήσω, ίνα απαλλάξω αυτούς του ζυγού, πάντα κίνδυνον αφηφών,

690. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 168. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 183.

691. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 184 και 175 κ.ε.

692. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 185. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 103. Ο Π. Μ. Κοντογιάννης, σ. 170, αναφέρει ότι τα εγκαινία του ναού έγιναν στις 23 Απριλίου.

693. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 172. Το κείμενο της προκήρυξης δημοσιεύεται από τον ίδιο στη σ. 461.

και παρέχω την υπόσχεσιν εκ μέρους της γαληνοτάτης αυτοκρατείας μου, ότι ου μόνον αυτή θα ελευθερώση τους Έλληνας από τον τουρκικόν ζυγόν, αλλά θα καταστήσει αυτούς ευτυχείς...». Ειλικρινής θα ήταν, αν έλεγε ότι είχε έρθει να τους δει αγωνιζομένους και αφού μόνοι τους θα έδιωχναν τους Τούρκους, να καρπωνόταν αυτός τη δόξα του αγώνα τους και να τους έκανε κατόπιν υπηκόους της βασιλίσσας του.

Οι Έλληνες είχαν ήδη χάσει την εμπιστοσύνη τους στους Ρώσους, διότι είχαν αποβιβαστεί στη Μάνη χωρίς κάποιο συγκεκριμένο σχέδιο, με ανεπαρκείς δυνάμεις και χωρίς απαιτούμενο αριθμό όπλων και πυρομαχικών για να εξοπλίσουν τους εθελοντές που θα τους πλαισίωναν. Οι Ρώσοι ήρθαν να πάρουν, όχι να προσφέρουν και γι' αυτό οι κάτοικοι της Πελοποννήσου σε μεγάλο ποσοστό παρέμειναν επιφυλακτικοί. Οι Ρώσοι απαιτούσαν από τους Έλληνες να υποταγούν πλήρως στην αυτοκράτειρά τους, αλλ' αυτοί δεν ζητούσαν να αλλάξουν δυνάστη, αλλά διεκδικούσαν την ελευθερία τους. Τέλος το αγέροχο ύφος τού Αλεξίου Ορλώφ και η ρωσική του αλαζονεία απομάκρυνε τους Έλληνες από κοντά του.

Στη συνέχεια έγινε στρατιωτικό συμβούλιο και αποφασίστηκε η κατάληψη της Μεθώνης με έφοδο. Επειδή όμως είχε δοθεί στους Τούρκους ο χρόνος να οργανώσουν την άμυνά τους και η έφοδος θα κατέληγε σε αποτυχία, κρίθηκε ότι θα έπρεπε να προτιμηθεί η πολιορκία.

Ανεπιβεβαίωτα επαναλαμβάνεται πολλές φορές η πληροφορία ότι στην απόφαση των Ρώσων για τη διάλυση της πολιορκίας της Κορώνης ήταν αντίθετος ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης, ο οποίος δυσαρεστημένος, διαπληκτίσθηκε με τον Θεόδωρο Ορλώφ και έφυγε, για να εγκατασταθεί στη στενωπό του Νησιού. Ο Cl. Rulhière⁶⁹⁴ δεν κατονομάζει από την αρχή τον Ιωάννη Μαυρομιχάλη, απλώς σημειώνει Mauro, αλλά παρακάτω αναφέρει ότι ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης δυσαρεστήθηκε και απερχώρησε. Δεν αποκλείεται όμως να ήταν άλλος Μαυρομιχάλης, υπέρ της άποψης να διακπληκτίσθηκε ο Γεωργάκης Μαυρομιχάλης είναι το γεγονός ότι αποκάλεσε τον εαυτόν του αρχηγό των Μανιατών, πράγμα που δεν θα μπορούσε να κάνει ο αδελφός του Ιωάννης. Ακόμη θα πρέπει να τύχει προσοχής ότι κανείς δεν αναφέρει το Ριζόμυλο σαν τόπο συγκέντρωσης των Μανιατών, οι οποίοι ήταν στην Καλαμάτα και στο Νησί. Η θέση του Ριζομύλου αποτέλεσε απλώς εικασία του Σ. Β. Κουγέα. Ο Θ. Ορλώφ στις 11/22 Απριλίου έστειλε διαταγή στους Μανιάτες καπεταναίους που ήταν στο Νησί και στα περίχωρά του, προφανώς για εξοικονόμηση τροφών. Στις 27 Απριλίου / 8 Μαΐου ο Αλέξιος Ορλώφ έγραψε στον Γιωργάκη Μαυρομιχάλη που ήταν στην Καλαμάτα και πάλι στις 1/12 Μαΐου του έστειλε γράμμα απευθύνοντάς το «στο Νησί ή όπου αλλού». Το Νησί φαίνεται να ήταν ο τόπος συγκέντρωσης των Μανιατών⁶⁹⁵.

694. Cl. Rulhière, ό.π., σ. 409.

695. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 1(1956)63-66.

Πριν από τη μάχη που έγινε στη Μεθώνη ο Αλέξιος Ορλώφ⁶⁹⁶ έγραψε στην αυτοκράτειρα Αικατερίνη Β' και την πληροφορούσε ότι δεν του ήταν δυνατόν να κυριεύσει την Πελοπόννησο ή έστω να διατηρήσει τους τόπους που είχε κατακτήσει. Την κακή έκβαση των επιχειρήσεων απέδιδε εξ ολοκλήρου στους Έλληνες: «...*Η δειλία των Ελλήνων και Μανιατών με απελπίζει, έτι δε μάλλον η αταξία, ήτις αιτίαν έχει την άγνοϊαν της γλώσσης. Το άριστον εξ όσων δύναμαι να πράξω, θα είναι να οχυρωθώ κατά γην και κατά θάλασσαν, να ανάψω απανταχού το πυρ, να κωλύσω την σιταγωγίαν της Κωνσταντινουπόλεως, και να επιτεθώ διά του στόλου... Οι επιχώριοι κάτοικοι είναι κόλακες, απατεώνες, θρασείς, άστατοι και δειλοί, παραδεδομένοι εις το χρήμα και εις την λείαν. Φοβούνται και μόνον αν εκφωνηθή το όνομα Τούρκος... Ειθισμένοι να διάγουσι βίον άτακτον μισούσι πάσαν ευταξίαν, και αγνοούντες τίνι τρόπω να ασκηθώσιν εν αυτή διατελούσιν εν μεγίστη ταραχή πνεύματος. Η δουλεία και η αμάθεια κατακυριεύουσιν αυτών. Όθεν απώλεσα πάσαν ελπίδα ότι θα παράσχω εις αυτούς προς κοινήν των ευημερίαν βίον επί στερεών βάσεων ιδρυμένον.»*

Η πολιορκία της Μεθώνης

Όταν ο Αλέξιος Ορλώφ έφθασε στο Μοριά κατανόησε αμέσως ότι δεν μπορούσε να κρατηθεί εύκολα το ρωσικό προγεφύρωμα στο Νεόκαστρο, αν η Μεθώνη ήταν σε εχθρικά χέρια. Γι' αυτό αποφάσισε την πολιορκία της πόλης αυτής με όλες τις χερσαίες και ναυτικές δυνάμεις που διέθετε⁶⁹⁷. Ο αντιστράτηγος πρίγκιπας Γεώργιος Βλαδ. Δολγορούκωφ ορίστηκε αρχηγός της πολιορκίας και είχε στη διάθεσή του 500 Ρώσους, 150 Μαυροβούνιους και Έλληνες τους οποίους ο Αλέξιος Ορλώφ κατέταξε σε πέντε τάγματα, ένα από Κεφαλλωνίτες, ένα από Ζακυνθινούς, ένα από Αλβανούς, ένα από Μανιάτες και ένα ακόμη από τους λοιπούς Πελοποννήσιους. Τη θαλάσσια πολιορκία⁶⁹⁸ ανέλαβε ο Γκρέυγκ, ο οποίος οδήγησε εκεί τα πλοία του από τις 26 Απριλίου/7 Μαΐου. Τα πλοία κανονιοβολούσαν συνεχώς τα τείχη, ενώ παράλληλα στήθηκαν δύο πυροβολαρχίες με πολιορκητικά πυροβόλα και μια ακόμη στο νησάκι που βρίσκεται απέναντι από το φρούριο⁶⁹⁹.

696. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 188.

697. Σε επιστολή της 29 Ιουνίου 1770 του Ρώσου πρεσβευτή στη Βιέννη πρίγκιπας Δ. Μ. Γολίτζιν προς τον αδελφό του αντικακελάριο πρίγκιπα Α. Μ. Γολίτζιν αναφέρονται τα ακόλουθα, που κρίνονται σημαντικά: «...βεβαιούται ωσαύτως ότι ο κόμησ Αλέξιος Ορλόβ εξώπλισε πέντε τάγματα τακτικού στρατού, εν εκ Κεφαλλήνων, εν εκ Ζακυνθίων, εν εκ Αλβανών, εν εκ Σπαρτιατών και εν εκ των λοιπών Πελοποννησίων· ότι κατά διαταγήν του κόμητος καθ' εκάστην οι άνδρες ούτοι γυμνάζονται...». Κ. Α. Παλαίολογος, Ρωσικά περί Ελλάδος Γράμματα, Παρνασσός 7(1883)228.

698. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 175. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 187.

699. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάς, ό.π., σ. 495. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 175.

Το φρούριο της Μεθώνης⁷⁰⁰ προστατευόταν από υψηλά τείχη και το περιέβαλε βαθειά τάφρος, που γέμιζε με θαλασσίνο νερό. Η οχύρωσή του κρίνεται αρτιότερη του Ναυαρίνου. Τη φρουρά του κάστρου της Μεθώνης⁷⁰¹ αποτελούσαν 800 γενίτσαροι, οι οποίοι είχαν ενισχυθεί από την προσέλευση των Τούρκων της υπαίθρου. Ο Διοικητής του φρουρίου έχοντας την άνεση του χρόνου είχε κάνει προμήθειες τροφών με επάρκεια.

Ο Αλέξιος⁷⁰² δεν πίστευε ότι οι Τουρκαλβανοί θα έφθαναν τόσο γρήγορα στη Μεθώνη και δεν είχε προετοιμασθεί να τους αντιμετωπίσει ή ακόμη να εγκαταλείψει την πολιορκία και να υποχωρήσει στο Νεόκαστρο. Η είδηση⁷⁰³ περί καθόδου των Τουρκαλβανών ήρθε στο ρωσο-ελληνικό στρατόπεδο στις 2/13 ή στις 3/14 Μαΐου⁷⁰⁴. Ευρισκόμενος στις 27 Απριλίου/ 8 Μαΐου στο Νεόκαστρο ο Αλέξιος Ορλώφ⁷⁰⁵ έγραψε στο Γεωργάκη Μαυρομιχάλη, ο οποίος ήταν στην Καλαμάτα, ότι δεν ήταν καιρός να πάει κοντά του να συζητήσουν. Του συνέστησε όμως: «...απόμεινε αυτού και σύναζε όλους σου τους ανθρώπους οπού εσκορπίσθησαν εις την Μάνην και κάμνε την αναγκαίαν κυβέρνησιν διά να εναντιωθείτε εις τους Αγαρινούς οπού αδικούν τους χριστιανούς. Μη θαρρείτε πως έχω εις το νου μου τα λόγια του κόσμου ... Θέλω όμως να ενωθείτε και όλοι σας ως ορθόδοξοι μαζί μας διά να τελειώσωμεν το μεγάλον έργον οπού φέρνει εις κάθε έναν τιμήν, μισθόν και ευτυχίαν ψυχικήν και σωματικήν. Αφήσατε από ανάμεσόν σας κάθε έχθραν και διχόνοιαν και αγαπηθείτε ως γνήσια τέκνα και αδελφοί εν Χριστώ ... Φρόντισε ομοίως να μη φύγουν εκείνοι οπού είναι εις τον Μυστράν και αφήνουν τον τόπον άδειον. Ιδού οπού μισεύει και ο κυρ Μπενάκης διά αυτού και κοίταξε να είσθε σύμφωνοι και αγαπημένοι και συμβουλευθείτε μαζί ... Χαιρέτησε εκ μέρους μου όλους τους καπετανέους, εξόχως τον κυρ Κομονδώρον (Κουμουνδούρο), τον κυρ Κουτήφαρη, κυρ Τρουπάκη⁷⁰⁶ και τα παιδιά σου και ελπίζω να ακούσω από όλους καλαίς ειδήσεις». Από την επιστολή αυτή του Αλεξίου Ορλώφ φαίνεται ότι

700. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 485. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 174-5.

701. Cl. Rulhière, ό.π., σ. 416.

702. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 188.

703. Η παρουσία των Τουρκαλβανών στη Μεσσηνία έγινε γνωστή στους Ρώσους τρεις ημέρες πριν από τη μάχη της Μεθώνης. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσσηνιακά Χρονικά 3(2007)207. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 105.

704. Στις 2/13 το αναφέρει ο Lemaire, Μεσσηνιακά Χρονικά 3(2007)207 και στις 3/14 ο Γκρέυγκ στο ημερολόγιό του, Κ. Α. Παλιολόγου, ό.π., σ. 47.

705. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 1(1956)64.

706. Ως Τρουπάκης θεωρείται ότι ήταν ο Μιχαήλ, ο μετέπειτα Μιχαήλμπεης, αλλά αυτός αργότερα, ίσως υποκρινόμενος, ισχυρίστηκε στους Τούρκους της Κορώνης, ότι ήταν αντίθετος με τους Ρώσους στα Ορλωφικά. Ίσως υπήρξε μερίδα Μανιατών οι οποίοι ήταν αντίθετοι με την επανάσταση των Ορλώφ. Γ. Β. Νικολάου, Η πειρατεία στη Μάνη τον 18^ο αιώνα: Μία χαρακτηριστική περίπτωση του 1776, Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)193.

όλοι οι αναφερόμενοι καπετάνιοι βρίσκονταν στην Καλαμάτα, δεν αναφέρεται όμως ο αδελφός του Ιωάννης. Σε επόμενη επιστολή του Αλεξίου Ορλώφ προς το Γεώργιο Μαυρομιχάλη⁷⁰⁷, από 1/12 Μαΐου, του έγραψε ότι χάρηκε που έμαθε ότι υπάρχει τάξη στην Καλαμάτα και του συνέστησε να μην αφήνει να φεύγει κανένας χωρίς τη δική του έγκριση. Δεν γνώριζε πως στα άτακτα στρατεύματα οι στρατιώτες όποτε ήθελαν επισκέπτονταν το σπίτι τους και όποτε πάλι ήθελαν επέστρεφαν. Ακόμη φαίνεται από την επιστολή του Αλεξίου, ότι του ζητήθηκε από το Μητροπολίτη Μονεμβασίας και Καλαμάτας Άνθιμο να μείνει στην Καλαμάτα ο καπετάν Γιωργάκης Μαυρομιχάλης και συνέχισε: «...καταλαβαίνω πως σε θέλουν όλοι να σε έχουν αυτού· εγώ είμαι ευχαριστημένος διά την παρηγορίαν τους να μείνης ακόμη ολίγαις ημέραις να μάσης τους ανθρώπους όλους, να βάλης τα πράγματά σου εις τέτοιαν ευταξίαν, οπού όχι μόνον να διαφενδευθούν, αλλά να έχουν και αρκετήν προβιζιόν (προμήθεια) διά πάντα, και να βάλλητε τώρα τους ανθρώπους να θερίσουν, και άλλους να φυλάξουν τον τόπον και τους χριστιανούς...».

Όταν ετοιμάστηκαν όλα, ο Αλέξιος πήγε στη Μεθώνη και άρχισε έκτοτε συνεχής κανονιοβολισμός του φρουρίου, στον οποίο με σφοδρότητα απάντησαν και οι πολιορκημένοι. Γρήγορα φάνηκε πως η άλωση της πόλης δεν ήταν εύκολο έργο. Αυτό, όπως αναφέρθηκε, άλλαξε το σχέδιο που προέβλεπε έφοδο, αντί δε αυτής προτιμήθηκε η πολιορκία⁷⁰⁸. Η επίθεση των Ρώσων κατά του φρουρίου της Μεθώνης άρχισε στις 29 Απριλίου/ 10 Μαΐου με την παρουσία του Αλεξίου Ορλώφ. Ο στόλος⁷⁰⁹ δεν έκανε ζημιές στο τείχος της Μεθώνης, ώστε η από θαλάσσης προσβολή δεν απέφερε αποτελέσματα. Στο ημερολόγιο όμως του Γκρέυγκ⁷¹⁰ σημειώθηκε ότι το ρωσικό πυροβολικό εσίγησε όλα τα κανόνια του φρουρίου και στις 4/15 Μαΐου είχε δημιουργηθεί οπή στο ετοιμόρροπο τείχος. Υπάρχει και η πληροφορία ότι τα τουρκικά κανόνια ήταν παλαιά και διερράγησαν και οι προμαχόνες του φρουρίου άνοιξαν σε δύο μέρη.

Φαινόταν ότι η ώρα της δημιουργίας ρήγματος στο τείχος της Μεθώνης και η έφοδος των ρωσικών και ελληνικών δυνάμεων, όπως και η κατάληψη της πόλης θα ήταν κοντά.

Η παρακώλυση της προέλασης των Τουρκαλβανών

Μετά τη συντριβή της Ανατολικής Σπαρτιατικής Λεγεώνας, η οποία στις 29 Μαρτίου / 9 Απριλίου προσέβαλε την Τριπολιτσά, παρέμεινε εκεί μια σημαντική

707. C.I. Rulhière, ό.π., σ. 423. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 66.

708. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 103.

709. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 175. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 187.

710. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 104.

τουρκική δύναμη ενισχυμένη με σώματα Αλβανών. Η καθυστέρηση της πορείας προς νότον οφείλετο στην απουσία του τουρκικού στόλου από τις θάλασσες του Μοριά. Γι' αυτό με την εμφάνιση του στόλου οι Τουρκαλβανοί υπό την ηγεσία του Χατζή Οσμάν μπέης βάδισαν εναντίον των ρωσο-ελληνικών στρατευμάτων, τα οποία πολιορκούσαν τη Μεθώνη.

Να σημειθεί ότι από τις πληροφορίες που έχουμε υπήρχε συγκέντρωση Μανιατών στην περιοχή του Νησιού. Επειδή ήταν σκορπισμένοι στα γύρω χωριά για να εξασφαλίζουν την τροφή τους και είχαν παρατηρηθεί αταξίες ο Θεόδωρος Ορλώφ είχε στείλει στις 11/22 Απριλίου από το Νεόκαστρο τον Πιέρο Γεωργ. Μαυρομιχάλη και τους καθησύχασε. Πιθανώς οι Μανιάτες του Νησιού ήταν επιφορτισμένοι με την παρακώλυση της προέλασης των Τουρκαλβανών.

Για την παρεμπόδιση της καθόδου των Τουρκαλβανών στη νοτιότερη Πελοπόννησο αναφέρονται από διάφορους συγγραφείς τρεις αποστολές στρατευμάτων από την πολιορκία της Κορώνης και κατόπιν της Μεθώνης που διαφέρουν χρονολογικά μεταξύ τους και έχουν δημιουργήσει σύγχυση. Το ερώτημα το οποίο γεννάται είναι αν πρόκειται για μια ή περισσότερες αποστολές και πόσες; Ποιές θέσεις κατέλαβαν και ποιόν είχαν αρχηγό;

α) Ο Γάλλος πρόξενος στην Κορώνη Lemaire⁷¹¹ που παρακολουθούσε τα γεγονότα από πολύ κοντά και έγραψε στο ημερολόγιό του για την αποστολή μιας δύναμης δύο χιλιάδων Μανιατών, η οποία κατέλαβε τη στενωπό του Δερβενίου που βρίσκεται στο Μακρυπλάγι. Αναφέρει ότι στις 23 Φεβρουαρίου / 6 Μαρτίου τα ρωσικά και μανιάτικα στρατεύματα συγκεντρώθηκαν στο Πεταλίδι και υπό την ηγεσία του πρίγκιπα Δολγορούκωφ προχώρησαν νοτιότερα για να πολιορκήσουν την Κορώνη. Αφού πέρασαν τη Λογγά, το Καστέλι και το Βουνάρι, αποσπάστηκε ένα μέρος των Μανιατών και κατέλαβε μια στενωπό για να εμποδίσει την κάθοδο των εχθρών που παρέμεναν στην Τρίπολη.

Από το Lemaire⁷¹² καθορίστηκε με απόλυτη ακρίβεια τόσο ο χρόνος αποστολής 25 Φεβρουαρίου / 8 Μαρτίου, όσο και η θέση της στενωπού την οποία ανέλαβαν να φρουρήσουν. Γράφει ότι η στενωπός βρισκόταν στο μέσον της διαδρομής από την Κορώνη στην Τριπολιτσά και ότι η απόστασή της από την Κορώνη ήταν 12 λεύγες. Την απόσταση από την Κορώνη της στενωπού του Ριζομύλου

711. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσσηνιακά Χρονικά 3(2007)192. Του ιδίου, ό.π., Μεσσηνιακό Ημερολόγιο 4(2010)46.

712. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσσηνιακά Χρονικά 3(2007)192. Του ιδίου, ό.π., Μεσσηνιακό Ημερολόγιο 4(2010)46. Επειδή όλοι οι νεότεροι συγγραφείς αναφέρουν το Ριζόμυλο ως τη στενωπό που κατέλαβαν οι Μανιάτες, ο συγγραφέας εύκολα παρασύρθηκε και θεώρησε ότι εκεί πήγαν οι Μανιάτες να εμποδίσουν τους Τουρκαλβανούς, για να μη φθάσουν στην πολιορκούμενη Μεθώνη.

υπολογίζει σε 4 λεύγες, του Νησιού σε 6 λεύγες και της Ανδρούσας σε 8 λεύγες. Δεν μένει λοιπόν καμία αμφιβολία ότι οι δύο χιλιάδες Μανιάτες (ο αριθμός θα ήταν πολύ μικρότερος) ανέλαβαν να φρουρήσουν τη στενωπό του Δερβενίου που βρίσκεται στο Μακρυπλάγι. Ο πορευόμενος από το υψίπεδο της Μεγαλόπολης προς την Άνω Μεσσηνία περνούσε από τα Παραδείσια, συναντούσε το χωριό Δερβένι με τη στενωπό, ακολουθούσαν οι στροφές της Τσακώνας και έφθανε στον κάμπο της Άνω Μεσσηνίας. Η στενωπός του Δερβενίου πράγματι είναι η σημαντικότερη της περιοχής και πολλές φορές έγινε πεδίο μάχης και πριν και μετά τα Ορλωφικά.

Αφού της εκστρατείας προς την Κορώνη ηγείτο ο πρίγκιπας Δολγορούκωφ, μπορούμε να θεωρήσουμε ως βέβαιο ότι αυτός έδωσε τη σχετική εντολή.

Ο Lemaire⁷¹³, όπως αναφέρθηκε, είχε γράψει στις 25 Φεβρουαρίου / 8 Μαρτίου στο ημερολόγιό του τα ακόλουθα: «...Δύο χιλιάδες Μανιάτες κατέλαβαν το στενό πέρασμα του Δερβενίου, το οποίο βρίσκεται στη μέση του δρόμου από την Τριπολιτσά, 12 λεύγες από εδώ, με αποτέλεσμα να είναι πλέον αδύνατο να φθάσει κάποια (τουρκική) ενίσχυση για να προστατεύσει το νότιο τμήμα του Μοριά από εισβολή (Ρώσων)...». Το όνομα του αρχηγού των Μανιατών που ήταν στη στενωπό του Δερβενίου δεν αναφέρεται, ίσως ήταν ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης.

Στις 2/13 Μαΐου ο Lemaire⁷¹⁴ θα καταγράψει όσα έμαθε για την εισβολή των Τουρκαλβανών στη μεσσηνιακή πεδιάδα: «...Πληροφορήθηκα ότι ένα σώμα στρατού από τρεις χιλιάδες Τούρκους, που το ένα μέρος του το αποτελούσαν κάτοικοι της Τριπολιτσάς και το άλλο μία επικουρία που έφτασε από τη Ρούμελη, παραβίασε τη στενωπό του Δερβενίου, εξουδετέρωσαν τους Μανιάτες και τους Έλληνες που το φύλαγαν, σκότωσε το διοικητή τους, τον καπετάν Γιωργάκη⁷¹⁵, και κατέλαβε το Νησί, που απέχει έξι λεύγες από την Κορώνη, του οποίου οι κάτοικοι, όλοι Έλληνες, σφαγιαστήκαν. Έπειτα ξεχύθηκε στην πεδιάδα και τη γέμισε με νεκρούς. Όσοι κατόρθωσαν να γλυτώσουν ήρθαν ομαδικά για να βρουν προστασία κοντά στους Ρώσους, κάτω από τα κανόνια του Ναυαρίνου. Οι στρατιώτες που πολιορκούν το φρούριο της Μεθώνης διπλασίασαν τις βολές των πυροβόλων στην προσπάθειά τους να το καταλάβουν προτού σταλούν σ' αυτό ενισχύσεις...».

Ο αναφερόμενος καπετάν Γιωργάκης είναι προφανώς ο Μαυρομιχάλης, αλλά αυτός δεν σκοτώθηκε. Οι πληροφορίες τις οποίες έλαβε ο Lemaire για τα γεγονότα εκείνων των ημερών ανταποκρίνονταν στην αλήθεια για το πέρασμα της στε-

713. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσσηνιακό Ημερολόγιο 4(2010)46.

714. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσσηνιακά Χρονικά 3(2007)207-8.

715. Ο αρχηγός των Μανιατών, ο καπετάν Γιωργάκης Μαυρομιχάλης, που αναφέρεται ότι σκοτώθηκε, φαίνεται ότι από την Καλαμάτα που ήταν, βιάδισε εναντίον των Τουρκαλβανών και έχασε τη μάχη. Παρέμεινε όμως στη ζωή μέχρι τα χρόνια του Λάμπρου Κατσώνη. Οι ειδήσεις που κατέγραψε ο Γάλλος πρόξενος ήταν πρόσφατες και ανεπιβεβαίωτες.

νωπού του Δερβενίου, το οποίο φρουρούσαν Μανιάτες και άλλοι Έλληνες, αλλά ήταν λανθασμένες για το θάνατο του καπετάν Γιωργάκη (Μαυρομιχάλη). Η αναφορά στο θάνατό του υποδηλοί ότι πιθανώς θα είχε μεταβεί στο Δερβένι του Μακρυπλαγίου και απέτυχε να ανακόψει την ορμή των Τουρκαλβανών, οι οποίοι υπερέιχαν σημαντικά σε αριθμό. Αν δεν ήταν στη μάχη του Δερβενίου ο Γιωργάκης Μαυρομιχάλης, ίσως ήταν στο Νησί, που δόθηκε μάχη με τους Τουρκαλβανούς.

Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η παραμονή ενός μεγάλου στρατιωτικού τμήματος στο Δερβένι του Μακρυπλαγίου, θα αντιμετώπιζε το πρόβλημα της προμήθειας τροφών. Στη γύρω περιοχή δεν υπήρχαν χωριά για να μπορούν να εξασφαλίζουν την τροφοδοσία μεγάλου αριθμού στρατιωτών και είναι αμφίβολο πόσοι παρέμειναν εκεί για δύο περίπου μήνες. Άλλωστε οι λιποταξίες στα άτακτα σώματα ήταν συνηθισμένες

β) Ο ιστορικός Cl. Rulhière⁷¹⁶ εξιστορεί ότι κατά τη λύση της πολιορκίας της Κορώνης, δηλαδή στις 15/26 Απριλίου, ο αρχηγός των Μανιατών⁷¹⁷ τον οποίο σημειώνει μόνο ως Mauro, που μέχρι τότε συμμετείχε στον αποκλεισμό της πόλης, δυσαρεστήθηκε με την απόφαση αυτή. Γι' αυτό μετά από την αναφερθείσα λογομαχία δεν ακολούθησε τα στρατεύματα στην πολιορκία της Μεθώνης, αλλά αποχώρησε και πήγε να καταλάβει ένα δερβένι, μια στενωπό, για να εμποδίσει την κάθοδο των Τούρκων στη Μεθώνη.

Ο Rulhière, ο οποίος μελέτησε τις πολεμικές ενέργειες των αντιπάλων από διάφορες πηγές -πιθανώς και από το ημερολόγιο του Lemaire-, δεν κατανόησε τη γεωγραφική διαμόρφωση του τόπου και δημιούργησε σύγχυση, θεωρώντας το Δερβένι του Μακρυπλαγίου ότι ταυτίζεται με το Νησί. Παραθέτουμε την εκτενή περιγραφή του για να γίνει αντιληπτό ότι πρόκειται για λανθασμένη κατανόηση της τοπογραφίας της περιοχής: «...Τότε οι Τούρκοι και οι Αλβανοί στρατοπεδευμένοι κάτω στην Τριπολιτζά μαθαίνοντας ότι ο στόλος τους εμφανίστηκε ανα-

716. Cl. Rulhière, ό.π., σ. 423. Στη συνέχεια κατονομάζει τον Ιωάννη Μαυρομιχάλη.

717. Αρχηγός των Μανιατών ήταν ο καπετάν Γιωργάκης Μαυρομιχάλης, ο πρεσβύτερος από τους τέσσερις αδελφούς (Ιωάννης, Πιέρος και Κωνσταντίνος), ο οποίος είχε και την καπετανία της Μέσα Μάνης. Σ' αυτόν έγραψε ο Θεόδωρος Ορλώφ πηγαίνοντας στο Οίτιλο στις 15/26 Φεβρουαρίου και ζήτησε πλοηγό. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 1(1956)59-60. Ο Lemaire που είδε τα ρωσικά πλοία να πηγαίνουν στο Οίτιλο σημείωσε στο ημερολόγιό του ότι το χωριό αυτό υπαγόταν στον καπετάν Γιωργάκη Μαυρομιχάλη. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσσηνιακό Ημερολόγιο 4(2010)464(2010)43. Ο Lemaire ρώτησε το Γιωργάκη Μαυρομιχάλη και τον Παναγιώτη Μπενάκη αν κινδύνευε η ασφάλεια των Γάλλων εμπόρων της Κορώνης. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσσηνιακά Χρονικά 3(2007)189. Το υ δ ί ο υ, ό.π., Μεσσηνιακό Ημερολόγιο 4(2010)44. Ο Αλέξιος Ορλώφ έστειλε δύο επιστολές στο Γιωργάκη Μαυρομιχάλη. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 1(1956)64-66. Ο Castellan γράφει: «...Ο αδελφός ενός περίφημου Μανιάτη Καπετάνιου συνελήφθη αιχμάλωτος...». Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 1(1956)74.

τολικά του Μοριά έσπευσαν οκτώ χιλιάδες προς την πεδιάδα της Κορώνης από τη στενωπό του Νησιού. Αυτό το σπουδαίο πέρασμα φύλαγαν τετρακόσιοι Μανιάτες. Το χωριό Νησί είναι χτισμένο σε ένα στενό φαράγγι ανάμεσα σε δύο βουνά από τα οποία το ένα έχει μέχρι σήμερα το όνομα του Ηφαίστου (Vulcaïn-Βουλκάνο), πράγμα που μας κάνει να συμπεράνουμε ότι τα ερείπια που είναι γεμάτη η κορυφή του είναι από ένα ναό αφιερωμένο σε αυτό το θεό. Αλλά σήμερα υπάρχει μέσα στα ερείπια ένα μοναστήρι αφιερωμένο στην Παναγία...

Ο Μανιάτης καπετάνιος Ιωάννης Μαυρομιχάλης⁷¹⁸ εισέβαλε στο χωριό αφού εγκατέλειψε τους Ρώσους από δυσανεξία. Στους Έλληνες αρέσει να διηγούνται με μνησικακία εναντίον της Αυτοκρατορίας της Ρωσίας, ότι από τότε που παραιτήθηκε αυτός ο γενναίος αρχηγός των Μανιατών οι υποθέσεις των Ρώσων πηγαίνουν από το κακό στο χειρότερο. Αν και ήταν δυσαρεστημένος με τους στρατηγούς έστειλε να τους ειδοποιήσει για τον ερχομό των Οθωμανικών στρατευμάτων και τους υποσχέθηκε να κρατήσει αρκετό καιρό τη στενωπό, ώστε να μπορέσουν ή να τον βοηθήσουν αν ήθελαν ή να φύγουν αν φοβούνταν. Του επιτέθηκαν πέντε χιλιάδες άνδρες, ταμπουρωμένοι από σπίτι σε σπίτι, όλοι οι δικοί του ή σκοτώθηκαν ή αιχμαλωτίστηκαν ή έφυγαν εκτός από είκοσι τέσσερους. Αντιστάθηκαν μέσα σε ένα σπίτι για τρεις ημέρες. Είκοσι δύο σκοτώθηκαν. Οι Τούρκοι έβαλαν φωτιά στο σπίτι, και με έκπληξη είδαν να βγαίνει ένας γέρος και ο γιός του. Οι Τούρκοι και οι Αλβανοί αφού κατέλαβαν τη στενωπό απλώθηκαν στην πεδιάδα της Μάνης και την έστρωσαν με νεκρούς...».

Ο συγγραφέας κάνει σύγχυση θεωρώντας ότι η στενωπός του Δερβενίου ταυτίζεται με το Νησί, όπου κλείστηκε ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης σε πύργο, τον αποκαλούμενο Μελίπυργο⁷¹⁹ ή ίσως σε δύο πύργους ή πυργόσπιτα, όπου πολέμησαν για τρεις ημέρες. Βέβαια πεδιάδα της Μάνης δεν υπάρχει, και ίσως αναφέρεται στον κάμπο της Άνω Μεσσηνίας, όπου μπορεί οι ιππείς τού εχθρού να σκότωσαν πολλούς από τους υποχωρούντες Έλληνες του Δερβενίου ή την πεδιάδα ανατολικά του Νησιού, όπου μπορεί να υποχώρησαν οι Μανιάτες και να διώχθηκαν από το εχθρικό ιππικό στον κάμπο που απλώνεται ανατολικά του.

718. Για πρώτη φορά γίνεται λόγος για τον Ιωάννη Μαυρομιχάλη, ο οποίος πιθανώς να είχε πάει στο Δερβένι για να εμποδίσει την κάθοδο των Τουρκαλβανών, γι' αυτό δεν μνημονεύεται στην επιστολή του Αλεξίου Ορλώφ προς το Γιωργάκη Μαυρομιχάλη, όταν έστειλε χαιρετισμούς στους γνωστούς Μανιάτες καπετάνιους και στα παιδιά του. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, ό.π., Πελοποννησιακά 1(1956)65. Υπάρχει προβληματισμός αν έγινε η αναφερομένη λογομαχία με το Θεόδωρο Ορλώφ από τον Ιωάννη ή το Γιωργάκη Μαυρομιχάλη, ο οποίος ήταν και ο αρχηγός των Μανιατών και επικαλέστηκε αυτό το αξίωμά του.

719. Ο Μελίπυργος τοποθετείται στο Νησί. Κ. Παπαρρηγόπουλου, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήνα 1925, τόμ. Ε', μέρος δεύτερον, σ. 197. Άλλοι λανθασμένα μιλούν για Μυλίπυργο στους Μύλους της Μαντινείας των Χριστοδουλιάνων-Καπετανάκηδων. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, ό.π., σ. 93 κ.ε.

Όταν οι Τούρκοι πλησίασαν και έβαλαν φωτιά στον πύργο ή τον γκρέμισαν με κανόνι ή με λαγούμι⁷²⁰, είδαν με έκπληξη ότι από μέσα βγήκε ένας γέρος με ένα μικρό παιδί. Ήταν ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης⁷²¹ τραυματισμένος με το μικρό γιό του Γεώργιο. Από τις ελληνικές πηγές αναφέρονται μάχες στο Νησί επί τρεις ημέρες, επομένως η εκδοχή της ανατίναξης με λαγούμι δεν μπορεί να αποκλεισθεί. Δεν αναφέρει την παρουσία του Γιωργάκη Μαυρομιχάλη, ο οποίος κατά το Lemaire σκοτώθηκε.

γ) Την τρίτη αναφορά έκανε ο Άγγλος την καταγωγή ναύαρχος Σάμουελ Γκρένυκ⁷²², ο οποίος είχε αναλάβει το θαλάσσιο αποκλεισμό της Μεθώνης, λάμβανε γνώση των γεγονότων, αλλά δεν είχε άμεση αντίληψη αυτών και στο ημερολόγιό του έγραψε: «...Τη 3/14 Μαΐου ο πρίγκιψ Δολγορούκοβ έλαβεν αγγελίαν, ότι ισχυρόν σώμα Τούρκων και Αλβανών υπό την αρχηγίαν του ανωτάτου πασά της Πελοποννήσου οδεύει προς βοήθειαν της Μεθώνης. Τούτου ένεκα απέστειλεν ισχυρόν σώμα Ελλήνων, όπως καταλάβωσι στενωπόν τινά, ην οι Τούρκοι ηδυνάτουν να διέλθωσιν και να παρακαλύσωσιν την διάβασιν του εχθρού. Καίτοι στερούμεθα ακριβών ειδήσεων περί των συμβάντων εν τη στενωπώ ταύτη, καθ' ότι εν τω αποσπάσματι τω αποσταλέντι εκεί ουδείς υπήρχε Ρώσος είτε στρατιώτης είτε αξιωματικός, αναγκαζόμεθα να υποθέσωμεν, ότι οι Έλληνες άμα εμφανισθέντων των Τούρκων εγκαταλιπόντες τας θέσεις αυτών διεσκορπίσθησαν, χωρίς να υποχωρήσωσι ίνα ενθώσι μετά του πρίγκιπος Δολγορούκοβ ή τουλάχιστον να αναγγείλωσι αυτώ την υπό των Τούρκων κατάληψιν της διόδου. Μόλις τη πρωΐα της 4 του μηνός ο πρίγκιψ Δολγορούκοβ έμαθεν ότι οι Τούρκοι διήλθον ήδη την διόδον και ου μακράν απέχοντες οδεύουσι κατ' αυτού. Περί ώραν 1 μ.μ. οι Τούρκοι ενεφανίζοντο ήδη, απετέλουν δε τρία σώματα εκ πεντακισχιλίων ή εξακισχιλίων ανδρών πεζών και ιππέων...».

Δεν είναι γνωστό αν αυτοί οι Έλληνες στρατιώτες, οι οποίοι δεν είχαν μαζί τους κανένα Ρώσο αξιωματικό ή οπλίτη, συνάντησαν τους εχθρούς και αν είχαν πολεμήσει εναντίον τους. Από την εκδοχή αυτή θα πρέπει να αποκλείσουμε την εκεί παρουσία του Ιωάννη Μαυρομιχάλη, διότι όταν στις 3 Μαΐου έφθασε η πληροφορία της επιδρομής των Τουρκαλβανών στη Μεσσηνία, δεν προλάβαινε να

720. Το αναφέρει ο Σουλεϊμάν Πενάχ. Ν. Σ α ρ η, ό.π., σ. 204.

721. Λανθασμένα σημειώνεται από ορισμένους συγγραφείς ότι όλοι οι υπερασπιστές του πύργου σκοτώθηκαν. Αναφέρεται ότι οι Τουρκαλβανοί έβαλαν φωτιά στον πύργο, βγήκε ο Ιω. Μαυρομιχάλης με το γιό του και τους σκότωσαν. Κ. Σ ά θ α, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ό.π., σ. 502. Κατά άλλη εκδοχή μια βόμβα σκότωσε τους συντρόφους του και το Μαυρομιχάλη. Κ. Πα π α ρ η γ ό π ο υ λ ο υ, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, ό.π., σ. 197.

722. Κ. Α. Πα λ α ι ο λ ό γ ο υ, Ημερολόγιον αυτόγραφον του Ρώσου ναύαρχου Σάμουελ Γρένυκ κατά την εις Πελοπόννησον εκστρατείαν των Ρώσων τω 1769, Παρνασσός 3(1879)47.

πάει ο Μαυρομιχάλης στο Νησί, να συμπλακεί με τους εχθρούς επί τρεις ημέρες και μετά να φθάσουν αυτοί στη Μεθώνη στις 5 Μαΐου. Στις 3 Μαΐου ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης ήταν ήδη πολιορκημένος στο Νησί ή αιχμάλωτος. Επομένως η εκδοχή του Γκρέυγκ, αν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, δεν σχετίζεται με τις θέσεις που υπεράσπισαν οι αρχηγοί των Μανιατών. Δεν αποκλείεται ο Γκρέυγκ να μην ήταν πληροφορημένος ότι προ καιρού είχε αποσταλεί στρατιωτικό τμήμα για τη φρούρηση της διάβασης και έγραψε ότι η αποστολή έγινε την τελευταία στιγμή, όταν το έμαθε.

Τις πληροφορίες από τουρκικές πηγές περιλαμβάνει το βιβλίο του Σουλεϊμάν Πενάχ⁷²³, ο οποίος καταγόμενος από τη Γαστούνη, είχε πετύχει στην Κωνσταντινούπολη δημοσιο-υπαλληλική σταδιοδρομία και έλαβε πληροφορίες για τα Ορλωφικά τις οποίες παρουσίασε στο βιβλίο του. Αναφερόμενος στον Τουρκο-αλβανικό στρατό που αναχώρησε από την Τριπολιτσά γράφει τα ακόλουθα: «...ξεκίνησαν στόχον έχοντες την πλευρά της Μεθώνης. Κατά τη διαδρομή, σαν έφτασαν στο δερβέني μαρμαριού, φόβισαν πριν τη μάχη τους άπιστους που το εμπόδιζαν και επειδή δεν έμεινε τίποτε από το ρύπος των απίστων, ο στρατός του Ισλάμ το διάβηκε και προχώρησε προς τη μεριά της Μεθώνης. Και πρέπει να μείνει κρυφό ότι ο τρομερός αυτός στρατός ήταν έξι επτά χιλιάδες, (ενώ) οι άπιστοι που πολιορκούσαν το κάστρο ήταν χίλιοι Μοσχοβίτες και Μανιάτες και ληστές της Ρούμελης και από τα νησιά της Άσπρης Θάλασσας και από τους ρεαγιάδες του Μοριά, σύνολον τριάντα χιλιάδες επιτιθέμενοι, οι οποίοι μέρα και νύχτα με τριάντα έξι κανόνια και πυροβόλα το πίεζαν (το κάστρο)...».

Αφού πέρασε το κύριο σώμα των 5.000 - 6.000 Τουρκαλβανών για τη λύση της πολιορκίας της Μεθώνης, ακολούθησε μετά από λίγες ημέρες υπό την οδηγία του Μπεηζαδέ αγά από τη Λαμία εφοδιοπομπή την οποία συνόδευαν 2.000 στρατιώτες. Στην ίδια στενωπό είχε ανασυνταχθεί η ελληνική άμυνα. Η εφοδιοπομπή όμως των Τούρκων με τη συνοδεία της, όπως γράφει στη συνέχεια ο Σουλεϊμάν Πενάχ: «...μόλις έφθασε στο δερβέني του Μαρμαριού, φόβισε τους απίστους που το εμπόδιζαν και το διάβηκε...».

Στη διήγησή του ο Σουλεϊμάν Πενάχ⁷²⁴, αφού αναφέρεται στην αποχώρηση των Ρώσων από το Ναυαρίνο, προσθέτει αναλυτικότερα τα ακόλουθα για την κατάληψη του Νησιού, όπως έκανε και για τις άλλες Μεσσηνιακές πόλεις: «...κατά την άφιξή τους στο εν λόγω τσιφλίκι (του Νησιού) που ήταν ο τελικός τους σταθμός βρήκαν μερικούς Μανιάτες και διάφορους (άλλους) επαναστάτες να

723. Ν. Σ α ρ ή, Προεπαναστατική Ελλάδα και Οσμανικόν κράτος, Ηρόδοτος, Αθήναι 1993, σ. 201.

724. Ν. Σ α ρ ή, ό.π., σ. 204. Αν ο πύργος γκρεμίστηκε με λαγούμι δεν μπορεί η εκκαθάριση να έγινε αυτοστιγμεί αλλά μετά 2-3 ημέρες.

έχουν κλειστεί στους πύργους· και επειδή ήταν έτοιμοι για μάχη, ο στρατός του ισλάμ (τους) επιτέθηκε στ' ανοιχτά και δίνοντας μερικούς νεκρούς και τραυματίες καθάρισε αυτοστιγμεί τους απίστευτους που γκρέμιζαν τους πύργους με λαγούμια...». Θα μπορούσε τα αναφερόμενα από το Σουλεϊμάν Πενάχ να μας οδηγήσουν στην πλάνη ότι αφού αποχώρησαν οι Ρώσοι από το Ναυαρίνο ακολούθησε η εκστρατεία του Οσμάν μπέη κ.ά. κατά του Νησιού και ότι τότε έλαβε χώρα η σύγκρουση των Τουρκαλβανών με τους Μανιάτες του Ιωάννη Μαυρομιχάλη. Δεν θα πρέπει όμως ο αναγνώστης του Σουλεϊμάν Πενάχ να παρασυρθεί από το γεγονός ότι αναφέρει την άλωση των πύργων του Νησιού μετά την αποχώρηση των Ρώσων από το Ναυαρίνο, διότι ο Γάλλος πρόξενος στην Κορώνη Lemaire μας έδωσε πληροφορίες για τα γεγονότα του Νησιού και από το ημερολόγιό του καθορίζεται ως ημέρα της σύγκρουσης η 2/13 Μαΐου. Αλλά η αποχώρηση των Ρώσων από το Νεόκαστρο και η κατάληψή του από τους Τουρκαλβανούς έγινε στις 5/16 Μαΐου. Αν μετά την αποχώρηση των Ρώσων βάδισαν τα σώματα των Τουρκαλβανών να ανακτήσουν τη Μεσσηνία, δεν θα την είχε πληροφορηθεί ο πρόξενος, διότι την επομένη της αναχώρησης των Ρώσων από το Ναυαρίνο έφυγε και αυτός για τη Μάλτα.

Όταν ήρθε στην Πελοπόννησο ο Αλέξιος Ορλώφ η πολιορκία της Κορώνης λύθηκε και άρχισε να πολιορκείται η Μεθώνη. Δεν αποκλείεται τότε να διαφώνησε ο Γιωργάκης Μαυρομιχάλης με το Θεόδωρο Ορλώφ και αφού έφυγε από την Κορώνη, να πήγε στην Καλαμάτα. Εκεί, του έστειλε γράμμα ο Αλέξιος Ορλώφ⁷²⁵ στις 27 Απριλίου / 8 Μαΐου στο οποίο περιλαμβάνονται: «...Από το γράμμα σου καταλαβαίνω την προθυμία σου που έχεις να έλθεις να με ανταμώσης και διά τούτο σε ευχαριστώ. Πλην τώρα ο καιρός δεν είναι διά ζερεμόνιες (τσιριμόνιες, πείσματα) μόνον, αλλά και να κάμνωμεν δουλειάν. Όθεν απόμεινε αυτού και σύναζε όλους σου τους ανθρώπους οπού εσκορπίστηκαν εις την Μάνην και κάμνε την αναγκαία κυβέρνησιν διά να εναντιωθείτε εις τους Αγαρινούς οπού αδικούν τους χριστιανούς...». ο Αλέξιος προσθέτει στο γράμμα του ότι πηγαίνει στην Καλαμάτα ο Παναγιώτης Μπενάκης να τον συναντήσει, πιθανώς για να ασκήσει την επιρροή του και λύσει τις διαφωνίες που είχαν προκύψει. Στην ίδια επιστολή τού γράφει να χαιρετίσει εκ μέρους του όλους τους καπεταναίους και ονομάζει τον (Αθανάσιο) Κουμουνδούρο, τον (Τζανετάκη) Κουτούφαρη, τον (Μιχαλάκη) Τρουπάκη και τα παιδιά του. Επομένως όλοι οι σημαντικοί καπετάνιοι της Μάνης βρίσκονταν κοντά στο Γιωργάκη Μαυρομιχάλη στην Καλαμάτα. Το γεγονός ότι δεν αναφέρει το όνομα του Ιωάννη Μαυρομιχάλη επιδέχεται πολλές ερμηνείες, μια

725. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, ό.π., Πελοποννησιακά 1(1956)64 και 66. Οι επιστολές είναι από 8 και 12 Μαΐου (νέο ημερολόγιο).

των οποίων είναι ότι τότε δεν ήταν κοντά στον αδελφό του, αλλά στο Δερβένι του Μακρυπλαγίου. Οι Μανιάτες που είχαν απομείνει στη Μεθώνη για την πολιορκία της θα πρέπει να ήταν από αυτούς που είχε στρατολογήσει ο Μπενάκης και να μην ήταν τα οργανωμένα τμήματα που είχαν οι καπετάνιοι της Μάνης. Το τμήμα του κάθε καπετάνιου το αποτελούσαν συγγενείς, γείτονες, φίλοι και ενεργούσαν σαν σύνολο κάτω από τις οδηγίες του αρχηγού. Το τμήμα του Μπενάκη, αποτέλεσμα ευκαιριακής στρατολογίας, ίσως δεν είχε συνοχή, ιδιαίτερα αν ήταν ανακατεμένοι Μανιάτες, Πελοποννήσιοι ορεινοί και καμπίσοι, Επτανήσιοι, Ρουμελιώτες, Σφακιανοί κλπ. Ίσως ήταν κι αυτός ένας παράγοντας που συνετέλεσε στη διάλυσή του με τόση ευκολία.

Σε μια επόμενη επιστολή την οποία ο Αλέξιος Ορλώφ του έγραψε την 1 / 12 Μαΐου την έστειλε στο Νησί ή «όπου αλλού». Πιθανολογείται ότι ο Παναγιώτης Μπενάκης τον έπεισε να εγκαταλείψει την Καλαμάτα, ώστε να είναι ακοθόριστη η θέση στην οποία θα πήγαινε. Πάντως φαίνεται ότι θα επέβαλε την τάξη στην περιοχή του Νησιού, όπου οι στρατιώτες ήταν σκορπισμένοι στα γύρω για την εξεύρεση τροφών και γι' αυτό ο Αλέξιος Ορλώφ τον διαβεβαίωσε παραπειστικά ότι σε λίγες ημέρες θα έφθαναν τα ρωσικά καράβια φέρνοντας όλα τα αναγκαία εφόδια για τους χριστιανούς.

Ο Σ. Β. Κουγέας⁷²⁶ επικαλείται μια αξιόλογη μαρτυρία: «...Ο περίφημος Γάλλος διπλωμάτης και περιηγητής Choiseul-Gouffier επισκεφθείς τον Ιούλιο του 1776 την Κορώνη και ενδιαφερθείς δια τα προ εξαετίας εκεί διαδραματισθέντα Ορλωφικά και περί της ενεργού εις αυτά συμμετοχής των Μανιατών, ηθέλησε να υπάγη εις Μάνη, όπου παρά το Ταίναρον συναντήσας τον ήρωα του Νησιού γράφει: "Εκεί υπάρχει ακόμη, και τον είδα, ένας από τους συμπολεμήσαντας με τους Ρώσους Μανιάτας καπετάνιους, όστις, εγκλεισθείς εις ένα πύργον με 40 άνδρας, επολιορκήθη από εξακισχιλίους Τούρκους και ανθίστατο επί πολλάς ημέρας, και όταν οι πολιορκηταί επιρπόλησαν το καταφύγιόν του, είδαν να εβγαίνουν αιμόφυρτοι και καταπληγωμένοι, δύο άνδρες, ένας γέρος και ο υιός του"».

Ο Castellan⁷²⁷, που επισκέφθηκε την Πελοπόννησον το 1796, μας μεταφέρει την αφήγηση ενός γέροντα, ο οποίος του είπε: «...Εν τω μεταξύ σώμα εκ 5.000 Τούρκων ή Αλβανών υπό τας διαταγάς του Αλή-Ισμάν-Μπέη (Χατζή Οσμάν μπέη) εισέβαλεν εις το Νησί, εληλλάτησε την πόλιν, ήτις ήτο αφρούρητος, και παρέδωκεν αυτήν εις τας φλόγας. Εκεί τότε άρχισεν η συμφορά μας. Ο αδελφός ενός περιφήμου καπετάνιου Μανιάτη Μαυρομιχάλη⁷²⁸ συνελήφθη αιχμάλωτος, τα δε βασα-

726. Σ. Β. Κουγέας, ό.π., Πελοποννησιακά 1(1956)81.

727. Σ. Β. Κουγέας, ό.π., σ. 74.

728. Αιχμάλωτο συνέλαβαν οι Τουρκαλβανοί τον Ιωάννη Μαυρομιχάλη, που ήταν αδελφός του αρχηγού των Μανιατών Γεωργάκη Μαυρομιχάλη.

νιστήρια και η επικείμενη φρικτή θανάτωσις ελύγισαν την αντίστασίν του. Διά να γλυτώση από το παλούκωμα δεν εδίστασε να υποσχεθή εις τους Τούρκους ότι θα ασκήση όλην αυτού την επιρροήν πλησίον των συμπατριωτών του διά να τους υποχρεώση να καταθέσουν τα όπλα και να αποσυρθούν εις τα βουνά των. Οι Μανιάτες, οι οποίοι φαίνεται δεν έλαβαν μέρος εις την επανάστασιν, παρά με την ελπίδα της λαφυραγωγίας, πράγματι απεσύρθησαν».

Από άλλη πηγή, τα απομνημονεύματα του Π. Παπατσώνη⁷²⁹, έχουμε πληροφορίες για τα αμυντικά έργα των φρουρών του Δερβενίου, που προέρχονται από διήγηση των παλαιότερων: «...Και διά να εμποδίσουν προς ώρας τους Τούρκους έφραξαν τον δρόμον τών εν Μεσσηνία Δερβενίων με δένδρα μεγάλα, όπως λάβουν καιρόν οι Χριστιανοί να καταφύγουν εις τα όρη και εις την Μάνην...». Δηλαδή σκοπός της φρουράς του Δερβενίου φαίνεται ότι ήταν η επιβράδυνση της πορείας του εχθρού και όχι ο αποκλεισμός της διάβασης.

Ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης⁷³⁰, που αιχμαλωτίστηκε στο Νησί, έμεινε φυλακισμένος στο Ναύπλιο και ελευθερώθηκε μετά τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊνάρτζή (1774). Ο γιός του Γεώργιος, που τον συνόδευε, οδηγήθηκε σκλάβος στην Κωνσταντινούπολη, εξισλαμίστηκε και σταδιοδρόμησε στο τουρκικό ναυτικό και είναι ο γνωστός Σουκιούρμπεης⁷³¹, ο οποίος προώθησε τον Πετρόμπεη στο αξίωμα του μπέη της Μάνης.

Μετά από 60 περίπου χρόνια, το 1829, όταν ο Bory de Saint Vincent⁷³², της Γαλλικής Επιστημονικής Αποστολής, ξεκίνησε από το Πεταλίδι να πάει στην Καλαμάτα, στο δρόμο τού έδειξαν έναν πύργο και του είπαν, ότι στον προηγούμενο πόλεμο είχε πολεμήσει εκεί ο πατέρας του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη. Το τελευταίο δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Μετά από όσα αναφέρθηκαν δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ότι στην περιοχή του Νησιού πολέμησε ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης, ίσως και άλλοι Μανιάτες καπετάνιοι. Η αναφορά στο όνομα του πατέρα του Πετρόμπεη είναι θέμα άγνοιας, αν όχι σκόπιμης παραποίησης, όπως και η πληροφορία ότι ο Πετρόμπεης ήταν παρών στις μάχες που δόθηκαν στα Ορλωφικά, διότι τότε ήταν πολύ μικρός αφού είχε γεννηθεί το 1765.

Πολύ όψιμη, από το 1846, είναι και η περιγραφή ανάλογης μάχης στον πύργο των Μύλων της Μαντίνειας⁷³³, στον αναφερόμενο κατά παραποίηση ως Μυ-

729. Π. α. ν. Παπατσώνη, Απομνημονεύματα, Αθήνα 1960, σ. 29.

730. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 1(1956)80-1.

731. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 81.

732. Bory de Saint Vincent, Expedition Scientifique de Morea, Section Sciences Physique, Paris 1832, τόμ. 1, σ. 338. Δεν επρόκειτο για τον Πιέρο, τον πατέρα του Πετρόμπεη, αλλά για τον Ιωάννη Μαυρομιχάλη, θείο του Πιέρου.

733. Ο σωζόμενος πύργος των Μύλων είναι κτίσμα των χρόνων του Ιμπραήμ. Ο προγε-

λίπυργο. Αναφέρθηκε ότι εκεί αγωνίστηκε ο Ιωάννης Γεωργ. Μαυρομιχάλης⁷³⁴ (άγνωστος από άλλες πηγές) και ο αδελφός του Πιέρος Γεωργ. Μαυρομιχάλης, πατέρας του Πετρόμπη, περίπου όπως και ο θείος τους Ιωάννης Μαυρομιχάλης στο Νησί. Αυτή η εκδοχή για σημαντική μάχη στους Μύλους της Μαντίνειας μπορεί να τεθεί υπό αμφισβήτηση και να θεωρηθεί σαν μια από τις πολλές εστίες αντίστασης της επαρχίας Σταυροπηγίου, που προβλήθηκαν στην Τουρκαλβανική εισβολή στη Μάνη. Οι Μαυρομιχαλαίοι δεν ήθελαν να αναφέρονται στον Ιωάννη Μαυρομιχάλη και το γιό του Γεώργιο ο οποίος ήταν ο Σουκιούρμπεης, που έκανε τον Πετρούνη μπέη της Μάνης⁷³⁵.

Η ήττα στη Μεθώνη

Οι Αλβανοί και οι Τούρκοι, αφού πέρασαν το Δερβένι ή Μαρμάρι, συγκρούστηκαν με τον Ιωάννη Μαυρομιχάλη στο Νησί, προχώρησαν στην Κορώνη, πήραν τη φρουρά της και έφθασαν μαζί στη Μεθώνη. Οι Τουρκαλβανοί υπό το Χατζή Οσμάν μπέη, διέθεταν πολλαπλάσια δύναμη από τους πολιορκητές Ρώσους και Έλληνες μαζί⁷³⁶. Διαιρέθηκαν σε τρία σώματα: Το ένα θα προσέβαλε το κυρίως ρωσικό σώμα του οποίου η αποστολή ήταν να αποκρούσει τους επερχόμενους εχθρούς. Το δεύτερο εχθρικό σώμα στράφηκε προς τα περίχωρα της Μεθώνης και το τρίτο, που το αποτελούσαν κυρίως ιππείς, είχε σκοπό να ανοίξει τη δίοδο προς το κάστρο, για να μπορέσουν να βγουν οι πολιορκημένοι.

Ο πρίγκιπας Δολγορούκωφ⁷³⁷, ο οποίος ήταν ο αρχηγός της πολιορκίας της Μεθώνης, παρέταξε το στρατό του κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να αντισταθεί στους επερχόμενους εχθρούς, να εμποδίσει την έξοδο των Τούρκων του κάστρου και να διατηρήσει ανοικτό το δρόμο προς το Νεόκαστρο, για να μπορεί να υποχωρήσει σε περίπτωση ανάγκης. Είχε τοποθετήσει προ των ρωσικών θέσεων, δηλαδή στο πιο επικίνδυνο σημείο, ένα σώμα από Έλληνες, οι οποίοι θα έπρεπε να αντιμετωπίσουν όλο το βάρος των εχθρικών επιθέσεων, να συγκρατήσουν τον εχθρόν προ των Ρωσικών γραμμών ή να πέσουν μέχρις ενός.

νέστερος πύργος, που καταστράφηκε από τον Ιμπραήμ το 1825, ήταν χτισμένος 100 μέτρα νοτιότερα, όπως φαίνεται και σε σχέδιο του περιηγητή W. Gell από το 1805. Γι' αυτό άλλωστε δεν έχει ίχνη από σφαίρες ή φωτιά, διότι στα επόμενα χρόνια δεν έγινε εκεί καμιά ένοπλη σύγκρουση. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Ο Γέρο-Παναγιωτάκης Καπετανάκης, η ζωή του, ο τόπος του και η διαθήκη του, Λακωνικά Σπουδαί 8(1986)396.

734. Ίσως σκόπιμα αναφέρθηκε η ύπαρξη του άγνωστου Ιω. Γ. Μαυρομιχάλη, για να γίνει σύγχυση με το θείο του Ιωάννη Μαυρομιχάλη, την ύπαρξη του οποίου προσπάθησαν να αποκρύψουν οι συγγενείς του.

735. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, ό.π., Πελοποννησιακά 1(1956)81 κ.ε.

736. Τ. Γ ρ ι τ σ ό π ο υ λ ο υ, ό.π., σ. 106.

737. Π. Μ. Κ ο ν τ ο γ ι ά ν ν η, ό.π., σ. 185-6.

Να σημειωθεί ότι οι Ρώσοι όριζαν τις πιο δύσκολες αποστολές για τους Έλληνες. Στην πολιορκία της Μεθώνης⁷³⁸ τους ανέθεσαν τη φύλαξη της οδού προς το κάστρο και ίσως άλλους τους τοποθέτησαν σε προκεχωρημένες θέσεις. Οι Έλληνες δεν ήταν εξοικειωμένοι στον πόλεμο των τακτικών στρατευμάτων, ούτε μπορούσε να είναι επαρκής η εκπαίδευση που τους έκαναν οι Ρώσοι στις λίγες ημέρες της πολιορκίας της Μεθώνης. Το αποτέλεσμα ήταν ότι, όταν στις 5/16 Μαΐου άρχισε η επίθεση των πολλαπλάσιων Τουρκαλβανών, οι Έλληνες που είχαν τοποθετηθεί μπροστά από το κύριο ρωσικό σώμα διαλύθηκαν και τράπηκαν σε φυγή. Θεωρείται ότι αυτοί με τη φυγή τους έγιναν οι υπεύθυνοι για την ολοσχερή ήττα.

Σημασία έχει το γεγονός ότι μεταξύ των Μανιατών μαχητών της Μεθώνης δεν υπήρχε κανείς από τους γνωστούς καπετάνιους της Μάνης, όπως ο Γιωργάκης Μαυρομιχάλης ή κάποιος άλλος της οικογένειάς του, ο Αθανάσιος Κουμουνδούρος, ο Τζανετάκης Κουτούφαρης, ο Μιχαλάκης Τρουπάκης, οι οποίοι βρίσκονταν προηγουμένως ή στο Νησί ή την Καλαμάτα. Στη Μεθώνη η συμμετοχή των Μανιατών ήταν περιορισμένη. Από τους Έλληνες ο Αλέξιος Ορλώφ⁷³⁹ είχε σχηματίσει πέντε τάγματα και μόνο το ένα από αυτά ήταν με Μανιάτες, πιθανώς εκείνους που είχε συγκεντρώσει ο Παναγιώτης Μπενάκης

Αναφέρεται ότι ο Θεόδωρος Ορλώφ⁷⁴⁰ με διακόσιους Ρώσους και με έναν αριθμό Μανιατών και Μεσσηνίων που φύλαγαν την είσοδο του φρουρίου, δέχθηκαν από έξω την επίθεση των Τουρκαλβανών ιππέων⁷⁴¹, χτυπήθηκαν και από τους πολιορκημένους και τελικά ηττήθηκαν. Φαίνεται ότι ο Θεόδωρος Ορλώφ μέχρι εκείνη τη στιγμή δεν θα είχε φύγει με το Γκρέυγκ για να συναντήσουν τον Έλφιστων.

Στη μάχη που δόθηκε στη Μεθώνη οι Ρώσοι μετά από έξι ώρες έχασαν τους μισούς στρατιώτες τους. Αναγκάστηκαν να αποχωρήσουν και να εγκαταλείψουν τα πυροβόλα τους, τα οποία αργότερα οι Τούρκοι έδειχναν ως τρόπαια στους επισκέπτες. Οι διακόσιοι Ρώσοι στρατιώτες που απέμειναν υποχώρησαν προς το Ναυαρίνο⁷⁴² σε κακή κατάσταση.

738. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 189. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 186.

739. Κ. Α. Παλαιολόγου, Ρωσικά περί Ελλάδος έγγραφα, Παρνασσός 6(1883)228.: «...βεβαιούται ωσαύτως ότι ο κόμης Αλέξιος Ορλόβ εξώπλισε πέντε τάγματα τακτικού στρατού, εν εκ Κεφαλληνών, εν εκ Ζακυνθίων, εν εκ Αλβανών, εν εκ Σπαρτιατών και εν εκ των λοιπών Πελοποννησίων...». Το χρονικό διάστημα για εκγύμναση τακτικών ταγμάτων ήταν ανεπαρκές και υπήρχε και αδυναμία κατανόησης των εντολών στη ρωσική γλώσσα.

740. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 110.

741. Οι Μανιάτες δεν ήταν εξοικειωμένοι με τον πόλεμο εναντίον ιππέων και θεωρούνταν ευπαθείς στην αντιμετώπισή τους. Δεν είναι γνωστό αν εκτός από τον αποκλεισμό του κάστρου ήταν Μανιάτες και σε άλλα σημεία των μετώπων.

742. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 186-7.

Από το Σουλεϊμάν Πενάχ⁷⁴³ πληροφορούμεθα ότι το κάστρο της Μεθώνης πολιορκήθηκε από χίλιους Ρώσους, Μανιάτες και άλλους Έλληνες από ξηρά και θάλασσα με πολιορκητικές μηχανές και 36 κανόνια. Για μερικά μερόνυχτα πιεζόταν η φρουρά και όταν ήταν να καταληφθεί το κάστρο, έφθασαν οι στρατιώτες του Ισλάμ. Αρχηγοί του τουρκικού στρατού, που ανερχόταν σε έξι-επτά χιλιάδες, ήταν ο Χατζή Οσμάν μπέης ο Λαρισαίος, ο Αρχιθυρωρός της Υψηλής Πύλης Ισμαήλ αγάς και ο Χατζή Αλή από τα Φάρσαλα. Όταν έφθασε στη Μεθώνη ο τουρκικός στρατός αμέσως έκανε πέντε επιθέσεις την ίδια ημέρα και οι χριστιανοί δεν μπόρεσαν να κρατήσουν τις θέσεις τους. Οι πολιορκημένοι έκαναν έξοδο και επιτέθηκαν στα κανονοστάσια και τις πολεμικές μηχανές και τα κυριεύσαν αμέσως. Ήταν παρών και ο στόλος των Ρώσων, ο οποίος τους βοηθούσε, αλλά έγινε ηρωϊκή μάχη και από τους χίλιους Μοσχοβίτες δεν έμεινε ούτε ένας. Από τους άλλους χριστιανούς σκοτώθηκαν αναρίθμητοι και οι υπόλοιποι πέταξαν τα σπαθιά και έφυγαν.

Οι διηγήσεις που άκουσε ο Castellán⁷⁴⁴ αναφέρονται στα αίτια της ήττας: «... το στράτευμά μας, διωγμένο από τα πυρά της πόλεως αυτής, και κάτω από την πίεση των επιθέσεων της πολυάριθμης στρατιωτικής βοήθειας (εννοεί τους Τουρκαλβανούς), δεν μπόρεσε να συνεχίση την πολιορκία και εγκατέλειψε τα χαρακώματά του. Η κυριότερη αιτία αυτών των συμφορών ήταν η έλλειψη ομόνοιας ανάμεσα στους συμμάχους· κατά τη διάρκεια της πολιορκίας αυτής της τελευταίας θέσεως, η αμοιβαία δυσαρέσκεια ξέσπασε σφοδρή. Κατηγορούσαμε τους Ρώσους, ότι ήθελαν να μας θυσιάσουν⁷⁴⁵ για να καλυφθούν οι ίδιοι από τον κίνδυνο και ότι μας έμπλεξαν απερίσκεπτα σε μια υπόθεση για την επιτυχία της οποίας δεν μας είχαν προσφέρει τη συμφωνημένη βοήθεια. Από τις κατηγορίες φθάσαμε στην ανοιχτή ρήξη και χωρίσαμε. Οι Ρώσοι αποτραβήχτηκαν στο Ναυαρίνο και ο στρατός μας στο νησί της Σφακτηρίας...».

Για την πολιορκία της Μεθώνης ο Γάλλος πρόξενος στην Κορώνη Lemaire⁷⁴⁶ προέβλεψε: «...Δεν πρέπει να υπολογίζουμε καθόλου στις πολλές χιλιάδες των Ελλήνων και Μανιατών γι' αυτό και η έκβαση [της πολιορκίας] είναι τουλάχιστον το ίδιο αμφίβολη μ' αυτήν της Κορώνης...».

Ο Χασάν μπέης της Μονεμβασίας είπε το 1805 στο Leake⁷⁴⁷ ότι στην επιχείρηση του Δολγορούκωφ που απέτυχε κατά την πολιορκία της Μεθώνης, η ήττα αποδίδεται στην άτακτη και άνανδρη συμπεριφορά των Μανιατών.

743. Ν. Σ α ρ ρ ή, ό.π., σσ. 194, 201, 203.

744. Χ α ρ. Β ε λ ι σ σ α ρ ί ο υ, ό.π., σ. 324.

745. Είχε γίνει αντιληπτή από όλους η πρόθεση των Ρώσων να τοποθετούν τους Έλληνες σε επικίνδυνες θέσεις. Αλλά οι άτακτοι όταν δεν υπάρχει ελπίδα νίκης και λαφυραγωγίας εγκαταλείπουν τη θέση τους.

746. Γ. Β. Ν ι κ ο λ ά ο υ, ό.π., Μεσσηνιακά Χρονικά 3(2007)207.

747. W. M. L e a k e, Tranel in the Morea, Vol. 1, σ. 208.

Εκείνο που δεν κατανόησαν οι Ορλώφ ήταν ο τρόπος με τον οποίο μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τους Μανιάτες, που ήταν ανεκπαίδευτοι και αποτελούσαν άτακτα σώματα. Οι Στεφανόπολι⁷⁴⁸, που επισκέφθηκαν τη Μάνη το 1797, κατάλαβαν ότι για να χρησιμοποιηθούν οι Μανιάτες έπρεπε να ενταχθούν σε μισθοφορικά ελαφρά τάγματα. Στο Ναπολέοντα ανέφεραν: «...οι Μανιάτες προχωρούν προς τον εχθρό, πιάνουν θέσεις και τον περιμένουν. Όταν βλέπουν ότι είναι έτοιμοι να υποκύψουν, υποχωρούν και σκορπίζονται πάνω στα βουνά. Δεν παύουν να τον παρενοχλούν, ιδίως τη νύχτα, να τον λιανίζουν και να τον αναγκάζουν να υποχωρήσει με σημαντικές απώλειες...».

Η αποχώρηση των Ρώσων από το Ναυαρίνο

Οι Ρώσοι στρατιώτες από τη Μεθώνη συμπύχθηκαν στο Ναυαρίνο, αλλά και εκεί δεν είχαν περιθώριο παραμονής, αφού αριθμητικά δεν ήταν επαρκείς οι δυνάμεις τους για την άμυνα του φρουρίου. Εν τω μεταξύ, όπως αναφέρεται, ο Θεόδωρος Ορλώφ⁷⁴⁹ και ο Σπυριδών είχαν φύγει για να βοηθήσουν τον Έλφιστων στην καταδίωξη του τουρκικού στόλου. Συνοδευόμενος όμως από μικρό αριθμό ανδρών, είχε έρθει στο Ναυαρίνο ο Αντώνιος Ψαρός⁷⁵⁰ από το Μυστρά όπου ήταν, τον οποίον αναγκάστηκε να εγκαταλείψει στη διάθεση των εχθρών.

Στο Ναυαρίνο⁷⁵¹ είχαν συγκεντρωθεί επίσης και όλες οι ηγετικές μορφές των Ελλήνων που είχαν ακολουθήσει την επανάσταση. Όλοι αυτοί δεν είχαν τη δυνατότητα να επιστρέψουν στον τόπο τους. Βρέθηκαν εκεί οι επίσκοποι Μεθώνης, Κορώνης, Μονεμβασίας-Καλαμάτας και Πατρών, ο Παν. Μπενάκης⁷⁵², ο Παπάζωλης, ο Αντ. Ψαρός κ.ά. Όταν κατανόησαν ότι ο Αλέξιος αποφάσισε να αποχωρήσει από το φρούριο, προσπάθησαν να τον μεταπείσουν, επικαλούμενοι το ότι

748. Δ. και Ν. Στεφανόπολι, Ταξίδι, ό.π., σ. 278.

749. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 189. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 503.

750. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 190.

751. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ό.π., σ. 503. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 189-90.

752. Για τον Παν. Μπενάκη αναφέρεται από τον Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 418: «Ο δε Μπενάκης μετέβη μετά την αποχώρησιν των Ρώσων εις Κύθηρα, ένθα αφήκε την οικογένειάν του, μετά ταύτα δε εις Νάξον, ένθα και διέμενε κατά την ρωσικήν κατοχήν. Μετά την ειρήνην του Καϊναρτζή ο Αλέξιος παρέλαβεν αυτόν μεθ' εαυτού. Ο Μπενάκης εσκόπει να μεταβή εις Ρωσίαν, ίνα εμφανισθή εις την αυτοκράτειραν, αλλ' απέθανεν εν Λιβόρνω». Οι πληροφορίες του Κ. Σάθα, ό.π., σ. 504, συμπληρώνουν: «...Μανθάνοντας τον θάνατον του πατρός του ο υιός του Λιμπεράκης επήρε την μητέρα του και την έφερε εις τας Κιτριάς, όπου ήτον ο καπετάν Τσανετάκης Κουτήφαρης πριν γένη μπέης. Και εστάθη η μητέρα του έως εξώσθη από το μπειλίκι (1779) και φεύγοντας ο Τσανέμπεις ήλθεν η Μπενάκαινα εις την Καλαμάταν...».

μια νίκη του στόλου θα μπορούσε να ανατρέψει την κατάσταση, αλλά οι προτροπές έμειναν χωρίς αποτέλεσμα.

Όσοι από τους Έλληνες δεν μπόρεσαν να επιβιβαστούν στα πλοία αντιμετώπισαν δραματικές περιπέτειες. Αναφέρεται⁷⁵³: «...Επειδή εφημίσθη, ότι οι νικηταί επροχώρουν και κατά της Πύλου, ο Αλέξιος Ορλώφ διέταξεν ίνα κλεισθώσιν αι πύλαι του φρουρίου, εντός του οποίου δεν ηθέλησε να παραλάβη και τους πανταχόθεν προσφευγόντας Έλληνες, οίτινες σπαραξικαρδίως εβόουν υπό τους προμαχώνας, “Μας υποσχέθητε την ελευθερίαν... Άσυλον μόνον τώρα σας ζητούμεν”. Οι σκληροτράχηλοι Ρώσοι ουδόλως καμφθέντες εκ των γοερών φωνών και κλαυθμών των γυναικοπαίδων δεν ηθέλησαν να ανοίξωσι τας πύλας. Όταν δε μετ’ ολίγον πραγματικών εφάνησαν ερχόμενοι οι Τούρκοι, τα δυστυχή ταύτα θύματα ώρμησαν προς την θάλασσαν και ατάκτως ερρίφθησαν εις παρατυχόντα πλοιάρια. Τινά εκ τούτων εκ της συσσωρεύσεως ανετράπησαν, και οι επιβαίνοντες επνίγησαν. Τέσσαρες έως πέντε χιλιάδες Ελλήνων κατώρθωσαν να μεταβώσι επί της ξερονήσου Σφακτηρίας, και εντεύθεν πεινώντες και διψώντες εθεώρουν τα πτώματα των γυναικών και τέκνων αυτών συρόμενα υπό των κυμάτων...».

Έξω από τα τείχη έφθασαν οι Τούρκοι οι οποίοι από τις ετοιμασίες τους φάνηκε ότι ετοιμάζονταν για κατάληψη του φρουρίου με έφοδο. Τους πρόλαβε όμως η αποχώρηση των Ρώσων. Ο Αλέξιος⁷⁵⁴ φοβήθηκε και έδωσε διαταγή να επιβιβαστούν τα πληρώματα στα πλοία, να πάρουν τους τραυματίες και τα εφόδια που είχαν εκεί και μαζί επιβιβάστηκαν και οι προαναφερθέντες επίσκοποι και λαϊκοί όπως και μερικές ακόμη εκατοντάδες Έλληνες.

Όσοι έφευγαν με τα πλοία τη νύχτα έγιναν μάρτυρες φρικτών σκηνών. Περιγράφεται⁷⁵⁵ ότι: «...εκαίοντο τα χωριά, το εν μετά το άλλο, ηκούοντο δε ολολυγμοί γυναικών και κραυγαί ανθρώπων ημιθανών, διωκομένων υπό των Τούρκων. Οι ζητούντες να σωθώσι διά της φυγής κατεδιώκοντο και συλλαμβανόμενοι εσφάζοντο προς εμπαιγμόν προ των παρερχομένων ρωσικών πλοίων...».

Οι Ρώσοι⁷⁵⁶, όσους Τούρκους, άνδρες και γυναίκες, είχαν αιχμαλωτίσει, τους έκλεισαν σε διπλανές οικοδομές από την πυριτιδαποθήκη και φεύγοντας την ανατινάξαν, συμπαρασύροντας στο θάνατο τους αιχμαλώτους. Η φωτιά επεκτάθηκε και άρχισε να καίγεται το Ναυαρίνο.

Ο Αλέξιος Ορλώφ εγκατέλειψε το Ναυαρίνο πριν να δεχθεί τα πρώτα πυρά των Τούρκων. Με αναφορά του ενημέρωσε την Αικατερίνη και αυτή του έστειλε γράμμα με τα παρακάτω λόγια⁷⁵⁷, που ακούγονται σαν απόηχος των τουρκα-

753. Κ. Σάθρα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ό.π., σ. 502.

754. Κ. Σάθρα, ό.π., σ. 503.

755. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 192.

756. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 190-1.

757. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 122.

λαβανικών σφαγών, των εμπρησμών και της πώλησης των Ελλήνων στα σκλαβοπάζαρα: «...Οι Έλληνες της Πελοποννήσου... δεν ήθελον να τύχουν της εκ του ζυγού ανεξαρτησίας, ένεκα της ίδιας αυτών δειλίας, απιστίας και απάτης, λίαν σωστώσ και ορθώς επράξατε εγκαταλιπόντες αυτούς τη ίδια αυτών τύχη, στρέψαντες τας θαλασσίας υμών δυνάμεις κατά της διά θαλάσσης προσβολής των εχθρών...». Στο μέλλον, κάθε φορά που οι Ρώσοι είχαν πόλεμο με τους Τούρκους, δεν παρέλειπαν να ζητούν τον ξεσηκωμό των δειλών, απίστων και απατεώνων Ελλήνων της Πελοποννήσου για να δημιουργήσουν μέτωπο αντιπερισπασμού. Παρότι, λοιπόν, γνώριζαν το ποιόν των Ελλήνων, εν τούτοις σκορπούσαν τις απατηλές υποσχέσεις τους χωρίς φειδώ και συστολή.

Από το Γάλλο πρόξενο Lemaire⁷⁵⁸, έχουμε πληροφορίες που είδε με τα μάτια του: «...Οι Έλληνες των χωριών που βρίσκονται περιμετρικά γύρω από το Ναυαρίνο, σε απόσταση δέκα λευγών και μέχρις αυτά της Αρκαδίας, μαθαίνοντας ότι τα τουρκικά στρατεύματα που έκαψαν το Νησί συνέχιζαν την προέλασή τους, εγκατέλειψαν τα σπίτια τους και τις περιουσίες τους για να σώσουν τη ζωή τους, τις γυναίκες τους και τα παιδιά τους από την προστασία των Ρώσων. Αυτό το πλήθος των ανθρώπων θα χαθεί από την πείνα γιατί οι Τούρκοι είναι τώρα κυρίαρχοι της υπαίθρου και γιατί δεν μπορεί κανείς να βρει πουθενά τρόφιμα. Οι Ρώσοι δεν έχουν αρκετά για να τους δώσουν...».

Πως εμφανίζεται η συμμετοχή των Μανιατών

Θα προσπαθήσουμε να παρακολουθήσουμε, άλλοτε με αναφορές και άλλοτε με ενδείξεις, τα έργα των Μανιατών στα Ορλωφικά. Ο Θεόδωρος Ορλώφ στις 15/26 Φεβρουαρίου, θαλασσοπορώντας από τη Μάλτα προς το Οίτυλο, απευθύνθηκε στον αρχηγό του τόπου καπετάν Γιωργάκη Μαυρομιχάλη, στον οποίο έδωσε οδηγίες για τις επαναστατικές κινήσεις και του ζήτησε να του στείλει έναν πιλότο για να οδηγήσει τα πλοία με ασφάλεια στον όρμο του Οιτύλου⁷⁵⁹. Η απόβαση έγινε στις 17/28 Φεβρουαρίου.

Στο Οίτυλο σχηματίστηκαν δύο Σπαρτιατικές Λεγεώνες, η Ανατολική και η Δυτική. Ο πυρήνας της Ανατολικής εγκαταστάθηκε στην περιοχή του Πασσαβά, διότι προφανώς το κάστρο του τόπου θα ήταν εγκαταλειμμένο. Στις 20 Φεβρουαρίου / 3 Μαρτίου στην ανατολική Μάνη αναφέρεται ο Δημητράκης και ο Γρηγοράκης που ηγούνταν των επαναστατικών κινήσεων. Ο Σ. Β. Κουγέας⁷⁶⁰ θεώρησε ότι Δημητράκης είναι ο τοπικός καπετάνιος Δημητράκης Γρηγοράκης, ο

758. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσσηνιακά Χρονικά 3(2007)209.

759. Σ. Β. Κουγέας, ό.π., Πελοποννησιακά 1(1956)59-60.

760. Σ. Β. Κουγέας, ό.π., σ. 63.

οποίος ήταν ο πατέρας του Τζανήμπεη. Η άποψή του είναι λανθασμένη, διότι ο πατέρας του Τζανήμπεη Γρηγοράκη, λεγόταν μεν Δημητράκης, αλλά το 1765 δεν ζούσε και η χήρα καπετάνισσα με τα παιδιά της εμπορευόταν βελανίδια. Ακόμη διότι τον είχε αντικαταστήσει ο γιός του Γεωργάκης στην τοπική καπετανία. Αν υποθέσει κανείς ότι είναι οι αδελφοί Δημητράκης-Καβαλιέρης και Γρηγόριος-Τσιγγούριος Γρηγοράκης, ανήκοντες στους Κουτσογρηγοριάνους, θα είναι η υπόθεσή του παρακινδυνευμένη, διότι οι δύο αδελφοί θα ήταν τότε σε πολύ νεαρή ηλικία για να αναδειχθούν σε ηγέτες⁷⁶¹.

Στη δυτική Μάνη φέρεται σαν αρχηγός των Μανιατών ο Γιωργάκης Μαυρομιχάλης και ακολουθούν ο Αθανάσιος Κουμουνδούρος, ο Τζαζετάκης Κουτούφαρης και ο Μιχαλάκης Τρουπάκης. Γίνεται ακόμη λόγος για τον αδελφό του καπετάν Γιωργάκη, τον Ιωάννη. Γιός του καπετάν Γιωργάκη αναφέρεται ο Πιέρος και άλλοι τους οποίους δεν κατονομάζουν οι ιστορικές πηγές. Γιός του Ιωάννη ήταν ο Μιχαλάκης, τον οποίο ο πρόξενος της Γαλλίας στην Κορώνη Lemaire τον χαρακτήρισε σαν τον πιο στενό φίλο των Γάλλων και ο Γεώργιος που αιχμαλωτίστηκε μαζί με τον πατέρα του στο Νησί.

Ακόμη αναφέρεται ένας ανιψιός του καπετάν Γιωργάκη, ο Στέφανος Μαυρομιχάλης ο οποίος είχε σταλεί να προϋπαντήσει τους Ορλώφ. Αδέλφια του Γεωργάκη Μαυρομιχάλη ήταν επίσης ο Πιέρος και ο Κωνσταντίνος γενάρχη των Βοϊδήδων, που δεν μνημονεύονται. Στη Ρωσία είχε καταφύγει ο Ξανθός Μαυρομιχάλης και στη Ζάκυνθο ο Παναγιώτης Μαυρομιχάλης⁷⁶², για τον οποίο αναφέρεται ότι στα Ορλωφικά διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο, είχε δε καλή κοινωνική θέση στο νησί και συνέστησε το Νίκο Τσάρα στον κόντε Ρώμα..

Ο Γάλλος πρόξενος στην Κορώνη Lemaire⁷⁶³ βλέποντας τις πολεμικές ετοιμασίες απευθύνθηκε στον Παναγιώτη Μπενάκη και στον Γιωργάκη Μαυρομιχάλη για να εκφράσει το φόβο του μήπως οι Γάλλοι έμποροι της Κορώνης διέτρεχαν τον κίνδυνο να λεηλατηθούν από τους Μανιάτες. Ο Παναγιώτης Μπενάκης τον καθησύχασε και ο Αθανάσιος Κουμουνδούρος στις 19 Φεβρουαρίου

761. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 62.

762. Ο Παναγιώτης Μαυρομιχάλης διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στα Ορλωφικά και στη συνέχεια κατέφυγε στη Ζάκυνθο, όπου καταξιώθηκε κοινωνικά και έζησε μέχρι το 1813. Στις 17 Μαρτίου 1807 έγραψε στον κόντε Διονύσιο Ρώμα που βρισκόταν στην Κέρκυρα και συνιστούσε τον Νίκο Τσάρα και τον καπετάν Αλεξανδρή Γερακαράκη: «...σας τους ρεκουμεντάρω (συνιστώ) ως ήμουνα και ο ίδιος. Ήρθαν διά υποθέσεις τους. Οπού θέλουν οι ίδιοι σας ειπούν. Δως τους χείρα βοήθειας και ερμηνείαν πως να φερθούν εις την ανάγκην τους, ως η καλοκαγαθία της ακολουθεί πάντοτε εις τους χρειαζομένους...». Εθνική Βιβλιοθήκη Ελλάδος, αρχείον χειρογράφων και ομοιοτύπων, αρχείον Ιω. Φιλήμονος, έγγρ. 6574. Είχε γιό Ιωάννη, πιθανώς εικονογράφο, αποκαλούμενο Παναγιωτόπουλο-Μαυρομιχάλη, ό.π., έγγρ. 6849. Λεωνίδα Ζώη, Λεξικόν Ιστορικών και Λαογραφικών Ζακύνθου, τόμ. Α', σ. 409.

763. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσηνιακά Χρονικά 3(2007)189 και 194.

/ 2 Μαρτίου με επιστολή του προσκάλεσε αυτόν και τους συμπατριώτες του να πάνε για ασφάλεια στη Μάνη. Η προσφορά αυτή δεν έγινε δεκτή, διότι οι Γάλλοι της Κορώνης επιβίβαστηκαν σε δύο πλοία και μπορούσαν να παρακολουθούν με ασφάλεια από κοντά τα γεγονότα και τα οικήματά τους.

Στις 20 Φεβρουαρίου / 3 Μαρτίου ο Θεόδωρος Ορλώφ σε επιστολή του προς τους καπετάνιους της Μάνης ζήτησε να ξεκινήσει τόσο ο Γιωργάκης Μαυρομιχάλης όσο και ο Αθανάσιος Κουμουνδούρος μαζί με όσους ακόμη καπετάνιους χρειάζονταν και να βαδίσουν προς την Καλαμάτα. Να συνεχίσουν μέχρι το Πεταλίδι, όπου θα συναντούσαν τον πρίγκιπα Δολγορούκωφ με πεντακόσιους Ρώσους στρατιώτες για να πάνε να πολιορκήσουν την Κορώνη⁷⁶⁴.

Στην εκστρατεία προς την Κορώνη φαίνεται ότι συμμετείχαν ο Γιωργάκης και ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης και τα παιδιά τους Πιέρος και Μιχαλάκης, όπως επίσης ο Αθανάσιος Κουμουνδούρος, πιθανώς δε και άλλοι καπεταναίοι. Στο Πεταλίδι ενώθηκαν με τον πρίγκιπα Δολγορούκωφ και τους πεντακόσιους στρατιώτες του και προχώρησαν στη Λογγά, το Καστέλλι και το Βουνάρι. Κατόπιν, όπως έγραψε ο Lemaire⁷⁶⁵, στις 25 Φεβρουαρίου / 8 Μαρτίου, ξεχώρησαν δύο χιλιάδες Μανιάτες (ο αριθμός φαίνεται υπερβολικός) τους οποίους έστειλαν στο Δερβέ-νι του Μακρυπλαγίου, μάλλον υπό την ηγεσία του Ιωάννη Μαυρομιχάλη, για να παρεμποδίσουν την κάθοδο των Τούρκων στα πολεμικά μέτωπα.

Στις 26 και 27 Φεβρουαρίου / 9 και 10 Μαρτίου οι Μανιάτες⁷⁶⁶ στρατοπέδευσαν στου Τζεφέρογλου και στον Αϊ Δημήτρη, που είναι κοντά στην Κορώνη, σε απόσταση περίπου ενός χιλιομέτρου. Εκεί είχε στρατοπεδεύσει ο Μιχαλάκης Ιω. Μαυρομιχάλης, τον οποίον ο Lemaire χαρακτήρισε ως τον πιο καλό φίλο των Γάλλων.

Το όνομα του Γιωργάκη Μαυρομιχάλη δεν αναφέρεται στην πολιορκία της Κορώνης. Αλλά αν κατά τη λύση της πολιορκίας του φρουρίου της πόλης αυτής (15 / 26 Απριλίου) έλαβε χώρα λογομαχία ενός Μαυρομιχάλη με το Θεόδωρο Ορλώφ, τότε αυτός θα πρέπει να ήταν ο Γιωργάκης, διότι κατά τα θρυλούμενα αναφερόμενος στον εαυτό του είπε ότι ήταν ο αρχηγός 40.000 Μανιατών. Ο Γιωργάκης ήταν ο αρχηγός των Μανιατών και κανείς άλλος δεν θα μπορούσε να πει κάτι τέτοιο για τον εαυτό του, ιδίως ο αδελφός του, διότι αυτό θα ήταν έλλειψη σεβασμού προς τον πρωτότοκο αδελφό του, πράγμα απίθανο για Μανιάτη, που οι συμπατριώτες του έδειχναν σεβασμό στην οικογενειακή ιεραρχία.

764. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 61-62. Αφού δεν αναφέρει βαφτιστικό όνομα υποθέτουμε ότι απευθυνόταν στο Γιωργάκη Μαυρομιχάλη που ήταν ο αρχηγός των Μανιατών.

765. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσσηνιακό Ημερολόγιο 4(2010)43.

766. Γ. Β. Νικολάου, ό.π., Μεσσηνιακά Χρονικά 3(2007)194. Του ιδίου, ό.π., Μεσσηνιακό Ημερολόγιο 4(2010)47.

Ο Πιέρος Γεωργ. Μαυρομιχάλης ακολούθησε τη Δυτική Λεγεώνα η οποία υπό τις οδηγίες του πρίγκιπα Δολγορούκωφ αποσπάστηκε από το στρατόπεδο της Κορώνης και βιάδισε προς το Λεοντάρι και την Αρκαδιά. Μετά από την κατάληψη της πόλης αυτής η Δυτική Λεγεώνα πολιορκήσε το Ναυαρίνο. Επειδή όμως δεν υπήρχαν πιθανότητες να παραδοθεί σύντομα, γι' αυτό πήγε εκεί ο αρχηγός του πυροβολικού, ο Αφρικανός την καταγωγή Αννίβας και προκάλεσε ρήγμα στο τείχος του φρουρίου, το οποίο ανάγκασε τους υπερασπιστές του να το παραδώσουν στις 10 / 21 Απριλίου.

Την επομένη της κατάληψης του Ναυαρίνου ο Θεόδωρος Ορλώφ⁷⁶⁷ έστειλε τον Πιέρο Μαυρομιχάλη στο Νησί, όπου υπήρχαν εκεί και στα περίχωρα σκορπισμένοι Μανιάτες με τους αρχηγούς τους και έκαναν αταξίες και αρπαγές. Ήθελε με την αποστολή του Πιέρου να επιβληθεί τάξη στον τόπο. Το γεγονός της διασποράς στα γύρω χωριά και της αρπαγής μπορεί να ήταν αναγκαίο, αποδιδόμενο στην έλλειψη εφοδιασμού.

Κατά τη θρυλουμένη λογομαχία του Γιωργάκη Μαυρομιχάλη με το Ρώσο ηγέτη φαίνεται ότι έκανε το Μανιάτη αρχηγό να εγκαταλείψει το στρατόπεδο της Κορώνης και να μην ακολουθήσει τα στρατεύματα για την πολιορκία της Μεθώνης. Πήγε στην Καλαμάτα και έλαβε εκεί την επομένη της έναρξης της πολιορκίας της Μεθώνης, στις 27 Απριλίου / 8 Μαΐου, επιστολή του Αλεξίου Ορλώφ⁷⁶⁸, ο οποίος του έγραφε ότι εκείνη τη στιγμή δεν υπήρχε λόγος να συναντηθούν – προφανώς θα είχε ζητήσει τη συνάντηση ο Γιωργάκης Μαυρομιχάλης – και τον κάλεσε να αφήσει τις «ζερεμόνιες» (πείσματα, τσιριμόνιες). Του συνέστησε να συγκεντρώσει τους στρατιώτες του που είχαν σκορπιστεί στη Μάνη και να είναι όλοι ενωμένοι. Φαίνεται ότι θα είχαν αναπτυχθεί και μεταξύ των Μανιατών διαφωνίες και αντιθέσεις. Πιθανώς γι' αυτό θα πήγαινε στην Καλαμάτα και ο Παναγιώτης Μπενάκης, που ασκούσε σημαντική επιρροή σε όλους τους Μανιάτες, προκειμένου να τους συμφιλιώσει. Συμπλήρωνε δε την επιστολή του γράφοντας: «...Φρόντισε ομοίως να μη φύγουν εκείνοι όπου είναι εις τον Μιστράν και αφήνουν τον τόπον άδειον. Ιδού οπού μισεύει και ο κυρ Μπενάκης διά αυτού και κοίταξε να είσθε σύμφωνοι και ηγαπημένοι και συμβουλευθήτε μαζί και έτζι όχι μόνον κάθε υπόθεσις πηγαίνει καλά, αλλά και ογλήγορα. Χαιρέτησε εκ μέρος μου όλους τους Καπετανούς, εξόχως τον κυρ Κομονδάρων, το κυρ Κουτίφαρην, κυρ Τρουπάκη και τα παιδιά σου και ελπίζω να ακούσω από όλους καλαίς ειδήσεις».

Από την παραπάνω επιστολή προκύπτει ένα αξιοπρόσεκτο συμπέρασμα που δεν έχει μέχρι τώρα επισημανθεί. Ενώ η πολιορκία της Μεθώνης έχει αρχίσει από τις 26 Απριλίου / 7 Μαΐου εν τούτοις κανένας από τους γνωστούς καπε-

767. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 63-64.

768. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 64-65.

τάνιους της Μάνης δεν βρισκόταν εκεί, ούτε στο Ναυαρίνο. Ο Αλέξιος Ορλώφ τους έστειλε χαιρετίσματα με την επιστολή του στο Γιωργάκη Μαυρομιχάλη που βρισκόταν στην Καλαμάτα. Ο Γιωργάκης τα παιδιά του, ο Κουμουνδούρος, ο Κουτήφαρης, ο Τρουπάκης είναι όλοι στην Καλαμάτα κοντά στο Γιωργάκη Μαυρομιχάλη ή στο γειτονικό Νησί (Μεσσήνη). Επομένως οι αναφερόμενοι Μανιάτες της πολιορκίας της Μεθώνης θα ήσαν μαζεμένοι από τον Παναγιώτη Μπενάκη και δεν θα είχαν αξιόλογους καπετάνιους, ούτε θα ήταν μεγάλος ο αριθμός τους, αφού όλοι οι καπετάνιοι ήταν με το Γιωργάκη Μαυρομιχάλη. Λαθμεμένα αναφέρεται ότι οι Μανιάτες στη Μεθώνη δεν πολέμησαν αλλά με την εμφάνιση των Τουρκαλβανών σκορπίστηκαν στα γύρω βουνά. Οι περισσότεροι θα ήταν Έλληνες από τις κοντινές περιοχές, από τη Ρούμελη, τη Ζάκυνθο, την Κεφαλλονιά, χωρίς συνοχή και ικανή διοίκηση. Αν υπήρχαν σε αυτούς τους ασύντακτους Ρώσοι αξιωματικοί, όπως αναφέρεται ότι υπήρξε αδυναμία συνεννόησης λόγω της διαφοράς της γλώσσας, πολλά μπορεί να εξηγηθούν χωρίς λάσπη για τους Μανιάτες. Μεταξύ των Ελλήνων που ήταν στην πολιορκία της Μεθώνης η αναλογία των Μανιατών ήταν μικρή, ίσως ένα προς πέντε και αναφέρεται ότι είχαν καταλάβει θέση μπροστά στην είσοδο του φρουρίου, για να εμποδίσουν την έξοδο των πολιορκημένων.

Για να γράφει ο Αλέξιος Ορλώφ στον Γιωργάκη Μαυρομιχάλη χαιρετισμούς στα παιδιά του, χωρίς να αναφέρει τον αδελφό του Ιωάννη, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι δεν βρισκόταν κοντά στον αδελφό του. Όπως έχουμε σημειώσει από την αρχή κατά μια εκδοχή ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης, που ήταν αδελφός του αρχηγού των Μανιατών, ίσως θα είχε καταλάβει τα στενά του Δερβενίου στο Μακρυπλάγι. Ο Σουλεϊμάν Πενάχ που συγκέντρωσε πληροφορίες από Τούρκους έγραψε ότι η παρουσία των Τουρκαλβανών στο Δερβένι φόβισε τους Έλληνες και σκορπίστηκαν. Δεν είναι γνωστές οι λεπτομέρειες της συνάντησης, αλλά φαίνεται ότι ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης θα υποχώρησε τακτικά ή άτακτα προς το Νησί, όπου υπήρχαν και άλλοι Μανιάτες. Εκεί ίσως θα είχε πάει και ο Γιωργάκης Μαυρομιχάλης ή ίσως είχε προχωρήσει προς το Δερβένι, γι' αυτό σημειώθηκε ως νεκρός.

Αναφέρεται ότι στο Νησί έγιναν μάχες από σπίτι σε σπίτι και τελικά άλλοι σκοτώθηκαν, άλλοι αιχμαλωτίστηκαν και είκοσι τέσσερες κλείστηκαν σε ένα πύργο. Κράτησαν πολεμώντας τρεις ημέρες, αλλά με λαγούμι ανατίναξαν τον πύργο και κατά άλλη εκδοχή τον γκρέμισαν με κανόνι ή έβαλαν φωτιά και από τα χαλάσματα του πύργου βγήκαν ζωντανοί ένας γέρος, ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης και ο μικρός γιός του Γεώργιος. Ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης οδηγήθηκε στις φυλακές του Ναυπλίου και ελευθερώθηκε μετά από τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή. Ο νεαρός γιός του, ο Γεώργιος, μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπου εξισλαμίστηκε και τελικά σταδιοδρόμησε με επιτυχία στο τουρκικό ναυτικό και έκανε τον ανιψιό του Πετρούνη Μαυρομιχάλη μπέη της Μάνης. Από

τη μελέτη των μέχρι τώρα γνωστών ιστορικών πηγών θεωρούμε ότι αυτή περίπου ήταν η συμμετοχή των Μανιατών στο Ορλωφικά, χωρίς να αποκλείεται μελλοντικά να ανασκευασθούν, αν προκύψουν νεότερα στοιχεία.

Η εισβολή των Τούρκων στη Δυτική Μάνη

Ένα μέρος των Μανιατών διέφυγαν από το Νησί, όπου έλαβε χώρα η σύγκρουση των Τουρκαλβανών με το σώμα του Ιωάννη Μαυρομιχάλη, και έφθασε πολεμώντας στην Καλαμάτα, αλλά παρ' όλο που ίσως προβλήθηκε κάποια αντίσταση, την πόλη κατέλαβαν οι εχθροί⁷⁶⁹. Εκεί φαίνεται ότι ήταν όλοι οι Μανιάτες αρχηγοί, ο Γεωργάκης Μαυρομιχάλης, ο Αθανάσιος Κουμουνδούρος, ο Τζανετάκης Κουτήφαρης και ο Μιχαλάκης Τρουπάκης, αλλά δεν γνωρίζουμε αν έγιναν μάχες ή απλώς εγκατέλειψαν την πόλη, όταν εμφανίστηκαν οι Τουρκαλβανοί. Οι Έλληνες πάντως υποχώρησαν προς τη Μάνη, ενώ τους καταδίωκαν οι Τουρκαλβανοί. Υπάρχουν ενδείξεις ότι οι Μανιάτες κατέλαβαν ορισμένες οχυρές θέσεις σε διάφορα σημεία και πρόβαλαν άμυνα, όπως στον πύργο του Αλμυρού⁷⁷⁰, ενώ άλλοι υποχωρώντας παραλιακά οχυρώθηκαν στους πύργους των Μύλων της Μαντίνειας⁷⁷¹, οι οποίοι ανήκαν στην οικογένεια των Χριστοδουλιάνων-

769. Εκδοτικής Α.Ε., Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. 11, σ. 75. Δεν υπάρχει σχετική παραπομπή, για να αξιολογηθεί η αξιοπιστία της πληροφορίας ότι προβλήθηκε αντίσταση. Ασαφής είναι ο Σουλεϊμάν Πενάχ. Ν. Σαρρή, ό.π., σ. 204.

770. Στον παλαιό δρόμο που περνούσε από το Αρμυρό προς το εσωτερικό της Μάνης, ο οποίος βρισκόταν ανατολικά του σημερινού επαρχιακού δρόμου, υπάρχουν ακόμη τα υπολείμματα ενός στρογγυλού πύργου. Δυτικά αυτού του πύργου υπήρχε το 1805 και ένας ακόμη τετράγωνος πύργος, μεταξύ των δύο αυτών πύργων περνούσε ο δρόμος. Εκεί ο Άγγλος περιηγητής W. Gell, πηγαίνοντας προς τις Κιτριές, παρατήρησε τείχος από ξερολιθιά, που είχαν κατασκευάσει οι Μανιάτες στη νότια όχθη της ρεματιάς, για να προστατεύουν τον τόπο τους από εχθρικές εισβολές, και έγραψε: «...Πέρασαμε έναν πύργο στρογγυλό στα αριστερά και έναν καινούριο τετράγωνο στα δεξιά, που έδειχναν ότι η άμυνα δεν είχε εντελώς παραμεληθεί. Μας βεβαίωσαν ότι εδώ είχε γίνει μια αιματηρή σύγκρουση ανάμεσα στους Τούρκους και στους Μανιάτες, όπου οι πρώτοι απωθήθηκαν εντελώς και δεν ξαναπέρασαν στη Μάνη από αυτή τη γραμμή...». Δεν είναι βέβαιο ότι η μάχη αυτή έγινε στα Ορλωφικά, άλλωστε τότε πέρασαν και έφθασαν στην περιοχή των Κιτριών και του Κάμπου. William Gell, Narrative of a journey in the Morea, London 1823, σ. 254. Στ. Καπετανάκης, Οι Μαντίνειες της Μάνης, Αθήνα 1996, σ. 107.

771. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 1(1956)73 και 96. Η αναφερομένη άμυνα στον πύργο των Μύλων από τον Πιέρο Μαυρομιχάλη δεν πείθει, διότι δεν υπάρχει σχετική αναφορά σε άλλη σύγχρονη πηγή. Ίσως γίνεται σύγχυση με την άμυνα του Ιωάννη Μαυρομιχάλη στο Μελίπυργο της Μεσσήνης. Η συζήτηση στη Βουλή το 1846 για την ανταμοιβή της οικογένειας Μαυρομιχάλη δεν φαίνεται αξιόπιστη ιστορική πηγή. Επιδίωξη του κλάδου του Πετρόμπεη ήταν να έχουν περισσότερες απολαβές και να μη φανεί ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης και ο γιός του Γεώργιος ή Σουκιούρμπεης. Ο Δ. Αλεξανδράκος, Ιστορία της Μάνης, Αθήνα 1892,

Καπετανάκηδων. Παρά ταύτα οι εχθροί προχώρησαν στο εσωτερικό της επαρχίας Σταυροπηγίου μέχρι το μοναστήρι της Αντρουμπεβίτσας, το οποίο βρίσκεται νότια του Κάμπου, ενώ παραλιακά έφθασαν μέχρι τις Κιτριές τις οποίες έκαψαν⁷⁷². Η περίπτωση να μην πέρασαν οι Αλβανοί τα σύνορα της Μάνης θα πρέπει να αποκλεισθεί. Αναφέρεται: «...Και αυτοί οι Μανιάται μη δυνηθέντες ν' αντιταχθώσιν εις την ορμήν αυτών (των Αλβανών), εξήτησαν άσυλον εις τα κρησφύγετα του Ταυγέτου, πολλάί δε κώμαι αυτών διηρπάγησαν και επυρπολύθησαν»⁷⁷³.

Οι Τουρκαλβανοί έφθασαν μέχρι το χωριό Κάμπος της Αβίας, για την ακρίβεια μέχρι το μοναστήρι της Αντρουμπεβίτσας, που είναι στο παλαιό γιδόστρατο από τον Κάμπο στην Καρδαμύλη. Αυτό μας το βεβαιώνει ένα βραχύ ιστορικό χρονικό που δημοσίευσε ο Β. Πατριαρχέας⁷⁷⁴, το οποίο μετά από διόρθωση της ορθογραφίας έχει ως ακολούθως:

«1770 - Ήρθαν τα καράβια τα μοσκόβικα εις τον Μορέα και έκαμαν συμφωνία με τους Μανιάτες και επήγαν κατά των Τούρκων. Και πήραν τόπους πολλούς, το Μυστρά, το Νιόκαστρο, την Αρκαδιά. Και επολέμησαν στην Κορώνη και την Μεθώνη και δεν την επήραν. Και επήγαν και εις την Τρομπολιτζάν. Και τους έκαμαν τζακισμόν οι Τούρκοι. Και ήλθαν οι Αρβανίτες. Και επάτησαν τη Ζαρνάτα. Και έκαψαν σπίτια και εκκλησίες έως την Τουπρεβίτσα (Αντρουμπεβίτσα) το μοναστήρι. Και εσκλάβωσαν τους Μαντιναίους όπου ήταν στο καταφύγι. Και έφυγαν οι Ζαρνατιανοί και ήρθαν στην Αρδούβισταν⁷⁷⁵. Και έκαμαν αγάπη οι καπεταναίοι με τον Μπεηζατέ και το Πασόπουλο και τους έδωσαν το χαράτζι⁷⁷⁶. Και επαράτησαν από την Ζαρνάτα, τον αυτό χρόνον έρχοντο ο καπετάν Πασάς με αρμάδα και τον εκράτησαν οι Μοσκόβι απ' εξω από το Ανάπλι και από κεις επήγε εις την Πάρο ο Αλέξιος με τον αρμυράντε και ακαρτερούσαν τον Ελφεστόν διά ν' ανοίξουν πόλεμον εις τον Μορέαν. Πλην έφυγε και από την Πάρο και ο Μοριάς έμεινε εις πολλή σκλαβία και πολέμοι και άλλα πολλά κακά».

Οι Τουρκαλβανοί εκτός από το μοναστήρι της Αντρουμπεβίτσας, έφθασαν

σ. 24 κ.ε., δεν αναφέρει την άμυνα του Ιω. Μαυρομιχάλη στο Μελίπυργο της Μεσσηνίας αλλά στους Μύλους της Μαντινείας.

772. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 195.

773. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ό.π., σ. 524. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 363.

774. Β. Πατριαρχέα, Δίπτυχον Ιστορικών και Φιλολογικών της Εθνεγερσίας, Αθήνα 1971, σ. 614. Στ. Καπετανάκη, ό.π., σ. 67.

775. Δ. Β. Βαγιακάκου, Η Αρδούβιστα - Ανδρούβιστα - Μεγάλη Χώρα της Έξω Μάνης, Λακωνικά Σπουδαί 13(1996)5 κ.ε.

776. Το γεγονός ότι οι Μανιάτες κατέβαλαν το χαράτζι επιβεβαιώνεται και από τον Castellán, ο οποίος έγραψε «...Οι νικητές όμως Τούρκοι τους κυνήγησαν (τους Μανιάτες) καθώς υποχωρούσαν και σώθηκαν μόνο αφού δέχθηκαν να καταβάλουν φόρο...». Όμως δεν κάνει λόγο για μεγάλη μάχη στο Αλμυρό και νίκη των Μανιατών. Χαρ. Βελισσαρίου, ό.π., σ. 324.

και στη Μεγάλη Μαντίνεια, την οποία βρήκαν άδεια. Οι κάτοικοι είχαν κρυφτεί στου Καταφυγιού τη σπηλιά. Σύμφωνα με το θρύλο, οι εχθροί κρέμασαν από πάνω μπροστά στην είσοδο της σπηλιάς⁷⁷⁷ μια κασέλα με θειάφι αναμμένο και όσοι δεν έσκασαν από τους καπνούς, αναγκάστηκαν να παραδοθούν⁷⁷⁸.

Ο θρύλος για του Καταφυγιού τη σπηλιά, όπως έχει διατηρηθεί στην παράδοση⁷⁷⁹ αναφέρει: «...Λένε πως όταν το 1770 οι Τουρκαλβανοί φθάσαν στη Μεγάλη Μαντίνεια, δεν βρήκαν ψυχή. Ο Καπετάν-Φανάς είχε οδηγήσει τους Μαντιναίους με τα πράγματά τους στου Καταφυγιού τη σπηλιά και ο καθένας πίστευε πως ήταν καλά ασφαλισμένος. Όμως μια άμυαλη γριά, που είχε ξεχάσει την κούπα της στην παρακείμενη πηγή ξέφυγε από τα μάτια των φρουρών και βγήκε έξω. Σε λίγο οι Αρβανίτες είχαν πιάσει τη γριά που αναζητούσε την κούπα της και τους εμαρτύρησε το μυστικό του καταφυγιού. Τότε οι πιο αντρειωμένοι από αυτούς συναγωνίστηκαν ποιος θα προλάβει πρώτος να αρπάξει βιός και σκλάβους. Μα όσοι ακολούθησαν το μονοπάτι και αντίκρυσαν τη σπηλιά θερίστηκαν από το θάνατο, γιατί στο τείχος της μπασιάς τούς καρτερούσαν έμπειροι πολεμιστές.

Σαν είδαν οι Τουρκαλβανοί πως χάθηκαν πολλά από τα παληκάρια τους χωρίς να μπορέσουν να πλησιάσουν τους ασφαλισμένους, αποφάσισαν να κρεμάσουν από ψηλά με σχοινί μια κασέλα με αναμμένο θειάφι για να τους πουμώσει και να αναγκαστούν να παραδωθούν. Αλλά όταν κρέμασαν από το “Μύτακα”, ένα βράχο πάνω από την είσοδο της σπηλιάς, την κασέλα με το θειάφι, οι υπερασπιστές ντυφέκισαν το σχοινί, το κόψαν κι η κασέλα έπεσε στο γκρεμό. Πολυμήχανοι οι Τουρκαλβανοί κρέμασαν άλλη κασέλα με αλυσίδα και οι αναθυμιάσεις από το θειάφι δηλητηρίασαν τους Μαντιναίους. Όσοι δεν σκάσαν, βγήκαν μισοπνιγμένοι και τους βάλαν στο ζυγό. Η Μεγάλη Μαντίνεια έχασε τότε πολλούς από τους ανθρώπους της. Ξεκληρίστηκαν φαμίλιες, που χάθηκαν τα ίχνη τους και ήρθαν ξενομερίτες και κατοίκησαν στον τόπο τους».

Για τον τρόπο με τον οποίο αμύνθηκαν οι κάτοικοι της Μάνης στην εισβολή των Τουρκαλβανών, μας πληροφορεί μια προκήρυξη του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη⁷⁸⁰ προς τους Μανιάτες της 9 Ιουλίου 1826, δηλαδή μετά τη μάχη της Βέργας. Με αυτή τους δίνει οδηγίες για το είδος της άμυνας που θα έπρεπε να προβάλλουν, σε περίπτωση που οι Αιγύπτιοι του Ιμπραήμ θα εισχωρούσαν στη Μάνη: «...να μη διασκορπισθείτε εις τα όρη και τα σπήλαια, αλλά να ασφαλισθείτε οι άνδρες εις τα δύο κατώτερα οσπίτια και πύργους από τα οποία δεν υστερεί-

777. Στου καταφυγιού τη σπηλιά κρύφτηκαν οι Μεγαλομαντιναίοι και κατά την εισβολή των Γερμανών το 1941. Μεταξύ αυτών ήταν ο συγγραφέας του βιβλίου αυτού.

778. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, ό.π., σ. 72.

779. Γ ι ά ν ν η Α ν α π λ ι ώ τ η, Τουριστικός οδηγός Μεσσηνίας, Καλαμάτα 1970, σ. 62. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Οι Μαντινείες της Μάνης, Αθήνα 1996, σ. 72.

780. Δ. Β. Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Ο Ιμβραήμ εναντίον της Μάνης, Αθήνα 1961, σ. 148.

ται κανέν χωρίον, εκ του διότι αφού έχομεν παράδειγμα τους προγόνους μας, ότι κατ' αυτόν τον τρόπον εδυνήθησαν να φυλάξωσι την πατρίδα τους εις την πρώτην επανάστασιν...». Από τα λόγια του Πετρόμπεη μπορούμε να κατανοήσουμε ότι στα Ορλωφικά οι Τουρκαλβανοί απάντησαν πολλές εστίες άμυνας, μια από τις οποίες θα ήταν και ο πύργος των Μύλων, που ίσως δεν μπόρεσαν να εξουδετερώσουν. Για το λόγο αυτό προτίμησαν να έρθουν τελικά σε συμβιβασμό με τους Μανιάτες.

Υπενθυμίζουμε τα αναφερθέντα προηγουμένως από τον Castellan⁷⁸¹ για τα γεγονότα του Νησιού. Εκεί, όπως σημειώνεται, ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης αδελφός ενός περίφημου Μανιάτη καπετάνιου, του Γιωργάκη Μαυρομιχάλη, αιχμαλωτίστηκε. Για να αποφύγει τη φρικτή θανάτωση με ανασκολοπισμό (παλούκωμα) υποσχέθηκε στους Τουρκαλβανούς να ασκήσει την επιρροή του στους συμπατριώτες του να παραδώσουν τα όπλα και να αποσυρθούν στα βουνά τους. Ίσως έτσι εξηγείται το γεγονός ότι δεν προβλήθηκε ουσιαστική άμυνα στο Αλμυρό, που αποτελεί την είσοδο της Μάνης, αφού εκεί ήταν παρόντες όλοι οι καπεταναίοι της Μάνης, Μαυρομιχαλαίοι, Κουμουνδουριάνοι, Κουτουφαριάνοι και Τρουπάκηδες.

Ο Σουλεϊμάν Πενάχ⁷⁸² μας πληροφορεί ότι, αφού έγινε η εκκαθάριση σε όλη την Πελοπόννησο από τους Ρώσους και τους Έλληνες επαναστάτες, αποφασίστηκε να γίνει και επίθεση κατά της Μάνης. Από την Καλαμάτα ξεκίνησε ο Χατζή Οσμάν μπέης μαζί με τον Ισμαήλ πασά τον αρχιθυρωρό της Υψηλής Πύλης, ενώ από την πλευρά του Μυστρά εισέβαλε στη Μάνη ο Χατζή Αλή αγάς από τα Φάρσαλα. Η αποστολή τους ήταν να καταστρέψουν μερικά χωριά και πύργους στις παρυφές της Μάνης και στη συνέχεια αναφέρει: «...και επειδή το ξερρίζωμα των απίστων (τους επέβαλε) να εισχωρήσουν στο εσωτερικό και να το καταλάβουν και (επειδή) δεν βρισκόταν νερό, ώστε υπήρχε ανάγκη υδροφόρων (δηλαδή νερούλάδων), εκτός αυτού χρειάζονταν καράβια από την πλευρά της θάλασσας και (εφόσον) ο στρατός ήταν λίγος, δεν έγινε επίθεση στο εσωτερικό της Μάνης· όμως πείστηκαν τα γύρω της και πιάστηκε ζωντανός ένας Μανιάτης καπετάνιος, ο οποίος με τη βοήθεια του Σερασκέρη μεταφέρθηκε όμηρος στο Ναύπλιο και φυλακίστηκε και ο στρατός του ισλάμ (αρκέστηκε) σε ένα τέτοιο πειθαναγκασμό και ανεχώρησε...». Προφανώς ο Μανιάτης καπετάνιος που αιχμαλωτίστηκε ήταν ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης.

Αναφέρεται ακόμη σημαντική και νικηφόρος μάχη κατά των Τουρκαλβανών στο Αρμυρό, όμως θα πρέπει να σταθούμε με μεγάλη επιφύλαξη σε όσες πληροφορίες από προφορική παράδοση μας δίνει ο Δ. Αλεξανδράκος⁷⁸³. Αν είχε λάβει

781. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, ό.π., Πελοποννησιακά 1(1956)74.

782. Ν. Σ α ρ ρ ή, ό.π., σ. 206.

783. Δ η μ. Α λ ε ξ α ν δ ρ ά κ ο υ, Ιστορία της Μάνης, Αθήνα 1892, σ. 24. Οι ανεπιβεβαίωτες πληροφορίες του Αλεξανδράκου επαναλαμβάνονται άλλοτε από άλλους συγγραφείς

χώρα τέτοια σύγκρουση, γιατί να μη γίνεται λόγος στο βραχύ ιστορικό χρονικό, που μας πληροφορεί για την εισβολή των Τουρκαλβανών στη Μάνη μέχρι τον Κάμπο και για την καταστροφή των Μαντιναίων στο Καταφύγι; Όταν όμως ο W. Gell το 1805 πέρασε από το Αλμυρό, τον πληροφορήσαν ότι εκεί έγινε μια μεγάλη μάχη και από τότε δεν πέρασαν στη Μάνη ποτέ οι Τούρκοι. Πρόκειται άραγε για τη νικηφόρο μάχη των Μανιατών εναντίον των Τουρκαλβανών, που αναφέρει ο Δ. Αλεξανδράκος και τον επαναλαμβάνουν χωρίς επιφύλαξη πολλοί μεταγενέστεροι;

Μια απάντηση μας δίνει ο Γιάννης Βλαχογιάννης⁷⁸⁴, βασιζόμενος σε ένα φυλλάδιο του 1850, το οποίο αναφέρεται στο φόνο του Βασιλείου Πετμεζά, που έγινε στο Αλμυρό το 1780 σε μια εκστρατεία: «...Η εκστρατεία αυτή δεν ήταν κατά των Τούρκων, αλλά κατά της Μάνης αυτής εκ μέρους των Τούρκων, των οποίων μέρος αποτελεί και ο φονευθείς Βασ. Πετμεζάς. Το 1780 ο Καπετάν Πασσάς υποτάξας προς καιρόν την Πελοπόννησον διά των υποσχέσεων της αμνηστίας, θέσεων και δώρων, επροσκύνησε πολλούς καπεταναίους Κλέπτας· μεταξύ δε τούτων προσεκάλεσε και τον τρομερόν τότε Δημήτριον Στριφτόμπολα, εις τον οποίον, κατά την τότε των Πασιάδων συνήθειαν, εχάρισε μπενίσι (φόρεμα εξουσίας) και τον έκαμεν σερασκέρην, γενικόν αρχηγόν εις την κατά της Μάνης εκστρατείαν Τούρκων τε και Ρωμαίων Ελλήνων, και τον έστειλε να υποτάξη την Μάνην· ο δε Βασίλειος Πετμεζάς ήτον μπαίρακτάρης (σημαιοφόρος υπό τον Στριφτόμπολα)· διευθυνομένων λοιπών των κατά της Μάνης Τουρκικών στρατευμάτων εις τον Αλμυρόν, απήντησαν τα Μεσσηνιακά και Σπαρτιατικά σώματα υπό την αρχηγίαν των Νικολοπούλων, μεθ' ων ελθόντες εις συνεντεύξεις συνθηκολογιών υποταγής, οι Μανιάται, προκατειλημμένοι όντες να δολοφονήσουν τον αρχηγόν, επί της συνεντεύξεως έρριψαν και εφόνευσαν αυτόν και τινας άλλους, εν οίς και ο Βασ. Πετμεζάς, φονευθέντες και εξ αυτών πολλοί, τραπέντων των λοιπών εις φυγήν· και ούτω διελύθη η κατά της Μάνης εκστρατεία...». Αναφέρεται ότι ο τάφος του Βασ. Πετμεζά βρίσκεται στη Μαντίνεια⁷⁸⁵. Προφανώς, όταν το 1780 ο καπουδάν πασάς Γαζή Χασάν έκανε την εκστρατεία από το Γύθειο κατά της Καστάνιτσας, στην οποία είχαν λιμέρι ο Παναγιώταρος Βενετσανάκης και ο Κωσταντής Κολοκοτρώνης, θα έστειλε και άλλο σώμα να εισβάλλει στη Μάνη από το Αλμυρό. Υποθέτουμε ότι το 1780 θα έγινε η μάχη την οποία αναφέρει με αρκετές υπερβολές και ανακρίβειες ο Δημ. Αλεξανδράκος ότι έγινε το 1770 και έκτοτε επαναλαμβάνεται από πολλούς. Αν οι

περιληπτικά και άλλοτε εκτενώς. Τ. Κανδηλώρου, Ο Αρματωλισμός της Πελοποννήσου, Αθήναι 1924, σ. 80.

784. Γ. Βλαχογιάννη, Κλέφτες του Μοριά, Εταιρ. Ελληνικών Εκδόσεων, σ. 107.

785. Αναστ. Γούδας, Βίοι Παράλληλοι, Αθήναι 1876, τόμ. 8, σ. 163. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 441 και 422. Οι συγγραφείς θεωρούν ότι ο Βασίλειος Πετμεζάς πολεμούσε εναντίον των Τούρκων και έπεσε στο Αλμυρό.

πληροφορίες για προσπάθεια εισβολής των Τούρκων ή των συμμάχων τους στη δυτική Μάνη το 1780 αληθεύουν, τότε εξηγείται γιατί δεν πήγαν βοήθεια στον Παναγιώταρο Βενετσανάκη οι άλλοι Μανιάτες. Έμειναν στα βορειοδυτικά σύνορα της Μάνης για να υπερασπίσουν τον τόπο τους και τις οικογένειές τους. Στην περίπτωση αυτή τίθεται υπό αμφισβήτηση η καταλογιζόμενη από το Θ. Κολοκοτρώνη⁷⁸⁶ απιστία του Μιχαήλμπεη Τρουπάκη, ότι αλικώτισε (εμπόδισε) τη βοήθεια των Μανιατών στον Παναγιώταρο.

Η εισβολή στην Ανατολική Μάνη

Οι πληροφορίες για την εισβολή των Τουρκαλβανών στην ανατολική Μάνη προέρχονται από τον Δημ. Αλεξανδράκο⁷⁸⁷, ο οποίος στηρίχτηκε στην προφορική παράδοση και τον επαναλαμβάνουν οι μεταγενέστεροι, χωρίς να υπάρχει επιβεβαίωση και από άλλη πηγή. Στο σημείο αυτό σημειώνουμε ότι ο Σουλεϊμάν Πενάχ⁷⁸⁸ έγραψε πως από την πλευρά του Μυστρά εισχώρησε στη Μάνη ο Χατζή Αλή αγάς από τα Φάρσαλα και βρίσκεται σε διαφωνία με τον Αλεξανδράκο, που αναφέρει το Χατζή Οσμάν κλπ. Ο Σ. Πενάχ γράφει ότι μετά την αποχώρηση των Ρώσων από το Ναυαρίνο, ο μεν Χατζή Οσμάν βέης εισχώρησε στην επαρχία Σταυροπηγίου της Δυτικής Μάνης, ενώ ο Χατζή Αλή αγάς από τα Φάρσαλα, αφού πήγε πρώτα στην Κυπαρισσία και την ανακατέλαβε, μετά συνέχισε την εκστρατεία του και πήγε στο Μυστρά και στην Ανατολική Μάνη.

Μετά την αποχώρηση του Αντ. Ψαρού από το Μυστρά και τη μετάβασή του στο Ναυαρίνο κοντά στον Αλέξιο Ορλώφ, υπάρχει η πληροφορία ότι οι Μανιάτες παρέμειναν εκεί και πρόβαλαν όλον τον Ιούνιο άμυνα στους επερχόμενους Αλβανούς. Τελικά στην τρίτη και σφοδρότερη επίθεση των εχθρών εγκατέλειψαν το Μυστρά⁷⁸⁹. Ο ναύαρχος Γκρέυγκ⁷⁹⁰ στο ημερολόγιό του σημείωσε ότι: «...Τον Μυστρά κατέσχον οι Μανιάται μέχρι της ολοσχερούς εκ Πελοποννήσου αποχωρήσεως των Ρώσων...». Ίσως διότι μέχρι τότε δεν είχαν εμφανισθεί οι Τουρκαλβανοί.

Από τον Αλεξανδράκο σημειώνεται, πιθανώς με πολλές ανακρίβειες, ότι ο Χατζή Οσμάν (;) από το Μυστρά βάδισε κατά της Ανατολικής Μάνης και χωρίς δυσκολία απλώθηκε στα πεδινά μέρη του Γυθείου, Μαλεβρίου και Καρυουπόλεως. Κοντά στο Σκουτάρι υπήρχε ο πύργος των Καλκαντήδων⁷⁹¹, τον οποίο υπερά-

786. Θ. Κολοκοτρώνη, Διήγησις συμβάντων της Ελληνικής φυλής, Αθήναι 1846, σ. 6-7.

787. Δημ. Αλεξανδράκου, ό.π., σ. 27 κ.ε.

788. Ν. Σαρρή, ό.π., σ. 206.

789. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 192. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 119.

790. Κ. Α. Παλαιολόγου, ό.π., Παρνασσός, τόμ. 3, σ. 41.

791. Το 1811 ο υποπρόξενος της Γαλλίας στο Ναύπλιο J. Trullet σε αναφορά του έγραψε

σπιζαν πέντε αδελφοί Καλκαντή και άλλοι πενήντα Μανιάτες. Επειδή οι Τούρκοι με τις εφόδους τους δεν είχαν αποτέλεσμα, κατασκεύασαν υπόνομο (λαγούμι) και ανατίναξαν τον πύργο. Όλοι οι υπερασπιστές βρήκαν ηρωϊκό θάνατο. Από τις μάχες που έγιναν εναντίον των Μανιατών σκοτώθηκαν πολλοί Τούρκοι, τα πτώματα των οποίων ρίχτηκαν σε υπάρχοντα εκεί πηγάδια, γνωστά ως «αγιοπήγαδα» και έκτοτε ονομάστηκαν «βρωμοπήγαδα».

Τρεις χιλιάδες ένοπλοι Μανιάτες είχαν συγκεντρωθεί στο βουνό Τρικεφάλι, το οποίο είναι δύσβατο και πετρώδες. Επειδή η επίθεση στο οχυρό των Μανιατών θα στοίχιζε τη ζωή πολλών στρατιωτών του Χατζή Οσμάν (:), αυτός αποφάσισε να χρησιμοποιήσει δόλο. Έστειλε λοιπόν πρεσβεία στους Έλληνες και ζήτησε να πάνε οι καπετάνιοι και οι αρχηγοί των Μανιατών για να συζητήσουν τη σύναψη ειρήνης. Οι Λακεδαιμόνιοι Τούρκοι όμως αποκάλυψαν το σχέδιο του Χατζή Οσμάν (;) και κανείς δεν ήθελε να πάει. Προθυμοποιήθηκε τότε ένας γέροντας ηγούμενος και πνευματικός από την Αρεόπολη, ονομαζόμενος Τσατσούλης, τον οποίο συνόδευσαν ένας ακόμη γέροντας ιερέας και ο γερο-Πικουλάκης. Από τους αντιπροσώπους των Μανιατών ο Χατζή Οσμάν (;) ζήτησε να παραδώσουν τα όπλα, δέκα παιδιά καπετάνιων ως ομήρους και να πληρώσουν το χαράτσι. Απειλώςε δε ότι αν δεν υπάκουαν θα τους περνούσε όλους από το σπαθί του και θα έκαιγε τον τόπο τους. Στην αρνητική απάντηση των γερόντων, ο Χατζή Οσμάν (;) διέταξε να τους αποκεφαλίσουν και έβαλε τα κεφάλια τους σε πασσάλους, για να τα βλέπουν οι Μανιάτες. Αυτό αντί να φοβήσει, εξόργισε τους Μανιάτες, οι οποίοι αυξήθηκαν σε πέντε χιλιάδες και τη νύχτα πλησιάσαν το τουρκικό στρατόπεδο και με αιφνιδιαστική επίθεση σκότωσαν πολλούς από τους εχθρούς και τον αρχηγό τους. Η καταδίωξη συνεχίστηκε και την επόμενη ημέρα.

Ο Απ. Δασκαλάκης⁷⁹² και ο Τ. Γριτσόπουλος επαναλαμβάνουν τα αναφερόμενα από τον Αλεξανδράκο, χωρίς να γίνεται λόγος για σύγχρονες γραπτές πηγές και περιορίζονται στην προφορική παράδοση. Αντίθετα ο Κ. Σάθας δεν κάνει λόγο σχετικά με την αναφερόμενη εισβολή του Χατζή Οσμάν στην Ανατολική Μάνη. Ο δε Κ. Παπαρρηγόπουλος⁷⁹³ σημειώνει: «...αυτοί οι Μανιάται ηναγκάστησαν να ζητήσωσι άσυλον εις τας δυσχωρίας του Ταυγέτου, καταλιπόντες τας κώμας αυτών εις την διαρπαγήν των Αλβανών...».

ότι η περιοχή της Έξω Μάνης και του Γυθείου δεν μπορούν να αντισταθούν στο εχθρικό ιππικό και το στόλο, πρόσθεσε όμως ότι: «...τον καιρό του Χασάν πασά στις αρχές του Ταινάρου 17 άνδρες κλεισμένοι σε ένα πύργο σταμάτησαν ένα στρατό 18.000 ανδρών...». Ίσως πρόκειται για τον πύργο των Καλκαντήδων. Je a n S a v a n t, Napoleon et la libération de la Grèce, L' Hellenism contemporain 5(1951)407.

792. Απ. Δασκαλάκη, Η Μάνη και η Οθωμανική Αυτοκρατορία, 1453-1821, Αθήνα 1923, σ. 181 κ.ε. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 120.

793. Κ. Παπαρρηγόπουλου, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, ό.π., τόμ. 5, Μέρος δεύτερον, σ. 201.

Έχουμε ακόμη μια πληροφορία για την οποία δεν διευκρινίζεται, αν εννοείται η Ανατολική ή η Δυτική Μάνη. Ο Προβλεπτής⁷⁹⁴ Κυθήρων, απευθυνόμενος στις 13 Οκτωβρίου 1770 στο Γενικό Προβλεπτή Κουερίνη, έγραψε: «...4.000 Αλβανοί επέρασαν εις την Μάνης και εκτυπήθησαν με τους Μανιάτας, οι οποίοι εφόνευσαν 1.500 Τούρκους, χάθησαν εις την μάχην 700 και πλέον Μανιάται. Πληροφορούμαι ότι επήλθε συμφωνία μεταξύ Τούρκων και Μανιατών διά τας εισφοράς προς τους Τούρκους που καθορίσθησαν εις 2.000 τουφέκια και εις 5 πιάστρα το κάθε σπίτι...».

Ο ρωσικός στόλος

Όπως αναφέρθηκε, η πρώτη μοίρα του ρωσικού στόλου, την οποία διοικούσε ο ναύαρχος Σπυριδών με οδηγό τον Άγγλο Γκρέυγκ, έφθασε στον όρμο του Οιτύλου χωρισμένη σε δύο τμήματα. Το πρώτο, που έφερε το Θεόδωρο Ορλώφ, αγκυροβόλησε στις 17/28 Φεβρουαρίου του 1770 και το άλλο με το Σπυριδών κατέπλευσε μετά από λίγες ημέρες. Με την άφιξή τους άρχισε η επανάσταση του 1770, η οποία τόσα δεινά επεσώρευσε στο Μοριά⁷⁹⁵.

Πέρασαν περίπου δύο μήνες με λεθεμένες ενέργειες και ανεπιτυχή διεύθυνση των επιχειρήσεων από το Θεόδωρο Ορλώφ και στο τέλος του πρώτου δεκαπενθημέρου του Απριλίου κατέπλευσαν επιτέλους στο Ναυαρίνο μερικά ρωσικά πλοία από τη δεύτερη μοίρα, τα οποία έφεραν τον αρχηγό Αλέξιο Ορλώφ. Το κύριο μέρος της μοίρας αυτής, το οποίο διοικούσε ο Σκώτος την καταγωγή Έλφιστων έφθασε στο Ταίναρο στις 4/15 Μαΐου. Ο Έλφιστων ήρθε σε επικοινωνία με τον Αντ. Ψαρό, ο οποίος βρισκόταν ακόμη στο Μυστρά και ενημερώθηκε για την κατάσταση που επικρατούσε στο Μοριά. Πληροφορήθηκε ακόμη ότι ο τουρκικός στόλος υπό την ηγεσία του Χοζαμεδδίν πασά έκανε περίπου στις 9/20 Μαΐου την εμφάνισή του στον Αργολικό κόλπο. Ο ενθουσιώδης Έλφιστων ενημέρωσε τον Αλέξιο Ορλώφ ότι θα πλεύσει αμέσως κατά του Τουρκικού στόλου και του ζήτησε βοήθεια⁷⁹⁶.

Στις 16/27 Μαΐου και την επομένη συγκρούστηκαν οι δύο στόλοι στη θαλάσσια περιοχή του Ναυπλίου χωρίς ιδιαίτερες απώλειες. Στη συνέχεια ο τουρκικός στόλος κατευθύνθηκε προς τη θάλασσα της Μικράς Ασίας στην περιοχή του Τσεσμέ, που είναι κοντά στη Σμύρνη. Ο Έλφιστων δεν τον καταδίωξε, διότι τον προβληματίσε η αριθμητική υπεροχή του εχθρικού στόλου και ζήτησε από τον Αλέξιο να συγκεντρωθεί όλος ο ρωσικός στόλος⁷⁹⁷. Ο Αλέξιος, που είχε απογοη-

794. Κ. Μέρτζιο, Λακωνικά εκ των κρατικών αρχείων της Βενετίας, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)207.

795. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 111.

796. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 112.

797. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 113-5.

τευθεί από τις επιχειρήσεις στη στεριά, επεδίωξε μια νίκη στη θάλασσα. Εγκατέλειψε το Ναυαρίνο και ανέλαβε προσωπικά την ηγεσία του στόλου, επειδή υπήρχε ασυμφωνία των δύο ναυάρχων⁷⁹⁸.

Οι δύο μοίρες του ρωσικού στόλου ενώθηκαν στις 22 Μαΐου/2 Ιουνίου και έπλευσαν εναντίον του τουρκικού στόλου⁷⁹⁹. Η ναυμαχία των δύο στόλων έγινε στα τέλη Ιουνίου στη θαλάσσια περιοχή του Τσεσμέ και είχε σαν αποτέλεσμα την καταστροφή των τουρκικών πλοίων. Από τον τουρκικό στόλο διακρίθηκε ιδιαίτερα ο πλοίαρχος Χασάν Μαντάλογλου, ο οποίος τιμήθηκε ως Γαζή (νικητής) Χασάν πασάς ή Χασάν πασάς Τζεζάερλη Μαντάλογλου ή Μουστάκας και στα τέλη Οκτωβρίου 1770 του ανατέθηκε το πρώτο αξίωμα του στόλου, δηλαδή του καπουδάν πασά (ναυάρχου)⁸⁰⁰.

Ο Αλέξιος Ορλώφ⁸⁰¹ σε γράμμα προς τον αδελφό του Γρηγόριο έγραψε: «... Την Πελοπόννησον ηναγκάσθημεν να εγκαταλείψωμεν, ανάψαντες εν αυτή πανταχού πυρ· διά του στόλου κατεδιώξαμεν τον εχθρόν, εφθάσαμεν, επλησιάσαμεν, επλήφθημεν των εχθροπραξιών, ηγωνίσθημεν κατ' αυτού, κατεστρέψαμεν, ενίκησαμεν, κατεθραύσαμεν, κατεβυθίσσαμεν και εις τέφραν μετεβάλλομεν αυτόν...».

Ο ρωσικός στόλος έμεινε στο Αιγαίο μέχρι την υπογραφή της συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή⁸⁰² στις 10/21 Ιουλίου 1774, που έδωσε τέλος στο Ρωσοτουρκικό πόλεμο, ο οποίος είχε αρχίσει από το 1768. Με τη συνθήκη αυτή δόθηκε γενική αμνηστία⁸⁰³ στους Έλληνες, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων. Τότε αποφυλακίστηκε και ο κρατούμενος στο Ναύπλιο Ιωάννης Μαυρομιχάλης, ο ηρωικός υπερασπιστής του Μελίπυργου στο Νησί της Καλαμάτας. Ο μικρός γιός του, Γεώργιος, που είχε αιχμαλωτιστεί και αυτός εξισλαμίστηκε και επειδή είχε ναυτικές γνώσεις, διότι ο πατέρας του ήταν πλοικτήτης⁸⁰⁴, σταδιδρόμησε στο τουρκικό ναυτικό, γνωστός ως Σουκιούρμπεης⁸⁰⁵.

Επιμερισμός της ευθύνης

Για τους Έλληνες η επανάσταση αυτή ήταν καταστροφική. Αυτοί στηρίχθηκαν στους Ρώσους και οι Ρώσοι στους Έλληνες. Οι Έλληνες ονειρεύονταν

798. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 196. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σσ. 114-8.

799. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 114. Ο Π. Μ. Κοντογιάννης, ό.π., σ. 196 αναφέρει ότι οι δύο μοίρες ενώθηκαν στις 11 Ιουνίου.

800. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σσ. 121-2. Ν. Σαρρή, ό.π., σ. 421.

801. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 121.

802. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 298. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 131 κ.ε.

803. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σσ. 488-9 και 493.

804. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 1(1956)75.

805. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 81 κ.ε.

ελευθερία και ο Ορλώφ στέμμα. Οι Έλληνες δεν αποτελούσαν μια οργανωμένη κρατική οντότητα, δεν είχαν επίσημους εκπροσώπους και παρασύρθηκαν χωριστά καθένas από το θρύλο της μεγάλης αυτοκρατορίας του βορρά. Συνέβαλαν ακόμη οι ψευδοπροφητείες για το «ξανθόν γένος», που οι ίδιοι οι Ρώσοι τις είχαν κατασκευάσει και υποβάλλει από χρόνια στους Έλληνες. Δεν χωρεί αμφιβολία πως και οι δύο πλευρές έχουν από ένα μερίδιο ευθύνης.

Για τους Ρώσους ήταν μια διπλή ευκαιρία. Στο Ρωσο-τουρκικό πόλεμο, που είχε αρχίσει από το 1768, θα προκαλούσαν έναν αντιπερισπασμό. Αν οι Έλληνες μπορούσαν να διώξουν τους Τούρκους από την Ευρώπη με την παρουσία του Ρωσικού στόλου, όλη η Ευρωπαϊκή Τουρκία μαζί με την Κωνσταντινούπολη θα γινόταν μια νέα ρωσική επαρχία ενώ οι Έλληνες θα άλλαζαν απλώς δυνάστη, που αυτή τη φορά θα ήταν ορθόδοξος χριστιανός.

Αυτός που θα θελήσει να εξετάσει το μερίδιο της ρωσικής ευθύνης στα Ορλωφικά θα πρέπει να στρέψει την προσοχή του στην προχειρότητα, με την οποία οι Ρώσοι μπήκαν σε αυτόν τον αγώνα. Εκτός από τους Έλληνες προσπάθησαν να ξεσηκώσουν τους Σλάβους και τους Αλβανούς. Από την επαναστατική δραστηριότητα των λαών αυτών, που ήταν μηδαμινή, μπορεί να συμπεράνει ο μελετητής της ιστορίας με πόση προχειρότητα είχε ενεργήσει η Ρωσία. Να υπενθυμίσουμε ότι η Αικατερίνη είχε απαιτήσει από τον Ορλώφ την καθολική εξέγερση των βαλκανικών εθνοτήτων, αναγνωρίζουσα ότι μια από αυτές δεν αρκούσε να φέρει αίσιο αποτέλεσμα. Η αυτοκράτειρα και οι πρίγκιπες προσέβαλαν και εξύβρισαν τους Έλληνες, τους είπαν δειλούς και εκφυλισμένους και νόμισαν πως με τον τρόπο αυτόν δικαιώθηκαν απέναντι στην ιστορία. Συμπεριφέρθηκαν άκριτα και τυχοδιωκτικά και εκμεταλλεύτηκαν τον πόθο των Ελλήνων για λευτεριά. Να σημειωθεί ότι και στο μέλλον επεδίωξαν οι Ρώσοι να ξεσηκώσουν σε επανάσταση τους Έλληνες, αδιαφορώντας για το τίμημα που θα κατέβαλαν στο τέλος, όταν θα τους εγκατέλειπαν.

Δεν καταλόγισαν μόνο οι ξενοι ιστορικοί μέγα μέρος των ευθυνών στους Ρώσους, αλλά και ο δικός τους ιστορικός, ο Σολοβιόβ⁸⁰⁶ έγραψε για την αποτυχία της επιχείρησης: «...Παν αίτιον επερίφθη επί του τραχήλου των Ελλήνων· αλλ' ο ιστοριογράφος οφείλει να διανείμη αυτό και αποδώσει γνωστήν μερίδα εις τους κατηγορούς. Εν Πετρούπολει διεπράχθη σφάλμα· λίαν όμως φυσικώς ίνα διασκεδάσωσι τας Οθωμανικάς δυνάμεις ως και κατενέγκωσι ισχυρότερον κατά των εχθρών τραύμα...».

Οι κάτοικοι της Μάνης κατηγορήθηκαν για δειλία και είναι αλήθεια, ότι στις επιχειρήσεις αυτού του πολέμου δεν έχουν να επιδείξουν σημαντικά κατορθώματα και επιτυχίες. Το ερώτημα που προβάλλει είναι, γιατί στους τοπικούς πολέ-

806. Κ. Α. Παλαίολόγου, Ρωσικά περί Ελλάδος έγγραφα, Παρνασσός 5(1881)151.

μους της Μάνης διέπρεπαν και κρατούσαν τους Τούρκους μακριά από τα σύνορά τους; Γιατί όταν τους χρησιμοποιούσαν οι Βενετοί, δεν είχαν κατηγορηθεί για δειλία; Γιατί οι Στεφανόπολι κατάλαβαν αμέσως ποιές αποστολές μπορούσαν να αναθέσουν στους Μανιάτες και οι Ρώσοι ήθελαν να τους χρησιμοποιήσουν σαν τακτικά σώματα; Οι Μανιάτες δεν πρέπει να κριθούν μόνο από τον πόλεμο αυτό, διότι ίσως ήταν λαθεμένος ο τρόπος που τους ζητούσαν να πολεμήσουν.

Οι Μανιάτες στον τόπο τους είχαν επιτυχίες στις επιδρομές τους και στον αμυντικό πόλεμο, όπου τους βοήθησε η διαμόρφωση του εδάφους και πολεμούσαν καλυπτόμενοι. Όταν οι εχθροί ήταν υπεράριθμοι και η έκβαση της αναμέτρησης αμφίβολη, σκόρπιζαν σε μικρομάδες στα βουνά τους και πολεμούσαν με ενέδρες στις κακοτοπιές των περασμάτων της. Ο Μανιάτης, όταν πολεμούσε τον Τούρκο, δεν άφηνε εύκολα τη θέση του, διότι πίσω του ήταν οι δικοί του άνθρωποι και δεν δίσταζε να θυσιάσει γι' αυτούς. Ορμητικός γινόταν στη θάλασσα στις πειρατικές καταδρομές και στη στεριά όταν επιζητούσε τη λεία του πολέμου. Αυτό εκμεταλλεύονταν οι Βενετοί και τους χρησιμοποιούσαν δίπλα στους τακτικούς σαν άτακτα σώματα, που θα χτυπούσαν τους εχθρούς με ορμή και αποφασιστικότητα, για να νικήσουν και να λαφυραγωγήσουν. Όταν οι Ρώσοι δεν ήξεραν τις ικανότητές τους, δεν γνώριζαν τη γλώσσα τους για να συνεννοηθούν, πώς ήταν δυνατό να συνεργασθούν με επιτυχία;

Ο αγώνας των Μανιατών δεν τελείωσε με τα Ορλωφικά. Είχαν στα χρόνια που ακολούθησαν μέχρι το τέλος της επανάστασης του 1821 να επιδείξουν συμμετοχή σε πολέμους εναντίον των Τούρκων και σημαντικά κατορθώματα. Δεν μπορούσε αδιάκοπα να αποσπών από όλους το θαυμασμό για την ανδρεία τους και μόνο στα Ορλωφικά να φανούν ανεπαρκείς, εκφυλισμένοι και δειλοί. Ίσως, αν ήταν οι Ρώσοι ειλικρινείς με τον εαυτόν τους θα αναγνώριζαν το ποσοστό της ευθύνης τους, που δεν εκμεταλλεύτηκαν όπως έπρεπε τις ικανότητες των Μανιατών.

Το εγκληματικό και ασυγχώρητο λάθος των Ρώσων ήταν ότι δεν χρησιμοποίησαν το πλεονέκτημα που είχαν να αιφνιδιάσουν τους Τούρκους, οι οποίοι δεν είχαν αντιληφθεί τις προετοιμασίες της επανάστασης. Οι αδελφοί Ορλώφ, χωρίς να συνεννοηθούν μεταξύ τους, ξεκίνησαν τον αγώνα χωριστά με διαφορά δύο περίπου μηνών και η μοίρα του Έλφιστων καθυστέρησε ακόμη περισσότερο. Οι μικρές δυνάμεις που οδήγησε αρχικά ο Θεόδωρος Ορλώφ στη Μάνη, αντί να ξεσηκώσουν τους Έλληνες, τους προβλημάτισαν με την ανεπάρκειά τους. Οι ψεύτικες υποσχέσεις του για μεγάλες δυνάμεις που ακολουθούν δεν έπεισαν. Οι ενέργειες του Θεοδώρου Ορλώφ μπορεί να χαρακτηρισθούν με επιείκεια ως ερασιτεχνικές. Έδωσαν χρόνο στους Τούρκους, να συνέλθουν από τον αιφνιδιασμό, να οργανώσουν την καταστολή της εξέγερσης και να βάψουν με ελληνικό αίμα το Μοριά. Οι φταίχτες έγιναν στο τέλος και τιμητές.

Τα σφάλματα της ρωσικής πλευράς και προσωπικά της αυτοκράτειρας Αικατερίνης, της τα καταλόγισαν όλοι οι ιστορικοί, που ασχολήθηκαν με τα Ορλω-

φικά. Θα προσθέσουμε μόνο ένα απόσπασμα από την αναφορά του Ολλανδού επιτετραμμένου στην Κωνσταντινούπολη F. De Weiler⁸⁰⁷ της 16^{ης} Ιουνίου 1770, που γράφει: «... Το βέβαιον είναι ότι ολόκληρος ο Μορέας ευρίσκεται εν επανάστασει, ότι οι Μοραΐται εξηγέρθησαν πριν εξασφαλίσουν σοβαράν υποστήριξιν εκ μέρους των Ρώσων. Ούτως οι Έλληνες ενικήθησαν εις ωρισμένας μάχας, εφρονεύθησαν πολλάι χιλιάδες Έλληνες και διεπράχθησαν θηριωδίαι, αι οποίαι ενέσπειραν τον φόβον και τον τρόμον εις τας καρδίας των Ελλήνων. Η Αυτοκράτειρα επιθυμεί προφανώς να καταλάβη τον Μορέαν, διά να έχη την δυνατότητα να τον ανταλλάξη εις περίπτωσιν διαπραγματεύσεων δι' ειρήνην, διότι άλλως δεν εξηγείται πώς έχη την ιδέαν ότι θα δυνηθή να κρατήσει την επαρχίαν ταύτην...».

Δυό λέξεις μπορεί να προσθέσει ο μελετητής αυτών των ιστορικών γεγονότων. Η Αικατερίνη εξύβρισε τους Έλληνες και ειδικότερα τους Μανιάτες, διότι δεν έκαναν τις θυσίες που ήθελε για το δικό της μεγαλείο, χωρίς να σεβαστεί τα παθήματά τους από τη δική της υπέρμετρη φιλοδοξία ή πλεονεξία. Επειδή δεν έδωσαν το αίμα τους για να γίνουν υπήκοοί της και να απομυζούν τον ιδρώτα τους οι Ρωμανώφ και οι αυλικοί τους. Για όλα αυτά μπορεί να φταίνε και οι σύμβουλοί της. Αλλά το χειρότερο ήταν που στον επόμενο πόλεμο με την Τουρκία, πάλι θυμήθηκε τους Έλληνες, εκείνους τους ανεπαρκείς, τους εκφυλισμένους, τους δειλούς και ζήτησε τη συνδρομή τους στον αγώνα της, μοιράζοντας πάλι αφειδώς ψεύτικες υποσχέσεις και κούφιους επαίνους. Αυτές είναι οι στιγμές που αποκαλύπτουν τους «Μεγάλους» και αποδεικνύουν, ότι κάτω από τα στεφάνια της δόξας τους βρίσκονται άνθρωποι μικροπρεπείς, άδικοι, εγωκεντρικοί, πλεονέκτες και μερικές φορές απάνθρωποι.

Με την προκήρυξη της 17 Φεβρουαρίου 1788 η Αικατερίνη κάλεσε πάλι τους ίδιους «δειλούς» Έλληνες να κινηθούν εναντίον των Τούρκων, για να κάνει το έργο του στρατού της ευκολότερο. Δεν βρήκε όμως ανταπόκριση από τους Πελοποννησίους και τους Μανιάτες, παρά το γεγονός ότι η προκήρυξη της έφθασε στα χέρια των Μαυρομιχαλαίων. Έδωσε πάλι υποσχέσεις, προκειμένου και για δεύτερη φορά να παρασύρει τους Έλληνες σε επανάσταση, αδιαφορώντας για τις συνέπειες που θα μπορούσε να έχει γι' αυτούς. Δεν αναφέρθηκε καθόλου στα Ορλωφικά, για να μη θυμίσει τις επιπόλαιες ενέργειές της με τις τόσο δραματικές συνέπειες για τους Έλληνες. Ξέχασε ακόμη ότι έλεγε πως οι Έλληνες ήταν δειλοί και άξιοι της σκλα-

807. B. J. S I o t, Ορλωφικά (Εκ των Ολλανδικών αρχείων), Λακωνικά Σπουδαί, 2(1975)304. Μια ακόμη λεπτομέρεια για να φανούν τα κίνητρα των πρωταγωνιστών του ρωσικού εκστρατευτικού σώματος. Ο ναύαρχος Σπυριδών μετ' τη συνθήκη ειρήνης με την Τουρκία το 1774 έγραψε στον Ορλώφ: «...Φρονώ ότι κατά την υπογραφήν της ειρήνης η Ρωσία ώφειλε να απαιτήσει την προσάρτησιν της νήσου Πάρου. Εάν πωλήσωμεν την νήσον ταύτην μετά του λιμένος Ναούσης και της Ανιάρου, είτε εις τους Γάλλους είτε εις τους Άγγλους, ούτοι καιτοι κατέχουσιν εν τη Μεσογειώ πολλούς λιμένας ήθελον όμως δώσει δι' αυτήν ευχαρίστως πολλά εκατομμύρια λιρών...». Κ. Α. Παλαίολογο, Ρωσικά περί Ελλάδος έγγραφα, Παρνασσός 5(1881)153.

βιάς τους. Τα λόγια της, κενές υποσχέσεις, ήταν ότι: «...έρχεται ακόμη και η δυνατή μας αρμάδα... η οποία αρμάδα έχει μαζί και το στράτευμα το πεζόν, και θέλει έλθη εις την Άσπρην θάλασσαν (Αιγαίο πέλαγος)... Αρματωθείτε όλοι με μίαν γνώμην και προθυμίαν διά να σηκωθεί η ευτυχία σας οπού είναι πεσμένη κάτω, διατί η αρμάδα μας η δυνατή εις τούτο έρχεται να σας βοηθήση... και να νικήσετε την δύναμιν των εχθρών οπού σας καταπατεί και να λάβετε πάλιν την ποθουμένην σας ελευθερίαν οπού έχασατε...», δεν επαληθεύτηκαν πάλι τα λόγια της, αφού ματαιώθηκε η αποστολή τού ρωσικού στόλου στο Αιγαίο, διότι η Σουηδία κήρυξε τον πόλεμο εναντίον της Ρωσίας και ο στόλος της παρέμεινε στη Βαλτική. Ευτυχώς, ότι οι Μανιάτες και οι άλλοι Έλληνες του Μοριά είχαν την ωριμότητα να μην παρασυρθούν και πάλι συνολικά από τα κενά λόγια της μεγάλης αυτοκράτειρας.

Η Αικατερίνη μπορεί αργότερα να φέρθηκε με καλοσύνη και γενναιοδωρία σε πολλούς Έλληνες, ίσως από υστεροβουλία, αλλά τον καιρό της καταστροφής δεν βρήκε κανένα φταίξιμο στη δική της πλευρά. Αντί για ένα δάκρυ, που θα περίμεναν οι Έλληνες του Μοριά, για τα τόσα δεινά που ακολούθησαν, φαίνεται να επιχαίρει γράφοντας στον Ορλώφ: «...Αν και βλέπομεν πλέον, ότι η Πελοποννησιακή εκστρατεία δεν έσχε αποτελέσματα αντάξια της γενναίας υμών επιχειρήσεως, προς ελευθέρωσιν της χώρας ταύτης, δεν έσχε δε ένεκα της συμφυούς εις τους Έλληνας δειλίας, ελαφρονοίας και προδοσίας, αίτινες ιδίως εν τη περί την Μεθώνην μάχη μεγίστων δυστυχιών εγένοντο πρόξενοι εις υμάς... δεν ηθέλησαν δε να απαλλαγώσι του ζυγού της δουλείας και του συμφυούς εις αυτούς πνεύματος της απιστίας και απάτης, ορθώτατα και προνοητικώτατα επράξατε αφήσαντες αυτούς εις την ιδίαν των τύχην, ορθότατα δε και στρέψαντες τας ηνωμένας υμών ναυτικάς δυνάμεις εις καταδίωξιν του εχθρού...». Οι ισχυροί της γης δεν αλλάζουν με την πάροδο του χρόνου, ούτε κινούνται από συναισθήματα. Όπως πριν χιλιάδες χρόνια τους οδηγούσε αποκλειστικά το συμφέρον τους, κατά τον ίδιο τρόπο κινούνται μέχρι σήμερα και θα συμπεριφέρονται και στο μέλλον, αδιαφορώντας για το δίκαιο. Τα λόγια τους ήταν και θα είναι απατηλά, υστερόβουλα και θα κινούνται από ιδιοτέλεια. Όποιος από τους Έλληνες θεώρησε ή θεωρεί κάποια ξένη κυβέρνηση σαν φιλικά διακείμενη απέναντί μας, αδίκησε ή αδιειδίχτη νοημοσύνη του. Όσες φορές ευνοηθήκαμε από ξένες κυβερνήσεις έτυχε να συμπέσουν τα συμφέροντά μας με τα δικά τους.

Τα δεινά των Πελοποννησίων

Η επικράτηση των Τούρκων και Αλβανών στο Μοριά δεν είχε στη συνέχεια άμεσες επιπτώσεις στη Μάνη. Η λοιπή Πελοπόννησος όμως υπέφερε αφάνταστα από την παρουσία των Αλβανών μέχρι το 1779, όταν ο Καπουδάν πασάς Γαζή Χασάν τους συνέτριψε και απάλλαξε τον τόπο από την τυραννία και την εκμετάλλευση.

Στα δύστυχα χρόνια του Μοριά πολλοί Έλληνες βρήκαν καταφύγιο και σωτηρία στα απάτητα βουνά της Μάνης. Αναφέρεται⁸⁰⁸ πως οι Μανιάτες: «... υπερηφανεύονται ότι γνωρίζουν καλύτερα τη φιλοξενία και στην πραγματικότητα όλοι οι άτυχοι που κατά τη διάρκεια των καταστροφών στο Μοριά από την εκστρατεία των Ρώσων, αναζήτησαν άσυλο στους βράχους τους βρήκαν σιγουριά για τη ζωή και τα αγαθά τους...». στα απομνημονεύματα του Π. Παπατσώνη⁸⁰⁹ αναφέρεται ότι ο πάππος του βρήκε τότε καταφύγιο στη Μάνη.

Οι Αλβανοί⁸¹⁰ που κατέλαβαν την Πελοπόννησο και συνέτριψαν κάθε αντίσταση των ρωσικών και ελληνικών δυνάμεων, υπολογίζονται περίπου σε 15.000, ενώ έχει αναφερθεί ότι ήταν από 10.000 μέχρι 150.000. Φέρθηκαν με ασυγκράτητη μανία, στρεφόμενη τόσο σε ανθρώπους, όσο και σε άψυχα αντικείμενα. Βασάνιζαν τους Πελοποννήσιους για να τους δώσουν τα χρήματα ή τα πολύτιμά τους αντικείμενα, που υπέθεταν ότι θα τα είχαν κρυμμένα, τους υποχρέωναν να υπογράψουν χρεωστικά ομόλογα με εξωφρενικά υψηλά ποσά, επέβαλαν στην τουρκική διοίκηση να τους ενοικιάζει τα έσοδα της φορολογίας και καταπίεζαν τους κατοίκους του Μοριά να πληρώνουν χρήματα που δεν είχαν και τους έπαιρναν τα παιδιά τους και τα πουλούσαν σκλάβους⁸¹¹.

Σε βραχύ ιστορικό χρονικό από τη μονή του Μεγάλου Σπηλαίου⁸¹² αναφέρεται: «...Οι Αρβανίτες ήλθαν όχι ως άνθρωποι αλλά ως θηρία ή σαν μια φωτιά και ωςάν ποταμός και την αιματοχυσίαν οπού έκαμαν εις τους ευρεθέντας ταλαιπώρους χριστιανούς του Μορέως και τες σκλαβίες νους ανθρώπινος αδυνατεί να τους λογιάση, οπού και όλον τον Μορέαν τον έγδυσαν εξ ολοκλήρου...».

Ο ελληνικός πληθυσμός της Πελοποννήσου είχε παρουσιάσει τότε σημαντική ελάττωση, διότι εκτός από τις σφαγές και το σκλάβωμα (υπολογίζεται ότι πουλήθηκαν 20.000 Έλληνες ως σκλάβοι), πολλοί αναγκάστηκαν να ζητήσουν καταφύγιο στα νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου πελάγους, στη Μικρά Ασία, στη Ρωσία, ακόμη και στη Μαύνα της Μινόρκας⁸¹³.

Οι Αλβανοί είχαν καταλάβει την Τριπολιτσά, την οποία είχαν κάνει ορμητήριο των επιδρομών τους και δεν λάβαιναν υπ' όψη τους τις διαταγές της Υψηλής

808. C. I. Rulhière, ό.π., σ. 399.

809. Π. Παπατσώνη, Απομνημονεύματα, Αθήνα 1960, σ. 29, όπου σημειώνεται: «...Εις την Μάνην δεν ηδυνήθησαν να εισβάλουν και εσώθησαν εκείσε όσοι χριστιανοί εισήλθον εν αυτή... τότε ο παππούλης ημών επανελθών εκ της Μάνης...».

810. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 357. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 193. Π. Παπατσώνη, ό.π., σ. 33.

811. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 367. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 194. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 145.

812. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 140.

813. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 378 κ.ε. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 196-9. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 142 κ.ε.

Πύλης, να εγκαταλείψουν το Μοριά. Είχαν εναλλαγεί έξι πασάδες και κανείς δεν είχε κατορθώσει να βάλει τάξη στον τόπο. Οι Τούρκοι σπαχήδες, που είχαν κτήματα στο Μοριά, δεν εύρισκαν καλλιεργητές, διότι οι Έλληνες είχαν καταφύγει στα βουνά και ζητούσαν αδιάκοπα τη βοήθεια της Πύλης, για να τους απαλλάξει από την παρουσία των νέων τυράννων του Μοριά⁸¹⁴.

Οι Αλβανοί δεν περιορίζονταν μόνο στην καταπίεση των Ελλήνων, αλλά δεν άφηναν ησύχους και τους Τούρκους της Πελοποννήσου, οι οποίοι αναγκάζονταν να κλείνονται στα φρούρια για προστασία. Αναφέρεται η περίπτωση του Χαλήλ μπέη της Κορίνθου, τον οποίο πίεσε ο Αλβανός Μετζ Αράπης να μεσολαβήσει στο Μουτεσελλίμη ή Μουσελλίμη⁸¹⁵ του Μοριά να τον μισθοδοτήσει. Επειδή αρνήθηκε, τον απείλησε ότι θα κατέστρεφε τα κτήματά του. Ο Χαλήλ ζήτησε τη βοήθεια του καπόμεπαση (αρχιαστυνόμου) της Κορινθίας Κωνσταντή Κολοκοτρώνη, ο οποίος με ενέδρα εξόντωσε το Μετζ Αράπη με όλη τη συμμορία του⁸¹⁶. Ακόμη σημειώνεται σε έγγραφο του Γάλλου υποπροξένου *Roses*⁸¹⁷ ότι οι Αλβανοί δεν αναγνώριζαν ούτε τον πασά, ούτε υποταγή. Ληλάτησαν όλες τις περιουσίες των Ελλήνων, κατέσφαξαν ή πούλησαν ως σκλάβους ένα μεγάλο αριθμό των κατοίκων. Αλλά δεν σταμάτησαν εκεί· ληλάτησαν ακόμη και τα σπίτια των πιο σημαντικών αγάδων.

Η αλβανική καταδεινάστευση, που επικρατούσε στην Πελοπόννησο, ευνόησε τη δημιουργία Ελλήνων κλεφτών⁸¹⁸. Η κλέφτικη ζωή με την ένοπλη άμυνα απέναντι στους Αλβανούς τους εξασφάλιζε από την καταπίεση και την πείνα. Η Μάνη αποτελούσε το ορμητήριο των Ελλήνων κλεφτών των οποίων ο αριθμός υπολογίζεται σε 5.000.

Η Μάνη μετά τα Ορλωφικά

Ενώ οι Αλβανοί καταβασάνιζαν τους Πελοποννήσιους, η Μάνη παρέμεινε σχεδόν ανέγγιχτη, με εξαίρεση τις πρώτες εισβολές των Αλβανών δυτικά στην επαρχία Σταυροπηγίου και ανατολικά μέχρι το Σκουτάρι και το Τρικεφάλι. Αυτή ήταν η αιτία

814. Π. Μ. Κοντογιάννη, *ό.π.*, σ. 370. Μ. Σακελλαρίου, *ό.π.*, σ. 199 κ.ε. Τ. Γριτσόπουλου, *ό.π.*, σ. 133 κ.ε.

815. Μουσελλίμης ήταν ο αντιπρόσωπος του πασά, ο οποίος δεν ερχόταν στο Μοριά και έστελνε αντικαταστάτη.

816. Π. Μ. Κοντογιάννη, *ό.π.*, σ. 370. Μ. Σακελλαρίου, *ό.π.*, σ. 201-2. Τ. Γριτσόπουλου, *ό.π.*, σσ. 138-9 και 148.

817. Β.σ. Κρεμμυδά, *Το εμπόριο της Πελοποννήσου τον 18^ο αιώνα*, Αθήνα 1972, σ. 91.

818. Π. Μ. Κοντογιάννη, *ό.π.*, σ. 369 κ.ε. Μ. Σακελλαρίου, *ό.π.*, σ. 200-1. Τ. Γριτσόπουλου, *ό.π.*, σ. 146 κ.ε.

που αποτέλεσε απέραντο καταφύγιο για πολλούς Μοραΐτες και λιμέρι για τους κλέφτες του Μοριά. Από τα χρόνια εκείνα υπάρχουν ξυλόγλυπτα τέμπλα σε μερικούς ναούς της Έξω Μάνης φτιαγμένα από Πελοποννήσιους τεχνίτες, που δείχνουν ότι στη Μάνη υπήρχε σχετική ησυχία και η συνηθισμένη «λιτή ευημερία».

Στη μικρή μονοκάμαρη εκκλησία της Παναγίτσας της Καστάνιας με εικονογραφίες από το 16^ο αιώνα υπάρχουν εγχάρακτες επιγραφές, τις οποίες δημοσίευσε ο Γεώργιος Στυλ. Γεωργουλέας⁸¹⁹ και οι οποίες αναφέρουν: «1771 – ήρθε ακρίβεια και πήγαινε το γέννημα τρεις ογγές το μπαρά και το λάδι η μπότζο παράδες 60, το μπαμπάκι η λίτρα παράδες 20, το κρασί η μπότζο παράδες 30 και το αλατζινάκο παράδες 5. Γρηγόριος Ταβουλάρης έγραψα». Μια ακόμη αναφέρεται σε έκλειψη σελήνης: «1772 – Οκτωβρίου 1 εχάθη το φεγγάρι ώρες τρεις ημέρα Κυριακήν το νεοκαίριο».

Μια άλλη εγγραφή από την επαρχία της Ανδρούβιστας (Καρδαμύλης), την οποία έχει δημοσιεύσει ο Βασίλειος Πατριαρχέας⁸²⁰, αναφέρεται και αυτή σε περίοδο λιμού και ακρίβειας των τροφίμων και είναι η ακόλουθη: «Εις τους - 1772 – Μαΐου – 10. Εγίνη πείνα φρικτή εις ε όλη την Μάνη. Τόσο οπού απέθαιναν πολλοί από την πείνα και έρχοντα<ν> οι Ζακυνθινοί με τα καΐκια με καρπό και το έδιδαν το σιτάρι – 15 λίτρες το γρόσι και το αραποσί<τι> - 18 – και έπαιρνα<ν> και πράμμα. Όμως μισοτίμη και έγδυσαν τα σπίτια των Μανιατών: ότι άσπρα δεν είχαν, ότι λάδι δεν εγίνη εις ε όλον τον Μορέα. Και επήγαινε το λάδι μία πόντζα στο γρόσι. Ότι εις τον γΚάμπον μόνον εγίνη».

Το 1776 ένας Κολοκοτρώνης εγκαταστάθηκε στην Καρδαμύλη. Το βαφτιστικό όνομά του δεν αναφέρεται αλλά θα πρέπει να ήταν ο Κωνσταντής, ο πατέρας του Θεόδωρου. Έμενε κοντά στον καπετάν Μιχαλάκη Τρουπάκη, τον μετέπειτα Μιχαήλμπεη και πατέρα του Παναγιώτη Τρουπάκη-Μούρτζινου και στον καπετάν Πανάγο Χρηστέα που κατοικούσε στον Άγιο Δημήτριο του Ζυγού νοτιότερα της Καρδαμύλης⁸²¹.

819. Γ. Σ. Γεωργουλέα, Επιγραφές από την Παναγίτσα της Καστάνιας, Ιθώμη, 29-30(1990)71.

820. Β. Πατριαρχέα, Δίπτυχον Ιστορικών και Φιλολογικών της Εθνεγερσίας, Αθήναι 1971, σσ. 616 και 618. Μια ακόμη εγγραφή από την περιοχή της Καρδαμύλης, που δημοσίευσε στο ίδιο βιβλίο ο Β. Πατριαρχέας, αναφέρεται σε κρούσματα ευλογιάς: «1769 – μηνί Ιουλίου. Εφανερώθη η ευλογία εις τα χωρία μας όπου την ήφερε ο Καραβιτέας και απέθανε ο αδελφός του στη Μάνη. Και ο Κοβατζέας στο Νίκοβο και ο Παυλέας από το Ξεχώρι και ο Σαφιολέας ο Αναγνώστης και άλλα πολλά παιδιά όλα από την ευλογία ότι δεν ήτο φυσική. Και την εύγαλαν πολλοί οπού την είχα<ν> ματα ευαλμένη.»

821. Ο Κωνσταντής Κολοκοτρώνης φαίνεται ότι είχε συναναστραφεί με τον Παναγιώτη Μούρτζινο και τον Χριστόδουλο Χρηστέα, παιδιά των τοπικών καπετάνιων, τα οποία ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης αποκάλεσε το 1803 «πατρικούς φίλους». Θ. Κολοκοτρώνη, Διήγησις συμβάντων της Ελληνικής φυλής, Αθήναι 1846, σ. 12.

Από μια επιστολή της 28 Μαΐου 1776 του Γάλλου εμπόρου Sauvaire⁸²² από την Κορώνη πληροφορούμεθα, ότι ο πειρατής (Κολοκοτρώνης) αρμάτωσε στην Καρδαμύλη μια χοντρή γαλιότα, που είχαν αφήσει οι Ρώσοι πίσω τους, με 80 ορεσίβιους (Μανιάτες και Σφακιανούς) της έβαλε ένα κανόνι και βγήκε στην πειρατεία. Στις 5 Ιουνίου 1776 αναφέρεται ότι αιχμαλώτισε τρία πλοία, τα οποία οδήγησε στην Καρδαμύλη. Το ένα ήταν γαλλικό, το St. Jean Baptist και τα άλλα δύο ήταν βενετικά. Το γαλλικό πλοίο, που ήταν φορτωμένο με καπνό, εξαγόρασε ο Sauvaire με 6.500 πιάστρα, καταβάλλοντας τα χρήματα στο μεσολαβητή καπετάν Μιχαλάκη Τρουπάκη. Στη συνέχεια στην Καρδαμύλη κατέπλευσε ένα γαλλικό πολεμικό πλοίο για να πάρει την πειρατική γαλιότα αλλά απέτυχε. Αργότερα όμως την πήραν οι Βενετσάνοι με την απειλή ότι δύο πολεμικά πλοία θα ισοπέδωναν την Καρδαμύλη. Οι λεπτομέρειες αναφέρονται στο κεφάλαιο περί ηγεμονίας του Μιχαήλ Τρουπάκη⁸²³, ο οποίος από το 1779 είχε γίνει μπέης της Μάνης και αυτό στάθηκε η αφορμή να απαγχονιστεί το 1782.

Ο Κωνσταντής Κολοκοτρώνης μετά από την πειρατική του δράση εγκαταστάθηκε στη Μικρή Καστάνια ή Καστάνιτσα της ανατολικής Μάνης και σε συνεργασία με τον τοπικό καπετάνιο Παναγιώταρο Βενετσανάκη επιδίδονταν σε ληστρικές επιδρομές μέχρι το 1780.

Το 1776 ανατέθηκε στον καπουδάν πασά Γαζή Χασάν, τον ήρωα της ναυμαχίας του Τσεσμέ, η εντολή να ειρηνεύσει τη Μάνη και την Πελοπόννησο. Το έργο της διευθέτησης των σχέσεων με τη Μάνη ανέλαβε ο διερμηνέας του τουρκικού στόλου Νικόλαος Μαυρογένης. Οι Μανιάτες όρισαν αντιπρόσωπό τους τον καπετάν Τζανετάκη Κουτούφαρη από τις Κιτριές, ο οποίος πήγε στη Ρόδο και εκεί έγιναν οι σχετικές διαπραγματεύσεις. Αποφασίστηκε να αποσπαστεί η Μάνη από τη διοικητική ευθύνη του Μόρα Βαλεσή (πασά του Μοριά) και όπως τα νησιά του Αιγαίου να τεθεί και αυτή υπό τη διοίκηση του καπουδάν πασά (ναυάρχου). Ο τοπικός αρχηγός της Μάνης θα έφερε το αξίωμα του μπέη, θα προτεινόταν από τους επισκόπους, τους καπετάνιους και τους προκρίτους της Μάνης και θα διοριζόταν με φερμάνι του Σουλτάνου. Ο διαχωρισμός της Μάνης από το Μοριά αποτέλεσε και αίτημα των Πελοποννησίων, οι οποίοι προηγουμένως επιβαρύνονταν με μεγάλα ποσά για την αποζημίωση των θυμάτων της μανιάτικης πειρατείας⁸²⁴.

822. Α λ ε ξ. Κ ρ α ν τ ο ν έ λ λ η, Ελληνική πειρατεία και κούρσος τον ΙΗ' αιώνα και μέχρι την Ελληνική Επανάσταση, σ. 118.

823. Γ. Β. Ν ι κ ο λ ά ο υ, Η πειρατεία στη Μάνη τον 18^{ον} αιώνα: Μία χαρακτηριστική περίπτωση του 1776, Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)179 κ.ε.

824. Μ. Σ α κ ε λ λ α ρ ί ο υ, ό.π., σ. 205. Κ α ν. Δ ε λ η γ ι ά ν ν η, Απομνημονεύματα, Επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, σ. 23.

Η Μάνη ήταν απροσπέλαστη από την ξηρά και ο πασάς της Τριπολιτσάς δεν ήταν εύκολο να εισβάλει στο εσωτερικό της, για να αντιμετωπίσει κάθε ταραχή. Αντίθετα η Μάνη ήταν ευάλωτη από τη θάλασσα, επομένως η υπαγωγή της στη δικαιοδοσία του ναυάρχου του τουρκικού στόλου τού έδινε το δυνατότητα να την απειλεί και να την προσβάλλει. Ο πλοίαρχος του τουρκικού στόλου Χασάν μπέης από τη Μονεμβασία ανέφερε με υπερηφάνεια στον Άγγλο περιηγητή-κατάσκοπο W. Leake⁸²⁵, ότι είχε καταστρέψει 15 πύργους στη Μάνη.

Όπως αναφέρθηκε με βάση τις συμφωνίες του 1715 μεταξύ των Τούρκων και των Μανιατών, η Μάνη ήταν διαιρεμένη σε τέσσερις καπετανίες και τη διοικούσαν ισάριθμοι καπετάνιοι. Το σύστημα όμως αυτό δεν απέδωσε διότι, όταν προέκυπτε ένα θέμα πειρατείας, κάθε καπετάνιος έρριχνε το βάρος στους άλλους. Με τις νέες συμφωνίες⁸²⁶ του 1776, μαζί με την υπαγωγή της Μάνης στη δικαιοδοσία του καπουδάν πασά, καθιερώθηκε ο θεσμός του μπέη, που θα προϊστάται των καπετάνιων. Πρώτος μπέης της Μάνης διορίστηκε ο Τζανετάκης Κουτούφαρης⁸²⁷, ο οποίος είχε κάνει και τις διαπραγματεύσεις στη Ρόδο με το δραγουμάνο του τουρκικού στόλου Νικόλαο Μαυρογένη.

Ο Σουλεϊμάν Πενάχ⁸²⁸ στο χειρόγραφο του, γραμμένο το 1785, αναφέρεται δύο φορές στα τουρκικά σχέδια για την αντιμετώπιση της Μάνης καθώς και των προβλημάτων της τήρησης της τάξης, όπως και της δίωξης της πειρατείας. Θεωρούσε απαραίτητη την οικοδόμηση εκεί ενός καλά επανδρωμένου κάστρου και εφοδισμένου με πλοία για τη δίωξη των πειρατών και σημειώνει: «...Επειδή την τοποθεσία αυτή την έχουν ανάγκη για πέρασμα όλα τα καράβια που πηγαίνουν από την πλευρά της Φραγκιάς στην Άσπρη Θάλασσα (Αιγαίο) η περιοχή θα γίνει τόπος εμπορίου και σε λίγο διάστημα ισχυρό σύνορο (συνοριακό φυλάκιο της χώρας). Και δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι κάτοικοί της θα σπουδάσουν με το παραπάνω την επιστήμη της θάλασσας...».

Ο πύργος των Κιτριών

Οι Κιτριές ήταν πάντοτε ένας μικρός οικισμός, δίπλα σε ένα σημαντικό λιμάνι στις ανατολικές ακτές του Μεσσηνιακού κόλπου, που ήταν γνωστό και στη Βυζαντινή εποχή⁸²⁹. Το λιμάνι των Κιτριών γνώρισε μεγάλη ακμή στα χρό-

825. W. Leake, τόμ. Ι, σ. 206-7.

826. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 205. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 170.

827. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, ό.π., σ. 530. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 440. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 205. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 170.

828. Ν. Σαρρή, ό.π., σσ. 207 και 234-5.

829. A r m a n d D e l a t t e, Les portulans Greck, Paris 1947, σ. 214, όπου αναφέρεται από τους «πορτουλάνους» για το μυθό του Μεσσηνιακού κόλπου: «...και εις αυτόν τον κόρπον το

να 1770-1779, όταν οι Αλβανοί λυμαινόνταν το Μοριά, όπως και στα χρόνια του Ιμπραήμ, 1825-1828, διότι έμενε πάντα ελεύθερο στα χέρια των Μανιατών. Ήταν προφυλαγμένο από τους νότιους άνεμους, που τους χειμερινούς μήνες ανάγκαζαν τα πλοία να καταφεύγουν εκεί, επειδή δεν μπορούσαν να αράξουν μπροστά στην Καλαμάτα. Ούτε ο βοριάς έπιανε το λιμάνι των Κιτριών ενώ ήταν εκτεθειμένο μόνο στο Μαΐστρο.

Το 1770, κατά τα Ορλωφικά⁸³⁰, οι τουρκαλβανοί που εισχώρησαν από το Αρμυρό στην επαρχία Σταυροπηγίου της Μάνης, έφθασαν μέχρι τις Κιτριές και τις ερήμωσαν, αφήνοντας πίσω τους μόνο αποκαΐδια.

Ο Τζανετάκης Κουτούφαρης⁸³¹ του οποίου η οικογένεια από τις αρχές της δεύτερης τουρκοκρατίας διαφέντευε τον τόπο, για την προστασία του λιμανιού από ξηρά και θάλασσα οικοδόμησε ένα μεγαλόπρεπο και δυνατό πύργο⁸³². Το 1805 τον σχεδίασε ο Άγγλος περιηγητής W. Gell⁸³³ ο οποίος φιλοξενήθηκε στα διαμερίσματά του.

Για τα έξοδα ανέγερσης δανείστηκε το 1772 από το μοναστήρι της Τίμοβας 500 ριάλια. Τα χρήματα αυτά προέρχονταν από τη διαθήκη του επισκόπου Ευρίπου Παΐσιου⁸³⁴, ο οποίος ήταν από τη Γιάννιτσα (Ελαιοχώριο) και πέθανε ευρισκόμενος στην Κέρκυρα. Με τη διαθήκη του άφησε τα χρήματα στο μοναστήρι της Τίμοβας για να γίνουν οικοδομές. Οι συγγενείς του που πήγαν στην Κέρκυρα και παρέλαβαν τα 800 ριάλια, όταν αποβιβάστηκαν στις Κιτριές έδωσαν στον Τζανετάκη Κουτούφαρη τα 500 ριάλια, χωρίς να ρωτήσουν το μοναστήρι, αλλά με την έγκριση του μητροπολίτη Μονεμβασίας και Καλαμάτας Γρηγορίου⁸³⁵. Προφανώς διότι προηγουμένως θα είχε γίνει σχετική συμφωνία με το μοναστήρι

γύρο είναι η Αντρούσα, η Καλαμάτα και η Μαντίνεια και είναι όλα μιτάδα (στη σειρά) και είναι σπιάντζα (αμμώδης παραλία) ως τας Κιτριάς...».

830. Φ. Π ο υ κ ε β ί λ, Ταξίδι στο Μοριά, Έκδ. Τολίδη, Αθήνα 1980, σ. 196.

831. W. M. L e a k e, Travels in the Morea, London 1830, τόμ. Ι, σ. 324.

832. Σ ο φ ί α ς Κ α π ε τ α ν ά κ η, Ο καστρόπυργος του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη στις Κιτριές, Ιθώμη 28(1989)93.

833. W. G e l l, Narrative of a journey in the Morea, London 1823, σ. 260-1.

834. Ο επίσκοπος Ευρίπου Παΐσιος Νιαρχάκης είχε γεννηθεί στη Γιάννιτσα, ιερωμένος από το 1753, κατέλαβε τη θέση του Μέγα Πρωτοσυγγέλλου της Μεγάλης Εκκλησίας, ακολούθως δε χειροτονήθηκε επίσκοπος. Το 1772 πέθανε ευρισκόμενος στην Κέρκυρα. Με τη διαθήκη του άφησε 800 ριάλια στο μοναστήρι της Τίμοβας με την εντολή να κτισθούν οικοδομές για τη σωτηρία της ψυχής του. Συγγενείς του παρέλαβαν τα χρήματα και όταν αποβιβάστηκαν στις Κιτριές, δάνεισαν από αυτά τα 500 ριάλια στον Τζανετάκη Κουτούφαρη, ο οποίος εκείνο τον καιρό έχτιζε τον πύργο του. Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ (Θ έ μ ε λ η) Μ ε σ σ η ν ι ά ς, Ο Μητροπολίτης Ευρίπου Παΐσιος (1753-1772), Μεσσηνιακά Γράμματα 2(1967)9 κ.ε.

835. Ο μητροπολίτης Μονεμβασίας και Καλαμάτας είχε την έδρα του στην Καλαμάτα, αλλά ίσως τον καιρό της Αλβανοκρατίας να έμενε στις Κιτριές.

για να το έχει ο Τζανετάκης Κουτούφαρης υπό την προστασία του. Η απόδειξη είναι το υπ' αριθ. 13 έγγραφο⁸³⁶ του κώδικα της μονής:

«1772 γιαναρίου 30 πόρτο Κιτριές.

Έλαβα εγώ Τζανετάκης Κουτούφαρης από το μοναστήρι της Θεοτόκου Ντίμιοβας ριάλια πεντακόσα νόμερο ριάλια 500, τα οποία πρώτο έλαβα από το Θεοδωρή Καρόλεμα και Αναγνώστη Μοναρχάκη και Γιωργάκη υιού του Παπανικολή, οπού τα είχε ο μακαρίτης ο μπάρμπας τους ο επίσκοπος βγαλμένα διά ψυχική του σωτηρία να κάμουν οικοδομές και χτήρια εις το μοναστήρι Ντίμιοβα και υπόσχομαι ότι ώρα ήθελαν να μου τα γυρέψουν οι άνωθεν επίτροποι, που μου τα έδωσαν για οικοδομή ή και άλλη χρεια του μοναστηριού να τα δίνω ευθύς δίχως άλλο εναντίον και ότι γνωρίσουν οι άνωθεν επίτροποι και πατέρες του μοναστηριού για το διάφορον να έχω ναν το δίνω με ευχαρίστησι και διά το βέβαιον της αλήθειας έδωσα το παρόν μου γράμμα εις το σκευοφυλάκιο του μοναστηριού και υπογράφομαι διά χειρός μου.

Τζανετάκης Κουτούφαρης βεβαιώνω.

+ Ο Μονεμβασίας Γρηγόριος μάρτυς».

Μετά τα Ορλώφικά στον πύργο του Τζανετάκη Κουτούφαρη φιλοξενήθηκε η οικογένεια του Παναγιώτη Μπενάκη⁸³⁷ μέχρι το 1779, αφού πρώτα είχε καταφύγει στα Κύθηρα. Όταν το 1779 ο Καπουδάν πασάς καθαίρεσε τον Τζανέτμπεη Κουτούφαρη, κατάσχεσε τα κτήματά του και ο πύργος των Κιτριών μαζί με την υπόλοιπη περιουσία του αγοράστηκε από τον Μιχάλμπεη Τρουπάκη. Στα επόμενα χρόνια και στις μεταβολές των μπέηδων συνέχισε ο πύργος των Κιτριών να είναι η καγκελαρία της Ηγεμονίας της Μάνης μέχρι την επανάσταση. Το 1824 τον διεκδίκησαν οι κληρονόμοι του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη από την οικογένεια Μαυρομιχάλη.

Υπάρχει η δυσεξήγητη πληροφορία ότι το 1795, όταν φιλοξενήθηκε στον πύργο των Κιτριών ο Άγγλος περιηγητής J. Morrill⁸³⁸, ο πύργος ανήκε στην Ελένη, ανιψιά του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη, που τον είχε κληρονομήσει από τον πατέρα της. Στον πύργο αυτόν έμενε και ο ίδιος ο πρώην Τζανέτμπεης με την οικογένειά του. Ανεφέρεται ακόμη ότι η πυργοδέσποινα Ελένη ήταν χήρα Μανιάτη τοπικού καπετάνιου. Αλλά ο πύργος έπρεπε να έχει παραχωρηθεί από τους Τούρκους στον Τζανήμπεη Γρηγοράκη, ο οποίος μάλιστα κάθε χρόνο ερχόταν στις Κιτριές, διότι από εδώ γινόταν η εξαγωγή του λαδιού της επαρχίας Σταυροπηγίου, που είχε ο μπέης το μονοπώλιο, όπως θα δούμε παρακάτω.

836. Σ. Β. Κουγιά, Η Μονή της Τιμιοβας, Μεσσηνιακά Γράμματα 1(1956)17.

837. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, Αθήνα 1962, σ. 503-4.

838. S. B. Morrill, The letters of J. Morrill of Rakeby, descriptive of journeys in Europe and Asia Minor in the years 1794-1796, London 1914, σ. 201. J. Morrill, Travels in Turkey, The district of Maina, In Robert Walpole, Travels in various countries of the East, being a continuation of memoirs relating to European and Asiatic Turkey, London 1820, σ. 45 κ.ε.

Η κυριότητα του πύργου των Κιτριών περιήλθε κατά καιρούς σε όλους τους μπέηδες της Μάνης. Τον Τζανήμπεη Γρηγοράκη (1782-1797) διαδέχθηκε ο Παναγιώτμπεης Κουμουνδουράκης (1797-1803) και αυτόν ο Αντώνμπεης Γρηγοράκης (1803-1810). Το 1804 πέρασε από τις Κιτριές ο Μοριέρ⁸³⁹, Άγγλος πρόξενος στον Αλή πασά των Ιωαννίνων και την επόμενη χρονιά οι συμπατριώτες του W. Gell⁸⁴⁰ και W. M. Leake⁸⁴¹. Στα χρόνια 1810-1811 μπέης της Μάνης ήταν ο Κωνσταντήμπεης Ζερβάκος και τον διαδέχθηκε ο Θεοδωρόμπεης Γρηγοράκης (1812-1816). Τελευταίος μπέης της Μάνης διετέλεσε ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, στον οποίο έμεινε και η κυριότητα του πύργου και μετά την επανάσταση του 1821.

Την 1 Οκτωβρίου 1819 με πρωτοβουλία του Χριστόφορου Περραιβού⁸⁴² στον πύργο των Κιτριών ο Πετρόμπεης, ο Μούρτζινος, ο Αντώνμπεης Γρηγοράκης με τα ανίψια του Δημήτριο-Καβαλιέρη και Γρηγόριο-Τσιγκούριο Γρηγοράκη υπέγραψαν σύμφωνο, με το οποίο αναγνωριζόταν ο Πετρόμπεης ως αρχηγός των Μανιατών. Στις 23 Μαρτίου 1821 από τον πύργο των Κιτριών ξεκίνησε ο Πετρόμπεης και μπήκε στην Καλαμάτα ελευθερωτής.

Επειδή οι κληρονόμοι του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη ζητούσαν την επιστροφή του πύργου των Κιτριών, ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, στις 7 Ιουνίου 1824, πρότεινε με επιστολή του στον γαμπρό του Τζανέτμπεη, τον Παναγιώτη Μπουκουβαλέα-Τρουπάκη ανιψιό του Μούρτζινου, την ακόλουθη λύση, την οποία προφανώς δεν δέχθηκε ο Μπουκουβαλέας. Με άλλα λόγια του πρότεινε να αποκηρύξει το θείο του και στο μέλλον να ακολουθεί τις υποδείξεις και εντολές της οικογενείας Μαυρομιχάλη. Η επιστολή⁸⁴³ είναι η ακόλουθη:

«Δια του παρόντος υποσχετικού γράμματος δηλοποιώ ότι από τα οσπίτια των Κιτριών εγώ παραχωρώ και μένει εις την εξουσίαν και κυριότητα του κ. Παναγιώτη Πουκουβαλέα μετά των λοιπών νομίμων κληρονόμων του μακαρίτου Τζανετάκη, του ποτέ χηματίσαντος πέγη της Μάνης ως ιδιοκτησία τού ιδίου και διαδοχικώς εις

839. J. M. Wagstaff, John Philip Morier's Account of the Mani, 1804, Πρακτικά Συμποσίου, Μάνη, Λιμένα 4-7 Νοεμβρίου 1993, σ. 278.

840. W. Gell, ό.π., σ. 260 κ.ε. O Ch. Swan, Journal of voyage up the Mediterranean, том. 2, London 1826, σ. 204, που πέρασε από τις Κιτριές το 1825 είδε ένα μικρό ερειπωμένο κάστρο πίσω από το σπίτι του μπέη, που είχε καταστραφεί κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. Δεν υπάρχουν πληροφορίες για σύγκρουση στις Κιτριές από τον προηγούμενο εμφύλιο πόλεμο. Καταστροφές στον πύργο των Κιτριών προκάλεσε ο Ιμπραήμ το 1825 μετά την κατάληψη της Καλαμάτας και την εισβολή του στα παραλιακά χωριά μέχρι τις Κιτριές.

841. W. M. Leake, ό.π., σ. 321 κ.ε., ο οποίος δεν δέχθηκε να φιλοξενηθεί στον πύργο.

842. Ιω. Φιλήμονος, Ιστορικών Δοκίμιον περι Ελληνικής Επαναστάσεως, τόμ. Ι, σ. 158-161.

843. Αρχείον Χειρογράφων Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος, Μικρά Συλλογαί Μ 8, έγγρ. 382.

όλους τους κληρονόμους των μέχρι της εσχάτης γενεάς του, χωρίς ποτέ ούτε εγώ ούτε άλλος της οικογενείας μου να ενοχλήσει ποτέ τους ρηθέντας κληρονόμους δια την οικειοποίησιν τούτων των οσπιτίων. Ο δε κ. Παναγιώτης Πουκουβαλέας υπόσχεται να είναι δια πάντα με ημάς και με όλους τους οικείους μας αδελφός πιστός και σταθερός, και υποκείμενος εις τα νεύματά μας. Διά ησυχίαν δε και πιστοποίησιν παντοτινήν του κυρίου Παναγιώτη Πουκουβαλέα και λοιπών κληρονόμων τού δίδω διά των κυριών εξαδέλφου μου Πιέρου Πατριαρχέα και ανειψιού Κυριακούλη Κουτράκου την παρούσαν έγγραφον υπόσχεσίν μου εξ ιδίας μου χειρός υπογεγραμμένην

Τη 7 Ιουνίου 1824 Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης
Εν Καλαμάτα με την οικογένειά μου υπόσχομαι»

Μετά την καταστροφή του πύργου⁸⁴⁴ από τον Ιμπραήμ, οι κληρονόμοι του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη, στις 25 Νοεμβρίου 1825 ζήτησαν από τη διοίκηση να τους αποδοθεί ο πύργος των Κιτριών, που είχε αφαιρεθεί από τους Τούρκους. Ακολούθησε μακροχρόνιος αλληλογραφία με τη Διοίκηση και τελικά ανατέθηκε στον Κ. Κανάρη αιρετοκρισία αλλά φαίνεται ότι δεν κατέληξε σε κάποιο αποτέλεσμα.

Η Γαλλική Επιστημονική Αποστολή που χαρτογραφούσε την Πελοπόννησο πέρασε το καλοκαίρι του 1829 από τις Κιτριές και ο Bory de saint Vincent⁸⁴⁵, που επισκέφθηκε τα απομεινάρια του πύργου, έγραψε: «...δεν είδα παρά ένα κρυσφύγετο πειρατών, κατοικημένο από τον καπετάν Αντωνάκη αδελφό του Πετρόμπεη. Δεν πληροφορήθηκα πώς αυτός ο πύργος πέρασε στην οικογένεια των Μαυρομιχάλαϊων. Άλλοτε ανήκε στην οικογένεια του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη...».

Τρεις φορές οι Κιτριές⁸⁴⁶ βομβαρδίστηκαν από το στόλο του Ιμπραήμ, στις 20 Ιουνίου 1826, δύο ημέρες πριν από την προσβολή των Ελλήνων στη Βέργα και την ήττα του στρατού του, στις 8 Οκτωβρίου 1826 και στις 26 Οκτωβρίου 1827, που αναφέρεται ότι χτυπήθηκε με 1.700 κανονιές.

Στα χρόνια της παρουσίας του Ιμπραήμ στο Μοριά η περιοχή από το Αρμυρό μέχρι τις Κιτριές ήταν ένα απέραντο στρατόπεδο πεινασμένων προσφύγων κυρίως από τη Μεσσηνία, αλλά και από άλλα μέρη του Μοριά, τους οποίους επισκέφθηκε ο Αμερικανός Η. Post⁸⁴⁷ το Δεκέμβριο του 1827 και τους μοίρασε τρόφι-

844. Μίμη Φερέτου, Μεσσηνιακά 1(1968)283.

845. Bory de saint Vincent, Expedition Scientifique de Morea, Sciences Physique, τόμ Ι, σ. 387.

846. Δ. Β. Βαγιακάκου, Ο Ιμβραήμ εναντίον της Μάνης, Αθήνα 1961, σ. 117. Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αριθ. φ. 2, της 20 Οκτωβρίου 1826, σελ. 5 και αριθ. φ. 51, της 6 Αυγούστου 1827, σελ. 202 και ΓΑΚ, Υπ. Πολ., φάκ. 203, συνημ. 5 Αυγούστου 1827.

847. Henry Post, A visit to Greece and Constantinople in the years 1727-1828, New York 1830, σ. 74.

μα, δωρεά από Αμερικανούς. Ο Η. Post επισκέφθηκε με την ευκαιρία αυτή στα υπολείμματα του πύργου τον αδελφό του Πετρόμπεη Αντωνάκη Μαυρομιχάλη και στο βιβλίο του περιγράφει: «...μπήκαμε στην είσοδο που την αποτελούσε μια καμάρα, διασχίσαμε μια βρώμικη και ερημωμένη αυλή και περνώντας από αυτή σε ένα μικρό και ερειπωμένο δωμάτιο, εμφανιστήκαμε ξαφνικά στον καπετάν Αντωνάκη. Τίποτε δεν μπορούσε να παρουσιάσει μεγαλύτερη αντίθεση από την εμφάνιση του σπιτιού και του ιδιοκτήτη. Το πρώτο ήταν βρώμικο, χωρίς έπιπλα και μισογκρεμισμένο. Ο τελευταίος ήταν πλούσια ντυμένος...».

Τελευταία πολεμική σύγκρουση αναφέρεται το καλοκαίρι του 1831, όταν οπαδοί του Ηλία Κατσάκου⁸⁴⁸ και άλλων φίλων των Μαυρομιχαιτών μαζί με υδραίικα πλοία χτύπησαν τις Κιτριές και ανάγκασαν την ολιγάριθμη φρουρά, η οποία παρέμενε πιστή στον Καποδίστρια, να συνθηκολογήσει και να αποσυρθεί.

Γ) Η ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ 1777-1821

Ο θεσμός του μπέη της Μάνης

Οι Τούρκοι χρησιμοποίησαν κατά καιρούς το θεσμό του ηγεμόνα ή μπέη της Μάνης για να εξυπηρετήσουν δικούς τους σκοπούς. Πρώτη φορά το 1696 αναγόρευσαν σε μπέη της Μάνης το Λιμπεράκη Γερακάρη⁸⁴⁹, προκειμένου να τους βοηθήσει να διώξουν τους Βενετούς από την Πελοπόννησο. Ίσως, την εποχή εκείνη, ήταν μια ευκαιρία, να γίνει ο Μοριάς ηγεμονία φόρου υποτελής στο Σουλτάνο, αν οι χριστιανοί δεν έδιναν πίστη στις δόλιες υποσχέσεις των Βενετών.

Ο Λιμπεράκης Γερακάρης έλαβε τότε αξίωμα, που μπορεί να θεωρηθεί ισότιμο με αυτό που μετέπειτα απονεμήθηκε στους Φαναριώτες ηγεμόνες της Βλαχίας και της Μολδαβίας, πήρε δε και αυτός την ευλογία του Πατριάρχη της Κωνσταντινουπόλεως. Στη συνέχεια πολέμησε στο πλευρό των Τούρκων εναντίον των Βενετών στη Ρούμελη και στο Μοριά. Αργότερα όμως παρασύρθηκε από τις πιέσεις των Ελλήνων φίλων του και από τις υποσχέσεις των Βενετών και εγκατέλειψε το τουρκικό στρατόπεδο και προσχώρησε στο χριστιανικό. Έλαβε τότε από τους Βενετούς τις τιμές που του είχαν υποσχεθεί, αλλά τελικά κατέληξε να

848. ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ., φάκ. 274, έγγρ. της 24 Αυγούστου 1831 και συνημένα.

849. Κ. Σάθλα, ό.π., σσ. 382-424. Απ. Δασκαλάκη, Η Μάνη και η Οθωμανική Αυτοκρατορία, σ. 85 κ.ε. Δ. Δημητράκου-Μεσίσκλη, Οι Νυκλιάνοι, Αθήνα 1949, σ. 233-246. Σ. Β. Κουγέλα, Η καταγωγή του πρωτοστατήσαντος εις την Ορλωφικήν επανάστασιν Παν. Μπενάκη, Πελοποννησιακά 6(1968)1 κ.ε. Α. Λεντάκη, Ο αγιογράφος Εμμανουήλ Σκορδίλης και ο Μανιάτης πειρατής Λιμπεράκης Γερακάρης, Μνημοσύνη 7(1978-9)182. Απ. Βακαλόπουλο, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμ. Δ', Αθήνα 1973, σ. 28 κ.ε.

είναι φυλακισμένος στο φρούριο της Μπρέσκια (Brescia) της Ιταλίας και πέθανε στις 21 Οκτωβρίου 1710 στο κάστρο του Αγίου Πέτρου της Βερώνας.

Το αξίωμα του μπέη, που δόθηκε στο Λιμπεράκη Γερακάρη το 1696, δεν μπορεί να συγκριθεί με του Τζανετάκη Κουτούφαρη του 1777. Οι συνθήκες ήταν διαφορετικές και άλλη η σκοπιμότητα. Ο Λιμπεράκης Γερακάρης βρισκόταν μακριά από τη Μάνη, δεν είχε σχέση το αξίωμά του με την εσωτερική κατάσταση του τόπου, αλλά σκοπός ήταν να συντελέσει στην απομάκρυνση των Βενετών από το Μοριά. Ο Τζανετάκης Κουτούφαρης ήταν ο τοποτηρητής της τουρκικής διοίκησης στη Μάνη και είχε την ευθύνη για την τάξη και την ασφάλεια του τόπου, την αποτροπή πειρατειών και ληστειών, καθώς και τη συλλογή των φόρων.

Θα πρέπει ακόμη να υπενθυμίσουμε την περίπτωση του εγγονού του Λιμπεράκη Γερακάρη, του Παναγιώτη Μπενάκη, για τον οποίο ο γιός του Λιμπεράκης ανέφερε το 1803 στην Κέρκυρα στον Πρώσο περιηγητή J. L. S. Bartholdy⁸⁵⁰ ότι ο πατέρας του είχε το αξίωμα του ηγεμόνα των Μανιατών. Ο Παναγιώτης Μπενάκης, ο πλουσιότερος Έλληνας του Μοριά, ήταν κοτσάμπασης της Καλαμάτας και ασκούσε μεγάλη επιρροή στους Τούρκους. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, ο Παναγιώτης Μπενάκης με εντολή της Τουρκικής κυβέρνησης, ενισχυμένος και από Μανιάτες καπετάνιους, καταδίωξε τον Κουτσογρηγόρη (της οικογενείας Γρηγοράκη) και τον Αθανάσιο Κουμουνδούρο. Η ενέργεια αυτή σε συνδυασμό με την πληροφορία του Bartholdy αποτελούν ενδείξεις ότι ίσως ο Παναγιώτης Μπενάκης να είχε το αξίωμα του μπέη της Μάνης ή κάτι ανάλογο.

Αργότερα, μετά τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774), η οποία περιλάμβανε και την αμνήστευση των επαναστατών, η τουρκική κυβέρνηση αποφάσισε να αποκαταστήσει την τάξη στο Μοριά και ήρθε σε επαφή πρώτα με τους Μανιάτες. Εκπρόσωπος των Μανιατών ορίστηκε ο Τζανετάκης Κουτούφαρης⁸⁵¹, που ήταν καπετάνιος του Σταυροπηγίου (πρώην δήμου Αβίας). Το 1776 πήγε στη Ρόδο για να συναντήσει τον Καπουδάν πασά Γαζή Χασάν, ο οποίος συνοδεύεται

850. J. L. S. Bartholdy, Ταξιδιωτικές εντυπώσεις από την Ελλάδα 1803-4, έκδ. Εκάτη, Αθήνα 1993, σ. 109.

851. Σημειώνεται ως Κουτούφαρης διότι με αυτό τον τύπο ονόματος υπέγραφε. Να σημειωθεί ότι ο «Ανώνωμος», Ιστορικά αλήθειαι συμβάντων τινών της Μάνης – Ο Τζανέμπτης Καπετανάκης Γρηγοράκης και η οικογένειά του, Αθήνα 1858, σ. 3, στην εξιστόρησή του περιέχει ανακρίβειες, γράφοντας ότι η συμφωνία των Τούρκων και Μανιατών έγινε με τον πασά της Τριπολιτσάς και αγνοεί τον Καπουδάν πασά (Τούρκο ναύαρχο – υπουργό των ναυτικών): «...ηναγκάσθη τότε να συνθηκολογήση ο τότε Βεζύρης της Πελοποννήσου μετά της Μάνης εις επωνύδιστον κατά των Τούρκων συνθήκην, διά της οποίας εδέχθη η Μάνη να διορίζητε παρά του Σουλτάνου μεταξύ των κατοίκων της εις Ηγεμών, ήτοι Μπέης, όστις λόγω δήθεν υποταγής, να προσφέρη κατ' έτος εις την Τουρκικήν κυβέρνησιν δεκαπέντε πουργία άσπρων, τα οποία άλλοι μεν των Μπέιδων έδιδον άλλοι όχι...».

από τον διερμηνέα του στόλου Νικόλαο Μαυρογένη, που ανέλαβε τη ρύθμιση της διοίκησης της Μάνης⁸⁵².

Ο Κυριάκος Μελίρρυτος⁸⁵³ το 1836 έγραψε για την εγκατάσταση της ηγεμονίας στη Μάνη τα ακόλουθα: «1770. Οι Λάκωνες απατώνται από τον Καπητάν πασιά διερμηνεύοντος του Νικολάου Μαυρογένου διότι ο Πασάς καλέσας εις εστίασιν τους πρώτους αυτών εν τη ναυαρχίδι προβάλλει αυτοίς υποταγήν και φορολογίαν, και φυλάττει (φυλακίζει) αυτούς. Ούτοι δόντες ομήρους τα τέκνα αυτών αφέθησαν και εξήλθον συσκευιάμενοι, μετά των κατοίκων αποφασίζουσι τούνυν ίνα εγκαταλείψωσι τα τέκνα αυτών, παρά να φορολογηθώσιν, αλλ' αναστάς τις γέρων είπεν, άνδρες πολίται, οι νέοι χρησιμεύουσι τη πατρίδι. Εγένετο λοιπόν συνθήκη ίνα τελώσι φόρον ελαίου αιρεθέντων ενός μπέη και δεκαπέντε καπιτάνων οίτινες συλλέγωσι τον φόρον μη δεχόμενοι Τούρκους αλλ' εμένοντες αυτόνομοι ως έκπαλαι...».

Υπάρχουν ασαφείς ενδείξεις⁸⁵⁴ ότι οι συνομιλίες μεταξύ Τούρκων και Μανιατών δεν άρχισαν υπό ειρηνικές συνθήκες, αλλά μετά από μια εκστρατεία την οποία έκανε ο καπουδάν πασάς Γαζή Χασάν στις Κιτριές, όπου πολιορκήσε σε έναν πύργο μερικούς καπετάνιους οι οποίοι τελικά παραδόθηκαν. Τότε ζήτησε να πληρώνουν και οι Μανιάτες φόρο υποτελείας που μέχρι τότε δεν πλήρωναν. Ακόμη ο W. M. Leake⁸⁵⁵ αναφέρει ότι ο Χασάν μπέης της Μονεμβασίας τον πλη-

852. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Η οικογένεια Κουτήφαρη ή Κουτούφαρη, ό.π., σ. 465 κ.ε. Από το έτος 1770 μέχρι το 1821 διετέλεσαν καπουδάν πασάδες οι ακόλουθοι: 1) Γαζή Χασάν πασάς Τζεζαγρλής-Μουστακάς, από 3 Οκτ. 1770 μέχρι 27 Φεβρ. 1774. 2) Μελέκ Μεχμέτ πασάς ο γαμπρός από 27 Φεβρ. 1774 μέχρι Ιούλ. 1774. 3) Γαζή Χασάν πασάς Τζεζαγρλής-Μουστακάς, από Ιούλ. 1774 μέχρι 20 Απρ. 1789. 4) Χουσεΐν πασάς ο Κρητικός από 20 Απρ. 1789 μέχρι 10 Μαρτίου 1792. 5) Ταγιαζαντές Χουσεΐν ο γαμπρός, μικρός από 11 Μαρτ. 1792 μέχρι 7 Δεκ. 1803. 6) Μεχμέτ Καντύρ ή Αμπντολκαντήρ από 12 Δεκ. 1803 μέχρι 24 Νοεμβ. 1804. 7) Χαφίζ Ισμαήλ ο Μποσταντζήμπασης, από 24 Νοεμβ. 1804 μέχρι 14 Απρ. 1805. 8) Χατζή Μεχμέτ ο Μποσταντζήμπασης, από 24 Απρ. 1804 μέχρι 21 Νοεμβ. 1806. 9) Χατζή Σαλήχ από 21 Νοεμβ. 1806 μέχρι 24 Φεβρ. 1807. 10) Σεϋντή Αλή πασάς Γεωργιανός από 24 Φεβρ. 1807 μέχρι 23 Αυγ. 1808. 11) Σεγίντ Αμπντουλλάχ Ραμίζ πασάς από 23 Αυγ. 1808 μέχρι 17 Νοεμβ. 1808. 12) Σεϋντή Αλή πασάς Γεωργιανός από 22 Νοεμβρ. 1808 μέχρι 20 Μαρτ. 1809. 13) Τσαρχατζή Χατζή Αλή πασάς από 20 Μαρτ. 1809 μέχρι 7 Ιουν. 1809. 14) Χατζή Μεχμέτ ο Μποσταντζήμπασης από 7 Ιουν. 1809 μέχρι 4 Φεβρ. 1810. 15) Χαφής Αλή πασάς από 4 Φεβρ. 1810 μέχρι 18 Οκτ. 1810. 16) Καρά Μεχμέτ πασάς από 18 Οκτ. 1810 μέχρι 22 Δεκ. 1811. 17) Κοτζά (Μέγας) Χουσερέβ πασάς από 22 Δεκ. 1811 μέχρι 2 Μαρτ. 1818. 18) Ιτσελή Αχμέτ πασάς από 2 ΜΦΦαρτ. 1818 μέχρι 10 Αυγ. 1818. 19) Κασάμπαση Χασάν πασάς από 10 Αυγ. 1818 μέχρι 13 Ιουλίου 1819 και 20) Ντελή Αμπντουλάχ ο Μποσταντζήμπασης από 13 Ιουλ. 1819 μέχρι 15 Νοεμβρ. 1821. Ν ε ο κ λ ή Σ α ρ ρ ή, Προεπαναστατική Ελλάδα και Οσμανικό κράτος, από το χειρόγραφο του Σουλεϋμάν Πενάχ εφέντη του Μοραΐτη, Αθήνα 1993, σ. 421-2.

853. Κυριάκου Μελίρρυτου του Θεσσαλονικέως, Χρονολογία ιστορική, Οδυσσός 1836, σ. 247.

854. Dimitris Anoyatis - Pelé, *Connaissance de la population et des productions de la Morée a travers un manuscrit anonyme de la fin du XVIII siecle*, Athènes 1987, σ. 105.

855. W. M. Leake, ό.π., σ. 316.

ροφόρησε ότι ο καπουδάν πασάς Γαζή Χασάν έλαβε την εντολή να διευθετήσει τις υποθέσεις της Μάνης. Πρώτα κατέλαβε το Μαραθονήσι και αφού πέρασε τον Ταΰγετο έφθασε στις Κιτριές, όπου έκλεισε σε έναν πύργο αρκετούς από τους καπετάνιους και τους υποχρέωσε να παραδοθούν. Οι Έλληνες, οι οποίοι επαναστάτησαν μετά την εισβολή των Ορλώφ, κατηγορήθηκαν από το Χασάν πασά ότι έχουν διαπράξει τα μεγαλύτερα εγκλήματα σε βάρος των Τούρκων. Τελικά επέβαλε φορολογία στη Μάνη.

Αρχικά αποφασίστηκε η Μάνη να διαχωρισθεί από τον υπόλοιπο Μοριά και να υπαχθεί στον Τούρκο ναύαρχο, όπως τα νησιά του Αιγαίου. Η Μάνη ήταν δυσπρόσιτη στον τουρκικό στρατό λόγω της διαμόρφωσης του εδάφους της, το οποίο παρείχε πολλά αμυντικά πλεονεκτήματα στους κατοίκους της, ενώ αντίθετα ήταν εύκολη η προσβολή της από τη θάλασσα. Παράλληλα ήταν επιθυμία και των Μοραϊτών να γίνει αυτός ο διαχωρισμός, διότι οι Πελοποννήσιοι ήταν υποχρεωμένοι να πληρώνουν τις ζημίες που προκαλούσαν οι Μανιάτες με την πειρατεία τους⁸⁵⁶.

Εκτός από το διαχωρισμό της Μάνης από τον υπόλοιπο Μοριά συμφωνήθηκε να ορισθεί ένας Έλληνας μπέης, ο οποίος να προϊσταται όλων των καπετάνιων της Μάνης, για να είναι ευκολότερη η επικοινωνία της τουρκικής διοίκησης με τους Μανιάτες. Αυτός θα ήταν ο υπεύθυνος για την τήρηση των υποχρεώσεων των Μανιατών απέναντι στους Τούρκους και αυτός ακόμη θα ασκούσε έλεγχο στους άλλους Μανιάτες καπετάνιους. Σε περίπτωση που ένας καπετάνιος δεν συμμορφωνόταν με τις εντολές του μπέη της Μάνης, τότε όφειλαν οι λοιποί καπετάνιοι να ακολουθήσουν το μπέη, ο οποίος θα βιάδιζε εναντίον τού ανυπάκουου και αν χρειαζόταν, θα τον ενίσχυε και ο τουρκικός στρατός.

Ήδη από το 1791 οι Δημητρείς⁸⁵⁷, Δανιήλ Φιλιππίδης και Γρηγόριος Κωνσταντάς, στο βιβλίο τους Γεωγραφία Νεωτερική έγραψαν: «... Οι Τούρκοι εδοκίμασαν πολλές φορές να έμβουν να υποτάξουν τη Μάνη, η δοκιμή τους όμως εστάθηκε όχι μόνο άπρακτη, αλλά και ολέθρια εις αυτούς· επειδή κοντά εις τον δύσκολον τόπον οπού έχει η Μάνη, έχει και κατοίκους οπού σώζουν ακόμι εκείνο το πνεύμα οπού εμπύχωνε τους παλαιούς προγόνους τους.

Εις τα 1779 όμως επήγαν πολλοί Τούρκοι· και δεν ήθελαν κάμη μήτε τότε τίποτε, αν δεν ήταν ένα η εδική τους διχόνοια, άλλο και ο πανουργότατος Μαυρογένης, ο οποίος μαζί με τον καπετάν πασιά με διάφοραις συσκευαίς και πανουργίαις υπόταξαν τρόπον τινά τον τόπον εις τους Τούρκους, και υποσχέθηκαν οι Μανιάται να πληρώνουν ένα δόσιμο διωρισμένο τον χρόνο, και επήγαινε εν όσω ήταν ειρή-

856. Κανέλλου Δεληγιάννη, Απομνημονεύματα, έκδ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, τόμ. Α', σ. 23-4.

857. Δημητρείς (Δανιήλ Φιλιππίδης και Γρηγόριος Κωνσταντάς) Γεωγραφία Νεωτερική, Έκδ. Ερμής, Αθήνα 1988, σ. 125.

νη ένας Τούρκος εις το Μαραθονήσι χώρα της Έξω Μάνης, και το έπερνε από τον πρωτεύοντα καπετάνιο, ο οποίος το εσύναζε πάλιν από τους άλλους καπετάνιους. Οι καπετάνιοι της Μάνης, οι οποίοι είναι όλοι 14, εις την αρχή όταν υποτάχθηκαν έδωκαν και τα παιδιά τους εις τους Τούρκους διά να είναι ενέχυρα...».

Ο Γάλλος έμπορος της Κορώνης Sauvaire⁸⁵⁸, που ζούσε εκεί από τα Ορλωφικά, βίωσε τα γεγονότα του τόπου που έλαβαν χώρα γύρω στα 1815 και έγραψε σε υπόμνημα, που βρίσκεται στα Ολλανδικά αρχεία, τα ακόλουθα: «...Η Μάνη παλαιότερα είχε εξάρτηση από το Μοριά. Ο Πασάς κυβερνούσε αυτή την επαρχία, χωρίς όμως να μπορεί να ασκεί πλήρη εξουσία. Υπήρχαν αρχηγοί που διοικούσαν καθένας την περιοχή του, που αποτελούσε μια καπετανία. Ήταν μικρές δημοκρατίες που έκαναν μεταξύ τους μικροπολέμους. Έχουν περάσει σχεδόν σαράντα χρόνια, που η τουρκική διοίκηση ήθελε να την κάνει μια επαρχία σαν τη Βλαχία και τη Μολδαβία, να την χωρίσει από το Μοριά και να ονομάσει ένα Μπέη, που θα τον διάλεγε ανάμεσα στις παλαιές οικογένειες του τόπου, στον οποίο θα έδινε τον τίτλο του μπας μογογού. Ο Σουλτάνος ανέθεσε αυτή την περιοχή στο Ναύαρχό του, ορίζοντας έναν κεφαλικό φόρο 35 πουργιών, που ο Μπέης θα πλήρωνε μια φορά το χρόνο. Αλλά οι Μανιάτες λαός συνηθισμένος στην ανεξαρτησία έζησαν και θα ζήσουν πάντα στη μεγαλύτερη ανέχεια και αυτό θα διαρκέσει όσον καιρό εξαρτώνται από τους Τούρκους, χωρίς να υπακούουν στους αδύναμους αρχηγούς που τους είχαν δώσει οι αφέντες τους...».

Ο Γεώργιος Φίνλεϋ⁸⁵⁹ σχετικά με το θεσμό του μπέη της Μάνης έγραψε: «Οι Μανιάτες ... είχαν αναθέσει στο Ζανέτο Κουτήφαρη, έναν από τους αρχηγούς τους, να περιποιηθεί, στα 1777, το Χασάν στη Ρόδο και να του ζητήσει αμνηστία για τη συμμετοχή τους στο ρωσικό πόλεμο, να βεβαιώσει τον Καπουδάν πασά για την αφοσίωσή τους στη σουλτανική κυβέρνηση και να διεκδικήσει την προστασία του. Ο Χασάν, αφού πήρε την επικύρωση της Πύλης για να χωρίσει τη Μάνη από το σαντζάκι του Μοριά και να τη βάλει κάτω από τη δικαιοδοσία του Καπουδάν πασά, οργάνωσε τώρα τη διοίκηση και τακτοποίησε την είσπραξη των φόρων, με τον ίδιο τρόπο όπως έκανε και για τις άλλες περιοχές, που βρίσκονταν στην εξουσία του. Ο Ζανέτος σαν κυριότερος προύχοντας, περιβλήθηκε με τις εξουσίες του κυβερνήτη και τον τίτλο του μπέη. Στο μπέη ανατέθηκε η συγκέντρωση των φόρων και για να διευκολυνθεί το έργο του, ιδιαίτερα στις περιοχές όπου εδαφικές δυσκολίες και οι έριδες των εχθρικών φυλών έκαναν την προσπάθεια επικίνδυνη, εξασφάλισε το μονοπώλιο στις εξαγωγές του λαδιού, του μεταξιού και του βελανιδιού, που μοπο-

858. Ελένης Μπελιά, Υπόμνημα περί Μάνης εκ των Ολλανδικών αρχείων, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)276.

859. Γεωργίου Φίνλεϋ, Ιστορία της τουρκοκρατίας και ενετοκρατίας στην Ελλάδα, έκδ. Τολίδη, σ. 316.

ρούσε εύκολα να επιβληθεί στα λίγα λιμάνια απ' όπου γίνεται η εξαγωγή του προϊόντος...».

Ο J. P. Morier⁸⁶⁰ Άγγλος πρόξενος στα Ιωάννινα, ο οποίος επισκέφθηκε τη Μάνη το 1804, ανέφερε ότι ο θεσμός του Μπέη επιβλήθηκε στους Μανιάτες σαν τιμωρία για τη συμμετοχή τους στα Ορλωφικά. Ο διορισμός του μπέη γινόταν από το Σουλτάνο με προσκυνητό βασιλικό ορισμό (χάτι χουμαγιούν) και τον διαβίβαζε στον ενδιαφερόμενο και τους λοιπούς καπετάνιους σε ελληνική γλώσσα ο Καπουδάν πασάς με δική του ηγεμονική διαταγή (μπουγιουρλντί).

Η ηγεμονική διαταγή (μπουγιουρλντί) του Καπουδάν πασά για το διορισμό του Τζαεταάκη Κουτούφαρη ως μπέη της Μάνης αναφέρεται στο Σουλτάνο και όπως θα δούμε παρακάτω, γράφει: «...Δι' ο μεταβαλών την οργήν εις έλεος και την έφρουν της εκδικήσεως εις ευσπλαχνίαν εξέδοτο το εαυτού φερμάνιον...». Όπως φαίνεται από την ηγεμονική αυτή διαταγή το αξίωμα του μπέη θα ήταν ισόβιο: «...όπερ έσεται αδιάρρηκτον εις τον αιώνα τον άπαντα...», κανένας όμως μπέης δεν το διατήρησε μέχρι το τέλος της ζωής του.

Κάθε φορά που γινόταν αντικατάσταση του Καπουδάν πασά⁸⁶¹, ο νεοδιοριζόμενος ανακοίνωνε το γεγονός στο μπέη της Μάνης, όπως και σε όλα τα νησιά της ευθύνης του. Από το μπέη της Μάνης ζητούσε να του στείλει ένα έγγραφο υπογεγραμμένο και σφραγισμένο, στο οποίο να αναφέρονται όλες οι υποχρεώσεις που είχε αναλάβει απέναντι στον προηγούμενο Καπουδάν πασά. Επί πλέον οι επίσκοποι, οι καπετάνιοι, οι πρόκριτοι και όλος ο λαός της Μάνης κατά καιρούς υπέγραφαν υποσχετικά έγγραφα⁸⁶², με τα οποία δήλωναν ότι θα τηρούσαν τις υποχρεώσεις τους απέναντι στο μπέη τους. Σε έγγραφο του καπουδάν πασά Χατζή Μεχμέτ προς τον Αντώνμητη Γρηγοράκη⁸⁶³ της 15 Σεπτεμβρίου 1809 αναφέρεται: «... Λαβόντες δε κάλλιστα και ήδη τα επίτηδες σταλέντα ημίν αρζιμαγζάρα (υποσχετικές αναφορές) τόσον από μέρους σου, όσον και από μέρους των καπιτάνων της Μάνης, εν οίς υπόσχεσθε να φυλάξητε εις το εξής απαραβιάστως όλα τα καθήκοντα του ραγιαλικίου σας, και της προς το υψηλόν δεβλέτι οφειλομένης πίστεως...».

Να σημειωθεί ότι στην τουρκική κυβέρνηση⁸⁶⁴, στο Δεβλέτι, κρατούσαν τα υποσχετικά έγγραφα των μπέηδων και κάθε φορά που διόριζαν νέο μπέη, απαιτούσαν να εκπληρώνει τις υποχρεώσεις της θέσης την οποίαν αναλάμβανε.

860. J. M. Wagstaff, John Philip Morier's account of the Mani, 1804, Πρακτικά συμποσίου του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών-Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αρεόπολη - Λιμένας 1993, σ. 279.

861. I. E. E. E., αριθ. εγγρ. 17862, 17872, 17875.

862. I. E. E. E., αριθ. εγγρ. 17856, 17869 και Σ. Β. Κο υ γ έ α, Ιστορικά πηγαί διά την ηγεμονίαν της Μάνης, Πελοποννησιακά 5(1962)84

863. I. E. E. E., αριθ. εγγρ. 17881.

864. Σ. Β. Κο υ γ έ α, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)72.

Σαν έκφραση εύνοιας⁸⁶⁵ του καπουδάν πασά προς το μπέη της Μάνης ήταν η αποστολή γούνας, όπως έγινε την 1 Ιανουαρίου 1808 με τον Αντώνμπεη Γρηγοράκη και στις 22 Αυγούστου 1818 με τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, ο οποίος έλαβε πολύτιμη γούνα σαμούρι.

Ο μπέης ήταν επιφορτισμένος και με αστυνομικά καθήκοντα (ζαπίτης), όπως και οι κατά τόπους καπετάνιοι, οι οποίοι έπρεπε να μην επιτρέπουν στους ανθρώπους της περιοχής τους να βγαίνουν στην πειρατεία και τη ληστεία, ακόμη να εμποδίζουν την είσοδο στον τόπο τους ληστών ή πειρατών, τους οποίους όφειλαν να σκοτώνουν ή να συλλαμβάνουν και να τους στέλνουν στην Κωνσταντινούπολη, για να κριθούν. Οι καπετάνιοι είχαν δώσει υπόσχεση, ότι θα καταβάλλουν κάθε προσπάθεια για να λείψουν οι κλέφτες και οι πειρατές και ο ένας καπετάνιος υποσχέθηκε για τον άλλον, ότι θα διαφυλάξουν την ησυχία της Μάνης από κάθε ενάντιο κίνημα, δηλαδή αναλάμβαναν ομαδικά την ευθύνη για κάθε παρεκτροπή⁸⁶⁶. Σε ορισμό του Σουλτάνου⁸⁶⁷ του έτους 1812 αναφέρεται: «...αν ήθελον αναφανώσι διά θαλάσσης ισπαντίδοι και κλέφται να παιδεύονται οι Μπέηδες και Καπετάνιοι...».

Σε εμπόλεμη περίοδο, όπως κατά το Φεβρουάριο του 1807, ο Αντώνμπεης Γρηγοράκης⁸⁶⁸ είχε την υποχρέωση να διαφυλάξει τον τόπο του από εχθρούς. Γι' αυτό κατόπιν διαταγής είχε διορίσει ικανούς ανθρώπους, όπου υπήρχε ανάγκη, για να επαγρυπνούν και να φυλάνε όλα τα μέρη της Μάνης, τόσο από την ξηρά, όσο και από τη θάλασσα και γι' αυτό είχε διαβεβαιώσει τις τουρκικές αρχές. Όπως αναφέρεται σε διαταγή την οποία έλαβε: «...αν ο μη γένοιτο, ήθελε φανή κανένα εχθρικόν καράβι και πολέμιον παρά της κραταιάς βασιλείας, να μην ημπορέση να ευγάλη έξω ποδάρι εις κανένα μέρος, αλλά να λάβη την προσήκουσαν παιδείαν και τιμωρίαν...».

Μέσα στα βασικά καθήκοντα του μπέη, όπως και των καπετάνιων, ήταν ακόμη η υποχρέωση να εμποδίζουν τις ένοπλες συγκρούσεις μεταξύ των μανιάτικων οικογενειών, που ήταν πολύ συνηθισμένες και να επιβάλλουν την τάξη. Έλυναν τις διαφορές των Μανιατών και γίνονταν κατά κάποιο τρόπο δικαστές ή συμβιβαστές. Αμφιλεγόμενο ήταν το δικαίωμα του μπέη να επιβάλλει τιμωρίες σε εγκληματικές πράξεις. Ο πρώην Τζανέτμπεης Κουτούφαρης⁸⁶⁹, όταν το 1785 έδωσε πληροφορίες για τη Μάνη και τους Μανιάτες στον πρόξενο της Γαλλίας στη Ζάκυνθο, του είπε: «...Η δικαιοσύνη και η δημόσια τάξη εξαρτώνται αποκλει-

865. I. E. E. E., αριθ. εγγρ. 17875 και Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962) 127-8.

866. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)72 στίχ. 6-11, σ. 78 στίχ.10-14 και στίχ. 23-32 και σσ. 79-80 στίχ. 80-92.

867. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)72 στίχ. 17-19.

868. I. E. E. E., αριθ. εγγρ. 17871.

869. Φ. Ρ. Πουκεβίλ, Ταξίδι στην Ελλάδα, Πελοπόννησος, τόμ. 5, Αθήνα 1997, σ. 360.

στικά από τον Μπέη της Μάνης... Μπορεί να επιβάλλη και την ποινή του θανάτου... Όταν κάποιος έχει παράπονα με την απόδοση δικαιοσύνης καταφεύγει στον καπουδάν πασά... Ο Πασάς της Τριπολιτσάς δεν έχει καμία ισχύ...». Δικαίωμα επιβολής ποινών σε αξιόποινες πράξεις δεν φαίνεται να είχαν πάντοτε οι μπέηδες της Μάνης. Μερικές φορές όμως επέβαλαν ποινές χωρίς έγκριση των τουρκικών αρχών, ενώ άλλοτε έπαιρναν εντολή από τον Καπουδάν πασά να τιμωρούν κατά την κρίση τους τους άτακτους και παρήκους⁸⁷⁰.

Ο μπέης της Μάνης όφειλε να συνάζει τους φόρους και να τους παραδίδει στο Δραγουμάνο του τουρκικού ναυαρχείου κατά το μήνα Οκτώβριο και να λαμβάνει εξοφλητική απόδειξη⁸⁷¹. Οι καπετάνιοι ήταν υποχρεωμένοι να βοηθούν το μπέη στο έργο αυτό, αλλά συνήθως ήταν απρόθυμοι. Υπεύθυνος για την καθυστέρηση αποστολής των φόρων ήταν ο μπέης. Το ποσόν του φόρου είχε οριστεί στις 15.000 γρόσια για το ταμείο του Σουλτάνου και άλλες 2.500 για το ταμείο του Καπουδάν πασά. Το ποσόν αυτό ήταν υπέρογκο για τις οικονομικές δυνατότητες του λαού της Μάνης. Συνηθισμένο αίτιο καθάιρσης των μπέηδων ήταν οι απλήρωτες οφειλές των φόρων. Λίγοι μπέηδες μπορούσαν να συγκεντρώσουν ή να συμπληρώσουν από το προσωπικό τους εισόδημα το φόρο, ώστε να είναι συνεπείς προς την τουρκική διοίκηση. Αναφέρεται ότι ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης,

870. Ο Παναγιώτης Μούρτζινος το 1812 έδωσε εντολή να εκτελέσουν έναν ταραχοποιό, Σοφίνας Καπετανάκη. Οι εντυπώσεις του Άγγλου περιηγητή C. R. Cockerell από τους Δολούς και την Καρδαμύλη, *Ιθώμη* 29-30(1990)69. Ο Ιωάννης-Κατής Μαυρομιχάλης έδωσε έναν ξέπαπα σε μια ξερονησίδα μέχρι να πεθάνει, διότι ήταν ένοχος σεξουαλικού εγκλήματος. Σ. Β. Κουγέα, *Ιστορικά πηγαία διά την ηγεμονίαν της Μάνης, Πελοποννησιακά* 5(1962)107 και Α. Κουτσιλιέρη, *Μανιάτικα Μελετήματα*, Αθήναι 1978, σ. 210. Με έγγραφό του ο Ισούφ πασάς της Τριπολιτσάς της 11 Ιουλίου 1801 προς τον πρώην Τζανέτμπεη Γρηγοράκη και τον καπετάν Αντώνη Γρηγοράκη ζητούσε να πιάσουν ληστές και να τους στείλουν σ' αυτόν. Από την περικοπή αυτή φαίνεται ότι ο μπέης της Μάνης δεν είχε δικαστική εξουσία για εγκληματικές πράξεις, αλλά μόνο εκτελεστική. Ο Ισούφ με τη διαταγή του ζητούσε να του στείλουν τους πέντε κλέφτες, προκειμένου να δικασθούν και να τιμωρηθούν από τουρκικό δικαστήριο. Αντίθετα την 1^η Ιανουαρίου 1808 ο καπουδάν πασάς Γαζή Σεγδαλής έγραφε στο Μπέη: «... δίδοντάς σε την κάθε εξουσίαν, του να παιδεύεις αυστηρώς τους κακούς και ατάκτους ως βούλεσαι...». Ι. Ε. Ε. Ε., έγγρ. αριθ. 17875. Σε διαταγή του Βαλή του Μοριά Σεΐτ Οσμάν προς τον Αντώνη αναφέρεται: «...να τους πιάσης και να τους στείλεις εδώ εις το χουζούρι μας ή ζωντανούς ή σκοτωμένους...». Ι. Ε. Ε. Ε., έγγρ. αριθ. 17865 και Στ. Καπετανάκη, *Η οικογένεια Δουράκης της Καστάνιας, Λακωνικά Σπουδαία* 16(2002)298. Σε άλλο έγγραφο του καπουδάν πασά προς τον Αντώνημπεη Γρηγοράκη αναφέρεται: «...τους μεν Μωραίτας να στέλεις απ' ου τους πιάσης με ανθρώπους προς τον υψηλότατον Μόρα Βαλίση. Τους δε Μανιάτας να παραδίδης εις τα εκείσε περιερχόμενα βασιλικά καράβια...», για να τους μεταφέρουν στην Κωνσταντινούπολη. Ι. Ε. Ε. Ε., έγγρ. αριθ. 17866 και Στ. Καπετανάκη, ό.π., σ. 300.

871. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., *Πελοποννησιακά* 5(1962)84-5. Ο Sauvairer Γάλλος έμπορος στην Κορώνη υπολόγιζε το εισόδημα του μπέη της Μάνης σε 150.000 γρόσια, αλλά αν ήταν τόσο δεν θα έπρεπε όλοι οι μπέηδες να είχαν μεγάλες δυσκολίες να πληρώνουν το φόρο των 17.500 γρ., *Ελένης*. Μπελιά, ό.π., σ. 276.

ξοδεύοντας δικά του χρήματα για να πληρώνει τους φόρους, περιόρισε σημαντικά την περιουσία του και κατά μίαν εκδοχή παραιτήθηκε για να αποφύγει τα φορολογικά βάρη. Για τον Αντώνμπεη Γρηγοράκη λέγεται, ότι στα πρώτα χρόνια της θητείας του ως μπέης είχε τη βοήθεια για την πληρωμή των φόρων του γαμπρού του Κωνσταντίνου Ζερβάκου, στα τελευταία όμως χρόνια καθυστερούσε την καταβολή τους. Όταν δεν πληρώνονταν οι φόροι, τότε η τουρκική διοίκηση διέταζε τον εμπορικό αποκλεισμό της Μάνης και δεν επιτρεπόταν στους Μανιάτες να πηγαίνουν στα παζάρια της Πελοποννήσου και να πωλούν τα προϊόντα τους ή να κάνουν προμήθειες⁸⁷².

Για τα εισοδήματα που είχε ο μπέης της Μάνης, ο Αμβρόσιος Φρατζής⁸⁷³ έγραψε τα ακόλουθα: «...Διοικούντες δε κατά συνέχειαν την Μάνην οι περί ων ο λόγος Μπέηδες, έθετον επιτοπίους φόρους και τινας άλλους κανονισμούς διά τα έξοδα των κατά καιρούς Μπέηδων και από μεν τας εξ επαρχίας της Μάνης ελάμβανεν ο κατά την εποχήν Μπέης το έλαιον και βελανίδι όσον ήτο εις εξαγωγήν με μίαν των κατοίκων συμφωνημένην τιμήν, και το επώλη εις τα πλοία με ανωτέραν τιμήν της συμφωνίας· η δε περιπλέον τιμή έμενεν εις τον Μπέην· από δε τας δύο επαρχίας, αι οποιαι δεν είχαν έλαιον και βελανίδι, ελάμβανεν ανά εν γρόσιον από εκάστης κεφαλής. Ταύτα ήτον διά τα έξοδά του, από τα οποια εκάστος Μπέης εφορίζετο εισοδήματα...».

Ο μπέης της Μάνης όφειλε να αποδεικνύει την υποταγή του στην τουρκική διοίκηση αποστέλλοντας ομήρους της πίστης του, οι οποίοι ήσαν κάτω από την επίβλεψη του Καπουδάν πασά. Εγγυητής όμως της παραμονής των ομήρων εκεί ήταν ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλως⁸⁷⁴. Για τις συνθήκες παραμονής των ομήρων ο καπ. Γιωργάκης Αντωνάκος-Γρηγοράκης⁸⁷⁵, όμηρος το 1814 για το θείο του Θεοδωρόμπεη Γρηγοράκη, έγραψε: «...Ηξέυρε όμως ότι εγώ ούτε στα σίδερα είμαι, ούτε σε χάψιν (φυλακή) και ούτε εισέ φύλαξιν με έχουν, αλλά είμαι παντί ελεύθερος και με όλα μου τα σάρτια (ανέσεις) και περιπατώ όθεν και αν θέλω. Μεγάρε (μακάρι) και ένα μήνα να λείψω να εγλεντήζω, τινάς δεν με ζητεί, έξω και μόνον εάν και τύχη καμμιά δουλειά πάλαι του μπεηλικίου διά να με ομιλήσουν, όχι διά άλλο. Και μάρτυς μου

872. Σ ο φ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Τουρκικός εμπορικός αποκλεισμός της Μάνης, Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)289 κ.ε.

873. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, Επιτομή της ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος, τόμ. Δ', σ. 86. Όπως αναφέρθηκε το γεγονός ότι οι Γρηγοράκηδες πούλησαν βελανίδι στον Παναγιώτη Μπενάκη, ίσως συνηγορεί ότι αυτός είχε κάποια σχέση με το μπεηλίκι της Μάνης. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Ο Παναγιώτης Μπενάκης και οι Μανιάτες, Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)282 και τ ο υ ι δ ί ο υ, Οι Κυβελαιοί της Γαρμελιάς στα χρόνια του 21, Λακωνικά Σπουδαί 18(2006) 339-40.

874. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)81, στίχ. 138 κ.ε.

875. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)93 στίχ. 43 κ.ε. Τα παιδιά του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη που ήταν όμηροι στην Κωνσταντινούπολη έμεναν στο Πατριαρχείο.

ο Θεός και όταν αποφασίσω διά να μισέψω (επιστρέψω) είναι το πλέον εύκολο, αυτό μπέη μου είναι βέβαιοι. Πλήν διακρίνω ότι δεν είναι τίμιον και το περί πλέον πού να αφήσω τας υποθέσεις μας ανοικτάς...». Παράλληλα ο μπέης της Μάνης μπορούσε να κρατά ομήρους, συνήθως παιδιά, από διάφορες περιοχές σαν εγγύηση της νομιμοφροσύνης των συγγενών τους. Τέτοιο παράδειγμα έχουμε από το Πορτοκάγιο, που δόθηκαν όμηροι στον Αντώνμπεη Γρηγοράκη⁸⁷⁶.

Άλλη υποχρέωση του μπέη και των καπετάνιων της Μάνης ήταν να αναφέρουν διεξοδικά κάθε δεκαπενθήμερο στο τουρκικό ναυαρχείο την κατάσταση που επικρατούσε στον τόπο τους, όπως επίσης και τις ειδήσεις που έφθαναν στα αφτιά του από τον υπόλοιπο κόσμο⁸⁷⁷.

Ειδικότερα στα λιμάνια έπρεπε να εγκαταθιστούν καγκελαρίες μέσω των οποίων όταν κατέπλεαν εμπορικά καράβια είτε τουρκικά, ελληνικά ή φράγκικα, να ξεετάζουν λεπτομερειακά από πού έρχονταν, πού πήγαιναν, τί εθνικότητας ήταν, τί πλήρωμα είχαν, τί εμπορεύματα περιείχαν, ποίους ταξιδιώτες μετέφεραν και τις πληροφορίες αυτές όφειλαν να αναφέρουν στον Καπουδάν πασά⁸⁷⁸.

Στις 14 Σεπτεμβρίου 1812 ο Σεγίδ Αχμέτ Βεζύρης και Μόρα Βαλεσής έγραψε στον Καδή και το Βοεβόδα του Μυστρά ότι δεν θα έπρεπε να βγαίνει από τη Μάνη κανένας Μανιάτης χωρίς να έχει διαβατήριο (σημειώμα-δεσκερέ) από το μπέη, για να πάει στο παζάρι. Επειδή από τη Μάνη έβγαίναν κλέφτες, δόθηκε η διαταγή να μην επιτρέπεται να αγοράζουν τρόφιμα, όσοι δεν είχαν σημειώμα από το μπέη. Αντίθετα να συλλαμβάνονται και να οδηγούνται στο μπέη για να τους τιμωρήσει⁸⁷⁹.

Αργότερα καθιερώθηκε να στέλνει κάθε χρόνο ο μπέης εκατό Μανιάτες για να δουλέψουν στον τουρκικό ναύσταθμο. Αυτοί οι ναύτες ή μελλάχηδες, όπως λέγονταν τότε, συνοδεύονταν από στενό συγγενή του μπέη, που παρέμενε και αυτός στο ναύσταθμο. Οι εκατό ναύτες θα εργάζονταν για έξι μήνες, από του Αγίου Γεωργίου μέχρι του Αγίου Δημητρίου και όταν τελείωναν θα πληρώνονταν οι μισθοί και τα σιτηρέσιά τους και θα επέστρεφαν όπως ακριβώς γινόταν και με τους Υδραίους ναύτες. Οριζόταν ότι οι ναύτες θα έπρεπε να είναι πιστοί, επιτήδειοι ναυτικοί, εργατικοί και παλικάρια. Για τη συμπεριφορά τους υπεύθυνος θα ήταν ο μπέης ή οι καπετάνιοι που τους έστελναν και γι' αυτό κρατούσαν στο ναύσταθμο ονομαστικούς καταλόγους⁸⁸⁰. Δεν είναι γνωστό αν ο Αντώνμπεης⁸⁸¹

876. I. E. E. E., αριθ. εγγρ. 17856.

877. Σ. Β. Κο υ γ έ α, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)73 στίχ. 43-46 και σ. 79 στίχ. 64-65.

878. Σ. Β. Κο υ γ έ α, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)73 στίχ. 46-51 και σ. 79 στίχ. 64-80 και I.E.E.E., αριθ. εγγρ. 17854.

879. Σ. Β. Κο υ γ έ α, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)83.

880. Σ. Β. Κο υ γ έ α, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)72 στίχ. 23-38 και σ. 78 στίχ. 32-56.

881. J. M. W a g s t a f f, John Philip Morier's account of Mani, 1804, Πρακτικά Συμποσίου KNE – EIE, Λιμένα 1993, σ. 280.

έστελνε ναύτες στον τουρκικό ναύσταθμο, αλλά ο Άγγλος πρόξενος στα Ιωάννινα Μογίε, που επισκέφθηκε τη Μάνη το 1804, χαρακτήρισε ως συνήθη βλακεία των Τούρκων να επιμένουν να δώσει έναν αριθμό ανδρών να υπηρετήσει στον οθωμανικό στόλο.

Ο μπέης της Μάνης είχε επίσης την υποχρέωση να εκστρατεύει μαζί με τον τουρκικό στρατό, όπως έγινε με τη στάση του Αλή πασά, που πήγε ο Αντώνιος Μαυρομιχάλης⁸⁸² και πολέμησε στην κατάληψη της νήσου Βασιλάδι κοντά στο Μεσολόγγι και στην πολιορκία και άλωση της Πρέβεζας από τα στρατεύματα του Σουλτάνου.

Το Διβάνι έστειλε διαταγή στον Καπουδάν πασά το 1812 και αυτός τη διαβίβασε στον Μόρα Βαλεσή (πασά της Τριπολιτσάς), σύμφωνα με την οποία έπρεπε να κατεδαφιστούν όλοι οι πύργοι⁸⁸³ της Μάνης χωρίς καμία εξαίρεση. Όπως περιλάμβανε η διαταγή, έστω και εάν ο Αντώνμπεης έχτιζε πύργο και αυτόν να τον γκρέμιζαν για παραδειγματισμό, το ίδιο και του μπέη (Θεοδωρόμπεη). Όπως αναφέρεται, αιτία ήταν ότι πριν από λίγο καιρό κλέφτες είχαν φτιάξει πύργους στη Μάνη, για να καταφεύγουν και να προστατεύονται σε αυτούς, όταν διώκονταν. Ενώ υπεύθυνος απέναντι στο Σουλτάνο για την κατάσταση στη Μάνη ήταν ο Καπουδάν πασάς, παράλληλα δόθηκε εντολή και στον πασά της Τριπολιτσάς να επιβλέπει τους γείτονές του Μανιάτες και να ενημερώνει την κυβέρνηση, όταν αυτοί δεν θα τηρούσαν τις υποσχέσεις τους ή θα εναντιώνονταν στην εξουσία⁸⁸⁴.

Ένας ακόμη εγγυητής της καλής συμπεριφοράς του μπέη της Μάνης ήταν ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Μετά την εκλογή του μπέη απευθυνόταν στους επισκόπους, καπετάνιους και γενικά προκρίτους του τόπου και έδινε τις συμβουλές του περί υποταγής και συμμόρφωσης στις εντολές της τουρκικής διοίκησης. Από τον Πατριάρχη Ιερεμία Δ'⁸⁸⁵ έχουμε δείγμα των συμβουλών προς τους Μανιάτες το 1812, όταν ως μπέης διορίστηκε ο Θεοδωρόμπεης Γρηγοράκης: «...άκρα υποταγή και ευπείθεια προς την θεόθεν εφ' ημάς τεταγμένην κραταιάν και αήτητον βασιλείαν, η οποία και τροφός και ευεργέτις όλων ημών των υποτελών αυτής ρεαγιάδων φροντίζει αείποτε υπέρ της κοινής ησυχίας μας... Και διά να ήσθε ενάρετοι προς τον Θεόν και προς την εκκλησίαν να φυλάττητε απαρασάλευτον το πιστόν του ρεαγιαλικίου σας και με παντούς τρόπους να δεικνύετε την

882. Ο Αντώνιος Μαυρομιχάλης πήγε στην Πρέβεζα και πολέμησε εναντίον του Αλή πασά και του έδωσαν για δώρο μπαρούτη, η οποία χρησιμοποιήθηκε στην ελληνική επανάσταση. Κ. Λ. Κοτσώνη, Αντώνιος Πιέρου Μαυρομιχάλης, Λακωνικά Σπουδαί 13(1996)429-430, Α. Γούδας, Βίοι παράλληλοι, τόμ. 6, σ. 122-123. Β. Πατριάρχη, Δοκίμιον Ιστορικών και Φιλολογικών της Εθνεγερσίας, Αθήναι 1971, σ. 435.

883. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)72 στίχ. 11-17 και σ. 78 στίχ. 14-23.

884. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)81-82 και 165 κ.ε.

885. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)66.

άκραν υποταγήν σας και ευπείθειαν εις την θεόθεν εφ' ημάς τεταγμένην βασιλείαν. Εάν δε, ό μη γένοιτο, φανήτε καθ' οιονδήποτε τρόπον παρεκτρεπόμενοι των υψηλών βασιλικών προσκυνητών επιταγμάτων, και αντιπράττοντες εις τας γενομένας συμφωνίας και τας δοθείσας υποσχέσεις σας, ηξεύρετε βεβαίως, ότι όχι μόνον έχετε να καθυποβληθήτε υπό την ένδικον βασιλικήν παιδείαν και τιμωρίαν, αλλ' έχετε επικειμένην προσέτι και την θείαν αγανάκτησιν και οργήν και κρίμα λήψεσθε εαυτοίς και κατάκριμα μέγιστον· ότι ο αντιτασσόμενος τη εξουσία, τη του θεού διαταγή ανθέστηκε, και ουκ έσται αυτώ ιλασμός...». Αναπάντητο ερώτημα παραμένει, εάν ο τότε Πατριάρχης έγραψε τα παραπάνω διότι ήταν υποχρεωμένος να το κάνει ή εάν εξέφραζαν τις προσωπικές του πεποιθήσεις, πράγμα πολύ λυπηρό.

Με το διορισμό του μπέη της Μάνης η τουρκική διοίκηση είχε πλέον να κάνει μόνο με ένα πρόσωπο και απαιτούσε από αυτό την τήρηση των συμφωνηθέντων. Με το θεσμό του μπέη έπαυε η ανάγκη συνεννόησης με καθέναν από τους καπετάνιους ή και παλαιότερα με τους πρωτόγερους των οικογενειών. Την ευθύνη για κάθε παρεκτροπή των Μανιατών είχε ο μπέης και δεν μπορούσε ο ένας καπετάνιος να αποδίδει ευθύνες στο γείτονά του. Επειδή το αξίωμα του μπέη γινόταν το μήλο της έριδος μεταξύ των αξιότερων Μανιατών, μπορούσε να δίδεται από τους Τούρκους έναντι ειδικών ανταλλαγμάτων⁸⁸⁶. Παράλληλα το ότι παρουσιάζονταν πολλοί υποψήφιοι για το αξίωμα αυτό, θα έφερνε την τουρκική πλευρά σε πλεονεκτική θέση. Πολλοί θεωρούν ότι ο θεσμός του μπέη της Μάνης αποτέλεσε ένα βρόχο στο λαϊμό της σχετικής ανεξαρτησίας των Μανιατών, που συνεχώς την περιόριζε.

Λίγοι ήταν οι μπέηδες που δεν είχαν αξιόλογη αντιπολίτευση από τους καπετάνιους ή άλλα σημαντικά πρόσωπα της Μάνης όπως, μέχρι τις μέρες της επανάστασης του 1821, διεκδικούσαν από τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη το μπηλίκι ο Αλέξανδρος Κουμουνδουράκης και ο Σταυριανός Χουρχάκος-Καλκαντής. Όταν μπέης της Μάνης ήταν ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης διεκδικούσε τη θέση του ο Παναγιώτης Κουμουνδουράκης. Το 1812 διεκδικητές του αξιώματος του Μπέη ήταν ο πρώην Αντώνμπεης Γρηγοράκης, ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης, ο Καβαλιέρης-Δημήτριος Γρηγοράκης, ο Αλέξανδρος Κουμουνδουράκης κ.ά., τελικά εκλέχτηκε ο Θεόδωρος Γρηγοράκης. Υπήρχαν ακόμη και καταγγελίες στους Τούρκους από τους επίδοξους διεκδικητές τού αξιώματος του μπέη που διευκόλυναν τη διοίκηση μιας περιοχής, η οποία ήταν τόσο δύσκολη στην υποταγή της. Τότε εξασφαλιζόταν η υποταγή με την πίεση προς το μπέη, του οποίου η αντικατάσταση δεν θα συναντούσε ούτε δυσκολία ούτε απρόθυμους διαδόχους.

886. Στο Μιχαήλμπεη Τρουπάκη δόθηκε το αξίωμα του μπέη, προκειμένου να εμποδίσει κάθε βοήθεια των Μανιατών προς τον Παναγιώταρο Βενετσανάκη και τον Κωσταντή Κολοκοτρώνη, όταν το 1780 δέχθηκαν τουρκική επίθεση στην Καστάνιτσα του δήμου Μελιτίνης. Στον Αντώνμπεη Γρηγοράκη υπήρχε προϋπόθεση να συλλάβει τον Παναγιώτμπεη Κουμουνδουράκη, για να πάρει το διορισμό του ως μπέης.

Για το διορισμό ενός μπέη της Μάνης οι Τούρκοι όφειλαν να ζητούν τη γνώμη των Μανιατών. Αυτό ίσως δεν έγινε ποτέ και ο μπέης, αντί να εκλέγεται από τους συμπατριώτες του, τον επέβαλαν οι Τούρκοι, άλλοτε διότι ο ένας είχε την υποστήριξη κάποιας μεγάλης χώρας ή άλλοτε διότι ο άλλος είχε καταβάλλει ένα σεβαστό χρηματικό ποσό κ.α. Αναφέρουμε την περίπτωση που φαινομενικά ανέθεσαν το 1812 στους Μανιάτες επισκόπους, καπετάνιους και προκρίτους να επιλέξουν μπέη και όλοι από μόνοι τους συμφώνησαν να προτείνουν το Θεοδωρόμπεη Γρηγοράκη. Σχολιάζοντας τα ανωτέρω ο Σωκράτης Κουγέας⁸⁸⁷ κρίνει ότι το πρωτόκολλο εκλογής θέλει να παρουσιάσει πως δήθεν η εκλογή έγινε ελεύθερα από τους Μανιάτες μετά από σύσκεψη, ενώ στην πραγματικότητα επρόκειτο για τυφλή υπακοή στις εντολές του εκπροσώπου του Καπουδάν πασά.

Η εκλογή του μπέη της Μάνης δεν φαίνεται να άφηνε τελείως αδιάφορους τους ξένους⁸⁸⁸. Όταν οι Γάλλοι ασκούσαν επιρροή στην τουρκική κυβέρνηση, ο μπέης της Μάνης ήταν ένας από τους γαλλόφιλους και όταν οι Άγγλοι ήταν από τους αγγλόφιλους. Ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης ήταν γαλλόφιλος, ενώ ο Παναγιώτμπεης Κουμουνδουράκης και ο Αντώνμπεης Γρηγοράκης αγγλόφιλοι. Ακόμη στην εκλογή του μπέη είχαν κάποια επιρροή και οι Πελοποννήσιοι ηγέτες των Τούρκων (αγιανήδες) και οι Έλληνες κοτζαμπάσηδες.

Φαίνεται ότι μετά την εκλογή ενός μπέη άρχιζαν να τον αντιπολιτεύονται όλοι οι άλλοι καπετάνιοι. Ο Τζανέμπεης Κουτούφαρης απέδιδε την καθαίρεσή του σε δολοπλοκίες (ίντριγκες). Ο μπέης για να διατηρήσει τη θέση του, έπρεπε να έχει καλές σχέσεις με τους καπετάνιους και τη συμπαράστασή τους. Αυτό μπορούσε να επιτευχθεί μόνο εάν είχε συγγένειες με τους ισχυρούς παράγοντες της Μάνης, όπως ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης που είχε πολλούς συγγενικούς δεσμούς με σημαντικούς Μανιάτες. Η μητέρα του ήταν από την οικογένεια των Κουτσογρηγοριάνων, ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης είχε παντρευτεί κόρη του Τζανήμπεη Γρηγοράκη, η γυναίκα του Πετρόμπεη ήταν από την ισχυρή οικογένεια Δημητρακαράκου του Καρβελά Μαλεβρίου, μια αδελφή του Πετρόμπεη ήταν σύζυγος του καπετάν Χριστόδουλου Χρηστέα και άλλη του Θεοδωράκη Παν. Κουμουνδουράκη, μια κόρη του, η Μαρία, είχε παντρευτεί το Θαναασούλη Καπετανάκη, που σκοτώθηκε στο Μανιάκι, ακόμη υπήρχε συγγένεια με πολλές ακόμη οικογένειες την οποία δεν γνωρίζουμε και ο Πετρόμπεης ήταν ακό-

887. Σ. Β. Κουγέα, Συμβολαί εις την Ιστορίαν της υπό του Ορλώφ Πελοποννησιακής Επανάστασεως (1770), Πελοποννησιακά 1(1956)69.

888. «...Όπως έγραφε ο πρόξενος της Γαλλίας στην Πάτρα Roussel, οι Άγγλοι διοικούσαν στη Μάνη και η Υψηλή Πύλη υποστήριζε να ονομάσουν μπέη αυτόν που η αγγλική αποστολή τους υπέδειξε...». J. S a v a n t, Napoleon et la libération de la Grèce, L' Hellenisme contemporain 6(1952)113-4, 5(1951) 409 και 6(1952)106. Κ. Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, τόμ. Γ2, σ. 127.

μη εξάδελφος του Σταυριανού Καπετανάκη. Με τον τρόπο αυτό εξασφάλιζε τη συνεργασία με τα διάφορα μέρη της Μάνης, μόνο ο Παναγιώτης Μούρτζινος δεν είχε καλές σχέσεις με το Μαυρομιχάλη⁸⁸⁹ και πάντοτε τον αντιπολιτευόταν σε συνεργασία με τους Δουράκηδες της Καστάνιας, διότι η κόρη του Κωνσταντή Δουράκη είχε παντρευτεί το Διονύσιο Μούρτζινο. Το Διονύσιο Μούρτζινο αντιπολιτευόταν ο Πιέρος Πατριαρχέας-Τρουπάκης διότι ήταν και αυτός εξάδελφος του Πετρόμπεη.

Ο Δήμος και ο Νικολός Στεφανόπολι⁸⁹⁰, οι δύο Μανιάτες από την Κορσική που επισκέφθηκαν τη Μάνη με εντολή του Ναπολέοντα, έγραψαν για τη διοίκηση της Μάνης: «...Ο Μπέης και οι τέσσερες καπετάνιοι που επιλέχθηκαν για να διατηρήσουν την τάξη στο εσωτερικό της Μάνης, αν και διαθέτουν απεριόριστη εξουσία, όπως και στο υπόλοιπο της αυτοκρατορίας, δεν κάνουν κατάχρησή της. Ξέρουν ότι ο λαός έχει αδιάκοπα ανοιχτά τα μάτια στη συμπεριφορά τους και χωρίς διόλου να το υποψιάζονται, δεν ζητούν παρά να έχουν την εκτίμησή του και την αγάπη του. Έτσι ο λαός πάντα ευγνώμων απέναντι σε εκείνους που τον κυβερνούν με φρόνηση, τους δείχνει μια στάση, που η φύση της και ο τρόπος της τιμούνε τόσο εκείνους που τη δέχονται, όσο και εκείνους που την ασκούν...».

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα αναγραφόμενα από τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη⁸⁹¹ στις 2 Φεβρουαρίου 1819 προς τη Φιλική Εταιρεία για το θεσμό του μπέη της Μάνης: «...η πολιτική των τυράννων, μη δυναμένη με τα όπλα να κατορθώσει τον σκοπόν της, επρόστρεξεν εις τα μηχανουργήματα, έσπειρε την διχόνοιαν μεταξύ των εγκρίτων με την υπόσχεσιν της ηγεμονίας, και με την συνεχή αλλαγίν των εις αυτήν έκαμε να ανάψη ο εμφύλιος πόλεμος, όστις εγένετο τόσον ολέθριος, όσον οι πολεμούντες ήσαν πτωχοί και, διά να τον εξακολουθήσωσι, μην έχοντες άλλους τρόπους, εδίδοντο εις την πειρατικήν, διά να λάβωσι τα μέσα...».

Το 1828, επί Ιωάννη Καποδίστρια, η Ελληνική Κυβέρνηση περιέγραψε στους αντιπροσώπους των συμμαχικών αυλών το διοικητικό σύστημα που ίσχυε κατά την τουρκοκρατία. Ιδιαίτερα για τη Μάνη κατέγραψε τα ακόλουθα⁸⁹²: «*Η Μάνη εδιοικήθη πάντοτε αφ' εαυτής. Ποτέ Τούρκος δεν επάτησεν τον τόπον τούτον. Εκά-*

889. Οι σχέσεις μεταξύ των οικογενειών δεν ήταν σταθερές. Οι Κουμουνδουράκηδες ήταν εχθροί με το Μούρτζινο και συγγενείς με τον Πετρόμπεη. Αλλά επειδή ο Αλέξανδρος Κουμουνδουράκης προσπαθούσε να πάρει το μπεηλίκι της Μάνης, ο Ηλίας Μαυρομιχάλης το 1820 σκότωσε το θείο του Θεόδωρο Κουμουνδουράκη και έκτοτε οι Κουμουνδουράκηδες έγιναν φίλοι με το Μούρτζινο και παρέμειναν και στα χρόνια της επανάστασης που ακολούθησε.

890. Δ. και Ν. Σ τ ε φ α ν ό π ο λ ι, Ταξίδι στην Ελλάδα, Έκδ. Αφών Τολιδη, Αθήνα 1974, σ. 133.

891. Π. Χ. Δ ο ύ κ α, Η Σπάρτη διά μέσου των αιώνων, Ν.Υόρκη 1922, σ. 798.

892. Μ. Χ ο υ λ ι α ρ ά κ η, Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξη της Ελλάδος 1821-1971, τόμ. Α', μέρ. Ι, σ. 54.

στη πόλις, κώμη και χωρίον της Μάνης εδιώριζε δι' εκλογής τον δημοτικόν του άρχοντα, ονομαζόμενον καπετάνιον οι άρχοντες ενωμένοι εις εν εσχημάτιζαν το συμβούλιον της Μάνης επροεδρεύετο δε από ένα καπιτάνον εκλεγόμενον μεταξύ των άλλων καπιτάνων δια της ψήφου των πλειόνων, και ονομαζόμενον αρχηγόν των καπιτάνων. Το συμβούλιον τούτο ενήργει ολικώς την διοικητικήν και δικαστικήν εξουσίαν εις τον τόπον. Μόνον δε κατά το 1770, ότε η Πελοπόννησος επαναστατήσασα κατά της Τουρκικής εξουσίας κατ' εισήγησιν της αυτοκρατορίσσης Αικατερίνης, ηναγκάσθη πάλιν να υποταχθή εις αυτήν, εδιωρίσθη εις την Μάνην διοικητής εντόπιος, υπό το όνομα Ηγεμών της Μάνης.

Εξ εκείνης της εποχής επλήρωνεν εις το δημόσιον ταμείον ως φόρον 15.000 γρόσια, αντί 4.000, τα οποία επλήρωνεν έως τότε. Τα καθήκοντα του ηγεμόνος τούτου ήσαν διοικητικά και δικαστικά. Εισέπραττε και φόρους τόσον δια τα έξοδα της τοπικής διοικήσεως, καθώς και δια να πληρώνη τον δημόσιον φόρον, τον οποίον ώφειλε να στέλλη τακτικώς εις Κωνσταντινούπολιν.

Εν καιρώ πολέμου, η Μάνη εχρεώσται να χορηγή και στρατιώτας εις την κυβέρνησιν του Σουλτάνου⁸⁹³».

ΤΖΑΝΕΤΜΠΕΗΣ ΚΟΥΤΟΥΦΑΡΗΣ (1777-1779)

Ο Τζανετάκης Κουτούφαρης⁸⁹⁴, ο πρώτος μπέης της Μάνης, ήταν γόνος ισχυρής οικογένειας από το Σταυροπήγι (πρώην δήμος Αβίας) και ο πύργος του, που ήταν μεγάλοπρεπος, βρισκόταν στις Κιτριές και τον αποτύπωσε σε σχέδιο το 1805 ο Άγγλος περιηγητής William Gell⁸⁹⁵

Τον αδικούν όσοι γράφουν ότι ήταν από άσημη γενιά. Ίσως να μην είχε στενούς συγγενικούς δεσμούς με πολλές άλλες μεγάλες οικογένειες της Μάνης που

893. Για την υποχρέωση της Μάνης μετά το 1777 να συνεκστρατεύει με την τουρκική κυβέρνηση, έχουμε το παράδειγμα της μετάβασης του Αντωνίου Μαυρομιχάλη στην Πρέβεζα το 1820 κατά την στάση του Αλή πασά. Α. Γο ύ δ α, Βίοι Παράλληλοι, τόμ. 6, σ. 122-3 και Κ. Λ. Κο τ σ ώ ν η, Αντώνιος Πιέρου Μαυρομιχάλης, Λακωνικά Σπουδαί 13(1996)429-430.

894. Γ. Α ν α π λ ι ώ τ η, Τζανέτμπεης Κουτήφαρης, «Αρχείον» Μεσσηνίας, Καλαμάτα 1957. Γ. Α ν α π λ ι ώ τ η, Το Κουτηφαραϊκό Τζάκι, «Αρχείον» Μεσσηνίας τεύχ. 30, Καλαμάτα 1958. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Η οικογένεια Κουτήφαρη ή Κουτούφαρη, Λακωνικά Σπουδαί 14(1998)465 κ.ε. Ο τύπος Κουτούφαρης προτιμήθηκε από τον τύπο Κουτήφαρης, διότι ο Τζανετάκης υπέγραφε ως Κουτούφαρης. Μετά το 1800 επικράτησε το Κουτήφαρης, το οποίο όμως υπήρχε και το 1618. Κ. Σ ά θ α, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, σ. 206.

895. Σ ο φ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Ο καστρόπυργος του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη στις Κιτριές, Ιθώμη 28(1989)93. Ότι ο πύργος των Κιτριών ήταν χτισμένος από τον Τζανέτμπεη Κουτούφαρη το γράφει ο W. M. L e a k e, Travels in the Morea, London 1830, τόμ. Α', σ. 323. Στο πύργο του Τζανετάκη Κουτούφαρη μετά τα Ορλωφικά κατέφυγε η οικογένεια του Παναγιώτη Μπενάκη. Κ. Σ ά θ α, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα 1453-1821, Αθήνα 1962, σ. 504.

θα τον υποστήριζαν στην εκτέλεση των καθηκόντων τού μπέη. Συνήθως όμως οι περισσότεροι καπετάνιοι, έστω και εάν συναινούσαν αρχικά στην αναγόρευση ενός από αυτούς ως μπέη, δεν συνεργάζονταν πάντοτε μαζί του και μερικές φορές τον αντιπολιτεύονταν ή ακόμη και τον διέβαλαν.

Για την ανάδειξη κάποιου σε μπέη εκτός από τους συγγενικούς δεσμούς σημαντικό ρόλο έπαιζε και η κομματική παράταξη στην οποία ανήκε κάθε οικογένεια ή κλάδος αυτής. Συνήθως υπήρχαν δύο-τρία κόμματα στη Μάνη, των αγγλόφιλων, των γαλλόφιλων και των ρωσόφιλων, τα οποία δεν ήταν σταθερά και μεταβάλλονταν από τους δημιουργούμενους δεσμούς ή από διάφορα γεγονότα που χώριζαν τις φιλικές ή συγγενικές οικογένειες. Η μια παράταξη, στην οποία ανήκε και η οικογένεια του Τζανήμπεη Γρηγοράκη, είχε δεσμούς σε κάποια χρονική περίοδο με το Μούρτζινο, με τους Κυβελαίους, με τους Κουτηφαραίους και τους Καπετανάκηδες του Σταυροπηγίου. Αντίθετα η οικογένεια του Αντώνμπεη Γρηγοράκη είχε δεσμούς με τους Μαυρομιχαλαίους και τους Κουμουνδουράκηδες. Όταν όμως οι Κουμουνδουράκηδες έρχονταν σε προστριβές με τους Μαυρομιχαλαίους, συμμαχούσαν με το Μούρτζινο και τότε οι Καπετανάκηδες, που ήταν εχθροί με τους Κουμουνδουράκηδες, άλλαζαν και αυτοί παράταξη. Να σημειωθεί ότι οι παρατάξεις των Μανιατών ήταν σε αντιστοιχία με τις παρατάξεις των Πελοποννησίων και αυτές με τα κόμματα των Τούρκων του Μοριά. Ακόμη και οι Κλέφτες ακολουθούσαν μια από τις δύο παρατάξεις και ο μεν Ζαχαριάς ήταν με την οικογένεια Καπετανάκη και των άλλων γαλλόφιλων, ενώ ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης συνεργαζόταν με το σπίτι του Κουμουνδουράκη και των άλλων αγγλόφιλων.

Ο Τζανετάκης Κουτούφαρης, όπως φαίνεται από το προικοσύμφωνο της κόρης του Ντονιάς (Αντωνιάς), το οποίο έγραψε ο ίδιος, δεν είχε επαρκή παιδεία⁸⁹⁶. Αυτό ήταν συνηθισμένο εκείνα τα χρόνια στη Μάνη, που δάσκαλοι ήταν οι παπάδες με τις λίγες γνώσεις τους. Ο Άγγλος περιηγητής John Morritt⁸⁹⁷, ο οποίος τον συνάντησε στις Κιτριές το 1795, τον παρουσιάζει ως έναν ανοιχτόκαρδο υπέροχο γέρο, φιλομαθή και γνώστη της αρχαίας ιστορίας του τόπου του και κάτοχο αρκετών βιβλίων, που ίσως ήταν από τις σπάνιες εξαιρέσεις στη Μάνη. Συγκρίνοντάς τον με τον Τζανήμπεη Γρηγοράκη, τον τότε Μπέη, ο John Morritt⁸⁹⁸ έγραψε: «...βρήκαμε ότι τούτος (εννοεί τον Τζανήμπεη Γρηγοράκη) ήταν

896. Β. Πατριαρχέα, ό.π., σ. 576-7.

897. John Morritt, Account of a journey through the district of Maina, in the Morea, In Robert Walpole: Travels in various countries of the East, being a continuation of memoirs relating to European and Asiatic Turkey, London 1820, σ. 45. Να σημειωθεί ότι συνήθως οι συγγραφείς που αναφέρονται στη Μάνη γράφουν πως ο John Morritt βρήκε βιβλία γενικά σε Μανιάτες και δεν κατονομάζουν τον Τζανέμπεη Κουτούφαρη.

898. John Morritt, ό.π., σ. 57.

πιο ήσυχος και νωθρού χαρακτήρος από πολλούς από τους υποτελείς του καπετάνιους που επισκεφθήκαμε. Αυτό, όπως μας βεβαίωσε ο Χρηστέας, ήταν η αιτία που είχαν εκλέξει τούτον στη θέση του Τζανετάκη Κουτούφαρη, του πιο έξυπνου και τολμηρού καπετάνιου των Κιτριών...»

Σε επιστολές του από τις Κιτριές ο John Morrirt⁸⁹⁹ έγραψε τα ακόλουθα για τον Τζανέτμπεη Κουτούφαρη: «...στο διάστημα της παραμονής μας εκπλαγήκαμε από την ανωτερότητα των γνώσεών του. Το πρώτο βιβλίο που βρήκα στο σπίτι, για έκπληξή μου, ήταν ο Βελισσάριος μεταφρασμένος στην ομιλουμένη ελληνική. Είχε ακόμη στην ίδια γλώσσα την αρχαία ιστορία του Rollin. Μας μίλησε πλατειά για την αρχαία Ελλάδα, που ήξερε όλη την ιστορία της σαν εμάς, ή ακόμη καλύτερα. Ιδιαίτερα ήξερε καλά τους διαφόρους αποικισμούς που έγιναν στη χώρα και τα μάτια του άστραφταν από ευχαρίστηση, όταν μιλούσε για τους αρχαίους Σπαρτιάτες...».

Μετά τα Ορλωφικά⁹⁰⁰, οι Μανιάτες ανέθεσαν στον καπετάν Τζανετάκη Κουτούφαρη⁹⁰¹ να εκπροσωπήσει τη Μάνη στις διαπραγματεύσεις με τον καπουδάν πασά Γαζή Χασάν και το διερμηνέα του στόλου Νικόλαο Μαυρογένη. Δεν θα πρέπει να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι οι συμπατριώτες του ανέθεσαν στον Τζανετάκη Κουτούφαρη το έργο της εκπροσώπησης, αφού αυτός ήταν ο πλέον κατάλληλος, όπως φαίνεται και από την περιγραφή του J. Morrirt. Σε υπόμνημα του πρώην Τζανέτμπεη Κουτούφαρη το 1785 από τη Ζάκυνθο, στην οποία είχε καταφύγει ως αυτοεξόριστος για να αποφύγει την οργή του Σουλτάνου, αναφέρονται τα ακόλουθα⁹⁰²: «...Το έτος 1776, όταν πήγα να χαιρετήσω τον εκλαμπρότατο Καπουδάν Πασά στη Ρόδο, κι έστειλα ανθρώπους μου στην αυλή της Κωνσταντινουπόλεως⁹⁰³, τότε η Μάνη αποσπάστηκε από την Κυβέρνηση του Μοριά και υποτάχθηκε στους ορισμούς του Σουλτάνου, όπως όλα τα νησιά της Ανατολής...».

Στο υπόμνημά του ο πρώην Τζανέτμπεης Κουτούφαρης δεν κατονομάζει το μήνα που πήγε να συναντήσει τον Καπουδάν πασά στη Ρόδο. Αναφέρεται όμως ότι με τις συμφωνίες αυτές αποφασίστηκε να αποσπαστεί η Μάνη από τη δικαιοδο-

899. B. S. Morrirt, *The letters of John Morrirt of Rakeby, descriptive of journeys in Europe and Asia Minor in the years 1794-6*, London 1914, σσ. 201 και 203.

900. Φαίνεται ότι έλαβε μέρος στα Ορλωφικά, διότι το επίθετο «Κουτούφαρης» αναφέρεται σε επιστολή του Αλεξίου Ορλώφ προς το Γεωργάκη Μαυρομιχάλη, για να του διαβιβάσει χαιρετισμούς. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, *Συμβολαί εις την Ιστορίαν της υπό του Ορλώφ Πελοποννησιακής Επαναστάσεως (1770)*, Πελοποννησιακά 1(1956)65.

901. Αναφέρεται ότι μετά τη δολοφονία του Γιαννάκη Κουμουνδούρου από το Μιχαήλ Τρουπάκη το αξίωμα του καπετάνιου του Σταυροπηγίου ανέλαβε ο Τζανέτμπεης Κουτούφαρης. Γι ά ν ν η Α ν α π λ ι ώ τ η, *Ανέκδοτες σημειώσεις του Πέτρου Κουτήφαρη, που φυλάσσονται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους του νομού Μεσσηνίας*.

902. Φ. Κ. Ο. Λ. Π ο υ κ ε β ί λ, *Ταξίδι στην Ελλάδα*, τόμ. Ε', Πελοπόννησος, Αθήνα 1997, έκδ. Τολίδη, σ. 357 και στη γαλλική έκδοση του 1827, τόμ. Ε', σ. 562-3.

903. Προφανώς εννοεί ότι έστειλε ομήρους, που βεβαίωσαν την πίστη του στη Διοίκηση.

σία του Πασά της Τριπολιτσάς και να υπαχθεί υπό τον Καπουδάν πασά, όπως τα νησιά του Αιγαίου Πελάγους. Από αυτό μπορούμε να υποθέσουμε ότι η συνάντηση πραγματοποιήθηκε τον Ιούνιο του 1776 ή και ενωρίτερα. Είναι γνωστό ότι από έναν Κολοκοτρώνη, πιθανώς τον Κωνσταντίνο, έγινε πειρατεία, με τόπο εξόρμησης την Καρδαμύλη, σε βάρος τριών πλοίων εκ των οποίων το ένα ήταν γαλλικό. Όταν στις 21 Ιουνίου 1776 υποβλήθηκε αίτημα στον Πασά του Μοριά για την απελευθέρωση του πληρώματος, αυτός δήλωσε αναρμόδιος και παρέπεμψε την υπόθεση στον Καπουδάν πασά. Τότε είχε ενοχοποιηθεί και ο Μιχαλάκης Τρουπάκης για συνεργασία με τους πειρατές. Ο Τζανετάκης Κουτούφαρης, που ήταν τότε φίλος των Γάλλων, από τις Κιτριές στις 28 Ιουλίου ανέλαβε μεσολαβητική προσπάθεια. Ακόμη στα τέλη Αυγούστου, που θα πήγαινε να συναντήσει τον Καπουδάν πασά, του ζητήθηκε να παρέμβει για να δοθεί χάρη στο Μιχαλάκη Τρουπάκη⁹⁰⁴.

Ο Αμβρόσιος Φραντζής⁹⁰⁵ αναφέρει σχετικά ότι ο Καπουδάν πασάς, συνοδευόμενος από το διερμηνέα του στόλου Νικόλαο Μαυρογένη, πήγε στη Μάνη και συμπληρώνει: «...και ευρών εκεί τον Τζανετάκη Κουτούφαρη, όστις του έδωκεν οδηγίας διά να ζητήσει και λάβει ενέχυρα (ομήρους) από τας πρωτίστους οικογενείας της Μάνης, και τα οποία ενέχυρα να μετακομίση εις Κωνσταντινούπολιν· επί τω προσχήματι δε των υποσχέσεων, τας οποίας είχε δώσει εις ένα έκαστον, επροσκάλεσε εν γένει τους προκρίτους διά να συνέλθωσιν άπαντες εις την ναυαρχίδα όπως συσκεφθώσιν ομοθυμαδόν και αποφασίσωσι περί της εγκαθιδρύσεως (διορισμού) του Μπέη του τόπου· και επειδή η γενική αύτη πρόσκλησις έπειθε καθ' ένα, ότι υπέρ αυτού γίνεται, και επειδή ιδιαιτέρως έκαστος εφρόνει ότι ο διορισμός θέλει είναι δι' αυτόν, εισήλθον άπαντες με την αυτή ελπίδα εις το ειρημένον πλοίον του Πασσά, όπου εισελθόντες, ως εις φυλακήν, ο Καπετάν Πασσάς εξήτησεν από αυτούς να τω δώσωσιν ομήρους, προσθείς ότι εις εναντίαν περίστασιν ήθελε αποστείλει αυτούς εκείνους εις Κωνσταντινούπολιν. Τότε οι πρόκριτοι μη δυνηθέντες να πράξωσιν άλλως πως, παρέδωκαν εις αυτόν οι μεν, ένα των υιών των, οι δε ένα των αδελφών των, άλλοι ένα των στενωτέρων συγγενών των, ο αριθμός των οποίων (ως ομήρων δοθέντων) ανέβαινε περίπου των εβδομήκοντα⁹⁰⁶... Παραλαβών ο Καπετάν

904. Γ. Β. Νικολάου, Η πειρατεία στη Μάνη τον 18^ο αιώνα: Μια χαρακτηριστική περίπτωση του 1776, *Λακωνικά Σπουδαί* 17(2004)184, 195 και 198.

905. Αμβροσίου Φραντζή, *Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος*, Εν Αθήναις 1841, τόμ. Δ', σ. 83-4.

906. Το 1816 έγινε λόγος για τη μοναχή Καλή, η οποία έμενε στο σπίτι των Μαυρομιχαλαίων, διότι στο παρελθόν ήταν «δούλα» τους και από τον Κυριακούλη Μαυρομιχάλη αναφέρεται γι' αυτή: «...η οποία τον γκαιρό του Μαυρογένη δραγουμάνου εστάλη αυτή η ίδια δούλα μας με το αδέρφι μας στην Βασιλεύουσα...». Κ. Λ. Κοτσώνη, Κυριακούλης Πιέρου Μαυρομιχάλης ήρωα του Βαλτετσίου και των Ηπειρωτικών ακτών, *Λακωνικά Σπουδαί* 14(1989)249. Ο Τ. Κανδελώρος, Ο αρματωλισμός της Πελοποννήσου, Αθήνα 1924, σ. 93, γράφει ότι ο Πιέρου Μαυρομιχάλης είχε γιό Γεώργιο, ο οποίος το 1776 πήγε όμηρος στην Κωνσταντινούπολη.

πασάς τοιουτοτρόπως τους ρηθέντας ομήρους εις την εξουσίαν του, εκήρυξεν αμέσως πρώτον Μπας Μπογούς Μπέη της Μάνης τον Τζανετάκη Κουτούφαρη· οι δε λοιποί πρόκριτοι βλέποντες αδύνατον πάσαν εναντίωσιν (ως δόντες πλέον τους ομήρους των) υπέκυψαν εκόντες και αέκοντες υποσχεθέντες να δίδωσιν εις τον Σουλτάνον και ετήσιον φόρον 15.000 γροσίων... μετά παρέλευσιν καιρού διά πολλών υποσχέσεων και μεσιτειών του τότε Μπέη Κουτούφαρη και λοιπών προκρίτων απελευθερώθησαν (οι όμηροι)...».

Σύμφωνα με τη διήγηση των Στεφανόπολι⁹⁰⁷ μετά τα Ορλωφικά και αφού είχαν διωχθεί οι Αλβανοί από την Πελοπόννησο, ο Καπουδάν πασάς Γαζή Χασάν κάλεσε σε τραπέζι πάνω στο πλοίο του τους Μανιάτες και τους πρότεινε να δεχθούν να αναγνωρίσουν το Σουλτάνο ως κυρίαρχο και να πληρώνουν ένα φόρο. Επειδή η πρόταση δεν μπορούσε να γίνει δεκτή πριν να ερωτηθεί ο λαός, είπαν ότι θα πάνε να τον ρωτήσουν. Ο Χασάν τους ζήτησε να αφήσουν τα παιδιά τους ως ομήρους και τελικά συμφωνήθηκε να ορίσουν ένα μπέη. Η διήγηση αυτή ταιριάζει με τα αναφερθέντα προηγουμένως από τον Αμβρόσιο Φραντζή για την εκλογή του μπέη.

Σε πωλητήριο έγγραφο της 2ας Δεκεμβρίου 1776 ο Τζανετάκης υπέγραψε ως Τζανέτμπεης Κουτούφαρης⁹⁰⁸. Αυτό δημιουργεί την πεποίθηση ότι είχε αναγορευθεί μπέης προηγουμένως, όμως η ηγεμονική διαταγή του Καπουδάν πασά Γαζή Χασάν, με την οποία προβιβάστηκε στο αξίωμα του Μπέη, ήταν της 20ης Ιανουαρίου 1777 και αυτή πρέπει να θεωρούμε ως ημερομηνία αναγόρευσής του. Η χρήση του τίτλου του μπέη πριν να λάβει τη διαταγή του Καπουδάν πασά, δημιουργεί ορισμένα ερωτηματικά. Φαίνεται πιθανότερο ο Καπουδάν Πασάς να τον έχρισε μπέη, αλλά να ζήτησε την έκδοση της βασιλικής διαταγής (χάτι χουμαγιούν) δηλαδή το διορισμό από το Σουλτάνο, για να στείλει τις σχετικές διαταγές προς αυτόν και προς τους λοιπούς καπετάνιους της Μάνης. Τις διαταγές αυτές του Γαζή Χασάν έχει δημοσιεύσει ο Φ. Πουκεβίλ⁹⁰⁹ στη γαλλική γλώσσα, αλλά τη διαταγή του προβιβασμού του Τζανετάκη σε μπέη τη βρίσκουμε στα ελληνικά σε αντίγραφο στα Γενικά Αρχεία του Κράτους στο φάκελο του Σταυριανού Καπετανάκη⁹¹⁰ και είναι η ακόλουθη:

«Γαζή Χασάν Πασάς ελέω θεού Βεζύρης και Καπουδάν Πασάς.

Ενδοξότατε Τσανετάκη !

Διά της παρούσης υψηλής και κραταιάς ημών διαταγής γνωστόν Σοι ποιούμεν ότι ανηγείλαμεν ταπεινώς εις τον κραταιότατον ημών άνακτα την υποτελικήν Σου

907. Δ. και Ν. Στεφανόπολι, ό.π., σ. 129 κ.ε.

908. Γιάννη Αναπλιώτη, Τζανέτμπεης Κουτήφαρης, ανάτυπο από το «Αρχείο» Μεσσηνίας, σ. 17-8.

909. Φ. Κ. Ο. Λ. Πουκεβίλ, ό.π., σ. 371 και στη γαλλική έκδοση του 1827, τόμ. Ε', σ. 559.

910. ΓΑΚ, φάκ. Κ 96.

υποταγήν και την άκραν ευπειθειαν βεβαιώσαντες ότι ετάχθης εις τον αριθμόν των υπηκόων του και θα διατηρήσης εσαεί μετά ειλικρινείας την αγαθήν ταύτην προαίρεσιν ούτω και άπαντες οι λοιποί κάτοικοι ως πιστοί υπήκοοι. Δι' ο και μεταβαλόν την οργήν εις έλεος και την έφεσιν της εκδικήσεως εις ευσπλαχνίαν εξέδοτο το εαυτού φερμάνιον και ιδού σε αναβιβάζει εις το αξίωμα του βέη (ηγεμόνος κατά την Οθωμανικήν γλώσσαν Μπας Μπογού) ήτοι του ανωτάτου άρχοντος άπάσης της Μάνης και Σοι ασφαλίζει αυτό διά του Φερμανίου της κραταιάς Αυτού μεγαλειότητος, όπερ έσεται αδιάρρηκτον εις αιώνα τον άπαντα. Σοι το διευθύνομεν.

Συ δε δέξαι τούτο μετά σεβασμού, ανάλαβε την αρχήν και άπασαν την εξουσίαν της Μάνης τουτέστιν έσω ηγεμών (Μπας Μπογού) δέου υπέρ μακροβιότητος του κραταιοτάτου και ευσπλαχνικωτάτου άνακτος. Άνακτος ημών όστις οίκτον λαβών προς τον τόπον Σας, συνεχώρησε τα αμαρτήματά Σας από τούδε διά παντός και προσφέρου μετά σοφίας, συνέσεως και υποταγής, προς δε και άπαντες οι άλλοι της Μάνης υπήκοοι δύνασθε να μετέρχεσθε το εμπόριον εις τους λιμένας ημών ελευθέρως και αδεώς, λαμβάνομεν υμάς υπό την προστασίαν Ημών. Η χειρ ημών ου διαλείψει επιδαψιλεύουσα υμίν χάριτας όταν ζητήσητε αυτάς και εκτιμάτε την εξ αυτών ωφέλειαν.

Προστάσσομεν συνάμα διά της παρούσης ημών εντολής και υψηλής προσταγής άπαντας τους αρχηγούς και λοιπούς κατοίκους της Μάνης, ως και άπαντας τους κατοίκους να Σοι υπακούωσι και να Σοι υποτάσσωνται, διότι ο κραταιός ημών άναξ σε προβίβασεν εις το αξίωμα του ηγεμόνος της Μάνης διά του σεβαστού φερμανίου του.

Ούτω πράττε και ουχί άλλως».

Η δεύτερη διαταγή προς όλους τους Μανιάτες, που είναι αχρονολόγητη και ο Φ. Πουκεβίλ την δημοσίευσε συνέχεια της προηγουμένης στη γαλλική γλώσσα, έχει εδώ μεταφρασθεί στα ελληνικά και έγινε προσπάθεια να ομοιάζει κατά το δυνατόν με τη διάλεκτο των διερμηνέων του τουρκικού στόλου, είναι δε η ακόλουθη:

«Γαζή Χασάν Πασάς, ελέω θεού Βεζύρης και Καπουδάν Πασάς.

Εξοχώτατε από το γένος του Ιησού, πιστότερε των πλέον πιστών υπηκόων του κραταιοτάτου βασιλέως ημών, είθε ο Αλλάχ να αυξάνη την προσήκουσαν υποταγήν και ευπειθειάν σου: και σεις καπεταναίοι πρόκριτοι της Μάνης, είθε να αυξάνη την υποταγήν σας. Ορώντες τον παρόντα ημών υψηλόν ηγεμονικόν ορισμόν, έστω εις ειδησίην σας ότι η ημετέρα κραταιά, υψηλή και φοβερά Πύλη εξέλεξε και προώρισε τον Τσανετάκη Βέη διά ηγεμόνα και ανώτατον άρχοντα άπάσης της Μάνης: και δι' αυτό άπαντες, καπεταναίοι και πρωτόγεροι, να έχετε εις αυτόν την προσήκουσαν υποταγήν και ευπειθειαν. Υπακούετε εις όλας τας δικαίας και ευλόγους προσταγάς του. Προστάζετε και κυβερνάτε, ούτως επιθυμεί ο βασιλεύς των βασιλέων, όστις διανέμει τα στέμματα μετά συνέσεως και εκτιμήσεως, διά να απολαμβάνετε και να

ζείτε υπό την σκέπη των χρυσών πτερύγων της κραταίας αυτού μεγαλειότητος, μετά των προνομίων άτινα εδώκαμεν ημείς μετά από τον υψηλότατον βασιλικόν προσκυνητόν ορισμόν (Χάτι Χουμαγιούν). Αν τινάς των καπεταναίων και προκρίτων ήθελε τολμήσει και φανεί εναντίος των ημετέρων ορισμών, όπως και αυτών του Τσανετάκη, μέχρις ότου φθάσωμεν μετά του ακαταμαχήτου στρατού, ενωθείτε άπαντες μετά του Τσανετάκη διά να βαδίσητε κατά παντός εναντίου και παιδεύσετε αυτόν.

Ούτω πράττετε κατά τας επιταγάς ημών και ουχί άλλως».

Για την πολιτείαν του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη δεν έχουμε επαρκείς πληροφορίες. Ο Πέτρος Κανελλίδης⁹¹¹ έγραψε το 1888 ότι, όταν έγινε γνωστή η ανάθεση του αξιώματος του μπέη, οι Μανιάτες αρχικά αντιστάθηκαν και ο επίσκοπος του Ζυγού της Μάνης εξέδωσε φοβερό αφορισμό, αλλά αργότερα αναγνωρίστηκε θεωρητικά η κυριαρχία του μπέη. Συνέχισε δε με τα ακόλουθα: «Το Σουλτανικόν εν τούτοις καφτάνιον εξήψεν την φιλοδοξίαν των αντιζήλων γενών και πολλοί έσπευδον εις Κωνσταντινούπολιν, όπως διά των ραδιουργιών, των χρημάτων και των δουλικών υποκλίσεων τύχωσιν ασθενούς και αδόξου ηγεμονικής εξουσίας⁹¹², ήτις ελαχίστην επί του λαού ασκήσασα αγαθοποιόν επιρροήν, μη δυνηθείσα δε να επιβάλη τάξιν και νόμους, διοικήσιν και πολιτείαν, ήθελε περιαγάγει πιθανώς ευκαιρίας δοθείσης λαόν ασθενή, πτωχόν και κακουχούμενον υπό διχονοιών, εις τα δεσμά της Μουσουλμανικής υποδουλώσεως, ειμή οι Τούρκοι απηλαύνοντο εγκαίρως των Ελληνικών χωρών...».

Από τα λίγα που γνωρίζουμε για τη διοίκηση που άσκησε στη Μάνη ο Τζανέτμπεης Κουτούφαρης, φαίνεται ότι δεν μπόρεσε να επιβληθεί στους Μανιάτες. Ίσως ορισμένοι καπετάνιοι να μην ήταν σύμφωνοι με το θεσμό του μπέη, άλλοι μπορεί να αδιαφόρησαν για την εκλογή του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη και δεν έδειξαν διάθεση να συνεργαστούν μαζί του ή ακόμη κάποιοι να τον αντιπολιτεύτηκαν.

911. Πέτρου Κανελλίδη, Οι Μανιάται, εις Κ. Φ. Σκόκου, Ημερολόγιον 1888, σ. 243. Ακόμη ο Παντελής Κοντογιάννης, Οι Έλληνες κατά τον πρώτον επί Αικατερίνης Β΄ Ρωσοτουρκικόν πόλεμον (1768-1774), Αθήναι 1903, σ. 440, γράφει ότι οι Μανιάτες δεν θέλησαν να δεχθούν τις συμφωνίες του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη.

912. Αναφέρεται ότι ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης αρχικά δεν ήθελε να δεχθεί το αξίωμα του μπέη «...αισθανόμενος αποστροφήν εις παν το από Τούρκους απορρέον...». Ανω νύ μ ο υ, Ιστορικά αλήθεια συμβάντων τινών της Μάνης από του 1768 και εντεύθεν – Ο Τζανέτμπεης Καπετανάκης Γρηγοράκης και η οικογένειά του, Αθήναι 1858, σ. 3-4. Πρόκειται για αστήρικτες υπερβολές, που επινοήθηκαν μετά την απελευθέρωση. Τα παιδιά του Πιέρος και Γεώργιος Γρηγοράκης χρησιμοποιούσαν το τίτλο του Μπεηζαντέ και μετά την απαλλαγή από την τουρκική τυραννία.

Τον Ιούνιο του 1779 ο Καπουδάν πασάς Γαζή Χασάν έστειλε το στόλο του στον Αργολικό κόλπο και αυτός είχε κατεβεί προηγουμένως με πεζικό και ιππείς στην Κόρινθο, για να διώξει τους Αλβανούς από το Μοριά. Στην Αργολίδα παρουσιάστηκαν οι Έλληνες και οι Τούρκοι του Μοριά οι οποίοι είχαν την επιθυμία να πολεμήσουν μαζί με τον καπουδάν πασά Γαζή Χασάν, προκειμένου να απαλλαγούν από την αλβανική παρουσία. Μεταξύ των Ελλήνων ήταν και οι Μανιάτες με τον Τζανέμπη Κουτούφαρη, το Μιχαλάκη Τρουπάκη⁹¹³ κ.ά.

Στις 10 Ιουλίου ο Καπουδάν πασάς Γαζή Χασάν⁹¹⁴ βρισκόταν στο Άργος και από εκεί πήγε αιφνιδιαστικά στην Τρίπολη, στην οποία ήταν οχυρωμένοι 10.000 Αλβανοί. Έγινε μάχη κατά την οποία κατεσφάγησαν χωρίς έλεος οι Αλβανοί.

Εκείνο το καλοκαίρι ο Τζανέμπης Κουτούφαρης καθαιρέθηκε και κλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη για να δώσει εξηγήσεις για την ηγεμονία του. Γνωρίζοντας ότι οι Τούρκοι θα τον εκτελούσαν, προτίμησε να καταφύγει στη Ζάκυνθο ως αυτοεξόριστος. Τον διαδέχθηκε στο μπεηλίκι της Μάνης ο Μιχαήλμπεης Τρουπάκης.

Ο λόγος που καθαιρέθηκε δεν είναι απόλυτα γνωστός. Φαίνεται ότι ο Γαζή Χασάν δεν θα βρήκε επαρκή τη συμβολή του Μπέη των Μανιατών στον αγώνα κατά των Αλβανών. Μπορεί να θεωρήθηκε ο Τζανέμπης Κουτούφαρης υπεύθυνος, διότι στην Καστάνιτσα του μετέπειτα δήμου Μελιτίνης ο Παναγιώταρος Βενετσανάκης και ο Κωσταντής Κολοκοτρώνης είχαν χτίσει πύργους και ζούσαν σαν Κλέφτες. Μπορεί να υποτεθεί ότι ο Τζανέμπης δεν είχε τη δύναμη να τους καταδιώξει ή συνεργαζόταν μαζί τους. Άλλη πιθανή ερμηνεία είναι ότι ο μπέης δεν ανταποκρίθηκε στη συλλογή του φόρου, που όφειλε να παραδώσει στον διερμηνέα του στόλου, ίσως διότι δεν είχε τη συμπαράσταση των καπετάνιων της Μάνης. Για κάποια από τις προηγούμενες αιτίες πιθανώς αποκαλείται «Κλεπτοτζανέτος» στο πωλητήριο της περιουσίας του, που κατασχέθηκε και το οποίο θα καταχωρισθεί παρακάτω. Τέλος ο ίδιος ο Τζανέμπης Κουτούφαρης⁹¹⁵ σε υπόμνημά του προς το Γάλλο Πρόξενο στη Ζάκυνθο ανέφερε ότι, «οι συμφορές μου δεν είναι παρά αποτέλεσμα ραδιουργίας». Δεν διευκρινίζεται όμως, αν ήταν έργο του Νικολάου Μαυρογένη με τον οποίον συναντήθηκε για να λογαριασθούν στους Μύλους της Λέρνης ή άλλων καπετάνιων της Μάνης, οι οποίοι διαμόρφωσαν στη Μάνη κλίμα εσωτερικής αντίδρασης.

913. Β α σ. Σ ι α κ ω τ ο ύ, Η παραγμένη δεκαετία των Ορλωφικών στην Πελοπόννησο. Ανακοινώθηκε στο συνέδριο της Γαστούνης, 5-7 Σεπτεμβρίου 2008, με θέμα «Η Πελοπόννησος κατά την τουρκοκρατία και βενετοκρατία (1460-1821)». Τα πρακτικά υπό δημοσίευση.

914. Κ. Σ ά θ α ς, Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, Αθήνα 1962, σ. 527. Ο Π α ν τ ε λ ή ς Κ ο ν τ ο γ ι ά ν ν η ς, ό.π., σ. 434, γράφει 10 Ιουνίου 1779.

915. Φ. Π ο υ κ ε β ί λ, Ταξίδι στην Ελλάδα – Πελοπόννησος, Αθήνα 1997, σ. 369.

Ο Πέτρος Κουτήφαρης⁹¹⁶, εκφράζοντας την προφορική παράδοση, απέδωσε την έκπτωση του Τζανέτιμπει σε λογομαχία που είχε στο παρελθόν με το Νικόλαο Μαυρογέννη⁹¹⁷ τον οποίο είχε χαρακτηρίσει ως «δούλο δεσπότη». Συνεχίζοντας γράφει: «...Μετά δύο ως έγγιστα έτη τύχη δυσμενής ωδήγησεν εις τα παράλια της Μάνης δι' υποθέσεις του κράτους στολίσκον οθωμανικών φέροντα τον διερμηνέα του στόλου Μαυρογέννη, γνωστόν διά τας μετά ταύτα παρά τοις Οθωμανοίς υπουργίας και το τραγικόν τέλος του. Ούτος επαιρόμενος εις την θέσιν του ως συνηθισμένος από τας υποκλίσεις, αι οποίαι προσεφέροντο εις αυτόν κατά τας νήσους του Αιγαίου, ηξίου, αφιχθείς εις Κιτριές, υποδοχήν και θυμιάματα ουδόλως ανεκτά εις το φρόνημα του ηγεμόνος. Ψευσθείς δε των ελπίδων του επλήσθη οργής και μίσους, το οποίον όμως έκρυπτεν τηρών καιρόν εκδικήσεως, αλλ' ο ηγεμών παρατηρήσας ψυχρότητα εις τας μετ' αυτού σχέσεις εξήτησεν εν τινι συνδιαλέξει εξήγησιν, κατανοήσας δε εκ των αποκρίσεων την αιτίαν και κυριευθείς από αγανάκτησιν “έπρεπε να γνωρίζης, τον είπεν, ότι είμαι σου ανώτερος, συ μεν είσαι δούλος δεσπότη, από εν νεύμα του οποίου εξήρηται η κεφαλή σου, εγώ δε άρχων τεσσαράκοντα χιλιάδων λαού ελευθέρου, καυχομένου διά την καταγωγήν του και ουδέποτε κλίνατος τον αυχένα εις τον τουρκικόν ζυγόν”. Οι πικροί ούτοι λόγοι διηρέθησαν επί μάλλον την χολήν του διερμηνέως και έκτοτε ώμωσε τον όλεθρον αυτού. Ως συνεργόν της εκδικήσεώς του εξελέξατο τον Μιχαήλ Τρουπάκη, καπιτάνον της επαρχίας Ανδρουβίστης. Βεβαιώσας αυτόν περί της προστασίας και συνδρομής του και το αξίωμα του ηγεμόνος υποσχθείς, παρώτρυνε αυτόν να οργανίση φατρίαν αντιπολιτεύσεως κατά του ηγεμόνος. Και ούτος μεν ενδούς εις τας εισηγήσεις ταύτας του διερμηνέως έπραττε το καθ' εαυτόν προδιαθέτων λάθρα κατά του ηγεμόνος τα πνεύματα ίνα προλάβη πάσαν εκ μέρους αυτού αντίστασιν. Εκείνος δε επανελθών εις Κωνσταντινούπολιν μετεχειρίσθη παρά τω Καπουδάν πασά την διαβολήν τόσον ευστόχως, ώστε μετ' ου πολύ (περί τα μέσα του 1779) ο μεν Μιχαήλ Τρουπάκης αναγορεύεται ηγεμών της Μάνης, ο δε Τζανετάκης Κουτήφαρης κηρύσσεται προδότης και αποστάτης και καλείται εις Κωνσταντινούπολιν, ίνα δώση ευθύνας της εγχειρισμένης εις αυτόν αρχής...».

Ο Bory de Saint Vincent⁹¹⁸ και όσοι τον αντέγραψαν, όπως ο F. Aldenhoven και ο E. Yemeniz κ.ά. αναφέρουν πολλές ανακρίβειες, προερχόμενες από διήγη-

916. Γιάννη Αναπλιώτη, Πέτρου Κουτήφαρη: Ηγεμόνες της Μάνης, Μεσσηνιακά Χρονικά 2(1962)293.

917. Ο Παντ. Κοντογιάννης, ό.π., σ. 432, γράφει ότι, το 1799 που πήγε ο Γαζή Χασάν στην Αργολίδα, τον συνόδευσε ο Ν. Μαυργένης: «...ον τότε εθαύμασαν οι Έλληνες, ιδόντες την δύναμιν, ην είχε παρά τω κραταιώ πασά. Μετ' ευνοήτου δε χαράς εδέχετο ο φιλόδοξος Μαυρογένης, άμα εγειρόμενος της κλίνης, τους αγάδες της χώρας, προσερχομένους προς αυτόν και κύπτοντας προ των ποδών του μετά σεβασμού, οίον εδείκνυσον και προς τον πασάν...».

918. Bory de Saint Vincent, Expedition Scientifique de Morea, Sciences Physique, Paris 1832, σ. 358. F. Aldenhoven, Itineraire descriptif de l' Attique et du Pelopone-

ση του Πούλου Μαυρικού, όπως την εκτέλεση τού Τζανέτμπεη Κουτούφαρη στην Κωνσταντινούπολη και άλλους της συζύγου του στην Ανατολική Μάνη. Ο Τζανέτμπεης καθαίρεθηκε από το αξίωμα του μπέη, δημεύτηκε η περιουσία του και καταδικάστηκε σε θάνατο, τον οποίον απέφυγε διότι κατέφυγε στη Ζάκυνθο. Αντικαταστάθηκε όμως, όπως αναφέρθηκε, από το Μιχαήλμπεη Τρουπάκη. Το έγγραφο της πώλησης στο νέο μπέη της δημευθείσης περιουσίας του, είναι το ακόλουθο⁹¹⁹:

«Διά του παρόντος ενυπογράφου πωλητικού γράμματος φανερόν γίνεται, ότι με το να απεκρίθη και επλήρωσεν εις τον Χαζνέν (ταμείον) του υψηλοτάτου και πολυχρονιωτάτου μας αυθέντου Βεζύρη Γαζή-Χασάν-πασά, καπουδάν πασά, Μώρα Βαλή και Σερασκέρη πάσης Ρούμελης το μιρί (φόρος) όλον της Μάνης των τριών χρόνων από μέρους του πρώην Μπάσμπογου Μάνης Κλεπτοτζανέτου Κουτήφαρη βεκιαλέτεν, με γράμματα παρακαλεστικά του ιδίου, ο ενδοξώτατος αρχιδραγουμάνος του βασιλικού στόλου κ.κ. Νικόλαος Μαυρογένης και έλαβεν απ' αυτού του Κλεπτοτζανέτου ομολογίαν χρεωστικήν, γενομένου του λογαριασμού επί παρουσία και μαρτυρία πολλών πανιερωτάτων αγίων αρχιερέων και τιμίων γερόντων του Μορέως· και έμεινε να λαμβάνη μίαν ικανήν ποσότητα, όπου αδυνατεί το πράγμα του να ξεπληρώση το χρέος μόνον τούτο· και επειδή αυτός ο Κλεπτοτζανέτος κατεδικάσθη παρά του Πολυχρονίου αυθέντου μας εις δίκαιον θάνατον διά τα χιγιανελίκια (απιστίες) και μυριάς άλλας κλειψιάς και ιταγετσίσλικια (απειθείες), όπου έδειξεν ως ασής (ανάρτης) της κραταιάς βασιλείας, εις τον πολυχρόνιον αυθέντη μας εδόθησαν τα ακίνητά του όλα πράγματα της Μάνης διά το χρέος της διαληφθείσης ομολογίας εις τον ενδοξώτατον Αρχιδραγουμάνον του βασιλικού στόλου από μέρους του υψηλοτάτου και πολυχρονίου αυθέντου μας· και την σήμερον η ενδοξότης του ως ιδία του κτήματα πωλεί με ιδίαν θέλησιν και παζάρι οπου είναι από αυτά από την Αγιασών⁹²⁰ και εκείθεν κατά την Μάνην, Κυτριάς, το πόρτο με τα εργαστήρια, ως ευρίσκεται εκεί και τα λοιπά όλα, γρόσια 7550 – ήτοι γρόσια επτά χιλιάδας και πεντακόσια πενήκοντα· και από της σήμερον έχει αυτά αγορασμένα ο ενδοξώτατος πάσπογος της Μάνης Μιχαήλμπε-

se, Athens 1841, σ. 336 και E. Y e m e n i z, Le Magne et les Mainotes, Revue de deux mondes, τόμος LVI, τεύχος Μαρτίου 1865, σσ. 15-16 και 33-34.

919. Ι. Θ ε ο φ α ν ί δ η, Ιστορικών Αρχείον, τόμ. Α', σ. 20. Να σημειωθεί ότι στην περιουσία του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη συμπεριλαμβανόταν ο πύργος των Κιτριών, ο οποίος έκτοτε έγινε η έδρα του εκάστοτε μπέη.

920. Μικρό ξωκλήσι στην ανατολική γωνία του Μεσσηνιακού κόλπου, ανατολικότερα του χειμάρρου Ξερίλα, που αποτελούσε το σύνορο της Μάνης από την τουρκοκρατούμενη Μεσσηνία. Ο ναός είναι αφιερωμένος στην Αγία Σιών και για πρώτη φορά αναφέρεται το 1465 ως Sancto Syon. Σήμερα εορτάζεται της Ζωοδόχου Πηγής. Σιών ονομάζεται λόφος της Ιερουσαλήμ και το εκκλησάκι πρέπει να σχετίζεται με την παρουσία των Φράγκων σταυροφόρων στην Καλαμάτα. Κ. Σ ά θ α, Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας, τόμ. VI, σ. 22, σειρά 36. Α ν τ. Μ ο μ φ ε ρ ά τ ο υ, Σιγισμούνδος Πανδύλφος Μαλατέστα – Πόλεμος Ενετών και Τούρκων εν Πελοποννήσω 1463-1464, Αθήναι 1914, σ. 33.

ης Τρουπάκης και θέλει τα εξουσιάζει ως ίδιος οικοκύρης και αγοραστής δικαιοτάτων εις ένδειξιν εδόθη και το παρόν ενυπόγραφον και ενσφράγιστον γράμμα εις ασφάλειαν, έμπροσθεν των αξιοπίστων μαρτύρων·

1779: Σεπτεμ. 21 Μύλοι Ναυπλίου Νικόλαος Μαυρογένης,
Δραγουμάνος του βασιλικού στόλου
και πληρεξούσιος νηζάμης Μάνης»

Αφού ο Τζανέτμπεης Κουτούφαρης παρέμεινε για επτά χρόνια αυτοεξόριστος στη Ζάκυνθο, αμνηστεύθηκε και επέστρεψε στην ιδιαίτερη πατρίδα του. Η αμνηστευσή του έγινε μετά από τις επίμονες προσπάθειες του Γάλλου προξένου στη Ζάκυνθο Saint Sauveur⁹²¹, με τον οποίο ήταν κουμπάροι, παρά το γεγονός ότι είχε την αντιπάθεια του Καπουδάν πασά και του διερμηνέα τού τουρκικού στόλου Νικολάου Μαυρογένη⁹²².

Ο Πέτρος Κουτήφαρης⁹²³ έγραψε για τα χρόνια που ακολούθησαν την έκπτωσή του Τζανέτμπεη από το μπεηλίκι τα ακόλουθα: «...αδυνατών να αντισταθεί προς τε την δύναμιν την Οθωμανικήν και την εσωτερικήν αντίδρασιν κατέφυγε εις την Ζάκυνθον, ένθα διέτριψε επτά έτη. Επιστρέψας μετά ταύτα εις την πατρίδαν του εύρε τα πράγματα πάντη ηλλοιωμένα. Οι δύο άλλοι της σχετικής επαρχίας οίκοι του Καπετανάκη και του Κουμουन्दούρου ερώσθησαν επί τοσούτον κατά το διάστημα της απουσίας του, ώστε ηναγκάσθη να περιορισθή του λοιπού εις τον ιδιωτικόν βίον, βοσκόμενος μέχρι γήρωσ υπό της κενής ελπίδος να ανακτήση την ηγεμονίαν, εφ' ων καταδαπανήσας την ουχί ευκαταφρόνητον περιουσίαν του ετελεύτησεν εν ενδεία...».

Ο Πέτρος Κουτήφαρης δεν ήταν καλά ενημερωμένος, αφού ο Τζανέτμπεης Κουτούφαρης είχε σημαντική ανάμιξη στα γεγονότα της Μάνης, που ακολούθησαν την κάθοδο του Λάμπρου Κατσώνη στη Μεσόγειο. Όπως φαίνεται ο Τζανέτμπεης Κουτούφαρης, όταν επέστρεψε από την αυτοεξορία του το 1786, ήταν γαλλόφιλος και συνεργάστηκε με τον Saint Sauveur⁹²⁴, γρήγορα όμως απογοητεύθηκε από τη συμπεριφορά των Γάλλων και έγινε φίλος της Βενετίας⁹²⁵ και της Ρωσίας. Το 1788 επέστρεψε στις Κιτρίες με χρήματα και με όπλα, που του είχε

921. Φ. Κ. Ο. Α. Π ο υ κ ε β ί λ, Ταξίδι στην Ελλάδα, τόμ. Ε', Πελοπόννησος, ό.π., σ. 355 και στη γαλλική έκδοση του 1827, τόμ Ε', σ. 559. Π. Η. Γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ο θαλασσομάχος Λάμπρος Κατσώνης, Αθήνα 1971, μέρος Α', σ. 140.

922. Ε λ έ ν η ς Γ ι α ν ν α κ ο π ο ύ λ ο υ, Μεταξύ Άγγλων και Γάλλων: Μία άλλη όψη του περιηγητισμού και της διείσδυσης των ξένων στη Μάνη (1780-1807), Πρακτικά συμποσίου Κ. Ν. Ε. - Ε. Ι. Ε., Λιμένι-Αρεόπολη 1993, σσ. 232 και 246.

923. Γ ι ά ν ν η Ά ν α π λ ι ώ τ η, Πέτρος Κουτήφαρη: Ηγεμόνες της Μάνης, Μεσσηνιακά Χρονικά 2(1962)70 (294).

924. Ε λ έ ν η ς Γ ι α ν ν α κ ο π ο ύ λ ο υ, ό.π., σ. 231.

925. Π. Η. Γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ο θαλασσομάχος Λάμπρος Κατσώνης, Μέρος Α', Αθήνα 1971, σ. 140.

χορηγήσει η Βενετική Γερουσία. Διέδιδε τότε στους Μανιάτες ότι οι Ευρωπαϊκές δυνάμεις είχαν αποφασίσει τη διάλυση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και ότι σύντομα θα εμφανίζονταν τα ρωσικά πλοία στη θάλασσα της Μάνης. Ο Τζανέτμπεης Κουτούφαρης ηγήθηκε τότε της ρωσόφιλης παράταξης των Μανιατών, η οποία υποστήριζε το Λάμπρο Κατσώνη, έναντι της ισχυρότερης παράταξης, που ακολουθούσε τον θεωρούμενο «φιλότουρκο» μπέη, δηλαδή τον Τζανήμπεη Γρηγοράκη και τον καπετάν Πετρούνη (μετέπειτα Πετρόμπεη) Μαυρομιχάλη, οι οποίοι αποτελούσαν τη γαλλο-τουρκική παράταξη.

Αργότερα, στις 12 Ιουνίου 1804, σε μια επιστολή του από την Καλαμάτα αποκάλυψε τα αίτια της αποσκίρτησής του. Έγραψε στον πρόξενο της Αγγλίας στη Ζάκυνθο Σπ. Φορέστη⁹²⁶, που ήταν κουμπάρος του, ότι είπε στους Μανιάτες: «... εγώ δεν έλλειψα να τους ομιλήσω εκείνα οπού είχαμεν χρεία, διά την πλάνην των Φραντζέζων, και ταις ανταμοιβαίς όπου κάμνουν κάθε ενός, αφού τελειώσουν τη δουλειά τους...».

Ο Τζανέτμπεης Κουτούφαρης⁹²⁷ σε άλλη επιστολή του προς το Σπ. Φορέστη του αποκάλυψε ότι δικό του έργο ήταν το Φεβρουάριο του 1804 η δολοφονία του καπετάν Ζαχαριά, τον οποίο πυροβόλησαν τα ανίψια του. Πρόσθεσε στην είδηση αυτή ότι: «...*Τώρα τα πράγματα πηγαίνουν με την εδικήν μας γνώμην...*», με τα λόγια αυτά καταδείκνυε ότι επικρατούσε ήδη στη Μάνη η αγγλόφιλη παράταξη και συμπλήρωσε ότι έκανε δουλειές που θα τον έβγαζαν ασπροπρόσωπο. Ο Σπ. Φορέστης⁹²⁸ ανέφερε στους προϊσταμένους του τα αίτια της διάσπασης της φιλογαλλικής Μανιάτικης παράταξης που ήταν η δολοφονία του Ζαχαριά, η φυγή του Τζανήμπεη Γρηγοράκη στο Βαχό και η προσφορά του μαχητικού Τζανέτμπεη Κουτούφαρη.

926. Ελένης Γιαννακοπούλου, ό.π., σσ. 246-7 και 255. Ο Σπυρ. Φορέστης στις 14 Σεπτεμβρίου 1801 πήγε στη Ζάκυνθο και ύψωσε την αγγλική σημαία και αγωνίστηκε κατά των Γάλλων. Λ. Ζώη, Λεξικόν Ιστορικών και Λαογραφικών της Ζακύνθου, Αθήναι 1963, τόμ. Α', σ. 685.

927. Ελένης Γιαννακοπούλου, ό.π., σσ. 247 και 256. Ο Morier στις 4 Απριλίου 1804 πήγε στην Κέρκυρα και συνάντησε τον πρόξενο της Αγγλίας Σπ. Φορέστη, ο οποίος του συνέστησε το φίλο του πρώην Τζανέτμπεη Κουτούφαρη. Morier και Κουτούφαρης αντάλλαξαν μεταξύ τους επιστολές (μια επιστολή του δημοσιεύει η Ελένη Γιαννακοπούλου, ό.π., σ. 252) και συμφώνησαν να συναντηθούν πάλι στις Κιτριές. Ο Φορέστης είπε στο Morier ότι ο Τζανέτμπεης Κουτούφαρης ήταν πολύ καλός φίλος της Αγγλίας και είχε μεγάλη επιρροή στον τόπο του. J. M. Wagstaff, John Philip Morier's account of Mani, 1804, Πρακτικά συμποσίου ΚΝΕ - ΕΙΕ. Λιμένας 1903, σ. 275. Ο Wagstaff συγγείει τον πρώην Τζανέτμπεη Κουτούφαρη με τον πρώην Τζανέτμπεη Γρηγοράκη, ο οποίος δεν υπήρξε ποτέ αγγλόφιλος, ούτε αλληλογραφούσε με το Φορέστη. Συνάντηση Τζ. Κουτούφαρη και Morier στις Κιτριές δεν έγινε, επειδή ο Morier πήγε εκεί πριν από την επιστροφή του Τζ. Κουτούφαρη από την Κέρκυρα. Συνάντησε όμως στις Κιτριές τον Αντώνμπεη Γρηγοράκη.

928. Ελένης Γιαννακοπούλου, ό.π., σσ. 250 και 271 σημ. 63.

Πολλοί είναι εκείνοι, οι οποίοι μέχρι τώρα αναφέρουν λαθεμένα ότι ο Τζανέτμπεης Κουτούφαρης εκτελέστηκε από τους Τούρκους ή πέθανε λίγα χρόνια μετά την καθαίρεσή του⁹²⁹. Το 1795, όπως αναφέρθηκε, τον επισκέφθηκε ο Άγγλος περιηγητής John Morritt, ο οποίος φιλοξενήθηκε στον πύργο των Κιτριών. Το 1798 πάντρεψε την κόρη του Πεντζεχρούλα με το Γιαννάκη Κουμουνδουράκη⁹³⁰ αδελφό του Παναγιώτμπεη. Το 1801 πάντρεψε την άλλη κόρη του, την Αντωνίτσα, με τον Παναγιώτη Μπουκουβαλέα-Τρουπάκη, ανιψιό του Παναγιώτη Μούρτζινου-Τρουπάκη της Καρδαμύλης. Άλλα παιδιά του Τζανέτμπεη ήταν η Μαρία και ο Κωνσταντίνος⁹³¹, ο οποίος φέρεται ως Τζανετάκης αντί του Κουτήφαρης.

Τον Τζανέτμπεη Κουτούφαρη δεν τον αδίκησαν μόνο οι σύγχρονοί του με τις δολοπλοκίες τους, ούτε οι ιστορικοί με τα λάθη τους για δήθεν εκτέλεσή του από τους Τούρκους. Επί των ημερών μας ο Απ. Βακαλόπουλος⁹³² στην ιστορία του αναφέρει λανθασμένα ότι το 1792, όταν οι άντρες του Λάμπρου Κατσώνη εγκατέλειψαν τα πλοία τους στο Πορτοκάγιο και προσπάθησαν να διαφύγουν δια ξηράς, δέχθηκαν επίθεση Μανιατών με επικεφαλής τον μπέη Ζανέτο Κουτούφαρη. Μπέης όμως εκείνη την εποχή ήταν ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης, ο οποίος κατόπιν εντολής του Καπουδάν πασά βιάδισε πράγματι εναντίον τους. Σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσε να φθάσει ο πρώην Τζανέτμπεης Κουτούφαρης από το Σταυροπήγι στην περιοχή του Πορτοκάγιο ηγούμενος στρατιωτικού αποσπάσματος.

Η καταστροφή των Αλβανών

Από τους Τούρκους και τους Έλληνες⁹³³ του Μοριά αναφέρονταν στην Υψηλή Πύλη συνεχώς παράπονα για την ανυπόφορη, καταπιεστική και ληστρική συμπεριφορά των Αλβανών, που είχαν κατακλύσει το Μοριά μετά τα Ορλωφικά. Δύο φορές είχε εκδοθεί διαταγή της Πύλης να εγκαταλείψουν το Μοριά, αλλά δεν είχε εισακουστεί. Αφού ο καπουδάν πασάς Τζεζάερλι Χασάν Μαντάλογλου

929. W. L e a k e, Travels in the Morea, τόμ Α', σ. 316. Η Ε λ έ ν η Γ ι α ν ν α κ ο π ο ύ λ ο υ, ό.π., σ. 246, θεωρεί ότι υπήρξαν δύο πρόσωπα με το όνομα Τζανέτμπεης Κουτούφαρης, ο πρώτος επέστρεψε από την εξορία το 1784 και εκτελέστηκε από τους Τούρκους το 1787 και ο άλλος έζησε μέχρι το 1804. Απλώς η είδηση ότι εκτελέστηκε, που αναφέρεται από πολλούς συγγραφείς, δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα και όντως έζησε μέχρι το 1804 και ίσως και μετέπειτα.

930. Β. Π α τ ρ ι α ρ χ έ α, ό.π., σ. 575-9. Γ. Μ α ρ α β ε λ έ α, Οι Παλαιολόγοι της Καρδαμύλης, Αθήναι 1982, σ. 108 κ.ε.

931. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Η οικογένεια Κουτήφαρη ή Κουτούφαρη, Λακωνικά Σπουδαί, 14(1998)480 και του ιδίου, Μπεηζαντές Κωνσταντίνος Τζανετάκης-Κουτήφαρης, Λακωνικά Σπουδαί, 16(2002)407 κ.ε.

932. Α π. Β α κ α λ ό π ο υ λ ο υ, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Αθήναι 2005, τόμ 4, σ. 580.

933. Π. Μ. Κ ο ν τ ο γ ι ά ν ν η, ό.π., σ. 430.

ή Γαζή Χασάν ή Μουστακάς είχε διευθετήσει το διοικητικό σύστημα της Μάνης, του ανατέθηκε και η εκκαθάριση της Πελοποννήσου και διορίστηκε Μόρα Βαλής (ηγεμόνας του Μοριά) και σερασκέρης (αρχηγός της εκστρατείας) της Ρούμελης.

Ο Γαζή Χασάν πασάς⁹³⁴ έφθασε στις 22 Απριλίου 1779 στην Κόρινθο με δύναμη 2.000 πεζών και ιππέων, ενώ ο τουρκικός στόλος αγκυροβόλησε στους Μύλους της Λέρνης τον Ιούλιο του ιδίου έτους. Ευρισκόμενος στην Κόρινθο ο Γαζή Χασάν πασάς απαίτησε από τους Αλβανούς, να επιστρέψουν στις εστίες τους, συμμορφούμενοι με τη διαταγή της Πύλης.

Οι Αλβανοί, που είχαν εισβάλλει στην Πελοπόννησο για την καταστολή της Ορλωφικής επανάστασης, διακρίνονταν σε δύο φυλές, τους Τσάμηδες και τους Μπεκιάρηδες. Στη διαταγή του Χασάν πασά υπάκουσαν οι Τσάμηδες και αναχώρησαν, αντίθετα οι Μπεκιάρηδες που ανέρχονταν σε 7.000 άνδρες, υποτίμησαν τη δύναμή του και αρνήθηκαν να υπακούσουν και ζητούσαν λουφέδες (μισθούς)⁹³⁵.

Επειδή η δύναμη του Χασάν πασά⁹³⁶, αποτελούμενη από πεζούς και ιππείς, δεν ήταν επαρκής για την καταδίωξη και εξόντωση των Αλβανών, κάλεσε Τούρκους και Έλληνες, ιδιαίτερα τους Μανιάτες, να συστρατευθούν μαζί του. Με την προτροπή του διερμηνέα του στόλου Νικόλαου Μαυρογένη ή των Τούρκων της Πελοποννήσου χορήγησε γενική αμνηστία στους κλέφτες του Μοριά⁹³⁷, ο αριθμός των οποίων υπολογίζεται σε 3-5.000 και τους κάλεσε να παρουσιαστούν, να προσκυνήσουν και να τον συνδράμουν στην καταδίωξη των Αλβανών.

Οι κλέφτες της Πελοποννήσου εκμεταλλεύτηκαν την ευκαιρία που τους δόθηκε και παρουσιάστηκαν στον καπουδάν πασά με εξαίρεση τον Παναγιώταρο Βενετσανάκη από την Καστάνιτσα της Μάνης και το φιλοξενούμενό του και συνεργάτη του Κωσταντή Κολοκοτρώνη⁹³⁸. Αυτοί οι δύο δεν παρουσιάστηκαν στον πασά, ούτε τον προσκύνησαν, αλλά ο Κωσταντής Κολοκοτρώνης έλαβε μέρος στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις για την εξόντωση των Αλβανών. Σε διαταγή του Χασάν⁹³⁹ πασά προς τους Έλληνες αναφέρεται: «...σας διορίζομεν να σκοτώ-

934. Α μ β ρ. Φραντζή, *Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος*, Αθήναι 1839 τόμ. Α', σ. 28 κ.ε. Κ. Σάθα, *ό.π.*, σ. 527. Π. Μ. Κοντογιάννη, *ό.π.*, σ. 432. Μ. Σακελλαρίου, *ό.π.*, σ. 202. Τ. Γριτσόπουλου, *ό.π.*, σ. 152-3.

935. Π. Μ. Κοντογιάννη, *ό.π.*, σ. 433. Χαρ. Βελισσαρίου, *ό.π.*, σ. 325.

936. Π. Μ. Κοντογιάννη, *ό.π.*, σ. 433. Μ. Σακελλαρίου, *ό.π.*, σ. 202. Τ. Γριτσόπουλου, *ό.π.*, σσ. 156-7 και 166.

937. Θ. Κολοκοτρώνη, *ό.π.*, σ. 5. Π. Μ. Κοντογιάννη, *ό.π.*, σ. 434.

938. Π. Μ. Κοντογιάννη, *ό.π.*, σ. 437. Μ. Σακελλαρίου, *ό.π.*, σ. 203. Τ. Γριτσόπουλου, *ό.π.*, σ. 160 κ.ε.

939. Τ. Γριτσόπουλου, *ό.π.*, σ. 157. Σ. Λάμπρου, *Ν. Ελληνομνημών*, τόμ. 16(1922)420: «εκείνον τον κερών ήταν μίαν φοράν από έλιγαν από είπεν ο πασιάς όπου έγλεπον Αρβανίτη να το βαρούνη».

νετε χωρίς φόβον τους ζορμπάδες. Είναι δικά σας όλα τα πράγματά των. Να μας φέρετε μόνον τα κεφάλια των και σας συγχωρούμεν όσα εκάματε και δεν εκάματε καπαέτια (πολεμικές ανταρσίες)...».

Οι Αλβανοί⁹⁴⁰ είχαν συγκεντρωθεί προηγουμένως στην Τριπολιτσά, όπου δέχθηκαν σφοδρή επίθεση κυκλωμένοι μέσα στην πόλη, η οποία καταστρεφόταν από πυρκαϊά και αποδεκατίστηκαν⁹⁴¹. Οι διασωθέντες Αλβανοί προσπάθησαν να απομακρυνθούν από την Πελοπόννησο διαιρεμένοι σε μικρές ομάδες, για να μπορέσουν ευκολότερα να αποφύγουν την καταδίωξη του ιππικού του Χασάν. Οι δρόμοι όμως στις στενωσιές τους ήταν κλεισμένοι από ένοπλα τμήματα Τούρκων και Πελοποννησίων, ιδιαίτερα Μανιατών και κλεφτών⁹⁴², οι οποίοι ήταν εμπειροπόλεμοι. Αναφέρεται ότι στην καταδίωξη των Αλβανών συνέβαλε στα Τρίκορφα⁹⁴³ και ο Κωσταντής Κολοκοτρώνης. Το αποτέλεσμα ήταν καταστροφικό για τους Αλβανούς, ενώ δόθηκε η ευκαιρία στους Έλληνες να εκδικηθούν, για όσα δεινά τους είχαν προκαλέσει τα προηγούμενα χρόνια και παράλληλα να καρπωθούν τα λάφυρα, τα οποία μετέφεραν μαζί τους.

Ο αριθμός των κομμένων κεφαλιών των Αλβανών που προσκόμισαν οι διώκτες τους, ήταν τόσο μεγάλος, αναφέρεται ο αριθμός 4.000⁹⁴⁴, που φτιάχτηκε φρικτή στη θέα πυραμίδα κεφαλιών σαν τρόπαιο της νίκης του Χασάν και των συμπολεμιστών του⁹⁴⁵. Ο Αμβρ. Φραντζής⁹⁴⁶ έγραψε σχετικά: «...συλλέξαντες τας κεφαλάς όλας των φονευθέντων Αλβανών, έκτισαν εν είδος πύργου θέσαντες έξωθεν τα πρόσωπα και διέμειναν εις την επιφάνειαν ικανά έτη...». Σημειώνεται ακόμη ότι διασκορπίστηκε η πυραμίδα αυτή με την άφιξη στο Μοριά του Βελή πασά, ο οποίος ήταν γιός του Αλή πασά των Ιωαννίνων, ενώ διευκρινίζεται ότι τα κεφάλια των Αλβανών ήταν χτισμένα με ασβέστη και άμμο⁹⁴⁷.

Ο Χασάν⁹⁴⁸ πασάς, αφού ειρήνευσε και οργάνωσε τον τόπο, φρόντισε για την εξαγορά των δούλων, που είχαν πουλήσει οι Αλβανοί σε άλλους τόπους. Κάλεσε τους Πελοποννήσιους, που είχαν απομακρυνθεί από τον τόπο τους, να επιστρέψουν στις εστίες τους και ο Πατριάρχης έστειλε νέους αρχιερείς για να ποιμά-

940. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 202-3. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 151 κ.ε.

941. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 434-5.

942. Ο Γ. Βλαχογιάννης, ό.π., σ. 87, υποσημ. 5, όπου επισημαίνει ότι τη συμμετοχή των κλεφτών δεν αναφέρει ο Castellan, ούτε ο Φίνλεϋ, ούτε ο Παλαμίδης.

943. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 5. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 435 Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 203. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 161-3.

944. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 527.

945. Π. Μ. Κοντογιάννη, ό.π., σ. 437. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 164-5.

946. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 31.

947. Χαρ. Βελισσαρίου, ό.π., σ. 326.

948. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 204.

νουν τους χριστιανούς. Με τα μέτρα αυτά άρχισε να επανέρχεται ο ρυθμός της ζωής στον «κατακαημένο Μοριά».

Το Νοέμβριο του 1779 ο Χασάν⁹⁴⁹ πασάς γύρισε στην Κωνσταντινούπολη, αφήνοντας πίσω του μουσελλίμη ή μουτεσελλίμη (αντικαταστάτη) τον Χατζή Ιμπραήμ.

ΜΙΧΑΗΛΜΠΙΕΗΣ ΤΡΟΥΠΑΚΗΣ (1779-1782)

Καπετάνιος στην Καρδαμύλη μετά τα Ορλωφικά ήταν ο Μιχαήλμπεης Τρουπάκης⁹⁵⁰ και πρώτη πληροφορία γι' αυτόν έχουμε από τις 8 Μαΐου 1770, όπου ο Αλέξιος Ορλώφ σε γράμμα του προς το Γεωργάκη Μαυρομιχάλη έγραψε, ότι στέλλει χαιρετισμούς στον Τρουπάκη⁹⁵¹ χωρίς βαφτιστικό. Σε επιστολή του Μ. Τρουπάκη της 19^{ης} Ιουλίου 1776 που έστειλε στους Κορωναίους Τούρκους, διαμαρτηρόμενος για το βομβαρδισμό της Καρδαμύλης από γαλλικό πολεμικό πλοίο, έγραψε⁹⁵²: «...εφ' όσον ήμουν πάντοτε πιστός ραγιάς της Τουρκίας από τον προπάππο μου και κυρίως στον τελευταίο πόλεμο, που οι Ρώσοι κάνανε σ' αυτή την περιοχή...». Από την περικοπή αυτή φαίνεται ότι, αν δεν ήταν διακαιολογία, ο ίδιος δεν έλαβε μέρος στα Ορλωφικά και άλλος θα εκπροσώπησε την οικογένειά του.

Άλλη πληροφορία που έχουμε για το Μιχαήλ Τρουπάκη⁹⁵³ είναι ότι σκότωσε τον καπετάν Γιαννάκη Κουμουνδουράκη, που είχε σκοτώσει το Μιχαήλ Κουτήφαρη, ο οποίος συνεργαζόταν με τους Τρουπάκηδες. Να σημειωθεί ότι η οικογένεια Τρουπάκη συνήθως βρισκόταν σε αντιδικία με τους Κουμουνδουράκηδες, ενώ είχε φιλικές σχέσεις με τους Κουτηφαραίους και τους Καπετανάκηδες. Τα γεγονότα αυτά μπορούν να τοποθετηθούν χρονολογικά αμέσως μετά τα Ορλωφικά.

Το καλοκαίρι του 1779, όπως αναφέρθηκε, καθαιρέθηκε ο Τζανέτμπεης Κουτούφαρης και στη θέση του μπέη της Μάνης τοποθετήθηκε ο Μιχαήλμπεης

949. Μ. Σακελλάριου, ό.π., σ. 204. Τ. Γριτσόπουλου, ό.π., σ. 168.

950. Δ. Β. Βαγιακάκου, Η Αρδούβιστα-Ανδρούβιστα-Μεγάλη Χώρα της Έξω Μάνης, Λακωνικά Σπουδαί 13(1996)65 κ.ε.

951. Σ. Β. Κουγέα, Συμβολαί εις την Ιστορίαν της υπό του Ορλώφ Πελοποννησιακής Επανάστασεως (1770), Πελοποννησιακά 1(1956)65.

952. Γ. Β. Νικολάου, Η πειρατεία στη Μάνη τον 18^ο αιώνα: Μια χαρακτηριστική περίπτωση του 1776, Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)193 και 211.

953. Ο Μιχαήλ Τρουπάκης φέρεται ότι σκότωσε το καπετάν Γιαννάκη Κουμουνδουράκη. Από ανέκδοτο χειρόγραφο το οποίο κατέχει ο Δ. Β. Βαγιακάκος. Για το φόνο του Ιωάννου Κουμουνδουράκη πατέρα του Γαλάνη και πάππου του πρωθυπουργού Αλέξανδρου Κουμουνδούρου έχει ενοχοποιηθεί ο Νικολάκης Χριστόδ. Καπετανάκης. Γιάννη Ανάπλιωτη, Πέτρου Κουτήφαρη: Ανέκδοτες σημειώσεις που φυλάσσονται στα ΓΑΚ νομού Μεσσηνίας.

Τρουπάκης⁹⁵⁴, ο οποίος και εξαγόρασε την περιουσία του Κουτούφαρη, που είχε δημευθεί. Το αντάλλαγμα, που κατέβαλε στους Τούρκους ο Μιχαήλμπεης Τρουπάκης για το αξίωμα στο οποίο προβιβάστηκε, κατά μια αμφίβολη εκδοχή είναι ότι συνέβαλε στην καταστροφή του Παναγιώταρου Βενετσανάκη και Κωνσταντή Κολοκοτρώνη.

Από το Θεόδωρο Κολοκοτρώνη⁹⁵⁵ πληροφορούμεθα ότι ο διερμηνέας του στόλου Νικόλαος Μαυρογένης για να διευκολύνει το έργο του τουρκικού στρατού, που ήταν η καταστροφή των Κλεφτών της Καστάνιτσας, του Παναγιώταρου Βενετσανάκη και του Κωσταντή Κολοκοτρώνη, διόρισε μπέη της Μάνης τον Μιχαήλ Τρουπάκη. Θεωρείται ότι αυτός αλικώτισε (εμπόδισε) τους Μανιάτες να πάνε να βοηθήσουν τον Παναγιώταρο Βενετσανάκη, όπως του είχαν υποσχεθεί. Η εκδοχή αυτή ίσως δεν ανταποκρίνεται πλήρως στην πραγματικότητα, επειδή ο Μιχαήλμπεης έγινε μπέης το καλοκαίρι του 1779 και η εκστρατεία εναντίον της Καστάνιτσας έλαβε χώρα στις αρχές του καλοκαιριού του επόμενου χρόνου. Εκείνο το οποίο μπορεί να έγινε είναι ότι ο Τζανέτμπεης Κουτούφαρης ήρθε σε αντιπαράθεση με το δραγουμάνο του τουρκικού στόλου Νικόλαο Μαυρογένη ή ίσως δεν είχε τη διάθεση ή τη δύναμη να συνδράμει τους Τούρκους, ενώ ο Μιχαήλμπεης Τρουπάκης την είχε και ίσως το απέδειξε, αν όπως πιστεύεται, είτε πείθοντας ή απειλώντας τους Μανιάτες, να μην επιχειρήσουν να βοηθήσουν τον Παναγιώταρο Βενετσανάκη και τον Κωσταντή Κολοκοτρώνη.

Κατά μια άλλη εκδοχή συγχρόνως με την προσβολή της Καστάνιτσας έγινε προσπάθεια εισβολής των Τούρκων στη Δυτική Μάνη⁹⁵⁶, στην οποία συμμετείχε και ο Δημήτριος Στριφτόμπολας. Υπό αυτές τις συνθήκες οι καπετάνιοι της Έξω Μάνης ήταν στο Αλμυρό για να σταματήσουν τους επιδρομείς Τούρκους και Έλληνες και δεν ήταν δυνατόν να πάνε στην Καστάνιτσα να βοηθήσουν τον Παναγιώταρο.

Το 1781 ο Μιχαήλμπεης Τρουπάκης⁹⁵⁷ έκανε αφιέρωση στο ναού του Αγίου Σπυριδωνος της Καρδαμύλης φορητή εικόνα 0,80 X 0,40 εικονίζουσα τον Άγιο Κωνσταντίνο έφιππο, με την επιγραφή: «*Δέησις του δούλου του Θεού Μιχαήλμπεη Τρουπάκου συν τη συμβία και των τέκνων αυτού εις βοήθειαν και ψυχικήν σωτηρίαν. 1781*».

954. Ίσως ο Μιχαήλ Τρουπάκης έγινε όργανο του διερμηνέα του τουρκικού στόλου Νικόλαου Μαυρογένη, ο οποίος ήθελε να εκδικηθεί τον Τζανέτμπεη Κουτούφαρη για τις ύβρεις που του εξεστόμισε και αναφέρονται σε προηγούμενο κεφάλαιο.

955. Θ. Κ ο λ ο κ ο τ ρ ώ ν η, Διήγησις συμβάντων της Ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836, Αθήναις 1836, σ. 6-7: «...Έρχοντας η αρμάδα, ο Παναγιώταρος, ως Μανιάτης, επροσκάλεσε βοήθεια από τους Μανιάτες, και οι Μανιάτες υποσχέθηκαν ότι πάνε βοήθεια· και ο Δραγουμάνος Μαυρογένης ως Έλλην και τεχνίτης έκανε το Μιχαήλ Τρουπάκη Μπέη και διά να τον κάμη Μπέη αλικώτισε την βοήθεια και πήρε το κάστρο...».

956. Γ ι ά ν ν η Β λ α χ ο γ ι ά ν ν η, Κλέφτες του Μοριά, ό.π., σ. 107.

957. Β. Πα τ ρ ι α ρ χ έ α, ό.π., σσ. 461 και 584.

Η πειρατεία Κολοκοτρώνη το 1776

Φεύγοντας οι Ρώσοι από τη θάλασσα του Αιγαίου το 1774 άφησαν μια γαλιότα χοντροφτιαγμένη, η οποία περιήλθε στην κυριότητα του Μιχαήλ⁹⁵⁸ Τρουπάκη. Το Μάιο του 1776 ο Κολοκοτρώνης⁹⁵⁹ αγόρασε και αρμάτωσε τη γαλιότα αυτή, η οποία ήταν εξοπλισμένη με ένα κανόνι, για να υποτάσσει τα εμπορικά πλοία και βγήκε στην πειρατεία μαζί με ογδόντα ορεσίβιους Μανιάτες και Σφακιανούς⁹⁶⁰. Λεία του ήταν τρία πλοία, ένα γαλλικό που αιχμαλωτίστηκε στις 5 Ιουνίου 1776 και δύο βενετσάνικα τα οποία έφερε στην Καρδαμύλη. Ενώ η πειρατική λεία είχε αποθηκευθεί από το Μιχαήλ Τρουπάκη, ο Κολοκοτρώνης αναχώρησε πάλι για τα βουνά της Μάνης, προφανώς την Καστάνιτσα του μετέπειτα δήμου Μελιτίνης.

Από την Καρδαμύλη στάλθηκε στην Κορώνη ο πλοίαρχος του αιχμαλωτισθέντος γαλλικού πλοίου με δύο ναύτες και ζήτησαν χρήματα από τον υποπρόξενο της Γαλλίας και έμπορο *Sauvaire* για να ελευθερωθούν. Αυτός πέτυχε να εκδοθεί από τις Οθωμανικές αρχές μια δικαστική απόφαση⁹⁶¹ (ιλάμι), η οποία να βεβαιώνει το γεγονός και τότε ζήτησαν βοήθεια και από τον πασά του Μοριά. Ο Πασάς όμως ήταν επιφυλακτικός για παρέμβασή του στη Μάνη, προφασιζόμενος ότι δεν μπορεί λόγω της «...αδυναμίας της τωρινής κυβερνήσεως του Μοριά...», που σημαίνει ότι θα είχε ήδη γίνει η απόσπαση της Μάνης από το Πασαλίκι του Μοριά και η υπαγωγή της στον Καπουδάν πασά.

Η πειρατική λεία του Κωνσταντή Κολοκοτρώνη⁹⁶² παραδόθηκε προς φύλαξη στο Μιχαήλ Τρουπάκη, ο οποίος σαν μεσολαβητής ελευθέρωσε τα πλοία και τα

958. Υπογράφεται ως Μιχαλάκης Τρουπάκης.

959. Δεν αναφέρεται βαπτιστικό όνομα. Θεωρούμε ως βέβαιο ότι ήταν ο Κωσταντής, ο πατέρας του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, διότι συνοδευόταν από ορεσίβιους Μανιάτες και μετά την πειρατική του δράση αναφέρεται ότι πήγε στα ορεινά. Γνωρίζουμε ότι ο Κωσταντής εγκαταστάθηκε στην Καστάνιτσα κοντά στον Παναγιώταρο Βενετσανάκη.

960. Γ. Β. Νικολάου, Η πειρατεία στη Μάνη: Μια χαρακτηριστική περίπτωση του 1776, Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)179 κ.ε.

961. Ο Γάλλος υποπρόξενος στην Κορώνη *Sauvaire* πέτυχε να του δοθεί απόφαση (ιλάμι) του καδή της Κορώνης, που επιβεβαίωνε την πειρατεία του Κολοκοτρώνη και απευθυνόταν στους καπεταναίους της Μάνης για την απελευθέρωση του πληρώματος του γαλλικού πλοίου. Ακόμη με τη συνδρομή του πασά της Τριπολιτσάς αναγνωρίστηκαν ως έξοδα για την εξαγορά του πλοίου και άλλες ζημιές 18.200 γρόσια (πιάστρα).

962. Ελ. Μπελιά, Υπόμνημα περί Μάνης εκ των Ολλανδικών αρχείων, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)272, 288. Γ. Β. Νικολάου, Η πειρατεία στη Μάνη τον 18^ο αιώνα: Μια χαρακτηριστική περίπτωση του 1776, Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)179 κ.ε. Αλ. Κραντονέλλη, Ελληνική πειρατεία και κύρσος τον ΙΗ' αιώνα και μέχρι την Ελληνική επανάσταση, σ. 118. Π. Η. Γεωργίου, Ο θαλασσομάχος Λάμπρος Κατσώνης, Μέρος Α', Αθήνα 1971, σ. 261, όπου αναφέρεται στο ημερολόγιο του πλοίαρχου E. Melay. E. Αγγελομάτη-Τσουγκράκη, Η Μάνη στις αναφορές του Leake προς το Foreign Office και το έργο του «Travels in the

πληρώματα, αφού έλαβε ως λύτρα 8.500 γρόσια από το Γάλλο έμπορο της Κορώνης Sauvaire, χωρίς αυτός να ικανοποιήσει την αρχική απαίτηση του Μιχαήλ Τρουπάκη για 40.000 γρόσια. Τα χρήματα αυτά θεωρήθηκε ότι μοιράστηκαν μεταξύ του Τρουπάκη και του Κολοκοτρώνη.

Κατόπιν διαταγής που έλαβε ο Γάλλος μαρκίσσιος de Chabert, κυβερνήτης της πολεμικής φρεγάτας «L' Atalante», στις 25 Ιουλίου 1776 πήγε στην Κορώνη. Εκεί επιβίβασε στο πλοίο του τον Sauvaire και έπλευσαν στην Καρδαμύλη για να πάρουν την πειρατική γαλιότα ή να την καταστρέψουν και να τιμωρήσουν τους κατοίκους του τόπου. Όταν όμως πλησίασαν με έκπληξη είδαν ότι οι κάτοικοι της Καρδαμύλης τους περίμεναν οχυρωμένοι και η γαλιότα «...ήταν αραγμένη μέσα σε μιά πραγματική λεκάνη που η φύση φαίνεται ότι έφτιαξε γι' αυτή, όντας απολύτως καλυμμένη πίσω από συμπαγή βράχια που σχημάτιζαν την εξωτερική πλευρά αυτής της λεκάνης...». Επρόκειτο για τη νησίδα που είναι στην Καρδαμύλη, η οποία ήταν τα παλιότερα χρόνια περιτειχισμένη. Ζήτησαν τη γαλιότα, αλλά όταν τους είπαν ότι την απόφαση θα έπαιρνε ο Τρουπάκης, άρχισε ο κανονιοβολισμός. Οι Μανιάτες αμύνθηκαν με τα όπλα τους και τραυμάτισαν δύο από τους ναύτες και τον πλοίαρχο ο οποίος γύρισε άπρακτος στην Κορώνη.

Ο Sauvaire προσπάθησε να σπείρει διχόνοια στους κατοίκους της Καρδαμύλης, ενώ ο Τρουπάκης οχύρωσε την ακτή. Συγχρόνως έστειλε επιστολή στους Τούρκους της Κορώνης και τους ρωτούσε, αν το γαλλικό καράβι είχε την έγκριση των Οθωμανικών αρχών να κανονιοβολήσει την Καρδαμύλη και τόνισε «...δεν τολμώ να σηκώσω το κεφάλι εναντίον κανενός Τούρκου, εφ' όσον ήμουν πάντοτε πιστός ραγιάς της Τουρκίας από τον προπάππο μου και κυρίως στον τελευταίο πρόλεμο⁹⁶³, που οι Ρώσοι κάνανε σ' αυτή την περιοχή»

Αρνούμενος κάθε σχέση με την πειρατεία, ζήτησε και επίσημο Οθωμανικό έγγραφο, για να προστατεύεται μελλοντικά από τους Γάλλους. Βέβαια οι Τούρκοι της Κορώνης αρνήθηκαν, προφασιζόμενοι ότι πριν από ένα μήνα είχαν δώσει ιλάμι (δικαστική απόφαση) στους Γάλλους, ότι η γαλιότα ήταν δική του.

Ο Μιχαήλ Τρουπάκης ανησύχησε, όταν πληροφορήθηκε ότι διαδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη πως αυτός πούλησε τη γαλιότα στον Κολοκοτρώνη και μοιράστηκε μαζί του τη λεία και στα τέλη Αυγούστου του 1776 παρακάλεσε τον Τζανετάκη Κουτούφαρη, ο οποίος θα συναντούσε τον επόμενο μήνα τον Καπουδάν πασά, να του προτείνει να του στείλει τη γαλιότα και να του δοθεί χάρη.

Μορεα», Λακωνικά Σπουδαί 10(1990)361. Για το γαλλικό πλοίο τα λύτρα ήταν 6.500 γρόσια ή πιάστρα.

963. Αν τα αναφερόμενα δεν ήταν ανυπόστατες δικαιολογίες, ο μνημονευόμενος Τρουπάκης σε επιστολή του Αλεξίου Ορλώφ, στον οποίο έστειλε χαιρετισμούς, δεν θα ήταν ο Μιχαλάκης, αλλά ίσως κάποιος άλλος από την μεγάλη γενιά των Τρουπάκηδων. Όλοι οι συγγραφείς μέχρι τώρα τον ταύτιζαν με το Μιχαήλμπεη Τρουπάκη και φαίνεται πιθανότερο να ήταν αυτός.

Επομένως μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι διαπραγματεύσεις του Τζανετάκη Κουτούφαρη με τον Καπουδάν πασά για την ηγεμονία της Μάνης θα άρχισαν ή θα συνεχιζόταν το Σεπτέμβριο του 1776.

Οι Γάλλοι ζητούσαν από τον Τρουπάκη να παραδώσει τη γαλιότα σε αυτούς για να την μεταφέρουν στην Κωνσταντινούπολη. Η υπόθεση όμως της πειρατείας είχε ένα απρόσμενο προσωρινό τέλος. Στις 14 Σεπτεμβρίου ήρθαν στην Καρδαμύλη δύο πολεμικά πλοία της Βενετίας και με την απειλή ολικής καταστροφής της Καρδαμύλης με κανονιοβολισμό, ανάγκασαν τον Τρουπάκη στις 27 Σεπτεμβρίου να τους παραδώσει τη γαλιότα. Μετά από μερικά χρόνια, το 1782, ήρθε το οριστικό τέλος με τον απαγχονισμό του Μιχαήλ Τρουπάκη από τους Τούρκους ως ένοχο πειρατείας, αφού προηγουμένως τον είχαν κάνει μπέη της Μάνης το καλοκαίρι του 1779 για σχεδόν τρία χρόνια.

Η μάχη της Καστάνιτσας

Μετά την καταστροφή των Αλβανών της Πελοποννήσου και την ανάθεση της εσωτερικής διοίκησης της Μάνης σε μπέη, ο οποίος υποτίθεται ότι εκλεγόταν από τους καπετάνιους και τους επισκόπους του τόπου, έμενε ένα τελευταίο αγκάθι στην ειρήνευση του Μοριά. Ο Παναγιώταρος Βενετσανάκης και ο Κωσταντής Κολοκοτρώνης ήταν οι δύο απροσκύνητοι κλέφτες, οι οποίοι είχαν οχυρώσει δύο πύργους στο χωριό Καστάνιτσα ή Μικρή Καστάνια της Μάνης και από εκεί ενεργούσαν τις επιδρομές τους.

Ο Κωσταντής Κολοκοτρώνης, μετά την εξόντωση του Αλβανού Μέτς Αράπη στην Κορινθία και την άσκηση πειρατείας από το λιμάνι της Καρδαμύλης, εγκαταστάθηκε στην Καστάνιτσα και από κοινού με τον Παναγιώταρο Βενετσανάκη εξασφάλιζαν το βιοπορισμό τους με αρπαγές και ληστείες.

Για τον Παναγιώταρο Βενετσανάκη αναφέρεται ότι η καταγωγή της οικογενείας του ήταν από την Ανδρούσα, αλλά είχε εγκατασταθεί στην Καστάνιτσα, όπου είχε αναδειχθεί τοπικός καπετάνιος στα χωριά Καστάνιτσα, Άγιος Νικόλαος, Κόκκινα Λουριά, Αρχοντικό, Μαλτσίνα και Σελεγούδι. Τα χωριά αυτά συνόρευαν δυτικά με την καπετανία της Μηλιάς, νοτιοανατολικά με το Μαλέβρι και βορειοανατολικά με τα Βαρδουνοχώρια από τα οποία τα χώριζε ο ποταμός Σμήνος ή Βαρδούνιας.

Τα τελευταία χρόνια της «Αλβανοκρατίας» οι κλέφτες είχαν πληθύνει πολύ, άλλοι για να αντιτάξουν βία στην καταπίεση των Αλβανών και άλλοι για να επιβιώσουν. Με τον ερχομό του στην Πελοπόννησο ο Γαζή Χασάν, ο οποίος είχε τα αξιώματα του καπουδάν πασά και του σερασκέρη (αρχηγού εκστρατείας) για να εκκαθαρίσει το Μοριά από τους Αλβανούς και τους κλέφτες, χορήγησε γενική αμνηστία στους κλέφτες και τους πρόσταξε να σκοτώνουν τους Αλβανούς και χάρισμά τους τα λάφυρα που θα κουβαλούσαν. Αυτή η προσταγή αποτέλεσε ελ-

κυστικό κίνητρο για τους κλέφτες, οι οποίοι μετά την εξόντωση των Αλβανών πήραν προσκυνοχάρτια και γύρισαν στα σπίτια τους και στις δουλειές τους, για να συνεχίσουν στο μέλλον μια ζωή ήσυχη και ειρηνική.

Ο Παναγιώταρος, όπως τον περιγράφει ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης⁹⁶⁴, ήταν γίγαντας, νέος, με μαύρα μαλλιά, σόι άνθρωπος, άσπρος, 37-38 χρονών το 1780. Αναφέρεται ότι στην οικογένεια Βενετσανάκη δεν υπήρχε ομόνοια, αλλά αντίθετα επικρατούσε αντιπαλότητα προς τον Παναγιώταρο⁹⁶⁵: «*Συνεπεία όμως του μεγαλείου του υπήρξε η εξέγερσις του φθόνου των ισχυρών της Μάνης και ιδίως των συγγενών του, οίτινες συνωμόσαντες μετά των Τούρκων κατ' αυτού, έπεμψαν κρυφά τον πρώτον προς πατρός εξάδελφον αυτού Αναγνώστην Βενετσανάκην προς τον Σουλτάνον, ίνα επιτηδείως διαβάλη αυτόν, όπερ επιτυχώς κατόρθωσεν*». Ο Αναγνώστης Βενετσανάκης, όπως αναφέρεται, παρέμεινε επί δύο χρόνια στην Κωνσταντινούπολη και συνεχώς προσπαθούσε να κινήσει εκστρατεία εναντίον τού εξαδέλφου του Παναγιώταρου. Αυτό φαίνεται να έχει και το στοιχείο της υπερβολής, που ήταν συνηθισμένη στους Μανιάτες, διότι πριν από την εκκαθάριση των Αλβανών δεν θα μπορούσε να γίνει τέτοια σκέψη.

Ο Γαζή Χασάν πασάς, αφού εξόντωσε τους Αλβανούς της Πελοποννήσου, το Νοέμβριο του 1779 γύρισε στην Κωνσταντινούπολη, αφήνοντας το Χατζή Ιμπραήμ ως Μουσελλίμη του (αντικαταστάτη) . Η συμπεριφορά αυτού προς τους Μοραίτες υπήρξε βάρβαρη. Τον επόμενο χρόνο, 1780, ο Γαζή Χασάν κατέπλευσε με το στόλο του στο Μαραθονήσι (Γύθειο), ενώ παράλληλα βάδισε από την Τριπολιτσά εναντίον της Καστάνιτσας ο γιός του Μουσελλίμη, ονομαζόμενος Αλήμπεης με 6.000 στρατιώτες⁹⁶⁶.

Από το Γύθειο μετέφεραν κανόνια και ο Αλήμπεης, που ανέλαβε την αρχηγία της εκστρατείας, κάλεσε τον Παναγιώταρο Βενετσανάκη και τον Κωσταντή Κολοκοτρώνη να προσκυνήσουν και να παραδώσουν ο καθένας από ένα παιδί για ενέχυρο της πίστης τους. Η πρόταση αυτή δεν έγινε δεκτή και από τις 10 Ιουλίου άρχισε ο συνεχής κανονιοβολισμός των πύργων⁹⁶⁷.

964. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 6.

965. Μαρία Δρογκάρη, Παναγιώταρος Βενετσανάκης, Αθήνα 1982, σσ. 91 κ.ε. και 182.

966. Τ. Κανδηλώρου, Ο Αρματωλισμός της Πελοποννήσου, Αθήνα 1924, σ. 117. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α, σ. 32. Ο Θ. Κολοκοτρώνης, ό.π., σ. 6, και ο Μ. Οικονόμου, Ιστορικά της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, σ. 30, θεωρούν ότι έγινε το 1780. Υπάρχει η άποψη ότι η εκστρατεία της Καστάνιτσας έγινε μετά το θάνατο του Χατζή Ιμπραήμ δηλαδή το 1781. Ο Μ. Σακελλάριου, ό.π., σ. 206, προκρίνει το 1781, διότι αναφέρεται ως αρχηγός του εκστρατευτικού σώματος από την Τρίπολη ο Αλήμπεης. Αυτός χρημάτισε Μουσελλίμης του Γαζή Χασάν από το Φεβρουάριο του 1781. Μπορεί όμως η εκστρατεία να έγινε επί των ημερών του Χατζή Ιμπραήμ, αλλ' επειδή αυτός ήταν γέρος ή άρρωστος τον αντικατέστησε ο γιός του, ο οποίος ήταν μετέπειτα και ο διάδοχός του.

967. Τ. Κανδηλώρου, ό.π., σ. 117.

Ο Παναγιώταρος περίμενε βοήθεια από τους άλλους Μανιάτες καπετάνιους, όπως του το είχαν υποσχεθεί. Αλλά μετά την απομάκρυνση του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη από το μπεηλίκι, ο Μιχαήλμπεης Τρουπάκης, που τον αντικατέστησε, δασκαλεμένος από το διερμηνέα του τουρκικού στόλου Νικόλαο Μαυρογένη, εμπόδισε τη βοήθεια. Ούτε ο Τζανής-Τζανέτος Γρηγοράκης, ο μετέπειτα μπέης της Μάνης, ο οποίος είχε αρραβωνιάσει το γιό του Γεώργιο με την κόρη του Παναγιώταρου Βενετσανάκη, τη Μαρία, δεν τόλμησε να στείλει βοήθεια. Ήταν φυσικό, αφού ο τουρκικός στόλος είχε αγκυροβολήσει στο Γύθειο, να μην τολμήσει να βοηθήσει το συμπέθερό του, αφού σε αντίθετη περίπτωση, τα κανόνια του Γαζή Χασάν θα ισοπέδωναν όλα τα παραλιακά κτίσματα⁹⁶⁸. Ο «Ανώνυμος»⁹⁶⁹ υμνητής του Τζανήμπεη Γρηγοράκη γράφει σχετικά: «...Ο Τζανέτμπεης διά να έχη εις περισπασμούς την Τουρκίαν και προξενή εις αυτήν ζημίας και βλάβας, ώθησε και περιέβαλε τον καπετάν Παναγιώταρον Βενετσανάκη να κάμνη πάντοτε εκδρομάς κατά των Τούρκων και τους προξενεί μεγάλας ζημίας, και όστις κατέστη πραγματικώς το φόβητρον των Τούρκων· αλλ' εσχάτως ο Παναγιώταρος ούτος παρεξέτραπη του προορισμού του και κατήντησε σχεδόν το καταφύγιον των ληστών, από τους οποίους υπέφερον μάλλον οι χριστιανοί ή Τούρκοι· τούτο δυσηρέστησε τον προσάτην αυτού Τζανέτμπεην τοσούτον, ώστε αφήρησεν από αυτόν πάσαν συνδρομήν και ελθών ο καπετάν Πασάς τον κατέστρεψεν...». Αυτά ανασκευάστηκαν από τον ίδιο με τα ακόλουθα⁹⁷⁰: «...διά να μη παρεξηγηθή αυτή η περίστασις, σημειούμεν εναύθα, ότι δεν υπενοούνται οι πολέμιοι πάντοτε των Τούρκων, Κολοκοτρωναίοι, και λοιποί οίτινες ήτον υπ' αυτόν (τον Παναγιώταρον), αλλ' εκείνοι οίτινες παρεκτραπέντες των κοινωνικών καθηκόντων των, προσέφυγον υπό την προστασίαν του, και τοιούτοι ήσαν όχι μόνον Έλληνες, αλλά και Τούρκοι· ένεκα τούτου όθεν κατεστράφη».

Η πολιορκία των πύργων της Καστάνιτσας μετά από δεκαήμερο συνεχή κανονιοβολισμό και την πρόκληση σοβαρών ζημιών, ιδιαίτερα στον ένα από τους δύο πύργους, οδήγησε τους υπερασπιστές τους στην απόφαση της εξόδου. Άλλωστε αφού δεν ήρθαν οι υπόλοιποι Μανιάτες σε βοήθεια των πολιορκημένων και δεν υπήρχε δυνατότητα ανεφοδιασμού τους, δεν έμενε άλλη λύση από την έξοδο, αυτή έγινε τη νύχτα της 19^{ης} Ιουλίου, όχι όμως ανώδυνα⁹⁷¹.

Από τους Κολοκοτρωναίους βγήκε ο Αναγνώστης, ενώ σκοτώθηκαν ο Αποστόλης και ο Γιώργης. Ο Κωσταντής τραυματίστηκε αλλά κατόρθωσε να βγει

968. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α, σ. 28.

969. Α ν ω ν ύ μ ο υ, ό.π., σ. 9.

970. Α ν ω ν ύ μ ο υ, ό.π., σ. 64. Φαίνεται ότι μετά από 70-80 χρόνια από τη μάχη της Καστάνιτσας οι θρύλοι και παραδόσεις, που κυκλοφορούσαν, περιείχαν αντιφάσεις μεταξύ τους και όταν ολοκληρώθηκε το έργο του «Ανώνυμου», είχε τυπωθεί η αρνητική πλευρά. Για το λόγο αυτό στην τελευταία σελίδα έγινε ανασκευή.

971. Τ. Κ α ν δ η λ ώ ρ ο υ, ό.π., σ. 119. Α μ β ρ. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α, σ. 34.

από τον πύργο. Δεν μπόρεσε όμως να απομακρυνθεί αρκετά από εκεί και τον βρήκαν οι Τούρκοι και τον σκότωσαν. Έκρυψαν το πτώμα του για να σφετεριστούν ό,τι είχε μαζί του, γι' αυτό και βρέθηκε πολύ αργότερα. Η γυναίκα τού Κωσταντή, ο γιός του Θεόδωρος και η κόρη του Μαρία βρήκαν καταφύγιο μαζί με τον Αναγνώστη στη γειτονική Μηλιά, στην οικογένεια των Κυβελαίων. Τρία άλλα παιδιά τού Κωσταντή, ο Γιάννης, ο Χρήστος και ο Νικόλας πουλήθηκαν σκλάβοι, αλλά αργότερα εξαγοράστηκαν⁹⁷².

Ο Παναγιώταρος βγήκε και αυτός από τον πύργο τραυματισμένος, αλλά τον βρήκαν οι Τουρκοβαρδουνιώτες και τον σκότωσαν. Δύο παιδιά του αιχμαλωτίστηκαν και φαίνεται εξισλαμίστηκαν και χάθηκαν τα ίχνη τους⁹⁷³. Η κόρη του Παναγιώταρου Μαρία⁹⁷⁴ σώθηκε, παντρεύτηκε το Γεώργιο Τζαν. Γρηγοράκη και είναι η μητέρα του Τζανετάκη Γρηγοράκη, γενάρχη των Τζανετάκηδων. Μια άλλη κόρη του Παναγιώταρου Βενετσανάκη⁹⁷⁵, της οποίας δεν γνωρίζουμε το βαφτιστικό όνομα, έγινε σύζυγος του Γρηγορίου-Τσιγκουρίου Γρηγοράκη από τον κλάδο των Κουτσογρηγοριάνων. Ο πατέρας τού Παναγιώταρου, που ήταν 80 ετών, δεν μπορούσε να πάρει μέρος στην έξοδο. Έμεινε στον πύργο να πολεμήσει, μήπως και ερχόταν βοήθεια από έξω. Σε αντίθετη περίπτωση θα ανατίναζε τον πύργο και θα εύρισκε το θάνατο με τη σύζυγό του, ένα δούλο και μια δούλα του. Δείλιασε όμως ο δούλος, ο οποίος τον πρόδωσε και έσβησε το φτιλίλι από το βαρέλι με το μπαρούτι και δεν ανατινάχθηκε ο πύργος. Ο γέρος αιχμαλωτίστηκε και τον κρέμασαν στον ιστό ενός πλοίου, αφού προηγουμένως τον ακρωτηρίασαν και τον κατράμισαν (έριξαν καυτή πίσσα στο κολόβωμα, για να σταματήσει η αιμορραγία και να μην πεθάνει αμέσως, αλλά να υποφέρει φρικτούς πόνους).

Πέντε ημέρες αργότερα την καπετανία της Καστάνιτσας ανέλαβε ο Αναγνώστης Βενετσανάκης⁹⁷⁶. Ήταν η ανταμοιβή του για τις καταγγελίες σε βάρος τού εξαδέλφου του. Στις 24 Ιουλίου 1780 ο καπετάν Αναγνώστης πλήρωσε το φόρο για τέσσερα χρόνια των χωριών Πολυάραβου και Πολοβάς καταβάλλοντας 200 γρόσια για τα οποία πήρε εξοφλητική απόδειξη από το ταμείο του καπουδάν πασά Γαζή Χασάν.

Με τη μάχη της Καστάνιτσας έληξαν οι πολυετείς συνέπειες της επανάστασης που προκάλεσαν στην Πελοπόννησο οι Ορλώφ, τα θλιβερά χρόνια της αλβανοκρατίας του Μοριά και μια ακόμη αναλαμπή της κλεφτουριάς. Η Πελοπόν-

972. Τ. Κανδηλώρου, ό.π., σ. 114.

973. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α, σ. 33. Μ. Οικονόμου, ό.π., σ. 41. Τ. Κανδηλώρου, ό.π., σ. 119.

974. Είναι αυτή που στη μεγάλη καταδίωξη των κλεφτών του Μοριά βοήθησε τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη να βρει πλοίο, για να διεκπεραιωθεί από τη Μάνη στα Κύθηρα.

975. Σ. Β. Κουγέα, Πελοποννησιακά 5(1962)71.

976. Μαρία Δρογκάρη, ό.π., σ. 116.

νησος άρχισε να αποκαθιστά τις ζημιές της, η Μάνη δοκίμαζε τη νέα διοίκησή της με τη συνεχή αντικατάσταση των μπέηδων. Τα χρόνια της σκλαβιάς έφθναν στο τέλος τους και παρά τα δεινοπαθήματά τους οι Έλληνες αναζητούσαν νέες ελπίδες λευτεριάς, κοιτάζοντας πότε προς τη Ρωσία και πότε προς τη νέα δημοκρατική Γαλλία.

Θα πρέπει να αναφέρουμε με επιφύλαξη ότι πιθανώς το 1780 να έγινε προσπάθεια συνδυασμένης επίθεσης εναντίον της Καστάνιτσας με εισβολή και από το Αλμυρό⁹⁷⁷ τουρκοπροσκυνημένων Ελλήνων υπό την αρχηγία του Δημήτριου Στριφτόμπολα και με σημαιοφόρο τον Βασίλειο Πετμεζά. Οι εισβολείς απέτυχαν του σκοπού τους και οι Μανιάτες πέτυχαν μια περιφανή νίκη. Πιθανώς αυτή τη νίκη ο Αλεξανδράκος⁹⁷⁸ λαθεμένα να τοποθετεί στο έτος 1770 με τα Ορλωφικά.

Το τέλος του Μιχαήλμπεη Τρουπάκη

Αφού το καλοκαίρι του 1779 έγινε μπέης της Μάνης ο Μιχαήλμπεης και ανταποκρίθηκε με συνέπεια στο πρώτο του έργο, φαίνεται ότι η μοίρα τον εφθόνησε. Κατηγορήθηκε στους Τούρκους, ότι αυτός υπήρξε στο παρελθόν πειρατής ή ίσως μόνο συνεργάτης πειρατών και έλαβε χρήματα για να ελευθερώσει αιχμαλωτισθέντα πληρώματα και πλοία, τα οποία κρατούσε στην Καρδαμύλη. Η κατηγορία αυτή επέσυρε την ποινή του θανάτου⁹⁷⁹.

Αναφέρεται ότι το 1782 τουρκικά πλοία κατέπλευσαν στην Καρδαμύλη και ο Μιχαήλμπεης πήγε να χαιρετήσει τον υποναύαρχο, ο οποίος τον συνέλβε και τον πήγε στη Μυτιλήνη, όπου και τον κρέμασε. Από ένα βραχύ ιστορικό χρονικό που δημοσίευσε ο Β. Πατριαρχέας⁹⁸⁰, πληροφορούμεθα ότι: «*Εις τους -1782 - Μαΐου - εφούρκισαν το Μιχαήλμπεη εις την Μυτιλήνη, όπου τον είχα<ν> σκλάβο και απόθανα<ν> τα παδιά του εις την Κωνσταντινούπολη εις τον Μπάνιο και τα σπίτια του τα περίλαβε ο Τζανήμπεης Γληγοράκης και έφυγε ο υιός του ο Παναγιώτης στην Τζάκυνθο εξόριστος*».

977. Γιάννη Βλαχογιάννη, Κλέφτες του Μοριά, Εταιρείας Ελληνικών Εκδόσεων, σ. 107.

978. Δημ. Αλεξανδράκου, Ιστορία της Μάνης, Αθήνα 1892, σ. 24.

979. Πιθανός πληροφοριοδότης θα ήταν ο Γάλλος έμπορος της Κορώνης Sauvaire, ο οποίος και του κατάβαλε τα λύτρα.

980. Β. Πατριαρχέας, ό.π., σ. 618. Φ. Κ. Ο. Λ. Πουκεβίλ, ό.π., σσ. 355 και 386. W. Leake, Travels in the Morea, τόμ. 1, σ. 316-7. Κ. Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, τόμ. Γ 1, σ. 363. Ο Α. Γούδας, Βίοι Παράλληλοι, τόμ. Η', σ. 404, γράφει: «*Τότε δε έσπευσαν μεν εις απελευθέρωσιν του πατρός των Μιχαήλ Μπέη οι υιοί αυτού Πέτρος και Βενετζάνος· αλλ' άπαντας πατέρα και υιούς ο Καπετάν Πασσάς απηγχόνισε, μόνον διότι εμίσουν τους Τούρκους*». Ο Πέτρος Κουτήφαρης έγραψε ότι τον απαγχόνισαν στην Κωνσταντινούπολη. Γιάννη Αναπλιώτη, ό.π., 2(1962)294.

Μια άλλη εκδοχή για το τέλος του Μιχαήλμπεη Τρουπάκη, που δεν φαίνεται να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, μας δίνει ο Πέτρος Κουτήφαρης⁹⁸¹: «...Ο από Γυθείου Τζανής Γρηγοράκης από τας μετά των της Ύδρας αρχόντων, μέγα παρά τω Καπουδάν πασά δυναμένων, σχέσεις του και από αύξησίν τινα του αρχικού ετησί-ου φόρου⁹⁸², την οποίαν προσήνεγκεν, επέτυχε να περιέλθη εις αυτόν το της ηγεμονίας αξίωμα. Προς αποφυγήν δε πάσης αντιστάσεως εκ μέρους του καθεστώτος ηγεμόνος έρχεται μετά στόλου εις την Μάνην υποναύαρχος, τυχών δε της πρεπούσης υποδο-χής παρά του ηγεμόνος και διαβεβαιώσας αυτόν περί της ευνοίας αυτού τε και του καπουδάν πασά ελκεί αυτόν, ουδέν υπονοούντα και εις την προστασίαν του Μαυρο-γένους ενθαρρυνόμενον, λόγω εστιάσεως εις την ναυαρχίδα, άμα δε επιβάντα, αυτόν μεν αποστέλλει δέσμιον εις Κωνσταντινούπολιν, ένθα απηγχονίσθη πάραυτα, εγκαθι-δρύει δε εις την ηγεμονίαν τον Τζανήν Γρηγοράκη, τον οποίον παραλαβών προηγου-μένως από Γύθειον έφερε λεληθότως επί τω σκοπώ τούτω εντός του στόλου...».

Από τον Άγγλο περιηγητή C. R. Cockerell⁹⁸³, που επισκέφθηκε την Καρδαμύ-λη το 1813 και μίλησε με το γιό του, τον Παναγιώτη Μιχ. Τρουπάκη-Μούρτζινο, πληροφορούμεθα ότι: «Ο πατέρας του διώχθηκε από τον τόπο του από τους Τούρκους, οι οποίοι έφεραν αρκετές φρεγάτες και πολιορκησαν τη Σκαρδαμούλα. Δραπέτευσε, αλλά αργότερα τον συνέλαβαν και τον κρέμασαν στη Τριπολιτσά. Ο ίδιος ο Μούρτζινος δραπέτευσε στην Κορώνη». Τελικά ο Παναγιώτης Μούρτζινος-Τρουπάκης κατέφυγε στη Ζάκυνθο.

Δεν υπάρχει ομοφωνία για τον τόπο στον οποίο απαγχονίστηκε ο Μιχαήλ Τρουπάκης. Αναφέρεται η Μυτιλήνη, η Κωνσταντινούπολη και η Τριπολιτσά, η τελευταία όμως δεν φαίνεται πιθανή, επειδή η Μάνη υπαγόταν στον καπουδάν πασά και όχι στον πασά της Τριπολιτσάς.

ΤΖΑΝΗΜΠΕΗΣ ή ΤΖΑΝΕΤΜΠΕΗΣ ΓΡΗΓΟΡΑΚΗΣ (1782-1797)

Διάδοχος του Μιχαήλμπεη Τρουπάκη ορίστηκε ο Τζανήμπεης Δημ. Γρηγορά-κης⁹⁸⁴, που ήταν γεννημένος στο Σκουτάρι το 1742. Έφερε δε το παρωνύμιο «Κα-

981. Γιάννη Αναπλιώτη, ό.π., Μεσσηνιακά χρονικά 2(1962)294.

982. Πιθανώς εννοεί προσθήκη στον ετήσιο φόρο της Μάνης των 15.000 γροσίων, ακόμη 2.500 γροσίων για το ταμείο του Καπουδάν πασά.

983. C. R. C o c k e r e l l, Travels in Southern Europe and the Levant, London 1903, σ. 97. Κ. Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, τόμ. Γ 2, σ. 143. Σοφ. Καπετανάκη, Οι εντυπώσεις του Άγγλου περιηγητή C. R. Cockerell από τους Δολούς και την Καρδαμύλη, Ιθώμη, τεύχ. 29-30(1990)70. Να σημειωθεί ότι γράφοντας πως τον κρέμασαν στην Τρίπολη, θέτει υπό αμφισβήτηση όλα όσα αναφέρονται από τον ο Cockerell.

984. Α.ν. Γούδα, Βίοι παράλληλοι, τόμ. 8, σ. 7. Είναι λανθασμένη η πληροφορία ότι

πετανάκης»⁹⁸⁵, διότι ο πατέρας του, ο Δημήτριος Γρηγοράκης, είχε διατελέσει καπετάνιος στην Ανατολική Μάνη και το 1765 δεν ζούσε. Τότε στο Σκουτάρι έμεινε η χήρα καπετάνισσα με τα τρία της παιδιά τον καπετάν Γιωργάκη, που διαδέχτηκε τον πατέρα του στην καπετανία, τον κυρ Πιέρο και τον Τζανέτο ή Τζανή. Ο Τζανής Καπετανάκης-Γρηγοράκης είχε το 1765 εμπορικές συναλλαγές με το θείο του Παναγιώτη Μπενάκη⁹⁸⁶.

Σε χρόνο που δεν είναι σαφώς καθορισμένος οι Γρηγοράκηδες ηγήθηκαν μερίδας Μανιατών και επεξέτειναν τα όρια τη Μάνης από το Σκουτάρι, που ήταν μέχρι τότε, ως το Γύθειο (Μαραθονήσι) και βορειότερα ως το Κακοσκάλι. Ο Ανώνυμος⁹⁸⁷, υμνήτης τού Τζανήμπεη, τοποθετεί την επέκταση των συνόρων της Μάνης μετά τα Ορλωφικά, το 1777, ενώ ο Τάκης Κανδηλώρος⁹⁸⁸ στις αρχές της δεκαετίας του 1760. Μετά την επέκταση των συνόρων της Μάνης οι στενότεροι συγγενείς τού μετέπειτα Τζανήμπεη εγκαταστάθηκαν στο Μαυροβούνι, ενώ οι απόγονοι του Κουτσογρηγόρη, (ο άλλος κλάδος της οικογενείας Γρηγοράκη ήταν οι Κουτσογρηγοριάνοι), που αντιπροσωπεύονταν από τον μετέπειτα Αντώνμπεη, εγκαταστάθηκαν στον Αγερανό.

Ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης⁹⁸⁹ είχε πολεμήσει στα Ορλωφικά και στις συζητήσεις με τους Στεφανόπολι, εκπροσώπους του Μεγάλου Ναπολέοντα, οι οποίοι τον επισκέφθηκαν στα μέσα του 1797, καταφερόταν κατά των Ρώσων. Ανήκε τότε στη γαλλόφιλη παράταξη της Μάνης και αυτό θεωρήθηκε ότι στάθηκε η αιτία της αντικατάστασής του από τον Παναγιώτμπεη Κουμουνδουράκη, που φέρεται ως αγγλόφιλος, άλλοτε όμως ως γαλλόφιλος.

σκοτώθηκε στην Τριπολιτσά δια προδοσίας ο Τζανέτμπεης Καπετανάκης-Γρηγοράκης. Κ. Παπαρηγόπουλου, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, έκδ. 1925, τόμ. Ε', σ. 202.

985. Ανώνυμου, ό.π., σ. 51. Σ. Β. Κουγέα, Νικήτα Νηφάκη: Μανιάτικα ιστορικά στιχουργήματα, Αθήνα 1964, σ. 37, στιχ. 53-54: «Το γένος το παππουδικόν λέγεται Γληγοράκης και πατρική αξία του ήτον Καπετανάκης»

986. Στ. Καπετανάκη, Οι Κυβελάιοι της Γαρμπελιάς στα χρόνια του 21, *Λακωνικά Σπουδαί* 18(2004)339-340.

987. Ανώνυμου, ό.π., σ. 6. Αναφέρεται ότι σε πρόσκληση του πασά της Τριπολιτσάς στον Έξαρχο Γρηγοράκη, να τον ακολουθήσει για φιλοξενία στην Τριπολιτσά, εκεί χωρίς αιτία τον ανασκόλοπισε. Οι συγγενείς του πολέμησαν τους Τούρκους και τους έδιωξαν από το κάστρο του Πασσαβά και έφθασαν μέχρι το Κακοσκάλι. Αν. Γούδας, ό.π., σ. 8 κ.ε.

988. Τ. Κανδηλώρου, Ο Αρματωλισμός της Πελοποννήσου, Αθήνα 1924, σ. 63. Ίσως στηρίζεται στο γεγονός ότι ο καπετάν Δημήτριος Γρηγοράκης, ο πατέρας του Τζανήμπεη, που αναφέρεται ότι έλαβε μέρος στην επέκταση των συνόρων της Μάνης, δεν υπήρχε στη ζωή το 1765 και πιθανώς να σκοτώθηκε με τα αναφερόμενα γεγονότα του Κουτσογρηγόρη, Στ. Καπετανάκη, Ο Παναγιώτης Μπενάκης και οι Μανιάτες, *Λακωνικά Σπουδαί* 17(2004)284-5.

989. Δ. και Ν. Στεφανόπολι, Ταξίδι στην Ελλάδα, Αθήνα 1974, σ. 137.

Στα γεγονότα της Καστάνιτσας⁹⁹⁰ του 1780 κατά τα οποία οι Τούρκοι εξεστράτευσαν για να εξολοθρεύσουν τον Παναγιώταρο Βενετσανάκη και τον Κωνσταντή Κολοκοτρώνη, ο Τζανής Γρηγοράκης αρνήθηκε κάθε βοήθεια στους παρπαπάνω, ίσως παρακινούμενος ή εμποδιζόμενος από τον τότε μπέη Μιχαήλμπεη Τρουπάκη. Οι υποστηρικτές του Τζανήμπεη τον δικαιολογούν λέγοντας ότι θα έθετε σε κίνδυνο την περιοχή του Γυθείου, η οποία πρόσφατα είχε προσαρτηθεί στη Μάνη.

Ο Ανώνυμος⁹⁹¹, που είναι υποστηρικτής του Τζανήμπεη, γράφει ότι ο Νικόλαος Μαυρογένης πήγε στο Γύθειο και ο Τζανής Γρηγοράκης τον περιποιήθηκε στο σπίτι του. Στη συνέχεια δέχθηκε και αυτός πρόσκληση για να επισκεφθεί το πλοίο. Πέρα από κάθε πρόβλεψη το καράβι έβαλε πλώρη για τις Σπέτσες. Ο Μαυρογένης έθεσε τον Τζανή μπροστά στο δίλημμα, να γίνει μπέης της Μάνης ή να τον στείλει δέσμιο στην Κωνσταντινούπολη. Με αυτό τον εκβιαστικό τρόπο διηγούνται ότι ανέλαβε ο Τζανήμπεης το αξίωμα του μπέη. Υποχρεώθηκε ακόμη να στείλει στην Κωνσταντινούπολη ως ομήρους τα παιδιά του, Πιέρο και Γεωργάκη, που σπούδαζαν εκείνο τον καιρό στα Κύθηρα⁹⁹². Αυτά δεν φαίνονται πειστικά, διότι επιδίωξη όλων των σημαντικών Μανιατών ήταν το μπεηλίκι και καθένας έκανε ό,τι μπορούσε για να το επιτύχει.

Κατά την οικογενειακή παράδοση των Γρηγοράκηδων⁹⁹³ οι Τούρκοι επεδίωκαν να αναθέσουν το μπεηλίκι σε ένα από τα μέλη της, αλλά οι Γρηγοράκηδες δεν ήθελαν να αναλάβουν αξίωμα προερχόμενο από τους Τούρκους. Όπως όμως αναφέρθηκε και προηγουμένως τα παιδιά του Τζανήμπεη με υπερηφάνεια έφεραν και μετά την επανάσταση τον τίτλο του «Μπεηζαδέ».

Ο Πέτρος Κουτήφαρης⁹⁹⁴ θεωρεί ότι ο Τζανήμπεης επεδίωξε το μπεηλίκι και σ' αυτό συνετέλεσαν οι Υδραίοι άρχοντες, οι οποίοι τον συνέστησαν στους Τούρκους. Ακόμη αναφέρει ότι ο Τζανήμπεης αύξησε τον καταβαλλόμενο φόρο,

990. Σ. Κ α ψ ά λ η, Η Καστάνια, Πελοποννησιακά 1(1956)140, 142-3 και 159. Να σημειωθεί ότι η κόρη του Παναγιώταρου Βενετσανάκη, η Μαρία, παντρεύτηκε το Μπεηζαντέ Γεώργιο Τζ. Γρηγοράκη και ήταν η μητέρα του Τζανετάκη Γρηγοράκη. Α ν ω ν ύ μ ο υ, ό.π., σσ. 9 και 30. Μια άλλη κόρη του έγινε σύζυγος του Τσιγκούριου-Γρηγόρη Γρηγοράκη.

991. Α ν ω ν ύ μ ο υ, ό.π., σ. 8.

992. Τ. Κ α ν δ η λ ώ ρ ο υ, ό.π., σ. 193. Εκτός από τα παιδιά του που ήταν στην Κωνσταντινούπολη, συγγενής του ήταν και στην Τρίπολη. Από τον Πουκεβίλ πληροφορούμεθα ότι τον Αχμέτ πασά της Τρίπολης ακολουθούσαν οι 24 κοτσαμπάσηδες της Πελοποννήσου και στη συνοδεία συμμετείχε και συγγενής του Τζανήμπεη Γρηγοράκη, που λέγεται ότι ήταν ο Δημήτριος-Καβαλιέρης Γρηγοράκης. Τ. Κ α ν δ η λ ώ ρ ο υ, Ο Αρματωλισμός της Πελοποννήσου, σσ. 271 και 273.

993. Α ν ω ν ύ μ ο υ, ό.π., σ. 4.

994. Γ ι ά ν ν η Α ν α π λ ι ώ τ η, Πέτρου Κουτήφαρη: ό.π., Μεσσηνιακά Χρονικά 2(1962)70 ή 294.

αλλά τέτοια αύξηση δεν προκύπτει από άλλη πηγή. Για τον Τζανήμπεη έγραψε: «...Ο Τζανής Γρηγοράκης ων ανήρ πράος και φιλοδίκαιος και περί την εισφοράν των προσόδων της ηγεμονίας επιηκής και συγκαταβατικός, προς δε διαφερόντως πλούσιος άμα και ελευθέριος, αγαπών τον ήσυχον και οικιακόν βίον και τας πολιτικές ασχολίας βαρυνόμενος, αφήκε την αρχήν των επαρχιών εις τους καπιτάνους, αυτός δε ψιλήν διατηρών ανωτάτην εξουσίαν, διέτριβεν ως επί το πλείστον εις την εν Γυθείω οικίαν του, ένθα αληθώς καθ' εκάστην κώδων σημαίνων την μεσημβίαν προσεκάλει τους ενδεείς και απόρους εις τράπεζαν, εφ' ης εύρισκον παρατεθειμένον γεύμα λιτόν, αλλά ικανόν να θεραπεύση την πείναν των. Η ηγεμονία αυτού υπήρξεν υπέρ πάσας τας άλλας μακροχρόνιος, διαρκέσασα επί δεκαεπτά έτη ουχί τόσον καθ' υπεροχήν δυνάμεων ή συνέσεως πολιτικής, όσον διά την άγνοιαν και το άσχετον των προυχόντων της Μάνης προς τους εν Κωνσταντινουπόλει μεγιστάνας...».

Το 1782 ο Τζανήμπεης, όταν διαδέχθηκε τον απαγχονισθέντα Μιχάλμπεη Τρουπάκη, παρέλαβε όλα τα σπίτια του στην Καρδαμύλη, παράλληλα θα πρέπει να πήρε και τον πύργο των Κιτριών, ο οποίος είχε χτιστεί από τον Τζανετάκη Κουτούφαρη και μετά την καθαίρεσή του, όπως αναφέρθηκε, έγινε η έδρα κάθε επόμενου μπέη.

Αφού έγινε μπέης της Μάνης ο Τζανήμπεης έχτισε στο Μαυροβούνι το δικό του κάστρο⁹⁹⁵, το οποίο ήταν μεγάλο και το φρουρούσαν 60 άνδρες. Το 1795 ο Άγγλος περιηγητής John Morritt⁹⁹⁶ επισκέφθηκε τη Μάνη και το Μαραθονήσι και σημείωσε: «...Ο Μπέης της Μάνης, ο Τζανέτμπεης, είχε ένα ευρύχωρο και δυνατό κάστρο μισό μίλι μακρά από την πόλη, αλλά μας υποδέχθηκε ευγενικά και εγκάρδια σε ένα σπίτι στο Μαραθονήσι, όπου έμενε εκείνο τον καιρό. Τον βρήκαμε ότι ήταν ηπιότερου χαρακτήρα και νωθρότερος από τους υποτελείς του καπετάνιους τους οποίους επισκεφθήκαμε. Όπως μας είπε ο Χρηστέας, αυτό ήταν η αιτία που τον είχαν εκλέξει στη θέση του Τζανετάκη Κουτούφαρη, του πιο έξυπνου και τολμηρού καπετάνιου των Κιτριών...».

Από τον Άγγλο περιηγητή W. M. Leake⁹⁹⁷, που επισκέφθηκε τη Μάνη το 1805, πληροφορούμεθα ότι, κατά τους υπολογισμούς του, «...το Μαυροβούνι θα ήταν το μεγαλύτερο χωριό της Ανατολικής Μάνης, παρότι δεν θα είχε περισσότερες από 100 οικογένειες. Χτίστηκε από τον Τζανέτμπεη και γι' αυτό μερικές φορές ονομάζεται Τζανετούπολις. Ο Τζανέτμπεης έχτισε και το Μαραθονήσι, στη θέση που άλλοτε λεγόταν Μελίσσι και ονομάστηκε από το γειτονικό νησί, που σχηματίζει το λιμάνι. Στο Μαυροβούνι υπήρχαν τρεις ή τέσσερες πύργοι και στην κορυφή

995. W. M. Leake, ό.π., σ. 323 και Δ. και Ν. Στεφανόπολι, ό.π., σ. 159.

996. J. Morritt, Account of a journey through the district of Morea, in: R. Walpole, Travels in various countries of the East, being a continuation of memoirs relating to European and Asiatic Turkey, σ. 57. Κ. Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, τόμ. Γ 1, σ. 609.

997. W. M. Leake, ό.π., σ. 253.

του λόφου ήταν το κάστρο του Τζανέτου, που τότε ήταν έρημο⁹⁹⁸. Είχε μια επίπεδη οροφή με επάλξεις και δίπλα ήταν μια αυλή περιβαλλόμενη από τείχος με επάλξεις και στρογγυλούς πύργους. Η βροχή που έπεφτε στην οροφή του σπιτιού και σε ορισμένα επίπεδα της περιοχής, τροφοδοτούσε μια στέρνα που βρισκόταν κάτω από την επιφάνεια του εδάφους. Υπήρχαν ορισμένα δωμάτια που ήταν τακτοποιημένα κατά τον τουρκικό τρόπο - μια ευρύχωρη κουζίνα και διαμερίσματα για τους ακολούθους». Ο Π., που δεν τον κατονομάζει, του είπε ότι ο Τζανέτμπεης χτυπούσε καμπάνα την ώρα του φαγητού και τάζε όλους εκείνους που πήγαιναν κοντά του. Ένα μέρος του σπιτιού ήταν γκρεμισμένο από τους εχθρούς του, αλλά μικρή ζημιά φαίνεται να είχε γίνει στα κύρια διαμερίσματα.

Ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης παρέμεινε μπέης από το 1782 μέχρι το 1797 και η ηγεμονία του υπήρξε η πλέον μακροχρόνιος. Θαυμαστής τού Τζανήμπεη ήταν ο στιχοπλόκος Νικήτας Νηφάκης⁹⁹⁹, ο οποίος είχε παραμείνει για χρόνια στο σπίτι του ως δάσκαλος και τον εξυμνεί, ενώ κατακρίνει τους αντιπάλους του, ιδιαίτερα τον Παναγιώτη Κουμουνδουράκη. Επιβεβαιώνει στα στιχουργήματά του ότι ο Τζανήμπεης ήταν φιλόξενος και βοηθούσε τους φτωχούς, επαναλαμβάνοντας ότι στο σπίτι του την ώρα του φαγητού χτυπούσε καμπάνα¹⁰⁰⁰, για να ειδοποιηθούν οι φτωχοί να πάνε να φάνε από το φαγητό του. Ο Νικήτας Νηφάκης, αφού αναφέρεται στα χωριά της Ανατολικής ή Κάτω Μάνης, προσθέτει:

*«Ετούτα όλα τα χωριά της Κάτω Μάνης όλα(49)
και έναν δι' αυθέντη τους γνωρίζουν τούτα όλα
Τζανέτμπεην τον θαυμαστόν πώχτισε το Μελίσσι
και πολιτείαν εύμορφην εις το Μαραθονήσι.
Το γένος το παππουδικόν λέγεται Γληγοράκης
και πατρική αξία του ήτον Καπετανάκης».*

Αφού αναφέρεται ονομαστικά σε όλους τους καπετάνιους της Μάνης, συνεχίζει για τον Τζανήμπεη Γρηγοράκη:

*«Και τούτοι όλοι ξεύρουσι για μεγαλύτερόν τους(123)
και διά πρώτον αρχηγόν και για καλύτερόν τους
Τζανέτμπεην τον ήρωα, τον θαυμαστόν ανέρα*

998. Είχε υποστεί καταστροφές από τον τουρκικό στόλο τον Αύγουστο του 1803, διότι ο Τζανήμπεης είχε παραλάβει μαρπουτόβολα από τους Γάλλους, οι οποίοι κατά καιρούς σχεδίαζαν να κάνουν απόβαση στον ελλαδικό χώρο.

999. Σ. Κο υ γ έ α, Νικήτα Νηφάκη, Μανιάτικα ιστορικά στιχουργήματα, Αθήνα 1964, σσ. 36-7, στιχ. 49-54, σ. 40-1, στιχ. 123-168, σ. 84-5, στιχ. 312-345 και σ. 119.

1000. Καμπάνα χτυπούσε και στο σπίτι του Μούρτζινου για να πάνε να φάνε οι σύντροφοί του και οι φτωχοί. Όλοι οι απόμαχοι σύντροφοι, τα ορφανά των φονευθέντων σε αγώνες της οικογένειας Τρουπάκη τρέφονταν εκεί. Το ίδιο θα έπρεπε να συμβαίνει και στο σπίτι του Τζανήμπεη.

πατρίδος στύλον στερεόν, των ορφανών πατέρα.
 Στην Μάνην όλην πρέπει του και εις την Λακωνίαν
 να είναι πρώτος αρχηγός, να έχ' ηγεμονίαν.
 Γιατί είναι φιλόξενος, φιλόπατρις μεγάλος,
 στην Μάνην κάμνει πράγματα που δεν τα έκαμ' άλλος.
 Καμπάνα στο παλάτι του σημαίνει βράδυ, γέυμα,
 την είδα με τα μάτια μου, αυτό δεν είναι ψεύμα
 και όσοι την ακούουσι θαρρητικά πηγαίνουν
 και τρώγουν εις την ταύλαν του και χορτασμένοι βγαίνουν.
 Πτωχούς και ξένους αγαπά, τον τόπον του φυλάττει
 και τους κακούς τους κυνηγά, τους λιώνει σαν αλάτι.
 Και διά τούτο πείθονται και γέροντες και νέοι
 και όλ' η Μάνη εις αυτόν και οι καπεταναίοι
 έξω και μόνον απ' αυτόν τον κυρ Κουμουτουράκη».

Σε ένα άλλο στιχούργημα, το οποίο επιγράφει «Διάλογοι διδασκάλου Νήφου και Κακαβούλη τινός Σπαρτιάτου», αναφέρει:

«Τζανέτμπεην τον άριστον αυθέντην, τον γενναίον(312)
 της Μάνης όλης αρχηγόν και των καπεταναίων,
 τον φιλευσπλαχνικώτατον και φιλοπατριώτην,
 φιλόξενον, φιλόπτωχον και των κακών διώκτην,
 που στάθη ένας ήρωας και δόξα και κορώνα
 της Μάνης όλης θαυμαστή και σταθερή κολώνα,
 τον ευεργετικώτατον πατρίδος τον πατέρα,
 εξακουσμένον, θαυμαστόν επίσημον άνέρα,
 τον συμπαθητικώτατον, τον πράον ηγεμόνα,
 τον ευσεβή, τον ήμερον, τον δίκαιον κανόνα,
 τον μεγαλοδωρότατον εις ξένους κι εντοπίους
 και μεταδοτικώτατον ως και στους εναντίους,
 των ξένων το διήγημα, το καύχημα του τόπου,
 το λάλημα και άκουσμα παντού παντός ανθρώπου,
 αυτόν τον αμνησικάκον, αυτόν λέγω τον άνδρα,
 οπου κρατούσεν ανοικτά το σπίτι και τη μάνδρα
 και ιλαρός εδέχετο τους ξένους κ' επιδήμους,
 πτωχούς, πλουσίους, ορφανούς, τους εντοπίους δήμους,
 αυτόν τον νέον Αβραάμ, των ορφανών πατέρα,
 χηράδων υπερασπιστήν, τον αγαθόν άνέρα,
 γιά ποιον τάχα αίτιον, αχάριστοι Μανιάτες,
 γινήκατ' όλοι λακτισταί και όλοι ψωμοπάτες,
 και τον εκατατρέξατε και δείξατ' απιστίαν

*και την πολλήν κακίαν σας και την αχαριστίαν
και όλοι κινηθήκατε με τόσην αγνωσίαν
κατά του ευεργέτου σας και μ' αδιακρισίαν,
Μανιάτες αδιάκριτοι, Μανιάτες μανισμένοι,
αγνώμονες, αχάριστοι, τυφλοί και σκοτισμένοι;
ακόμα, αν σκαλίσετε τα δόντια σας, μπορείτε
από τα ψωμοψίχαλα εκείνου να ευρήτε·
αλλ' όμως τον αφήσατε αυτόν τον ευεργέτην
κι εκλέξατε τον βάρβαρον, τον κάματε αρχηγέτην.
Αλλά ελπίζω γλήγορα να τον αναζητήστε
και τούτο οπού κάματε να το μετανοήσετε».*

Ο Νικήτας Νηφάκης καταφέρεται εναντίον όλων των Μανιατών, καταλογίζοντας ευθύνες σε όλους ανεξαιρέτως για την αντικατάσταση του Τζανήμπεη Γρηγοράκη από τον Παναγιώτη Κουμουνδουράκη, γράφοντας «κι εκλέξατε τον βάρβαρον». Στον Κουμουνδουράκη αποδίδονται οι μηχανορραφίες που οδήγησαν στην παύση του και ίσως να υπήρξαν συνωμοσίες και καταγγελίες και από πολλούς άλλους Μανιάτες εις βάρος του Τζανήμπεη, που συνετέλεσαν στην αντικατάστασή του. Αρχικά ενοχοποιήθηκε η επαφή του με το Ναπολέοντα Βοναπάρτη, επειδή φάνηκε να συμπίπτει χρονικά, ενώ έχει αναφερθεί ότι παραιτήθηκε για οικονομικούς λόγους, διότι πλήρωνε το φόρο της Μάνης, κατά ένα ποσοστό, με δικά του χρήματα.

Από τους Στεφανόπολι¹⁰⁰¹ έχουμε πληροφορίες για το χαρακτήρα του και την καλοσύνη του: «...είναι φτιαγμένος για να διοικεί ανθρώπους, θα σας αναφέρω ένα γεγονός που το ξέρω καλά. Το ετήσιο εισόδημα της θέσης του έφθανε τα εκατόν οκτώ χιλιάδες φράγκα¹⁰⁰². Βρισκόταν στις Κιτριές και σε σαράντα μέρες που έκανε να φθάσει στο σπίτι του, μοίρασε σε φτωχές οικογένειες όλο αυτό το ποσό και έφθασε στο σπίτι του απένταρος...».

Στη διάρκεια της θητείας του ως μπέης αντιμετώπισε διάφορα σοβαρά προβλήματα. Το 1792 ο Λάμπρος Κατσώνης¹⁰⁰³ κατέλαβε το Πορτοκάγιο, το οχύρωσε και εκεί δέχθηκε την επίθεση του τουρκικού στόλου που τον βοηθούσε και

1001. Δ. και Ν. Στεφανόπολι, ό.π., σ. 277.

1002. Το ποσό αυτό ήταν υπερβολικό, ενώ δυσκολευόταν να πληρώσει τον ετήσιο φόρο στους Τούρκους, που ήταν συνολικά 17.500 γρόσια.

1003. Ανωνύμου, ό.π., σ. 10. Εκδοτική Αθηνών, *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, τ. 11, σ. 95. Ο Απ. Δασκαλάκης, Η Μάνη και η Οθωμανική αυτοκρατορία, σ. 201, αναφέρει ότι οι Τούρκοι ζήτησαν από τον Τζανήμπεη Γρηγοράκη να τους παραδώσει το Λάμπρο Κατσώνη. Αναφέρεται ακόμη ότι ο Λάμπρος Κατσώνης προτραπείς από τον Τζανήμπεη απέπλευσε στην Ιθάκη και από εκεί πήγε στη Ρωσία. Κ. Παπαρηγόπουλου, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, έκδ. 1925, τόμ. Ε', σ. 210.

ένα γαλλικό πλοίο. Ο Τζανήμπεης πήρε διαταγή από τους Τούρκους και αναγκάστηκε να βαδίσει εναντίον του. Λέγεται όμως ότι ειδοποίησε το Λάμπρο Κατσώνη για τη διαταγή που είχε λάβει. Μετά από πόλεμο τριών ημερών ο Κατσώνης είδε ότι δεν θα μπορούσε να συνεχίσει και τη νύχτα εγκατέλειψε με τους άνδρες του τα πλοία του και απομακρύνθηκε από το Πορτοκάγιο. Αυτός μεν με πλοiάριο έφθασε στην Ιθάκη, ενώ οι οπαδοί του έφυγαν δια ξηράς. Φαίνεται όμως ότι οι άνδρες του δέχθηκαν επιθέσεις από Μανιάτες με σκοπό να τους λαφυραγωγήσουν. Ανάλογη διαταγή από τους Τούρκους είχε λάβει και ο καπετάν Γιωργάκης Μαυρομιχάλης, ο οποίος, όχι μόνο δεν εξεστράτευσε εναντίον του, αλλά όπως θα δούμε προστάτευσε τους αποχωρούντες συντρόφους τού Κατσώνη¹⁰⁰⁴.

Η κομματική διαίρεση της Μάνης

Το 1788 στη ρωσόφιλη παράταξη ανήκαν ο πρώην Τζανέμπεης Κουτούφαρης, ο Νικόλαος Ιω. Μαυρομιχάλης, ο Αντώνιος Γρηγοράκης ο μετέπειτα Αντώνμπεης και ο Δημήτριος Γρηγοράκης, ο οποίος το 1795 τιμήθηκε από την Αυτοκράτειρα Αικατερίνη Β' με τον τίτλο του ιππότη και έκτοτε έγινε γνωστός με το παρωνύμιο «Καβαλιέρης». Στη γαλλόφιλη παράταξη ανήκαν ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης και ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης.

Στις 31 Ιουλίου 1788, ο Γάλλος πρόξενος στην Κορώνη Taitbout¹⁰⁰⁵ σε επιστολή του είχε αναφερθεί στην υπάρχουσα διαίρεση των Μανιατών, που την υποκινούσαν οι ξένες δυνάμεις: «...εφ' όσον ο πόλεμος μεταξύ των τριών Αυτοκρατοριών θα διατηρήση το πυρ της διχονοίας εν τη επαρχία ταύτη, διηρημένη υπό των ραδιουργιών της Βενετικής Δημοκρατίας και της Ρωσίας...».

Σε άλλες αναφορές του Taitbout¹⁰⁰⁶, της 7^{ης}, της 27ης Αυγούστου και της 1ης Δεκεμβρίου 1788, αναφέρονται τα ακόλουθα: «...η Μάνη είναι πάντοτε διηρημένη εις πολλά κόμματα, άτινα είναι συνεχώς υπό τα όπλα και διεξάγουν πόλεμον σκληρότατον, διότι οι μεν και οι δε είναι γείτονες. Τούτο είναι αποτέλεσμα των ραδιουργιών της Ρωσίας και της Βενετικής Δημοκρατίας, ήτις προ δύο μηνών απεβίβασε του πλοίου της εις Σκαρδαμούλαν ένα παλαιόν βέην της Μάνης, όστις από πολλών ετών ευρίσκετο εις Ζάκυνθον. Ο Τζανέτος βέης Κουτούφαρης επέστρεψεν εις τον

1004. Ι. Φιλήμονος, Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως, τ. 3, σ. 411. Δ. Βαγιακάκου, Ο Λάμπρος Κατσώνης και η Μάνη, Λακωνικά Σπουδαί 14(1994)56. Να σημειωθεί ότι ο Απ. Βακαλόπουλος, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ. Δ', σ. 580, αναφέρει λανθασμένα, όπως επισημάνθηκε και προηγουμένως, ότι εναντίον του Λάμπρου Κατσώνη εφόρμησαν οι Μανιάτες με αρχηγό το μπέη της Μάνης Τζανέτο Κουτούφαρη. Προφανώς πρόκειται για λάθος, διότι μπέης της Μάνης ήταν τότε ο Τζανέτος Γρηγοράκης.

1005. Π. Η. Γεωργίου, ό.π., Μέρος Β', σ. 240.

1006. Π. Η. Γεωργίου, ό.π., Μέρος Α', σ. 140.

τόπον του μεθ' όπλων και χρημάτων, άτινα εχορηγήθησαν εις αυτόν κατά διαταγήν της Γερουσίας... Πάντα τα διάφορα κόμματα συνηνώθησαν προς σχηματισμόν δύο μερίδων. Οι περισσότεροι και σημαντικώτεροι των αρχηγών συνεργάζονται μετά του Βέη. Το άλλο κόμμα είναι προσηλωμένον εις τον παλαιόν Βέην Τζανέτον Βέην Κουτούφαρην. Ούτος μετά των οπαδών του είναι πεπεισμένος, ότι η διανομή των εν Ευρώπη κρατών του Σουλτάνου ήτο πράγμα αποφασισμένον και ότι ο ρωσικός στόλος θα ενεφανίζετο όπωσδήποτε. Διαδίδει επί πλέον, ότι έχει ειδικώς επιφορτισθή να προπαρασκευάση τους Μανιάτας να ενωθούν μετά του Μοσχοβιτικού στρατού. Ως απόδειξιν της αποστολής του αποτελούν τα διανεμηθέντα υπ' αυτού χρήματα και τα μεταφερθέντα όπλα και πολεμοφόδια. Ίνα κολακεύση την φιλοδοξίαν των, βεβαιοί, ότι υπεσχέθησαν εις αυτόν να μεταχειρισθούν μετά διακεκριμένης διακρίσεως πάντας, οίτινες θα εκδηλωθούν προ της εις τας ακτάς του Μορέως εμφανίσεως των δυνάμεων της αυτοκρατείας. Ένεκα τούτου ούτοι κινούνται μετά σημαίων Μοσχοβιτικών, ας έφευρον ο αρχηγός των, ενώ οι ετέρου κόμματος έχουν σημαίας πρασίνους.

Από πενθημέρου μεταξύ των δύο κομμάτων υφίσταται εν είδος πολέμου, ενώ ο Τζανέτος βέης Κουτούφαρης είχε τον χρόνον να αποσυρθή εις τους περιβάλλοντας τον λιμένα της Σκαρδαμούλας βράχους, προς διατροφήν 500 περίπου μετ' αυτού ευρισκομένων ανδρών. Αλλά 45 εκ των οπαδών του δεν είχαν τον χρόνον να ακολουθήσουν αυτόν και κατέφυγον εις ένα πύργον, όστις είναι πλησίον του λιμένος του Βοΐτουλο. Ούτοι είναι εκεί πολιορκημένοι, ίνα μη καταστραφή ο πύργος. Τούτο αποτελεί μέγα ατύχημα διά τον Τζανέτον βέην Κουτούφαρην, διότι μεταξύ των 45 τούτων πολιορκημένων οι 8 είναι οι πλέον έμπιστοι εκ των οπαδών του. Εν εκ των 8 τούτων προσώπων είναι ο Νικόλαος Μαυρομιχάλης, όστις είχε κατορθώσει να οικειοποιηθή κηραγκίτσιο του μικρού υπό του ταγματάρχου Λ. Κατσώνη διοικουμένου ρωσικού στόλου. Ούτος ο άθλιος υπήρξεν ο αίτιος θανάτου 9 Γάλλων και τραυματισμού 26 ετέρων γενναίων ανδρών. Μετά μεγάλης χαράς θα μάθω την τιμωρίαν του. Εντεύθεν βλέπομεν διά διόπτρου τον πύργον, εντός του οποίου ούτοι είναι πολιορκημένοι.

Οι εν τω πλησίον του Βοΐτουλο κειμένω πύργω πολιορκημένοι Μανιάται έκαμον εν είδος συνθηκολογήσεως, δι' ης κατέστησαν αιχμάλωτοι πολέμου εξαίρεσει του Νικ. Μαυρομιχάλη και των δύο οπαδών του, οίτινες ευρόντες μέσον δραπετεύσεως μετέβησαν παρά τω Τζανέτω βέη Κουτούφαρη, όστις είναι πάντοτε περιχαρακωμένος εντός των περιβαλλόντων τον λιμένα της Σκαρδαμούλας βράχων, δεχόμενος συνεχείς βοηθείας τροφίμων και πολεμοφοδίων, ας φέρουν εις αυτόν Βενετικά πλοία...».

Σε επιστολή τού καπετάν Πετρούνη Μαυρομιχάλη¹⁰⁰⁷ της 2ας Ιουλίου 1788 προς τον Ταιτβουτ αναφέρεται αρχικά στο θείο του Νικόλαο Μαυρομιχάλη ο

1007. Π. Η. Γεωργίου, ό.π., Μέρος Β', σ. 241. Ο αναφερόμενος Πέτρος Μαυρομιχάλης

οποίος είχε ταχθεί με το μέρος του Λάμπρου Κατσώνη και δηλώνεται η κομματική τοποθέτησή του στη Γαλλο-τουρκική παράταξη: «...κατά πρώτον περιεφρόνησε ημάς και ετάχθη μετά των Ρώσων, ενώ ημείς ευρισκόμεθα υπό την προστασίαν των Τούρκων, όντες υπήκοοι αυτών λίαν αγαπητοί και αυτοί επίσης αγαπούν ημάς...».

Η τοποθέτηση των μαριιάτικων οικογενειών σε μια παράταξη δεν είχε το χαρακτήρα της μονιμότητας. Πολλές φορές άλλαζαν παράταξη, όταν πίστευαν ότι η απελευθέρωση της πατρίδας τους δεν είχε προοπτική στην παράταξη στην οποία ανήκαν έως τότε. Ως παράδειγμα η οικογένεια του Τζανήμπεη Γρηγοράκη ήταν με το μέρος των γαλλόφιλων, αλλά όταν είδαν ότι οι Ρώσοι θα φαίνονταν χρήσιμοι στην πατρίδα τους, μετεπήδησαν στην παράταξη των ρωσόφιλων.

Πέρα όμως από τους πατριωτικούς λόγους, οι οποίοι συντελούσαν στην επιλογή της παράταξης είχαμε και οικογενειακούς, δηλαδή μπορεί να άλλαζε μια οικογένεια παράταξη αν η αντίπαλός της προσχωρούσε στην δική της πλευρά, οπότε η πρώτη μεταπηδούσε στην αντίθετη. Ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης είχε κατηγορηθεί, ότι υποκρινόταν τον οπαδό περισσοτέρων ξένων δυνάμεων, π.χ. Γάλλων και Άγγλων, προκειμένου και οι δύο να τον υποστηρίξουν στην επιλογή του ως μέτη της Μάνης.

Από την Ελένη Γιαννακοπούλου¹⁰⁰⁸ εκφράζεται η άποψη ότι η προσκόλληση των Μανιατών σε μια από τις ξενοκίνητες παρατάξεις – αυτή που καθένας πίστευε ότι τελικά θα επικρατούσε – στο βάθος της είχε το σπέρμα του ανταγωνισμού των μαριιάτικων οικογενειών για την επιβολή τής μιας γενιάς πάνω στις άλλες.

Λάμπρος Κατσώνης

Η Αικατερίνη Β' της Ρωσίας είχε πάντα στραμμένο το βλέμμα προς την Κωνσταντινούπολη και σε μια ναυτική επίδειξη που έγινε στη Μαύρη Θάλασσα, η αυτοκράτειρα πέρασε κάτω από αψίδα με την επιγραφή «*Η προς το Βυζάντιον οδός*». Αυτό είχε ως συνέπεια το 1788 η Τουρκία, καθ' υπόδειξη της Γαλλίας, να κηρύξει τον πόλεμο εναντίον της Ρωσίας¹⁰⁰⁹.

Όπως και στο παρελθόν, η Αικατερίνη κατά τον ίδιο τρόπο δεν παρέλειψε να ζητήσει τη βοήθεια των Ελλήνων και των λοιπών χριστιανικών λαών των Βαλ-

δεν είναι ο Πιέρος, ο πατέρας του Πετρόμπεη, αλλά ο Πετρούνης δηλαδή ο μετέπειτα Πετρόμπεης. Συχνά γίνεται σύγχυση των δύο προσώπων, διότι και των δύο τα ονόματα αποδίδονται στα ελληνικά ως Πέτρος.

1008. Ελένη Γιαννακοπούλου, Μεταξύ Γάλλων και Άγγλων: Μια άλλη όψη του περιγητισμού και της διείσδυσης των ξένων στη Μάνη (1780-1807), Πρακτικά συμποσίου Κ.Ν.Ε. – Ε.Ι.Ε. για τη Μάνη, Λιμένας 1993, σ. 251.

1009. Π. Καρολίδου, ό.π., σ. 600. Σ. Β. Κουγέα, Συμβολαί εις την ιστορίαν της υπό τους Ορλώφ Πελοποννησιακής επαναστάσεως (1770), Πελοποννησιακά 1(1956)71.

κανίων, σκορπίζοντας προκηρύξεις¹⁰¹⁰ παντού στις 17 Φεβρουαρίου 1788, με τις οποίες τους ζητούσε να επαναστατήσουν. Το αίτημά της το συνδύαζε με ανεκπλήρωτες υποσχέσεις, ότι θα έστελνε στο Αρχιπέλαγος (Αιγαίο) τη δυνατή της αρμάδα υπό το ναύαρχο Γρύϊνον (Γκρέυγκ-Γρεγ), συνοδευόμενο και από επαρκείς δυνάμεις πεζικού. Η κήρυξη πολέμου από τη Σουηδία κατά της Ρωσίας ματαίωσε τον απόπλου της ρωσικής αρμάδας¹⁰¹¹.

Η Αικατερίνη είχε προετοιμάσει και τον εγγονό της Κωνσταντίνο να βασιλεύσει στην Κωνσταντινούπολη. Το παιδί είχε ανατραφεί από Ελληνίδες, για να γνωρίζει την ελληνική γλώσσα και ακόμη αυτό δέχθηκε τους απεσταλμένους των Ελλήνων, οι οποίοι ζητούσαν τη συνδρομή της αυτοκράτειρας για να ελευθερωθούν¹⁰¹².

Αντί για το στόλο της η Αικατερίνη έστειλε στην Τεργέστη το Λάμπρο Κατσώνη¹⁰¹³, με αποστολή να εξοπλίσει πλοία, να τα επανδρώσει και να αναστατώσει το Αιγαίο με τον αντιπερισπασμό που θα προκαλούσε. Με τον τρόπο αυτό τα τουρκικά πολεμικά πλοία του Αιγαίου δεν θα μπορούσαν να σπεύσουν σε βοήθεια του στόλου της Μαύρης Θάλασσας και να ενισχύσουν τον τουρκικό θαλάσσιο αγώνα¹⁰¹⁴.

Ο Λάμπρος Κατσώνης είχε στο παρελθόν με τη γενναϊότητά του προσφέρει μεγάλες υπηρεσίες στο ρωσικό στο στρατό και γι' αυτό επιλέχθηκε από τον αρχιστράτηγο Γρηγόριο Ποτέμκιν να αναλάβει την ηγεσία του θαλάσσιου αγώνα στο

1010. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, ό.π., σ. 68 κ.ε. Στη σελ. 70, στιχ. 84 κ.ε. γράφει: «...Αρματωθήτε όλοι με μία γνώμην και προθυμίαν διά να σηκωθή η ευτυχία σας οπού είναι πεσμένη κάτω, διατί η αρμάδα μας η δυνατή εις ετούτο έρχεται να σας βοηθήση. Λάβετε θάρρος και βοηθήσατε...». Σε διάταγμα της Αικατερίνης Β', από 7 Μαρτίου 1787, προς τον στρατηγόν Ζαμπορόβσκη έγραφε: «...δύνασθαι, συνάπτοντες μετά των Σλαυικών, Αλβανικών και Ελληνικών εθνοτήτων συνθήκας, καταπίεσετε αυτάς όπως άρως τα όπλα κατά του εχθρού του χριστιανισμού, υποσχόμενοι αυτοίς ισχυράν συνδρομήν παρά της Ρωσίας, ήτις αποστέλλει απειράριθμον κατά γην και θάλασσαν στρατόν προς εκδίκησιν της κακής πίστεως και της αναισχυντίας του εχθρού, και προς απελευθέρωσιν των ορθοδόξων λαών από του οθωμανικού ζυγού...». Κ. Α. Π α λ α ι ο λ ό γ ο υ, Ρωσικά περί Ελλάδος έγγραφα, Παρνασσός 1(1877)918.

1011. Α.π. Β α κ α λ ό π ο υ λ ο υ, ό.π., τόμ. Δ', σ. 560.

1012. Κ. Σ ά θ α, Τουρκοκρατούμενη Ελλάς, Αθήναι 1962, σ. 539-41. Μ. Σ α κ ε λ λ α ρ ί ο υ, Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν τουρκοκρατία 1715-1821, Αθήναι 1978, σ. 233 κ.ε.

1013. Ο Λάμπρος Κατσώνης γεννήθηκε στη Λιβαδειά το 1752 και σε ηλικία 17 ετών έλαβε μέρος στα Ορλωφικά, τότε που ο Ρωσικός στόλος πυρπόλησε στη θάλασσα του Τσεσμέ τα τουρκικά πλοία. Μετά τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774) πήγε στην Κριμαία και κατατάχθηκε ως αξιωματικός σε ελληνικό τάγμα του ρωσικού στρατού. Το 1787 ο Λάμπρος Κατσώνης υπηρετούσε στην Κριμαία υπό τον πρίγκιπα Ποτέμκιν και με 98 ακόμη Έλληνες ανέλαβε με επιτυχία μια καταδρομική επιχείρηση στην οποία διακρίθηκε για την ανδρεία του. Με αυτήν την εμπειρία τον έστειλε ο Ποτέμκιν στο Αιγαίο. Κ. Σ ά θ α, ό.π., σ. 543-4.

1014. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, ό.π., σ. 70. Γ ι ο ύ ρ ι Π ρ ι ά χ ι ν, Ο Λάμπρος Κατσώνης στην Ιστορία της Ελλάδας και της Ρωσίας, Αθήναι 2005, σ. 54.

Αιγαίο, αφού η ρωσική αρμάδα δεν θα μπορούσε να απομακρυνθεί από τις βάσεις της¹⁰¹⁵. Το ρωσικό σχέδιο, όπως και στον προηγούμενο πόλεμο, προέβλεπε να βαδίσει ο στρατός δια των Παραδουναβίων Ηγεμονιών προς την Κωνσταντινούπολη, όπου θα συνέκλιναν και οι δύο στόλοι της Αζοφικής και του Αιγαίου.

Με εντολή του Ποτέμκιν ο Λάμπρος Κατσώνης τον Ιανουάριο του 1788 εγκαταστάθηκε στην Τεργέστη, για να οργανώσει καταδρομικό στόλο¹⁰¹⁶. Οι Έλληνες της διασποράς με μεγάλη προθυμία ενίσχυσαν οικονομικά την προσπάθειά του. Αντίθετα, οι ρωσικές υποσχέσεις δεν βρήκαν καθολική ανταπόκριση στη Μάνη και ιδιαίτερα στο Μοριά, που δεν είχαν σβηστεί από τη μνήμη τους οι συνέπειες του ξεσηκωμού του 1770.

Όπως αναφέρεται στις 21 Απριλίου 1788 από το Γενικό Πρόξενο της Γαλλίας στην Κορώνη Taitbout¹⁰¹⁷: «...Οι Έλληνες δεν φαίνονται να έχουν επιθυμία να επαναστατήσουν ως κατά τον παρελθόντα πόλεμον επί τη εμφανίσει των Μοσχοβιτικών πλοίων και, θα επεθύμουν τούτο, υπάρχουν σήμεραν 10.000 περίπου άνδρες τουρκικού στρατού διεσπαρμένοι εν Μορέα, οίτινες θα ημπούδιζον ευκόλως την συνένωσιν τούτων. Δεν συμβαίνει όμως το ίδιον περί των Μανιατών, τους οποίους οι Ρώσοι θα εύρουν πάντοτε ωπλισμένους, ότε θελήσουν τούτο, διότι ο τουρκικός στρατός δεν εισέρχεται εις τα όρη αυτών. Ούτοι είναι πειραταί πάντοτε έτοιμοι, τους οποίους θα μεταφέρουν κατά βούλησιν πανταχού όπου ούτοι θα ελπίζουν εις διαρπαγάς...».

Στις 22 Μαρτίου 1788 ο Λάμπρος Κατσώνης ξεκίνησε από την Τεργέστη με μια φρεγάδα αμερικανικής κατασκευής, εξοπλισμένη με 26 πυροβόλα, που έφερε τη ρωσική σημαία και το όνομα «Αθηνά της Άρκτου», όπως αποκαλούσαν τότε την αυτοκράτειρα Αικατερίνη¹⁰¹⁸. Πέρασε από τη Ζάκυνθο και στις 18 Μαΐου έφυγε για τα Κύθηρα όπου τον συνάντησε ο Νικόλαος Ιω. Μαυρομιχάλης¹⁰¹⁹, ο οποίος συνοδευόταν από 80 συντρόφους του. Είχε μεταβεί στα Κύθηρα με δική του πρωτοβουλία και όχι μετά από πρόσκληση του Λάμπρου Κατσώνη¹⁰²⁰. Από την άλλη πλευρά ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης¹⁰²¹ – ο μετέπειτα Πετρόμπεης – χαρακτηρίστηκε από το Γενικό Πρόξενο της Γαλλίας στην Κορώνη Taitbout ως αντίθετος του θείου του Νικολάου και προστάτης του γαλλικού εμπορίου.

1015. Μ. Σακελλαρίου, ό.π., σ. 233.

1016. Π. Χιώτου, Σειρά ιστορικών απομνημονευμάτων, Κέρκυρα 1863, τόμ. Γ', σ. 475 κ. ε. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 553. Δ. Β. Βαγιακάκου, Ο Λάμπρος Κατσώνης και η Μάνη, Λακωνικά Σπουδαί, 12(1994)13.

1017. Π. Η. Γεωργίου, Ο θαλασσομάχος Λάμπρος Κατσώνης, Αθήνα 1971, Μέρος Α', σ.139-140.

1018. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 14. Γιούρι Πριάχιν, ό.π., σσ. 34 και 105.

1019. Αλεξ. Κραντονέλλη, Ελληνική πειρατεία και κούρσος τον ΙΗ' αιώνα και μέχρι την Ελληνική Επανάσταση, Αθήνα 1998, σ. 136 έως 140.

1020. Π. Η. Γεωργίου, ό.π., Μέρος Α', σ. 50.

1021. Π. Η. Γεωργίου, ό.π., Μέρος Α', σ. 139.

Οι πειρατικές ενέργειες του Λάμπρου Κατσώνη ή του Νικολάου Μαυρομιχάλη σε βάρος γαλλικών πλοίων δυσaráεστησαν την αυλή της Πετρούπολεως. Στις 20 Ιουνίου 1788 ο κόμης Μοτσενίγο, πληρεξούσιος υπουργός της Ρωσίας στη Φλωρεντία ανακοίνωσε στους Βενετούς ότι η αυτοκράτειρα Αικατερίνη αποκήρυξε το Λάμπρο Κατσώνη, αλλά στις 2 Αυγούστου ακύρωσε την προγραφή του. Ίσως η αλλαγή της γνώμης της Αικατερίνης οφείλεται στον πρίγκιπα Ποτέμκιν, ο οποίος ήταν υποστηρικτής του Λάμπρου Κατσώνη¹⁰²².

Οι καπετάνιοι της Μάνης κατά το πλείστον έμειναν αδρανείς, ενθυμούμενοι τα δεινά του 1770, που παρασύρθηκαν από τις μεγάλες υποσχέσεις της Αικατερίνης. Από τους μεγαλογενήτες της Μάνης εξαίρεση αποτέλεσαν αρχικά ο Νικόλαος Ιω. Μαυρομιχάλης, ο οποίος, παρά την αντίθετη επιθυμία της οικογενείας του, ανέλαβε τη διοίκηση ενός από τα πλοία του Λάμπρου Κατσώνη. Παράλληλα από τη Δυτική Μάνη ο πρώην Τζανέτμπεης Κουτούφαρης και από την Ανατολική Μάνη ο Αντώνιος Γρηγοράκης με τον ανιψιό του Δημήτριο από την οικογένεια των Κουτσογρηγοριάνων, οι οποίοι τον συνέδραμαν στη στεριά.

Παρ' όλα αυτά, πολλοί από τους απλούς Μανιάτες έδειξαν προθυμία και στρατολογήθηκαν, ίσως παρακινούμενοι από το κέρδος που θα απέφερε η πειρατεία. Να σημειωθεί ότι υπήρχε προτίμηση στη στρατολογία Μανιατών, που ήταν σκληροί και ακαταμάχητοι πολεμιστές και παράλληλα έμπειροι και ανδρείοι πειρατές¹⁰²³. Κατ' αντίθεση προς τους Πελοποννήσιους, οι οποίοι δεν πίστεψαν τα λόγια της Αικατερίνης, ξεσηκώθηκαν άλλοι Έλληνες, ιδιαίτερα οι Σουλιώτες, που εκμεταλλεύτηκαν την απουσία του Αλή πασά στο μέτωπο της Ρωσίας.

Στα μέσα Απριλίου 1788, όπως αναφέρεται, ρωσικό πλοίο με το Λάμπρο Κατσώνη¹⁰²⁴ μετέφερε στη Μάνη πολεμοφόδια, που εκφορτώθηκαν στο Μαραθονήσι (Γύθειο).

Τα κατορθώματα του Κατσώνη

Στις 15 Απριλίου 1789 ο Λάμπρος Κατσώνης εγκαταλείποντας τις βάσεις του στην Αδριατική, όπου πέρασε το χειμώνα, συνάντησε στο Δούλτσινο¹⁰²⁵ μια τουρκική ναυτική μοίρα, την οποία διασκόρπισε. Στη συνέχεια αφού βομβάρδισε την πόλη του Δυρραχίου, κατέπλευσε στο Αιγαίο¹⁰²⁶.

1022. Κ. Μέρτζιου, Νέα ειδήσεις περί Λάμπρου Κατσώνη και Ανδρούτσου, Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών, τόμ. 23, Αθήναι 1959, Ανάτυπο, σσ. 2, 10, 13.

1023. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 13.

1024. Π. Η. Γεωργίου, Μέρος Α', ό.π., σ. 139.

1025. Πόλη επί της Αδριατικής, που βρίσκεται βορειότερα των Αλβανικών συνόρων.

1026. Γιούρι Πρίαχιν, ό.π., σ. 60.

Τα πλοία του Λάμπρου Κατσώνη είχαν αξιόλογη δράση, αιχμαλωτίζαν τουρκικά πλοία με τα οποία εμπλουτιζόταν η θαλάσσια δύναμή του. Ο τουρκικός στόλος που βγήκε να τον καταδιώξει, τον συνάντησε ανατολικά από την Κάρπαθο, αλλά ηττήθηκε από την ανδρεία του τουρκομάχου Έλληνα και τα κατορθώματά του έγιναν γνωστά και απέσπασαν το θαυμασμό των ξένων¹⁰²⁷. Η δράση τού υπό ρωσική σημαία στόλου του Αιγαίου δεν περιοριζόταν μόνο στα τουρκικά πλοία, αλλά δημιουργούσε προβλήματα και στα γαλλικά, τα οποία εμπορεύονταν με την Τουρκία. Αντίθετα, η συμπεριφορά του ήταν φιλική προς τα πλοία της Βενετίας, τα οποία ανταγωνίζονταν το γαλλικό εμπόριο της Ανατολής.

Επειδή οι αντιπρόσωποι της Ρωσίας στη Μεσόγειο δεν ενίσχυαν οικονομικά το Λάμπρο Κατσώνη, αναγκάστηκε να επιβάλλει φορολογία στα νησιά. Στις 27 Ιουλίου 1789 απαγόρευσε στους κατοίκους της Άνδρου να στείλουν τους συνηθισμένους φόρους στο τουρκικό ταμείο και ζήτησε από τον επίσκοπο του νησιού 5.000 γρόσια.

Λόγω της πλούσιας πειρατικής δράσης τού Λάμπρου Κατσώνη στο Αιγαίο ο Τούρκος σουλτάνος Χαμίτ, δια μέσου του διερμηνέα τού τουρκικού στόλου Στέφανου Μαυρογένη, έκανε πρόταση στον Κατσώνη να διαλέξει ένα νησί στο Ικάριο πέλαγος και να εγκατασταθεί εκεί με τους οπαδούς του με τον τίτλο του Ηγεμόνα χαρίζοντάς του και ένα σεβαστό χρηματικό ποσό από 200.000 χρυσά νομίσματα¹⁰²⁸.

Ο στόλος του Λάμπρου Κατσώνη, αποτελούμενος στις 27 Ιουνίου 1789 από 10 πλοία, κατέλαβε το λιμάνι της Τζιάς (Κέας) και δημιούργησε εκεί ναυτική βάση¹⁰²⁹. Υπάρχουν όμως ενδείξεις ότι απ' αρχής του κατάπλου του στο Αιγαίο έχοντας επισημάνει τη σημασία του φυσικού λιμανιού του Πορτοκάγιο της Μάνης, είχε κατασκευάσει εκεί οχυρωματικά έργα, είχε ναυπηγήσει πλοίο και από εκεί μπορούσε να στρατολογή Μανιάτες¹⁰³⁰.

Στα τέλη Αυγούστου του 1789 ο τουρκικός στόλος κατέστρεψε τη ναυτική βάση του Λάμπρου Κατσώνη στην Κέα¹⁰³¹ και ταλαιπώρησε τους κατοίκους του νησιού, για τη συνεργασία που είχαν μαζί του. Τον επόμενο χρόνο η βάση της Κέας επανδρώθηκε και πάλι. Το Φεβρουάριο του 1790 ο Λάμπρος Κατσώνης¹⁰³² ενισχύθηκε με την προσέλευση του Ανδρούτσου, τον οποίον ακολουθούσαν με-

1027. Κ. Σάθα, ό.π., σσ. 543-5. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 12(1994)15-16.

1028. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 546. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 17. Αλεξ. Κραντονέλλη, ό.π., σ. 147-8. Γιούρι Πριάχιν, ό.π., σ. 69.

1029. Αλεξ. Κραντονέλλη, ό.π., σ. 145.

1030. Κ. Μέρτζιου, ό.π., σ. 23, Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 32-4.

1031. Γιούρι Πριάχιν, ό.π., σ. 71.

1032. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 548. Γιούρι Πριάχιν, ό.π., σ. 72.

ρικές εκατοντάδες άνδρες. Ένα μέρος από αυτούς τοποθετήθηκαν στη βάση της Κέας. Αλλά και πάλι αργότερα οι Τούρκοι κατέστρεψαν για δεύτερη φορά τη βάση του Λάμπρου Κατσώνη, κρέμασαν τον επίσκοπο και σκότωσαν προκρίτους του νησιού¹⁰³³.

Ο Jean Savant¹⁰³⁴ μας πληροφορεί ότι στις 19 Μαρτίου 1790 ο Γάλλος πρόξενος στην Κορώνη Taitbout έγραψε ένα γράμμα στον πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη, με το οποίο έπλεξε το εγκώμιο του καπετάν Πέτρου-Πετρούνη Μαυρομιχάλη¹⁰³⁵ (πρόκειται για τον μετέπειτα Πετρόμπεη). Αυτός είχε ζητήσει από τους Γάλλους να του δοθεί ένα πλοίο και προμήθειες για τη δίωξη της πειρατείας ή να μεσολαβούσαν στους Τούρκους να του δώσουν ένα πλοίο ή να εκδιόταν γι' αυτόν ένα σχετικό φερμάνι. Για τον Πέτρο Μαυρομιχάλη ανέφερε ακόμη: «... Με πληροφορούσε συνεχώς για όλα τα σχέδια των συγγενών του, στα οποία, όταν μπορούσε, ήταν αντίθετος. Συχνά τα κατάφερνε. Κυρίως τον εμπόδισε (το Νικόλαο Ιω. Μαυρομιχάλη – βλέπε στη συνέχεια) να εξοπλίσει πλοίο, όπως πάντα ήθελε να το κάνει, διότι ήθελε να εκδικηθεί τους Γάλλους από τότε που του κατέλαβαν το καράβι με το οποίο έκανε πειρατεία υπό ρωσική σημαία. Είναι βέβαιο και χρήσιμο να έχουμε έναν κατάσκοπο στη Μάνη και εάν ο Πιέρος (Πετρούνης) Μαυρομιχάλης είχε (το καράβι και) τα εφόδια θα μπορούσε να προσφέρει μεγάλες υπηρεσίες στο έθνος (το Γαλλικό), τόσο για να αυξήσουμε το εμπόριο, που μπορεί να ήταν πολύ μεγάλο...».

Στις 17 Μαΐου 1790 μετά από μια σειρά επιτυχιών στο Αρχιπέλαγος ο Λάμπρος Κατσώνης δοκίμασε μια ολοκληρωτική καταστροφή του στόλου του. Στο στενό μεταξύ του Κάβο Ντόρο (ακρωτήριο Καφηρέας, που βρίσκεται στο νοτιότερο άκρο της Ευβοίας) και της Άνδρου ναυμάχησε με επιτυχία τον τουρκικό στόλο και τον έφερε σε δύσκολη θέση. Αλλά την επομένη ημέρα κατέπλευσε εκεί και ο Αλγερινός στόλος, με αποτέλεσμα να βρεθεί ανάμεσα σε δύο πυρά και τα περισσότερα από τα πλοία του να βυθιστούν¹⁰³⁶. Παρά την αποτυχία του στις 29 Ιουλίου 1790 προβιβάστηκε στο βαθμό του χιλιάρχου (συνταγματάρχη).

Έστω κι αν έχασε το στόλο του, δεν κάμφηκε ο ενθουσιασμός του ανδρείου Λάμπρου Κατσώνη. Οργάνωσε νέο στόλο, ο οποίος ήταν καλύτερος από τον προ-

1033. Α. π. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. Δ', σ. 571.

1034. Jean Savant, Napoléon et la libération de la Grèce, L' Hellenisme contemporain 4(1950)328-9. Αλεξ. Κραντωνέλλη, ό.π., σ. 230.

1035. Ο αναφερόμενος capitaine Pierre Mavromikhalis είναι ο Πέτρος-Πετρούνης (γιός). Από το γεγονός ότι το 1790 ο Pierre θα βιάφιζε το παιδί του, δεν μπορούμε να τους διακρίνουμε, διότι και οι δύο είχαν αποκτήσει εκείνη τη χρονιά παιδιά. Επαφές με τους Γάλλους εκείνο τον καιρό είχε ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης, ο μετέπειτα Πετρόμπεης και αυτόν αφορά.

1036. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 19. Γιούρι Πριάχιν, ό.π., σσ. 72 και 253 κ.ε. Α. π. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. Δ', σ. 571.

ηγούμενο και συνέχισε τη νικηφόρο πορεία του, έχοντας βάση το Πορτοκάγιο¹⁰³⁷, από μια σημείωση πίσω από ένα παλαιό έγγραφο¹⁰³⁸ πληροφορούμεθα ότι: «Ο Μαγγιόρος Λάμπρος Κατσώνης εις τα 1788 και 1790 ήλθε στο Πορτοκάγιο».

Το καλοκαίρι του 1790 αναφέρθηκε ότι ο Νικόλαος Μαυρομιχάλης και ο Marco Voronichi μαζί με 150 άνδρες σκόπευαν να ενωθούν με το Λάμπρο Κατσώνη¹⁰³⁹.

Η Ρωσία και η Τουρκία στις 31 Ιουλίου 1791 αποφάσισαν την μεταξύ τους ανακωχή¹⁰⁴⁰. Ο Αλή πασάς των Ιωαννίνων, ο οποίος είχε πάει με το στρατό του στο Δούναβη για να αντιπαραταχθεί στους Ρώσους, όταν ειρήνευσαν οι δύο αντίπαλοι επέστρεψε και βρήκε τους Σουλιώτες επαναστατημένους¹⁰⁴¹. Αυτοί αναγκάστηκαν να αντιμετωπίσουν την οργή του Αλή πασά, όπως πριν είκοσι χρόνια οι Πελοποννήσιοι είχαν υποστεί τα πάνδεινα από τους Αλβανούς¹⁰⁴².

Η συνέχεια του αγώνα

Μετά την ειρήνη την οποία υπέγραψαν η Ρωσία και η Τουρκία στο Ιάσιο στις 9 Ιανουαρίου 1792, που ακολούθησε την ανακωχή της 31 Ιουλίου 1791, ο στρατηγός Ταμάρα κάλεσε το Λάμπρο Κατσώνη να πάψει κάθε εχθροπραξία με τους Τούρκους. Η απάντηση τού Θαλασσομάχου ήταν: «εάν η αυτοκράτειρα συνωμολόγησε την ειρήνην της, ο Κατσώνης ακόμη δεν συνωμολόγησε την εδικήν του»¹⁰⁴³.

Ο Λάμπρος Κατσώνης με προκήρυξή του κατά το Μάιο του 1792 δικαιολόγησε την αποστασία του, επικαλούμενος ότι οι Έλληνες προς χάριν των Ρώσων υπέφεραν πολλά, χωρίς να τύχουν εκ μέρους τους καμιάς βοήθειας¹⁰⁴⁴. Εξηγώντας στην προκήρυξή του τις σχέσεις τους με τη Ρωσία πρόσθεσε¹⁰⁴⁵: «...Αυτά όλα κάμνουν τους Ρωμαίους να στοχασθούν ότι πρέπει να ελπίζουν ολίγον πλέον· οι πολλόταταις φαμελίαις γυναικών και βρεφών εκείνων οπού απέθαναν δια την δόξαν της Ρωσίας καθ' ημέραν και στενάζουσι και κλαίουσι διά την εγκατάλειψιν και

1037. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 17865. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 22.

1038. Τ. Κανδηλώρου, Ο αρματωλισμός της Πελοποννήσου, Αθήναι 1924, σ. 192. Ι.Ε.Ε.Ε., αριθ. εγγρ. 17865.

1039. Π. Η. Γεωργίου, ό.π., Μέρος Α', σσ. 209 και 216-7.

1040. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 23.

1041. Γ. Φίνλεϋ, Ιστορία της τουρκοκρατίας και ενετοκρατίας στην Ελλάδα, Έκδ. Τολίδη, σ. 320.

1042. Τ. Κανδηλώρου, ό.π., σ. 195.

1043. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 553. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 23.

1044. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 554. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 37. Απ. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. Δ', σ. 579.

1045. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 558.

εσχάτην ένδειά τους, υστερημένοι από εκείνους οπού τους εβοήθουν, και προσέτι κατατρεχόμεναι από τους τυράννους τους και στερούμεναι από τα κτήματά τους χωρίς να έχουν άλλην παρηγορίαν παρά τα δάκρυά τους, διηνάγκασαν τον κύριον Κατζώνην με το υπ' αυτόν στράτευμα, να λάβη την υπεράσπισίν τους, εκδικών το χυνόμενον αίμα των αποθανόντων...».

Απέβαλε από τα πλοία του τη ρωσική σημαία και συνέχισε τον αγώνα του, χρησιμοποιώντας δική του σημαία με την επιγραφή¹⁰⁴⁶: «Λάμπρος Κατσώνης, πρίγκιψ της Μάνης, ελευθερωτής της Ελλάδος» και εγκαθιστώντας τη βάση του στο Πορτοκάγιο¹⁰⁴⁷.

Ένα βραχύ ιστορικό χρονικό από τα Κύθηρα αναφέρει¹⁰⁴⁸: «1792. Τον Μάιον ήλθε κάποιος Ρουμελιώτης, λεγόμενος Λάμπρος Κατσώνης, πολυθρύλητος εκ Λεβαδείας... ωσάν γκενεράλες με αρμάδαν ιδικήν του, με σημαίαν ρωσικήν και έκαμε μεγάλες ανδραγαθείες διά θαλάσσης, όπου εχάλασε πολλά καράβια Τούρκων...».

Ο Λάμπρος Κατσώνης δεν είχε τώρα να αντιμετωπίσει μόνο την τουρκική αρμάδα, αλλά και τους Γάλλους, που το εμπόριό τους στην Ανατολή είχε υποστεί μεγάλες ζημιές. Γι' αυτό έστειλαν το πολεμικό πλοίο La Modesta (La Modeste), με πλοίαρχο τον De Venel (Devenel), που συναντήθηκε με την τουρκική αρμάδα μπροστά στο Πορτοκάγιο¹⁰⁴⁹ για να συνεργήσουν εναντίον του Λάμπρου Κατσώνη.

Όπως φαίνεται οι Γάλλοι είχαν ένα καλά οργανωμένο δίκτυο κατασκοπείας και συγκέντρωναν πληροφορίες από την περιοχή της Μάνης. Στις 12 Μαΐου 1792 ο Γάλλος πρόξενος της Κορώνης Taitbout έγραψε στο Choiseul Gouffier, πρέσβη της χώρας του στην Κωνσταντινούπολη, τις πληροφορίες που είχε για το Λάμπρο Κατσώνη, τις οποίες κατέγραψε ο Jean Savant¹⁰⁵⁰: «...Αν και είμαι πεπεισμένος ότι ξέρετε για την άφιξη στην ανατολή του ταγματάρχη Λάμπρου Κατσώνη, νομίζω ότι πρέπει να σας πω ό,τι ξέρω από γράμματα από την Κεφαλονιά, από το Νικόλα Κορφιωτάκη που βρίσκεται στο Μαραθονήσι και τον καπετάνιο Π. Μαυρομιχάλη από την Τσίμοβα. Ο Taitbout εξέθετε τα έργα του Ρώσου ταγματάρχη και πρόσθετε ότι έδωσε εντολή στον Π(ετρούνη). Μαυρομιχάλη να τον ενημερώσει για ό,τι έγινε και του υποσχέθηκε να τον πληρώσει και να τον ανταμείψει για τον κόπο του...».

Ο Βενετός φρούραρχος των Κυθήρων σε αναφορά του της 16 Μαΐου 1792 έγραψε, ότι ο Λάμπρος Κατσώνης κατέφυγε στο Πορτοκάγιο με 17 πλοία και έκανε εκεί οχυρωματικά έργα. Τα οχυρώματα¹⁰⁵¹ τα περιέγραψε ο Γάλλος διπλωμάτης

1046. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 38-9. Γιούρι Πριάχιν, ό.π., σ. 205.

1047. Το Πορτοκάγιο βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του νοτιότερου άκρου της Μάνης και αποτελεί αξιόλογο φυσικό λιμάνι. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 559.

1048. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 39.

1049. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 41.

1050. Jean Savant, ό.π., L' Hellenisme contemporain 4(1950)330-1.

1051. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 33. Π. Χιώτου, ό.π., σ. 481.

St. Sauveur και ο Π. Χιώτης έγραψε για τα έργα του Λάμπρου Κατσώνη και τους συμμάχους του Μανιάτες: «...Εκεί παροτρύνας τους φιλοπολέμους Μανιάτας να λάβωσι τα όπλα κατά του τυράννου της Ελλάδος, ωχύρωσε την επικειμένην του λιμένος κορυφήν, υψώσας χώματα και ποιήσας μικρόν τοιχόκαστρον, εφ' ω επέθηκε πέντε κανονοστοιχίας. Παραλαβών δε και παρά των Βενετών εκ Κυθήρων δύο μεγάλα κανόνια σφαιράς 24 λιτρών, επεβίβασε εις δύο μεγάλα πλοία, α έστησε κατ' έμπροσθεν του λιμένος, και εκ Κυθήρων, επρομηθεύετο και άλλα εφόδια και άνδρας. Οπλισθείς ούτω, διέδωκε προκήρυξιν προς όλους τους Έλληνας, προσκαλών να ενεργήσωσι δραστηριώς κατά των απίστων. Διαπλέων δε εκείθεν τα πελάγη Μεσσηνίας και Ήλιδος, ελήϊζε και εκακοποιεί τους απίστους. Οι δε Μανιάται επανέλαβον τας επιδρομάς προς τας πλησιοχώρους επαρχίας, ενεργούντες τον κλεπτοπόλεμον...».

Ο Αντώνιο Ντάντολος¹⁰⁵², προβλεπτής και φρούραρχος των Κυθήρων, στις 16 Μαΐου 1792 ανέφερε για τους Μανιάτες ότι οι περισσότεροι από αυτούς με το μπέη και τους καπετάνιους τους δεν ήθελαν το Λάμπρο Κατσώνη στον τόπο τους και συνέχισε: «...οι οποίοι θορυβηθέντες από τας βιαίας και υπούλους ετοιμασίας, μελετούν τα μέσα, όπως ανατρέψουν τα σχέδιά του, ειδοποιούντες μάλιστα δι' εγκυκλίων αποστελλομένων εις τους πασάδες του Μορέως, ίνα κατέλθουν με πολλές ενισχύσεις και απελάσουν και απομακρύνουν από το μέρος εκείνο τον ανιαρόν όχλον των ξένων τούτων οι οποίοι εθεωρούντο ως παράνομοι...». Αναφέρεται ακόμη ότι πρωτοστατούσε εναντίον του Κατσώνη ο καπετάν Πίτσουλας (;Πίκουλας-Πικουλάκης;), ο οποίος δεν αναφέρεται από άλλη πηγή.

Στις 22 Ιουνίου 1792 ο προβλεπτής της Κερκύρας¹⁰⁵³ ανέφερε στο Δόγη ότι: «...εις τον Κατσώνην, άλλωστε, αποδίδονται και ευρύτεραι βλέψεις και εν πλέον εκτενές και συνδυασμένον πολιτικόν σχέδιον, από εκείνο το οποίον φαίνεται εις τας συγκεχυμένας κακοεκτεθειμένας δικαιολογίας εις την προκήρυξίν του. Λέγεται ότι ούτος ήρχισε μυστικές διαπραγματεύσεις με την Αυλήν της Κωνσταντινουπόλεως, εις την οποίαν υπεσχέθη να καθυποτάξη τους αντάρτας της Μάνης, με τον όρον όπως, ανακηρυσσομένης της Μάνης ως πριγκιπάτου να γίνη ο ίδιος ηγεμών. Η απάθεια την οποία επέδειξε η τουρκική караβέλλα εις τον λιμένα του Ναυαρίνου καθ' ον χρόνον εληστεύοντο τα τρία γαλλικά πλοία, εν μέρος του φορτίου που εδωρήθη εις τους αγάδες εκείνους και περισσότερον από όλα η ανησυχία και ο φθόνος των προκρίτων της Μάνης έναντι των υπούλων σχεδίων του Κατσώνη και η κίνησις προς ανατροπήν των καιτοι ούτος έχει εν Μάνη αξιοσημείωτον κόμμα που τον υποστηρίζει...».

Αν τα παραπάνω έχουν κάποια δόση αλήθειας, τότε τα αναφερόμενα ότι ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης ειδοποίησε τον Κατσώνη ότι πηγαίνει εναντίον του είναι δικαιολογίες των υποστηρικτών του.

1052. Κ. Μέρτζιου, ό.π., σ. 45-6.

1053. Κ. Μέρτζιου, ό.π., σ. 48-9.

Ο απεσταλμένος του Λάμπρου Κατσώνη είπε στο Ρώσο επιτετραμμένο στην Κωνσταντινούπολη, τον Χουβαχώφ, ότι αν οι Μανιάτες έμεναν πιστοί ούτε στόλος, ούτε στρατός ξηράς μπορούσε να προσβάλλει το Πορτοκάγιο, διότι από τη φύση του ο τόπος ήταν απόρθητος¹⁰⁵⁴. Αν λάβει κανείς υπ' όψη του ότι οι Μανιάτες¹⁰⁵⁵ τού είχαν υποσχεθεί δύναμη 3.000 ανδρών, τότε δικαιολογείται η αισιοδοξία του.

Καλές προβλέψεις για το Λάμπρο Κατσώνη έγραψε στις 31 Μαΐου 1792 και ο Βενετός Προβλεπτής¹⁰⁵⁶ της Κερκύρας. Αναφέρεται ότι ο Έλληνας τουρκομάχος σκόπευε να εγκατασταθεί στη Μάνη σε λιμάνι οχυρό από τη φύση του με συμπολεμιστές τους Μανιάτες οι οποίοι δεν είχαν χάσει τον παλιό θαρραλέο χαρακτήρα τους και ποτέ δεν είχαν υποταγεί στον Οθωμανικό ζυγό. Από το λιμάνι αυτό θα μπορούσε να επιτίθεται στους άοπλους ναυτιλομένους. Πρόσθεσε ακόμη: «... Εις το άσυλον εκείνο νομίζει εαυτόν ασφαλή από κάθε επίθεσιν και ίσως εις κατάστασιν να υπερασπίση εαυτόν κατά πάσης αποπείρας οιουδήποτε που θα ήθελε να τον υποτάξη...». Ο ίδιος σε έκθεσή του από 29 Ιουνίου σημείωσε: «...Ο Κατσώνης έχει εν Μάνη αξιοσημείωτον κόμμα που τον υποστηρίζει...». Προφανώς εννοούσε την παράταξη του πρώην Τζανέτμπεη Κουτούφαρη, του Αντώνη Γρηγοράκη και του ανιψιού του Δημητρίου (του μετέπειτα Καβαλιέρη).

Για την ενίσχυση της βάσης του Πορτοκάγιο έφθασε στον Κότρωνα του Λακωνικού κόλπου ο Ανδρούτσος, συνοδευόμενος από 400 άνδρες. Από εκεί πήγε στο Πορτοκάγιο και κατασκεύασε και αυτός τα οχυρώματά του. Αλλά από την άλλη πλευρά ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως έστειλε στη Μάνη επίσκοπο, να πείσει τους Μανιάτες να εγκαταλείψουν αβοήθητο τον Κατσώνη με την απειλή αφορισμού¹⁰⁵⁷.

Τον Ιούνιο του 1792 ο St. Sauveur¹⁰⁵⁸ Γάλλος διπλωμάτης περιέγραψε το Λάμπρο Κατσώνη με τα μελανότερα χρώματα, διότι παρεμπόδιζε το εμπόριο μεταξύ Γάλλων και Τούρκων συλλαμβάνοντας τα εμπορικά πλοία τους.

Στις 30 Ιουλίου 1792 ο Γενικός Προβλεπτής της Ζακύνθου ανέφερε στο Δόγη της Βενετίας ότι¹⁰⁵⁹: «...θα βοηθήσουν οι Γάλλοι τας επιχειρήσεις του Τουρκικού στόλου προς καθυπόταξιν των Μανιατών, οι οποίοι είναι πάντοτε αποστάται και ανθίστανται εις την τουρκικήν κυριαρχίαν...».

Η αυτοκράτειρα της Ρωσίας Αικατερίνη¹⁰⁶⁰ αποκήρυξε το Λάμπρο Κατσώνη, διότι και μετά τη ρωσο-τουρκική συνθήκη ειρήνης, συνέχιζε την καταδρομική

1054. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 29.

1055. Γιούρι Πριάχιν, ό.π., σ. 87.

1056. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 28 και 40.

1057. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σσ. 35 και 41.

1058. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σσ. 28 και 39.

1059. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 62.

1060. Α.π. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. Δ', σ. 579.

του δράση. Ο Λ. Κατσώνης¹⁰⁶¹ επιθυμούσε με τη συνθήκη που υπέγραψε η Αικατερίνη να αναγνωριζόταν ένα μικρό μέρος του Ελλαδικού χώρου ως ανεξάρτητο. Αν λάβει κανείς υπ' όψη του ότι ο Σουλτάνος είχε προτείνει στο Λάμπρο Κατσώνη να τον αναγνωρίσει ηγεμόνα ενός από τα νησιά του Ικαρίου Πελάγους, τότε τα παράπονά του δικαιολογούνται απόλυτα.

Η ανεξαρτησία της Μάνης δεν ήταν μια ιδέα τελείως αβάσιμη. Γύρω στο 1790 είχε γίνει η σκέψη για τη δημιουργία στη Μάνη μιας μικρής δημοκρατίας με την υποστήριξη μιας μεγάλης δύναμης κατά το πρότυπο της Ραγούζας. Κατά τον αββά Della Rocca¹⁰⁶², γενικό βικάριο της Σύρας, οι Μανιάτες θα επιδίδονταν στο εμπόριο και τη ναυτιλία¹⁰⁶³.

Ο Λάμπρος Κατσώνης¹⁰⁶⁴ δεν βρήκε στη Μάνη πρόσφορο έδαφος για μια γενική επαναστατική δράση, ιδιαίτερα μεταξύ των καπετάνιων, οι οποίοι στην συντριπτική τους πλειοψηφία έμειναν σχεδόν αδιάφοροι απέναντι στα κινήματά του. Αιτία ήταν ότι απαιτούσαν την παρουσία αξιόλογης και αξιόμαχης στρατιωτικής ρωσικής δύναμης για να είναι αποτελεσματικό κάθε εγχείρημα. Η Ρωσία έβλεπε κάθε φορά τη συμμετοχή των Ελλήνων σαν έναν αντιπερισπασμό στο ρωσο-τουρκικό μέτωπο και δεν υπολόγιζε σε περίπτωση αποτυχίας το τίμημα που θα κετέβαλαν οι Έλληνες. Γι' αυτό και οι Μανιάτες στην πλειοψηφία τους δεν δέχθηκαν να συστρατευθούν μαζί με τους Ρώσους, αντιμετωπίζοντας με δυσπιστία τις απατηλές υποσχέσεις της αυτοκράτειρας Αικατερίνης, η οποία δεν επεδίωκε τίποτε άλλο παρά να εκμεταλλευτεί τον πόθο για ελευθερία των σκλαβωμένων Ελλήνων.

Θα πρέπει να σημειώσουμε πως υπάρχουν ενδείξεις ότι ο Λάμπρος Κατσώνης¹⁰⁶⁵ δεν ήταν πολύ συμπαθής σε ένα μέρος των Ελλήνων, ιδιαίτερα σε κατοί-

1061. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 36.

1062. Α.π. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. Δ', σ. 580.

1063. Στο βιβλίο «Γεωγραφία Νεωτερική» των Δημητριάδων (Δανιήλ Φιλιππίδη και Γρηγορίου Κωνσταντά) από το 1791, έκδ. 1988, σ. 127, σημειώνεται: «...Οι Μανιάται ώντας εις μίαν τοποθεσίαν εξαιρετή διά πραγματεία, (φθάνει να ρίξη τινάς μιά ματιά απάνω εις μιά χάρτα διά να ιδή πόσο υπερτερεί ο τόπος τους από όλα τα άλλα μέρη εις αυτό) έχωντας και λιμένας καλούς, και μάλιστα έναν οπου είναι μεγάλος, και χωρεί στόλους ολόκληρους μέσα και οπου ημπορεί να διαφεντεύεται το στόμα του και από ανθρώπους μόνο κρυμμένους οπίσω από ταις πέτραις, ώντας φυσικά άνθρωποι ενεργοί, επιδέξιοι, φιλοκίνδυνοι, κατοικώντας έναν τόπο πετρώδη, και ακολούθως μη έχωντας εις τί να καταγίνωνται, και βιαζόμενοι απ' αυτόν να ρίξουν ταις ελπίδες εις την θάλασσα και την πραγματεία έχωντας λέγω, αυτά τα προτερήματα, αυτά τα κατεπείγοντα αίτια, ημπορούσαν βέβαια να είναι άλλοι Βενεζιάνοι και Ολλανδέζοι η πραγματεία τους ημπορούσε να τους πλουτίσει, η επιμιξία με τα διάφορα έθνη ήθελε τους φωτίσει εις τα συμφέροντά τους, τα πλούτη τους και ο φωτισμός ίσως ήθελε τους κάμει ίσως... ήθελε τους κάμη το καύχημα του κακορρίζικου Ελληνικού έθνους...».

1064. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 553.

1065. Αλεξ. Κραντονέλλη, ό.π., σ. 148. Α.π. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. Δ', σ.

κους των νησιών του Αιγαίου, διότι αιχμαλώτιζε και λεηλατούσε πλοία Ελλήνων, επέβαλε χρηματικές εισφορές κ.ά. Οι περισσότεροι όμως από τους νησιώτες ήταν με το μέρος του. Αναφέρεται ακόμη ότι μεταξύ των δύο αυτών παρατάξεων είχαν αναπτυχθεί μίσση. Φαίνεται ότι η καταστροφή του στο στενό μεταξύ Κάβο Ντόρο και Άνδρου αντιμετωπίστηκε από το λαό με χαιρεκακία, όπως φαίνεται από το γνωστό: «*Σαν σ' αρέσει Μπαρμπα-Λάμπρο ξαναπέρνα από την Άνδρο*».

Η σύγκρουση στο Πορτοκάγιο

Ο Λάμπρος Κατσώνης, επειδή ήταν ανεπιθύμητος στις βενετικές κτήσεις, κατέφυγε στο Πορτοκάγιο¹⁰⁶⁶, το οποίο είχε οχυρώσει και τον Ιούνιο του 1792 βρισκόταν εκεί με 17 πλοία. Το οχυρωμένο λιμάνι του Πορτοκάγιο το είχε ενισχύσει και ο Ανδρούτσος με τη στρατιωτική δύναμή του. Η συμφωνία που είχε κάνει με τον Αντώνιο Γρηγοράκη¹⁰⁶⁷ και τον ανιψιό του Δημήτριο (τον μετέπειτα Καβαλιέρη) προέβλεπε ότι θα είχε τη συμπαράσταση 3.000 Μανιατών. Δεν υπάρχουν όμως πληροφορίες για τον αριθμό των Μανιατών που συμπολέμησαν με το Λάμπρο Κατσώνη στην τελική αναμέτρηση. Από τις τιμές που αποδόθηκαν αργότερα στο Δημήτριο Γρηγοράκη, για τις οποίες γίνεται λόγος παρακάτω, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η συμβολή των Μανιατών δεν ήταν ευκαταφρόνητη.

Την 1^η Ιουνίου 1792 ο Καπουδάν πασάς Χουσεΐν¹⁰⁶⁸ αναχώρησε από την Κωνσταντινούπολη με ισχυρό Τουρκικό στόλο, αποτελούμενο από 30 μεγάλα και μικρά πλοία με σκοπό την καταδίωξη του Λάμπρου Κατσώνη. Στην πορεία του για το Πορτοκάγιο συνέλαβε ένα πλοίο, που το κυβερνούσε ο Καρακατσάνης, συνεργάτης του Λάμπρου Κατσώνη, τον οποίον οι Τούρκοι χρησιμοποίησαν για να παρασύρουν δήθεν σε συνομιλίες και να αιχμαλωτίσουν τον Κατσώνη.

569. Σε σημείωμα του επισκόπου Σκιάθου αναφέρεται: «...και εφάνη κάποιος Λάμπρος (έχουν προστεθεί οι λέξεις: ο περίπτυστος Κατσώνης) από χώραν Λιβαδείαν, ο οποίος ευρέθη από τα πρώτα σεφέρια εις Ρουσίαν και ευγήκεν και αυτός, έκαμεν με ιδία του έξοδα έως δέκα παραβόπουλα με ρούσικην μπαντιέραν, αρματώνοντάς τα με μαζώματα νησιωτών ανθρώπων, και κατεκούρσευεν και αφάνιζεν εις του Τούρκου τα νησία και έφθασε και εις τα νησία της ταπεινής μου επισκοπής Σκιάθου και επήρεν καράβια, ανθρώπους και τους είχεν μαζί του και αφάνισεν την Άσπρην θάλασσαν και τα νησία μας κατεπάτη. Ενενήντα δύο: έγινε αγάπη των βασιλέων και αυτός πάλιν εβγήκεν και ερήμαξεν ως κουρσάρης». Σ π . Λ ά μ π ρ ο υ , Σημείωμα του Σκιάθου και Σκοπέλου Ματθαίου, Ν. Ελληνομνήμων 8(1911)103.

1066. Π. Η. Γεωργίου, ό.π., Μέρος Β', σ. 237. Αλεξ. Κραντωνέλλη, ό.π., σ. 156.

1067. Γιούρι Πριάχιν, ό.π., σ. 84 κ. ε.

1068. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 40-1. Couchouc Hussein Pacha, Ελένης Μπελιά, Υπόμνημα περί Μάνης εκ των Ολλανδικών αρχείων, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)291-2 (υποσημείωση).

Έξω από το Πορτοκάγιο¹⁰⁶⁹ συναντήθηκε η τουρκική αρμάδα με το γαλλικό πλοίο La Modesta (ή La Modeste) που κυβερνούσε ο De Venel (ή Devenel ή Ventel), το οποίο διέθετε 36 κανόνια και άρχισαν τις επιχειρήσεις εναντίον του Κατσώνη. Στις 5/16 Ιουνίου 1792 κανονιοβολούσαν σε συνεργασία τα οχυρώματα και είχαν πλησιάσει πολύ τη στεριά, ώστε οι άνδρες του Ανδρούτσου πυροβολούσαν εναντίον τους και προκαλούσαν ζημιά. Κυρίως έστρεφαν τα πυρά τους εναντίον του γαλλικού πλοίου, το οποίο θεωρούσαν ως το πιο επικίνδυνο. Η επιχείρηση άρχισε Σάββατο και συνεχίστηκε μέχρι το ξημέρωμα της Τρίτης.

Τη δεύτερη ημέρα, Κυριακή, έγινε από τα τουρκικά πλοία απόβαση στρατού στην στεριά, αλλά οι άνδρες του Ανδρούτσου¹⁰⁷⁰ μετά από ένα αρχικό πυροβολισμό όρμησαν με τα γαταγάνια τους και τους περισσότερους από αυτούς τους κατέσφαξαν. Μετά την αποτυχία του ο Καπουδάν πασάς Χουσεΐν απαίτησε από το μπέη της Μάνης Τζανέτο Γρηγοράκη¹⁰⁷¹ να επιτεθεί με τους πολεμιστές του από τη στεριά εναντίον των υπερασπιστών του Πορτοκάγιο. Από βενετική πηγή έχουμε τις ακόλουθες πληροφορίες¹⁰⁷²: «...Ο Καπιτάν πασάς έστειλε το δραγουμάνο του στον Μπέη της Μάνης και τον διέταξε να μετακινηθή με πολυάριθμους ενόπλους οπαδούς του προς τα πλησίον του λιμένος εκείνου μέρη, ίνα υποστηρίξη από ξηράς την επιχείρησιν, την οποίαν θα ενήργει όσον το δυνατόν ταχύτερον με την μοίραν του...».

Ο Καπουδάν πασάς Χουσεΐν¹⁰⁷³ απείλησε το μπέη με την προσωπική του καταστροφή, αν δεν παρέδιδε ζωντανό ή νεκρό τον Κατσώνη. Ο Τζανήμπης Γρηγοράκης, όπως αναφέρεται, με έναν κληρικό ειδοποίησε το Λάμπρο Κατσώνη να εγκαταλείψει τη βάση του, διότι τόσο αυτός όσο και άλλοι καπετάνιοι της Μάνης ήταν υποχρεωμένοι να εκστρατεύσουν εναντίον του.

Ο Προβλεπτής Κερκύρας¹⁰⁷⁴ σε αναφορά του προς το Δόγη σχετικά με τη στάση των Μανιατών στη σύγκρουση του Πορτοκάγιο έγραψε: «...και προσβληθείς από ξηράς και από τας δυνάμεις των Μανιατών, οι οποίοι τον υποπτεύοντο και ήσαν κακώς διατεθειμένοι απέναντί του κατετροπώθη...».

Βλέποντας ο Λάμπρος Κατσώνης¹⁰⁷⁵ ότι δεν ήταν δυνατή η παραμονή του στο Πορτοκάγιο, διότι τα πυροβολεία του είχαν υποστεί σημαντικές ζημιές και επειδή

1069. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 560-1. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σσ. 43 και 51. Αλεξ. Κραντωνέλλη, ό.π., σ. 212. Ελένης Μελιά, Υπόμνημα περί Μάνης εκ των Ολλανδικών αρχείων, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)291.

1070. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 561. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 51.

1071. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 561. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 52.

1072. Κ. Μέρτζιου, ό.π., σ. 53. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 52.

1073. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 561. Τ. Κανδηλώρου, ό.π., σ. 199.

1074. Κ. Μέρτζιου, ό.π., σ. 51-2.

1075. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 561 κ.ε.

έρχονταν εναντίον του οι δυνάμεις του μπέη της Μάνης, αποφάσισε τη φυγή. Με ένα ταχύπλοο σκάφος κατόρθωσε τις νυχτερινές ώρες της Δευτέρας προς την Τρίτη να διαφύγει προς τα Κύθηρα δια μέσου των εχθρικών σκαφών με έντεκα ακόμη συντρόφους του. Οι άνδρες του διασκορπίστηκαν στη Μάνη και το Πορτοκάγιο κενώθηκε. Τα πλοία εγκαταλείφθηκαν και λεηλατήθηκαν, «γυμνώθηκαν» από τους Μανιάτες.

Κατόπιν εντόνων διαβημάτων της τουρκικής κυβέρνησης η βενετική γερουσία¹⁰⁷⁶ αναγκάστηκε να διατάξει τη σύλληψη του Λάμπρου Κατσώνη, της οικογενείας του και των συντρόφων του. Ο προβλεπτής των Κυθήρων κινήθηκε εναντίον του Λάμπρου Κατσώνη και αυτός έφυγε για την Ιθάκη με μια από τις γαλέρες του, η οποία την ημέρα της ναυμαχίας είχε βρεθεί στο λιμάνι Καψάλι των Κυθήρων. Φαίνεται ότι εκτός από το πλοίο αυτό, στην Ιθάκη πήγαν και άλλα τρία πλοία από τα Κύθηρα με συντρόφους του Κατσώνη, διότι στις 4 Σεπτεμβρίου ο Προβλεπτής της Ζακύνθου ανέφερε ότι ειδοποιήθηκε για την άφιξη τριών πλοίων με άνδρες του Λάμπρου Κατσώνη.

Υπό την πίεση της Οθωμανικής Πύλης και της κατηγορίας ότι υποθάλπει το Λάμπρο Κατσώνη, η Βενετία¹⁰⁷⁷ αναγκάστηκε να τον ειδοποιήσει να εγκαταλείψει την Ιθάκη, για να μη διαταραχθούν οι σχέσεις της με την Τουρκία. Τελικά ο Λάμπρος Κατσώνης στις 6 Σεπτεμβρίου έφυγε από την Ιθάκη και πήγε στην Ήπειρο. Μετά τέσσερις ημέρες έφθασε στην Πάργα της Ηπείρου και από εκεί συνέχισε την πορεία του προς την Πετρούπολη.

Οι προθέσεις πολλών από τους Βενετούς δεν ήταν κακές απέναντι στο Λάμπρο Κατσώνη. Ο γενικός Προβλεπτής¹⁰⁷⁸ της Ζακύνθου έγραψε στο Διοικητή της γαλέρας: «...σας παραγγέλλω να μεταχειρισθήτε τον Κατσώνη και την οικογένειάν του με ευγένειαν». Ο Κατσώνης, όπως αναφέρθηκε έφυγε για τη Ρωσία, αλλά οι Βενετοί συνέλαβαν την οικογένειά του και πολλούς από τους συντρόφους του. Μερικούς από αυτούς, όπως τον Ανδρούτσο, τον παρέδωσαν στους Τούρκους.

Υπέρ των συγγενών και των ανδρών του Κατσώνη έκανε παρεμβάσεις στη Βενετία και η αυτοκράτειρα Αικατερίνη¹⁰⁷⁹ με τον εκεί πρεσβευτή της. Ζήτησε την οικογένειά του και όσους από τους συντρόφους του δεν είχαν μέχρι τότε παραδοθεί στους Τούρκους. Στις 26 Οκτωβρίου 1793 η οικογένεια του Λάμπρου Κατσώνη ελευθερώθηκε, ύστερα και από πολλές παραστάσεις του επιτετραμμένου της Ρωσίας στην Κέρκυρα Λιμπεράκη Μπενάκη. Δεν φάνηκε όμως η Αικατερί-

1076. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 563. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 63.

1077. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 64-5.

1078. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 64.

1079. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σσ. 66 και 69-70.

νη από την αρχή ευνοϊκή προς το Λάμπρο Κατσώνη, ο οποίος αποκαταστάθηκε, όπως του έπρεπε, μετά το θάνατό της από το γιό της Παύλο.

Γυρίζοντας πίσω στο Πορτοκάγιο¹⁰⁸⁰ παρατηρούμε ότι την ημέρα της αποχώρησης του Λάμπρου Κατσώνη και των οπαδών του, οι Μανιάτες κατά τη διάρκεια της νύχτας, όπως αναφέρθηκε, είχαν λεηλατήσει τα πλοία. Στη συνέχεια τα παρέλαβαν οι Τούρκοι και αφού πρώτα έκαψαν δύο από αυτά, τα υπόλοιπα τα μετέφεραν στην Κωνσταντινούπολη σαν τρόπαιο.

Οι άνδρες του Λάμπρου Κατσώνη και του Ανδρούτσου, ξημερώνοντας Τρίτη 8/19 Ιουνίου, εγκατέλειψαν τα πλοία και τα οχυρώματά τους και σκόρπισαν στη Μάνη. Φθάνοντας εκεί ο Τζανέτμπεης Γρηγοράκης¹⁰⁸¹ και όχι ο Τζανέτμπεης Κουτούφαρης, όπως λανθασμένα γράφει ο Απ. Βακαλόπουλος, βρήκε το Πορτοκάγιο έρημο πολεμιστών και ειδοποίησε σχετικά τον Καπουδάν πασά. Μετά από την ειδηση αυτή, ο ίδιος ο Καπουδάν πασάς¹⁰⁸² ανέλαβε να αναζητήσει το Λάμπρο Κατσώνη στη στεριά. Συγχρόνως παραχώρησε τρία από τα πλοία του στο Γάλλο De Venel, ο οποίος ανάλαβε να ερευνήσει την θαλάσσια περιοχή, διότι θεωρούσαν τον Κατσώνη ακόμη επικίνδυνο.

Έγινε γνωστό ότι ένα μικρό μέρος των κατοίκων της Μέσα Μάνης, αναφερόμενοι ως Κακαβούληδες, αντιμετώπισαν εχθρικά τους συντρόφους του Λάμπρου Κατσώνη και του Ανδρούτσου τους οποίους λεηλάτησαν και μερικούς ίσως τους σκότωσαν. Οι βενετικές πηγές αναφέρουν ότι η συμπεριφορά των Μανιατών απέναντι στους άνδρες του Λάμπρου Κατσώνη ήταν λίαν εχθρική και ότι φόνευσαν πολλούς από αυτούς, δεν φαίνεται όμως να ευσταθεί απόλυτα¹⁰⁸³. Πέρα από τις διώξεις που υπέστησαν από τους Μανιάτες οι οπαδοί του Κατσώνη ακόμη και όταν αυτοί κατέφευγαν σε βενετοκρατούμενες κτήσεις συλλαμβάνονταν. Ο St. Sauveur έγραψε ότι οι Βενετοί έπιασαν 20 από τους συντρόφους του Λάμπρου Κατσώνη, ενώ οι άλλοι διέφυγαν¹⁰⁸⁴.

Αντίθετα με τα αναφερθέντα, ο Γεωργάκης Μαυρομιχάλης, παππούς του Πετρόμπεη, διευκόλυνε μερικούς από τους σημαντικούς συνεργάτες του Λάμπρου Κατσώνη, τους οποίους ανέλαβε υπό την προστασία του και τους διαφύλαξε στο σπίτι του με προσωπικό του κίνδυνο. Όταν οι Τούρκοι απαίτησαν από το Μαυρομιχάλη να παραδώσει σε αυτούς τους προστατευομένους του αρνήθηκε και τους βοήθησε να συνεχίσουν την πορεία τους προς τα νησιά του Ιονίου. Οι άν-

1080. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 562. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 55.

1081. Κ. Σάθα, ό.π., σ. 562. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 62. Απ. Βακαλόπουλου, Ιστορία του Νεωτέρου Ελληνισμού, Αθήνα 2005, τόμ. Δ', σ. 580.

1082. Κ. Μέρτζιου, ό.π., σ. 53. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 50-1.

1083. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 57.

1084. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 61-2. Άλλες πηγές αναφέρουν ένα Γαλλικό πλοίο.

δρες του Κατσώνη φεύγοντας, έδωσαν επιστολή στο Γεωργάκη Μαυρομιχάλη¹⁰⁸⁵, που αναφέρει τα ακόλουθα:

«1792 Ιουνίου 7 Τζίμοβα

Την σήμερον ημέραν δηλοποιούμεν εμείς υποκάτωθεν γεγραμμένοι, από την ώραν οπού μας εχάλασαν η τουρκική αρμάδα ανταμών με τους Φραντζέζους, ήγουν δύο φεργάδαις φραντζέζικαις ευρεθήκανε εις τον χαλασμόν μας, και την αυτήν ώρα έφτασε ο καπετάν Γιωργάκης Μαυρομιχάλης προστασμένος από την οθωμανικήν πόρταν, και με του να μην έχη τακάτι (δυνατότητα) από τον φόβον της Τουρκίας αλλέως να πράξη, λαβαίνοντας εμείς αυτη την αιχμαλωσία από Τούρκους και από Φραντζέζους, ομοίως και από Κακαβούλια οπού μας έγδυσαν, ώστε αυτός να μας επεριλάβη.

Και περιλαβαίνοντάς μας, όσοι ευρεθήκαμε οφιτζάλοι (αξιωματικοί), μαρνέροι (ναύτες), δεν έλειψε, καθού ομόπιστός μας, και με το να πείθεται εις την βασιλικήν παντιέρα, μας ετράβηξε με τρόπον τινάς και μας έφερε εις το χωρίον του, έχοντάς μας φυλαγμένους, ωσάν το ίδιόν του κορμί, και κυβερνισμένους από πάσα αναγκαίο. Λοιπόν η Τουρκία μαθαίνωντας, πως εμείς βρισκούμαστε εις την Τζίμοβα εις τα χέρια του καπετάν Γιωργάκη Μαυρομιχάλη, δεν έχασαν καιρόν η Τουρκία, αλλά αρμάτωσαν τρία καϊκια δύο βέηδες με ανθρώπους αρκετούς και προσταγή από τον πασσά, διά να παραδώση του Λάμπρου τους ανθρώπους. Όμως αυτός δεν εστάθη τρόπος να παραδώση κανέναν, από όσους ευρεθήκαμεν· μόνον εστάθη αντρειός, αποφασίζοντας και την ιδικήν του ζωή, και λέγει - Εγώ έρχομαι και κρεμάστε με· μα από αυτουούς τους ανθρώπους του Λάμπρου τρόπος δεν είναι να σας παραδώσω μίαν τρίχα από την κεφαλήν τους.- Πλην εμείναμεν από αυτόν τον άνθρωπον πολλά διαφεντευμένοι και απείραγοι· μάλιστα εφρόντισε και διά το ιμπάρκο (επιβίβασή) μας, ώστε οπού να μας καταβодώση εις ετόπον σίγουρον. Δεν έλειψε ο άνθρωπος, καταπώς ετράβηξε ταις αυταίς φροντίδαις, να μένη και ξοδιασμένος πολλά λίγα. Και με το να εμείναμε εμείς ευχαριστημένοι από αυτόν τον τιμημένον άνθρωπον, ούτως δίδομεν το παρόν μας εις τας χείρας του.

Εγώ ο ΣΤΑΘΑΚΗΣ υπόγραψα διά το όνομα του Μαγγιόρ Κωνσταντή μη ηξεύροντας να γράψη.

Μαγγιόρ ΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ ΠΑΤΑΡΑΚΗΣ βεβαιώνω

ΜΑΤΖΟΡ ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΣΚΑΛΗΣ ΜΥΚΟΝΙΑΤΗΣ.

Ματζόρ ΣΩΤΗΡΗΣ ΠΑΤΖΑΜΑΤΖΗΣ.

Καπετάν ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΑΛΟΝΙΚΑΙΟΣ.

ΔΡΟΣΟΣ ΤΟΥ ΧΑΤΖΗ.

ΚΩΣΤΑΤΗΣ ΨΩΡΙΛΑΣ

Καπετάν ΣΤΑΘΑΚΗΣ ΚΑΤΖΩΝΗΣ βεβαιώνω».

1085. Ιω. Φιλήμονος, Ιστορικών Δοκίμιον περί Ελληνικής Επανάστασεως, Αθήναι 1860, τόμ. 3, σ. 411. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 56.

Οι άνδρες του Ανδρούτσου, όπως αναφέρεται, οδηγήθηκαν στο χωριό Σκουφομούτη, όπου ήταν το καταφύγιο του καπετάν Ζαχαριά και από εκεί συνοδευόμενοι από το Ζαχαριά, από Μανιάτες και πιθανώς από το Θ. Κολοκοτρώνη, πέρασαν στη Ρούμελη. Τους συνοδούς αυτούς στην «Ξενοφώντειο Ανάβαση» του Ανδρούτσου¹⁰⁸⁶, την οποία περιγράφει στα απομνημονεύματά του ο Θ. Κολοκοτρώνης¹⁰⁸⁷, δεν μνημονεύουν ούτε ο Κ. Σάθας ούτε και ο Κ. Παπαρρηγόπουλος, πιθανώς διότι την αμφισβητούν¹⁰⁸⁸.

Ο Ανδρούτσος¹⁰⁸⁹ στην έγγραφη κατάθεσή του στη Ζάρα των Δαλματικών ακτών της 16^{ης} Νοεμβρίου 1792 που δόθηκε στους Βενετούς, είπε ότι από το Πορτοκάγιο πήγε στα Κύθηρα και από εκεί στην Πρέβεζα. Δεν αναφέρθηκε καθόλου σε πορεία στην Πελοπόννησο: «...*Ήμην με τον Λάμπρον κατά τας τελευταίας στιγμάς, τότε που εκτυπήθη και κατετροπώθη ο στολίσκος του. Διεσώθην εις τα Κύθηρα και κατόπιν διεσώθην εις την Πρέβεζαν, θα ήτο η 20^η Αυγούστου και εκεί ενωθείς με τους άλλους πέντε, που είναι οι τωρινοί μου σύντροφοι ανεχώρησα διά το Σπαλάτο, ίνα υποστώ την υγειονομικήν μου κάθαρσιν και αναχωρήσω έπειτα διά Πετρούπολιν με σκοπόν να ζητήσω την πληρωμήν των μισθών μου...*».

Ο Νικόλαος Ιω. Μαυρομιχάλης

Στο προσκλητήριο των Ελλήνων του 1788 του Λάμπρου Κατσώνη, από τους επώνυμους Μανιάτες, αρχικά έδωσε το παρόν ο Νικόλαος Ιω. Μαυρομιχάλης¹⁰⁹⁰ συνοδευόμενος από 80 οπαδούς του. Του παραχωρήθηκε ένα πλοίο (Κιρλαγκί-

1086. Έστω και εάν ο ίδιος ο Ανδρούτσος διέφυγε με πλοίο, οι άνδρες του φαίνεται ότι πέρασαν από το Μοριά, άλλωστε σκοτώθηκε ένας από τους ομαδάρχες του, ο Καραχάλιος, με όλους τους συντρόφους του. Κ. Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1700-1800, τόμ. Β', σ. 737. Δ. και Ν. Στεφανόπουλι, *Ταξίδι στην Ελλάδα*, Έκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα 1974, σ. 143 κ.ε.

1087. Θ. Κολοκοτρώνη, Διήγησις συμβάντων της Ελληνικής φυλής, Αθήνα 1846, σ. 41, γράφει: «...*όταν ήλθε ο Ανδρούτζος πατέρας του Οδυσσέως, εγνωρίσθηκα εις την Μάνη, και τον εσυντρόφευσα έως εις την Κόρινθο...*». Αφού όμως ο ίδιος ο Ανδρούτσος κατέθεσε ότι από το Πορτοκάγιο πήγε στα Κύθηρα και από εκεί στην Πρέβεζα, τα αναφερόμενα από τον Θ. Κολοκοτρώνη αμφισβητούνται.

1088. Κ. Σάθας, ό.π., σ. 562. Κ. Παπαρρηγόπουλου, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. Ε', μέρος δεύτερο, Αθήνα 1925, σ. 210 Δ. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 55.

1089. Κ. Μέρτζιου, ό.π., σ. 108.

1090. Δεν είναι εξακριβωμένο αν ήταν γιός του Ιωάννη Μαυρομιχάλη του ήρωα του Νησίου, αλλά το θεωρούμε πολύ πιθανό. Δεν υπάρχει γενεαλογικό δέντρο της οικογένειας. Αναφέρεται ο αδελφός του Μιχαήλ Ιω. Μαυρομιχάλης, ο οποίος είχε γιό ονομαζόμενο Ιωάννη. Γ. Ανάπλιώτη, Πέτρου Κουτήφαρη: Ηγεμόνες της Μάνης, Μεσσηνιακά Χρονικά 2(1962)295 και Στ. Καπετανάκη, Οι Κυβελαιοί της Γαρμπελιάς στα χρόνια του '21, Λακωνικά Σπουδαία 18(2006)340.

τοιο¹⁰⁹¹ - είδος πίκου) ονομαζόμενο «Αλέξανδρος Μορδβίνωφ»¹⁰⁹² με 16 κανόνια και ένα από τα 18 διπλώματα, τα οποία είχε υπογράψει η αυτοκράτειρα Αικατερίνη για να δοθούν στους κυβερνήτες των καταδρομικών πλοίων. Κάθε τέτοιο δίπλωμα αποτελούσε εντολή «να συλλαμβάνη όλα τα φορτωμένα Τούρκους και τουρκικά εμπορεύματα πλοία»¹⁰⁹³.

Στις 20 Ιουνίου ο Ν. Μαυρομιχάλης¹⁰⁹⁴, χωρίς να έχει γνώση ο Λάμπρος Κατσώνης, συνέλαβε στην Κίμωλο το γαλλικό πλοίο *Le Clairon* (Σάλπιγξ), το οποίο μετέφερε σαπούνη από την Κρήτη με προορισμό την Κωνσταντινούπολη για λογαριασμό Τούρκων εμπόρων και είχε επιβάτες τέσσερες Τούρκους. Ο Ν. Μαυρομιχάλης κατέσχεσε το φορτίο του σαπουνιού και έστειλε το πλοίο στο λιμάνι της Κολοκυθιάς (Κότρωνα), ενώ ο ίδιος πήγε στο λιμάνι του Οιτύλου για να διαθέσει τη λεία του. Οι Γάλλοι έκαναν έντονες διαμαρτυρίες στο Λάμπρο Κατσώνη¹⁰⁹⁵ και αυτός έδωσε εντολή στο Μαυρομιχάλη να παραδώσει το φορτίο μέχρι καρφίτσας¹⁰⁹⁶. Ο Μαυρομιχάλης δεν υπάκουσε, με αποτέλεσμα στις 10 Ιουλίου να καταπλεύσουν στο λιμάνι του Οιτύλου γαλλικά καταδρομικά πλοία υπό τον πλοίαρχο St. Felix. Μετά από μια τετράωρη φονική μάχη¹⁰⁹⁷, μεταξύ των Γάλλων και των Μανιατών, οι οποίοι κρυμμένοι πίσω από τα βράχια πυροβολούσαν τους Γάλλους, τελικά αυτοί κατέλαβαν το πλοίο του Μαυρομιχάλη, το οποίο οδήγησαν στη Σμύρνη όπου και πυρπολήθηκε με διαταγή του Γάλλου πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη Choiseul Gouffier.

Σε επιστολή Γάλλων εμπόρων της Κορώνης της 12 Ιουλίου 1788 αναφέρονται τα ακόλουθα¹⁰⁹⁸: «...*Ημείς οι υπογεγραμμένοι Γάλλοι έμποροι, εγκατεστημένοι εν τω εμπορικό τούτω λιμένι της Κορώνης βεβαιούμεν ότι την 10ην μηνός Ιουνίου εμάθομεν ότι ο Νικόλαος Μαυρομιχάλης εκ Μάνης είχαν αναχωρήσει εκ Τζιμοβας*

1091. Κιρλαγκίτσι τουρκικά λέγεται το χελιδόνι. Σαν πλοίο ήταν μεγάλο ιστιοφόρο με δύο ιστούς, σπηήτως εμπορικό.

1092. Π. Η. Γεωργίου, ό.π., Μέρος Α', σ. 90.

1093. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 13.

1094. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 67. Αλεξ. Κραντωνέλλη, ό.π., σσ. 140 και 208.

1095. Παράλληλα ο Λάμπρος Κατσώνης αποκηρύχθηκε και από την αυτοκράτειρα Αικατερίνη, η οποία δεν ήθελε να συλλαμβάνονται γαλλικά πλοία. Κ. Μέρτζιου, ό.π., σ. 10.

1096. Π. Η. Γεωργίου, ό.π., Μέρος Α', σ. 81.

1097. Από τη σύγκρουση με τους Μανιάτες οι Γαλλικές απώλειες σε νεκρούς και τραυματίες ήταν 6 αξιωματικοί και 26 ή 40 άνδρες, διότι «...πλήθος κατοίκων της Μάνης υποστήριξε έμπρακτα τον καταδρομέα...». Αργότερα οι νεκροί έγιναν 9. Π. Η. Γεωργίου, ό.π., Μέρος Α', σ. 80. Αλεξ. Κραντωνέλλη, ό.π., σ. 140. Ο Sauvaire έμπορος της Κορώνης σε υπόμνημά του αναφέρεται σε λεπτομέρειες της σύγκρουσης και γράφει ότι το καράβι οδηγήθηκε στην Κορώνη και εκεί το έκαψαν. Ελένης Μπελιά, Υπόμνημα περί Μάνης εκ των Ολλανδικών αρχείων, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)278-9 (υποσημείωση). Φ. Πουκεβίλ, Ταξίδι στην Ελλάδα, τομ. Ε', Πελοπόννησος, έκδ. Τολίδη, Αθήνα 1997, σ. 409-10.

1098. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 25.

παρά την θέλησιν των γονέων του¹⁰⁹⁹, ίνα μεταβή να συναντήση εν Τσερίγω τον ταγματάρχη Λάμπρον μετά σημαντικού αριθμού Μανιατών, ους είχε προτρέψει να ακολουθήσουν αυτόν. Ότι εν συνεχεία εμάθομεν, ότι είχαν επιτύχη την διοίκησιν ενός κιρλαγκιτσιού υπό ρωσικήν σημαίαν. Αλλ' ότι την 2αν του μηνός τούτου ελάβομεν πολλάς επιστολάς, εξ ων εμάθομεν ότι ούτος ο Ν. Μαυρομιχάλης κατέστη απειθής εις τον αρχηγόν του, ότι κατέφυγεν εις την Μάνην προς διάθεσιν της λείας, ην δεν ενόμιζεν ως νομίμως γενομένην. Αι ίδιαι πληροφορίαί των συγγενών του Ν. Μαυρομιχάλη, ακόμη δε και του αδελφού του, φθάσασαι ενταύθα, αγγέλλουν ότι ήτο αποφασισμένος να εξασκήση την πειρατείαν εις τας ακτάς του Μορέως, να συλλάβη πάντα τα μεταξύ Τσερίγου και ακρωτηρίου Ματαπά διερχόμενα πλοία και να μη συμμορφωθή πλέον προς τας διαταγάς του αρχηγού του...».

Ο πρόξενος της Ολλανδίας στην Πάτρα D. J. de Hocheperied¹¹⁰⁰ στις 16 Φεβρουαρίου 1789 ανέφερε στη Χάγη: «...Ο περίφημος πειρατής Μαυρομιχάλης εις το Βοϊτύλον εξώπλισε δύο εισέτι πλοία, με τα οποία δυνατόν να βλάβη την ολλανδικήν ναυτιλίαν εις το Αιγαίον, και ότι εξωπλίσθησαν εις την Τεργέστην εξ έως επτά Ρώσοι κουρσάροι με σκοπόν να έλθουν εις το Αιγαίον...».

Δεν είναι γνωστό αν μετά από το επεισόδιο αυτό ο Νικόλαος Μαυρομιχάλης συνέχισε να συνεργάζεται με το Λάμπρο Κατσώνη. Σε επιστολή της 12 Αυγούστου 1790 του μοιράρχου Thy¹¹⁰¹ προς τους πλοιάρχους βεβαιώνεται ότι «...οι καλούμενοι Μαυρομιχάλης και Marco Voronichi, δύο αρχηγοί πειρατών αποδεδειγμένοι, πρόκειται να συνενωθούν μετά του Ταγματάρχου Λάμπρου...», ενώ σε άλλο σημείο αναφέρεται ότι ακολουθούνταν από 150 άνδρες. Είναι πολύ πιθανόν ο Μαυρομι-

1099. Ο Μιχαήλ Μαυρομιχάλης, αδελφός του Νικολάου, φαίνεται να μη συμφωνούσε με τις πράξεις του αδελφού του και σε επιστολή του της 2ας Ιουλίου 1788 ανέφερε: «...είχον καταβάλλει πάσαν προσπάθειαν είτε διά παραγγελιών είτε δι' επιστολών, ας είχαν αποστείλει εις τον κατηραμένον αδελφόν μου προς ανάκτησιν του γαλλικού πλοίου και του φορτίου...». Την ίδια ημέρα ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης σε επιστολή του προς τον Taitbout, σχετική με το Νικόλαο Μαυρομιχάλη, ανέφερε: «... Κρίνεται, αν ούτος έχει νουν, εφ' όσον δεν έχει σεβασμόν προς τους αδελφούς και συγγενείς του, ετάχθη μετά των Ρώσων, προς ους δεν υπήρξεν πιστός, διότι εδραπέτευσε και επανελθών διήρπασε το πλοίον σας. Ο κατηραμένος και ανόητος ούτος περιεφρόνησε πάντας τους προκρίτους (πρίγκιπας) και είναι αδελφός του φίλου σας Μιχαλάκι. Εγώ ήμην εις την υπηρεσίαν σας σεις εις αυτόν εκάματε καλόν, διότι επεζητήσατε να απελευθερώσητε τον υιόν του εκ Κωνσταντινουπόλεως και δι' ευγνωμοσύνην ο αδελφός του Νικόλαος συμπεριεφέρθη κατά τον τρόπον αυτόν και ο αδελφός του Μιχαλάκης λέγει, ότι δεν συμφωνεί και δεν θέλει ο αδελφός του Νικόλαος να κάμη παρομοίας πράξεις, αλλά τούτο είναι προσποίησης εκ μέρους του, διότι ευρίσκεται μετά τούτου εν ειρήνη και καυχώνται περί τούτου...». Π.Η. Γ ε ω ρ γ ί ο υ, ό.π., Μέρος Α', σ. 174 και Μέρος Β', σσ. 241 και 370. Στο ναό του Αγίου Ιωάννου των Μαυρομιχαλιάνων στην Αρεόπολη, που αγιογραφήθηκε το 1746, υπάρχει επιγραφή: «Δέησις του δούλου του Θεού Μιγάλη Γιαννάκη Μαυρομιχάλη». Ν. Δ ρ α ν δ ά κ η, Χριστιανικά επιγραφαί Λακωνικής, Αρχαιολογική Εφημερίς 1967, σ. 168.

1100. Β. J. S I o t, Λακωνικά εκ των Ολλανδικών αρχείων, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)489.

1101. Π. Η. Γ ε ω ρ γ ί ο υ, ό.π., Μέρος Α', σσ. 209 και 216-7.

χάλης να ήταν στο Πορτοκάγιο κατά την καταστροφή του στόλου του Λάμπρου Κατσώνη, διότι βρέθηκε στα Κύθηρα με τους 13 συντρόφους του οι οποίοι, αφού έφθασαν στη Ιθάκη, συνελήφθησαν και οδηγήθηκαν στην Κέρκυρα¹¹⁰².

Σε αναφορά προς τον Προβλεπτή Κερκύρας ο Ν. Μαυρομιχάλης¹¹⁰³ έγραψε τα ακόλουθα: «Συνελήφθην εις Ιθάκην εγώ ο δυστυχής Νικόλα Μαυρομιχάλης ως δήθεν οπαδός του Λάμπρου, ενώ η αλήθεια είναι ηυρισκόμην εκεί με σκοπόν να εισπράξω εν ποσόν χρημάτων που μου ώφειλεν ούτος από διάφορα πράγματα που του είχα δώσει προ δύο ετών και τώρα με εφόρτωσαν με αλύσεις και με κρατούν σιδεροδέσμιον, ωσάν να ήμουν ο πλέον μισαρός εγκληματίας. Η Υμετέρα Εκλαμπρότης έχει πληροφορηθεί από όλους τους προκρίτους και αρχηγούς της Μάνης, ότι εγώ από δύο και πλέον ετών δεν έχω καμμίαν σχέσιν με τον Λάμπρον και διά ταύτα εκλιπαρώ ταπεινώς την γνωσμένην καλοσύνην Σας, ίνα αναπτύξη εις τον Εξοχώτατον Γενικόν Προβλεπτήν την αθωότητά μου». Το ότι η σύλληψη του Νικολάου Μαυρομιχάλη έγινε στην Ιθάκη¹¹⁰⁴, προκύπτει και από έγγραφο της 14 Σεπτεμβρίου του Διοικητή της γαλέρας Βενεδίκτου Τρεβιζιάν, ο οποίος συνέλαβε στην Ιθάκη την οικογένεια του Λάμπρου Κατσώνη και δεκατρείς οπαδούς του, οι οποίοι είχαν καταφύγει εκεί μαζί του. Μεταξύ αυτών ήταν και ο Νικόλαος Μαυρομιχάλης, του οποίου αναγράφονται και τα κατασχεθέντα είδη.

Ο Λιμπεράκης Μπενάκης¹¹⁰⁵, που υπηρετούσε ως πρόξενος της Ρωσίας στην Κέρκυρα, ενδιαφέρθηκε για το Νικόλαο Μαυρομιχάλη και ο Γενικός Προβλεπτής της Κερκύρας σε αναφορά του της 8^{ης} Δεκεμβρίου 1793 προς το Δόγη έγραψε: «Ο ενταύθα Ρώσος πρόξενος Μπενάκης, πρώτον προφορικώς και κατόπιν εγγράφως εξεδήλωσεν ζωηρόν ενδιαφέρον υπέρ κρατουμένων οπαδών του προγραφέντος κολονέλου Κατσώνη και ιδία υπέρ ενός Νικολάου Μαυρομιχάλη, προκρίτου της Μάνης, και μοι εξήτησε να απολυθούν ούτοι και να παραδοθούν μετά των απογραφέντων ειδών και πραγμάτων εις Ρώσους αξιωματικούς...».

Ο Αντώνιος και ο Δημήτριος Γρηγοράκης

Από τους επώνυμους Μανιάτες, στο πλευρό του Λάμπρου Κατσώνη βρέθηκαν ακόμη ο πρώην Τζανέμπειης Κουτούφαρης για τον οποίο δεν έχουμε άλλες πληροφορίες, ο Αντώνιος Γρηγοράκης, ο μετέπειτα μπέης της Μάνης και ο ανιψιός του Δημήτριος Γρηγοράκης, που έμεινε γνωστός ως Καβαλιέρης. Οι δύο τελευταίοι ανήκουν στον κλάδο των Κουτσογρηγοριάνων, καταγόμενοι από τον

1102. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 54.

1103. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 67.

1104. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 68.

1105. Κ. Μέρτζιου, ό.π., σ. 116-7. Δ. Β. Βαγιακάκου, ό.π., σ. 66.

χωλό Γρηγοράκη, τον οποίο, όπως αναφέρθηκε, σκότωσε το 1768 το στρατιωτικό σώμα του Παναγιώτη Μπενάκη.

Ο Λάμπρος Κατσώνης από την έναρξη του αγώνα του είχε επισημάνει τη σημασία του λιμανιού του Πορτοκάγιο και προσπάθησε να πάρει με το μέρος του τους Μανιάτες, οι οποίοι ήταν οι μόνοι που θα μπορούσαν να τον συνδράμουν στο έργο του. Για τη δημιουργία ναυτικής βάσης στο λιμάνι του Πορτοκάγιο έγιναν συνεννοήσεις διά μέσου του Μυκονιάτη πλοιάρχου Νικολάου Κασσίμη¹¹⁰⁶ με τον Αντώνιο και Δημήτριο Γρηγοράκη. Θέλοντας όμως να κλειστεί γραπτή συμφωνία της συνεργασίας τους, έγινε συνάντηση των δύο πλευρών στο νησάκι Κάλαμος, όπου ναυλοχούσε ο στόλος του Λάμπρου Κατσώνη. Στις 3 Αυγούστου 1791 πήγε εκεί ο Δημήτριος Γρηγοράκης¹¹⁰⁷, που χαρακτηριζόταν τότε ως ο «έμπιστος όλων των Ελληνο-Ρώσων στη Μάνη», εννοώντας προφανώς των ρωσόφιλων και παρουσίασε γραπτούς τους όρους της συμφωνίας, η οποία έφερε την υπογραφή του.

Για να γίνει στο Πορτοκάγιο αγκυροβολίο των πλοίων του Λάμπρου Κατσώνη και ορμητήριο για τις καταδρομές τους, οι Μανιάτες θα αναλάμβαναν την υποχρέωση να διαθέσουν 3.000 άνδρες για την ασφάλεια του τόπου. Θα είχαν τη δέσμευση να υπηρετούν στην ξηρά και θα μπορούσε να συνδράμουν στη συμπλήρωση των πληρωμάτων των πλοίων υπό την προϋπόθεση ότι θα το επέλεγαν μόνοι τους. Αρχηγός των Μανιατών θα ήταν ο Αντώνιος Γρηγοράκης, ο οποίος και θα συνεργαζόταν με το Λάμπρο Κατσώνη. Ο Δημήτριος Γρηγοράκης ζήτησε ένα έγγραφο με την υπογραφή του Λάμπρου Κατσώνη, για να γίνει πιστευτός από τους δικούς του.

Αφού ήρθε ο καιρός της ειρήνης, για να διευθετηθούν οι εκκρεμότητες του πολέμου του πρώην στόλου του Αρχιεπελάγου¹¹⁰⁸, η Αικατερίνη Β' στις 7 Απριλίου 1794 συνέστησε μια επιτροπή, σκοπός της οποίας ήταν να εξετάσει τις απαιτήσεις αποζημίωσης όσων είχαν υποστεί οικονομικές ζημιές ή αυτών που διεκδικούσαν μισθούς για τη συμμετοχή τους στον πόλεμο. Τότε κλήθηκε και ο Λάμπρος Κατσώνης, ο οποίος έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για τους συμπολεμιστές του. Σε αυτούς που ήθελαν να εγκατασταθούν στη Ρωσία δινόταν ένα χρηματικό ποσό για αγορά σπιτιού, έκταση 11 περίπου στρεμμάτων, ενώ σε άλλους δόθηκαν στρατιωτικοί βαθμοί.

Στο αρχείο Τζωρτζάκη-Γρηγοράκη¹¹⁰⁹ βρέθηκε σε μετάφραση το ακόλουθο έγγραφο προαγωγής του Δημητρίου Γρηγοράκη, του γνωστού ως Καβαλιέρη,

1106. Γιούρι Πριάχιν, ό.π., σ. 84 κ. ε.

1107. Γιούρι Πριάχιν, ό.π., σ. 87.

1108. Γιούρι Πριάχιν, ό.π., σ. 131 κ. ε.

1109. Α.π. Δασκαλάκη, Αρχείο Τζωρτζάκη-Γρηγοράκη, Αθήνα 1976, σ. 17. Α. Γούδα, Βίοι παράλληλοι, τόμ. Η', σ. 22. Οι πληροφορίες που αναφέρει από την οικογενειακή παράδοση

σε συνταγματάρχη του ρωσικού στρατού. Ο Απ. Δασκαλάκης, παρασυρόμενος από τον Αναστ. Γούδα, θεωρεί ότι ο Δημήτριος Γρηγοράκης έλαβε μέρος σε μάχη εναντίον των Τούρκων το 1795 και ανδραγάθησε. Θεωρούμε όμως βέβαιο ότι ήταν η ανταμοιβή του για τους αγώνες που έκανε στο πλευρό του Λάμπρου Κατσώνη «...εν καιρώ του παρελθόντος κατά των Τούρκων πολέμου ...». Το έγγραφο περιλαμβάνει τα ακόλουθα:

«Ελέω Θεού, Ημείς Αικατερίνα Βα
Αυτοκράτειρα και Μονάρχισσα
Πασών των Ρωσιών κτλ. κτλ. κτλ.

Δήλον και γνωστόν έστω παντί ότι Ημείς τον Δημήτριον Γρηγοράκην, ως δείξα-
ντα ζήλον εν καιρώ του παρελθόντος κατά των Τούρκων πολέμου και διαπρέψαντα
εν ταις κατά του εχθρού μάχαις, εν τη άκρα Ημών ευδοκία, προηγάγομεν και κα-
τετάξαμεν εν τοις συνταγματάρχαις τη 24 Απριλίου 1795, και διατάσσομεν πάντας
τους ημετέρους, ίνα αναγνωρίζωσι και προσηκόντως τιμώσι τον ειρημένον Δημή-
τριον Γρηγοράκην ως Ημέτερον συνταγματάρχη, διότι Ημείς αυτόν προάγομεν και
κατατάσσομεν. Εφ' ω και πεποιθήαμεν ότι αυτός εν τω νέω αξιώματι, τω παρ' Ημών
τη Ημετέρα άκρα ευδοκία αυτώ απονεμηθέντι θα προσενεχθή τόσον πιστός και επι-
μελής, όσον τούτο πρέπει εις πιστόν και χρηστόν αξιωματικόν.

Εις μαρτύριον δε τούτου, Ημείς, τη ίδια Ημών χειρί, υπεγράψαμεν το παρόν και
διετάξαμεν ίνα σφραγισθή τη αυτοκρατορική Ημών σφραγίδι.

Εξεδόθη εν Πετρούπολει τη 31 Δεκεμβρίου 1795
(Τ.Σ.) Αικατερίνα»

Από ένα απόσπασμα επιστολής της 4^{ης} Μαΐου 1795 του ταγματάρχη του ρω-
σικού στρατού Ιωάννη-Αναγνώστη Ανδριανόπουλου¹¹¹⁰ προς τον αδελφόν του
Άνθιμο, γνωστό ως Πρωτοσύγκελλο των Γαργαλιάνων, πληροφορούμεθα τα
ακόλουθα:

«...Ηξεύρετε ότι εδώ ήτον κάποιος Μανιάτης, ονομαζόμενος Δημητράκης του
Κουτσογρηγοράκη, ο οποίος έκαμεν μίαν παράστασιν προς την υπερτάτην ρωσικήν
αυλήν, δείχνοντας και σφραγίδας των εν τη Μάνη προεστώτων και αποδείχνοντας
τον εαυτόν του δεπουτάτον (αντιπρόσωπο) εξεπίτηδες σταλμένον εδώ παρά των
εν τη Μάνη προεστώτων και της κοινότητος με μερικά γράμματα οπού τον αποδει-

για υπηρεσία στο ρωσικό στρατό δεν φαίνεται να ευσταθούν. Η παράδοση δεν ανταποκρίνεται πάντοτε στην πραγματικότητα, διότι πολλές φορές συμπληρώνεται από μυθοπλασίες.

1110. Τ. Γ ρ ι τ σ ό π ο υ λ ο υ, Μία επιστολή προς τον πρωτοσύγκελλον Ανδριανόπουλον, Πελοποννησιακά 3-4(1958-9)405-6. Ο Αναγνώστης Ανδριανόπουλος είχε υποβάλλει αίτηση να του καταβληθεί μισθός για την υπηρεσία του στο στόλο του Λάμπρου Κατσώνη. Η αίτησή του στις 16 Οκτωβρίου 1797 απορρίφθηκε: «...καθώς ο Ανδριανόπουλος υπηρέτησε στο στόλο του Κατσώνη σαν αρμαδώρος (εφοπλιστής) και έκανε τον αγγελιοφόρο στο νησί της Ζακύνθου χωρίς μισθό». Γ ι ο ύ ρ ι Π ρ ι ά χ ι ν, ό.π., σ. 137. Σ ω τ. Λ υ ρ ι τ ζ ή, Οι εκ Γαργαλιάνων αδελφοί Ανδριανόπουλοι Άνθιμος και Ιωάννης, Πελοποννησιακά 8(1971)97 κ.ε.

κνύουσι δεπουτάτον της αυτής Μάνης, η οποία παράστασις νομίζω βέβαια να είναι ψευδής, όθεν αυτός με την αυτήν παράστασιν οπού έκαμεν ως όπισθεν σας λέγω ηπάτησεν την Ρωσίαν και εκτέλεσε τους σκοπούς του, διό και ηξιώθη[ν] με το αξίωμα του πρώτου μαγιόρου, λαμβάνοντας και δύο χιλιάδες φλωρία διά χάρισμα και σταυρόν¹¹¹, και ελπίζει να λάβη και άλλα δώρα, ομοίως και πατέντες (τίτλους) διάφορες διά τους εν Μάνη πρωτεύοντας, εγώ δε προβλέποντας τον αφανισμόν οπού βέβαια θέλει ακολουθήσει, τόσον εις την ταλαίπωρον αυτήν Μάνην, όσον και εις τον Μορέαν παρά της Οθωμανικής Πόρτας, ως φιλόπατρις νομίζω χρέος μου να σας ειδοποιήσω, οπού να μεταχειρισθήτε η πανοσιότης σας τους αναγκαίους τρόπους, γράφοντας εις τα μέρη οπού ανήκει και δίνοντας την αυτήν είδησιν, οπού να προφυλαχθούν προλαμβάνοντας ένα παρόμοιον αφανισμόν, ο οποίος αφεύκτως θέλει τους προξενηθή εάν και δεν τον εμποδίσουν...».

Από την επιστολή αυτή επιβεβαιώνεται το έγγραφο προαγωγής του Δημητρίου Γρηγοράκη η οποία δεν οφειλόταν σε κάποια πρόσφατη ηρωϊκή πράξη, αλλά στον προηγούμενο Ρωσο-τουρκικό πόλεμο και σχετίζεται με τη Μάνη και τους Μανιάτες, τους οποίους φαίνεται να εκπροσωπούσε.

Ο «Σωρός οστών» της Καρδαμύλης

Αναφέρεται από τον Άγγλο περιηγητή Morritt¹¹², που περιηγήθηκε τη Μάνη το 1795, ότι στα πρόσφατα χρόνια, όταν ο Λάμπρος Κατσώνης κούρσευε τα τουρκικά πλοία στο Αιγαίο (1788-92), έγινε συνδυασμένη εισβολή στην περιοχή της Καρδαμύλης από αποβατικό άγημα του Καπουδάν πασά και από στρατιωτικό σώμα του Μυστρά. Οι Τούρκοι απέτυχαν να επιβληθούν στους κατοίκους και από τους εισβολείς που σκοτώθηκαν απόμεινε σε μια ρεματιά ένας σωρός από τα ασπρισμένα κόκκαλά τους. Στο πάνω μέρος του λαγκαδιού οι κάτοικοι της Καρδαμύλης έχτισαν μια εκκλησία αφιερωμένη στην προστάτιδα Παναγία, που έγινε γνωστή ως η «εκκλησία του σωρού». Το γεγονός αυτό δεν μπορεί να αμφισβητηθεί, διότι ο Morritt είδε τα οστά λίγα μόνο χρόνια μετά από την τουρκική εισβολή, όταν δεν είχε μεσολαβήσει αρκετός χρόνος για να αντικατασταθεί η πραγματικότητα από το θρύλο. Η περιγραφή του είναι η ακόλουθη:

«...Στον πόλεμο που έκανε ο Λάμπρος (Κατσώνης) με ρωσικά χρήματα, οι Μανιάτες έγιναν τόσο ενοχλητικοί στους Τούρκους, που χρειάστηκε να γίνει μια συνδυασμένη επίθεση στη χώρα τους από το στόλο κάτω από τις οδηγίες του Καπουδάν

111. Η απονομή του παρασήμου του «σταυρού» θα συνοδεύθηκε με τον τίτλο του ιππότη-καβαλιέρη.

112. J. Morrirt, *Travels in Turkey*, In Robert Walpole: *Travels in various countries of the East, being a continuation of memoirs relating to European and Asiatic Turkey*, London 1820, σ. 41-42.

πασά, κατά την οποία αποβίβασε στρατό στις ακτές τους και κατά τον ίδιο χρόνο βάδισε από το Μυστρά στρατιωτική δύναμη του Μοριά. Ο αριθμός των δύο αυτών εκστρατευτικών σωμάτων, πιθανώς υπερτιμήθηκε από τους Μανιάτες που τα υπολόγιζαν σε 20.000 άνδρες. Μου έδειξαν κοντά στην Καρδαμύλη το αποτέλεσμα της επίθεσης από τη θάλασσα. Ένας σωρός από ασπρισμένα κόκκαλα σε ένα λαγκάδι κοντά στην πόλη, ήταν τα λείψανα των Τούρκων, που αφού υπέφεραν βαρύτατες στερήσεις, δεν στάθηκαν τόσο τυχεροί, όσο οι άλλοι που βρήκαν καταφύγιο στα πλοία τους. Μετά από μια άκαρπη προσπάθεια να προχωρήσουν, και αφού έκαψαν μερικά ασήμαντα χωριά, ο στρατός τους υποχρεώθηκε να υποχωρήσει, ταλαιπωρημένος από την ορμή του λαού, ενώ άλλοι Μανιάτες έκαναν εισβολή στην κοιλάδα του Ευρώτα και αφού λεηλάτησαν ό,τι μπορούσαν, έκαψαν το Μυστρά, μια σημαντική τουρκική πόλη, προκειμένου να εκδικηθούν για τις πενιχρές φθορές, που είχαν υποστεί στον τόπο τους...».

Στο βιβλίο του Ο. Μ. Baron de Stackelberg¹¹¹³, ο οποίος επισκέφθηκε την περιοχή το 1813, χωρίς να διευκρινίζεται ότι τα οστά ήταν Τούρκων επιδρομών, σημειώνεται: «...Ανάμεσα από σωρούς πέτρες ένα καλντερίμι οδηγεί στη χαράδρα, όπου υπάρχουν κατάλοιπα από οστά δυστυχισμένων, τους οποίους πέταξε η σκληρότητα του λαού τους και κάνουν το τοπίο φοβερό...».

Μετά από μια εικοσιπενταετία περιηγήθηκε την Πελοπόννησο ο Γάλλος Φ. Πουκεβίλ¹¹¹⁴, ο οποίος για την περιοχή αυτή αναφέρει: «...Διηγούνται και χαίρεσαι να τους ακούς να σου λένε τις ιστορίες τους, τη νίκη τους κατά των ενωμένων δυνάμεων των πασάδων του Μοριά και του τουρκικού στόλου, που άφησαν την τελευταία τους πνοή στους πρόποδες των βράχων της Καρδαμύλης. Ένας σωρός από ξασπρισμένα οστά, στοιβαγμένα στο βάθος ενός γκρεμού, είναι τα τρόπαια αυτής της ημέρας, όπου ηττήθηκαν δέκα χιλιάδες Τούρκοι».

Ο Bory de Saint Vincent¹¹¹⁵, χαρτογράφος της Γαλλικής Επιστημονικής Αποστολής, περιγράφοντας το ταξίδι του από τη Ζαρνάτα στην Καρδαμύλη, που έγινε το 1829, έφθασε στην εκκλησία της Παναγίας του «σωρού», άκουσε τους θρύλους και έγραψε: «...έπρεπε πρώτα πρώτα να κατεβούμε στην απέναντι πλευρά του (ακρωτηρίου) Κεφάλι, όπου κείται ένας μικρός κόλπος, στο βάθος του οποίου φθάνουμε από χάλασμα σε χάλασμα, και πάντα δεν μπορούσα να καταλάβω πώς τα μουλάρια μας δεν έσπαγαν τα πόδια τους χίλιες φορές, που θαύμασα την επιδεξιότητα αυτών των ζώων, κυρίως όταν ξανανεβαίναμε για να φθάσουμε στην εκκλησία του σωρού. Διηγούνται ότι

1113. Ο. Μ. Baron de Stackelberg, *La Grèce vues pittoresques et topographiques*, Paris 1854, σ. 5.

1114. Φ. Πουκεβίλ, *Ταξίδι στην Ελλάδα*, τόμ. Ε', Πελοπόννησος, έκδ. Τολίδη, Αθήνα 1997, σ. 386.

1115. Bory de Saint Vincent, *Expedition Scientifique de Morea, Section Sciences Physique*, Paris 1832, τόμ. Α', σ. 367-8.

οι Τούρκοι έχοντας μια φορά κατεβεί σ' αυτό το μέρος, η Παναγία που επικαλούνται στην κορυφή των κατηφοριών, τους γκρέμισε στα κύματα με τα ίδια της τα χέρια...». Η πραγματική ιστορία είχε τότε αντικατασταθεί από το θρύλο. Σήμερα ακούγεται ακόμη το θαύμα της Θεοτόκου και οι πιστοί, που περνούν από το ναό της, ανάβουν ένα κερί, για να δοξάσουν την προστάτιδα Παναγιά.

Μανιάτες και πειρατεία

Μπορεί να γράφουν πολλοί ότι οι Μανιάτες ήταν σκληροί, ίσως και θηριώδεις πειρατές, αλλά δεν έλλειπαν και εκείνοι οι οποίοι βοηθούσαν τους ναυτικούς που βρισκονταν σε δύσκολη θέση. Ο Άγγλος περιηγητής-κατάσκοπος W. M. Leake¹¹¹⁶ συνάντησε το 1805 τον Πετρούνη Μαυρομιχάλη, ο οποίος του ανέφερε ένα σχετικό επεισόδιο και γράφει τα ακόλουθα: «Ο κυρ Πετρούνης ζωηρός ανήρ 30-40 ετών, φέρων φορέματα εκ πρασίνου βελούδου είναι ο ευγενέστερος Μανιάτης, εξ όσων είδον. Μοι διηγήθη ότι ο πατήρ του έσωσε κατά το 1792 αγγλικόν πλοίον διά του μάλλον αποφασιστικού και ριψοκινδύνου τρόπου. Το πλοίον ανήκεν εις τους Smith and Barbe εκ Λονδίνου. Το σκάφος τούτο είχε εξωθηθή εκ τρικυμίας εις τον Μεσσηνιακόν κόλπον, όταν δε εκόπασε η τρικυμία, φοβερά κύματα έφερον αυτό προς τον Πύργον και το εξώθουν εις την ξηράν. Το πλήρωμα απελπισθέν ανέμενε να συντριβή το πλοίον επί των βράχων, και είχε παύσει πάντα χειρισμόν, ότε ο Μαυρομιχάλης εξέπλευσε του λιμένος Οιτύλου επιβαίνων μικρού πλοίου προς βοήθειαν αυτού και το διηύθυνε εις τον λιμένα. Οι Μανιάται συνέρρευσαν αμέσως όπως λεηλατήσωσι το πλοίον, αλλ' ο Μαυρομιχάλης τάξας εις φρούρησιν του πλοίου κατά ξηράν και θάλασσαν μέγα σώμα οπαδών του, εμπόδισε την διαρπαγήν. Το πλοίον διέμεινε δεκαεννέα ημέρας εν τω λιμένι, το δε όνομα του κυβερνήτου ήτο Brown».

Στις 19 Μαρτίου 1810 ο Μητροπολίτης Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρυσάνθος Παγώνης¹¹¹⁷, ο οποίος ήταν από τη Μεγάλη Μαντίνεια της Μάνης, έκανε γνωστό στους προεστούς της νήσου Ύδρας ότι ο Παναγιώτης Μούρτζινος καπετάνιος της Καρδαμύλης και ο Χριστόδουλος Χρηστέας καπετάνιος του γειτονικού Ζυγού της Μάνης προστάτευσαν το υδραίοκο καράβι του καπετάν Γιάννη Παντελή. Το καράβι αυτό βρισκόταν στη θάλασσα των Κυθήρων, μεταξύ Καψαλίου και Αυγού, όπου δέχθηκε την επίθεση ενός αγγλικού πειρατικού πλοίου τύπου σαμπέκο (είδος ιστιοφόρου ή μίστικο). Με τη βοήθεια μιας γαλλικής γολέτας το πλοίο του Ιωάννη Παντελή απαλλάχτηκε από το πειρατικό και κατέφυγε στο λιμάνι των Κιτριών της Μάνης. Όμως το αγγλικό πειρατικό πήγε και αυτό στις Κιτριές, για να το λεηλατή-

1116. W. M. Leake, *Travels in the Morea*, London 1830, τόμ. I, σ. 315. (Ζησίου) Ανωνόμου, *Οι Μαυρομιχάλοι*, Αθήνα 1903, σ. 43.

1117. Αλεξάνδρας Κραντώνελλη, *Ελληνική πειρατεία και κούρσος τον ΙΗ' αιώνα και μέχρι την ελληνική επανάσταση*, Αθήνα 1998, σ. 234.

σει, αφού την πρώτη φορά στα Κύθηρα του ξέφυγε. Οι δύο καπεταναίοι το υποστήριξαν με τα άρματά τους, αλλά επειδή στις Κιτριές δεν θα είχε προστασία και θα έπεφτε πάλι στα χέρια των Άγγλων πειρατών, συμφώνησαν και αντί του ποσού των 2.000 γροσίων το μετέφεραν στο λιμάνι της Καρδαμύλης, όπου θα το προστάτευαν οι άνδρες του Μούρτζινου με τα όπλα τους¹¹¹⁸.

Επειδή δεν ήταν σπάνιες οι πειραικές ενέργειες από κατοίκους της Μάνης, υπάρχουν παραδείγματα μεσολάβησης επιφανών Μανιατών για τη σωτηρία πειρατών. Από το Πορτοκάγιο στις 25 Δεκεμβρίου 1811 ο επίσκοπος «Μάνιας» Μακάριος, προφανώς ο Λαγίας Μακάριος και ο πρώην Τζανέτμπεης Γρηγοράκης έστειλαν γράμματα στον καπετάν Γιώργη Βούλγαρη¹¹¹⁹ και στους λοιπούς προεστούς της Ύδρας και τους παρακαλούσαν για τον κρατούμενο στην Ύδρα Γαβρίλη, γιό του γέρο Μάρκου του οποίου δεν αναφέρεται το επίθετο. Στις 7 Ιανουαρίου 1812 ο πρώην Τζανέτμπεης Γρηγοράκης έγραψε πάλι στο Γιώργη Βούλγαρη, παρακαλώντας τον να ελευθερωθεί ο Γιωργάκης Γιαννουζάκος¹¹²⁰, για τον οποίο υποσχέθηκαν οι συγγενείς του ότι δεν θα τον αφήσουν να βγεί στο μέλλον στην πειρατεία. Στο τέλος επικαλέστηκε και λόγια του Ευαγγελίου: «...*δια να πληρωθεί ο λόγος του Κυρίου μας, οπού είπεν, ότι ουκ ήλθον δικαίους καλέσαι, αλλά αμαρτωλούς εις μετάνοιαν...*»

Δενδροτομία και Αλέξ. Κουμουνδουράκης

Ο Αλέξανδρος ήταν γιός του Αθανασίου Κουμουνδούρου και ανέλαβε την καπετανία του Σταυροπηγίου, όταν το 1779 παύθηκε από μπέης της Μάνης ο Τζανέτμπεης Κουτούφαρης. Ο Πέτρος Κουτήφαρης¹¹²¹ στις σημειώσεις του έγραψε: «...*Του Τζανετάκη Κουτήφαρη εκπεσόντος της ηγεμονίας το αξίωμα του καπιτάνου*

1118. Α. Λιγνού, Αρχαίοι Κοινότητες Ύδρας, τόμ 4, σ. 16.

1119. Α. Λιγνού, Αρχαίοι Κοινότητες Ύδρας, τόμ. 4, σσ. 213-4 και 215-6.

1120. Με το επίθετο Γιαννουζάκος υπάρχουν πολλές οικογένειες στη Μάνη. Στην αποσκιερή ή δυτική Μάνη φέρει αυτό το παρωνύμιο ένας κλάδος της οικογενείας Μαυρομυχάλη. Στην προσηλιακή ή ανατολική Μάνη ο Αναργ. Κουτσιλιέρης, Μανιάτικα Μελετήματα, Αθήνα 1978, σ. 173, κατατάσσει τους Γιαννουζιάνους στους Φελουριάνους του Βάτα, ενώ ο Γω. Λεκκιάκος, Μάνη - Ερανίσματα Ιστορίας και Λαογραφίας, Μάνη 2004, σ. 61, τους κατατάσσει στη γενιά του Λέκκα και στην πολύκλαδη οικογένεια των Μιχαλιάνων. Οι δύο γενεές του Κολοκυνθίου, οι Φελουριάνοι και οι Λεκκιάνοι, ήταν αντίπαλες και βρισκόνταν σε συνεχή πόλεμο. Στους εκλογικούς καταλόγους της επαρχίας Κολοκυνθίου μέχρι το 1871 οικογένεια Γιαννουζάκου κατοικούσε στη Ριγανόχωρα.

1121. Γ. Αναπλιώτη, Το Κουτηφαρικό Τζάκι, Ανάτυπο από το περιοδικό «Αρχαίο» Μεσσηνίας, αριθ. τεύχ. 30, σ. 4. Το θάνατο του Αλ. Κουμουνδούρου άλλες πηγές τοποθετούν στο 1785 και άλλες στο 1795. Εδώ ο Π. Κουτήφαρης το αφήνει κενό ή ήταν διορθωμένο και δυσανάγνωστο.

της επαρχίας Σταυροπηγίου περιήλθεν εις τον Αλέξανδρον Κουμουνδούρον. Εις αυτόν οφείλεται και η παύσις της δενδροτομίας εν ταις επαρχίαις Σταυροπηγίου, Ανδρουβίστης και Ζυγού, διότι αυτός ενεθυμήθη και αυτός διεπράξατο την έκδοσιν του απαγορευόντος αυτήν συνοδικού αφορισμού, όστις παρήγαγεν το εφετόν αποτέλεσμα. Μετά την τελευταίην του Αλεξάνδρου Κουμουνδούρου συμβάσαν εν έτει ... το αξίωμα του καπετάνου έσχεν ο Γεώργιος Καπετανάκης δισέγγονος του πρώτου καπετάνου Ιωάννου Κουτήφαρη...»

Ο θάνατος του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου προήλθε από κερανυό ο οποίος τον έπληξε, όταν βρισκόταν πάνω στο κάστρο της Ζαρνάτας. Για την ημερομηνία 21 Νοεμβρίου υπάρχει ομοφωνία στις πηγές, αλλά ο μεν Πέτρος Κουτήφαρης¹¹²² γράφει ως χρονολογία το 1795, ενώ σε βραχύ ιστορικό χρονικό από την περιοχή της Καρδαμύλης, που δημοσίευσε ο Βασίλειος Πατριαρχέας¹¹²³ αναφέρεται: «1785 – μηνί Νοεμβρίω – 21. Ευρισκόμενος ο καπετάν Αλέξανδρος Κουμουτουράκης εις το κάστρο της Ζαρνάτας εφονεύθη αοράτως με αστραπή από Θεού». Ο Π. Κουτήφαρης αναφερόμενος δύο φορές στο γεγονός δεν ήταν βέβαιος για τη χρονολογία την οποία είχε γράψει στο παρελθόν και τη δεύτερη φορά την είχε αφήσει κενή. Αλλά και η χρονολογία 1785 που αναφέρει το βραχύ χρονικό της Καρδαμύλης δεν είναι ακριβής, διότι υπάρχει πωλητήριο έγγραφο του Αλέξανδρου Κουμουνδουράκη¹¹²⁴ από τον Οκτώβριο του 1786

Στα παλαιότερα χρόνια, πριν από την επανάσταση του 1821, η δενδροτομία συνηθίζοταν στη Μάνη κατά τη διάρκεια των πολέμων μεταξύ αντιπάλων οικογενειών ή γειτονικών χωριών. Αναφέρεται ότι τον 16^ο αιώνα όταν ένας χωρικός από την ανατολική Μάνη γύρισε στο σπίτι του τραυματισμένος από έναν κάτοικο του διπλανού χωριού, οι ομοχώριοι του θύματος έκαναν επιδρομή στο χωριό του δράστη, έκαψαν το σπίτι του, έκοψαν σύρριζα τα αμπέλια και τις ελιές του και μοιράστηκαν τα ζωντανά του.

Δενδροτομία έκαναν και οι Τούρκοι όταν εισέβαλαν στη Μάνη. Ο Άγγλος

1122. Γ. Α ν α π λ ι ώ τ η, Π. Κουτήφαρη: Οι Ηγεμόνες της Μάνης, Μεσσηνιακά Χρονικά 2(1962)294.

1123. Β. Πα τ ρ ι α ρ χ έ α, Δίπτυχον Ιστορικών και Φιλολογικών της Εθνεγερσίας, Αθήνα 1971, σ. 617-8.

1124. Τον Οκτώβριο του 1786 στην Καλαμάτα συντάχθηκε πωλητήριο έγγραφο για περιβόλι στην Κοροκλονού της Καλαμάτας το οποίο: «...ο καπετάν Αλέξανδρος Κουμουντούρος με ιδίαν γνώμην και θέλησιν επούλησε του κυρ Χατζή Λιάκου Καρτερούλη...». Το έγγραφο υπογράφουν: «...Αλέξανδρος Κουμουτουράκης βεβαιώνω τα άνωθεν, Δημητράκης Κουμουτουράκης στέργομαι, Σπύρος Κουμουτουράκης στέργομαι, Παναγιώτης Κουμουτουράκης στέργομαι, Γληγόρης Γληγοράκης στέργομαι, Κωνσταντίνος Κυριακός μαρτυρώ κλπ...». Στο κάτω μέρος της σελίδας υπογράφει ως μάρτυρας και ο Γιαννάκης Παπαδόπουλος, που έγραψε το έγγραφο και θα είναι ο μετέπειτα ιερομόναχος Γεράσιμος Παπαδόπουλος και ιδρυτής της μονής Καλογραιών Καλαμάτας. Ε θ ν. Β ι β λ ι ο θ. Ε λ λ ά δ ο ς, τμήμα χειρογράφων και ομοιοτύπων, Μικρή συλλογή Μ8, έγγρ. αριθ. 2.

περιηγητής και κατάσκοπος W. M. Leake¹¹²⁵ στις 8 Απριλίου 1805 ευρισκόμενος στην περιοχή του Πασσαβά ερευνώντας για αρχαιότητες, παρατήρησε πως στην περιοχή δεν έβλεπε παρά μικρόσωμους θάμνους. Τον πληροφόρησαν ότι στη μνήμη των γερόντων υπήρχαν εκεί ελαιόδεντρα, τα οποία είχαν καταστρέψει οι Μανιάτες στους μεταξύ τους πολέμους. Ο ίδιος μετά από λίγες ημέρες πήγε στην περιοχή του Σταυροπηγίου και παρατήρησε πως τα ελαιόδεντρα ήταν νέα. Πληροφορήθηκε ότι τα γέρικα δέντρα είχαν καταστραφεί από τους Μανιάτες στις συνηθισμένες τους διενέξεις ή από τους Τούρκους όταν εισέβαλαν στη Μάνη. Ο Leake σχολίασε ότι η καταστροφή των ελαιοδέντρων ήταν μια από τις μεγαλύτερες συμφορές, στις οποίες ήταν εκτεθειμένοι οι Έλληνες στον πόλεμο.

Η καταστροφή των ελαιοδέντρων δεν σταμάτησε. Όταν ο Βελή¹¹²⁶ πασάς της Τριπολιτσάς ήρθε σε ρήξη με τους Τούρκους της Κορώνης, εξεστράτευσε εναντίον τους. Αυτοί κλείστηκαν στο κάστρο τους και δεν ήταν εύκολο να τους κάνει κακό, γι' αυτό περιορίστηκε στο να κόψει 7.000 ελαιόδεντρα.

Το 1815, όταν ο Θεοδωρόμπεης Γρηγοράκης¹¹²⁷ μαζί με Τούρκους πολέμησαν το Νικολάκη Καπετανάκη στα Γιαννιτσάνικα, κατέστρεψαν τα ελαιόδεντρα και τα άλλα καρποφόρα δέντρα της περιοχής ανεξάρτητα αν ανήκαν σε αυτόν ή σε γείτονές του.

Η δενδροτομία δεν σταμάτησε με την επανάσταση του 1821. Το Φθινόπωρο του 1827 επειδή οι Μεσσηνιοί¹¹²⁸ δεν δέχονταν τα προσκυνοχάρτια του Ιμπραήμ πασά, διέταξε τον Κεχαγιά του να κόψει τα καρποφόρα δέντρα του τόπου, για να αναγκάσει τους κατοίκους να υποκύψουν και να προσκυνήσουν. Ο Θ. Κολοκοτρώνης στα απομνημονεύματά του έγραψε: «...Ο Ιμπραήμης... έστειλε τον Κεχαγιά του με χιλίους με τσεκούρια και με άρματα και έστειλε 'στην Μεσσηνίαν να βάλουν φωτιά και τσεκούρι' όσα δεν εκαίονταν να βάνη τσεκούρι, ελαιώνες, συκιαίς, μουριαίς...». Η ενέργεια αυτή του Ιμπραήμ έστειλε τους τρεις Ναυάρχους στο Ναυαρίνο για να τον συναντήσουν και κατέληξε στη σωτήρια ναυμαχία.

Τζανήμπεης και Κουμουνδουράκης

Σε κάποια εποχή μετά το 1786 ο Παναγιώτης Κουμουνδουράκης¹¹²⁹ από το Σταυροπήγι της Ζαρνάτας ήθελε να αναγνωρισθεί ως τοπικός καπετάνιος σε

1125. W. M. Leake, *Travels in the Morea*, London 1830, τόμ. Α, σσ. 254, 326.

1126. Ν. Βερνίκου, ό.π., σ. 81.

1127. Ε. Μπελιιά, Υπόμνημα περί Μάνης εκ των Ολλανδικών αρχείων, *Λακωνικά Σπουδαί* 2(1975)279.

1128. Θ. Κολοκοτρώνη, Διήγησις συμβάντων της Ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836, Αθήναι 1846, σ. 206.

1129. Γ. Αναπλιώτη, Π. Κουτήφαρη: Οι Ηγεμόνες της Μάνης, *Μεσσηνιακά Χρονικά*

αντικατάσταση του φονευθέντος από κεραυνό καπετάν Αλέξανδρου Κουμουνδουράκη και γι' αυτό δημιουργούσε συνεχώς προβλήματα. Πολλά χρόνια αργότερα ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης έστειλε το Δημήτριο Καβαλιέρη-Γρηγοράκη, ο οποίος κατέλαβε με αιφνιδιασμό τα σπίτια του Κουμουνδουράκη ενώ αυτός πρόλαβε και κατέφυγε στη Λακεδαίμονα. Ο Καβαλιέρης τον παραπλάνησε, προτείνοντάς του να παρουσιαστεί στον Τζανήμπεη, για να αναγνωρισθεί η καπετανία του. Εύπειστος αυτός πήγε στο μπέη, αλλά εκείνος τον συνέλαβε και τον οδήγησε στις φυλακές του τουρκικού ναυστάθμου, το γνωστό «Μπάνιο» από το οποίο αποφυλακίστηκε το 1797.

Σε αναφορά από το 1805 του Leake¹¹³⁰ προς το Foreign Office αναφέρεται ότι ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης παρέμεινε μπέης για 15 χρόνια, στη διάρκεια των οποίων ήταν σχεδόν συνεχώς σε πόλεμο με τον Παναγιώτη Κουμουνδουράκη της Ζαρνάτας, ο οποίος είχε καλές σχέσεις με Τούρκους, στους οποίους ίσως φανέρωσε ότι ο Τζανήμπεης είχε αλληλογραφία με τους Γάλλους και με τον τρόπο αυτό τον αντικατέστησε στο μπηλίκι. Το τελευταίο δεν φαίνεται πιθανό, διότι ο Παναγιώτης Κουμουνδουράκης ήταν τότε φυλακισμένος στο Μπάνιο. Θα μπορούσε όμως να υποστηριχθεί μια άλλη εκδοχή, δηλαδή η γυναίκα τού Παναγιώτη Κουμουνδουράκη βλέποντας ότι παρατείνεται η φυλάκιση του συζύγου της στο Μπάνιο της Πόλης, όταν έμαθε τις επαφές του Τζανήμπεη με το Ναπολέοντα, να πήγε στην Κωνσταντινούπολη και να ανέφερε τα διατρέχοντα στους Τούρκους επιτυγχόνοντας την αποφυλάκιση του συζύγου της. Σχετικά ο Πέτρος Κουτήφαρης¹¹³¹ έγραψε τα ακόλουθα για τη σύζυγο του Παναγιώτη Κουμουνδουράκη: *«Ανεβαίνει εις την Βασιλεύουσαν, εισέρχεται εις τα χαρέμια των μεγιστάνων Οθωμανών, και προσελκύσασα διά των επαγωγικών τρόπων της την ευμένειαν και συμπάθειαν αυτών κατορθώνει διά της μεσιτείας των να απολυθή της φυλακής ο σύζυγός της».*

Κατά μια άλλη εκδοχή, που διατυπώθηκε από τους Στεφανόπολι¹¹³², ο Παναγιώτης Κουμουνδουράκης πήγε στην Κωνσταντινούπολη για να ανασκευάσει μια κατηγορία που του είχαν προσάψει, και εκεί γνωρίστηκε με επιφανείς Τούρκους, με τη βοήθεια των οποίων και με χρήματα και παρασκηνακές ενέργειες κατόρθωσε να πάρει το μπηλίκι της Μάνης. Γυρίζοντας στις Κιτριές, βρήκε αντίσταση

2(1962)294, όπου αναφέρεται, ότι σκοτώθηκε το 1795. Αντίθετα σε ένα βραχύ ιστορικό χρονικό από την περιοχή της Καρδαμύλης αναφέρεται 1785. Β. Πατριάρχης, Δίπτυχον Ιστορικών και Φιλολογικών της Εθνεγερσίας, Αθήνα 1971, σ. 617-8.

1130. Ε. Αγγελομάτη-Τσουκαράκη, Η Μάνη στις αναφορές του Leake προς το Foreign Office και το έργο του «Travels in the Morea», Λακωνικά Σπουδαί 10(1990)362. W. M. Leake, Travels in the Morea, London 1830, σ. 317 και Κ. Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, τόμ. Γ 1, σ. 363-4.

1131. Γιάννη Αναπλιώτη, ό.π., σ. 295.

1132. Δ. και Ν. Στεφανόπολι, Ταξίδι στην Ελλάδα, Έκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα 1974, σ. 277.

από τους Μανιάτες οι οποίοι δεν ήθελαν να τον αναγνωρίσουν. Σε εκείνη την περίπτωση, αν ο Τζανήμπεης δεν προτιμούσε την ησυχία του και συμπαραστεκόταν στο λαό που αντιστάθηκε, δεν υπήρχε πιθανότητα να αναγνωρισθεί μπέης της Μάνης ο Κουμουνδουράκης. Όπως όμως αναφέρθηκε προηγουμένως, ο Νικήτας Νηφάκης κατηγορούσε στα ποιήματά του τους Μανιάτες, ότι φάνηκαν αγάριστοι κι εκλέξανε τον Κουμουνδουράκη αντί του Τζανήμπεη Γρηγοράκη

Σχετικά με τις καταγγελίες του Παναγιώτη Κουμουνδουράκη εναντίον του Τζανήμπεη Γρηγοράκη, ο Πετρόμπεης¹¹³³ διηγήθηκε στο Ρήγα Παλαμήδη τα ακόλουθα: «Ούτος (ο Τζανέμπεης Γρηγοράκης) ήταν μπον βιβάντη και διήρκεσε 16 χρόνια, ότε επί Κουτσούκ Χουσεϊν πασά (1790 νικητής του Λάμπρου Κατσώνη, 1792 Καπετάν πασάς), παρά τω οποίω ήτο εις υιός τού Βενετσανάκη τουρκεμένος, αλλ' αγαπητός εκ του ετπαγίου αυτού, επήγεν ο Παναγιώτης Κουμουντουράκης να λάβη το μπειλίκι, αλλά διαφεντευομένου του Τζανέμπεη παρά του υιού τού Βενετζανάκη, ερρίφθη εις το μπάνιο ο Π. Κουμουνδουράκης. Αλλά μετά 4 έτη έγινε ούτος δ-ος μπέης εις τα 1806...». Επειδή δεν γνωρίζουμε από άλλη πηγή να υπήρχε γιος του Βενετσανάκη, ο οποίος να τούρκεψε και να σταδιοδρόμησε στο ναυτικό, μπορούμε να υποθέσουμε, ότι τις καταγγελίες του ο Παναγιώτης Κουμουνδουράκης έκανε στο Σουκιούρ μπέη. Αυτός ήταν ο Γεώργιος Ιω. Μαυρομιχάλης, ο οποίος αιχμαλωτίστηκε στα Ορλωφικά και έγινε υψηλόβαθμος αξιωματικός του τουρκικού ναυτικού και ίσως δέχθηκε τις καταγγελίες του Κουμουνδουράκη.

Ρήγας Βελεστινλής

Η μεγάλη γαλλική επανάσταση του 1789 με τα συνθήματα περί ελευθερίας έκανε τους Έλληνες να πιστέψουν ότι αυτή τη φορά δεν θα διαψεύδονταν οι ελπίδες τους. Άκουγαν τις γαλλικές στρατιωτικές επιτυχίες στην Ιταλία και ευελπιστούσαν, ότι θα απαλλαγούν από τη βάρβαρη κατοχή, την οποία βίωναν από αιώνες. Ο Λ. Βρανούσης¹¹³⁴ έγραψε: «...Δεν ήταν μόνο οι στρατιωτικές επιτυχίες κι οι περιλαμπρες νίκες που είχαν καταπλήξει τον κόσμο. Οι διακηρύξεις της επαναστατικής Γαλλίας είχαν δώσει ένα βαθύτερο περιεχόμενο στους πολέμους αυτούς και ο θρίαμβος των δημοκρατικών όπλων εμφανιζόταν σαν στραυροφορία για την ανθρωπινή υπόθεση της Ελευθερίας και της Δημοκρατίας. Ο Ναπολέων τότε πολεμούσε τυράννους και δυνάστες και κατέλυε δυναστείες και γκρέμιζε απολυταρχικά καθεστώτα αιώνων, για να εγκαταστήσει στη θέση τους την κυριαρχία του λαού, την εθνική ανεξαρτησία, τις δημοκρατικές ελευθερίες...».

1133. Μ. Δ ρ ο γ κ ά ρ η, Παναγιώταρος Βενετσανάκης, σ. 217.

1134. Λ. Β ρ α ν ο ύ σ η, Ρήγας Βελεστινλής, Αθήνα 1957, σ. 75.

Από το νότο, την κακοτράχαλη Μάνη, ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης τον Ιούνιο του 1797 έστειλε το γιό του στην Ιταλία να συναντήσει τον Ναπολέοντα. Σχεδόν συγχρόνως από το βορρά, από τη Βιέννη, ο Ρήγας Βελεστινλής (Αντώνιος Κυριαζής) χωρίς να λάβει καμιά εντολή, τον Ιούλιο του 1797, έστειλε επιστολή στο Γάλλο πρόξενο της Τεργέστης, για να μεσολαβήσει στο Ναπολέοντα να βοηθήσει τους Έλληνες να ελευθερωθούν. Αυτοί οι δύο ήταν οι πρώτοι που άπλωσαν το χέρι προς το Ναπολέοντα. Δεν γνωρίζουμε, αν ο Ρήγας είχε επαφές με το Ναπολέοντα ή με άλλους συνεργάτες του, όμως με βιβλία, φυλλάδια, με την αξιόλογη χάρτα του κ.ά. προσπαθούσε να ξεσηκώσει σε επανάσταση τους λαούς της Βαλκανικής, ιδιαίτερα δε τους Έλληνες στους οποίους κυρίως βασιζόταν. Ακόμη δεν είναι γνωστό αν είχαν προηγηθεί επαφές του Ρήγα με τους Μανιάτες, γιατί ετοιμαζόταν να κατεβεί στη Μάνη και από εκεί να αρχίσει την επαναστατική του δράση. Από τους Μανιάτες κανείς δεν διέσωσε έγγραφα από συνεργασία με το Ρήγα. Μοναδική αναφορά σε συνεργασία Μανιάτη με το Ρήγα αποτέλεσε ο επικήδειος στην Αργυρούλα χήρα του καπετάν Γιωργάκη Καπετανάκη, ο οποίος εκφωνήθηκε από τον αρχιμανδρίτη και πνευματικό της Νεόφυτο Μουντανάκη. Κάνοντας λόγο για την προσφορά του συζύγου της στην απελευθέρωση της πατρίδας, ανέφερε: «...όστις κατηχημένος εις την Εταιρείαν του ποτέ Ρήγα Φεραίου...»¹¹³⁵.

Το σχέδιο ενέργειας του Ρήγα¹¹³⁶, όπως διατυπώθηκε από τον ίδιο και τους συνεργάτες του στις Αυστριακές ανακριτικές αρχές, ήταν το ακόλουθο: «Είχεν ο Ρήγας την απόφασιν να μεταβή εις την χερσόνησον του Μορέως, κειμένη κατά την Μεσόγειον θάλασσαν, προς τους αυτόθι οικούντας Έλληνας στασιαστάς, τους Μανιάτας, απογόνους όντας των αρχαίων Σπαρτιατών, να προσελκύση την εμπιστοσύνην των, να κηρύξη την ελευθερίαν, και έπειτα βοηθούμενος υπ' αυτών, να ελευθερώση όλην την χερσόνησον του Μορέως διά της βίας από του τουρκικού ζυγού. Μετά δε την απελευθέρωσιν του Μορέως, ήθελεν έπειτα εισβάλη εις την Ήπειρον, να ελευθερώση και ταύτην την χώραν, να συνενώση τους Μανιάτας μετά των άλλων Ελλήνων Κακосуλιωτών, οι οποίοι κατοικούν παρά τα παράλια της Αδριατικής θαλάσσης, και μετά των συνηνωμένων τούτων δυνάμεων να προχωρήση προς ανατολάς και έπειτα να απελευθερώση τας τουρκικάς επαρχίας Μακεδονίαν, Αλβανίαν την κυρίως Ελλάδα, κατόπιν δε τας λοιπάς διά γενικής αποστασίας...». Ο Απ. Δασκαλάκης θεωρεί βέβαιον ότι θα είχε προηγηθεί συνεννόηση με τους Μανιάτες.

1135. Εφημερίδα Αθηνών «Εθνοκρατία», αριθ. φ. 67 της 19 Μαΐου 1846, σ. 4.

1136. Απ. Δασκαλάκης, Η προπαρασκευή της Ελληνικής επαναστάσεως εις την Λακωνίαν, Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)9. Τ. Κανδηλώρου, ό.π., σ. 251.

Τζανήμπεης και Ναπολέον

Το καλοκαίρι του 1797, όταν η φήμη του Ναπολέοντα¹¹³⁷ για τις επιτυχίες του στην Ιταλία έφθασε μέχρι τη Μάνη, ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης του έστειλε επιστολή με το γιο του Πιέρο. Αυτός έφθασε στην Τεργέστη τον Ιούνιο του 1797, αλλά δεν μπόρεσε να συναντήσει τον Ναπολέοντα, διότι είχε φύγει από το Μιλάνο. Ο Πρόξενος της Γαλλίας στην Τεργέστη, στον οποίο παρουσιάστηκε και του εξήγησε τους σκοπούς του, τον συμβούλευσε να του γράψει ένα γράμμα, για να του ανακοινώσει εκ μέρους του πατέρα του, ότι τα λιμάνια της Μάνης ήταν στη διάθεσή του και θα ήθελε να τα επισκεφθούν μερικά γαλλικά πλοία προκειμένου οι Μανιάτες να φανούν χρήσιμοι στο γαλλικό λαό¹¹³⁸.

Παράλληλα ο στρατηγός Chabot¹¹³⁹, που διαδέχθηκε στα Επτάνησα το στρατηγό Gentili, κατάλαβε αμέσως ότι ήταν δυνατόν οι Γάλλοι να ελευθερώσουν την Ελλάδα και κυρίως το Μοριά. Ενημέρωσε το Ναπολέοντα για το λαό της Μάνης και τον διαβεβαίωσε ότι οι Μανιάτες ήταν εντελώς αφοσιωμένοι σ' αυτούς.

Στις 28 Ιουλίου 1797 ο Ναπολέον¹¹⁴⁰, απευθυνόμενος με έκθεσή του στο Γαλλικό Διευθυντήριο, ανέφερε: «...Ο αρχηγός των Μανιατών, πραγματικών απογόνων των αρχαίων Σπαρτιατών, που κατέχουν τη χερσόνησο του Ταινάρου, μου έστειλε έναν από τους πρώτους της χώρας εκφράζοντας την επιθυμία να διημερεύσει μερικά γαλλικά πλοία στο λιμάνι του...».

Με πρόταση του Διευθυντηρίου ο Ναπολέον έστειλε στο μπέη της Μάνης το Δήμο και το Νικολό Στεφανόπολι¹¹⁴¹ που ήταν από την Κορσική, είχαν Μανιάτι-

1137. Δ. και Ν. Στεφανόπολι, Ταξίδι στην Ελλάδα, Έκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα 1974, σσ. 123-4. Π. Χιώτη, Ιστορικά απομνημονεύματα, τ. 3, σ. 645, Ανωνύμου, ό.π., σ. 12-3. Α. Γούδα, Βίοι Παράλληλοι, τ. 8, σ. 9. Κ. Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1700-1800, τομ. Β', Αθήνα 1973, σ. 722-3. Ελένης Γιαννακοπούλου, ό.π., σ. 232-233.

1138. Στις 25 Σεπτεμβρίου 1797 ο πρέσβης της Ολλανδίας στην Κωνσταντινούπολη F. J. van Dedem έγραψε στη Χάγη: «...Η είδησις ότι οι Μανιάται, κάτοικοι της χερσονήσου του Μορέως, έστειλαν πρεσβείαν εις τον στρατηγόν Βοναπάρτην, διά να εκδηλώσουν την επιθυμίαν των να ίδουν εις τους λιμένας τους τα γαλλικά πλοία, δυσηρέστησεν πολύ την Τουρκικήν Κυβέρνησιν. Ούτοι εκρίθησαν ως επαναστάται, είναι όμως ραγιαδες και υπήκοοι του Μεγάλου Αυθέντου και πληρώνουν εις αυτόν ετησίως φόρον ή χαράτσι...». Β. J. Slot, Λακωνικά εκ των Ολλανδικών αρχείων, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)490.

1139. J. Savant, ό.π., 4(1950)322-3.

1140. J. Savant, ό.π., 4(1950)325 Κ. Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, τόμ. Β', σ. 723. Μάτια περιμέναν πολλοί την ελευθερία της Ελλάδος από το Γάλλο στρατηλάτη. Αυτός έδωσε στον τύπο το γράμμα του μπέη της Μάνης και το δημοσίευσε μια εφημερίδα του Μιλάνου. Ορισμένοι υπέθεσαν ότι το δημοσίευμα θα έφθασε στα χέρια της Πύλης και ίσως έγινε η σημαντικότερη αιτία της αντικατάστασης του Τζανήμπεη Γρηγοράκη από το αξίωμα του Μπέη. Γι' αυτό ίσως προτιμήθηκε ο πλέον άσπονδος εχθρός του, ο Παναγιώτης Κουμουνδουράκης. Τ. Κανδηλώρου, ό.π., σ. 229.

1141. Ανωνύμου, σ. 12. Α. Γούδα, ό.π., σ. 9, Δ. και Ν. Στεφανόπολι, ό.π., σ. 277.

κη καταγωγή και μιλούσαν την προγονική τους γλώσσα, για να διερευνήσουν την κατάσταση στον ελλαδικό χώρο. Τους εφοδίασε και με επιστολή προς τον Τζανήμπεη Γρηγοράκη¹¹⁴² της 30 Ιουλίου 1797, στην οποία έγραφε:

«Ο αρχιστράτηγος της στρατιάς της Ιταλίας
Προς τον αρχηγό του ελευθέρου λαού της Μάνης.
Πολίτη,

Έλαβα από την Τεργέστη ένα γράμμα στο οποίο εκφράζετε την επιθυμία να γίνετε χρήσιμος στη Γαλλική Δημοκρατία, υποδεχόμενος τα σκάφη της στα λιμάνια σας. Θέλω να πιστεύω ότι θα κρατήσετε το λόγο σας με εκείνη την πίστη που ταιριάζει σ' έναν απόγονο των Σπαρτιατών. Η Γαλλική Δημοκρατία δεν θα φανεί αγάριστη έναντι του έθνους σας. Όσο για μένα, θα δεχθώ ευχαρίστως όποιος θα ρθεί να με βρει εκ μέρους σας και δεν εύχομαι τίποτε τόσο πολύ όσο να δω να βασιλεύει η αρμονία ανάμεσα στα δύο έθνη που αγαπούν εξ ίσου την ελευθερία.

Σας συνιστώ τους επιφέροντες αυτή την επιστολή που είναι επίσης απόγονοι των Σπαρτιατών. Αν δεν έκαναν ως τώρα μεγάλα έργα, είναι επειδή δεν βρέθηκαν σε ένα μεγάλο στίβο.

Χαιρετισμούς και αδελφосύνη.
Υπογραφή: Β ο ν α π ά ρ τ η ς».

Ο Τζανήμπεης¹¹⁴³ μετά την επίσκεψη των Στεφανόπολι έστειλε για δεύτερη φορά στην Ιταλία το γιό του Πιέρο για να συναντήσει το Ναπολέοντα. Πάλι δεν πέτυχε να έχει επαφή μαζί του και του έγραψε: «...σας προλέγω ότι έφθασα στην Αγκώνα στις 24 Νοεμβρίου / 5 Δεκεμβρίου για να μιλήσω μαζί σας, για την πρόταση που κάνατε στο Μιλάνο. Και στενοχωρήθηκα που έμαθα την αναχώρησή σας. Μετά το γράμμα που γράψατε στον πατέρα μου και τις συζητήσεις που είχα με τους συμπατριώτες μου που μας στείλατε, τους Στεφανόπολι Δήμο και Νικολό, είναι καθήκον μου να σας συναντήσω...». Ο Πιέρος Γρηγοράκης στη συνέχεια κατατάχτηκε στο Γαλλικό στρατό και τραυματίστηκε σε μια από τις μάχες που έλαβε μέρος και έμεινε στο Παρίσι δύο-τρία χρόνια για ανάρρωση.

Τελικά αντί τα γαλλικά πλοία να φθάσουν στη Μάνη και να αποβιβάσουν στρατό, όπως περίμεναν οι Μανιάτες, στις 19 Μαΐου 1798 απέπλευσαν από τη Μασσαλία και την 1^η Ιουλίου έφθασαν στο Αμπουκίρ της Αιγύπτου¹¹⁴⁴. Την 1^η

1142. Δήμου και Νικολό Στεφανόπολι, ό.π., σ. 125. Η αποστολή των Στεφανόπολι υπηρετούσε το σχέδιο κατάληψης και αποικιοποίησης της Πελοποννήσου. Ελένης Γιαννακοπούλου, ό.π., σ. 233. Κ. Κόμη, Πληροφορίες για τη Μάνη (1786) από ανώνυμο γαλλικό υπόμνημα, Λακωνικά Σπουδαί 10(1990)217. Dimitriw Anoyatis-Pelé, ό.π., σ. 116.

1143. Ανωνύμου, ό.π., σ. 13. J. Savant, ό.π., σ. 4(1950)325. Απ. Δασκαλάκη, *Η Μάνη και η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, σ. 217-8.

1144. Έχει αναφερθεί (Α. Γούδα, Βίοι παράλληλοι, τόμ. ΣΤ, Αθήνα 1874, σ. 120) ότι, όταν τα γαλλικά στρατεύματα κατέλυσαν τη Βενετική Δημοκρατία, ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης, ο

Αυγούστου 1798 έγινε η ναυμαχία του Νείλου, όπου νικητής αναδείχθηκε ο Άγγλος ναύαρχος Νέλσον και ο γαλλικός στόλος καταστράφηκε ολοκληρωτικά. Η αγγλική θαλασσοκρατορία περιόρισε τα σχέδια του Ναπολέοντα για επέμβαση στην Ελλάδα.

Παύση ή παραίτηση του Τζανήμπεη

Ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης, ο οποίος διαδέχθηκε το Μιχαήλμπεη Τρουπάκη το 1782, διατήρησε το μπεηλίκι για 15 και πλέον χρόνια και αναφέρεται ότι παραιτήθηκε την άνοιξη του 1797 ή παύθηκε στο τέλος του ίδιου χρόνου για τις επαφές του με τους Γάλλους. Είχε κατηγορηθεί για φιλικές σχέσεις με τη Γαλλία και αντικαταστάθηκε από τον Παναγιώτη Κουμουνδουράκη. Ακόμη οι σχέσεις του με το Γεώργιο Βούλγαρη¹¹⁴⁵, ο οποίος είχε διατελέσει κυβερνήτης της τουρκικής ναυαρχίδας δεν ήταν καθόλου καλές.

Ο Απ. Δασκαλάκης¹¹⁴⁶ όμως αναφέρει ότι, επειδή ο Τζανήμπεης δεχόταν πιέσεις για την πληρωμή των φόρων και τη σύλληψη των κλεφτών, αναγκάστηκε να διακόψει κάθε σχέση με τους Τούρκους. Προφανώς εννοεί ότι παραιτήθηκε. Υπέρ αυτής της άποψης συνηγορούν ορισμένα γεγονότα, όπως ότι το 1798 δεν βρισκόταν υπό το διωγμό των Τούρκων, κυκλοφορούσε ελεύθερα και είχε συστήσει εμπορική εταιρεία με τον Αναγνώστη Κρονδηρά¹¹⁴⁷. Όταν τη διέλυσε, τον αντικατέστησε ο ανιψιός του Θεόδωρος Γρηγοράκης, ο μετέπειτα μπέης της Μάνης (1812-1816).

Μία άλλη άποψη διατύπωσε ο Απ. Δασκαλάκης¹¹⁴⁸ για την απομάκρυνση του Τζανήμπεη από το μπεηλίκι της Μάνης. Αυτή ήταν η προετοιμασία του Ρήγα Φε-

μετέπειτα Πετρόμπεης, ζήτησε από το στρατηγό Ναπολέοντα να βοηθήσει την πατρίδα του. Αυτός του πρότεινε τότε να ακολουθήσει την εκστρατεία του στην Αίγυπτο, υποσχόμενος ότι όταν οι συνθήκες θα ήταν ευνοϊκότερες θα βοηθούσε την Ελλάδα. Επειδή ο Μαυρομιχάλης δεν τον ακολούθησε στην Αίγυπτο, ο Βοναπάρτης τον συνέστησε στο στρατηγό Donzelot κλπ. Όπως γράφει ο J. S a n t , Napoléon et la libération de la Grèce, L' Hellenism contemporain 4(1950)328 υποσημείωση b και σ. 480, ο Θ. Βαλλιανίτης επανέλαβε τα ανωτέρω στη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια (τόμ. ΙΣΤ', σ. 792), προφανώς έκαναν σύγχυση γεγονότων της πρώτης κατοχής των Ιονίων Νήσων 1797-9, που έγινε η εκστρατεία της Αιγύπτου με τη δεύτερη 1807-9 που ακολούθησε τη συνθήκη του Τιλσίτ και υπηρέτησε στην Κέρκυρα ο Donzelot. Το 1809 ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης πρότεινε στους Γάλλους να συγκροτήσει ένα σύνταγμα από μισθοφόρους Μανιάτες και όχι πριν από την εκστρατεία της Αιγύπτου.

1145. Τ. Κ α ν δ η λ ώ ρ ο υ, ό.π., σ. 223.

1146. Α π. Δ α σ κ α λ ά κ η, ό.π., σ. 204.

1147. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)99.

1148. Α π. Δ α σ κ α λ ά κ η, Η προετοιμασία της Ελληνικής επανάστασης στη Λακωνία, Λακωνικά/Σπουδαί 1(1972)9. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Ρήγας συνελήφθη από τις αυστριακές αρχές το Δεκέμβριο του 1797 και ενωρίτερα είχε παυθεί ή παραιτηθεί ο Τζανήμπεης.

ραίου να αρχίσει την επανάσταση στα Βαλκάνια από τη Μάνη και την πρόθεσή του αυτή την ομολόγησε ο ίδιος, όταν τον ανέκριναν οι αυστριακές αρχές. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο Ρήγας Φεραίος θα είχε συνεννοηθεί με τον Τζανήμπεη Γρηγοράκη για τις προθέσεις του, να αρχίσει από τη Μάνη τον απελευθερωτικό του αγώνα. Τέτοιες αποδείξεις όμως δεν έχουμε, παρά μια ένδειξη, που αναφέρθηκε προηγουμένως και είναι δύσκολη η αξιολόγησή της¹¹⁴⁹.

Φαίνεται ότι αιτία της παραίτησης ή της απομάκρυνσης του Τζανήμπεη Γρηγοράκη από το μπεηλίκι ήταν η πειρατεία, η οποία στα τελευταία χρόνια της θητείας του είχε αυξηθεί στα παράλια της Μάνης. Το 1795 ο Ύδραιος πειρατής Αντώνιος Τσακώνης¹¹⁵⁰ είχε εγκαταλείψει την Ύδρα και έκανε ορμητήριό του τη Μάνη, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν παράπονα από τους κατοίκους της Ύδρας, οι οποίοι θεωρούσαν ότι ο πειρατής αυτός συνεργαζόταν με το μπέη της Μάνης. Ο Γεώργιος Βούλγαρης, που είχε στενές σχέσεις με τους Τούρκους, ζήτησε την αντικατάσταση του Τζανήμπεη.

Αναφέρεται ότι ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης πούλησε ένα μέρος των αγαθών του, για να πληρώνει κάθε χρόνο το φόρο των φτωχών οικογενειών¹¹⁵¹. Δεν αποκλείεται οικονομικοί λόγοι να τον ανάγκασαν να παραιτηθεί, αφού στα χρόνια της θητείας του ως μπέης είχε δαπανήσει μεγάλο μέρος της κτηματικής περιουσίας του. Κατά μια εκδοχή, ο Τζανήμπεης¹¹⁵² την άνοιξη του 1797 παραιτήθηκε και δεν παύθηκε για τη γαλλόφιλη συμπεριφορά του, η οποία φαίνεται δεν έγινε αντιληπτή από την τουρκική διοίκηση. Δεν δημεύθηκε η περιουσία του το 1797 αλλά το 1803, όταν διώχθηκε για τη μπαρούτη που του έφερε το γαλλικό πολεμικό πλοίο «L' Agabe» στο Μαραθονήσι. Πάντως, μετά την αναφερομένη κατάληψη του Τζανήμπεη Γρηγοράκη¹¹⁵³ φαίνεται ότι δεν ακολούθησε δίωξη, διότι υπήρχαν ακόμη καλές σχέσεις με την Τουρκική διοίκηση. Στις 11 Ιουλίου 1801 ο Γιουσούφ πασάς της Τριπολιτσάς έγραψε στον πρώην Τζανήμπεη και το μπας καπετάνιο Αντώνιο Γρηγοράκη για να τακτοποιήσουν ορισμένες υποθέσεις, αρχίζοντας με τα ακόλουθα λόγια: «Σάπικα (πρώην) Πάσπογου της Μάνης Τζανέμπεη και καπετάν Αντώνη Γρηγοράκη...».

1149. Εφημερίδα Αθηνών «Εθνοκρατία», αριθ. φ. 67 της 19 Μαΐου 1846. Τη νεκρολογία υπογράφει ο πρωτοσύγκελλος Νεόφυτος Μουντανάκης, ο οποίος ήταν και πνευματικός της. Ο καπετάν-Γιωργάκης Καπετανάκης και το 1807 ήταν στην Εταιρεία που ήθελε αυτονομία της Πελοποννήσου υπό γαλλική επικυριαρχία. Ν. Βερνίκου, Το σχέδιο αυτονομίας της Πελοποννήσου, Αθήνα 1997, σ. 68

1150. Α. Λιγνού, Αρχαίοι Κοινότητες Ύδρας, τ. 1, σ. 84.

1151. Δήμου και Νικολό Στεφανόπολι, ό.π., σ. 277.

1152. Ελένης Γιαννακοπούλου, ό.π., σ. 233. Ι.Ε.Ε.Ε., αριθ. εγγρ. 17853 και Ανωνώμου, Ιστορικά αλήθειαι κλπ. ό.π., σ. 14.

1153. Ανωνώμου, ό.π., σ. 14.

Πρέπει ακόμη να αναφέρουμε ότι το 1800 επαναστάτησαν οι Σέρβοι και στα επόμενα χρόνια υπήρχαν εσωτερικές εξεγέρσεις στον Ελλαδικό χώρο, γι' αυτό οι Τούρκοι χορήγησαν αμνηστία που επεκτάθηκε και στη Μάνη.

Η διαίρεση των Γρηγοράκηδων

Αναφέρεται από τον Ανώνυμο¹¹⁵⁴ ότι η οικογένεια Γρηγοράκη διασπάστηκε, όταν το 1803 οι Τούρκοι προσπάθησαν να πείσουν τον Τζανήμπεη να αναλάβει το μπεηλίκι της Μάνης, αλλ' αυτός αρνήθηκε, διότι δεν ήθελε να υπηρετήσει τους Τούρκους. Τότε αυτοί «σαγίνευσαν» τον εξάδελφό του Αντώνη, που ανέλαβε το μπεηλίκι. Οι απόψεις του Ανώνυμου δεν ανταποκρίνονται καθόλου στην πραγματικότητα. Ο Τζανήμπεης ήταν τότε δηλωμένος φίλος της Γαλλίας και αποδέκτης των μπαρουτόβολων του πλοίου «L' Arabe», που είχε αναστατώσει την τουρκική κυβέρνηση, διότι θεωρούσε ότι επρόκειτο να γίνει απόβαση γαλλικού στρατού στο Μοριά. Στην περίπτωση εκείνη ακολούθησε μεγάλη κινητοποίηση του τουρκικού στρατού και στόλου ο οποίος κατέπλευσε στο Ναύπλιο, ενώ ενισχύθηκαν τα κάστρα, για να αμυνθούν στους υποτιθέμενους Γάλλους εισβολείς. Σε καμιά περίπτωση δεν θα έβαζαν οι Τούρκοι μπέη της Μάνης έναν συνεργάτη των «επίβουλων» Γάλλων.

Η διαίρεση της οικογένειας Γρηγοράκη χρονολογείται από μακρού. Ίσως από τον καιρό που ο Παναγιώτης Μπενάκης πολέμησε και σκότωσε τον Κουτσογρηγόρη. Τότε δεν ξέρουμε ποιά ήταν η θέση των μελών της οικογένειας του μετέπειτα Τζανήμπεη, διότι ο Μπενάκης ήταν θείος του. Πιθανώς και ο Κουτσογρηγόρης να ήταν συγγενής του Παναγιώτη Μπενάκη, αλλά τον πολέμησε και τον σκότωσε με τους συνεργάτες του κατόπιν εντολής της τουρκικής κυβέρνησης.

Ο Ιωάννης-Κατσανός Γρηγοράκης διηγήθηκε το 1805 στο Leake¹¹⁵⁵ ότι όταν ήταν νέος καθόταν με έναν αδελφό του και έναν ακόμη έξω από το σπίτι του και πέρασε μια ομάδα από δεκατρία άτομα της αντίθετης παράταξης και από λογομαχία ήρθαν σε ένοπλη σύγκρουση, κατά την οποία τραυματίστηκαν τα δύο αδέρφια. Ο Θείος τους, ο Αντώνιος Γρηγοράκης, όταν άκουσε τους πυροβολισμούς πετάχτηκε από το σπίτι συνοδευόμενος από μια ομάδα οπαδών του και πολιορκήσε ένδεκα από τους αντιπάλους σε έναν πύργο και τους κράτησε εκεί μέχρι να γιατρευτούν τα ανίψια του, επειδή αν πέθαινε κάποιος από αυτά θα έπρεπε να εξαγοράσει το αίμα με το αίμα των αντίθετων.

Η οικογένεια των Γρηγοράκηδων ήταν διαιρεμένη στα δύο. Στη μια πλευρά ήταν η οικογένεια του Τζανήμπεη, που είχαν το παρωνύμιο «Καπετανάκης», διότι ο

1154. Ανώνυμου, ό.π., σ. 16-17.

1155. W. M. Leake, ό.π., τόμ. Α', σ. 270.

πατέρας του Δημήτριος Γρηγοράκης ήταν καπετάνιος της Ανατολικής Μάνης. Στο αντίθετο κόμμα ήταν οι συγγενείς του Αντώνμπεη με το παρωνύμιο «Κουτσογρηγοριάνοι». Όταν ο Τζανήμπεης ήταν γαλλόφιλος, ο Αντώνμπεης ήταν αγγλόφιλος.

Αντίθεση μεταξύ του Αντώνμπεη και του Τζανήμπεη Γρηγοράκη είχε παρατηρηθεί και στα χρόνια του Λάμπρου Κατσώνη. Ο τότε Αντώνιος Γρηγοράκης με τον ανιψιό του Δημήτριο Γρηγοράκη, τον μετέπειτα Καβαλιέρη, είχαν ταχθεί στο πλευρό του Κατσώνη. Αντίθετα, ο Τζανήμπεης μετά από διαταγή του Καπουδάν πασά είχε κινηθεί εναντίον του Πορτοκάγιο, όπου πολεμούσε ο Λάμπρος Κατσώνης κατά των τουρκο-γαλλικών ναυτικών δυνάμεων.

Ο πρόξενος της Αγγλίας στην Πάτρα Νικόλαος Στράνης¹¹⁵⁶ έγραψε στις 8 Μαΐου 1806 στο αγγλικό υπουργείο των εξωτερικών ότι τη Μάνη την κυβερνούσε ένας Έλληνας μπέης (ο Αντώνμπεης Γρηγοράκης) διορισμένος από την Υψηλή Πύλη και τον χαρακτήριζε εξαιρετικό άνδρα και ορκισμένο εχθρό των γαλλικών συμφερόντων. Συνεχίζοντας ανέφερε ότι η οικογένεια του Τζανήμπεη, ο οποίος έχασε τη θέση του εξ αιτίας παλαιότερων κακών ενεργειών, μισούσε θανάσιμα και ζήλευε τον Αντώνμπεη Γρηγοράκη. Η Γαλλία, υποστηρίζοντας την πλευρά του Τζανήμπεη Γρηγοράκη με χρήματα και πολεμοφόδια, είχε πετύχει να εξασφαλίσει έναν ικανό αριθμό υποστηρικτών σε μια περιοχή, που είχε πολλά εξαιρετικά λιμάνια, επαρκή παραγωγή και όπου μια χούφτα ανυπότακτων βαρβάρων είχαν συχνά εναντιωθεί στη δύναμη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΜΠΕΗΣ ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΑΚΗΣ (1797-1803)

Η οικογένεια Κουμουνδούρου ή Κουμουνδουράκη στις αρχές του 18^{ου} αιώνα κατοικούσε στη Μικρή Μαντίνεια της επαρχίας Σταυροπηγίου¹¹⁵⁷, η οποία παλαιότερα ήταν γνωστή με το όνομα επαρχία Ζαρνάτας. Ο Αθανάσιος Κουμουνδουράκης¹¹⁵⁸ έγινε καπετάνιος της επαρχίας του, την οποία, όπως αναφέρθηκε, οι Τρουπάκηδες είχαν προηγουμένως προσαρτήσει στη δική τους καπετανία. Αφού πέθανε ο Αθανάσιος Κουμουνδουράκης, τον διεδέχονταν στην καπετανία άλλοτε Κουμουνδουράκηδες και άλλοτε Κουτουφαραίοι ή ακόμη Καπετανάκηδες, οι οποίοι αποτελούσαν κλάδο των Κουτουφαραίων. Μετά την εκπτώση του Τζανέμπεη Κουτούφαρη (1779) από το αξίωμα του μπέη της Μάνης και την αυτοεξορία του στη Ζάκυνθο, καπετάνιος του Σταυροπηγίου αναδείχθηκε ο Αλέξανδρος, γιός του Αθανασίου Κουμουνδούρου.

1156. Ελένης Γιαννακοπούλου, *ό.π.*, σ. 257.

1157. Στ. Καπετανάκη, *Οι Μαντίνειες της Μάνης*, Αθήνα 1996, σ. 459.

1158. Στ. Καπετανάκη, *Ο Παναγιώτης Μπενάκης και οι Μανιάτες*, *Λακωνικά Σπουδαι* 17(2004)283 κ.ε.

Ένα βραχύ ιστορικό χρονικό¹¹⁵⁹ από την περιοχή της Ανδρούβιστας μας φανερώνει ότι ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος σκοτώθηκε από κεραυνό το 1785. Από τον Πέτρο Κουτήφαρη¹¹⁶⁰ έχουμε την πληροφορία ότι : «*Την 21 Νοεμβρίου 1795 έτους ο καπιτάνος της επαρχίας Σταυροπηγίου Αλέξανδρος Κουμουνδούρος υπό κεραυνού πληγείς έπεσε παρά χρήμα άπνους...*». Ο χρόνος θανάτου του Αλέξανδρου Κουμουνδουράκη δεν είναι γνωστός. Τον Οκτώβριο του 1786 πούλησε ένα περιβόλι του στην Καλαμάτα¹¹⁶¹.

Τελειώνοντας ο δέκατος όγδοος αιώνας, τότε που ο Νικήτας Νηφάκης¹¹⁶² έγραψε τα γνωστά στιχουργήματά του, στην επαρχία Σταυροπηγίου ή Ζαρνάτας υπήρχαν δύο καπετανίες, τις οποίες μάλιστα χαρακτηρίζει και ως τυραννίες: Στο Σταυροπήγι ήταν η καπετανία του Παναγιώτη Κουμουνδουράκη, που εκείνο τον καιρό έγινε μπέης της Μάνης και του καπετάν Γιωργάκη Καπετανάκη. Μετά από δεκαπέντε χρόνια συνεχίζονταν ακόμη οι πολεμικές συγκρούσεις μεταξύ των αντιπάλων οικογενειών. Αναφέρεται¹¹⁶³ ότι στην κορυφή του υψώματος της Μάλτας ήταν ο πύργος του Θεοδωράκη Παναγ. Κουμουντουράκη, γιού του άλλοτε μπέη και όχι πολύ μακριά από αυτόν ήταν το κάστρο Πετροβούνη (πάνω από το χωριό Τρικότσοβα-Χαραυγή) του καπετάν Γιωργάκη Καπετανάκη, με τον οποίο ήταν σε ανοικτό πόλεμο και με τα κιάλια μπορούσε να παρατηρεί ο ένας τον άλλον. Οι στίχοι του Νηφάκη είναι οι ακόλουθοι:

*«Εις την Ζαρνάτα βρίσκονται δύο καπετανίες
ή να ειπώ καλύτερα πως είναι τυραννίες.
Η μία στην Τρικότσοβα του Καπετάν Γιωργάκη
κ' άλλ' είν' στις Κιτριές του κυρ Κουμουντουράκη
και μία στην Ανδρούβιστα του καπετάν Τρουπάκη
και άλλη μία στον Ζυγόν του καπετάν Χριστάκη.*

1159. Β. Πατριάρχεια, Δίπτυχον Ιστορικών και Φιλολογικών της Εθνεγερσίας, Αθήνα 1971, σ. 618.

1160. Γιάννη Αναπλιώτη, Πέτρου Κουτήφαρη: Ηγεμόνες της Μάνης, Μεσσηνιακά Χρονικά 2(1962)70 (294).

1161. Εθν. Βιβλιοθ. Ελλάδος, τμήμα χειρογράφων και ομοιοτύπων, Μικρή συλλογή Μ8, έγγρ. αριθ. 2. Βλέπε κεφάλαιο «Δενδροτομία και Αλέξανδρος Κουμουνδουράκης».

1162. Σ. Β. Κουγέα, Νικήτα Νηφάκη: Μανιάτικα ιστορικά στιχουργήματα, Αθήνα 1964, σ. 39 (στιχ. 113 κ.ε.). Καπετάν Γιωργάκης είναι ο Καπετανάκης της Τρικότσοβας (Χαραυγής). Προφανώς από το συνεχή πόλεμο των δύο οικογενειών, οι καπετανίες του Σταυροπηγίου ήταν πιο σφιχτές από τις γειτονικές τους, δηλαδή λιγότερο ελεύθερες. Αυτό το αναφέρει και ο Άγγλος περιηγητής John Morritt σε επιστολή του. Morrīt B. S., The letters of J. Morrīt of Rockeby, descriptive of journeys in Europe and Asia Minor in the years 1794-6, London 1914, σ. 204.

1163. O. M. Baron de Stackelberg, La Grèce, vues pittoresques et topographiques, Paris 1834, σ. 6.

*Και στην Μηλέα είναι τρεις και μόνον καπετάνοι
και άλλοι δύο βρίσκονται και εις την Κάτω Μάνη.
Κυβέλος είναι στη Μηλιά, Ντουράκης στην Καστάνια,
Βενετσανάκης κάθεται εις την Μικρή Καστάνια...»*

Τα γεγονότα που ακολούθησαν το θάνατο του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου αναφέρει ο Πέτρος Κουτήφαρης¹¹⁶⁴: «...μετά δε τον θάνατον αυτού αντεπιείτο της αρχής ο εξάδελφος αυτού Παναγιώτης Κουμουνδούρος ως διάδοχος των δικαιωμάτων του οίκου του. Αλλά ο ηγεμών (Τζανήμπεης Γρηγοράκης) διαφερόμενος να αναλάβη την άμεσον διοίκησιν της επαρχίας ταύτης ως μάλλον προσοδοφόρου και την συνήθη έδραν της ηγεμονίας περιλαμβανούσης, κινεί τον συγγενή αυτού, από του οίκου του Κοτσογρηγόρη ορμώμενον Δημήτριον Γρηγοράκη¹¹⁶⁵, όστις εισβαλών αίφνης μετά ισχυρού στρατού εις την επαρχίαν Σταυροπηγίου καταλαμβάνει μεν τας κατά το φρούριον Ζαρνάτας οικίας, τού Κουμουνδούρου σωθέντος διά της φυγής εις Λακεδαιμόνα, εγκαθιδρύεται δε άρχων του Σταυροπηγίου. Αλλ' ίνα ασφαλισθή κάλλιον εις τε αυτόν και τον ηγεμόνα η αρχή αύτη έπρεπε να εκλείψει παντελώς εκ μέσου ο Κουμουνδούρος, όστις ει και ανέστιος και φυγάς ήτον πάντοτε σκάνδαλον ταράττων την ησυχίαν των κρατούντων. Διό ο Δημ. Γρηγοράκης διαμηνύει εις αυτόν ότι ο ηγεμών προήρηται ήδη να αποδώση εις αυτόν το ανήκον εις τον οίκον του αξίωμα του καπιτάνου, αξιόί όμως να εμφανισθή ενώπιον αυτού, ίνα και προφορικώς δώση πίστεις της υποταγής και υπακοής του. Ο Κουμουνδούρος υπό των απαιτηλών τούτων προτάσεων παραγόμενος ενέδωκεν εις την παγίδα, άμα δε προσελθών εις τον ηγεμόνα, εν Γυθείώ διατρίβοντα, συνελήφθη και απαχθείς εις Κωνσταντινούπολιν ερρίφθη εις το δεσμοτήριον του ναυστάθμου...».

Σύμφωνα με τα θρυλούμενα στο Σταυροπήγι και τα οποία ο Πέτρος Κουτήφαρης κατέγραψε στη συνέχεια των προαναφερθέντων, η σύζυγος του Παναγιώτη Κουμουνδούρου πήγε στην Κωνσταντινούπολη και πέτυχε να κάνει γνωριμίες με τα χαρέμια των μεγιστάνων δια της μεσιτείας των οποίων ελευθερώθηκε ο σύζυγός της: «...Η διά τοιαύτης απάτης σύλληψις και φυλάκισις του Κουμουνδούρου κατεθορύβησε τους φίλους αυτού υποπτεύοντας ευλόγως ολεθριωτέρας κατ' αυτού προθέσεις. Ιδίως όμως κατετάραξε και εις άκραν αδημονίαν εβύθισε την σύζυγον αυτού, ην δε αύτη ευμήχανος και θαρραλέα. Βλέπουσα παρατεινομένην την φυλάκισιν του ανδρός της και την ζωήν αυτού τον έσχατον τρέχουσαν κίνδυνον, απεφάσισε να απέλθη εις Κωνσταντινούπολιν επ' ελπίδι να σώση αυτόν του επικειμένου

1164. Γιάννη Αναπλιώτη, Πέτρος Κουτήφαρη: Ηγεμόνες της Μάνης, Μεσσηνιακά Χρονικά 2(1962)70 (294).

1165. Τη Μάρθα, κόρη του Δημ. Καβαλιέρη-Γρηγοράκη, παντρεύτηκε ο Αθανασούλης Κουμουνδουράκης, που ήταν γιός του Παναγιώτημπεη. ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ., φάκ. 233, έγγρ. 400 της 12 Μαρτίου 1830.

κινδύνου, ειδημή να δεχθή τουλάχιστον εις τους κόλπους της την τελευταίαν πνοήν του. Εν τοις καθ' ημάς χρόνοις πρόθεσις τοιαύτη ουδέν ήθελεν έχη το παράδοξον, τότε όμως τοσούτον σκότος αγνοίας εκάλυπτε τον κοινωνικόν ορίζοντα της Ελλάδος και τοιαύτη ην η της συγκοινωνίας δυσκολία, ώστε όταν η σύζυγος του Κουμουνδούρου ανεκοίνωσε τον σκοπόν αυτής εις τους οικείους της, εθεώρησαν την βουλήν ταύτην ως γέννημα κεφαλής νοσούσης και παντί τρόπω εσπούδασαν να την αποτρέψωσι, αλλ' αυτή καταφρονούσα όλων των προβαλλομένων δυσκολιών έμενεν αμετάπιστος. Αναβαίνει, λοιπόν, εις την Βασιλεύουσαν, εισχωρεί εις τα χαρέμια των μεγιστάνων Οθωμανών, και προσελκύσασα διά των επαγωγικών τρόπων της την ευμένειαν και συμπάθειαν αυτών κατορθώνει διά της μεσιτείας των να απολυθή της φυλακής ο σύζυγός της...».

Στη συνέχεια ο Πέτρος Κουτήφαρης μας δίνει την εικόνα του Παναγιώτη Κουμουνδούρου: «...Ο Παναγιώτης Κουμουνδούρος ήν ανήρ ευπρεπής το σχήμα και είχε μεγαλοπρεπές το εξωτερικόν και ευγενείς τους τρόπους. Επισκεφθείς τους μεγιστάνους οίτινες συνετέλεσαν προς απελευθέρωσιν αυτού είλκυσεν εκ πρώτης όψεως την συμπάθειαν αυτών και έτυχεν υποδοχής ευμενεστάτης. Την ευγενή δε ταύτην διάθεσιν θωπεύσας διά συνεχούς θεραπείας ηυνοήθη επί τοσούτον, ώστε διά μεσιτείας αυτών και συνδρομής αναγορεύεται ηγεμών της Μάνης και καθαιρείται ο διώκτης αυτού Τζανής Γρηγοράκης, όστις άλλως τε μη δυνηθείς να εξαλείψη την πειρατείαν είχεν εκπέσει από πολλού της ευμενείας και εμπιστοσύνης του Καπουδάν πασά. Επανερχεται λοιπόν, ο Κουμουνδούρος εις την πατρίδα του περιβεβλημένος το ηγεμονικόν αξίωμα και αναλαμβάνει τα ηνία της Κυβερνήσεως – 1797».

Σύμφωνα με τις αναφορές που έστειλε ο Leake προς το Foreign Office ο Παναγιώτης Κουμουνδουράκης¹¹⁶⁶ φανέρωσε στην Πύλη την επικοινωνία την οποία είχε ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης με το Ναπολέοντα και γι' αυτό πήρε αυτός το μπεηλίκι.

Φθάνοντας ο Παναγιώτμπεης¹¹⁶⁷ στην πατρίδα του φρόντισε να δημιουργήσει καλές σχέσεις με τον πρώην Τζανέτμπεη Κουτούφαρη και πάντρεψε τον αδελφό του Γιαννάκη με την Πετζεχρούλα, κόρη του Τζανέτμπεη. Με το γάμο αυτό στόχευε να αποδυναμώσει κατά το δυνατόν την οικογένεια Καπετανάκη, η οποία αποτελούσε κλάδο των Κουτηφαραίων, που υπήρξε ο πρώτος στόχος του, ώστε να αποβεί μοναδικός κύριος ολοκλήρου της επαρχίας Σταυροπηγίου.

Συνεχίζοντας ο Πέτρος Κουτήφαρης αναφέρεται στις συγκρούσεις του νέου μπέη με τους γείτονές του. Αρχικά πολιορκήσε επί ένα χρόνο τους Καπετανάκη-

1166. Ε. Αγγελομάτη - Τσουγκαράκη, Η Μάνη στις αναφορές του Leake προς το Foreign Office και το έργο του «Travels in the Morea», Λακωνικά Σπουδαί 10(1990)362. W. M. Leake, Travels in the Morea, London 1830, σ. 317 και Κ. Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, τόμ. Γ 1, σ. 363-4.

1167. Β. Πατριαρχέα, ό.π., σ. 577 και Γιάννη Αναπλιώτη, Τζανέτμπεης Κουτήφαρης, ανάτυπο από το «Αρχείο» Μεσσηνίας σ. 20.

δες στο Πετροβούνι (το οικογενειακό τους κάστρο στην Τρικότσοβα-Χαραυγή) και στους Μύλους της Μαντίνειας, που αποτελούσαν ιδιοκτησία τους. Στο διάστημα αυτό ήρθε σε ρήξη με τον καπετάνιο της Καρδαμύλης Παναγιώτη Μπαχλέμπα-Τρουπάκη, ο οποίος είχε διαδεχθεί στην καπετανία τον Μιχαήλμπεη Τρουπάκη και γράφει: «...ύψωσε την σημαία της ανταρσίας μη στέργων να αναγνωρίση ηγεμόνα τον Κουμουνδούρον, ως από πολλού διαφερομένων των δύο τούτων οίκων, αλλά πολιορκηθείς πάραυτα εις τας εν Καρδαμύλη οικίας του υπό εγχωρίων στρατευμένων και στόλου Οθωμανικού ηναγκάσθη μετά τινα αντίστασιν να υποταχθή, ενώ δε προσήλθε εις τον Καπιτάνβειν του στόλου, ίνα κατά τα ομολογημένα εκφράση και δια ζώσης την υποταγήν του, ούτος πλήρης οργής εναντίον του ηπειλήσεν αυτόν αγρίως και ανατινάμενος τον ακινάκην (ξίφος περσικό) αναχαιτίσθη μεν υπό των παρεστώτων να πράξη το ανήκεστον, ουχ' ήττον όμως ο Μπαχλέμπα καταπλαγείς υπό του φόβου ετελεύτησεν τον βίον μετ' ου πολύ χρόνον...».

Άλλη εικόνα, τελείως διαφορετική, των γεγονότων μας δίνει ο Νικήτας Νηφάκης¹¹⁶⁸ με τα στιχουργήματά του:

«...έξω και μόνον απ' αυτόν τον κυρ Κουμουντουράκη139)
 όπ' αγαπά στον τόπο του να είναι σαν γεράκι
 και τους πτωχούς να τυραννή το πράγμα τους ν' αρπάξει,
 να τρώγη με την δόμνα του κι ο τόπος να στενάζη.
 Και την λοιπήν βουλήθηκε την Μάνη να υποτάξη,
 να παίρνη και το λάδι της, ν' αρπάξη το μετάξι.
 Και στην Μηλέα ήλπιζε να μπη να τυραννήση,
 να πάρη επαντύχαινε και το Μαραθονήσι.
 Με την Τουρκιά παντύχαινε την Μάνη να τρομάξη
 και όλα τα κουμάντα της για να τα υποτάξη.
 Ασκέρι στεριάς ήφερε και στον γιαλόν αρμάδα
 και από την Ανδρούβισταν αρχίνησεν αράδα.
 Αλλ' όμως τον απάντησαν ανδρειωμένοι νέοι
 και φοβεροί του βγήκανε μπροστά καπεταναίοι.
 Στην Σκαρδαμούλα σμίξανε, εκεί τον απαντήσαν
 και σαν τα λιοντάρια απάνω του πηδήσαν.
 Ο ένας έδιωχν' εκατόν, οι εκατό χιλίους
 και τους ανεμοσκόρπισαν, τους έκαμαν αθλίους.
 Και τρομασμένος έφυγε με της στεριάς τ' ασκέρι
 και στο γιαλό παράτησε το μαύρο Σερασκέρη.
 Και έτρεμεν η αρίδα του όσον να μπη στη βάρκα

1168. Σ. Β. Κο υ γ έ α, Νικήτα Νηφάκη: Μανιάτικα ιστορικά στιχουργήματα, Αθήνα 1964, σ. 40 (στιχ. 139 κ.ε.)

*και από την τρομάρα του εγέμισε τη βράκα.
Ετότες ο Τζανέμπης αν ήθελε θελήσει
να κινηθή ολίγον τι και να μην αμελήση,
ο Κουμουντούρος στις Κιτριές και μήτε στη Ζαρνάτα
δεν ημπορούσε να σταθή, μηδέ στην Καλαμάτα.
Αλλά το ματαπάθαινε, ματάβλεπε σκλαβία
Καθώς τον εματάστειλε στο Μπάνιο με τη βία.
Αμή τον ελυπήθηκε και είπε, τί μας μέλει,
αφήτε τον στον τόπο του να κάνη ό,τι θέλει...»(168)*

Μετά από έξι μήνες από τα γεγονότα της Καρδαμύλης ο Μιχαήλ Ιωάννου Μαυρομιχάλης, ο οποίος ήταν αρχηγός της επαρχίας Μαΐνης, εξεστράτευσε από την Αρεόπολη (Τσίμοβα) μαζί με άλλους καπετάνιους για να ρίξουν τον Κουμουντούρο από την ηγεμονία. Έφθασαν δε ανεμπόδιστα έξω από το χωριό Μάλτα και εκεί αναχαιτίστηκαν από εκατό περίπου άνδρες του μπέη. Κατά τη μάχη αυτή τραυματίστηκε θανατηφόρα και κατέληξε ο Μιχαήλ Μαυρομιχάλης. Ο γιός του Ιωάννης ήρθε σε διαπραγματεύσεις με τον Κουμουντούρο, που κατέληξαν σε ειρήνευση και ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης παντρεύτηκε την αδελφή του μπέη, η οποία ήταν πολύ όμορφη και χήρα του Παναγιώτη Αλούπη, ο οποίος είχε σκοτωθεί πρόσφατα πολεμώντας στην Καρδαμύλη εναντίον των Τρουπάκηδων. Ο Ιωάννης Μιχ. Μαυρομιχάλης δεν έζησε για πολύ μετά το γάμο του. Με το θάνατο αυτού έσβησε ο ένδοξος Μαυρομιχαλαίκος κλάδος των Γιαννιάνων της Μάνης και απόμεινε μόνο ο εξισλαμισθείς Γεώργιος Ιω. Μαυρομιχάλης, ο οποίος πλέον έγινε γνωστός ως Σουκιούρμπεης.

Στον Παναγιώτμπεη Κουμουνδουράκη αναφέρθηκαν και οι Στεφανόπολι¹¹⁶⁹, οι οποίοι είχαν επισκεφθεί εκείνο τον καιρό το Μαραθονήσι (Γύθειο) ως εκπρόσωποι του Ναπολέοντα. Προφανώς μετέφεραν στο βιβλίο τους πληροφορίες που έλαβαν από το περιβάλλον του Τζανήμπη: «...Ο Κουμουνδουράκης είναι ο σημερινός μπέης. Δεν έφθασε σε αυτό το αξίωμα παρά με δολοπλοκίες. Βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη, για να δικαιολογήσει ένα αδίκημα για το οποίο κατηγορείτο. Εκεί είχε την ευκαιρία να συνδεθεί με Τούρκους και κατάφερε με μανούβρες και με χρήμα να ονομασθεί μπέης της Μάνης. Όταν γύρισε στις Κιτριές, ο λαός δεν ήθελε να τον αναγνωρίσει. Έδωσε μερικές μάχες και ασφαλώς δεν θα αναγνωριζόταν για μπέης, αν ο πρώην μπέης (Τζανήμπης) Γρηγοράκης δεν είχε προτιμήσει να αποσυρθεί στο σπίτι του και να ζήσει ειρηνικά, παρά να υπηρετήσει έναν τύραννο που δεν ξέρει να ανταμείβει εκείνους που τον υπηρετούν και τον έχουν υπηρετήσει παρά στέλνοντας να ζητήσει το κεφάλι τους για να κληρονομήσει τα αγαθά τους...».

1169. Δ. και Ν. Στεφανόπολι, *Ταξίδι*, Έκδ. Αφων Τολίδη, Αθήνα 1974, σ. 66-7.

Όταν μπέης της Μάνης ήταν ο Παναγιώτης Κουμουνδουράκης, το αξίωμα του Μπας (πρώτου) Καπετάνιου είχε ο Αντώνιος Γρηγοράκης¹¹⁷⁰. Να σημειωθεί ότι υπήρχε συνήθως φιλία και συνεργασία μεταξύ των οικογενειών Κουμουνδουράκη, Μαυρομιχάλη και των Κουτσογρηγοριάνων, στους οποίους ανήκε ο Αντώνιος Γρηγοράκης.

Μετά την ανάληψη των καθηκόντων τού μπέη από τον Παναγιώτη Κουμουνδουράκη, η εσωτερική κατάσταση της Μάνης δεν βελτιώθηκε, αντίθετα όπως αναφέρθηκε, ακολούθησαν τοπικές πολεμικές συγκρούσεις και γενικά δεν έγινε ο νέος μπέης αποδεκτός. Άλλωστε, δεν υπάρχουν πολλές ενδείξεις ότι ήταν ο εκλεκτός των Μανιατών, αλλά μάλλον αποτέλεσε επιλογή των Τούρκων. Αυτά όλα είχαν σαν αποτέλεσμα να μην πληρώνονται οι φόροι και να φθάσουμε ακόμη την 1 Νοεμβρίου 1800 σε εμπορικό αποκλεισμό της Μάνης από τους Τούρκους της Πελοποννήσου¹¹⁷¹. Ο Πασάς της Τριπολιτσάς σε διαταγή του προς τον κατόμπασι (αρχηγό των κάπων-χωροφυλάκων) Αναγνωσταρά Παπαγεωργίου έγραψε τα ακόλουθα:

«Μουσταφά Ελέω Θεού Βεζύρης και ηγεμών του Μορέως.

Με το παρόν μου υψηλόν και ηγεμονικόν <ουγιουρλ>δί (διαταγή) προστάζομεν σφοδρώς εσένα τον Αναγνώστην Πολιανίτην καποπασήτι του Λεονταρίου, ότι κατά τα βασιλικά <προσκυ>νητά φερμάνια οπού στέλλονται καθ' ημέραις διά το γιασάκι (απαγόρευση) του ζαχινέ (τρόφιμα), να προσέχης καλώς να παρατηρής με όλ<ην σου την> περιέργειαν και φύλαξιν διά να μην ήθελε πωλείται και δίδεται εις τους Μανιάτας κανένα ή παραμικρόν είδος <ζαχιν>έ λόγου χάριν μήτε σιτάρι, ή κριθάρι, ή αραποσίτι, ή καλαμπόκι ή άλλο τίποτα μήτε από τον κασαπά (κωμόπολη) και παζάρι του Λεονταρίου, μήτε από όλα τα χωρία του αυτού καζά (επαρχίας), αλλ' όσοι ήθελαν έχουν ζαχινέ διά πούλημα, να τον πωλούν εις τους ρεαγιάδες του τόπου, οπού κατά συνήθειαν έρχονται εις το παζάρι του Λεονταρίου και όχι εις τους Μανιάτας...».

Στις 11 Ιουλίου 1801, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, ο Ισούφ¹¹⁷² πασάς του Μοριά έγραψε στον πρώην μπέη της Μάνης Τζανήμπεη και στον Αντώνιο Γρηγοράκη, ο οποίος ήταν τότε Μπας Καπετάνιος (πρώτος καπετάνιος), να συλλάβουν κάποιον που είχε κάνει ληστεία στη Ρούμελη και κρυβόταν στη Μάνη. Οι

1170. Στις 9 Φεβρουαρίου 1803 ο Αντώνιος Γρηγοράκης σε επιστολή του προς τον Εμμ. Καλούτση, υπέγραψε ως «Μπάσι Καπετάνιος». Ι. Ε. Ε. Ε., έγγρ. αριθ. 07230.

1171. Σ ο φ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Τουρκικός εμπορικός αποκλεισμός της Μάνης, Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)289 και Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 16967.

1172. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 17853 και Α ν ω ν ύ μ ο υ, Ιστορικά αλήθεια κλπ. σ. 14. Λίγες ημέρες ενωρίτερα ο μπας καπετάνιος της Ύδρας Γ. Βούλγαρης είχε στείλει το Γιάννη Καραντάνη με μια εξοπλισμένη τράττα να καταδιώξει Μανιάτες πειρατές που λυμαίνονταν τα νησιά του Αρχιπελάγους. Α. Λ ι γ ν ο ύ, Αρχαίον της Κοινότητος Ύδρας 1778-1832, τόμ. 2, σ. 8.

τουρκικές αρχές δεν είχαν καταδιώξει τον Τζανήμπεη Γρηγοράκη για την επικοινωνία του με τον Ναπολέοντα, αλλά αντίθετα ζητούσαν τη συνεργασία του, γι' αυτό τον αποκαλούσαν «Σάπικα (πρώην) Πάσπογου της Μάνης Τζανέτμπεη».

Στις 9 Φεβρουαρίου 1803 ο Αντώνιος Γρηγοράκης¹¹⁷³, σε γράμμα του προς τον Εμμανουήλ Καλούτση, πρόξενο της Αγγλίας στα Κύθηρα, έκανε λόγο για την οικτρή κατάσταση που επικρατούσε στη Μάνη από τις γενόμενες ληστοπειρατείες. Πρόσθετε δε ότι αποφάσισε να ζητήσει από τον Καπουδάν πασά να διώξει κλέφτες και πειρατές, διότι ο Παναγιώτμπεης Κουμουνδουράκης ασκούσε χαλαρή διοίκηση, συμμετείχε δε σε ληστείες και συγχρόνως περιέθαλπε κουρσάρους. Μέρος της επιστολής είναι το εξής: «...Και δι' αυτό το γδύσιμον και τα άλλα όπου γίνονται παρά των κλεπτών με έχουν εις μεγάλην απελπισίαν και λύπην, στοχαζόμενος το μέλλον ότι θέλει ακολουθήσει κοινός αφανισμός εις όλους μας όπου ευρισκόμεθα εις τούτον τον τόπον διά μερικούς κακοβούλους κλέπτας, ... Ότι δεν υποφέρεται τούτο το κακό όπου γίνεται καθ' εκάστην από τους κλέπτας. Ότι έγιναν περισσότεροι κακοί παρά καλοί. Και τούτο το σφάλμα δεν το διορθώνει άλλο, πάρεξ η δικαία οργή της κραταίας βασιλείας, την οποίαν ταύτην παιδείαν την επιθυμούμε και την προσμένομεν εντός ολίγου όσοι έχομεν μέτρα φρονήσεως. Ότι δεν ημπορούν οι φρόνιμοι να κάμουν τίποτες, εις ταύτην την ακαταστασίαν οπού ήλθεν η Μάνη. Ότι όλα τα άτοπα προήλθαν να λάβουν την αύξησιν από τον Παναγιώτμπεη Κουμουνδούρον, οπού είναι διορισμένος ζαπίτης (αρχηγός ασφαλείας) της Μάνης, ο οποίος και φανερόν και εις κρυφόν δυναμώνει τους κλέπτας και τους δίδει χρηστάς ελπίδας με άλλας ιδέας, τόσον οπού και αυτός ένα Ιμπεριάλικον καράβι τον απερασμένον Μάιον το εκούρσευσε και εσκότωσαν οι σύντροφοί του οι κλέπτες όλους τους ανθρώπους, όντας το επερίλαβαν και του επήγαν οπού εις αυτό είσαστε βεβαιωμένοι. Λοιπόν βλέποντες οι κλέπτες αυτόν να κάμει αυτά έλαβαν ισχύν και αφοβίαν μεγίστην...». Από την επιστολή αυτή γίνεται φανερό ότι ο Αντώνμπεης Γρηγοράκης δεν ενέκρινε την πειρατεία και τις ληστείες των Μανιατών, γι' αυτό και στη συνέχεια σαν μπέης απάλλαξε τον τόπο από τους πειρατές, κάτι που δεν πρέπει να το χρεώνουμε στον Αντώνμπεη σαν φιλοτουρκισμό.

Την αιτία της καθαίρεσης του Παναγιώτμπεη Κουμουνδουράκη περιγράφει και ο Πέτρος Κουτήφαρης¹¹⁷⁴. «...Πειραταί τινές κατασχόντες εμπορικών ευρωπαϊκής εθνικότητος πλοίων, αφού το μεν πλήρωμα εθανάτωσαν, το δε πλείστον και πολυτιμότερον του φόρτου απεβίβασαν λαθραίως εις ασφαλές της Μάνης μέρος, ήγαγον το πλοίον εις τον λιμένα Κιτριές, όπου ην η έδρα της ηγεμονίας, εις μεν το του πλοιάρχου, οι δε άλλοι το του ναύτου προσωπείον φέροντες. Μετά τινας όμως ημέρας αισθόμενοι, ότι ήρξαντο γεγιρόμεναι υπόνοιαι του αληθούς αυτών επαγγέλ-

1173. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 07230 και Τ. Κ α ν δ η λ ώ ρ ο υ, ό.π., σ. 282.

1174. Γι ά ν ν η Α ν α π λ ι ώ τ η, Πέτρου Κουτήφαρη: Ηγεμόνες της Μάνης, Μεσσηνιακά Χρονικά 2(1962)71 (295).

ματος και της φρικώδους ταύτης κακουργίας των, απέδρασαν δια νυκτός εγκαταλείποντες το πλοίον έρημον, ο δε ηγεμών αντί να καταβάλη πάσαν σπουδήν προς σύλληψιν αυτών και να αποστείλῃ αυτούς τε και το πλοίον εις την υψηλήν Πύλην έδειξεν αδιαφορίαν ή μάλλον κουφόνοιαν ασυγχώρητον ου μόνον αμελήσας την καταδίωξιν των κακούργων, αλλά και συγχωρήσας τους περί αυτών να διαρπάσωσι τα λείψανα του φορτίου.

Την περίστασιν ταύτην ως επιχείρημα αρπάσας ο από πολλού την ηγεμονίαν εποφθαλμιών Αντώνιος Γρηγοράκης διέβαλεν αυτόν παρά τω Καπουδάν πασά ου μόνον ως συμμετόχον αυτής, αλλά και συνένοχον πάσης άλλης γειτονευούσης εις την Μάνην θαλάσσης καταπραχθείσης πειρατείας. Την πιθανήν δε ταύτην διαβολήν ενισχύσας και δι' άλλων αιτιάσεων, οποίας η αντιζηλία επινοεί, και υπό του άρχοντος της Ύδρας Βούλγαρη, εύνουν τον Καπουδάν πασάν έχοντος, υποστηριχθείς, επέτυχε να περιέλθῃ εις αυτόν το ηγεμονικόν αξίωμα. Στόλος δε οθωμανικός προσετάχθη να εκπλεύσῃ από Κωνσταντινουπόλεως, ίνα εγκαταστήσῃ αυτόν εις την εξουσίαν.

Εν τω μεταξύ ο Κουμουνδούρος προαισθόμενος την κατ' αυτού εξυφαινομένην σκευωρίαν, απήλθεν εις Κορώνην, το μεν ίνα αποθέσῃ εις χείρας των Βέηδων της χώρας ταύτης, στενών αυτού φίλων, μέρος της χρηματικής αυτού περιουσίας, ην ήθελε να ασφαλίσῃ από παντός ενδεχομένου, το δε ίνα επικαλεσθῇ την αρωγήν αυτών προς διάλυσιν της επιβουλής. Ενώ δε παρεσκευάζετο ίνα επιστρέψῃ εις τα ίδια ορά οθωμανικόν στόλον εις Κιτριές εισπλέοντα, πληροφοροείται δε συνάμα, ότι οι οικείοι αυτού εγκαταλείποντες αμαχητί την έδραν της ηγεμονίας εις την εξουσίαν του στόλου και εις το φρούριον Ζαρνάτας οχυρωθέντες πολιορκούνται υπό του Αντωνίου Γρηγοράκη βοηθούς έχοντας και τους Μαυρομιχάλας και άλλους καπιτάνους, αναχωρεί, λοιπόν, διά ξηράς, ενούται καθ' οδόν μετά του Θεοδώρου Κολοκοτρώνου, δραμόντος κατά προηγουμένην συνεννόησιν εις βοήθειαν αυτού μετά πενήκοντα ανδρείων, άμα έμαθε τα ειρημένα γεγονότα, και ομού εισέρχονται μαχόμενοι εις το φρούριον, ένθα οι οικείοι αυτού επολιορκούνται. Ενταύθα υπό των οπαδών του Α. Γρηγοράκη και υπό Οθωμανών από του στόλου αποβιβασθέντες και εις παντελή περιελθόντες στέρησιν των επιτηδείων οι μεν περί τον Κολοκοτρώνην εξήλθον διά νυκτός και ανεχώρησαν αύθις εις τα εν όρεσι συνήθη αυτών ενδιαίτηματα, ο δε Κουμουνδούρος μεσιτεία του Π. Μαυρομιχάλου συνωμολόγησε συμβιβασμόν, καθ' ον αυτός μεν υποχρεούτο να παραιτηθῇ πάσης επί της ηγεμονίας αξιώσεως και να αναγνωρίσῃ τον Α. Γρηγοράκην ως ηγεμόνα της Μάνης, ούτος δε συγκατένευσε να αφήσῃ αυτόν ανενόχλητον εις τας οχυράς οικίας του. Αφ' ου όμως μετά την δι' όρκων πίστωσιν των αμοιβαίων αυτών υποχρεώσεων ηνέωξε εις τους εχθρούς του τας πύλας του οχυρώματός του, απαγεται βία προς επίσκεψιν δήθεν του υποναυάρχου του στόλου διεξάγοντος αυτοπροσώπως τα της πολιορκίας και ένεκα τούτου εις το χωρίον Μάλτα διατριβόντος, εκείθεν δε αποστέλλεται διά πολεμικού πλοίου εις Κωνσταντινούπολιν και ρίπτεται αμέσως εις το δεσμοκτήριον, ένθα δηλητήριον

ποτισθείς ετελεύτησε, θύμα και ήδη γενόμενος της ευπιστίας του και της επιορκίας των εχθρών του».

Ο W. Leake¹¹⁷⁵ δίνει πρόσθετες πληροφορίες, ότι ο Κουμουνδούρος ηγεμόνευσε επτά (έξι) χρόνια, καθαιρέθηκε πριν από δύο τρία χρόνια, οδηγήθηκε στο Μπάνιο, όπου πέθανε. Είχε κατηγορηθεί από τον Ιντερνούτσιο του Πάπα ότι είχε μοιραστεί τη λεία από ένα αυστριακό πλοίο, που αιχμαλωτίστηκε από τον αδελφό τού Πέτρου Μαυρομιχάλη. Αυτός ναυάγησε με το πλοίο του, το οποίο πήγαινε από τη Μάνη στο Λιβόρνο και μαζί με το πλήρωμά του επέστρεψε στη Μάνη με ένα αυστριακό καράβι, το οποίο και κατέλαβαν. Τη λεία του καραβιού μοιράστηκε (ο Κουμουνδούρος) με τον Μαυρομιχάλη.

Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης¹¹⁷⁶, ο οποίος έλαβε μέρος στα γεγονότα που οδήγησαν στην παράδοση του Παναγιώτιμπε Κουμουνδουράκη, στα απομνημονεύματά του μας δίνει την ακόλουθη περιγραφή: «Η Μάνη εφθόνησε τον Μπέη ήλθε και ο Σερεμέτ – μπέης, διά να βάλλουν τον Αντώνμπε Γληγοράκη. Ήλθε ο Μπέης ο Κουμουντουράκης εις την Καλαμάτα με 60 ανθρώπους, εγώ είχα 18. Με εμπόδιζαν να βοηθήσω τον Κουμουντουράκη, αλλά έπρεπε να τον βοηθήσω εξ αιτίας της φιλίας. 3.000 Τούρκοι και Μανιάται πηγαίνουν κατά του Κουμουντουράκη. Βλέπω μακράν μπαϊράκια εις ταις Καπετανιάς (ψυχικό): ‘συμβούλευσα να μην πάμε μέσα εις την Μάνη, ηθέλαμε να πιάσωμε το κάστρο του Κουμουνδουράκη 4 ώραις μακριά από την Καλαμάτα. Οι Καπετανάκιδες και άλλοι Μανιάτες μας πολέμησαν, ελαβώθηκα... το άλογον... λάφυρα ... πιάνωμεν ένα πύργον... ο Κουμουντουράκης. Επιάσαμε τον πύργον, έπειτα διά νυκτός ανέβημεν εις το Κάστρο. Οι πατζαβούρες (της λαβωματιάς) ήτον μέσα. Ο Παναγιώτης Μούρτζινος και ο Χριστέας φίλοι πατρικοί, τους γράφω ένα γράμμα : με κάθε συμβιβασμό να έβγω, να υπάγω εις την Μάνην να γιατρευθώ. Οι Μούρτζινοι λέγουν εις τον Σερεμέτ – μπέη, να εβγάλουν τους κλέφταις διά να αδυνατίση ο Κουμουντουράκης, και έτζι εγέλασαν τον Σερεμέτ – μπέη να έβγω εγώ από μέσα, και μου είπαν να έβγω με όλους μου τους ανθρώπους· ανέβαλα διά να έβγουν και οι άνθρωποί μου. Οι άνθρωποι¹¹⁷⁷ μου μένοντας οπίσω, ο Πετρούνης έγινε μεσίτης να προσκυνήση ο Κουμουντουράκης και δεν παθαίνει τίποτες, και εγώ τους είπα: όταν έλθη ο Πετρούνης να μην τον ακούσετε, αλλέως θα σας φάει με απιστιά. Ο Κουμουντουράκης δεν ηθέλησε. Έκα-

1175. W. M. Leake, Travels in the Morea, London 1830, τόμ. 1, σ. 317 και Κ. Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, τόμ. Γ 1, σ. 364. Χάρις Καλληγά, Περιηγητές και αξιωματούχοι στην Πελοπόννησο, Δ' Συμπόσιο Ιστορίας και Τέχνης 26-28 Ιουλίου 1991 προς τιμήν του Στήβεν Ράνσιμαν, Μονεμβασιώτικος Όμιλος, Μονεμβασία 1994, σ. 260.

1176. Θ. Κολοκοτρώνη, Διήγησις συμβάντων της Ελληνικής φυλής, Αθήνα 1846, σ.11.

1177. Ο Πέτρος Κουτήφαρης, Γιάννη Αναπλιώτη, ό.π., αναφέρει ότι ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης αποχώρησε με όλους τους άνδρες του.

με τρατάτο, εβγήκαν οι δικοί μας. Ο Κουμουνδουράκης επαπαδόθηκε και τον 'πήρε η αρμάδα σκλάβον...».

Από ένα βραχύ ιστορικό χρονικό που δημοσίευσε ο Β. Πατριαρχέας πληροφορούμεθα ότι η παράδοση στους Τούρκους του Παναγιώτμπεη Κουμουνδουράκη¹¹⁷⁸ έγινε στις 22 Ιουλίου 1803.: «1803 - Ιουλίου - 22. Ήλθε ο Μανιάμπεης ο Γληγοράκης, μπέης με βασιλικά φερμάνια και κάτεργα και εσήκωσε τον Κουμουντουράκη, όπου ήταν μπέης και επαπαδόθη εις τας χείρας του και ο τόπος του έμεινε εις ε πολύ ζημία...».

Την 1η Ιουλίου 1803 ο Ιωάννης Καλλιμάχης¹¹⁷⁹, διερμηνέας του Καπουδάν πασά, έγραψε στον καπετάν Γιώργη Βούλγαρη, ο οποίος ήταν μπας κοτσάμπασης (πρώτος πρόκριτος) της Ύδρας, Σπετσών και Πόρου και συνδεόταν πολύ με τις τουρκικές αρχές. Με το γράμμα του αυτό του ζητούσε να μη διαφύγουν της κατάσχεσης τα χρήματα και τα λοιπά περιουσιακά στοιχεία του καθαιρεθέντος Παναγιώτμπεη Κουμουνδουράκη, διότι χρωστούσε στην Πύλη τους φόρους πολλών ετών και επί πλέον είχε συμπράξει στην πειρατεία αυστριακού πλοίου και οι ιδιοκτήτες του ζητούσαν αποζημίωση. Επειδή εθεωρείτο ότι ο Παναγιώτμπεης είχε εμπιστευθεί προς φύλαξη χρήματα σε Τούρκους φίλους του στην Κορώνη και στη Μεθώνη και ακόμη σε Έλληνες στην Ύδρα, τις Σπέτσες και τον Πόρο, ή όπου αλλού διέτασσε να κατασχεθούν αμέσως. Υπήρχε η υποψία μήπως ζητήσει την προστασίαν κάποιας μεγάλης δύναμης, οπότε στην περίπτωση αυτή θα υποχρεωνόταν η Πύλη να αποζημιώσει τους πλοιοκτήτες με δικά της χρήματα. Η επιστολή περιλαμβάνει και τα ακόλουθα: «...Καθότι εκείνος (ο Παναγιώτμπεης Κουμουνδουράκης) ου μόνον ότι χρεωστεί τοσούτων χρόνων μηρί (φόρους), το οποίον πρέπει να γίνη ταχσίλι (είσπραξη), αλλά έχει τώρα προσφάτως και το Νέμτζικον (γερμανικόν) πράγμα παρμένον, και αφεύκτως θέλει ζητηθεί και αυτό. Όθεν είναι αφεκτέον το να πιασθή και να γίνη το πράγμα του μουσαδερές (δήμευση), και επομένως ζάπι (κατοχή). Επειδή εξ εναντίας, αν δεν γίνουν αυτά, γίνεται χειρότερον, καθότι είναι ενδεχόμενον καθώς πάρει είδησιν και δεν έμβει εις το χέρι, και γίνι προτέτος (προστατευόμενος) καμιάς νατζιώνος (έθνους), και τότε δεν κατορθώνομεν τίποτε, αλλά θέλει συγχυσθή ο πολυχρόνιος εφένδης (Καπουδάν πασάς) μας και θέλει αγανακτήσει...»

Στις 11 Αυγούστου 1803 ο Καπουδάν πασάς¹¹⁸⁰ έγραψε στο Γεώργιο Βούλγαρη και τους λοιπούς προεστούς των νήσων Ύδρας, Σπετσών και Πόρου τα ακόλουθα: «...Γνωστόν έστω πάσιν υμίν, ότι επειδή προ μερικών χρόνων άρχισεν ο Παναγιώτης Κουμουνδουράκης να φέρεται εναντία της δικαίας θελήσεώς μας, και

1178. Β. Πατριαρχέα, ό.π., σ. 616.

1179. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)114.

1180. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)117.

να κάμνη κινήματα μη ανήκοντα εις το μπας μπογλίκι του, και να εβγαίνει σαχί-
 πης (υπερασπιστής) εις τους κακοτρόπους σπαντίδους (κλέφτες-πειρατές), και να
 γίνεται σύντροφος με αυτούς, και εκτός τούτου, επιτρέπων εις αυτούς το να πειρά-
 ζουν και να ξεγυμνώνουν όσα καράβια, και μάλιστα ξένα φιλικά, ήθελαν απαντή-
 σει κατά την Άσπρην θάλασσαν (Αιγαίο πέλαγος), εγίνετο σύντροφος και γιατάκι
 (καταφύγιο) των τοιούτων κακοτρόπων σπαντίδων, κάμνοντας ζάπτι (κατοχή) και
 αυτά τα ίδια καράβια, διά πάντα ταύτα τα ασυγχώρητα παίσματα και τοχμέτια
 (σφάλματα) του έγινε ήδη άζλι (καθαίρεση) από το μπας μπογλίκι, και αντ' αυτού
 διωρίσθη εις έτερος μπας καπετάνιος Αντώνης Γρηγοράκης μπας μπόγης της Μά-
 νης... Και επειδή εμάθομεν μετά βεβαιότητα ότι ο ρηθείς Κουμουνδούρης έχων
 συντρόφους και μπιλντίκηδες (γνώριμους) εις τους καζάδες της Μάνης και εις το
 Μουτούν (Μεθώνην) και Κορώνην, ωσαύτως και εις τας νήσους Ύδραν, Πόρον και
 Σπέτζαις, εις τους οποίους αυτούς ευρίσκονται όλα τα πράγματα, άσπρα και μάλι
 του και εί τι αν έχη, τούτου χάριν γράφομεν ηγεμονικώς δια του παρόντος ημετέρου
 υψηλού μπουγιουρουλδίου, προστάζομεν πάσι υμίν, όπως άμα τω φθάσαι αυτό βε-
 βαιούμενοι αληθώς τους συντρόφους και μπιλντίκηδες του ρηθέντος Κουμουνδού-
 ρη τους ευρισκομένους εις αυτάς ταύτας τας ρηθείσας τρεις νήσους και με ποίους
 είχαν ανταπόκρισιν, και κορεσπονδέτζε (αλληλογραφία), και με ποίους είχαν αλι-
 σβερίσι (συναλλαγή), αφ ου δηλαδή μάθετε αυτούς ποίοι είναι, και εις ποίον μέρος
 ευρίσκονται, να τους πιάσετε και να τους υποχρεώσητε...κλπ». Έπρεπε να βρεθούν
 όλα τα περιουσιακά στοιχεία για να παραδωθούν στον Καπουδάν πασά, για να
 αποζημιωθούν όσοι ζημιώθηκαν από τον καθαιρεθέντα μπέη.

Οι Βοϊδήδες-Μαυρομιχαλαίοι

Φαίνεται πιθανό ότι στη διάρκεια της ηγεμονίας του Παναγιώτμπεη Κουμου-
 δουράκη υπήρξε ρήξη στις σχέσεις των κλάδων της οικογενείας Μαυρομιχάλη,
 στους «Καπιτανίδες», οι οποίοι ήταν απόγονοι του Γεωργάκη Μαυρομιχάλη,
 γνωστού από τα Ορλωφικά και των «Βοϊδήδων», απογόνων του Κωνσταντίνου,
 αδελφού τού Γεωργάκη. Αναφέρεται ότι η οικογένεια Μαυρομιχάλη, η οποία δι-
 αδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλο στα Ορλωφικά και στην επανάσταση του 1821,
 προέρχεται βασικά από τέσσερεις αδελφούς: α) τον Γεωργάκη, που ονομάζονται
 και καπιτανίδα, στους οποίους περιλαμβάνεται ο Πετρόμπεης κλπ., β) τον Πιέ-
 ρο του οποίου απόγονοι είναι ο Κωνσταντίνος και Νικόλαος Πιεράκος κ.ά., γ)
 τον Γιάννη, του οποίου γιοί ήταν ο Γεώργιος, που αιχμαλωτίστηκε στα Ορλωφικά
 σε μικρή ηλικία, εξισλαμίστηκε και έγινε ο γνωστός Σουκιούρμπεης, ο Νικόλαος
 και ο Μιχάλης. Ο Μιχάλης με το γιό του Γιάννη πολέμησαν, όπως αναφέρθηκε
 προηγουμένως, εναντίον του Παναγιώτμπεη Κουμουνδουράκη και ο μεν Μιχά-
 λης σκοτώθηκε, ο δε Γιάννης πέθανε νέος και άτεκνος, δ) τον Κωνσταντίνο από

τον οποίο προέρχονται οι Βοϊδήδες. Από αυτούς ήταν ο νεότερος Πιέρος Βοϊδής, που σκοτώθηκε στο Μανιάκι στις 20 Μαΐου 1825.

Ο Πέτρος Κουτήφαρης¹¹⁸¹ μας δίνει τις ακόλουθες πληροφορίες: «...Μετά τον θάνατον του προειρημένου Μιχαήλ Ιωάννου Μαυρομιχάλου και του υιού αυτού Ιωάννου, τα πρωτεία του οίκου περιήλθον αύθις εις τους καπιτανίδας, αλλ' οι Βοϊδήδαι μη ανεχόμενοι την υπεροχήν τούτων, συνσυνωμόσαντες μετά της εν Τσιμόβη ισχυράς γενεάς των Τσαλαπιδών, εδολοφόνησαν τον Κούτρον¹¹⁸², άνδρα εκ των καπετανιδών εις ανδρείαν και επιρροήν μάλιστα διαφέροντα. Τούτου ο υιός Κουτράκος, άμα έφθασεν εις ηλικίαν να φέρη όπλον, πνέων εκδίκησιν και συνεργόν έχων τον Κυριακούλην εφόνευσεν εν σταθερά μεσημβρία τον Πιέρον Βοϊδήν ως πρωταίτιο της δολοφονίας του πατρός του. Η εκδίκηση αύτη προουκάλεσεν αντεκδίκησιν, ης θύμα έπεσεν ο εκκαιδεκαετής νέος Μιχαήλ, αδελφός του Πέτρου και Κυριακούλη Μαυρομιχάλου. Αλλά τότε οι περί τον Κυριακούλην επιπεσόντες αίφνης κατά των αυτουργών του φόνου, πριν λάβωσι καιρόν να οχυρωθώσιν αρκούντως, ηνάγκασαν αυτούς να παραδωθώσιν εις την διάκρισίν των. Το εν Μάνη ισχύον δίκαιον του πολέμου υπηγόρευεν εις τον Κυριακούλην να επικατασφάξη τους φονείς επί του τάφου του αδελφού του¹¹⁸³. Αυτός όμως, ενδούς εις τας προτροπάς της μητρός του αφήκεν αυτούς εις την ζωήν και την ελευθερίαν. Η γενναία αύτη πράξις επιβάλλουσα εις τους απολυθέντας ευγνωμοσύνην διηνεκή, έπρεπε να επαναγάγη την ειρήνην μεταξύ των διαμαχομένων, διότι και έθος παρά τοις Μανιάταις λίαν σεβαστόν ο εν τοιαύτη περιπτώσει συγχωρούμενος φονεύς τάσσεται εις τον τόπον του φονευθέντος, υιού μεν προς τους γονείς, αδελφού δε προς τους αδελφούς εκείνου τάξιν λαμβάνων, και επομένως ου μόνον οφείλει διά βίου πάσης κατ' αυτού αντιδράσεως, αλλά και υπόχρεως καθίσταται να προσφέρει αυτοίς προθύμως και αυθορμητώς, χρείας καλούσης, την δυνατήν συνδρομήν και βοήθειαν. Οι Βοϊδήδαι όμως, εις το αίσθημα της αντιζηλείας και του μίσους μάλλον υπείκοντες δεν εβράδυναν να

1181. Γιάννη Αναπλιώτη, Πέτρου Κουτήφαρη: Ηγεμόνες της Μάνης, Μεσσηνιακά Χρονικά 2(1962)72 (296).

1182. Ο Κούτρος Μαυρομιχάλης ήταν γιός του Γιωργάκη και αδελφός του Πιέρου.

1183. Ο γδικιωμός της γενιάς για φόνο μέλους της έφθανε στο αποκοιρύφωμά του, όταν στον τόπο του φόνου ή την ώρα της ταφής του φονευθέντος γινόταν ανθρωποθυσία ενός μέλους της γενιάς του φονιά. Το 1830 οι Κυβελαιοί της Γαρμπελιάς με μέρος κατοίκων του Ζυγού της Μάνης (μετέπειτα δήμου Λεύκτρου) είχαν πολιορκήσει τους Χρηστέους στον πύργο τους στον Άγιο Δημήτριο όπου ήταν και ο Ιωαννης-Κατσης Μαυρομιχάλης και από τη θέση Κρωτηράκι τους πυροβολούσαν. Τότε τραυματίστηκε ο Πανάγος Χρηστέας στο μάτι και από τους στρατιώτες του Κατση ένας έπεσε νεκρός και ένας άλλος τραυματίστηκε θανάσιμα και υπέκυψε στα τραύματά του. Στη συνέχεια ήρθε πολυάριθμη βοήθεια με τον Αναστάσιο Μαυρομιχάλη και ανάγκασε σε παράδοση τους ακροβολισμένους στο Κρωτηράκι. Τρεις από αυτούς οδηγήθηκαν στο σημείο, που έπεσαν οι οπαδοί του Κατση και εκτελέστηκαν. Στ. Καπετανάκη, Οι Κυβελαιοί της Γαρμπελιάς στα χρόνια του '21, Λακωνικά Σπουδαί 18(2006)390, 396, 408 κ.ε., 416 κ.ε.

δώσωσιν αφορμάς προς επανάληψιν του από τον χρόνον της δολοφονίας του Κούτρου αρξαμένου, ήδη δε επί μακρόν διακοπέντος, εντός της Τσιμόβου πολέμου. Και ην μεν ανωτέρα η δύναμις των Μαυρομιχαλών υπό του Τσιγκουρίου βοηθουμένων και την συμπάθειαν του ηγεμόνος Κουμουνδούρου κατά συγγένειαν προσκειμένων, αλλά και οι Βοϊδήδαι και οι Τσαλαπίδες υποστηριζόμενοι υπό του Μούρτζινου, του πρώην ηγεμόνος (Τζανήμπεης) Γρηγοράκη και της αντιπολιτευομένης περι τους Μαυρομιχάλας μερίδος της Μέσα Μάνης αντείχον ισχυρώς, και άπασαι αι κατ' αυτών προσπάθειαι των Μαυρομιχαλών απέβαινον ατελεσφόρητοι.

Ούτως εχόντων των πραγμάτων, ότε ο Αντώνιος Γρηγοράκης εγκαθιδρύθη εις την ηγεμονίαν, το πρώτον μέλημα αυτού υπήρξε να ταπεινώση τους Βοϊδήδαι και να δώση την υπεροχήν εις τους συγγενείς αυτού Μαυρομιχάλας. Όθεν αποδείξας τον Πέτρον Μαυρομιχάλην καπιτάνον της επαρχίας Μαΐνης, προσέταξεν τον Τσιγκούριον να στρατολογήση ό,τι πλείστους και να ενώση τας δυνάμεις του μετά των Μαυρομιχαλών κατά των αντιπάλων. Ούτοι προΐδόντες την μέλλουσαν να ενσκήψη επ' αυτούς καταγίδα, παρεσκευάσθησαν ως είχαν δυνάμεις προς άμυναν, οχυρώσαντες τους εν Τσιμόβη πύργους και τας οικίας των και πεισματώδη αντιτάξαντες αντίστασιν, αλλά πιεζόμενοι από την υπερέχουσαν δύναμιν των πολεμίων και δύο πύργων των οχυρωτέρων προδοθέντων, ηναγκάσθησαν να καταθέσωσι τα όπλα. Και οι μεν Βοϊδήδαι εξελαθέντες της Τσιμόβης εξήτησαν άσυλον εις το Γύθειον υπό την προστασίαν του πρώην ηγεμόνος Γρηγοράκη, των δε συμμαχούντων αυτών Τσαλαπίδων οι πολλοί υποταγέντες έμειναν εις τας οικίας των, οι δε προκριώτεροι έφυγον άλλος αλλαχού καταλιπόντες τους οίκους των εις την διάκρισιν των εχθρών των, οίτινες κατασκάφησαν εκ θεμελίων».

Από τον Σ. Β. Κουγέα¹¹⁸⁴, σχετικά με την αντιδικίαν των κλάδων της οικογενείας Μαυρομιχάλη, πληροφορούμεθα τα ακόλουθα: «Περί το 1800 Βοϊδής εσκότωσεν εις τα Τσαλαπιάνικα της Τσίμοβας τον νεώτερον αδελφόν του Πέτρου Μαυρομιχάλη, του κατόπιν Πετρόμπεη, τον Βενιαμίν της οικογενείας, μαθητεύοντα εις το εκεί ευρισκόμενον σχολείον. Οι άλλοι αδελφοί εξόρμησαν εις καταδίωξιν της οικογενείας του φονέως με επί κεφαλής τον μεγαλύτερον εξ αυτών Κυριακούλην, όστις παρήγγειλε όπως μείνη άταφος ο φονευθείς μικρός αδελφός έως ότου επιστρέψει φέρων τους «κάλλιους» από τους Βοϊδήδες δια να τους σφάξη κατά την ταφήν του φονευθέντος αδελφού. Κατορθώσαντες δε μετά πολιορκίαν να συλλάβουν ένα από τους Βοϊδήδες, τον έφεραν προς σφαγήν. Και τότε, αντί της αναμενομένης φρικώδους, εκτυλίσσεται απροσδόκητος μεγαλειώδης σκηνή. Η μητέρα του φονευθέντος παιδιού, η Καπετάνισσα Πιέραйна Μαυρομιχάλαινα, ολοφυρομένη, κοπτομένη και καθικετεύουσα, ξεσχίζει το στήθος της και, προβάλλουσα τους μαστούς, εξορκίζει εις το μητρικόν των γάλα τους εξαγριωμένους υιούς να μη “διπλιά-

1184. Σ. Β. Κουγέα, Βιβλιοκρισία, Πελοποννησιακά 5(1962)367.

σουν το κακό". Καμφθείσης της οργής δια του μητρικού όρκου, επετεύχθη άμεσος συμφιλίωσις ("αγάπη") των δύο ομοαίμων οικογενειών. Και απεσοβήθη μεν δια της επεμβάσεως της μεγαλοψύχου μητρός η έχθρα και ο "γδικιωμός", αλλά η οικογένεια των Βοϊδήδων, εγκαταλείψασα την Οίτυλον εγκατεστάθη εις την περιφέρειαν του Γυθείου. Αι δύο συγγενείς οικογένειαι έζων εν ψυχρότητι και μετά ένα περίπου αιώνα ανανέωσαν την συγγένειαν δι' επιγαμίας».

Οι Κιτριναραίοι

Οι πύργοι του Παναγιώτη Μούρτζινου-Τρουπάκη ήταν στην Καρδαμύλη και είχε υπό την επίβλεψή του το λιμάνι και όλη την επαρχία της Ανδρουβίστας. Η οικογένεια Κιτριναρή¹¹⁸⁵ έμενε στο Ξωχώρι και είχε πύργο στην Κουδούνα (με χαραγμένη χρονολογία 1784) κοντά στη μονή της Βαϊδενίτσας και έλεγχε το δρόμο που ερχόταν από την ανατολική πλευρά του Ταυγέτου.

Σε χρόνο που δεν καθορίζεται με ακρίβεια ο Θεοδωράκης Κιτριναρής¹¹⁸⁶ ήρθε σε προστριβές με το Μούρτζινο, ο οποίος τον συνέλαβε μαζί με τους ανθρώπους του και αυτόν μεν έκλεισε στον οντά (δωμάτιο) τού πύργου, ενώ τους οπλοφόρους του τους έβαλε στη γούβα, δηλαδή στη φυλακή του, η οποία συνήθως ήταν ένα ξεροπήγαδο. Ο Νικήτας Νηφάκης¹¹⁸⁷ περιέγραψε με τους παρακάτω ειρωνικούς στίχους το επεισόδιο αυτό:

*Τοιαύτα έλεγαν αυτοί οι συμπράβοι οι διάλεκτοί
του κυρ Θεοδωράκη στη γούβα του Τρουπάκη.
Αυτός δεν ήτο κει κοντάμόνε τον είχαν στον οντά
του Παναγιώτη του Τρουπάκη του κυρ Μιχαλμπεάκη
Ω, πώς βαστά, πώς ημπορεί τις αλυσίδες να φορή !
Ω, πώς βαστά, πώς ημπορεί όλο εχθρούς του να θωρή !
Να χαίρουν, να πηδούσι, να γλεντοτραγουδούσι
να κυκλοπερπατούσι και να κορδοπατούσι !*

1185. Οι Κιτριναραίοι αποτελούσαν κλάδο της γενιάς των Παχυγιανναίων. Β. Πατριάρχια, ό.π., σ. 561.

1186. Ο Δημητράκης Κιτριναρής αναφέρεται ότι παντρεύτηκε την «κυρ πετινίτζα» με την οποία απέκτησε τον Αλέξανδρο, το Νικόλαο και κόρες τη Στυλιανή, τη Γαρουφαλίτζα και την Πολυτίμη. Γ. Α ν α π λ ι ώ τ η, Ανέκδοτα έγγραφα και ιστορικοί τίτλοι της μονής Βελανιδιάς (1732-1856), Καλαμάτα 1956, σ. 87, αριθ. εγγρ. 43. Μια κόρη του Δ. Κιτριναρή, της οποίας το βαφτιστικό δεν είναι γνωστό, παντρεύτηκε τον Παναγιωτάκη Χριστόδ. Καπετανάκη και απέκτησαν το Σταυριανό, γνωστό αγωνιστή του 1821 και τη Ζαφειρούλα, που παντρεύτηκε τον Καμαρινέα. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Ο Γέρο-Παναγιωτάκης Καπετανάκη, Λακωνικά Σπουδαί 8(1986)392.

1187. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, Νικήτα Νηφάκη: Μανιάτικα ιστορικά στιχουργήματα, Αθήνα 1964, σ. 196 (στιχ. 9-16 και 37-44 και 51 κ.ε.).

Ω, πώς βαστά, πώς ημπορεί πώς υποφέρει να θωρή
Να βλέπη τ' άρματά τουνα τα βαστούν μπροστά του;

Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης¹¹⁸⁸ στα απομνημονεύματά του αναφέρει για τα παιδιά του Δημητράκη Κιτρινιάρη, τον Αλέξανδρο και το Νικόλαο και έναν ανιψιό του το Θεόδωρο, τα ακόλουθα:

«Όταν είμεθα αρματολοί, τα παιδιά μας ήταν εις την Μάνην, εις την Καστάνια την Μεγάλην· εις την Μάνην επηγαίναμε εις ταις σημαντικαίς ημέραις όταν είμεθα αρματολοί. Εις την Μάνην πάντοτε επηγαίναμε βοήθεια εις τον Μπέη Κουμουντουράκη, εις ταις χρείαις τους και εβοηθούσαμε το μέρος τους. Ο Καπετάνιος Κωνσταντής Δουράκης, φίλος του πατρός μου και οι Κιτρινιαραίοι, ανοίγουν πολέμους. Ημείς μεντάτι. Είχαμεν κλεισμένον μίαν φοράν τον Νικόλαον Κιτρινιάρη, τον επολιορκήσαμεν, και σαν ετρώγονταν αδελφοξέδελφα έρριχναν τουφέκια εις τον αέρα. Οι Μανιάτες τον 'στενοχώρησαν και ωμίλησε να παραδοθή, και εξήτησε εμέ. Δεν ήτον να παραδοθή, αλλά να με σκοτώση με απιστιά· εβγήκε έξω εις του πύργου την πόρτα, και είχε βάλλει τους ανθρώπους του μέσα, να παραδοθή. Οι άνθρωποί του με άδειασαν έξη τουφέκια· εγώ ήμουν κοφτά και δεν μ' επήραν, έπεσα από κάτω από τον θόλον της πόρτας του πύργου, οι δικοί μου ενόμισαν ότι με σκότωσαν και ήθελαν να σκοτώσουν τους συγγενείς του Κιτρινιάρη ... άλλοι λέγουν, όχι, να πάρωμεν τον Θεόδωρον. Ήλθεν ο αδελφός του Κιτρινιάρη, και τον 'πήρα εις τον ώμον, κ' επροφυλάχτηκα, και τη νύχτα έβαλα φωτιά εις τον πύργον και απαραδόθηκαν· ο αδελφός του ήτον με ημάς· Τότε τα αδέλφια τους με είπαν: να κάμω ό,τι θέλω εις εκείνους με την απιστιά. Εγώ είπα, ότι εάν ο Θεός μ' εφύλαξε, τους χαρίζω την ζωήν...».

Αρχαιοκαπηλία του Έλγιν

Στις 2 Σεπτεμβρίου 1802 ο Δημήτριος-Καβαλιέρης Γρηγοράκης έστειλε από το Πόρτο Βαθύ της Μάνης γράμμα στον Εμμανουήλ Καλούτζη, ο οποίος ήταν υποπρόξενος της Αγγλίας στα Κύθηρα. Του πρότεινε τις υπηρεσίες του, διότι εκείνο τον καιρό είχε ναυαγήσει ο «Μέντωρ», το ιδιόκτητο πλοίο του λόρδου Θωμά Έλγιν, πρεσβευτή της Αγγλίας στην Κωνσταντινούπολη, ο οποίος, όπως είναι γνωστό, καταλήστευσε τις ελληνικές αρχαιότητες και ιδιαίτερα τα μάρμαρα της Ακρόπολης της Αθήνας¹¹⁸⁹:

«Την εκλαμπρότητά της άρχω<v> σινιόρ Μανωλάκη Καλούτζη φιλικώς προσκυνώ.

1188. Θ. Κ ο λ ο κ ο τ ρ ώ ν η, Διήγησις συμβάντων της Ελληνικής φυλής, Αθήνα 1846, σ. 10.

1189. I. E. E., αριθ. εγγρ. 06962.

Με συγχωράτε που λαβαίνω την τόλμην δια πρώτην φορά και σας δίνω το βάρους. Πρώτον κατά το χρέος μου ερωτώ δια την ευτυχίην υγείαν σας, ο Μεγαλοδύναμος να σας την χαρίζη καθώς επιποθείτε, αμήν. Της λέγω και δι' ελόγου μου, χάριτι θείαν υγιαίνω καλώς μέχρι του νυν. Το άλλο με το να έλαβα την τιμήν όντας ήμουν εις Κωσταντινούπολιν και εγνώρισα τον ελίτζη (πρεσβευτή) της Βρετανίας μουσού λόρδ Έλγιν, του υποσχέθηκα να είμαι πάντα έτοιμος και πρόθυμος εις σε κάθε ανάγκην τουν караβιώνε της Βρετανίας. Ύστερις μου έγγραψε και του έστειλα μερικέες μεντάγες (παλαιά νομίσματα), ήγουν ανδίκες μπακιρένιες, ασημένιες και πάλι με διορίζει ναν του μαζώνω. Με αυτό έχω χρέος και επιθυμώ να λάβω μέρος (αξία) με παρόμοια υποκείμενα. Ετώρα έμαθα, που ήρθανε του Αλεξαντρή¹¹⁹⁰ και ετέρουν κλεφτώνε γράμματα, νάρθουνε ναν τους γδύσουν, επειδή και βρίσκεται ένα καράβι ντισγρατσάδο (άτυχο) <εγ>κλέζικο βουλιασμένο με τριζόρα (θησαυρό) και είναι και ένα νιπεριάτικο (Αυστριακό) και κάθεται και το φυλάει και του έγγραφαν από ευτού και εφανέρωναν πως και η εκλαμπρότης σας ευρίσκεσαι ευτού ως κονσόλας τους και ετοιμάστηκαν υπέρ τους τρακοσίους ανθρώπους δια πρώτην φοράν και ύστερις να μπούνε και άλλοι και εγώ βλέποντας αυτό, τους εναντιώθηκα και δεν τους άφησα να κάμουν το κίνημα και κατά το χρέος μου γράφω μίαν γραφή του κουμαντάντε (διοικητή) και με το να μην ηξέρω τι υποκείμενο είναι δεν ηξέρω να κάμω καλά το χρέος μου, πλην του ρεκουμαντάρε (συνιστώ) τον εαυτόν μου και την προθυμίαν μου και τον ζήλον που έχω εις το να δουλέψω παρόμοια υποκείμενα. Και παρακαλώ την εκλαμπρότητά της ναν τη διορθώσης την γραφή μου εις το ιταλικό ναν του δείξης να καταλάβη και ναν τον παρακινήσης να μου γράψη δύο ρίγες γράμματα, διατί μου είναι ωφέλιμο επειδή και ετούτες τις ώρες γράφω και του ελίτζη της Πόλης, του μουσού λόρδ Ελγίν πως γράφω του κουμαντάντε και της εκλαμπρότης σας και ετούτα πού εδώ ετοιμάσανε και του τα εβεβαίωσαν με μαρτυρίες και τά 'στειλα εις Κωσταντινούπολιν. Τώρα ρεκουμαντάρω τον εαυτόν μου και εις την εκλαμπρότη σας και σας φανερώνω με τι ηνμπορώ να σας δουλέψω. Είμαι άξιος μόνος μου νά 'ρθω ευτού με είκοσι ανθρώπους εδικούς μου, να φυλάξω αυτό το πράμμα έως να ρεκουπερριστή (επανακτηθή) καθώς ημπορέσομε. Και η εκλαμπρότης σας με τα υποκείμενα να κοπιάστε εις το αρχοντικό σας να κάμετε ραχάτι. Δια σιγουριτά σας φέρνω και το παιδί μου (ως όμηρο) και το παίρνετε εις την χώρα. Ηνμπορώ να

1190. Αλεξανδρής Γερακαράκης από το Σκουτάρι της Μάνης ήταν γνωστός για την πειρατική του δράση. Στις 20 Ιουνίου 1802 ο Τζανέμπης Καπετανάκης-Γρηγοράκης ειδοποίησε τους προεστούς των Κυθήρων, ότι ο πειρατής Αλεξανδρής ετοιμάζεται να χτυπήσει το νησί τους. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 07218. Είχε προγραφεί το 1803 από τους Τούρκους ως Κλεπτοαλεξανδρής. Ανωνύμου, Ιστορικά Αλήθεια κλπ, ό.π., σ. 20. Τον Απρίλιο του 1807 είχε πάει στην Κέρκυρα με το Νίκο Τσάρα. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 16979. Τον Ιανουάριο του 1813 ο Θεοδωρόμης Γρηγοράκης έγγραψε στον πρόξενο της Αγγλίας στα Κύθηρα Εμμ. Καλούτζη, να ενδιαφερθή για μια κασέλα με διάφορα αντικείμενα του Αλεξανδρή, που έζησε περίπου μέχρι το 1810. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 07240.

φέρω βουτηχτάδες από εδώ να ημπορούνε να δέσουν το καράβι από κεί που χρειάζεται ή και να βουτούν <v>α βγάνουν πράμμα, αυτά όλα ημπορώ ναν τα κάμω με τα μισά έξοδα που θέλουν ακολουθήσουν εις σε άλλους πού 'θέλα πιχειριστούνε. Να αντισκόψω (εμποδίσω) τους Μανιάτες και να φυλάξω από κάθε εναντίον και κλέφτη αυτό το πράμμα και αυτό είναι εις την εξουσίαν της εκλαμπρότης σας. Και αν το διορθώσης, ό,τι μας μείνει με την δικήν μου δούλειψιν, εμείς οι δύο, εγώ και η εκλαμπρότης σου, μοιράζομε και κάνομε και δούλειψιν καλλιότερη από άλλους. Και αν ούτως και ορίζης επί τούτου γράψε μου με ταχύτητα στέλνοντας τα γράμματα εις του edικού σας και κουμπάρου μου σιόρ Τζώρτζη Μπούλτη και σφίχτονε να μου τα στείλη με απόστα (επίτηδες) καΐκι και με κάνεις και παντοτεινόν σας δούλον και μπιστεμένον φίλον και εις το εξής είσαι αρκετός και περισσότερα δεν χρειάζονται ναν της γράψω. Εδώ όλα τα συνάσματα τα έκοψα με τη δύναμή μου, που θέλης το βεβαιωθής, τόσον δια ευτού ωςσάν που ήταν τοιμασμένοι να πάνε δια την βάρκα του Παναγιώτη, που ήθελε να πάη τους μυλιόρδους εις Ζάκυνθο, καθώς τους είχαν προδομένους. Ταύτα και μένω ξαναπροσκυνώντας την εκλαμπρότης σας, ταπεινός και παντοτεινός δούλος.

1802 : Σεπτεμβρίου : 2 :

Πόρτο Βαθύ Μάνης Δημήτριος Γληγοράκης

(Υ.Γ. εις το πλάι) Ο θείος μου καπετάν Αντώνης Γληγοράκης φιλικώς σας προσκυνά, ερωτά διά την υγείαν σας».

ΑΝΤΩΝΜΠΕΗΣ ΓΡΗΓΟΡΑΚΗΣ (1803-1810)

Ο διορισμός του Αντώνμπεη

Ο Αντώνιος Πέτρου Γρηγοράκης ανήκε στον κλάδο των Κουτσογρηγοριάων και φέρεται ως εγγονός του Κουτσογρηγόρη¹¹⁹¹, δηλαδή του χωλού Γρηγορίου Γρηγοράκη. Αυτός με διαταγή της τουρκικής κυβέρνησης σκοτώθηκε από τον Παναγιώτη Μπενάκη, τον οποίο βοήθησαν και άλλοι Μανιάτες καπετάνιοι. Αιτία ήταν ότι πριν από το 1768 από κοινού με τον Αθανάσιο Κουμουνδουράκη δημιουργούσαν προβλήματα στη Μάνη, που ίσως σχετιζόνταν με την επέκταση των συνόρων της Ανατολικής Μάνης.

Ο Αντώνιος Γρηγοράκης, καταγόμενος από το Σκουτάρι της Μάνης, ήταν εγκατεστημένος στον Αγερανό, ο οποίος βρίσκεται στο νότιο τμήμα του κόλπου του Βαθιού. Υπήρχε στενή συγγένεια με τον Τζανήμπεη Καπετανάκη-Γρηγοράκη, αλλά ο βαθμός της δεν είναι γνωστός. Οι σχέσεις όμως των δύο κλάδων δεν ήταν

1191. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Ο Παναγιώτης Μπενάκης και οι Μανιάτες, Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)284.

καλές. Ανήκαν στα αντίπαλα στρατόπεδα της Μάνης και άλλοι ήταν γαλλόφιλοι, ενώ άλλοι αγγλόφιλοι. Στους γαλλόφιλους ανήκε ο Τζανήμπεης, ο Μούρτζινος, οι Κουτηφαραίοι-Καπετανάκηδες κ.ά. και στους αγγλόφιλους ο Αντώνμπεης, οι Μαυρομχαλαίοι πλην των Βοϊδήδων, οι Κουμουνδουράκηδες κ.ά. Οι παρατάξεις αυτές δεν ήταν σταθερές στο χρόνο, αλλά μεταβάλλονταν. Ο Αντώνμπεης Γρηγοράκης και ο ανιψιός του Καβαλιέρης είχαν συνδράμει το Λάμπρο Κατσώνη, ενώ ο Τζανήμπεης κατόπιν εντολής του Καπουδάν πασά βιάδισε με τους οπαδούς του προς το Πορτοκάγιο, για να τον πολεμήσει και φαίνεται πιθανόν, ότι μερικοί κάτοικοι της Μέσα Μάνης είχαν καταδιώξει τους στρατιώτες του Λάμπρου Κατσώνη.

Ο Πέτρος Κουτήφαρης¹¹⁹² τον χαρακτήρισε με τα ακόλουθα: «...Ο Αντώνιος Γρηγοράκης ην πραής το ήθος, αλλά μέτριος τον νούν, και εκέκτητο ικανήν ανδρείαν και γενναιότητα, αλλά εστερείτο οξύτητος και εμπειρίας πολεμικής, είχεν όμως συναντιλήπτορας και οιονεί κοινωνούς της αρχής δύο εξόχους κατά την Μάνην άνδρας εξ αδελφού ανειψιούς όντας, τον τε Τσιγκούριον στρατιώτην διαφερόντως ανδρείον και πολεμάρχην άριστον και τον αδελφόν τούτου Δημήτριον Γρηγοράκην επί περινοία και συνέσει πολιτική διακρινόμενον...

«Διά των εξόχων πλεονεκτημάτων των δύο τούτων ανδρών η ηγεμονία του Αντωνίου Γρηγοράκη κατέστη η ισχυροτέρα πασών των προγενεστέρων. Αυτή κατώρθωσε να επιφέρη πλείονα εις τον τόπον ευταξίαν, καταστήσασα παρά πάσι σεβαστήν την εξουσίαν του ηγεμόνος διά της αυστηράς καταδιώξεως των αξιοποιώνων πράξεων και να επιβάλη πειθαρχίαν εις τους καπιτάνους τάσιν έχοντας πάντοτε εις την ανεξαρτησίαν και την απειθείαν. Αλλ' ίνα φθάση εις το αποτέλεσμα τούτο έπρεπε να διέλθη διά αγώνων χαλεπών σκηνάς καταστροφής και αίματος παριστώτων...».

Ο Άγγλος περιηγητής W. Gell¹¹⁹³ περιέγραψε την εξωτερική εμφάνιση του Αντώνμπεη Γρηγοράκη, που τον συνάντησε στις Κιτριές το 1805, γράφοντας ότι ήταν ένας καλοδιατηρημένος πενηντάρης, ντυμένος με ένα μακρύ γαλάζιο μπενίσι (επανωφόρι) και μια εσωτερική φανέλλα ριγωτή μπαμπακομέταξη, που τα ένωνε ένα πλατύ κόκκινο ζωνάρι. Το σαρίκι του διέφερε από τα τουρκικά και από τις πτυχές του ξεπρόβαλλαν τα ολόξανθα φουντωτά μαλλιά του. Φαινόταν λογικός και σεβαστός άνθρωπος. Είχε τον αέρα μιας ανεπιτήδευτης ευγένειας και συγχρόνως ήταν αξιοπρεπής. Διέφερε πολύ από τους άλλους Έλληνες στη φυσική επιβλητικότητα των τρόπων του, δίνοντας την εντύπωση ενός σοβαρού επιχώριου ευπατρίδη.

Το 1805 ο Άγγλος περιηγητής W. Leake συνάντησε έναν από τους πέντε ανιψιούς του Αντώνμπεη, τον Ιωάννη-Κατσανό, που του διηγήθηκε ότι πριν από

1192. Γιάννη Αναπλιώτη, Πέτρος Κουτήφαρη: Ηγεμόνες της Μάνης, Μεσσηνιακά Χρονικά 2(1962)72 (296).

1193. W. Gell, Narrative of a journey in the Morea, London 1823, σσ. 261, 273, 293.

πολλά χρόνια μέλη του άλλου κλάδου των Γρηγοράκηδων τραυμάτισαν αυτόν και τον αδελφό του, κάτι που επιβεβαιώνει ότι η αντιπαλότητα των δύο κλάδων χρονολογείται από μακρού¹¹⁹⁴.

Όταν μπέης της Μάνης ήταν ο Παναγιώτης Κουμουνδουράκης το αξίωμα του μπας (πρώτου) καπετάνιου είχε ο Αντώνιος Γρηγοράκης¹¹⁹⁵ και στις 22 Ιουλίου 1803 που καθαιρέθηκε ο Παναγιώτμπεης, αντικαταστάθηκε από τον Αντώνμπεη Γρηγοράκη.

Οι Τούρκοι, όταν αποφάσισαν να καθαιρέσουν τον Παναγιώτμπεη Κουμουνδουράκη, υποτίθεται ότι ζήτησαν τη γνώμη των καπεταναίων της Μάνης για τον αντικαταστάτη του και άκουσαν τη συμβουλή τού μπας (πρώτου) κοτζάμπαση της Ύδρας Γεωργίου Δημ. Βούλγαρη, στον οποίο είχαν ιδιαίτερη εμπιστοσύνη. Κατόπιν αυτών, απεφάσισαν να διορίσουν μπέη της Μάνης τον Αντώνιο Πάνου Γρηγοράκη-Κουτσογρηγοράκη. Σε ένα τουρκικό έγγραφο¹¹⁹⁶ της 15ης Οκτωβρίου 1803 προς τον Αντώνμπεη μεταξύ των άλλων αναφέρονται τα ακόλουθα: «... και οι καπεταναίοι της Μάνης απαξάπαντες, εμφανέρωσαν και εμαρτύρησαν προς ημάς, ότι είσαι πιστός και σαδίκης (αφοσιωμένος) και φέρεσαι πάντοτε κατά την θέλησίν μας και είσαι κατά πάντα γαίρετλής (φιλότιμος, υποταγμένος), και ότι αν σου γίνης πάσπογης της Μάνης θέλουν εξολοθρευθή δίολου άπαντες οι εσκιάδες (ληστές) και σπαντίδοι (πειρατές) αυτής και θέλει αποκατασταθή η ησυχία εις όλους τους κατοίκους αυτής, και με τον πιστόν και σαδίκικον τρόπον σου θέλεις δώσει το καθήκον νιζάμι (ευταξία) αυτής εις όλα τα μέρη· εφ' οίς άπαντες μας παρεκάλεσαν θερμώς το να σε διορίσωμεν πάσπογην της Μάνης...».

Στις 31 Μαρτίου 1803 ο διερμηνέας του τουρκικού στόλου Ιωάννης Καλλιμάχης σε επιστολή του¹¹⁹⁷ προς τον μπας κοτσάμπαση της Ύδρας Γεώργιο Βούλγαρη του έγγραψε ότι είχε αναφέρει στον Καπουδάν πασά περί του Γρηγοράκη. Τον πληροφορούσε όμως, ότι δεν είχε ακόμη αποφασίσει, ποιός θα ήταν ο διάδοχος του καθαιρεθέντος Παναγιώτμπεη Κουμουνδουράκη.

Σε επόμενη επιστολή¹¹⁹⁸ του Ιωάννη Καλλιμάχη, της 1ης Ιουλίου 1803, προς το Γ. Βούλγαρη του έκανε γνωστό, ότι κατόπιν επιμόνων προσπαθειών κατόρθωσε να εκδοθεί ηγεμονική διαταγή, που όριζε τον Αντώνιο Γρηγοράκη ως διάδοχο του Παναγιώτμπεη Κουμουνδουράκη. Όμως ο Καπουδάν πασάς έστειλε τη δι-

1194. W. L e a k e, ό.π., σ. 270. Επαναλαμβάνονται από τον Α. Γ ο ύ δ α, ό.π., τόμ. Η', σ. 15.

1195. Στις 9 Φεβρουαρίου 1803 ο Αντώνιος Γρηγοράκης σε επιστολή του προς τον Εμμ. Καλούτση, υπέγραψε ως «Μπάσι Καπετάνιος». Ι. Ε. Ε. Ε., έγγρ. αριθ. 07230.

1196. Α ν ω ν ύ μ ο υ, ό.π., σ. 17-8. Αφέρεται ότι το έγγραφο εκδόθηκε το 1805, ενώ είναι από το 1803. Γ. Β λ α χ ο γ ι ά ν ν η, ό.π., σ. 134.

1197. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)114.

1198. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, ό.π., σ. 115.

αταγή στο διερμηνέα του στόλου, αλλά συγχρόνως του παρήγγειλε να μην την εγχειρίσει στον Αντώνιο Γρηγοράκη, εάν προηγουμένως δεν συνελάμβανε τον Κουμουνδουράκη¹¹⁹⁹. Υπήρχε βιασύνη, διότι οι Τούρκοι είχαν το φόβο μήπως ο Παναγιώτμπεης ζητούσε την προστασία κάποιας από τις ισχυρές χώρες της εποχής. Στην περίπτωση αυτή η Πύλη δεν θα μπορούσε να κατασχέσει την παρουσία του, προκειμένου να αποζημιώσει τους πλοιοκτήτες του αυστριακού πλοίου για την εις βάρος τους πειρατεία.

Οι κάτοικοι του Ακροταινάρου στις 6 Σεπτεμβρίου 1803 έδωσαν στον Αντώνμπεη ομήρους και υπέγραψαν στο Πορτοκάγιο συνυποσχετικό έγγραφο, με το οποίο αναλάμβαναν την ευθύνη για την ησυχία του τόπου τους, υποσχόμενοι¹²⁰⁰: «...να μην δεχθούμε κλέφτες της στεριάς ή του πελάγους εις τα οσπίτιά μας μήτε από τον τόπο να βγούμε ποτές κλέφτες ή κουρσάροι. Να βρισκούμαστε εις σε κάθε προσταγή του Μπέη μας Αντώνμπεη Γρηγοράκη και πρόθυμοι όλοι μας με τ' άρματα εις το χέρι να βαρούμεν εκείνον που μας προστάζει ο Αντώνμπεης...».

Σύμφωνα με τα γραφόμενα του Ανώνυμου, υμνητή του Τζανήμπεη Γρηγοράκη, από τα οποία δεν λείπουν τα σφάλματα και οι παραποιήσεις, οι Τούρκοι, όταν απεφάσισαν να καθαιρέσουν τον Παναγιώτμπεη Κουμουνδουράκη, προσπάθησαν πρώτα να πείσουν τον Τζανήμπεη Γρηγοράκη να αναλάβει και πάλι το μπεηλίκι. Αυτός όμως δεν το δέχθηκε¹²⁰¹ διότι δεν ήθελε να υπηρετήσει τους Τούρκους. Μετά τη δική του απόρριψη, χρονολογούμενη στις 6 Αυγούστου 1803, οι Τούρκοι «σαγίνευσαν» τον Αντώνιο Γρηγοράκη και τον έπεισαν να αναλάβει αυτός το μπεηλίκι.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η διαταγή για το διορισμό του Αντώνμπεη εκδόθηκε πριν από την 1η Ιουλίου και στις 22 του ίδιου μήνα παραδόθηκε ο Παναγιώτμπεης Κουμουνδουράκης, οπότε και δόθηκε το φερμάνι στον Αντώνμπεη. Στις 6 Αυγούστου πήγε ο τουρκικός στόλος στο Μαραθονήσι μαζί με τον Αντώνμπεη και το Γεώργιο Βούλγαρη. Δεν έγινε όμως τότε προσπάθεια να πεισθεί ο

1199. Από τα ανωτέρω συνάγεται ότι την εκστρατεία για τη σύλληψη του Κουμουνδουράκη οργάνωσε ο Αντώνιος Γρηγοράκης ως μπέης της Μάνης με τη συνδρομή Μανιατών, Τούρκων και Βαρδουνιωτών. Στην περίπτωση αυτή δικαιολογείται το μίσος των Κουμουνδουράκηδων εναντίον του Πετρούνη (μετέπειτα Πετρόμπεη) Μαυρομιχάλη, τον οποίο κατηγορούσαν, ότι παρεπλάνησε τον Παναγιώτμπεη, προκειμένου να γίνει μπέης της Μάνης ο Αντώνμπεης, ο οποίος ήταν στενός συγγενής της μητέρας του.

1200. I. E. E. E., αριθ. εγγρ. 17856.

1201. Ανωνύμου, Ιστορικά αλήθεια κλπ, ό.π., σ. 16-7. Η εκδοχή αυτή δεν ευστεθεί. Ο Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)116, γράφει σχετικά: «...Αλλά οι ανωτέρω περί Τζανέτμπεη ισχυρισμοί, ουδαμώς επιβεβαιούμενοι από τα δημοσιευόμενα εδώ επίσημα έγγραφα, έρχονται εις αντίθεσιν με τα εκεί περί διώξεως του Τζανέτμπεη λεγόμενα». Η οικογένεια του Τζανήμπεη ποτέ δεν ανέχθηκε, ότι μπέης της Μάνης έγινε ο Αντώνμπεης, έστω κι αν αυτός πάντοτε προσπαθούσε να πετύχει αμνηστία για τον Τζανήμπεη.

Τζανήμπεης να γίνει μπέης της Μάνης, αλλά να παραδώσει τα πολεμοφόδια που του είχαν παραχωρήσει οι Γάλλοι, για τα οποία θα γίνει λόγος παρακάτω. Λέγεται ότι ο Καβαλιέρης, ο ανιψιός του Αντώνμπεη, παρεκίνησε το Τζανήμπεη να αρνηθεί να τους δώσει την μπαρούτη και να πολεμήσει. Μετέπειτα όμως τον έπεισε να συνθηκολογήσει και να παραδώσει τη γαλλική μπαρούτη¹²⁰².

Η άποψη των οπαδών του Τζανήμπεη Γρηγοράκη περί τουρκικής προσπάθειας να τον πείσουν να αναλάβει το μπεηλίκι, δεν φαίνεται να είναι αληθινή. Αποκαλύπτει όμως κάποιον υπάρχοντα φθόνο και αντιπαλότητα μεταξύ των δύο κλάδων της οικογενείας Γρηγοράκη. Εκείνο τον καιρό δεν ήταν δυνατόν οι Τούρκοι να παρέδιδαν το μπεηλίκι της Μάνης σε έναν αφοσιωμένο γαλλόφιλο, όπως ήταν ο Τζανήμπεης, ο οποίος πρόσφατα είχε λάβει πυρομαχικά από τους Γάλλους. Είναι γνωστό ότι από τις αρχές του 1803 Γάλλοι απεσταλμένοι έδιναν υποσχέσεις για παροχή οπλισμού στους Πελοποννησίους¹²⁰³ και όλοι διέβλεπαν τις επεκτατικές τάσεις της Γαλλίας.

Η αποστολή πυρομαχικών από ξένες χώρες

Η Μάνη ήταν ο αποδέκτης της προσοχής και του ενδιαφέροντος των μεγάλων δυνάμεων της εποχής, διότι αποτελούσε την αφύλακτη είσοδο στην Οθωμανική αυτοκρατορία και ο εμπειροπόλεμος πληθυσμός της ήταν ασυμβίβαστος με το δουλικό καθεστώς που είχαν επιβέλλει οι Τούρκοι και συνεχώς επαναστατούσε. Όλα τα ισχυρά κράτη αναζητούσαν την ευκαιρία να καταλάβουν ένα μικρό ή μεγάλο τμήμα της ψυχорραγούσης Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Οι Ρωσικές βλέψεις είχαν φανεί από ενωρίς με τα Ορλωφικά και αργότερα με το Λάμπρο Κατσώνη. Οι Γάλλοι¹²⁰⁴ και πριν από την παρουσία του Ναπολέοντα στη διεθνή σκηνή εποφθαλιμούσαν την κατάκτηση και την αποικιοποίηση της Πελοποννήσου, ενώ παράλληλα ήταν υποστηρικτές του δόγματος της διατήρησης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Από το 1792 ο γενικός πρόξενος της Γαλλίας στο Μοριά Taitbout¹²⁰⁵ διατηρούσε επαφή με τον Πετρούνη Μαυρομιχάλη, ο οποίος ήταν πληροφοριοδότης του.

Ο Τζανέμπεης Κουτούφαρης επέστρεψε από την αυτοεξορία του το 1786 με την παρέμβαση των Γάλλων. Μαζί του έφερε ποσότητα όπλων, που του δόθη-

1202. Ο Χασάν-Μπέης της Μονεμβασίας έκανε λόγο στο W. Leake, ό.π., τόμ. Α', σ. 234, για 90 καντάρια μπαρούτη που πήραν στο Μαραθονήσι, από αυτό το οποίο είχαν φέρει οι Γάλλοι. Γ. Βλαχολιάνη, Κλέφτες του Μοριά, ό.π., σ. 138. Φ. Πουκεβίλ, Ταξίδι στο Μοριά, Αθήνα 1980, σ. 183.

1203. Εκδοτικής Αθηνών Α.Ε., Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΙΑ', σ. 371.

1204. Ελένης Γιαννακοπούλου, ό.π., σ. 229.

1205. Ελένης Γιαννακοπούλου, ό.π., σ. 241.

και από τη Βενετική Γερουσία. Όμως οι νίκες του Ναπολέοντα στην Ιταλία και η κατοχή στα νησιά του Ιονίου πελάγους ανέδειξαν το Τζανήμπεη Γρηγοράκη σε αρχηγό της γαλλόφιλης παράταξης. Η αποστολή από το Ναπολέοντα στο Μοριά των Στεφανόπολι¹²⁰⁶ (Αύγουστος-Νοέμβριος 1797) εξυπηρετούσε το προϋπάρχον σχέδιο της αποικιοποίησης της Πελοποννήσου.

Ο Γάλλος έμπορος της Κορώνης Sauvaire¹²⁰⁷ σε υπόμνημά του, που βρίσκεται στα Ολλανδικά αρχεία, έγραψε το 1815 ότι η γαλλική κυβέρνηση, όταν έστειλε τους Στεφανόπολι στη Μάνη με το μπρίκι «Le More», ξεφόρτωσε πυρομαχικά, που τα μοίρασε στους καπετάνιους, οι οποίοι τα πούλησαν στην Καλαμάτα, στο Νησί και την Κορώνη.

Οι βλέψεις της Γαλλίας για απόσπαση του Μοριά από την Οθωμανική αυτοκρατορία δεν άφησαν ασυγκίνητους τους Άγγλους, οι οποίοι άρχισαν να διερευνούν την κατάσταση. Ο Άγγλος πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη λόρδος Έλγιν¹²⁰⁸ εισηγήθηκε διάφορα μέτρα στην Υψηλή Πύλη. Την άνοιξη του 1801 επισκέφθηκε το Μοριά ο πρώτος Άγγλος κατάσκοπος Philip Hunt, για να προετοιμάσει το έδαφος για την εγκατάσταση στην Πελοπόννησο ενός στρατιωτικού σώματος από τη βρετανική στρατιά της Αιγύπτου. Ακολούθησε το 1804 η αποστολή του John Philip Morier προξένου της Αγγλίας στον Αλή πασά, ο οποίος αφού επισκέφθηκε διάφορα μέρη του Μοριά και την Καλαμάτα, από εκεί πήγε στις Κιτρίες, όπου συνάντησε τον Αντώνμπεη Γρηγοράκη. Τον επόμενο χρόνο επισκέφθηκε το Μοριά ο Άγγλος αξιωματικός W. M. Leake, από τον οποίο έχουμε πολλές πληροφορίες για την κατάσταση που επικρατούσε στη Μάνη το 1805 και για τους ανθρώπους της.

Οι ξένες δυνάμεις για να αυξάνουν την επιρροή τους στη Μάνη έστελναν πολεμοφόδια και χρήματα, χωρίς όμως να έχουν καταγραφεί όλες οι αποστολές όπλων στους Μανιάτες. Ο Τζανέμπεης Κουτούφαρης¹²⁰⁹, υποστηρικτής εκείνο τον καιρό της αγγλικής παράταξης και εχθρός των Γάλλων, έγραψε στις 12 Ιουνίου 1804 στο Σπ. Φορέστη, πρόξενο της Αγγλίας στα Επτάνησα: «...έξοδα έκαμα και κάμω αρκετά διά να ξερριζώσω την φατρίαν των εχθρών μας, όμως ελπίζω να μείνω ευχαριστημένος από την αγάπην σου...».

Σημαντικό όμως γεγονός αποτέλεσε η αποστολή πυραμαχικών στο Μαραθονήσι με το γαλλικό πολεμικό πλοίο «L' Arabe» με αποδέκτη το Τζανήμπεη Γρηγοράκη και ίσως και το Ζαχαριά¹²¹⁰. Ο ακριβής χρόνος που μεταφέρθηκαν στη

1206. Ελένης Γιαννακοπούλου, ό.π., σ. 232.

1207. Ε. Μπελιά, Υπόμνημα περί Μάνης εκ των Ολλανδικών αρχείων, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)279 υποσημ. b.

1208. Ελένης Γιαννακοπούλου, ό.π., σ. 242 κ.ε.

1209. Ελένης Γιαννακοπούλου, ό.π., σ. 256.

1210. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., σ. 292.

Μάνη τα γαλλικά πυρομαχικά δεν είναι γνωστός. Υπάρχουν πολλές και μεγάλες διαφορές μεταξύ των χρονολογιών που προτείνονται¹²¹¹. Πιθανώς οι γαλλικές αποστολές πυρομαχικών στη Μάνη ήταν περισσότερες από μια, αλλά δεν υπάρχει ομοφωνία στο χρόνο της άφιξής τους. Λανθασμένα ο Ανώνυμος υμνητής του Τζανήμπεη Γρηγοράκη ισχυρίζεται ότι έφθασαν το 1801 και παρέσυρε και τον Απ. Δασκαλάκη, ο οποίος έγραψε: «...Τω 1801 εν πλοίον Γαλλικόν προσωρμίσθη εις τον λιμένα του Γυθείου και απεβίβασε πολεμοφόδια. Ταύτα παρέλαβεν ο Τζανέντμπεης και διεμοίρασεν εις τους καπεταναίους και τους κλέφτας. Σύμφωνος δ' εφαινότο προς τας ενεργείας ταύτας και αυτός ο Μπέης Κουμουνδουράκης και πάντες σχεδόν οι ισχυροί καπεταναίοι...». Η γαλλική κορβέττα *L' Arabe* έφθασε στο Γύθειο το 1803, λίγο πριν από την καθάιρεση του μπέη Παν. Κουμουνδουράκη και παρέδωσε μεγάλη ποσότητα από μπαρουτόβολα με παραλήπτες τον Τζανήμπεη Γρηγοράκη και ίσως ακόμη τον αρχηγό των κλεφτών καπετάν Ζαχαριά. Εκείνο τον καιρό πολλοί θεωρούσαν βεβαία τη γαλλική εισβολή στα Βαλκάνια. Γάλλοι πράκτορες προετοίμαζαν το έδαφος, μοιράζοντας αφειδώς υποσχέσεις.

Οι Άγγλοι πληροφορήθηκαν τον Αύγουστο του 1803 για την αποστολή πυρομαχικών από τους Γάλλους στη Μάνη. Οι Τούρκοι θεώρησαν το επεισόδιο αυτό πολύ σοβαρό και ο Τούρκος πλοίαρχος Σερεμέτ μπέης με μια φρεγάδα και δύο κορβέτες βομβάρδισε το Γύθειο, στο οποίο προκάλεσε μεγάλες καταστροφές¹²¹². Βοηθός του Σερεμέτ μπέη υπήρξε ο βοεβόδας της Μονεμβασίας Χασάν μπέης ο οποίος είχε πλοίο για τη δίωξη των πειρατών. Βεβαίωσε ακόμη το *W. Leake*¹²¹³ ότι είχε κατεδαφίσει 18 μανιάτικα κάστρα και σχεδόν άλλα τόσα χωριά. Είχαν βομβαρδίσει και το Μαραθονήσι με μεγάλο αριθμό βομβών και το κατέλαβαν και κατέσχεσαν 90 καντάρια μπαρούτη (5 τόνους) και 40 καντάρια βόλια (2,3 τόνους), που είχαν στείλει οι Γάλλοι στους Μανιάτες. Ο Χασάν μπέης πρόσθεσε ότι όταν ήθελαν να καταστρέψουν ένα χωριό στη Μάνη, εύρισκαν βοηθούς από τα γύρω χωριά.

Μετά από λίγα χρόνια, το 1811, ένα αγγλικό πλοίο έφερε στους Μανιάτες¹²¹⁴ πολεμοφόδια, που τα εκφόρτωσε στο Βαθύ, όπου ήταν η έδρα του αγγλόφιλου Αντώνμπεη Γρηγοράκη. Τότε δεν υπήρξε τουρκική αντίδραση και ο υποπρόξενος

1211. Ανωνύμου, ό.π., σ. 13. Απ. Δασκαλάκη, Η Μάνη και η Οθωμανική αυτοκρατορία, Αθήνα 1923, σ. 215. Ο Γ. Φιλήμων, Δοκίμιον Ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρείας, Αθήνα 1834, σ. 292, γράφει ότι τα πυρομαχικά εστάλησαν στο Ζαχαριά. Στα γεγονότα αναφέρεται και ο Γ. Βλαχογιάννης, ό.π., σ. 138.

1212. J. M. W a g s t a f f, John Philip Morier's account of the Mani 1804. K.N.E. – E.I.E., Μάνη, μαρτυρίες για το χώρο και την κοινωνία, περιηγητές και επιστημονικές αποστολές, Λιμένι 1993, σσ. 276 και 279.

1213. W. L e a k e, ό.π., τόμ. Α', σσ. 207 και 209.

1214. J. S a v a n t, Napoléon et la libération de la Grèce, *L' Hellenisme contemporain* 6(1952)104.

της Γαλλίας στην Πάτρα Roussel έγραψε στην αναφορά του της 15 Νοεμβρίου 1811: «...Μερικά βαρέλια μπαρούτη που πήγαν στο Μαραθονήσι με ένα από τα καράβια μας, πριν από λίγα χρόνια, (εννοεί το 1803) θορύβησαν όλη την Τουρκία. Ο στόλος του Καπουδάν πασά ήρθε στο Ναύπλιο. Τα κάστρα ετοιμάστηκαν για να αντιμετωπίσουν πολιορκία. Σήμερα αυτό το αγγλικό πλοίο φορτωμένο πολεμοφόδια, δεν κάνει την παραμικρή αίσθηση...».

Ο Ανδρέας Σανδρίνης, υποπρόξενος της Ρωσίας στη Ζάκυνθο, στις 3/15 Αυγούστου 1818 έδωσε πιστοποιητικό στον ιατρό Αναστάσιο Κορνήλιο, γενικό πρόξενο της Επτανήσου στην Αρκαδιά (Κυπαρισσία) για τη ρωσόφιλη πολιτική του. Ο Κορνήλιος, ενώ έμενε στην Κορώνη, εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα για να μπορεί να επηρεάζει αποτελεσματικότερα τους Μανιάτες. Εκείνοι του αποκάλυψαν ότι οι Γάλλοι έστειλαν στη Μάνη ποσότητα από μπαρούτη και βόλια και αυτός, «...κατάφερε να ανατρέψει το σχέδιο των Γάλλων και με μια λέξη να κάνει τους Μανιάτες με τον πιο σίγουρο και θετικό τρόπο φιλικά διακείμενους προς τους Ρώσους»¹²¹⁵. Οι Ρώσοι ενίσχυσαν εκείνο τον καιρό τις δυνάμεις τους στα Επτάνησα φοβούμενοι τους Γάλλους, ενώ παράλληλα οι Άγγλοι είχαν την υποψία, ότι προετοιμαζόταν εισβολή των Ρώσων στα Βαλκάνια. Μήπως άραγε από τον Αναστάσιο Κορνήλιο έφθασε το μυστικό στους Ρώσους και από εκεί διέρρευσε προς τους Τούρκους; Δεν αποκλείεται βέβαια να πληροφορήθηκαν το γεγονός οι Άγγλοι και αυτοί να ενημέρωσαν τους Τούρκους.

Στις αρχές Αυγούστου του 1803, αφού είχε αναλάβει τα καθήκοντα του μπέη της Μάνης ο Αντώνμπεης Γρηγοράκης και είχε γίνει η σύλληψη του τέως Παναγιώτμπεη Κουμουνδουράκη, οι Τούρκοι δια της βίας, βομβαρδίζοντας το Μαραθονήσι και προξενώντας σημαντικές ζημιές, κατέσχεσαν τα γαλλικά μπαρουτόβολα.

Ο πρόξενος της Αγγλίας στα Γιάννενα Morier¹²¹⁶ θεωρούσε ότι τα πυρομαχικά έφθασαν στη Μάνη λίγο μετά την απομάκρυνση του Τζανήμπεη Γρηγοράκη από την ηγεμονία της Μάνης, δηλαδή το 1797-8. Ο Leake που συνάντησε το Μάρτιο του 1805 το Χασάν μπέη της Μονεμβασίας, του εξιστόρησε ότι η κατάληψη του Μαραθονησίου από τους Τούρκους έγινε λίγους μήνες ενωρίτερα. Ο Σπ. Φορέστης, πρόξενος της Αγγλίας στα Επτάνησα, τοποθετούσε το γεγονός τον Αύγουστο του 1803. Ο Αντώνμπεης, προφανώς για να δικαιολογήσει τον Τζανήμπεη, είπε στο Morier, τον οποίο παρακάλεσε να μεσολαβήσει για να δοθεί αμνηστία στο διωκόμενο εξάδελφό του, ότι η μπαρούτη ήρθε για να χτυπήσουν τον Παναγιώτμπεη Κουμουνδουράκη. Από σχετικά έγγραφα προκύπτει σαφώς ότι η σύλ-

1215. I. E. E. E., αριθ. εγγρ. 02331 (στη γαλλική). Ο Α. Κορνήλιος είχε επιχορήγηση από τη Ρωσία και γεννάται το ερώτημα, ποίοι άλλοι Μανιάτες λάμβαναν τότε χρήματα από τους Ρώσους ή άλλες μεγάλες δυνάμεις.

1216. J. M. Wagstaff, ό.π., σ. 279.

ληψη του Κουμουνδουράκη έγινε τον Ιούλιο του 1803 και η επίθεση στο Μαραθονήσι τον Αύγουστο του ίδιου έτους.

Το 1804 αρχηγός της γαλλόφιλης παράταξης ήταν ο Μούρτζινος και της αγλόφιλης ο Αντώνμπεης, ο οποίος ενεργούσε με δικά του έξοδα. Ο πρόξενος της Αγγλίας στην Πάτρα Ν. Στράνης έλαβε εντολή από το Motier να χρηματοδοτήσει τον Αντώνμπεη για να προωθήσει την αγγλική προπαγάνδα, η οποία συναντούσε αντιδράσεις. Ο Μούρτζινος είχε αυξήσει τους οπαδούς του, ενώ ο Αντώνμπεης δεν είχε χρήματα και διέθετε λιγότερα πυρομαχικά. Ο Αντώνμπεης είχε ζητήσει οικονομική βοήθεια για να συντρίψει το Μούρτζινο και ο πρόξενος της Αγγλίας στην Πάτρα Νικ. Στράνης έγραφε σε επιστολή του ότι θα έστελνε 1.500 πιάστρα στον Αντώνμπεη για να διατηρήσει την ελπίδα, ότι οι Άγγλοι θα έβρισκαν τρόπο να τον βοηθήσουν¹²¹⁷.

Η δολοφονία του καπετάν Ζαχαριά

Ο πιο φημισμένος από τους κλέφτες του Μοριά υπήρξε ο Ζαχαριάς από το χωριό Μπαρμπίτσα. Είχε εγκατασταθεί στο Σκουφομούτη, μικρό οικισμό του Μαλεβρίου της Μάνης και εκεί είχε χτίσει τους πύργους του για να αποτραβιέται, όταν βρισκόταν υπό διωγμό από μεγάλα τουρκικά αποσπάσματα. Προικισμένος με πάμπολλες ικανότητες αλλά και επιρρεπής σε αδυναμίες υμνήθηκε από τη λαϊκή μούσα. Στη Μάνη είχε φίλους και εχθρούς, φίλοι του ήταν οι γαλλόφιλοι Τζανήμπεης Γρηγοράκης, Μούρτζινος και Καπετανάκηδες¹²¹⁸, ενώ εχθροί του ήταν οι αγλόφιλοι, Κουτσογρηγοριάνοι, Μαυρομιχαλαίοι και Κουμουνδουριάνοι.

Ο Ζαχαριάς¹²¹⁹ συντρόφευσε τους συμπολεμιστές του Λάμπρου Κατσώνη και του Ανδρούτσου, μετά την αποχώρησή τους από το Πορτοκάγιο μέχρι να περάσουν στη Ρούμελη. Ο Θ. Κολοκοτρώνης¹²²⁰ αφηγήθηκε στη διήγησή του: «...όταν ήλθε ο Ανδρούτζος, πατέρας του Οδυσσέως, γνωρίστηκα εις την Μάνη, και τον εσυντρόφευσα έως εις την Κόρινθο...». Δεν έκανε λόγο για το όνομα του Ζαχαριά. Αλλά όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ο Ανδρούτσος κατέθεσε στους Βενετούς στο Σπαλάτο των Δαλματικών ακτών, ότι από το Πορτοκάγιο πήγε στα Κύθηρα και από

1217. Ελένης Γιαννακοπούλου, ό.π., σσ. 246-7 και 258.

1218. Μεταξύ των συνεργατών του Ζαχαριά αναφέρεται και ο καπετάν Παναγιωτάκης (γιός του Χριστ. Π. Καπετανάκη) από το Πετροβούνι και το Αρμυρό. Φ. Ζανέτου, Ζαχαριάς Μπαρμπιτσιώτης, Κακωνικά 1932, σ. 167.

1219. Γ. Α. Γιαννακάκου-Ραζέλου, Οι αγώνες της Μάνης δια την ελευθερίαν, Αθήναι 1948, 106.

1220. Θ. Κολοκοτρώνη, Διήγησις συμβάτων της Ελληνικής φυλής, Αθήναι 1846, σ. 41. Γ. Βλαχογιάννη, Κλέφτες του Μοριά, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, σσ. 123 και 175. Δήμου και Νικολό Στεφανόπολι, Ταξίδι στην Ελλάδα, Εκδ. Τολίδη, Αθήνα 1974, σ. 142 κ.ε.

εκεί στην Πρέβεζα. Δεν αναφέρεται πορεία του Ανδρούτσου στην Πελοπόννησο από τη Μάνη στον Κορινθιακό κόλπο. Πολλές φορές η μνήμη απατά τους συγγραφείς απομνημονευμάτων τους, πάντοτε όμως για να αυξάνει το κύρος τους.

Τα πυρομαχικά, τα οποία είχαν στείλει οι Γάλλοι στο Μαραθονήσι το 1803 και παρέλαβε ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης, κατά μια άλλη εκδοχή¹²²¹ προορίζονταν για το Ζαχαριά. Αυτό δεν φαίνεται να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, ίσως σ' αυτόν να έδιναν ένα μέρος της μπαρούτης. Ακόμη θεωρείται «*λαϊκή ουτοπική φαντασίωση*»¹²²² ότι ήταν φίλος με το Ναπολέοντα, ότι επικοινωνούσαν με ειδικό κώδικα, ότι του είχε στείλει 1.000 τσεκίνια, ότι αναλάμβανε όλα τα έξοδα που θα έκανε και όσα είχε υποσχεθεί στους συνεργάτες του και ακόμη ότι τον είχε διορίσει «*γκενεράλε της Μάνης και του Μοριά*». Ο Ζαχαριάς πιθανώς θα μάζευε στρατό από τη Μάνη και το Μοριά για να υποστηρίξει μια μελλοντική απόβαση Γάλλων στην Πελοπόννησο.

Ο Άγγλος περιηγητής και βοτανολόγος J. Sibthorp¹²²³ επισκέφθηκε την άνοιξη του 1795 την Πελοπόννησο και μας κατέγραψε τις πληροφορίες που είχε για τον καπετάν Ζαχαριά, όταν ακόμη ήταν σε δράση: «...*Ανάμεσα στους κλέφτες το όνομα του Ζαχαριά στέκεται πρώτο, χρόνια δεν τα είχε καλά με τους Τούρκους και ή ξέφευγε τα διάφορα σώματα που στέλνονταν να τον πιάσουν ή τα τσάκιζε. Τους Τούρκους που πέφτανε στα χέρια του πολύ άγρια τους μεταχειριζόταν και σκότωνε τους περισσότερους. Με το βοϊβόντα του Μυστρά είχε κάμει ένα είδος ανακοχής, αυτό όμως για τους ταξιδιώτες δεν ήταν αρκετό να τους προστατέψη...*».

Ο πρωτοσύγκελλος Αμβρόσιος Φραντζής¹²²⁴ γράφει ότι ο Ζαχαριάς κατέσφαζε σαν πρόβατα τους Τούρκους και όσα στρατεύματα έβγαιναν για να τον χτυπήσουν, δεν πετύχαιναν τίποτε: «...*Αλλ' όσον ανεδείχθη άξιος, ισχυρός, και τρομακτικός εναντίον των Οθωμανών, τοσούτον εξ εναντίας εφάνη αφ' ετέρου άσωτος, και ανοικονόμητος εις διαφόρων ειδών ατοπήματα... καταδιωκόμενος υπό των Οθωμανών, κατέφυγε κατά την συνήθεια εις την Μάνην, καταλύσας εις ένα των κουμπάρων του Κουκέαν επονομαζόμενον (εις τον οποίον είχαν όλα τα πιστά), όστις παραβιασθείς από Μανιάτας (τόσον δια τας ασωτείας του, καθώς και δια να επικαλύψωσιν αυτοί τα ίδια αυτών λάθη ενώπιον των Οθωμανικών αρχών), έτι δε και δωροδοκηθείς (ως λέγεται) εδολοφόνησεν εντός του πύργου του τον περιβόητον εκείνον Ήρωα, τον λέοντα και αμίμητον αετόν...*».

1221. Ιω. Φιλήμονος, Δοκίμιον Ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρίας, Ναύπλιον 1834, σ. 292.

1222. Ελένης Γιαννακοπούλου, ό.π., σσ. 247-8 και 255-6.

1223. J. Sibthorp, In R. Walpole: Travels in various countries of the East, being a continuation of memoirs relating to European and Asiatic Turkey, σ. 88. Γ. Βλαχογιάννη, ό.π., σ. 49. Κ. Σιμόπουλου, ό.π., τόμ. Β', σ. 621.

1224. Αμβ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 35-6.

Πολλές πληροφορίες για το Ζαχαριά έχουμε από τα απομνημονεύματα του Αναγνώστη Κοντάκη¹²²⁵ από τον Άγιο Πέτρο της Κυνουρίας ο οποίος έγραψε: «...Ο καπετάν Ζαχαρίας ήτο ταχύπους, είχε εύστροφον σώμα, ανάστημα μέτριον, μέσην λιανήν, πρόσωπον στρογγυλόν και εύμορφον, όμματα μαύρα και εις το δεξιόν οφρύδι μίαν λαβωματίαν, η οποία του έκαμε μεγάλην ωραιότητα, τα μαλλιά του ήτον μαύρα και σγουρά, είχε φωνήν μεγάλην, γλυκείαν και βροντώδη, είχε πνεύμα οξύτατον, ήτον εις τοιούτον βαθμόν ανεξάρτητος, ώστε δεν εγνώριζεν εις όλην του την ζωήν ανώτερόν του. Ήτο προσέτι ακτημονέστατος, ποτέ δεν ηθέλησε να θησαυρίση ούτε να βαστά οβολόν... Ο καπετάν Ζαχαρίας είχε και τινα ελαττώματα, τα οποία ίσως του έμειναν από την κλεπτικήν τάξιν και εκ των περιστατικών της να πολυπήνη ενίοτε τον οίνον, και να μεταχειρίζεται και τας γυναίκας υπέρ το δέον, εις τρόπον οπού εκτός της νομίμου συζύγου του έλαβεν έτι ως γυναίκας και άλλας, μετεχειρίζετο πολλάκις και τινας άλλας...».

Αντίθετη γνώμη για το Ζαχαριά εξέφρασε στα απομνημονεύματά του ο Κανέλλος Δεληγιάννης¹²²⁶, ο οποίος ήταν εμποτισμένος με τις απόψεις των κοτζαμπάσηδων του Μοριά: «...Ήτον ανδρείος και ταχύπους, αλλά κανέν αξιομνημόνευτον κατόρθωμα δεν φαίνεται εις τον βίον του, ουδέ τινα Τούρκον ηδυνήθη να φονεύση ή να βλάψη ποτέ, παρά μόνον ότι εσυνόδευσε τον Ανδρούτσον μετά τριάκοντα άλλων συντρόφων του. Διέσχισαν την Πελοπόννησον και τους επήραν από το Γύθειον και τους απήγαγον εις την Βοστίτσαν (Αίγιον) και τους εμβαρκάρισαν τριακοσίους τον αριθμόν και απέρασαν εις τα Τριζώνια (νησίδες κοντά στις ακτές της Δωρίδος). Αλλ' ως εκ της κουφονοίας του άφησεν ένα καπετάνιον εξ αυτών, Καραχάλιον λεγόμενον, με σαράντα συντρόφους του και τους ηπάτησεν ο Σεϊνδάγας Λαλιώτης με μεγάλας υποσχέσεις και τον επήρε και τον επήγεν εις την Τριπολιτσάν και τους εφόνευσεν όλους ο Βεζύρης. Πάντοτε ελήστευεν, ηγμαλώτιζεν και εβασάνιζε τους αδυνάτους και αόπλους χριστιανούς καθώς και οι λοιποί λησταί...».

Ο J. L. S. Bartholdy¹²²⁷ αναφέρει για το Ζαχαριά: «...Ο Σερεμέτ μπέης καπετάνιος τουρκικής φρεγάτας, που έφτασε με το στόλο του στο Μαραθονήσι, το καλοκαίρι του 1803, αιχμαλώτισε τις γυναίκες και τα παιδιά πολλών Μανιατών που υπηρετούσαν υπό το Ζαχαριά, και απείλησε να απαγάγει τα γυναικόπαιδα, και μάλιστα να τα θανατώσει, αν οι γονείς ή οι άνδρες τους δεν τα εξαγόραζαν με το κεφάλι του καπετάνιου τους. Εκείνοι τον τουφέκισαν στο άψε σβήσε και το κεφάλι του εστάλη στην Κωνσταντινούπολη. Είχαν γνωρίσει μεγάλους μπελάδες εξ αιτίας του και φοβόντουσαν μήπως δημιουργήσει μεγαλύτερες ταραχές στο Μοριά, επειδή

1225. Α. Κοντάκη, Απομνημονεύματα, έκδ. Ε. Πρωτοψάλτη, σ. 20.

1226. Κανέλλου Δηληγιάννη, Απομνημονεύματα, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, τόμ. Α', σ. 34.

1227. J. L. S. Bartholdy, ό.π., σ. 110.

όπως διατείνονταν, ήταν ένας από αυτούς στους οποίους είχε μεταφέρει μαπαρούτη και βόλια η κορβέτα *L'Arabe...*».

Μετά το διορισμό από την τουρκική διοίκηση του Αντώνμπεη στο αξίωμα του μπέη της Μάνης, του ζητήθηκε, να απαλλάξει την πατρίδα του από τον εξάδελφό του Τζανήμπεη Γρηγοράκη, τον κλέφτη Ζαχαριά και τους πειρατές Ατέση και Αλεξανδρή Γερακαράκη ή Κλεπτοαλεξανδρή¹²²⁸.

Ο Αντώνμπεης δεν ήθελε ή δεν τολμούσε να πειράξει τον Τζανήμπεη, που άλλοτε κρυβόταν στο Βαχό και άλλοτε κατέφευγε στα Επτάνησα, αλλά διατηρούσε πάντοτε μεγάλη δύναμη στη Μάνη. Ο Ζαχαριάς αποτελούσε τη μοναδική διέξοδό του, διότι οι άλλοι εύρισκαν καταφύγιο στη θάλασσα. Αυτός είχε δεσμούς συνεργασίας με την παράταξη των γαλλοφίλων Τζανήμπεη Γρηγοράκη, Καπετανάκηδες και το Μούρτζινο. Όμως τον τελευταίο καιρό είχε δημιουργηθεί σοβαρή παρεξήγηση με το Μούρτζινο από την αιχμαλωσία του ανιψιού του Παναγιώτη Μπουκουβαλέα-Τρουπάκη και μια προσβλητική επιστολή του Ζαχαριά προς αυτόν, ο οποίος είχε απειλήσει με εκδίκηση. Ο Κανέλλος Δεληγιάννης¹²²⁹ δίδει άλλη εξήγηση και αποδίδει το φόνο σε εκδίκηση του Κουκέα, διότι κατά την απουσία του «... *παρεβίασε και ητίμασε την αδελφή του επιβούλως...*».

Ο τρόπος με τον οποίο δολοφονήθηκε ο Ζαχαριάς είναι γνωστός. Πηγαίνοντας στο σπίτι του κουμπάρου του Παναγιώτη Κουκέα, που ήταν στο Λιμπόχοβο των Τσερίων Καρδαμύλης, σκοτώθηκε σε ενέδρα που είχε ετοιμάσει ο κουμπάρος του¹²³⁰. Δεν υπάρχει όμως ομοφωνία για τον υποκινητή αυτού του φόνου και έχουν αναφερθεί διάφορες εκδοχές. Μπορεί ο Κουκέας, ο οποίος έκρυψε τους δολοφόνους στον πύργο του, να είχε δεχθεί προκλήσεις από το Ζαχαριά που αποτέλεσαν την αφορμή, αλλά δεν έγιναν ποτέ γνωστές. Η Ειρήνη η Κιτριναροπούλα, η ερωμένη του Ζαχαριά, ή η οικογένειά της μπορεί να έγινε η αιτία. Η προσβολή που δέχθηκε ο Μούρτζινος¹²³¹ από το Ζαχαριά μπορεί να κίνησε το δολοφονικό χέρι εναντίον του. Κατηγορήθηκε ακόμη και ο ανιψιός του Αντώνμπεη, ο Δημήτριος Καβαλιέρης-Γρηγοράκης. Φαίνεται ότι ο Ζαχαριάς σκοτώθηκε μετά

1228. Ανωνύμου, ό.π., σ. 17-20.

1229. Κανέλλου Δηληγιάννη, ό.π., σ. 35.

1230. Σχεδόν όλες οι εκδοχές που έχουν υποστηριχθεί κατά καιρούς αναφέρονται από τον Σαράντο Καργάκο, Ζαχαριάς Μπαρμπιτσιώτης, Αθήνα 1998, σσ. 243-264. Τ. Κανδηλώρου, ό.π., σ. 313 κ.ε. Ο Νικήτας Νηφάκης κατηγορεί τον Δ. Καβαλιέρη-Γρηγοράκη ως οργανωτή της δολοφονίας του Ζαχαριά και του αφιερώνει στους «Διαλόγους» δύο στίχους:

*Την κεφαλήν του τρομερού εκείνου Ζαχαρία
εις τις Κιτριές την έστειλε με τόσην φανταρία.*

Σ. Β. Κουγέα, Νικήτα Νηφάκη: Μανιάτικα ιστορικά στιχουργήματα, Αθήνα 1964, σσ. 75 (στίχ. 47-8) και 115. Β. Πατριάρχη, Ο εκ Βαρβίτισης της Λακεδαίμονος, πρωταρματολός της Πελοποννήσου, *Ιθώμη* 20(1978)17.

1231. Τ. Κανδηλώρου, ό.π., σ. 316.

από τα μέσα Οκτωβρίου του 1803 που εκδόθηκε η διαταγή η οποία απαιτούσε από τον Αντώνη να εξολοθρευθεί. Σαν ημέρα δολοφονίας αναφέρεται από τον Αναγνώστη Κοντάκη¹²³² η 20η Ιουλίου 1804.

Σε όλες αυτές τις εκδοχές ήρθε ο πρώην Τζανέτμπεης Κουτούφαρης να μας δώσει την απάντηση, ανατρέποντας κάθε άλλη υπόθεση. Η δολοφονία του Ζαχαριά ήταν μια επιτυχία της αγγλόφιλης παράταξης και έγινε το Φεβρουάριο του 1804 από τα ανίψια του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη¹²³³. Με τη δολοφονία του Ζαχαριά μειώθηκε η επιρροή των γαλλόφιλων στη Μάνη και αυτό θεωρήθηκε επίτευγμα του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη.

Ίσως η δολοφονία του Ζαχαριά¹²³⁴ κατά κάποιο τρόπο να δικαιολόγησε τον Αντώνη στα μάτια των Τούρκων και να κάλυψε την ανοχή που έδειχνε προς τον Τζανήμπεη. Άλλωστε ο Ζαχαριάς ήταν πάντοτε εχθρικά διακείμενος προς τους Κουτσογρηγοριάνους, Μαυρομιχαλαίους και Κουμουνδουράκηδες, που ανήκαν στο αγγλικό κόμμα και ίσως ο μπέης δεν είχε την πρόθεση να τον προστατεύσει.

Ο Παναγιώτης Τρουπάκης-Μπουκουβαλέας, ο ανιψιός του Παναγιώτη Μούρτζινου, που αιχλωπίστηκε από το Ζαχαριά, ήταν γαμπρός του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη, του οποίου είχε παντρευτεί τη δευτερότοκη θυγατέρα, την Αντωνία¹²³⁵. Η προσβλητική συμπεριφορά του Ζαχαριά προς το Μούρτζινο ίσως είχε αγγίξει και τον Τζανέτμπεη Κουτούφαρη, που τελικά τον οδήγησε στη δολοφονία του Ζαχαριά. Δεν αποκλείεται ο γδικιωμός να υπήρξε αποτέλεσμα της συνεργασίας και των δύο θιγέντων ηγετών των Μανιατών.

Πιθανώς μετά τη δολοφονία του Ζαχαριά ο Καπουδάν πασάς Αβδούλ Καρζή¹²³⁶ απευθυνόμενος στον Αντώνη το Φεβρουάριο του 1804 (δεν σημειώνεται ημερομηνία) του έγραψε «...ελάβομεν πληροφορίας πολλαχόθεν της αρίστης διοικήσεως και ευνομίας σου, και επαινούμεν την φρόνησιν και σύνεσίν σου, και θέλομεν σε έχει διά παντός πας πογού εάν επακολουθής και του λοιπού αυτόν τον τρόπον...».

1232. Α. Κ ο ν τ ά κ η, Απομνημονεύματα, έκδ. Ε. Πρωτοψάλτη, σ. 22. Γ. Α ν τ ω ν ο π ο ύ - λ ο υ, Βιογραφία Ζαχαριά Μπαρμπιτσιώτη, Παράρτημα στου Γ. Β λ α χ ο γ ι ά ν ν η: Κλέφτες του Μοριά, ό.π., σ. 255 κ.ε. Τ. Κ α ν δ η λ ώ ρ ο υ, Ο Αρματωλισμός της Πελοποννήσου, Αθήνα 1924, σσ. 100, 122 κ.ε.

1233. Ε λ έ ν η ς Γ ι α ν ν α κ ο π ο ύ λ ο υ, ό.π., σσ. 247-9 και 255. Αναφέρεται ότι ο σιορ Λιμπεράκης Μπενάκης ευνοούσε τότε τα αγγλικά σχέδια, διότι από το 1803 είχε αρχίσει ο αγγλο-γαλλικός πόλεμος και η Ρωσία ήταν σύμμαχος της Αγγλίας, ό.π., σ. 256.

1234. Θ. Κ ο λ ο κ ο τ ρ ώ ν η, ό.π., σ. 11, όπου αναφέρεται, ότι ο ίδιος ήταν με το μέρος του μπέη Κουμουνδουράκη (φίλοι του οποίου ήταν οι Δουράκηδες, οι Μαυρομιχαλαίοι και οι Κουτσογληγοριάνοι), ενώ ο Ζαχαριάς ήταν με το μέρος του Μούρτζινου (φίλοι του οποίου ήταν οι Καπετανάκηδες-Γρηγοράκηδες, Κυβελέοι, Χρηστέοι και Καπετανάκηδες-Κουτηφαριάνοι).

1235. Β α σ. Π α τ ρ ι α ρ χ έ α, Δίπτυχον Ιστορικών και Φιλολογικών της Εθνεγερσίας, Αθήνα 1971, σ. 575-9. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Η οικογένεια Κουτηφαρη ή Κουτούφαρη, Λακωνικά Σπουδαί 14(1998)480.

1236. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 17854.

Στις 8 Φεβρουαρίου 1804 ο Καπουδάν πασάς με άλλη διαταγή του, ίσως προγενέστερη της προηγουμένης, παρήγγειλε στον Αντώνμπεη Γρηγοράκη¹²³⁷ να αποβάλλει από την καπετανία του τον Κωσταντή Δουράκη και να τον παιδεύσει ως άτακτο και παρήκοο. Είχε πάρει πληροφορίες από τον Καπετάνια μπέη (αντιναύαρχο) και γι' αυτό κατέληξε σε αυτήν του την απόφαση. Του συνιστούσε ακόμη να αλλάξει και να παιδεύσει όλους τους άτακτους και απειθείς καπετάνιους και τέλος τον συνεβούλευε να μην παραβλέπει και να μην αδιαφορεί για τις αταξίες τους. Παρά ταύτα ο Αντώνμπεης δεν πείραζε το Δουράκη. Ίσως η δολοφονία του Ζαχαριά έδωσε την ευκαιρία στον Αντώνμπεη να φέρεται με επιείκεια στους καπετάνιους της Μάνης.

Επιβολή τάξης στη Μάνη

Στο διάστημα της θητείας του ο Αντώνμπεης πέτυχε να αποκαταστήσει την τάξη στη Μάνη και να περιορίσει την πειρατεία. Παρά το γεγονός ότι ο νέος μπέης δεν είχε πολλές συμπάθειες, όπως ο εξαδελφός του Τζανήμπεης, εντούτοις κατόρθωσε να επιβληθεί στους Μανιάτες. Άλλοτε κάνοντας κατάλληλους ελιγμούς και άλλοτε λαμβάνοντας μέτρα αυστηρά εναντίον αυτών που αντιδρούσαν. Παράλληλα όμως στις Κιτριές ή στο Μαραθονήσι ναυλοχούσε κατά καιρούς μια μοίρα του τουρκικού στόλου, η οποία στήριζε τον Αντώνμπεη και επιτηρούσε τα παράλια, για να καταστρέφει τα πειρατικά πλοιάρια των Μανιατών. Άλλωστε και πριν ακόμη αναλάβει τα καθήκοντα του μπέη της Μάνης ήταν ο ίδιος κατηγορηματικά υπέρ της καταστολής της πειρατείας και της δίωξης των ληστών¹²³⁸. Αυτό άλλωστε ήταν επιθυμία του κάθε μπέη, να απαλλάξει τη Μάνη από τις εσωτερικές ταραχές και τη ληστοπειρατεία. Στις 2 Ιουλίου 1812 σε επιστολή του νεοδιορισμένου Θεοδωρόμπεη Γρηγοράκη προς τον πρόξενο της Αγγλίας στα Κύθηρα Εμμ. Καλούτση αναφέρεται σχετικά με τους ληστοπειρατές¹²³⁹: «...Όμως ελπίζω εις τον μεγαλοδύναμον ότι με το καλό και με το κακό να τους εφέρω εις σε καλή διάθεσιν και να ησυχάσουν και να ξεφοβίσουν οι πτωχοί, να κοιτάζουν τη δουλειά τους...».

Παρά τις συνεχείς και άγονες εκκλήσεις του Αντώνμπεη στους Τούρκους να αμνηστεύσουν την οικογένεια του εξαδέλφου του Τζανήμπεη Γρηγοράκη, από το 1803 αυτός και τα παιδιά του ζούσαν στην παρανομία στερημένοι της κτηματι-

1237. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 17860. Στ. Καπετανάκη, Η οικογένεια Δουράκη της Καστανίας, Λακωνικά Σπουδαί 16(2002)269, όπου δημοσιεύεται το έγγραφο.

1238. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 07230.

1239. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 07197. Επί των ημερών του Θεοδωρόμπεη ο Τζανετάκης Γεωργ. Γρηγοράκης κατέδωκε πειρατές. Σ. Β. Κουγέα, Ιστορικά πηγαί δια την ηγεμονίαν της Μάνης, Πελοποννησιακά 5(1962)88.

κής τους περιουσίας. Ο γέρο-Τζανήμπεης είχε αποσυρθεί από την πολιτική ζωή του τόπου, αλλά την αντιπολιτευτική δραστηριότητα είχαν αναλάβει οι στενότεροι συγγενείς του. Ίσως γι' αυτό οι Τούρκοι δεν υποχωρούσαν, ώστε να δώσουν αμνηστία στον Τζανήμπεη όπως τους ζητούσε επίμονα ο Αντώνμπεης.

Ο J. L. S. Bartholdy¹²⁴⁰, παραθέτει πληροφορίες που έλαβε από το Λιμπεράκη Παναγ. Μπενάκη, πρόξενο της Ρωσίας στην Κέρκυρα και για τον Αντώνμπεη αναφέρει: «*Σημερινός Μπέης είναι ο Αντώνμπεης, ο Αντώνιος Γρηγοράκης αυτός κατώρθωσε να κατασιγάσει τις αντιζηλίεις και τα πάθη μεταξύ των ισχυρών οικογενειών της Μάνης, προπαντός μετά την εξόντωση του Ζαχαριά, αυτού που υπήρξε ο πιο γενναίος, αλλά συνάμα και ο πιο ταραξίας από όλους αυτούς τους ληστές...*».

Ως απεσταλμένος της Αγγλικής κυβέρνησης ο πρόξενος της Αγγλίας στα Ιωάννινα J. P. Morier¹²⁴¹ στις 14 Μαΐου 1804 επισκέφθηκε στις Κιτριές τον Αντώνμπεη, προσπαθώντας να διαδώσει την αγγλόφιλη πολιτική και να δημιουργήσει έναν κύκλο φίλων της πατρίδος του, διότι εκείνη την εποχή υπήρχε στη Μάνη ισχυρό ρεύμα υπέρ των Γάλλων, υποστηριζόμενο από τον Τζανήμπεη Γρηγοράκη. Ο Morier¹²⁴² παρατήρησε ότι στο Μοριά δεν υπήρχε καμία προετοιμασία για την αντιμετώπιση μιας γαλλικής εισβολής και θεώρησε ότι αν οι Γάλλοι αποβιβάζονταν στην Πελοπόννησο, μπορούσε να αποκλειστούν από τον αγγλικό στόλο. Ακόμη διαπίστωσε ότι ο Αντώνμπεης, από τότε που ανέλαβε μπέης, προσπαθούσε να συνενώσει τους Μανιάτες. Του ήταν δυσάρεστο να υπακούσει στους Τούρκους και να καταδιώξει τον Τζανήμπεη, που είχε διωχθεί για τη φιλογαλλική του στάση, διότι αν τον σκότωνε, θα είχε στη συνέχεια να αντιμετωπίσει το μίσος των οπαδών του, που ήταν ισχυροί. Ο Αντώνμπεης είπε στο Morier ότι ο Τζανήμπεης είχε αναγνωρίσει το λάθος του και είχε προσφερθεί να ειρηνεύσει. Τον παρεκάλεσε δε να συστήσει στις Τουρκικές αρχές να συμπεριφερθούν με επιείκεια στον Τζανήμπεη. Ο Morier δέχθηκε να το κάνει, σκεπτόμενος ότι θα ήταν πολύ δύσκολο έργο η σύλληψη του Τζανήμπεη, διότι βρισκόταν στο εσωτερικό της Μάνης και περιστοιχιζόταν από 4.000 οπαδούς του. Για να δικαιολογήσει ο Αντώνμπεης στο Morier τον Τζανήμπεη που παρέλαβε μπαρούτη από τους Γάλλους, προφασίστηκε ότι αυτή προοριζόταν για την πολιορκία τού Παναγιώτμπεη Κουμουνδουράκη, η οποία ακολούθησε.

1240. Ο J. L. S. Bartholdy, Ταξιδιωτικές εντυπώσεις από την Ελλάδα 1803-1804, έκδ. «Εκάτη», σ. 110. Κ. Σιμόπουλου, ό.π., τόμ. Γ1, σ. 36.

1241. J. W. Bagally, Alipasha and Great Britain, Oxford 1938, σ. 14 κ.ε. Ο J. P. Morier (1784-1877) αναφέρεται ότι το 1804 ήταν πρόεδρος υπουργός ή γενικός πρόξενος στα Πάννενα, αργότερα το 1816 έγινε γενικός πρόξενος της Αγγλίας στην Κωνσταντινούπολη. Κ. Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, τόμ. Γ1, σ. 319 και τόμ. Γ2, σσ. 22 και 313.

1242. J. M. Wagstaff, ό.π., σσ. 279 και 281.

Ένα άλλο έργο του Morier¹²⁴³, που αποδόθηκε στον ανύπαρκτο «φιλοτουρκισμό» του Αντώνμπεη, ήταν η εξορία του Μούρτζινου και του Χρηστέα. Ο Morier το 1804 έδωσε τα ονόματά τους στον πασά της Τριπολιτσάς και του συνέστησε να αποβληθούν από τη Μάνη αυτοί οι δύο καπετάνιοι, διότι αντιδρούσαν λόγω του «φιλογαλλικού» τους προσανατολισμού. Από έλλειψη πληροφόρησης για τα έργα του Morier αναφέρεται ότι ο Αντώνμπεης δεν διάσασε να εξορίσει μερικούς από τους καπετάνιους της Μάνης, οι οποίοι τον αντιπολιτεύονταν και δεν δέχονταν να πληρώνουν τους φόρους ή βοηθούσαν τους κλέφτες και τους πειρατές. Από ένα βραχύ ιστορικό χρονικό¹²⁴⁴ πληροφορούμεθα για την εξορία του Παναγιώτη Μούρτζινου και του Χριστόδουλου Χρηστέα, που έγινε στις 8 Μαΐου 1805: «*Η' (8^η) 1805 - μηνί - Μαΐου - ημέρα ς (Παρασκευή) - η αυγή ζ (Σαββάτου): και γράφομεν την εξορίαν του καπετάν Παναγιώτη και καπετάν Χριστόδουλου οπού έπαθαν από αχράρειαν¹²⁴⁵ των Γληγοριάνων, ήγουν Αντώνη και Καβαλιέρου...».*

Για τα γεγονότα εκείνης της χρονιάς μας ενημερώνει και ο Άγγλος περιηγητής και κατάσκοπος W. Leake, που περιηγήθηκε την Ελλάδα σε κρίσιμες ημέρες για την Ευρώπη και συγκέντρωνε πληροφορίες, οι οποίες δίνονταν από το αγγλικό υπουργείο των εξωτερικών στην Τουρκία, για να αντιμετωπίσει τις Γαλλικές επεκτατικές βλέψεις¹²⁴⁶.

Ο W. M. Leake¹²⁴⁷, στις 3 Απριλίου 1805, επισκέφθηκε τον Αντώνμπεη Γρηγοράκη στο Μαραθονήσι και αναφέρει ότι τον επηρέαζε ο ανιψιός του Δημήτριος, που τον αποκαλούσαν Καβαλιέρη της Μοσκοβίας και προσθέτει: «*Ο Μπέης φαίνεται γέρος, ασθενικός και αδυνάτου χαρακτήρος, που εύκολα αλλάζει τις αποφάσεις του από την επιρροή του περιβάλλοντός του*». Παρακάτω αναφέρει ότι οι περισσότεροι από τους Μανιάτες επιθυμούσαν την επάνοδο της οικογενείας του Τζανήμπεη στο μπεηλίκι, αλλά υποτάσσονταν στον Αντώνμπεη από το στόλο του Σερεμέτ μπέη. Μάλιστα εκείνον τον καιρό δεν αντιδρούσαν στον Αντώνμπεη ούτε και αυτοί που ήταν εχθροί του, ενώ οι αντιπολιτευόμενοι ζούσαν στη Δυτική πλευρά της Μάνης. Συνεχίζοντας συμπληρώνει: «*Ο Αντώνμπεης Γρηγοράκης, ο σημερινός Μπέης διαδέχτηκε τον Κουμουνδούρο, έκανε τα πάντα για να βοηθή-*

1243. J. M. W a g s t a f f, ό.π., σ. 281.

1244. Β. Π α τ ρ ι α ρ χ έ α, Δίπτυχον ιστορικών και φιλολογικών της εθνεγερσίας του 1821, σ. 620. Θεωρείται ότι ο Παναγιώτης Μούρτζινος-Τρουπάκης και ο Χριστόδουλος Χρηστέας έμειναν εξοριστοι ως την 1^η Ιανουαρίου 1808, που χορηγήθηκε αμνηστία. Όμως ο Χριστόδουλος Χρηστέας υπέγραψε στο Μαραθονήσι το συνυποσχετικό της 15 Αυγούστου 1806. Ι. Ε. Ε. Ε., έγγρ. αριθ. 17869 και Α ν ω ν ύ μ ο υ, Ιστορικά αλήθειαι, ό.π., σ. 46. Ο Μούρτζινος, που είχε επιστρέψει και αυτός στην Καρδαμύλη δεν υπέγραψε το συνυποσχετικό, αλλ' αντί αυτού υπέγραψε ο Μιχάλης Τρουπάκης.

1245. Πιθανώς το «αχράρειαν» εννοεί αχρειότητα.

1246. Ε. Α γ γ ε λ ο μ ά τ η - Τ σ ο υ γ κ α ρ ά κ η, ό.π., σ. 339 κ.ε.

1247. W. L e a k e, ό.π., σσ. 235, 237, 318.

σει την τουρκική διοίκηση να καταστρέψει τις τράτες και τα πειρατικά πλοία των Μανιατών και να τους φέρει σε υποταγή. Όλα τα καλά μέρη της Μάνης, όπως η Ζαρνάτα, η Ανδρούβιστα, η Μηλέα και η Καστάνια είναι εναντίον του και κλίνουν υπέρ του Τζανήμπεη και του γιού του Πιέρου, που είναι ο ήρωάς τους. Ο Χρηστέας, ο καπετάνιος του Ζυγού, είναι ουδέτερος, έχοντας παντρευτεί μία Μαυρομιχαλίτσα, είναι προσωπικός φίλος του Χασάν μπέη (της Μονεμβασίας) και η φιλία αυτή έχει καλλιεργηθεί από τον κυρ Πετρούνη Μαυρομιχάλη, τον κύριο υποστηρικτή του Αντώνμπεη στη Δυτική Μάνη. Ο Χρηστέας δεν τάσσεται στο πλευρό του Τζανέτου, παρότι είναι υποχρεωμένος να ζει έχοντας καλές σχέσεις με αυτή την παράταξη, επειδή η θέση του βρίσκεται στο μέσον αυτών. Στην Ανατολική Μάνη, μεταξύ Σκουτάρη και Πόρτο Κάγιο, ο Αντώνμπεης έχει πολλούς εχθρούς. Στην πραγματικότητα η δύναμή του, ως τοποτηρητού των Τούρκων, είναι γενικά δυσάρεστη στους Μανιάτες, αν και δεν μπορούν να την αμφισβητήσουν, διότι είναι αδύναμοι στη θάλασσα. Οι οικογενειακές έριδες των Μανιατών αποτελούν μεγάλη βοήθεια στους Τούρκους...».

Σε υπόμνημα του W. Leake προς το Foreign Office από την Καλαμάτα, γραμμένο στις 3 Μαΐου 1805, αναφέρεται ότι ο Αντώνμπεης, από τις Κιτριές όπου ήταν για να συνάξει τον κεφαλικό φόρο, πήγε στο Μαραθονήσι με τα πλοία του Σερεμέτ μπέη. Εκείνον τον καιρό έχτιζε κάστρο στο Μαραθονήσι, σκοπεύοντας να μεταφέρει μελλοντικά εκεί την έδρα της διοίκησης της Μάνης από τις Κιτριές. Τα χωριά που γειτόνευαν με την Καστάνιτσα, όπου διέμενε ο Πιέρος-Μπεηζαντές (μετέπειτα ονομάστηκε και Μαγγιόρος), δεν είχαν διάθεση να πληρώσουν τον κεφαλικό φόρο. Αλλά κατά την εκτίμηση του Leake θα υποχωρούσαν, όταν εμφανιζόταν ο στόλος του Σερεμέτ μπέη, σε αντίθετη περίπτωση ο φόρος θα συμπληρωνόταν από τις εισφορές άλλων περιοχών.

Ο W. Leake¹²⁴⁸ στο βιβλίο του με ειδήσεις μέχρι τον Απρίλιο του 1805, έγραψε ότι ο Τζανήμπεης ζούσε στο Βαχό και οι Μανιάτες ήθελαν την αποκατάστασή του στο μπεηλίκι και ακόμη ότι ο γιός του, ο Πιέρος-Μπεηζαδές, θαυμαζόταν από όλους και από τους αντιπάλους του ακόμη. Επίσης οι εχθροί του Αντώνμπεη, όπως ο καπετάνιος της Καρδαμύλης Παναγιώτης Μούρτζινος, τελευταία είχαν μπει σε τάξη από τον Καβαλιέρη, ο οποίος από τον μπέη κυβερνούσε τις Κιτριές και οι περισσότεροι έλεγαν ότι ο Καβαλιέρης κυβερνούσε και όταν ο Αντώνμπεης ήταν παρών.

Ο Τζανήμπεης¹²⁴⁹ έμενε στο Βαχό και δεν είχε ανάμιξη στα πολιτικά πράγματα του τόπου. Περίμενε με τις μεσιτείες του παλαιού του ανταγωνιστή, του Αντώνμπεη, να του αποδοθεί η περιουσία του. Η ουδετερότητά του ήταν επιφα-

1248. W. Leake, ό.π., σ. 237.

1249. Ελένης Γιαννακοπούλου, ό.π., σ. 234.

νειακή, αν αποβιβάζονταν οι Γάλλοι στο Μοριά, θα συμπααρατασσόταν μαζί τους, όπως επίσης και αν η παράταξη τού γιού του υπερίσχυε στη Μάνη. Τη στάση του αυτή θα ακολουθούσε όλη η Μάνη με μοναδική εξαίρεση τον Αντώνμπεη και τους στενούς του συγγενείς.

Ο Πιέρος Μπεηζαδές, που είχε ζήσει τρία χρόνια στη Γαλλία, πήγε εκείνο τον καιρό στο Λιβόρνο της Ιταλίας και πήρε εντολές από τη Γαλλική κυβέρνηση να πείσει τους Μανιάτες ότι θα έπρεπε να περιμένουν σύντομα τη Γαλλική βοήθεια. Είχε προσελκύσει στην παράταξή του τους καπετάνιους της Έξω Μάνης Μούρτζινο, Χρηστεά, Κυβέλο και Δουράκη, οι οποίοι, όπως αναφέρθηκε, εμπόδιζαν τη συγκέντρωση του φόρου, όχι αποκλειστικά λόγω του γαλλόφιλου προσανατολισμού τους, αλλά για αντιπαράθεση προς τον Αντώνμπεη.

Κατά το W. Leake οι Μανιάτες ήταν χωρισμένοι στα δύο, σ' αυτούς που θεωρούσαν αρχηγό τους τον Πιέρο-Μπεηζαντέ και επιθυμούσαν να έρθουν οι Γάλλοι με τις δημοκρατικές τους αντιλήψεις και με την ελπίδα της λεηλασίας του υπόλοιπου Μοριά και σ' εκείνους που, φοβούμενοι τον τουρκικό στόλο, ήταν ευχαριστημένοι με τη διοίκηση του Αντώνμπεη και προτιμούσαν να πληρώνουν το χαράτσι, για να μπορούν να ταξιδεύουν έξω από τα σύνορα της Μάνης. Όπως έχει αναφερθεί, αν οι Μανιάτες δεν πλήρωναν τον οφειλόμενο φόρο, ακολουθούσε τουρκικός εμπορικός αποκλεισμός¹²⁵⁰.

Εκείνο τον καιρό πολλοί από τους κατοίκους της Μέσα Μάνης ήταν ευπειθείς στο μπέη και ακόμη πολλοί επιθυμούσαν να αναλάβουν υπηρεσία σε κάποια ξένη δύναμη για λόγους βιοπορισμού. Η επιθυμία τους αυτή ήταν αποτέλεσμα της φτώχειας τους και του γεγονότος ότι ζούσαν στην κακομοιριά και τη μιζέρια από τότε που καταστράφηκαν τα πειρατικά τους πλοιάρια.

Ο αρχηγός της οικογένειας Μαυρομιχάλη έταξε στον Leake ένα σώμα από δύο χιλιάδες άνδρες για να υπηρετήσουν τη Βρετανία. Ένα άλλο μέλος της ίδιας οικογένειας τού έκανε ανάλογη προσφορά, για άνδρες που θα μπορούσαν να δουλέψουν στη στεριά ή στη θάλασσα. Η πρόταση του Leake στην κυβέρνησή του ήταν ότι, εάν ήθελαν οι Άγγλοι να έχουν επιρροή στη Μάνη, έπρεπε να σχηματίσουν ένα στρατιωτικό σώμα Μανιατών, όπως είχε προταθεί για την Αλβανία, κάτι το οποίο θα αποτελούσε ένα αντίβαρο στη γαλλική πολιτική. Αν πάλι επιθυμούσαν ναύτες για το στόλο της Μεσογείου, μπορούσαν να στρατολογήσουν στη Νοτιοδυτική Μάνη.

Ο Αντώνμπεης κατόρθωσε να καταστρέψει τα πειρατικά πλοιάρια, να αναγκάσει τους περισσότερους Μανιάτες σε υποταγή και σε τακτική πληρωμή του φόρου. Στην περιοχή όμως της Ανδρούβιστας, όπου καπετάνιος ήταν ο καπετάν Παναγιώ-

1250. Σοφίας Καπετανάκη, Τουρκικός εμπορικός αποκλεισμός της Μάνης, Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)289.

τη Μούρτζινος-Τρουπάκης και του Ζυγού, με τον καπετάν Χριστόδουλο Χρηστέα, υπήρξε αντίσταση, ιδιαίτερα στην πληρωμή του φόρου. Ο Δουράκης και ο Βενετσανάκης δεν ήταν με το μέρος του μπέη και υποστήριζαν το γαλλικό κόμμα. Ακόμη μερικά χωριά της Ανατολικής Μάνης, όπως η Λάγια και ο Βάτας, όπου κατοικούσε η οικογένεια Φελούρη, ήταν εχθρικά προς τον Αντώνμπεη, παρ' όλα αυτά στη Μάνη επικράτησε ησυχία. Αυτό σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να το εκλάβουμε ως φιλοτουρκισμό ή ως αρνητικό στοιχείο της διοίκησης του Αντώνμπεη.

Κατά τον Leake ο ανιψιός τού μπέη, ο Καβαλιέρης Δημήτριος, ήταν ο ικανότερος στη Μάνη και υπήρχε υποψία ότι έκλινε περισσότερο προς τους Ρώσους ή ακόμη και προς τους Γάλλους παρά προς την κυβέρνηση του θείου του¹²⁵¹, ο οποίος ήταν αγγλόφιλος. Τέσσερεις ανιψιοί του Μπέη ήταν σε διάφορα μέρη και καθένας τους διοικούσε μια περιοχή, ενώ ένας άλλος συγγενής του, ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης από την Τζιμοβα, κυβερνούσε όλη τη Μέσα Μάνη.

Σε άλλο υπόμνημα του ίδιου από την Πάτρα, της 2 Ιουνίου 1805, αναφέρεται ότι με τη βοήθεια της μοίρας του τουρκικού στόλου ο Καβαλιέρης ανάγκασε το Μούρτζινο και το Χρηστέα να παραιτηθούν¹²⁵² και να καταφύγουν εξόριστοι στη Ζάκυνθο. Ακόμη τους κατέστρεψαν τους πύργους και τους πήραν τα υπάρχοντά τους. Ο Τζανήμπεης και ο γιός του Πιέρος μαζί με το Βενετσανάκη αποσύρθηκαν στα Κύθηρα¹²⁵³.

Στο βιβλίο του ο Leake¹²⁵⁴ αναφέρει και πληροφορίες μεταγενέστερες της περιόδου του, όπως το ότι ο Σερεμέτμπεης ανάγκασε το κάθε σπίτι τού Οιτύλου να καταβάλλει από πέντε γρόσια ως κεφαλικό φόρο. Επίσης έλαβε ως ομήρου

1251. Ο Καβαλιέρης ανήκε στο κόμμα των αγγλοφίλων και ήταν φίλος του Εμμ. Καλούτση υποπρόξενου της Αγγλίας στα Κύθηρα. Ο Leake δεν μπορούσε να καταλάβει ότι πάνω από τη συμπάθεια των Μανιατών για μια από τις μεγάλες χώρες της εποχής, ήταν η ελευθερία τού γένους των Ελλήνων. Ο J. S a v a n t, *Napoléon et la libération de la Grèce, L' Hellenisme contemporain* 6(1952)103, γράφει: «...όλοι οι κάτοικοι της Μάνης δεν είχαν προτίμηση για τους Γάλλους ή τους Άγγλους και αυτοί οι θαρραλέοι Έλληνες δεν ήθελαν παρά να είναι ελεύθεροι, διαφορώντας για ποιά δύναμη θα τους βοηθούσε να ελευθερωθούν από την παρουσία των Τούρκων στο Μοριά...».

1252. Όταν το 1805 καθαιρέθηκε από την καπετανία ο Παναγιώτης Μούρτζινος-Τρουπάκης τον αντικατέστησε ο Μιχαήλ Τρουπάκης και όχι ο Αντώνης Τρουπάκης, όπως λαθεμένα γράφει ο Α ν ώ ν υ μ ο ς, *Ιστορικά αλήθειαι*, ό.π., σ. 44, στο συνοπτικό των Μανιατών της 15 Αυγούστου 1806. Το έγγραφο φυλάσσεται στην Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. 17869. Με το όνομα Μιχαήλ αναφέρεται στο γενεαλογικό δένδρο της οικογενείας Τρουπάκη ο Μιχαλάκης Κυριακέας-Τρουπάκης, δεν υπάρχει όμως άλλη ένδειξη, ότι αυτός αντικατέστησε το 1805 τον καπετάν Παναγιώτη Μούρτζινο-Τρουπάκη στην καπετανία.

1253. Ε. Α γ γ ε λ ο μ ά τ η - Τ σ ο υ γ κ α ρ ά κ η, Η Μάνη στις αναφορές του Leake προς το Foreign Office και το έργο του «Travels in the Morea», *Λακωνικά σπουδαία* 10(1990)358 κ.ε.

1254. W. L e a k e, ό.π., τόμ. Α', σ. 475-6. Ε. Α γ γ ε λ ο μ ά τ η - Τ σ ο υ γ κ α ρ ά κ η, ό.π., σ. 348.

από τον Τζανήμπεη το γιό του Γεώργιο και έναν εγγονό του, ο οποίος ήταν παιδί του Πιέρου. Από το Χρηστέα πήρε όμηρο το γιό του και ένα κανόνι¹²⁵⁵, με το οποίο μπορούσε να κατεδαφίζει τους πύργους εχθρικών οικογενειών. Οι πληροφορίες όμως για τους ομήρους δείχνουν ότι δεν θα κρατήθηκαν για πολύ, εκτός αν επρόκειτο για απλή δήλωση υποταγής (προσκύνημα), διότι μετά από λίγους μήνες ο Μπεηζαντές Γεωργάκης Γρηγοράκης ανέλαβε στρατιωτική υπηρεσία στους Ρώσους της Επτανήσου.

Για την τύχη του εξόριστου Χριστόδουλου Χρηστέα έχουμε πληροφορίες από μια μεταγενέστερη επιστολή, της 21 Αυγούστου 1809, που έλαβε ο Βελή πασάς από τον Κωνσταντίνο Ζερβάκο, ο οποίος βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη, όπου αναφέρεται¹²⁵⁶: «...Εις το απερασμένο του καπουδάν πασά (1806-7) ήλθε εδώ κάποιος καπιτάν Χρηστέας από τη Μάνη, χαλασμένος και κατατρεγμένος από τον Αντώνμπεη, διά να είπη τα δικαιολογήματά του, και το Ύψος του τον εχάψωσε (εφυλάκισε) εις τον μπάνιον, και μαξούς εύγαλε τατάρη προς τον Αντώνμπεη, γράφοντάς του ότι τον Χρηστέα τον έβαλε εις το μπάνιο, να είναι διά πάντα, και δι' αυτό να του κάμη δουλέψη, είκοσι πουγκιά άσπρα, τα οποία ο Αντώνμπεης του τα έστειλε και αφού τα έλαβε, επήρε άλλα πέντε (διά μέσου του Κεχαγιάμπεη του) και από το Χρηστέα και ούτως τον ελευθέρωσε και ήλθε έξαφνα εις την Μάνη...». Γι' αυτό, παρ' ότι ο Χρηστέας μαζί με τον Παναγιώτη Μούρτζινο εξορίστηκε το 1805, τον επόμενο χρόνο υπέγραψε στη Μάνη το υποσχετικό προς τον Αντώνμπεη, ενώ η εξορία του ανακλήθηκε την 1 Ιανουαρίου 1808. Για την αποφυλάκιση του Χρηστέα¹²⁵⁷ αναφέρεται ακόμη: «...σύμφωνα με την αγγλική αλληλογραφία, βρισκόταν φυλακισμένος στην Κωνσταντινούπολη και χάρη στην παρέμβαση της Γαλλίας στην Πύλη και τις χρηματικές πιέσεις που άσκησε σ' αυτήν επανήλθε στη Μάνη...».

Οι Γάλλοι¹²⁵⁸ χωρίς δυσκολία πέτυχαν να κερδίσουν ένα μεγάλο μέρος των Μανιατών και να τους πείσουν να προβαίνουν σε πράξεις βίας και να αρνούνται να πληρώνουν τους φόρους. Ο Γενικός πρόξενος της Γαλλίας στην Πελοπόννησο Esprit Vial είχε συχνές διαβουλεύσεις με τον Τζανήμπεη Γρηγοράκη για την προώθηση των γαλλικών συμφερόντων, ενώ διά μέσου του Γενικού Προξένου

1255. Η οικογένεια Χρηστέα είχε την εποχή της επανάστασης ένα κανόνι, την «κοφοχείλα», με την οποία αμύνθηκε σε πιθανή απόβαση του Ιμπραήμ. Αλ. Χρυσομάλλη, Η απόπειρα αποβάσεως του Ιμπραήμ εις Μάλσοβαν και το θρυλικό κανόνι «κοφοχείλα», Καλαμάτα, σ. 36.

1256. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 18838/2. Αν. Κυρκίνη-Κούτουλα, Το παρασκήνιο της εκλογής του Κωνσταντή Ζερβάκου ως Μπέη της Μάνης, Πρακτ. Β' Τοπικού Συνεδρίου Λακωνικών Σπουδών, Αθήναι 2006, τόμ. Β', σ. 229.

1257. Ελένης Γιαννακοπούλου, ό.π., σσ. 245.

1258. Ελένης Γιαννακοπούλου, ό.π., σσ. 244-5 και 257.

έφθασαν στα χέρια των γαλλόφιλων Μανιατών κιβώτια με πυρομαχικά επιδέξια καλυμμένα.

Όπως αναφέρεται¹²⁵⁹, σε επιστολή της 8 Μαΐου 1806 του προξένου της Αγγλίας στην Πάτρα Νικολάου Στράνη προς το Υπουργείο των Εξωτερικών της Αγγλίας, τον προηγούμενο χρόνο ο Παναγιώτης Μούρτζινος είχε εξοριστεί από τον Αντώνμπεη Γρηγοράκη. Πρόσφατα είχε γυρίσει από τη Ζάκυνθο και περνώντας από την Κορώνη, έλαβε οδηγίες από τον πρόξενο της Γαλλίας Vial. Στις 8 Απριλίου 1806 επέστρεψε στην Καρδαμύλη με τριάντα άνδρες και με τη βοήθεια άλλων ανταρτών κατέλαβε αιχνίδια τον τόπο. Έχοντας λάβει ένα ποσόν από τη Γαλλία για να αντιμετωπίσει αυτά τα έξοδα, αντάμειψε γενναιόδωρα τους οπαδούς του. Επίσης έφερε ένα καράβι φορτωμένο με όπλα και πυρομαχικά.

Γενικά μπορούμε να πούμε πως η ηγεμονία του Αντώνμπεη Γρηγοράκη έφερε σχετική ησυχία στη Μάνη, παρά το γεγονός ότι η διεθνής κατάσταση ήταν ταραγμένη. Τόσο οι πράκτορες των μεγάλων δυνάμεων της εποχής εκείνης που ξεσήκωναν τους Έλληνες, όσο και ο πόθος των υπόδουλων Ρωμιών για ελευθερία, είχαν σαν αποτέλεσμα μόνο την ομαδοποίηση των Ελλήνων με τη δημιουργία κομμάτων, όπως αγγλόφιλων, γαλλόφιλων και ρωσόφιλων. Δεν υπήρξε όμως διαταραχή της τάξης, αλλά οι δραστηριότητες των παρατάξεων περιορίζονταν σε παρασκηιακές μόνο ενέργειες. Για τον Αντώνμπεη οι κατά καιρούς Καπουδάν πασάδες εκφράζονταν με κολακευτικά λόγια για την πολιτεία του. Επεισόδια έγιναν στη Μάνη με την παρεμβολή του πασά του Μοριά Βελή, ο οποίος αρχικά προώθησε τον Κωνσταντίνο Ζερβάκο στη θέση του μπας (πρώτου) καπετάνιου της Μάνης, που είχε σαν αποτέλεσμα την ένοπλη σύγκρουση του Καβαλιέρη και του Ζερβάκου.

Στρατολογία Μανιατών από Ρώσους

Σύμφωνα με τις πληροφορίες που μας δίνει ο W. Leake, το καλοκαίρι του 1805 ο Πιέρος Μπεζαντές Γρηγοράκης κατέφυγε στα Κύθηρα. Μέχρι τότε τον κατέτασσαν στο κόμμα των γαλλοφίλων, φαίνεται όμως ότι από εκεί πήγε στην Κέρκυρα και συνάντησε το συνταγματάρχη (γκενεράλ μαγιόρ) του Ρωσικού στρατού Σπυρ. Παπαδόπουλο και έκτοτε υπηρέτησε τους Ρώσους.

Αναφέρεται ότι¹²⁶⁰: «...σύμφωνα με γαλλικές πηγές, ήδη το Σεπτέμβριο του 1805 είχε αφιχθεί στη Ζάκυνθο ένα σώμα 84 Μανιατών υπό τον Πιέρρο Γρηγοράκη, ενώ αναμενόταν και η άφιξη του πατέρα του Τζαννέμπεη, με ένα άλλο σώμα Μα-

1259. Ελένης Γιαννακοπούλου, ό.π., σσ. 245, 249 και 258. Στις 8 Μαΐου 1807 ο Αλέξανδρος Κουμουνδουράκης ήταν στο Μαραθονήσι, άρα όλοι οι εξόριστοι είχαν επιστρέψει. Να σημειωθεί ότι αυτός ανήκε στους αγγλόφιλους. Ι. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 07233.

1260. Ελένης Γιαννακοπούλου, ό.π., σ. 235.

νιατών. Η ένταξή τους στα ρωσικά στρατεύματα δεν αντιστρατεύεται τις φιλογαλλικές διαθέσεις τους, εφόσον δηλώνουν ότι δεν θα πολεμήσουν τους Γάλλους...». Τελικά όμως τους μετέφεραν στην Ιταλία γι' αυτό το σκοπό.

Ο Πιέρος Μπετζαντές, κατόπιν συμφωνίας με το Σπυρ. Παπαδόπουλο, το καλοκαίρι του 1805, έστειλε γράμμα με οδηγίες στο γιό του Τζανέτο και στον αδελφό του Γεωργάκη, οι οποίοι ήταν στη Μάνη και στρατολόγησαν 500-600 Μανιάτες. Συγκεντρώθηκαν οι στρατιώτες αυτοί στο Αχίλλειο και από εκεί διεκπεραιώθηκαν στη Ζάκυνθο. Οι Μανιάτες συνέστησαν ένα τάγμα με αρχηγό-ταγματάρχη (μαγγιόρο) τον Πιέρο Γρηγοράκη και λοχαγούς (καπετάνιους) το γιό του Τζανέτο και τον αδελφό του Γεωργάκη¹²⁶¹, ενώ σε ένα άλλο τάγμα Πελοποννησιών αρχηγός ήταν ο Αναγνώστης-Χρήστος Γεωργ. Παπαγεωργίου, ο γνωστός Αναγνωσταράς. Ως ταγματάρχης, κατά τα λεγόμενά του, υπηρέτησε υπό τους Ρώσους και ο Ηλίας Χρυσοσπάθης¹²⁶² από το Κοτρώνι του Ζυγού της Μάνης.

Σε επιστολή της 26 Οκτωβρίου 1805 του Μαγγιόρου Πιέρου Μπετζαντέ Γρηγοράκη¹²⁶³ από τη Ζάκυνθο αναφέρεται ότι μεταφέρθηκαν στην Ιταλία με ρωσικά και με αγγλικά πλοία τα στρατιωτικά σώματα, τα οποία ήταν στα νησιά του Ιονίου, συμπεριλαμβανομένου και του τάγματος των Μανιατών. Στην Ιταλία αντιπαρατάχθηκαν στο γαλλικό στρατό.

Ο Ναπολέων στις 21 Οκτωβρίου 1805 συνέτριψε τους Αυστριακούς στο Ούλμ της Βαυαρίας, αλλά την ίδια ημέρα ο Νέλσων στο Τραφάλγκαρ της Ισπανίας κατέστρεψε το γαλλικό στόλο. Ο Ναπολέων μέχρι τότε είχε την ελπίδα ότι με τα πλοία του και τη συνδρομή του ναυτικού της Ισπανίας θα κυριαρχούσε στη Μεσόγειο. Στις 2 Δεκεμβρίου 1805 οι Ρώσοι και οι Αυστριακοί ηττήθηκαν από το Ναπολέοντα στο Αούστερλιτς της Μοραβίας (Τσεχία). Μετά την ήττα αυτή οι ρωσικές μονάδες, που είχαν πάει στην Ιταλία, συμπεριλαμβανομένων και των Μανιατών, επέστρεψαν στα Επτάνησα.

Μετά τα τελευταία γεγονότα στην Ευρώπη, η Τουρκία δεν επικύρωσε τη συμφωνημένη αμυντική συμμαχία με τους Ρώσους. Στην περίοδο αυτή που οι σχέσεις της Τουρκίας και της Γαλλίας δεν ήταν καλές και από το φόβο μιας γαλλικής επέμβασης στην Πελοπόννησο, αποφασίστηκε από τους Τούρκους ο μεγάλος κατατρεγμός της κλεφτουριάς του Μοριά, που έγινε τον Ιανουάριο-Φεβρουάριο του 1806.

Ο Σεΐτ Οσμάν πασάς βαλής (ηγεμόνας) του Μοριά σε διαταγή του της 8ης Ιανουαρίου 1806 προς τον Αντώνμπεη έγραψε: «...επληροφορήθημεν και εβεβαι-

1261. Α ν ω ν ύ μ ο υ, Ιστορικά αλήθειαι, ό.π., σ. 21.

1262. Κ. Λ. Κ ο τ σ ώ ν η, Ηλία Π. Χρυσοσπάθη «Εκστρατεία και διατριβία», Λακωνικά Σπουδαί 7(1983)362.

1263. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 07189. Αρχικά αναφέρθηκε ότι έπλευσαν προς τα δυτικά. Ίσως ο αριθμός 500-600 να είναι υπερβολικός.

ώθημεν πως προ ικανών ημερών ήλθεν εις τα αυτόθι μέρη ο υιός του Σάπικα (πρώην) Τζανέτμπεη, με ένα πλοίο φορτωμένο από παξιμάδι και κάθε άλλο ζαχινέ κουμπανίας (προμήθεια τροφίμων) με σκοπόν τέλος και απόφασιν να μαζώξη από αυτού πεντακοσίους Μανιάτας με λουφέ (μισθό) προς 20 γρόσια το μήνα και να τους υπάγη εις τους Κορφούς...». Στη συνέχεια τον κατηγορήσε ότι δεν τον ειδοποίησε αμέσως και τον διέταξε να μην επιτρέψει σε κανέναν να πάει σε Φράγκικους¹²⁶⁴ τόπους.

Στις 8 Απριλίου 1806 ο καπουδάν πασάς Χαβετζή Ισμαήλ πασάς έγραψε στον Αντώνμπεη ότι πληροφορήθηκε από τον Καπετάνμπεη (Σερεμέτμπεη): «...ότι έστοντας τινές κακούργοι και αποστάται Μανιάται ετόλμησαν και έδειξαν αποστασίας κινήματα, και ότι εσύ κατά τον σαδικανέ (αφοσιωμένον) τρόπον σου εσύναξες ασκέρι (στράτευμα) και επολέμησες αυτούς και ότι κατεκρήμνισες τα καταφύγια και κουλάδες αυτών και ότι χάλια (;δίκαια) πολεμείς αυτούς δια να τους εξολοθρεύσης, και ότι περί τούτων απάντων έδωκας είδησιν του ημετέρου Καπετάνμπεη και ήλθε και συνεργεί μετά σου...». Ακολουθούν προτροπές να συνεχίσει μέχρι να τους εξολοθρεύσει και όσους πιάσει ζωντανούς να τους στείλει σε αυτόν, για να τους παιδεύσει ανηλεώς προς παραδειγματισμό¹²⁶⁵.

Ο καπουδάν πασάς Χαβετζή Ισμαήλ Πασάς έγινε Μέγας Βεζύρης και στις 10 Απριλίου 1806 τον διαδέχθηκε στη θέση του ο Χατζή Μεχμέτ πασάς, ο οποίος διέταξε τον Αντώνμπεη στις 13 του ίδιου μηνός να συνεχίσει να ακολουθεί τις διαταγές που είχε λάβει από τον προκάτοχό του. Πρόσθεσε ακόμη¹²⁶⁶: «...σε προστάζομεν ηγεμονικώς να καταπαύσης με την φρόνησίν σου και με την οδηγίαν του ημετέρου προσφιλεστάτου Καπετάνα πέη και εις τας αυτόθι αναφανείσας ταραχάς, παιδεύων ανηλεώς τους αναφανέντας αποστάτας...». Θα πρέπει να θεωρηθεί επιτυχία του Αντώνμπεη, ότι την ταραγμένη εκείνη εποχή για την Ευρώπη, η Μάνη είχε ήσυχια. Ακόμη και οι οικονομικές συνθήκες ήταν τότε βελτιωμένες διότι αρκετοί Μανιάτες είχαν στρατολογηθεί ως μισθοφόροι στο ρωσικό στρατό των Ιονίων νήσων.

1264. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 17864. Α ν ω ν ύ μ ο υ, Ιστορικά αλήθειαι, ό.π., σ. 22.

1265. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 17861. Α ν ω ν ύ μ ο υ, Ιστορικά αλήθειαι, ό.π., σ. 32, όπου αναφέρει ως ημερομηνία την 14 Αυγούστου 1806.

1266. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 17862. Γράφοντας για ταραχές εννοεί τη μεγάλη καταδίωξη των κλεφτών του Μοριά, που έγινε στις αρχές του 1806. Είναι αξιοσημείωτο ότι δεν έγινε καμία αναφορά για φιλοξενία στη Μάνη του Θ. Κολοκοτρώνη, όπως και σε ακόλουθη διαταγή της 20 Απριλίου 1806. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 17866 και Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Η οικογένεια Δουράκη της Καστανίας, Λακωνικά Σπουδαί 16(2002)299. Η απουσία κατηγορίας ότι κάλυψε κλέφτες και ιδιαίτερα τον Θ. Κολοκοτρώνη, αποδεικνύει σαφώς ότι οι Τούρκοι ποτέ δεν πληροφορήθηκαν την παροχή ασύλου από τον Κωνσταντή Δουράκη. Επομένως καταφαίνεται ότι και η αναφερομένη προσπάθεια εξαγοράς του τελευταίου και του Αντώνμπεη από τους Τούρκους για να παραδώσουν τον Θ. Κολοκοτρώνη, αποτελεί παρανόηση.

Το υποσχετικό στον Αντώνμπεη

Στις 15 Αυγούστου 1806 δόθηκε από το σύνολο των Μανιατών υποσχετικό έγγραφο στον Αντώνμπεη¹²⁶⁷. Οι καπετάνιοι και οι πρόκριτοι της Μάνης δήλωναν με αυτό ότι ο Σερεμέτμπεης συγχώρησε τα σφάλματά τους και την απείθεια που έδειξαν στον Αντώνμπεη. Υποσχέθηκαν δε να είναι: πρόθυμοι στις προσταγές του και να μην έχουν καμία επαφή με τους εξορίστους φυγάδες της Μάνης και ειδικότερα με τον Τζανήμπεη Γρηγοράκη, την οικογένειά του και τους οπαδούς του. Το έγγραφο είναι το ακόλουθο:

«Διά του παρόντος γράμματος δηλοποιούμεν οι κάτωθεν γεγραμμένοι, ο<ί> τε καπετάνιοι, πρόκριτοι και λοιποί των χωρίων πάντων της Μάνης, ότι από άκραν του ευσπλαχνίαν, ο ενδοξομεγαλοπρεπέστατος Καπετάνα Χουμαγιούν Σερεμέτμπεη, επειδή εσυχώρησε τα μεγάλα σφάλματα, εναντία φερσίματά μας και την απείθειαν και αποστασίαν <που> εδείξαμεν κατά του ενδοξωτάτου Αντώνμπεη, όθεν σήμεραν επί τη ιει, του ενεστώτος μηνός, εσυνάχθημιν άπαντες επί το αυτό. Προ πάντων εδεήθημεν εκτενώς εις τον μεγαλοδύναμον Θεόν να πολυετή τον Αυτοκρατορικώτατον και αγιώτατον ημών Βασιλέα (ου το κράτος εή ακαταμάχητον και θριαμβεύον αιωνίως), επομένως υποσχόμεθα έμπροσθεν εις τον ενδοξοπολυχρόνιον Καπετάνα Χουμαγιούν Μπέη εφέντη μας να διαφυλάξωμεν αμεταθέτως τα ακόλουθα κεφάλαια.

α') Υποσχόμεθα όλοι κοινώς να έχωμεν άκραν υποταγήν και ευπείθειαν εις το πολυχρόνιον και κραταιόν Δεβλέτι και προθυμότατοι μέχρι θανάτου εις τας προσταγάς του ενδοξωτάτου Αντώνμπεη κατά το απαραίτητον χρέος του ραγιαλικίου μας.

β') Να προσφέρωμεν το κατ' έτος βασιλικόν ημυρί (φόρον) μας κατά τον μήνα Αύγουστον σώον και ανελειπές εις χείρας της ενδοξότητός του παίρνοντας τον συνήθη κατηλακά (απόδειξη) μας δηλονότι της παραλαβής αυτού.

γ') Εάν τινάς κλέπτης της ξηράς, ή κουρσάρος της θαλάσσης κινηθή από τα χωρία μας, οι λοιποί όλοι παρευθύς να τρέχωμεν όθεν και αν ήναι να τον πιάνωμεν ή ζωντανόν ή φονευμένον, και να τον παραδίδωμεν εις χείρας του Μπέη μας προς σωφρονισμόν των λοιπών, παρομοίως να κάνωμεν και εις άλλους ξένους κλέπτας αν ακουσθούν εις τα σύνορά μας να κινώμεν προθύμως μεγάλοι και μικροί να τους πιάνωμεν και να τους σκοτώνωμεν.

δ') Εις τους εξορίστους φυγάδες της Μάνης, οργισμένοι οπού είναι από το κραταιόν Δεβλέτι να μη λάβωμεν ποτέ καμμίαν συγκοινωνίαν και συναναστροφήν με αυτούς, και αν δοκιμάσωσι να πλησιάσωσι ή να έμπουν εις κανένα χωρίον της Μά-

1267. I. E. E. E., αριθ. εγγρ. 17869, Α ν ω ν ύ μ ο υ, Ιστορικά αλήθειαι, ό.π., σ. 41 κ.ε. Να σημειωθεί ότι στο δημοσιευμένο κείμενο έχει παραλειφθεί το όνομα του Κωνσταντή Δουράκη και αντί του Μιχαήλ Τρουπάκη που υπέγραψε, έχει γραφεί από λάθος το όνομα Αντώνιος Τρουπάκης. Ακόμη έχει παραληφθεί και η β' υποχρέωση καταβολής φόρου, προφανώς όχι από λάθος, αλλά σκόπιμα για να μη φανεί η καταβολή φόρου από τους Μανιάτες.

νης, από τινός υπεράσπισιν ή δυναστικώς να κινώμεν άπαντες εν τω άμα καταπάνω τους, να τους πιάνωμεν και να τους παραδίδωμεν εις τον Μπέην μας.

ε') Κάθε διαφορά ίντερέσου έχει αναμεταξύ εις υπέρ του άλλου να θεωρήται παρά του Μπέη μας και να λαμβάνη την εκτέλεσιν, ει δε και τινας εξ ημών από υπόθεσιν ίντερέσου, ή από πάθη παλαιά φθόνου και κακία κινηθή να φονεύση τινάν οι λοιποί να τον πιάνωμεν ζωντανόν ή σκοτωμένον να τον παραδίδωμεν του Μπέη, τα σπήτιά του να καταχαλώμεν και τα υποστατικά του να γίνωνται βασιλικόν ημυρί.

στ') τα άνωθεν πέντε κεφάλαια υποσχόμεθα άπαντες εν μια γνώμη να τα φυλάξωμεν στερεά και απαρασάλευτα, όποιον δε από τα χωρία μας παραβεί μίαν ίώτα των υποσχέσεών μας, να χρεωστή εις το πολυχρονεμένον και κραταιόν Δεβλέτι δεκαπέντε χιλιάδες γρόσια, και να κινώμεν κατά πάνω τού αυτού χωρίου όλα τα εναπολειφθέντα να το καταχαλώμεν, να το κάνωμεν ταχσίλι (δήμειυση) και τα ανωτέρω 15 χιλ. γρόσια εξ αμελείας και παρακοής αν δεν κινηθώμεν κατά του τοιούτου χωρίου να του κάνωμεν την ανωτέρω παιδείαν ή και όλοι φερθώμεν εναντίον των υποσχέσεών μας, να χρεωστή το κάθε χωρίον δεκαπέντε χιλιάδες γρόσια και να αφανιζώμεθα κατά κράτος. Και ούτω έγιναν δύο παρόμοια επιβεβαιωμένα ιδιοχειρώς μας και εδόθησαν το εν εις χείρας του ενδοξομεγαλοπρεπεστάτου Καπετάνα Χουμαγιούν Σερεμέτμπεη εφέντη, διά να το εξαποστείλη εις το κραταιότατον και πολυχρονεμένον Δεβλέτι, και το έτερον προς τον ενδοξότατον ημών Αντώνμπεη εις ένδειξιν και ασφάλειαν των υποσχέσεών μας.

1806 Αυγούστου 15 Μαραθονήσι.

» Κπ: Πέτρος Καπετανάκης Μαυρομιχάλης με την γενεάν μου όλην υποσχόμεθα ταάνωθεν ομοίως και με την χώραν μου.»

» Ο ταπεινότατος Επίσκοπος Μάνης Δανιήλ υποσχόμεθα τα άνωθεν.»

» Καπετάν Μιχαήλ Τρουπάκης με τον καζά μου την Ανδρούβιστα υπόσχομαι.»

» Βοΐτυλος. Και ημείς οι Γιατριάνοι, Ραζελιάνοι, Ντζαχουριάνοι και Κακασαγγιάνοι υποσχόμεθα τα άνωθεν.»

» Και ημείς οι Στεφανοπουλιάνοι, Στεφανιάνοι, Φάλτζοι, Νοβακιάνοι υποσχόμεθα ταάνωθεν.»

» Κελεφά. Βασιλιάνοι, Γεωργακιάνοι, Τριγανίτα Φάλτζοι υποσχόμεθα τα άνωθεν.»

» Πύργος. Και ημείς Μιχαλιάνοι, Θεοδωριάνοι, Νικολακιάνοι και Σκαρνανταβιάνοι υποσχόμεθα τα άνωθεν.»

» Χαριά. Και ημείς Κοταριάνοι, Γεωργιλιάνοι, και Λουπιάνοι και Μαυροκυριακιάνοι υποσχόμεθα τα άνωθεν.»

» και ημείς οι Χαριάτες κοινώς υποσχόμεθα τα άνωθεν.»

» Δριάλος. Και ημείς Δριαλίτες Δημιανιάνοι, Μαρακάδες, και Χριστομανωλιάνοι υποσχόμεθα τα άνωθεν.»

» Και εμεί η Πεντάδα Παλιόχωρα, Άκια, Πάπακα, Κουλούμι και Πρίκι υποσχόμεθα τα άνωθεν.»

- » Και ημείς οι Νεάτες, Βεσταχαγιάνοι, Ξενιάνοι, Τζουκαλιάνοι, Κακαριάνοι υποσχόμεθα τα άνωθεν.»
- » Και ημείς οι Καρυνιάτες υποσχόμεθα τα άνωθεν όλοι κοινώς.»
- » Κοίτα. Και ημείς οι Κοιτιάτες Επανω-χωρίτες, Τζιγκεροκουτρουλιάνοι, Κατζηβαρδιάνοι και Καλωνιάτες υποσχόμεθα όλοι κοινώς τα άνωθεν.»
- » Νομιάτες. Μιχαλακιάνοι, και Τζουλοκουριακλιάνοι και Τζουλοκουβελιάνοι και Κεχριάνοι όλοι κοινώς υποσχόμεθα τα άνωθεν.»
- » Μπουλαριώτες. Κάτω Χώρα, Σπηλιωτιάνικα και Δίπορο, Λιοντάκι και Μουντανίστικα όλοι κοινώς υποσχόμεθα τα άνωθεν.»
- » Αλικάτες. Νικολεγιάνοι, Γαυριλιάνοι και Μαρτιάνοι όλοι κοινώς υποσχόμεθα τα άνωθεν.»
- » Βάθεια. Μιχαλακιάνοι, Γεραντωνιάνοι, Καραμπατιάνοι και τα περίχωρα υποσχόμεθα τα άνωθεν.»
- » Τσικαλιά. Μιχαλιάνοι, Κουρικιάνοι, Μαυροδιάνοι, Φωλιάνοι όλοι κοινώς υποσχόμεθα τα άνωθεν.»
- » Λάγια. Και ημείς οι Λαγιάτες με τα περίχωρά μας Πιώντας και Δημαρίστικα υποσχόμεθα τα άνωθεν.»
- » Νύφι. Και ημείς Νυφιάτες, Μεγάλη Χώρα και Μικρή όλοι κοινώς υποσχόμεθα τα άνωθεν.»
- » Δριαλί. Και ημείς Δριαλίτες όλοι κοινώς υποσχόμεθα τα άνωθεν.»
- » Κολοκύθι. Και ημείς Φλομοχωρίτες, Βατιώτες, και Κοτρωνίτες, Γωνέας, Ριγανόχωρας και Σκαλτζοτιάνικα όλοι κοινώς υποσχόμεθα τα άνωθεν.»
- » Χειμάρα και ημείς Χειμαριώτες και Λουκαδιώτες όλοι κοινώς υποσχόμεθα τα άνωθεν.»
- » Σκουτάρι Τρυγονάς. Και ημείς Σκουταριώτες, Παρασιριώτες, Παλαιοκαλυβίτες, Μαυροβουνιώτες, και Αγερασιώτες υποσχόμεθα τα άνωθεν.»
- » Φουκάδες. Και ημείς Βαχιώτες, Σκαλώτες, Τζεροβίτες, Νεοχωρίτες, Καυκιώτες, Μηνιακοβίτες, όλα μας τα χωρία υποσχόμεθα τα άνωθεν.»
- » Μαλεύρης. Και ημείς Καρβελιώτες, Μαραθιώτες, Πηλαλιώτες, Πανιτζιώτες, Λιμπερδιώτες, Λιμιώτες, Πολιτζαροβίτες, Σκυφιάνοι, Καριώτες, Κρυονερίτες και Σκαμνακιώτες, όλος ο Μαλεύρης υποσχόμεθα τα άνωθεν.»
- » Λαγκάδα. Λαγκαδιώτες και Μπολιανίτες υποσχόμεθα.»
- » Καπετάν Χριστόδουλος Χρηστέας καζάς Ζυγού υπόσχομαι.»
- » Καπετάν Γιωργάκης Κυβέλος Καζάς Μηλιάς υπόσχομαι τα άνωθεν.»
- » Καπετάν Κωσταντής Τουράκης με τον τόπο μου υποσχόμεθα.»

Το καλοκαίρι του 1806 αποκαταστάθηκαν οι σχέσεις Γαλλίας και Τουρκίας και οι δύο χώρες συμμαχησαν. Στις 23 Νοεμβρίου 1806 ρωσική στρατιά εισέβαλε

στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και άρχισε ο ρωσοτουρκικός πόλεμος, που συνεχίστηκε μέχρι το 1812.

Ο συνταγματάρχης του ρωσικού στρατού της Επτανήσου Σπυρίδων Παπαδόπουλος, στις 21 Μαΐου 1806, έδωσε στο Μπεηζαδέ Γεωργάκη Γρηγοράκη πιστοποιητικό για να πάρη άδεια, προκειμένου να πάη στη Μάνη και ανέφερε ότι¹²⁶⁸: «Ο επιφέρων Γεωργάκης Μπεηζαδές Γρηγοράκης εκατόνταρχος εις την αυτοκρατορικήν ρωσικήν δούλευσιν εις την υπεξουσίαν μου λεγεώνα των ελαφρών κυνηγετών, όστις εστάθη μαζί μου εις την εκστρατείαν της Ιταλίας φερόμενος πάντοτε με όλον τον πρόποντα ζήλον...». Δεν είναι γνωστές οι λεπτομέρειες από τις συγκρούσεις που έλαβαν χώρα στη Μάνη μετά την εμφάνιση εκεί του Γεωργάκη Γρηγοράκη, ο οποίος προσπάθησε χωρίς επιτυχία να ανακτήσει τα κτήματα της οικογένειάς του τα οποία είχαν δημευθεί.

Από τον Ανώνυμο¹²⁶⁹ πληροφορούμεθα τα ακόλουθα: «Ελθών λοιπόν ο Γεωργάκης εις Μάνην συνέλεξεν αμέσως αρκετούς οπαδούς και προσέβαλε τους Τούρκους και την επιτόπιον αρχήν (τον Αντώνη) προς τον σκοπόν του να τους εκδιώξη από τα μέρη του, αλλ' οι Οθωμανοί υποχρεωμένοι όντες ως εκ των περιστάσεων και φοβούμενοι πάντοτε ως προείπομεν την επάνοδον των Γρηγοράκηδων, διετήρουν στόλον και στρατόν και ήτο πάντοτε έτοιμοι εις αντίκρουσιν παντός ενδεχομένου τοιούτου. Ισχυροί δε όντες εματαιώσαν τας ενεργείας του Γεωργάκη, όστις υποχρεώθη να επανακάμψη άπρακτος εις Επτάνησον, μετά πεισματώδη και αρκετά διαρκέσασαν αντίστασιν, υποστάς και νέας ζημίας και δυστυχήματα...».

Αργότερα, σε χρόνο που δεν καθορίζεται ακριβώς, πιθανώς κατά το πρώτο εξάμηνο του 1807, που υπήρχε κυριαρχία του στόλου Ρωσίας και Αγγλίας στο Αιγαίο, ο Μπεηζαδέ Γεωργάκης Γρηγοράκης επανήλθε στην πατρική του περιουσία και ο Ανώνυμος αναφέρει¹²⁷⁰: «...επανελθών πάλιν ο Γεωργάκης εις Μάνην κατώρθωσε με τρόπον πολύ επιτήδειον να μην εννοηθή παρά της εξουσίας και να συγκεντρώση πολύν αριθμόν συγγενών και φίλων του, επομένως επιπέσας αιφνιδίως κατέλαβε τας ρειπωμένας οικίας του και κατίσχυσε να τας διατηρήση, αφού δε εγκατέστη εις αυτάς, επανέκτησε βαθμηδόν και τας γαίας της οικογενείας του, και ούτω εγένετο κύριος αυτών...».

Το Μάρτιο του 1807 ο Δημ. Σινιάβιν¹²⁷¹, αρχηγός των ρωσικών δυνάμεων στη Μεσόγειο, εξέδωσε προκήρυξη προς τους χριστιανούς της Οθωμανικής επικρα-

1268. Ανώνυμο υ, Ιστορικά αλήθειαι, ό.π., σ. 31.

1269. Ανώνυμο υ, Ιστορικά αλήθειαι, ό.π., σ. 32.

1270. Ανώνυμο υ, Ιστορικά αλήθειαι, ό.π., σ. 34, ο οποίος αναφέρει ότι τις πληροφορίες αυτές έχει από έγγραφα γραμμένα στην τουρκική. Ο Σερεμέτμπεης ενέμετο επί επτά έτη ένα ζευγολατείο στο Κακοσκάλι, άλλο στη Σελινίτσα και την πεδιάδα του Μαυροβουνίου, ό.π., σ. 28.

1271. Τ. Κανδηλώρο υ, ό.π., σ. 363. Ο Ανώνυμο ς, Ιστορικά αλήθειαι, ό.π., σ. 10, λανθασμένα σημειώνει ότι η προκήρυξη του Σινιάβιν απευθύνθηκε το Μάρτιο του 1803.

τείας. Με αυτή ζητούσε να καταταγούν στις ρωσικές δυνάμεις, όσοι είχαν τη δυνατότητα να πολεμήσουν εναντίον των Τούρκων και έδινε υποσχέσεις, τις οποίες είχαν ακούσει πολλές φορές οι Έλληνες στα προηγούμενα χρόνια.

Ο Μεχμέτ πασάς του Μοριά και αρχηγός των φρουριών της Πελοποννήσου, κατόρθωσε στις αρχές του 1807 να μην κινηθεί ο Μοριάς¹²⁷², παρά την κυριαρχία των Άγγλων και Ρώσων στο Αιγαίο. Στις 10 Φεβρουαρίου 1807, διέταξε τον Αντώνμπεη να τον ενημερώνει για την κίνηση ξένων πλοίων στα παράλια της Μάνης και τον επέπληξε, διότι δεν του ανέφερε ότι είχαν περάσει 8 αγγλικά πολεμικά¹²⁷³. Ήταν οι μέρες που μοίρα του αγγλικού στόλου πέρασε τα Δαρδανέλια και αγκυροβόλησε απειλητικά μπροστά στην Κωνσταντινούπολη.

Οι Μανιάτες, όπου κι αν βρίσκονταν, ζούσαν με την ελπίδα της αναγέννησης του Γένους. Με την ευκαιρία του ρωσο-τουρκικού πολέμου, ο Μαγγιόρος Πιέρος Μπεηζαδές Γρηγοράκης¹²⁷⁴ πρότεινε στο συνταγματάρχη του ρωσικού στρατού Σπ. Παπαδόπουλο να γίνη επέμβαση στο Μοριά. Ανάλογες προτάσεις φαίνεται ότι έγιναν και από τη Μάνη. Εκείνος όμως στις 21 Φεβρουαρίου του 1807 σε επιστολή του συνέστησε υπομονή και πρόσθεσε: «...δια το παρόν δεν το ευρίσκομεν εύλογον, στοχάζομαι το πρώην συμβεβηκός τον καιρόν του Ορλώφ...». Ο Θ. Κολοκοτρώνης¹²⁷⁵ στα απομνημονεύματά του αναφέρει σχετικά, ότι έγινε σύσκεψη και συζητήθηκε η περίπτωση επέμβασης των Ρώσων στην Πελοπόννησο και ο Λιμπεράκης Παναγ. Μπενάκης, που ήταν πρόξενος της Ρωσίας στην Κέρκυρα, είπε: «Εγώ δεν την χαλάω άλλη μια φορά την πατρίδα μου, όπως ο πατέρας μου επί Ορλώφ». Από αυτά συνάγεται ότι οι Ρώσοι δεν ευνόησαν εκείνο τον καιρό, μια ευρεία επαναστατική κίνηση στην Πελοπόννησο ή πιο περιορισμένη στη Μάνη.

Στις 8 Μαΐου 1807 στο Μαραθονήσι βρέθηκε ο Αλέξανδρος Κουμουνδουράκης, ο οποίος σε επιστολή του προς τον Άγγλο πρόξενο στα Κύθηρα Εμμανουήλ Καλούτση έγραψε¹²⁷⁶: «...Και μην έχοντας εις τα εδώ ουδεμίαν ειδήσεως νωσστής, την δηλοποιώ περί το ειρηνικόν της πατρίδος ημών οπού έγινεν κοινώς με μίαν και την αυτή διάθεσιν, και αυτό μας προήλθε από τον φόβον του γνωστού ευρισκομένου εις Πελοπόννησον, και εν τούτοις ο καθείς διωγμένος εμβήκε εις την οικίαν του...». Μπορούμε να υποθέσουμε ότι εκείνο τον καιρό ο Μπεηζαντές Γιωργάκης Γρηγοράκης είχε καταλάβει τα πατρικά του σπίτια στο Μαραθονήσι, όπου και δέχθηκε τον εξόριστο Αλ. Κουμουνδουράκη. Μερικοί υποθέτουν ότι τους πρώ-

1272. Ο Αναγνώστης Κοντάκης, Απομνημονεύματα, έκδ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, σ. 22-3, αναφέρει ότι ο Βελή πασάς, γιός του Αλή πασά των Ιωαννίνων, έφθασε στο Μοριά στις 15 Μαρτίου 1807, για να αντικαταστήσει το Μεχμέτ πασά. Κατ' άλλη εκδοχή στις 7 Μαρτίου.

1273. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 17871.

1274. Ανωνύμου, Ιστορικά αλήθειαι, ό.π., σ. 38-9.

1275. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 31.

1276. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 07233.

τους μήνες του 1807 ο Αντώνμπεης είχε εγκαταλείψει από φόβο τη Μάνη, όπως από την Ύδρα είχε φύγει ο Δημ. Βούλγαρης, διότι είχαν υπερισχύσει εκεί οι ρωσόφιλοι¹²⁷⁷. Αν ο αναφερόμενος ως «γνωστός» νοείται ο Αντώνμπεης, δεν φαίνεται πιθανόν ότι καταλύθηκε η ηγεμονία της Μάνης. Έστω και αν ο Αντώνμπεης είχε πάει στην Πελοπόννησο, πιθανώς για την υποδοχή του Βελή πασά, οι οπαδοί του θα κράτησαν τις θέσεις τους. Πιθανώς στη διάρκεια του πολέμου με την παρουσία του ρωσικού στόλου οι εξόριστοι Μανιάτες Γρηγοράκηδες και Κουμουνδουράκηδες να γύρισαν προσωρινά στα σπίτια τους. Δεν υπάρχουν όμως σαφείς πληροφορίες για τα γεγονότα της Μάνης του πρώτου εξαμήνου του 1807. Στις 15 Ιουλίου 1807 ο Πέτρος Μαυρομιχάλης, από τους στενούς συγγενείς και υποστηρικτές του Αντώνμπεη, κατέδωκε τους πειρατές Κακαβουλαίους. Αυτό αποτελεί ένδειξη ότι η ηγεμονία του Αντώνμπεη δεν είχε υποστή κλονισμό, ούτε ευρίσκετο υπό αμφισβήτηση¹²⁷⁸. Θα πρέπει να σημειωθεί ακόμη ότι οι σχέσεις του Αντώνμπεη με τον Καλούτση, υποπρόξενο των Άγγλων στα Κύθηρα, ήταν άριστες διότι ανήκε στο κόμμα των αγγλόφιλων συμμάχων τότε των Ρώσων. Ακόμη ο Αντώνμπεης διατηρούσε φιλικές σχέσεις και με το Σπ. Μοτσενίγο εκπρόσωπο των Ρώσων στα Επτάνησα.

Επίσκοποι, ηγούμενοι και ευυπόληπτοι πολίτες της Ανατολικής Μάνης έδωσαν στις 28 Νοεμβρίου 1807 πιστοποιητικό στον Μαγκιόρ Πιέρο, για τις ζημιές που του προκάλεσαν οι Τούρκοι, το οποίο περιλαμβάνει τα ακόλουθα¹²⁷⁹: «Διά του παρόντος αποδεικτικού και εμμαρτυρικού γράμματος πιστοποιούμεν ημείς οι υποκάτωθεν υπογραμμένοι εν καθαρώ συνειδότι, ότι ευρισκόμενος εις την δούλευσιν της Αυτοκρατορικής Ρωσίας ο άρχων Μαγκιόρ Πιέρος Μπεηζαδέ Γρηγοράκης και περί τούτου λαβούσα η οθωμανική πόρτα ιδέαν, φθόνον και μίσος έλαβε κατ' αυτού ουκ ολίγον και ορμήσαντες κατά της ιδίας πατρίδος αυτού μετά μεγάλης ορμής και βαρβαρότητος, κατηδάφισαν τας οικίας αυτού λίαν περιφανείς όντας, ελεηλάτησαν τα τζιφιλικία του, παρέλαβον το κινητόν πράγμα του, οικειοποιήθησαν τας εντράδας του (εσοδείας του), κυνηγήσαντες τους αδελφούς του, μετά θυμού μεγαλοτάτου και αδιακρισίας, ως έθος εστί τούτων, και άλλας πολλές βλάβας και ζημίας προξενήσαντες προς αυτούς, άτινας γραφή παραδούναι αδύνατον...».

Τα περί επιβουλής της ζωής του Θ. Κολοκοτρώνη

Στις αρχές του 1806, όπως αναφέρθηκε, έγινε στην Πελοπόννησο ο μεγάλος κατατρεγμός των κλεφτών. Στα μέσα Φεβρουαρίου κυνηγημένος ο Θ. Κολοκοτρώνης, μαζί με δύο συντρόφους του, έφθασε κρυφά στη Καστάνια της Δυτικής

1277. Α. Λιγνού, Αρχ. Κοινότητος Ύδρας, τόμ. Γ', 1807-1809, Πειραιεύς 1922, σ. β κ.ε.

1278. Α. Λιγνού, ό.π., σ. 95-6.

1279. Ανωνύμου, Ιστορικά αλήθειαι, ό.π., σ. 25.

Μάνης και φιλοξενήθηκε στον πύργο του Κωνσταντή Δουράκη, με τον οποίο είχαν συμφωνήσει να συμπεθερέψουν.

Η φιλοξενία του Θ. Κολοκοτρώνη δεν έγινε γνωστή στους Τούρκους, επειδή για το μπέη, ή έναν καπετάνιο της Μάνης, η παροχή ασύλου σε κλέφτες αποτελούσε σοβαρό παράπτωμα, που ήταν αιτία έκπτωσης από το αξίωμά του και ακόμη επέσυρε την ποινή του θανάτου. Ο Κ. Δουράκης ενημέρωσε μόνο τον Αντώνμπεη Γρηγοράκη, ο οποίος ήταν και αυτός υποχρεωμένος να καταδιώκει τους κλέφτες και κατά αναφορά του Θ. Κολοκοτρώνη¹²⁸⁰, του απάντησε: «... κρύφτον, διατί δεν συμφέρει να μη γλυτώση κανένας από αυτή τη φαμίλια...». Να σημειωθεί ότι ο Θ. Κολοκοτρώνης είχε καλές σχέσεις με την παράταξη του Αντώνμπεη, του Μαυρομιχάλη, του Κουμουνδουράκη και του Δουράκη, ενώ οι σχέσεις του ήταν εχθρικές με την παράταξη των Τζανήμπεη Γρηγοράκη, Παναγιώτη Μούρτζινου και Κουτηφαραίων-Καπετανάκηδων του Σταυροπηγίου.

Αργότερα, στην Καστάνια έφθασε καταδιωκόμενος και ένας άλλος κλέφτης, ο Νικήτας Τρίγκας από το Τουρκολέκα μαζί με σαράντα συντρόφους του, ο οποίος συναντήθηκε με το Δουράκη και τον Κολοκοτρώνη. Επειδή η παραμονή του στη Μάνη εξέθετε και το μπέη και το Δουράκη, ο Νικήτας προσπάθησε να γυρίσει στο εσωτερικό της Πελοποννήσου. Έπεσε όμως σε ενέδρα Τούρκων και Ελλήνων διωκτών του και εξοντώθηκε όλη η ομάδα του εκτός από έναν παραγιό, ο οποίος αιχμαλωτίστηκε και στις 16 Μαρτίου 1806 οδηγήθηκε στην Τρίπολη μαζί με το κεφάλι του Νικήτα¹²⁸¹.

Ο αιχμάλωτος παραγιός μπορεί να ομολόγησε, ότι οι κλέφτες πήγαν στη Μάνη και μέχρι την Καστάνια, αλλά ίσως δεν γνώριζε ή δεν ανέφερε τίποτε για την εκεί καταφυγή του Θ. Κολοκοτρώνη και τη συνάντηση με το Νικήτα. Ο πασάς της Τριπολιτσάς έστειλε απειλητική επιστολή στον Αντώνμπεη και τον κατηγορήσε ότι επέτρεψε την είσοδο στη Μάνη του κλέφτη Νικήτα. Συγχρόνως ανέφερε με οργή στην τουρκική κυβέρνηση την αδράνεια του μπέη και τελικά έγιναν στον Αντώνμπεη συστάσεις από τον Καπουδάν πασά. Για τον Θ. Κολοκοτρώνη και τον Κ. Δουράκη δεν έγινε καθόλου λόγος και αυτό αποτελεί ισχυρή ένδειξη, ότι οι Τούρκοι δεν έλαβαν γνώση της φιλοξενίας του Θ. Κολοκοτρώνη από τον Κ. Δουράκη. Αν γνώριζαν ότι στην Καστάνια είχε βρει άσυλο ο πιο διάσημος από τους κλέφτες της Πελοποννήσου, δεν θα έμεναν με τα χέρια σταυρωμένα. Οι συνέπειες μιας τέτοιας ενέργειας θα περνούσαν στην ιστορία με τον κατατρεγμό του Δουράκη ή το ολιγότερο την αντικατάσταση του Αντώνμπεη.

Μια από τις πλέον σαφείς ενδείξεις, ότι δεν έγινε γνωστή η καταφυγή του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη στην Καστάνια, είναι το χρονολόγιο του Ρήγα Παλα-

1280. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 25.

1281. W. M. Leake, ό.π., τόμ. 3, σ. 36.

μήδη¹²⁸² στο οποίο καταγράφεται: «...1806 τον Ιανουάριο εβγήκε ο Κεχαγιάμπεης, οπού ήλθε φερμάμι δια τον σκοτωμό των κλεφτών, και εσκοτώσαν τους Κολοκοτρωναίους και το Γιώργα, με όλους τους συντρόφους τους». Χωρίς καμιά αμφιβολία, αν είχε γίνη γνωστή η διάσωση του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη στην Καστάνια, θα το ανέφερε ο Ρήγας Παλαμής, του οποίου ο πατέρας είχε βαφτίσει το Θ. Κολοκοτρώνη.

Σύμφωνα με τα καταγγελλόμενα από το Θ. Κολοκοτρώνη ο πασάς της Τριπολιτσάς, μόλις πληροφορήθηκε για τη φιλοξενία του στην Καστάνια, έδωσε στον Αναγνώστη Παπάζογλη από τον Άγιο Πέτρο το σημαντικό ποσό των 50.000 γροσίων και τον έστειλε στις Κιτριές για να εξαγοράσει τον Αντώνμπεη και το Δουράκη. Ο Θ. Κολοκοτρώνης, ωσάν να ήταν αυτόπτης μάρτυρας, συμπληρώνει: «Ο Δουράκης σαν είδε τα γρόσια έστρεξε να με παραδώση. Οι Μανιάται λησμονούν όλα δια τα γρόσια». Όπως λέει ο ίδιος οι δύο «εξαγορασθέντες» προσπάθησαν να τον συλλάβουν ή να τον σκοτώσουν, αλλά παρά το γεγονός ότι εκατό ένοπλοι από την Καστάνια τον αναζητούσαν, αυτός πέτυχε να ξεγλιστρήσει και κατέφυγε στη Ζάκυνθο.

Στην Τριπολιτσά μαθεύτηκε ότι όλοι οι Κολοκοτρωναίοι σκοτώθηκαν. Αργότερα έγινε γνωστό ότι ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ζούσε, αφού αυτός ήδη είχε πάει στη Ζάκυνθο. Είναι δυνατόν να μην είχε διαρρεύσει η πληροφορία της καταφυγής του Θ. Κολοκοτρώνη στη Μάνη από το περιβάλλον του Πασά ή από τον Αναγνώστη Παπάζογλη, να μην βρέθηκαν έγγραφα από αναφορά που θα έκανε ο Πασάς της Τριπολιτσάς στο Διβάνι και από τις συνέπειες που θα είχε ο Δουράκης και ο Αντώνμπεης; Είναι δυνατόν να μην είχε πληροφορηθεί ο Γέρο-Γιάννης Δεληγιάνης, που ήταν από τους πιο έμπιστους του πασά της Τριπολιτσάς, ότι ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης επιβίωσε του κατατρογμού των Κλεφτών, ώστε όταν άκουσε ότι βρίσκεται στη Ζάκυνθο, να στείλει εκεί άνθρωπο να διαπιστώσει αν πράγματι είχε αποφύγει το θάνατο; Με σαφήνεια ο Φωτάκος¹²⁸³ στα απομνημονεύματά του γράφει: «Αφού δε έγινε ησυχία, ηκούσθη ύστερα ότι ο Θ. Κολοκοτρώνης ζη και ευρίσκεται εις την Ζάκυνθον...».

Χωρίς να υπάρχει καμιά απολύτως ένδειξη ότι οι Τούρκοι γνώριζαν την απόκρυψη του στην Καστάνια, ο Θ. Κολοκοτρώνης παρερμήνευσε άσχετα γεγονότα και έπλασε ένα μύθο, σχετικά με τη δήθεν προσπάθεια σύλληψης ή εκτέλεσής του, ο οποίος αβασάνιστα πέρασε στην ιστορία. Το άγχος του καταζητουμένου δικαιολογεί ανάλογες παρερμηνείες γεγονότων ή όπως λέγονται στην ψυχιατρική παρανοειδείς ιδέες καταδίωξης, η έλλειψη όμως προβληματισμού από τους μέλχη τώρα μελετητές της ιστορίας, δεν επιδέχεται κανένα ελαφρυντικό¹²⁸⁴.

1282. Γ. Βλαχογιάννη, Κλέφτες του Μοριά, ό.π., σ. 131.

1283. Φωτάκος, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 322 και Έκδ. Γκρέκα, Αθήνα 1971, τόμ. Α', σ. 508.

1284. Για την εκτενέστερη ανάλυση και ανασκευή της κατηγορίας του Θεόδωρου

Εάν ερευνηθεί το «πότε» και το «γιατί» δημιουργήθηκε στο Θ. Κολοκοτρώνη η ιδέα της εις βάρος του «συνωμοσίας» διαπιστώνεται ότι πρόκειται σαφώς περί παρερμηνείας. Ο Κωνσταντής Δουράκης πήγε από την Καστάνια στις Κιτριές να συναντήσει το Αντώνμπεη. Την επομένη ημέρα ειδοποίησε να κατεβούν στις Κιτριές ο Ηγούμενος της μονής της Φανερωμένης και ο γιός του. Την πρόσκληση αυτή αναίτια ενοχοποίησε ο Θ. Κολοκοτρώνης ως στρεφόμενη εναντίον του. Για τον λόγο αυτό δεν κοιμήθηκε στον πύργο, όπως συνήθιζε, αλλά σε άλλο μέρος, ώστε να μη μπορέσουν να τον βρουν και τον σκοτώσουν τη νύχτα οι συνωμότες. Πήγε σε θέση από την οποία μπορούσε να ελέγχει αν ερχόταν ο Δουράκης μαζί με Τούρκους στρατιώτες ή ανθρώπους του Αντώνμπεη για να τον συλλάβουν. Η ιδέα αυτή κυριάρχησε στη σκέψη του και στη συνέχεια ό,τι έβλεπε, και ό,τι άκουγε, το συσχέτιζε με αυτήν την εξωπραγματική ιδέα την οποία συνεχώς ενίσχυε και νόμιζε ότι την επιβεβαίωνε. Μία παρερμηνεία (παρανοειδής ιδέα) ενός καταδικωμένου ατόμου πέρασε στην ιστορία σαν πραγματικό γεγονός, όχι μόνο για να σπιλώσει δύο Μανιάτες, αλλά όλη τη Μάνη.

Η προσωπικότητα ενός ατόμου με δημιουργική φαντασία, ιδιαίτερα όταν βρίσκεται σε κίνδυνο, προδιαθέτει για ολύσθηση σε παρερμηνείες. Ο Θ. Κολοκοτρώνης υπήρξε άτομο ευφύεστατο, εύστροφο, με οξυδέρκεια και διορατικότητα και τα χαρίσματα αυτά μερικές φορές οδηγούν σε πλάνες. Ο ίδιος¹²⁸⁵ αναφέρει ότι ο Γερο-Δεληγιάννης: «...ορκώνει δύο προεστούς να με σκοτώσουν· ήτον δύσκολο, διότι ήμουν πολλά προφυλακτικός». Ο Αμβρόσιος Φραντζής¹²⁸⁶ σχετικά με την προσωπικότητά του έγραψε: «...ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης όστις ήτο προσεκτικός υπέρ το δέον...». Ακόμη και σε παλαιό τραγούδι¹²⁸⁷ για το χαλασμό των κλεφτών περιλαμβάνονται οι στίχοι: «...ο Θεοδωράκης πολύ πονηρεμένος – εγλύτωσε ο καύμενος...»

Ατυχώς όταν κυκλοφόρησαν τα απομνημονεύματα του Θ. Κολοκοτρώνη δεν ήταν στη ζωή κανένας από τους πρωταγωνιστές της «συνωμοσίας», για να ανασκευάσει όσα καταγγέλθηκαν. Ζούσαν μόνο ένας εγγονός του Κωνσταντή Δουράκη, που ήταν το 1806 σε νηπιακή ηλικία, για να αντιλαμβάνεται τα συμβαίνοντα και ο γιός του Αντώνμπεη, που γεννήθηκε αρκετά χρόνια μετά τα γεγονότα εκείνα.

Η φιλοξενία των Μανιατών ήταν γνωστή σε όλους και την περιγράφουν ακόμη και οι φίλοι του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη. Ο Φωτάκος¹²⁸⁸ έγραψε: «Εις την Μάνην το άσυλον των ξένων είναι ιερόν και νόμος απαραβίαστος, διότι και εις του

Κολοκοτρώνη βλέπε: Σ τ . Κ α π ε τ α ν ά κ η , Η οικογένεια Δουράκη της Καστάνιας, Λακωνικά Σπουδαί 16(2002)263-277.

1285. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 13.

1286. Α. Φραντζή, Επιτομή της ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος, Αθήνα 1839, τόμ. Α', σ. 40.

1287. Β. Πατριαρχέα, ό.π., σ. 478.

1288. Φωτάκου, Βίος του Παπά Φλέσσα, Αθήνα 1968, σ. 28.

τυχόντος την καλύβην όστις προφθάσει και έμβη, δύσκολα πλέον παραδίδεται εις άλλον τινά να τον κακοποιήση, διότι όλη η γενναία προκρίνει τον αφανισμόν της, παρά να προδώση τας συνθηείας αυτάς...». Ο Μιχαήλ Οικονόμου¹²⁸⁹ έγραψε: «... κατ' έθος δε, οι Μανιάται επροστάτευον τους παρ' αυτοίς πρόσφυγας...».

Ακόμη και ξένοι άκουσαν για τη φιλόξενη διάθεση των Μανιατών, όπως ο Φ. Πουκεβίλ¹²⁹⁰ ο οποίος γράφει για τους Μανιάτες: «...Ο μουσαφίρης είναι κάτι το ιερό, κι αν τύχει και κάποιος τον προσβάλλει, αυτό θα μεταφραστεί σε προσωπική υπόθεση του οικοδεσπότη, ή αν κάποιος τον βρίσει, και πάλι ο οικοδεσπότης θα τον εκδικηθεί, τόσο δε ο κίνδυνος που διατρέχει ο φιλοξενούμενος, όσο και τα δυσάρεστα επακόλουθα, που θα συνιστούσαν ένα ανεξίτηλο στίγμα για το άτομο, την οικογένειά του και τους απογόνους του, αν δεν το ξέπλεναν με το αίμα του δολοφόνου ή του ληστή, θύμα του οποίου ο ξένος είχε πέσει...». Τέλος, ο Βαυαρός Γεώργιος Μάουρερ¹²⁹¹, ο οποίος, σύμφωνα με τις πληροφορίες που συγκέντρωσε κατά τα χρόνια της αντιβασιλείας του Όθωνος, έγραψε: «...Οι Μανιάτες σέβονται τη φιλοξενία και την έχουν για ιερό καθήκον. Ποτέ Μανιάτης δεν πρόδωσε το φιλοξενούμενό του. Απεναντίας δίνει πρόθυμα φιλοξενία σ' όποιον κινδυνεύει, και του τη ζητήσει...». Τη μανιάτικη φιλοξενία γνώριζε καλά ο Θ. Κολοκοτρώνης¹²⁹², που υπαγόρευσε σε άλλο σημείο στα απομνημονεύματά του: «...είναι συνήθεια εις την Μάνην να υπερασπίζονται όσους καταφεύγουν εις την οικίαν των...».

Οι κατηγορίες του Νικήτα Νηφάκη

Ο Νικήτας Νηφάκης γεννήθηκε στα μέσα του ΙΗ' αιώνα στη Μηλιά του Λεύκτρου, την εποχή δε των Ορλωφικών αιχμαλωτίστηκε από τους Τουρκοβαρδουνιώτες και πουλήθηκε σκλάβος. Μετά μακρά περιπλάνηση κατέληξε στο Βουκουρέστι, όπου φαίνεται ότι έμαθε γράμματα. Επέστρεψε στη Μάνη περίπου το 1787 και έμεινε ως διδάσκαλος στην αυλή του Τζανήμπεη Γρηγοράκη, ενώ μετά την έκπτωση ή την παραίτηση του μπέη εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα όπου ασκούσε το επάγγελμα του διδασκάλου.

Στα στιχουργήματά του ο Νηφάκης αρχικά κατηγορήσε τον Παναγιώτμπεη Κουμουνδουράκη¹²⁹³, τον οποίο χαρακτήρισε ως «γεράκι», καταλογίζοντάς του

1289. Μ. Οικονόμου, Απομνημονεύματα, έκδ. Πρωτοψάλτη, τόμ. Ι, σ. 58.

1290. Φ. Πουκεβίλ, Ταξίδι στην Ελλάδα, τόμ. Ε', Πελοπόννησος, έκδ. Τολίδη, Αθήνα 1997, σ. 387.

1291. Γ. Μάουρερ, Ο Ελληνικός Λαός, έκδ. Τολίδη, σ. 134.

1292. Θ. Κολοκοτρώνη, Διήγησις συμβάντων της Ελληνικής Φυλής, Αθήνα 1981 (επανέκδοση), σ. 51.

1293. Σ. Β. Κουγέα, Νικήτα Νηφάκη: Μανιάτικα ιστορικά στιχουργήματα, Αθήνα 1964, σ. 40, στιχ. 139 κ.ε.

ότι άρπαζε τα υπάρχοντα των πτωχών τους οποίους τυραννούσε με συνέπεια ο τόπος του να στενάζει και ακόμη ότι θέλησε να υποτάξει ολόκληρη τη Μάνη.

Εκτός από τον Κουμουνδουράκη, ο Νικήτας Νηφάκης κατηγορήσε με ιδιαίτερα βαρείς χαρακτηρισμούς τον Αντώνμπεη Γρηγοράκη και τους ανιψιούς του. Για τον Καβαλιέρη αναφέρει ειρωνικά ότι έδειξε παλικαριά, στέλνοντας στις Κιτριές, δηλαδή στον Τούρκο Σερεμέτ μπέη, το κεφάλι του Ζαχαριά, ότι κατέστρεψε την Καρδαμύλη, εξόρισε τον Παναγιώτη Μούρτζινο-Τρουπάκη και το Χριστόδουλο Χρηστέα και ιδιοποιήθηκε τα πράγματά τους¹²⁹⁴. Τέλος καταλόγησε στους Μανιάτες το γεγονός ότι εγκατέλειψαν τον ευεργέτη τους Τζανήμπεη Γρηγοράκη και έβαλαν τον Παναγιώτη Κουμουνδουράκη στη θέση του:

«κ' εκλέξατε τον βάρβαρον, τον κάματε αρχηγέτην»¹²⁹⁵.

Ο Αντώνμπεης κατηγορήθηκε ότι χάλασε το Μαραθονήσι, έβγαλε τον Τζανήμπεη από το Μελίτσι, που ήταν το κάστρο του στο Μαυροβούνι και ακόμη, ότι θέλησε να τον συλλάβει για να τον παραδώσει στους Τούρκους, πράγμα που δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Του προσάπτει επίσης ότι προσπάθησε να προσεταιριστεί τους κατοίκους του Βαχού¹²⁹⁶ και των γύρω χωριών προκειμένου να του παραδώσουν ή να διώξουν από τον τόπο τους τον Τζανήμπεη τον οποίο προστάτευαν παρέχοντάς του άσυλο. Ακόμη πρόσθεσε για τον Αντώνμπεη¹²⁹⁷:

*«Τον εφυλάξαν οι πολλές της Μάνης αμαρτίες,
δια να σβήση μερικές από αυτήν φωτίες
και άλλες τρις χειρότερες φωτίες να ανάψη,
ολόκληρον την άγνωστον πατρίδα μας να κάψη.
Καθώς τον εγυρεύατε τον ηύρατε τον άνδρα·
τον λύκο φυλακάτορα εβάλατε στη μάνδρα,
τον λέοντα στα πρόβατα, την αλεπού στις κότες
βοσκούς εδιωρίσατε, ανόητοι Μανιώτες,
Θηρίον φαρμακόδοντον, ιόν τον της ασπίδος,
σκορπίον μυριόκεντρον, εχθρόν τε της πατρίδος·
τον αιμοβόρον δράκοντα, τον Άδη τον παμφάγον,
τον άθεον, τον άπιστον και τον συγγενοφάγον,
τον ταραχώδη και βαρύν και άγριον χειμώνα
εκλέξατε και κάματε αυθέντην ηγεμόνα».*

1294. Σ. Β. Κουγέα, Νικήτα Νηφάκη, ό.π., σ. 75, στιχ. 47 κ.ε., σ. 84, στιχ. 300 κ.ε.

1295. Σ. Β. Κουγέα, Νικήτα Νηφάκη, ό.π., σ. 85, στιχ. 344. Αναφέρει τη λέξη «εκλέξατε», που σημαίνει ότι, προηγήθηκε εκλογή του διορισμού του Παναγιώτημπεη Κουμουνδουράκη, αντίθετα με όσα αναφέρονται από παράδοση.

1296. Σ. Β. Κουγέα, Νικήτα Νηφάκη, ό.π., σ. 87, στιχ. 415 κ.ε.

1297. Σ. Β. Κουγέα, Νικήτα Νηφάκη, ό.π., σ. 101, στιχ. 728 κ.ε.

Με τους στίχους αυτούς, ενός φανατικού, που διαδόθηκαν ευρύτατα στη Μάνη και με όσα κατελόγιζαν στον Αντώνμπεη οι αντίπαλοί του, δημιουργήθηκε η εντύπωση ότι υπήρξε φιλότουρκος, ίσως ακόμη και εχθρός της πατρίδας του. Η λαθεμένη αυτή γνώμη έχει περάσει στην ιστορία και αδικεί έναν από τους πολλούς Έλληνες, ο οποίος ανέλαβε ένα αξίωμα στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας. Στην πραγματικότητα το μπεηλίκι δεν του στέρησε τον πόθο της ελευθερίας της πατρίδας του, για την οποία αγωνίστηκε ακόμη και στα γεράματά του.

Από το Νικήτα Νηφάκη πληροφορούμεθα επίσης ότι ο Αντώνμπεης οργάνωσε εκστρατεία εναντίον των σημαντικότερων αγάδων των Βαρδουνοχωρίων, του Μουσάγα, του Μεράκου και του Ρουμπή¹²⁹⁸. Του γεγονότος αυτού δεν έχουμε γνώση από πολλές πηγές¹²⁹⁹, παρά μόνο από το «χρονολόγιο» του Ρήγα Παλαμήδη όπου αναφέρεται¹³⁰⁰: «...1806, 26 Αυγούστου εβγήκεν ο Κεχαγιάμπεης δια να βαρέση τον Μουσάγα Μπαρδούνια». Από μερικούς στίχους του Νηφάκη φαίνεται ότι οι Μανιάτες υπό τον Καβαλιέρη χτύπησαν τους Τουρκοβαρδουνιώτες. Θα πρέπει να ήταν Φθινόπωρο, διότι αναφέρεται ότι έδειχναν βιασύνη, πριν να χειμωιάσει και βγουν για τη σπορά και αργότερα για το μάζεμα ελιών¹³⁰¹.

Αναφέρεται ότι ο Αντώνμπεης κάλεσε στον Αγερανό όλους τους καπετάνιους της Μάνης, να συγκεντρώσουν στρατό και να πάνε κοντά του¹³⁰². Από εκεί έστειλε το μανιάτικο στράτευμα υπό την ηγεσία του εμπειροπόλεμου Καβαλιέρη (Δημητρίου Γρηγοράκη) στα Βαρδουνοχώρια. Πολιορκήθηκαν ο Μουσάγας (Αμούς αγάς) στην Κουρτσούνα, ο Μεράκος-Μπουζάκος στην Ποταμιά και ο Ρουμπής στους Γοράνους. Η πολιορκία όμως δεν έφερε θετικό αποτέλεσμα και τελικά φαίνεται ότι λύθηκε, κατά πάσα πιθανότητα, με κάποιο συμβιβασμό.

Από τους «διαλόγους» του Νηφάκη πληροφορούμεθα λεπτομέρειες αυτής

1298. Σ. Β. Κουγέα, Νικήτα Νηφάκη, ό.π., σ. 73, στιχ. 7 κ.ε. και σ. 695, στιχ. 695 κ.ε.

1299. Στα απομνημονεύματα του Παν. Γιατράκου δεν αναφέρεται το γεγονός, Α. Φωτοπούλου, Οι Γιατράκοι του 1821, Αθήνα 2001. Αλλά ούτε η επίθεση εναντίον των Τζερεμαίων της Άρνας, που αναφέρεται από τον Α.μ.β. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 47.

1300. Γ. Βλαχογιάννη, Κλέφτες του Μοριά, ό.π., σ. 130.

1301. Σ. Β. Κουγέα, Νικήτα Νηφάκη, ό.π., σελ. 74, στιχ. 27-8 και σελ. 76, στ. 78-79.

1302. Σύμφωνα με το υποσχετικό που υπέγραψαν οι Μανιάτες την 15 Αυγούστου 1806 είχαν υποχρέωση, όταν τους καλούσε ο μπέης, να εκστρατεύουν μαζί του: «...και προθυμότατοι μέχρι θανάτου εις τας προσταγάς του ενδοξωτάτου Αντώνμπεη κατά το απαραίτητον χρέος...». Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 17869. Ανωνύμου, Ιστορικά αλήθειαι, ό.π., σ. 42. Στον πρώτο ορισμό ηγεμόνα της Μάνης, με τον οποίο το 1777 διορίστηκε μπέης ο Τζανετάκης Κουτούφαρης, αναφέρεται: «...Αν τινάς των καπεταναίων και προκρίτων ήθελε τολμήσει και φανεί εναντίος των ημετέρων ορισμών, όπως και αυτών του Τσανετάκη, μέχρις ότου να φθάσωμεν μετά του ακαταμαχήτου στρατού, ενωθείτε άπαντες μετά του Τσανετάκη δια να βαδίσητε κατά παντός εναντίου και παιδεύσητε αυτόν...». Σ. Τ. Καπετανάκη, Η οικογένεια Κουτήφαρη ή Κουτούφαρη, Λακωνικά Σπουδαί 14(1998)471.

της εκστρατείας¹³⁰³, ότι ο Κυβέλος αρρώστησε και αναγκάστηκε να επιστρέψει στη Γαρμπελιά της Μηλίας, παίρνοντας μαζί του και τους άνδρες του. Το παράδειγμά του όμως ακολούθησαν και οι άλλοι καπεταναίοι και τελικά έμεινε μόνος του ο Καβαλιέρης, ο οποίος αναγκάστηκε να φύγει νύκτα από την Κουρτσούνα, πριν προλάβουν να του επιτεθούν οι μέχρι τότε πολιορκημένοι και του προκαλέσουν μεγάλη ζημία. Όλα αυτά διανθίζονται από ειρωνείες για το μπέη που δεν πήγε στην εκστρατεία αυτοπροσώπως, αλλά περιορίστηκε μόνο στη στρατολογία και έστειλε τον Καβαλιέρη. Επίσης σατιρίζει και τον Καβαλιέρη, ότι είχε κάνει τόσους ηρωισμούς πολεμώντας με τους Ρώσους εναντίον των Τούρκων, ώστε να πάρη τον τίτλο του καβαλιέρη (ιππότη), και ότι, αν και κατόρθωσε να εξορίσει τον Τρουπάκη και το Χρηστέα¹³⁰⁴, τώρα δεν μπορούσε να δαμάσει τους Βαρδουσιώτες κ.ά.

Ο Βελή πασάς ηγεμόνας του Μοριά

Το 1806 έγινε ο μεγάλος κατατρεγμός της κλεφτουριάς του Μοριά και στο εσωτερικό της χώρας ακολούθησε ησυχία. Η διεθνής όμως κατάσταση δημιουργούσε φόβους στους Τούρκους της Πελοποννήσου για επέμβαση κάποιας από τις τότε μεγάλες δυνάμεις. Κατά καιρούς κυκλοφορούσαν φήμες για επικείμενη απόβαση Ρώσων, Γάλλων ή Άγγλων. Η Κωνσταντινούπολη ήταν ο αντικειμενικός σκοπός Γάλλων και Ρώσων και επειδή δεν μπορούσαν να συμφωνήσουν στη διανομή της λείας, άφηναν να παρατείνεται η θνησιγενής τότε Οθωμανική αυτοκρατορία. Η Υψηλή Πύλη για να θεραπεύσει τους φόβους του τουρκικού πληθυσμού του Μοριά έστειλε στην Τρίπολη 6-8.000 χιλιάδες Αλβανούς με το Βελή πασά, γιό του Αλή¹³⁰⁵ πασά των Ιωαννίνων.

1303. Σ. Β. Κουγέα, Νικήτα Νηφάκη, ό.π., σελ. 100, στιχ. 716 κ.ε.

1304. «Την Σκαρδαμούλα χάλασε, ξώρισε τον Τρουπάκη,
κατά την χύτρα βρέθηκε όντως και το καπάκι!
Τον Καπετάν Χριστόδουλον, οπού στον Τζιγκουρίον
παντύχαινε και ήλπιζε και στο συμπεθερίον,
και κείνον εις τη Ζάκυνθον τον στέλνει τον ξορίζει,
τους πύργους του, το πράγμα του, τα έχει του τα ορίζει...».

σελ. 75, στιχ. 49 κ.ε. και στιχ. 302, σ. 84. Ο Χριστόδουλος Χρηστέας είχε παντρευτεί Μαυρομιχαλίτσα και συμπεθέρεψε με τον Τζιγκούριο, είχε δε την ελπίδα ότι δεν θα διωχνόταν, αλλά απατήθηκε.

1305. Για τον Αλή πασά των Ιωαννίνων βλέπε: Ανω νόμου του Έλληνοσ, η «Ελληνική Νομαρχία», έκδ. Αναξίμανδρος, Αθήνα 1971, σ. 74, που αναφέρει: «...Ο των Ιωαννίνων τύραννος, διά να υπερβή τους ομοίους του εις την κακίαν, αγόρασεν στανικώς, και χωρίς ποτέ να πληρώση, όλα τα περίξ υπάρχοντα των κατοίκων. Και ούτως, συνάζει αυτός μόνον τους καρπούς όλης της επικρατείας, αφήνοντας των γεωργών μόλις όσον χρειάζεται διά να ζήσουν. Ανάμεσα δε εις τους διαφόρους τρόπους, οπού επιχειρίζεται διά να εκδύη τους υπηκόους του, ο συχνότερος είναι ο ακόλουθος: Εκλέγει κανένα από τους δούλους του, και τον κάμνει διοικητήν εις ένα ή εις περισσότερα χωρία, πλην αυτήν την διοίκησιν τού την πωλεί όσον θέλει. Όθεν εκείνος, διά να

Το Μάρτιο του 1807¹³⁰⁶ ανατέθηκαν στο Βελή πασά τα καθήκοντα του Μόρα-Βαλεσή, δηλαδή του ηγεμόνα της Πελοποννήσου. Ο Βελή πασάς είχε απώτερο σκοπό να εργασθεί, για να εξυπηρετήσει τα σχέδια ανεξαρτητοποίησης του πατέρα του από την Υψηλή Πύλη. Μαζί του έφερε μια ισχυρή δύναμη Αλβανών, για να επιβληθεί στους Μοραίτες και παράλληλα να αντιμετωπίσει κάθε πιθανή επαναστατική κίνηση ή εχθρική απόβαση στην Πελοπόννησο.

Ο Βελή πασάς, όπως και ο πατέρας του, ανήκε στους αγγλόφιλους, μάλιστα Γάλλος διπλωμάτης τον χαρακτήριζε «πουλημένο στους Άγγλους». Ο Βελής υπερείχε του πατέρα του σε πνεύμα και οξυδέρκεια και ήταν άριστος χειριστής της υποκρισίας. Είχε τη φιλοδοξία να γίνει μια μέρα καπουδάν πασάς ή και ακόμη ανώτερος. Ήταν δραστήριος, αυταρχικός, απολυταρχικός και ήξερε να επιβάλλεται στο περιβάλλον του. Ιδιαίτερα το στρατό του τον διέκρινε σκληρή πειθαρχία. Υποστήριζε τους καταδότες. Είχε αδυναμία στη μεγαλοπρέπεια, την πολυτέλεια και κυρίως τις απολαύσεις, για τις οποίες γινόταν σπάταλος. Απέκτησε αντιπάθειες, διότι ήταν δούλος των ηδονών και τον κατηγορούσαν ότι μετέτρεψε την Τριπολιτσά σε πορνείο. Εχθρούς απέκτησε με την αδηφάγο φορολογία του. Κατέτρεξε τους Τούρκους τοπικούς ηγέτες, διότι δεν ήθελε να υπάρχουν αρχηγίσκοι κάτω από αυτόν, ενώ αντίθετα φέρθηκε καλά στους Έλληνες και δεν αναγνώριζε στους Τούρκους το δικαίωμα να τους καταπιέζουν.

Από τα γεγονότα της Ευρώπης σημειώνουμε ότι το καλοκαίρι του 1806, οι Γάλλοι και οι Τούρκοι υπέγραψαν συμμαχία. Στις 8 Ιουνίου 1806 άρχισε ο Γαλλο-Ρωσικός πόλεμος και στις 2 Δεκεμβρίου 1806 ακολούθησε ο Ρωσο-Τουρκικός πόλεμος. Η Αγγλία, η οποία πάντοτε υστερόβουλα καιροφυλακτούσε, ήταν τώρα στο πλευρό της Ρωσίας. Στους πρώτους έξι μήνες του 1807 στο Αιγαίο υπήρξε θαλασσοκρατορία των Άγγλο-Ρώσων, γι' αυτό διώχθηκε από την Ύδρα ο θεωρούμενος ως φιλότουρκος Γεώργιος Βούλγαρης και επέστρεψε μετά την αποχώρηση των Ρώσων. Το Φεβρουάριο αγγλική ναυτική μοίρα πέρασε τα Δαρδανέλια και αγκυροβόλησε απειλητικά μπροστά στην Κωνσταντινούπολη.

Στο Φρίντλαντ της Πρωσίας, στις 14 Ιουνίου 1807, οι Γάλλοι νίκησαν τον ενωμένο στρατό της Πρωσίας και της Ρωσίας. Ακολούθησε στις 8 Ιουλίου 1807 στο Τιλσίτ της Ανατολικής Πρωσίας συνθήκη μεταξύ των Γάλλων και των Ρώ-

εβγάλη τα όσα επλήρωσε, και να κερδίση, αρπάξει πλέον και εκδύει φανερά όλους, αλλά αφού πλουτίσει ευθύς ο τύραννος τον κράζει, τον βάζει εις την φυλακήν και του τα παίρνει, και έπειτα, ή τον φονεύει, ή τον ξαναβάνει εις την ιδίαν επιχείρησιν, διά το ίδιον πρώτον τέλος».

1306. Στο Αρχείο του Ρήγα Παλαμίδα αναφέρεται: 2 Ιανουαρίου, Γ. Βλαχογιάννη, Κλέφτες του Μοριά, ό.π., σ. 173. Αλλά στις 10 Φεβρουαρίου 1807 έστειλε στον Αντώνμηπη διαταγή ο Βαλής του Μοριά Μεχμέτ πασάς. Ι. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 17871. Αντίθετα ο Καν. Δελγιάννη, ό.π., τόμ. Α', σ. 46-7 κ.ε. στα απομνημονεύματά του γράφει: 7 Μαρτίου. Ο Αν. Κοντάκης, ό.π., σ. 23, γράφει ότι ήρθε στο Μοριά στις 15 Μαρτίου ημέρα Σάββατο και ότι είχε μαζί του 12.000 Αλβανούς.

σων, με την οποία παραδόθηκαν τα Επτάνησα στη Γαλλία. Μετά την υπογραφή της συνθήκης του Τιλσίτ ακολούθησε βραχεία περίοδος ειρήνης στην Ευρώπη. Τον Αύγουστο 1807 υπέγραψαν ανακαωχή οι Ρώσοι με τους Τούρκους και ανεχώρησε ο Ρωσικός στόλος από τη Μεσόγειο. Στις 13 Αυγούστου 1807 έφθασαν οι Γάλλοι στα νησιά του Ιονίου και παρέμειναν μέχρι τον Οκτώβριο του 1809, όταν οι Άγγλοι τους εκτόπισαν από τα περισσότερα νησιά εκτός από την Κέρκυρα που έμεινε στην κυριαρχία των Γάλλων μέχρι του 1814.

Δεν φαίνεται πιθανό, κατά το πρώτο εξάμηνο του 1807, να διώχθηκε ο Αντώνμπεης από τη Μάνη και να κατέφυγε στην Πελοπόννησο, όπως υποθέτει ο Τ. Κανδηλώρος¹³⁰⁷. Πιθανότερο είναι, όσο καιρό έλειψε από τη Μάνη, να είχε πάει στην Τρίπολη για την υποδοχή ή την επίσκεψη του Βελή πασά. Μπορεί να υπήρχε αγγλο-ρωσική κυριαρχία στο Αιγαίο, αλλά ο Αντώνμπεης, όπως αναφέρθηκε, διατηρούσε άριστες σχέσεις με τον Εμμ. Καλούτση, πρόξενο της Αγγλίας στα Κύθηρα και απολάμβανε της εκτίμησης του Γ. Μοτσενίγου, πληρεξουσίου της Ρωσίας στην Ιόνιο Πολιτεία¹³⁰⁸. Άλλωστε ο Αντώνμπεης ανήκε στο κόμμα των αγγλόφιλων και δεν μπορούσε να διωχθεί στα χρόνια της επικράτησης των Άγγλων στις ελληνικές θάλασσες.

Ο Βελή πασάς¹³⁰⁹, προσπαθώντας να επιβάλλει ισοπολιτεία και ισονομία μεταξύ Τούρκων και Ελλήνων, επιβάρυνε τους Μουσουλμάνους με υψηλούς φόρους, με αποτέλεσμα να τους δυσανεστήσει. Ακόμη τιμωρούσε αυστηρά όσους, μετά από πρόσκλησή του, δεν τον επισκέπτονταν. Γνωστή από το Θ. Κολοκοτρώνη¹³¹⁰ είναι η περίπτωση του Αλή Φαρμάκη από το Λάλα, που την άνοιξη του 1808 πολιορκήθηκε από τις δυνάμεις του Βελή. Αναφέρεται ακόμη εκστρατεία του Πασόμπεη εναντίον των Τζερεμαίων της Βαρδούνιας¹³¹¹, η οποία έληξε με τη μεσολάβηση του Σωτηράκη Λόντου. Αντίθετα ο Βελή πασάς είχε καλές σχέσεις με τους Τουρκοβαρδουνιώτες και τους χρησιμοποιούσε για να πιέζει τους Μανιάτες.

Αφού με τη συνθήκη του Τιλσίτ αποκαταστάθηκε η ειρήνη στην Ευρώπη την 1η Ιανουαρίου 1808, στους εξόριστους Τζανέτμπεη Γρηγοράκη, Παναγιώτη Μούρτζινο-Τρουπάκη, Χριστόδουλο Χρηστέας και Αλέξανδρο Κουμουνδουράκη δόθηκε η άδεια να επιστρέψουν στη Μάνη, αμνηστευθέντες με τη μεσολάβηση

1307. Τ. Κανδηλώρο, ό.π., σ. 382. Κακώς τον παραλληλίζει με τον Δημ. Βούλγαρη της Ύδρας που κατέφυγε στην Αθήνα, φοβούμενος τους ρωσόφιλους αντιπάλους του.

1308. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 7230 και 17888.

1309. Καν. Δηληγιάννη, Απομνημονεύματα, τομ. Α', σ. 46 κ.ε., Ν. Βερνίκου, Το σχέδιο αυτονομίας της Πελοποννήσου υπό Γαλλική επικυριαρχία, Αθήνα 1997, σσ. 14, 43-9, 53.

1310. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 32.

1311. Αμβ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 47. Οι Τζερεμέδες ήταν Μανιάτες, οι οποίοι είχαν αποβληθεί από την κοινωνία τους, συνήθως για ανεπίτρεπτες εγκληματικές πράξεις και είχαν πάει στους Τουρκοβαρδουνιώτες, όπου και αλλαξοπίστησαν. Εγκαταστάθηκαν στην Άρνα. Γ. Κασάλη, Η Βαρδούνια και οι Τουρκοβαρδουνιώτες, Πελοποννησιακά 2(1957)115.

του Αντώνμπεη¹³¹². Η διαταγή αναφέρει: «*Ημέτεροι Τζανέμπεη, Καπετάν Παναγιώτη Τρουπάκη, Καπετάν Χρηστέα και Καπετάν Κουμουνδουράκη, δια τας παρακλήσεις του ημετέρου Αντώμπεη. Ιδού δίδομεν υμίν (σημειώνεται ημίν) την άδειαν του να εισέλθετε εις την Μάνην και να καθήσετε ελευθέρως από του νυν και εις το εξής και επομένως έχομεν υμάς συγκεχωρημένους δι' όλα σας τα προσφαλμένα και προς ημάς κακά φερσίματά σας και περιπλέον επιτάττομεν υμίν ίνα εισερχόμενοι και αύθις εις τας κατοικίας σας δώσετε το αρμόζον ιδεάτι και σέβας τω παρ' ημών διορισθέντι Αντώνμπεη Διοικητή και Ζαμπίτη (αρχηγό ασφαλείας), προσέχοντας καλώς το να μη δυστροπήσετε και παρατρέψητε μηδόλωσ τα ημέτερα ηγεμονικά επιτάγματα, αλλά να παρέχητε όλην την ευείθειαν και υπακοήν σας, ως άνω ειρήκαμεν, τω αυτώ ημετέρω Αντώνμπεη...».* Όλοι όμως, όπως αναφέρθηκε, είχαν γυρίσει προηγουμένως στα σπίτια τους.

Στις 28 Φεβρουαρίου 1808 ο Καπουδάν πασάς Σεγίδ Αλή (Σεγδαλή) εξέφρασε την ικανοποίησή του προς τον Αντώνμπεη διότι, από πληροφορίες που είχε από τον Σερεμέτ μπέη, τήρησε την τάξη στην περιοχή του¹³¹³. Αν είχε υποχρεωθεί να εγκαταλείψει τη θέση του, όπως έχει αναφερθεί προηγουμένως από τον Κανδηλώρο, θα έπρεπε να τον ελέγξει.

Ο Αντώνμπεης επισκέφθηκε στην Τρίπολη το Βελή πασά, αλλά δεν είναι γνωστό πότε ακριβώς πήγε και αυτός του επεφύλαξε υποδοχή και λαμπρή φιλοξενία, διότι ήθελε να τον προσεταιριστεί και να εξυπηρετήσει τις προσωπικές του επιδιώξεις. Στις 11 Φεβρουαρίου 1808 σε διαταγή του, ο Βελής, προς τους καπεταναίους της Μάνης, έγραψε¹³¹⁴: «...και εσείς ηθέλατε γνωρίσει το χρέος σας, οπού απαραίτητως χρεωστείτε προς τε το κραταιόν Δοβλέτι και προς τον Μπέην σας Αντώνμπεην, ως διορισμένον ζαπίτην¹³¹⁵ (αρχηγό ασφαλείας) και πάσπογην της Μάνης, και αντί τούτου και προτήτερα και εις το παρόν διάστημα ακούωμεν και μανθάνωμεν, ότι τα χαρικιέτια (πολεμικές επιχειρήσεις) και κινήματά σας είναι εναντία, επειδή τους κακοποιούς ανθρώπους δέχεσθε και τους κρύπτετε, το φραντζέζικο καϊκι και το κρानιδιώτικο τα επιάσατε, και τα εκουρσεύσατε ακόμη και τους Τουνεζίνους εγδύσατε, τα οποία όλα αυτά παραστένουν φανεράν απείθειαν και προς την κραταιάν Βασιλείαν και προς τον Μπέην σας. Δια τούτο σας προστάζομεν ηγεμονικώς, ότι από τα παρόμοια να λείψετε και να παύσετε, φερόμενοι εις το εξής με την πρέπουσαν υποταγήν εις τον ειρημένον Μπέην σας...».

1312. Με διαταγή του καπουδάν πασά Γαζή Σεϊδαρλή (Σεγίδ Αλή). Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 17870 και Α ν ω ν ύ μ ο υ, ό.π., σ. 35.

1313. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 17872.

1314. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 17874 και Α ν ω ν ύ μ ο υ, ό.π., σ. 48, όπου η αντιγραφή του δεν είναι πλήρης.

1315. Ζαπίτης ή ζαμπίτης είναι ο αξιωματούχος υπεύθυνος της ασφάλειας ενός τόπου, μπορεί να αναφέρεται σε κάποιον καπετάνιο ή ακόμη και στον μπέη της Μάνης.

Ο Βελής, όπως έχει αναφερθεί, αρχικά φέρθηκε φιλικά προς τον Αντώνμπεη με σκοπό να τον καταστήσει όργανό του. Δεν αποδείχτηκε όμως κατάλληλος για τα σχέδιά του, διότι ήταν προσηλωμένος στην ιδέα της ελευθερίας της χώρας του¹³¹⁶. Ακόμη τον επηρέαζε ο Καβαλιέρης, ο οποίος δεν θα τον άφηνε ποτέ να παρασυρθεί.

Ο Βελής εύρισκε ευκαιρίες για να προβάλλει διαρκώς απαιτήσεις και να κατηγορεί τον Αντώνμπεη και τον ανιψιό του Καβαλιέρη, όπως π.χ. για τη συμπεριφορά του απέναντι σε μερικούς κατοίκους της Βρωμόβρυσης της Μεσσηνίας, οι οποίοι είχαν καταφύγει στη Μάνη¹³¹⁷.

Από τις κρίσεις Γάλλου διπλωμάτη για το Βελή πασά σημειώνουμε¹³¹⁸ ότι ο Βελή πασάς είχε σχέσεις με τους Άγγλους.

Σε όλο το Μοριά υπήρχε γενική κατακραυγή εναντίον του Βελή πασά. Τούρκοι και Έλληνες, μικροί και μεγάλοι όλοι συμφωνούσαν και έλεγαν ότι αν αυτός ο άνθρωπος παρέμενε ακόμη ένα χρόνο στο Μοριά, δεν τους έμενε τίποτε άλλο, παρά να μεταναστεύσουν.

Επίσης ότι η διάθεση των Μανιατών δε διέφερε από αυτή του λαού του Μοριά. Ήταν οι πιο νέοι που είχαν προσδεθεί στους Γάλλους ή διότι ήλπιζαν να έχουν από αυτούς την ελευθερία ή διότι η φυσική τους υπερηφάνεια δεν ταίριαζε με την αγγλική αλαζονεία.

Το άστρο του Αντώνμπεη στη δύση του

Αφού ο Βελής απέτυχε να προσεταιριστεί τον Αντώνμπεη, άρχισε να ασκεί εις βάρος του πιέσεις, ιδίως με το θέμα της πληρωμής της φορολογίας, για την οποία υπήρχε αδυναμία. Ίσως οι Μανιάτες δεν μπορούσαν να καταβάλλουν τα οφειλόμενα χρήματα του φόρου ή ο ίδιος δεν είχε πλέον την ευχέρεια, όπως είχε στα πρώτα χρόνια της θητείας του ως μπέης. Η ειρήνη στην περιοχή και η αποχώρηση των Ρώσων από τα νησιά του Ιονίου ίσως στέρησαν τους Μανιάτες προσωρινά από την ευκαιρία να κατατάσσονται ως μισθοφόροι και πιθανώς αυτό να αποτελούσε την αιτία της οικονομικής δυσπραγίας των Μανιατών και της αδυναμίας τους να καταβάλλουν τους φόρους.

Όπως έχει αναφερθεί στα πρώτα χρόνια της θητείας του ο Αντώνμπεης δεχόταν βοήθεια από τον γαμπρό του Κωνσταντίνο Ζερβάκο, ο οποίος είχε αποκτήσει αρκετά χρήματα από το εμπόριο που άσκησε στο Λιβόρνο της Ιταλίας. Τώρα τα οικονομικά μέσα είχαν στερέψει και υπήρχε δυσχέρεια στην εξοικονόμηση χρημάτων. Μερικοί μίλησαν για «αγγλικό χρυσάφι», φαίνεται όμως ότι δεν εισέρρεε

1316. J. Savant, ό.π., 5(1951)406.

1317. I. E. E. E., αριθ. εγγρ. 17877.

1318. J. Savant, ό.π., 5(1951)66-76.

με αφθονία¹³¹⁹. Ο πρόξενος της Αγγλίας στην Πάτρα Νικ. Στράνης¹³²⁰ τον Ιούνιο του 1806 πήρε εντολή από τον Αγγλο πρόξενο στον Αλή πασά Morier να χρηματοδοτήσει τον Αντώνμπεη με 1.500 γρόσια.

Το 1808 οι Τούρκοι, δια του Καπουδάν πασά Χασάν Σεγδαλή (Σεγίδ Αλή), ζήτησαν από τον Αντώνμπεη φόρο και για το μεταξύ που παρήγαγε και εμπορεύταν η Μάνη¹³²¹. Βαθμιαία οι Τούρκοι με τις απαιτήσεις τους περιόριζαν την ανεξαρτησία της Μάνης. Ο μέγας διερμηνέας Ιακωβάκης Αργυρόπουλος στις 13 Φεβρουαρίου 1809 με επιστολή του συνιστούσε στον Αντώνμπεη να είναι εμπρόθεσμος στις φορολογικές του υποχρεώσεις¹³²². Ο καπουδάν πασάς Χατζή Μεχμέτ¹³²³ στις 20 Αυγούστου 1809 έγραψε στον Αντώνμπεη να στείλει το φόρο των 15.000 γροσίων για το μουσουλμανικό έτος 1223 (=1808). Να σημειωθεί ότι το έγγραφο αυτό θα παραδιδόταν στον Αντώνμπεη μετά την εξόφληση του φόρου. Ο φόρος εξοφλήθηκε τέσσερεις μήνες αργότερα, στις 10 Ιανουαρίου 1810, όπως αποδεικνύει η ημερομηνία παραλαβής του εγγράφου. Ακόμη και ο Βελή πασάς στις 17 Απριλίου και στις 15 Σεπτεμβρίου 1809 άσκησε για τον ίδιο λόγο πιέσεις¹³²⁴.

Στις 15 Σεπτεμβρίου 1809 ο Καπουδάν πασάς Χατζή Μεχμέτ ανακοίνωσε στον Αντώνμπεη την παράταση του μπεηλικίου του, αλλά πρόβλεπε, ότι η παράταση θα ήταν σύντομη. Του εφιστούσε την προσοχή στη συμπεριφορά των ανιψιών του και των άλλων Μανιατών και ζητούσε την πληρωμή του φόρου¹³²⁵. Εντυπωσιάζει όμως η καλή πρόθεση και ο συμβουλευτικός τρόπος με τον οποίο εκφραζόταν, διότι συνήθως οι Τούρκοι στα έγγραφά τους ήταν απειλητικοί:

«Ημέτερε Αντών πέγη Γρηγοράκη πασπογού της Μάνης ηξεύρεις πολλά καλά ότι ημείς αποβλέπομεν ευμενώς εις εσένα εν όλω τω διαστήματι του προλαβόντος καπουδανπασαλικίου μας ακούοντας όμως από πρώταις ημέραις του ήδη καπουδανπασαλικίου μας τον αχρείον τρόπον των ανιψιών σου και λοιπών άλλων Μανιατών και επάνω εις την Μάνην, και εις τα μέρη, και τόπους της άσπρης θαλάσσης, όχι μόνον δεν σοι εστείλαμεν ηγεμονικόν μας πουγιουρουλδί (διαταγή), αλλά και είχομεν σκοπόν να διορίσωμεν έτερον πάσπογου της Μάνης, δια να δώση το αναγκαίον νιζάμι (τάξη) της Μάνης, πληροφορηθέντες όμως και από ζώσης φωνής του αγαπητού μας Τερτζημάνπεγη (;Τερζή μπέης), και αλλαχόθεν, πώς όλα αυτά διενεργήθησαν παραλόγως και εις την Μάνην, και εις την άσπρην θάλασσαν εις

1319. J. Savant, ό.π., 6(1952)110.

1320. Ελένης Γιαννακοπούλου, ό.π., σ. 246-7.

1321. I. E. E. E., αριθ. εγγρ. 17876.

1322. I. E. E. E., αριθ. εγγρ. 17878.

1323. I. E. E. E., αριθ. εγγρ. 17880.

1324. I. E. E. E., αριθ. εγγρ. 17879 και 17882.

1325. I. E. E. E., αριθ. εγγρ. 17881.

εσένα δεν ήσαν γνωστά, λαβόντες δε κάλλιστα και ήδη τα επίτηδες σταλέντα ημίν αρζιμαγζάρα (υποσχετικές αναφορές) τόσον από μέρους σου, όσον και από μέρους των καπιτάνων της Μάνης, εν οίς υπόσχεσθε να φυλάξητε εις το εξής απαραβάτως όλα τα καθήκοντα του ραγιαλικίου σας, και της προς το υψηλόν δεβλέτι οφειλομένης πίστεως, και ευπειθείας, και δόντες πίστιν εις αυτά, και επιβλέψαντες προς τούτοις εις τας παρελθούσας πιστάς εκδουλεύσεις σου, και εις το γηραιόν σου, ιδού σε διορίζομεν και δια του ετέρου μας ηγεμονικού πουργουρουλδίου πάλιν πάσπογου της Μάνης, και γράφοντες ηγεμονικώς σε προστάζομεν σφοδρώς, και αποφασιστικώς να φυλάττης την χρεωστούμενην υποταγήν, και ευπειθειαν εις όλας τας ερχομένας σοι βασιλικάς προσταγάς, επιμελούμενος μεγάλως εις το να ενεργούνται, και να λαμβάνουν τέλος απαραλλάκτως, να διορθώσης τον αχρείον τρόπον των ανεψιών σου, και, εάν κατίδης αυτούς, ότι δεν διορθώνονται, να μη τους ανακατώνης εις κανένα ομούρι (στις ενέργειές) σου, να επαγρυπνής, οπού κανέναν Μανιάτη από του νυν και εις το εξής να μην εύγη εις το κουρσανλίκι (πειρατεία), και ισπαντιλίκι (ληστεία), αλλά να πολιτεύονται με όλα τα χρέη του ραγιαλικίου των επαινούμενοι παρά πάντων δια το πιστόν του ραγιαλικίου των. Επιμελούμενοι με την ενταύθα επιστροφήν των παρόντων, του τε εδικού μας ματζούν αγασή (;) Νουμάναγα και του Δημητράκη, αυτού του αγαπητού μας Τερτζήμπεγη να αποστειλής σώων, και ανελλειπές όλον το δεδουλευτόν μηρί της Μάνης, δια να αποδειχθή με τούτο και η χρεωστούμενη προθυμία σου, και το δουλικόν σου σαδακάτι (αφοσίωση), και δια να επαναλάβης την προτέραν σου υπόληψιν, και τιμήν οπού απήλαυσας υπό την σκιάν της κραταιάς βασιλείας, η οποία και έσεται προς σε το μόνον πολύτιμον δώρον οπού δύνασαι να λάβης. Έσω δε πεπληροφορημένος, πως εν όσω φυλάττης τα χρέη του ραγιαλικίου σου, και της προς την κραταιάν βασιλείαν πίστεώς σου, δεν έχεις να υποπτευθής το παραμικρόν και εις το εξής δεν θέλομεν δώση ακρόασιν εις τα κατά σου λεγόμενα και ενεργούμενα, αλλά θέλομεν επιχορηγήσει μάλλον προς σε όλην μας την ηγεμονικήν προστασίαν, δια να διαμένης εις το αξίωμά σου το κατ' έλεος της κραταιάς βασιλείας, πεπεισμένοι όντες ούτως, πως εις το εξής δεν θέλεις δώση παραμικρόν αίτιον της προς σε δυσαρρεσκείας μας. Ούτω λοιπόν γίνωσκε, και ούτω ποιήσον, ως προστάζομεν εξ αποφάσεως.

Εξεδόθη το παρόν από τον βασιλικόν δοναμνά εν έτει 1809 : Σεπτεμβρίου : 15 :»

Ο J. Trullet¹³²⁶, ο οποίος υπηρέτησε ως υποπρόξενος της Γαλλίας στο Ναύπλιο, μας δίδει πληροφορίες που έλαβε από άνθρωπο του Κωνσταντήμπεη Ζερβάκου, δηλαδή αυτού που διαδέχθηκε τον Αντώνμπεη και ήταν άνδρας της κόρης του. Ο Βελή πασάς από την αρχή έβαλε σκοπό να υποτάξει τη Μάνη και γί

1326. Jean Savant, ό.π., 5(1951)404. Κ. Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1810-1821, τόμ. Γ2, Αθήνα 1975, σ. 123 κ.ε.

αυτό έπρεπε να προσεταιριστεί το μπέη της, για να διευκολύνει τα σχέδιά του. Τον κάλεσε στην Τρίπολη και τον περιποιήθηκε ιδιαίτερα. Δεν άργησε όμως να αντιληφθεί ότι ο Αντώνμπεης ήταν πατριώτης και τον ενδιέφερε η ελευθερία της πατρίδας του και όχι η προσωπική του ευδαιμονία. Όσο απογοήτευσε ο Αντώνμπεης το Βελή, τόσο τον εντυπωσίασε ο γαμπρός του Κωνσταντίνος Ζερβάκος που τον συνόδευε. Είδε ότι με αυτόν μπορούσε να συνεννοηθεί και να τον κάνει συνεργό των σχεδίων του. Τότε, αποφάσισε να εκτοπίσει από το μπεηλίκι τον Αντώνμπεη και να κάνει τον Κωνσταντίνο Ζερβάκο μπέη της Μάνης. Κατά λέξη αναφέρεται:

«Μόλις έφθασε στο Μοριά ο Βελής έβαλε σκοπό να υποτάξει τη Μάνη. Ήξερε όμως πως χρειαζόταν γι' αυτό τη βοήθεια του αρχηγού της, του Αντώνμπεη. Τον κάλεσε στην Τριπολιτσά, τον κολάκεψε, τον περιποιήθηκε, του έταξε. Κατάλαβε όμως πως δεν ήταν ο κατάλληλος άνθρωπος για τα σχέδιά του. Γέρος πια, πολύ προσηλωμένος στην ιδέα της ελευθερίας της πατρίδας του, βρισκόταν υπό τον έλεγχο του ανηψιού του Καβαλιέρη, που ουσιαστικά κυβερνούσε τη Μάνη. Κι' όπως έμαθε ο Βελής, ο Καβαλιέρης ήταν επιδέξιος μηχανογράφος, δόλιος και κακόπιστος. Τον Αντώνμπεη συνόδευε ο Κωνσταντής (Ζερβάκος), ο μόνος από τους στενούς συγγενείς του. Ήταν νέος, άρσεσε στον πασά, εύκολα θα μπορούσε να τον καταστήσει όργανό του. Ο Κωνσταντής δεν είχε ακόμα κανένα αξίωμα, ούτε καπετάνιος δεν είχε γίνει. Ήταν γαμπρός του Αντώνμπεη, ο πρώτος τίτλος του. Ο δεύτερος τίτλος, τα 300 περίπου πουγγιά που κέρδισε από εμπόριο στο Λιβόρνο και τα ζόδεψε για να πληρώσει τα χρέη του πεθερού του και να καλύψει τις έκτακτες δαπάνες του αξιώματος. Ανάμεσα στον Κωνσταντή και τον Καβαλιέρη είχαν αναπτυχθεί αντιζηλίες και αντιπάθειες...». Τελικά ο Κωνσταντής¹³²⁷ πήγε στην Πόλη και με τη μεσολάβηση του Βελή γύρισε το 1810 στη Μάνη ως μπέης.

Ανάμεσα στα έγγραφα του Αντώνμπεη βρέθηκε μια επιστολή¹³²⁸ με τη σφραγίδα του, που απευθυνόταν στο Σουλτάνο με ημερομηνία 27 Φεβρουαρίου 1810. Ίσως το έγγραφο αυτό χρησιμοποιήθηκε για να μεταφραστεί και να αποσταλεί στον προορισμό του. Δεν αποκλείεται όμως να μη στάλθηκε ποτέ. Ίσως με τη μεσολάβηση της κόρης του και γυναίκας του Κωνσταντή Ζερβάκου να ματαιώθηκε η αποστολή. Πιθανώς ο Αντώνμπεης να πληροφορήθηκε, ότι είχε ήδη πάρει το μπεηλίκι ο Ζερβάκος και το βρήκε περιττό να γράψει στο Σουλτάνο και να του ζητεί τα ακόλουθα: «...από τον καιρόν όμως οπού ήλθε αυτόθι κάποιος γαμπρός μου Κωνσταντής Ζερβάκος με γράμματα από μέρους του Μώρα Βαλεσή και

1327. Όπως έγραφε στα υπομνήματά του ο J. Trillet, ο Κωνσταντήμπεης Ζερβάκος, γυρίζοντας στην Τριπολιτσά, ήρθε αντιμέτωπος με τις αξιώσεις του Βελή, που αναφέρονται παρακάτω. J. Savant, ό.π., 5(1951)407 και Κ. Σιμποπούλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, τόμ Γ2, 1810-1821, σ. 125.

1328. I. E. E., αριθ. εγγρ. 07038.

προεστώτων του Μωρέως, δια να λάβη το μπεηλίκι της Μάνης, δεν λείπει ακαταπαύστως να γράφει προς τους εδώ συντρόφους του, ότι κατορθώνει τον σκοπόν του...». Στη συνέχεια γράφει ότι ένεκα τούτων: «...άρχισαν να επαναστατούν μερικοί Αχρειομανιάται και να ενεργούν πειρατείας εις το Αιγαίον, καταδιωκόμενοι δε καταφεύγουν εις Τριπολιτσάν και προστατεύονται από τον (Βελήν), ο δε απλούς λαός βλέπων τα συχνογράμματα του Ζερβάκου και την στάσιν του Βελή χάνει το νιζάμι (τάξη) του, η δε Μάνη και ο Βέης έχουν σικλέτι και ανησυχίαν. Ζητώ λοιπόν να κρημνίσει ο Σουλτάνος εκ Κωνσταντινουπόλεως τον Ζερβάκον ή να τον πιάσει, ως και κάποιον Αλεξ. Κουμουνδουράκη, όπου και αυτός αυτές τας ημέρας μέσω του Μώρα βαλεσή ήλθεν εις Κωνσταντινούπολιν διά να γίνη συμβοηθός του Ζερβάκου, και να στείλει αμφοτέρους σιδηροδεσμίους εις τον Βέην προς παραδειγματικήν τιμωρίαν».

Για την πολιτεία του Αντώνμπεη απέναντι στο γαμπρό του, τον Κωσταντήμπεη, που του πήρε το μπεηλίκι, αναφέρεται ότι δεν ήθελε να έχει σχέσεις μαζί του, αλλά ούτε μπορούσε να αποφασίσει να του κάνει κακό και ακόμη περισσότερο να τον καταστρέψει. Επίσης αναφέρεται ότι είδε με μεγάλη στενοχώρια να του πάρει τη θέση ο γαμπρός του, χωρίς να τον έχει προειδοποιήσει. Αυτό τον πάγωσε απέναντί του, αλλά δεν έσβησε την αγάπη του¹³²⁹.

Όπως αναφέρθηκε, η αντικατάσταση του Αντώνμπεη έγινε επειδή θεωρήθηκε γέρος και λόγω της ηλικίας του δεν θα μπορούσε να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του αξιώματός του και στην εκπλήρωση των υποχρεώσεών του¹³³⁰. Η περίπτωση του αποτέλεσε ίσως μοναδική εξαίρεση μεταξύ των μπέηδων της Μάνης, διότι ήταν ο μόνος που δεν διώχθηκε. Κατά μια εκδοχή ούτε τον Τζανήμπεη Γρηγοράκη καταδίωξαν οι Τούρκοι το 1797, παρά μόνο το 1803 όταν παρέλαβε τα γαλλικά πυρομαχικά.

Σχέδιο αυτονομίας της Πελοποννήσου

Οι Έλληνες του Μοριά βρήκαν την ευκαιρία από τη δυσαρέσκεια των Τούρκων έναντι του Βελή πασά και ήρθαν σε συνεννόηση μαζί τους. Από κοινού ζήτησαν από τους Γάλλους να καταλάβουν την Πελοπόννησο, για να τους απαλλάξουν από την κυριαρχία της Πύλης και του Βελή. Προέβλεπαν να ιδρυθεί μια πολιτεία, που θα εξασφάλιζε ισονομία στις δύο κοινότητες και θα εδιοικείτο από ένα συμβούλιο 12 Ελλήνων και 12 Τούρκων εκπροσώπων. Η σημαία από τη μια πλευρά θα είχε το σταυρό και από την άλλη την ημισέληνο.

Η δυσαρέσκεια Ελλήνων και Τούρκων της Πελοποννήσου απέναντι στο Βελή πασά ήταν κυρίως αποτέλεσμα της πολύ βαρείας και δυσβάστακτης οικονομικής επιβάρυνσης, την οποία είχε επιβάλλει σε Τούρκους και Έλληνες. Καταπα-

1329. J. Savant, ό.π., 5(1951)408 και 412.

1330. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)80.

τούσε τα κληρονομικά δικαιώματα και έπαιρνε τη μερίδα του λέοντος από την περιουσία των θανόντων. Κατ' αυτόν τον τρόπο στέρησε την περιουσία της οικογένειας Μπενάκη της Καλαμάτας και ανάγκασε τα μέλη της σε εκπατρισμό. Σκότωσε το Χασάν μπέη της Μονεμβασίας και επειδή δεν μπόρεσε να υποτάξει τους Τούρκους της Κορώνης τους έκαψε 7.000 ελαιόδεντρα. Εγκατέστησε στην Πελοπόννησο δίκτυο πληροφοριοδοτών που το συγκροτούσαν οι χειρότεροι των κατοίκων και με αυτούς καταδυνάστευε τους πάντες. Ακόμη εισήγαγε στο Μοριά τον εκφυλισμό και οδηγούσε στην πορνεία κορίτσια και αγόρια Ελλήνων και Τούρκων.

Η κίνηση για αυτονομία της Πελοποννήσου, που είχε πρωταγωνιστές το Γιακούμπ¹³³¹ αγά από το Λάλα, το Σισίνη και τους περισσότερους από τους Έλληνες και Τούρκους προκρίτους της Πελοποννήσου, δεν φαίνεται να άγγιξε τον Αντών-μπεη, ο οποίος ήταν αγγλόφιλος και όπως φαίνεται κανένας δεν προσπάθησε να τον μυήσει. Όπως μας πληροφορεί ο Κανέλλος Δεληγιάννης¹³³², στην εταιρεία αυτή από τον Παπατσώνη μυήθηκε ο Μητροπολίτης Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρύσανθος Παγώνης, ο οποίος με τη σειρά του κατήχησε τον Πετρούνη Μαυρομιχάλη, τον Παναγιώτη Μούρτζινο και τον καπετάν Γιωργάκη Καπετανάκη του Σταυροπηγίου. Είναι αξιοσημείωτο ότι η οικογένεια του Τζανήμπεη Γρηγοράκη, που αρχικά ανήκε στην παράταξη των γαλλόφιλων και το 1803 δέχθηκε πυρομαχικά από τους Γάλλους, είχε πλέον απογοητευθεί από τη στάση τους και είχε προσχωρήσει στους ρωσόφιλους. Ακόμη, μέλη της υπηρέτησαν στο ρωσικό στρατό της Επτανήσου ο οποίος συγκρούστηκε στην Ιταλία με τους Γάλλους.

Σημαντικό ρόλο στη συνεργασία Γάλλων και Μανιατών έπαιξε ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης¹³³³ ο οποίος, προφασιζόμενος τις εμπορικές υποθέσεις, τον Αύγουστο του 1809 πήγε στη Ζάκυνθο και από εκεί έφθασε κρυφά στην Κέρκυρα, όπου έγινε συνάντηση του Γάλλου στρατηγού Donzelot με τον Θ. Κολοκοτρώνη, τον Πετρούνη Μαυρομιχάλη και το Αλή Φαρμάκη, αδελφό του Γιακούμπ αγά από το Λάλα. Άξιο προσοχής, χωρίς σχόλια, είναι ότι ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης στα απομνημονεύματά του δεν ανέφερε την παρουσία του Πετρούνη Μαυρομιχάλη στη σύσκεψη η οποία έγινε με το στρατηγό Donzelot.

1331. Υπέβαλε στους Γάλλους μνημόνιο στις 17 Νοεμβρίου 1808. J. Savant, ό.π., 4(1950)334.

1332. Καν. Δεληγιάννη, Απομνημονεύματα, τόμ. Α', σ. 51. Π. Παπατσώνη, Απομνημονεύματα, Αθήνα 1960, σ. 40. Ν. Βερνίκου, ό.π., σ. 68. Ίσως η μύηση να μην έγινε το 1806, όπως αναφέρεται, αλλά μετά την εγκατάσταση των Γάλλων στα Επτάνησα, δηλ. στο δεύτερο εξάμηνο του 1807 ή και αργότερα. J. Savant, Napoléon et la libération de la Grèce, L' Hellenisme contemporain 4(1950)320 κ.ε. και 474 κ.ε., 5(1951)66 κ.ε., και 389 κ.ε. και 6(1952)103 κ.ε.

1333. Ο Παπατσώνης αναφέρει λανθασμένα, ότι στην Κέρκυρα πήγε ο πατέρας του Πετρούνη, ο Πιέρος Μαυρομιχάλης.

Οι Μανιάτες¹³³⁴ το 1809 ζητούσαν από τους Γάλλους μπαρουτόβολα και επιθυμούσαν να δουν εκστρατεία του Ναπολέοντα στον τόπο τους και να ονομαστούν υπήκοοι του αυτοκράτορα. Οι Άγγλοι δεν είδαν με καλό μάτι τη συνεργασία των Πελοποννησίων με τους Γάλλους και υπήρξε ανταγωνισμός των δύο αυτών δυνάμεων, για να τους προσελκύσουν στο πλευρό τους. Δεν καταλάβαιναν όσα μέχρι σήμερα δεν έχουν καταλάβει οι Έλληνες. Δηλαδή, ότι δεν υπάρχουν φίλες ξένες χώρες αλλά συμπαρατάσσονται μόνο όταν το επιβάλλει το δικό τους συμφέρον. Κατά τον ίδιο τρόπο και οι Αγγλογάλλοι κατηγορούσαν τους Έλληνες, όταν δεν τους ήταν πιστοί φίλοι. Βασική επιδίωξη των Ελλήνων ήταν να ελευθερωθούν και χωρίς δισταγμό πήγαιναν στο πλευρό αυτού που θα ξεκίναγε πρώτος και θα έφερνε τον πόλεμο στο Μοριά.

Οι Γάλλοι διπλωμάτες που προσπαθούσαν να κρατούν τους Μανιάτες κοντά τους για να τους χρησιμοποιήσουν, όταν αυτοί θα έκριναν ότι εξυπηρετούν τα γαλλικά συμφέροντα, δυσανασχετούσαν όταν έβλεπαν τους Μανιάτες να κλίνουν υπέρ των Άγγλων. Δεν δίσταζαν να γίνονται υβριστικοί και ένα παράδειγμα είναι αυτό που έγραψε ο πρόξενος της Γαλλίας στην Πάτρα Roussel στον στρατηγό Donzelot¹³³⁵: «...Οι Μανιάτες είναι πουλημένοι στους Άγγλους, οι οποίοι δεν σταματούν να στρατολογούν ανάμεσά τους...». Είναι αλήθεια, ότι χρήματα και εφόδια έστελναν και οι δύο χώρες, αλλά οι Μανιάτες δεν εξαγοράζονταν με αυτά. Ήθελαν την ελευθερία τους και σε αυτή ήταν αφοσιωμένοι. Αν γινόταν στρατολογία Μανιατών από τους Άγγλους, αυτή δεν γινόταν από συμπάθεια, αλλά από την ανάγκη επιβίωσης. Μανιάτες στρατολογήθηκαν και από τους Ρώσους, τους Γάλλους και τους Άγγλους. Δεν είναι λίγες οι φορές που ξεγελάστηκαν και απογοητεύτηκαν από τους ομόδοξους Ρώσους, τις ψευτοεπαγγελίες των Γάλλων για ελευθερία των λαών και το χρυσάφι των Άγγλων ή την επιρροή που ασκούσαν στην Υψηλή Πύλη κατά τη διανομή αξιωματών.

Από άλλο γαλλικό έγγραφο προκύπτει ότι η πλειοψηφία των κατοίκων της Μάνης, στην ερώτηση αν προτιμούσαν τους Άγγλους ή τους Γάλλους, απάντησαν ότι δεν θέλουν παρά να είναι ελεύθεροι και να μην έχουν το φόβο του τουρκικού ζυγού. Οποιοδήποτε κράτος τους βοηθούσε να απαλλαγούν από το φόβο, θα το προτιμούσαν. Δήλωσαν ακόμη ότι στρατολογούνταν σε όποιον πλήρωνε¹³³⁶.

1334. J. S a v a n t, ό.π., 4(1951)478. Υπήρχαν και άλλες αναφορές Ελλήνων που ζητούσαν να γίνει η Ελλάδα μέρος της γαλλικής αυτοκρατορίας. J. S a v a n t, ό.π., 6(1952)116.

1335. J. S a v a n t, ό.π., 5(1951)389 κ. ε. και 392. Τα μέσα τα οποία χρησιμοποιούσαν οι ξένοι δεν είχαν πάντοτε ηθικά ερείσματα, αλλά έφθαναν και στον εκβιασμό. Όταν ο Αλή Φαρμάκης ήταν στην Λευκάδα με τους Γάλλους, για να σχηματίσει εκεί ένα λόχο, οι Άγγλοι αποβιβάστηκαν στη Ζάκυνθο. Τότε συνέλαβαν το γιό του Αλή Φαρμάκη και τον αδελφό του, που ήταν ο γνωστός Γιακούμπ αγάς, και τον εκβίασαν ότι αν δεν προσχωρήσει σε αυτούς, θα παραδώσουν τους συγγενείς του στο Βελή πασά.

1336. J. S a v a n t, ό.π., 5(1951)412.

Ο Γάλλος στρατηγός Donzelot¹³³⁷, ο οποίος είχε πληροφορίες από τον Πετρούνη Μαυρομιχάλη, έγραψε το 1812 στον Επιτετραμμένο της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη Latour-Maubourg ότι προσπάθησε να εμποδίσει τη στρατολογία, αλλά απέτυχε. Ο ίδιος ανέφερε στον προϊστάμενό του: «...Η εξοχότης σας θα αποφασίσει, αν πρέπει σε περίπτωση που θα έχουμε τη σιγουριά των δεσμών ανάμεσα στους επαναστάτες του Μοριά και τους Άγγλους, να ενημερώσουμε τον Αλή πασά με τη μεσολάβηση του κ. Rouquerville¹³³⁸, είναι κάτι που μπορεί να το επιφορτισθεί». Δηλαδή, ο πρόξενος της Γαλλίας στα Ιωάννινα θα αναλάμβανε την προδοσία στον Αλή πασά της συνωμοσίας για την αυτονομία του Μοριά, που γινόταν υπό την εποπτεία των Γάλλων.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΗΜΠΕΗΣ ΖΕΡΒΑΚΟΣ

Ο Κωνσταντίνος Ζερβάκος, γεννημένος το 1775, καταγόταν από ταπεινή οικογένεια της επαρχίας Μαλεβρίου, σε νεαρή δε ηλικία πήγε στο Λιβόρνο της Ιταλίας και ασχολήθηκε με το εμπόριο. Αφού κέρδισε 300 πουγκιά (1 πουγκί = 500 γρόσια) γύρισε στη Μάνη και παντρεύτηκε μια από τις κόρες του Αντώνμπεη Γρηγοράκη.

Οι πληροφορίες από τον Πέτρο Κουτήφαρη, που έφερε στη δημοσιότητα ο Σ. Β. Κουγέας¹³³⁹ για τον Κωνσταντίνο Ζερβάκο μας αποκαλύπτουν ότι: «...ο επίθυγατρί γαμβρός του Αντώνμπεη Γρηγοράκη, Ζερβάκος, ήτο εντυπωσιακός διά την ανδρικήν του καλλονήν, διά τα ωραία φορέματα και τους κομψούς τρόπους, τους οποίους είχε αποκτήσει από την διαμονήν του εις το Λιβόρνον, όπου ήτο προτύτερα έμπορος...». Με τα χρήματα που είχε στη διάθεσή του ο Κ. Ζερβάκος, όπως αναφέρθηκε, βοήθησε τον Αντώνμπεη στα πρώτα χρόνια της θητείας του ως μπέη της Μάνης, για να καλύψει τις οικονομικές του υποχρεώσεις προς τους Τούρκους. Όμως δεν είχε κανένα αξίωμα και μοναδικός του τίτλος ήταν ότι είχε γίνει γαμπρός του Αντώνμπεη Γρηγοράκη.

Όταν στις αρχές Μαρτίου 1807 έφθασε στην Τριπολιτσά ως πασάς του Μοριά ο Βελής¹³⁴⁰, γιός του Αλή πασά των Ιωαννίνων, κάλεσε τους σημαντικούς της Πελοποννήσου να πάνε να τον προσκυνήσουν. Τον Αντώνμπεη συνόδευσε σε εκείνο το ταξίδι ο Κωνσταντής Ζερβάκος, που ήταν τότε 32 ετών.

Οι πληροφορίες που ακολουθούν προέρχονται από το Γάλλο υποπρόξενο στο

1337. J. S a v a n t, ό.π., 5(1951)392.

1338. Γάλλος πρόξενος στον Αλή πασά.

1339. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)129.

1340. J. S a v a n t, ό.π., 5(1951)406 κ.ε. Όπως προκύπτουν από αναφορές του J. Trullet υποπροξένου της Γαλλίας στο Ναύπλιο.

Ναύπλιο J. Trullet¹³⁴¹ και εκφράζουν την πλευρά του Κωνσταντίνου Ζερβάκου, με τον οποίο δεν συναντήθηκε ποτέ ο Γάλλος διπλωμάτης, αλλά ο μπέης της Μάνης με απεσταλμένο του παρέδωσε υπόμνημα με τις απαντήσεις στα ερωτήματα που του είχε θέσει.

Επειδή το σχέδιο του Βελή ήταν να επεκταθεί η κυριαρχία της οικογενείας του μέχρι το Μοριά, έδωσε ιδιαίτερη προσοχή στην ανυπότακτη Μάνη. Όταν πήγε στην Τριπολιτσά ο Αντώνμπεης Γρηγοράκης, που ήταν τότε αρχηγός των Μανιατών και θα μπορούσε να διευκολύνει τα σχέδιά του, έτυχε ιδιαίτερων περιποιήσεων από τον υστερόβουλο πασά. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, ο Βελή πασάς τον έφερε στην Τριπολιτσά, τον περιποιήθηκε, αλλά διέκρινε ότι αυτός ο άνδρας δεν ήταν κατάλληλος για τα σχέδιά του. Ήταν γέρος με επίμονη επιθυμία του την ελευθερία της χώρας του. Φαινόταν να τον καθοδηγούσε ο ανιψιός του ο Καβαλιέρης Δημήτριος Γρηγοράκης, τον οποίο είχαν παραστήσει στο Βελή σαν ένα επιδέξιο μηχανορράφο, δόλιο και κακόπιστο. Ο Βελής θεώρησε ότι αντί του Αντώνμπεη, θα πετύχαινε ευκολότερα να δελεάσει το γαμπρό του και να τον θέσει υπό την προστασία του. Ανεβάζοντάς τον σε υψηλά αξιώματα, θα μπορούσε να τον καταστήσει υποχείριό του, να τον κάνει τσιράκι του, όπως έλεγαν εκείνα τα χρόνια.

Αργότερα ο Κωνσταντίνος κυρίευσε μια μεγάλη πειρατική γαλιότα, την οποία αφόπλισε και την πούλησε στο Βελή πασά, που την χάρισε στον πατέρα του. Μετά από αυτή την επιτυχία, ο Βελής υπέδειξε στον Αντώνμπεη να προτείνει τον Κωνσταντίνο για τη θέση του μπας καπετάνιου (πρώτου καπετάνιου) της Μάνης. Με την υποστήριξη του Βελή ο Κωνσταντίνος πήρε αυτή τη θέση.

Ο Καβαλιέρης ζήλευε τον Κωνσταντίνο, για την προτίμηση που του έδειχνε ο Αντώνμπεης και τον κατείχε ο φόβος, μήπως υποδειχθεί αυτός σαν διάδοχος στο μπεηλίκι της Μάνης. Όταν απονεμήθηκε το αξίωμα του μπας καπετάνιου στον Κωνσταντίνο, ο Καβαλιέρης πέταξε τη μάσκα και οι δύο αντίπαλοι έφθασαν στην ένοπλη ρήξη, στην οποία υπερίσχυσε ο Κωνσταντίνος. Αλλά αυτός, φοβούμενος το βίαιο και ασυγκράτητο χαρακτήρα του Καβαλιέρη και την επιρροή που ασκούσε στον Αντώνμπεη, αποφάσισε ή να πάρει το μπεηλίκι ή να φύγει για την Κωνσταντινούπολη. Ο Κωνσταντίνος¹³⁴² αναζητώντας διέξοδο, πήγε να συνατήσει το Βελή, ο οποίος του πρότεινε να τον κάνει μπέη της Μάνης. Αυτός, χωρίς να χάσει καιρό, έφυγε για την Κωνσταντινούπολη, όπου παρέμεινε δέκα μήνες. Με πιέσεις του Βελή στην Πύλη, ο οποίος κατέβαλε και το οικονομικό τίμημα, γύρισε ο Κωνσταντίνος στην Τρίπολη με το φερμάνι, που τον διόριζε μπέη της Μάνης.

1341. J. Savant, ό.π., 6(1952)406.

1342. J. Savant, ό.π., 5(1951)407.

Οι επιστολές του Ζερβάκου στο Βελή

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τρεις επιστολές του Κωνσταντίνου Ζερβάκου προς το Βελή πασά. Από αυτές εξάγονται συμπεράσματα για το χαρακτήρα του, τον ακόρεστο πόθο του για την εξουσία και τους ανεπιτήρητους συμβιβασμούς στους οποίους υπέκυψε, προκειμένου να φθάσει στην ηγεμονία της Μάνης. Επίσης λαμβάνουμε πληροφορίες για τον τρόπο εξαγοράς των αξιωμάτων στην Οθωμανική αυτοκρατορία.

Την πρώτη επιστολή¹³⁴³ έγραψε στις 9 Μαΐου 1809 στην Τριπολιτσά και είναι ένα είδος χρεωστικής ομολογίας προς τον Βελή πασά. Από την πληροφορία, ότι παρέμεινε δέκα μήνες στην Κωνσταντινούπολη, υποθέτουμε ότι θα έφυγε περίπου τον Ιούνιο-Ιούλιο του 1809 και γύρισε τον Απρίλιο-Μάιο του 1810.

«Βελή πασά εφένδη μου, την υψηλότητά σου.

Υψηλοτάτω γενναιοτάτω Βεληγιουνιάμ (Θεοφυλάκτω) Βεζίρη Μόρα Βασισί σκλαβικώς προσκυνώ και σύροντας το πρόσωπό μου εις την γην καταφιλώ τα ίχνη των ποδώ<ν> σας.

Θάρρει σκλαβικώ αναφέρω προς την υψηλότη σας, ότι μόνον από φυσικόν σας μερχαμέντι (ευσπλαχνία) κινούμενοι, χωρίς να αποβλέπετε εις κανένα άλλο τέλος, με ελεήσατε τον ταπεινόν σκλάβον σας με το ηγεμονικόν σας ναζάρι (προστασία). Η περίστασις όμως της ταπεινής (οικονομικής) καταστάσεώς μου κατά το παρόν δεν συμφωνεί εις την επιθυμίαν οπού έχω διά να φανώ με έργα ευάρεστος εις το απαραίτητον χρέος μου, οπού δικαίως ανήκω εις το ευεργετικώτατόν μοι ύψος σας, έχω όμως ελπίδας εις Θεόν οπού με το χιμμέτι (εύνοια) σας εν καιρώ να φανώ ευγνώμων με έργα εις τας προς εμέ(ν) ευεργεσίαις σας.

Επειδή μερχαμέντεν (από ευσπλαχνία) αποφασίσατε να με αποκαταστήσετε πρώτον της Μάνης και τζιράκι (υποτακτικό) σας, διά να δείξετε εμπράκτως, ότι αγαπάτε να κάνετε πιστούς σκλάβους και χαϊρ δοατζήδες (ευχέτες) του υψηλού οτζακίου σας. Διά τούτο κάνω τζεσαρέτι (τόλμημα) αναφέροντας εις το ύψος σας και παρακαλώντας θερμώς να με συντροφεύσετε με υψηλά σας ταχριράτια (επίσημα έγγραφα), διά να ακολουθήσω κατά την εύλογον ηγεμονικήν σας προσταγή, τον διά Βασιλεύουσα δρόμον μου και είμαι βέβαιος ότι με το έλεος του Θεού και με το χιμμέτι (εύνοια) ο ιστιδάς (το αίτημα) των υψηλών σας ταχριρατίων (επισήμων εγγράφων) περί της υποθέσεώς μου δεν θέλει αδυνατήση (καταστεί αδύνατος) διά το τέλος. Γνωστό σας όμως ότι οπωσδήποτε είμαι υποκείμενος, εκεί και διά έξοδα, και επειδή ο τρόπος δε<ν> μου είναι εύκολος παρακαλώ να κάμετε έλεος γράφοντες εις Βασιλεύουσα διά να μου δοθούν (αν χρειασθώ) είκοσι χιλιάδες γρόσια και

1343. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 18838/2 και Α ν α σ τ. Κυ ρ κ ί ν η - Κο ύ τ ο υ λ α. Το παρασκήνιο της εκλογής του Κωνσταντή Ζερβάκου ως Μπέη της Μάνης, Πρακτικά Β' τοπικού συνεδρίου Λακωνικών Σπουδών, Αθήνα 2006, τόμ. Β', σ. 225 κ.ε.

θέλω δώσω χρεωστικό τεμεσουκί (ομόλογο) μου εις το υψηλόν σας όνομα διά να σας σταλή, χωρίς να μείνετε ζημιωμένοι ούτε κατά το κεφάλαιον, ούτε κατά το διάφορον, μάλιστα κάνετε με τούτο μεγάλο όφελος του σκλάβου σας διά να μην υποχρεωθώ εις άλλους δανειστάς πραγματευτάς εις Βασιλεύουσα κάνοντας εις εκείνους κονδράτο (συμφωνία) διά πούλησιν λαδίου, όπου φανερά είναι εις ζημία μου όχι ολίγη.

Διά όλα αυτά θερμός και πάλιν και πολλάκις παρακαλώ να με ελεήσετε και να με ευεργετήσετε ως άνωθεν με το ιχτιμπάρι (πίστωση) των είκοσι χιλιάδων γροσιών χωρίς να λάβετε το παραμικρόν σουπεέ (υποψία) διά αυτά, και ότι έχω να φερθώ ως Μανιάτης ή ξένος, αλλά ως σαδίκης (πιστός) και σκλάβος σας και ωσάν να ήμουν θρέμμα του υψηλού οτζακίου σας. Επί τούτου σας προσφέρω το σκλαβικό μου αρτζουχάλι (αναφορά) διά να είναι έγγραφον το χρέος μου εις παντοτεινήν πίστωση της υψηλότητός σας. Προσπίπτοντας εις το άπειρον έλεός σας, οπού να μην υστερηθώ αυτού του ιχτιμπαρίου (πίστωσης) των είκοσι χιλιάδων γροσιών, διά το οποίον έχω όλας μου τας ελπίδας εις το εμρί (προσταγή) και φρεμάνι (φερμάνι) του μερχαμετουλού (ευσπλαχνικού) αυθέντη μου.

Τριπολιτζά : 9 :Μαΐου : 1809

Της υμετέρας θεοφρουρήτου υψηλότητος ταπεινός σκλάβος.

Κωνσταντίνος Ξαρχάκος¹³⁴⁴

Μπας Καπετάνιος της Μάνης».

Από τη δεύτερη επιστολή του Κωνσταντίνου Ζερβάκου¹³⁴⁵ προς τον Βελή πασά, την οποία έγραψε στην Κωνσταντινούπολη στις 21 Αυγούστου 1809, παραθέτουμε αποσπάσματα. Στο μεν πρώτο παρουσιάζεται ο τρόπος απονομής των αξιωμάτων στην Οθωμανική αυτοκρατορία, ενώ στο δεύτερο καταφάνεται η δουλοπρέπεια του Κωνσταντίνου, η οποία όμως τότε συνηθίζταν, καθώς και η προσφορά τού παιδιού του στο Βελή ως ενέχυρο της πίστης του..

«...Ο σκλάβος σας ωμίλησα με κάποιον Αλήμπεη, ο οποίος είναι Πας Καπετάνιος εις τον Τζαπαρίλι και μου είπε ότι αν θέλω να μπιτίση (τελειώσει) η υπόθεσίς μου να δώσω το πλέον ολιγώτερο εξήντα πουργιά άσπρα, όχι κάτου οβολόν, διά να τελειώση. Τα οποία να δοθούν εις το ύψος του, χωρίς να ηξεύρη τινάς, ούτε ο Σουλεϊμάν εφένδης, ούτε ο Σάψης, ούτε άλλος κανείς, και διά πιστοποιήσιν μου, με είπε ότι αυτά τα άσπρα, τις τριάντα χιλιάδες γρόσια, να τα βάλω μετρημένα αμάνετι, και βουλωμένα, εις το Πατριαρχείο εις ένα μπαουλέτο των εδών(ν) ελτζήδων

1344. Το όνομα Ξαρχάκος ίσως ήταν το όνομα της γενιάς του ή από το βαφτιστικό του πατέρα του, τον οποίο ίσως αποκαλούσαν και Ζερβό. Η περίπτωση να είναι ψευδώνυμο φαίνεται απίθανη, διότι πρόκειται για ένα είδος χρεωστικής ομολογίας. Το επίθετο Ξαρχάκος υπήρχε στον Καρβελά και στη Μαραθέα Μαλεβρίου.

1345. I. E. E., αριθ. εγγρ. 18837 και Αναστ. Κυρκίνη-Κούτουλα, ό.π., σ. 229.

(πρεσβευτών) όθε<v> θέλω εγώ. Και αφού μου φορέσει τη γούνα και μου δώσει το φερμάνιο και μπουγιουρδί τότε να λα<μ>βάνη το ύψος του όλα τα άσπρα, ειδέ με ολιγώτερα δεν γίνεται και ως άνωθε<v> το θέλει και μυστικά. Λοιπόν ευβεργετικώτατε και μερχαμετλή (ευσπλαχνικέ) εφένδη μου, ο σκλάβο<ς> σας, εις το ομούρι (στις ενέργειες) τού θεοφρουρήτου ύψους σας αποφασίζω να το κάμω, με όλον όπου πολλά είναι και ζημία μου γίνεται, όμως εφέτος η χρονιά του λαδίο<u> είναι καλή και έβγαινον αυτά, έβγαινον και τα έξοδά μου. Ειδέ και μείνει η υπόθεσις μου πίσω εγώ είμαι χαμημένος άνθρωπος και φέρνω και ολίγο σικλέτι (στενοχώρια) και προς το ύψος σας...

Όλος ο κόσμος έμαθε ότι τζιράκι (υποτακτικό) σας αποφασίσατε να με κάμετε και με υψηλά γράμματά σας ήλθα εδώ, οπού όχι μόνο η Μάνη και ο Μορέας το ηξεύρη, αλλά και αυτή η Πόλις και από την εντροπή¹³⁴⁶ μου έξω δεν ευβαίνω και αν η γενναϊότης και το έλεος του αυθεντός μου επιθυμεί να ειδή τον παντοτινόν σκλάβο του, με καλή κατάσταση και χωρίς ζημία σας ας με προφθάση το έλεός της τα ειρημένα άσπρα, και ένα γλυκόν γράμμα σας προς τον καπουδάν πασά, και αφού λάβω τα γρόσια τα πρώτα και τα τωρινά οπού ζητώ, οπού γίνονται όλα τριάντα πέντε χιλιάδες, και το φιλικόν της γράμμα προς τον καπουδάν πασά λα<μ>βάνει τέλος η υπόθεσις μου. Όχι και δεν μου προφθάσετε αυθέντη μου, βέβαια ο σκλάβος σας χάνομαι ως άνωθεν, μένει και το ύψος σας εις σε ζημία, ότι όλος ο κόσμος το ηξεύρει ότι είσαι ο αυθέντης μου και δεν ολπίζω να μπεγαντίση (αρέση) το κερέμι (η εύνοια) ή να γεντίσου (καταλήξω) να με ειδής εις σε ελεεινό χάλι και άθλιαν κατάστασιν, ότι και τα χρέη μου θέλεις να μου εβγάλης και έξοδα θέλεις να μου δώσης να αντισταθώ εις τους εναντίους μου εις την Μάνην, καθώς το είπατε και εκείνου του ανθρώπου δραγουμάνου.

Λοιπόν διά να μείνω εις την εντροπήν και εις τοιαύτην κατάστασιν πρόφθασέ μου αυθέντη μου τα ειρημένα γρόσια, οπού άλλο τίποτις δεν έχω να σας αφήσω αμανέτι, ειμή μόνον το παιδάκι μου, οπού αυτό είναι η ζωή μου, όθεν διά την ζωήν τού αγαπημένου σας υιού και υψηλοτάτου Μεχμέτι πασά αυθέντη μου, μη μου αφήσης υστερημένονε ότι μετά Θεώ τις ελπίδες εις το ύψος σας τις έχω, ότι αν αυτές τις ελπίδες δεν είχα, ήθελε είμαι πνιγμένος, και αν αυτές υστερηθώ, αυτό θέλει γιένει...».

Σε μια τρίτη επιστολή¹³⁴⁷ προς το Βελή πσά, της 26^{ης} Αυγούστου 1809 από τη Βασιλεύουσα, ο Κωνσταντίνος Ζερβάκος στράφηκε εναντίον του πεθερού του Αντώνμητη Γρηγοράκη:

1346. Για τον Κωνσταντίνο Ζερβάκο δεν υπάρχουν ελαφρυντικά, διότι είχε συνείδηση, ότι οι ενέργειές του έπρεπε να τον έκαναν να ντρέπεται και όμως τις συνέχιζε.

1347. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 18838/1 και Αναστ. Κυρκίνη - Κούτουλα, ό.π., σ. 293.

«...Έμαθα από τον σαράφη Κασπάρα, ότι να σας εστάλη κραταίο φερμάνι, διά το μιρί (φόρο) προπέρσινο (σημειώνεται προπρέσινο). Λοιπόν ηξεύρω, ότι ο Αντώνμπεης δεν θέλει πληρώσει, ότι όσον και αν τζερεμετίσει (φορολογήσει) τους Σταυροπηγιώτες, δεν προφθάνει να πληρώση, ότι το φετινό μιρί να δώση ή τα αβαέτια ή τους Μπουμπασιραίους (απεσταλμένους) να ευχαριστήση ή να στείλη πεσκέσια και γρόσα εδώ. Λοιπόν αν ορίζη το ύψος σας τώρα ευρίσκεται αιτία να γράψετε εις το κραταίο ντοβλέτι ότι δεν υποτάσσεται εις τας βασιλικάς επιταγάς και τα εξής...».

Στις 25 Ιανουαρίου 1810 ο Βελή¹³⁴⁸ πασάς συμμορφώθηκε με τις υποδείξεις του Κωνσταντίνου και άσκησε πίεση στον Αντώνμπεη Γρηγοράκη, ο οποίος εξακολουθούσε να είναι μπέης της Μάνης. Του ζήτησε να στείλει τις 15.000 γρόσια, που ήταν ο φόρος του μουσουλμανικού έτους 1220 (1805:). Το ποσό αυτό είχε μεταβιβαστεί στο Σερασκέρη (στρατοπεδάρχη) της Ρούμελης, ο οποίος πληρώθηκε από φίλο του Βελή, στον οποίο ώφειλε τώρα ο Αντώνμπεης τα χρήματα αυτά.

Βελή-πασάς και Κωνταντήμπεης

Ο Γάλλος υποπρόξενος στο Ναύπλιο J. Trullet συνάντησε έναν απεσταλμένο του Κωνσταντήμπεη Ζερβάκου¹³⁴⁹, από τον οποίο πληροφορήθηκε ότι την άνοιξη του 1810, όταν ο Κωνσταντίνος γύρισε στην Τρίπολη από την Κωνσταντινούπολη ως μπέης της Μάνης, δοκίμασε δυσάρεστες εκπλήξεις. Οι παρακάτω αναφερόμενες πληροφορίες για τη Μάνη και το αξίωμα του Μπέη είναι ενδιαφέρουσες, αλλά στερούνται αντικειμενικότητας. Προέρχονται από το χειρόγραφο που του έστειλε ο Κωνσταντήμπεης και από όσα του είπε ο απεσταλμένος του. Οι πληροφορίες αυτές αναφέρουν ότι ο Κωνσταντήμπεης Ζερβάκος δεν ήταν δυνατόν να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις του Βελή, αλλά και ότι εκείνος τον είχε βοηθήσει να πάρει τη θέση του μπέη, διότι ήθελε να προωθήσει τα δικά του σχέδια, που δεν ήταν άλλα από το να υποτάξει τη Μάνη. Οι προβαλλόμενοι όροι από το Βελή ήταν πολύ βαρείς και δεν είχε το θάρρος να τολμήσει να τους αποδεχθεί και να πάει στη Μάνη με αυτούς:

1) Με την πρόφαση ότι μπορούσε να συναντήσει την αντίθεση πολλών από τους οπαδούς του Αντώνμπεη και του Καβαλιέρη, ο Βελής απαίτησε από τον Κωνσταντήμπεη να πάει να εγκατασταθεί στη Μάνη, συνοδευόμενος από τον Τουρκοβαρδουνιώτη Μουσάγα μαζί με 500 άνδρες του.

2) Απαίτησε να δηλώσει ο Κωνσταντήμπεης εχθρός του Αντώνμπεη και του Καβαλιέρη για να φέρει τη διχόνοια και να προκαλέσει την απομόνωσή του.

3) Ζήτησε ακόμη ο Βελής να του στείλει ο Κωνσταντήμπεης έναν από τους γιούς του ως όμηρο της πίστης του, όπως άλλωστε ο ίδιος είχε προτείνει.

1348. I. E. E. E., αριθ. εγγρ. 17882.

1349. J. Savant, ό.π., 5(1951)407 κ.ε.

Σύμφωνα πάντοτε με τις πληροφορίες που έδωσε στον J. Trullet ο απεσταλμένος του Κωνσταντήμπεη, οι απαιτήσεις αυτές έγιναν από την πρώτη στιγμή αιτία να διακοπούν οι καλές σχέσεις μεταξύ του Βελή και του Κωνσταντίνου. Ο Βελής μετάνοιωσε για την επιλογή του, αλλά και ο Κωνσταντήμπεης, όπως αναφέρεται από τον απεσταλμένο του, ορκίστηκε να θυσιάσει για την ανεξαρτησία της πατρίδας του. Δεν δέχτηκε τις απαιτήσεις του Βελή, διότι θα πρόδιδε θρησκεία και πατρίδα και πρόβαλε τους ακόλουθους ισχυρισμούς:

1) Θα ήταν επικίνδυνο να πάει στη Μάνη με το φερμάνι που τον διόριζε μπέη, συνοδευόμενος από στρατιωτική δύναμη, η οποία θα ήταν άχρηστη, αφού οι Μανιάτες θα τον δέχονταν με ευχαρίστηση, διότι δεν είχαν κανένα λόγο να τον μισούν. Αντίθετα η εγκατάσταση με ξένες στρατιωτικές δυνάμεις θα ξεσήκωνε τους Μανιάτες και θα ενώνονταν όλοι εναντίον του προκειμένου να αντισταθούν σ' αυτό το στρατό.

2) Ήξερε ότι ο πεθερός του δεν ήθελε να έχει μαζί του σχέσεις, τον είχε αποκηρύξει, αλλά αυτός δεν θα μπορούσε ποτέ να αποφασίσει να του κάνει κακό ή να τον καταστρέψει. Τον ισχυρισμό αυτόν αναιρεί η τρίτη επιστολή του Κωνσταντήμπεη στο Βελή, στην οποία συνιστούσε να απαιτηθούν οι φόροι από τον Αντώνμπεη, διότι γνώριζε ότι δεν είχε χρήματα.

3) Τέλος, αρνήθηκε να του στείλει όμηρο το γιό του, λέγοντας ότι θα μπορούσε να έμενε αυτός ο ίδιος κοντά του σαν εγγύηση της πίστης του και των συμπατριωτών του.

Ο Κωνσταντήμπεης¹³⁵⁰ ήρθε σε επαφή με τους σημαντικότερους προεστούς του Μοριά, το Σωτηράκη Λόντο, τον Ιωάννη Δεληγιάννη και το Δραγουμάνο του Μοριά οι οποίοι τον ενθάρρυναν να αντέξει τις πιέσεις και του υποσχέθηκαν να τον στηρίξουν. Συγχρόνως έστειλε έναν αντιπρόσωπό του στη Μάνη, για να ενημερώσει τους επισκόπους, τους καπετάνιους και όλους τους σημαντικούς Μανιάτες, για όσα συνέβαιναν και να τους βεβαιώσει, ότι θα προτιμούσε να θυσιάσει παρά να συμβάλλει στην υποδούλωση της πατρίδας του της Μάνης.

Ο Δραγουμάνος και οι δύο προεστοί του Μοριά διαβεβαίωσαν τον Πασά ότι ήταν αδύνατον να πείσει τον Κωνσταντήμπεη. Τότε ο Βελής προσπάθησε να τον αναγκάσει να παραιτηθεί, προκειμένου να τον αντικαταστήσει με άλλον Μανιάτη, πιθανώς τον Καβαλιέρη, ο οποίος, όπως με υπερβολή είχε αναφερθεί από την πλευρά του Κωνσταντήμπεη, πριν αυτός γίνει μπέης, θα πρόσφερε στο Βελή 100 πουγκιά και 40 νέα αγόρια για ομήρους, αν έπαιρνε το μπεηλίκι της Μάνης.

Ο Βελή πασάς, γνωρίζοντας την απελπιστική οικονομική κατάσταση του Κωνσταντίνου, τον υποχρέωσε να του επιστρέψει αμέσως τα 50 πουγκιά, που του

1350. J. Savant, ό.π., 5(1951)408.

είχε δανείσει. Ο Κωνσταντίνος μη διαθέτοντας τα χρήματα αυτά κατέφυγε σε εμπίστους φίλους του, οι οποίοι του εξοικονόμησαν αμέσως τα 40 πουγκιά. Εκείνο τον καιρό ο δρόμος από τη Μάνη στην Τριπολιτσά γέμισε από Μανιάτες¹³⁵¹, οι οποίοι πήγαιναν να υποβάλλουν τα σέβη τους στο νέο μπέη και να του ευχηθούν για την ονομαστική εορτή του (21 Μαΐου 1810).

Ο Πασάς δεν μπορούσε να πάρει άλλα μέτρα εναντίον του Κωνσταντήμπεη διότι έλαβε από αυτόν τα οφειλόμενα πουγκιά και βλέποντας την υποταγή των Μανιατών, δεν είχε πλέον πρόσχημα να στείλει στρατό εκεί, ούτε να κρατήσει στη Τριπολιτσά τον Κωνσταντήμπεη. Αναγκάστηκε να τον αφήσει να φύγει, διότι δεν ήθελε να γίνει η αιτία για τα προβλήματα που μπορούσε να προκύψουν στη Μάνη κατά τη διάρκεια της απουσίας του, αφού επρόκειτο ο ίδιος να εκστρατεύσει για τον πόλεμο εναντίον της Ρωσίας. Εγκαταλείποντας ο Πασάς το Μοριά ήρθε ο Κωνσταντήμπεης στην Τρίπολη, για να του υποβάλλει τα σέβη του, αλλά ο Πασάς θύμωσε περισσότερο μαζί του και όχι μόνο του φέρθηκε άσχημα, αλλά τον συνέλαβε και τον κράτησε 15 ημέρες, μέχρι να του καταβάλλει δύο ακόμη πουγκιά που του χρωστούσε. Ο Δραγουμάνος και οι προεστοί εξοικονόμησαν τα οφειλόμενα χρήματα, για να τον βοηθήσουν.

Όπως φαίνεται, από αυτά που είπε στον υποπρόξενο της Γαλλίας στο Ναύπλιο J. Tullet ο απεσταλμένος του, ο Κωνσταντήμπεης μισούσε αληθινά το Βελή πασά και αυτός, μη μπορώντας να ζητήσει την καθαίρεσή του, αφού ο ίδιος τον είχε ένθερμα υποστηρίξει, χρησιμοποίησε πλάγια μέσα. Με προτροπή τού Βελή οι Άγγλοι και οι προεστοί του Μοριά έκαναν παράπονα ενώ ο ίδιος ακόμη έγραψε στο μπέη της Ύδρας για το θέμα των πειρατών, προκειμένου να πολλαπλασιάσει τα παράπονα εναντίον τού αρχηγού των Μανιατών.

Ο Βελής, στην προσπάθειά του να αναγκάσει τον Κωνσταντήμπεη να παραιτηθεί, φρόντισε να του φέρει ο Γραμματέας που είχε στη Ζάκυνθο, γράμματα από τον Κυβερνήτη του νησιού και από αυτόν της Μάλτας προς τον πρέσβη της Άγγλιας στην Κωνσταντινούπολη, που παρακαλούσαν να τοποθετηθεί πάλι ο γέρο-Αντώνμπεης στη θέση του Κωνσταντήμπεη ή ο Καβαλιέρης ή ο γιός του Γεώργιος (ήταν γνωστός ως Καβαλιεράκης) ή ο αδελφός του ο Τσιγκούριος (Γρηγόριος Γρηγοράκης) ή ο Αλέξανδρος Κουμουνδουράκης, γιός του άλλοτε Παναγιώτμπεη, ο οποίος ήταν μπέης πριν από τον Αντώνμπεη ή ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης, που ήταν όλοι οπαδοί του Αγγλικού κόμματος.

Λέγεται ότι τον πρώτο καιρό του διορισμού του Κωνσταντήμπεη¹³⁵² στην ηγεμονία της Μάνης οι Μανιάτες είχαν καλές σχέσεις με το Βελή, ο οποίος τους χάρεινε και αυτοί του ήταν πιστοί. Η αναφορά αυτή θα πρέπει να μας κάνει επι-

1351. J. Savant, ό.π., 5(1951)409.

1352. J. Savant, ό.π., 4(1950)485.

φυλακτικούς στο να δεχθούμε την έκθεση του Trullet ως ανταποκρινόμενη απόλυτα στην πραγματικότητα.

Τίως τα πράγματα δεν είχαν την παραπάνω εξέλιξη, όπως την περιέγραψε στον J. Trullet ο άνθρωπος του μπέη. Η συμπεριφορά του Κωνσταντήμπεη είχε προκαλέσει γενική δυσαρέσκεια¹³⁵³, διότι ήταν πιστός οπαδός του Βελή πασά¹³⁵⁴ και έφθασαν να τον θεωρούν στη Μάνη προδότη της πατρίδας του. Ο Βελής είχε παντού δικούς του ανθρώπους που εργάζονταν για να πετύχουν τα σχέδιά του. Προσπάθησε να κάνει φίλους στη Μάνη, χρησιμοποιώντας το χρυσό και την πονηριά, για να δημιουργήσουν αταξία στη Μάνη και να κάνουν κόμμα. Όμως κανένας άλλος Μανιάτης από τα πρώτα σπίτια του τόπου δεν είχε εκδηλωθεί ως υποστηρικτής του πασά της Τριπολιτσάς¹³⁵⁵. Λέγεται ότι αν ο Βελής δεν είχε πάει στο Ρωσο-τουρκικό μέτωπο στο Δούναβη, θα κατάφερνε να υποτάξει τη Μάνη¹³⁵⁶ διότι ο Κωνσταντήμπεης ήταν πολύ αφοσιωμένος σ' αυτόν.

Όπως μας πληροφορεί με το οδοιπορικό του ο συνοδός του λόρδου Byron ο Άγγλος John Cam Hobhouse¹³⁵⁷, φαίνεται ότι οι Τούρκοι στρατιώτες είχαν εγκατασταθεί προηγουμένως σε ορισμένες θέσεις της Μάνης, εκτός αν πρόκειται για ανυπόστατες φήμες. Ταυτίζεται η παρουσία Τούρκων στρατιωτών στη Μάνη με τη δεύτερη μετάβαση του περιηγητή στην Αθήνα, που έγινε το πρώτο εξάμηνο του 1810. Αναφέρεται:

«Οι αμοιβαίες διαφωνίες τους έχουν ευνοήσει τις βλέψεις των Τούρκων και η φιλοδοξία κάποιου νέου επονομαζόμενου Κωνσταντίνου, λίγο πριν από την άφιξή μας στην Αθήνα, εισήγαγε κάποιους στρατιώτες του Βελή πασά μέσα στα φρούρια ενός τμήματος της Μάνης, με αποτέλεσμα να βλαφθούν τα συμφέροντα όχι μόνο του προηγουμένου κυβερνήτη της χώρας (του Αντώνμπεη Γρηγοράκη), αλλά και αυτών των ελευθεριών του λαού. Ο άλλος αρχηγός όμως υπερασπιζόταν ακόμη τον εαυτό του στα κάστρα του Βαθιού (Βαθύ) και συνέχιζε έναν πόλεμο ληστρικό με τον αντίπαλό του. Διαιρεμένοι από αυτές τις εσωτερικές βεντέτες και επιθυμώντας να διατηρήσουν τη σκιά της ανεξαρτησίας οι Μανιάτες θα έκαναν προθύμως κάθε θυσία προς το συμφέρον όποιας ξένης δυνάμεως και παρά τις προηγούμενες αποτυχίες έχουν κάμει μία έκκληση στους νέους γείτονες τους Άγγλους...».

1353. J. S a v a n t, ό.π., 6(1952)106, 109-110. Σε άλλο σημείο αναφέρεται ότι ο Κωνσταντήμπεης θα μπορούσε να επιβάλλει την κυριαρχία του σε όλη τη Μάνη και να εμποδίσει τη στρατολογία Μανιατών για τη Ζάκυνθο, αλλά δεν μπορούσε να πάρει αποτελεσματικά μέτρα, για να εμποδίσει τους πειρατές που λυμαίνονταν τη θάλασσα. J. S a v a n t, ό.π., 5(1951)412.

1354. J. S a v a n t, ό.π., 4(1950)479.

1355. J. S a v a n t, ό.π., 6(1952)109.

1356. J. S a v a n t, ό.π., 6(1952)104 και 112.

1357. Ε.υ. Σ τ ρ α τ η γ έ α - Κ ε φ α λ λ η ν α ί ο υ, Η Μάνη στο οδοιπορικό του Hobhouse (1809-1810), Λακωνικά Σπουδαί 11(1992)422:

Αν ο Hobhouse δεν έχει κάνει λάθος, ώστε να αναφέρει μια φήμη σαν πραγματικότητα, φαίνεται ότι ο Κωνσταντήμπεης έκανε υποχωρήσεις στο Βελή πασά, γι' αυτό οι αντίπαλοί του τον αποκαλούσαν προδότη της πατρίδας του.

Όπως αναφέρεται, ο Κωνσταντήμπεης¹³⁵⁸ δεν είχε μόνιμο αντιπρόσωπο και εγγυητή της πίστης του στην Κωνσταντινούπολη, κάτι που δεν φαίνεται να είχε προηγούμενο με τους άλλους μπέηδες της Μάνης.

Ο Βελής από το 1810 πήρε εντολή από την Υψηλή Πύλη να εκστρατεύσει στο πολεμικό μέτωπο το οποίο ήταν στο Δούναβη, όπου γινόταν πόλεμος εναντίον των Ρώσων. Σύμφωνα με τα χρονολογικά ενθυμήματα του Ρήγα Παλαμίδη η αναχώρηση του Βελή πασά από την Τριπολιτσά έγινε στις 8 Απριλίου 1811. Στη μάχη της Σόφιας, ο Βελής ηττήθηκε και σκοτώθηκε ο Τουρκοβαρδουνιώτης Μουσάγας με το μεγαλύτερο μέρος του στρατεύματός του και έκτοτε κόπηκαν τα φτερά του¹³⁵⁹. Ο Κωνσταντήμπεης, κατά τη διάρκεια της απουσίας του Βελή, ζήτησε από τον Καϊμακάμη¹³⁶⁰ (αναπληρωτή του Βελή πασά) να του διαθέσει 300 Τούρκους στρατιώτες, για να σταθεροποιήσει τη θέση του και αυτός, όπως αναφέρεται, του αρνήθηκε. Η άρνηση τον ανησύχησε, διότι φάνηκε σαν προμήνυμα δυσμένειας απέναντί του.

Ο Κωνσταντήμπεης παραπονέθηκε στην Πύλη για την άρνηση του Καϊμακάμη, ώστε η αποτυχία του να βαραίνει το Βελή πασά και να μην κατηγορούν τον ίδιο. Η άρνηση αυτή είναι απόδειξη για τη διαφωνία του Βελή με τον Κωνσταντήμπεη. Ακόμη ζητούσε οδηγίες από τους Γάλλους, εάν μπορούσε να στηριχθεί σ' αυτούς. Ο Trullet τον ενθάρρυνε και θα συνέχιζε τις επαφές μαζί του.

Το Νοέμβριο του 1811 πήγαν στο Μαραθονήσι¹³⁶¹ δύο τουρκικά πλοία, για να υποστηρίξουν τον Κωνσταντίνο¹³⁶². Παρ' όλα αυτά η εμφάνισή τους δεν έφερε κανένα αποτέλεσμα.

Οι Μανιάτες και οι Μεγάλες Δυνάμεις

Όλοι οι ξένοι θα ήθελαν να έχουν επιρροή στους Μανιάτες, αφού σε περίπτωση επέμβασής τους στην Πελοπόννησο, θα αποτελούσαν αξιόμαχο σύντροφο. Οι διπλωμάτες της Γαλλίας, της Αγγλίας και παλαιότερα της Ρωσίας βρίσκονταν συνεχώς σε επαγρύπνηση, για να εκμεταλλευτούν κάθε ευκαιρία ή να επωφεληθούν από τα σφάλματα των αντιπάλων τους. Οι αναφορές Γάλλων προξένων για

1358. J. Savant, ό.π., 5(1951)412.

1359. Κ. Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, τόμ. Γ 2, Αθήνα 1875, σ. 115. Υπάρχει και η εκδοχή ότι τον δηλητηρίασαν, την οποία αναφέρει ο Γεράσιμος Καψάλης.

1360. J. Savant, ό.π., 5(1951)410.

1361. J. Savant, ό.π., 6(1952)104.

1362. J. Savant, ό.π., 6(1952)103-4.

τους Μανιάτες ήταν πολλές φορές μεταξύ τους αντιφατικές, έστω κι αν προέρχονταν από διπλωμάτες του ίδιου κράτους.

Ο υποπρόξενος της Γαλλίας στο Ναύπλιο J. Trullet¹³⁶³ ήταν εγκωμιαστικός για τη Μάνη και τους Μανιάτες. Ανέφερε ότι: «...η Μάνη δεν υπέκυψε ποτέ στον τουρκικό ζυγό, παρόλο που έγιναν πολλές αποτυχημένες προσπάθειες από τους Τούρκους να την υποτάξουν, οι οποίοι μόνο στην περιοχή του Μαραθονησίου και των Κιτριών μπορούσαν να φθάσουν με τη βοήθεια του στόλου και του ιππικού. Αλλά το μέρος του Ταινάρου ποτέ δεν υποτάχθηκε. Είναι μάλλον αδύνατον να εισβάλλει ξένος στρατός, τα βουνά είναι άγρια με μυτερούς βράχους, χωρίς καμμία πηγή νερού, οι κορυφές των βουνών είναι σκεπασμένες με χιόνι όλο το χρόνο. Η δόξα των κατοίκων, να αποφεύγουν τη σκλαβιά σε αυτά τα απρόσιτα βουνά, τους κάνει υπερήφανους σαν απογόνους των αρχαίων Σπαρτιατών. Παράλληλα κολακεύονται και όλοι οι άλλοι Έλληνες του Μοριά, που ένα μέρος του Έθνους τους κράτησε την ανεξαρτησία του. Σε περίπτωση ανάγκης γίνεται το άσυλο, που μπορούν όλοι οι Έλληνες να χρησιμοποιήσουν. Κι αν οι Μανιάτες είναι έτοιμοι να θυσιάσουν για να διατηρήσουν την ελευθερία τους, οι άλλοι Έλληνες, για να τους βοηθήσουν, δεν θα διστάσουν να δώσουν τις ευχές τους, να χρησιμοποιήσουν την πονηρία τους, ούτε θα λυπηθούν να διαθέσουν τα χρήματά τους. Στους Μανιάτες η αγάπη για την πατρίδα τους και η αγάπη για την ελευθερία τους δυναμώνει από τη θρησκεία τους, την οποία σέβονται μέχρι φανατισμού...».

Αντίθετη και μάλιστα καυστική γνώμη είχε ο Roussel¹³⁶⁴ Γάλλος πρόξενος στην Πάτρα, ο οποίος μεταξύ των άλλων έλεγε ότι: «...Η πείρα μας δείχνει, πόσο λίγο πρέπει να βασιζόμαστε στους Μανιάτες. Πέρα από τα βράχια τους είναι δειλοί και δόλιοι. Είναι λάθος να νομίζουμε ότι θα μπορούσαμε να έχουμε κάποια βοήθεια από αυτούς, για να εγκατασταθούμε στο Μοριά. Θεωρώ ότι, ευνοώντας ένα κόμμα, θα μπορούσαμε να έχουμε βοήθεια, αλλά εύχομαι στους εχθρούς μας να έχουν συμμάχους σαν τους Μανιάτες...».

Το ενδιαφέρον των ξένων είχε σαν αποτέλεσμα να προσπαθούν όλοι να προσεταιριστούν μια μερίδα Μανιατών, να τους παρέχουν οικονομικά κίνητρα, να τους χορηγούν πυρομαχικά και να μεσολαβούν υπέρ αυτών στην Υψηλή Πύλη, για να ικανοποιούνται τα αιτήματά τους. Οι τρεις πρώτοι μπέηδες της Μάνης φαίνεται ότι ήταν μάλλον γαλλόφιλοι, ενώ μετέπειτα έγιναν μπέηδες από την αγγλόφιλη παράταξη. Μπορεί οι Μανιάτες να έδειχναν προτίμηση σε ένα από τα υπάρχοντα στη Μάνη κόμματα (Αγγλόφιλο, Γαλλόφιλο, Ρωσόφιλο), αλλά, όταν θα δινόταν κατάλληλη ευκαιρία, θα στρέφονταν όλοι οι κάτοικοι της Μάνης¹³⁶⁵

1363. J. Savant, ό.π., 5(1951)407-8.

1364. J. Savant, ό.π., 6(1952)104-5.

1365. J. Savant, ό.π., 6(1952)103.

και θα τοποθετούνταν στο πλευρό όποιου ξένου έθνους θα τους βοηθούσε να ελευθερωθούν από τους Τούρκους.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι Μανιάτες ήταν χωρισμένοι σε κόμματα, χωρίς να είναι πάντοτε αμετακίνητοι από αυτά. Άλλοτε οι ελπίδες για επέμβαση μιας μεγάλης δύναμης στον ελλαδικό χώρο τους έφερνε κοντά σε κάποια χώρα και άλλοτε το προσωπικό συμφέρον τους κρατούσε προσκολλημένους σε κάποια άλλη. Οι Γάλλοι έκαναν λόγο για χρυσάφι¹³⁶⁶ που χρησιμοποιούσαν οι Άγγλοι για να προσεταιρίζονται Μανιάτες. Στα χρόνια που ηγεμόνας της Μάνης ήταν ο Κωνσταντήμπεης κινούνταν το αγγλικό και το γαλλικό κόμμα. Το ρωσικό κόμμα είχε απογοητεύσει τους οπαδούς του και ο πρώην Τζανήμπεης Γρηγοράκης, που τότε έμενε αδιάφορος, προηγουμένως το υποστήριζε, όταν οι Ρώσοι ήταν στα Επτάνησα και τα παιδιά του είχαν στρατολογηθεί στο ρωσικό στρατό των Ιονίων Νήσων. Στο παρελθόν, στα χρόνια του Μεγάλου Ναπολέοντα, υποστήριζε το γαλλικό κόμμα.

Σε υπόμνημα του Γάλλου προξένου στην Πάτρα Roussel¹³⁶⁷ αναφέρεται η παρουσία στο Μοριά πολλών πρακτόρων του αγγλικού κόμματος. Με τα επιχειρήματα που επικαλούνται αυτοί οι πράκτορες φαίνονται πειστικοί. Λέγουν ότι: «... Όταν οι Άγγλοι καταλαμβάνουν ένα λιμάνι, αφήνουν ελεύθερο το εμπόριο, εμπιστεύονται την αστυνομία στους κατοίκους, οι οποίοι δεν υπόκεινται σε φορολογία. Αντίθετα φέρνουν το χρυσάφι τους και τα λεπτά τους και υποστηρίζουν το εμπόριο, ενώ οι Γάλλοι το καταστρέφουν...».

Στο αγγλικό κόμμα ανήκαν παραδοσιακά ο Αντώνμπεης Γρηγοράκης, ο ανιψιός του Καβαλιέρης Δημήτριος Γρηγοράκης και τα αδέρφια του, οι Κουμουνοδουράκηδες και ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης¹³⁶⁸, για τον οποίο αναφέρεται ότι η οικογένειά του πουλιόταν σε όλα τα έθνη. Οι Γάλλοι ισχυρίζονταν ότι προηγουμένως ένα αγγλικό πλοίο με πολεμοφόδια άραξε στο Βαθύ, που ήταν η έδρα του Αντώνμπεη, χωρίς να επακολουθήσει τουρκική αντίδραση. Σημειώνεται όμως με κακεντρέχεια ότι οι Μανιάτες πούλησαν τα πολεμοφόδια για χρήματα που τα αγαπούσαν περισσότερο¹³⁶⁹.

Εκείνον τον καιρό, που οι Γάλλοι είχαν εκτοπισθεί από τα περισσότερα νησιά του Ιονίου Πελάγους, δεν είχαν καμία επιρροή στην Πύλη για να μπορούν να προωθήσουν ένα δικό τους πρόσωπο στην ηγεμονία της Μάνης, όπως γινόταν σε προηγούμενα χρόνια. Αντίθετα τώρα οι Άγγλοι μπορούσαν να επηρεάζουν την τουρκική κυβέρνηση και όλες οι αποφάσεις της ευνοούσαν τους αγγλόφιλους Μανιάτες. Επίσης οι νέοι της Μάνης μπορούσαν να στρατολογηθούν από τους

1366. J. Savant, ό.π., 6(1952)110.

1367. J. Savant, ό.π., 6(1952)105.

1368. J. Savant, ό.π., 6(1952)104.

1369. J. Savant, ό.π., 6(1952)104.

Εγγλέζους για το στρατό των Ιονίων Νήσων και να βρουν μια λύση στο μόνιμο πρόβλημα της επιβίωσης. Αναφέρεται από τους Γάλλους ότι οι Μανιάτες¹³⁷⁰ πουλήθηκαν στους Άγγλους, που δεν σταμάτησαν να στρατολογούν ανάμεσά τους. Αν οι Γάλλοι αποφάσιζαν να κηρύξουν τον πόλεμο στην Τουρκία, οι Άγγλοι θα προλάβαιναν να καταλάβουν το Μοριά, πριν να φθάσουν οι Γάλλοι. Θα πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι ο Άγγλος στρατηγός Stuart¹³⁷¹ εξέτασε την περίπτωση που οι Άγγλοι θα καταλάμβαναν το Μοριά να ανοιγεί ο ισθμός της Κορίνθου και να οχυρωθεί η περιοχή των Εξαμιλίων, που αποτελούσε την είσοδο στην Πελοπόννησο.

Ο Κωνσταντήμπεης¹³⁷² ανήκε στο αγγλικό κόμμα, αλλά οι Άγγλοι δεν τον υποστήριζαν πλέον, διότι ήταν φίλος του Βελή πασά και των Κουτσογρηγοριάνων, οι οποίοι τον είχαν αποκηρύξει. Τότε κι αυτός βρήκε την ευκαιρία να καταφύγει στους Γάλλους, αναζητώντας προστασία. Ο υποπρόξενος της Γαλλίας στο Ναύπλιο, ο Jean Trullet, προσπάθησε να εκμεταλλευτεί την ευκαιρία. Τελικά όμως ο Κωνσταντήμπεης έχασε τη θέση του ηγεμόνα της Μάνης, διότι, όπως αναφέρεται από τον Trullet, δεν ευνοούσε τη στρατολογία Μανιατών από τους Άγγλους.

Ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης απασχόλησε αρκετά τους διπλωματικούς υπαλλήλους της Γαλλίας και της Αγγλίας. Ήταν ένα από τα πιο ισχυρά πρόσωπα της Μάνης και μπορούσε να επηρεάζει μεγάλο αριθμό Μανιατών. Παραδοσιακά η οικογένειά του ανήκε στο αγγλικό κόμμα. Αλλά οι επαφές του με τους Γάλλους χρονολογούνται από το 1792 και λίγο πριν από την κατάληψη από τους Άγγλους των περισσότερων από τα νησιά του Ιονίου Πελάγους, είχε αποδεχθεί το γαλλικό σχέδιο αυτονομίας της Πελοποννήσου, που στόχευε στην ειρηνική και ισόνομη συνύπαρξη Ελλήνων και Τούρκων. Όπως αναφέρθηκε, στις 20 Αυγούστου 1809 είχε πάει στην Κέρκυρα, όπου έγινε σύσκεψη υπό το Γάλλο στρατηγό και Διοικητή των Ιονίων Νήσων Donzelot. Στη σύσκεψη αυτή είχαν λάβει μέρος ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης¹³⁷³ και ο Αλή Φαρμάκης από το Λάλα. Αξιόλογη δραστηριότητα για την αυτονομία της Πελοποννήσου είχαν ακόμη δείξει ο αδελφός του Αλή Φαρμάκη, ο Γιακούμπ αγάς και ο Γεώργιος Σισίνης. Το σχέδιο που είχαν εκπονήσει τότε το είχαν στείλει στο Ναπολέοντα, αλλά αφού η Γαλλία δεν είχε υπεροπλία στη θάλασσα, δεν μπορούσε να επιχειρήσει επέμβαση στην Πελοπόννησο¹³⁷⁴.

1370. J. Savant, ό.π., 5(1951)389.

1371. J. Savant, ό.π., 6(1952)104.

1372. J. Savant, ό.π., 5(1951)410.

1373. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 37. Στα απομνημονεύματά του δεν αναφέρει το όνομα του Πετρούνη Μαυρομιχάλη, προφανώς σκόπιμα.

1374. J. Savant, ό.π., 6(1952)118.

Εκείνο τον καιρό, το 1811, είχαν πάει στην Κωνσταντινούπολη ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης¹³⁷⁵ και ο Αλέξανδρος Κουμουνδουράκης, προσπαθώντας ο καθένας να πάρει για τον εαυτό του το μπεηλίκι της Μάνης. Ο Μαυρομιχάλης ζήτησε από τον Donzelot να γράψει στην Κωνσταντινούπολη να γίνουν ενέργειες από τους Γάλλους διπλωμάτες, για να τον κάνουν οι Τούρκοι μπέη. Ο Trullet, που υποστήριζε τον Κωνσταντήμπεη, ενημέρωσε το Γάλλο στρατηγό για το δεσμό του Πετρούνη Μαυρομιχάλη με τους Άγγλους και του ζήτησε να γίνει παρέμβαση στην Πύλη για να διατηρηθεί στη θέση του ο Κωνσταντήμπεης.

Στις 20 Σεπτεμβρίου 1811 ο Μαυρομιχάλης¹³⁷⁶ εξακολουθούσε να βρίσκεται στην Κωνσταντινούπολη, επιδιώκοντας πάντοτε την ηγεμονία της Μάνης και είχε την υποστήριξη του Γάλλου προξένου στην Πάτρα Roussel, ο οποίος έγραψε στο στρατηγό Donzelot, ότι ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης ήταν αφοσιωμένος στους Γάλλους. Είχε αναγγελθεί στη Μάνη η επικείμενη αντικατάσταση του Κωνσταντήμπεη και αυτό αδυνάτισε την παράταξή του, διότι πολλοί θέλησαν να παραμείνουν ουδέτεροι και στερήθηκε την υποστήριξή τους, έστω κι αν δεν ήταν με το μέρος του Καβαλιέρη. Ο Κωνσταντήμπεης και οι οπαδοί του ήταν ξεσηκωμένοι και από το φανατισμό τους ισχυρίζονταν ότι ο Καβαλιέρης¹³⁷⁷ ήταν προδότης και αφού πούλησε τον τόπο του στους Άγγλους, θα μπορούσε να τον πουλήσει ακόμη και στους Τούρκους.

Όπως αναφέρεται από τους αντιπάλους του, τον περασμένο Ιανουάριο (1811) ο Καβαλιέρης¹³⁷⁸ είχε ετοιμάσει χίλιους νεοσύλλεκτους για τη Ζάκυνθο. Όμως δεν έφυγαν, διότι δεν ήρθαν ούτε χρήματα, ούτε πλοία να τους παραλάβουν. Από άλλους λέγεται ότι πρόκειται για ανυπόστατες φήμες και ότι ο Καβαλιέρης ποτέ δεν στρατολόγησε νέους από τη Μάνη.

Καθημερινά πήγαιναν Μανιάτες, που ήταν καταπονημένοι από τη δυστυχία της φτώχειας και της στέρησης, για να υπηρετήσουν στον Αγγλικό στρατό. Πρόκειται για εθελοντές, οι οποίοι επιβιβάζονταν στα πλοία που έρχονταν στην Καλαμάτα, για να πάρουν τρόφιμα. Ένα μέρος από αυτούς επέστρεφε, διότι δεν μπορούσαν να συνηθίσουν στην αυστηρότητα και την πειθαρχία του στρατού. Άλλοι γύριζαν πίσω εξ αιτίας της μετριότητας του μισθού, που ανερχόταν σε 30 πιάστρα το μήνα μετά από την παρακράτηση του κόστους των στολών κάθε εποχής.

Το 1811, ο Καβαλιέρης¹³⁷⁹ τελείωσε τον πύργο του που έχτιζε στο Βαθύ. Αναφέρεται ότι ο Καβαλιέρης δεν ήταν αγαπητός στη Μάνη για την αγριότητά του, αλλά τον φοβόντουσαν διότι προερχόταν από μια πολυμελή οικογένεια, την πρώ-

1375. J. Savant, ό.π., 5(1951)406 και 409-10.

1376. J. Savant, ό.π., 6(1952)107 κ.ε.

1377. J. Savant, ό.π., 5(1951)410.

1378. J. Savant, ό.π., 5(1951)411.

1379. J. Savant, ό.π., 5(1951)411-2.

τη του τόπου. Ήταν το στήριγμα των Άγγλων στη Μάνη και αυτό τον εξύψωνε. Οι άλλες οικογένειες ήταν διαιρεμένες και έβλεπαν με ζήλεια την προβολή του Κωνσταντήμπεη, γι' αυτό και η επιρροή του περιοριζόταν μόνο στο κατώτερο μέρος του Ταινάρου.

Αντίθετο στον Κωνσταντήμπεη ήταν το σπίτι του Πετρούνη Μαυρομιχάλη¹³⁸⁰ και κατά το χρόνο που αυτός ήταν στην Κωνσταντινούπολη διεκδικώντας το μπεηλίκι, τα αδέρφια του πολέμησαν τον Κωνσταντήμπεη και τον ανάγκασαν να κλειστεί στο κάστρο του, που ήταν στο Πετροβούνι του Μαλεβρίου. Όπως αναφέρεται, στη διαμάχη αυτή ο Παναγιώτης Μούρτζινος¹³⁸¹, αρχηγός της περιοχής της Ανδρούβιστας, παρέμενε ουδέτερος διότι δεν ξεχνούσε τις καταστροφές που προκάλεσαν στους πύργους του τα πλοία του Σερεμέτ μπέη το 1805. Από τους υπόλοιπους τοπικούς αρχηγούς της Μάνης άλλοι τάχθηκαν στην πλευρά του Αντώνμπεη και άλλοι του Κωνσταντήμπεη.

Ο Τζανήμπεης¹³⁸² ήταν και αυτός ουδέτερος και δεν ανήκε σε καμία από τις παρατάξεις των αγγλόφιλων, γαλλόφιλων και ρωσόφιλων. Στη γιορτή του Αγίου Γεωργίου του 1811 συνάντησε τον Κωνσταντήμπεη. Τον συμβούλευσε να είναι πάντα πιστός στην ελευθερία του τόπου του και να παραβλέψει μερικές προσβολές που είχε δεχθεί κατά τη διάρκεια της διοίκησής του.

Όπως αναφέρεται ο Αντώνμπεης¹³⁸³ είδε με μεγάλη στενοχώρια, ότι του πήρε τη θέση ο γαμπρός του, χωρίς να του έχει κάνει γνωστές τις επιδιώξεις του. Αυτή η συμπεριφορά τον ψύχρανε απέναντι στον Κωνσταντήμπεη.

Ο Κωνσταντήμπεης και οι Γάλλοι

Ο Κωνσταντήμπεης, αφού έχασε την υποστήριξη από το αγγλικό κόμμα, στο οποίο ανήκε προηγουμένως, ζήτησε τη συνδρομή του Γάλλου υποπρόξενου στο Ναύπλιο Trullet. Αυτός για να τον προσεταιριστεί προσπάθησε να τον ενθαρρύνει διαβεβαιώνοντάς τον ότι είχε τη γαλλική υποστήριξη και στον αντιπρόσωπό του ισχυρίστηκε ότι για να παραμείνει ακόμη στη θέση του, παρά τις μηχανορραφίες που εξυφαίνονταν εναντίον του, δεν μπορούσε να οφειλόταν παρά στα όσα αυτός έγραψε στην Κωνσταντινούπολη υπέρ του Κωνσταντήμπεη. Αυτά έγιναν δεκτά με ευγνωμοσύνη και κατά τη γνώμη του Trullet θα αποτελούσαν στο μέλλον δεσμό εμπιστοσύνης στους Γάλλους, διότι, όπως πίστευε, ο Κωνσταντήμπεης ήταν εχθρός του Βελή πασά και όλων των αγγλόφιλων και των Άγγλων, που εργαζόνταν για να τον καθαιρέσουν. Τα συμφέροντα του Κωνσταντήμπεη

1380. J. Savant, ό.π., 6(1952)106.

1381. J. Savant, ό.π., 6(1952)104.

1382. J. Savant, ό.π., 5(1951)412.

1383. J. Savant, ό.π., 5(1951)412.

ταυτίζονταν με των Γάλλων και αν τον υποστήριζαν, δεν θα μπορούσε να κάνει διαφοροτικά και θα τους υπηρετούσε. Εδώ γίνεται αντιληπτό ότι μέσα στις ανατολίτικες μηχανορραφίες δεν έλλειψαν και οι δολοπλοκίες των δυτικών, οι οποίοι χρησιμοποιώντας κάθε είδους εξαπάτηση, προσπαθούσαν να εκμεταλλευτούν τις περιστάσεις.

Μετά από όλα αυτά ο Trullet κατέληγε ότι μια τόσο ευνοϊκή ευκαιρία που παρουσιάστηκε από μόνη της, δεν θα έπρεπε να την αφήσουν ανεκμετάλλευτη, προσπερνώντας τις δολοπλοκίες των Άγγλων, που τους στοίχιζε ακριβιά, προκειμένου να εξαγοραστεί ένα κόμμα.

Ο Κωνσταντίνουμπεης¹³⁸⁴ δεν ζήτησε ούτε μπαρούτι, ούτε χρήματα. Το μόνο που ήθελε ήταν ένα νέο φερμάνι από την Πύλη, που θα τον σταθεροποιούσε στη θέση του. Αντί γι' αυτό θα ακούσε η αποστολή στο Μαραθονήσι μερικών Τούρκων στρατιωτών με τη διαταγή να τον υποστήριζαν εναντίον αυτών, που ήθελαν να διαταράξουν την ησυχία της Μάνης. Θα μπορούσε να είναι αρκετή και μια διαταγή στον πασά του Μοριά να του δώσει ένα μικρό στρατιωτικό σώμα, που θα μπορούσε να είναι αναγκαίο γι' αυτό το σκοπό. Αποδεικνύοντας στους Μανιάτες, ότι ήταν αξιόπιστος στην Πύλη, θα έφερνε κοντά του όλους τους αναποφάσιστους και όσους θα είχαν το φόβο, ότι κινδύνευαν να συντριβούν από τα τουρκικά στρατεύματα. Με τον τρόπο αυτόν θα αδυνάτιζε τον Καβαλήρη.

Ο Trullet στην προσπάθειά του να υποστηρίξει τον Κωνσταντίνουμπεη έθεσε το ακόλουθο ερώτημα. Η αίτηση που υπέβαλε στον Καϊμακάμη¹³⁸⁵ για βοήθεια δημιουργούσε στον καθένα την απορία, αν αυτή η βοήθεια θα μπορούσε να προκαλέσει τα ίδια προβλήματα στην ελευθερία του τόπου, όπως η πρόταση του Βελή πασά να στείλει 500 Τουρκοβαρδουνιώτες με το Μουσάγα για να τον εγκαταστήσει στο Μαραθονήσι. Γιατί τώρα ήθελε Τούρκους στρατιώτες, δεν φοβόταν, ότι θα έχει τα ίδια αποτελέσματα; Η απάντηση της πλευράς του Κωνσταντίνουμπεη ήταν, ότι αυτοί οι 300 Τούρκοι ανάμεσα σε μεγαλύτερο αριθμό οπαδών του, δεν θα μπορούσαν να προξενήσουν κανένα πρόβλημα. Ότι δεν θα χρησίμευαν παρά για να δείξει στους εχθρούς του την υποστήριξη που απολάμβανε από την Υψηλή Πύλη. Αφού οι εχθροί του δεν θα μπορούσαν να τον υποσκελίσουν, θα αποσύρονταν και τότε θα ήταν σε θέση να στείλει πίσω τους Τούρκους στρατιώτες, οι οποίοι θα ήταν ευχαριστημένοι να φύγουν από μια χώρα σαν τη Μάνη.

Ο J. Trullet εξέφραζε τη γνώμη, ότι όσο κυβερνούσε το Μοριά ο Βελής, δεν επρόκειτο ο Κωνσταντίνουμπεης να πάρει τέτοια βοήθεια. Παρ' όλα αυτά, όπως αναφέρθηκε, το Νοέμβριο του 1811 πήγαν στο Μαραθονήσι δύο τουρκικά πλοία για να τον υποστηρίξουν.

1384. J. Savant, ό.π., 5(1951)410.

1385. J. Savant, ό.π., 5(1951)411.

Η πτώση του Κωνσταντήμπεη

Σε έγγραφο της 20 Αυγούστου 1811 του επιτετραμμένου της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη Latour-Maubourg προς το στρατηγό Donzelot αναφέρεται ότι ο Βελή πασάς επέβαλε την ομόνοια στη Μάνη και για να επιβεβαιώσει την επιτυχία του, διόρισε μπέη της Μάνης τον Κωνσταντίνο Ζερβάκο, το γαμπρό του Αντώνμπεη. Αυτός ο νέος μπέης συνέπραξε με τις ραδιουργίες του στην επιτυχία του σχεδίου του Βελή πασά, αλλά βρήκε αντίσταση από το Μαυρομιχάλη, την οποία δεν περίμενε. Παρά την προστασία την οποία είχε, τον πολέμησε τόσο σθεναρά ο Μαυρομιχάλης¹³⁸⁶, που τον ανάγκασε να αποσυρθεί σε ένα χωριό στην κορυφή των βουνών της Μάνης, από όπου δεν τολμούσε να βγεί. Να σημειωθεί ότι υπήρχε γενική δυσαρέσκεια των Μανιατών για την πολιτεία του Κωνσταντήμπεη.

Όταν ήταν ο καιρός της συγκομιδής του ελαιοκάρπου ο εκάστοτε μπέης συνήθιζε να πηγαίνει στις Κιτριές, διότι αυτός θα εμπορευόταν το λάδι που προοριζόταν για εξαγωγή. Αλλά, όπως αναφέρεται, στις 6 Νοεμβρίου 1811 ο αδελφός του Πετρούνη Μαυρομιχάλη¹³⁸⁷ επιτέθηκε κατά του μπέη που ήταν στις Κιτριές και τον ανάγκασε να φύγει από τη Μάνη. Εκείνος πρώτα πήγε στην Τριπολιτσά και στη συνέχεια στην Κωνσταντινούπολη όπου εγκαταστάθηκε. Αυτό ήταν και το τέλος της θητείας του Κωνσταντίνου Ζερβάκου ως μπέη της Μάνης.

Στις 15 Νοεμβρίου ο Καβαλιέρης Δημήτριος Γρηγοράκης¹³⁸⁸ έγραψε στον Εμμανουήλ Καλούτση, πρόξενο της Μεγάλης Βρετανίας στα Κύθηρα, ζητώντας την άδειά του να αγοράσει ένα πλοιάριο και ένα κανόνι με 200 μπάλλες, για να απαλλάξει τον τόπο από τους πειρατές. Πιθανώς ήθελε να υψώσει αγγλική σημαία. Από τη φράση που περιλαμβάνεται στο γράμμα του: «...δεν σας περιγράφω ούλα τα πάντα της πατρίδος μας πως ηκολούθησαν...», μπορεί να υποθεθεί, ότι ο Κωνσταντήμπεης είχε εγκαταλείψει τη Μάνη. Ακόμη φαίνεται ότι εκείνο τον καιρό υπήρχε έξαρση της πειρατείας.

Στις 15 Ιανουαρίου 1812 ο Καπουδάν πασάς Χουσερέβ Μεχμέδ¹³⁸⁹, απευθυνόμενος προς τους Μανιάτες, έγραψε περί του Κωνσταντήμπεη τα ακόλουθα: «... γνωστόν, πως από δύο χρόνους σχεδόν και εδώ, όχι μόνον όλη η Μάνη είναι άνω κάτω και κάθε λογής ακαταστασία εν αυτή και απείθεια και παν εναντίον του χρεωστουμένου σαδακατίου (πίστης) και καλής ευταξίας και ευνομίας, αλλά και καθημερινώς οι συμπατριώται σας εξέρχονται από τον τόπον σας με φεργάδια,

1386. J. S a v a n t, ό.π., 6(1952)106.

1387. J. S a v a n t, ό.π., 6(1952)103-4.

1388. I. E. E. E., έγγρ. αριθ. 07235.

1389. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, Ιστορικά πηγαί διά την Ηγεμονίαν της Μάνης, Πελοποννησιακά 5(1962)64.

με τράταις και με άλλα μικρά καΐκια εις τα μέρη και τόπους της Άσπρης θαλάσσης και εργαζόμενοι το ισπαντιλίκι και κουρσαλίκι, γυμνώνουν τους τυχόντας και όσα κούρση και πρέζαις ήθελαν κάμουν, τα φέρουν εις τους λιμένας του τόπου σας και φανερά τα διαμοιράζονται και τα πωλούν. Αυτά και άλλα μετά πληροφορίας ακούσαντες, αποστέλλομεν τον παρόντα Εμίν καπιτάνον εδικόν μου και πιστόν επί προφάσει άλλης υποθέσεως γνωστής και παρηγγειλαμεν αυτώ ηγεμονικώς να κάμη μυστικώ τω τρόπω παρ' ημών των επισκόπων και παρ' όσων πιστών και φιλοπάτριδων καπιτάνων και προκρίτων της Μάνης ακριβεστάτην και αφιλοπρόσωπον εξέτασιν, δηλονότι ποία τα αίτια οπού εχάλασε το νηζάμι (τάξις) της Μάνης, ποίοι είναι αυτοί οι οποίοι προστατεύουσι και οδηγούσι τους εξερχομένους εις το ισπαντιλίκι και κουρσαλίκι, και ποίοι οι σύντροφοί των και συμμετοχοί κρυφά ή φανερά εις τα κλεψιμαία κέρδη των και ποίοι οι συνεργούντες εις τα φεσάτια (ταραχές) και ακαταστασίας της Μάνης, και εάν εξ αιτίας του Κωσταντήπεγη Ζερβάκου εγεννήθη το τοιούτον νιζαμιλίκι (νομιμότητα) εκτός και εντός της Μάνης, μη όντος ικανού και αξίου διά το πασπουγουλούκι της Μάνης ...».

Σε βασιλικό φερμάνι προς τον Καπουδάν πασά από τον Αύγουστο του 1812 αναφέρονται τα ακόλουθα για τη διαδοχή των μπέδων της Μάνης¹³⁹⁰. Προηγουμένως είχε διορισθεί ο Αντώνμπεης, εξ αιτίας όμως των γερατειών του δεν μπορούσε να ασκήσει διοίκηση και παύθηκε. Τον διαδέχθηκε ο γαμπρός του Κωνσταντίνος Ζερβάκος. Αυτός υποσχέθηκε, ότι θα ανταποκρίνεται σε όλες τις υποχρεώσεις της ηγεμονίας, θα πληρώνει το βασιλικό φόρο, θα στέλνει το σωστό αριθμό των μελλάχηδων¹³⁹¹ (ναυτών) και έτσι εκδόθηκε το φερμάνι για το διορισμό του. Με ξεχωριστό φερμάνι ανατέθηκε στο Βελή πασά, όπως και στο διάδοχό του Αχμέτ, να επιμελούνται για την τήρηση των ανωτέρω υποχρεώσεων και να μη γίνει το παραμικρό αντίθετο κίνημα. Βγήκαν όμως τα κλέφτικα και πειρατικά καΐκια και όλοι οι πειρατές ήταν Μανιάτες και προκαλούσαν στον κόσμο μύρια κακά και ζημίες. Ληηλατούσαν τα φράγκικα καράβια και γίνονταν παράπονα και αγωγές, ότι όλη τη λεία την έπαιρνε ο Κωνσταντήμπεης και γίνονταν μεγάλες ταραχές και συζητήσεις στη Μάνη. Τότε τέθηκε το ζήτημα, αν αυτά προέρχονταν από την αναξιότητα του Μπέη, να ψάξουν μεταξύ τους και να βρουν τον πιο πιστό και αξιόλογο άνθρωπο, για να γίνει μπέης. Όλοι συμφώνησαν ότι έπρεπε να υποδειχθεί ο Θεόδωρος Γρηγοράκης, που ήταν ανιψιός του Τζανήμπεη και γαμπρός του Αντώνμπεη.

1390. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)80 κ.ε.

1391. Οι Τούρκοι επέμεναν και στον Κωνσταντήμπεη να στέλνει κάθε χρόνο ναύτες για το πολεμικό ναυτικό τους, όπως επέμεναν και στον Αντώνμπεη, ο οποίος όπως φαίνεται είχε αρνηθεί να συμμορφωθεί με τη διαταγή αυτή. J. M. W a g s t a f f, John Philip Morier's account of the Mani 1804. Συμπόσιο Κ.Ν.Ε. – Ε.Ι.Ε., Μάνη, μαρτυρίες για το χώρο και την κοινωνία, περιηγητές και επιστημονικές αποστολές, Λιμνί 1993, σ. 280.

Σε παρεμφερές φερμάνι του Σουλτάνου¹³⁹² του Ιουλίου-Αυγούστου 1812 προς τον βαλή του Μοριά Αχμέτ πασά αναφέρεται ότι του ανατέθηκε η εποπτεία της τήρησης των διαταγών και της ευπειθειας των Μανιατών, καθώς είχε ανατεθεί προηγουμένως στον Βελή πασά και πρόσθεσε: «... Πρότερον όμως τα κλέπτικα και σπαντίδικα καϊκία οπού εβγήκαν εις την άσπρη θάλασσαν με το να ήτον οι σπαντίδοι εκείνοι όλοι Μανιάται, και κάμνοντες μύρια κακά και χασαράτι (ζημία) εις τον κόσμον, και αρπάζοντες και πέρνοντες τα φράγκικα καράβια, έκαμνον σικιαγιέτι (παράπονο) και αγωγήν, ότι όλο το πράγμα και μάλι (εισόδημα) το έπερνεν ο ρηθείς Κωνσταντήμπεης μας μπογούς, και με το να εγίνετο μεγάλον φεσάτι (ταραχή) και πολύ ιχτιλάλι (επικοινωνία) εις την Μάνην. Αυτή η κατάσταση ειρωτηθείσα, ότι αυτό το ιχτιλάλι της Μάνης από την αναξίότητα του πας πογού είναι...».

Ο Κωνσταντήμπεης Ζερβάκος τελικά δεν μπόρεσε να επιβληθεί στη Μάνη, διότι δεν είχε υποστηρικτές από τους συγγενείς του, που ήταν οι σημαντικοί του τόπου, όπως ο πεθερός του πρώην Αντώνμπεης, ο Καβαλιέρης ή ο Πετρούνης Μαυρομχάλης, που όλοι ανήκαν στους αγγλόφιλους¹³⁹³. Αντίθετα, όλοι αυτοί υπήρξαν πολέμιοί του και διεκδικητές τού αξιώματός του. Ούτε από την τουρκική διοίκηση μπορούσε πλέον να περιμένει αξιόλογη βοήθεια, αφού δεν ικανοποίησε όλες τις απαιτήσεις του Βελή, γι' αυτό τελικά ζήτησε τη βοήθεια των Γάλλων, που υπήρξε αναποτελεσματική. Εκείνα τα χρόνια διαταράχθηκε η εσωτερική ησυχία της Μάνης και η πειρατεία στα παράλια της φούντωσε, ώστε δημιουργήθηκαν σημαντικά προβλήματα στην τουρκική διοίκηση. Στα τέλη του 1811 ο Κωνσταντήμπεης αναγκάστηκε να καταφύγει στην Κωνσταντινούπολη διωγμένος από τους Μανιάτες.

Ο Κωνσταντήμπεης δεν μπορούσε να λάβει αποτελεσματικά μέτρα για την αντιμετώπιση της πειρατείας που λυμαινόταν τις θάλασσες, αλλά προσδοκούσε ότι θα μπορούσε να κυριαρχήσει σε όλη τη Μάνη και να εμποδίσει τη στρατολογία για τη Ζάκυνθο (η οποία αναφέρεται ως μετανάστευση).

Ο Πατριάρχης Ιερεμίας Δ¹³⁹⁴ το 1812 έγραψε στον κλήρο και τους καπετάνιους της Μάνης: «Επειδή λοιπόν και ήδη η βασιλική πρόνοια ηυδόκησε να εξαλείψη τόσον τας ακαταστασίας οπού διέτρεχον προλαβόντως εις όλην την Μάνην, όσον και τας καταχρήσεις και επηρείας οπού ηκολούθουν εις το κατά θάλατταν εξ αιτίας της ανεπιτηδειότητος και αναξιότητος του προχρηματίσαντος Μπάσμπογου της Μάνης Κωνσταντίνου Ζερβάκου, αυτόν μεν έξωσε δικαίως και εποίησεν άζλι (καθαίρεσε) από το μπασμπογλούκι ...».

1392. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 80-83, στίχ. 90 κ.ε.

1393. Ο Πετρούνης Μαυρομχάλης, βλέποντας ότι οι Άγγλοι υποστηρίζουν πολλούς για το αξίωμα του μπέη της Μάνης, προτίμησε να ζητήσει και τη φιλία των Γάλλων. J. S a n t, ό.π., 6(1952)106.

1394. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)66, στ. 16-21.

Ακόμη σε έγγραφο του Καπουδάν Πασά¹³⁹⁵ προς τους Μανιάτες της 15 Ιανουαρίου 1812 αναφέρεται ότι όλη η Μάνη βρίσκεται σε ακαταστασία, δεν υπάρχει υπακοή σε ανώτερο και βγαίνουν από τα παράλια της πειρατές. Γι' αυτό στέλνει εκεί τον Εμίν αγά, για να τους συγκεντρώσει, να εκλέξουν τον αξιότερο των Μανιατών ως μπέη. Αυτό δηλώνεται από τις πρώτες ημέρες του Ιανουαρίου 1812, που ήδη είχε καθαιρεθεί ο Κωνσταντήμπεης ή Ζερβόμπεης.

Ο Α. Γούδας¹³⁹⁶ αναφέρει ότι ο Ζερβόμπεης καίτοι ενάρετος καθαιρέθηκε από τους Γρηγοράκηδες «ένεκα αδίκου υπονομίας ότι ήθελεν υπηρετήσει τυφλώς τους Τούρκους». Αυτές ασφαλώς θα ήταν πληροφορίες που του έδωσε το συγγενικό περιβάλλον του Κωνσταντήμπεη.

Από τον Σ. Β. Κουγέα¹³⁹⁷ πληροφορούμεθα ότι ενώθηκαν όλοι οι Γρηγοράκηδες εναντίον του Κωνσταντήμπεη και κυριεύσαν το ιδιόκτητο κάστρο του το Πετροβούνι¹³⁹⁸ που είναι στο Μαλέβρη και τον πολιορκήσαν στο Γύθειο. Αυτός κατόρθωσε να δραπετεύσει και να πάει στην Τριπολιτσά, απ' όπου κατέφυγε στην Κωνσταντινούπολη. Μέχρι του θανάτου του έζησε εκεί σε αφάνεια. Κατά την εκδοχή του Π. Κουτήφαρη¹³⁹⁹, ο Κωνσταντήμπεης από το Γύθειο πήγε στις Κιτριάς, μετά στην Καλαμάτα και την Τρίπολη. Ο Α. Γούδας¹⁴⁰⁰ αναφέρει λανθασμένα ότι στην Κωνσταντινούπολη ο Κωνσταντίνος Ζερβάκος απαγχονίστηκε από τους Τούρκους 15 χρόνια πριν από την έκρηξη της επανάστασης, δηλαδή το 1806!!

Ο Κωνσταντίνος Ζερβάκος άφησε γιούς ονομαζόμενους Βασίλειο και Αντώνιο, γνωστούς και με το παρωνύμιο «Ζερβομπεάκος». Ο Βασίλειος υπηρέτησε τον αγώνα και το 1834 πολιορκήθηκε στο πατρικό του κάστρο, το Πετροβούνι, από τους Βαυαρούς, οι οποίοι κατατροπώθηκαν από τους Μανιάτες¹⁴⁰¹. Συγκινητική ήταν η επιστολή που έστειλε στη γυναίκα του ο Κωνσταντήμπεης από την Κωνσταντινούπολη στην οποία εκδήλωνε την αγάπη του προς αυτή και τα παιδιά τους¹⁴⁰².

Ο Αναγνωσταράς, οι Άγγλοι και η Μάνη

Οι Άγγλοι¹⁴⁰³ ήθελαν να θέσουν τη Μάνη κάτω από τον έλεγχο του δικού τους κόμματος, ώστε σε περίπτωση που θα έκαναν εισβολή στο βόρειο μέρος της Πε-

1395. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 63-4.

1396. Α. Γούδας, Βίοι Παράλληλοι, τ. 8, σ. 21.

1397. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 65.

1398. Ν. Κατσικάρου, Η βεντέτα εις την Μάνην, σ. 80.

1399. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 129.

1400. Α. Γούδας, ό.π., τ. 8, σ. 21.

1401. Δ. Δημητράκου, ό.π., σ. 170.

1402. Πέτρου Καλονάρου, Ηθογραφία της Μάνης, Αθήναι 1934, σ. 48-49.

1403. Επαναλαμβάνουμε ότι στην πλειοψηφία τους οι κάτοικοι της Μάνης στην ερώτηση

λοποννήσου, να έχουν ένα στρατό έτοιμο στο κέντρο του Μοριά. Οι Μανιάτες εύρισκαν την ευκαιρία για να μετριάζουν τη φτώχεια τους και υπηρετούσαν σαν μισθοφόροι στον αγγλικό στρατό των Ιονίων Νήσων. Κατά καιρούς υπηρέτησαν χωρίς δισταγμό τους Ρώσους, τους Γάλλους και τους Άγγλους.

Από τις γαλλικές υπηρεσίες αναφέρεται, ότι ο Αναγνωσταράς-Χρήστος Παπαγεωργίου ήταν αρχικά έμπορος, αλλά πριν από δέκα χρόνια είχε γίνει αρχηγός μιας ομάδας κλεφτών και διωγμένος από τον Οσμάν πασά της Τριπολιτσάς, πριν από τον κατατρογμό της κλεφτουριάς του Μοριά (1806), κατέφυγε με 60 άνδρες στη Ζάκυνθο και υπηρέτησε αρχικά στα ελληνικά τάγματα των Γάλλων και στη συνέχεια των Άγγλων.

Μετά από προεργασία που έκανε ο Σπ. Φορέστης, ο οποίος ήταν Ύπατος Αρμοστής του Αγγλου Υπουργού στα Ιόνια Νησιά, στις 13 Φεβρουαρίου 1810 ο Αναγνωσταράς¹⁴⁰⁴ και ο Άγγλος στρατηγός, διοικητής των στρατιωτικών δυνάμεων των Ιονίων Νήσων, υπέγραψαν συμφωνία, για να περάσει η Πελοπόννησος στα χέρια των Άγγλων. Προέβλεπε ότι θα αποβιβάζονταν στη Μάνη 12.000 Βρετανοί στρατιώτες, που θα είχαν στη διάθεσή τους 5 πλοία της γραμμής, 5 φρεγάδες, 5 μπρίκια και 5 κανονιοφόρους. Παράλληλα θα χορηγούσαν οι Άγγλοι 8.000 όπλα για τον εξοπλισμό αυτών που θα στρατολογούσαν. Τη συμφωνία αυτή υπέγραψε και μια μερίδα σημαντικών Μανιατών και την έστειλαν στον Άγγλο στρατηγό Stuart, ο οποίος βρισκόταν στη Μάλτα.

Αναφέρεται ότι ο Σπ. Φορέστης¹⁴⁰⁵, ο οποίος ήταν ο καθοδηγητής της αγγλικής παράταξης στην Ελλάδα, διαβεβαίωνε δημόσια, ότι πριν οι Γάλλοι πετύχουν να επιβληθούν στο Μοριά, θα έχουν ήδη φθάσει οι Άγγλοι. Παράλληλα, όλοι οι αρχηγοί της Μάνης¹⁴⁰⁶ και οι Τούρκοι της Κορώνης έλεγαν ότι, αν η Γαλλία κηρύξει τον πόλεμο εναντίον της Τουρκίας, η Αγγλία θα έλθει πρώτη να καταλάβει το Μοριά.

Σύμφωνα με τις πληροφορίες που είχαν οι Γάλλοι, ο Αναγνωσταράς χαρακτηρίζεται ως τυχοδιώκτης και θεωρείται, ότι είχε πολύ περιορισμένη επιρροή στη Μάνη και δεν ήταν εύκολο να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της συμφωνίας που έκανε με το Σπ. Φορέστη.

Αναφέρεται ότι δεν υπάρχει εξήγηση, γιατί οι Άγγλοι, οι οποίοι είχαν τόσους φίλους στη Μάνη, δεν απευθύνθηκαν σε κάποιον από αυτούς, για να συντονίσει τις ενέργειές τους, προκειμένου να καταλάβουν το Μοριά και στηρίχτηκαν στον Αναγνωσταρά. Προφανώς ο Αναγνωσταράς τους έφερε σε επαφή με τους ηγέτες

αν προτιμούσαν τους Άγγλους ή τους Γάλλους απάντησαν ότι δεν ήθελαν παρά να είναι ελεύθεροι και να μη φοβούνται τον τουρκικό ζυγό. Οποιοδήποτε κράτος είχε την πρόθεση να τους βοηθήσει να απαλλαγούν από το φόβο της Τουρκίας, θα το προτιμούσαν.

1404. J. S a v a n t, ό.π., 4(1950)483-4 και 5(1951)405. Αναφέρεται και ως Παπαδόπουλος.

1405. J. S a v a n t, ό.π., 4(1950)484.

1406. J. S a v a n t, ό.π., 6(1952)104.

όλων των παρατάξεων των Μανιατών, οι οποίοι, όπως αναφέρθηκε, ήταν πάντοτε έτοιμοι να συνδράμουν αυτόν που θα έδωχνε τους Τούρκους από το Μοριά.

ΘΕΟΔΩΡΟΜΠΕΗΣ ΓΡΗΓΟΡΑΚΗΣ 1812-1816

Ο Θεόδωρος Γρηγοράκης ήταν ανιψιός του Τζανήμπεη Γρηγοράκη και γαμπρός του Αντώνμπεη Γρηγοράκη. Το 1799 συνέστησε εμπορική συντροφία (εταιρεία) με τον Αναγνώστη Κροντηρά, την οποία διεύρυναν το 1804 με την είσοδο και του Αντωνίου Θωμάκου-Γρηγοράκη¹⁴⁰⁷. Όταν αργότερα έγινε μπέης, είχε υπέρογκα έξοδα με τα οποία πιθανώς προκάλεσε πολλές δυσκολίες στην εταιρεία, διότι συνεχώς αποσπούσε χρήματα.

Τον Οκτώβριο του 1815 η εταιρεία διαλύθηκε και για να εξοφληθεί ο Αναγνώστης Κροντηράς, ο οποίος είχε ξοδέψει πολλά για την ικανοποίηση των αναγκών του μπεηλικίου του Θεοδωρόμπεη¹⁴⁰⁸, του παραχωρήθηκαν τα μερίδια των Γρηγοράκηδων στα Τρίνησα και τα μαγαζιά που είχαν στο Μαραθονήσι (Γύθειο).

Παράλληλα όμως με την παραπάνω παραχώρηση των Γρηγοράκηδων υπήρχε και άλλο έγγραφο το οποίο ανέφερε, ότι εξοφλήθηκαν οι οφειλές προς τον Κροντηρά αντί 2.000 γροσίων. Επομένως η παραχώρηση ήταν εικονική, διότι υπήρχε ο φόβος να κατασχεθούν τα εταιρικά κτήματα από τους Τούρκους, επειδή ο Θεοδωρόμπεης δεν είχε πληρώσει στον Καπουδάν πασά τους φόρους της Μάνης. Τελικά η κατάσχεση του μεριδίου των Γρηγοράκηδων έγινε από τους Τούρκους. Η εκκρεμότητα της υπόθεσης αυτής παρατάθηκε με δικαστικούς αγώνες και μετά την απελευθέρωση για πολλά χρόνια, έληξε δε με τη δικαίωση των Γρηγοράκηδων μετά το έτος 1875.

Μεταξύ των πολλών διεκδικητών του αξιώματος του μπέη της Μάνης δεν είχε μέχρι τότε αναφερθεί το όνομα του Θεόδωρου Γρηγοράκη. Δεν γνωρίζουμε, αν είχε ενεργήσει παρασκηνακά και οι επαφές του είχαν μείνει άγνωστες ή αν παρακινήθηκε να αναλάβει το αξίωμα αυτό. Πάντως φαίνεται ότι ανήκε στα πρόσωπα εκείνα, που δεν είχαν ενεργό ανάμιξη στα πολιτικά δρώμενα του τόπου.

Ο διορισμός του Θεοδωρόμπεη

Ο Τούρκος πλοίαρχος Εμίν¹⁴⁰⁹ αγάς είχε αποσταλεί από την Υψηλή Πύλη να μεριμνήσει για την εκλογή μπέη της Μάνης. Δεν είναι γνωστές οι εντολές τις

1407. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 99 κ.ε.

1408. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 101 κ.ε.

1409. Σ. Β. Κουγέα, Πελοποννησιακά 5(1962)68. Με τα ορθά γράμματα εξηγούνται τουρκικές λέξεις και συμπληρώνονται τα ονόματα. Ο Σ. Κουγέας θεωρεί το «εμίν» ως αξίωμα

οποιές είχε πάρει, αλλά γνωρίζουμε ότι συγκέντρωσε τους επισκόπους, τους καπετανίους και τους πρόκριτους της Μάνης, οι οποίοι στις 7 Μαΐου 1812 συνέταξαν το ακόλουθο έγγραφο:

«Ενδοξότατε Εμίναγα δουλικώς προσκυνούμεν.

Επειδή κατά την προσταγήν σας εσυνάχθημεν όλοι εδώ εις Μαραθωνήσι Δεσποτάδες της Μάνης και καπεταναίοι και πρόκριτοι, και ελθόντες έμπροσθεν της ενδοξότητός σας ανεγνώσθη το υψηλόν προσκυνητόν μπουγιουρντί (προσταγή) του υψηλοτάτου και πολυχρονίου Βαληγιανούμ (Θεοφυλάκτου) Καπουδάν πασά αυθεντός μας και γράμμα της εκκλησίας μας του Πατριάρχου, τα οποία ακούσαντες όλοι καθαρώς εκαταλάβαμεν την έννοιαν της υψηλής προσταγής του πολυχρονίου αυθεντός μας, και συμβουλήν και αφορισμόν του Πατριάρχου μας. Όθεν αναχωρώντας από την ενδοξότητά της εσυνάχθημεν όλοι κοινώς εις εν μέρος, συσκεφθέντες διά να εύρωμεν τον τρόπον της εκτελέσεως των υψηλών προσταγών του πολυχρονίου αυθεντός μας και Πατριάρχου μας. Όθεν λοιπόν λογοτριβήσαντες πολλά τούτο και εκείνο, ποίον να εύρωμεν άξιον, τίμιον και ικανόν διά να εκλέξωμεν Μπέην μας και ζαπίτην (φύλακα της τάξεως) του τόπου, και να είναι δυνατός, φρόνιμος και νουνεχής εις το να ημπορή να εκτελέση τα προσταττόμενα παρά το ύψος του πολυχρονίου αυθεντός μας και να δώση το νιζάμι (τάξιν) των κλεπτών και κουρσάρων, και ημείς όλοι συμβοηθεί αυτώ. Προτιμήθη λοιπόν και προεκλέχθη των άλλων ως άξιος και ικανός ο κυρ Θεόδωρος Γληγοράκης, ανεψιός του Τζανέτμπεη και γαμβρός του Αντώνμπεη. Όθεν και παρακαλούμεν την ενδοξότητά της όλοι, επίσκοποι και καπεταναίοι και λοιποί πρόκριτοι οπού αυτόν και η ενδοξότης της να διορίση και να αφήση αρχηγόν μας έως ότου να έλθη η τελεία ψήφος του πολυχρονίου και υψηλοτάτου αυθεντός μας Καπουδάν πασά, καθώς και το κοινόν ημών άρτζι (αναφορά) προς τον πολυχρόνιον αυθέντην μας ζητεί, επειδή και όλος ο ραγιας της Μάνης εις αυτόν είναι ευχαριστημένος, και ταύτα μεν δουλικώς, μένομεν δε ευπειθείς και υπήκοοι εις τας προσταγάς. 1812, Μαΐου 7.

+ Ο Καρνουπόλεως Βενέδικτος (σφραγίς).

+ Ο Πλάτσης Ιερεμίας (σφραγίς).

+ Ο Ανδρούβιστας Θεόκλητος (σφραγίς).

+ Ο Μηλέας Ιωσήφ (σφραγίς).

+ Ο Ζαρνάτας Παρθένιος.

-Τζανέτμπεης Καπετανάκης-Γρηγοράκης (μεγάλη τουρκική σφραγίς).

-Αντώνμπεης Γρηγοράκης (σφραγίς τουρκική).

-Καπετάν Χριστόδουλος Χρηστεάς (μεγάλη ωσειδής σφραγίς φέρουσα επί της κορυφής τα γράμμα ΧΡ+ΔΛ = Χριστόδουλος, χωριζόμενα από σταυρόν, περί

και όχι ως όνομα. Αντίθετα ο Α π. Δ α σ κ α λ ά κ η ς, Αρχείον Τζωρτζάκη-Γρηγοράκη, Αθήναι 1976, σ. 27 κ.ε. υποστηρίζει ότι είναι όνομα και παρουσιάζει έγγραφο που υπογράφει ως Εμίν αγάς Κρητικός. Το εμίν σημαίνει πιστός.

την βάσιν του οποίου ορθούνται δύο αντιμέτωποι λέοντες και κάτω τα γράμματα ΖΓΥΖΓ = Ζυγού 1811).

-Καπετάν Γιωργάκης¹⁴¹⁰ Καπετανάκης (σφραγίς ωσειδής φέρουσα πλην τουρκικών και τα ελληνικά γράμματα ΚΝ.ΓΡΚ = καπετάν Γιωργάκης 1798)

-Κυριακούλης Καπετανάκης Μαυρομιχάλης

-Θεοδωράκης Καλκαντής Καστανάκος

-Γιώργης του καπετάν Κωσταντή Τουράκη.

-Πιέρρος (;) του καπετά Μιχάλη¹⁴¹¹.

-Καπετάν Πανάγος Στρατάκης - Κυβέλος.

-Διονύσιος του Καπετάν Παναγιώτη Μούρτζινου.

-Δημητράκης Γληγοράκης Καβαλιέρης ανιψιός τ' Αντώνμπεη.

-Γιωργάκης Μπεύζαντές του Τζανέτμπεη Γρηγοράκη.

-Τσιγκούριος-Γρηγόριος Γληγοράκης ανιψιός του Αντώνμπεη.

-Παναγιώτης Βενετζιανάκις

Ο Σ. Β. Κουγέας¹⁴¹² σχολίασε το έγγραφο αυτό με τα ακόλουθα λόγια: «...Οι επίσκοποι και καπεταναίοι της Μάνης, αναφέρουν ότι συμμορφούμενοι προς την διαταγήν του Καπουδάν πασά και την σύστασιν του Πατριάρχου, συνήλθαν και συσκεφθέντες ευρήκαν ως καλύτερον διά την ηγεμονίαν της Μάνης τον Θεόδωρον Γρηγοράκην, τον οποίο και εκλέγουν. Η αναφορά θέλει να παραστήση ότι η απόφασις ελήφθη κατόπιν ιδίας και ελευθέρας των προκρίτων συσκέψεως και ανταλλαγής γνώμων, ενώ κατ' αλήθειαν δεν επρόκειτο παρά περί τυφλής υπακοής και εκτελέσεως των υποδείξεων και διαταγών του Καπουδάν πασά, όλα δε τα άλλα που αναφέρονται, γράφονται διά τον τύπον...»

Εις επίρρωση όσων έγραψε ο Σ. Β. Κουγέας έρχεται και μια επιστολή του Γάλλου προξένου στην Πάτρα Roussel¹⁴¹³ της 29 Ιουνίου 1812, στην οποία αναφέρεται ότι: «...Οι Άγγλοι διατάζουν στη Μάνη και η Πύλη τούς ακολούθησε ονομάζοντας Μπέη αυτόν που η αγγλική αποστολή τούς υπέδειξε...». Πιθανώς¹⁴¹⁴ οι οπαδοί των Άγγλων να κατασκεύασαν κατηγορίες εναντίον του Μαυρομιχάλη.

1410. Ο Απόστολος Δασκαλάκης, ό.π., σ. 24, θεωρεί ότι ο Καπετάν Γιωργάκης που υπογράφει το έγγραφο είναι ο Γρηγοράκης. Δεν έλαβε υπ' όψη του, ότι η σφραγίδα του είναι από το 1798, τότε που ο καπετάν Γιωργάκης Αντ. Γρηγοράκης ήταν μόνο οκτώ ετών. Η γνώμη του Σ. Β. Κουγέα, ότι είναι ο Καπετανάκης του Σταυροπηγίου είναι απόλυτα ορθή.

1411. Πιθανώς ο καπετάν Μιχάλης ήταν Τρουπάκης, αυτός που είχε αντικαταστήσει τον Παναγιώτη Μούρτζινο στη διάρκεια της εξορίας του 1805-1807. Αν το γενεαλογικό δέντρο της οικογενείας Τρουπάκη έχει λάθρη, μπορεί να θεωρηθεί ο Μιχάλης Τρουπάκης ως Πατριάρχης και Πιέρρος ένα από τα παιδιά του.

1412. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 69.

1413. J. Savant, ό.π., 5(1951)392.

1414. J. Savant, ό.π., 6(1952)113-4.

Αναφέρθηκε ότι οι υπουργοί της Υψηλής Πύλης είπαν, πως η υπόδειξη της γαλλικής αποστολής ήταν ένας λόγος αποκλεισμού του Μαυρομιχάλη από το μπεηλίκι. Με άλλα λόγια ο μπέης της Μάνης δεν εκλεγόταν από τους συντοπίτες του, αλλά υποδεικνυόταν από τους Τούρκους και οι Μανιάτες επίσκοποι και καπετάνιοι υπέγραφαν το έγγραφο που είχε ετοιμάσει ο διερμηνέας του στόλου.

Σε πιττάκιο (αρχιερατικό γράμμα) του Πατριάρχη Ιερεμία Δ¹⁴¹⁵ (1809-1813) του έτους 1812, χωρίς να αναγράφεται η ακριβής ημερομηνία, μεταξύ πολλών εντολών για υποταγή στην τουρκική εξουσία, ως δήθεν προερχόμενη εκ Θεού, αναφέρονται τα ακόλουθα: «...επειδή δε όλοι σας συνελθόντες εις εν, εξελέξασθε αξιώτερον κοινή γνώμη τον ευγενέστατον Θεοδωρόμπεγην Γρηγοράκην και γενόμενοι ο εις υπέρ του άλλου εγγυηταί δι' ενυπογράφων και ενσφραγίστων κοινών σας αναφορών υπόσχεσθε την εκτέλεσιν των προταχθέντων σουρουτιών (συνθηγιών) και δια γραμμάτων υπογεγραμμένων και ενσφραγίστων παρ' όλων των καπιτάνων της Μάνης κοινών συμφωνιών, αποστείλαντες και τον ανιψιόν τού αυτού Θεοδωρόμπεγη Γρηγοράκη διά να διαμεΐνη πάντοτε ενταύθα εν Κωνσταντινουπόλει, διά τούτο ηλεήθη και αποκατέστη μπέγης της Μάνης ο ευγενέστατος και ημέτερος κατά πνεύμα υιός αγαπητός ειρημένος Θεοδωρόμπεγης και εξεδόθη ο περί τούτου υψηλός βασιλικός προσκυνητός ορισμός, όστις και στέλλεται εις τα αυτόθι εφωδιασμένος και διά συμφώνου ηγεμονικού μπουγιουρουλιού του υψηλοτάτου δικαιοτάτου και πολυχρονίου Καπουδάν πασά εφένδη μας διά να αναγνωσθή επ' ακροάσει απαξαπάντων κοινή και να γένωσιν εις όλους γνωστά τα βασιλικώς και ηγεμονικώς οριζόμενα...».

Στις 15 Αυγούστου 1812 ο Σουλτάνος¹⁴¹⁶ σε διαταγή του προς τον Καπουδάν πασά, η οποία κοινοποιήθηκε και στον Θεοδωρόμπεγη Γρηγοράκη, κάνει λόγο για την εκλογή αυτού ως μπέη της Μάνης και αναφέρει ότι έστειλε τον Εμίν καπιτάνον για να εξετάσει, αν η ακαταστασία της Μάνης οφείλεται σε ανικανότητα του Κωνσταντήμπεγη: «...Φθάνοντας ο ρηθείς καπιτάνος με βασιλικόν κορβέτον και ευρών αυτόν προ δύο μηνών δραπετεύσαντα από την Μάνην, αφού εσύναξεν όλους τους επισκόπους και εγκατοίκους της Μάνης, έδειξε τα σταλέντα μπουγιουρουλιδιά φανερώνοντας το μεμουριγέτι (υπαλληλική ιδιότητα) του, και όλοι εκ συμφώνου ευχαρίστως εξελέξαντο διά μπέγη των ως άξιον και μουτεμπέρην (έγκριτον) τον Θεόδωρον Γρηγοράκην και δώσαντες σενέτια (ομόλογα) και αναφοράς και αρζιματζάρια (αναφορά συνέλευσης) προς τον ρηθέντα Εμίν καπιτάνον, ενεχείρισαν αυτό και υποσχετικά του ότι εν καιρώ ο ρηθείς μπέγης θέλει πληρώσει το μηρί του, και εμφανιζομένων των κλεπτών να τους αποδιώκη διόλου, δι' ο εγένοντο κεφίλιδες (εγγυητές) ο εις υπέρ του άλλου. – Εγένετο γνωστόν τω υψηλώ μου κατωφλίω ότι ο ρηθείς Θεοδωρόμπεγης έκαμε ζάπτι (κατέλαβε) τας ευρεθείσας τράτας των

1415. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 66.

1416. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 74.

Κακαβουλιωτών εις τον λιμένα, και ενεχείρισε τω ρηθέντι Εμίν καπιτάνω και προς βεβαίωσιν τούτων εστάλη και ο ανειψιός του εκλεχθέντος νέου μπέγη (ο καπ. Γιωργάκης Αντωνάκος-Γρηγοράκης) διά να διατρίβη εν Κωνσταντινουπόλει δους υπόσχεσιν ότι ο θείος του μπέγης θέλει δουλεύει με πίστιν και σεδακάτι (αφοσίωση) το υψηλόν δεβλέτι, στέλλοντας εν καιρώ τω προσήκοντι το μάλι μηρί (φόρο) και προσέχοντας εις το να μην επακολουθήση εναντίον της βασιλικής θελήσεως κανένα αίτιον ταραχής εις την Μάνην, δι' α και ο ίδιος δέδωκεν υποσχετικόν του γράμμα, όπερ επικυρωθέν και παρά του Πατριάρχου των Ρωμαίων, εγένετο κáιδι (θεσμός) εις το βασιλικόν διβάνι.- Κατά την αίτησίν σου (του Καπουδάν πασά) αφού εγένετο άζλι (καθαίρεση) από το μπασμπογουλούκι της Μάνης ο Κωνσταντίνος Ζερβάκος, ως ανάξιος και μη διαφυλάξας διόλου τας δοθείσας παρ' αυτού υποσχέσεις, εξεδόθη υψηλός μου βασιλικός ορισμός, διαλαμβάνων ότι το ρηθέν μπασμπογουλούκι της Μάνης να δοθή των ρηθέντι Θεοδώρω Γρηγοράκη...».

Όταν ανέλαβε το μπεηλίκι ο Κωνσταντήμπεης Ζερβάκος και φόρεσε χιλάτι (τιμητικό φόρεμα), ο Σουλτάνος¹⁴¹⁷ ανέθεσε με ιδιαίτερο φερμάνι στο Μόρα βαλεσή Βελή πασά την επίβλεψη της τήρησης των υποχρεώσεων του μπέη της Μάνης. Ακολούθησε ανάλογο φερμάνι και στο διάδοχό του Αχμέτ πασά να επιβλέπει το Θεοδωρόμπεη. Δηλαδή ο πασάς της Τριπολιτσάς, ο οποίος μέχρι τώρα δεν είχε αρμοδιότητες στη Μάνη, από τα χρόνια του Κωνσταντήμπεη ανέλαβε την επιτήρηση της εκπλήρωσης των καθηκόντων τού μπέη της.

Η εκπροσώπηση του μπέη

Από την αρχή της ηγεμονίας της Μάνης (1777) υπήρχε συνήθεια κάθε μπέη να στέλνει ομήρους στην Κωνσταντινούπολη από το στενό συγγενικό του περιβάλλον σαν εγγυητές της πίστης του. Μετά την ανάληψη της ηγεμονίας από το Θεοδωρόμπεη Γρηγοράκη ο καπετάν Γιωργάκης Αντ. Γρηγοράκης¹⁴¹⁸, ανειψιός του μπέη, ήταν ο πρώτος όμηρος που πήγε στην Πόλη και πρέπει να έμεινε σχεδόν τρία χρόνια, δηλαδή από τις αρχές του 1812 μέχρι τα τέλη του 1814. Να σημειωθεί ότι μέχρι την 24η Μαρτίου 1812 ήταν στον τόπο του, διότι υπέγραψε στη διαθήκη τού Τζωρτζάκη Γρηγοράκη.

Εκτός από τον καπετάν Γιωργάκη Α. Γρηγοράκη, που πήγε στην Κωνσταντινούπολη σαν όμηρος της πίστης τού θείου του Θεοδωρόμπεη, βρισκόταν εκεί την 1^η Αυγούστου 1812 και ο Αναγνώστης Κροντηράς¹⁴¹⁹, κουμπάρος και συνεταίρος του Θεοδωρόμπεη, ως «βεκίλης» του, δηλαδή πληρεξούσιός του. Με την ιδιότητα αυτή ο Α. Κροντηράς έδωσε χρεωστικό ομόλογο στον καπετάν Γιωργά-

1417. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 80, στιχ. 96 και 102 κ.ε.

1418. Α.π. Δασκαλάκη, Αρχείον Τζωρτζάκη-Γρηγοράκη, Αθήνα 1976, σσ. 28 και 21-3.

1419. Α.π. Δασκαλάκη, ό.π., σ. 23-4.

κη 1500 γροσίων για τα έξοδά του και σε περίπτωση που η παραμονή του παρετεινόταν μέχρι το Μάρτιο του 1813, θα είχε να λαμβάνει άλλα χίλια γρόσια. Το ομόλογο αυτό τελειώνει με τα εξής: «...Και διά πιστοποίησίν του τού εδόθη το παρό<ν> βουλωμένο με τη βούλλα του μπεηλικίου...».

Είναι γνωστό ότι οι Έλληνες της Πελοποννήσου έστελναν βεκίληδες¹⁴²⁰ στην Υψηλή Πύλη, οι οποίοι αρχικά ήταν όμηροι και βαθμιαία απέκτησαν προνόμια και συναποφάσιζαν με την τουρκική διοίκηση σε θέματα που αφορούσαν το Μοριά, π.χ. για το διορισμό ή την παύση ενός πασά, για τη φορολογία κλπ. Από τη Μάνη δεν αναφέρεται άλλος βεκίλης και ο Αναγνώστης Κροντηράς για να έχει σφραγίδα του μπεηλικίου, θα πρέπει να είχε κάποια επίσημη ιδιότητα. Πρέπει όμως να σημειώσουμε ότι όταν αργότερα ο Καπετάν Γιωργάκης Γρηγοράκης¹⁴²¹ παρέμενε όμηρος, τον καλούσαν στον τουρκικό ναύσταθμο και συζητούσαν μαζί του τα θέματα που αφορούσαν τη Μάνη. Με άλλα λόγια εκτελούσε τα χρέη των βεκίληδων. Εκτός από την περίπτωση του Αναγνώστη Κροντηρά, ως βεκίλης του Θεοδωρόμπεη παρουσιάζεται στις 6 Μαρτίου 1815 και ο Δημητράκης Καλακντής¹⁴²², όχι όμως στην Κωνσταντινούπολη αλλά στη Μονεμβασιά, για να αγοράσει ένα πλοίο για λογαριασμό του.

Η παραμονή τού καπετάν Γιωργάκη Αντ. Γρηγοράκη παρατάθηκε για πολύ, υπολογίζεται σχεδόν σε τρία χρόνια και διαρκώς ζητούσε να γυρίσει στον τόπο του, φθάνοντας μερικές φορές και σε απειλή¹⁴²³ ότι θα φύγει χωρίς άδεια. Στις 29 Ιουλίου 1814 ο Εμίν¹⁴²⁴ αγάς με επιστολή του παρηγορούσε τον καπετάν Γιωργάκη Γρηγοράκη για την παράταση της παραμονής του στην Πόλη και του συνιστούσε να κάνει υπομονή για ένα δύο μήνες ακόμη. Τελικά το 1814, αλλά δεν φαίνεται ο μήνας, από τον Εμίν αγά χορηγήθηκε στον καπ. Γιωργάκη Γρηγοράκη διαβατήριο για να επιστρέψει στον τόπο του.

Να σημειωθεί ότι στις 20 Αυγούστου 1813 ο καπετάν Γιωργάκης¹⁴²⁵ βρισκόταν στις Κιτριές, προφανώς είχε ακολουθήσει το καλοκαίρι του έτους εκείνου τη μοίρα του τουρκικού στόλου, η οποία πήγε στη Μάνη.

Ο Απ. Δασκαλάκης¹⁴²⁶ γράφει ότι ο Γιωργάκης Χουρχάκος-Καλκανδής: «...επρό-

1420. Αθ. Φωτόπουλου, Οι Κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου κατά τη δεύτερη τουρκοκρατία (1715-1821), Αθήνα 2005, σ. 59 κ.ε. Η τουρκική λέξη vekil σημαίνει επίτροπος, αντιπρόσωπος, απεσταλμένος. Βεκίληδες έστελναν στην Κωνσταντινούπολη και άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου.

1421. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 93, στιχ. 45-6 και 50-51.

1422. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 87.

1423. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 93, στιχ. 48-49 και σ. 94, στιχ. 100 κ.ε.

1424. Απ. Δασκαλάκης, ό.π., σσ. 27, 28-9.

1425. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 85.

1426. Απ. Δασκαλάκης, ό.π., σσ. 44 και 30.

κειτο το έτος 1815 να μεταβεί εις Κωνσταντινούπολιν ως αντικαθιστών τον αναχωρήσαντα εκείθεν Γεωργάκη Αντωνίου Γρηγοράκη, όμηρον της πίστεως του Θεοδωρόμπεη, αλλ' επικειμένης της καθαιρέσεως τούτου δεν μετέβη εκ φόβου συλλήψεώς του...». Φαίνεται όμως ότι ο Γεωργάκης Καλκαντής τον Απρίλιο του 1815 θα βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη και ο Εμίν αγάς μεσολαβούσε, για να σταλούν από το Θεοδωρόμπεη 1.000 γρόσια στο Γ. Καλκαντή. Η υπόθεση του Απ. Δασκαλάκη δεν ευσταθεί.

Η ηγεμονία του Θεοδωρόμπεη

Ένα χρόνο μετά την ανάληψη των καθηκόντων του μπέη της Μάνης από το Θεοδωρόμπεη Γρηγοράκη, τον Αύγουστο του 1813, προσορμίστηκε στο λιμάνι των Κιτριών ο πλοίαρχος Μουσταφάμπεης (πιθανώς ο Σουκιούρμπεης), με εντολή του Καπουδάν πασά να εξετάσει την κατάσταση στη Μάνη. Κάλεσε τους σημαντικότερους καπετάνιους της Μάνης και τους υποχρέωσε να υπογράψουν υποσχετικό έγγραφο με τις ακόλουθες υποχρεώσεις¹⁴²⁷:

α) Να υπακούουν στο Θεοδωρόμπεη και να τον βοηθούν στην καταδίωξη των κακοποιών, καθώς και στην συγκέντρωση των φόρων.

β) Να μη δέχονται στον τόπο τους κλέφτες, κι αν κάποιος δεχθεί, να βοηθούν οι άλλοι το μπέη να τον καταδιώξει μέχρι να τον εξοντώσει.

γ) Αν ο μπέης αποφασίσει να καταδιώξει δίκαια κάποιον Μανιάτη, να τον βοηθούν όλοι οι άλλοι. Αν ένας από αυτούς ειδοποιήσει τον καταδιωκόμενο για να φυλαχτεί, να θεωρείται εγκληματίας και να τιμωρείται.

δ) Αυτός που θα παραβεί μια από αυτές τις εντολές, θα χρωστάει στον καπουδάν πασά 15.000 γρόσια και θα τιμωρείται με αφανισμό.

Το υποσχετικό υπέγραψαν ο Μπας Καπετάνιος Πέτρος Μαυρομιχάλης, ο καπετάν Γιωργάκης Καπετανάκης, ο Καπετάν Χριστόδουλος Χρηστάας, ο καπετάν Παναγιώτης Τρουπάκης, ο Καπετάν Κωνσταντής Δουράκης, ο καπετάν Γιωργάκης Θωμάκης-Γρηγοράκης και ο Θεοδωράκης μπηζαντές Κουμουνδουράκης.

Το Μάρτιο του 1815 ο Θεοδωρόμπεης¹⁴²⁸ έστειλε τον ανιψιό του Τζανετάκη Γεωργ. Γρηγοράκη, εγγονό του Τζανήμπεη Γρηγοράκη, με μια γαλιότα να καταδιώξει πειρατές. Στα λιμάνια της Σίφνου και της Κιμώλου οι προεστοί και οι γέροντες των δύο νησιών του έδωσαν πιστοποιητικό για το έργο του.

Ο Εμίν αγάς¹⁴²⁹, ο οποίος είχε εγκαταστήσει το Θεοδωρόμπεη στην εξουσία, λάμβανε έκτοτε μυστικά επιχορηγήσεις από το νέο μπέη, για να υποστηρίζει στην

1427. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 84.

1428. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 88.

1429. Απ. Δασκαλάκη, ό.π., σσ. 28, 33, 34.

Κωνσταντινούπολη τα συμφέροντά του. Όταν το 1815 το μπεηλίκι είχε προβλήματα δόθηκαν από τους συγγενείς του Θεοδωρόμπεη στο Χαλήλ Τζαούση 2.000 γρόσια, για να διατηρηθεί στην εξουσία του μπέη, με τη συμφωνία να δώσει τα 1.500 από αυτά στον Εμίν αγά.

Ο Θεοδωρόμπεης¹⁴³⁰ φαίνεται ότι είχε αποτύχει στην εκτέλεση των καθηκόντων του. Δεν υπήρξε συνεπής με την υποχρέωσή του να στέλνει τους φόρους, ούτε να καταδιώκει τους πειρατές. Με την έναρξη του καλοκαιριού του 1815 πήγε στα Κύθηρα, πιθανώς φοβούμενος τη σύλληψή του από τους Τούρκους και ίσως ακόμη διότι θεωρούσε ότι τον είχαν καθαίρει από το μπεηλίκι. Στις 4 Ιουλίου 1815 έγραψε στον καπετάν Γιωργάκη Αντ. Γρηγοράκη ότι πήρε την απόφαση να επιστρέψει «και ο Θεός να κάμη το έλεός του». Ευχόταν ακόμη στον καπετάν Γιωργάκη Αντ. Γρηγοράκη να είναι αυτός ο διάδοχός του.

Η δίωξη της πειρατείας στα παράλια της Μάνης φαίνεται ότι δεν απέφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Στις 10 Ιουνίου του 1815 εντεταλμένος από τη Ρωσική κυβέρνηση ο Α. Γεδεών¹⁴³¹ Στεφ πήγε στη Μάνη και προσπάθησε να αποτρέψει τους Μανιάτες από την πειρατεία, υποσχόμενος ασυλία. Από τους 150 κατόρθωσε να πείσει μόνο τους 50 και από το Βαθύ έκανε διαμαρτυρία στον τοποτηρητή, δηλαδή τον αναπληρωτή του μπέη, καπετάν Γιωργάκη Αντ. Γρηγοράκη.

Η δολοφονία του Χριστόδουλου Χρηστέα το 1814

Η καπετανία του Ζυγού εμφανίζεται στις ιστορικές πηγές πριν από τα Ορλωφικά, όταν ο Πανάγος Χρηστέας υπέγραψε αίτηση των Λακώνων προς την αυτοκράτειρα Αικατερίνη της Ρωσίας για επέμβαση στο Μοριά.

Τον Πανάγο Χρηστέα, ο οποίος ήταν φίλος του Κωνσταντή Κολοκοτρώνη, τον διαδέχθηκε ο γιός του Χριστόδουλος, ο οποίος ίσως ήταν και συνεργάτης του Κωνσταντή Κολοκοτρώνη στην πειρατεία του 1776. Το 1803 ο Χριστόδουλος Χρηστέας είχε λάβει μέρος μαζί με άλλους Μανιάτες καπετάνιους και με Τουρκοβαρδουνιώτες στην πολιορκία κατά την οποία ο Αντώνμπεης Γρηγοράκης είχε κλείσει στη Ζαρνάτα τους Κουμουνδουράκηδες, τους οποίους βοήθουσε ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Ο Χριστόδουλος μαζί με τον Παναγιώτη Μούρτζινο, όπως αναφέρθηκε, μεσολάβησαν για να βγει από το κάστρο ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης.

Από τον Άγγλο περιηγητή John Morrirt¹⁴³², που επισκέφθηκε τη Μάνη το 1795 και πέρασε από τον πύργο των Χρηστέων στον Άγιο Δημήτριο του Λεύ-

1430. Α. π. Δ α σ κ α λ ά κ η, ό.π., σ. 35.

1431. Α. π. Δ α σ κ α λ ά κ η, ό.π., σ. 31.

1432. John Bacon Morrirt, Account of a journey through the district of Maina in

κτρου, έχουμε τις ακόλουθες πληροφορίες για τον καπετάν Χρηστέα, του οποίου όμως δεν αναφέρεται το βαφτιστικό όνομα.

Ο καπετέν Χρηστέας είχε πρόσφατα πιάσει στη θάλασσα ένα μικρό γαλλικό εμπορικό πλοίο και διηγείτο με δικαιολογημένη αγανάκτηση το ακάλυθο χαρακτηριστικό για τον καπετάνιο που το κυβερνούσε. Αφού ο Χρηστέας άρπαξε τους άνδρες, τα χρήματα και τα εμπορεύματα που περιείχε το πλοίο, είπε στον καπετάνιο, ότι θα τον έβγαζε στη στεριά του Μοριά και του υποσχέθηκε, ότι θα του έδινε, ό,τι ζητούσε από από τη λεία. Ο Καπετάνιος αδιαφορώντας για την ελευθερία των ανδρών του ή τα εμπορεύματα που του είχαν εμπιστευθεί, ζήτησε μόνο μια ταμπακοθήκη από σμάλτο με τα μαλλιά μιας κυρίας απ' έξω και μ' ένα πολύ άσεμνο σκίτσο μέσα στο καπάκι. Ο Χρηστέας, ο οποίος παρόλο που ήταν πειρατής, οργισμένος από την ανανδρική και σκληρή έλλειψη σοβαρότητας απέσυρε την προσφορά του και άφησε τον καπετάνιο στο πλοίο μόνο του με ένα πουκάμισο και ένα πανταλόνι να τα βγάλει πέρα μόνος του. Άφησε το πλήρωμα στη στεριά και έφερε τη λεία του στην Πλάτσα, όπου μας έδειξε την ταμπακοθήκη με μεγάλη ικανοποίηση.

Όπως διηγείται ο J. Morritt, στις 15 Απριλίου, αφού έφαγε με την οικογένεια του Χρηστέα στις 12, κατόπιν πήγαν στο μεγάλο δωμάτιο του πύργου. Σ' αυτό και στο γρασιδί που ήταν επ' έξω βρήκε περίπου 100 ανθρώπους και των δύο φύλων και όλων των ηλικιών μαζεμένους να απολαμβάνουν τη φιλοξενία του αρχηγού. Είχαν μαζευτεί από τα γειτονικά χωριά και χόρευαν με ζωντάνια. Οι άνδρες κατά τη διάρκεια του χορού πυροβολούσαν επανειλημμένως έξω από τα παράθυρα σαν συνοδεία στην άγρια χαρά τους. Επίσης οι φωνές και τα γέλια και ο θόρυβος ήταν απερίγραπτα. Ανάμεσα σ' άλλους χορούς χορεύτηκε και ο χορός της Αριάδνης και άλλοι χοροί που δεν είχαμε έως τότε δει στην Ελλάδα. Οι άνδρες και οι γυναίκες χόρευαν μαζί, κάτι που δεν ήταν συνηθισμένο ούτε στην ηπειρωτική χώρα, ούτε στα νησιά που δεν κατοικούσαν Τούρκοι. Συνεχίζοντας ο J. Morritt έδωσε συγχαρητήρια στον καπετάνιο για την παράσταση του λυράρη του, ο οποίος γρατζουνούσε ορισμένες μελωδίες σ' ένα τρίχορδο όργανο, που ονομάζεται «λύρα». Μου είπε με λύπη του ότι ήταν αρκετά τυχερός που είχε έναν τέλειο Γερμανό μουσικό ο οποίος έπαιζε όχι μόνο ελληνικούς χορούς, αλλά και πολλά ιταλικά και γερμανικά τραγούδια, αλλά τον προηγούμενο χρόνο (1794) ο βιολιστής του μεγαλωμένος στα χαλαρά ήθη της Δυτικής Ευρώπης και παραβλέποντας τις αυστηρές αρχές της Μάνης, είχε τόσο πολύ προσβάλλει με τις προτάσεις του την αγνότητα μιας όμορφης γυναίκας στην γειτονιά, που τον σκότωσε μ' ένα πιστόλι.

Αναφέρεται από το Γάλλο έμπορο Sauvaire¹⁴³³, που ήταν εγκατεστημένος στην Κορώνη, ότι το 1815 την καπετανία του Ζυγού της Μάνης διοικούσε ο Νικολάκης (Χρηστέας), του οποίου το επίθετο ήταν Κουτήφαρης. Αυτός διαδέχθηκε τον αδελφό του Χριστόφιλο (το σωστό είναι Χριστόδουλο), που εκτελέστηκε μέσα στο σπίτι του αυτός, η γυναίκα του και τα παιδιά του, από τα ανίψια του Παναγιώτη Μούρτζινου-Τρουπάκη. Πρόσθετε ακόμη ότι: «...Αυτός ο Νικολάκης ήταν ο μόνος αρχηγός Μανιατών, που διοικούσε τον τόπο του με δικαιοσύνη και δεν είχε ανάμιξη στους εξοπλισμούς (πειρατικών πλοίων) και δεν παίρνει μερίδιο από τη λεία που φθάνει στα λιμάνια της Μάνης...».

Σε μια κατάσταση της 16^{ης} Ιουνίου 1831 στον ανακριτή του δικαστηρίου Σπेतσών του Στράτη Νικ. Χρηστέα¹⁴³⁴, αναφέρθηκαν τα ακόλουθα: «...Ένας συνεπαρχιώτης μου ονομαζόμενος Γιάννης Γιαννουλέας και ένας εξάδελφός του Παναγιώτης Πατζιλβέας εσκότωσαν εις τα 1814 το θείο μου καπ. Χριστόδουλο Χρηστέα και τη γυναίκα του Καπετάνισσαν, ακόμη και μίαν δούλαν του και τον γαμβρόν του και εξωλόθρευσαν όλα του τα σπίτια και τα πράγματα. Η έχθρα αυτή εσώζετο ως που έφθασε η επανάστασις. Ευθύς οπού άρχισεν η επανάστασις αυτός ο Γιαννουλέας ήλθεν από την Σμύρνην, όπου τον είχομεν διωγμένον και τον εσυγχώρησαν ο πατέρας μου και όλοι εμείς τα αδέρφια και έτζι επολεμούσαμε μαζί τους εχθρούς μας Τούρκους...».

Πολεμικές επιχειρήσεις στο Σταυροπήγι

Το καλοκαίρι του 1815 ο Θεοδωρόμπεης μαζί με τον Τούρκο Υποναύαρχο¹⁴³⁵ ή Ριγιαλάμπεη, που ονομαζόταν Σουκιούρμπεης, ήταν στο Σταυροπήγι για να καταδιώξουν τους Καπετανάκηδες¹⁴³⁶ και τους Κουμουνδουράκηδες. Αναφέρεται

1433. Ελένης Μπελιά, Υπόμνημα περί Μάνης εκ των Ολλανδικών αρχείων, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975) 289.

1434. Στ. Καπετανάκη, Οι Κυβελαιοί της Γαρμπελιάς στα χρόνια του '21, Λακωνικά Σπουδαί 18(2006)388.

1435. Ελένης Μπελιά, ό.π., σσ. 278, 285. Ο αναφερόμενος παραποιημένα βαθμός του Μπεηλέρμπεη (beylerbeyi) απονεμόταν στο διοικητή εγιαλετιού, δηλαδή μεγάλης διοικητικής περιφέρειας ή σε στρατηγό. Ο αναφερόμενος Bealar-bei ή contre-amiral δεν πρέπει να είναι Μπεηλέρμπεης, αλλά Ριγιαλάμπεης, Riyâle bei, που σημαίνει υποναύαρχος.

1436. Η οικογένεια Καπετανάκη είχε την πρώτη καπετανία μπαίνοντας στη Μάνη από τα δυτικά, δηλαδή από το μέρος της Καλαμάτας. Λιμάνι της ήταν το Αρμυρό, κατείχε τους γειτονικούς Μύλους της Μαντίνειας με τους πύργους τους και το οχυρό της ήταν το μικρό κάστρο Πετροβούνι, το οποίο βρίσκεται πάνω από το χωριό Τρικότσοβα (Χαραυγή). Οι Καπετανάκηδες ήταν έξι αδέρφια, παιδιά του Χριστόδουλου Καπετανάκη-Κουτήφαρη που συχνά τους ανέφεραν και ως Χριστοδουλιάνους. Ο μεγαλύτερος αδελφός, ο καπετάν Γιωργάκης έμενε στο Πετροβούνι. Ο Νικολάκης κατοικούσε στα Γιαννισάνακα, ο Γιάννης και ο Δημητράκης κατείχαν τους πύργους των Μύλων. Στη Μεγάλη Μαντίνεια έμενε ο Πιέρος και στην Τρικότσοβα ο Παναγιωτάκης.

ότι το Σουκκιούρμπεη βοήθησε στις εκστρατείες του με 600 άνδρες ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης ο οποίος ήταν Μπας καπετάνιος της Μάνης.

Ο Τούρκος υποναύαρχος θέλησε να τιμωρήσει τους Καπετανάκηδες διότι επαναστάτησαν και ζήτησε στρατεύματα από τον πασά της Τριπολιτσάς, ο οποίος του έστειλε Λαλιώτες και Βαρδουνιώτες. Τα τουρκικά στρατεύματα προχώρησαν στα Γιαννιτσάνικα, τα οποία ανήκαν στην περιφέρεια της Καλαμάτας, αλλά τα κτήματα κατά το πλείστον κατείχαν Μανιάτες, ιδιαίτερα η οικογένεια Καπετανάκη και από τα έξι αδέρφια ο Νικολάκης Καπετανάκης είχε τα περισσότερα κτήματα εκεί, όπου και κατοικούσε.

Οι Τουρκαλβανοί Λαλιώτες¹⁴³⁷ και Βαρδουνιώτες μπαίνοντας στα Γιαννιτσάνικα κατέστρεψαν τα σπίτια, έκοψαν όλα τα ελαιόδενδρα και τις μουριές και όλα τα καρποφόρα δένδρα, χωρίς να κάνουν διάκριση ποιά ανήκαν στους ενόχους και ποιά στους αθώους χωρικούς. Οι Καπετανάκηδες αποτραβήχτηκαν στους απρόσιτους πύργους τους, που είναι χτισμένοι στην κορυφή ενός βουνού πάνω από το λμάνι του Αρμυρού. Ο μεγαλύτερος αδελφός της οικογένειας Καπετανάκη, ο καπετάν Γιωργάκης, φοβούμενος ότι η επιμονή του θα τον έκανε να χάσει την καπετανία του, παρουσιάστηκε στο Ριγαλάμπεη και με αυτή την πράξη υποταγής τον συγχώρησε. Αλλά ένας από τους αδελφούς, ο Νικολάκης, ο οποίος ήταν ο πιο ένοχος, αποτραβήχτηκε στα Βαρδουνοχώρια, όπου και έπαυσε η καταδίωξη των Τούρκων¹⁴³⁸.

Την αιτία της καταδίωξης του Νικολάκη Καπετανάξη πιθανώς αποκαλύπτει ένα πιστοποιητικό της 2 Αυγούστου 1865 του Αντωνίου Μαυρομιχάλη¹⁴³⁹ και του Χριστόδουλου Καπετανάκη στο οποίο σημειώνεται: «...ο Νικόλαος Καπετανάκης, καπετάνος Λάκων, κατοικών εις Γιαννιτσάνικα, εν καιρώ του Οθωμανικού ζυγού ήτο το φόβητρον των τυρανούντων την Ελλάδα Τούρκων, εκδικούμενος διά των όπλων τα δίκαια των καταπιεζομένων αδελφών μας και χορηγών άσυλον και συνδρομήν εις τους ενδόξους κλέπτας...».

Μια άλλη ένδειξη σταχυολογούμε από τον κώδικα της μονής της Τίμιου-

1437. Κατά μια άλλη εκδοχή που αναφέρεται παρακάτω δεν ήταν Λαλιώτες αλλά Λεονταρίτες.

1438. Υπήρχαν φιλίες μεταξύ των Μανιατών και των Βαρδουνοχωριτών και εάν ένας Μανιάτης καταδιωκόταν από τις τουρκικές αρχές, όταν κατέφευγε στα Βαρδουνοχώρια έμενε ακαταδίωκτος. Το ίδιο συνέβαινε όταν ένας καταδιωκόμενος Βαρδουνοχωρίτης κατέφευγε στη Μάνη. Ιω. Φιλήμονος, Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως τόμ. 3, σ. 40. Βλέπε ακόμη: Σ. Β. Κουγέα, Η μονή της Τίμιουβας, Μεσσηνιακά Γράμματα 1(1956)20. Αρχ. Αγ.ων. Εθν. Βιβλιοθ. Ελλάδος, φάκ. Μιχαήλ Νικ. Καπετανάκη, αριθ. εγγρ. 32051. Στ. Καπετανάκη, Θνασούλης Καπετανάκης, ο μάρτυρας στο Μανιάκι, Λακωνικά Σπουδαί 3(1977)292.

1439. Αρχείον Αγωνιστών Εθν. Βιβλιοθ. Ελλάδος, φάκ. Μιχ. Καπετανάκη, αριθ. εγγρ. 32050.

βας¹⁴⁴⁰ του έτους 1815 στον οποίο αναφέρεται ότι η μονή αγόρασε ένα κτήμα από τον Γιαννάκη Κουμουνδουράκη και σημειώνεται: «...και εις αυτήν την αγορά πολλοί εναντίοι μας εβγήκανε όπου δεν μας άφηναν να το αγοράσωμε· αλλά ας έχη δόξα η Παναγία οπού εφώτισε τον κυρ Νικολάκη Καπετανάκη οπού μας εβοήθησε λόγω τε και έργω και το επήραμε το μοναστήρι· διά τούτο και ημείς ως αμαρτωλοί δεόμαστε της Κυρίας οπού να πολυετή τον κυρ Νικολάκη Καπετανάκη... ότι πολλά επάσχισε εις την άνωθεν αγορά του μοναστηρίου...». Ίσως οι ενέργειες του Νικολάκη Καπετανάκη για την αναφερομένη αγορά να προκάλεσαν την καταδίωξή του από τους Τούρκους.

Στη συνέχεια ήρθε η σειρά της οικογενείας Κουμουνδουράκη¹⁴⁴¹, που είχε τη δεύτερη καπετανία του Σταυροπηγίου, να υποστεί την τουρκική πολιορκία: «...Ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος ο μεγαλύτερος της οικογενείας είναι σήμερα αρχηγός της καπετανίας. Έχει μια κατοικία λίγο έξω από το χωριό, που την ονομάζουν το Κάστρο, μέσα στο οποίο κράτησε μια πολιορκία 15 ημερών εναντίον του Μπεαλάρμπεη (εννοεί Ριγιαλάμπεης), που τον χτύπησε με τρία μεγάλα κανόνια, αλλά παραδόθηκε με μια τιμητική παράδοση, που του σιγούρεψε την καπετανία και τα υπάρχοντά του...».

Σε άλλη πηγή αναφέρεται ότι επειδή οι Κουμουνδουράκηδες, φοβούμενοι μήπως θα είχαν την ίδια τύχη με το Νικολάκη Καπετανάκη, δεν πήγαν να προσκυνήσουν τον Σουκιούρμπεη¹⁴⁴², οι Τούρκοι τους προσέβαλαν με τους Βαρδουνιώτες και Λαλιώτες Τουρκαλβανούς και τους πολιορκήσαν στο κάστρο της Ζαρνάτας.

Αναφέρεται από το Σ. Κουγέα ότι ο ριγιαλάμπεης (ριαλάμπεης) Σουκιούρμπεης, λαμβάνοντας πληροφορίες για πρόσφατη πειρατεία, ήρθε με το στόλο του στις Κιτριές και επειδή δεν παρουσιάστηκαν να προσκυνήσουν οι Κουμουνδουριάνοι, που είχαν την τοπική καπετανία, θεωρήθηκε σαν ένδειξη ενοχής. Ο Πέτρος Κουτήφαρης, ο οποίος δεν ε γνώριζε την καταγωγή του Τούρκου ριαλάμπεη, αναφέρει ότι, ο Σουκιούρμπεης εξέλαβε «...ως ομολογία ενοχότητος των Κουμουνδουραίων εις το έγκλημα, συνεκρότησε πολυάριθμον στρατόν από Τούρκους της Βαρδούνιας και του Λεονταρίου και αποβιβάσας στόλον και στρατόν επέμεινον εις πολιορκίαν επί 8 ημέρας. Έπεσαν πλέον των δέκα Τούρκων. Παρέμειναν κλεισμένοι εις το φρούριον, αλλ' έπειτα πεισθέντες από τον Πέτρον Μαυρομιχάλην και τον Καπόμπασιν της Κορώνης Αχμέτ-Μπέην εσυνθηκολόγησαν. Αλλ' αντί να εδραιώση τον Θεοδωρόμπεην τον εχαντάκωσεν. Ο Σουκιούρμπεης έχων βλέμμα εταστικόν (ερευνητικόν) αντελήφθη την κατάστασιν, διείδε την δύναμιν εις χείρας

1440. Γ. Αν α π λ ι ώ τ η, Σύντομα σχόλια στον κώδικα της ιεράς μονής Ντίμιοβας, ανάτυπο από το περιοδικό «Διδαχή», Καλαμάτα 1971, σ. 45.

1441. Ε λ έ ν η ς Μ π ε λ ι ά, ό.π., σ. 287.

1442. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962) 101 και 131.

σοβαρωτέρας και εσκέφθη να δώσει την ηγεμονίαν εις τον Μαυρομιχάλην. Ελθών εις Κωνσταντινούπολιν και εκθέσας εις τον Καπουδάν πασάν τα δέοντα, επανήλθε το 1816 μετά πληρεξουσιότητα, απαίγει τον Θεοδωρόμπετην κατά χρέος επισκεφθέντα και διορίζει τον Πετρόμπετην Μαυρομιχάλην...».

Στις 29 Ιουλίου 1815 ο Θεοδωρόμπετης από τους Δολούς έγραψε στον κουμπάρο του και συνέταιρό του Αναγνώστη Κροντηρά να στείλει τρόφιμα, υποσχόμενος να τον πληρώσει αργότερα και πρόσθεσε: «...Εδώ τους έχομεν κλεισμένους τους Κουμουντουριάνους και αύριον κάνομεν αρχήν με τόπια και πόμπες να τους βαρούμεν». Με τη μεσολάβηση όμως του Μπας Καπετάνιου Πετρούνη Μαυρομιχάλη, ο Κουμουνδουράκης επισκέφθηκε και προσκύνησε τον Σουκιούρμπετη και η υπόθεση θεωρήθηκε λήξασα. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Σουκιούρμπετης ήταν ο Γεώργιος Ιω. Μαυρομιχάλης, ο οποίος αιχμαλωτίστηκε στα Ορλωφικά και αφού εξισλαμίστηκε, σταδιοδρόμησε στο τουρκικό ναυτικό. Η γυναίκα του Θεοδωράκη Κουμουνδουράκη, αδελφού του Αλέξανδρου, ήταν αδελφή του Μπας Καπετάνιου Πετρούνη Μαυρομιχάλη του μετέπειτα Πετρόμπετη. Φαίνεται πιθανό ότι για να δοθεί ειρηνική λύση στην πολεμική σύγκρουση θα μεσολάβησε στο Σουκιούρμπετη ο Πετρούνης που είχε συνεκστρατεύσει με τους Τούρκους. Για τις σχέσεις Μαυρομιχαλαίων με τον Σουκιούρμπετη θα γίνει λόγος παρακάτω.

Το πρακτικό της Λάγιας

Στο νότιο τμήμα της Ανατολικής Μάνης βρίσκεται το χωριό Λάγια¹⁴⁴³ στην οποία υπήρχαν δύο ισχυρές οικογένειες, των Μαυροκοκιάνων και των Πηλοκοκιάνων, οι οποίες βρίσκονταν σε διαρκή ανταγωνισμό μεταξύ τους. Κάθε μια από αυτές προσκάλεσε έναν κλάδο της μεγάλης και ισχυρής γενιάς των Νικλιάνων, για να ενισχύσουν τη δύναμή τους. Οι Μαυροκοκιάνοι προσεταιρίστηκαν τους Μπουγιουκλιάνους (Βουγιουκλιάνους) και οι Πηλοκοκιάνοι τους Ξαρχιάνους και η αντιδικία των δύο οικογενειών συνεχίστηκε πλέον ως αντιπαλότητα των δύο παρατάξεων.

Επειδή το 1815 οι αντίπαλοι ήρθαν σε ένοπλη ρήξη, έσπευσαν στις 11 Αυγούστου, με σκοπό να επιτύχουν συμβιβασμό, ο Μπεηζαντές Γιωργάκης Τζαν. Γρηγοράκης ως εκπρόσωπος του Θεοδωρόμπετη Γρηγοράκη, ο Τσιγκούριος-Γρηγόριος Γρηγοράκης και ο ανιψιός του τελευταίου Πετρούνης Μαυρομιχάλης, ο οποίος είχε το αξίωμα του Μπας Καπετάνιου (πρώτου καπετάνιου της Μάνης), ένα είδος υπαρχηγού του μπέη.

1443. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 89 και Σ. Β. Κουγέα, Η ανθρωποκτονία (το φονικό) ως διεγγύημα τρίτων εν Μάνη, Προσφορά εις Στίλπωνα Κυριακίδη, Παράρτημα «Ελληνικών» αριθ. 4, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 364 και Αναργ. Κουτσιλιέρη, Μανιάτικα μελετήματα, Αθήνα 1978, σ. 203.

Οι μεσολαβητές πέτυχαν να σταματήσουν την ένοπλη αναμέτρηση και συνέταξαν πρακτικό μεταξύ των Μαυροκοκιάνων – Μπουγιουκλιάνων και των Πηλοκοκιάνων – Ξαρχιάνων, ότι θα διατηρήσουν μεταξύ τους την αγάπη. Στους όρους της συμφωνίας έβαλαν, ότι κάθε μια από τις δύο παρατάξεις-συντροφίες όφειλε, να παραδώσει από ένα παιδί ως όμηρο (αμανάτι-ενέχυρο) και αν κάποια από αυτές τις συντροφίες ήθελε μελλοντικά φανεί φιλοτάραχος «να είναι το αμανάτι της χαημένο». Τέτοια ποινική ρήτρα, γράφει ο Σ. Β. Κουγέας ήταν συνηθισμένη στη Μάνη και αναφέρεται στη συμφωνία που έκαναν δύο κλάδοι της οικογένειας Μαυρομιχάλη μετά τον τραυματισμό του Νικολάου Πιερράκου-Μαυρομιχάλη από τον Ηλία Κατσάκο-Μαυρομιχάλη και το μπεηζαντέ Γιωργάκη Μαυρομιχάλη. Ακόμη θα κατέβαλαν στους ζαπιτάδες (υπεύθυνους ασφαλείας, καπετάνιους ή μπέη) 3.000 γρόσια. Μεσίτες μπήκαν όλοι οι Λαγιάτες, που φαίνεται ότι σε περίπτωση σύγκρουσης, θα γινόταν γενική συνέλευση των κατοίκων της Λάγιας και θα αποφάσιζαν για το φταίχτη. Το έγγραφο είναι το ακόλουθο:

«...Δια του παρόντος αποδεικτικού και βεβαιωτικού γράμματος φανερόν γίνεται εις όλους ημάς ένμπροσταν τους κάτωθεν υπογεγραμμένους ότι με καλήν τους θέλησιν και γνώμην ομοίως και διά μέσων μας εστερεώθη η αγάπη της Λάγιας Μπουγιουκλιάνων και Μαυρόκοτσο και με Π(η)λοκοτζίανων και Ξαρχιάνων οι οποίοι όλοι αυτοί και Δημητράκοι εστερεώθη καθαρά αγάπη στο αναμεταξύ τους και υπόσχονται όλες αυταίς οι γενεαίς να βαστάξουν στέρεαν την αγάπην τους μέχρι τέλους δίνοντας υπόσχεση εις τον Θεοδωρόμπεη Γρηγοράκη, μπεηζαντέ Γιωργάκη Γρηγοράκη, Τζιγκούριο Γρηγοράκη και καπετάν Πέτρου Μαυρομιχάλη οπού να βαστούν την αγάπην τους ως άνωθεν αμετάτρεπτον δίνοντας και δύο αμανάτια παιδιά τους, ένα από κάθε συντροφιά. Υποσχένοντας οι άνωθεν γενεαίς εις τους παρόν ζαπιτάδες, οπού εάν ο μη γένοιτο βρεθή τινάς φιλοτάραχος και χαλάση την αγάπη, να είναι το αμανάτι του χαημένο επί ζωής του, και να χρεωστή των ζαπιτάδων τρεις χιλιάδες γρόσια μπαίνοντας και διά τον αφανισμόν του κακού να είναι όλο το Γιαννακιάνικο με τους λοιπούς Λαγιάταις μεσίταις. Και ούτως εδόθη το παρόν γράμμα εις χείρας του Θεοδωρόμπεη και λοιπών ίνα έχη το κύρος και την ισχύν.

Υπογεγραμμένοι ιδιοχειρός τους και υπόσχονται
 Λάγια 11 Αυγούστου 1815

Πουγιουκλιάνοι και Μαυροκοτζίανοι υποσχόμαστε
 Ξαχάνοι και Πιλοκοτσάνοι υποσχόμαστε

Γιωργάκης μπεηζαντές διά τον Θεοδωρόμπεη και διά λόγου μου μαρτυρώ
 Τζιγκούριος Γληγοράκης μαρτυρώ
 μπάς καπτ. Πέτρος Μαυρομιχάλης μαρτυρώ»

Οι απαιτήσεις των Τούρκων από το μπέη

Η τουρκική διοίκηση, έχοντας πάντοτε στόχο της να κατεδαφιστούν οι πύργοι της Μάνης, σε σουλτανικό φερμάνι του 1812, για το διορισμό του Θεοδωρόμπεη Γρηγοράκη, περιέλαβε¹⁴⁴⁴: «...Εάν οι εν τη Μάνη αναφαινόμενοι ζορμπάδες (ανυπότακτοι) ήθελον κάμνει πύργους, οπού, όταν βιασθώσι, να καταφύγουν εις αυτούς προς σωτηρίαν των, τους τοιούτους πύργους, οποίου και εάν ήθελον είναι, να τους κρημνίζωσι χωρίς όλως να αποβλέπωσιν εις χατήρια. - Εάν ήθελε φανεί ότι είναι κανένας τοιούτος πύργος και του ιδίου Αντώνμπεη, προς παράδειγμα των άλλων και αυτός ο πύργος να γκρημνίζεται, οπού με αυτόν τον τρόπον να εμποδίζεται το κτίσιμον των τοιούτων πύργων...». Ο Αντώνμπεης και μετά την αντικατάστασή του υπήρξε ένας από τους πλέον σημαντικούς Μανιάτες, ώστε να τον επικαλούνται οι Τούρκοι ως παράδειγμα επιτυχημένου ανθρώπου στην εξουσία. Στον Αγερανό, βέβαια, υπάρχει ακόμη το κάστρο του Αντώνμπεη, που φαίνεται ότι παρά τις διαταγές των Τούρκων δεν πειράχτηκε τότε κανένας από τους υπάρχοντες πύργους.

Μετά την αντικατάσταση του Αντώνμπεη συνέχισαν τις πιέσεις σε μεγαλύτερο βαθμό και ζητούσαν να γκρεμιστούν οι Πύργοι της Μάνης¹⁴⁴⁵, να στέλνει κάθε χρόνο ο μπέης στον τουρκικό ναύσταθμο ναύτες (μελλάχηδες) για να υπηρετούν στα τουρκικά πολεμικά πλοία¹⁴⁴⁶, να ελέγχεται με έγγραφα (διαβατήρια) η κίνηση των Μανιατών εκτός των συνόρων της ιδιαίτερης πατρίδας τους¹⁴⁴⁷ και τέλος να συνεκστρατεύουν οι Μανιάτες με τους Τούρκους¹⁴⁴⁸. Γι αυτό πολλοί θεωρούν ότι ο θεσμός του μπέη της Μάνης ήταν ένας βρόχος, που βαθμιαία θα έπνιγε ολοκληρωτικά την ανεξαρτησία της Μάνης.

Όπως φαίνεται, άνθρωποι του Θεοδωρόμπεη συνέλαβαν πειρατές, οι οποίοι είχαν ληλατήσει το φορτίο σιταριού από εμπορικό πλοίο, το οποίο αντί να το φυλάξουν για να το παραδώσουν στους ιδιοκτήτες του, το μοιράστηκαν μεταξύ τους. Στις 17 Αυγούστου 1815 ο Καπουδάν πασάς Χοσρέφ Μεχμέτ¹⁴⁴⁹ με διαταγή του απευθύνθηκε στο Θεοδωρόμπεη και απαίτησε να διευθετήσει την υπόθεση

1444. Σ. Β. Κο υ γ έ α, Πελοποννησιακά 5(1962)72, στιχ. 11.

1445. Σ. Β. Κο υ γ έ α, Πελοποννησιακά 5(1962)78.

1446. Σ. Β. Κο υ γ έ α, ό.π., σ. 78. Την απαίτηση της αποστολής των Μανιατών ναυτών είχαν προβάλλει και στον Αντώνμπεη, ο οποίος φαίνεται ότι δεν τους ικανοποίησε, διότι δεν έχουμε καμία ένδειξη ότι έστειλε ποτέ ναύτες στην Κωνσταντινούπολη. J. M. W a g s t a f f, John Philip Morier's account of the Mani 1804. Συμπόσιο Κ.Ν.Ε.- Ε.Ι.Ε., Μάνη, μαρτυρίες για το χώρο και την κοινωνία, περιηγητές και επιστημονικές αποστολές, Λιμένα 1993, σ. 280.

1447. Σ. Β. Κο υ γ έ α, ό.π., σ. 83.

1448. Κ. Α. Κο τ σ ώ ν η, Αντώνιος Πιέρου Μαυρομιχάλης, Λακωνικά Σπουδαί 13(1996)429-430.

1449. Σ. Β. Κο υ γ έ α, Ιστορικά πηγαί δια την ηγεμονίαν της Μάνης, Πελοποννησιακά 5(1962)90.

του σιταριού. Όπως φαίνεται κλέφτες είχαν αρπάξει 1.500 κοιλά σιτάρι, που το κατέσχεσε ο Θεοδωρόμπεης, για να το παραδώσει στους ιδιοκτήτες του. Αυτοί όμως παραπονέθηκαν στην Κωνσταντινούπολη, ότι τα δύο τρίτα, δηλαδή τα χίλια κοιλά κατακρατήθηκαν από τους Μανιάτες, οι οποίοι απέδωσαν μόνο τα πεντακόσια. Η διαταγή του καπουδάν πασά ήταν, ότι θα όφειλε να επιστρέψει και το σιτάρι που κατακρατήθηκε ή να το πληρώσει με την τρέχουσα τιμή και να δώσει τα χρήματα στο ριαλάμπεη, που δεν ήταν άλλος από το Σουκιούρμπεη.

Στρατολογία από τους Άγγλους

Ο Βασίλειος Πολιτάκος¹⁴⁵⁰ υπήρξε ένας από τους πλέον αξιόλογους κατοίκους της Τσεροβάς (Δροσοπηγής) του δήμου Γυθείου, που άλλοτε ανήκε στην επαρχία Φουκά και το δήμο Καρυουπόλεως. Τον Ιούλιο του 1812 υπηρετούσε στον αγγλικό στρατό των Ιονίων Νήσων με το βαθμό του τενέντε (υπολοχαγού) και με εντολή του προϊστάμενου του ταγματάρχη «Τζώρτζη» (Church) πήγε στη Μάνη και στρατολόγησε οπλίτες, όπως συνηθίζοταν εκείνα τα χρόνια. Στη συνέχεια, σε αναζήτηση πλοίου για να τους μεταφέρει στον προορισμό τους, πήγε στο Βαθύ, όπου ήταν ο τόπος κατοικίας του Αντώνμπεη και του ανιψιού του Καβαλιέρη Δημητράκη Γρηγοράκη. Είναι γνωστό, ότι η τουρκική διοίκηση απαγόρευε τη στρατολογία Μανιατών σε ξένους στρατούς, αλλά εκείνο τον καιρό οι σχέσεις Αγγλίας και Τουρκίας ήταν πολύ καλές.

Ο Καβαλιέρης Δημητράκης Γρηγοράκης, με επιστολή του στον Εμμανουήλ Καλούτση, πρόξενο της Μεγάλης Βρετανία στα Κύθηρα, του υπέβαλε το ερώτημα, αν είχε την άδειά του να τους επιβιβάσει σε πλοίο για τον προορισμό τους, αδιαφορώντας για τα εμπόδια που θα μπορούσε να προβάλλει ο Θεοδωρόμπεης Γρηγοράκης. Προθυμοποιήθηκε μάλιστα να τους εφοδιάσει και με τα αναγκαία τρόφιμα. Το ύφος της επιστολής του Καβαλιέρη δεν γνωρίζουμε αν έκρυβε τη βεβαιότητα, ότι ο μπέης δεν θα εμπόδιζε τη στρατολογία των Άγγλων στη Μάνη ή την περιφρόνηση και ανυποληψία που ένιωθε για το μπέη.

Η καθαίρεση του Θεοδωρόμπεη

Στις 22 Σεπτεμβρίου 1815 ο Θεοδωρόμπεης¹⁴⁵¹ εξακολουθούσε να ασκεί τα χρέη τού μπέη της Μάνης. Στο Μαραθονήσι υπέγραψε έγγραφο με το οποίο διόριζε τον ανιψιό του, τον καπετάν Γιωργάκη Αντωνάκο-Γρηγοράκη, ζαπίτη, δηλαδή υπεύθυνο για την τήρηση της τάξης, στην επαρχία Μαλεβρίου και παράλληλα

1450. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 07198. Σ τ. Κ α π ε τ α ν ά κ η, Βασίλειος Πολιτάκος, Λακωνικά Σπουδαί 19(2010)315.

1451. Α π. Δ α σ κ α λ ά κ η, Αρχεῖον Τζωρτζάκη Γρηγοράκη, Αθήνα 1976, σ. 36.

του ανέθετε τη συγκέντρωση των φόρων. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, ο καπετάν Γιωργάκης Αντ. Γρηγοράκης τον Ιούνιο του 1815 ήταν τοποτηρητής του μπέη, ο οποίος είχε καταφύγει προσωρινά στα Κύθηρα, με την πρόφαση να θεραπευθεί. Γυρίζοντας όμως, συνέχισε να ασκεί τα καθήκοντα του ηγεμόνα.

Ακόμη, ο Θεοδωρόμπεης¹⁴⁵² στις 25 Μαΐου 1816 με έγγραφό του καθιστούσε πληρεξούσιό του τον καπετάν Γιωργάκη Αντωνάκο-Γρηγοράκη. Φαίνεται πως αισθανόταν αβέβαιος για τα γεγονότα, που θα μπορούσαν να συμβούν κατά την αναμενόμενη άφιξη του τουρκικού στόλου στο Μαραθονήσι. Αλλά δεν έφυγε στα Κύθηρα, όπως έκανε τον προηγούμενο χρόνο, ίσως διότι είχε διαβεβαιώσεις ότι δεν θα διωκόταν.

Στις 2 Ιουλίου (1816)¹⁴⁵³ σε έγγραφο που υπογράφεται στο Μαυροβούνι από τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και απευθύνεται στον καπετάν Γιωργάκη Αντωνάκο-Γρηγοράκη, σημειώνεται για τον Θεοδωρόμπεη ότι: «...θα πάγη εις τον πασά εφέντη μας δίνοντας αρτζουχάλι (αναφορά-απολογία)...». Επομένως ο Σουκιούρμπεης ίσως δεν τον είχε ακόμη κρατήσει, για να τον παρουσιάσει στον Καπουδάν πασά με τις γνωστές συνέπειες.

Ο Θεοδωρόμπεης¹⁴⁵⁴, όπως και όλοι οι προκάτοχοί του στο αξίωμα αυτό, είχε δυσκολίες στην πληρωμή του ετήσιου φόρου, που ανερχόταν σε 15.000 γρόσια για το ταμείο του Σουλτάνου και άλλες 2.500 γρόσια για το ταμείο του Καπουδάν πασά. Πρέπει ακόμη να συνυπολογίσουμε ότι ήταν συνήθεια να δωροδοκούνται οι απεσταλμένοι του καπουδάν πασά, να στέλνονται δώρα σε διάφορα πρόσωπα με επιρροή στη διοίκηση κλπ.

Σε μια αχρονολόγητη επιστολή, πιθανώς από το τέλος του 1814, με αποστολέα τον ανιψιό του, τον καπ. Γιωργάκη Αντων. Θωμάκο-Γρηγοράκη, που είχε διατελέσει εκπρόσωπός του στην Κωνσταντινούπολη, αναφέρονται τα ακόλουθα σχετικά με τις υποχρεώσεις του μπέη της Μάνης: «...Εμένα μη με στοχασθής διά ανόητον, δηλαδή ότι σε βιάζω και δεν ηξεύρω πως είναι στανικώς σου. Πολλά καλά το γνωρίζω ότι δεν προφθάνεις, μα αυτά η Πόλις και όποιος έχει να λαμβάνη, δεν θέλει να ξεύρη, διότι είναι μαθημένοι αλλέως και θέλουν να λαβαίνουν τον λογαριασμόν τους εις την ίδιαν ημέρα της διορίας και εν ταυτώ νομίζουν με την τόσην άργητά σας ότι είσαι όμοιος με τους προκατόχους σου και κατά το τίμιον όνομα που έχει η Μάνη. Έτζι είναι μπέη μου και όχι αλλέως και ως θέλεις κυβέρνησε...».

1452. Α π. Δ α σ κ α λ ά κ η, ό.π., σ. 38-39.

1453. Η χρονολογία δεν σημειώνεται στο έγγραφο, αλλά αφού ο Π. Μαυρομιχάλης υπογράφεται ως Πετρόμπεης, δεν μπορεί να είναι ενωρίτερα. Ακόμη αφού ο Θεοδωρόμπεης είναι ελεύθερος, δεν μπορεί να είναι αργότερα από το 1816. Α π. Δ α σ κ α λ ά κ η, ό.π., σ. 36-37.

1454. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, ό.π., σ. 92.

Ο Σ. Β. Κουγέας¹⁴⁵⁵ αναφέρει: «...Όταν το καλοκαίρι του 1816 ήλθεν εις την Μάνην ο ριαλάμπης (=Τούρκος πλοίαρχος,) και ήτο αγκυροβολημένος εις την κατά την είσοδον του Λακωνικού κόλπου Ελαφόνησον, επήγε να τον χαιρετήσῃ ανύποπτος και δωροφορών ο Θεοδωρόμπεης, όστις τεθείς υπό κράτησιν μετεφέρθη εις Κωνσταντινούπολιν και φυλακισθείς απέθανεν εις το δεσμοτήριον. Ο ριαλάμπης διά τας προς την Πύλην οφειλόμενα από καθυστερουμένους φόρους του Θεοδωρόμπεη, κατέλαβεν “εν τη οθωμανική αυθαιρεσία τα 2/9 των χωρίων-τσιφλικίων Τρινήσων, Λάγιου και Βρωμολυγιάς και ενέμετο αυτά ως κύριος, αφήσας ανενόχλητον τον Αναγνώστην Κροντηράν εις εν μόνον μερίδιον, ήτοι 1/9». Να σημειωθεί ότι η εταιρεία του Θεοδωρόμπεη Γρηγοράκη, του Αντωνίου Θωμάκου-Γρηγοράκη και του Αναγνώστη Κροντηρά κατείχε το 1/3 των Τρινησίων. Η κατάσταση δεν αφορούσε τη μερίδα του Αναγνώστη Κροντηρά, αλλά μόνο των δύο Γρηγοράκηδων.

Ο Τούρκος πλοίαρχος, ο οποίος καθαίρεσε και φυλάκισε το Θεοδωρόμπεη Γρηγοράκη, για να ενθρονίσει τον Πετρούνη Μαυρομιχάλη στο μπεηλίκι της Μάνης, ήταν ο εξισλαμισθείς γιός του Ιωάννη Μαυρομιχάλη, γνωστός έκτοτε ως Σουκιούρμπεης, ο οποίος αιχμαλωτίστηκε μετά από ηρωϊκή άμυνα στο Νησί το 1770.

Στις 2 Νοεμβρίου 1816 ο πρώην Θεοδωρόμπεης Γρηγοράκης¹⁴⁵⁶ απευθυνόμενος στους συγγενείς του διεκτραγωδούσε τα βάσανά του από τη φρικιαστική φυλακή του τουρκικού ναυστάθμιου, γνωστή ως «Μπάνιο». Του είχαν βάλλει στο πόδι σιδερένιο χαλκά (πράκα) με αλυσίδα, απειλείτο από ασθένειες και παρακαλούσε, να πάνε στον διάδοχό του, τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, να πέσουν στα πόδια του, να τον παρακαλέσουν να ενεργήσει και να γίνουν εγγυητές, ότι θα εξοφλήσει τις υποχρεώσεις του.

Ο Θεοδωρόμπεης καταριόταν τους Καλκαντήδες, στους οποίους απέδιδε τα παθήματά του. Ο Σταυριανός Καλκαντής είναι γνωστό ότι αργότερα ενεργούσε εναντίον του Πετρόμπεη για να τον αντικαταστήσει στο μπεηλίκι. Δεν αποκλείεται να είχε πάει πάλι στην Κωνσταντινούπολη και να επεδίωκε την καθαίρεση του Θεοδωρόμπεη. Δεν ε γνώριζε όμως ο Θεοδωρόμπεης, ότι στην καθαίρεσή του συνέβαλε αποτελεσματικά, η επιθυμία του Σουκιούρμπεη να κάνει μπέη της Μάνης τον ανιψιό του Πετρούνη Μαυρομιχάλη.

Στις 20 Σεπτεμβρίου 1817 σε απόσπασμα επιστολής¹⁴⁵⁷ από τις Κιτριές του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη φαίνεται κάποιο ενδιαφέρον για την απελευθέρωση του Θεοδωρόμπεη, όπου αναφέρεται: «...έχω έτοιμα δύο χιλιάδων γροσίων

1455. Σ. Β. Κουγέας, ό.π., σ. 103. Ο ριαλάμπης (riyâle) ήταν τρίτος στην ιεραρχία του τουρκικού ναυτικού.

1456. Σ. Β. Κουγέας, ό.π., σ. 96 κ.ε.

1457. Α.π. Δασκαλάκη, ό.π., σ. 41.

πεσχέσια και αυτό μόνον είναι ικανόν να αποδείξη την ένθερμον προθυμίαν οπού έχω περί της ελευθερίας του...». Ο Θεοδωρόμπεης δεν ξαναγύρισε στη Μάνη· τον βρήκε ο θάνατος προτού να φέρουν κάποιο αποτέλεσμα οι παρακλήσεις και τα πεσκέσια.

ΠΕΤΡΟΜΠΕΗΣ ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ 1816-1821

Οι σχέσεις του με τους Γάλλους

Ο Πέτρος ή Πετρούνης Μαυρομιχάλης γεννήθηκε το 1765 στην Τσίμοβα (Αρεόπολη). Έφερε τον τίτλο του «Καπετανάκη», διότι ο παππούς του Γεώργιος Μαυρομιχάλης διετέλεσε ένας από τους καπετάνιους της Μάνης. Ο παππούς του είναι γνωστός από τα Ορλωφικά και από τα χρόνια του Λάμπρου Κατσώνη, όπου είχε αξιόλογη δράση. Ο πατέρας του, Πιέρος Γ. Μαυρομιχάλης, είχε λάβει και αυτός μέρος στα Ορλωφικά. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονισθεί ότι χρειάζεται προσοχή να μη γίνεται σύγχυση μεταξύ των ονομάτων Πέτρος και Πιέρος, διότι και τα δύο μεταφράζονται στα γαλλικά ως Pierre. Όταν το όνομα γράφεται ως Πέτρος ή Πετρούνης, τότε χωρίς αμφιβολία πρόκειται για τον μετέπειτα Πετρόμπεη. Η μητέρα του, γνωστή σαν Πιέραйна, ήταν από τη γενιά των Κουτσογρηγοριάνων, ανιψιά του Αντώνμπεη και αδελφή του Καβαλιέρη Δημητράκη Γρηγοράκη, του Τσιγκουρίου Γρηγορίου Γρηγοράκη κ.λ.

Από μια αναφορά της 19^{ης} Μαρτίου 1790 του Γάλλου προξένου στην Κορώνη Taitbout¹⁴⁵⁸ προς τον πρεσβευτή της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη Choiseul Gouffier έχουμε τις πρώτες πληροφορίες για τον Πετρούνη Μαυρομιχάλη. Φαίνεται ότι τότε είχε ζητήσει να του δώσει η Πύλη ένα πλοίο ή ένα φιρμάνι, για να μπορεί να διώκει τους πειρατές. Από το γαλλικό κράτος ζητούσε να τον βοηθήσουν, εξασφαλίζοντάς του τις απαραίτητες προμήθειες για το πλήρωμα του πλοίου, ώστε να προστατεύσει με αυτό τους Γάλλους και το εμπόριό τους σε όλα τα γειτονικά λιμάνια της περιοχής του. Να σημειωθεί ότι ήταν τότε τα χρόνια της δράσης του Λάμπρου Κατσώνη, εναντίον του οποίου θα στρέφονταν οι ενέργειες του Πετρούνη Μαυρομιχάλη.

Στις 23 Σεπτεμβρίου 1790 ο Taitbout ανέφερε, ότι ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης ήταν ένας πολύ τίμιος άνθρωπος, ότι αγαπούσε τους Γάλλους, ότι πρόσφερε

1458. J. S a v a n t, ό.π., 4(1950)328 κ.ε. Ο Taitbout έγραψε ότι θα επισκεπτόταν την Τσίμοβα με την ευκαιρία της βάπτισης του παιδιού του Πετρούνη Μαυρομιχάλη. Πρόσθεσε ακόμη τη διάθεσή του να αναζητήσει αρχαιότητες, τις οποίες θα έπαιρνε μαζί του ή θα τις ζωγράφιζε η γυναίκα του. Αργότερα ορισμένοι ανέφεραν λανθασμένα ότι ο Ναπολέων ζήτησε από τον Πετρούνη Μαυρομιχάλη να τον ακολουθήσει στην εκστρατεία της Αιγύπτου.

πάρα πολλές και ουσιαστικές υπηρεσίες, όπως ότι τον πληροφορούσε για όλα τα σχέδια των συγγενών του, στα οποία ήταν αντίθετος, όπως με τον Νικόλαο Ιω. Μαυρομιχάλη, πρώτο εξάδελφο του πατέρα του. Αυτός πήγε στο Λάμπρο Κατσώνη, ο οποίος του έδωσε ένα πλοίο και κούρσευε με ρωσική σημαία. Συνέλαβε ένα γαλλικό εμπορικό πλοίο και κατέφυγε στο λιμάνι του Οιτύλου. Δεν υπάκουσε στο Λάμπρο Κατσώνη να επιστρέψει αμέσως το πλοίο και το εμπόρευμα και γι' αυτό ένα γαλλικό πολεμικό πλοίο πήγε στο λιμάνι του Οιτύλου και παρά την αντίσταση των Μανιατών κατόρθωσε να αιχμαλωτίσει το πλοίο του Νικολάου Μαυρομιχάλη, αφήνοντας όμως μερικούς νεκρούς. Ο Taitbout ανέφερε ακόμη ότι ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης εμπόδισε το συγγενή του, Νικόλαο Ιω. Μαυρομιχάλη, να εξοπλίσει ένα πλοίο, που σύμφωνα με την επιθυμία του ήθελε πάντοτε να εκδικηθεί τους Γάλλους, διότι του είχαν αιχμαλωτίσει ένα πλοίο, που του είχε εμπιστευθεί ο Λάμπρος Κατσώνης. Συνεχίζοντας πρόσθεσε: «...Είναι αναμφισβήτητο και χρήσιμο να έχουμε έναν κατάσκοπο στη Μάνη και αν ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης είχε ένα καράβι και τα εφόδια, θα μπορούσε να προσφέρει μεγάλες υπηρεσίες στο γαλλικό Έθνος, τόσο για την αύξηση του εμπορίου, που μπορεί να ήταν μεγάλη, όσο και να πλησιάζουν εκεί τα γαλλικά πολεμικά πλοία ή αν ναυαγήσουν στις ακτές του Μοριά...».

Στις 25 Οκτωβρίου 1790 ο Taitbout πληροφόρησε τον Choiseul Gouffier, Γάλλο πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη, ότι ένας θείος τού Πετρούνη Μαυρομιχάλη είναι πρωτοσύγκελλος στον μητροπολίτη της Καλαμάτας, ο οποίος του δίνει ακριβείς πληροφορίες για ό,τι συμβαίνει στη Μάνη. Δεν έχουμε άλλες πληροφορίες για τον πρωτοσύγκελλο.

Συνεχίζοντας ο Taitbout έγραψε: «...Όσο για τον Πετρούνη Μαυρομιχάλη πριν δύο μήνες μου έδωσε ένα δείγμα της τιμότητάς του και του ζήλου του. Είναι βέβαιο ότι εξέθεσε σε κίνδυνο τη ζωή του και των οπαδών του, για να καταλάβουν μια τράτα (είδος πειρατικού πλοίου) οπλισμένη με δύο κανόνια και με τριάντα άνδρες, που έκαναν πειρατεία, ώστε να εμποδίζουν το εμπόριο και γενικά τα γαλλικά πλοία, που έρχονται να φορτώσουν στο λιμάνι της Κορώνης, τα οποία για να ξαναγυρίσουν στη Γαλλία, περνούν μπροστά από τη Σαπιέντζα. Έγραψα στο Υπουργείο Εμπορίου ζητώντας να με βοηθήσουν με τον ένα τρόπο ή τον άλλο να ανταμείψω τους άνδρες που έκαναν αυτό ενάντια στους ίδιους τούς συμπατριώτες τους, που τα γαλλικά πολεμικά δεν μπόρεσαν να κάνουν χάρη στην ανυπακοή των πληρωμάτων. Προσπαθώ να κάνω το καλύτερο για την καλή του θέληση, αλλά ξέρετε ότι μπορώ να κάνω λίγα...».

Τελικά στις 12 Μαΐου 1792 ο Taitbout έκανε γνωστό στον πρεσβευτή της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη ότι ο Λάμπρος Κατσώνης είχε πάει στην περιοχή του Πορτοκάγιο. Επίσης τον ενημέρωνε ότι είχε πληροφορίες προερχόμενες από γράμματα από την Κεφαλλονιά, από τον Νικόλα Κορφιοτάκη που βρισκόταν στο Μαραθονήσι και από τον Πετρούνη Μαυρομιχάλη από την Τσίμοβα

(Αρεόπολη). Πρόσθετε ακόμη, ότι είχε δώσει εντολή στον Πετρούνη Μαυρομιχάλη, να τον ενημερώνει για ό,τι γινόταν υποσχόμενος ότι θα τον ανταμείψει για τον κόπο του.

Η επάνοδος των Γάλλων στα Επτάνησα

Οι Γάλλοι στην αρχική τους κυριαρχία στα νησιά του Ιονίου πελάγους, το 1797-9, είχαν ξεσηκώσει τους Μανιάτες με πρώτο τον Τζανήμπεη Γρηγοράκη, που έστειλε το γιό του Πιέρο, να προσφέρει στο στρατηγό Ναπολέοντα Βοναπάρτη τα λιμάνια της Μάνης. Ήταν η εποχή που ο στρατηγός Βοναπάρτης του γαλλικού λαού πίστευε ότι αγωνιζόταν για την ελευθερία των λαών. Τώρα όμως ο αυτοκράτορας της Γαλλίας Ναπολέων ήταν κατά της επανάστασης των λαών και τον ενδιέφερε η αποικιοποίηση της Πελοποννήσου. Το καλοκαίρι του 1807 με τη συνθήκη του Τιλσίτ επανήλθαν οι Γάλλοι στα Επτάνησα.

Οι κάτοικοι της Μάνης, που δεν είχαν αντιληφθεί τη διαφορά μεταξύ του στρατηγού Βοναπάρτη, που ήταν ελευθερωτής των υποδούλων λαών, και του αποικιοκράτη αυτοκράτορα Ναπολέοντα, είχαν ξεσηκωθεί πάλι και ζητούσαν μαρούτι και βόλια. Αυτή τη φορά στην πρώτη θέση ήταν ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης¹⁴⁵⁹ μέσω του οποίου πρόσφεραν για άλλη μια φορά τον τόπο τους για να στηθούν σκηνές εκστρατείας του γαλλικού στρατού, που θα τους απελευθέρωνε από το βάρβαρο ζυγό των Τούρκων. Νόμιζαν ακόμη πως, αν γίνονταν υπήκοοι του Γάλλου αυτοκράτορα, θα γέυονταν την ελευθερία.

Οι Μανιάτες είχαν κάποτε στηρίξει τις ελπίδες τους στους Ρώσους και τα παιδιά του Τζανήμπεη Γρηγοράκη, ο Πιέρος και ο Γεώργιος, είχαν υπηρετήσει στο στρατό των Ρώσων των Ιονίων Νήσων, πιστεύοντας ότι είχε έρθει η ώρα της λευτεριάς. Τώρα, απογοητευμένοι από τους ομόδοξους του βορρά, έτρεχαν πίσω από τους Γάλλους με τον Καβαλιέρη-Δημητράκη Γρηγοράκη, τον Τσιγκούριο-Γρηγόριο Γρηγοράκη και τον Πετρούνη Μαυρομιχάλη, αντίψια όλοι του Αντώνμπεη Γρηγοράκη με νέες ελπίδες, που κι αυτές θα κατέληγαν σύντομα στην απογοήτευση.

Αγανακτισμένοι από την καταπίεση του Βελή πασά, κατηγορούσαν τον Κωνσταντίνο Ζερβάκο, που είχε φιλικές σχέσεις μαζί του και κυκλοφορούσαν φήμες πως θα γινόταν μπέης της Μάνης. Τον χαρακτήριζαν προδότη και ήταν έτοιμοι, αν χρειαζόταν, να αναμετρηθούν με το Βελή. Απ' αυτούς ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης με το πρόσχημα των εμπορικών ασχολιών πήγε στη Ζάκυνθο και από εκεί κρυφά πέρασε στην Κέρκυρα, για να συναντήσει το Θεόδωρο Κολοκοτρώνη και τον Αλή Φαρμάκη από το Λάλα. Οι τρεις τους συναντήθηκαν με το Γάλλο

1459. J. Savant, ό.π., 4(1950)478 κ.ε.

στρατηγό Donzelot και σχεδίαζαν από κοινού την απαλλαγή της Πελοποννήσου από τον Βελή και την τουρκική διοίκηση. Ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης συναντήθηκε το καλοκαίρι του 1809 με τον αυτοκρατορικό επίτροπο στην Κέρκυρα, τον Bessieres, ο οποίος πήρε το υπόμνημα που έφερε μαζί του για να το στείλει στο Ναπολέοντα.

Ο Π. Μαυρομιχάλης, αναφέρθηκε στις οικογενειακές του περγαμινές, δηλώνοντας ότι ήταν αρχηγός των πιο ισχυρών θέσεων της Μάνης και απόγονος μιας από τις πιο ονομαστές οικογένειές της. Επικαλέστηκε τα πιστοποιητικά, τα οποία είχε προσκομίσει από τους επισκόπους, τους μπέδδες, τους καπετάνιους και από όλους τους κατοίκους της Μάνης και πρόσθεσε: «...Με όλα αυτά τα γνωρίσματα σας ανακοινώνω Κύριε Αυτοκρατορική Επίτροπε την πίστη μας προς τη Γαλλία, όπως το έχουμε αποδείξει εδώ και τριάντα χρόνια, τόσο ο πατέρας μου, όσο και εγώ, όπως αποδεικνύεται από τα πιστοποιητικά του Γενικού Προξένου της Γαλλίας στο Μοριά Roussel. Με τον ίδιο ζήλο όλοι οι κάτοικοι της Μάνης μπαίνουμε κάτω από την προστασία της γαλλικής διοίκησης και του Μεγαλειοτάτου Ναπολέοντα. Ζητάμε ταπεινά να μας δώσει την προστασία του και τη βοήθειά του... Αποφασίσαμε να στησουμε στα λιμάνια μας και στους πύργους μας το λάβαρο της Μεγαλειότητάς του, όταν θα μας δώσει τη διαταγή. Ζητάμε τη συγκατάβαση του αυτοκράτορα να μας αφήσει να κυβερνήσουμε τον τόπο μας, θέτοντας αυτός τους νόμους και τους κανόνες, που πρέπει να ακολουθήσουμε... Είμαι ενθουσιασμένος Κύριε Αυτοκρατορική Επίτροπε, να είμαι σε αυτή την περίπτωση το όργανο και ο εγγυητής των συμπατριωτών μου. Σας ζητώ εκ μέρους τους τη βοήθεια που έχουμε ανάγκη, για να υπερασπιστούμε την ελευθερία μας ενάντια στην τυραννία του Βελή πασά. Προσφέρομαι¹⁴⁶⁰, αν η εξοχότης σας το βρίσκει πρόπον, να μπω στην υπηρεσία της Α. Μ. και να σχηματίσω ένα σύνταγμα από Σπαρτιάτες, που θα μισθοδοτείται καθένας ανάλογα με το βαθμό του.... Θα ήταν χρήσιμο να μας δώσετε τα μέσα να χτίσουμε στο Πορτοκάγιο ένα μικρό φρούριο, που θα μας βοηθούσε πολύ και από εκεί θα εμποδίζαμε το εμπόριο των Άγγλων στην Ανατολή και τη Δύση. Θα σταθμεύουν σε αυτό το λιμάνι δύο ετοιμοπόλεμα πλοία, που εγώ θα τα εξοπλίσω με ανθρώπους ειδικευμένους και γενναίους...».

Ο Γάλλος Αυτοκρατορικός επίτροπος στα Επτάνησα Bessieres διαβίβασε τα συγκινητικά λόγια του Πετρούνη Μαυρομιχάλη στον Υπουργό Εξωτερικών και πρόσθεσε ότι θα ήταν χρήσιμο να συναινέσουν, διότι αυτό θα ήταν ωφέλιμο στον επισιτισμό και την ασφάλεια των Νήσων του Ιονίου Πελάγους. Κατέληγε δε ότι, για αυτά μόνο ο Αυτοκράτορας μπορούσε να πάρει αποφάσεις. Δεν είχε γίνει αντιληπτό, ότι τα ιδανικά της γαλλικής επανάστασης είχαν ήδη μπει στα αζήτητα και κυριαρχούσαν πλέον οι ιδέες της κοσμοκρατορίας. Ο Ναπολέον θα

1460. J. Savant, ό.π., 4(1950)480.

δεχόταν να εισβάλλει στον ελλαδικό χώρο, μόνο αν ο αυτοκράτορας της Ρωσίας Αλέξανδρος ο Α΄ δεχόταν να περιορίσει τις απαιτήσεις του μέχρι τις Παραδουνάβιες ηγεμονίες και να αφήσει την Κωνσταντινούπολη στους Γάλλους.

Το σχέδιο της γαλλικής επέμβασης για αυτονόμηση του Μοριά είχε άδοξο τέλος. Μετά από λίγο οι Γάλλοι, κάτω από την πίεση του Αγγλικού στόλου, αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα Επτάνησα με εξαίρεση την Κέρκυρα. Οι ελπίδες και αυτή τη φορά ματαιώθηκαν. Οι Έλληνες άδικα θα συνέχιζαν και στο μέλλον να ψάχνουν, για να βρουν προστάτη που θα στήριζε τις νέες ελπίδες τους.

Το παρασκήνιο για τη διαδοχή του Κωνσταντήμπεη

Η αναρρίχηση του Κωνσταντίνου Ζερβάκου στο μπεηλίκι της Μάνης με τη βοήθεια του Βελή πασά φαίνεται ότι για τους Μανιάτες είχε το χαρακτήρα του προσωρινού. Οι απαιτήσεις του Βελή και οι δυσκολίες του Κωνσταντήμπεη να τις ικανοποιήσει είχαν σαν αποτέλεσμα την αστάθεια της κυριαρχίας του μπέη. Στη διάρκεια της θητείας του Κωνσταντήμπεη τόσο ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης, όσο και ο Αλέξανδρος Κουμουνδουράκης πήγαν στην Κωνσταντινούπολη κι ενεργούσαν καθένας ξεχωριστά για να γίνει αυτός διάδοχος του αποτυχημένου μπέη.

Ο Ιωάννης Κυριακός¹⁴⁶¹ στις 27 Ιανουαρίου 1847 έστειλε επιστολή στον Αντώνιο Μαυρομιχάλη, αδελφό του Πετρόμπεη, και του έγραψε μεταξύ των άλλων και τα ακόλουθα:

«...Πριν του μπεηλικίου εις εσάς ο μακαρίτης αυτάδελφός μου Αθανάσιος εταξείδευσε εις Σμύρνην διά να αγοράση πραγματίας, έχοντας αρκετά χρήματα μαζί του διά την τοιαύτην επιχείρησιν. Και στοχάζομαι να ήτο 1808 (ήταν το 1811). Τότε ο αδελφός σας εταξείδευσε διά Σμύρνην επί σκοπώ να υπάγη εις την Κωνσταντινούπολιν να ενεργήση διά το μπεηλίκι. Ο Αθανάσιος χάριν του Μπέη άφησε το εμπόριόν του και εσυνόδευσε αυτόν εις Κωνσταντινούπολιν, όπου και edιέτριψαν αρκετόν καιρόν ενεργούντες διά το Μπεηλίκι, και μη δυναθέντες τούτο να το αποκτήσουν εκατόρθωσαν να γίνη Μπας Καπετάνιος και εξώδευσε ο μακαρίτης αδελφός μου όλα του τα χρήματα, χωρίς να τον αφήση να λάβη την παραμικράν στενοχωρίαν. Εξ εκείνου του καιρού της Μπας Καπετανίας μέχρι του Μπεηλικίου και μετά ταύτα εις όλον το διάστημα εστάθμην με ψυχήν και ζωήν ενεργούντες παν ό,τι κατά καιρούς ελαμβάνετε ανάγκην εν λόγω και έργω και πάντοτε εις τον Μώρα Βαλή διά των αγάδων και προεστώτων ενεργούσαμε ό,τι προς καλόν του Μπεηλικίου και του οσπιτίου σας απαιτούσε περισσότερο από ιδικόν μας ιντερέσον (ενδιαφέρον)...».

1461. Κ. Κ α λ α ν τ ζ ή, Κυριακοί 1640-1843, Αθήνα 1939, σ. 113. Ο Ιω. Κυριακός ήταν γιός του Κωνσταντίνου Κυριακού και αδελφός του Καμαρινού και Αθανασίου Κυριακού. Μετά την απελευθέρωση διετέλεσε δήμαρχος Καμαλατάς.

Ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης πήγε από την Σμύρνη στην Κωνσταντινούπολη, προκειμένου να ζητήσει τη βοήθεια των Γάλλων διπλωματών για να μεσολαβήσουν να ανατεθεί σε αυτόν η ηγεμονία της Μάνης, υποσχόμενος σε αυτούς τα αναμενόμενα ανταλλάγματα.

Σε ένα υπόμνημα της 20^{ης} Σεπτεμβρίου 1811 του στρατηγού Donzelot¹⁴⁶², διοικητή της Κερκύρας, η οποία είχε παραμείνει υπό γαλλική κατοχή, αναφέρεται: «...Ο καπετάνιος Μαυρομιχάλης της Μάνης, είναι γνωστός από τον πρόξενο (στην Πάτρα) Roussel¹⁴⁶³ ότι είναι αφοσιωμένος στους Γάλλους. Ήλθε στην Κέρκυρα για να δείξει την ίδια αφοσίωση και να ζητήσει στο όνομα των συμπατριωτών του την προστασία της Γαλλίας και την στήριξη της για να πολεμήσει τους εχθρούς της Μάνης... Ήταν μερικούς μήνες πριν από την άφιξη των Άγγλων στη Ζάκυνθο... Αυτός ο καπετάνιος από καιρό σε καιρό με ενημέρωνε για όσα συνέβαιναν στη Μάνη και στο Μοριά. Τον χρησιμοποίησα για να εναντιωθώ στη στρατολογία που θα έκαναν οι Άγγλοι σε αυτό τον τόπο με τον λεγόμενο Καβαλιέρο και άλλους. Μου γνώρισε την αναχώρησή του για την Κωνσταντινούπολη και το λόγο του ταξιδιού του. Νομίζω ότι είναι χρήσιμο για τα συμφέροντα της Γαλλίας να ονομαστεί Μπέης της Μάνης, αφού είναι φανερό ότι, θα εναντιωθεί με την επιρροή του στις ραδιουργίες των Άγγλων στον τόπο του».

Το συμπέρασμα του ιστορικού J. Savant από τα αναφερθέντα ήταν: «Επομένως η υπόθεση των Ελλήνων δεν ήταν ένα παιχνιδάκι, αλλά απλά αντιπαράθεση συμφερόντων των δύο αντιπάλων δυνάμεων...», δηλαδή Αγγλίας και Γαλλίας. Συνεχίζοντας ο J. Savant έγραψε ότι ο Πέτρος Μαυρομιχάλης¹⁴⁶⁴ παρουσίασε στον επιτετραμμένο της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη Latour-Maubourg ένα ενδιαφέρον υπόμνημα, στο οποίο αναφέρονται τα ακολουθία: «Εξοχώτατε, έλεγε, επιτρέψατε σε έναν θερμό υποστηρικτή της Γαλλίας να σας γνωρίσει τα αισθήματα που έτρεφε και τρέφει ακόμη για αυτό το ευγενές και γενναϊόδωρο έθνος...». Παρακάτω αναφέρεται στο σχέδιο αυτονομίας της Πελοποννήσου, που εκπονήθηκε από το στρατηγό Donzelot με τη συμμετοχή του Πέτρου Μαυρομιχάλη και συνεχίζει γράφοντας: «...Ο Βελή πασάς εν τω μεταξύ είχε στην πατρίδα μου τους απεσταλμένους του, δεν έκαναν τίποτε άλλο παρά να πετύχουν τα σχέδιά τους εναντίον της. Χρησιμοποιούσαν την πονηριά και το χρυσό, αυτόν τον διαφθορέα, για να σπείρουν την αταξία ανάμεσα στους αρχηγούς και να κάνουν ένα κόμμα μέσα στη Μάνη. Κανένα άτομο από τα πρώτα σπίτια δεν θέλησε να δηλώσει ανοικτά, ότι είναι υποστηρικτής του, έριξε τα μάτια του στον Κωνσταντίνο Ζερβάκο που ήταν γαμπρός του Αντώνη. Αυτός με τη δικαιολογία ότι οι αναπηρίες του δεν του επέ-

1462. J. Savant, ό.π., 6(1952)107.

1463. Ο Roussel υπηρέτησε πρόξενος της Γαλλίας στην Κορώνη και από το 1810 ανέλαβε ως πρόξενος στην Πάτρα.

1464. J. Savant, ό.π., 6(1952)108.

τρεπαν να ασκεί το λειτούργημα του Μπέη, επέτρεψε στον Κωνσταντίνο να στείλει στην Κωνσταντινούπολη έναν απεσταλμένο¹⁴⁶⁵, ο οποίος εφοδιασμένος με συστατικές επιστολές και με το χρυσό του Βελή πασά θα του έφερνε πιο εύκολα το Μπεηλίκι της Μάνης.

Ο Βελής ήλπιζε με αυτή τη γενναιοδωρία να μπορέσει μια μέρα να κυριαρχήσει στη Μάνη και να εκτελέσει ανενόχλητος το σχέδιο, που είχε καταστρώσει για αυτό το σκοπό.

Ο Κωνσταντίνος Ζερβάκης κράτησε το μπεηλίκι, για να είναι στο μέλλον ήσυχος και να διατηρεί τη θέση του, υπέταξε χωρίς δυσκολία τους άλλους αρχηγούς, οι οποίοι έκαναν ό,τι δεν έπρεπε, ασχολούμενοι με την καταστροφή μου.

Δυνατός από την προστασία της Α. Ε. του Γάλλου αυτοκράτορα, δεν λάμβανα υπ' όψη μου ούτε το αξίωμα του αδύνατου αντιπάλου μου, ούτε το στήριγμα που του πρόσφερε ο Βελή πασάς. Τον πολέμησα με ένα τρόπο τόσο δυνατό, που ακόμη και σήμερα βρίσκεται σε ένα χωριό στην κορυφή των βουνών της Μάνης και δεν τολμά να βγει.

Όλος ο Μοριάς, όλη η Μάνη και όλα τα νησιά του Αρχιπελάγους ήταν δυσχερησθέντα με τη διακυβέρνηση του Κωνσταντήμπεη. Πήγα (από τη Σμύρνη) με άμαξα στην Κωνσταντινούπολη για να εργαστώ εκεί για την καθαίρεση του αντιπάλου μου και να πάρω τη θέση του. Πολλά πιστοποιητικά, τα οποία έχω από τους αρχηγούς των σημαντικότερων περιοχών, που θα τις ονομάσω, με υποδείκνυαν σαν τον πιο άξιο να πάρω με τιμή τη θέση του Μπέη της Μάνης και να επαναφέρω την τάξη σε αυτή τη χώρα. Οι ίντριγκες των Άγγλων στη φτωχή μου πατρίδα... με ανάγκασαν να απευθυνθώ στην εξοχότητά σας και να την παρακαλέσω να με βοηθήσει να βρω το ποσόν που μου ζητήθηκε για να πάρω το μπεηλίκι. Ο Μπέης Κωνσταντίνος ξέροντας ότι παίρνοντας εγώ το Μπεηλίκι ο χαμός του θα ήταν σίγουρος, προσφέρει πολλά χρήματα να κρατήσει τη θέση του. Αλλά όλα τα διαβήματά του είναι άχρηστα.

Ο Αντώνμπεης¹⁴⁶⁶ από κοινού με τους Άγγλους, που τον στήριζαν με το χρυσάφι τους, πίστευαν ότι δεν θα καταφέρω να μετακινήσω το γαμπρό του Κωνσταντίνο Ζερβάκη, έστειλε εδώ (στην Κωνσταντινούπολη) έναν απεσταλμένο στην Πύλη, που βοηθούμενος από τον Άγγλο πρεσβευτή εργάζεται να ξαναπάρει για τον εαυτόν του το μπεηλίκι. Δεν είναι ευτυχέστερος από το γαμπρό του στις ενέργειές του. Παρακαλώ λοιπόν την εξοχότητά σας να με βοηθήσει να πάρω το μπεηλίκι και να ανατρέψω με αυτόν τον τρόπο όλα τα σχέδια των κοινών εχθρών μας των Άγγλων.

1465. Ο Κωνσταντίνος Ζερβάκος δεν έστειλε στην Κωνσταντινούπολη απεσταλμένο, όπως αναφέρεται, αλλά πήγε ο ίδιος και φρόντισε για το μπεηλίκι με τη συμβολή του Βελή πασά. Ίσως η μετάβαση του στην Πόλη δεν έγινε γνωστή στην πατρίδα του.

1466. J. S a v a n t, ό.π., 6(1952)110. Ο Αντώνμπεης δεν βοηθούσε τον Κωνσταντήμπεη, αλλά αντίθετα τον πολεμούσε και διεκδικούσε για τον εαυτόν του το μπεηλίκι της Μάνης.

Η σταθερή μου απόφαση είναι να τους καταδιώξω μέχρι εσχάτων και να ευνοήσω με όλες μου τις δυνάμεις τις βλέψεις της Γαλλίας. Ας μου δώσει η εξοχότης σας διαταγές γι' αυτό και θα δεις, ότι τα γεγονότα θα δικαιολογήσουν τα αισθήματά μου. Ένα ποσόν 50.000 πιάστρων μου ζητήθηκε για να πάρω το μπεηλίκι. Εάν η εξοχότητά σας μπορούσε να μου το δώσει, υπόσχομαι να το στείλω σε λάδι στην προσεχή συγκομιδή, που θα γίνει τέλος Ιανουαρίου. Θα μπορούσατε να μου υποδείξετε ένα ή δύο Γάλλους εμπόρους με τους οποίους θα έκανα τη συναλλαγή.

Ο υπογεγραμμένος δηλώνει με αυτό το γράμμα ότι ο επιτετραμμένος της Γαλλίας αποφάσισε να μου δανείσει το ποσόν των 20.000 πιάστρων, για να με διευκολύνει να πάρω το μπεηλίκι της Μάνης, το οποίον ποσόν πρέπει να επιστρέψω. Όταν μου τα μετρήσει δεσμεύομαι στα εξής:

1) Να δώσω άσυλο και βοήθεια σε όλα τα γαλλικά πλοία και στους εμπόρους και τους κουρσάρους που θα μπουν στα λιμάνια της Μάνης, και θα αράξουν στους όρμους των ακτών της Μάνης, και θα δώσω κάθε βοήθεια σε αυτά τα πλοία. Ή να κάνουν πωλήσεις ή να προστατευθούν από την καταδίωξη των εχθρών τους.

2) Να εμποδίσω στο μέλλον (δηλαδή όταν γίνω μπέης της Μάνης) τους Άγγλους να μπορέσουν να στρατολογήσουν στην υπηρεσία τους κατοίκους της Μάνης και να κάνω ό,τι εξαρτάται από εμένα να επιστρέψουν στα σπίτια τους όλοι αυτοί από τους Μανιάτες, που οι Άγγλοι είχαν καταφέρει μέχρι τώρα να πάρουν με τα χρήματά τους.

3) Να κρατήσω μια συνεχή αλληλογραφία με την πρεσβεία της Γαλλίας, για να τους γνωρίσω με λεπτομέρειες όλες τις ίντριγκες, που οι Άγγλοι και όλες οι άλλες Αυλές μπορούσαν να κάνουν στο Μοριά. Με αυτό το σκοπό θα έλθω σε συνεννόηση με το στρατηγό Donzelot Γενικό διοικητή των Ιονίων Νήσων. Έδωσα στα χέρια τού εξοχωτάτου το παρόν γράμμα υπογεγραμμένο από το χέρι μου.

15 Ιανουαρίου 1812. Κωνσταντινούπολη.

Πέτρος Μαυρομιχάλης».

Είναι γνωστό ότι τον τελευταίο καιρό της ηγεμονίας του Κωνσταντήμπεη είχαν κάνει την εμφάνισή τους πειρατικά πλοιάρια των Μανιατών, που προκαλούσαν μεγάλες ζημιές στα διαπλέοντα εμπορικά πλοία, τα οποία λαφυραγωγούσαν. Όπως αναφέρθηκε, όσοι από τους πλοιοκτήτες έκαναν παράπονα στην Πύλη, κατόπιν υποδείξεως του Βελή πασά, κατήγγειλαν ότι σύντροφος των πειρατών ήταν ο Κωνσταντήμπεης. Επειδή υπήρχε ακαταστασία στη Μάνη, που αυξανόταν με την πάροδο του χρόνου, διορίστηκαν από την Υψηλή Πύλη επίτηδες άνθρωποι, για να εξετάσουν αν η κακή κατάσταση της Μάνης οφειλόταν στην αναξιοτήτα του Κωνσταντήμπεη. Αυτός, εκείνο τον καιρό, είχε υποχρεωθεί από τα αδέρφια τού Πετρούνη Μαυρομιχάλη μετά από πόλεμο να εγκαταλείψει τη Μάνη και αφού πέρασε από την Τριπολιτσά κατέληξε στην Κωνσταντινούπολη.

Στις 25 Φεβρουαρίου 1812 ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης¹⁴⁶⁷ σε υπόμνημα που έστειλε στους Γάλλους, έγραφε ότι πρέπει να βιαστούν για να προλάβουν, πριν ξεκινήσουν για τη Μάνη δύο Τούρκοι, τους οποίους θα έστελνε ο Καπουδάν πασάς, για να ασχοληθούν με το θέμα της αντικατάστασης του Κωνσταντήμπεη. Ο ένας από τους δύο Τούρκους ήταν ο Εμίν αγάς.

Το όνομα του Θεόδωρου Γρηγοράκη δεν είχε ακουστεί μεταξύ των υποψηφίων. Οι πληροφορίες που έχουμε προέρχονται κυρίως από γαλλικές πηγές και φαίνεται ότι ο μεν Κωνσταντήμπεης προσπαθούσε δια των Γάλλων να διατηρήσει το μπεηλίκι του, ενώ ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης και αυτός με τη συνδρομή των Γάλλων να γίνει μπέης. Οι απόψεις του Γάλλου υποπροξένου στο Ναύπλιο J. Trullet για υποστήριξη του Κωνσταντήμπεη φαίνεται ότι δεν παρέσυραν το στρατηγό Donzelot, ο οποίος προτίμησε να υποστηρίξει τον Πετρούνη Μαυρομιχάλη. Ο Donzelot έπαιρνε διαφορετικά μηνύματα για τον Πετρούνη Μαυρομιχάλη. Ο Roussel¹⁴⁶⁸ τον θεωρούσε γαλλόφιλο, το ίδιο και ο επιτετραμμένος της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη Latour-Maubourg¹⁴⁶⁹. Ο J. Trullet¹⁴⁷⁰ από το Ναύπλιο τον ενημέρωνε ότι ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης ανήκε στην παράταξη των αγγλοφίλων, αλλά ήταν αυτός που είχε επισκεφθεί το 1809 τον Donzelot για το σχέδιο αυτονομίας της Πελοποννήσου.

Σύμφωνα με την άποψη του J. Trullet από την αγγλική διπλωματική αποστολή ως πιθανότεροι υποψήφιοι για το μπεηλίκι της Μάνης φέρονταν ο πρώην Ατώνμπεης Γρηγοράκης, ο Καβαλιέρης Δημητράκης Γρηγοράκης, ο γιός του Γεώργιος Καβαλιεράκης-Γρηγοράκης, ο αδελφός του Τσιγκούριος-Γρηγόριος Γρηγοράκης, ο Αλέξανδρος Κουμουνδουράκης και ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης.

Δεν γνωρίζουμε τις ενέργειες των Γάλλων διπλωματών στην Υψηλή Πύλη για τη διαδοχή του Κωνσταντήμπεη Ζερβάκου, πάντως η γαλλική αποστολή δεν πέτυχε να προωθήσει τον Πετρούνη Μαυρομιχάλη στο μπεηλίκι της Μάνης.

Κατόπιν του αιτήματος του Πετρούνη Μαυρομιχάλη στους Γάλλους για χρηματική ενίσχυση, οι Γάλλοι του υπέδειξαν έμπορο, ο οποίος θα του δάνειζε 20.000 γρόσια, που ήταν απαραίτητα για να δωροδοκηθούν οι Τούρκοι, να κάνουν μπέη τον Μαυρομιχάλη. Η υπόθεση όμως δεν είχε ευνοϊκή κατάληξη αλλά, όπως φαίνεται, ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης ευχαρίστησε τους Γάλλους για τη βοήθειά τους.

Με το έγγραφο της 25ης Φεβρουαρίου 1812 ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης εκδήλωσε τα συναισθήματά του προς το Γάλλο επιτετραμμένο στην Κωνσταντινούπολη Latour-Maubourg για την καλοσύνη του και από ένα άλλο συνημμένο

1467. J. Savant, ό.π., 6(1952)113.

1468. J. Savant, ό.π., 6(1952)107.

1469. J. Savant, ό.π., 6(1952)106.

1470. J. Savant, ό.π., 5(1951)409.

με την ίδια ημερομηνία πληροφορούμεθα τα αιτήματα που είχε υποβάλλει ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης¹⁴⁷¹ στο Latour-Maubourg: «...Κύριε επιτετραμμένη, εμείς οι υπογεγραμμένοι (Π. Μαυρομιχάλης και Δ. Παλαιόπουλος) αφού κάναμε όλα τα πιθανά διαβήματα στην Υψηλή Πύλη για να πάρουμε το Μπεηλίκι της Μάνης, σύμφωνα με τη θέληση των ανθρώπων που κατοικούν αυτήν την περιοχή και επειδή βλέπουμε ότι εμποδιζόμαστε στις υποθέσεις μας από τους Άγγλους και από τους πράκτορες του Αλή πασά, των οποίων το κοινό ενδιαφέρον είναι να εγκαταστήσουν τον Κωνσταντίνο Ζερβάκη, ο οποίος τους είναι εντελώς αφοσιωμένος, τολμάμε να ζητήσουμε την προστασία της Γαλλίας, σαν το μόνο αποτελεσματικό μέσο να μεταιώσουμε τα σχέδια των Άγγλων και να ισχυροποιήσουμε την ανεξαρτησία και την ακεραιότητα μιας χώρας, η οποία είναι το προπύργιο της άτυχης Ελλάδας, που σε καιρούς πιο κρίσιμους, θα είναι περιζήτητη... Είναι χρήσιμο να υπενθυμίσω πόσο επικίνδυνο είναι να μείνουμε θεατές του θριάμβου των Άγγλων στο μέρος το πιο ενδιαφέρον της Ευρωπαϊκής Τουρκίας. Είναι πολλά τα πλεονεκτήματα που θα είχε η Γαλλία αν ένας άνθρωπος τόσο αφοσιωμένος σε αυτή, όσο ο Πέτρος Μαυρομιχάλης θα έμπαινε επικεφαλής των Μανιατών...».

Παρακάτω ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης ζητούσε αναλυτικά τα επόμενα:

1) Να του δώσουν δάνειο 20.000 πιάστρα (δηλαδή γρόσια), τα οποία θα επέστρεφε σε τρεις μήνες αν έπαιρνε το μπεηλίκι ή σε ένα χρόνο αν αποτύγχανε.

2) Να συστήσει η γαλλική διπλωματική αποστολή της Κωνσταντινούπολης στο Διοικητή της Αγκόνας, να βοηθήσει το Μαυρομιχάλη να κάνει εκεί εισαγωγή βελανιδιού, το οποίο θα του απέφερε μεγάλο κέρδος.

3) Να του χορηγηθεί πιστοποιητικό για να μην τον ενοχλούν τα γαλλικά πολεμικά πλοία, όπως και τα κουρσάρικα υπό γαλλική σημαία.

Από όλο αυτό το παρασκήνιο ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης έγινε μπας καπετάνιος, δηλαδή πρώτος καπετάνιος της Μάνης με μπέη της Μάνης τον Θεοδωρόμπεη Γρηγοράκη.

Ο Σουκιούρμπεης

Όταν γινόταν λόγος για τα Ορλωφικά και την τελευταία μάχη που δόθηκε στο Νησί, αναφέρθηκε ότι από τον πύργο στον οποίο είχε πολιορκηθεί ο Ιωάννης Μαυρομιχάλης με λίγους οπαδούς του, βγήκε ζωντανός μόνον αυτός και ο μικρός γιός του Γεώργιος. Ο πατέρας τότε εγκλείστηκε στις φυλακές Ναυπλίου και παρέμεινε μέχρι τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774), οπότε και απολύθηκε. Ο μικρός όμως γόνος της οικογενείας Μαυρομιχάλη οδηγήθηκε στην Κωνσταντινούπολη και εξισλαμίστηκε¹⁴⁷². Επειδή ο πατέρας του ήταν πλοι-

1471. J. Savant, ό.π., 6(1952)111-3.

1472. ΓΑΚ, Αρχ. Βλαχ., Ε 39, σε χειρόγραφο του 1835 αναφέρεται ότι στα Ορλωφικά

οκτήτης¹⁴⁷³ και είχε γνώσεις από τα ναυτικά επαγγέλματα, σταδιδρόμησε στο τουρκικό πολεμικό ναυτικό με το όνομα Μεχμέτ Σουκιούρμπεης.

Το καλοκαίρι του 1814, έχοντας το βαθμό του ριαλάμπεη (ιργιαλά μπέη) δηλαδή πλοιάρχου, ο Μεχμέτ Σουκιούρμπεης αγκυροβόλησε με το πλοίο του στο Λιμένι, που ήταν το επίνειο της Τσίμοβας (Αρεόπολης). Θέλησε τότε να επισκεφθεί τον διατηρούμενο μέχρι σήμερα παραθαλάσσιο πύργο του Πετρούνη Μαυρομιχάλη, που ήταν τότε μπας καπετάνιος (αρχικαπετάνιος) με μπέη το Θεοδωρόμπεη Γρηγοράκη. Ο Αναστάσιος Γούδας¹⁴⁷⁴ γράφει: «*Τω δε 1814 εστάλη μετά στολίσκου εις Μάνην Σιουκιούρ μπέγης τις προς περιστολή της πειρατείας. Η Μάνη τότε κατεσπαράσσετο δυστυχώς υπό εγχωρίων διενέξων και πολλοί φθονούντες τον Πέτρον Μαυρομιχάλην, απέδιδον αυτώ ψευδώς τα πλείστα των κακών του τόπου των, κ' ήλπίζον, ότι συκοφαντούντες, ήθελον επιτύχει την εξόντωσίν του. Αλλά παρά πάσαν προσδοκίαν συνέβη το αντίθετον. Ο μεν Πέτρος Μαυρομιχάλης, πεπεισμένος εις την αθωότητά του, προσήλθεν αυτόκλητος εις την ναυαρχίδα, φέρων ως δώρα και κριούς τινάς. Ο δε Σιουκιούρ μπέγης, παραβλέψας πάντας τους λοιπούς, μόνον παρά του Μαυρομιχάλη εξήτησεν εν ιδιαίτερα συνεντεύξει σύμπραξιν και συμβουλήν προς επιτυχίαν του σκοπού του. Ούτος δε τη ειληκρινεί συμπράξει του Μαυρομιχάλη επετεύχθη εις τοσούτον, ώστε ο Σιουκιούρ μπέγης ωρκίσθη ενώπιον πάντων των αξιωματικών του, ότι, επανερχόμενος εις Κωνσταντινούπολιν, θα ζητήση ανάλογον αμοιβήν των υπηρεσιών του Μαυρομιχάλη, ον τότε δώρισε το-*

αιχμαλωτίστηκε ένας αδελφός του Αντωνίου Μαυρομιχάλη, «και θέλουν να λέγουν πολύ πως ο εις Ρόδον διοικητής να είναι αυτός». Προφανώς η πληροφορία προέρχεται από: Μ. Michaud et M. Porjoulat, «Correspondance d' Orient», 1830-31, tome IV, Paris, 1834, σελ. 3, όπου σημειώνεται: «*Ο Πασάς η Μπέης της Ρόδου, που ονομάζεται Μεχμέτ Σουκιούρ, είναι ένας αρνησίθρησκος Έλληνας που γεννήθηκε σε μια επιφανή οικογένεια της Μάνης και αδελφός του διάσημου Πετρόμπεη: στο παιδικά του χρόνια τον απήγαγαν Τούρκοι κουρσάροι και τον πούλησαν στα παζάρι, μεγάλωσε ανάμεσα στους σκλάβους του Σεραγιού και υπηρέτησε στο οθωμανικό ναυτικό, όπου διακρίθηκε...». Ο Α. Γούδας, Βίοι παράλληλοι, τομ. ΣΤ', Αθήναι 1874, σ. 120-1, γράφει ότι ο Γεώργιος Μαυρομιχάλης ήταν αδελφός του Πετρόμπεη και δόθηκε το 1771 ως όμηρος στους Τούρκους και για το φυσικό του κάλλος υιοθετήθηκε από την οικογένεια του Καπουδάν πασά. Παράλληλα ειδοποιήθηκαν οι γονείς του ότι απεβίωσε, ενώ στην πραγματικότητα ανήλθε σε μεγάλα αξιώματα. Προσθέτει ακόμη: «...έπειτα όμως υπεψιθυρίζετο πως εν Μάνη ότι ο ως όμηρος δοθείς τω Καπετάν-Πασά Γεώργιος ζη, και ότι τουρκεύσας, ίσως και ακουσίως, προήχθη εις μεγάλα αξιώματα: αλλ' ουδείς ούτε τότε ούτε μετά ταύτα εδυνήθη ν' ανακαλύψη το μυστήριον τούτο.»*

1473. Σ. Β. Κουγέα, Συμβολαί εις την ιστορίαν της υπό τους Ορλώφ Πελοποννησιακής Επανάστασεως (1770), Πελοποννησιακά 1(1956)75 και 81 κ.ε. Ο Πιέρος Μαυρομιχάλης (πατέρας του Πετρόμπεη) πούλησε το μερίδιο του θείου του Ιωάννη από μία «αρτάρνα» με το όνομα «Παναγία Μοθωνίτισσα» στις 2 Απριλίου 1771.

1474. Αν. Γούδας, Βίοι Παράλληλοι, τόμ. ΣΤ', Αθήναι 1874, σ. 121. Ο πύργος των Μαυρομιχαλαίων στο Λιμένι που έχει αναστηλωθεί δεν υπήρξε ποτέ λαβυρινθώδης.

ποτηρητήν του καθαιρεθέντος ηγεμόνος Θεοδώρου-Μπέγη¹⁴⁷⁵. και ον πριν απέλθη επεσκέφθη κατ' οίκον. Οι πάντες δε τότε εθαύμασαν δύο τινά. Πρώτον μιν, ότι ο Σιουκιούρ Μπέγης εισήλθεν άνευ οδηγού και ως ειδήμων εις άπαντα τα λαβυρινθώδη δωμάτια του πύργου του Μαυρομιχάλη· και δεύτερον, ότι μόλις ιδών την μητέραν τούτου, ησπάσθη μετά σεβασμού την δεξιάν της και συνεκινείτο ακουσίως, οσάκις έβλεπε μέλος της οικογενείας Μαυρομιχάλη...».

Ο Σ. Β. Κουγέας¹⁴⁷⁶ σχετικά με την επίσκεψη του Σουκιούρμπεη στο σπίτι των Μαυρομιχαλαίων, έγραψε τα παρακάτω: «Όταν δε εισήλθε εις τον πύργον, ο πυργοδεσπότης και οι οικείοι του έμειναν κατάπληκτοι από την ανεξήγητον διά ξένον ευχέρειαν με την οποίαν περιεφέρετο ο υψηλός επισκέπτης εις τα διαμερίσματα του πύργου και ιδίως από την συγκινητικήν ευλάβειαν, με την οποίαν ο Τούρκος μεγιστάν εχαιρέτησε την Καπετάν-Πιέρανα Μαυρομιχάλαινα, την μητέρα του Πετρόμπεη... Δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι εκεί εις τον “μουσαφίρ-οντάν” του Μαυρομιχαλαίικου πύργου και εις το πρόσωπον του επιφανούς Τούρκου επισκέπτου, όστις είχαν εις την μορφήν του έκδηλα τα αδρά χαρακτηριστικά των “νεραΐδογέννητων” Μαυρομιχαλαίων, έγινε η συγκινητική και δραματική αναγνώρισις τού προ 44 ετών εξαφανισθέντος γόνου, η οποία όμως εκρατήθη εκατέρωθεν μυστική...». Το μυστικό της αιχμαλωσίας στο Νησί του μικρού Μαυρομιχάλη και η εξέλιξή του στο τουρκικό ναυτικό έμεινε επτασφράγιστο μυστικό και κανείς άλλος στη Μάνη δεν το έμαθε. Αντίθετα, η αναφορά στη Βουλή των Ελλήνων¹⁴⁷⁷ το 1846 στα γεγονότα του Αλμυρού φαίνεται ότι έγινε για να συσκοτίσουν αυτά που συνέβησα στο Νησί.

Την Πιέρανα Μαυρομιχάλαινα, μητέρα του Πετρόμπεη, ο Μεχμέτ Σουκιούρμπεης θυμόταν από τα παιδικά του χρόνια, αφού ήταν σύζυγος του πρώτου του εξαδέλφου πριν από το 1765 που γεννήθηκε ο Πετρόμπεης. Εντυπωσίασε ο σεβασμός που της έδειξε, διότι δεν γνώριζαν ότι ήταν η χήρα του πρώτου του εξαδέλφου. Είναι λάθος που αναφέρεται από μερικούς ότι ο Σουκιούρμπεης ήταν αδελφός του Πετρόμπεη.

Μετά από δύο χρόνια ο Μεχμέτ Σουκιούρμπεης-Μαυρομιχάλης επισκέφθηκε πάλι το Λιμένι και αυτή τη φορά έφερε το διορισμό του ανιψιού του Πετρούνη στο αξίωμα του μπέη της Μάνης. Ο ίδιος το 1818 προβιβάστηκε στο βαθμό του Πατρώνα μπέη (υποναύαρχος) και τον επόμενο χρόνο στο βαθμό του Καπετάνια μπέη ή του Καπουδανιάμπεη (αντιναύαρχος) και είχε τη διοίκηση των τουρκικών θαλασσίωων δυνάμεων στην Άσπρη Θάλασσα (Αιγαίο)¹⁴⁷⁸. Από τη θέση του αυτή μπορούσε να βοηθά τους Υδραίους και ιδιαίτερα τους συγγενείς του ή άλλους Έλληνες.

1475. Ο Θεοδωρόμπεης έμεινε μπέης μέχρι το καλοκαίρι του 1816 και ασκούσε μέχρι τότε τα καθήκοντά του.

1476. Σ. Β. Κουγέας, ό.π., Πελοποννησιακά 1(1956)82-83.

1477. Σ. Β. Κουγέας, ό.π., Πελοποννησιακά 1(1956)73.

1478. Σ. Β. Κουγέας, ό.π., Πελοποννησιακά 1(1956)83

Ο Σουκιούρμπεης δίνοντας στον Πετρούνη Μαυρομιχάλη το διορισμό του ως μπέη της Μάνης, παρέλαβε τα δύο παιδιά του, το Γιωργάκη και τον Αναστάση ως ενέχυρα όπως συνηθιζόταν τότε και τα πήγε στην Κωνσταντινούπολη¹⁴⁷⁹.

Αναφέρεται ότι από τα μέσα του 1819 ο Σουκιούρμπεης¹⁴⁸⁰ παύθηκε από το αξίωμά του. Ο αντιπρόσωπος των Υδραίων στην Κωνσταντινούπολη έγραψε στην πατρίδα του στις 15 Ιουλίου 1819: «Τη πρώτη τούτου του μηνός έγινε άζλι (επαύθη) ο καπετάνια μπέης και εδιωρίσθη ο προκάτοχος εκείνου Αλήμπεης Νασουφζαντές». Την παύση του απέδωσαν ορισμένοι στην καλή συμπεριφορά του Σουκιούρμπεη στους Έλληνες, αλλά η αιτία ήταν ότι έλαβε μέρος σε συνωμοσία. Του δόθηκε χάρη από το Σουλτάνο και του ανατέθηκε έκτοτε η διοίκηση μιας περιοχής στα παράλια της Μαύρης Θάλασσας. Αργότερα όμως, το 1822, διορίστηκε στη Ρόδο με το βαθμό του Πασά, αλλά η συμπεριφορά του προς τους Έλληνες δεν ήταν καθόλου ήπια και φιλική.

Στις 16 Σεπτεμβρίου 1819 ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης¹⁴⁸¹ έγραψε στον αδελφό του Κυριακούλη, ο οποίος έμενε στο Γύθειο ως γαμπρός του Τζανήμπεη Γρηγοράκη, τα ακόλουθα: «...Επειδή και τούτην την ώραν οπού σε γράφω ήλθε ο Πανάγος Λουκάκης από Καλαμάτα και μας ήφερε γράμματα του παιδιού μας Γεωργάκη και του διδασκάλου του, είκοσι επτά Αυγούστου σημειωμένα. Φανερώνοντάς μας ότι του καπετανάμπεη εφένδη μας, αληθεύει η εξορία του εις την Κύπρον και μας βεβαιοί τέλος πάντων δια την εδικήν μας ασφάλειαν και τον σύντομον γυρισμόν του οπίσω του καπετανάμπεη μετά δόξης μεγαλιωτέρας...».

Ο Σταυριανός Χουρχάκος-Καλκανδής και ο Αλέξανδρος Κουμουνδουράκης με χίλιους τρόπους προσπαθούσαν να πετύχουν την παύση του Πετρόμπεη από το μπεηλίκι, για να τον διαδεχθεί ένας από αυτούς. Ο φόβος των Μαυρομιχαλαίων ήταν μήπως με την παύση του Σουκιούρμπεη βρει την ευκαιρία κάποιος από τους επίδοξους διαδόχους του και πετύχει την αντικατάστασή του.

Ο Σουκιούρμπεης, όπως αναφέρεται, αφού υπηρέτησε αρκετά χρόνια στη Ρόδο κατά τα τέλη του 1835 ανακλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπου και πέθανε μετά από μερικά χρόνια.

Ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης μπέης

Παρά το γεγονός ότι ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης είχε αποτύχει να διαδεχθεί τον Κωνσταντήμπεη Ζερβάκο, δεν έπαψε να συνεχίζει την προσπάθειά του. Ο Θεο-

1479. Σ. Β. Κουγέα, ο.π., Πελοποννησιακά 1(1956)83. Το υ δ ί ο υ, Η διαθήκη του εκ των φονέων του Καποδίστρια Γεωργίου Μαυρομιχάλη, Πελοποννησιακά 1(1956)358.

1480. Σ. Β. Κουγέα, ο.π., Πελοποννησιακά 1(1956)87.

1481. Α. π. Δ α σ κ α λ ά κ η, Αρχείον Τζωρτζάκη-Γρηγοράκη, Αθήνα 1976, σ. 47.

δωρόμπεης Γρηγοράκης είχε την ατυχία να ανατεθεί στο Σουκιούρμπεη η φροντίδα για την ειρήνευση της Μάνης. Το καλοκαίρι του 1815 που κατέβηκε στη θάλασσα της Μάνης ο Σουκιούρμπεης έδωσε ελπίδες διαδοχής του Θεοδωρόμπεη στον Πετρούνη Μαυρομιχάλη.

Από το Γάλλο έμπορο της Κορώνης Sauvaire¹⁴⁸² έχουμε την πληροφορία ότι ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης ακολούθησε το Σουκιούρμπεη σε όλες του τις επιχειρήσεις με 600 άνδρες από την επαρχία του. Σε έκθεση του ίδιου για την κατάσταση του τόπου ανέφερε ότι ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης προσπαθούσε να πάρει τη θέση του μπέη της Μάνης και έδινε την υπόσχεση να μην επιτρέψει στους Μανιάτες να αρματώσουν πειρατικά σκάφη για να ασκούν την πειρατεία, την οποία αυτός ο ίδιος προστάτευε μέχρι πριν από λίγο καιρό.

Ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης έλαβε την ηγεμονία¹⁴⁸³ στις 22 Ιουνίου 1816. Οι Ναπολεόντειοι πόλεμοι είχαν λήξει με τη συντριβή του Ναπολέοντος στο Βατερλώ και οι ξένες δυνάμεις είχαν πάψει να ενδιαφέρονται και να ανακατεύονται στις υποθέσεις της Μάνης. Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης επέβαλε την τάξη και περιόρισε τη ληστεία και την πειρατεία. Ανέφερε όμως ότι εύρισκε δυσκολία με τις συνεχείς οικονομικές απαιτήσεις των Τούρκων. Σε αναφορά του προς τη Φιλική Εταιρεία¹⁴⁸⁴ της 2ας Φεβρουαρίου 1819 έγραψε τα ακόλουθα: «...η πολιτική των κρατούντων εμφαντάσθη τον τρόπον πάλιν να εισάξη τας δυστυχίας, επεφορτίζουσα εμέ υπέρογκα δοσίματα υπό διαφόρων σχημάτων, και κάμνουσα να εξοδεύω με διαφόρους προφάσεις, και ούτω, διά να υποφέρω τα τοιαύτα, να βαρύνω την κοινότητα, επιφέρων με τούτο δυσαρέσκειαν και ένδειαν, διά να γεννηθή πάλιν ο εμφύλιος πόλεμος και τα ακόλουθά του κακά...».

Ο Καποδάν πασάς Σεγίδ Αχμέτ, ο οποίος είχε διατελέσει Βαλής του Μοριά το 1814, στις 22 Αυγούστου 1818, σαν ένδειξη μεγίστης τιμής, έστειλε στον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη μια πολύτιμη γούνα σαμούρι (από δέρμα σπάνιου κουναβιού). Ο Σ. Β. Κουγέας¹⁴⁸⁵ υποθέτει ότι, όπως ο Σουκιούρμπεης (ο εξισλαμισθείς Γεώργιος Ιω. Μαυρομιχάλης) ενήργησε για να αναλάβει το μπεηλίκι της Μάνης ο ανιψιός του Πετρόμπεης, κατά τον ίδιο τρόπο και επιμελήθηκε για την αποστολή της σαμουρόγουνας. Οι Μαυρομιχαλαίοι εδιηγούντο με υπερηφάνεια τη δωρεά γούνας σαμούρι μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα.

1482. Ε.λ. Μπελιά, Υπόμνημα περί Μάνης εκ των Ολλανδικών αρχείων, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)290.

1483. Ιω. Φιλήμονος, Ιστορικών δοκίμιον περί της Ελληνικής Επαναστάσεως, Αθήνα 1860, τόμ. Γ', σ. 411.

1484. Ιω. Φιλήμονος, ό.π., τόμ. Α', σ. 153.

1485. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)128.

Οι όμηροι στην Κωνσταντινούπολη

Όταν το 1816 ο Πετρόμπεης έγινε μπέης της Μάνης υποχρεώθηκε να στείλει δύο γιούς του, το Γεωργάκη και τον Αναστάση, ως ομήρους στην Πόλη. Όπως αναφέρθηκε τα παιδιά παρέλαβε ο Σουκιούρμπεης, που ήταν θείος του Πετρόμπεη και τα έστειλε να φιλοξενηθούν στο Πατριαρχείο¹⁴⁸⁶. Το Μάρτιο του 1819 ο Αναστάσης παρουσίασε διαταραχές από το πεπτικό του σύστημα¹⁴⁸⁷ και ο Σουκιούρμπεης τον έστειλε πίσω στον πατέρα του, ενώ ο Γιωργάκης παρέμεινε και πήγε εκεί άλλος στενός συγγενής¹⁴⁸⁸. (πιθανώς ο θείος του Αντώνιος Μαυρομιχάλης¹⁴⁸⁹).

Επειδή οι Τούρκοι έβλεπαν τις επαναστατικές κινήσεις των Ελλήνων και άρχισαν να παίρνουν τα μέτρα τους για την αντιμετώπισή τους, οι Φιλικοί φοβήθηκαν μήπως φυλακισθούν οι Μαυρομιχαλαίοι της Πόλης. Αυτό θα δυσκόλευε τη συμμετοχή του Πετρόμπεη και των Μανιατών στην επανάσταση και γι' αυτό αποφασίστηκε, ίσως με προγενέστερη πρόταση του Παπαφλέσσα¹⁴⁹⁰, να διευκολύνουν τους ομήρους να επιστρέψουν στο Μοριά. Στις 12 Μαρτίου 1821 έφθασε ο Γιωργάκης Μαυρομιχάλης με πλοίο στο Λιμένι.

Από την διήγησιν του Ηλία Σαλαφατίνου πληροφορούμεθα τα εξής¹⁴⁹¹: «...αλλ'

1486. Ο Φωτάκος, ό.π., σ. 27, έγραψε για το Μπέη της Μάνης: «...Ούτος έδιδε δύο στενούς συγγενείς, αδελφούς ή υιούς του εις τον Καπετάν-πασά, ως ομήρους, τους οποίους ετήρη εις τον Ναύσταθμον προς διατήρησιν των μεταξύ των συμφωνιών, ήτοι να μη συμβαίνουν πειρατεία εις την θάλασσαν και ληστεία εις την ξηράν. Αλλ' επειδή οι όμηροι ούτοι ήσαν Χριστιανοί συγκατένευεν ο Καπετάν-πασάς να τους παραδίδη εις τον Πατριάρχην να τους φυλάττη εις το Πατριαρχείον, υπόχρεως ων δια πάσαν πράξιν».

1487. «...επειδή μήνης οκτώ πάσχει από κακοχωνευσίαν στομαχίου και κατήντησεν εις εσχάτην αδυναμίαν, εκρίναμεν εύλογον δια μεταλλαγήν του αέρος, να αποπέμψωμεν αυτόν τω ιδίω αυτού πατρί...». Α. Λιγνού, Αρχ. Κοιν. Ύδρας, τόμ. ΣΤ', σ. 150. Σ. Β. Κουγέα, Η υπό τους Ορλώφ Πελοποννησιακή Επανάστασις, Πελοποννησιακά 1(1956)83.

1488. Ο Ιω. Φιλήμων, ό.π., τόμ. Β', σ. 323 γράφει: «*Εν τοις Πατριαρχείοις προϋπήρχον ως όμηροι του ηγεμόνος Λακωνίας Γεώργιος και Αντώνιος (υιός και θείος) απεσταλμένοι παρά τη Πύλη. Προβλέπων δε άφευκτον, ή θεωρών αναγκαίαν, την δραπέτευσιν αυτών, ο Πατριάρχης Γρηγόριος απεμάκρυνε προ ολίγων ημερών τούτους εκ των πατριαρχείων, γράψας εις την Πύλην ότι τα πατριαρχεία εισίν οικητήριον ιερατικών και ουχι λαϊκών. Ότε δε εις των ιεροδιακόνων, πρώτος μαθών την δραπέτευσιν αυτών, έδραμεν αναγγείλας το τοιούτον, ο Γρηγόριος μετά θυμού παρετήρησεν προς τούτον: «Τί σε μέλει;». Ο Αντώνιος Μαυρομιχάλης είναι αμφίβολο αν μπορούσε τότε να είναι όμηρος στην Πόλη, διότι είχε λάβει μέρος στην εκστρατείαν εναντίον του Αλή πασά και την κατάληψη της Πρέβεζας που έγινε τον Ιούλιο του 1820. Κ. Κοτσώνη, Αντώνιος Πιέρου Μαυρομιχάλης, Λακωνικά Σπουδαί 13(1996)429-30. Στην Πόλη ήταν ο Αντώνιος στις 7 Μαΐου 1820. Α π. Δ α σ κ α λ ά κ η, Αρχείον Τζωρτζάκη-Γρηγοράκη, Αθήναι 1976, σ. 57.*

1489. Ιω. Φιλήμων, ό.π., τόμ. Β', σ. 323.

1490. Φωτάκος, ό.π., σ. 27. Να σημειωθεί ότι όταν έφυγε ο Γιωργάκης Μαυρομιχάλης από την Πόλη, ο Παπαφλέσσας βρισκόταν ήδη στο Μοριά.

1491. Ιω. Γιανναροπούλου, Διήγησις Σπαρτιάτου τινός ονομαζομένου Ηλία Σαλαφατίνου, Πρακτικά Α' τοπικού συνεδρίου Λακωνικών μελετών, Παράρτημα 9 των «Πελοποννη-

εν τω μεταξύ τούτω ήλθεν ο υιός του Γεωργάκης εκ Κωνσταντινουπόλεως εις εμπορικά πλοία Επανήσια ο καπετάνιος του πλοίου, εις το οποίον ήτο μέσα ο Γεωργάκης, εξήλθε του πλοίου και επήγε εις τον πατέρα του να τω αναγγείλη τον ερχομόν του υιού του και να τον συγχαρή ένεκα τούτου, αλλ' απέτυχε του δευτέρου, διότι ο Πετρόμπεης άμα ακούσας παρά του καπετάνιου τον ερχομόν του υιού του εγένετο πλήρης λύπης δια τον άωρον ερχομόν του υιού του και εκατάλαβεν την αιτίαν του ερχομού του, δηλ. το της επανάστασεως. Λέγει προς τον καπετάνιον ότι να υπάγη εις το πλοίον του και το βράδυ εις το σκότος να τον εβγάλη από το πλοίον και να τον υπάγη εις οικίαν δια να μην τον καταλάβη κανείς Σπαρτιάτης. Κατά την παραγγελίαν λοιπόν του Πετρόμπεη ο καπετάνιος το εσπέρας ενώ ήτον σκότος υπήγε τον Γεωργάκη προς τον πατέρα του και αφού ωμίλησε μετ' αυτού εκείνην την νύκτα ο πατήρ του και τινες οικιακοί και την ερχομένην ημέραν τον είχε κλεισμένον εις μέρος, διά να μη κοινοποιηθή ο ερχομός του εις όλους το εσπέρας της ίδιας ημέρας τον επρόσταξε να μπαρκαρισθή εις το ίδιον πλοίον, με το οποίον ήλθε και να υπάγη εις Ύδραν παραγγείλας εις αυτόν τα εξής: Αφού υπάγη εις Ύδραν, να ερωτήση ειλικρινώς τους προκρίτους ταύτης της νήσου, αν έχουν σκοπόν να κινηθούν κατά του Τούρκου και ει μεν πληροφορηθή ότι θα παρακολουθήσουν εν παρόμοιον, να επιστρέψη εις την Σάρτην, τουναντίον δε να διευθυνθή εις Κωνσταντινούπολιν. Τούτου αναχωρήσαντος δια την Ύδραν...».

Από την Ύδρα ο Γεωργάκης Μαυρομιχάλης γύρισε πάλι στο Λιμένι, διότι βεβαιώθηκε ότι η επανάσταση προόδευε και ότι θα ήταν αυτοκτονία η επιστροφή του στην Κωνσταντινούπολη.

Ο Νικόλαος Σπηλιάδης¹⁴⁹² έγραψε ότι όταν ο Γεώργιος Μαυρομιχάλης γύρισε από την ομηρία του, ο Πετρόμπεης: «τον εξαπέστειλε πάλιν όμηρον εις Κωνσταντινούπολιν ομού με τον ανεψιόν του Ροδίτην. Εις μάτην παρέστησεν ο Γεώργιος τον

σιακών», σ. 134-5. Ο Φωτάκος, ό.π., σ. 31, επαναλαμβάνει τα ίδια: «...Ο υιός λοιπόν του Π. Μαυρομιχάλη Γεώργιος, φυγών κατέβη εις Πελοπόννησον, και ο πατήρ του εφρόντιζε να τον αποστείλει πάλιν, αλλ' αυτός δεν τον ήκουε, διότι ήτο ενθουσιασμένος δια την επανάστασιν. Μετέβη δε εις την Ύδραν όπου έκαμεν τον απόστολον, και παρεκίνηει τους Ύδραίους να επαναστατήσουν».

1492. Ν. Σ π η λ ι ά δ ο υ, Απομνημονεύματα, Αθήνησιν 1851, τόμ. Α', σ. 23. Η. Σ α - λ α φ α τ ί ν ο υ, Σύντομοι παρατηρήσεις επί τινων περιστατικών αναφερομένων εις τα λεγόμενα απομνημονεύματα του Ν. Σπηλιάδη, Αθήνα 1853, σ. 10-11. Η προκατάληψη του Ν. Σπηλιάδη εναντίον των Μανιατών είναι εμφανής από την αντίφασή του όταν στη σελ. 79 του πρώτου τόμου γράφει: «...Ο Κολοκοτρώνης ευρίσκετο εις δεινήν θέσιν· αφ' ενός εφοβείτο μη δολοφονηθή από τινα Μανιάτην, αφού οι Τούρκοι, οίτινες διά Μανιάτου είχαν δολοφονήσει και τον εξακουστόν Ζαχαριάν ως συνεννοηθέντα με τον Ναπολέοντα...», ενώ στη σελίδα 121 του ίδιου τόμου, που αναφέρεται στις προθέσεις του Θ. Κολοκοτρώνη, σημειώνει: «...Θεωρεί ωσαύτως αναγκαίον να έχη μεθ' εαυτού τον Μουρτζινον με τριακοσίους Μανιάτας ως σωματοφύλακας, διά να κινήται εν ασφαλεία όπου ο κίνδυνος, και να ενεργή και να διατάττη ασυστόλως ό,τι το συμφέρον της πατρίδος υπαγορεύει...». Με άλλα λόγια ενώ ο Κολοκοτρώνης φοβάται μη τον δολοφονήσουν οι Μανιάτες, ήθελε να έχει τριακοσίους Μανιάτες ως σωματοφύλακες !

πατέρα του τα σχέδια της εταιρείας, τα περί του Υψηλάντου και λοιπά· εις μάτην τον εβεβαίωσεν ότι, ενώ ο Κουμουνδουράκης διέτριβεν εις Κωνσταντινούπολιν δεν ήτο πλέον ελπίς να διατηρηθή η αρχηγία της Μάνης εις την οικογένειάν των· τέλος βιάζεται ν' αναχωρήσῃ· ἀλλ' ἀντί να πλεύσῃ εις Κωνσταντινούπολιν, καταφεύγει εις την Ὑδραν, όπου εμμένει και ευρίσκει υπεράσπισιν εις τους Ὑδραίους τους οποίους είχε γνωρίσει υπηρετούντας εις τον τουρκικόν στόλον, και δεν ψηφά τας πατρικὰς διατάξεις...». Ἀντίθετα ὁ Η. Σαλαφατίνος σχολιάζοντας τὸ βιβλίον τοῦ Νικ. Σπηλιάδη ἔγραψε: «...τον δε Γεώργιον υἱὸν του επιστρέψαντα ἀπὸ Κωνσταντινούπολιν ἔστειλε με τον ἀνιψιὸν του Ἰωάννην Ροδίτην και Διαμαντὴν Καλαγκάν φίλους των Τομπάζηδων εις την Ὑδραν, να πείσῃ τους προκρίτους να κινήσῃν εις τα ὄπλα δια να ἐπιτύχῃ τὸ κίνημα του πολέμου, πολιορκουμένων των φρουριῶν διὰ τε ξηρὰς και θαλάσσης και ὄχι ως κακῶς γράφει ὁ συγγραφεὺς...».

Ὁ φόνος τοῦ Τσιγκούριου Γρηγοράκη

Ὁ Γρηγόριος-Τσιγκούριος Γρηγοράκης κατοικοῦσε στο Σκουτάρι. Ἦταν φημισμένος γιὰ τὴν ἀνδρεία του σε ὅλη τὴ Μάνη. Στα χρόνια που μπῆς τῆς Μάνης ἦταν ὁ θεῖος του Ἀντώνμπης, αὐτὸς εἶχε τὸ ἀξίωμα του μπας καπετάνιου (πρῶτου καπετάνιου)¹⁴⁹³. Τον τελευταῖο ὁμως καιρὸ τῆς ηγεμονίας του ὁ θεῖος του τον ἀντικατέστησε με τὸ γαμπρὸ του Κωνσταντῖνο Ζερβάκο, ἀφοῦ ὁ τελευταῖος εἶχε τὴ θερμὴ υποστήριξη τοῦ Βελή πασά ηγεμόνα τῆς Πελοποννήσου¹⁴⁹⁴.

Τὸ 1805 πέρασε ἀπὸ τὸν τόπο του ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς W. Leake¹⁴⁹⁵ ὁ οποίος τον περιγράφει ὡς ψηλὸ, με ἀδρὰ χαρακτηριστικὰ και με μουστάκια που ἀκουμπούσαν στους ὠμους του. Στὴ μέση του εἶχε μαχαίρι και δύο τεράστιες πιστόλες. Εἶχε διακριθῆ σε ὅλους τους Μανιάτικους ἀγῶνες και φάνταζε ὡς ὁ ηρωϊκότερος των Μανιατῶν.

Ὡς διάδοχος τοῦ Κωνσταντήμπεη Ζερβάκου εἶχε συζητηθεῖ και τὸ ὄνομα τοῦ Τσιγκούριου Γρηγοράκη¹⁴⁹⁶. Μετὰ τὴν παύση τοῦ Κωνσταντήμπεη συγκεντρώθηκαν στο Μαραθονήσι στις 7 Μαΐου 1812 οἱ ἐπίσκοποι και οἱ καπετάνιοι τῆς Μάνης προκειμένου να ἐκλέξουν νέο μπῆ. Ἐκλεκτὸς κλήρου και λαοῦ, ὅπως ἀναφέρεται, ἦταν ὁ Θεοδωρόμπης Γρηγοράκης. Μεταξὺ των ἐκλεκτῶρων ἦταν και ὁ Τσιγκούριος Γρηγοράκης¹⁴⁹⁷.

1493. Ἀν. Γοῦδα, ὁ.π., τόμ. Η', σ. 23-4.

1494. J. Savant, ὁ.π., 5(1951)406.

1495. W. Leake, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 235-6. Λανθασμένα τον γράφει ὡς Κωνσταντῖνο.

1496. Jean Savant, ὁ.π., 5(1951)409. Κ. Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στὴν Ἑλλάδα, τόμ. Γ2, σ. 127.

1497. Σ. Β. Κουγέα, Ἱστορικὰ πηγὰ δια τὴν ηγεμονίαν τῆς Μάνης, Πελοποννησιακὰ 5(1962)69.

Στη Λάγια, το 1815, υπήρξε διαμάχη μεταξύ δύο μεγάλων συντροφιών των Μπουγιουκλιάνων και Μαυροκοκιάνων με τους Πηλοκοκιάνους και Ξαρχιάνους. Για τη συμφιλίωσή τους, όπως αναφέρθηκε, πήγαν εκεί ο Μπετζαντές Γιωργάκης Γρηγοράκης, ο Τσιγκούριος Γρηγοράκης και ο μπας καπετάνιος Πέτρος Μαυρομιχάλης, όπου και υπέγραψαν σχετικό πρακτικό¹⁴⁹⁸.

Όταν το 1816 ο Πετρόμπεης ανέλαβε ως μπέης της Μάνης, όρισε μπας καπετάνιο τον Τσιγκούριο Γρηγοράκη. Στις 20 Νοεμβρίου 1818 ο Πετρόμπεης τον εμήσε στη Φιλική Εταιρεία και αναγράφεται ότι ήταν 50 ετών¹⁴⁹⁹. Να σημειωθεί ότι ήταν ο πρώτος από την Ανατολική Μάνη που εντάχθηκε στα μέλη της Φιλικής Εταιρείας.

Ο Γρηγόριος-Τσιγκούριος Γρηγοράκης¹⁵⁰⁰ παντρεύτηκε κόρη της οικογενείας του Παναγιώταρου Βενετσανάκη της Καστάνιτσας και απέκτησαν ένα γιό το Δημητράκη, ο οποίος έγινε γνωστός ως Τσιγκουράκος.

Αναφέρεται ότι ο Τσιγκούριος είχε δημιουργήσει αντιπάθειες μεταξύ των Μανιατών, διότι, ως μπας καπετάνιος, συγκέντρωνε τους φόρους και αυτό έγινε αιτία να χάσει τη ζωή του. Δολοφονήθηκε από την οικογένεια Φελούρη του Βάτα το καλοκαίρι του 1820 στον Καρβελά. Κατά άλλη εκδοχή ο φόνος έγινε μέσα στον πύργο του στον Αγερανό¹⁵⁰¹.

Οι Φελουριάνοι ήταν πάντα αντίθετοι με τους Κουτσογρηγοριάνους και το 1805 σε αναφορά του ο W. Leake προς το Foreign Office έγραφε ότι τα χωριά Λάγια και Βάτας είναι εχθρικά προς τον Αντώνμπεη¹⁵⁰². Αναφέρεται ότι διαρκώς οι Φελουριάνοι είχαν προστριβές με τους Λεκκιάνους, τους οποίους βοηθούσαν οι Κουτσογρηγοριάνοι και αυτό έδωσε την αφορμή για τη δολοφονία του Τσιγκουρίου. Όταν δε ανακοίνωσαν την πράξη τους στον πρωτόγερο της οικογενείας τους, τον Έξαρχο Φελούρη, αυτός απάντησε: «Ζωντανός ο Τζιγκούριος δεν μας έκανε τίποτα, πεθαμένος θα μας φάει». Όταν οι συγγενείς του Τσιγκουρίου πληροφορήθηκαν ότι οι δολοφόνοι είναι από την οικογένεια Φελούρη¹⁵⁰³, τους πολέμησαν και τους ανάγκασαν να εγκαταλείψουν την πατρική

1498. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 89.

1499. Βαλ. Μέξα, Οι Φιλικοί, σ. 25, αριθ. μητρ. 157. Ι. Μελετοπούλου, Η Φιλική Εταιρεία, σ. 113, αριθ. μητρ. 111. Τ. Κωνσταντοπούλου, Νέα ονόματα Πελοποννησίων Φιλικών από τα αρχεία της τσαρικής αστυνομίας, Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά 8(1964)341.

1500. Αν. Γούδα, ό.π., τόμ. Η', σσ. 23-4 και 37. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 71.

1501. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 71. Γ. Χώρα, Ο εποικισμός του λιμένος του Αρχαγγέλου Μονεμβασίας και η ιερατική οικογένεια Παγώνη, Λακωνικά σπουδαί 4(1980)128.

1502. Ε. Αγγελομάτη - Τσογκάρακη, ό.π., Λακωνικά σπουδαί 10(1990)362.

1503. Αναφέρεται ότι κανένας από τους Φελουριάνους δεν παραβρέθηκε στην κηδεία του Τσιγκουρίου και από την απουσία τους έγινε αντιληπτό, ότι αυτοί τον δολοφόνησαν. Γ. Χώρα, ό.π., σ. 128.

γη και να ζητήσουν άσυλο στην περιοχή της Λακεδαίμονος και της Μονεμβασίας¹⁵⁰⁴.

Ο Ιωάννης Κωνσταντίνου Κυριακός¹⁵⁰⁵, στην προαναφερθείσα επιστολή του προς τον Αντώνιο Μαυρομιχάλη, έγραψε και τα ακόλουθα, σχετικά με το φόνο του Τσιγκουρίου-Γρηγορίου Γρηγοράκη: «...Όταν εσκοτώθη ο Μπας Καπετάνιος Τζιγκούριος από εχθρούς Σας και αφού δεν εμπορούσε να τους καταδιώξη ο Μπέης, με επροσκάλεσε να υπάγω εις Τριπολιτζάν να ενεργήσω διά του πασά και αγάδων να διαταχθούν οι Μπαρδουινιώται και από Μιστράν οι Τούρκοι να υπάγουν προς καταστροφήν των φονιάδων. Υπακούσας εις την παρακάλεσίν του διά το σέβας και υπόληψιν όπου είχα διά εσάς, επήγα εις Τριπολιτζάν και έχοντας πολλήν σχέσιν μετά του Σεχνετζιέπ εφέντου και μετά του Καΐμακάμη, μόλον ότι αύτη η υπόθεσις δεν ήτο τρόπος να εκτελεσθή ως εναντίον του Κανονισμού, χωρίς ανωτέρας διαταγής του Δοβλετίου, εγώ όμως εκατόρθωσα ώστε να γίνη η θέλησις του Μπέη, και με εξεπίτηδες τάταρον εξεκίνησα τας διαταγάς.

Κατ' έτος εγώ ήμουν εις Τριπολιτζάν, ο ενεργών τ' άρτζι αλμαχτάρια (υποσχετικές αναφορές) από τους αγάδες του Μωρέως και από τον Πασσάν προς Δοβλέτι διά το καλόν του Μπέη, ότι εξωλόθρευσε τας πειρατείας, τους κλέπτας και αποκατέστησε την ησυχίαν του ραγιά και υπέταξεν εις την ησυχίαν την Μάνην και ότι είναι ο πιστώτατος Σαντακανδακλής (αφοσιωμένος) του Δοβλετίου. Με τα τοιαύτα μαχτάρια δεν εδυνήθησαν να του αφαιρέσωσι ποτέ το Μπεηλίκι οι αντενεργούντες εχθροί σας και όσοι κατέγιναν ζητούντες την θέσιν ταύτην αποτυγχάνοντες εκινδύνευσαν.

Και όταν εσχάτως διά του Αλή Πασά είχε κατορθώσει ο Κουμουντουράκης να φορέση τη γούνα, τί δεν ενήργησα εις την Τριπολιτισά ώστε να κατορθώσω να γίνουν εκτεταμένα Μαχτάρια και διάφορα έγγραφα από Αγάδες και προεστούς, ότι ο Αλή Πασάς δι' άλλους σκοπούς ενεργή να σηκώση την ηγεμονίαν από τον πιστότατον άνθρωπον του Δοβλετίου, και άλλα τα οποία εννοείς και δεν ημπορώ να σας εκφράσω, και εστάλησαν επίτηδες ταρταρέοι με βίαν, ώστε, άμα έλαβε το Δοβλέτι τοιαύτα Μαχτάρια, άλλαξε σκοπόν και γνωρίζετε τί έγινεν....».

Ένα δεύτερο μεγάλο κακό που συνέβει εκείνο το χρόνο για την οικογένεια των Κουτσογρηγοριάνων ήταν η απώλεια του Καβαλιέρη-Δημητρίου Γρηγοράκη.

Όπως αναφέρεται στις αρχές του 1820 πέθανε ο Καβαλιέρης-Δημήτριος Γρηγοράκης, ο οποίος ταξίδευε με πλοίο και αρρώστησε. Τον αποβίβασαν στην Πύλο για θεραπεία και εκεί άφησε την τελευταία του πνοή. Ο Α. Γούδας¹⁵⁰⁶ προσθέτει

1504. Α. Κουτσίλιερη, Μανιάτικα μελετήματα, Αθήνα 1978, σ. 75-6.

1505. Κ. Κάλαντζή, Κυριακοί 1640-1843, Αθήνα 1939, σ. 113.

1506. Α. Γούδας, Βίοι παράλληλοι, τόμ. Η', σ. 23.

ότι όταν ήρθε στην Ελλάδα Κυβερνήτης ο Ιωάννης Καποδίστριας ζήτησε μεταξύ των πρώτων να δει και το Καβαλιέρι και λυπήθηκε, όταν έμαθε το θάνατό του.

Οι υπονομευτές του Πετρόμπεη

Είχε γίνει κανόνας στη Μάνη, όταν οριζόταν καινούριος μπέης, να παρουσιάζονται πολλοί διεκδικητές του αξιώματός του, οι οποίοι προσπαθούσαν με καταγγελίες και δωροδοκίες να τον εκτοπίσουν για να τον διαδεχθούν. Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης¹⁵⁰⁷ έγραψε σε επιστολή του στις 19 Σεπτεμβρίου 1819, ότι οι Μανιάτες με τις ανόητες κακίες τους και την ασυμφωνία τους καθιστούν «τον χαλινόν της υποταγής πλέον δεσμιώτερον».

Από πολύ νωρίς πήγε στην Κωνσταντινούπολη ο Αλέξανδρος Κουμουνδουράκης¹⁵⁰⁸ και στις 20 Σεπτεμβρίου 1817 ο Πετρόμπεης έγραψε σε επιστολή του: «... το αχάριστον φέρσιμον του απίστου Αλεξάνδρου, τούτη η από εδώ κρύφιος φυγή του, διότι αυτός έκαμε το φυσικόνε του, ως τραχίλης (ανάξιος, κακοποιός) οπού είναι τραχίλικά έπραξεν...».

Τον Ιανουάριο του 1819 πήγε στην Κωνσταντινούπολη και ο Γεώργιος Χουρχάκος¹⁵⁰⁹ και έγραψε στον καπετάν Γιωργάκη Αντ. Γρηγοράκη, ότι δήθεν δεν ήταν στις προθέσεις του να πάει εκεί, αλλά η κακοκαιρία ανάγκασε το πλοίο του να φθάσει μέχρι την Πόλη.

Στις 2 Απριλίου 1819 ο Πέτρος Σέκερης έγραψε στον Πετρόμπεη τα ακόλουθα¹⁵¹⁰: «...Ο Αλέξανδρος Κουμουντούρος έκαμεν να γράψη η εκκλησία εις τον Άγιον Μονεμβασίας διά να σας συμβιβάσουν. Ίσως γράψουν ιδιαίτερος και της ένδοξότητός σας λέγουσα ότι ούτως είναι η θέλησις των προυχόντων του γένους. Τούτη η θέλησις των προυχόντων μη σας τρομάξη επειδή είναι ασήμαντος και αποβλέπει μόνον εις τον συμβιβασμόν. Η ένδοξότης σας δεν παραβλέπετε τα δικαιώματά σας. Και εάν τα ζητήματά του εκείνα οπού σας παρρησιασθούν δεν σας είναι πειρακτικά τόσοσν συμβιβάσετέ τα διά το ασκανδάλιστον, ειδέ αφήσατέ τον να περιφέρεται...».

Το Σεπτέμβριο του 1819 έφθασε στη Μάνη η είδηση της εξορίας του Σουκιούρμπεη και η οικογένεια Μαυρομιχάλη ανησύχησε πολύ για όσα θα μπορούσαν να συμβούν. Από την πλευρά του ο Γεώργιος Χουρχάκος¹⁵¹¹ φαίνεται ότι έγραψε πως η οικογένειά του παίρνει το μπεηλίκι και η είδηση αυτή άρχισε να διαδίδεται στη Μάνη.

1507. Α.π. Δασκαλάκη, Αρχαίον Τζωρτζάκη Γρηγοράκη, Αθήνα 1976, σ. 49-50.

1508. Α.π. Δασκαλάκη, ό.π., σ. 41.

1509. Α.π. Δασκαλάκη, ό.π., σ. 43-44.

1510. Ι. Α. Μελετοπούλου, Η Φιλική Εταιρεία-Αρχαίον Π. Σέκερη, Αθήνα 1967, σ. 32-3.

1511. Α.π. Δασκαλάκη, ό.π., σ. 47.

Ο Πετρόμπεης¹⁵¹² σε γράμμα του προς τον καπετάν Γιωργάκη Αντ. Γρηγοράκη έγραψε για τους Καλκαντήδες, κλάδος των οποίων αποτελούσαν οι Χουρχάκοι: «...Επειδή και δολίως με πανουργίας επορεύθησαν και εις τας ημέρας του Θεοδωρόμπεη...». Ο Θεοδωρόμπεης¹⁵¹³ έλεγε ότι προέρχονται από Εβραίους και όταν βρισκόταν φυλακισμένος στην Κωνσταντινούπολη, τους είχε καταραστεί¹⁵¹⁴ ως υπεύθυνους για τα παθήματά του.

Ήταν πραγματικά περίεργη η αντίληψη του Πετρόμπεη¹⁵¹⁵, ότι και αυτός ήταν «ελέω Θεού» μπής της Μάνης. Στις 16 Σεπτεμβρίου 1819 έγραψε στον αδελφό του Κυριακούλη: «...παρασταίνοντάς μοι τας ειδήσεις του Χουρχάκου και εις αυτό δεν με κακοφάνη τελείως αλλά εύγε του λέγω, εάν εστάθη αξιώτερος από ημάς δια να λάβη την τιμήν οπού ημείς έχομεν από τον Θεόν και βασιλείαν και εγώ τους τοιούτους πατριώτας, οπού φανούν αξιώτεροι τους τιμώ και τους ονομάζω υιούς της πατρίδος και ήρωας...».

Στις 19 Σεπτεμβρίου 1819 ο Πετρόμπεης¹⁵¹⁶ έδινε εξηγήσεις στα παράπονα τού καπετάν Γιωργάκη Αντ. Γρηγοράκη, πιθανώς διότι δεν ενδιαφέρθηκε να αποδοθούν τα κτήματα στα Τρίνησα, που του είχαν κατάσχει οι Τούρκοι για τα χρέη του Θεοδωρόμπεη, γράφοντας: «...επειδή και είμαι βασιλικός άνθρωπος φυλάττω τας βασιλικάς επιταγάς, ως κόρην οφθαλμού κατά το απαραίτητον χρέος μου...». Σε άλλο σημείο της επιστολής του, καταφερόμενος κατά της οικογενείας Χουρχάκου-Καλκανδή, γράφει: «...Και βασιλικόν ψωμί διά τοιούτους, δεν είναι καπετάν Γιωργάκη. Μάλιστα χωρίς εγκλήματος δεν σηκώνεται (το μπεηλίκι) και από τοιαύτα χέρια, ότι είμαι Μαυρομιχάλης και ο Θεός μήτε η βασιλεία θέλουν να πράξουν εν παρόμοιον άδικον. Τον Σταυριανόν θε να εκλέξουν από τον Πετρόμπεη, οπού θεία συνάρσει εγκωμιάζεται παρά πάντων και αυτόν ακόμη δεν τον γνωρίζει το οσπίτιόν του; Κρίμα εις το ανόητον κεφάλι του. Αν ήταν από τους απογόνους του Τζανέτμπεη, δηλαδή μόνον ο Μαγκιόρος, ή από τον Κουτσογρηγόρη, οπού να εγύρευαν την τιμήν μου, ποτέ δεν ήθελα γράψω ένα λόγον εναντίον από τα παρόντα, ότι γνωρίζω την ιστορίαν και αξιότητα ως ημών, ειδέ τους άλλους της πατρίδος, εξόχως αυτόν το γένος...».

Την 1^η Οκτωβρίου 1819 στις Κιτριές με την καθοδήγηση της Φιλικής Εταιρείας εκπρόσωποι τριών από τις σημαντικότερες οικογένειες της Μάνης, ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης¹⁵¹⁷, ο Παναγιώτης Μούρτζινος, ο Αντώνμπεης Γρηγοράκης

1512. Α π. Δ α σ κ α λ ά κ η, ό.π., σ. 50.

1513. Α π. Δ α σ κ α λ ά κ η, ό.π., σ. 50.

1514. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, ό.π., σ. 96, σιχ. 16.

1515. Α π. Δ α σ κ α λ ά κ η, ό.π., σ. 47.

1516. Α π. Δ α σ κ α λ ά κ η, ό.π., σ. 49-50.

1517. Με το έγγραφο αυτό η πρώτη θέση στην ιεραρχία της Μάνης δίνεται στον Πετρόμπεη, ο οποίος είχε το φόβο μήπως ανατεθεί σε άλλον η ηγεμονία της Μάνης και παραγκωνισθεί.

με τα ανίψια του τον Δημήτριο-Καβαλιέρη και το Γρηγόριο-Τσιγκούριο Γρηγοράκη υπέγραψαν έγγραφον ενώσης. Στο έγγραφο αυτό περιλαμβάνονται και τα ακόλουθα: «...υποσχόμεθα με την δύναμιν των ρηθέντων φοβερών όρκων, να βασιλεύη εις το εξής εις τα σώματά μας μία ψυχή, μία σύμπνοια, μία θέλησις, και να μη δύναται ποτε κανένα εσωτερικόν ούτε εξωτερικόν αίτιον να διασειση ή να αδυνατίση ένα τοιούτον ιερόν δεσμόν...». Όπως γράφει ο Ιωάννης Φιλήμων¹⁵¹⁸: «Το έγγραφον τούτο εγένετο, καθ' όσον επί της εποχής εκείνης και ο Αλέξανδρος Κουμουνδουράκης, άσπονδος εχθρός των Μαυρομιχαλών, έχων μεθ' εαυτού και τινα Καλκαντήν, εραδιούργει εκ παντός τρόπου εν Κωνσταντινουπόλει, όπως αφαιρέση την ηγεμονίαν από του Πέτρου Μαυρομιχάλου, ως αντιποιοούμενος ταύτης. Αλλ' ο μεν Καλκαντής εξωρίσθη τω 1819 παρά του Σουλτάνου εις το Σαμσούν καλεσί (Αμψούν)...». Όπως φαίνεται με το έγγραφο αυτό ο Πετρόμπεης επεδίωκε να έχει συμπαραστάτες στο αξίωμά του όλες τις δυνατές οικογένειες, στις οποίες όμως δεν συμπεριλαμβανόταν ο κλάδος του Τζανήμπεη Γρηγοράκη, ίσως διότι ήταν υποστηρικτές του Καλκαντή ή του Κουμουνδουράκη. Μπορεί ακόμη ο κλάδος του Τζανήμπεη να ήταν με τον Πετρόμπεη, αφού ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης είχε παντρευτεί κόρη του Τζανήμπεη.

Στις 10 Μαρτίου 1820 ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης¹⁵¹⁹ έγραψε στο Νικόλαο Κοκοβίλη πρόεδρο της νήσου Ύδρας και έμπιστο των Τούρκων τα ακόλουθα: «... Επειδή όμως τινές χαϊρέκακοι και συνηθισμένοι εις κακοεργίας και κλειψίας, φυσιωθέντες (επαρθέντες) και παρακινήθεντες από γραμμάτων των ασίζηδων (Asi = αντάρτης, επαναστάτης) και εχθροπατρίδων, τού τε Αλεξάνδρου Κουμουντουράκη, όστις από Ιωάννινα έμίσευσε διά βασιλεύουσαν πάλιν εφοδιασμένος με γράμματα συστατικά του υψηλοτάτου βαλή των Ιωαννίνων Αλή πασά, διά να λάβη το μπεηλίκι της Μάνης, και του Σταυριανού Καλκαντή και Χουρχάκου, και Δραγωνιάνων, μαρνέρων (ναυτικών) προ είκοσι σχεδόν χρόνων εις Ψαρά, άρχισαν να ακαταστατούν, ζητούντες να αρχίσουν πάλιν τας συνηθισμένας τους κλειψίας και αρπαγάς, όθεν διά να εμποδίζω το άτακτον των κινημάτων τους, τρέχομεν ένοπλοι εις κάθε μέρος με κόπους και κινδύνους και έξοδα υπερβολικά... ο Σταυριανός Καλκαντής, ο προ τριών ήδη χρόνων φυγάς εις Τζιρίγο υπό σουτιτάντζαν (υπηκοότητα), όστις υπάρχει σχεδόν αγνώριστος εις την πατρίδα μας και ανάξιος του τοιούτου επαγγέλματος, ως αγενής και μικρόνους, εάν λάβη την εξουσίαν, από την αναξιοτήτά του ήθελεν επισύρει τον παντελή αφανισμόν της πατρίδος· ομοίως και παραλλάκτως και οι μαρνιέροι Δραγωνιάνοι. Εάν δε πάλιν επιτύχη του σκοπού του ο Κου-

Φαίνεται ότι ο Πετρόμπεης ήθελε να δεσμεύσει το Μούρτζινο, τον αιώνιο αντίπαλό του, ότι σε κάθε περίπτωση θα αναγνωρίζεται αυτός ως αρχηγός των Μανιατών.

1518. Ιω. Φιλήμονος, Ιστορικών δοκίμιον περί Ελληνικής Επαναστάσεως, έκδ. «Ελεύθερη σκέψις», τόμ. Α', σσ. 158-161.

1519. Α. Λιγνού, Αρχείον Κοινότητος Ύδρας, τόμ. 6, σ. 312.

μουντουράκης, και αυτός επειδή προστατεύεται παρά του Αλή πασά, και εις αυτόν ελπίζει, θέλει επιφέρει την παντελή καταδούλωσιν εις αυτόν όχι μόνον της Μάνης, αλλά και όλου του Μωρέως και των λοιπών πλησίον τόπων· και στοχασθήτε πόσα άτοπα ακολουθούν· διά τούτο, επειδή επληροφορήθημεν ότι κατ' αυτάς εμβαρκαρίσθη από Σπέτζας ο Σταυριανός Καλκαντής διά βασιλεύουσας, κηρύττων ότι απέρχεται διά να λάβη το μπεηλίκι, και ο Κουμουντουράκης από Ιωάννινα, με τοιούτον σκοπόν, σας παρακαλώ αδελφικώ τω θάρρει, ως γείτονες, και καθώς στοχάζομαι ευχαριστημένοι από την διοίκησίν μου, επειδή εις τέσσαρας χρόνους της εξουσίας μου ουδείς των πατριωτών σας έλαβε ζημίαν ως πρότερον, να γράψετε συμφώνως εν αρτζουχάλι (αναφορά) προς τον υψηλότατον καπουδάν πασά εφέντη μας, παραστήνοντες το σαδακάτι (αφοσίωση, πίστη) μου και την άοκνον επιμέλειαν και προθυμίαν οπού έχω εις εκπλήρωσιν των αυθεντικών επιταγών, και το εμινλίκι (σιγουριά) και ασφάλεια η οποία επί των ημερών μου διασώζεται, και εις όλον τον Μωρέαν και εις λεβάντε...».

Σε γράμμα του Πετρόμπεη¹⁵²⁰ της 12ης Απριλίου 1820 προς τον καπετάν Γιωργάκη Αντ. Γρηγοράκη τον πληροφορεί ότι στερεώθηκε στη θέση του: «...Τα γράμματα της Πόλεως οπού τώρα εξεπίτηδες μας ήλθαν, δόξα τω Αγίω Θεώ, διαλαμβάνουν την παντοτεινήν ασφάλειάν μας και οι εναντίοι μας έμειναν απεθαμένοι και διά πάντα ενταφιασμένοι...».

Θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι πολλοί καθαιρεθέντες μπέηδες είχαν εκφράσει παράπονα, ότι έπεσαν θύματα συνωμοσιών. Ο Τζανέτμπεης Κουτούφαρης¹⁵²¹ απαντώντας γραπτώς στις ερωτήσεις του Γάλλου προξένου στη Ζάκυνθο στις 6 Απριλίου 1785, τελείωσε με τα επόμενα: «...οι συμφορές μου δεν είναι παρά αποτέλεσμα ραδιουργίας...». Ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης¹⁵²² έχασε το μπεηλίκι από τις δολοπλοκίες του Κουμουντουράκη. Ο Θεοδωρόμπεης Γρηγοράκης¹⁵²³ απέδιδε τα παθήματά του στους Καλκαντιάνους. Από όσα έχουν αναφερθεί για αυτούς που διετέλεσαν μπέηδες, θα μπορούσε ο ενδιαφερόμενος να διαπιστώσει ότι η άνοδος και η παύση των μπέηδων γίνονταν με δολοπλοκίες, παρεμβάσεις, καταγγελίες και χρήμα.

Ο φόνος του Θεόδωρου Παν. Κουμουντουράκη

Οι οικογένειες Μαυρομιχάλη και Κουμουντουράκη, όπως συχνά συνέβαινε στη Μάνη, παρουσίαζαν διακυμάνσεις στις σχέσεις τους. Αρχικά θα πρέπει να

1520. Α.π. Δασκαλάκη, ό.π., σ. 55.

1521. Φ. Πουκεβίλ, Ταξίδι στην Ελλάδα, τόμ. Ε', Πελοπόννησος, έκδ. Τολίδη, Αθήνα 1997, σ. 369.

1522. Δήμου και Νικολό Στεφανόπολι, Ταξίδι, έκδ. Τολίδη, Αθήνα 1974, σ. 277.

1523. Σ. Β. Κουγέα, ό.π., σ. 96, στιχ. 16 και σ. 97.

υπενθυμίσουμε ότι οι Κουτσογρηγοριάνοι (ο Αντώνμπεης και τα ανίψια του) είχαν καλές σχέσεις με τους Μαυρομιχαλαίους και τους Κουμουνδουράκηδες, αποτελούσαν δε το αγγλικό κόμμα στη Μάνη. Όταν το 1797 έγινε μπέης της Μάνης ο Παναγιώτης Κουμουνδουράκης, το αξίωμα του μπας καπετάνιου (πρώτου καπετάνιου) της Μάνης ανάλαβε ο Αντώνιος Γρηγοράκης. Δεν γνωρίζουμε τι μεσολάβησε και ο Αντώνιος Γρηγοράκης κατηγορήσε τον Παναγιώτμπεη και πήρε αυτός το Μπεηλίκι της Μάνης. Βέβαια η αντικατάσταση του Παναγιώτμπεη δεν ήταν αποτέλεσμα των ενεργειών του Αντώνη Γρηγοράκη, αλλά η κατηγορία για πειρατεία σε αυστριακό πλοίο.

Όταν το 1803 όλοι σχεδόν οι Μανιάτες μαζί με τους Τουρκοβαρδουνιώτες πολιορκούσαν στο κάστρο της Ζαρνάτας τον Παναγιώτμπεη, ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης¹⁵²⁴ μεσίτευσε παίρνοντας όρκο για την ασφάλεια του μπέη. Ο Θ. Κολοκωτρώνης¹⁵²⁵ αναφέρει στα απομνημονεύματά του: «...Ο Πετρούνης έγινε μεσίτης να προσκυνήσει ο Κουμουνδουράκης και δεν παθαίνει τίποτε, και εγώ τους είπα: όταν έλθη ο Πετρούνης να μη τον ακούσετε, αλλέως θα σας φάγη νε απιστιά...». Όταν όμως προσκύνησε το Σερεμέτμπεη, οδηγήθηκε στην Κωνσταντινούπολη και κλείστηκε στις φυλακές του Μπάνιου, όπου και πέθανε.

Φαίνεται ότι αυτό προκάλεσε ψυχρότητα στις οικογένειες Κουμουνδουράκη και Μαυρομιχάλη και όπως συνηθίζοταν στη Μάνη, με ένα γάμο μελών των δύο οικογενειών, θα αναθερμαίνονταν οι καλές σχέσεις. Μια αδελφή του Πετρούνη Μαυρομιχάλη παντρεύτηκε το Θεόδωρο, γιό του Παναγιώτμπεη Κουμουνδουράκη. Αλλά ένας άλλος γιός του Παναγιώτμπεη, ο Αλέξανδρος, από το 1810 πήγαινε συχνά στην Κωνσταντινούπολη και προσπαθούσε για πολλά χρόνια, να πάρει πάλι για την οικογένειά του το μπεηλίκι της Μάνης.

Στις 10 Μαρτίου 1820 σε επιστολή του ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης¹⁵²⁶ προς τους Υδραίους, καταφέρεται κατά «του Αλέξανδρου Κουμουνδουράκη, όστις από Ιωάννινα εμίσειυσεν εις βασιλεύουσαν, πάλιν εφοδιασμένος με γράμματα συστατικά του υψηλοτάτου Βαλή των Ιωαννίνων Αλή πασά δια να λάβη το μπεηλίκι». Αυτό είχε δημιουργήσει θανάσιμη έχθρα μεταξύ των δύο οικογενειών. Η οικογένεια Μαυρομιχάλη είχε το φόβο μήπως μετά την εξορία του προστάτη της Σουκιούρμπεη, ο Αλέξανδρος Παν. Κουμουνδουράκης με τη μεσιτεία του Αλή πασά κατορθώσει να επιτύχει την καθαίρεση του Πετρόμπεη, για να αναρριχηθεί αυτός στο μπεηλίκι της Μάνης. Γι' αυτό ο γιός τού Πετρόμπεη, ο Ηλίας, επισκέφθηκε στο κάστρο της Ζαρνάτας το θείο του Θεόδωρο Παν. Κουμουνδουράκη, τον οποίο και σκότωσε.

1524. Γ. Α ν α π λ ι ώ τ η, Πέτρου Κουτήφαρη: Ηγεμόνες της Μάνης, Μεσσηνιακά Χρονικά 2(1962)296.

1525. Θ. Κ ο λ ο κ ο τ ρ ώ ν η, ό.π., σ. 12.

1526. Α. Λ ι γ ν ο ύ, Αρχ. Κοινότητος Ύδρας, Πειραιεύς 1925, τόμ. 6, σ. 312.

Ο Σ. Β. Κουγέας¹⁵²⁷ μεταφέροντας πληροφορίες από προφορική παράδοση την οποία κατέγραψε ο Πέτρος Κουτήφαρης, αναφέρει ότι ο φόνος του Θεόδωρου Κουμουντουράκη έγινε τον Ιούλιο του 1820, οπότε φανερώνει τη σχέση του φόνου αυτού με τις προσπάθειες του Αλέξανδρου, αδελφού του θύματος, να πάρει το μπεηλίκι της Μάνης. Από την προφορική παράδοση στην επαρχία Σταυροπηγίου ο Σ. Β. Κουγέας πληροφορήθηκε τα ακόλουθα: «... η σύζυγος του Θεοδώρου Κουμουντουράκη, που ήταν αδελφή του Πετρόμπεη, όταν είδε το Μπεηζαντέ Ηλίαν να εισέρχεται εις τον πύργον της Ζαρνάτας και εις τον οντάν του συζύγου της με την πιστόλαν στο χέρι, άνοιξε το στήθος της ικετεύουσα τον ανιψιό της να σκοτώση πρώτα την ιδίαν «κορμί Μαυρομιχαλαίκο» και έπειτα τον άνδρα της...».

Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, αναφερόμενος στους Μαυρομιχαλαίους, έίπε¹⁵²⁸: «...Αυτή η φαμελιά είναι μια φαμελιά οπού έχυσε πολύ αίμα διά την ελευθερίαν μας· αλλ' είναι φαμήλια οπού έκλινε εις ταις δολοφονίαις. Ο μακαρίτης Ηλίαν εσκότωσε τον θείον του Θεόδωρον Κουμουντουράκη, οπού είχε την αδελφήν του πατέρα του διά γυναίκα...».

Η Μάνη μετά τους Ναπολεόντειους πολέμους

Η ήττα του Μεγάλου Ναπολέοντα στο Βατερλώ άλλαξε σημαντικά τη ζωή στην Ευρώπη. Ακολούθησε μακρά περίοδος ειρήνης, την οποία είχε επιβάλλει η «Ιερά Συμμαχία», δηλαδή η συμφωνία των ισχυρών χωρών να μη γίνουν μεταβολές στα υπάρχοντα σύνορα. Ο όρος αυτός απέκλειε κάθε μεταβολή στην Οθωμανική αυτοκρατορία και κατά συνέπεια δεν φαινόταν καμία ελπίδα αλλαγής των συνθηκών σκλαβιάς στον ελλαδικό χώρο. Οι υποσχέσεις των ισχυρών της γης προς τους Έλληνες είχαν ξεχαστεί. Τώρα, που κανείς δεν επεδίωκε τη συμμαχία τους, δεν τους σκέπτονταν καθόλου.

Η Μάνη, που οι πόλεμοι των Ευρωπαϊκών δυνάμεων την έκαναν αξιοπρόσεκτικη και όλες οι εμπόλεμες χώρες προσπαθούσαν να έχουν ένα μέρος του πληθυσμού της φιλικά διακείμενο προς την κάθε μια, τώρα την περιφρονούσαν. Οι ισχυροί της γης, που άλλοτε έστελναν μπαρουτόβολα στους Μανιάτες, που άνοιγαν τα πουγκιά τους για να εξαγοράσουν τη φιλία των κατοίκων της, τώρα δεν της έδιναν σημασία. Δεν σκόπευε πλέον καμία χώρα να κάνει εισβολή στην Πελοπόννησο για να χρειαστεί τους εμπειροπόλεμους Μανιάτες.

Τα λιμάνια της, που όσο συνεχιζόταν ο πόλεμος, αποκτούσαν ιδιαίτερη αξία για όλα τα πλοία που αυλάκωναν την ανατολική Μεσόγειο και γίνονταν φιλικά αραξοβόλια στις μεγάλες φουρτούνες κι άλλοτε καταφύγια για να διορθώσουν τις βλάβες τους ή να ανεφοδιαστούν με τρόφιμα και νερό, τώρα στα χρόνια της

1527. Σ. Β. Κουγέας, ό.π., Πελοποννησιακά 5(1962)132.

1528. Θ. Κολοκοτρώνη, Δήγησις κλπ, ό.π., σ. 233.

ειρήνης περιφρονούνταν, διότι μπορούσαν πλέον να χρησιμοποιούν τα λιμάνια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Οι νέοι της Μάνης που κατατάσσονταν σε ξένους στρατούς, των Γάλλων, των Ρώσων ή των Άγγλων και εύρισκαν με την προσφορά της ζωής τους μια λύση στο πρόβλημα βιοπορισμού των οικογενειών τους, είχαν γυρίσει άνεργοι στα σπίτια τους. Καμιά χώρα τώρα δεν ξόδευε τα χρήματά της για να διατηρεί ετοιμοπόλεμο στρατό.

Είχε περάσει χωρίς επιστροφή ο καιρός, που οι Ευρωπαϊκές χώρες επιχορηγούσαν τα ισχυρά πρόσωπα της Μάνης, για να ενημερώνει καθέννας τον προσάτη του γύρω από την κατάσταση, που επικρατούσε στον τόπο τους και στα όσα γεγονότα ελάμβαναν εκεί χώρα, για τις κινήσεις και τις ίντριγκες των αντιπάλων τους κλπ. Πυρομαχικά και χρήματα είχαν πάρει ο πρώην Τζανέτμπεης Κουτούφαρης, ο Τζανήμπεης Γρηγοράκης, ο Αντώνμπεης Γρηγοράκης, ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης, ο Παναγιώτης Μούρτζινος, ο Καβαλιέρης-Δημήτριος Γρηγοράκης και τόσοι άλλοι που δεν είναι γνωστοί. Ακόμη κι ο Αναστάσιος Κορνήλιος¹⁵²⁹, που ήταν κοντά στους ηγέτες των Μανιατών, διετέλεσε έμμισθος πράκτορας των Ρώσων.

Τον καιρό της ειρήνης η Μάνη είχε αφεθεί στη δεινή μοίρα της και στην ανυπόφορη φτώχεια της. Η πειρατεία της Μέσα Μάνης, σε άλλα χρόνια συμπλήρωνε το εισόδημα πολλών οικογενειών και εύρισκε ένθερμους υποστηρικτές από τις εμπόλεμες χώρες, αρκεί να γινόταν σε εχθρικά προς αυτές εμπορικά πλοία. Τώρα οι πειρατές διώκονταν και η κρεμάλα ήταν το αναμενόμενο τέλος τού κάθε ενός από αυτούς. Όσοι άλλοτε εξωθούσαν στην πειρατεία τους Μανιάτες, οι ίδιοι τώρα τους κρεμούσαν. Οι Μανιάτες έπρεπε να περιοριστούν στη λιτότητα, που επέβαλε η ανεπαρκής γεωργική παραγωγή και η περιορισμένη κτηνοτροφία τους.

Η ειρήνη στην Ευρώπη στέρησε τους Μανιάτες από τους οικονομικούς πόρους που έφερνε τόσα χρόνια μαζί του ο πόλεμος, αλλά παράλληλα αφαίρεσε και την ελπίδα της λευτεριάς. Η Τουρκία εκμεταλλευόμενη την Ευρωπαϊκή αδράνεια, γινόταν διαρκώς πιο απαιτητική σε «δοσίματα»¹⁵³⁰ και πιο καταπιεστική για τους Έλληνες. Οι κλέφτες είχαν περιοριστεί σε ασήμαντες μικροομάδες, που ελάχιστα απασχολούσαν την τουρκική διοίκηση.

Αυτό το κενό που δημιούργησε η ειρηνική συνύπαρξη των Ευρωπαϊκών χωρών, με τους Έλληνες κάτω από το δυσβάστακτο τουρκικό ζυγό, ήρθε να καλύψει στη Μάνη από το καλοκαίρι του 1818 η Φιλική Εταιρεία. Αναζωπύρωσε τις ελπίδες για λευτεριά, έστω κι αν στηριζόταν στην απατηλή ιδέα της μεγάλης δύναμης, που δήθεν θα βοηθούσε. Η μήση του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και

1529. Ι. Ε. Ε. Ε., αριθ. εγγρ. 02331. Α. Λιγνού, Αρχείον Κοινότητος Ύδρας, τόμ. 4, σ. 17-8.

1530. Ιω. Φιλίμοβος, ό.π., τόμ. Α, σ. 153.

των λοιπών καπετάνιων τής Μάνης ξανάφερε την προσδοκία για ανάσταση του Γένους των Ελλήνων.

Γενικά οι Έλληνες, οι οποίοι είχαν δει στο απώτερο και στο πρόσφατο παρελθόν το ενδιαφέρον των μεγάλων δυνάμεων να προσπαθεί κάθε μια να τους ετοιμάσει για ξεσηκωμό ενάντια στον Τούρκο κατακτητή, φάνηκαν υπερβολικά υποβόλιμοι στην ιδέα της μεγάλης δύναμης, η οποία κρυβόταν πίσω από τη Φιλική Εταιρεία. Άλλωστε στη σκέψη κάθε Έλληνα ήταν βαθειά ριζομένη η ιδέα «πως πάλι με χρόνια με καιρούς παλι δικά μας θάναι». Αυτή η ελπίδα και προσδοκία, που είχε εναποτεθεί στα χέρια της Παναγιάς, ακολουθούσε για πολλές γενιές κάθε Έλληνα από τη γέννησή του μέχρι την τελευταία του πνοή. Σε αυτή την πεποίθηση στηρίχθηκαν οι απλοί άνθρωποι του λαού, που ίδρυσαν τη Φιλική Εταιρεία, χωρίς να έχουν πίσω τους κάποιο φωτεινό μυαλό, γι' αυτό η απλοϊκή τους σκέψη διαδόθηκε με τόση ευκολία και πειστικότητα, ώστε ξεσήκωσε όλους τους Έλληνες. Στη Μάνη, η οποία σπαράσσονταν από ανώφελους πολέμους, επικράτησε ειρήνη, όλοι δώσαν τα χέρια, συγχωρέθηκαν ακόμη κι οι φονιάδες, για να πάρουν μέρος στον αγώνα όλοι ενωμένοι.

Σύσσωμος ο λαός, όχι μόνο της Μάνης, αλλά του Μοριά, της Ρούμελης και όλου του ελληνισμού όρθωσε το ανάστημά του και διεκδίκησε την ελευθερία του. Ελάχιστοι ήταν αυτοί που αντιτάχθηκαν στον ξεσηκωμό, είτε διότι αναλογίζονταν τις συμφορές που έφεραν τα Ορλωφικά ή σπανιότερα υπακούοντας τα αφελη και δουλικά προστάγματα του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης, πως τάχα η σκλαβιά ήταν θέλημα του Θεού και όποιος αντιτάσσεται στην κυριαρχία του Σουλτάνου, ενεργεί αντίθετα προς το θέλημα του Θεού. Τούρκοι και Εβραίοι έφυγαν από τον τόπο ή έχασαν τη ζωή τους και οι λιγοστοί προδότες μπήκαν στο στόχαστρο των αγωνιστών κι από αυτούς κανείς δεν έμεινε, άλλοι κομματιάστηκαν, άλλοι κρεμάστηκαν κι άλλων κόψαν τη γλώσσα, διότι έδιναν πληροφορίες στους Τούρκους. Η Ελλάδα έμεινε καθαρή από προδότες, αλλά με το μικρόβιο της πολιτικής διαίρεσης, που δεν γιατρεύτηκε ακόμη μέχρι σήμερα.

Από τη σκλαβιά στην επανάσταση

Είναι γνωστό ότι οι τελευταίοι κάτοικοι της Βυζαντινής αυτοκρατορίας είχαν στραμμένο το βλέμμα τους προς τη Δύση, περιμένοντας το χαρμόσυνο μήνυμα της βοήθειας που θα έφθανε για να απαλλάξει τη Χριστιανική Ανατολή από τις Οθωμανικές στρατιές. Κατά τον ίδιο τρόπο συνέχισαν και οι υπόδουλοι Έλληνες να περιμένουν συνδρομή από τους Χριστιανικούς λαούς της Ευρώπης.

Με την πλάνη αυτή γαλουχήθηκαν πολλές γενιές σκλαβωμένων Ελλήνων και έγιναν θύματα της ευπιστίας τους. Οι προσδοκίες κατά καιρούς ήταν στραμμένες στον Πάπα της Ρώμης, στους Βενετούς, στους Ισπανούς, στους Γάλλους, αρ-

γότερα και στους Ρώσους ή σε κάποια συμμαχία των τότε μεγάλων δυνάμεων της Χριστιανοσύνης.

Αναπτερώθηκαν οι ελπίδες των υπόδουλων, όταν μετά την κατάληψη της Κύπρου από τους Τούρκους, το 1571, ο ενωμένος Χριστιανικός στόλος συνέτριψε στη ναυμαχία της Ναυπάκτου τις ναυτικές δυνάμεις της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Τον ενθουσιασμό όμως διαδέχτηκε η απογοήτευση, διότι κάθε ένας από τους ισχυρούς εκείνων των χρόνων, όπως ήταν επόμενο, αφουγκράστηκε τα δικά του συμφέροντα και όχι τον πόνο των σκλαβωμένων Ελλήνων.

Στις πρώτες δεκαετίες του 17ου αιώνα γεννήθηκαν προσδοκίες από την κίνηση του δούκα του Νεβέρ, που αποδείχτηκαν ουτοπία. Ίσως ήταν ένα διπλωματικό παιχνίδι του Γαλλικού ανακτοβουλίου¹⁵³¹, που θα μονοπωλούσε τον αντιτουρκισμό της εποχής για να τον οδηγήσει σε εκτόνωση.

Ακολούθησε ο τουρκο-βενετικός πόλεμος του 1645-1669, που σφραγίστηκε με την ολοκληρωτική κατάληψη της Κρήτης από τους Οθωμανούς. Στη διάρκεια του οι Μανιάτες ανέπτυξαν αξιόλογη πειρατική δράση εναντίον των πλοίων ανεφοδιασμού του τουρκικού στρατού. Μέχρι που επιχειρήσαν να κάψουν τον Οθωμανικό στόλο στο λιμάνι του Χάνδακα (Ηρακλείου). Αλλά το 1670 η Τουρκία ήρθε στο Μοριά με ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις και επέβαλε στους Μανιάτες νέο καθεστώς. Με τη μεσολάβηση του Λιμπεράκη Γερακάρη έχτισαν οι Τούρκοι κάστρα στην Κελεφά και στη Ζαρνάτα. Το 1673 στασίασε ο Γερακάρης, αλλά το εγχείρημά του απέτυχε και γύρισε πάλι στον πειρατικό βίο. Στα αμέσως επόμενα χρόνια μετανάστευσαν πολλοί Μανιάτες¹⁵³².

Έλαμψε το φως της δήθεν ελευθερίας, όταν οι Βενετοί άρχισαν το 1685 να καταλαμβάνουν το Μοριά. Στο τέλος αποδείχτηκε και το επίτευγμα αυτό μάταιο. Όταν το 1715 οι Τούρκοι γύρισαν πίσω στο Μοριά, οι Έλληνες δεν μπορούσαν να ξεχωρίσουν ποιός από τους δύο ήταν ο χειρότερος δυνάστης.

Οι Ρώσοι, που στόχευαν σε διέξοδο στο Αιγαίο, άρχισαν να καλλιεργούν με ψευδοπροφητείες το θρύλο για το «Ξανθόν Γένος», που θα έφερνε τη λευτεριά στους υπόδουλους λαούς της Βαλκανικής. Μέχρι που φθάσαμε στα Ορλωφικά και αποδείχτηκε ότι οι Ρώσοι ονειρεύονταν πως οι Έλληνες μόνοι τους θα έδιωχναν τους Τούρκους και πως τους ζητούσαν να γίνουν τα νέα τους αφεντικά. Ήρθαν με προθυμία και λιγοστές δυνάμεις, αλλά την αποτυχία την αντιμετώπισαν με οργή και συκοφαντίες εναντίον των Ελλήνων. Το λάθος κατά κύριο λόγο ήταν δικό τους.

Η εμφάνιση του Μεγάλου Ναπολέοντος, που δήθεν θα εφαρμόζε τις αρχές της Γαλλικής επανάστασης σε όλη την Ευρώπη, έγινε πρόξενος νέας κινητοποί-

1531. Σ τ ε φ. Παπαδοπούλου, Η κίνηση του δούκα του Νεβέρ Καρόλου Γονζάγα για την απελευθέρωση των Βαλκανικών λαών (1603-1625), Θεσσαλονίκη 1966, σ. 34.

1532. Κ. Μέρτζιο, ό.π., Λακωνικά σπουδαία 1(1972)157 κ.ε.

ησης. Ο μπέης της Μάνης Τζανέτος Γρηγοράκης έστειλε το γιό του Πιέρο στο Ναπολέοντα κι αυτός τους Στεφανόπολι στη Μάνη, αλλά χωρίς συνέχεια.

Ο Ρήγας Φεραίος¹⁵³³ υπήρξε και ο ίδιος ένα από τα θύματα της αναστάτωσης που προκάλεσαν στους υπόδουλους τα κηρύγματα των Γάλλων περί ελευθερίας των λαών. Ετοιμαζόταν να πάει στη Μάνη για να αρχίσει τον αγώνα. Δεν πρόλαβε, οι Χριστιανοί της Αυστρίας τον συνέλαβαν και τον παρέδωσαν στους σφαγείς του.

Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, οι Έλληνες πίστευαν ότι μπορούσαν να δώξουν τους Τούρκους από την Πελοπόννησο ακόμη και με τα ξύλα. Τη νίκη τους άλλοι τη συνδύαζαν με θεϊκή βούληση ή με ξένη βοήθεια και άλλοι νόμιζαν ότι ήταν θέμα αρχηγού¹⁵³⁴, ο οποίος έλειπε μέχρι τότε. Ο Γρηγόριος Δικαίος ήταν υπέρμετρα ένθερμος υποστηρικτής της επανάστασης, διότι πίστευε ότι ο αγώνας εναντίον των Τούρκων ήταν εύκολος. Είπε δε στον Αμβρόσιο Φραντζή, όταν τις πρώτες ημέρες της εθνεγερσίας συναντήθηκαν στην Κυπαρισσία: «...οι Τούρκοι της Πελοποννήσου είναι μια πρέζα ταμπάκου εμπρός εις τους Έλληνας και θέλεις το ιδή»¹⁵³⁵.

Οι ξένοι που προέβλεπαν την έκρηξη του ηφαιστείου στον Ελλαδικό χώρο, προσπαθούσαν να έχουν φίλους στην περιοχή, για να εκμεταλλευτούν κάθε ευκαιρία που θα μπορούσε να παρουσιαστεί. Όσο παράξενο και αν φαίνεται, όπως αναφέρθηκε, οι Ευρωπαίοι πρέσβεις στην Κωνσταντινούπολη προσπαθούσαν να επιβάλλουν τον δικό τους προστατευόμενο στο μπεηλίκι της Μάνης¹⁵³⁶.

Μετά από τις αλλεπάλληλες απογοητεύσεις των υπόδουλων Ελλήνων λίγοι απλοί άνθρωποι, χωρίς στρατιωτική παιδεία, χωρίς ηγετικές ικανότητες, έκαναν την παρακινδυνευμένη σκέψη, να ιδρύσουν τη Φιλική Εταιρεία. Πίστευαν ότι οι Έλληνες μόνοι τους θα μπορούσαν να αποτινάξουν τον τουρκικό ζυγό. Χωρίς αρχηγό, χωρίς χρήμα, χωρίς σχεδιασμούς ξεκίνησαν μια πορεία δύσκολη με πολλές ανηφορίες. Δεν έφθαναν οι αντικειμενικές δυσκολίες, προστέθηκαν και οι εμφύλιες συγκρούσεις για να δυσχεράνουν την πορεία προς την ελευθερία. Αν πέτυχε το εγχείρημα, ο κάθε απλοϊκός άνθρωπος δικαιούται να σκεφθεί «πως ήταν

1533. Α.π. Δασκαλάκη, Η προπαρασκευή της Ελληνικής επανάστασης εις την Λακωνίαν, Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)9. Εκδοτικής Αθηνών Α.Ε., Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΙΑ', σ. 408.

1534. Ο Παναγιώτης Μούρτζινος μίλησε για την έλλειψη αρχηγού σε Άγγλο περιηγητή. Σοφ. Καπετανάκη, Οι εντυπώσεις του Άγγλου περιηγητή C. R. Cockerell από τους Δολούς και την Καρδαμύλη, Ιθάκη, 29-30(1990)69.

1535. Α.μ.β. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 377-8. Στα τέλη του 1806 κηρύχθηκε Ρωσο-τουρκικός πόλεμος και ο ναύαρχος Σινιάβιν, που είχε καταπλεύσει στο Αιγαίο, συνήθιζε να ρουφά μια πρέζα ταμπάκο και να λέγει ότι με την ίδια ευκολία και η Ρωσία θα καταπιεί την Τουρκία. Α. Λιγνός, Αρχαίον Κοινότητος Ύδρας, τόμ. Γ, σελ. α'.

1536. Ι. Φιλήμονος, Δοκίμιον Ιστορ. περί της Φιλικής Εταιρείας, σ. 201. Τ. Κανδηλώρου, Ο Αρματωλισμός της Πελοποννήσου, Αθήνα 1924, σ. 420-21. Κ. Σιμπούλο, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, Αθήνα 1975, τόμ Γ2, σ. 127 κ.ε.

θέλημα Θεού». Διότι οι περισσότεροι αρχηγοί και αρχηγίσκοι έκαναν ό,τι μπορούσαν για να πετύχουν τις προσωπικές τους επιδιώξεις, παραβλέποντας πολλές φορές τις δυσμενείς επιπτώσεις που θα είχαν οι ενέργειές τους στα συμφέροντα της πατρίδας τους¹⁵³⁷.

Η Φιλική Εταιρεία

Οι ιδρυτές της Φιλικής Εταιρείας Εμμανουήλ Ξάνθος, Νικόλαος Σκουφάς και Αθανάσιος Τσακάλωφ ζούσαν στη Ρωσία. Το 1814 αποφάσισαν να ξεκινήσουν μια εθνοσωτήρια κίνηση, που θα στόχευε στην αποτίναξη του τουρκικού ζυγού χωρίς την ξένη βοήθεια. Στον ουδέτερο παρατηρητή η σκέψη αυτή φαινόταν τουλάχιστον «αφελής» και επί πλέον ανέφικτη. Μπορούσε ακόμη να χαρακτηριστεί και ως επικίνδυνη για το Ελληνικό Γένος, αφού θα επέσυρε εναντίον του την τουρκική εκδικητική μανία και μπορούσε να οδηγήσει σε καθολική σφαγή των ελληνικών πληθυσμών. Οι πρώτοι Φιλικοί προχωρούσαν αρχικά με πολύ αργό ρυθμό και φαινόταν ότι δεν υπήρχαν μεγάλες πιθανότητες να ευδοκμήσουν τα σχέδιά τους και οι επιδιώξεις τους.

Τον Οκτώβριο του 1817, όταν η Φιλική Εταιρεία περιλάμβανε στους κόλπους της μόνο 2-3 δεκάδες μέλη, πέρασε από την Οδησό της Ρωσίας, κατευθυνόμενη στην Αγία Πετρούπολη μια ομάδα παλαιών στρατιωτικών. Είχαν υπηρετήσει στις Ρωσικές ένοπλες δυνάμεις των Ιονίων Νήσων και τώρα πήγαιναν να παρουσιαστούν, μέσω του Ιωάννη Καποδίστρια, στον Αυτοκράτορα Αλέξανδρο, για να ζητήσουν κάποια οικονομική συνδρομή. Ήταν ο πρώην Μαγγιόρος (ταγματάρχης) Αναγνώστης-Χρήστος Γεωργ. Παπαγεωργίου, ο γνωστός Αναγνωσταράς από το Λεοντάρι, ο πρώην καπετάνιος (λοχαγός) Ηλίας Χρυσοσπάθης¹⁵³⁸ από

1537. Στις 20 Ιουλίου 1823 το Εκτελεστικό σε έγγραφό του προς τους προκρίτους της Ύδρας έγραφε: "...Αφού οι Έλληνες έστησαν αρκετά τρόπαια κατά των βαρβάρων κατά ξηράν τε και θάλασσαν, μόλις είδον εαυτούς ελευθέρους από τον κίνδυνον, αντί να εξακολουθήσουν τας πολεμικάς εργασίας των και να σφαλίσουν την ανεξαρτησίαν των, κατεσπαράχθησαν από την επάρατον διχόνοιαν και ελησμόνησαν και την Πίστην, και την πατρίδα, και όλα τα ιερώτατα χρέη των· και το χειρίστον ελησμόνησαν ότι ο πόλεμος της Ελλάδος εισέτι δεν ετελείωσε και ότι αι χρηματικά και αι στρατιωτικά δυνάμεις του Σουλτάνου δεν είναι τόσον εύκολον να εξαντληθούν και επομένως ασχολούμενοι περί την ιδιοτέλειαν, και κατασηπόμενοι εις την αναλγησίαν και εις την αδράνειαν, προδίδομεν εαυτούς και παραδιδόμεθα εις την διάκρισιν των εχθρών και απολλύμεθα κατά κράτος και διά πάντα...». Α. Λιγνού, Αρχείον Κοινότητος Ύδρας 1778-1832, τόμ. 9, σ. 312.

1538. **Ηλίας Χρυσοσπάθης**, μυήθηκε από το Νικόλαο Σκουφά στην Οδυσσό στις 18 Οκτωβρίου 1817. Β α λ. Μέ ξ α, Οι Φιλικοί, Αθήνα 1937, αριθ. μητρ. 21 και Ι. Α. Μελετοπούλου, Η Φιλική Εταιρεία-Αρχείον Π. Σέκερη, αριθ. 224. Όπως αναφέρει ο Ιω. Φιλήμων, Ιστορικών Δοκίμιον περί της Ελληνικής Επαναστάσεως, τόμ. Α', σ. 10, υπέθεσαν ότι ο Χρυσοσπάθης υπήρξε αρχηγός παραοργάνωσης, η οποία διαφωνούσε με την τακτική της

τα Κοτρώνι του Λεύκτρου της Μάνης, ο υποπενήνταρχος Παναγιώτης Δημητρόπουλος¹⁵³⁹ από τα Σκυφιάνικα του Μαλεβρίου της Μάνης και πολλοί άλλοι ακόμη¹⁵⁴⁰. Η παρουσία τους έκανε τη Φιλική Εταιρεία να εγκαταλείψει την αρχική της ραθυμία και να εκδηλώσει μια έντονη κινητικότητα.

Στην Οδησό κατηχήθηκαν μερικοί στρατιωτικοί και αφού επέστρεψαν από την Αγία Πετρούπολη, φύσηξε νέος άνεμος στην Εταιρεία. Τα βλέμματα όλων στράφηκαν στο Μοριά και ειδικότερα στη Μάνη, που ήταν ένα κομμάτι γης απαλλαγμένο από την παρουσία των Τούρκων. Οι κάτοικοί της, γνωστοί ως εμπειροπόλεμοι τουρκομάχοι, θα μπορούσαν να παίξουν σημαντικό ρόλο στον απελευθερωτικό αγώνα. Η Μάνη παρείχε τη δυνατότητα να συγκεντρώσουν εκεί πυρομαχικά, εθελοντές και να ξεκινήσουν την επανάσταση. Ήταν ο μόνος τόπος στον Ελλαδικό

Φιλικής Εταιρείας και γι' αυτό τον απεκάλεσαν «γηραιά αλώπεκα». Θα ήταν όμως πιο δίκαιο να τον ονομάσουν «Νέστορα» της επανάστασης.

1539. **Παναγιώτης Δημητρόπουλος**, μνήθηκε από τον Παναγιώτη Αναγνωστόπουλο στην Οδυσσό στις 14 Νοεμβρίου 1817. Β. Μ έ ξ α , ό.π., α.μ. 25 και Ι. Μ ε λ ε τ ο π ο ύ λ ο υ , ό.π., α.μ. 410.

1540. Ο Παναγιώτης Παπαθανασόπουλος, από το Γεωργίτσι της Λακεδαίμονος, παλαιός αγωνιστής της επανάστασης και λοχαγός της φάλαγγος, σε αναφορά του από 14 Ιουνίου 1865 έγραψε τη δική του άποψη, σχετικά με την κατήχηση και δράση του στη Φιλική Εταιρεία: «...Χρηματίσας αξιωματικός της εν Επτανήσω και Σικελία Ελληνικής Φάλαγγος υπό την οδηγίαν της Αγγλικής δυνάμεως, όπου διαμείνας και υπηρετήσας μέχρι της πτώσεως του Μεγάλου Ναπολέοντος, ότε πλέον διελύθη αύτη, ομοφώνως και από κοινού συνεννοηθέντες μετά των συνυπηρετησάντων μετ' εμού τότε αξιωματικών Αναγνωσταρά, Ηλία Χρυσοσπάθη, Αλ. Βλαχοπούλου και Χρ. Παλάσκα να επιβώμεν εις πλοίον και μεταβώμεν διά Κωνσταντινουπόλεως εις την Ρωσίαν. Μετέβημεν εντός της μεγάλης εκείνης αυτοκρατορίας κατά το 1818 και ευρόντες τον Ιω. Καποδίστρια και λοιπούς φίλους της Μεγάλης Εταιρίας μας, μας εκατήχησον και μας διέταξαν να επανέλθωμεν δια Κωνσταντινουπόλεως εις Πελοπόννησον, αφού ανταμώσωμεν τους ευρισκομένους τότε εκεί Υψηλάντην, Καρατζάν, και Γούτζον, αλλά πριν αναχωρήσω εκ Κωνσταντινουπόλεως έλαβον εντολήν από τον Γεώργιον Μαυρομιχάλην όντα όμηρον παρά τη Πύλη, να μεταβώ εις Λακωνίαν και διακοινώσω την πρόοδον της Εταιρίας προς τον πατέρα του, Πετρόμπεη Μαυρομιχάλην και μεταβάς εξεπλήρωσα τούτο. Εκείθεν μετέβην και κατήχησα τον Γεώργιον Καπετανάκην, Παναγιώτην Κεφάλαν και Νικόλ. Πετιμεζάν προς ους ενεχείρισα και τα έγγραφα της Εταιρίας, όπως μεταβή εις Ζάκυνθον και αποσπάση εκείθεν τον αείμνηστον Θ. Κολοκοτρώνην και Γιαννάκη Μέλιον. Επομένως επανελθών εις Ύδραν, όπου είχε φθάσει ο Αναγνωσταράς και Χρυσοσπάθης ομού εξελθόντες εις Πελοπόννησον και κατηχούντες εις τας επαρχίας (1819 και 1820) τους επισημοτέρους. Εθαλασσοπόρησα páλιν δια της Κωνσταντινουπόλεως εις Ρωσίαν δια να αναγγείλω εις την μεγάλην Εταιρίαν τα αποτελέσματα της προόδου των κατηχομένων / 1820 μηνί Νοεμβρίου / εκείθεν διετάχην να επανέλθω εις Κωνσταντινούπολιν / 1821 μηνί Ιανουαρίου / όπου διαμείνας έως τα μέσα Φεβρουαρίου, ότε της Εταιρίας προταθείσης κατέπλευσα εις Ύδραν και ευρών εκεί τον Αναγνωσταράν εξήλθομεν εις την Πελοπόννησον και υψώσαμεν την σημαίαν της μεγάλης και ιεράς εκείνης επαναστάσεως...». Α. Α. Ε. Β. Ε., κουτί 167, φάκ. 18.

χώρο που μπορούσε να γίνει το προγεφύρωμα των δυνάμεων της λευτεριάς και από εκεί να επεκταθεί η επανάσταση σε όλο το Μοριά και βορειότερα.

Στις 21 Ιουνίου 1818 ο Αναγνωσταράς μύησε στη Φιλική Εταιρεία τον Αρχιμανδρίτη Γρηγόριο Δικαίο, το γνωστό Παπαφλέσσα. Αυτός με τη σειρά του, στις 15 Ιουλίου, μύησε τον Καμαρινό Κυριακό, που έφυγε αμέσως για την πατρίδα του Καλαμάτα. Ο Καμαρινός Κυριακός στις 2 Αυγούστου 1818 μύησε τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη¹⁵⁴¹ στις Κιτριές και έγινε τότε ένα από τα σημαντικότερα βήματα της Εταιρείας. Μύησε ακόμη τον Κωνσταντίνο Μαυρομιχάλη¹⁵⁴² και αργότερα το Μητροπολίτη Ζαρνάτας Γαβριήλ¹⁵⁴³.

Παράλληλα στην Κωνσταντινούπολη μυήθηκε από τον Αναγνωσταρά ο ανιψιός του Πετρόμπεη Γιάννης Καπετανάκης-Μαυρομιχάλης (Ροδίτης)¹⁵⁴⁴ και από αυτόν ο Γεώργιος¹⁵⁴⁵ και Αναστάσιος Μαυρομιχάλης¹⁵⁴⁶.

Ο Ηλίας Χρυσοσπάθης μύησε στις 18 Αυγούστου τον καπετάνιο του Ζυγού της Μάνης Νικολάκη Χρηστέα¹⁵⁴⁷. Στη συνέχεια τον Ιωάννη-Κατσή Καπετανάκη-Μαυρομιχάλη¹⁵⁴⁸ που ήταν στο Πορτοκάγιο και αυτός τον επίσκοπο Μαΐνης Νεόφυτο¹⁵⁴⁹. Από τον Ηλία Χρυσοσπάθη μυήθηκαν ακόμη ο Πανάγος Χρηστέας¹⁵⁵⁰

1541. **Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης**, μυήθηκε σε ηλικία 53 ετών στις 2 Αυγούστου 1818. Β α λ. Μ έ ξ α, Οι Φιλικοί, Αθήναι 1937, αριθμ. 72 και Ι. Α. Μ ε λ ε τ ο π ο ύ λ ο υ, Η Φιλική Εταιρεία-Αρχείον Π. Σέκερη, α.μ. 415.

1542. **Κωνσταντίνος Μαυρομιχάλης**, μυήθηκε σε ηλικία 21 ετών αλλά δεν σημειώνεται η ημερομηνία. Β. Μ έ ξ α, ό.π., α.μ. 191 και Ι. Μ ε λ ε τ ο π ο ύ λ ο υ, ό.π., α.μ. 328.

1543. **Ζαρνάτας Γαβριήλ**, τότε αρχιμανδρίτης, μυήθηκε σε ηλικία 38 ετών την 1 Φεβρουαρίου 1819. Β. Μ έ ξ α, ό.π., α.μ. 231 και Ι. Μ ε λ ε τ ο π ο ύ λ ο υ, ό.π., α.μ. 107.

1544. **Ιωάννης Καπετανάκης-Μαυρομιχάλης (Ροδίτης)**, μυήθηκε την 21 Ιουλίου 1818. Β. Μ έ ξ α, ό.π., α.μ. 65 και Ι. Μ ε λ ε τ ο π ο ύ λ ο υ, ό.π., α.μ. 247.

1545. **Γεώργιος Π. Μαυρομιχάλης**, μυήθηκε την 28 Ιουλίου 1818. Β. Μ έ ξ α, ό.π., α.μ. 69 και Ι. Μ ε λ ε τ ο π ο ύ λ ο υ, ό.π., α.μ. 92.

1546. **Αναστάσιος Π. Μαυρομιχάλης**, μυήθηκε την 1 Νοεμβρίου 1818. Β. Μ έ ξ α, ό.π., α.μ. 140 και Ι. Μ ε λ ε τ ο π ο ύ λ ο υ, ό.π., α.μ. 10.

1547. **Νικολάκης Χρηστέας**, μυήθηκε την 18 Αυγούστου 1818. Β. Μ έ ξ α, ό.π., α. μ. 75 και Ι. Μ ε λ ε τ ο π ο ύ λ ο υ, ό.π., α.μ. 399. Αναγράφονται στο Αρχείο Σέκερη δύο με το όνομα Νικολάκης Χρηστέας και με τον τίτλο του καπετάνιου του Ζυγού της Μάνης. Πιθανώς πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο που το μύησαν ο Η. Χρυσοσπάθης και ο Π. Μαυρομιχάλης. Δεν αποκλείεται να πρόκειται για διαφορετικά πρόσωπα, διότι ζούσαν τότε δύο με το όνομα Νικολάκης Χρηστέας, αλλά καπετάνιος ήταν ο ένας από αυτούς.

1548. **Ιωάννης-Κατσή Καπετανάκης-Μαυρομιχάλη**, μυήθηκε την 8 Σεπτεμβρίου 1818. Β. Μ έ ξ α, ό.π., α.μ. 93 και Ι. Μ ε λ ε τ ο π ο ύ λ ο υ, ό.π., α.μ. 104.

1549. **Μαΐνης Νεόφυτος**, μυήθηκε την 18 Φεβρουαρίου 1819. Β. Μ έ ξ α, ό.π., α. μ. 250 και Ι. Μ ε λ ε τ ο π ο ύ λ ο υ, ό.π., α.μ. 364.

1550. **Πανάγος Χρηστέας**, μυήθηκε την 12 Φεβρουαρίου 1819. Β. Μ έ ξ α, ό.π., α.μ. 242 και Ι. Μ ε λ ε τ ο π ο ύ λ ο υ, ό.π., α.μ. 446.

και ο Δημήτριος Χρηστέας¹⁵⁵¹, ο Ιωάννης Χρυσοσπάθης¹⁵⁵² και ο Γιάννης Χαντζάκος¹⁵⁵³.

Από τον Κωνσταντίνο Κυριακό, τον πατέρα του Καμαρινού, μνήθηκε ο καπετάνιος του Σταυροπηγίου Γεωργάκης Καπετανάκης από το Πετροβούνι¹⁵⁵⁴. Να σημειωθεί ότι ο Κωνσταντίνος Κυριακός δεν φέρεται μεταξύ των μελών της Φιλικής Εταιρείας.

Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης μύησε πρώτα το γραμματικό του Αναγνώστη Δημητρόπουλο¹⁵⁵⁵ από τις Γαϊτσές, τον μπας καπετάνιο της Μάνης Τσιγκούριο-Γρηγόριο Γρηγοράκη¹⁵⁵⁶, το γραμματικό των Μούρτζινων Λιμπεράκη Αθηνάκη¹⁵⁵⁷, επίσης τον Παναγιώτη¹⁵⁵⁸ και Διονύσιο Τρουπάκη-Μούρτζινο¹⁵⁵⁹ και τέλος το Νικόλαο Χρηστέα¹⁵⁶⁰.

Από τον Παναγιώτη Τρουπάκη-Μούρτζινο μνήθηκαν ο Παναγιώτης Τρουπάκης-Πατριαρχέας¹⁵⁶¹ και ο Νικολάκης Βενετσανάκης¹⁵⁶². Αργότερα μνήθηκε και ο επίσκοπος Ανδρούβιστας Θεόκλητος¹⁵⁶³.

Από το Χριστόφορο Περραιβό, που η Εταιρεία τον έστειλε για να συμφιλιώσει τους Μανιάτες, μνήθηκαν ο Μητροπολίτης Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρυσαν-

1551. **Δημήτριος Χρηστέας**, μνήθηκε την 14 Φεβρουαρίου 1819. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. 244 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 207.

1552. **Ιωάννης Χρυσοσπάθης**, μνήθηκε την 15 Φεβρουαρίου 1819. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. 248 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 295.

1553. **Γιάννης Χαντζάκος**, μνήθηκε την 20 Φεβρουαρίου 1819. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. 252 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 153.

1554. **Γεωργάκης Καπετανάκης**, μνήθηκε την 11 Νοεμβρίου 1818. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. 147 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 151.

1555. **Αναγνώστης Δημητρόπουλος**, μνήθηκε την 20 Νοεμβρίου 1819. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. 155 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 39.

1556. **Γρηγόριος Τσιγκούριος Γρηγοράκης**, μνήθηκε την 20 Νοεμβρίου 1818. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. 157 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 111.

1557. **Λιμπεράκης Αθηνάκης**, μνήθηκε την 20 Νοεμβρίου 1818. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. 158 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 345.

1558. **Παναγιώτης Τρουπάκης-Μούρτζινο**, μνήθηκε την 20 Νοεμβρίου 1818. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. 159 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 425.

1559. **Διονύσιος Τρουπάκης-Μούρτζινο**, μνήθηκε την 20 Νοεμβρίου 1818. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. 160 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 196.

1560. **Νικόλαος Χρηστέας**, μνήθηκε την 29 Νοεμβρίου 1818. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. δεν υπάρχει και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 392.

1561. **Παναγιώτης Τρουπάκης-Πατριαρχέας**, μνήθηκε την 2 Απριλίου 1819. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. 278 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 452.

1562. **Νικολάκης Βενετσανάκης**, μνήθηκε την 2 Απριλίου 1819. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. 279 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 383.

1563. **Ανδρούβιστας Θεόκλητος**, μνήθηκε την 2 Απριλίου 1819. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. 277 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 17.

θος Παγώνης¹⁵⁶⁴ από τη Μεγάλη Μαντίνεια, ο Δημητράκης-Καβαλιέρης Γρηγοράκης¹⁵⁶⁵, ο Αντώνμπης Γρηγοράκης¹⁵⁶⁶, ο Ιωάννης Παναγ. Κουγέας¹⁵⁶⁷ από τους Δολούς, ο Βενετσάνος Κέντζου Γαϊτανάρος¹⁵⁶⁸ από τους Δολούς και ο ιεροδιάκονος Δανιήλ Κουλουφέκης¹⁵⁶⁹ από τον Κάμπο, ο οποίος αργότερα έγινε τιτουλάριος επίσκοπος Χαριουπόλεως και μετά την απελευθέρωση Μητροπολίτης Σπάρτης.

Από τον Αναγνωσταρά μνήθηκαν αργότερα ο Γιαννάκης¹⁵⁷⁰ και ο Μιχάλης¹⁵⁷¹ παιδιά του Νικολάκη Καπετανάκη, που ζούσαν στα Γιαντισάνικα.

Ακόμη από τον Ιωάννη Λυκάκη γαμπρό του Αναγνωσταρά, που ήταν Μεσσήνιος από το Κουρτσαούση (Σπερχογεία), μνήθηκε ο Γεώργιος Πισκοπέας¹⁵⁷² από τα Μαλεβριάνικα του Σταυροπηγίου. Ένας ανιψιός του Μητροπολίτη Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρύσανθου, ο Γεώργιος Παγώνης μετέπειτα αρχιμανδρίτης Γεράσιμος¹⁵⁷³ και τελικά μητροπολίτης Αργολίδος, μνήθηκε από τον γιατρό της Καλαμάτας Αναστάσιο Κορνήλιο. Από τον Πανάγο Ζάρκο μνήθηκε ο Πανάγος Πικουλάκης¹⁵⁷⁴ και στη Ζάκυνθο μνήθηκαν από το Θεόδωρο Κολοκοτρώνη οι Μανιάτες έμποροι Ζακύνθου Γεώργιος Λαδόπουλος¹⁵⁷⁵ και Θεόδωρος Πανταζόπουλος¹⁵⁷⁶.

1564. **Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρύσανθος Παγώνης**, μνήθηκε την 15 Μαΐου 1819. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. 318 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 362.

1565. **Δημητράκης-Καβαλιέρης Γρηγοράκης**, μνήθηκε την 10 Ιουλίου 1819. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. 367 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 193.

1566. **Αντώνμπης Γρηγοράκης**, μνήθηκε την 10 Ιουλίου 1819. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. 368 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 24.

1567. **Ιωάννης Παναγ. Κουγέας**, μνήθηκε την 12 Μαρτίου 1820. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. 468 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 266. Αργότερα χειροτονήθηκε ως Πρωτοσύγκελλος Ιγνάτιος.

1568. **Βενετσάνος Κέντζου Γαϊτανάρος**, μνήθηκε την 14 Μαρτίου 1820. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. 469 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 79.

1569. **Δανιήλ Κουλουφέκης ιεροδιάκονος**, μνήθηκε την 15 Μαρτίου 1820. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. 470 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 266.

1570. **Γιαννάκης Νικ. Καπετανάκης**, μνήθηκε την 10 Νοεμβρίου 1819. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. 432 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 138.

1571. **Μιχάηλ Νικ. Καπετανάκης**, μνήθηκε την 10 Νοεμβρίου 1819. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. 433 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 361.

1572. **Γεώργιος Πισκοπέας**, μνήθηκε την 30 Νοεμβρίου 1818. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. 169 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 110.

1573. **Γεώργιος Παγώνης**, μνήθηκε την 1 Δεκεμβρίου 1818. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. 173 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 125.

1574. **Πανάγος Πικουλάκης**, μνήθηκε την 12 Ιανουαρίου 1819. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. 213 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 438.

1575. **Γεώργιος Λαδόπουλος**, ήταν Μανιάτης την καταγωγή, κατοικούσε στη Ζάκυνθο και μνήθηκε την 7 Ιανουαρίου 1819. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. 203 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 147.

1576. **Θεόδωρος Πανταζόπουλος**, ήταν Μανιάτης την καταγωγή, κατοικούσε στη Ζάκυνθο

Τέλος από τον Καλαματιανό Παναγιώτη Αλεξίου Μόσχο μνήθηκε ένας άλλος ανιψιός του Μητροπολίτη Χρυσάνθου ο Σπύρος Παγώνης¹⁵⁷⁷ από τη Μεγάλη Μαντινεία.

Εκτός από τους καταλόγους του Β. Μέξα και Ιω. Μελετοπούλου έχουμε στοιχεία και από τη ρωσική μυστική αστυνομία, που είχε καλή πληροφόρηση για τα τεκταινόμενα στην Ελλάδα. Αναφέρονται επί πλέον των προηγουμένων ο Παναγιώτης και ο Αναγνώστης Βενετσανάκης από την Καστάνιτσα, ο Γεώργιος Δημητρακαράκος από τον Καρβελά του Μαλεβρίου, ο Παναγιώτης Μπουτιέρος και ο Ιωάννης Θεάκος από τη Μηλιά, ο Γεώργιος και Θωμάς Θεοδωρακόπουλος από το Γύθειο και ο Νικόλαος Αθανασίου (Αθηνάκης;), ο Παναγιώτης Αναγνωστάκης και ο Ηλίας Κατσανός (Σαλαφατίνος;) από το Οίτυλο¹⁵⁷⁸.

Από τον Αμβρόσιο Φραντζή¹⁵⁷⁹ πληροφορούμεθα ότι είχαν κατηχηθεί ως μέλη της Φιλικής Εταιρείας σχεδόν όλοι¹⁵⁸⁰ οι Έλληνες. Χαρακτηριστικά γράφει: «Από δε του τέλους των 1819 μέχρι του τέλους των 1820 η κατήχησις της Εταιρείας έφθασε να εξαπλωθή και εις τους ποιμένας σχεδόν και εις τους χοιροβοσκούς χωρικούς... έφθασε να προσκαλή πολλούς όντας εις τα καφενεία και κρασοπωλεία, ακόμη και τους καθ' οδόν απαντώντας αυτούς, προς τους οποίους έλεγεν: «πάρε ένα κεράκι και έλα κάτι να σου ειπώ». Η τοσαύτη κατάχρησις της Φιλικής Εταιρείας κατά το 1820 και ο απερίγραπτος ενθουσιασμός από την πολλήν τυραννίαν παραβιασμένος, κατήχητησεν τους απλούς να εκφράζονται εν τω μεταξύ των με τόσον θάρρος, ως αν να περιμένον καμμίαν ένδοξον και λαμπράν πανήγυριν...».

Φαίνεται λοιπόν ότι δεν ήταν λίγοι εκείνοι που μνήθηκαν στη Φιλική Εταιρεία αλλά δεν αναγράφονται στα μητρώα της. Παράδειγμα είναι ο καπετάν Γιωργάκης Αντωνάκος-Γρηγοράκης¹⁵⁸¹ που κατηχήθηκε από τον Πετρόμπεη Μαυρομι-

και μνήθηκε την 10 Ιανουαρίου 1819. Β. Μέξα, ό.π., α.μ. 210 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 241.

1577. **Σπύρος Παγώνης**, μνήθηκε την 4 Νοεμβρίου 1819. Β. Μέξα, ό.π., α. μ. 428 και Ι. Μελετοπούλου, ό.π., α.μ. 486.

1578. Τάκη Κωνσταντάκοπουλου, Νέα ονόματα Πελοποννησίων Φιλικών από τα αρχεία της τσαρικής αστυνομίας, Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά 1964, σ. 340-1.

1579. Α μ β. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α', σ. 79-80. Στη σελίδα 362 ο ίδιος αντίθετα γράφει: «... Οι δε κάτοικοι της πόλεως Αρκαδίας ως μη γνώσκοντας οι πλείστοι τα της Εταιρείας...».

1580. Από την οικογένεια των Γρηγοράκηδων μνήθηκαν μόνο μέλη των Κουτσογληγοριάνων και κανείς από το σπίτι του Τζανέμπεη Γρηγοράκη. Παρά ταύτα ο Τζανετάκης Γρηγοράκης ήταν από τους πρώτους που κινήθηκαν και άρχισε τη στρατολογία προ της 11ης Μαρτίου 1821. Α π. Δ α σ κ α λ ά κ η, Αρχείον Τζωρτζάκη-Γρηγοράκη, Αθήνα 1976, σ. 70. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι μνήθηκαν από τον Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, ο οποίος ήταν γαμπρός τους, αλλά δεν δηλώθηκαν στην Κωνσταντινούπολη για να περιληφθούν στα μητρώα.

1581. Ο καπ. Γιωργάκης Αντωνάκος-Γρηγοράκης είχε μνηθεί στη Φιλική Εταιρεία από τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη την 1 Σεπτεμβρίου 1820, αλλά το όνομά του δεν φέρεται στους επίσημους καταλόγους της Εταιρείας. Α π. Δ α σ κ α λ ά κ η, ό.π., σ. 69.

χάλη, ο Αθανάσιος Αναγν. Σκαρπαλέζος-Κουτήφαρης¹⁵⁸² από το Πετροβούνι της Καρδαμύλης ή ο Γεώργιος Μανωλέας από τις Γαϊτσές¹⁵⁸³ και ο Ποταρόπουλος από τους Δολούς του οποίου σώζεται το πρωτόκολλο της κατήχησής του στη Φιλική Εταιρεία. Αλλά και για το Γαλάνη Κουμουνδουράκη υπάρχει πιθανότητα να υπήρξε μέλος της Εταιρείας από τα γραφόμενα στην αίτησή του για την αναγνώριση των θυσιών και των αγώνων του¹⁵⁸⁴.

Έκπληξη προκαλεί το γεγονός ότι ο Χριστόφορος Περραιβός στις 14 Σεπτεμβρίου 1820 στο Βουκουρέστι έδωσε 203 γρόσια εκ μέρους των επιτρόπων του Γένους, δηλαδή της Εταιρείας, στον Αλέξανδρο Κουμουνδουράκη¹⁵⁸⁵. Είχε καταφύγει στις Παραδουνάβιες ηγεμονίες, διωκόμενος ως φίλος του Αλή πασά των Ιωαννίνων, όταν άρχισε ο πόλεμος αυτού με τα σουλτανικά στρατεύματα. Ο Αλέξανδρος Κουμουνδουράκης κατά μια εκδοχή θεωρείται ότι αργότερα κατέδωσε τη Φιλική Εταιρεία στους Τούρκους, επιδιώκοντας το μπεηλίκι της Μάνης. Ο Φωτάκος αναφέρει ότι ο Γρηγόριος Δικαίος ενεθάρρυνε τον Αλέξανδρο Κουμουνδουράκη να επιμείνει να διεκδικεί το μπεηλίκι της Μάνης¹⁵⁸⁶.

1582. Το πρωτόκολλο μύησης στη Φιλική Εταιρεία του Αθανασίου Αναγν. Σκαρπαλέζου-Κουτήφαρη είναι το ακόλουθο: «Εις το όνομα της μελούσης Σωτηρίας καθιερώνω Ιερέα Φιλικόν και αφιερωμένον εις την αγάπην της Φιλικής Εταιρείας και εις την υπεράσπισιν των μεγάλων ιερών των Ελευσινίων τον συμπολίτην Σπαρτιάτην ονόματι Αθανάσιος Σκαρπαλέζος, επαγγέλματος Ντοτόρος της φυσικής, ετών εικοσιοκτώ, ως θερμόν υπερασπιστήν της ευδαιμονίας της πατρίδος κατηχηθέντα και ορκισθέντα παρ' εμού». Ημερομηνία δεν αναγράφεται και η συνθηματική υπογραφή ομοιάζει σχετικά με του Ζαρνάτας Γαβριήλ. Α. Α. Ε. Β. Ε., Κουτί 98, φάκ. 83.

1583. Σε αίτηση του γιού του Σωτηρίου του έτους 1873 αναγράφεται: «Ο πατήρ μου Γεώργιος Μανωλέας εκ του δήμου Αβίας της Λακωνίας μνηθείς εις τα της εταιρείας απεστάλη εις τας εν Αθω μονάς...». Είναι άγνωστος ο σκοπός της αποστολής του αυτής. Α. Α. Ε. Β. Ε., Κουτί 119, φάκ. 88.

1584. «Απ' αρχής του υπέρ πατρίδος αγώνος και ο υπογεγραμμένος μεμυημένος εις το ιερόν της επαναστάσεως μυστήριον, λαβών τα όπλα παρευρέθην επί κεφαλής πολλών κατά πρώτον εις τας εν Μεσσηνία μάχας κατά των εχθρών όπου και επληρώθην, και τελευταίον εις διαφόρους άλλας εντός και εκτός της Πελοποννήσου περί των οποίων επικαλούμαι μάρτυρας αυτά τα ίδια της επιτροπής μέλη...».

1585. «Δια του παρόντος μου αποδεικτικού γράμματος δηλοποιώ ο υποκάτωθεν υπογεγραμμένος, ότι έλαβα από τον Κύριον Χριστόφορον Περραιβόν γρ. διακόσια τρία, Ν. 203, δια λογαριασμόν των Κων. επιτρόπων του Γένους και εις ένδειξιν δίδω το παρόν μου εις χείρας του. Αλέξανδρος Κουμουνδουράκης βεβαιώ. 1820 Σεπτεμβρίου 14 Βουκουρέστι». Σ. Β. Κο υ γ έ α, Ο Περραιβός εις την Μάνην, Νέα Εστία 25(1951)435. Αναφέρεται ότι στην προδοσία αυτή συνεργός ήταν ο Άγγλος αρμοστής της Επτανήσου Μαίτλαντ, ο οποίος προωθούσε στο μπεηλίκι της Μάνης τον Αλέξανδρο Κουμουνδουράκη ή το Σταυριανό Χουρχάκο-Καλκανδή με την υπόσχεση ότι θα άνοιγαν «προς το λόρδον Μέιτλαν τας θύρας της Πελοποννήσου». Ι. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, Δοκίμιον περί της Φιλικής Εταιρείας, σ. 210.

1586. Φ ω τ ά κ ο υ, Βίος του Παπά Φλέσα, Αθήνα 1868, σ. 27.

Στα σχέδια της Εταιρείας ήταν να αρχίσει ένας τακτικός πόλεμος από τη Μάνη. Ο Α. Κοντάκης¹⁵⁸⁷ στα απομνημονεύματά του σημειώνει: «Το σχέδιον της αρχής (Φιλικής Εταιρείας) ήτον αφού διορίσθη επίτροπος του Έθνους ο Υψηλάντης, να αφήση εις Βλαχομπογδανίαν ένα αντιπρόσωπό του και αυτός να φθάση εις Μάνην με όσα χρήματα ήσαν συναγμένα δια να κινήση τακτικός πόλεμος...». Χαρακτηρίζει δε ως «ανοησία» το ότι δεν ακολούθησε ο Αλέξανδρος Υψηλάντης αυτό το σχέδιο.

Ο Ν. Σπηλιάδης¹⁵⁸⁸ γράφει ότι ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, ο οποίος ανέλαβε «Γενικός Επίτροπος της Αρχής», πήρε άδεια από τον Τσάρο για λουτροθεραπεία στη Γερμανία και πέρασε τα σύνορα της Ρωσίας. Από την Τεργέστη θα έπαιρνε καράβι να πάει στη Μάνη, για να κινηθεί αμέσως προς την Τριπολιτσά, που ήταν το κέντρο της Τυραννίας. Αργότερα όμως άλλαξε τα σχέδιά του και έμεινε στις ηγεμονίες.

Αλήθεια είναι ότι ούτε η Φιλική Εταιρεία ήταν έτοιμη για να αρχίσει τον αγώνα, ούτε οι Έλληνες ήταν εφοδιασμένοι με τα αναγκαία, για να φέρουν με επιτυχία ένα τέτοιο εγχείρημα. Η τελική όμως επιτυχία τούς δικαίωσε, έστω και αν μια αντικειμενική εκτίμηση των πραγμάτων θα τους απέτρεπε από την έναρξη της επανάστασης. Η πορεία της ιστορίας δεν καθορίζεται μόνο από τη λογική, αλλά και από πολλούς άλλους παράγοντες.

Όπως γράφει ο Αμβ. Φραντζής¹⁵⁸⁹ στην αρχή της Επανάστασης παντού υπήρχε ενθουσιασμός και: «...κατήντησε τους απλούς να εκφράζονται εν τω μεταξύ των με τόσον θάρρος, ως εάν να επερίμενον καμμίαν ένδοξον και λαμπράν πανήγυριν με όλας αυτής τας δόξας, και ευτυχίας· και το θαυμαστότερον, ότι εις τοιαύτας ελπίδας ήτον και πολλοί των φρονιμωτέρων και πεπαιδευμένων εις όλην την Ελλάδα». Συνεχίζοντας ο συγγραφέας γράφει τα όσα οι κατηχητές της Φιλικής Εταιρείας ενέπνεαν στις καρδιές των Ελλήνων: «Είναι μια χειρ δυνατή και κραταιά, καθωπλισμένη με όλα τα αναγκαία, του αφανισμού των Οθωμανών· και όσον φαίνονται οι Οθωμανοί δυνατοί και πλήθος αμέτρητον, τοσοούτον και η ισχυρά εκείνη δύναμις θέλει τους φέρει εις μίαν ανέλπιστον απελπισίαν... και εις μίαν ημέραν και ώραν όπου και αν υπάρχουν Έλληνες, θέλουν είναι με τα όπλα εις τας χείρας· εις δε την ώραν εκείνην και στιγμίν θέλουν γεμίσει, η μεν Στερεά από στρατιώτας των βασιλειών της Ευρώπης, η δε θάλασσα από πολεμικά πλοία αυτών. Τότε και τον θεόν έχομεν σύμμαχον, και τας δυνάμεις όλας της Ευρώπης βοηθούς, και υπερασπιστάς...». Ευτυχώς ότι μοναδικός σύμμαχος στάθηκε ο Θεός.

1587. Α. Κοντάκης, Απομνημονεύματα, Επιμ. Ε. Πρωτοψάλτη, σ. 32.

1588. Ν. Σπηλιάδης, ό.π., τόμ Α', σσ. 6 και 9.

1589. Αμβ. Φραντζής, ό.π., τόμ. Α', σ. 80. Δεν είναι σωστό να κατηγορούνται ως τουρκόφιλοι ή προδότες όσοι ήταν διστακτικοί στην έναρξη της επανάστασης, απλώς ήταν φρόνιμοι.

Η συμβολή της Φιλικής Εταιρείας στην απελευθέρωση της χώρας δεν περιορίζεται μόνο στην «επιπόλαια» απόφαση της επανάστασης. Δημιούργησε ενθουσιασμό, που έγινε η κινητήριος δύναμη των επαναστατών. Σημαντική ακόμη προσφορά της υπήρξε η εξομάλυνση των σχέσεων των Μανιατών, της οποίας δεν μπορούμε να κατανοήσουμε την αξία, αν δεν λάβουμε υπ' όψη μας την εποχή του Ιμπραήμ, που δεν μπορούσε κανείς να κινητοποιήσει τους Μανιάτες, διότι όλοι ήταν τότε εκτεθειμένοι στις οικογενειακές διαμάχες.

Η συμφιλίωση των αντιμαχομένων οικογενειών της Μάνης έφθασε σε τέτοιο σημείο ώστε ο φονιάς του Χριστόδουλου Χρηστέα¹⁵⁹⁰, ο Ιωάννης Γιαννουλέας να γυρίσει από τη Σμύρνη, στην οποία είχε βρει καταφύγιο μετά το φονικό, για να πολεμήσει από κοινού με τους Χρηστέους εναντίον των Τούρκων.

Θα πρέπει να δεχθούμε ότι η επανάσταση του 1821 δεν είχε ένα χαρισματικό ηγέτη, ο οποίος να μπορούσε να επιβληθεί σε όλους τους άλλους μνηστήρες της ηγεσίας του Μοριά. Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, ο οποίος ηγείτο των Μανιατών, δεν επεδίωξε συστηματικά την αρχηγία της Πελοποννήσου, παρόλο που θα γινόταν ευκολότερα αποδεκτός από τους άλλους Μοραΐτες. Ο Θ. Κολοκοτρώνης, που είχε τα περισσότερα ηγετικά προσόντα από όλους τους Πελοποννησίους, δεν μπόρεσε να ξεπεράσει την κλέφτικη καταγωγή του και την ιδιοτέλειά του, ώστε να τον παραδεχθούν οι προύχοντες που αποτελούσαν τον κινητήριο μοχλό της επανάστασης. Από αυτούς ο κάθε ένας ήθελε να διωχτούν οι Τούρκοι και να αυξήσει την προσωπική του επιρροή, δεν δίσταζαν δε οι περισσότεροι να επιβουλεύονται όλους τους άλλους, ώστε πολλές φορές να γίνονται επιζήμιοι στον αγώνα.

Ο Άγγλος απόστρατος αξιωματικός W. H. Humphreys¹⁵⁹¹, ο οποίος βρέθηκε στην πολιορκία της Τριπολιτσάς, έγραψε: «Μ' όλα αυτά δεν υπήρχε ανάμεσά τους ένας ηγέτης προικισμένος με στρατιωτικές γνώσεις, ικανός να βελτιώσει την κατάσταση, ευτυχώς που οι Τούρκοι ήταν το ίδιο αμαθείς και καθυστερημένοι. Αυτό έσωσε τους Έλληνες...».

Ο Χριστόφορος Περραιβός στη Μάνη - Το Συμφωνητικό των Μανιατών

Ο Χριστόφορος Περραιβός, ένας από τους παλαιούς συνεργάτες του Ρήγα Φεραίου, πήρε εντολή από τους Εφόρους της Φιλικής Εταιρείας να πάει στη Μάνη, για να συμφιλιώσει τις ηγετικές οικογένειες του τόπου και να προετοιμάσει τον αγώνα. Οι Φιλικοί έβλεπαν την Μάνη σαν τον τόπο έναρξης της επανάστασης, διότι δεν υπήρχε ο τουρκικός έλεγχος και δινόταν κάθε δυνατότητα

1590. ΓΑΚ, Υπ. Δικ., φάκ. 82, έγγρ. 051 της 2 Οκτωβρίου 1830, σ. 1.

1591. Κ. Σιμόπουλο, Πώς είδαν οι ξένοι τη Ελλάδα του 21, τόμ. Α, σ. 340.

προπαρασκευής. Ακόμη η διαμόρφωση του εδάφους της Μάνης προσφερόταν για άμυνα και μπορούσε να γίνει εκεί το ορμητήριο των επαναστατημένων Ελλήνων. Άλλωστε στα σχέδια του Αλέξανδρου Υψηλάντη ήταν να πάει στην Μάνη και από εκεί να αρχίσει την επανάσταση.

Ο αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Δικαίος¹⁵⁹² από το Βουκουρέστι, στις 12 Σεπτεμβρίου 1818, παρέδωσε στη Φιλική Εταιρεία κατάλογο με τους προεστούς της Πελοποννήσου και συμπλήρωσε με τα ακόλουθα, «*Εξουσιασταί της Μάνης: Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, Πρώην Αντώνμπεης Γρηγοράκης, καπ. Παναγιώτης Τρουπάκης-Μούρτζινος*».

Στα τέλη του 1818 ή τις αρχές του 1819 έφθασε ο Περραιβός οικογενειακώς στους Δολούς και εγκαταστάθηκε στον πύργο του Γιαννάκη Κετσέα. Τον συνόδευε και ολιγάριθμος συνοδεία Σουλιωτών οπλοφόρων. Με το πρόσχημα ότι θα ιδρύσει σχολείο, ανέπτυξε δραστηριότητα μεταξύ των Μανιατών και Καλαματιανών. Πολλούς μύησε και άλλους συμφιλίωσε¹⁵⁹³. Τελικά πέτυχε την 1η Οκτωβρίου 1819 να υπογραφεί ένα σύμφωνο μεταξύ των τριών ηγετικών οικογενειών της Μάνης, των Μαυρομιχαλαίων, Μούρτζινων-Τρουπάκηδων και Γρηγοράκηδων. Στους τελευταίους υπογράφουν μόνο οι ανήκοντες στον κλάδο των Κουτσογρηγοριάνων, ενώ απουσιάζουν εκπρόσωποι του κλάδου του ποτέ Τζανέτμπε Γρηγοράκη¹⁵⁹⁴.

Οι πρώτοι όροι του συμφωνητικού περιλαμβάνουν:

«*Α'. Ημείς αι τρεις γενεαί, δηλαδή Μαυρομιχάληδες, Γρηγοριάνοι και Τρουπάκηδες, ως δυνατώτεροι και αξιώτεροι από τας άλλας γενεάς της πατρίδος μας Σπάρτης, υποσχόμεθα με την δύναμιν των ρηθέντων φοβερών όρκων, να βασιλεύη εις το εξής εις τα σώματά μας μία ψυχή, μία σύμπνοια, μία θέλησις, και να μη δύναται ποτε κανένα εσωτερικόν ούτε εξωτερικόν αίτιον να διασειση ή και αδυνατίση ένα τοιούτον ιερόν δεσμόν¹⁵⁹⁵...*».

Β'. Ο κύριος και καθολικός μας σκοπός ενός τοιούτου δεσμού δεν αποβλέπει ούτε γίνεται δι' άλλο τι, εμμή μόνον διά την κοινήν της πατρίδος μας ωφέλειαν, και διά να είμεθα έτοιμοι συμφώνως και προθύμως να πράξωμεν, τα όσα ήθελε προσταχθώμεν από τους ανωτέρους και εγκρίτους του Γένους μας διά το γενικόν συμ-

1592. ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ., κατάλ. Δ, κυτ. 35, φάκ. 3 και Εφημ. «Καιροί» αριθ. φύλλ. 188, της 25 Μαρτίου 1884, σ. γ'.

1593. Σ. Β. Κο υ γ έ α, Ο Περραιβός εις την Μάνη, Νέα Εστία 25(1951)428-38.

1594. Το σύμφωνο αυτό έγινε για να εξασφαλίσει την πρωτοκαθεδρία στην οικογένεια Μαυρομιχάλη, όταν ο Αλέξανδρος Κουμουνδουράκης και ο Χουρχάκος στην Κωνσταντινούπολη εμφανίζονταν σαν μνηστήρας του αξιώματος του μπέη της Μάνης. Ίσως αυτό θα πρέπει να το δούμε σαν μια παραχώρηση του Παναγιώτη Μούρτζινου προς τον Πετρόμπεη.

1595. Ι. Φι λ ή μ ο ν ο ς, Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως, τόμ. Α', σ. 158.

φέρον της πατρίδος μας Ελλάδος, ωσάν οπού είμεθα υπόχρειοι και ενταυτώ ωρκωμένοι να χύσωμεν και την υστερινήν ρανίδα του αίματός μας, οπόταν η χρεία το καλέση.

Γ'. Επειδή και τοιούτοι ιεροί δεσμοί συμβαίνει κάποτε να διασείωνται και ανατρέπονται από εξωτερικά και εσωτερικά καταδρομάς και διχονοίας, καθώς τινές πάσχουν να αρπάξουν την Ηγεμονίαν και άλλοι να ταράττουν την κοινήν ησυχίαν της πατρίδος μας, παρακινούμενοι από φυσικήν τους κακίαν και πλεονεξίαν· διά τούτο ημείς συμφώνως θέλει επιμελούμεθα τα τοιαύτα, όσον το δυνατόν, με τους πλέον ησύχους, επιτηδείους ή και φοβεριστικούς τρόπους· ειδέ όλα αυτά ήθελε φανούν αδύνατα, τότε εκ συμφώνου πρέπει με τα άρματα εις τας χείρας να εκριζώνωμεν τα τοιαύτα, και, χρείας τυχούσης, και εις την ιδίαν Αυλήν να αντισταθώμεν, χωρίς ποτέ να κλίνωμεν εις καμμίαν άλλην αλλαγήν της Ηγεμονίας, οπού ήθελεν αποφασίση η Πόρτα...».

Φέρει δε στο τέλος τις ακόλουθες υπογραφές: Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, Πρώην Αντώνμπεης Γρηγοράκης, καπετάν Παναγιώτης Τρουπάκης, βαβαλιέρ Δημήτριος Γρηγοράκης και μπας καπετάνιος Τζιγκούριος Γρηγοράκης. Ο τρίτος όρος εξασφαλίζει στον Πετρόμπεη την πρωτοκαθεδρία, έστω και εάν θα γινόταν διορισμός νέου μπέη της Μάνης.

Στα τέλη Μαρτίου ή αρχές Απριλίου 1820 ο Περραιβός έφυγε από τη Μάνη και γύρισε πάλι στο τέλος του έτους, για να αναχωρήσει οριστικά στις 15 Μαρτίου 1821, προκειμένου να πάει στο Σούλι¹⁵⁹⁶.

Η εκτέλεση του Γαλάτη

Ο Ιθακήσιος Νικόλαος Γαλάτης, ένα από τα μέλη της Φιλικής Εταιρείας, έδειξε αρχικά μεγάλη δραστηριότητα και μύησε σημαντικό αριθμό προσώπων, ώστε κέρδισε τις εντυπώσεις. Βαθμιαία όμως πέρασε τα παραδεκτά όρια των υπερβολών και των προκλήσεων. Έγινε απαιτητικός για χρήματα, επί πλέον απειλούσε τους Φιλικούς και τους εκβίαζε ακόμη και με την αποκάλυψη της Εταιρείας στην Πύλη. Παρουσίαζε τον εαυτό του ως κόμητα του Ελληνικού Έθνους και διέδιδε ότι ήτο συγγενής του Ιω. Καποδίστρια, του οποίου την κατήχηση στην Εταιρεία ανέλαβε αυτός και φυσικά απέτυχε. Η Ρωσία τον απέλασε και πήγε στη Μολδοβλαχία, αλλά και εκεί τα προβλήματα άρχισαν γρήγορα να συσσωρεύονται. Τελικά πήγε στην Κωνσταντινούπολη και συνέχισε την ίδια τακτική.

Ο Νικόλαος Γαλάτης¹⁵⁹⁷ μεταξύ των γνωστών του που συχνά επισκεπτόταν ήταν και ο Χαλέτ εφένδης, πρόεδρος του τότε Οθωμανικού Υπουργικού Συμ-

1596. Ι. Φιλήμονος, Δοκίμιον ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρίας, σ. 179.

1597. Α.μ.β. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 78.

βουλίου. Αυτό δημιούργησε υποψίες στους Φιλικούς ότι θα μπορούσε σε κάποια στιγμή να του αποκαλύψει τα σχέδια και τις ενέργειες της Φιλικής Εταιρείας.

Η Εταιρεία αποφάσισε να απαλλαγεί από αυτόν και να τον στείλει στη Μάνη, στον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη ή τον Μούρτζινο, για να τον κρατήσουν εκεί μέχρι την έναρξη του ένοπλου αγώνα. Το Σεπτέμβριο του 1818 πείστηκε να πάει στην Πελοπόννησο και να εργαστεί για τη διάδοση της Εταιρείας. Τον συνόδευαν ο Αθ. Τσακάλωφ και ο Μανιάτης Παν. Δημητρόπουλος. Όταν έφθασαν στην Ύδρα δεν δέχτηκε να πάνε κατ' ευθείαν στη Μάνη, αλλά επέμενε να περάσει από την Τρίπολη προκειμένου να συναντήσει ένα φίλο του γιατρό. Με την πρόφαση ότι θα επισκεφθούν αρχαιότητες βγήκαν απέναντι από την Ερμιόνη και όταν ο Γαλάτης περπατούσε πάνω στα ερείπια αρχαίων κατασκευών δέχθηκε την πρώτη σφαίρα από τον Δημητρόπουλο και αμέσως έβγαλε το ξίφος του και προσπάθησε να επιτεθεί στον εκτελεστή του, ο οποίος με μια δεύτερη σφαίρα τον κατέβαλε. Έπεσε κάτω και μετά 15' της ώρας παρέδωσε το πνεύμα, εκφράζοντας το παράπονο στους συνταξιδιώτες και συνεργάτες του¹⁵⁹⁸.

Μετά από την εκτέλεση του Γαλάτη ο Τσακάλωφ και ο Παναγιώτης Δημητρόπουλος πήγαν στη Μάνη, από όπου ο Τσακάλωφ συνέχισε την πορεία του μέχρι την Τεργέστη και δεν παρουσιάστηκε πάλι στην επαναστατημένη Ελλάδα. Από το χρόνο μετάβασης του Τσακάλωφ στη Μάνη και την Τεργέστη μπορούμε να υποθέσουμε ότι η εκτέλεση του Γαλάτη¹⁵⁹⁹ έγινε Φεβρουάριο-Μάρτιο του 1819.

Η εκτέλεση του Καμαρινού Κυριακού

Ο Καμαρινός Κ. Κυριακός¹⁶⁰⁰ από την Καλαμάτα το 1818 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία στην Κωνσταντινούπολη και έσπευσε να επιστρέψει στην ιδιαίτερη πατρίδα του για να μυήσει τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη. Ο μπέης έχοντας αμφιβολίες για τα θρυλούμενα από τους εταιριστές και υποψιαζόμενος ότι αρχηγός ή υψηλόβαθμος της Εταιρείας θα ήταν ο Ιωάννης Καποδίστριας, έστειλε τον Καμαρινό να τον συναντήσει και να ζητήσει τη συμβουλή του.

Ο Καποδίστριας, αντιμετωπίζοντας υπεύθυνα την περίπτωση της επανάστασης των Ελλήνων και γνωρίζοντας τη δυσμένεια των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής εκείνης για απελευθερωτικές κινήσεις, ήταν επιφυλακτικός. Δεν θέλησε να δώσει σε κανέναν έγγραφα αποδεικνύοντα τη συνεργασία του. Ήταν ακόμη φυσικό να αναλογίζεται ότι σε περίπτωση ένοπλης εξέγερσης, υπήρχε ο κίνδυνος η Οθωμανική Πόρτα να διατάξει εκτεταμένες σφαγές των ελληνικών πληθυσμών.

1598. Ι. Φιλήμονος, ό.π., σσ. 120, 145 κ.ε. και 324.

1599. Ι. Α. Μελετοπούλου, Η Φιλική Εταιρεία-Αρχαίον Π. Σέκερη, σ. 33.

1600. Κ. Καλατζή, Μεγάλες μορφές - Κυριακοί, Αθήνα 1939, σ. 14 κ.ε.

Η γνώμη του ήταν ότι έπρεπε πρώτα να ιδρυθούν παντού ελληνικά σχολεία, για να μορφωθούν οι νέοι, ώστε όταν οι Έλληνες αποκτήσουν την ελευθερία τους, να είναι σε θέση να τη διαφυλάξουν. Προτιμούσε αντί της άμεσης κινητοποίησης των Ελλήνων να αναμείνουν να ξεσπάσει κάποια τουρκική στάση και να πάρουν μέρος όχι σαν Χριστιανοί, αλλά ως συνεργάτες κάποιου Οθωμανού, ώστε να μην εκδηλωθεί η βάρβαρη οργή των τυράννων εναντίον όλων των Χριστιανών. Ακόμη έβλεπε σαν πιθανή την ανταρσία των Μανιατών, οι οποίοι διαρκώς βρίσκονταν σε επαναστατική κινητοποίηση και αποτελούσαν μια ξεχωριστή οντότητα από την υπόλοιπη Πελοπόννησο, ώστε να μην παρασύρουν τους Οθωμανούς σε αντίποινα κατά των Χριστιανών των άλλων περιοχών. Από τη Μάνη θα μπορούσε να ξεκινήσει ένας αγώνας αμυντικός και βαθμιαία να γιγαντωθεί η επαναστατική κίνηση και να συνεχιστεί ως επιθετικός απελευθερωτικός πόλεμος.

Ακούγοντας αυτά ο Καμαρινός και έχοντας τη διαβεβαίωση ότι ούτε ο Καποδίστριας, ούτε η Ρωσία είχαν σχέση με την Εταιρεία, κακολογούσε τους Φιλικούς και τους αποδυνάμωνε. Τους απειλούσε ακόμη ότι θα μάθουν οι Πελοποννήσιοι την αλήθεια από τις επιστολές του Καποδίστρια¹⁶⁰¹ προς τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, τις οποίες είχε μαζί του.

Ο Καμαρινός κατηγορούσε τον Αλέξανδρο Υψηλάντη ότι με το κίνημά του θέτει σε κίνδυνο την ύπαρξη του Έθνους και διέδιδε ότι η Πελοπόννησος δεν θα κινηθεί. Αυτά ανάγκασαν τους Εταιριστές του Γαλαζίου να αποφασίσουν την εκτέλεσή του¹⁶⁰².

Το έργο ανέλαβαν ο Διονύσιος Ευμορφόπουλος, ο Βασίλειος Καραβίας και ο Δημήτριος Σφαέλος. Πηγαίνοντας με πλοίο στο Γαλάζιο, προκειμένου να συνεχίσουν από εκεί το ταξίδι τους για την Κωνσταντινούπολη, τον εξετέλεσαν στις 18 Ιανουαρίου 1821¹⁶⁰³. Η θανάτωση του Καμαρινού Κυριακού δεν έγινε με γνώση του Αλέξανδρου Υψηλάντη¹⁶⁰⁴, ο οποίος φαίνεται ότι ήταν αντίθετος σε μια τέτοια ενέργεια.

Μετά την εκτέλεση του Καμαρινού οι Φιλικοί της Κωνσταντινούπολης, όπως αναφέρει ο Ι. Φιλήμων¹⁶⁰⁵, βρέθηκαν σε δύσκολη θέση απέναντι στον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, «...ότε άνευ αυτού, και επομένως άνευ της Λακωνίας, η κίνησις των Πελοποννησίων προβληματική εθεωρείτο». Για να μην αντιμετωπίσει κάποτε ο Πε-

1601. (Κ. Ζησίου)-Ανωνύμου, Οι Μαυρομιχάλοι, εν Αθήναις 1903, σ. 50.

1602. Ι. Φιλήμωνος, Δοκίμιον Ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρίας, Αθήναι 1834, σ. 168.

1603. Ι. Α. Μελετοπούλου, Η Φιλική Εταιρεία-Αρχείον Π. Σέκερη, σ. 81.

1604. Ι. Φιλήμωνος, Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επαναστάσεως, τόμ. Α', σ. λε' - λστ'.

1605. Ι. Φιλήμωνος, Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επαναστάσεως, τόμ. Α', σ. 14.

τρόμπης αρνητικά τη Φιλική Εταιρεία και το έργο της, ο Πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε΄ του είχε στείλει γράμμα στις 30 Ιουλίου 1819 με το σύνθημα της ίδρυσης του Ελληνομουσείου, δηλαδή τη συμμετοχή στη μελετουμένη επανάσταση. Βλέποντας ο Πετρόμπεης την εκκλησία ηγουμένη της επαναστατικής κίνησης δεν αποστασιοποιήθηκε.

Η στατιστική του Αναγνωσταρά για τη Μάνη

Με εντολή της Φιλικής Εταιρείας ο Αναγνωσταράς κατέβηκε στην Πελοπόννησο και προσπάθησε να έρθει σε επαφή με τους συγγενείς και φίλους του της περιοχής του Λεονταρίου, από όπου καταγόταν.

Φρόντισε ακόμη να δημιουργήσει νέους συγγενικούς δεσμούς στη Μεσσηνία και στη Μάνη παντρεύοντας τις δύο κόρες του με τον Παναγιώτη Γιαννέα-Καπετανάκη από το Αλμυρό της Μάνης και τον Ιωάννη Λυκάκη από το Κουρτσάουση (Σπερχογεία) της Καλαμάτας.

Ο Αναγνωσταράς¹⁶⁰⁶ υπολόγισε πόσους ένοπλους άνδρες μπορούσε να στρατολογήσει κάθε Μανιάτης καπετάνιος και συνέταξε πίνακα που έστειλε στη Φιλική Εταιρεία, σημειώνοντας ότι όλοι αναγνωρίζουν ως αρχηγό τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη.

1. Σταυροπήγιον-Αλμυρό	Γεωργάκης Χριστοδουλάκης-Καπετανάκης	500
2. Πόρτο Κιτριές	Θεοδωράκης Κουμουνδουράκης	500
3. Εις το αυτό Πόρτο ¹⁶⁰⁷	Παναγιώτης Μούρτζινος	700
4. Ανδρούβιστα-Σκαρδαμούλα	Αλέξανδρος Κιτρινιάρης	300
5. Μεγάλη Καστάνια	Κωνσταντής Δουράκης	400
6. Ζυγός με τα χωριά του	Νικ. Χρηστέας	1000
7. Μηλιά με τα χωριά της	Πανάγος Κυβέλος	500
8. Μικρά Καστάνια	Βασίλης Βενετσανάκης	250
9. Πόρτο Τσίμοβα	Κυριακούλης αδελφός του Μπέη	1000
10. Μέσα Πόρτον με χωριά	Θεοδωράκης Κάτζος	400
11. Βάθεια με τα χωριά της	Μιχαλακιάνοι και λοιποί	400
12. Πορτοκάγιο (δί' αρμάδα)	Γιάννης Κατζής και Δ. Ληγοράκος	300
13. Βαθύ και Μπασαβάς	Τζιγούριος και Καβαλιέρης	600
14. Μαραθονήσι Πόρτο	Γιωργάκης και Μαγγιόρ Πιέρος	600
15. Καρούπολις	Γιωργάκης Καβαλιεράκης	300
16. Και δεύτερα σπίτια ευγαίνουν χωρίς αρχηγόν		3000

1606. Ι. Φιλική Εταιρεία, Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως, τόμ. Α', σ. 212.

1607. Ο Μούρτζινος δεν ήταν στις Κιτριές αλλά στην Καρδαμύλη και ο Αλέξανδρος Κιτρινιάρης ήταν στο Εξωχώρι της Ανδρούβιστας.

Ο Ι. Φιλήμων¹⁶⁰⁸ υπολόγισε από τις αναφορές που μελέτησε ότι από το Σταυροπήγι (Γ. Καπετανάκης και Θ. Κουμουνδουράκης) μπορούσαν να στρατολογήσουν 1.000 άνδρες, από την Ανδρούβιστα (Π. Μούρτζινος) 600, από τη Μεγάλη Καστάνια (Κ. Δουράκης) 500, από το Ζυγό (Ν. Χρηστέας και Π. Κυβέλος) 700, από την Τσίμοβα-Αρεόπολη (Π. Μαυρομιχάλης) 1.000, από τη Μέσση (Μιχαλακιάνοι υπό τους Μαυρομιχάλας) 700, από τη Λάγια (Γρηγορακόγγονας υπό τους Μαυρομιχάλας) 400, από την Καρυούπολη (Τσιγκούριος, Καβαλιέρης) 600 και από το Μαραθονήσι (Γρηγοράκι) 500.

Οι όμηροι στην Τρίπολιτσα

Οι Τούρκοι, έχοντας πληροφορίες ότι οι Έλληνες της Πελοποννήσου ετοιμάζονταν για επανάσταση, έστειλαν τον Οκτώβριο του 1820 στην Τρίπολη τον Μεχμέτ Χουρσίτ¹⁶⁰⁹ πασά, ο οποίος υπηρετούσε τότε στη Βέρροια της Συρίας και είχε φήμη ικανού και πετυχημένου στρατιωτικού με κυβερνητική εμπειρία. Όμως το στασιαστικό κίνημα του Αλή πασά των Ιωαννίνων υποχρέωσε το Χουρσίτ στις 6 Ιανουαρίου 1821 να πάει στην Ήπειρο ως αρχιστράτηγος εναντίον του αποστάτη. Μαζί του πήρε τον Κεχαγιά του ονομαζόμενο Μεχμέτ πασά και τον Μεχμέτ Σαλή αγά (αναφέρεται και ως πασάς).

Η απουσία του Χουρσίτ και του επιτελείου του από την Τρίπολη φόβισε τους Τούρκους της Πελοποννήσου. Γι' αυτό ο Μεχμέτ Σαλή αγάς με λίγα στρατεύματα γύρισε στην Τρίπολη και έμεινε ως Τοποτηρητής-Πολιτικός Διοικητής (Καϊμακάμης). Έλαβε δε εντολή να καλέσει τους αρχιερείς και τους προκρίτους του Μοριά στην Τρίπολη. Εάν οι Έλληνες ετοιμάζαν επανάσταση δεν θα παρουσιάζονταν και με τη συμπεριφορά τους αυτή θα αποκαλύπτονταν τα σχέδιά τους. Η προσέλευσή τους όμως θα σήμαινε ότι δεν υπήρχε λόγος ανησυχίας. Σε αντίθετη περίπτωση που θα διαταρασσόταν η τάξη στην Πελοπόννησο, θα τους σκότωναν, για να μείνουν οι Έλληνες χωρίς αρχηγούς¹⁶¹⁰. Οι προληπτικές σφαγές των

1608. Ι. Φιλήμωνος, Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως, τόμ. Α', σ. 214.

1609. Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός, Απομνημονεύματα, Έκδ. Ε. Πρωτοψάλτη, σ. 80, γράφει για το Χουρσίτ: «...οι εν Κωνσταντινουπόλει Αδελφοί (Φιλική Εταιρεία) ειδοποίησαν, ότι έχει μυστικές επιταγάς να παρατηρήση προσεκτικώς τα κινήματα των Πελοποννησίων, και, αν η χρεία το καλή, να εμβάση στρατεύματα από την Ρούμελην προς ασφάλειαν...». Ν. Σπηλιόδη, ό.π., σ. 11.

1610. Στις 15 Απριλίου 1821 οι προεστώτες του Μυστρά έστειλαν επιστολή στους Σπετσιώτες και ανέφεραν: «...Βλέποντες δε οι δυστυχείς αρχιερείς και προεστώτες του Μορέως τον γενικόν αφανισμόν του Γένους, αυτοθελήτως επήγαν εις το θυσιαστήριον, όπου με τούτο να καταπαύσουν τα ορμητικά κύματα των Τούρκων, δια να μη χαθούν

Ελλήνων ήταν μέσα στα συνηθισμένα τουρκικά σχέδια για τον εκφοβισμό των υποδούλων.

Οι Τούρκοι δεν περιορίστηκαν μόνο σε πρόσκληση των Πελοποννησίων αρχιερέων και προκρίτων, αλλά κάλεσαν και τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, ο οποίος διοικητικά δεν υπαγόταν στο πασαλίκι της Τριπολιτσάς, αλλά στον Τούρκο καπουδάν πασά, δηλαδή τον αρχηγό του στόλου. Αυτή η πρόσκληση έγινε, διότι οι Τούρκοι γνώριζαν καλά ότι η Μάνη θα ήταν και αυτή τη φορά το κέντρο κάθε τυχόν επαναστατικής κίνησης, ώστε εάν ο μπέης της ερχόταν στην έδρα της Διοίκησης, θα εξέλειπε κάθε φόβος επανάστασης.

Με την πρόσκληση των αρχιερέων και προκρίτων δημιουργήθηκαν ανησυχίες και πολλοί από αυτούς φάνηκαν διστακτικοί να πάνε στην Τριπολιτσά, επειδή γνώριζαν ότι με την παραμικρή αφορμή οι Τούρκοι θα τους έπαιρναν το κεφάλι. Τότε έγιναν κατά τόπους συσκέψεις προκειμένου να ακολουθήσουν κοινή πορεία. Μια σύσκεψη έγινε και στην Καλαμάτα με τον Μονεμβασιάς Χρυσάνθο, τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, τον Π. Κρεβατά από το Μυστρά και στην οποία έλαβε μέρος ο απεσταλμένος της Φιλικής Εταιρείας Χριστόφορος Περραιβός¹⁶¹¹, που έγραψε στα απομνημονεύματά του: «...Οι Πελοποννήσιοι Οθωμανοί εβεβαιοθήσαν, ότι οι Έλληνες μέλλουν να κινήσωσι τα όπλα. Ημέρα παρ' ημέραν επερίσσευε, και αγνωρίζετο το μίσος και η αντιπάθεια των Ελλήνων κατ' αυτών, δεν επίστευαν όμως ποτέ, ότι θα τολμήσουν οι Έλληνες μόνοι να έμβωσιν εις το μέγα τούτο και κινδυνώδες στάδιον, αλλά πάντοτε εφρονούσαν, ότι έχουν συμμάχους τους Ευρωπαίους και προ πάντων τους Ρώσους. Αύτη είναι η αιτία, ήτις κατείχεν εις δειλίαν τους Οθωμανούς, ώστε να μη προλάβωσι με τα όπλα τα επαναστατικά κινήματα των Πελοποννησίων. Ούτως εχόντων των πραγμάτων, συνήχθησαν οι έγκριτοι των Οθωμανών εις Τριπολιτσάν, δια να συσκεφθώσι το πρακτέον. Κοινή γνώμη ενέκριναν να προσκαλέσωσι εκεί τους προύχοντας και αρχιερείς της Πελοποννήσου, και συλλαβόντες να τους φυλακίσωσι, δια να σβησθή πλέον κάθε σπινθήρ της υποπτειομένης κατ' αυτών επαναστάσεως. Η σύναξις αύτη εφόβισε πολύ τους Πελοποννησίους. Ο Μητροπολίτης Μονεμβασιάς (Χρυσάνθος Παγώνης) και ο Χριστιανουπόλεως (Γερμανός) της Αρκαδίας (Κυπαρισσίας) μετά του προύχοντος της Λακεδαιμονίας κυρίου Π. Κρεβατά, συναινέσει και άλλων πολλών, συνελθόντων εις Καλαμάταν, επροσκάλεσαν τον Πέτρον Μαυρομιχάλην και τον Περραιβόν, δια να συσκεφθώσι περί της δεινής και κινδυνώδους εκείνης περιστάσεως. Ο κύριος σκοπός αυτών απέβλεπεν εις το να σβησθή και αποσιωπηθή, ει δυνατόν, κατ' εκείνην την εποχήν ο ενθουσιασμός των Ελλήνων, και εξαλειφθή από τας κεφαλάς των

οι Χριστιανοί αδικώς, καθώς και ο εκεί πηγαίμος τους δεν εστάθη ολίγον ωφέλιμος...». Α. Α. Χ. Ανάργυρου, Τα Σπετσιωτικά, τόμ. Α', σ. 165.

1611. Χ. Περραιβού, Απομνημονεύματα Πολεμικά, Επιμ. Ε. Γ. Πρωτοψάλη, σ. 21. Ο Περραιβός ήταν υπέρ της αναβολής της επανάστασης.

Οθωμανών κάθε υποψία, και εις άλλον αρμοδιώτερον καιρόν να κινηθή το πράγμα με περισσοτέραν φρόνησιν και δραστηριότητα».

Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης ήθελε να αποφύγει την πρόσκληση και δήλωσε ασθένεια, αλλά για να ικανοποιήσει αίτημα των Μωραγιάννηδων, έστειλε, όπως αναφέρθηκε, στην Τρίπολη τον τρίτο κατά σειρά γέννησης γιό του Αναστάσιο. Τον συνόδευσαν ο εξάδελφός του Πανάγος Πικουλάκης, ο Αθανασούλης Κωνστ. Κυριακός (ή Κωνσταντινάκης), ο Ιωάννης Λογοθέτης από τις Γαϊτσές, που ήταν ο γραμματικός του πατέρα του, οι οποίοι όμως επέστρεψαν για διάφορες αιτίες¹⁶¹², και ακόμη τέσσερις σωματοφύλακες-υπηρέτες που έμειναν κοντά του. Αναφέρεται μεταξύ των συνοδών τού Αναστασίου Μαυρομιχάλη τα ονόματα του Γαλάνη Καραμπατέα¹⁶¹³ από τις Γαϊτσές και του Νικολάου Βασιλάκου από το Σκουτάρι του δήμου Καρπουπόλεως.

Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, ο Αναγνώστης και ο Κανέλλος Δεληγιάννης, ο Πανούτσος Νοταράς κ.ά., το 1844 χορήγησαν πιστοποιητικό για τον Νικόλαο Βασιλάκο στο οποίο αναφέρονται τα ακόλουθα¹⁶¹⁴: «...Ο Σουλτάνος...δόσας προς τούτοις διαταγήν και εις τον εν Τριπόλει Διοικητήν, ίνα λάβη και αυτός το ξίφος εις χείρας και φονεύει χωρίς διάκρισιν όπου ευρίσκει Χριστιανόν. Τούτο πληροφορηθέντες οι Διοικηταί της Πελοποννήσου (Μωραγιάννηδες¹⁶¹⁵) απέστειλον παρακλητικώς επιστολάς εις τον εν Λακωνία Πετρόμπεην Μαυρομιχάλην, ίνα δια της εγγυήσεώς του σώσει από τον Οθωμανικόν πέλεκυν τους Χριστιανούς και στείλει ενέχυρον προς βεβαίωσιν, ότι η Πελοπόννησος δεν εστοχάσθη ποτέ, ούτε θέλει στοχασθή μυστικήν τινά εταιρείαν κατά της Υψηλής Πόρτας, έδωσε λοιπόν ενέχυρον εις τον εν Τριπόλει Διοικητήν (ότι τοιούτος σκοπός δεν υπάρχει) τον υιόν του Αναστασίου Μαυρομιχάλην...».

Ο Γενναίος-Ιωάννης Κολοκοτρώνης¹⁶¹⁶ έγραψε τα ακόλουθα: «Ο Π. Μαυρομιχάλης εδίστασε δια την έναρξιν της επαναστάσεως, νομίζων ίσως, ότι δεν ήθελε

1612. Ο τοποτηρητής του Χουρσίτ έστειλε με συνοδεία Τούρκων τον Πανάγο Πικουλάκη με διαταγές στο Μαυρομιχάλη να καταδιώξει τους ταραξίες. Τους τρεις Τούρκους που συνόδευαν τον Πικουλάκη τους εσκότωσαν οι Έλληνες στο δρόμο. Ν. Σ π η λ ι ά δ η, ό.π., τόμ. Α', σ. 62. Να σημειωθεί ότι δεν είναι γνωστή η ημερομηνία της αποστολής του Πανάγου Πικουλάκη και της εκτέλεσης των Τούρκων συνοδών του.

1613. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, Μικραί διηγήσεις από την επανάστασιν, Ιθώμη 1(1971)6.

1614. Α ρ χ. Α γ ω ν. Ε θ ν. Β ι β λ ι ο θ. Ε λ λ ά δ ο ς, Κουτί 20, φ. 1813.

1615. Αντιπρόσωποι των Πελοποννησίων στον πασά της Τρίπολης (μωραγιάν βιλαετλήδες), που τους εξέλεξαν οι επαρχιακοί προεστώτες και εκείνο τον καιρό ήταν ο Παπαλέξης και ο Θεόδωρος Δεληγιάννης. Μ. Σ α κ ε λ λ α ρ ί ο υ, Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν τουρκοκρατίαν, Αθήναι 1978, σ. 91. Ο Ν. Σ π η λ ι ά δ η ς, Απομνημονεύματα, τόμ. Α. σ. 22, αναφέρει ότι οι Τούρκοι έγραψαν στον Πετρόμπεη να στείλει δύο του παιδιά, αλλά επειδή ο Ηλίας αρνήθηκε να πάει στην Τρίπολη, έστειλε τον ανιψιό του Πανάγο Πικουλάκη.

1616. Ι ω. Κ ο λ ο κ ο τ ρ ώ ν η, Ελληνικά υπομνήματα, σ. 7.

ευδοκιμήσει, και έστειλε δια να δείξη πίστιν εις τον τοποτηρητήν της Τριπόλεως τον υιόν του Αναστάσιον όμηρον μολονότι το βείλικι του εξηρτάτο παρά του καπουτάν Πασιάν. Αλλ' αποδράς ο Γεώργιος όστις ήτο ενέχυρον εις Κωνσταντινούπολιν απήλθεν εις την Μάνην περί τα μέσα Μαρτίου, και παρέστησεν εις τον πατέρα του ότι ου μόνον η θέσις του δεν είναι ασφαλής, διότι είχε αποφασισθή να τον αντικαταστήσωσι διά του Αλεξάνδρου Κουμουνδουράκη διατρίβοντος εις Κωνσταντινούπολιν προ πολλού διά τον σκοπόν αυτόν, αλλ' ούτε και η ζωή του, διότι το μυστήριον της Εταιρείας διεδόθη, ο δε Υψηλάντης επανέστη. Εκ τούτων δε και διότι οι συγγενείς του και λοιποί της Μάνης πρόκριτοι, μεμυημένοι τα μυστήρια της Εταιρείας, επέμενον υπέρ της ενάρξεως της επαναστάσεως, ενέδωσεν επί τέλους και ο Μαυρομιχάλης υποκλίνας εις την γενικήν απόφασιν».

Αναφέρεται από τον Νικ. Σπηλιάδη¹⁶¹⁷ ότι ο Σιέχ Νεντζιπ, ένας από τους ισχυρούς Τούρκους της Τριπολιτσάς, συνέστησε στον Πετρόμπεη να στείλει εκεί δύο γιούς του και αυτός θα έγραφε στην Πύλη ότι παραμένει πιστός. Ο Σπηλιάδης βρίσκει πάντοτε την ευκαιρία να κατηγορήσει το Μαυρομιχάλη, μας τον παρουσιάζει ότι έστειλε το γιό του για το προσωπικό του συμφέρον και όχι για τη σωτηρία των Πελοποννησίων από τη σφαγή.

Ο χρόνος μετάβασης του Αναστασίου Μαυρομιχάλη στην Τρίπολη προκύπτει από μια αναφορά, ότι στις 22 Φεβρουαρίου 1821 πηγαινόντας στην Τρίπολη με την πολυμελή συνοδεία του, πέρασε από το ξενοδοχείο που βρίσκεται στο Μακρυπλάγι¹⁶¹⁸ στο χωριό Δερβένι. Όπως γράφει ο Ηλίας Σαλαφατίνος¹⁶¹⁹ ο Πετρόμπεης έστειλε τον Αναστάση, ο οποίος μιλούσε τα τουρκικά, τα οποία είχε μάθει τον καιρό που ήταν όμηρος στην Κωνσταντινούπολη. Όσα αναφέρονται για άρνηση του Ηλίας δεν ανταποκρίνονται στην αλήθεια.

Ένας άλλος Μανιάτης, που πήγε στην Τρίπολη και κρατήθηκε ως όμηρος, ήταν ο Μητροπολίτης Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρυσανθος Παγώνης¹⁶²⁰ από τη Μεγάλη Μαντινεία του μετέπειτα δήμου Αβίας. Μητροπολίτης από το 1801, μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και του ανατέθηκαν καθήκοντα εφόρου, για να σταματήσουν οι οικονομικές καταχρήσεις. Ο Μονεμβασίας Χρυσανθος έλαβε μέρος στη σύσκεψη των Φιλικών της Καλαμάτας και πήρε την απόφαση να πάει στην Τρίπολη, προκειμένου να εφησυχάσουν οι Τούρκοι. Δέχθηκε να εκθέσει τον

1617. Ν. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 22.

1618. Αμβ. Φραντζή, Επιστομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος, τόμ Α', σ. 122.

1619. Ηλίας Σαλαφατίνου, ό.π., σ. 11.

1620. Σ. Β. Κουγέα, Ο Εθνομάρτυς Μητροπολίτης Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρυσανθος Παγώνης, Ανάτυπο από το περιοδικό «Διδαχή», τόμ. 14, τεύχ. 158, σ. 4, Καλαμάτα 1960.

εαυτό του σε ύψιστο κίνδυνο, παρά το γεγονός ότι ο Κανέλλος Δεληγιάννης τον ειδοποίησε στις 18 Φεβρουαρίου 1821, ότι προδόθηκε το μυστικό της Φιλικής Εταιρείας στους Τούρκους και ότι έστειλαν σε όλες τις επαρχίες κατασκόπους, για να εξετάσουν εάν γίνονται προετοιμασίες εξέγερσης¹⁶²¹. Το Χρυσάνθο συνόδευσε στην Τρίπολη και ο τότε ιεροδιάκονος Γρηγόριος Κουλουμπάκης από την Ανδρούβιστα (πρώην δήμος Καρδαμύλης)¹⁶²². Έμεινε δε μαζί του μέχρι του θανάτου τού μητροπολίτου και επέστρεψε στην Καλαμάτα μετά την απελευθέρωση της Τρίπολης.

Στις 15 Μαρτίου 1821 οι αρχιερείς και οι πρόκριτοι που ήταν στην Τρίπολη υποχρεώθηκαν να γράψουν στους Χριστιανούς της Πελοποννήσου να μην εξεγερθούν. Μια από τις επιστολές αυτές, που απευθύνθηκε στα Πισινά χωριά (Αλαγονία Μεσσηνίας), έχει δημοσιευθεί¹⁶²³.

Σε όσους από τους αρχιερείς και προκρίτους δεν είχαν ακόμη παρουσιαστεί, στις 19 Μαρτίου 1821 οι Τούρκοι έδωσαν τελευταία εντολή να προσέλθουν στην Τρίπολη¹⁶²⁴.

Οι αρχιερείς¹⁶²⁵ που βρίσκονταν στην Τρίπολη, σε συνεννόηση με τους προεστούς στις 21 Μαρτίου εξέπεμψαν προληπτικά αφοριστικό εκκλησιαστικό επιτίμιο, προτρέποντας το λαό να μην ακολουθήσει τους ταραξίες, αν υπάρχουν στο μέλλον. Από το γεγονός ότι στο τέλος πρόσθεσαν «ούτω γενέσθω και μη άλλως», όπως συνήθιζαν να τελειώνουν τα τούρκικα φερμάνια, μπορεί να υποθεθεί ότι θα τους υπαγορεύτηκε από τη Διοίκηση.

Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης στη Μάνη

Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης μνήθηκε στη Φιλική Εταιρεία¹⁶²⁶ την 1η Δεκεμβρίου 1818 από τον Αναγνωσταρά στη Ζάκυνθο όπου ζούσε. Εκεί έδειξε δραστηριότητα και μύησε άλλους Πελοποννήσιους. Με εντολή της Φιλικής Εταιρείας στις 6 Ιανουαρίου 1821 έφθασε στη Μάνη και φιλοξενήθηκε στο σπίτι του Παναγιώτη Μούρτζινου στην Καρδαμύλη. Ο ίδιος αφηγείται την παραμονή του στη Μάνη ως εξής¹⁶²⁷: «...Έτζι λοιπόν εις τας 3 Ιανουαρίου ανεχώρησα από την Ζάκυν-

1621. Α μ β. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α, σ. 108.

1622. Α ρ χ. Α γ ω ν. Ε θ ν. Β ι β λ ι ο θ. Ε λ λ ά δ ο ς, Κουτί 95, φάκ. αριθ. 46.

1623. Δ. Π ε τ ρ α κ ά κ ο υ, Κοινοβουλευτική Ιστορία της Ελλάδος, τόμ. Α', σ. 237.

1624. Ι. Φ ι λ ή μ ο ν ο ς, Δοκίμιον Ιστορίας Φιλικής Εταιρείας, σ. 247.

1625. Μ ι χ. Ο ι κ ο ν ό μ ο υ, Ιστορικά της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, έκδ. Πρωτοψάλτη, τόμ. Α', σ. 57-8.

1626. Β α λ. Μ έ ξ η, ό.π., σ. 27, α. μ. 170 και Ι. Α. Μ ε λ έ τ ο π ο ύ λ ο υ, ό.π., σ. 128, α. μ. 233.

1627. Θ. Κ ο λ ο κ ο τ ρ ώ ν η, Διήγησις συμβάντων της Ελληνικής φυλής, Αθήνησι 1846, σ.

θον, και εις τας 6 Ιανουαρίου έφθασα εις την Σκαρδαμουλά εις του πατρικού μου φίλου Καπετάν Παναγιώτη Μούρτζινου. Το κίνημά μας έγινε 22 Μαρτίου εις την Καλαμάταν. Από τας 6 Ιανουαρίου έως εις τας 22 Μαρτίου, επροσπάθησα, ενέργησα εις την Μάνην να ενώσωμεν διάφορα σπίτια Μανιάτικα κατά την συνήθειά τους, και τους ενώσαμεν, τους αδελφώσαμεν... Επήγα εις τον Μούρτζινο ως φίλο μου πατρικόν¹⁶²⁸. Ο Μαυρομιχάλης είχε το όνομα Μπέης, αλλ' ο Μούρτζινος είχε την δύναμιν εις την Μάνην. Ερωτήθη τότε ο Μαυρομιχάλης δια τον ερχομόν μου, και αυτός απεκριθη, ότι εδυστύχησε εις την Ζάκυνθο και ήλθε εις την Μάνη δια να τον βοηθήσουν οι φίλοι του και να επιστρέψη οπίσω και εις αυτό εφέρθη πολλά καλά, αλλά δεν ήναι αληθινό ότι δεν με επρόδωσε εις τους Τούρκους δεν είχε την δύναμιν να το κάμη και αν ήθελε¹⁶²⁹, και, εκτός της φιλίας οπού είχαμε με τον Μούρτζινο, είναι συνήθεια εις την Μάνην να υπερασπίζονται όσους καταφεύγουν εις την οικίαν των...».

Ο Αμβρ. Φραντζής¹⁶³⁰ σχετικά με την παραμονή του Θ. Κολοκοτρώνη στην Καρδαμύλη γράφει: «...η Οθωμανική εξουσία είχε γράψει προς τον Π. Μαυρομιχάλην, να διαβεβαιώση αυτήν εάν αληθώς έφθασεν εις την Μάνην ο Κολοκοτρώνης, και λοιποί με στρατεύματα και εάν υπάρχει εν τοιούτον, να συλλάβη αυτούς ως Σαδίτης (πιστός) και να τους διευθύνη εις την Τριπολιτζάν, και θέλει έχει ως βραβείον από την βασιλείαν το Μπειλίκι (Ηγεμονίαν) της Μάνης, εφ' όσω υπάρχει η οικογένεια των Μαυρομιχαλαίων...». Σε άλλο κεφάλαιο, αναφερόμενος στην άφιξη και παραμονή του Θ. Κολοκοτρώνη και του Νικηταρά στη Μάνη, συμπληρώνει: «... διαδοθείσης της φήμης περί της εξόδου και της εν Μάνη διαμονής αυτών, κατεταράχθη η Οθωμανική εξουσία, ήτις και απέστειλε διαφόρους Ταττάρους (ταχυδρόμους) προς τον Π. Μαυρομιχάλην Ηγεμόνα της Μάνης, εξαιτουμένη ακριβείς πληροφορίας, “διατί ήλθεν ο Κολοκοτρώνης, και τί ζητεί;” ο Π. Μαυρομιχάλης (κατά την αυτολεξί του ιδίου παράστασιν) απεκρίνατο ότι, ο Κολοκοτρώνης ήλθε κατατρεχάμενος, μη έχων δε που να καταφύγη, ως άσυλον καταφυγών εις την Μάνην, διέμεινε

50-1. Συνοδευόταν από τον Ν. Καβαδά και το Γερο-Μήτρο υπηρέτη του. Η . Σ α λ α φ α τ ί ν ο υ , Σύντομοι παρατηρήσεις επί των περιστατικών αναφερομένων εις τα λεγόμενα απομνημονεύματα του κ. Ν. Σπηλιάδου, Αθήναι 1853,, σ. 13.

1628. Ο πατέρας του Θεοδωρή Κολοκοτρώνη, ο Κωνσταντής, μετά το 1774 πήγε στη Μάνη και για ένα διάστημα του 1776 με έδρα την Καρδαμύλη ασκούσε πειρατεία (1776). Προφανώς την εποχή εκείνη δημιούργησε φιλικό δεσμό με το νεαρό τότε Παναγιώτη Μούρτζινο. Α λ . Κ ρ α ν τ ο ν έ λ λ η , Ελληνική πειρατεία και κούρσος τον ΙΗ αιώνα και μέχρι την Ελληνική Επανάσταση, σ. 118. Γ . Β . Ν ι κ ο λ ά ο υ , Η πειρατεία στη Μάνη τον 18° αιώνα, ό.π., Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)179.

1629. Το κείμενο είναι ασαφές. Αφού δεν είναι αληθινό ότι δεν τον πρόδωσε, το αληθινό είναι ότι τον πρόδωσε. Θεωρούμε ότι με την λέξη «πρόδωσε» εννοεί πως έγιναν συζητήσεις με Τούρκους για την παρουσία του στη Μάνη. Εκτός αν ήταν διστακτικός να κατηγορήσει τον Πετρόμπεη ως προδότη και προτίμησε την ασάφεια.

1630. Α μ β . Φ ρ α ν τ ζ ή , ό.π., τόμ. Α', σ. 123-4 και 323.

εκείσε, δια να τρέφεται από ολίγον άρτον τουλάχιστον καθότι δεν ενεπιστεύετο να εξέλθη εις την Πελοπόννησον, μήπως τον φονεύσωσι τα αυτά δε έλεγε και εις τον βοεβόδα της Καλαμάτας ο Π. Μαυρομιχάλης οσάκις ερωτήθη περί τούτου...».

Ο Φωτάκος¹⁶³¹ σχετικά με την αναφερομένη εις βάρος του Θ. Κολοκοτρώνη επιβουλή του Μαυρομιχάλη γράφει τα ακόλουθα: «...Κατ' εκείνην την εποχήν ελέγοντο πολλά περί δολοφονίας του Κολοκοτρώνη, όστις τότε ευρίσκετο εις Μάνην, εις την οικίαν του Μούρτζινου, ότι δήθεν και αυτόν και τον Φλέσαν θα τους δολοφονήση ο Μαυρομιχάλης. Αλλ' ο Μαυρομιχάλης δεν ηδύνατο να κάμη ποτέ τούτο, να δολοφονήση δηλ. τον Κολοκοτρώνη, ως ο Πασάς ήθελε, και οι άλλοι αγάδες της Τριπολιτσάς, οίτινες του έγραφον και ανθρώπους έστελλον επίτηδες προς τούτο. Αλλ' ο Μπέης δεν εδοκίμασε να κάμη το τοιούτον αμάρτημα και δι' άλλους λόγους, και διότι παρέβαινε τοπικάς συνηθείας. Εις την Μάνην το άσυλον των ξένων είναι ιερόν και νόμος απαραβίαστος, διότι και εις του τυχόντος την καλύβην όστις προφθάσει και έμβη, δύσκολα πλέον παραδίδεται εις άλλον τινά να τον κακοποιήση διότι όλη η γενεά προκρίνει τον αφανισμόν της, παρά να προδώση τας συνηθείας αυτάς. Όθεν τα διαδιδόμενα περί της ρηθείσης δολοφονίας ήσαν ψευδή».

Ο Θ. Κολοκοτρώνης¹⁶³² αναφέρει περί Τούρκων κατασκόπων, οι οποίοι από το Μυστρά και την Κυπαρισσία (Αρκαδιά) πήγαν στην Καρδαμύλη, όπου τον φιλοξενούσε ο Μούρτζινος, για να δουν με πόσους στρατιώτες είχε έρθει, διότι οι φήμες ανέφεραν 5-6 χιλιάδες: «...Έλθαν Αρκαδινοί και Μυστριώται Τούρκοι με σκουτιά ραγιαδικά ενδεδυμένοι, και ήλθαν να ιδούν με πόσους ήμουν, και εγώ έπαιζα ταις αμάδαις και εγύρισαν οπίσω και έλεγαν, ότι: ευρήκαμε ένα γέρο και έπαιζε ταις αμάδαις...».

Όπως γράφει ο Ηλίας Σαλαφατίνος¹⁶³³, ο Πετρόμπεης πηγαίνοντας κάποια φορά από το Λιμένα στις Κιτριές, το πλοίο προσορμίστηκε στην Καρδαμύλη και συνάντησε το Θ. Κολοκοτρώνη και τον Παναγιώτη Μούρτζινο παρουσία του γιού του Αναστασίου και του Ηλία Σαλαφατίνου και μίλησαν επί δύο ώρες.

Ο Γρηγόριος Δικαίος στην Πελοπόννησο

Ο Γρηγόριος Δικαίος ή Παπαφλέσσας γεννήθηκε το 1788 στην Πολιανή και φοίτησε στη σχολή της Δημητσάνας. Το 1816 μόναζε στη μονή της Βελανιδιάς της Καλαμάτας, αλλά επειδή φιλονίκησε με τον Μητροπολίτη Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρύσανθο Παγώνη, έφυγε και πήγε στη μονή της Ρεκίτσας. Εκεί

1631. Φωτάκος, Βίος του Παπά Φλέσα, Αθήνησι 1868, σ. 28.

1632. Θ. Κολοκοτρώνη, ό.π., σ. 51.

1633. Ηλίας Σαλαφατίνου, Σύντομοι παρατηρήσεις επί των περιστατικών αναφερομένων εις τα λεγόμενα απομνημονεύματα του κ. Ν. Σπηλιάδου, Αθήναι 1853, σ. 10.

ήρθε σε προστριβές με τους Τούρκους και το 1817 έφυγε για την Κωνσταντινούπολη. Με τη βοήθεια του Μητροπολίτη Δέρκων έγινε αρχιμανδρίτης.

Στις 21 Ιουνίου 1818 μύηθηκε από τον Αναγνωσταρά στη Φιλική Εταιρεία¹⁶³⁴ και έδειξε μεγάλη δραστηριότητα, ώστε κέρδισε την εμπιστοσύνη και την εκτίμηση των ηγετών της. Επειδή όμως αργότερα κίνησε τις υποψίες των τουρκικών αρχών, στα τέλη του 1820 έφυγε από την Κωνσταντινούπολη για το Μοριά.

Η Εφορεία της Φιλικής Εταιρείας της Κωνσταντινούπολης¹⁶³⁵, ο Πατριάρχης και ο Παναγιώτης Σέκερης, σημαντικός χρηματοδότης της Εταιρείας, έδωσαν στον Αρχιμανδρίτη 90.000 γρόσια και ως ταμιά έναν υπάλληλο του Σέκερη, τον Δημήτριο ή Δημήτρουλα Δραγώνα από τη Σέλιτσα (Άνω Βέργα) της Μάνης, για να τον συνοδεύσει στο Μοριά.

Περνώντας ο Γρηγόριος από το Αϊβαλί (Κυδωνία) οι Φιλικοί της περιοχής τού έδωσαν μπαρούτι και μολύβι, τα οποία φόρτωσε σε ένα καράβι και τα έστειλε στη Μάνη. Ο ίδιος πήγε στο Άργος και από εκεί στη Βοστίτζα (Αίγιο), όπου στα τέλη Ιανουαρίου του 1821 έγινε η γνωστή σύσκεψη. Οι αρχιερείς και οι προύχοντες είχαν επιφυλάξεις για την επανάσταση, φοβούμενοι μήπως επανέλθουν το σφάλμα των Ορλωφικών και φέρουν την καταστροφή στο Ελληνικό γένος. Ήθελαν σαφείς εγγυήσεις, ότι πράγματι υπάρχουν ξένοι υποστηρικτές της ελληνικής επανάστασης και ότι δεν εκθέτουν με επιπολαιότητα τους ομοθρήσκους τους σε μέγα κίνδυνο.

Ο Γρηγόριος Δικαίος μιλούσε με ενθουσιασμό και έδινε υποσχέσεις ότι όλα ήταν έτοιμα, ότι σε λίγο θα έπεφτε η Κωνσταντινούπολη, στην Ύδρα υπήρχαν εκατό χιλιάδες δίστηλα, πολεμοφόδια, σπαθιά κλπ. Οι αρχιερείς¹⁶³⁶ και πρόκριτοι έστειλαν στην Ύδρα το Σωτήρη Χαραλάμπη να ερευνήσει το θέμα. Ίσως αυτή η φήμη να έφθασε και στον Πετρόμπεη, γι' αυτό στην επιστολή του, που μετέφερε ο Γεώργιος Μαυρομιχάλης, αναφέρεται σε εξοπλισμό των Μανιατών.

Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός¹⁶³⁷ περιγράφει με τα ακόλουθα λόγια την άφιξη του Γρηγορίου Δικαίου στο Μοριά: «...έφθασε εις την νήσον Σπετσών Γρηγόριος τις, Δικαίος λεγόμενος και εκείθεν μετέβη εις την Πελοπόννησον, συνεπιφέρων γράμματα από μέρους του Αλεξάνδρου Υψηλάντη προς τους Πελοποννησίους, δι-αλαμβάνοντα, ότι η μηχανή είναι ετοιμή, και ότι ουδενός άλλου δείται, ή του κινήσοντος αυτήν μοχλού, και ότι μια ισχυρά δύναμις είναι σύμμαχος, και ότι να είναι οι πάντες έτοιμοι, και εντός ολίγου θέλει φθάσει και ο ίδιος εκεί, και εν ενί λόγω να ακούσωσι και να πιστεύσωσιν, όσα ήθελε τους ειπέι ο Δικαίος, ως άνθρωπος φιλαλήθης. Όθεν οι μεν Πελοποννήσιοι έμειναν εν αμηχανία περι του πρακτέου,

1634. Βαλ. Μέξα, ό.π., σ. 8, α.μ. 46 και Ι. Α. Μελετοπούλου, ό.π., σ. 110, α.μ. 91.

1635. Φωτάκου, ό.π., Βίος του Παπά Φλέσα, σ. 11.

1636. Ηλία Σαλαφατίνου, ό.π., σ. 5.

1637. Π. Π. Γερμανού, ό.π., σ. 81.

βλέποντες το παράκαιρον και ανέτοιμον ο δε Δικαίος, άνθρωπος απατεών και εξωλέστατος περί μηδενός άλλου φροντίζων ειμή τίνι τρόπω να ερεθίση την ταραχήν του Έθνους, δια να πλουτίση εκ των αρπαγών, τους εβεβαίωνεν, ότι είναι τα πάντα έτοιμα, πλάττων μυλιούνια άπειρα κατατεθειμένα ένεκα τούτου εις διάφορα Ταμεία, εφόδια πολεμικά, και πυροβόλα όργανα αναρίθμητα εναποκείμενα εις διαφόρους τόπους, δυνάμεις στρατιωτικές διωρισμένες από μέρους της Ρωσίας προς βοήθειαν των Ελλήνων, πλοία πολλά καλώς ωπλισμένα και εφωδιασμένα, και άλλα τοιαύτα παίγνια της φαντασίας, τα οποία οι μεν φρόνιμοι και πείραν έχοντες των πραγμάτων εις ουδέν ελογίζοντο, οι δε άπειροι νομίζοντες τα τοιαύτα πλάσματα ως αληθή, επί τη βάσει του συστατικού οπού επέφερεν από μέρους του Υψηλάντη, κατήντησαν εις αχαλίνωτον ενθουσιασμόν, ώστε άρχισαν να κοινολογώσι το πράγμα αναφανδόν εις πολλούς, και να καταγράφωσι στρατιώτας και να κάμνουν τοιαύτα κινήματα, ώστε η Διοίκησις έλαβε πολλά διδόμενα να βεβαιώση τας υπονοίας της περί του σκοπού των Ελλήνων».

Ο Γρηγόριος Δικαίος¹⁶³⁸, όταν είδε ότι στη συνέλευση των προκρίτων δεν μπορεί να τους πείσει, είπε: «αν δεν θελήσετε να πιστεύσετε εις τους λόγους μου, εγώ δεν δύναμαι να παρακούσω εις τας διαταγάς της Σεβ. Αρχής, και θέλω κινήσει την επανάστασιν, έως ου έλθει ο ίδιος αρχηγός εις την Μάνην κατά το σχέδιον το οποίον σας είπον σεις δε τότε κάμετε ό,τι θέλετε με τους Τούρκους».

Από τη Βοστίτζα ο Αρχιμανδρίτης έφθασε στα Λαγκάδια της Γορτυνίας και συνάντησε τους Δεληγιανναίους. Ο Κανέλλος¹⁶³⁹ τον κατηγορεί ότι όταν τον ρώτησε σχετικά με τις εγγυήσεις που υπάρχουν για την προετοιμαζόμενη επανάσταση, απάντησε πως δεν του επιτρεπόταν από την Αρχή να μιλήσει γι' αυτά. Στη συνέχεια αναφέρει ότι έστειλαν το Δικαίο στους Παπατζώνηδες, οι οποίοι ήταν συγγενείς των Δεληγιανναίων, και από εκεί κλείστηκε στο μοναστήρι της Σιδηρόπορτας. Συνεπώς όσα γράφονται για ξεσηκωμό του Μοριά είναι αναληθή.

Αντίθετα ο Φωτάκος αναφέρει ότι του έγινε θερμή υποδοχή από τους Δεληγιανναίους και του έδειξαν το δωμάτιο στο οποίο το 1816 οι Τούρκοι κατέσφαξαν τον πατέρα τους. Συνεχίζοντας προσθέτει¹⁶⁴⁰: «Κατόπιν δε ο Αρχιμανδρίτης είπε για το σκοπόν, και εστερέωσε τας ελπίδας των. Τότε συνωμίλησαν και είπεν ο ένας του άλλου πολλά, και ανεπαύθησαν τοιουτοτρόπως εις τα λόγια των τα παχιά, παρά εις τα πράγματα. Φαίνεται δε τότε είχε μεθύσει τους ανθρώπους ο Θεός δια να πιστεύουν τα ψεύματα ως αληθινά...».

Συνεχίζοντας ο Δικαίος το δρόμο του πήγε στην πατρίδα του την Πολιανή και έδωσε άδεια στο Δημήτριο Δραγώνα να επισκεφθεί τους δικούς του στη Σέλιτσα

1638. Φωτάκου, ό.π., Βίος του Παπά Φλέσα, σ. 19-20.

1639. Καν. Δεληγιάννη, Απομνημονεύματα, έκδ. Ε. Πρωτοψάλτη, τόμ. Α', σ. 112.

1640. Φωτάκου, ό.π., Βίος του Παπά Φλέσα, σ. 23.

και με την ευκαιρία να συναντήσει τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και να του γνωρίσει την άφιξή του στο πατρικό του χωριό.

Ο Δημήτριουλας Δραγώνας πήγε στο μπέη¹⁶⁴¹, αλλά δεν βρήκε καλή υποδοχή. Τον έλεγξε επειδή φύλαξε το Δικαίο και διέφυγε από την επιβουλή των αρχιερέων και των προκρίτων, οι οποίοι ήθελαν να τον πιάσουν και να τον παραδώσουν στους Τούρκους. Ο Δραγώνας διηγήθηκε τα συμβάντα στον Αρχιμανδρίτη, ο οποίος δεν φάνηκε να ανησυχεί ιδιαίτερα. Κατανόησε προφανώς ότι ο Πετρόμπεης φοβήθηκε μήπως τον είχαν στείλει οι Τούρκοι.

Ο Ηλίας Σαλαφατίνος¹⁶⁴², ο έμπιστος συνοδός του Πετρόμπεη, αναφέρει ότι: «...και εστοχάσθη να μηχανευθή τοιόνδε τι προς ασφάλειαν της ζωής των παιδιών του, να κατατρέξῃ δηλ. τον Γρηγόριον Δικαίον...». Μπορεί να υποθεθεί ότι και ο Σαλαφατίνος έπεσε θύμα του φόβου της κατασκοπείας των Τούρκων, ώστε άλλες ήταν οι σκέψεις του Μαυρομιχάλη και άλλα έλεγε.

Ο Ν. Σπηλιάδης¹⁶⁴³ αναφέρει ότι, αφού την 1η Μαρτίου 1821 έφυγε ο Αναστάσης Μαυρομιχάλης για την Τρίπολη ως όμηρος, την ίδια ημέρα έστειλε τον ανιψιό του Κωνσταντίνο Πιεράκο με 20 Μανιάτες να παραδώσει μια επιστολή στον Αρχιμανδρίτη που ήταν στο μοναστήρι της Σιδηρόπορτας. Η εντολή προς τον Πιεράκο ήταν ότι, αν δεν πεισθεί ο Δικαίος να πάει να τον συναντήσει, να τον σκοτώσει και να στείλει το κεφάλι του στην Τρίπολη. Όπως αναφέρεται, ο Ηλίας Μαυρομιχάλης ματαίωσε αυτό το σχέδιο, διότι ειδοποίησε το Δικαίο, ο οποίος και έφυγε από το μοναστήρι της Σιδηρόπορτας, όπου διέμενε.

Ελέγετο εκείνο τον καιρό ότι ο Πετρόμπεης θα δολοφονήσει τον Κολοκοτρώνη και τον Δικαίο. Ο Φωτάκος¹⁶⁴⁴ γράφει: «...Όσον δ' αφορά την δολοφονίαν του Φλέσα, υπήρξε λογομαχία και σύγχυσις εις την οικίαν του Π. Μαυρομιχάλη, φοβούμενου την κατασκοπείαν των Τούρκων, και λέγοντος πολλά λόγια εις το φανερόν. Ήκουεν όμως και των αποστόλων την κατήχησιν ο Μαυρομιχάλης, και τας συμβουλάς, και πάντοτε εγίνοντο εις την οικίαν του τοπικά συμβούλια από τους καπεταναίους της Μάνης περί του κινήματος και εμπιστευομένους ανθρώπους είχε στείλει εις Κωνσταντινούπολιν και αλλαχού δια να μάθη την αλήθειαν, και δια ταύτα πάντα δεν ηρνείτο την επανάστασιν». Παρακάτω αναφέρει: «...και όσα λέγουν περί δολοφονίας δεν έγιναν με κακήν προαίρεσιν από την οικίαν των Μαυρομιχαλαίων αλλά διότι προσπάθουν να προφυλαχθώσιν από την κατασκοπείαν των Τούρκων».

1641. Φωτάκου, ό.π., Βίος του Παπά Φλέσα, σ. 26.

1642. Ι. Γιανναροπούλου, Διήγησις Σπαρτιάτου τίνος ονομαζομένου Ηλίας Σαλαφατίνος, Πρακτικά Α' τοπικού Συνεδρίου Λακωνικών Μελετών, Μολάοι 1982, Παράρτημα Πελοποννησιακών αριθ. 9, σ. 134.

1643. Ν. Σπηλιάδου, ό.π., τόμ. Α', σ. 22-23.

1644. Φωτάκου, ό.π., Βίος του Παπά Φλέσα, σσ. 29, 34.

Ο Ηλίας Σαλαφατίνος¹⁶⁴⁵ έγραψε ότι: «...δεν είναι αλήθεια ότι ο Φλέσσας κατώκησεν εις την Μονήν Σιδηρόπορταν, ειμή εις την Μονήν Γαρδίκι, όπου επέμφθη ο νυν Αρχιερέυς Αργολίδος Γ(εράσιμος). Παγώνης, και τότε Γεώργιος Παγώνης από τον θεϊόν του Μονεμβασίας και τον ηντάμωσε διά να τον ειδοποιήση να προσέχη, ανακαλυπτομένου του σχεδίου, να μην εμφανίηται εις το φανερόν. Εις δε την Σιδηρόπορταν κατά διαταγήν του αυτού Αρχιερέως διέτριβεν ο Α. Παπαγεωργίου ή Αναγνωσταράς, τρεφόμενος παρά της Μονής. Η δε του Φλέσσα πολυχρόνιος διαμονή, κατά την γνώμην του αρχηγού της Μάνης Π. Μαυρομιχάλη, ήτον η κοινότης Σέλιτσα, όπου ήτον εις ασφάλειαν, και αφ' όπου κατά γνώμην του ίδιου αρχηγού, περιστάσεως τυχούσης, έκαμνε τα εις διάφορα μέρη κρύφια κινήματά του...». Να σημειωθεί ότι από τη Σέλιτσα (Ανω Βέργα) ήταν ο ταμίας του Δημήτρουλας Δραγώνας και ίσως παρέμενε φιλοξενούμενος από αυτόν.

Φθάνουν μπαρουτόβολα στη Μάνη

Στα μέσα Μαρτίου έφθασε στο Αρμυρό το καράβι με το μπαρούτι και το μολύβι που είχαν στείλει οι Φιλικοί από το Αϊβαλί και τη Σμύρνη¹⁶⁴⁶. Ο Δικαίος έδωσε στον Πετρόμπεη 1.000 μαχμουτιέδες που ισοδυναμούσαν με 25.000 γρόσια, για να μοιράσει στους φτωχούς Μανιάτες. Ο Ιωάννης-Κατστής Μαυρομιχάλης, που επιστατούσε των τελωνείων, κράτησε ένα μέρος των πυρομαχικών για τους Μανιάτες και το υπόλοιπο το παρέλαβαν άνθρωποι του Δικαίου και το μετέφεραν στο μοναστήρι του Προφήτη Ηλία Καλαμάτας.

Ένα από τα μεταφερόμενα βαρέλια μπαρούτι έσπασε και χύθηκε το περιεχόμενό του κοντά στο πηγάδι που είναι στις Καμάρες της Καλαμάτας. Το πρωί, που πήγε ο σείζης του Βοεβόδα να ποτίσει το άλογο, είδε τη μπαρούτι και αυτό έδωσε αφορμή να συλληφθούν οι πρόκριτοι της Καλαμάτας. Αυτοί προφασίστηκαν ως δικαιολογία ότι στα γύρω βουνά ήταν κλέφτες.

Οι καπεταναίοι που ήταν στο μοναστήρι του Προφήτη Ηλία έστειλαν δήθεν απειλητική επιστολή στους προκρίτους και τους ζητούσαν ψωμί, τσαρούχια, ατζαλόπετρες και φουσέκια και απειλούσαν ότι, αν δεν υπακούσουν, θα κάψουν την πόλη. Με την επιστολή αυτή πείσθηκε ο Βοεβόδας να αποφυλακίσει τους προκρίτους και τους ρώτησε, τί νόμιζαν ότι έπρεπε να κάνει. Η απάντηση ήταν να ζητήσει τη βοήθεια του Πετρόμπεη. Ο Βοεβόδας τότε έγραψε στον Πετρόμπεη να του στείλει δύναμη για την προστασία της πόλης από τους κλέφτες που βρίσκονται γύρω της.

1645. Η λ ί α Σ α λ α φ α τ ί ν ο υ, Σύντομοι παρατηρήσεις επί τινων γραφομένων εις τα λεγόμενα απομνημονεύματα του κ. Ν. Σπηλιάδου, Αθήναι 1853, σ. 7.

1646. Φ ω τ ά κ ο υ, ό.π., Βίος του Παπά Φλέσσα, σ. 32 κ.ε.

Για τη μαρourή του Παπαφλέσσα ο Αμβρόσιος Φραντζής¹⁶⁴⁷ μας εξιστορεί μια άλλη εκδοχή. Στις 18 Μαρτίου 1821 έφθασε στην Καρδαμύλη το πλοίο το οποίο μετέφερε από το Αϊβαλί μαρourή και μολύβι. Ο Νικηταράς από το μοναστήρι Μαρδάκι στο οποίο έμενε πήρε μαζί του 250 άνδρες και 200 ζώα και πήγε και πήρε τα πυρομαχικά, τα οποία μετέφεραν στο μοναστήρι του Προφήτη Ηλία που βρίσκεται βόρεια της Καλαμάτας.

Συντηρητισμός ή προδοσία

Οι περισσότεροι, από αυτούς που ασχολούνται με την ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης του 1821, αβασάνιστα και ατεκμηρίωτα συγχέουν την επιφυλακτικότητα ή την αναβλητικότητα, την οποία εξεδήλωσαν ορισμένοι για την καταλληλότητα του χρόνου έναρξης του απελευθερωτικού αγώνα, με την αντίθεση στην ιδέα της απελευθέρωσης των Ελλήνων ή ακόμη και με τη ίδια την προδοσία.

Στην αρχή του έτους 1821 οι Έλληνες δεν αντιμετώπιζαν ομόφωνα το δίλλημα, εάν ο χρόνος ήταν κατάλληλος ή όχι για επανάσταση. Υπήρχαν εκείνοι που παρασύρονταν από πατριωτικό ενθουσιασμό και θεωρούσαν τον ξεσηκωμό ένα έργο πολύ εύκολο και αποτελεσματικό. Είναι αυτοί που τελικά δικαιώθηκαν από την έκβαση του αγώνα, έστω κι αν η απελευθέρωση δεν υπήρξε τόσο εύκολη, όσο την φαντάζονταν. Αντίθετα άλλοι στέκονταν επιφυλακτικοί απέναντι στην ιδέα της επανάστασης εκείνης της στιγμής, φοβούμενοι την αποτυχία και τη σφαγή των Ελλήνων. Επιζητούσαν καταλληλότερο χρόνο, ελπίζοντας κυρίως και στην ξένη βοήθεια. Ελάχιστοι ήταν οι τουρκολάτρες, που διαφωνούσαν ριζικά με την ιδέα της απελευθέρωσης των ραγιάδων, θεωρώντας ότι έπρεπε να συνεχιστεί η τουρκική κατοχή και τυραννία. Ήταν αυτοί που ακολουθούσαν τις υποδείξεις του Πατριαρχείου¹⁶⁴⁸ της Κωνσταντινουπόλεως και πίστευαν πως ήταν θέλημα Θεού η καταδυνάστευση των Ελλήνων. Όλοι οι προηγούμενοι θα πρέπει να διακριθούν από τους προδότες, τους συνεργάτες και τους συμπολεμιστές των Τούρκων στον αγώνα τους να καταπνίξουν την Ελληνική Επανάσταση.

Η Φιλική Εταιρεία είχε πράγματι μνήσει στις τάξεις της τους πιο σημαντικούς από τους Έλληνες, αλλά δεν είχε κάμει καμία άλλη προετοιμασία, από αυτές που ήταν απαραίτητες για τον επαναστατικό αγώνα. Δεν υπήρχαν στις προβλέψεις των υποκινητών της Επανάστασης ούτε σχεδιασμός, ούτε οι απαραίτητες

1647. Α μ β. Φ ρ α ν τ ζ ή, ό.π., τόμ. Α', σ. 328. Την ίδια εκδοχή υποστηρίζει και ο Γ ω. Φ ι λ ή μ ω ν, ό.π., τόμ. Γ', σ. 11.

1648. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί ο ιερομόναχος Γεράσιμος Παπαδόπουλος, ο οποίος ήταν δάσκαλος στην Καλαμάτα και ιδρυτής της εκεί μονής των καλογραιών, που πίστευε πως η βασιλεία ορίζεται από το Θεό και αυτός που επαναστατεί κατά της αρχής παραβαίνει τις Θεϊκές εντολές. Κ. Χ. Δ ο υ κ ά κ η, Πνευματική τράπεζα, τόμ. Α', σ. 14-20.

προμήθειες σε τρόφιμα, όπλα και πυρομαχικά, για να τραφούν και εξοπλισθούν εκείνοι που θα πολεμούσαν. Εκπαιδευμένοι στα όπλα εκτός από τους Μανιάτες ήταν ελάχιστοι Πελοποννήσιοι. Επί μέρους αρχηγοί δεν είχαν ορισθεί. Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, που θα κατέβαινε στη Μάνη για να αρχίσει τον αγώνα, προτίμησε την τελευταία στιγμή να παραμείνει στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες για να οδηγήσει την εκεί επανάσταση. Με την απόφασή του αυτή άφησε την επαναστατική κίνηση του Μοριά ακέφαλη και ακαθοδήγητη. Ο Δημήτριος Υψηλάντης, ο οποίος έφθασε στο Μοριά στις 19 Ιουνίου 1821 ως αρχηγός, δεν είχε τα απαραίτητα ηγετικά προσόντα. Μπορεί να υπήρξε ο τιμιότερος και ο αγνότερος των αγωνιστών, αλλά δεν είχε την ικανότητα να επιβληθεί σε όλους τους Έλληνες και να οδηγήσει την επανάσταση σε νικηφόρο αποτέλεσμα.

Παρ' όλες αυτές τις δυσκολίες η επανάσταση ευδοκίμησε. Κανένας όμως δεν μπορεί να κατηγορήσει αυτούς που στάθηκαν στην αρχή επιφυλακτικοί ή ακόμη και αναβλητικοί. Όσοι γνώριζαν τα αποτελέσματα των Ορλωφικών και τις συνέπειές τους για τους Πελοποννησίους και ήταν διστακτικοί στην ιδέα της επανάστασης χωρίς ξένη βοήθεια, δεν μπορεί να χαρακτηρισθούν ως τουρκολάρες. Όσοι προτιμούσαν να βρεθούν καταλληλότερες και ευνοϊκότερες συνθήκες για την έναρξη της επανάστασης, παράλληλα με ξένη βοήθεια δεν ήταν προδότες, απλώς δεν δικαιώθηκαν στις προβλέψεις τους από την εκβασή της επανάστασης.

Οι ιστορικοί καταλογίζουν άδικα μεγάλες ευθύνες στον Παναγιώτη Μπενάκη που πρωτοστάτησε στα Ορλωφικά το 1770. Τότε όμως φάνηκαν τα ρωσικά πλοία και έφεραν μαζί τους και την ελπίδα της λευτεριάς. Διαψεύτηκαν βέβαια και ο Μοριάς ερημώθηκε. Αν η επανάσταση του 1821 αποτύγχανε και σφαζόταν ομαδικά ο ελληνισμός της Πελοποννήσου, ποιοί άραγε θα σήκωναν το σταυρό του μαρτυρίου και θα στιγματίζονταν ως εθνοκτόνοι;

Το πλέον υπεύθυνο πρόσωπο για την τύχη του Ελληνισμού ήταν ο Πατριάρχης της Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος ο Ε', για τον οποίο ο Φωτάκος έγραψε¹⁶⁴⁹: «...δεν ήρχετο καλόν εις τον Πατριάρχην να αποφασίση το κίνημα της επαναστάσεως, φοβούμενος να μην αποτύχη τούτο ως μη ώριμον, και ούτω χαθή ολόκληρον το Έθνος· αν και ο Πατριάρχης είχε περί τούτου κατηχηθή, και ιδίως ο αρχιερεύς (Γηργόριος) Δέρκων, μέλος της Συνόδου και στενός φίλος και συμπατριώτης του Πελοποννήσιος, τον έπειθε να παραδέχεται τα της Εταιρίας, και τα της επαναστάσεως, διότι αύτη αφεύκτως θα γίνη, και πάντοτε του έλεγε, ότι “θα ρουφήξωμεν και το Άγιον ποτήριον εις το ιερόν της Αγίας Σοφίας και αν δεν προφθάσωμεν, θα είμεθα μάρτυρες της ελευθερίας και του Χριστιανισμού”».

Ο Δημήτρουλας Δραγώνας από τη Σέλιτσα, που το όνομά του μαρτυρεί την ρωμαλέα σωματική του κατασκευή, πριν από την Επανάσταση του 1821 εργαζό-

1649. Φωτάκος, Βίος του Παπά Φλέσα, σ. 28.

ταν στην Κωνσταντινούπολη στις επιχειρήσεις του Παναγιώτη Σέκερη, που ήταν ένα από τα εξέχοντα μέλη της Φιλικής Εταιρείας. Στο Δημήτρουλα Δραγώνα ανέθεσαν να συνοδεύσει ως σωματοφύλακας και ταμίας τον αρχιμανδρίτη Γρηγόριο Δικαίο, όταν έφυγε για το Μοριά. Πριν ξεκινήσει ο Δημήτρουλας, τον είχε κοινωνήσει ο Πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε', ο οποίος γνωρίζοντας το σκοπό του ταξιδιού του, του έδωσε για φυλακτό το κουτάλι της θείας κοινωνίας, λέγοντάς του, ότι με το ίδιο θα τον κοινωνήσει στην Αγία Σοφία, όταν θα φθάσει ελευθερωτής στην Πόλη¹⁶⁵⁰. Κανένας δεν μπορεί να αμφισβητήσει τον πατριωτισμό του Γρηγορίου του Ε', ούτε να ψέξει τους δισταγμούς του.

Ο Χριστόφορος Περραιβός στα απομνημονεύματά του, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, σημείωσε τα ακόλουθα¹⁶⁵¹: «...Δεν συστέλλομαι να ομολογήσω, ότι ήμην εναντίος του τοιούτου κινήματος κατά του Σουλτάνου· όχι διότι δεν επεθύμουν την ελευθερίαν του Έθνους μου, αλλά διότι μ' εφάνετο άωρον το κίνημα, με το να ήσαν απειροπόλεμοι οι Έλληνες, και οι πλείστοι άοπλοι, ο δε κίνδυνος μέγας».

Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός, στα απομνημονεύματά του έγραψε¹⁶⁵²: «Οι πρόκριτοι λοιπόν της Πελοποννήσου βλέποντες ότι το πράγμα κακώς έμελλε να αποβή, επειδή άλλοι μεν εξ αυτών εκινούντο εις την υπόθεσιν απερισκεπώς, άλλοι δε εναντιούντο εις εν τοιούτον κίνημα, συνεννοήθησαν δια γραμμάτων, και απεφάσισαν να γίνη μια συνέλευσις εκ μέρους μελών της Αδελφότητος δια να συσκεφθώσι καλώς περί του πρακτέου· και ει μεν στοχασθώσι τον καιρόν αρμόδιον, και τα πράγματα σύμφωνα με τον σκοπόν, να ειδοποιήσωσι και τους λοιπούς, ώστε εκ συμφώνου να επιχειρισθώσιν εν τοιούτον μέγα και τολμηρόν έργον ειδή τουναντίον, να προσπαθήσωσι εκ συμφώνου να θεραπεύσωσι τας υπονοίας της Διοικήσεως, και να βαδίσωσι μιαν άλλην γραμμήν πολιτικής... Συσκεφθέντες λοιπόν μετ' επιστασίας εις εν έκαστον τούτων των κεφαλαίων, και ιδόντες, ότι το πλείστον μέρος της Ελλάδος μήτε ιδέαν περί του τοιούτου πράγματος είχε, και ότι το να επιχειρισθή μόνη και πρώτη η Πελοπόννησος είναι μωρία, επειδή και άλλοτε επιχειρισθείσα έπαθε τα πάνδεινα, εγκαταλειφθείσα παρά πάντων, και ότι η διάθεσις της Ευρώπης, και ιδιαιτέρως ο της Ρωσίας σκοπός είναι άγνωστος, και ότι όλα τα αναγκαία ελλείπουσιν· Εξετάσαντες δε και την εσωτερικήν κατάστασιν του Έθνους, ενέκριναν άπαντες εκ συμφώνου τον καιρόν ουχ αρμόδιον, και ενέκριναν να καταπαύσωσι μεν τας καταχρήσεις, να προσπαθήσωσι δε να θεραπεύσωσι τας προγεγενημένας και να οικονομήσωσι το πράγμα, ώστε, ει δυνατόν, να μείνη η Διοίκησις ήσυχος, και εκτός υπονοιών...»

1650. Ιστ. Αρχ. Μουσ. Μπενάκη, φάκελος Δ. Δραγώνα (337).

1651. Χ. Περραιβού, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 21.

1652. Π. Π. Γερμανού, Απομνημονεύματα, ό.π., σ. 82-3.

Ο Ηλίας Σαλαφατίνος σε σημειώσεις του έγραψε τα επόμενα¹⁶⁵³: «Ο Πετρόμπεης, τοπικός εξουσιαστής της Σπάρτης, διωρισμένος παρά της Πόρτας, εις τας αρχάς της Επανάστασεως των Ελλήνων δεν ήθελε να κινήση εις τα όπλα τους υπό την εξουσίαν του Σπαρτιάτας δια τας εξής ευλόγους αιτίας· πρώτον μεν διότι δεν έβλεπεν κανέν γενικόν κίνημα των Ελλήνων ειμή μόνον ήκουε τον Γρηγόριον Δικαίον ως αποστάτην περιερχόμενον διάφορα μέρη της Πελοποννήσου και με σχεδόν 30 στρατιώτας βλέπτοντα τους Τούρκους όπου απήντα και εγνώριζεν ικανήν την δύναμίν του ν' ανθέξη...». Κινήματα του Παπαφλέσσα εναντίον των Τούρκων πριν από την επανάσταση δεν αναφέρονται σε άλλη ιστορική πηγή. Αν πράγματι έγιναν, ίσως σηματοδοτούν την έναρξη του απελευθερωτικού αγώνα.

Αυτός που το 1821 σκεπτόταν με τη λογική, κατέληγε στο συμπέρασμα ότι για να γίνει επανάσταση, απαιτείται συστηματική προετοιμασία, ικανός ηγέτης και επαρκής εφοδιασμός. Ακόμη ότι ήταν αναγκαία η ένοπλη υποστήριξη από μια μεγάλη Χριστιανική χώρα, όπως ήταν η Ρωσία. Αντίθετα όσους καθοδηγούσε το συναίσθημα και ο ενθουσιασμός των σκλάβων, που τους θέρμαινε η ελπίδα της λευτεριάς, πίστευαν ότι και μόνο με τα ξύλα θα μπορούσαν να διώξουν τους Τούρκους. Στην τελευταία περίπτωση δεν θα ήταν δυνατόν να κερδίσουν τη λευτεριά τους, αν ουσιαστικά η Τουρκία δεν έχανε την ικανότητα να καταστείλει την επανάσταση των Ελλήνων. Με άλλα λόγια την υπόθεση δεν την κέρδισαν οι Έλληνες, αλλά ευτυχώς την έχασαν οι Τούρκοι.

Εκείνο που πρέπει να επισημανθεί είναι ότι καθένας από τους πρωταγωνιστές της επανάστασης έπρεπε να προτάσσει το καθήκον προς την πατρίδα και να παραμερίζει την προσωπική του προσπάθεια για επικράτηση. Αντίθετα όμως, με τις ενέργειες μερικών να ανελιχθούν, δημιουργήθηκαν ανταγωνισμοί και με τις εμφύλιες συγκρούσεις, οι οποίες ακολούθησαν, έδωσαν στους Τούρκους πολλές ευκαιρίες, που ευτυχώς δεν μπόρεσαν να τις εκμεταλλευτούν κατάλληλα.

Μερικοί κατηγορούν τους κληρικούς, ότι δεν ήθελαν την επανάσταση ή ότι αντιτάχθηκαν σε αυτή. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι πολλοί από τους υψηλόβαθμους της ιεραρχίας ήταν στην αρχή συντηρητικοί και ήθελαν ασφαλείς προϋποθέσεις για να ξεκινήσουν. Ο συντηρητισμός όμως δεν έχει καμία σχέση με την τουρκοφιλία ή την εθελοδοουλία. Οι κληρικοί του Μοριά, με ελάχιστες εξαιρέσεις, όχι μόνο δεν έλλειψαν από τους αγώνες του Έθνους, αλλά βρέθηκαν μπροστάρηδες στις θυσίες. Μερικοί όμως από τους ιστορικούς τους κατηγορούν, ίσως διότι έχουν πλανηθεί, άλλοι κινούμενοι από προκατάληψη κατά της θρησκείας και μερικοί μιμούμενοι αυτούς διότι αυτό επιτάσσει η τάση της εποχής. Ακόμη ορισμένοι ωθούμενοι από ιδεολογία ανταγωνιστική της θρησκείας, οι οποίοι τους

1653. Ι. Γιανναροπούλου, Διήγησις Σπαρτιάτου τινός ονομαζομένου Ηλία Σαλαφατίνου, Πρακτικά Α' τοπικού συνεδρίου Λακωνικών μελετών, Παράρτημα 9 των Πελοποννησιακών, σ. 134.

θεωρούν εχθρούς της ελευθερίας. Αν όμως οι κληρικοί ήσαν τουρκολάτρες και εχθροί της ελευθερίας, τότε γιατί άραγε ο Σουλτάνος εξέδωσε μυστική διαταγή να θανατωθούν οι αρχιερείς και οι προύχοντες της Πελοποννήσου¹⁶⁵⁴; Ασφαλώς δεν ήταν ανόητος να μην μπορεί να κάνει διάκριση μεταξύ των συνοδοιπόρων του και των εχθρών του.

Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης

Από πολλούς γίνεται εκτενής λόγος για τους διαταγμούς του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη στο ξεκίνημα της επανάστασης. Ορισμένοι προσπαθούν να τον παρουσιάσουν ως καιροσκόπο, ίσως ακόμη και ως φιλότουρκο, που αντιδρούσε στον ξεσηκωμό. Ας κρίνει κάθε αναγνώστης χωρίς συναισθηματική προκατάληψη, αν ο σκεπτικισμός και η επιφυλακτικότητα του Πετρόμπεη είχαν κίνητρο τον υποτιθέμενο φιλοτουρκισμό του.

Η θύμηση των περιπετειών του Μοριά που ακολούθησαν τα Ορλωφικά, στα οποία ο παππούς του και ο πατέρας του πρωτοστάτησαν δίπλα στον Παναγιώτη Μπενάκη, θα έπρεπε να του δημιουργούσαν αναστολές για την επανάληψή τους. Παράλληλα δεν μπορούσε να εκφράζει τις προθέσεις του ελεύθερα, διότι υπήρχε ο φόβος να καταγγελλεί στις τουρκικές αρχές, που κρατούσαν τον ένα γιό του όμηρο στην Τριπολιτσά και τον άλλο στην Κωνσταντινούπολη. Έπρεπε να υποκρίνεται ότι ήταν πιστός στην τουρκική διοίκηση, επειδή γύρω του θα υπήρχαν αναμφίβολα και κατάσκοποι ή ακόμη και επίβουλοι της θέσης του.

Στο αρχείο του Ρήγα Παλαμίδα καταγράφονται τα λόγια του Αρχιμανδρίτη Γρηγορίου Δικαίου, που είπε στον Ηλία Μαυρομιχάλη, όταν βρέθηκαν στο Λεοντάρι μετά τη διάλυση του στρατοπέδου της Καρύταινας, όπως τα κατέγραψε ο αγωνιστής Ηλίας Σαλαφατίνος¹⁶⁵⁵: «...τώρα η πατρίς, Ηλία, κρέμαται εις τον λαίμον σου. Εγώ εφантаζόμενη και εκήρυξα ότι οι Πελοποννήσιοι με τα ξύλα θε να διώξουν τους Τούρκους, αλλ' ευρέθην ηπατημένος και βλέπω τον κόσμον κινδυνεύοντα. Μόνον από την Μάνην ελπίζω την σωτηρίαν της Ελλάδος...». Τα λόγια αυτά του Παπαφλέσσα δικαιολογούν απόλυτα τους τυχόν διαταγμούς για επανάσταση ενός συνετού ηγέτη.

1654. Τ. Γριτσόπουλου, Ιστορία της Τριπολιτσάς, τόμ. Β1, σ. 27.

1655. Ι. Γιανναροπούλου, Σχεδιάσμα ιστορίας της επαναστάσεως υπό Ρήγα Παλαμίδα, Μνημοσύνη 2(1968-69)381. Ο Ιω. Θ. Κολλοκωτρώνης, Ελληνικά Υπομνήματα, Αθήνα 1856, σ. 640, έγραψε ότι έχει αντιρρήσεις για συνάντηση του Σαλαφατίνου με τον Γρηγόριο Δικαίο στον αναφερόμενο από τον Σαλαφατίνο τόπο. Ο Ιω. Φιλήμων, ό.π., τόμ. Γ', σ. 58, γράφει ότι ο Παπαφλέσσας κατά την πολιορκία των Τούρκων στο κάστρο της Καρύταινας το 1821 ήταν πολύ αισιόδοξος για τη νίκη, ώστε στις 30 Μαρτίου έγραψε στους Υδραίους ότι το Πάσχα θα το γιορτάσει στην Τριπολιτσά.

Όταν ο Πετρόμπεης ήταν απαλλαγμένος από το φόβο καταγγελίας στους Τούρκους, φαίνονταν οι πραγματικές προθέσεις του, όπως τις διατύπωσε σε γράμμα της 8 Ιανουαρίου του 1821, που έστειλε στον Ιωάννη Σταματάκη στο Λιβόρνο της Ιταλίας¹⁶⁵⁶: «...Περιττόν νομίζω να σας ιδεάσω περί των τρεχόντων του Γένους τα οποία θείω ελέει τρέχουσιν κάλλιστα και είτε η εξ ύψους δύναμις να τα ευοδώση όσον τάχος κατά την έφεσίιν μας, πρέπει να έχετε όσοι φιλογενείς διατρίβετε εις τα αυτόθι, όμμα προσεκτικόν δια να συντρέξετε όλαις δυνάμεσι προς εκπλήρωσιν του ιερού σκοπού, επειδή ήγηκεν η ώρα του ποθουμένου. Μοι ενεχείρισεν από μέρους σας ο ιδικός μου Αναστάσιος εν τουφέκι όπως θέλει χρησιμεύσει εις τον Ιερόν αγώνα και σας ευχαριστώ...».

Στις 19 Μαρτίου 1821 ο Πετρόμπεης έγραψε στους Υδραίους τις προθέσεις του, που δείχνουν το συκοφαντικό χαρακτήρα των ισχυρισμών ορισμένων, ότι μέχρι την τελευταία στιγμή ήταν αρνητικός στην Επανάσταση. Στο γράμμα περιλαμβάνονται τα ακόλουθα¹⁶⁵⁷: «Περιττόν νομίζω να σας εκτανθώ τον όσον ένθερμον ζήλον, τον οποίον έχω δια την σωτηρίαν του γένους μας, διότι τα έργα μου αποδεικνύουσιν την σταθεράν και γενναίαν προθυμίαν μου δεν αμφιβάλλω ότι είσθαι πληροφορημένοι παρά πολλών περί των φρονημάτων μου,Εγώ είμαι έτοιμος δια τον ιερόν σκοπόν μας η έλλειψις όμως των αναγκαίων εφοδιαστικών σμικραίνουν ολίγον την γενναιότητά μου, και επομένως οπού είναι χρεία με κοινήν απόφασιν να οργανίσωμεν δια να σαλαμετίσωμεν (διορθώσουμε, διευθετήσουμε) ακινδύνως, και να δοξασθώμεν αιωνίως...». Από τις επιστολές αυτές αποδεικνύονται σαφέστατα οι θέσεις του Πετρόμπεη απέναντι στην επανάσταση και είναι περιττές οι κρίσεις προκατειλημμένων ή κατευθυνομένων ιστοριογράφων.

Ο Πετρόμπεης πριν από την έναρξη της επανάστασης είχε στείλει τον Παναγιώτη Μηχανίδη στην Πάτρα και στα Καλάβρυτα για να γίνουν συνεννοήσεις με τους εκεί παράγοντες. Ο Π. Μηχανίδης¹⁶⁵⁸ σε αναφορά τους γράφει: «...Τόσον εις τους προκρίτους Πατριάους, όσον και εις τους άρχοντας των Καλαβρύτων, επειδή έλαβον εκείθεν γράμματα προς τον ένδοξον Πετρόμπεην, σκοπόν έχοντα την εξόπλισιν των Πελοποννησίων και Σπαρτιατών κατά των τυράννων...».

Τον πατριωτισμό και τον πόθο του Πετρόμπεη για λευτεριά του Γένους κατένενας δεν μπορεί να αμφισβητήσει. Μέσα στα μύρια ελαττώματα, που ίσως να είχε, δεν υπήρξαν ούτε ίχνη δειλίας, καιροσκοπισμού ή αντίδρασης στην ανατροπή της Τουρκικής κυριαρχίας. Η αγάπη για την πατρίδα δεν τον έκανε διστακτικό να δει θυσιαζόμενους έναν αδελφό και δυο γιούς στα πεδία των μαχών, ούτε να εκθέσει σε κίνδυνο το γιό του Αναστάση, στέλνοντάς τον στην Τριπολιτσά ως

1656. Σ. Σκοπετέα, Η κήρυξις της επανάστασεως κατά την 23 Μαρτίου εν Καλάμαις, στου Γιάννη Αναπλιώτη: Η Καλαμάτα και η επανάστασις του 21, 1948, σ. 85.

1657. Αντ. Λιγνού, Αρχείον της Κοινότητος Ύδρας 1778-1832, τόμ. 7, σ. 8-9.

1658. ΓΑΚ, Υπ. Εσωτ., φάκ. 6, έγγρ. 133 της 30 Απριλίου 1823.

όμηρο. Η παρουσία του επί Δράμαλη στην Αργολίδα, η είσοδός του το 1822 στο πολιορκημένο Μεσολόγγι, η εμμονή του στην άμυνα της Καλαμάτας όταν πλησίαζε ο τακτικός στρατός του Ιμπραήμ το 1825 και η προθυμία του να ξαναμπει στο πολιορκημένο Μεσολόγγι το 1826, δείχνουν ότι και τη ζωή του δεν την υπολόγιζε τόσο, όσον άλλοι πρωταγωνιστές της επανάστασης, που προβάλλονται ως πρότυπα στους νέους.

Πολλοί από τους ιστοριογράφους, συχνά από πρόθεση, αδικούν τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη. Ιδιαίτερα πρέπει να σημειωθεί η παραποίηση της ιστορίας από το Νικόλαο Σπηλιάδη που τον οδηγεί μερικές φορές σε αντιφάσεις, οι οποίες στην ιστορία του αποκαλύπτουν αδίστακτα την εμπάθειά του. Ένας φίλος και υμνητής του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, ο Ιωάννης Φιλήμων γράφει: «...ο Μαυρομιχάλης συνεισέφευεν εν τη επαναστάσει, και προσωπικώς δια του παραδείγματος αυτού, και πολεμικώς δια των πολλών υιών, αδελφών και συγγενών, όλων αξιωμαχών, δι' ου έκαστος συνεκρότει και οδηγεί ιδίου στρατιωτικού σώματος. Της μεγάλης ταύτης στρατιωτικής οικογενείας κατά την Πελοπόννησον δευτέρα ήρχετο η Κολοκοτρωνική εν τη Γόρτυνι...».

Η συμπεριφορά του Πετρόμπεη¹⁶⁵⁹ μπορεί να ελεγχθεί στο θέμα των οικονομικών του απαιτήσεων, όλα τα άλλα είναι αντιπολιτευτικά κατασκευάσματα. Από επιστολή της 2 Απριλίου 1819 του Παναγιώτη Σέκερη προς τον Πετρόμπεη φαίνεται ότι όταν πέρασε ο Τσακάλωφ από τη Μάνη, στις αρχές του 1819, έδωσε υποσχέσεις στον Πετρόμπεη για αφθονία χρημάτων που είχε στη διάθεσή της η Φιλική Εταιρεία.

Ο Γεώργιος Μαυρομιχάλης, προφανώς μετά από υπόδειξη του πατέρα του, ζήτησε 3.300 γρόσια και τα έλαβε αμέσως από τον Π. Σέκερη¹⁶⁶⁰, ο οποίος έγραψε του Πετρόμπεη: «...Του ιδίου υιού σας εχρειάσθησαν γρόσια τρεις χιλιάδες τριακόσια και τα ήυρην έτοιμα εις την πρώτην του ζήτησιν από εμένα, καθώς ακόμη του υπεσχέθην τρεις φορές τόσα εξ ιδίων μου εάν λάβη χρεία, επειδή εκείνα τα

1659. Αν αναζητηθούν οι ρίζες των οικονομικών απαιτήσεων του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, η έρευνα θα πρέπει να στραφεί στο απότερο παρελθόν. Στα χρόνια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας οι αγωνιστές αμείβονταν με κτηματικές εκτάσεις, τις πρόνοιες, με τις οποίες εξασφάλιζαν μια άνετη ζωή. Η Δημοκρατία της Βενετίας, όσους πρόσφεραν υπηρεσίες, τους ανταμείβε με τίτλους ευγενείας και τους έκανε γεωκτήμονες. Αυτά υπήρχαν στις διηγήσεις και τους θρύλους των Μανιατών και γι' αυτό το 1571 ζήτησαν από τους Βενετούς σε περίπτωση που μόνοι τους θα έδιωχναν τους Τούρκους από τον τόπο τους, οι πρωτόγεροι των μεγάλων οικογενειών της Μάνης να γίνουν οι ευγενείς του Μοριά. Σε τέτοιες μνήμες θα πρέπει να αναζητηθούν οι ρίζες των ανεδαφικών απαιτήσεων του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, όπως η παραχώρηση της Ευβοίας σαν τσιφλίκι του. Μπορεί να κατηγορηθεί ότι απαιτούσε να ιδιοποιηθεί τις θυσίες και τους αγώνες όλων των Μανιατών, αλλά για να αμφιβητήσει ο ιστορικός τον πατριωτισμό και τους αγώνες του με τις τόσες θυσίες της οικογένειάς του θα πρέπει να είναι ή αφελής ή παραχαράκτης της ιστορίας.

1660. Ι. Α. Μελετοπούλου, ό.π., σ. 32-33.

οποία σας είχαν ειπεί ο Αθανάσιος Τσακάλωφ ότι ήταν έτοιμα εξοδευθήσαν προτού να φανούν εδώ τα γράμματά σας...».

Σε επόμενη επιστολή της 5 Μαΐου 1819 του Π. Σέκερη προς τον Πετρόμπεη γίνεται λόγος για τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε να ανταποκριθεί στα χρηματικά του αιτήματα και του εξήγησε, ότι όσα του χορηγήθηκαν προέρχονταν από δικές του οικονομίες. Τον πληροφόρησε ότι αν δεν έχει δώσει εντολή πληρωμής 15.000 γροσίων, μπορεί να ζητήσει από τον Μητροπολίτη Μονεμβασίας και Καλαμλατας Χρυσάνθο Παγώνη 6.000 γρόσια τα οποία του οφείλει. Πρόσθεσε ακόμη ότι τον εξέπληξε η απαίτηση του καπετανάμπεη για 15.000 γρόσια, τα οποία του ζήτησε για λογαριασμό του Πετρόμπεη, ενώ δεν είχε πληροφορηθεί από τον ίδιο αν είχε δώσει τέτοια εντολή στον καπουδάν πασά. Στην επιστολή σημειώνεται: «...Λυπούμαι θανάσιμως διότι μέχρι της παρούσης ώρας δεν μου εμβήκαν τα ζητούμενά σας χρήματα, και το περισσότερο οπου η εδική μου κατάστασις δεν είναι ανάλογος με τας ανάγκας σας, διά να ημπορέσω να σας ευκολύνω τουλάχιστον με περισσότερα από εκείνα οπου υπεσχέθην του ειρημένου φιλιτάτου υιού σας Γεωργίου, αλλά μάλλον και εκείνα εκ του υστερήματος. Αι ελπίδες μας δεν εματαιώθησαν, ότι δε δεν τελειούνται αι ζητήσεις κατά τας θελήσεις ή περιστάσεις μας, έχετε δίκαιον καθώς και εγώ δεν έχω άδικον... Προ τινων ημερών μ' εφώναξεν ο καπετανάμπεης, λέγοντάς μου ότι είχεν πόλιτζαν (απόδειξη) εις τον δρόμον διά να του πληρώσω δεκαπέντε χιλιάδες γρόσια. Υπολογίζω ότι είναι τραβηγμένη από την ενδοξότητά σας. Αν είναι αληθινόν θέλει δοκιμάσω μεγάλην στενοχωριάν διά την πληρωμήν της και άμποτε να μεσολαβή κανένα λάθος. Εάν δε είσθε εις τόσην ανάγκην μη έχοντας άλλον τρόπον οικονομίας ευλογητός ο Θεός, ας στενοχωρηθώ εγώ δι' αγάπην σας όταν η αυτή πόλιτζα είναι εκδεδομένη. Μην τύχη όμως και μου τραβήξετε πόλιτζαν αν ποτέ δεν μου έχετε τραβηγμένην, επειδή δεν είναι δίκαιον να βάλλη τινάς άλλον εις στενοχωριάν δια να ευκολυνθεί εκείνος. Επειδή μπορεί να ευρεθώ αναγκασμένος να μην ατζετάρω και τούτο είναι εκείνο το οποίον δεν θέλω να συμβή ποτέ εξ αιτίας μου...». Η διαταγή πληρωμής ήρθε αργότερα. Ο καπετανάμπεης που θα λάμβανε τα χρήματα ήταν ο Σουκιούρμπεης.

Οι Τουρκολάτρες

Ως «τουρκολάτρες» πρέπει να νοείται αυτός που ήταν αντίθετος με την ιδέα της απελευθέρωσης των Ελλήνων από τους Τούρκους, επηρεασμένος συνήθως από θρησκευτικοπολιτικές πεποιθήσεις. Πρέπει να διαχωρίζεται τόσο από αυτούς, οι οποίοι ενώ ποθούσαν την απελευθέρωση, φαίνονταν διστακτικοί στην έναρξη του αγώνα, αναζητώντας προσφορότερη ευκαιρία για επανάσταση, όσο και από αυτούς που πρόδωσαν την επικείμενη επανάσταση ή που συνεργάστηκαν με τους Τούρκους στην καταστολή της ελληνικής επανάστασης.

Στην περίοδο της προετοιμασίας της επανάστασης καθώς και κατά την έναρξη του αγώνα μεταξύ των Ελλήνων υπήρξαν ελάχιστοι, οι οποίοι ήταν αντίθετοι προς την ανατροπή της ισχύουσας κατάστασης και επιθυμούσαν την απρόσκοπτη τουρκική κυριαρχία επί των Ελλήνων-ραγιαδών.

Οι πρόκριτοι-κοτζαμπάσηδες, τους οποίους πολλοί αδικώς κατηγορούν ως τουρκολάτρες, ήθελαν την ελευθερία του Γένους και πάσχισαν να αποτιναχθεί ο τουρκικός ζυγός. Μπορεί όμως να κατηγορηθούν ότι η επιθυμία τους ήταν να φύγουν οι Τούρκοι, αλλά να μείνουν αυτοί ανεξέλεγκτοι και ασύδοτοι στην τοπική τους ηγεμονία ή σε ακόμη μεγαλύτερη έκταση. Γι' αυτό προσπάθησαν να εμποδίσουν τους στρατιωτικούς να αποκτήσουν ισχύ, ώστε να μην υπάρχουν διεκδικητές των προνομίων τους. Η αντιπαλότητα στρατιωτικών και πολιτικών, εμπλοτισμένη με φαναριώτικη δολιότητα, έφερε στην Ελλάδα τους εμφύλιους πολέμους και την καταστροφή προ των πυλών.

Λίγες φορές το προσωπικό συμφέρον οδήγησε ορισμένους στην προτίμηση της τουρκικής κατοχής, ακόμη δε σπανιότερα τους ώθησε στην κατεύθυνση αυτή η εσφαλμένη πρόβλεψη για την έκβαση του αγώνα ή οι θρησκευτικοπολιτικές πεποιθήσεις τους. Στην τελευταία περίπτωση υπάγεται ο Καλαματιανός ιερομόναχος και διδάσκαλος Γεράσιμος Παπαδόπουλος¹⁶⁶¹.

Το Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως σε ορισμένες περιπτώσεις, με τη συνηθισμένη καθοδήγηση των πιστών του, γινόταν κήρυκας υποταγής και υποτέλειας, ώστε οι απόψεις του να είναι αμφιβόλου ορθότητας, ως προϊόν συνήθως τουρκικής επιβολής ή ενίοτε πιθανώς προσωπικής εθελοδουλίας του πατριάρχη. Το 1812 ο πατριάρχης Ιερεμίας Δ'¹⁶⁶², απευθυνόμενος στους Μανιάτες, με την ευκαιρία της ανάληψης των καθηκόντων του μπέη της Μάνης από το Θεόδωρο Γρηγοράκη, συνέστησε ως κύριο χρέος των χριστιανών να υποτάσσονται και να υπακούουν στη σταλμένη από το Θεό βασιλεία. Πρόσθετε ακόμη ότι η βασιλεία του Τούρκου σουλτάνου ήταν τροφός και ευεργέτης των υποτελών ραγιαδών και τους εξασφάλιζε την κοινή ησυχία, ενώ παράλληλα τους παρείχε τα βασιλικά της ελέη. Γι' αυτό η εκκλησία πρόσταζε όλους τους χριστιανούς να είναι πιστοί και τελειώς υποταγμένοι. Για να δικαιολογήσει τις συμβουλές του και να τις κάνει πιο επιτακτικές για τους ραγιαδες, επικαλέστηκε λόγια των Αποστόλων, οι οποίοι συνιστούσαν να υποτάσσονται οι πιστοί στους ηγεμόνες, διότι αυτούς τους είχε στείλει ο Θεός και όποιος δεν υποτασσόταν στο σουλτάνο δεν υπάκουε στην εντολή του Θεού και άλλα παρόμοια, που για το σημερινό άνθρωπο είναι ακατανόητα ή βλακώδη.

1661. Α λ. Χ ρ υ σ ο μ ά λ λ η, Γεράσιμος Παπαδόπουλος, Καλαμάτα.

1662. Σ. Β. Κ ο υ γ έ α, Ιστορικά πηγαί δια την ηγεμονίαν της Μάνης, Πελοποννησιακά 5(1962)66.

Δεν μπορεί να παραγνωριστεί το γεγονός ότι, το 1828, όταν η ελευθερία της χώρας μας βρισκόταν στην ανατολή της, το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης έστειλε στην Πελοπόννησο μερκούς επισκόπους, για να πείσουν τους χριστιανούς, να ζητήσουν να τεθούν και πάλι στο προηγούμενο καθεστώς του ραγιά. Δηλαδή τότε που είχε ωριμάσει η ιδέα στα ξένα ανακτοβούλια της απελευθέρωσης του επαναστατημένου τμήματος της χώρας, το πατριαρχείο ή πιεσμένο από την τουρκική διοίκηση ή για να μη χάσει μέρος των εισοδημάτων του, συνιστούσε στους Έλληνες να προτιμήσουν το δουλικό καθεστώς του ραγιά. Εδώ θα πρέπει να αναζητήσει κανείς τους τουρκολάτρεις και όχι στους προκρίτους και τον κλήρο του Μοριά.

Τον όρο «τουρκολάτρης» μερικοί τον επεκτείνουν ώστε να συμπεριλάβει όλους γενικά τους ευπόρους, τους ανωτέρους κληρικούς και τους προκρίτους, οι οποίοι, εκλεγόμενοι από τους συνεπαρχιώτες τους ως τοπικοί άρχοντες, είχαν υποχρεωτικά συνεργασία με τους Τούρκους. Συνήθως ήταν αυτοί που είχαν σχέσεις με τους κατακτητές και μεσολαβούσαν για τις υπάρχουσες υποθέσεις και εκκρεμότητες της επαρχίας τους. Η γενίκευση όμως αυτή του όρου τουρκολάτρης είναι λαθεμένη και επινοήθηκε για λόγους ιδιοτελείς και με συκοφαντική πρόθεση.

Ακούγεται να κατηγορείται ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, ο Κανέλλος Δελγιάννης, ο Α. Λόντος, ο Α. Ζαΐμης, ο Παλαιών Πατρών Γερμανός κλπ. ως τουρκολάτρεις, όχι βέβαια επειδή δεν ήθελαν την επανάσταση. Αυτοί και άλλοι όμοιοί τους υπήρξαν οι πρωτεργάτες και υποκινητές της εξέγερσης. Ήταν οι άνθρωποι, οι οποίοι στήριξαν τη Φιλική Εταιρεία, οργάνωσαν τα πρώτα επαναστατικά σώματα, τα χρηματοδότησαν και πήραν τα όπλα στα χέρια τους, για να πολεμήσουν τον Τούρκο κυρίαρχο και είναι αναληθές, κακόβουλο και απαράδεκτο να κατηγορούνται αυτοί ως τουρκολάτρεις.

Η ιστορική μελέτη πολλές φορές εκτρέπεται από την αλήθεια σκόπιμα, για να εξυπηρετηθούν ιδιοτελείς σκοποί, προερχόμενοι άλλοτε από τοπικιστικό φανατισμό και άλλοτε από πολιτική προκατάληψη.

Τους πραγματικούς συνεργάτες των Τούρκων, εκείνοι που πρόδωσαν τον αγώνα, οι Έλληνες τους θανάτωσαν και μάλιστα με εξαιρετικά σκληρό και απάνθρωπο τρόπο. Άλλου του έκοψαν τη γλώσσα και πέθανε από αιμορραγία, άλλον τον κρέμασαν, άλλον τον κατατεμάχισαν¹⁶⁶³ κλπ. Ο Σωτηράκης Κουγιάς πρόκριτος της Τριπολιτσάς, ο οποίος κατά την πολιορκία της πόλης έμεινε κοντά στους κατακτητές και τον κατηγορούσαν ότι πρόδωσε το μυστικό της Φιλικής Εταιρείας στους Τούρκους, κατά την άλωση βρήκε μαρτυρικό θάνατο από τον Γιαννάκη Δαγρέ. Του έκοψε τα αυτιά και του τα έδωσε να τα μασήσει κλπ. και τελικά τον

1663. Φωτόκου, ό.π., Απομνημονεύματα, σ. 110-111.

σκότωσε¹⁶⁶⁴. Όταν οι πραγματικοί προδότες είχαν τέτοιο οικτρό τέλος, πώς είναι δυνατόν να χρησιμοποιούμε τους ίδιους χαρακτηρισμούς για προκρίτους και κληρικούς που στηρίζαν την επανάσταση και τιμήθηκαν με αξιώματα από αυτή;

Ένας «καλοπροαίρετος τουρκολάτρης» υπήρξε ο ιερομόναχος Γεράσιμος Παπαδόπουλος, ο οποίος ίδρυσε τη μονή καλογραιών στην Καλαμάτα. Οι συντοπίτες του εξακολουθούσαν να τον εκτιμούν και να τον σέβονται και μετά την απελευθέρωση, παραβλέποντας τις ιδέες του. Παρουσιάζοντας την εικόνα του, δίνουμε την ευκαιρία να κατανοηθεί η έννοια του τουρκολάτρη, ώστε να χρησιμοποιείται ο όρος αυτός με μεγαλύτερη προσοχή.

Ο Γεράσιμος Παπαδόπουλος στον πρόλογο ενός σχετικού «συγγραμματίου» του αρχίζει ως ακολούθως¹⁶⁶⁵: «...Εγώ ακούων εξ αρχής της παρά των ονομασθέντων χριστιανών επαναστάσεως λεγόντων απάντων των κινούντων αυτήν, ότι εκ Θεού εκινήθησαν, και κινούνται, ηγανάκτουν μη υποφέρων τοιαύτην βλασφημίαν κατά του Θεού, του μακαρίζοντος τους ειρηνοποιούς, λέγοντος, δε «μακάριοι οι ειρηνοποιοί, ότι αυτοί υιοί Θεού κληθήσονται».

Ο ίδιος φρονούσε ότι¹⁶⁶⁶: «...ο Θεός θέλει και μας προστάζει δια των αγίων μαθητών του να έχωμεν πάσαν υποταγήν εις τους βασιλείς, και εις πάσαν εξουσίαν και ουχί να ποιώμεν συνωμοσίας, και επαναστάσεις· νυν δε θέλω να αποδείξω, ότι και η παρά των ονομασθέντων Ελλήνων γενομένη επανάστασις έγινε εν εκ συνεργείας του Διαβόλου, και ουχί εκ του Θεού, ως βλασφημοῦσι τινες και εν λόγοις, και εν γράμμασιν...».

Αφού παραθέτει περικοπές από τα έργα των Αποστόλων περί υποταγής εις τους βασιλείς, καταλήγει¹⁶⁶⁷: «...Και μη νομίσει κανείς, ότι είπον αυτά οι Άγιοι Απόστολοι, δια βασιλείς και εξουσιαστάς χριστιανούς· επειδή τότε, ότε έλεγον αυτά, ήσαν πάντες οι βασιλείς και οι εξουσιασται ειδωλολάτραι· μη γνωρίζοντες τον αληθινόν Θεόν, αλλά επίστευον και ελάτρευον ως θεούς τα είδωλα· και ταύτα ακούουσιν, ίνα γνωρίση καθείς, ότι ο Θεός θέλει να υποτασώμεθα και εις τους αλλοπίστους βασιλείς και εξουσιαστάς, και να τους αγαπάμεν, ώστε και να προσευχώμεθα υπέρ αυτών...». Ας μη θεωρηθούν αυτά ως αρρωστημένες ιδέες ενός ημι-παραφρονος κληρικού, διότι αυτά τα κηρύγματα δουλοφροσύνης ήταν πολλές φορές οι επιταγές του Πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως. Δυστυχώς αυτό είναι το αποτέλεσμα, όταν στην επιλογή των Πατριαρχών έχει λόγο και η τουρκική διοίκηση και επί πλέον τότε που υπήρχε λογοκρισία και η απειλή της σφαγής και της αγχόνης.

1664. Δ. Κόκκινου, ό.π., τόμ. Γ', σ. 314.

1665. Κ. Χ. Δουκάκη, Πνευματική Τράπεζα, τόμ. Α', σ. 5.

1666. Κ. Χ. Δουκάκη, ό.π., σ. 13.

1667. Κ. Χ. Δουκάκη, ό.π., σ. 9.

Αναφερόμενος στην προσπάθεια μύησης του στη Φιλική Εταιρεία γράφει τα ακόλουθα¹⁶⁶⁸: «Προ τριών ετών σχεδόν, εις εξ ενός χωρίου επάνω της πατρίδος μου Καλαμάτας λεγόμενος Αναγνωσταράς, κατοικών εν τη Ζακύνθω, όταν υπήγαν εκεί ρωσικά στρατεύματα, και εμβάς εις την δούλευσιν συν αυτοίς, αναχωρησάντων αυτών εκείθεν, απήλθεν εις την Πετρούπολιν, αιτήσων βοήθειαν δια τας εκδουλεύσεις του· επιστρέφων δε εκείθεν, συνεμίχθη με κάποιους μαθητάς του Διαβόλου, οίτινες διδαχθέντες παρά του διδασκάλου των Διαβόλου, την υπέρ της επαναστάσεως εταιρείαν, εδίδαξαν αυτόν ταύτην...». και συνεχίζει με τις συμβουλές που έδωσε στον ανιψιό του τον οποίον είχε μύσει ο Αναγνωσταράς στη Φιλική Εταιρεία¹⁶⁶⁹: «...παιδίον μου, αυτά τα λόγια να μη ματαεκβούν εκ του στόματός σου, και αυτά τα γράμματα να τα ρίψης εις την φωτιάν· διότι αυτά είνε εφευρέματα του Διαβόλου ίνα προξενήση τέλειον αφανισμόν εις πάντας τους Χριστιανούς του όντας εις όλην την Τουρκίαν, αποδείξας αυτά, ότι αυτά μήτε ο Θεός τα θέλει, μήτε είναι δυνατόν να εκτελεσθούν...».

Στη συνέχεια αναφέρεται στον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και γράφει¹⁶⁷⁰: «...μαθών δε ότι εμβήκεν εις αυτή την Εταιρείαν ο Πέτρος Μαυρομιχάλης ο αρχηγός της Μάνης, υπήγα προς αυτόν, και τον ωνειδίσα, διότι εμβήκεν εις αυτήν την διαβολικήν εταιρείαν, είτα τον εσυμβούλευσα να προσέχη μεγάλως να μην ακουσθούν εις κανένα άλλον μανιάτην· και κοινολογηθούν από τον ένα εις τον άλλον, και φανερωθούν εις τους τούρκους, και κατακόψουν πάντας τους χριστιανούς· με υπήκουσεν δια ολίγον καιρόν, ύστερον όμως εκοινολογήθησαν προς πάντας τους αρχηγούς της Μάνης, και προς άλλους τινάς Πελοποννησίους, ώστε τα έμαθον και οι τούρκοι· όπερ εφοβούμην, και επρόλεγα εξ αρχής, και είχα λύπην απαρηγόρητον· όθεν εβουλεύοντο να κατακόψουν τους Χριστιανούς· αλλ' ο επίτροπος του Σουρούτπασα (Χουρσίτ) και οι μεγάλοι αγάδες του Μωρέα έγγραψαν ταύτα προς τον πασάν, όντα εις Ιωάννινα κατά του Αλή πασά, και αυτός βλέπων τους Ρωμαίους συμβοηθούς του, και πολεμούντας τον Αλή πασάν μετά πάσης προθυμίας κατά τας βασιλικάς προσταγάς, και πατριαρχικάς συμβουλάς, απεκρίθη προς τον επίτροπόν του, και τους αγάδες, ότι αυτά τα κατά των Ρωμαίων λόγια, εξέρχονται ψευδώς, και επιβούλως από το οσπήτιον του Αλή πασά, και να προσέχουν καλώς τους ραγιάδες· έστειλε δε πουγιουλδί προς πάντας τούρκους και ρωμαίους να μην αποτολμήση κανείς να μελετήση τοιαύτα λόγια...».

Θα πρέπει να αναζητήσουμε το κίνητρο που οδήγησε το Γεράσιμο Παπαδόπουλο σε αυτές τις πεποιθήσεις. Το αποκαλύπτει ο ίδιος σε μια παράγραφο της συγγραφής του¹⁶⁷¹: «...εις όποιον μέρος της Τουρκίας είναι ρωμαίοι πολλοί, και ολί-

1668. Κ. Χ. Δουκάκη, ό.π., σ. 13.

1669. Κ. Χ. Δουκάκη, ό.π., σ. 14.

1670. Κ. Χ. Δουκάκη, ό.π., σ. 14.

1671. Κ. Χ. Δουκάκη, ό.π., σ. 21.

γοι τούρκοι, μέλλει να θανατώνουν οι ρωμαίοι τους τούρκους, όπου δε είναι τούρκοι πολλοί και ολίγοι ρωμαίοι οι τούρκοι μέλλει να θανατώνουν τους ρωμαίους· έπειτα ο βασιλεύς εξαποστελεί δυνάμεις δια ξηράς και δια θαλάσσης εις τους τόπους τους έχοντας πολλούς ρωμαίους και επαναστατήσαντας, και εξολοθρεύσει αυτούς· και ούτω συμβήσεται να εξολοθρευθή άπαν το εν τη Τουρκία χριστιανικόν γένος· αυτά επρόλεγα τοις πάσιν, ουχ ως προφήτης, αλλ' ως λογικός, οδηγούμενος υπό του λογικού· και είχα θλίψιν απαρηγόρητον, δεόμενος του Θεού, εάν θα εγκαταλείψη το γένος του, δια τας μεγάλας μας αμαρτίας, να πέση εις τοιαύτην συμφοράν, να παραλάβη την ψυχήν μου, και να μη με αφήση να τα ιδώ...».

Να σημειωθεί ότι ήταν μεν αντίθετος στα κινήματα της Φιλικής Εταιρείας, αλλά ποτέ ο Γεράσιμος δεν σκέφθηκε να τα καταδώσει στους Τούρκους, που πιθανώς θα μπορούσε να είχε και κάποιο προσωπικό όφελος. Εναντιωνόταν μεν από πεποίθηση στην επανάσταση, αλλά προδότης ή καιροσκοπός δεν υπήρξε. Οι Καλαματιανοί, που αναγνώριζαν στην πλάνη του «ευγενή κίνητρα» και μια εσφαλμένη θρησκευτικοπολιτική προκατάληψη, δεν έπαυσαν να τον σέβονται και να τον τιμούν.

Εάν στο Μοριά υπήρχαν ελάχιστοι, που μπορεί να πρόδωσαν ή να έπασχαν από ένα σύνδρομο τουρκολατρίας, αυτοί αποτελούσαν εξαιρέσεις και δεν αντιπροσώπευαν ούτε τον κλήρο ούτε τους προκρίτους.

Στο Φανάρι ο κλήρος είχε δεχθεί την ολοκληρωτική υποταγή στον Τούρκο δυνάστη. Πόσοι από τους ανώτερους κληρικούς είχαν διαφορετικές πεποιθήσεις είναι άγνωστο. Ασφαλώς ένα μέρος υποκρινόταν ευπείθεια στον Τούρκο, αλλά όλοι τη διέδιδαν στο λαό. Ο Τούρκος Σουλτάνος πίστευε ο ίδιος ότι είναι ο επί γης αντιπρόσωπος του Θεού και την άποψη αυτή ασπάζονταν, ίσως φαινομενικά και οι εκάστοτε ηγέτες του ελληνο-ορθοδόξου κλήρου και αποδέχονταν το Σουλτάνο ως κυβερνώντα με τη θέληση και την επιθυμία του Θεού. Πέρα όμως από το Φανάρι έπνεε άλλος άνεμος, άνεμος ελευθερίας και κυριαρχούσε η ιδέα της αποτίναξης του ζυγού.

Παραδείγματα για τη συμπεριφορά του κλήρου απέναντι στα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα υπάρχουν πολλά και όμως αποσιωπούνται. Ο Παναγιώτατος Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρύσανθος Παγώνης από τη Μεγάλη Μαντίνεια, κορυφαίο στέλεχος της Φιλικής Εταιρείας, έγινε μάρτυρας του ελληνισμού και θυσιάστηκε για να μη γίνουν προληπτικές σφαγές των Ελλήνων για τη σχεδιαζόμενη επανάσταση. Παρουσιάστηκε στους Τούρκους της Τριπολιτσάς λίγο πριν από την έναρξη του αγώνα, για να θεωρηθούν αβάσιμα τα θρυλούμενα για επανάσταση, και πέθανε φυλακισμένος λίγες ημέρες πριν από την απελευθέρωση των ομήρων και αυτός δεν ήταν ο μόνος.

Ο παπα-Πανάγος Ρούσσοσ από την Αράχοβα του Λεύκτρου της Μάνης που διακρίθηκε ως πολέμαρχος στη μάχη της Βέργας και θυσιάστηκε στον πύργο του Μαχμούμπη στις Αμύκλες της Λακεδαίμονος δεν έχει όμοιόν του. Αυτός

δεν ανήκε στους ελάχιστους κληρικούς που είχαν υποτάξει το πνεύμα τους στα διδάγματα και τις προσταγές του Πατριαρχείου, αλλά ακολουθούσε το σύνολο σχεδόν των απλών κληρικών του Μοριά, που σήκωσαν τη σημαία της επανάστασης πιο ψηλά από μερικούς από τους προβαλλόμενους ήρωες και την τίμησαν με τη θυσία τους.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Η Μάνη έχει αδικηθεί από τους ιστορικούς. Οι αγώνες και οι θυσίες της άλλοτε αποσιωπήθηκαν και άλλοτε ιδιοποιήθηκαν ή αλλοτριώθηκαν. Η ευθύνη ίσως κατά ένα ποσοστό να βαραίνει τους αρχηγούς των Μανιατών κατά τη διάρκεια της επανάστασης του '21, οι οποίοι δεν άφησαν απομνημονεύματα, για να διευκολύνουν το έργο της μελλοντικής ιστορικής έρευνας. Τα έγγραφα που έφθασαν στα χέρια τους δεν αξιοποιήθηκαν όσο θα έπρεπε, ίσως επειδή μεγάλος αριθμός από αυτά καταστράφηκαν για να χρησιμοποιηθούν στην κατασκευή φυσεκίων στη διάρκεια του αγώνα, όπως έγινε και με τα ιερά βιβλία των εκκλησιών.

Μετά την απελευθέρωση, χωρίς επαρκείς ιστορικές πηγές για τους αγώνες των Μανιατών, οι αναφορές στη Μάνη στηρίχθηκαν στην επικρατούσα τότε αντίληψη και ήταν κατά το πλείστον εγκωμιαστικές για τους Μανιάτες και τη συμβολή τους στην επανάσταση και την απελευθέρωση του γένους. Βαθμιαία όμως, όσο λιγότευαν οι φωνές της γενιάς του αγώνα, άρχισε να παραγνωρίζεται η συμβολή της Μάνης. Για εκατό περίπου χρόνια οι μάχες εναντίον του Ιμπραήμ στη Βέργα του Αλμυρού, στο Διρό και στον Πολυάραβο έμεναν καταχωνιασμένες στο χρονοντούλαπο της ιστορίας.

Μερικοί παρουσιάζουν την επανάσταση του 1821 σαν έργο ενός και μόνον ανδρός. Κάτι τέτοιο δεν στηρίζεται ούτε στην πραγματικότητα, ούτε στην ηθική. Πρόκειται για καπηλεία και εκμετάλλευση των αγώνων ενός λαού για την ελευθερία του. Η αλήθεια είναι ότι κάθε Έλληνας και κάθε Ελληνίδα πρόσφερε ό,τι και όσα μπορούσε. Παράλληλα όμως δεν είναι δυνατόν να εξισώσουμε την προσφορά όλων.

Περιπτώσεις παραποίησης των γεγονότων υπάρχουν πολλές. Διαβάζει κανείς στην ιστορία του Ν. Σπηλιάδη ότι ο Θ. Κολοκοτρώνης με τους Μανιάτες ελευθέρωσε την Καλαμάτα. Τα ίδια αντιγράφει αβασάνιστα και ο Απ. Βακαλόπουλος. Θέλησαν με αυτά να δείξουν ότι οι Μανιάτες δεν είχαν αρχηγό τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και τους καπεταναίους τους και περίμεναν τον Κολοκοτρώνη να τους ξεσηκώσει και να τους οδηγήσει στην επανάσταση. Δεν εξήγησε όμως κανένας από αυτούς, για ποιο λόγο δεν υπέγραψε ο ευνοούμενός τους Κολοκοτρώνης την προκήρυξη στις ξένες αυλές και γιατί αναγνωρίστηκε ο Πετρόμπεης από

όλους σαν αρχιστράτηγος. Διότι μέχρι τότε ο Θ. Κολοκοτρώνης δεν είχε διακριθεί, ούτε είχε διεκδικήσει αρχηγική θέση. Βέβαια κανείς δεν αμφισβητεί τη συμβολή του στον επαναστατικό αγώνα, αλλά η περίοδος της καθιέρωσής του ως στρατιωτικού ηγέτη ακολούθησε αργότερα.

Επί πλέον μπορεί κανείς να διαβάσει την επιγραφή που έχει εντοιχισθεί στους Αγίους Αποστόλους της Καλαμάτας, η οποία μας πληροφορεί χωρίς ίχνος συστολής, ότι την Καλαμάτα ελευθέρωσαν οι Μεσσήνιοι «συνδραμώντων και των Λακώνων». Η εμπάθεια εναντίον των Μανιατών εγγίζει τα όρια του αστείου.

Για τη σωτήρια νίκη του Βαλτετσίου δεν μνημονεύονται οι Μανιάτες, οι Μεσσήνιοι και οι Λεονταρίτες που επάνδρωσαν τα ταμπούρια και αντιμετώπισαν θαρραλέα τις ορμητικές επιθέσεις των εχθρών, αλλά μερικοί από αυτούς που ντουφεκούσαν τους Τούρκους ξέμακρα, όπως ο Θ. Κολοκοτρώνης.

Η Μάνη κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας διακρινόταν μέσα σε όλη την Πελοπόννησο για τους συνεχείς αγώνες της ενάντια στον κατακτητή. Κανένας άλλος τόπος δεν έχει να επιδείξει τόσους αγώνες και τόσες θυσίες όσες η Μάνη. Ξένοι και Έλληνες, κάθε φορά που σκέφτονταν πολεμική ενέργεια στο Μοριά, έστρεφαν το βλέμμα τους στη Μάνη.

Η Ρωσία το 1770, στα Ορλωφικά, για να επεκτείνει τα σύνορά της μέχρι τη Μεσόγειο, έστειλε τα καράβια της στη Μάνη. Αργότερα, το 1791-2, ο Λάμπρος Κατσώνης, όταν εγκαταλείφθηκε από τους Ρώσους, αυτοανακηρύχθηκε «*Πρίγκιπας της Μάνης και ελευθερωτής της Ελλάδος*» και οχυρώθηκε στο Πορτοκάγιο.

Ο Μέγας Ναπολέων ήρθε σε επαφή με τους Μανιάτες και παράλληλα ο Ρήγας Φεραίος, που επεδίωκε τη γαλλική συμβολή για την απελευθέρωση των Βαλκανίων, από τη Μάνη σκόπευε να αρχίσει τον αγώνα του. Η Φιλική Εταιρεία πρόσεξε ιδιαίτερα τη Μάνη και από εκεί σχεδίαζε ο Αλέξανδρος Υψηλάντης να αρχίσει και αυτός την επανάσταση.

Η επώαση κάθε επαναστατικής δράσης των Ελλήνων γινόταν πάντοτε στη φωλιά της ελευθερίας που λεγόταν Μάνη. Κανένας άλλος τόπος δεν τράβηξε την προσοχή αυτών που σκόπευαν την απελευθέρωση του γένους όσο η Μάνη.

Ο Cl. Rulhiere, που ιστόρησε τα Ορλωφικά, σχολίασε τον ισχυρισμό των Μανιατών ότι είναι απόγονοι των αρχαίων Σπαρτιατών με τα ακόλουθα λόγια: «... Το ότι οι απόρθητοι βράχοι τους τούς δίνουν αυτοπεποίθηση απέναντι στους πολυάριθμους εχθρούς τους, το ότι ο σκληρός τρόπος ζωής τους εμπεριέχει πραγματικό ανδρισμό, το ότι η ελευθερία που χαίρονται σε μια χώρα φτωχή και άγονη τους εμπνέει την περιφρόνηση στα πλούτη που απέκτησαν οι άλλοι Έλληνες στη σκλαβιά, το ότι η συνήθεια του κινδύνου έδωσε ακόμη και στις γυναίκες σκληρότητα και τόλμη, τους καθιστούσε αν όχι αξίους αυτής της δόξας τουλάχιστον αξίους να τη διεκδικούν...».

Στην «Ελληνική Νομαρχία», που εκδόθηκε το 1806 και έκφραζε τον πόνο και τις προσδοκίες του σκλαβωμένου ελληνισμού, αναφέρεται: «...Μην αλησμονείτε

προς τούτοις, παρακαλώ, το παντοτεινό παράδειγμα των θαυμαστών Μανιατών. Ίδετε ότι οι Οθωμανοί ποτέ δεν ημπούρεσαν να τους καταδαμάσουν, ούτε και να πλησιάσωσι τολμούσι πλέον τα σύνορά τους...».

Ο υποπρόξενος της Γαλλίας στο Ναύπλιο J. Troullet το 1812 εγκωμιάζοντας τη Μάνη μεταξύ των άλλων έγραψε: «... Η δόξα των κατοίκων να αποφεύγουν τη σκλαβιά σε αυτά τα απρόσιτα βουνά τους, τους κάνει υπερήφανους σαν απογόνους των αρχαίων Σπαρτιατών. Παράλληλα κολακεύονται και όλοι οι Έλληνες του Μοριά που μέρος του Έθνους τους κράτησε την ανεξαρτησία του. Σε περίπτωση ανάγκης γίνεται το άσυλο που μπορούν όλοι οι Έλληνες να χρησιμοποιήσουν...».

Ο Ιωάννης Φιλίμων έγραψε για τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη: «...ότε άνευ αυτού και επομένως άνευ της Λακωνίας (εννοεί Μάνης), η κίνησις των Πελοποννησίων προβληματική εθεωρείτο...».

Το ξεκίνημα των Μανιατών περίμεναν το 1821 οι κάτοικοι του Μοριά για να ξεσηκωθούν. Τα γεγονότα των Καλαβρύτων χωρίς τη συμμετοχή της Μάνης στον απελευθερωτικό αγώνα θα χαρακτηρίζονταν σαν συνηθισμένες κλεφτοδουλειές και δεν υπήρχε περίπτωση να ευδοκμήσουν και να εξελιχθούν σε γενική επανάσταση.

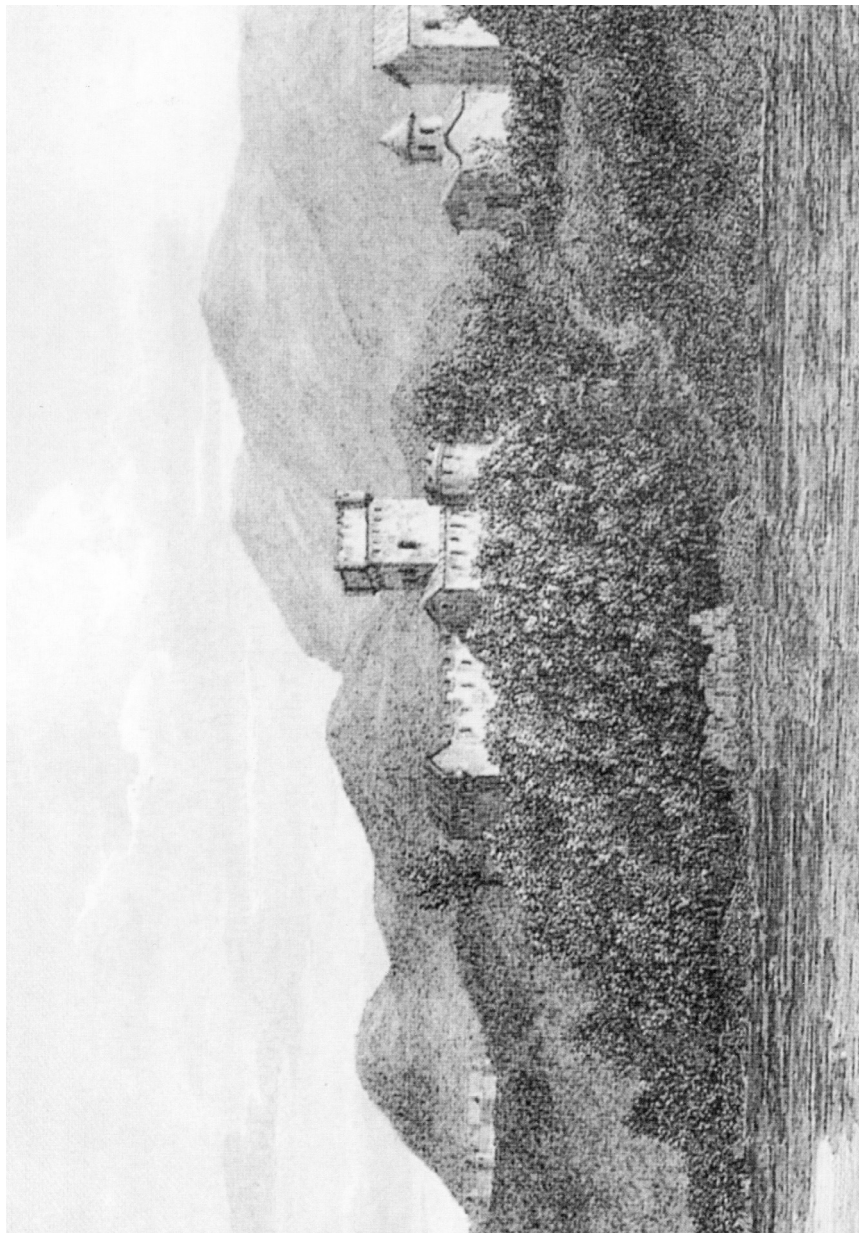
Η Μάνη έδωσε τη φλόγα του ξεσηκωμού στην έναρξη του επαναστατικού αγώνα, αλλά και το 1826 έδωσε το φιλί της ζωής στην ψυχορραγούσα επανάσταση με τις μάχες της Βέργας, του Διρού και του Πολυαράβου.

Ο καστρόπυργος του Τζανέτμπε Κουτούφαρη στις Κιτριές

Ο πύργος στους Μύλους της Μαντίνειας

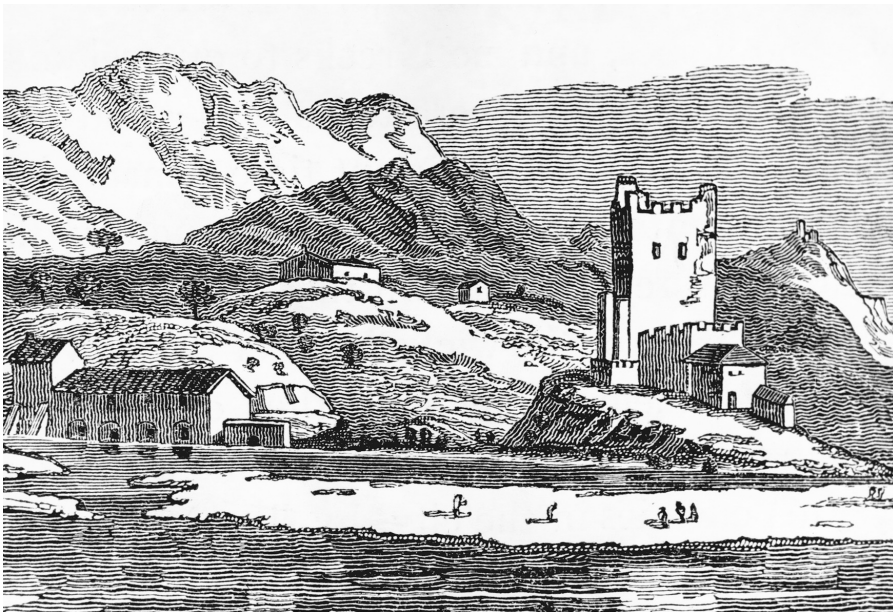
Το κάστρο του Αντώνιμπε Γρηγοράκη στον Αγερανό

Το χωριό Κάτω Δολοί στο βόθος το Πετροβούνι και το λιμάνι του Αλιμυρού

Το κάστρο Πετροβούνι στην Τρικότσοβα - Χαραυγή (φωτ. εξωφύλλου)

Οι Μύλοι της Μαντίνειας οικ. Καπετανάκη (Gell 1805)

Το κάστρο του Κουμουντουράκη πάνω από το χωριό Βαρούσι (1813)

Ο πύργος του Κουμουντουράκη στη Ζαρνάτα που δεν είχε ακόμη χτιστεί το 1813

Ο πύργος του Κωνσταντή Δουράκη στην Καστάνια

Ο πύργος του Πούλου Μαυρικού στη Μάλτα (Σταυροπήγι)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ferdinand Aldenhoven, Itineraire descriptif del' Attique et du Peloponnese, Athènes 1841.
- Kevin Andrews, Castles of the Morea, Princeton, New Jersey 1953, σ. 24-35.
- Dimitris Anoyatis - Pelé, Connaissance de la population et des productions de la Morée a travers un manuscrit anonyme de la fin du XVIIIe siècle, Athens 1987.
- Anonyme, An Historical outline of a Grecian family, Cheltenham, 1864
- J. W. Baggally, Alipasha and Great Britain, Oxford 1938.
- C. R. Cockerell, Travels in Southern Europe and the Levant, London 1903.
- Armand Delatte, Les portulans Greck, Paris 1947.
- William Gell, Narrative of a journey in the Morea, London 1823, σ. 200-310.
- Guilletière, Lacédemone ancienne et nouvelle, Paris 1676.
- Charles Hopf, Chroniques Greco-Romanes, Berlin 1873. Επανάκδοση Χ. Σπανού, Αθήναι 1961.
- Nicolas Jorga, Chronique de l' expedition des Turcs en Moree 1715 attribuée à Constantin Dioiketes, Bucarest, σελ. XIV, 228 ή Cronica expeditiei in Moreea 1715 atribuita lui Constantin Diichiti, Βουκουρέστιον 1913.
- William Martin Leake, Travels in the Morea, London 1830, τόμ. Α', σ. 235-333.
- H. Megaw, Byzantine Architecture in Mani, Brit. Scool Athens, 33(1932-3)137-169.
- M. Michaud et M. Porjoulat, «Correspondance d' Orient», 1830-31, tome IV, Paris, 1834.
- B. S. Morrill, The letters of J. Morrill of Rockeby, descriptive of journeys in Europe and Asia Minor in the years 1794-6, London 1914, 194-208.
- J. Morrill, The district of Maina, In Robert Walpole, Travels in various countries of the East, being a continuation of memoirs relating to European and Asiatic Turkey, London 1820, σ. 33-59.
- Henri Omon, Missions Archeologiques Française en Orient aux XVII et XVIII siècles, Paris 1902, τό Α, σ. 574-633 και τόμ. Β', σ. 1078-1095.
- Henry Post, A visit to Greece and Constantinople in the year 1827-8, N.Y. 1830, σ. 65-135.
- Cl. Rulhière, Histoire de l' Anarchie de Pologne et du démembrement de cette République, Paris 1807, tome III.
- J. Savant, Napoléon et la libération de la Grèce, L' Hellenisme Contemporain, tom. 4(1950), 5(1951), 6(1952).

- J. Sibthorp, In R. Walpole, *Travels in various countries of the East, being a continuation of memoirs relating to European and Asiatic Turkey*, London 1820, σ. 60-63.
- B. J. Slot, Λακωνικά εκ των Ολλανδικών αρχείων, *Λακωνικά Σπουδαί* 2(1975)489-90.
- O. M. Baron de Stackelberg, *La Grèce vues pittoresques et topographiques*, Paris 1854, σ. 5-6.
- Charles Swan, *Journal of a voyage up the Mediterranean*, Vol. 2, London 1826.
- Peter Topping, *Taxation di mactu in Mani under Venetian Rule*, Πρακτικά του Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών 1990, τόμ. Γ', σ. 7-20.
- Ramsay Traquair, *Laconia. The churches of western Mani*, *Ann. Brit. School Athens* 15(1908-9)177-213.
- Bory de Saint Vincent, *Expedition Scientifique de Morea, Section Sciences Physique*, Paris 1832, τόμ. 1, σ. 340-386.
- J. M. Wagstaff, John Philip Morier's account of the Mani, 1804, Πρακτικά Συμποσίου Κ.Ν.Ε. – Ε.Ι.Ε, Μάνη, Λιμένι-Αρεόπολη 4-7 Νοεμβρίου 1993, σ. 273-286.
- E. Yemenez, *Scenes et récits des guerres d' indépendance Grèce*, *Revue de deux Mondes*, tom. 60(1869)306-327.
- E. Yemenez, *Le Magne et les Mainotes*, *Revue de deux mondes*, τόμ. LVI, τεύχ. Μαρτίου 1865.
- Ε. Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, Η Μάνη στις αναφορές του Leake προς το Foreign Office και το έργο του "Travels in the Morea", *Λακωνικά Σπουδαί* 10(1990)339-367.
- Ε. Π. Αλεξάκη, Τα γένη και η οικογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης, Αθήναι 1980.
- Δημ. Αλεξανδράκου, *Ιστορία της Μάνης*, Αθήναι 1892.
- Γ. Αναπλιώτη, Τζανέτμπεης Κουτήφαρης, ανάπτυπο από το "Αρχείον" Μεσσηνίας, Καλαμάτα 1957.
- Γ. Αναπλιώτη, Το Κουτηφαραϊκό Τζάκι, ανάπτυπο από το "Αρχείον" Μεσσηνίας τεύχ. 30, Καλαμάτα 1958.
- Γ. Αναπλιώτη, Καπετάν Πιέρος Αλούπης, ανάπτυπο από το "Αρχείον" Μεσσηνίας, Καλαμάτα 1959.
- Γ. Αναπλιώτη, Κουτηφαραϊοί-Καπετανάκηδες, *Μεσσηνιακά Γράμματα* 2(1967)51-64.
- Γ. Αναπλιώτη, Ένα Ιστορικό Ταξίδι 1715, Καλαμάτα 1957.
- Γ. Αναπλιώτη, Σύντομα σχόλια στον κώδικα της Ιεράς Μονής Ντίμοβας, ανάπτυπο από το περιοδικό "Δοδαχή", Καλαμάτα 1971.
- Γ. Αναπλιώτη, Η Καλαμάτα στη δεύτερη τουρκοκρατία, *Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά* 8(1968)203-206.
- Γ. Αναπλιώτη, Πέτρου Κουτήφαρη: Ηγεμόνες της Μάνης, *Μεσσηνιακά Χρονικά* 2(1962)293-296.
- Γιάννη Αναπλιώτη, Ανέκδοτες σημειώσεις του Πέτρου Κουτήφαρη, που φυλάσσονται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους του νομού Μεσσηνίας.

- Γ. Α ν α π λ ι ώ τ η, Ανέκδοτα έγγραφα και ιστορικοί τίτλοι της μονής Βελανιδιάς (1732-1856), Καλαμάτα 1956.
- Γ. Α ν τ ω ν ο π ο ύ λ ο υ, Βιογραφία Ζαχαρία Μπαρμπιτσιώτη, Παράρτημα στου Γ. Β λ α χ ο γ ι ά ν ν η: Κλέφτες του Μοριά, σ. 255-266.
- Α ν ω ν ύ μ ο υ τ ο υ Έ λ λ η ν ο ς, Ελληνική Νομαρχία ήτοι λόγος περί ελευθερίας, έκδ. Αναξίμανδρος, Αθήνα 1971.
- Α ν ω ν ύ μ ο υ, Ιστορικά αλήθειαι συμβάντων τινών της Μάνης, Αθήνα 1858.
- Δ. Β. Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Πόλεμος και αγάπη των οικογενειών εις την Μάνην, Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Αθήνα 1976, τόμ. Γ', 302-314.
- Δ. Β. Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Βυζαντινά ονόματα και επώνυμα εκ Μάνης, Πελοποννησιακά 3-4(1958-9)185-221.
- Δ. Β. Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Η Μηλέα της Έξω Μάνης και επιγραφαί χριστιανικών χρόνων εξ αυτής, Μεσσηνιακά Γράμματα 2(1967)158-176.
- Δ. Β. Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Συμβολή εις την εκκλησιαστικήν ιστορίαν της Μάνης, Θεολογία 27(1956)545-566.
- Δ. Β. Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Η Αρδούβιστα-Ανδρούβιστα-Μεγάλη Χώρα της Έξω Μάνης, Λακωνικά Σπουδαί 13(1996)5-166.
- Δ. Β. Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Ειδήσεις περί Μάνης εκ Γαλλικού υπομηήματος του 1780, Λακωνικά Σπουδαί 3(1977)185-201.
- Δ. Β. Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Ο Ιμβραήμ εναντίον της Μάνης, Αθήνα 1961.
- Δ. Β. Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Ο Λάμπρος Κατσώνης και η Μάνη, Λακωνικά Σπουδαί 14(1994)3-128.
- Δ. Β. Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Η οικογένεια Δοξαρά από το Κουτήφαρι της Μάνης εις την Ζάκυνθον, Κέρκυραν και Λευκάδα, Ανάπτυπον από τα πρακτικά του Γ' Πανελληνίου Συμποσίου Γενεαλογικής και Εραλδικής επιστήμης, Αθήνα 2001, σσ. 343, 355.
- Α π. Β α κ α λ ό π ο υ λ ο υ, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμ. Γ', Αθήνα 2002.
- Γ. L. S. B a r t h o l d y, Ταξιδιωτικές εντυπώσεις από την Ελλάδα 1803-1804, έκδ. Εκάτη, Αθήνα 1993.
- Ν ι κ. Α. Β έ η, Έκφρασις κώδικος της Μητροπόλεως Μονεμβασίας και Καλαμάτας, Δ. Ι. Ε. Ε., 6(1901)186-208.
- Χ α ρ. Β ε λ ι σ σ α ρ ί ο υ, Η Μεσσηνία στις επιστολές του Γάλλου περιηγητού Α. L. Castellan (1797), Πρακτικά του Γ' τοπικού Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών (Φιλιατρά-Γαργαλιάνοι 1989) Αθήνα 1991.
- Ν. Β ε ρ ν ί κ ο υ, Το σχέδιο αυτονομίας της Πελοποννήσου υπό Γαλλική επικυριαρχία, Αθήνα 1997.
- Γ ω. Β λ α χ ο γ ι ά ν ν η, Κλέφτες του Μοριά, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, Αθήνα 1966.
- Λ. Β ρ α ν ο ύ σ η, Ρήγας Βελεστινλής, Αθήνα 1957.
- Π α λ α ι ώ ν Π α τ ρ ώ ν Γ ε ρ μ α ν ο ύ, Απομνημονεύματα, Επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτη.
- Π. Η. Γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ο θαλασσομάχος Λάμπρος Κατσώνης, Αθήνα 1971, μέρος Α' και μέρος Β'.
- Γ. Σ. Γ ε ω ρ γ ο υ λ έ α, Επιγραφές από την Παναγίτσα της Καστάνιας, Ιθώμη, 29-30(1990)71-72.

- Γ. Α. Γιαννακάκου-Ραζέλου, Οι αγώνες της Μάνης δια την ελευθερίαν, Αθήναι 1948.
- Ελένης Γιαννακοπούλου, Μεταξύ Άγγλων και Γάλλων: Μία άλλη όψη του περιηγητισμού και της διείσδυσης των ξένων στη Μάνη (1780-1807), Πρακτικά συμποσίου Κ. Ν. Ε. – Ε. Ι. Ε., Λιμένι-Αρεόπολη 1993, σ. 227-272.
- Γ. Α. Γιαννάκου-Ραζέλου, Οι αγώνες της Μάνης διά την ελευθερίαν, Αθήναι 1948.
- Ιω. Γιανναροπούλου, Σχεδιάγραμμα Ιστορίας της Επανάστασης υπό Ρήγα Παλαμήδη, Μνημοσύνη 2(1968-9)375-426.
- Ιω. Γιανναροπούλου, Διήγησις Σπαρτιάτου τινός ονομαζομένου Ηλία Σαλαφατίνου, Πρακτικά Α΄ τοπικού συνεδρίου Λακωνικών μελετών, Μολάοι 1982, Παράρτημα 9 των Πελοποννησιακών, σ. 129-150.
- Thomas Gordon, Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης, έκδ. «Μπαύρον», τόμ. Α΄, σ. 175.
- Αναστ. Γούδα, Βίοι παράλληλοι, τόμ. Η΄, Αθήναι 1876.
- Τ. Γριτσόπουλου, Τα Ορλωφικά, Αθήναι 1967.
- Τ. Γριτσόπουλου, Ιστορία της Τριπολιτσάς, τόμ. Β1, Αθήναι 1976.
- Τ. Γριτσόπουλου, Μία επιστολή προς τον πρωτοσύγκελλον Ανδριανόπουλον, Πελοποννησιακά 3-4(1958-9)404-408.
- Απ. Δασκαλάκη, Η Μάνη και η Οθωμανική Αυτοκρατορία 1453-1821, Αθήναι 1923.
- Α. Δασκαλάκη, Αρχαίον Τζωρτζάκη-Γρηγοράκη, Αθήναι 1976.
- Απ. Δασκαλάκη, Η προπαρασκευή της Ελληνικής επανάστασης εις την Λακωνίαν, Λακωνικά Σπουδαί 1(1972).
- Απ. Δασκαλάκη, Ο θεσμός της σύγκριας εις την Μάνην, Πελοποννησιακά 10(1974)80-102.
- Καν. Δεληγιάννη, Απομνημονεύματα, Επιμ: Εμμ. Πρωτοψάλτη, τόμ. Α΄.
- Δ. Δημητράκου-Μεσίσκλη, Οι Νυκλιάνοι, Αθήναι 1949.
- Δημητριάων, Γεωγραφία Νεωτερική, έκδ. Ερμής, Αθήνα 1988.
- Π. Χ. Δούκα, Η Σπάρτη διά μέσου των αιώνων, Ν.Υόρκη 1922.
- Δ. Χ. Δουκάκη, Μεσσηνιακά, ιδιαίτερα περί Φαρών και Καλαμάτας, Αθήναι 1905.
- Κ. Χ. Δουκάκη, Πνευματική Τράπεζα, Καλαμάτα, τόμ. Α.
- Ν. Δρανδάκη, Χριστιανικά επιγραφαί Λακωνικής, Αρχαιολογική Εφημερίς 1967, σ. 137-177 και του ιδίου. Μάνη και Λακωνία, τόμ. Δ΄, σ. 57-111.
- Μ. Δρογγάρη, Παναγιώταρος Βενετσανάκης, Αθήναι 1982.
- Εκδοτικής Α.Ε., Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. 11, Αθήνα 1975.
- Σπ. Ζαμπέλιου, Άσματα Δημοτικά της Ελλάδος, Κέρκυρα 1852.
- Φ. Ζανέτου, Ζαχαριάς Μπαρμπιτσιώτης, Λακωνικά 1932.
- Περ. Ζαρέντου, Τάξις Ιεραρχική των εν Πελοποννήσω Αγίων του Θεού Εκκλησιών, Η Μητρόπολις Ζαρνάτας και αι εν Μάνη Επισκοπαί, Ερμούπολις 1922.
- Παν. Ζέπου, Δύο προεπαναστατικά σχέδια απελευθέρωσης της Πελοποννήσου, Πελοποννησιακά 7(1969-1970)175-186
- (Κ. Ζησίου) Ανωνύμου, Οι Μαυρομιχάλοι, Αθήναι 1903.

- Λεωνίδα Ζώη, Λεξικόν Ιστορικών και Λαογραφικών Ζακύνθου, Αθήναι 1963, τόμ. Α΄.
- Θεοφανίδη, Ιστορικών Αρχείον, τόμ. Α΄.
- Κ. Κλατζή, Μεγάλες Μορφές-Κυριακοί 1640-1843, Αθήνα 1939.
- Πέτρου Καλονάρου, Ηθογραφία της Μάνης, Αθήναι 1934.
- Π. Καλονάρου, Μεγάλη Ελλάδα, Αθήναι 1944.
- Χάρις Καλληγά, Περιηγητές και αξιωματούχοι στην Πελοπόννησο, Δ΄ Συμπόσιο Ιστορίας και Τέχνης 26-28 Ιουλίου 1991 προς τιμήν του Στήβεν Ράνσιμαν, Μονεμβασιώτικος Όμιλος, Μονεμβασιά 1994.
- Τ. Κανδηλώρου, Ο Αρματωλισμός της Πελοποννήσου, Αθήναι 1924.
- Πέτρου Κανελλίδη, Οι Μανιάται, εις Κ. Φ. Σκόκου, Ημερολόγιον 1888, σ. 235-242.
- Σοφίας Καπετανάκη, Οι εντυπώσεις του Άγγλου περιηγητού C. R. Cockerell από τους Δολούς και την Καρδαμύλη. Ιθώμη 29-30(1990)67-70.
- Σοφίας Καπετανάκη, Περιγραφή της διαδρομής Καλαμάτας-Κιτριών από το W. Gell. Λακωνικά Σπουδαί 10(1990)499-524.
- Σοφίας Καπετανάκη, Πληροφορίες για τη Μάνη και τους Μανιάτες από τον Cl. Rulhière, Λακωνικά Σπουδαί 14(1998)194-208.
- Σοφίας Καπετανάκη, Ο καστρόπυργος του Τζανέτμπεη Κουτούφαρη στις Κιτρίες, Ιθώμη 28(1989)93-96.
- Σοφίας Καπετανάκη, Τουρκικός εμπορικός αποκλεισμός της Μάνης, Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)289-291.
- Στ. Γ. Καπετανάκη, Οι Μαντίνειες της Μάνης, Αθήνα 1996.
- Στ. Γ. Καπετανάκη, Ο Πούλος Μαυρίκος – Μια αμφιλεγόμενη μορφή του 1821, Λακωνικά Σπουδαί 10(1990)415-434.
- Στ. Γ. Καπετανάκη, Απονομή δικαίου στη Μάνη από τοπική συνέλευση, Πρακτικά Α΄ Τοπικού Συνεδρίου Λακωνικών Σπουδών, Αθήναι 2002, σ. 435-443.
- Στ. Γ. Καπετανάκη, Η αιρετοκρισία (διαιτησία) στη Μάνη, Πρακτικά Β΄ τοπικ. Συνεδρίου Λακωνικών Σπουδών (2004) σ. 373-386.
- Στ. Γ. Καπετανάκη, Τα σύνορα της Μάνης κατά την ιστορική της πορεία, Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Καλαμάτα 1985, τόμ. Γ΄, σσ.386-406.
- Στ. Γ. Καπετανάκη, Έγγραφα της μονής Παναγίας Φανερωμένης Δολών, Λακωνικά Σπουδαί 9(1988)334-346.
- Στ. Γ. Καπετανάκη, Η οικογένεια Κουτήφαρη ή Κουτούφαρη, Λακωνικά Σπουδαί 14(1998)427-516.
- Στ. Γ. Καπετανάκη, Μαρτυρίες από τον κώδικα της Τίμιοβας για τις καπετανίες της Έξω Μάνης, Μεσσηνιακά Χρονικά 2(2002-2004)85-91.
- Στ. Γ. Καπετανάκη, Οι Κυβελαιοί της Γαρμπελιάς, Λακωνικά Σπουδαί 18(2006)333-426.
- Στ. Γ. Καπετανάκη, Ο Γερο-Παναγιωτάκης Καπετανακης, Λακωνικά Σπουδαί 8(1986)384-441.
- Στ. Γ. Καπετανάκη, Ο Παναγιώτης Μπενάκης και οι Μανιάτες, Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)281-287.

- Στ. Γ. Καπετανάκη, Η οικογένεια Δουράκη της Καστανίας, Λακωνικά Σπουδαί 16(2002)249-312.
- Στ. Γ. Καπετανάκη, Μπετζαντές Κωνσταντίνος Τζανετάκης-Κουτήφαρης, Λακωνικά Σπουδαί, 16(2002)407-415.
- Στ. Γ. Καπετανάκη, Θανατούλης Καπετανάκης, ο μάρτυρας στο Μανιάκι, Λακωνικά Σπουδαί 3(1977)286-309.
- Στ. Γ. Καπετανάκη, Βασίλειος Πολιτάκος, Λακωνικά Σπουδαί 19(2010)313-331.
- Ευαγγελίας Καπετανάκου, Λακωνικά περιεργα, Αθήναι 1911.
- Αθ. Ε. Καραθανάση, Επαναστατικά κινήσεις στην Πελοπόννησο στα 1659, Πελοποννησιακά 8(1571)239-260.
- Σαράντου Καργάκου, Ζαχαριάς Μπαρμπιτσιώτης, Αθήναι 1998.
- Π. Καρολίδου, Ιστορία της Ελλάδος, Έκδ. Μάτι, Αθήναι 2006.
- Κ. Δ. Κάσση, Ο οπλισμός και το αξιόμαχο των Μανιατών σύμφωνα με ξένους περιηγητές κατά τη δεύτερη τουρκοκρατία, Κ.Ν.Ε. – Ε.Ι.Ε., Μάνη, μαρτυρίες για το χώρο και την κοινωνία. Περιηγητές και επιστημονικές αποστολές, Λιμένα 1993, σ. 591-601.
- Δημ. Κατσαφάνα, Πληροφορίες από τον υπ' αριθ. 61 ανέκδοτο κώδικα της μονής Ιβήρων για συμβάντα στην Πελοπόννησο το 1685-1730, Λακωνικά Σπουδαί 18(2006)225-243.
- Ν. Κατσικάρου, Η βεντέτα εν Μάνη, Αθήναι 1933.
- Γερ. Καψάλη, Η Καστανία, οι μάχες της - τα κλέφτικα τραγούδια της, Πελοποννησιακά 1(1956)127-162.
- Γ. Καψάλη, Η Βαρδούνια και οι Τουρκοβαρδουνιώτες, Πελοποννησιακά 2(1957)91-140.
- Θ. Κολοκοτρώνη, Διήγησις συμβάντων της Ελληνικής φυλής, Αθήνησιν 1846.
- Ιω. Θ. Κολοκοτρώνη, Ελληνικά Υπομνήματα, Αθήναι 1856.
- Κ. Κόμη, Πληθυσμός και οικισμοί της Μάνης, Ιωάννινα 1995.
- Κ. Κόμη, Βενετικά κατάστιχα Μάνης-Μπαρδουνίας, Ελληνικά Γράμματα, Αθήναι 1998.
- Κ. Κόμη, Πληροφορίες για τη Μάνη (1786) από ανώνυμο γαλλικό υπόμνημα, Λακωνικά Σπουδαί 10(1990)216-227.
- Γερ. Κονιδάρη, Η παλαιότερα μνεία της Μαΐνης και της επισκοπής αυτής, Θεολογία 22(1951)652-656.
- Α. Κοντάκη, Απομνημονεύματα, έκδ. Εμμ. Πρωτοψάλτη.
- Π. Μ. Κοντογιάννη, Οι Έλληνες κατά τον πρώτον επί Αικατερίνης Β' Ρωσοτουρκικόν πόλεμον (1768-1774), Αθήναι 1903.
- Κ. Λ. Κοτσώνη, Αντώνιος Πιέρου Μαυρομιχάλης, Λακωνικά Σπουδαί 13(1996)427-479.
- Κ. Λ. Κοτσώνη, Κυριακούλης Πιέρου Μαυρομιχάλης ήρωος του Βαλτετσίου και των Ηπειρωτικών ακτών, Λακωνικά Σπουδαί 14(1989)209-263.
- Κ. Λ. Κοτσώνη, Ηλία Π. Χρυσόσπαθη «Εκστρατεία και διατριβία», Λακωνικά Σπουδαί 7(1983)361-409.
- Σ. Β. Κουγέα, Συμβολαί εις την ιστορίαν και την τοπογραφίαν της Βορειοδυτικής Μάνης, Ελληνικά 6(1933)261-324.

- Σ. Β. Κουγέα, Η καταγωγή του πρωτοστατήσαντος εις την Ορλωφικήν Επανάστασιν Παναγιώτη Μπενάκη, Πελοποννησιακά 6(1968)1-42.
- Σ. Β. Κουγέα, Ο εθνομάρτυρς Μητροπολίτης Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρυσάνθος Παγώνης, Ανάτυπο από το περιοδικό «Διδαχή», Καλαμάτα 1960, τόμ. 14, τεύχ. 158.
- Σ. Β. Κουγέα, Αναφορά Βοιτυλιωτών (και Ζαρνάτας) προς την Ενετικήν Δημοκρατίαν (7 Απριλίου 1690), Πελοποννησιακά, Σύμμεικτα 2(1957) 426-430.
- Σ. Β. Κουγέα, Ο ιατρός του Μυστρά Ηλίας Δόξας, Πελοποννησιακά 3-4(1960)326-342.
- Σ. Β. Κουγέα, Συμβολαί εις την Ιστορίαν της υπό τους Ορλώφ Πελοποννησιακής Επαναστάσεως (1770), Πελοποννησιακά 1(1956)50-107.
- Σ. Β. Κουγέα, Βιβλιοκρισία Γιάννη Αναπλιώτη, Πελοποννησιακά 2(1957) 451-460.
- Σ. Β. Κουγέα, Νικήτα Νηφάκη: Μανιάτικα ιστορικά στιχουργήματα, Αθήναι 1964.
- Σ. Β. Κουγέα, Τρεις κτητορικά επιγραφαί εκ Ζαρνάτας, Χαριστήριος 3^{ος} τόμος εις Α. Κ. Ορλάνδον, Αθήναι 1966, 244-252.
- Σ. Β. Κουγέα, Η Μονή της Τιμιοβας, Μεσσηνιακά Γράμματα 1(1956)9-23.
- Σ. Β. Κουγέα, Ιστορικά πηγαί διά την ηγεμονίαν της Μάνης, Πελοποννησιακά 5(1962)6-136.
- Σ. Β. Κουγέα, Η ανθρωποκτονία (το φονικό) ως διεγγύημα τρίτων εν Μάνη, Προσφορά εις Στίλπωνα Κυριακίδη, Παράρτημα "Ελληνικών" αριθ. 4, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 364-374.
- Σ. Β. Κουγέα, Η διαθήκη του εκ των φονέων του Καποδίστρια Γεωργίου Μαυρομιχάλη, Πελοποννησιακά 1(1956)347-377.
- Σ. Β. Κουγέα, Ο Περραιβός εις την Μάνην, Νέα Εστία 25 (1951)428-438.
- Σ. Β. Κουγέα, Μικραί διηγήσεις από την επανάστασιν, Ιθώμη (1973)6-8.
- Σ. Β. Κουγέα, Τραγούδια του κάτω κόσμου, Μοιρολόγια της Μεσσηνιακής Μάνης, Αθήνα 2000.
- Σ. Β. Κουγέα, Τα ονόματα κατοίκων της κοινότητος Ζαρνάτας, Πελοποννησιακά Σύμμεικτα 2(1957).
- Αναργυροσ Κουτσιλιέρη, Μοιρολόγια της Μάνης, Αθήνα 1997.
- Αναργ. Κουτσιλιέρη, Ιστορία της Μάνης, Αθήνα 1993.
- Α. Κουτσιλιέρη, Μανιάτικα Μελετήματα, Αθήναι 1978.
- Α. Κουτσιλιέρη, Κακαβούλια - Κακαβούληδες, Ονόματα, 8(1988)280-285.
- Α. Κουτσιλιέρη, Γαμήλια έθιμα της Μάνης, Λαογραφία 19(1961)159-182.
- Αλεξάνδρας Κραντονέλλη, Ελληνική πειρατεία και κούρσος τον ΙΗ' αιώνα και μέχρι την Ελληνική επανάσταση, Αθήνα 1998.
- Αλεξ. Κραντονέλλη, Ιστορία της πειρατείας στους μέσους χρόνους της τουρκοκρατίας 1538-1699, Αθήνα 1991.
- Βασ. Κρεμμυδά, Το εμπόριο της Πελοποννήσου τον 18^ο αιώνα, Αθήνα 1972.
- Βασ. Κρεμμυδά, Δημογραφικά της Μάνης, Αμνητός στη μνήμη Φώτη Αποστολόπουλου, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1984, σ.73-78.
- Θ. Κριμπά, Η Ενετοκρατούμένη Πελοπόννησος 1685-1715, Πελοποννησιακά 1(1956)315-346.

- Α.ν. Κυρκίνη - Κοτούλα, Η Οθωμανική Διοίκηση στην Ελλάδα (Πελοπόννησος 1715-1821), Αθήνα 1996.
- Α.ν. Κυρκίνη - Κοτούλα, Το παρασκήνιο της εκλογής του Κωνσταντή Ζερβάκου ως Μπέη της Μάνης, Πρακτ. Β' Τοπικού Συνεδρίου Λακωνικών Σπουδών, Αθήνα 2006, τόμ. Β', σ. 225-237.
- Τ. Κωνσταντοπούλου, Νέα ονόματα Πελοποννησίων Φιλικών από τα αρχεία της τσαρικής αστυνομίας, Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά 8(1964)339-342.
- Σπ. Λάμπρου, Ο κατά τον δέκατον έβδομον αιώνα εις την Τοσκάναν εξοικισμός των Μανιατών, Νέος Ελληνομνήμων 2(1905)396-434.
- Σπ. Λάμπρου, Σημειώσεις περί της εν Πελοποννήσω Βενετοκρατίας, Νέος Ελληνομνήμων 20 (1926)193-208.
- Σπ. Λάμπρου, Τα αρχεία της Βενετίας και η περί Πελοποννήσου έκθεσις του Μαρ'νου Μικιέλ, Ιστορικά Μελετήματα, Αθήνα 1884, σσ. 173-220.
- Σπ. Λάμπρου, Βιβλιοκρισία, Νέος Ελληνομνήμων 11 (1914)207.
- Σπ. Λάμπρου, Σημειώσεις του Σκιάθου και Σκοπέλου Ματθαίου, Νέος Ελληνομνήμων 8(1911)102-3.
- Μ. Θ. Λάσκαρι, Εκκλήσεις του επισκόπου Μάνης Νεοφύτου προς τους Ισπανούς διά την απελευθέρωση της Πελοποννήσου, Ελληνικά 15(1957)293-310.
- Ιω. Λεκκάκο, Μάνη, Ερανόσημα Ιστορίας και Λαογραφίας, Μάνη 2004.
- Ανδρ. Λεντάκη, Ο αγιογράφος Εμμανουήλ ιερέυς Σκορδίλης και ο Μανιάτης πειρατής Λιμπεράκης Γερακάρης, Μνημοσύνη 7(1978-9)151-199.
- Α. Λιγνού, Αρχ. Κοινότητος Ύδρας, τόμ. Γ', 1807-1809, Πειραιεύς 1922.
- Σωτ. Λυριτζή, Οικ Γαργαλιάνων αδελφοί Ανδριανόπουλοι Ανθιμος και Ιωάννης, Πελοποννησιακά 8(1971)115-124.
- Γ. Μάουρερ, Ο Ελληνικός λαός, έκδ. Τολίδη, Αθήνα 1976.
- Γ. Α. Μαράβελέα, Πραστείο, μια αγνοημένη μικρογραφία του Μυστρά, Αθήνα 1981.
- Γ. Α. Μαράβελέα, Οι Παλαιολόγοι της Καρδαμύλης, Αθήνα 1982.
- Α. Ν. Μασουρίδη, Αλαγονιακά, Αθήνα 1994.
- Ι. Μελετοπούλου, Η Φιλική Εταιρεία, Αρχείον Π. Σέκερη, Αθήνα 1967.
- Κυριάκου Μελιρύτου του Θεσσαλονικέως, Χρονολογία ιστορική, Οδυσσός 1836.
- Βαλ. Μέξα, Οι Φιλικοί, Αθήνα 1937.
- Κ. Μέρτζιο, Η Μάνη εις τα αρχεία της Βενετίας (1611-1674), Λακωνικά Σπουδαί 1(1972)83-173.
- Κ. Μέρτζιο, Και άλλη επιχειρηθείσα και ματαιωθείσα μετανάστευσις Μανιατών εις Νεόπολιν, Πελοποννησιακά Σύμμεικτα 2(1957)434-436.
- Κ. Μέρτζιο, Η έκκλησις των Μανιατών προς τους Ενετούς κατά την κήρυξιν του Τουρκο-Ενετικού πολέμου (Ιανουάριος 1715), Πελοποννησιακά, Σύμμεικτα 3-4(1960)401-404.
- Κ. Δ. Μέρτζιο, Πότε και πώς έπεσε η Μάνη εις χείρας των Τούρκων το 1715, Πελοποννησιακά 3-4(1960)276-287.
- Κ. Μέρτζιο, Νέαι ειδήσεις περί Λάμπρου Κατσώνη και Ανδρούτσου, Πραγματεΐαι της Ακαδημίας Αθηνών, τόμ. 23, Αθήνα 1959, Ανάπτυο, σσ. 2, 10, 13.

- Α ν τ. Μ η λ ι α ρ ά κ η, Καταγραφή του Μορέως (1811 Ιανουαρίου 10), περιοδ. Εστία 13(1891)315.
- Δ έ σ π. Μ ι χ ά λ α γ α, Αναφορά του Daniel Dolfin σχετικά με την ορθόδοξη εκκλησία στην Βενετοκρατούμενη Πελοπόννησο, Επιστημονική Επετηρίς της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών 41(2006)611.
- Α ν τ ω ν ί ο υ Μ ο μ φ ε ρ ά τ ο υ, Σιγισμούνδος Πανδύλφος Μαλατέστα – Πόλεμος Ενετών και Τούρκων εν Πελοποννήσω 1463-4, Αθήναι 1914.
- Ν. Γ. Μ ο σ χ ο β ά κ η, Το εν Ελλάδι Δημόσιον Δίκαιον επί Τουρκοκρατίας, Διατριβή επί Υφηγεσία, Αθήναι 1882, σ. 95.
- Α. Μ ο υ σ τ ο ξ ύ δ η, Αποικία Μανιατών, Ελληνομνήμων, Αθήναι 1843.
- Ε λ. Μ π ε λ ι ά, Υπόμνημα περί Μάνης εκ των Ολλανδικών Αρχείων, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)270-301.
- Γ. Β. Ν ι κ ο λ ά ο υ, Δημογραφικές και οικονομικές συνέπειες της κυριαρχίας των Τουρκαλβανών στα Βαρδουνοχώρια Λακωνίας στην περίοδο της Β΄ Τουρκοκρατίας, Λακωνικά Σπουδαί 16(2002)313-366.
- Γ. Β. Ν ι κ ο λ ά ο υ, Η πειρατεία στη Μάνη του 18^{ου} αιώνα: Μία χαρακτηριστική περίπτωση του 1776, Λακωνικά Σπουδαί 17(2004)179-218.
- Γ. Β. Ν ι κ ο λ ά ο υ, Η επανάσταση του 1770 στην Πελοπόννησο όπως την είδε και την κατέγραψε ο γενικός Πρόξενος της Γαλλίας στην Κορώνη Α.-Α. Lemaire, Μεσσηνιακά Χρονικά 3(2007)183-226.
- Γ. Β. Ν ι κ ο λ ά ο υ, Οι επιχειρήσεις των Ρώσων και των Μανιατών για την κατάληψη του κάστρου της Κορώνης κατά τα Ορλωφικά, όπως τις κατέγραψε ο γενικός πρόξενος της Γαλλίας Α.-Α. Lemaire, Μεσσηνιακό Ημερολόγιο 4(2010)41-55.
- Κ. Ν τ ό κ ο υ, Επαναστατικά κινήσεις εις Μάνην προ της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου και η έναντι αυτών στάσις της Βενετίας και Ισπανίας (1570-1571), Λακωνικά Σπουδαί, 1(1972)212-266.
- Κ. Ν τ ό κ ο υ, Η Στερεά Ελλάς κατά τον Ενετοτουρκικόν πόλεμον 1684-1699 και ο Σαλώνων Φιλόθεος, Αθήναι 1975.
- Μ ι χ α ή λ Ο ι κ ο ν ό μ ο υ, Ιστορικά της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, Επιμ: Εμμ. Πρωτοψάλτη, τόμ. Α΄:
- Κ. Α. Π α λ α ι ο λ ό γ ο υ, Αίτησις του Ελληνικού Έθνους προς την αυτοκράτειρα Αικατερίνη Β΄, Παρνασσός 10(1886)499-502
- Κ. Α. Π α λ α ι ο λ ό γ ο υ, Ημερολόγιον αυτόγραφον του Ρώσου ναυάρχου Γρεΰ κατά την εις Πελοπόννησον εκστρατείαν των Ρώσων τω 1769, Παρνασσός 3(1879)34-50.
- Κ. Α. Π α λ α ι ο λ ό γ ο υ, Ρωσικά περί Ελλάδος έγγραφα, Παρνασσός 1(1877)915-921, 2(1878)459-464 και 708-712, 4(1880)28-51. 5((1881)143-153 7(1883)223-228 και 449-452
- Β. Π α ν α γ ι ω τ ό π ο υ λ ο υ, Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου 13^{ος}-18^{ος} αιώνας, Αθήνα 1985.
- Ε. Π. Π α ν α γ ό π ο υ λ ο υ, Νέα Σμύρνη, μια Ελληνική Οδύσσεια του 18^{ου} αιώνα, Αθήνα 1972.
- Γ. Γ. Π α π π α δ ο π ο ύ λ ο υ, Χρονογραφία περί της καταγωγής των εν Μάνη Στεφανοπούλων, Αθήναι 1865.

- Θωμά Παπαδοπούλου, Μανιάτες έποικοι στην Ιταλία τον 17ον αιώνα, Λακωνικά Σπουδαί 4(1979)396-474.
- Στεφ. Παπαδόπουλου, Η κίνηση του Δούκα του Νεβέρ Καρόλου Γονζάγα για την απελευθέρωση των Βαλκανικών λαών (1603-1625), Θεσσαλονίκη 1966.
- Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήνα 1925, τόμ. 5, μέρος Β΄.
- Π. Παπατσώνη, Απομνημονεύματα, Αθήνα 1960.
- Κώστα Πασαγιάννη, Μανιάτικα μοιρολόγια και τραγούδια, Αθήνα 1928.
- Βασ. Πατριάρχέα, Δίπτυχον Ιστορικών και Φιλολογικών της Εθνεγερσίας, Αθήνα 1971.
- Βασ. Πατριάρχέα, Ο εκ Βαρβίτσης της Λακεδαίμονος, πρωταρματολός της Πελοποννήσου, Ιθώμη 20(1978)15-20.
- Ιω. Πατσουράκου, Η Μάνη και οι Μανιάτες.
- Χ. Περραιβού, Απομνημονεύματα Πολεμικά, Επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτη, Αθήνα
- Δ. Πετρακάκου, Κοινοβουλευτική Ιστορία της Ελλάδος, τόμ. Α΄.
- Βασ. Πετρούνια, Μανιάτικα Μοιρολόγια, Αθήνα 1934.
- Φ. Ποικεβίλ, Ταξίδι στην Ελλάδα, τόμ. Ε΄, Πελοπόννησος, έκδ. Τολίδη, Αθήνα 1997.
- Φ. Ποικεβίλ, Ταξίδι στο Μοριά, Έκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα 1980.
- Γιούρι Πρίχιν, Ο Λάμπρος Κατσώνης στην Ιστορία της Ελλάδας και της Ρωσίας, Αθήνα 2005.
- Περ. Ροδάκη, Κλέφτες και Αρματολοί, έκδ. «Ελληνικά Γράμματα», Αθήνα 1999, τόμ. Α΄.
- Steven Runciman, Μυστράς, Αθήνα 1986.
- Κ. Σάθα, Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας, τόμ VI, Paris 1884.
- Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ελλάς, Αθήνα 1869.
- Κ. Σάθα, Έλληνες στρατιώται εν τη Δύσει, Αθήνα 1886.
- Κ. Σάθα, Ελληνικά Ανέκδοτα, Αθήνα 1867.
- Κ. Σάθα, Εμπόριον και φορολογία εν Ελλάδι επί τουρκοκρατίας, Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά 1(1957)283-290.
- Κ. Σάθα, Νεοελληνική Φιλολογία, Αθήνα 1868.
- Μιχ. Σακελλάριου, Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν τουρκοκρατίαν (1715-1821), Αθήνα 1978.
- Ηλία Σαλαφατίνου, Σύντομοι παρατηρήσεις επί τινων γραφομένων εις τα λεγόμενα απομνημονεύματα του κ. Ν. Σπηλιάδου, Αθήνα 1853.
- Σεργκέι Σαπόζνικοφ, Ο Στέφανος Μαυρομιχάλης και οι απόγονοί του στη Ρωσία, Λακωνικά Σπουδαί 14(1998)517-545.
- Νεοκλή Σαρρή, Προεπαναστατική Ελλάδα και Οσμανικό κράτος, από το χειρόγραφο του Σουλεϊμάν Πενάχ εφέντη του Μοραΐτη, Αθήνα 1993.
- Βασ. Σιακωτού, Η ταραγμένη δεκαετία των Ορλωφικών στην Πελοπόννησο. Ανακοινώθηκε στο συνέδριο της Γαστούνης, 5-7 Σεπτεμβρίου 2008, με θέμα «Η Πελοπόννησος κατά την τουρκοκρατία και βενετοκρατία (1460-1821)». Τα πρακτικά υπό δημοσίευση.
- Κ. Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 330-1700, τόμ. Α΄, Αθήνα 1976.

- Κ. Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1700-1800, τόμ. Β', Αθήνα 1973.
- Στ. Σκοπετέα, Έγγραφα ιδιωτικά εκ Δ. Μάνης των ετών 1547-1830, Επετηρίς του Αρχείου της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου, τόμ. Α', τεύχ. 3, Αθήνα 1950, σ. 60-117.
- Στ. Σκοπετέα, Η ένδοξος εποποιία των Μανιατών κατά του Ιμβραήμ πασά, Αθήνα 2001.
- Στ. Σκοπετέα, Η κήρυξις της επανάστασεως του 1821 κατά την 23 Μαρτίου, στου Γιάννη Αναπλιώτη: Η Καλαμάτα και η Επανάστασις του 1821, Καλαμάτα 1948.
- Β. Ι. Σλότ (Β. J. Slot), Λακωνικά εκ των Ολλανδικών αρχείων Σύμμεικτα, Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)488-490.
- Β. Ι. Σλότ (Β. J. Slot), Ορλωφικά (εκ των Ολλανδικών αρχείων), Λακωνικά Σπουδαί 2(1975)302-304.
- Δήμου και Νικολό Στεφανόπολι, Ταξίδι, έκδ. Τολίδη, Αθήνα 1974.
- Ευγ. Στρατηγέα - Κεφαλληνάιου, Η Μάνη στο οδοιπορικό του Hobhouse (1809-1810), Λακωνικά Σπουδαί 11(1992)413-433.
- Β. Σφυρόερα, Θεοδώρητος Σαλούφας και άλλοι αρχιερείς Ρέοντος και Πραστού κατά τον ΙΗ' αιώνα, Πελοποννησιακά Σύμμεικτα 7(1970)400-404.
- Ι. Γ. Ταϊφάκου, Ανέκδοτα έγγραφα οικογενείας Φελούρη, Αθήνα 1969.
- Γ. Τερτσέτη, Απομνημονεύματα Νικηταρά, Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά 1(1957)131-133.
- Κ. Τριανταφυλλόπουλου, Η πολιτική δικαιοσύνη επί Καποδίστρια, Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών, 23(1958).
- Εβλιά Τσελεμπί, Οδοιπορικό στην Ελλάδα (1668-1671), Εκάτη 1994.
- Αγαμ. Τσελίκια, Μεταφράσεις Βενετικών εκθέσεων περί Πελοποννήσου, Πελοποννησιακά 17(1989)141-171.
- Αγαμ. Τσελίκια, Μεταφράσεις Βενετικών εκθέσεων περί Πελοποννήσου, Πελοποννησιακά 15(1982-4)127-152.
- Κ. Τσικνάκη, Αγνώστη αίτηση κατοίκων της Μάνης, Πελοποννησιακά, Παράρτ. αριθ. 18, σ. 385-398.
- Ζαχ. Τσιπρανλή, Οι Μανιάτες της Τοσκάνης και της περιοχής του Τάραντα (β' μισό του 17ου αιώνα), Λακωνικά Σπουδαί 4(1979)105-159.
- Μίμη Φερέτου, Μεσσηνιακά τόμ. 1, Αθήνα 1968.
- Ιω. Φιλήμονος, Ιστορικών Δοκίμιον περί Ελληνικής Επανάστασεως, Αθήνα 1860, τόμ. Γ'.
- Ιω. Φιλήμονος, Δοκίμιον Ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρείας, Αθήνα 1834.
- Γ. Φίνλεϋ, Ιστορία της τουρκοκρατίας και ενετοκρατίας στην Ελλάδα, έκδ. Τολίδη.
- Αμβρ. Φραντζή, Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος, Αθήνα 1839, τόμ. Α', Β', Γ', και Δ'.
- Φωτάκου, α) Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως, β) Βίοι Πελοποννησίων Ανδρών, έκδ. «Φιλολογικά Χρονικά», Αθήνα 1960 και Γκρέκα, Αθήνα 1971, τόμ. Α' και Β'.
- Φωτάκου, Βίος του Παπά Φλέσα, έκδ. «Βιβλιοθήκης Ιστορικών Μελετών», Αθήνα 1868.

- Α.θ. Φωτόπουλου, Οι Γιατράκοι του 1821, Αθήνα 2001, τόμ. Α' και Β'.
- Α.θ. Φωτόπουλου, Οι Κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου κατά τη δεύτερη τουρκοκρατία (1715-1821), Αθήνα 2005.
- Ι. Κ. Χασιώτη, Μακάριος, Θεόδωρος και Νικηφόρος οι Μελισσηνοί (Μελισσουργοί), 16^{ος}-17^{ος} αιώνας, Θεσσαλονίκη 1966.
- Ι. Κ. Χασιώτη, Ελληνικοί εποικισμοί στο Βασίλειο της Νεάπολης κατά τον δέκατον έβδομον αιώνα, Ελληνικά 22(1969)116-162.
- Α. Α. Χατζηανάργυρου, Τα Σπετσιωτικά, τόμ. Α'.
- Διον. Χατζόπουλου, Ο τελευταίος Βενετο-Οθωμανικός πόλεμος 1714-1718, Αθήνα 2002.
- Π. Χιώτης, Σειρά Ιστορικών Απομνημονευμάτων, τόμ. Γ', Κέρκυρα 1863.
- Μιχ. Χουλιάρáκη, Γεωγραφική, Διοικητική και Πληθυσμιακή εξέλιξη της Ελλάδος 1821-1971, τόμ. Α', μέρος Β'.
- Α.λ. Χρυσομάλλη, Η απόπειρα αποβάσεως του Ιμπραχίμ εις Μάλσοβαν και το θρυλικό κανόνι «κοφοχείλα», Καλαμάτα 1974.
- Α.λ. Χρυσομάλλη, Γεράσιμος Παπαδόπουλος, Καλαμάτα.
- Χρυσοστόμου Μεσσηνίας, Ο Μητροπολίτης Ευρίπου Παΐσιος (1753-1772), Μεσσηνιακά Γράμματα 2(1967)9-15.
- Γ. Χώρα, Ο εποικισμός του λιμένος του Αρχαγγέλου Μονεμβασίας και η ιερατική οικογένεια Παγώνη, Λακωνικά σπουδαί 5(1980)118-142.
- Ι. Δ. Ψαρά, Ο θεσμός της πολιτοφυλακής στις Βενετικές κτήσεις του ελληνικού χώρου (16^{ος}-18^{ος} αιώνας), Θεσσαλονίκη 1988.
- Βασιλ. Ψιλάκη, Ιστορία της Κρήτης από της αποτάτης αρχαιότητας, 1909, τόμ. Β', παράρτημα.
- Ντίνου Ψυχογιού, Ενθυμήματα και σημειώσεις από κώδικες και βιβλία μοναστηρίων της Ηλείας, Ηλειακά τευχ. 17, 1957.
- Τα έγγραφα στα οποία γίνονται παραπομπές προέρχονται από τα Γενικά Αρχεία Κράτους (ΓΑΚ), την Ιστορική Εθνολογική Εταιρεία Ελλάδος, (Ι.Ε.Ε.Ε.), το Ιστορικό Αρχείο του Μουσείου Μπενάκη και από το Τμήμα Χειρογράφων και Ομοιοτύπων της Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

- Αβδιάνοι-Αβδής (Τουρκοβαρδουνιώτες) 69, 154
- Αγκωνίτης Κυριακός 104
- Αδαμόπουλος Αγγελής 180-1
- Αθανασίου Νικόλαος 476
- Αικατερίνη Β' Ρωσίας 111, 145, 149, 162, 164-5, 170-1, 175, 178, 183-5, 229, 271, 302, 304-7, 313-4, 317, 321, 325, 431
- Αλέξανδρος Α' Ρωσίας 471
- Αλεξιάνων-Αλεξάκη οικογένεια 39, 91
- Αλευρά οικογένεια 33
- Αλή αγάς από Αττάλεια 188
- Αλή Ισμάν Μπέης βλ. Χατζή Οσμάν
- Αλήμπτης Νασούφζαντές 291, 454
- Αλή πασάς Ιωαννίνων 267, 285, 310, 362, 397, 403, 456, 460, 464-5, 477, 507
- Αλή Φαρμάκης βλ. Φαρμάκης
- Αλή Χατζής από Φάρσαλα βλ. Χατζή
- Αλούπης Παναγιώτης 345
- Αναγνωστάκης Παναγιώτης 476
- Αναγνωσταράς Παπαγεωργίου 119, 124, 346, 378, 422 κ.ε. 471-3, 475, 484, 489, 492, 507,
- Ανανίας Λαμπαρδής μητροπολίτης Λακεδαίμονος 161, 169, 175
- Ανδριανόπουλος Άνθιμος πρωτοσύγκελλος Γαργαλιάνων 325
- Ανδριανόπουλος Ιωάννης-Αναγνώστης 325
- Ανδρούτσος 308, 313, 315-8, 320, 365-7
- Ανδρούτσος Οδυσσεάς 365
- Αννίβας 210, 233
- Αργυρόπουλος Ιακωβάκης 397
- Ατέσης πειρατής 368
- Ασλάν πασάς (1614) 34
- Αχμέτ αγάς (1764) 147
- Αχμέτ μπέης Κορώνης 435
- Αχμέτ πασάς βαλής Μοριά 420-1
- Βασιλάκος Νικόλαος 487
- Βασίλειος Α' ο Μακεδών 23, 75
- Βασιλιάνοι 381
- Βασταχαγιάνοι (Νέασα) 382
- Βελή πασάς του Μοριά 285, 331, 376, 385, 392, 393, 395-400, 403-5, 408-12, 415, 417, 419, 444, 446-9
- Βελισσάριος στρατηγός 76
- Βενέδικτος Καρσουπόλεως (1812) 425
- Βενετσανάκη οικογένεια 27, 92, 342
- Βενετσανάκη Παν. Μαρία 292, 293
- Βενετσανάκης Αναγνώστης 291, 293, 375, 476
- Βενετσανάκης Βασίλειος 484
- Βενετσανάκης Νικόλαος 474
- Βενετσανάκης Παναγιώταρος 152, 154, 251, 268, 278, 284, 287, 290-2, 297
- Βενετσανάκης Παναγιώτης 28, 426, 476
- Βεσταχαγιάνοι βλ. Βασταχαγιάνοι
- Βλαχόπουλος Αλέξανδρος 472
- Βοϊλής ή Βοϊδής Ηλίας (πειρατής) 111
- Βοναπάρτης βλέπε Ναπολέων
- Βόσνας ή Μπόσνας Γεώργιος 27
- Βουγιουκλιάνων-Μπουγιουκλιάνων οικ. 24, 436-7, 459
- Βούλγαρης Γεώργιος 329, 337-8, 346, 359, 385, 393
- Βούλτσος-Μπούλτσος Γεωργάκης 51
- Βούλτσος Θεόδωρος 43, 46
- Βούμικος Αλή 31
- Γαβριήλ Μητροπολίτης Ζαρνάτας 473
- Γαβρίλης του γερο-Μάρκου 329
- Γαβριλιάνοι (Άλυκα) 382
- Γαζή Χασάν πασάς 28, 71
- Γαϊτανάρος Κέτζου Βενετζάνος 475
- Γαλάτης Νικόλαος 481-2
- Γαλίτζην Μ. Α. 166
- Γεδεών Α. Στεφ. 431

- Γερακαράκης Αέξανδρης ή Κλεφτοαλεξάνδρης 356, 368
- Γερακάρη Λιμπ. Σταθούλα 48, 167
- Γερακάρης Λιμπεράκης 17-8, 21-23, 36-7, 47, 50, 118, 167, 257-8 469
- Γερακάρης Μιχαήλ 50
- Γερακάρης Παναγιώτης 50
- Γεραντωνιάνοι (Βάθειας) 382
- Γερμανός Παλαιών Πατρών 492, 505
- Γερμανός Χριστιανουπόλεως 486
- Γεωργακιάνοι 381
- Γεωργιλιάνοι (Χαριά) 381
- Γιακούμπ αγάς από Λάλα 401-2, 415
- Γιαννακιάνοι (Λάγια) 437,
- Γιαννίστης Πιέρος 105
- Γιαννουζάκος Γεωργάκης 111, 329
- Γιαννουλέας-Αλεξάκης Ιωάννης 137, 433, 479
- Γιατράκος Παναγιώτης 124
- Γιατριάνοι, Γιατρών οικ. 381
- Γιατρών-Μέδικων οικ. 21, 33, 37, 66, 71, 158
- Γιατρός-Μέδικος Λουκάς 35, 163
- Γιατρός-Μέδικος Πέτρος (1685) 46
- Γιατρός-Μέδικος Πέτρος (1618) 20, 34, 41, 46, 130
- Γιατρός-Ξανθάκης βλέπε Ξανθάκης
- Γιατρός από Μηλέα βλέπε Ξανθάκης 50
- Γιατρός Ξανθός καπετάνιος 20, 59, 65, 67, 141, 142, 146
- Γιζέριχος βασιλιάς Βανδάλων 23, 76
- Γιουσούφ αγάς βεηζαδές 70, 188
- Γιουσούφ πασάς του Μοριά (1801) 338
- Γιωργάκης από Κελεφά καπετάνιος 50
- Γιωργάκης του Παπανικολή από Γιάννισσα 254
- Γιώργας κλέφτης Μεσσηνίας 387
- Γκενεράλε καπετάν (Φρ. Μοροζίνη) 44
- Γκρέυγκ ναύαρχος 179, 184, 184, 200, 203, 211, 213, 220-1
- Γολίτζιν πρίγκιπας 213
- Γονζάγα Κάρολος δούκας του Νεβέρ 34
- Γουράτος Δαυήλ επίσκοπος Μαΐνης 58
- Γρηγοράκη οικογένεια 23, 93, 150-1, 145, 155, 296, 327, 383, 385-6, 480,
- Γρηγοράκη-Δραγωνιάνοι οικ. 463
- Γρηγοράκη-Κουτσογρηγόρη οικ. 145, 258, 307, 339, 346, 357, 365, 396, 415, 459-60, 462, 465, 480
- Γρηγοράκη καπετάνισσα, χήρα Δ. Γρηγοράκη 86, 111, 153, 155, 167, 231, 296
- Γρηγοράκη Μαρία σύζ. Γεωργίου 292
- Γρηγοράκης - Κουτσογρηγόρης 155, 339
- Γρηγοράκης-Θωμάκος Αντώνιος 424
- Γρηγοράκης Αντώνιος-Αντώνμπεης 24, 26-7, 86, 90, 92, 98, 120, 133, 136, 148, 150-1, 156, 255, 262-9, 272, 302, 307, 313, 315, 323-4, 338-40, 346-8, 350, 357 κ.ε. 372, 403-4, 407-8, 410-1. 414, 419, 421, 424-5, 431, 438, 442, 444, 447-8, 450, 459, 462, 465, 475-7, 480-1
- Γρηγοράκης Αντ. Γεώργιος καπετάνιος 98, 120, 176, 176, 365, 428-431, 439-40, 462, 464, 476
- Γρηγοράκης Δημ. Γεώργιος καπετάνιος 145, 296-7
- Γρηγοράκης Δημ. Γεώργιος-Καβαλιεράκης 90, 145, 410
- Γρηγοράκης Τζανή Γεώργιος μπεηζαδές 139, 119, 152, 167, 277, 292-3, 376, 383, 426, 436, 484
- Γρηγοράκης Γρηγόριος-Κουτσογρηγόρης 148
- Γρηγοράκης Γρηγόριος-Τσιγκούριος 24, 139, 231, 442, 444, 450, 462, 474-5, 481, 484-5
- Γρηγοράκης Δημήτριος-Καβαλιέρης 133, 90, 231, 268, 302, 307, 313, 315, 323-4, 332, 340, 342, 355, 358, 361, 368, 372, 375, 390, 396, 399, 408, 410, 414, 416, 423, 426, 439, 442, 460, 462, 467, 481, 484-5
- Γρηγοράκης Δημήτριος καπετάνιος (1742) 110, 145, 150, 152-3, 155, 167, 230-1, 296, 340

- Γρηγοράκης Γρηγ. Δημήτριος-Τσιγκουράκος 293, 330, 353, 358, 410, 426, 436, 459
- Γρηγοράκης Έξαρχος 150-3, 155-6
- Γρηγοράκης Θεοδωρόμπεης 25, 138, 139, 255, 265, 267-9, 331, 370-1, 424 κ.ε. 450-3, 455, 458, 462, 464
- Γρηγοράκης-Κατσανός Ιωάννης 339, 358
- Γρηγοράκης-Κουτσογρηγόρης 176
- Γρηγοράκης Παναγής (πειρατής) 111
- Γρηγοράκης Δημ. Πιέρος 296-7, 335
- Γρηγοράκης Τζανή Πιέρος-Μαγγιόρος 119, 120, 152, 167, 277, 319, 335-6, 384-5, 373-4, 377-8, 444, 462, 470, 484
- Γρηγοράκης Γεωργ. Τζανετάκης 121, 123, 155, 293, 297 476
- Γρηγοράκης Τζανής-Τζανέτμπεης 24, 27, 86, 110, 121, 123, 133, 136, 145, 151-6, 167, 231, 255, 264, 268-9, 272, 277, 282, 292, 295 κ.ε., 312, 316, 318, 329, 332-8, 340, 245-7, 342-3, 353, 356-63, 365, 368-70, 373, 377, 380, 382, 394-5, 400-1, 414, 417, 424-5, 444, 454, 463-4, 467, 470, 476, 480
- Γρηγοράκης Πιέρου Τζανέτος 119
- Γρηγοράκης Τζωρτζάκης 428
- Γρηγορακόγγονας-Ληγοράκος 484-5
- Γρηγοριάδης Αθανάσιος 126, 191
- Γρηγοριάνοι βλέπε οικογένεια Γρηγοράκη
- Γρηγόριος Ε΄, Πατριάρχης 484, 487-8
- Γρηγόριος Δέρκων 497
- Γρηγόριος ΙΓ΄ Πάπας της Ρώμης 33
- Γρηγόριος Μονεμβασίας και Καλαμάτας (1772) 253-4
- Γριτσιάνων-Παλαιολόγων οικ. 39
- Δαγρές Αθανάσιος 157
- Δανιήλ επίσκοπος Μάνης (1806) 381
- Δαρειώτης Στασινός 190
- Δεγενφελδ στρατηγός Βενετίας 45
- Δεληγιάνης Ιωάννης 169, 387
» Κανέλλος 72, 157, 367-8, 401, 487, 489, 493, 505
- Δημάρη οικογένεια 24
- Δημητρακαράκος Γεώργιος 476
- Δημητρακαράκου οικ. 269
- Δημητρακιάνοι Λάγιας 437
- Δημητρόπουλος Αναγνώστης (Γαϊτσές) 474
- Δημητρόπουλος Παναγιώτης (Σκυφιάνικα) 472, 474, 482
- Δημιανιάνοι (Δρυάλος) 381
- Δικαιάκος Ραφ. Γεώργιος 131
- Δικαιάκου Ραφ. Σταυρούλα 131
- Δικαίος Γρηγόριος, Παπαφλέσσας 164, 166, 456, 470-3, 477, 480, 491-3, 495-6, 499, 500,
- Δολγορούκωφ πρίγκιπας 188, 185, 199, 209, 213, 225, 227, 232
- Δοξαρά οικογένεια 20-1
- Δοξαράς Νικόλαος 43-4-5-6
- Δοξαράς Παναγιωτάκης 45
- Δόξας Ηλίας ιατρός από Μυστρά 25, 57-8
- Δουράκη οικογένεια 20, 91, 270, 242, 355, 386
- Δουράκης Κωνστ.Γεώργιος 119, 426,
» Κωνσταντής 20, 144, 370, 374-5, 379-80, 382, 386, 386, 430, 484-5
» Κωνστ. Παναγιώτης 119
- Δραγώνας Δημήτριος (Σέλιτσα) 492-5, 497
- Δράμαλης 128
- Δρόσος του Χατζή 319
- Δυοβουνιώτης 128
- Έλγιν 355 κ.ε. 362
- Ελεαβούρκος-Λιαβούρκος 17
- Ελένη χηρα καπετάνιου Κιτριών (1795) 254
- Έλφιστων 119, 179, 208
- Ελ Χαδ Μεχμέτ (Τυνίσιος) 147
- Εμίν αγάς 425, 430
- Εμίν καπετάνιος 420, 427-8
- Έξαρχος Ηλίας 50
- Ευμορφόπουλος Διονύσιος 483

- Ζαΐλης από Νομιστή 50
 Ζαΐμης Ανδρέας 128, 175, 505
 » Παναγιώτης 169
 Ζαλούμης (Τουρκοβαρδουνιώτης) 70
 Ζαμπορόβσκυ Ι. στρατηγός 174, 305
 Ζάρκος Παναγιώτης 475
 Ζαχαριάς Μπαρμπιτσιώτης 19, 26, 157,
 362-3, 365 κ.ε.
 Ζερβάκος Κωνσταντής-Κωνσταντήμπεης
 26, 86, 92, 98, 133, 255, 265, 272,
 320, 376-7, 396, 398-400, 403 κ.ε.,
 428, 444, 446-51, 454, 458
 Ζερβομπεάκος Αντώνης 422
 » Βασίλης 422
 Ζερβουλάκος Γεώργιος 140
- Θεάκος Ιωάννης (Μηλιά) 476
 Θεοδωρακάκης Θωμάς 50
 Θεοδωρακόπουλος Γεώργιος (Γύθειο) 476
 » Θωμάς 476
 Θεοδωριάνοι (Πύργος) 381
 Θεόκλητος Ανδρούβιστας (1812) 425,
 474
 Θεοφύλακτος-παπά Αγοραστός 43
- Ιερεμίας Δ' Πατριάρχης Κωνσταντινου-
 πόλεως 267, 421, 427, 504
 Ιερεμίας Πλάτσας (1812) 425
 Ιμπραήμ πασάς της Αιγύπτου 17, 22, 25,
 26, 125, 128, 256
 Ιμπραήμ Χατζή μουσελίμης Μοριά (1779)
 291
 Ιουστινιανός αυτοκράτωρ 76
 Ισμαήλ αγάς 188, 227
 Ισμαήλ αγάς αρχιθυρωρός 227, 238
 Ισμαήλ πασάς 331
 Ισούφ-Γιουσούφ πασάς Μοριά (1801)
 136, 264, 346
 Ισπανός βλέπε Σπανός
 Ιωακείμ επίσκοπος ;Καρουπόλεως 43
 Ιωσήφ Β' Αυστρίας 165
 Ιωσήφ Μηλέας (1812) 425
- Καβαδάς Νικόλαος 490
 Καβαλιεράκη-Γεωργίβελου Μαριγώ χήρα
 Θ. 122
 Καβαλιεράκης βλ. Φωκάς (Καρουόπολη)
 » Μανώλης 176
 Κακαριάνοι (Νεάτες) 382,
 Κακασαγκιάνοι 381
 Καλάγκας Διαμαντής (Κουτήφαρη) 458
 Καλαμογάρτης Ανδρέας 121
 Καλημέρης καπετάνιος (Ψαριανός) 121
 Κάλκανθος Γεώργιος 177
 Κάλκανθος Παύλος 177
 Καλκανδή οικογένεια 151, 155, 441,
 464
 Καλκανδής 177
 Καλκανδής Δημητράκης 429
 Καλκανδής Δημήτριος (Πειρατής) 111
 Καλκανδής-Χουρχάκος Γεώργιος 429
 Καλκανδής-Καστανάκο Θεόδωρος 426
 Καλκανδής Παρθένιος 105
 Καλκανδής-Χουρχάκος Σταυριανός 268,
 441, 454, 463
 Καλλιμάχης Ιωάννης 350, 359
 Καλούτσης Εμμανουήλ 347, 355-6, 370,
 375, 384-5, 394, 419, 439
 Καλτσοδήμος 128
 Κανακάρης Θάνος 157
 Καμαρινέας Παναγιώτης 39
 Κανάρης Κωνσταντίνος 256
 Καντακουζηνός Μανουήλ-Γκίνος 29
 Καπετανάκη Γεωργ. Αργυρούλα 334
 Καπετανάκη οικογένεια 17, 91, 128,
 157, 272, 281, 286, 341, 349, 358,
 360, 365, 386, 401, 433-4
 Καπετανάκηδες-Χριστοδουλιάνοι 219,
 235-6
 Καπετανάκης Νικ. Αθανασούλης 269
 » Χριστοδ. Γεώργιος καπετάνιος 330,
 338, 426, 430, 434, 341, 484-5, 472,
 474
 » Νικ. Γιαννάκης 475
 » Νικ. Μιχαήλ 475
 » Νικόλαος 331, 434-5
 » Χριστοδ. Παναγιωτάκης 365
 » -Γιαννέας Παναγιώτης 484

- » Ιω. Πάνος (1903) 131
- » Γεωργ. Πιέρος 131
- » Παν. Σταυριανός 270, 354
- » Γεωργ. Χριστόδουλος 122
- Καπετανάκου-Μαυρομιχάλη Ευαγγελία 13
- Καποδίστριας Βιάρος 141
- Καποδίστριας Ιωάννης 19, 121, 124-5, 139, 140, 155, 270, 461, 482
- Καραβίας Βασίλειος 483
- Καραϊσκάκης Γεώργιος 128
- Καρακασάνης 315
- Καραμαναίων οικογένεια 26, 69, 154-5, 189
- Καραμάνης Ομάρ σπαχής 69
- Καραμάνης Σμαήλ 69
- Καραμέρος (Τουρκοβαρδουνιώτης) 70
- Καραμπατιάνοι (Βάθεια) 382
- Καραμπατέας Γαλάνης 487
- Καραμπάτος 177
- Καρατζαλιάνοι 140
- Καρατζάς 472
- Καραχάλιος 367
- Καρζή Αβδούλ 369
- Καρόλεμας Θεόδωρος από Γιάννισσα 254
- Κασσίμης Νικόλαος 324
- Κασπάρα 408
- Κασσίμης Νικόλαος από Μύκωνο 324
- Κατζηβαρδιάνοι (Κοίτα) 382
- Κατζής Γκίτας 50
- Κάτζος Θεόδωρος 484
- Κατσανός-Τσαλαφατίνος Ηλίας 122, 476
- Κατσής βλέπε Ιω. Π. Μαυρομιχάλης
- Κατσαούνης 58
- Κατσώνης Λάμπρος 19, 23, 111, 198, 217, 301-3, 305-8, 310-2, 314-8, 322-3, 326, 333, 340, 381, 358, 361, 365, 442-3, 410
- Κατσώνης Σταθάκης καπ. 319
- Καφετζής Λεονάρδος 169
- Κεντυρίων Ιωάννης Ασάν 29
- Κετσέας Γιαννάκης 480
- Κεφάλας Παναγιώτης 472
- Καχαγιάμπεης 387, 391
- Κιουπρούλη Αχμέτ 36
- Κιτρινιάρη οικογένεια 355
- Κιτρινιάρη Ειρήνη 368
- Κιτρινιάρης Αλέξανδρος 124, 355, 484
 - » Δημήτριος 355
 - » Θεόδωρος 354
 - » Νικόλαος 355
- Κλαδάς Κορκόδειλος 27, 31
- Κληροδέτη οικογένεια 33
- Κοκοβίλης Νικόλαος (Ύδρα) 463
- Κολοκοτρώνη καπετάνισσα 293
 - » Μαρία 293
 - » οικογένεια 292, 387
- Κολοκοτρώνης Αναγνώστης 292-3
 - » Αποστόλης 292
 - » Γεώργιος 292
 - » Γιάννης 129, 293, 293
 - » Θεόδωρος 120, 124, 127-8-9, 157, 291, 293, 320, 331, 349, 355, 372, 365, 379, 384-8, 394, 444, 457, 465, 475, 479, 489-91, 499, 509
 - » Κωνσταντής 28, 111, 152, 154, 251, 268, 274, 278, 284-5, 287-91, 293, 297, 292, 401, 415, 431
 - » Θ. Πάνος 129
 - » Χρήστος 293
- Κολοκούβαρος καπετάνιος 82
- Κομνηνών οικογένεια 21, 33
- Κόμπης Θεόδωρος 19
- Κόμπης Πέτρος 19
- Κονόμος Σταμάτης 32, 62
- Κοντόσταυλοι οικογένεια 23, 33, 39, 93
- Κοντόσταυλος Αντώνιος (1615) 118
- Κορνέρ Ιάκωβος 100
- Κορνήλιος Αναστάσιος 364, 467, 475
- Κορφιωτάκης Νικόλαος 311, 443
- Κοσιφάκης Πέτρος 159
- Κοσλοβόσκου πρίγκιπας 197
- Κοσμά οικογένεια 23, 33, 39, 93
- Κοσμάς Δημήτριος (Βάθεια) 62
 - » Λιμπεράκης βλ. Γερακάρης
- Κοστρίβα οικογένεια 82
- Κόταρης Διονύσιος 142

- Κοταριάνοι (Χαριά) 381
Κοτζιφάκος Αναγνώστης 122
» Πιέρος 122
Κουγέας Παν. Ιωάννης 475
Κουγιάς Σωτηράκης 505
Κουερίνη (1770) 242
Κουκέας Παναγιώτης 368
Κούλογλης (γαμβρός Σουλτάν Μεμέτη) 46
Κουλουμπάκης Γρηγόριος 489
Κουλουφέκης Δανιήλ (επίσκοπος Χαριουπόλεως) 475
Κουμουνδουράκη-Κουμουνδούρου οικογένεια 18, 82, 91, 143-4, 272, 281, 340, 358, 365, 369, 385, 414, 431, 433, 465
Κουμουνδουράκη σύζ. Παναγιώτη 342
Κουμουνδουράκης Αθανάσιος 143-4, 149, 155, 168, 176, 191, 195, 214, 222, 231-5, 258, 340, 357
» Παν. Αθανασούλης 121
» Αθ. Αλέξανδρος 268, 329, 332, 340-1
» Παν. Αλέξανδρος 377, 384, 394-5, 400, 410, 416, 435, 446, 450, 454, 463-5, 477, 480
» Γαλάνης 121, 153, 155, 477
» Γιαννάκης 273, 286, 343, 435
» Δημητράκης 143, 146, 330
» Παν. Θεόδωρος 269, 341, 430, 436, 464, 484-5
» Νικόλαος 143-4
» Παναγιώτη-Παναγιώτμπεης 18, 112, 133, 255, 268-70, 296, 300-1, 330-33, 337, 340 κ.ε. 359-60, 363-5, 371, 386, 389, 410, 465
» Σπύρος 330
Κουμουνδούρος Αλέξανδρος 18
Κουμουνδούρος επίσκοπος 58
Κουρικιάνοι (Τσικαλιά) 382
Κουρκουλιάνων οικ. 24
Κούρτας από Ανδρούβιστα 50
Κούρτης Ηλίας από Ανδρούβιστα 50
Κουσκούρης Ηλίας 126
Κουτήφαρη οικογένεια 18, 20, 33, 39, 142, 146, 272, 286, 340, 358, 361, 369, 386, 391, 433
Κουτήφαρη Τζαν. Αντωνία 272, 283
» Τζαν. Μαρία 283
» Τζαν. Πεντζεχρούλα 283, 343
» ;χήρα Τζανέτμπεη 155
Κουτήφαρης Γιαννάκης 51, 56, 58, 63, 65, 67, 141-3
Κουτήφαρης Τζανετ. Κωνσταντίνος 92, 199, 283
» Μιχαήλ 296
Κουτήφαρης-Τζανετάκης Νικόλαος 50
Κουτήφαρης-Τζανετάκης 18
Κουτήφαρης Τζανέτος 39
Κουτήφαρης Πέτρος 117, 143, 146, 279, 281, 342-3, 347
Κουτούρος καπετάνιος 82
Κουτούφαρης Νικόλαος 50
Κουτούφαρης Τζανετάκης-Τζανέτμπεης 19, 85, 87, 89, 92, 98, 132, 134, 146, 151, 153, 155, 214, 222, 226, 228, 231, 233, 135, 251, 253-6, 258, 261-3, 269, 271, 273-5, 277-83, 289-90, 298, 302, 307, 313, 318, 323, 329, 340, 343, 357 κ.ε. 464, 467
Κουτσογρηγοριάνων οικ. βλ. επε Γρηγοράκη
Κουτσουλιέρης 86
Κρεββατά οικογένεια 191
Κρεββατάς 175, 177
Κρεββατάς-Μελιτάκης Ιωάννης 169
» Παναγιώτης 126, 169, 486
Κρεββατάς Δημήτριος 169
Κρεστανίτης Λυκούργος 128
Κρίσσας Δικαίος 50-1
Κρισσάκης-Χρυσάκης Δικαίος
Κρονδηράς Αναγνώστης 337, 424, 428-9, 436, 441

- Κυβέλος Γεώργιος 144, 374, 382, 392
 » Πανάγος 426, 484-5
- Κυβέλου ή Στρατάκη οικογένεια 20, 29, 91, 157, 167, 272, 342, 352
- Κυριακός-Κωνσταντινάκης Αθανάσιος 446, 487
 » Ιωάννης 446, 460
 » Καμαρινός 446, 473-4, 482
 » Ιω. Κωνσταντίνος 330, 474
- Κυριάκος Αγκωνίτης 21
- Κυριακουλιάνοι βλ. Μαυρομιχαλαίοι
- Κωνσταντάς Γρηγόριος 87, 108, 260
- Κωνσταντής μαγγιόρ 319
- Κωνσταντίνος Μέγας Δούκας Ρωσίας 164, 305
- Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος 76
- Λαδόπουλος Γεώργιος 475
- Λαζαής Γεώργιος 143
- Λαμπαρδής Ανανίας βλ. Ανανίας Λακε-
 δαιμονίας
- Λάσκαρης 146
- Λασκαρίνης Δημήτριος (1704) 146
- Λεκκιάνων οικογένεια 24, 459
- Λιβέρης ή Λαγός Θωμάς (στρατιώτης) 118
- Λογοθέτης Ιωάννης (Γαΐτσες) 487
- Λόντος Ανδρέας 505
- Λόντος Σωτηράκης 394, 409
- Λουκάκης Πανάγος 454
- Λουπιάνοι οικ. (Χαριά) 381
- Λυκάκης Ιωάννης 484
- Λωβός ή Λωβιάρης (πειρατής) 111
- Μακάριος επίσκοπος Λαγίας 24, 329
- Μακρής Παύλος 38, 43-6
- Μακρυγιάννης Ιωάννης 127
- Μαλατέστα Σιγισμούνδος Πανδόλφος 30
- Μαλέβρη οικ. 26, 33
- Μαλέβρης Γιάννης 50
- Μαλέβρης Θωμάς 50
- Μαλέβρης Σταμάτης 50
- Μαλέβρης Στέφανος 50
- Μανιάτης Σπύρος (πειρατής) 111
- Μαντούβαλος Ηλίας 110
- Μαντούβαλου οικ. 23,
- Μανωλάκης καπ. 85, 87
- Μανωλέας Γεώργιος 477
- Μαρακάδες οικ. (Δρυάλος) 381
- Μαρμαράς Νικήτας 20
- Μαρτιάνοι οικ. (Άλυκα) 382
- Μάτεσης (Ημερολόγιο) 44, 45, 47, 49
- Μαυρίκος Πούλος 86, 98
- Μαυρογένης Νικόλαος 152, 251, 259, 272-4, 278, 280-1, 284, 287, 292, 297, 303
 » Στέφανος 308
- Μαυροδιάνοι οικ. (Τσικαλιά) 382
- Μαυροκοκκιάνοι οικ. (Λάγια) 24, 139, 436-7, 459
- Μαυροκυριακιάνοι οικ. (Χαριά) 381
- Μαυρομιχαλαίοι Αβραμιάνοι 92
 » Βοϊδήδες 92, 352, 358
 » Γιαννιάνοι 92
 » Καπετανίδες 351
 » Κυριακουλιάνοι 92
 » Νικολιάνοι 92
- Μαυρομιχάλη οικογένεια 21-2, 92-3, 121, 173, 195, 272, 353, 358, 365, 369, 374, 386
- Μαυρομιχάλη Πιέρανα 353, 442, 453
 » Πετρ. Μαρία 269
- Μαυρομιχάλης Αναστάσιος 352, 454, 473, 487-8, 494, 501
 » Αντώνιος 257, 267, 271, 434, 456, 460
 » Γεωργάκης (1770) 66, 144, 147-9, 176, 178, 184, 194, 199, 212, 214-5, 217-9, 222, 224, 226, 230-1, 235, 238, 273, 286, 302, 318-9
 » Ιω. Γεώργιος-Σουκιούρ-
 μπεης 114, 194, 198, 224-5, 231-2, 234-5, 330, 351, 426, 430, 434-5, 439-40, 451-5, 465

- Μαυρομιχάλης Πητρ. Γεώργιος 98, 454, 457-8, 472-3, 502-3
- » Πιέρ. Γεώργιος 452
 - » Μιχ. Γιάννης 345, 351
 - » Κατσάκος Ηλίας 257, 270
 - » Πητρ. Ηλίας 115, 465-6, 500
 - » Ιωάννης (1770) 114, 191, 193-4, 195, 198-9, 217-9, 220, 222, 224, 232, 234-5, 451, 451
 - » Πιέρ. Ιωάννης-Κατσίης 180, 352, 473, 484, 495
 - » Ιωάννης-Ροδίτης 457-8
 - » Κούτρος 352
 - » -Κουτράκος Κυριακούλης 115, 426
 - » Πιέρ. Κυριακούλης 145, 269, 274, 353, 454, 456, 463, 476, 484
 - » -Βοϊδής Κωνσταντίνος 218, 473
 - » -Βοϊδής ; 353
 - » -Πιεράκος Κωνσταντίνος 351, 494
 - » Ιω. Μιχαλάκης 167, 198, 231-2, 322, 345, 351-2
 - » Πιέρ. Μιχαήλ 322, 352,
 - » Ιω. Νικόλαος 111, 198, 302, 306-7, 309, 320, 322-3, 351, 443
 - » -Πιεράκος Νικόλαος 351
 - » Παναγιώτης 231
- Μαυρομιχάλης Πετρούνης-Πετρόμπεης 22, 112, 114, 119, 120, 123-4-5, 135, 138, 139, 144, 145, 194, 224, 234-5, 255-6, 263, 268-70, 282, 302-4, 306, 311, 318, 328, 333, 348-9, 351, 353, 360-1, 379, 381, 385, 401, 403, 410, 414-5, 417, 421, 426, 430, 434-7, 440-1
- » Γεωργ. Πιέρος 144, 209, 216, 218, 224, 231, 233, 304, 309, 328, 442 κ.ε
 - » Στέφανος 180, 183
- Μαχαριδίδη οικογένεια 34, 42, 104-5
- Μαχαριδίδης Δήμος 105
- Μέδικος βλέπε Γιατρός
- Μέδικοι Τοσκάνης 21
- Μέλιος Γιαννάκης 472
- Μελισσηνοί οικογένεια 33
- Μελισσηνός Θεόδωρος 19, 32
- » Μακάριος 19, 32
 - » Νικήτας (1618) 142
- Μεράκος-Μπουράκος 391
- Μετζ Αράπη 249, 290
- Μεχμέτ πασάς (Κεχαγιάς) 485
- Μεχμέτ Σαλή αγάς (Καϊμακάμης) 485
- Μεχμέτ πασάς Μοριά 384
- Μεχμέτ πασάς Καπουδάν πασάς 136
- Μηχανίδης Παναγιώτης 501
- Μικιέλ 97
- Μιχαλακιάνοι (Βάθεια) 382
- Μιχαλακιάνοι (Κοίτα) 484-5
- Μιχαλακιάνοι Νόμια 382
- Μιχαλιάνοι (Πύργος) 381
- Μιχαλιάνοι (Τσικαλιά) 382
- Μιχαλιτσιάνων οικογένεια 39, 92
- Μοναρχάκης Αναγνώστης από Γιάννιτσα 254
- Μονόφθαλμος -Le Borgne (πειρατής) 109
- Μοροζίνη Φραγκίσκος 35, 43-4, 46-7, 53, 62, 106
- Μόσχου-Αλεξίου Πανάγος 476
- Μοτσενίγος Σπύρος 307, 385, 394
- Μουγκάκης Έξαρχος από Κουτήφαρη 58
- Μούζαλος Ιάκωβος επίσκοπος 56
- Μουντανάκης Νεόφυτος 334
- Μουράτ Χατζή 171
- Μουρίσκου οικογένεια 33
- Μούρτζινος βλέπε Τρουπάκης-Μούρτζινος
- Μουσάγας-Αμούς αγάς 70, 391, 408, 412
- Μουσολίν Ραϊζ 34,
- Μουσταφά πασάς του Μοριά (1801) 346
- Μουχσίν Ζαντέ (Μουσισαδέ) Μωχάμετ 186
- Μπαλαίοι οικ. (Τουρκοβαρδουνιώτες) 69,

- Μάρκωφ λοχαγός 188-9, 205-6
 Μπαρμπιτσιώτης Ζαχαριάς βλ. Ζαχα-
 ριάς
 Μπετζαδέ αγάς 127
 Μπέης της Μάνης βλ. όνομα
 Γρηγοράκης Αντώνιος (1803-1810)
 Γρηγοράκης Θεόδωρος 1812-1816)
 Γρηγοράκης Τζανής (1782-1797)
 Ζερβάκος Κωνσταντής 1810-1811
 Κουμουνδουράκης Παναγιώτης
 (1798-1803)
 Κουτούφαρης Τζνανετάκης (1777-
 1779)
 Τρουπάκης Μιχαλάκης (1779-1782)
 Μπεκίρης Ιωάννης 138
 Μπενάκαινα 228
 Μπενάκη οικ. 254, 401
 Μπενάκης Παν. Λιμπεράκης 168, 317,
 369, 371, 384
 Μπενάκης Παναγιώτης 86, 148-9, 166-7,
 168-70, 172, 175, 181, 188, 191, 214,
 222-3, 228, 231, 233-4, 258, 271, 296,
 324, 339, 357, 497, 500
 Μπον Αλέξανδρος 56, 65
 Μποσινάκης-Μπόσνας βλέπε Βόσνας
 Μπότσης Μιχαήλ 50
 Μπότσης Πέτρος 58
 Μπουγιουκλιάνοι (Λάγια) 139
 Μπουζουναράς 86
 Μπουλτσιάνων οικογένεια βλέπε Βούλ-
 τσοι 39, 92
 Μπούλτσος Γεωργάκης 58
 Μπούρας Λίας-Μπουρολιάς 58
 Μπουτιέρος Παναγιώτης 476
 Μωάμεθ Β' πορθητής 28-9
- Ναπολέον Βοναπάρτης 131, 228, 270,
 296, 332-6, 343, 261-2, 366, 378,
 314-5, 402, 444-6, 469, 472, 510
 Νεβέρ Δούκας 41, 118, 126, 142, 469
 Νέλσων ναύαρχος 337
 Νεόφυτος επίσκοπος Μάνης 34,
 Νεόφυτος Μαΐνης 473
 Νέστορας της Πύλου 21
- Νηφάκης Νικήτας 15, 20, 88, 117, 299,
 333, 341, 344, 354, 389-90
 Νικηταράς (Σταματελλόπουλος) 490,
 496
 Νικήτας Μαρμαράς 20
 Νίκλων-Νικλιάνων οικ. 24, 33, 39, 93, 436
 Νικολακιάνοι (Πύργος) 381
 Νικολεγιάνοι (Αλυκα) 382
 Νικοτσάρας 107, 356
 Νίκων ο Μετανοείτε 77
 Νιμετιζαδές από Τρίκαλα 188
 Νοβοκιάνοι 381
 Νοταράς Γεωργάκης 169
 Νοταράς Πανούτζος 487
 Νοταράς Γεωργ. Σπυρίδων 169
 Νουμάν αγά 398
 Νταμάντ Αλή πασάς ο Κιουμουρτζής
 57-8, 64, 68
 Ντάντολος Αντώνιος 312
 Νταρμάρος Νικόλαος 62
 Ντελόγιας Πέτρος 50
 Ντογατζής 79
- Ξανθάκης-Γιατρός Ξανθός 65
 Ξανθάκος Ηλίας 140
 Ξανθιάνων οικ. 39
 Ξάνθος Εμμανουήλ 471
 Ξαρχάκος Κωνστ/νος Κωστ/μπεης 406
 Ξαρχιάνων οικ. 24, 139, 436-7, 549
 Ξενιάνοι (Νεάτες) 382
 Ξυλαστοριάνοι οικ. 39, 92
- Ομάρ μπέης 30
 Ομάρ σπαχής 69
 Ορλώφ Αλέξιος 162, 174, 178, 180-1,
 183, 200, 202, 208-9, 210, 213-5,
 222-3, 226, 228-9, 233-4, 273, 286
 » Γρηγόριος 162, 172
 » Θεόδωρος 162, 176, 182-5, 188,
 190, 193, 195-6, 199, 201, 206-8,
 211=2, 216, 218-9, 222, 226, 228,
 230, 233
 » οικ. 179, 293

- Οσμάν Χατζή μπέης από Λάρισα (Ου-
 σουμάνμπης) 188, 194, 207
 Οσμάν πασάς Μοριά 423
- Παγώνης Γεώργιος-Γεράσιμος 475, 495
 Παγώνης Σπύρος 476
 Παγώνης Χρύσανθος Μητροπολίτης Μο-
 νεμβασίας 98, 328, 401, 475, 486,
 488-9, 491, 503, 508
 Παΐσιος Νιαρχάκης επίσκ. Ευρίπου 253
 Παλαιολόγοι-Γριτσιάνοι οικ. 39
 Παλαιολόγος Δημήτριος 18, 28
 Παλαιολόγος Θωμάς 17-8, 28-9
 Παλαιολόγος Κωνσταντίνος 28
 Παλαιολόγος Μανουήλ Β' 17
 Παλαμάς από Μεσολόγγι 171
 Παλαμήδης Ρήγας 333, 386-7, 500
 Παλάσκας Χρήστος 472
 Παλατίνος Ιωάννης 181
 Πάνιν πρωθυπουργός της Ρωσίας 165,
 178
 Πάνου Γεώργιος 115
 Πανουριάς 128
 Πανταζόπουλος Θεόδωρος 475
 Παντελής Ιωάννης караβοκύρης 328
 Παπαγεωργίου Αναγνώστης βλ. Ανα-
 γνωσταράς
 Παπαδάκης γιατρός 73, 98, 100
 Παπαδόπουλος Γεράσιμος μοναχός 504,
 506
 Παπαδόπουλος Γιαννάκης 330
 Παπαδόπουλος Σπυρίδων 377, 383-4
 Παπάζογλης Αναγνώστης (Άγιος Πέ-
 τρος) 387
 Παπάζωλης-Παπάζογλου Γεώργιος 161,
 169, 171-3, 177, 181, 191, 228
 Παπαθανασόπουλος Παναγιώτης 472
 Παπαμάτζης Σωτήρης μαγγιόρ 319
 Παπατσώνη οικ. 157, 224, 401, 493
 Παπατσώνης Παναγιώτης 72
 Παπουλάκης Χριστόφορος 24
 Παρθένιος Ζαρνάτας (1812) 425
 Πασόμπης 394
 Πασπαλέας Γεώργιος 39
- Πασχάλης Γιάννης μαγγιόρ 319
 Πατεράκης Κωνσταντής μαγγιόρ 319
 Πατριαρχέα οικ. βλ. έπε Τρουπάκη
 Πατσιλίβας Παναγιώτης 137, 433
 Πατσουριάνων οικογένεια 140
 Παύλος Πάπας 52
 Παύλος τσάρος Ρωσίας 318,
 Πασσανίας (Περηγητής) 17
 Πενάχ Σουλεϊμάν 221-2, 234, 238,
 Πέρκος-Κακαβούλης Ιωάννης (πειρα-
 τής) 111
 Περραιβός Χριστόφορος 255, 474, 479-
 81, 486, 498
 Πετμεζάς Βασίλειος 294
 Πετμεζάς Νικόλαος 472
 Πέτρος Μεγάλος της Ρωσίας 160
 Πέτρος Γ' 162, 164
 Πηλοκοκκιάνων οικ. 24, 139, 436-7,
 489
 Πικουλάκης γέρο- 241
 Πικουλάκης Παναγιώτης 475, 487
 Πισκοπέας Γεώργιος 475
 Πίτσουλας καπ. (Πικουλάκης) 312
 Πολιτάκος Βασίλειος 439
 Πόλος από Πάτρα 169
 Ποταρόπουλος 477
 Ποτέμκιν πρίγκιπας 165, 305, 307
- Ραζελιάνοι 381
 Ρήγας Βελεστινλής 333-4
 Ρηγόπουλος Θ. 129
 Ρικιάνων-Ρίτσων οικ. 24
 Ρουμπής (Τουρκοβαρδουνιώτης) 70,
 391
 Ρούσσοσ παπα-Πανάγος 508
- Σαγρέδος Προβλεπτής Ζακύνθου 43
 Σαλαφατίνος-Κατσανός Ηλίας 122,
 491
 Σαλονικαίος Γιάννης καπ. 319
 Σαλούφας Ιάκωβος επίσκοπος Ρέοντος
 και Πραστού 58
 Σαλούφας Παναγής 170, 177

- Σαμπατακάκης Μιχαήλ/Μακάριος επί-
σκοπος Λαγίας 24, 239
- Σανδρίνης Ανδρέας 364
- Σάρρος Εμμανουήλ 172, 177
- Σαφάκας 128
- Σεγίδ Αλή-Σεγδαλή Καπετάν πασάς
136, 138, 264, 395
- Σεγίδ Αχμέτ Μόρα βαλής και Καπουδάν
πασάς 266, 455
- Σεϊνδαγιάς 367
- Σεΐτ Οσμάν Βαλής του Μοριά 264, 378
- Σέκερης Παναγιώτης 461, 492, 503
- Σερεμέτ μπέης 94, 349, 363, 367, 373,
379-80, 383, 395, 465
- Σεχνετζιέπ-Σιεχ Νεντζήπ 460, 488
- Σιδερέας Παναγιώτης 39
- Σινιάβιν Ρώσος Ναύαρχος 151, 383
- Σισίνης 401, 415
- Σκαλίδης Γεώργιος 140
- Σκαρανατσιάνοι οικ. (Πύργος) 381
- Σκαρπαλέζος-Κουτήφαρης Αναγν. Αθα-
νάσιος 477
- Σκαρπαλέζος Ιωάννης-Τζουάννης 39,
158
- Σκούμπλος Γεώργιος (1618) 142
- Σκούρτσος-;Κούρτης Παναγιώτης
(Ανδρούβιστα) 50
- Σκουφάς Νικόλαος 471
- Σκριμίζης Νικόλαος 176
- Σουκιούρμπης βλ. Μαυρομιχάλης Ιω.
Γεώργιος
- Σπανός-Ισπανός Θεόδωρος 19
- Σπανός-Σπανής Κωνσταντίνος 19
- Σπανός Μιχαήλ 19
- Σπανός-Ισπανός Νικόλαος 19
- Σπανών οικογένεια 19
- Σπυριδώφ Αντρέγεβιτς Γρηγόριος 179,
182, 195, 210-1, 228
- Σταθάκος Κυριάκης 26-7
- Στενεκές (Τουρκοβαρδουνιώτης) 69
- Στεφανιάνοι 381
- Στεφανόπολι Δήμος και Νικολός 88,
131, 228, 270, 296, 301, 332, 335-6,
345, 362
- Στεφανόπολι Αντώνιος 159
- Στεφανόπουλος Θεόδωρος 40
- Στεφανόπουλος Μιχαήλ 50
- Στεφανοπούλων οικογένεια 21, 33, 37,
71, 95, 158, 381
- Στράνης Νικόλαος 340, 365, 397, 340,
365, 397
- Στρατάκη οικ. Βλ. Κυβέλου
- Στριφτόμπολας Δημήτριος 287, 294
- Σφαέλος Δημήτριος 483
- Ταβουλάρης Γρηγόριος 250
- Ταμάρα 166, 172
- Τερζιμάνμπης 397-8
- Τζακωνάκης πρωτοσύγκελλος 79
- Τζάνες Δημητράκης 156, 163
- Τζανετάκης Κωνσταντίνος καπ. (1690)
50
- Τζαχουριάνοι-Ντζαχουριάνοι 381
- Τζιγκεροκουτρουλιάνοι (Κοίτα) 382
- Τζοάννης (καραβοκύρης) 138
- Τζουκαλιάνοι (Νεάτες) 382
- Τζουλοκουβελιάνοι (Νόμια) 382
- Τζουλοκουριακλιάνοι (Νόμια) 382
- Τομπάζη οικ. 458
- Τογατζή οικ. Βλ. Ντογατζή
- Τοσκάνης Μέγας Δούκας 37
- Τουρκατζάδων οικ. 139
- Τρεβιζιάν Βενέδικτος 323
- Τριγανίτες 381
- Τρίγκας Νικήτας κλέφτης 386
- Τρουπάκη-Παλαιολόγου-Μούρτζινου-
Πατριαρχέα οικογένεια 19, 91, 93,
142, 146, 286, 341, 354, 480
- Τρουπάκης Αντώνιος (1772) 142, 375,
380
- » Δημήτριος (1622) 142
- » Διονύσιος (1681) 142, 272
- » -Μούρτζινος Διονύσιος 19, 20,
120, 124, 128, 155, 426, 480
- » Έξαρχος (1730-3) 142
- » Μιχαήλ (1622) 142
- » Μιχαήλ-Μιχαήλμπης (1782)
19, 111, 144, 146-7, 175-6,
214, 222, 226, 231, 233-4,

- 251, 254, 273-4, 279-81, 286 κ.ε., 295, 337, 344, 354
- » Τζαν. Μιχαήλ (1805) 146-7, 375, 380-1
- » -Παλαιόγος Μιχαήλ (1734) 142-3
- » » Παναγιώτης (1727,1734) 142, 145-6
- » -Μούρτζινος Παναγιώτης 19, 111, 113, 123, 133, 135, 138,143???, 163, 270, 272, 283, 294, 328-9, 341, 349, 358, 365, 368-9, 372, 374, 386, 390, 394-5, 401, 417, 430-1, 462, 467, 470, 480-2, 484-5, 489-91
- » -Μπαχλέμπας(;Παναγιώτης) 344
- » -Μπουκουβαλέας Παναγιώτης 255-6, 283, 369
- » -Πατριαρχέας Παναγιώτης 474
- » -Παλαιολόγος Πέτρος(1734-1749) 143
- Τρουπάκης-Πατριαρχέας Πιέρος 124, 270
- Τρυγονά οικογένεια 24, 33
- Τρυγονάς Γεώργιος 50
- » Γρηγόριος 50
- » Ηλίας 50
- Τσακάλωφ Αθανάσιος 471
- Τσαλαφατίνος βλ. Σαλαφατίνος
- Τσακάλωφ Αθανάσιος 471, 482
- Τσακώνης Αντώνιος 338
- Τσαλαπίδες οικ. 352-3
- Τσάρας Νίκος βλ. Νικοτσάρας
- Τσατσούλης 241
- Τσελεμπί Εβλιά 42
- Τσιβράν Αντώνιος 33, 97, 130
- Τσιγκούριος Λίας (1690 καπ.)
- Υψηλάντης Αλέξανδρος 472, 478, 483, 488, 492, 497
- » Δημήτριος 120-1, 407
- Φάλτσοι οικ. (Οίτυλο-Κελεφά) 381
- Φανάς καπετάνιος 237
- Φαρμάκης Αλή 394, 401-2, 415, 444
- Φελούρη οικ. (Βάτας) 24, 459, 461-2
- Φελούρης Έξαρχος 459
- Φεραίος Ρήγας 470, 510
- Φιλιππίδης Δανιήλ 87, 108, 260
- Φινογιάννης 50
- Φορέστης Σπυρίδων 282, 362, 364, 432
- Φραγγίνας Διονύσιος μοναχός 142
- Φραγκούλης Γαβριήλ Μητροπολίτης Ζαρνάτας 140
- Φωκάς οικογένεια 25, 33,
- Φωκάς-Καβαλιεράκης Γεώργιος 484
- Φωκάς-Καβαλιεράκης Αντώνιος (1715) 25, 58, 60, 63, 66-7, 141, 145
- Φωκάς-Φουκάς Αντώνιος (1576) 58
- Φωκάς Θωμάς 25, 50
- Φωκάς-Καβαλιεράκης Μανώλης 87, 145
- Φωκάς Πατρίκιος 50
- Φωλιάνοι οικ. 382
- Χαβετζή Ισμαήλ καπουδάν πασάς 379
- Χαλέτ εφένδης 481
- Χαλήλ πασάς 46
- Χαλήλ μπέης από Κόρινθο 249
- Χαλήλ Τζαούσης 431
- Χαμίτ σουλτάνος 308
- Χαντζάκος Γιάννης 474
- Χαραλάμπης Σωτήριος 492
- Χασάν Γαζή καπουδάν πασάς 151, 251, 258-61, 273-5, 278, 280, 283-6, 290-1, 293
- Χασάν μπέης Μονεμβασίας 94, 227, 259, 361, 363-4, 373, 401
- Χασάν αγάς Ζαρνάτας 45
- Χατζή Οσμάν Λαρισσαίος 150-1, 222-3, 227
- Χατζή Αλή από Φάρασαλα 150, 208, 227, 238
- Χατζή Ιμπραήμ μουσελλίμης (1779) 286, 291
- Χατζή Μεχμέτ καπουδάν πασάς 262, 379, 397
- Χοζαμεδδίν πασάς καπουδάν πασάς 242

- Χονδρολιάς 70
 Χοσρέφ Μεχμέτ καπουδάν πασάς 419, 438
 Χουβαχώφ 313
 Χουρσίτ Μεχμέτ (Σουρούπασας) 485
 Χουρχάκος-Καλκακνδής Γεώργιος 461
 » » Σταυριανός 462-4, 480
 Χουσεϊν πασάς καπουδάν πασάς 315-6
 Χουσεϊν Κουτσούκ Καπουδάν πασάς (1792) 333
 Χρηστέα οικογένεια 20-1, 91, 137, 431
 Χρηστέας Δημήτριος 474
 » Νικόλαος 20, 155, 433, 473-4, 484-5
 » Πανάγος (1770) 20, 144-5, 176, 352, 431
 » Πανάγος (1820) 473
 » Χριστόδουλος (+1814) 20, 100, 133, 137, 269, 273, 298, 328, 341, 349, 372-6, 382, 390, 394, 425, 430-3, 479
 Χρηστέας Νικ. Στρατής 433
 Χρηστίδης Δημήτριος 140
 Χριστοδουλιάνοι βλ. Καπετανάκη οικ.
 Χρηστομανωλιάνοι οικ. (Δρυάλος) 381
 Χρυσάκης βλ. Κρισάκης
 Χρυσανθος Παγώνης βλ. Παγώνης Χρ.
 Χρυσοσπάθης Ηλίας 119, 378, 471-3
 » Ιωάννης 474
 Ψάλτης Μπένος 17, 48, 167
 Ψαρός Αντώνιος 183, 189, 204-5, 208
 Ψωρίλας Κωνσταντής 319
- Barbo Fabiano 96
 Bartholdy 88
 Byron 411
 Bembo Πέτρος Αντώνιος 60
 Bessieres 445
 Brue Benjamin 59
- A. L. Castellan 218, 223
 De Chabert μαρκίσιοις 289
 Chabot στρατηγός 335
 Chandler Richard 160
 Choiseul Gouffier 311, 321
 Church 439
- Della Rocco αβάς 314
 Donado Παύλος 61
 Donnelly 112
 Donzelot 401, 403, 415-6, 419, 447, 449-50
 Dihichiti Κωνσταντής 59
- Fleury De 81
 Fourmont M. 80 κ.ε.
- Gentili 335
 Gordon Thomas 84
 Guilletiere De le 97, 163
- Hamza pasa 148
 Hoche pied D. J. 322
 Humphreys H. W. 479
 Hunt Philip 362
- Jorga Nicolai 97
- Latour-Maubourg 403, 447, 450-1
 Leake M. W. 84, 88, 93-5, 112, 134
 Lemaire 183, 186, 191-2, 194, 197-8, 203, 218, 220, 222, 227, 230, 232
 Liuvry Antoine 109
- Madaille P. 110
 Montague John Earl of Sandwich 97
 Morier Philip J. 84, 282, 362, 364-5, 371-2

- Pasqualigo Manuel 110
 Peyssonnel 110
- Roussel υποπρόξενος 88, 364, 402, 413,
 416, 426, 445, 447, 450
- Saint Sauveur 74, 111, 134, 281, 312,
 318, 455
- Sauvaire 288-9, 433
- Sehabetin Ahmet 149, 251
- Stuart 423
- Taibout 302, 306, 311, 322, 361, 442-3
- Thy 322
- Trullet J. υποπρόξενος 408, 411-3, 415,
 418, 450
- Turnbull 158
- Umur εμίρης του Αϊδινίου 20
- De Venel μαρκίσσιος 311, 316, 318
- Van Dedem F. J. 335
- Vial Esprit 377
- Vorovinchi Marco 322
- Yemeniz E. 95

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ

- Αβία 16, 18, 258, 271, 477
- Αγερανός 24, 27, 66, 150, 357, 382, 438,
 454
- Αγία Μαύρα, βλέπε Λευκάδα
- Αγία Πετρούπολη 175, 472
- Αγία Σιών- Αγιασώ 17, 45, 65, 280
- Αγιοπήγαδα 151
- Άγιος Βασίλειος (Τρίκορφα) 207
- Άγιος Δημήτριος Λεύκτρου 20
- Άγιος Δημήτριος Κορώνης 196, 232
- Άγιος Νικόλαος Καμπινάρι 19
- Άγιος Νικόλαος Μελιτίνης 26, 27, 69,
 154, 290
- Άγιος Νικόλαος Μονεμβασίας 120
- Άγιος Πέτρος Βερόνας 258
- Άγιος Πέτρος Κυνουρίας 367, 387
- Αδριατική 307
- Αϊβαλί (Κυδωνίες) 495-6
- Αϊδίσι 20
- Αιγαίο Πέλαγος (Αρχιπέλαγος) 168,
 251-2, 305, 307-8, 324, 346, 384,
 393-4, 420, 442, 469,
- Αίγιο 367, 492-3
- Ακαρνανία 171
- Άκια 22, 381
- Ακροκόρινθος 57
- Αλαγονία 66-7
- Αλμυρό-Αρμυρό 16, 17, 30, 33, 36, 45,
 65, 77, 144, 157-8, 235, 238-9, 256,
 294, 365, 433-4, 453, 484, 495
- Αλτομυρά 18, 77
- Άλυκα 23, 76, 382
- Αμπουκίρ Αιγύπτου 336
- Αμύκλες (Μαχμούτμπεη) 508
- Άνδρος 308-9, 316
- Ανδρούβιστα 16, 18, 19, 31, 33, 89, 91,
 104, 135, 138, 142, 190, 250, 279,
 330, 341, 344, 373-4, 381, 417, 474,
 484-5, 489
- Ανδρούβιστας Χώρα βλ. Χώρα
- Ανδρούσα 128, 192, 202, 290
- Αούστερλιτς 378
- Αράχοβα Λεύκτρου 508
- Αρεόπολη-Τσίμοβα 15, 16, 22, 43, 66,
 94, 176, 241, 311, 319, 322, 352-3,
 442-3, 452, 484-5

- Αργιλιάς 24
 Άργος 30, 115, 128-9, 278, 492, 50
 Αρκαδία 202
 Αρκαδιά-Κυπαρισσία 187-8, 193, 209, 230, 233, 236, 364, 470, 476, 486, 491
 Αρμενόπετρα 135
 Άρνα 31, 70
 Αρχοντικό Μελιτίνης 290
 Ασία Μικρά 160, 242, 448
 Άρτα 48
 Αχιπέλαγος (Αιγαίο) 109
 Αρχοντικό Μελιτίνης 27, 69, 154
 Ασήμι 70
 Αυγό Κυθήρων 328
 Αχαΐα 49
 Αχλαδόκαμπος 128
- Βάθεια 23, 33, 39, 93, 105, 177, 382, 484
 Βαθύ 148-9, 355, 357, 357, 413-4, 431, 484
 Βαϊδενίτσα-Βοϊδονίτσα 89
 Βαλτέτσι 115, 510
 Βάμβακα 20, 22, 381
 Βάρδια 82
 Βαρδούνια 31, 49, 52, 67, 150, 153, 188, 203, 394, 435
 Βαρδούνιας ή Σμήνος ποταμός 16, 26, 68-9, 290
 Βαρδουνοχώρια 70, 84, 154, 290, 391, 434
 Βαρόσι Κορώνης 196, 198, 200
 Βαρούσι Αβίας 48, 92
 Βασιλάδι 267
 Βασιλική οδός 19
 Βάτας 24, 66, 375, 382, 459
 Βατερλώ 455
 Βαχός 25, 58, 66, 282, 368, 382, 390
 Βελίκα 194
 Βενετία 41- 43, 55, 60, 171
 Βέργα (Ξερολιθιά) 17, 508-9, 511
 Βέργα-Σέλιτσα 17, 237
 Βέρροια (Συρία) 485
 Βερώνα-Φρούριο Αγίου Πέτρου 49
- Βιέννη 334
 Βίγλα 70
 Βλαχία 257
 Βλαχοκερασιά 120
 Βλαχομπογδανία 478,
 Βοίτυλο βλ. Οίτυλο
 Βοστίτζα βλ. Αίγιο
 Βουκουρέστι 389, 477,
 Βουλκάνο 193, 219
 Βουνάρια 192, 196, 216, 232
 Bvescia 48, 258
 Βρομολυγιά 441
 Βρομόβρυση 396
 Βρομοπήγαδα 151, 155
- Γαϊτσές-Κέντρο 18, 30, 77, 89, 474, 477, 487
 Γαστίτζα-Γαϊτσά 31
 Γαρδίκι 29, 495
 Γαλάζιο 483
 Γαρμπελιά (πύργος Κουμουνδουράκη) 18, 20
 Γαρμπελιά Μηλιάς 392
 Γαστούνη 221
 Γένοβα 105
 Γερολίμενας 23
 Γεωργίτσι 46, 472
 Γιάννενα 138
 Γιάννιτσα 30, 58, 66-7, 82, 141, 253
 Γιαννιτσάνικα 17, 58, 433-4, 475
 Γοράνοι 70, 391
 Γριτσιάνικα 39
 Γύθειο-Μαραθονήσι 16, 27, 66, 98, 151, 153, 155-6, 239-41, 260-1, 296, 298-9, 307, 311, 338, 342, 344, 353-4, 363-5, 367, 372-3, 377, 382, 412-3, 418, 424-5, 439-40, 443, 458, 476, 484, 489
 Γωνέα 24, 382
- Δαρδανέλια 393
 Δαφνί 70
 Δερβένι Μακρυπλαγίου 114, 193, 196, 217-8, 221, 223-5, 232, 234, 488

- Δεσφίνα 26
 Δήλος 112
 Δημαρίστια 24
 Δημητσάνα 491
 Δίπορο 382
 Διρό 22, 509, 511
 Διρού όρμος 22
 Δολοί Άνω και Κάτω 18, 40, 146, 436, 475, 477
 Δριαλί (Δρυμός) 24, 382
 Δρυάλος 22, 381
 Δύο Πέτρες 18, 65
 Δυρράχι 307
 Δώθε Ρίζα βλ. Ρίζα Δώθε 16, 26
- Ελαφόνησος 38
 Έλος 41, 108
 Εμπρός 22, 23
 Εξωχώρια, βλ. Ρίζα Δώθε
 Επαρχία Ανδρούβιστας (Καρδαμύλης) 17, 18, 20
 - » Ζαρνάτας-Σταυριποηγίου 17, 18, 20, 49, 57, 78, 225, 466
 - » Ζυγού-Λεύκτρου 20
 - » Καρυούπολης 240
 - » Κολοκυνθίου 16, 24, 25, 66
 - » Λαγίας 16, 23, 24, 25, 66
 - » Μαϊνης 21-22
 - » Μαλεβρίου 26, 66, 382, 403, 422, 439
 - » Τρυγονά 24, 66, 68, 77, 382
 - » Φωκά 25, 66, 68, 382, 439
- Επισκοπές Μάνης 78
 Επισκοπή Μαϊνης 15
 Επτάνησα 62, 383, 385, 414-5, 444-5, 477
 Ερμιόνη 482
 Εύβοια 309
- Ζάκυνθος 37, 41, 43, 44, 47, 76, 98, 105, 118, 134, 153, 231, 234, 273, 278, 280-1, 295, 302, 306, 317, 340, 364, 375, 377, 387, 392, 401-2, 421, 423, 444, 447, 464, 472, 489
- Ζάρα (Δαλματίας) 320
 Ζαρνάτα 16, 33, 34, 37, 38, 46, 106, 140, 146, 149, 176, 236, 327, 330-1, 340,-2, 345, 348, 431, 473
 Ζελίνα (Μελιτίνης) 69, 70
 Ζυγός 20, 31, 59, 84, 91, 100, 119, 137, 142, 144-5, 277, 330, 341, 373, 375, 382, 426, 431, 473, 484-5
 Ζυγός Μελιγκών 16
- Ήπειρος 317
 Ηγεμονίες Παραδουνάβιες 383, 477, 497
 Ηράκλειο Κρήτης (Χάνδακας) 22, 35-6, 105, 469
- Θάλασσα Άσπρη βλ. Αιγαίο
 Θάλασσα Μαύρη 304-5
 Θεσσαλονίκη 131
 Θήβα 47
- Ιερουσαλήμ 17, 280
 Ίζηνα (Ελαιοχώρι) 43
 Ιθάκη 317
 Ικάριο πέλαγος 308
 Ινέμπολη (;Παραλία Καλαμάτας) 147
 Ιόνια Νησιά βλ. Επτάνησα
 Ιταλία Κάτω 71
 Ιωάννινα 403, 463-5, 477, 507
- Κάβαλος-Πύριχος 24
 Κάβο-Γκρόσσο 22, 23, 33, 76, 110, 135
 Κάβο-Ματαπά 322
 Κάβο Ντ' Όρο 309
 Καινήπολη 23, 76
 Καινούρια Χώρα 24
 Κακαβουλία (η) 16, 49, 93 κ.ε.
 Κακή Σκάλα 19
 Κακοσκάλι 150-1, 153, 296, 383
 Καλάβρυτα 501, 511

- Καλάθιο Όρος 77
- Καλαμάτα 16, 17, 19, 22, 28, 30, 32, 34, 35, 37, 45, 46, 56, 59, 65, 74, 78, 120, 147, 156, 166, 172, 175, 188-9 195, 215, 222-6, 228, 232-5, 243, 253, 256, 324, 341, 345, 362, 364, 389, 401, 422, 433-4, 443, 446, 454, 473, 486, 488, 490, 495, 502, 505-7, 510
- Καλονοί 382
- Καλτετζαίς 120
- Καμπινάρι 19
- Κάμπος 18, 37, 39, 48, 74 77, 82, 144, 236, 475
- Καπετανία Ανδρούβιστας (Καρδαμύλης) 19, 83
- » Ζαρνάτας 18, 82
 - » Ζυγού 20, 59, 65
 - » Καστάνιας 20
 - » Καστάνιτσας 27
 - » Μαΐνης 66
 - » Μαλεβρίου 83
 - » Μάνης Ανατολικής 66
 - » Μηλιάς 20, 83
 - » Σταυροπηγίου 54, 65
 - » Τρικότσοβας 17
 - » Τσίμοβας 83
- Καραβόπετρα-Αρμενόπετρα 135
- Καραβοστάσι 16, 22
- Καρβελάς 26, 98, 267, 382, 406, 476
- Καρδαμύλη 16, 18, 19, 60, 74, 77-8, 84, 100, 107, 115, 138, 142-3, 146, 163, 176, 250, 251, 274, 286, 288-90, 295, 298, 302-3, 326-7, 329, 344-5, 354, 373, 377, 392, 484, 489-91, 496
- Καρδαμύλη Άνω (Πύργοι Μούρτζινου) 19
- Καρέα 26, 382
- Καρίνια 382
- Κάρπαθος 308,
- Καρυούπολη Νέα-Μηνιάκοβα 16;, 25, 30, 33, 41, 43, 58, 63, 66, 78, 151, 439, 484-5, 492,
- Καρυούπολη Παλαιά 25, 66, 85, 240,
- Καρύταινα 49, 122, 500
- Καστάνια (Μεγάλη) 20, 31, 77, 91, 144, 250, 264, 270, 342, 355, 373, 385-7, 484-5,
- Καστάνιτσα (Μικρή Καστάνια) 16, 27, 28, 91-2, 152-4, 239, 251, 278, 284, 287-92, 294, 297, 373, 476, 484
- Καστελλανία Ζαρνάτας 15, 50, 58
- » Κελεφάς 15
- Καστέλι 192, 196, 200, 216, 232
- Καστρί 29
- Κάστρο Αγερανού (Αντώνμπεη) 24
- » Αγίου Γεωργίου Σκορτών 104
 - » Άνω Πούλας (Παλαιόκαστρο) 22, 96
 - » Βαρδούνιας 26, 32, 68-9, 154
 - » Γερηνίας 18
 - » Ζαρνάτας 18, 22, 31, 36, 37, 38, 43, 45, 46, 47, 49, 71, 118, 349, 435, 465, 469
 - » Καρυουπόλεως 25
 - » Κελεφάς 21, 22, 31, 36, 38, 43, 46, 47, 49, 50, 58, 71, 118, 469
 - » Κολοκυνθίου (Λουκάδικα) 24, 33
 - » Λεύκτρου 20
 - » Μαΐνης 15, 26, 46
 - » Μαντίνειας (Παλαιόχωρας) 17, 29
 - » Μαυροβουνίου-Μελίσσι(Τζαχήμπεη) 24, 27. 299
 - » Πασσαβά 16, 26, 30, 33, 35, 38, 43, 46, 149-50, 152
 - » Πετροβούνι (Ζερβάκου) 26. 417
 - » Πετροβούνι(Καπετανάκη) εξώφυλλο, 17, 433
 - » Πορτοκάγιο 23, 33
 - » Σιδηροκάστρου 26
- Καταφύγι 237, 239
- Κατωπάγκι 22, 23
- Καυκί (επ. Φωκά) 25, 58, 382
- Καφηρέας ακρωτήριο 309
- Καφιόνα 22
- Καψάλι Κυθήρων 317, 328
- Κέα (Τζιά) 308
- Κελεφά 33, 46, 49, 135, 381
- Κέρκυρα (Κορφοί) 29, 44, 46, 104, 106-7,

- 119, 317, 323, 353, 371, 377, 379,
384, 394, 401, 415, 444-7
- Κεφάλι (ακρωτήριο) 327
- Κεφαλλονιά 234, 311, 443
- Κεχριάνικα 23
- Κίμωλος 321, 430
- Κιτριές 16, 18, 22, 65, 90, 100, 157-8,
236, 251-7, 259, 261, 271, 273-4,
280-3, 298, 301, 328-9, 332, 341, 345,
347-8, 362, 368, 371, 373, 413, 419,
422, 429-30, 462, 473, 484, 491
- Κοίτα 15, 39, 33, 93, 96, 382
- Κόκα 82, 89
- Κόκκινα Λουριά 27, 69, 154, 290
- Κολοκύθι 24, 31, 33, 105, 382
- Κονάκια 26, 139
- Κόρινθος 28, 77, 249, 284, 320, 366,
415
- Κορογονιάνικα 24
- Κοροκλονού Καλαμάτας 330
- Κορσική 21, 37, 71, 158-9
- Κορφοί βλ. Κέρκυρα
- Κορώνη 34, 38, 41, 45-7, 57, 74, 104,
108, 114, 158, 186, 188, 190-222,
227-8, 231-3, 236, 251, 289, 295,
302, 306, 321, 331, 362, 364, 401,
423, 435, 442-3,
- Κότρωνας 16, 313, 321, 382
- Κοτρώνι Πλάτσας 108, 119, 378, 472
- Κοτσαντίνα-Σπαρτιά 69, 70
- Κουδούνα 354
- Κουλούμι 27, 381
- Κουμουστά 31
- Κούνος 25, 33, 39, 93
- Κουρτσούνα (Βασιλική) 70, 391-2, 475,
484
- Κουτήφαρη 28, 39, 43, 106
- Κουτουμού 69, 154
- Κουτσοπόδι 128
- Κρήτη 41, 43, 62, 72
- Κριμαία 305
- Κρουονέρι-Κρύο Νερό 26, 43, 382,
- Κύθηρα 98, 106, 109, 228, 297, 311-2,
317, 322-3, 328-9, 365, 370, 375, 385,
431, 439-40,
- Κυπαρισσία βλ. Αρκαδιά
- Κυπάρισσος 23, 76, 104
- Κύπρος 32, 41, 72, 454
- Κωνσταντινούπολη 28, 37, 47, 82, 221,
234, 263, 273, 278-80, 318, 332, 343,
348, 356, 392, 399, 403, 406-7, 419,
422, 427-8, 430-1, 440, 446-8, 450-2,
456, 458, 461, 488, 497-8
- Λάγια 16, 24, 33, 66, 94, 139, 375, 382,
436-7, 459, 485
- Λάγιου 16, 70, 440
- Λαγκάδα 21, 91, 382
- Λαγκάδια 39, 43
- Λακεδαίμων 486
- Λακωνία 49
- Λάλα 401
- Λαμία 221
- Λεβέτσοβα (Κροκεές) 70
- Λέημονα 120
- Λεοντάρι 188, 202, 233, 346, 435
- Λευκάδα-Αγία Μαύρα 44, 46
- Λεύκτρο 16, 30, 76
- Λεφτίνα 30, 31
- Λιασίνοβα (Προσήλιο) 18
- Λιβόρνο 181, 228, 349
- Λιμένι 16, 22, 176, 452, 491
- Λίμνη 26, 382
- Λίμπερδο-Πλάτανος 26, 382
- Λιμπόχοβο-Ζαχαριάς 19, 386
- Λιοντάκι 382
- Λογγά 192, 196, 232
- Λουκάδικα 24, 31, 382
- Λυγερέας 26
- Μακρυπλάγι 172, 216-8, 223, 232, 488
- Μαλεβριάνικα 58, 82, 475
- Μαλέβρι 52, 139-40, 151, 240, 290,
- Μάλτα (Νησί) 111, 182, 410
- Μάλτα (Αβίας) 348
- Μαλτσίνα-Μέλισσα 26, 27, 69, 78, 154,
290
- Μάνη Άνω 15, 49

- Μάνη Κάτω 15, 16, 23, 25, 65, 67, 49, 94
 » Έξω 15, 16, 21, 50, 56, 58
 » Μέσα 15, 16, 60, 66, 94
 » Αποσκιαδερή 16
 » Προσηλιακή 16, 60, 66, 67
- Μάνη Μεγάλη 30
- Μάνης Βραχίονας 36
- Μαντίνεια Μεγάλη 18, 30, 31, 76, 89, 99, 328, 433, 475-6, 488, 508
- Μαντίνεια Μικρή 18, 33, 77, 82, 144, 340
- Μαντίνειες 32, 39, 157
- Μαραθέα 26, 406
- Μάραθος 382
- Μαραθονήσι βλ. Γύθειο 26, 28, 150
- Μαρμάρι 194, 221, 225, 236-7
- Μασσαλία 336
- Μαύρη Θάλασσα βλέπε Θάλασσα Μαύρη
- Μαυροβούνιο (Monde Negro) 16, 24, 25, 149, 155
- Μαυροβούνι (Τζανετούπολη) 24, 27
- Μαγαλόπολη 217
- Μέγα Σήλαιο 248
- Μέζαπος (Μέσα Πόρτο) 15, 16, 22, 484
- Μεθώνη 30, 57, 109-10, 190, 193, 195, 210, 212-8, 220-1, 223, 225-8, 233-4, 236, 247
- Μελίπυργος 219, 235, 243
- Μελίσσι 390
- Μελιτίνης δήμος 22, 278
- Μεσολόγγι 171, 267, 502
- Μεσσηνία 30, 41, 49, 202, 220, 331
- Μηλιά 20, 65, 79, 91, 144, 146, 290, 293, 242, 373, 382, 389, 476, 484
- Μηνιακόβα (Ν. Καρυσούπολη) 25, 58, 382
- Μιλάνο 336
- Μίνα 22
- Μινόρκα 158, 182, 248
- Μολδαβία 257
- Μολδοβλαχία 481
- Μονεμβασία 24, 28, 30, 34, 49, 78, 177, 227-8, 252, 259, 373, 460
- Μονές Μάνης 88-9
- Μονή Ανδρουμπεβίτσας 236
 » Βελανιδιάς (Καλαμάτας) 491
 » Μαρδάκι 496
 » Προφήτη Ηλία Καλαμάτας 495-6
 » Ρεκίτσας 491
 » Σιδερόπορτας 494-5
- Μουντανίστικα 7
- Μπάνιο (φυλακές ναυστάθμου) 133, 345, 465
- Μπίλιοβα (Κέντρο) 89
- Μπορολίβας (βουνό Σέλιτσας) 17
- Μπουλαριοί 23, 110, 382
- Μπράτσο της Μάνης 110
- Μπρίκι 22, 381
- Μύλοι Λέρνης 278, 284
- Μύλοι Μαντίνειας 17, 48, 65, 107, 156-7, 224-5, 235, 239, 344, 433
- Μυστράς 19, 25, 28-9, 32, 34, 46, 47, 57, 59, 67, 70, 74, 120, 149, 150, 202-3, 205-6, 208-9, 236, 238, 242, 266, 327, 460, 486, 491
- Μυτιλήνη 294
- Ναζίρι-Εύα 157
- Ναυαρίνο 208-9, 211, 214, 217, 221-2, 228, 233-4, 240, 242-3, 331
- Ναυαρίνου κόλπος 183, 186, 199, 200
- Νάξος 228
- Ναύπακτος 19, 32
- Ναυπάκτου ναυμαχία 463, 469
- Ναύπλιο 30, 47, 59, 128, 188, 207, 234, 243, 281, 364, 398, 404, 450
- Νέασσα 382
- Νείλου ναυμαχία 337
- Νεόκαστρο 190, 199, 209-10, 213-4, 216, 222, 136
- Νεοχώρι (επαρχ. Φωκά) 25, 58, 382
- Νερίντα 89
- Νησί (Μεσσήνη) 81, 114, 190, 192-5, 199, 206, 212, 216-223, 225-6, 230, 233, 235, 239, 243, 362, 451, 453
- Νήφι 24, 79, 382
- Νικλιάνικο 23

Νόμια 23, 40, 96, 382
 Νομισί 20, 43

Ξανθιάνικα 39
 Ξερίλας (χειμαρρος) 17, 67
 Ξηροκάμπι 69
 Εούμερο 22
 Ξωχώρι-Εξωχώρι 19, 354

Οδυσσός 471-2
 Οίτυλο 15-6, 19, 21-2, 26, 31, 34, 36-7,
 41-2, 46, 49, 65-6, , 71, 76, 104, 106,
 117, 141, 163, 183, 188, 197, 209,
 218, 230, 303, 321-2, 328, 375, 381,
 443, 476
 Οιτύλου όρμος 16, 61
 Ούλμ Βαυαρίας 378

Παγανέα 49
 Παλαιοκάλυβες 24, 382
 Παλαιόχωρα (Πεντάδας) 22
 Παλιόχωρα (Αβίας) 17, 29-30, 65, 381
 Παλοβά-Κρήνη 26
 Πάνιτσα-Μυρσίνη 26, 382
 Παρασυρός 24-6, 149, 382
 Πάργα 317
 Παρόρι 70
 Πάρος 246
 Πασσαβά κάστρο βλ κάστρο
 Πασσαβάς 43, 52, 68-70, 83, 153-5,
 188-9, 191, 202-3, 331, 484,
 Πάτρα 29, 49, 116, 157, 228, 364-5,
 397, 501, 509
 Πεντάδα 22, 381
 Πέρα Ρίζα βλέπε Ρίζα Πέρα
 Πεταλίδι 194-5, 216, 224
 Πέτρες Δύο 65
 Πετρίνα 70, 154
 Πετροβούνι (Ζερβάκου) 26, 417
 Πετροβούνι (Καπετανάκη) 344, 365
 Πετροβούνι Καρδαμύλης 78, 477
 Πετρούπολη Αγία 325, 507

Πηγάδια 18, 58, 77, 143
 Πηλάλα 26, 382
 Πιάλα 30, 31
 Πίζα 180-1
 Πιόντες-Αντρογιάλι 24
 Πισινά Χωριά 489
 Πλάτσα 19, 20, 43
 Πολιάννα-Άγιος Νίκων 21
 Πολιανή 382, 491, 493
 Πολοβά 293
 Πολοβίτσα 70
 Πολυάραβος 26, 27, 122, 293, 382, 509,
 511
 Πόρος 350-1
 Πορτοκάγιο 16, 23-4, 32, 34, 111, 117,
 283, 301-2, 308, 311, 313, 315-6, 318,
 320, 324, 340, 358, 360, 365, 373,
 443, 473, 484, 510
 Ποταμιά 70, 391
 Πραστίο-Προάστιο 19, 20, 31-3, 35,
 41-2, 79, 97, 104
 Πρέβεζα 44, 267, 320, 366
 Πρίντα Γαϊτσών-Βόρειον 77, 89
 Πρίτσα-Παλιόβρυση 70
 Πύλος 21, 229, 194, 202, 209
 Πύργος Διρού 22, 49, 328
 Πύργος (;) 47

Ράγουζα 314
 Ριγανόχωρα 24, 382
 Ρίζα Δώθε, Εξωχώρια 16, 26, 69, 154
 » Πέρα 70
 Ριζόμυλος 194, 212, 216
 Ρόδος 151, 258, 273, 452, 454
 Ρόζοβα-Λεμονιά 69, 70, 154
 Ρωμανία 49
 Ρώμη 29

Σαϊδόνα 19
 Σαμσουν Καλεσί 463
 Σβίνα-Πλάτανος 39
 Σελεγούδι 27, 69, 154, 290
 Σελινίτσα 493, 495, 497

- Σέλιτσα-Βέργα 18, 77
 Σέλιτσας Βουνό –Μπορολίβας 18
 Σιάτιστα 94, 162
 Σιδηρόκαστρο 16, 30, 32
 Σικελία 31
 Σίφνος 114, 430
 Σκάλα Βαχού 382
 Σκάλα Λακωνίας 58
 Σκαλτσσιάνικα 24, 382
 Σκαμνάκι 26, 382
 Σκάμνιτσα 26
 Σκιάθος 315
 Σκουτάρι 15, 16, 24, 66, 68, 79, 86, 107, 145, 148-52, 155, 240, 295-6, 357, 373, 383, 458, 487
 Σκουφομύτη 26
 Σκυφιάνικα 382, 472
 Σμύρνη Ιωνίας 160, 242, 433, 446-8, 479, 495
 Σμύρνη Νέα (Φλώριδα) 158-9
 Σολά 26
 Σπάρτη βλ. Μυστράς
 Σπάρτη εννοεί Μάνη 457, 480
 Σπέτσες 350-1, 433, 492
 Σταυρί 23
 Σταυροπήγι ή Ζαρνάτα 16, 51, 59, 63, 65-6, 82-4, 91, 143, 145-6, 148, 249, 271, 329-31, 340-2, 401, 435, 474, 484
 Στεφανιά 70
 Στροτζά-Προσήλιο 70
 Σύρα 314
 Σφακιά 110
 Σφακτηρία 229
 Σωρός (οστών) 19, 326
 Σωρού Παναγία 19
 Σωτηριάνικα 17, 77
- Ταίναρο 23, ??, 66, 76, 93, 413, 417
 Ταράψα-Βασιλική 70
 Ταΰγετος 15, 67, 76-7, 79, 82, 236
 Τεργέστη 305-6, 322, 335-6, 478, 482
 Τζαντετούπολη (βλ. Μαυροβούνι) 156, 298
- Τζαπαρίλι 406
 Τζαφέρογλου πύργος 196, 232
 Τζιά βλέπε Κέα
 Τζίμπερι; 149
 Τηγάνι 22, 76
 Τιλσίτ 393-4
 Τοσκάνη (Ιταλία) 21, 37, 71
 Τουρκολέκα 386
 Τραφάλγκαρ 378
 Τραπεζούντα 28
 Τραχήλα 106
 Τριζόνια Δωρίδος 367
 Τρικεφάλι 25, 241
 Τρίκορφα 285
 Τρικότσοβα-Χαραυγή 17, 341, 433
 Τρίνησα 16, 70, 150, 153, 441
 Τρίπολη 28, 70, 106, 126, 136, 168, 185, 192, 205-8, 210, 216, 218, 136, 252, 258, 267, 295, 394, 399, 403-6, 410, 412, 419, 422-3, 460, 475, 479, 482, 485-8, 490, 494, 508
- Τσακώνα 217
 Τσέρια Ανδρούβιστας 18, 19, 176, 368
 Τσέρια Βαρδούνιας (Αγία Μαρίνα) 70
 Τσεροβά-Δροσοπηγή 25, 58, 66, 73, 382, 439
 Τσεσμέ 242, 251
 Τσικαλιά 382
 Τσίμοβα βλέπε Αρεόπολη 112, 138, 141, 148
 Τσίπα (Νέο Οίτυλο) 22
 Τσιρίγο βλέπε Κύθηρα
- Ύδρα 98-9, 103, 109, 328-9, 338, 350-1, 359, 410, 482, 457-8, 472, 509
- Φανάρι Κωνσταντινούπολης 508
 Φαράγκι Βυρού 19
 Φάρσαλα 151, 208, 227, 238, 240
 Φλομοχώρι 16, 24, 382
 Φλώριδα (U.S.A.) 158
 Φρίντλαντ 393

Χαλκιάς 24
Χανιά 110, 210
Χαριά 22, 381
Χάνδακας βλ. Ηράκλειο Κρήτης
Χιμάρα 24, 382

Χώρα Ανδρούβιστας 19
Χώρα Γαϊτσών 89

Ψαρά 463

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλεγόμενα	11
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ.....	15
1) ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟ ΣΤΗ ΜΑΝΗ.....	15
Η Έξω Μάνη	17
<i>Η επαρχία Σταυροπηγίου ή Ζαρνάτας</i>	17
<i>Η επαρχία Ανδρούβιστας</i>	18
<i>Η επαρχία Λεύκτρου ή Ζυγού</i>	20
<i>Η Μέσα Μάνη</i>	21
<i>Η Κάτω Μάνη</i>	23
<i>Η επαρχία Λάγιας</i>	23
<i>Η επαρχία Κολοκυνθίου</i>	24
<i>Η επαρχία Τρυγονά</i>	24
<i>Η επαρχία Φωκά</i>	25
<i>Η επαρχία Μαλεβρίου</i>	26
<i>Η περιοχή Μαραθονησίου (Γυθείου)</i>	27
<i>Η περιοχή Μαλτσίνας (Δώθε Ρίζα)</i>	27
2) ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ	28
3) Η ΠΡΩΤΗ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ (1460-1685)	30
<i>Σύντομη αναφορά στα ιστορικά γεγονότα</i>	30
<i>Κοινωνική οργάνωση των Μανιατών</i>	38
4) Η ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ (1685-1715)	43
<i>Η κατάληψη της Μάνης από τους Βενετούς</i>	43
<i>Ο Λιμπεράκης Γερακάρης στο Βενετο-τουρκικό πόλεμο</i>	47
<i>Η Διοίκηση της Μάνης (1685-1715)</i>	49
Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ (1715-1821)	55
Α) ΟΙ ΚΑΠΕΤΑΝΙΕΣ	55
<i>Η ανάκτηση της Πελοποννήσου από τους Τούρκους</i>	55
<i>Οι καπετάνιοι της Μάνης</i>	62
<i>Οι καπετανίες της Μάνης</i>	65
<i>Οι Τουρκοβαρδουνιώτες</i>	67
<i>Νέα κατάσταση στη Μάνη</i>	71
<i>Τα πρώτα χρόνια της β' τουρκοκρατίας</i>	73
<i>Η εκκλησία της Μάνης</i>	75

Ο αββάς Μ. Fourmont στη Μάνη	80
Προϊόντα και Εμπόριο	83
Ο πληθυσμός της Μάνης	87
Η Μανιάτικη φορεσιά	89
Η κοινωνική διαστρωμάτωση	91
Κακαβούλης – Κακαβουλιά.....	93
Η γυναίκα στη Μάνη.....	99
Οι Μανιάτες και η θάλασσα	103
Η πειρατεία στη Μάνη	107
Το αξιόμαχο των Μανιατών	113
Η στρατολογία στη Μάνη	116
Η συγκρότηση στρατιωτικών σωμάτων	121
Η λαφυραγωγία	126
Η απονομή δικαιοσύνης στη Μάνη	129
Οι καπετανίες της Μάνης μέχρι τα Ορλωφικά (1770).....	141
Εσωτερικές ταραχές.....	145
Η επέκταση των συνόρων της Μάνης	149
Φυγάδες και περαστικοί στη Μάνη.....	156
Η μετανάστευση στη Φλώριδα το 1767.....	158
Β) ΤΑ ΟΡΛΩΦΙΚΑ	160
<i>Η προετοιμασία της επανάστασης του 1770.....</i>	<i>160</i>
<i>Ο Παναγιώτης Μπενάκης και οι Μανιάτες.....</i>	<i>166</i>
<i>Οι απόστολοι της επανάστασης του 1770.....</i>	<i>171</i>
<i>Αιτήσεις Ελλήνων προς την Αικατερίνη</i>	<i>174</i>
<i>Οι πρώτες επαφές Μανιατών και Ρώσων.....</i>	<i>178</i>
<i>Ο Αλέξιος Ορλώφ προς τους Μανιάτες.....</i>	<i>180</i>
<i>Άφιξη του Θεοδώρου Ορλώφ στο Οίτυλο</i>	<i>182</i>
<i>Η τουρκική αντίδραση</i>	<i>185</i>
<i>Οι πρώτες πολεμικές ενέργειες.....</i>	<i>188</i>
<i>Ριζόμυλος ή Δερβένι</i>	<i>191</i>
<i>Η πολιορκία της Κορώνης.....</i>	<i>195</i>
<i>Η κατάληψη του Μυστρά</i>	<i>202</i>
<i>Η καταστροφή στην Τριπολιτσά</i>	<i>205</i>
<i>Η άλωση του Νεοκάστρου (Ναυαρίνου).....</i>	<i>209</i>
<i>Η αρχηγία του Αλεξίου Ορλώφ</i>	<i>211</i>
<i>Η πολιορκία της Μεθώνης</i>	<i>213</i>
<i>Η παρακώλυση της προέλασης των Τουρκαλβανών.....</i>	<i>215</i>
<i>Η ήττα της Μεθώνης.....</i>	<i>225</i>
<i>Η αποχώρηση των Ρώσων από το Ναυαρίνο.....</i>	<i>228</i>
<i>Πώς εμφανίζεται η συμμετοχή των Μανιατών.....</i>	<i>230</i>

<i>Η εισβολή των Τούρκων στη Δυτική Μάνη</i>	235
<i>Η εισβολή στην Ανατολική Μάνη</i>	240
<i>Ο Ρωσικός στόλος</i>	242
<i>Επιμερισμός της ευθύνης</i>	243
<i>Τα δεινά των Πελοποννησίων</i>	247
<i>Η Μάνη μετά τα Ορλωφικά</i>	249
<i>Ο πύργος των Κιτριών</i>	252
Γ) Η ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ (1777-1821)	257
<i>Ο Θεσμός του Μπέη της Μάνης</i>	257
ΤΖΑΝΕΤΜΠΕΗΣ ΚΟΥΤΟΥΦΑΡΗΣ 1777-1779	271
<i>Η καταστροφή των Αλβανών</i>	283
ΜΙΧΑΗΛΜΠΕΗΣ ΤΡΟΥΠΑΚΗΣ 1779-1782	286
<i>Η πειρατεία Κολοκοτρώνη το 1776</i>	288
<i>Η μάχη της Καστάνισσας</i>	290
<i>Το τέλος του Μιχαήλμπεη Τρουπάκη</i>	294
ΤΖΑΝΗΜΠΕΗΣ ΓΡΗΓΟΡΑΚΗΣ 1782-1797	295
<i>Η κομματική διαίρεση της Μάνης</i>	302
<i>Λάμπρος Κατσώνης</i>	304
<i>Τα κατορθώματα του Κατσώνη</i>	307
<i>Η συνέχεια του αγώνα</i>	310
<i>Η σύγκρουση στο Πορτοκάγιο</i>	315
<i>Ο Νικόλαος Ιω. Μαυρομιχάλης</i>	320
<i>Ο Αντώνιος και ο Δημήτριος Γρηγοράκης</i>	323
<i>Ο «Σωρός» οστών της Καρδαμύλης</i>	326
<i>Μανιάτες και πειρατεία</i>	328
<i>Δενδροτομία και Αλέξ. Κουμουνδουράκης</i>	329
<i>Τζανήμπεης και Κουμουνδουράκης</i>	331
<i>Ρήγας Βελεστινλής</i>	333
<i>Τζανήμπεης και Ναπολέον</i>	335
<i>Παύση ή παραίτηση του Τζανήμπεη</i>	337
<i>Η διαίρεση των Γρηγοράκηδων</i>	339
ΠΑΝΑΓΙΩΤΜΠΕΗΣ ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΑΚΗΣ (1797-1893)	340
<i>Οι Βοϊδήδες Μαυρομιχαλαίοι</i>	351
<i>Οι Κιτρινιαραίοι</i>	354
<i>Αρχαιοκαπηλία του Έλγιν</i>	355
ΑΝΤΩΝΜΠΕΗΣ ΓΡΗΓΟΡΑΚΗΣ 1803-1810	357
<i>Ο διορισμός του Αντώνμπεη</i>	357
<i>Η αποστολή πυρομαχικών από Ξένες χώρες</i>	361
<i>Η δολοφονία του καπετάν Ζαχαριά</i>	365
<i>Επιβολή τάξης στη Μάνη</i>	370

Στρατολογία Μανιατών από Ρώσους.....	377
Το υποσχετικό στον Αντώνμπεη	380
Τα περί επιβουλής της ζωής του Κολοκοτρώνη	385
Οι κατηγορίες του Νικήτα Νηφάκη.....	389
Ο Βελή πασάς ηγεμόνας του Μοριά.....	392
Το άστρο του Αντώνμπεη στη δύση του.....	396
Σχέδιο αυτονομίησης της Πελοποννήσου.....	400
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΕΡΒΑΚΟΣ 1810-1812	403
Οι επιστολές του Ζερβάκου στο Βελή	405
Βελής και Κωνσταντήμπεη	408
Οι Μανιάτες και οι Μεγάλες δυνάμεις	412
Ο Κωνσταντήμπεη και οι Γάλλοι.....	417
Η πτώση του Κωνσταντήμπεη	419
Ο Αναγνωσταράς, οι Άγγλοι και η Μάνη	422
ΘΕΟΔΩΡΟΜΠΕΗΣ ΓΡΗΓΟΡΑΚΗΣ 1812-1816	424
Ο διορισμός του Θεοδωρόμπεη	424
Η εκπροσώπηση του Μπέη.....	428
Η ηγεμονία του Θεοδωρόμπεη.....	430
Η δολοφονία του Χριστόδουλου Χρηστέα	431
Πολεμικές επιχειρήσεις στο Σταυροπήγι.....	433
Το πρακτικό της Λάγιας	436
Οι απαιτήσεις των Τούρκων από το Μπέη.....	438
Στρατολογία από τους Άγγλους	439
Η καθαίρεση του Θεοδωρόμπεη.....	439
ΠΕΤΡΟΜΠΕΗΣ ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ 1816-1821.....	442
Οι σχέσεις του με τους Γάλλους	442
Η επάνοδος των Γάλλων στα Επτάνησα	444
Το παρασκήνιο για τη διαδοχή του Κωνστ/μπεη	446
Ο Σουκιούρμπεη	451
Ο Πετρούνης Μαυρομιχάλης μπέης	454
Οι όμηροι στην Κωνσταντινούπολη.....	456
Ο φόνος του Τσιγκουρίου Γρηγοράκη	458
Οι υπονομευτές του Πετρόμπεη.....	461
Ο φόνος του Θεόδωρου Κουμουνδουράκη	464
Η Μάνη μετά τους Ναπολέοντειους πολέμους	466
Από τη σκλαβιά στην επανάσταση	468
Η Φιλική Εταιρεία	471
Ο Χριστόφορος Περραιβός στη Μάνη	479
Η εκτέλεση του Γαλάτη.....	481
Η εκτέλεση του Καμαρινού Κυριακού	482

Η στατιστική του Αναγνωσταρά.....	484
Οι όμηροι στην Τριπολιτσά.....	485
Ο Θ. Κολοκοτρώνης στη Μάνη	489
Ο Γρηγόριος Δικαίος στην Πελοπόννησο	491
Φθάνουν μπαρουτόβολα στη Μάνη	495
Συντηρητισμός ή προδοσία	496
Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης.....	500
Οι Τουρκολάτρες	503
ΕΠΙΜΕΤΡΟ	509
Βιβλιογραφία.....	517
Ευρετήρια.....	529
Περιεχόμενα.....	551

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ Γ. ΚΑΠΕ
ΤΑΝΑΚΗ, *Η ΜΑΝΗ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ
ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ (1715-1821)*, ΣΕΛΙΔΟ
ΠΟΙΗΘΗΚΕ, ΤΥΠΩΘΗΚΕ & ΒΙΒΛΙΟΔΕ
ΤΗΘΗΚΕ ΤΟΝ ΙΟΥΝΙΟ ΤΟΥ 2011
ΣΤΟ ΑΤΕΛΙΕ ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ
«ΣΤΟΙΧΕΙΑΓΡΑ» - Α⁹⁰¹ ΠΑΠΑΔΑΚΗ
ΕΠΕ, ΔΕΡΒΕΝΙΩΝ 7, 106 80 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210 3631 298, FAX: 210 3600 145

